ఉదయించినన్, ఉద్భవించినన్, ఉద్భవిల్లినన్, ఉపవసించినన్, ఉపసంహరించినన్, ఉపదేశించినన్, ఉపాసించినన్, కల్పించినన్, కామించినన్, కోపించినన్, జీవించినన్, దయసేసినన్ (S. I. I. IV. 737), నియమించినన్, నియోగించినన్, నిర్దేశించినన్, నిర్మించినన్, నివేదించినన్, నిషేధించినన్, పరిగ్రహించినన్, పరిహరించినన్, పూజించినన్, ప్రార్థించినన్, ప్రచ్ఛాదించినన్, ప్రబోధించినన్, ప్రలాపించినన్, ప్రవేశించినన్, ప్రసాదించినన్, భక్షించినన్, భేదిల్లినన్, రక్షించినన్, లంఘించినన్, వధియించినన్, వరియించినన్, వర్ణించినన్, వసియించినన్, వ్యభిచరించినన్, శపియించినన్, శోకించినన్.

ఆచ్ఛికములు.

అడిగినన్, అనినన్, అయినన్, ఆనతిచ్చినన్, ఆర్చినన్, ఇంకినన్, *ఇచ్చినన్ (S. I. I. IV. 939), ఈడ్చినన్, ఉండినన్, ఎగసినన్, ఎత్తినన్, ఎత్తుదెంచినన్, ఎఱుఁగినన్, ఎఱుఁగించినన్, ఏడ్చినన్, ఏతెంచినన్, ఏర్పడుదెంచినన్, ఏసినన్, ఐనన్, ఒడంబఱిచినన్, ఒడంబడినన్, ఒడిచినన్, ఒడ్డినన్, ఒనరించినన్, ఒప్పించినన్, ఒలికినన్, ఓటువడినన్, కట్టికొనినన్, కడఁగినన్, -ంగినన్, కడచినన్, కనినన్, కప్పినన్, కలసినన్, కలుగినన్, కల్గినన్, కవిసినన్, కఱచినన్, కఱపినన్, కఱపించినన్, కాంచినన్, కాంచినన్, కావించినన్, కుట్టినన్, కుడిచినన్, కురియించినన్, కురిసినన్, కూడినన్, కొనినన్, కొన్నన్, కొనిపోయినన్, కొఱికినన్, క్రమ్మఱించినన్, క్రాంచినన్, క్రొప్పించినన్, చదివినన్, చనినన్, చనుదెంచినన్, చంపినన్, చల్లినన్, చఱచినన్, చూచినన్, చూపినన్, చెప్పినన్, చేకొనినన్, చేయించినన్, చేసినన్, చొచ్చినన్, డాగినన్, డాసినన్, తనిపినన్, తప్పినన్, తఱిగినన్, తాఁకినన్, తాల్చినన్, తిట్టినన్, తునిమించినన్, తెంచినన్, తెచ్చినన్, తొడరినన్, త్రెళ్ళవైచినన్, త్రోచినన్, నగినన్, నడచినన్, నాకినన్, నిండినన్, నిలిచినన్, నిల్చినన్, పంచినన్, పరగినన్, పలికినన్, పడసినన్, పడినన్, పఱచినన్, పఱపినన్, పఱతెంచినన్, పాపికొనినన్, పాసినన్, పాఱినన్, పుచ్చినన్, పుట్టించినన్, పుట్టినన్, పుత్తెంచినన్, పెంచినన్, పెట్టినన్, పెఱిగినన్, పొక్కినన్, పొడిచినన్, పొందినన్, పొలిసినన్, పోయినన్, పోలినన్, పోవనిచ్చినన్, ప్రాకినన్, మఱచినన్, మఱలినన్, మసలినన్, ముట్టినన్, మ్రింగినన్, మ్రొక్కినన్, మ్రొక్కించినన్, మ్రొగ్గినన్, రావించినన్, వచ్చినన్, వలసినన్, విడిచినన్, విడియించినన్, విడిసినన్, వీతెంచినన్, వెక్కినన్, వెలువరించినన్, వేఁడినన్, వైచినన్, వ్రేసినన్, సమకట్టినన్, సమసినన్.

ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషద్ గ్రంథమాల
(18-వ ప్రచురణము)

శ్రీః

ఆంధ్ర భాషా చరిత్రము

కర్త:
చిలుకూరి నారాయణరావు, ఎమ్. ఏ., ఎల్. టి., పి హెచ్. డి.
సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాటక భాషాధ్యాపకుఁడు,
రాయలసీమ కళాశాల, అనంతపురము.

2-వ భాగము.

వాల్తేరు.
1937
మద్రాసు:
ఆనంద ముద్రణాలయమునందు
ముద్రితము.

 [రూ. 6-0-0

(ఆ) ధాతువుపై 'డున్' అను వర్ణకమును చేర్చుటవలనను ఆనంతర్యార్థకరూపము లేర్పడును.

తత్సమములు.

అపేక్షించుడున్, ఉద్భవిల్లుడున్, ధరియించుడున్.

ఆచ్ఛికములు.

ఏయుడున్, చూచుడున్, చేయుడున్, తొలఁగుడున్, త్రెళ్ళుడున్, నాటుడున్, నావుడున్ (* 'అను' ధాతువు 'నా' అయి దానిపై 'డును' చేరునప్పుడు 'వు' అగమముగా వచ్చినది); నీల్గుడున్, నెగయుడున్, పట్టికొనుడున్, పట్టుడున్, పడయుడున్, పాయుడున్, పుట్టుడున్, పెట్టుడున్, పోవుడున్, మ్రింగుడున్, వీఁచుడున్, వేగుడున్, ప్రచ్చుడున్.

తత్సమములు.

క్త్వార్థకములు.

అతిక్రమించి, అధికరించి, అధిగమించి, అనుగ్రహించి, అనునయించి, అనుభవించి (S. I. I. IV. 1186); అన్వేషించి, అపనయించి, అపేక్షించి, అభినందించి, అభిమంత్రించి, అభ్యసించి, అర్చించి, అవకర్ణించి, అవమానించి, అవరోధించి. అవలంబించి, అవలుంచించి, ఆక్రమించి, ఆగ్రహించి, ఆచమించి, ఆదరించి, ఆదేశించి, ఆరాధించి, ఆలోకించి, ఆవిర్భవించి, ఆవేదించి, ఆశ్రయించి, ఆశ్వాసించి, ఆస్వాదించి, ఆక్షేపించి, ఉత్సహించి, ఉదయించి, ఉద్దేశించి, ఉద్భవించి, ఉద్భవిల్లి, ఉద్ధరించి, ఉపభోగించి, ఉపయోగించి, ఉపలక్షించి, ఉపశమించుకొని, ఉపసంహరించి, ఉపక్రమించి, ఉపదేశించి, ఉపార్జించి, ఉపాలంభించి, ఉపాసించి, కరుణించి, కామించి, కీర్తించి, కోపించి, గర్జిల్లి, గ్రహించి, ఘూర్ణిల్లి, చలించి, చింతించి, చిత్తగించి, జనియించి, జన్మించి, జయించి, జయింపఁబడి, జీవించి, జృంభించి, దర్పించి, దహింపఁగాఁబడి, దహించి, దుఃఖించి, దూషించి, ధరియించి, నమస్కరించి, నిగ్రహించి, నిందించి, నిద్రించి, నిద్రదేఱి, నియమించి, నియమించికొని, నియోగించి, నిరీక్షించి, నిర్మించి, నిర్మించికొని, నిరూపించి, నిర్జించి, నిర్ణయించి, నిర్వహించి, నిర్వర్తించి, నిర్వేదించి, నివర్తించి, నివర్తింపించి, నివర్తింపంబడి, నివేదించి, నిశ్చయించి, నిక్షేపించి, పరాక్రమించి, పరిగ్రహించి, పరిచరించి, పరిభవింపఁబడి, పరివేష్టించి, పరిహరించి, పరీక్షించి, పశుపతిచేసి, పాలించి, పీడింపంబడి - పుచ్చి, పురస్కరించికొని, పూజించి, ప్రకటించి, ప్రార్థించి, ప్రణమిల్లి, * ప్రతిగ్రహించి (S. I. I. IV. 1186), ప్రతిఘటించి,

ప్రతిష్ఠాపించి, * ప్రతిష్ఠించి (S. I. I. IV. 927), ప్రతీక్షించి, ప్రబోధించి, ప్రయోగించి, ప్రవర్తించి, ప్రవేశించి, ప్రశంసించి, ప్రసాదించి, బంధించి, బంధించికొని, బాధించి, బోధింపంబడి, భక్షించి, భంగించి, భంజించి, భయంపడి, భావించి, భేదించి, భేదించికొని, భోగించి, మథించి, మర్దించి, మూర్ఛవోయి, మూర్ఛదేరి, యోజించి, రచియించి, రమియించి, రక్షించి, రక్షించికొని, లంఘించి, లజ్జించి, లక్షించి, వంచించి,వధియించి,వధించి(?), వరియించి, వరించి (?),వర్జించి,వర్ణించి, వర్ధిల్లి,వర్ధించి, వసియించి,వసించి(?), విగ్రహించి, విచారించి, విజృంభించి, విధించి(?), విభాగించి, విశ్రమించి, విశ్వసించి, విస్తరించి, *విస్తరిల్లి (S. I. I. IV. 672) శంకించి, శపియించి, శయనించి, శాసించి, శోకించి, శోధించి, శోభిల్లి, శోషించి, శ్రమంపడి, సంస్కరించి, స్తుతిపడి (S. I. I. V. 66), సాధించ్చి (S. I. I. IV. 1083).

ఆచ్ఛికములు.

అగలించి, అగుచుండి, అయి, అంటఁగట్టి, అంటఁగట్టించి, అంటి, అంది, అదరిపడి, అదల్చి, అదిమి, అనిచి, అంపి, అని (S. I. I. IV. 672), అమర్చి, అమర్చికొని, అరసి, అరిఁబోసి, అరిగి, అరుగుచుండి, అరుగుదెంచి, అలసి, అలరి, అలిగి, అలిగించి, అల్గి, అలుగులువడి, అడఁగి - ంగి, అడఁచి - ంచి, అడరి, అడలి, అడిగి, అడిగించి, అఱి, అఱచి, ఆడి, అరసి, ఆర్చి, ఆవులించి, ఆసపడి, ఆసనేసి, ఇంకి, ఇచ్చి (S. I. I. IV. 1114), ఇచ్చిపుచ్చి, ఇడి, ఇడికొని, ఇఱికికొని, ఇల్లడయిడి, ఈడ్చి, ఈడ్చికొని, ఈడ్వఁబడి, ఉక్కఱి, ఉంచి, ఉండి (S. I. I. IV. 1104, 1102, 1108, 1061), ఉడిగి, ఉడిగించి, ఉడిచి, ఉడిచికొని, ఉడిపి, ఉదరి, ఉదరిపడి, ఉనిచి, - కొని, ఉరివి, ఉలికిపడి, ఉఁది, ఊరార్చి, ఊర్చి, ఊఱడి, ఊఱడించి, ఎక్కి, ఎక్కించి, ఎక్కించికొని, ఎగచి,-కొని, ఎగసి, ఎగఁద్రోచికొని, ఎడసొచ్చి, ఎడరి, ఎడలి, ఎత్తి, - కొని, ఎత్తించి (S. I. I. IV. 927), ఎదిరి, ఎదుఱువోయి, ఎదిర్చి, ఎరఁగి, ఎసఁగి, ఏఁగి, ఏఁగుదెంచి, ఏచి, ఎఱుఁగి, -ంగి, ఏటువడి, ఏతెంచి, ఏది, ఏమఱి, ఏయంబడి, ఏర్పడి, ఏర్పఱిచి, ఏసి, ఐ (*అగు) ఒడఁబడి, -ంబడి, ఒడంబఱిచి, ఒడిచి, ఒడఁగూర్చి, ఒడఁగూడి, ఒడ్డి, ఒంది, ఒందించి, ఒదిగి, ఒదరి, ఒనరించి, ఒనర్చి, ఒనర్చికొని, ఒప్పి, ఒప్పకుండి, ఒప్పుగొని, ఒప్పించి, ఒలసి, ఒలువంగఁబడి, ఒల్కి, ఓటువడి, ఓడ, ఓడించి, ఓపి, ఓర్చి, ఓసరిలి, కట్టి, కట్టించి, కట్టికొని, కడఁగి, -ంగి, కడచి, కడిగి, కడిగికొని, కడుకొని, కడవఁబడి, కంది, కదలి, కని, కనుంగొని, కప్పి, కప్పంగఁబడి, కప్పికొని, కయిసేసి, కలఁగి, కలసి, కలిగి, కల్గి, కవచి, కపిమసంగి, కఱచి, కఱచికొని, కఱపి, కఱపించికొని, కఱపించి కఱపుచుండి, కాంచి, కాఁచి, కాచికొని, కారించి, కాల్చి, కావించి,

ఆంధ్రభాషా చరిత్రము.

రెండవ సంపుటము.

వ్యాకరణము.

-కొని, కట్టి, కీడ్పఱఁచి, కుట్టి, కుడిచి, కురియించి, కురిసి, కూడి, -కొని, కూరి, కూర్చి, కైకొని, కొనకొని, *కొని (S. I. I. IV. 992), కొనిపోయి, కొని యాడి, కొలచి (S. I. I. IV. 1084), కొలిచి, కొల్చి, కొలిపి, కొఱికి, కోరి (S. I. I. IV. 945), కోల్పడి, కౌఁగిలించికొని, క్రమ్మి, క్రమ్మఱి, క్రమ్మ ఱించి, క్రాఁగి, క్రుమ్మఱి, క్రొచ్చి, క్రొప్పించి, గఱుకొని, గెలిచి, చదివి, చదిసి, చని, చనుదెంచి, చంపి, చంపించి, చలిపి, చల్లి, చఱచి, చఱచికొని, చాలి, చాల్పడి, చించి, చిందఱరేఁగి, చుట్టవచ్చి, చుట్టుముట్టి, *చూచి (S. I. I. IV. 945, 993, 1186), చూడఁబడి, చూపి, చెంది, చెడి, చెదరి, చెనకి, చెనసి, చెప్పి, చెఱిచి, * చేకొని (S. I. I. V. 63); చేడ్పడి, చేపట్టి, చేఁపి, చేరి, చేఱి (S. I. I. V. 66); చేర్చి, చేర్చికొని, చేయించి, చేయుచుండి (S. I. I. IV. 737); చేయూఁది, చేసి, చేసికొని, *చొచ్చి (S. I. I. IV. 1114, 737); చొత్తెంచి, చొనిపి, చోపి, జరిపి, జారి, డస్సి, డాఁగి, డాఁచి, డాసి, డిగ్గి, డించి, తక్కి, తగ, తగిలి, తగిల్చి, తగులవైచి, తడఁబడి, తనరి, తనర్చి, తనిపి, తనిసి, తప్పి, తఱికొలిపి, తఱిఁగి, తఱిగి, తఱియవచ్చి, తలఁచి, -ంచి, తలంకి, తలఁగి, తలరి, తల్లడమంది, తల్లడిల్లి, తాఁకి, తాల్చి, తిగిచి, -కొని, తిని, తివిరి, తీర్చి, తుడిచి, తునిమి, తునిసి, తూఁచి, తూలి, తెక్కలిగొని, తెగి, తెంచి, తెచ్చి, -కొని, తెమల్చి, తెప్పించి, తెరలి, తెర్చి, తెలిచి, తెవులుగొని, తెఱచి, తేఱి, తొంగి, తొట్టి, తొడఁగి, -ంగి, తొడరి, తొడి, తొరఁగి, తొలఁగి, తోడుకొని, తోడ్కొని, తోకొని, తోఁచి, త్రచ్చి, త్రావి, త్రాపించి, త్రిమ్మఱి, త్రుంచి, త్రెళ్ళి, త్రెస్సి, త్రొక్కి, త్రోచి కొని, త్రోచి, త్రోపించి, దా(తా?)చి, ది(తి?)గిచి, దెసచెడి, దొలిచి, దొల్చి, నగి, నడచి, నడపి (S. I. I. V. 1014); నడపుచుండి, నమ్మి, నమ్మించి, నలి రేఁగి, నవసి, నవ్వి, నించి, నిండి, నిలిచి, నిల్చి, నిలిపి, -కొని, *నిల్పి (S. I. I. IV. 1061) నీగ్గి, నెరసి, నెలకొని, నేర్చి, నొడివి, పగగొని, పంచి, పట్టి, పట్టికొని, పట్టువడి, పడవైచి, పడి, పడసి, పదరి, పదపడి, పదంపడి, పనిపూని, పనివి, పనిచి, పనుపడి, పన్ని, పంచి, పరఁగి, పఱతెంచి, పరికించి, పల్కి, పఱిచి, పఱచి, పఱచికొని, పఱతెంచి, పాచి, -కొని, పాడి, పాతికొని, పాపి కొని, పాసి, పాఱి, పాఱవైచి, పిలిచి, పిల్చి, పిలువంగఁబడి, పిలునఁబడి, పిలి పించి, పుక్కిలించికొని, పుచ్చికొని, పుచ్చి, *పుట్టి (S. I. I. IV. 672); పుట్టించి, పూని, -పూని, పూన్చికొని, పూసి, పూన్చి, పెంచి, *పెట్టి (S. I, I. IV. 1114, 1248), పెట్టికొని, * పెట్టించి (S. I. I. IV. 1114), పెరికి, పెనఁగి -ంగి, పెనచి, పెరిగి, పెల్కుఱి, పెఱికి, -ంచి, పెఱికికొని, పెఱిగి, పొంగి, పొడిచి, -కొని, పొంది, పొలిచి, పోయి, పోరి, పోలి, పోవుచుండి,

స్ఫోటముగఁ గాని వ్యక్తిస్ఫోటముగఁ గాని యుండవచ్చును. ఆ స్ఫోట ముపాధి భేదమువలన నేకభాషయందు వివిధవాక్యములుగను, ననేకభాషలయం దనేక విధములగు వాక్యములుగను వ్యక్తమగుచుండును. ఆయాజాతులయొక్కయు, వ్యక్తులయొక్కయు వాగింద్రియ నిర్మాణాది కారణములవలన వివిధభాషల యందును, ఏకభాషయందును నేకస్ఫోటమున కేకకాలమందు ననేకకాలము లందును వివిధవాక్యము లుత్పన్నములగుచున్నవి.

ఖండపక్షమువారి ప్రకారము వాక్యము (i) క్రియాపదము (ii) పద క్రమము (iii) పదసంఘాతము (iv) ఆద్యపదము (v) సాకాంక్షగల సుప్తి ఙంతపదములు అనువానిలో నొకటి యగుచున్నది. వీనిలో పదక్రమము ముఖ్యమయినది. క్రమమనుట తోడనే పౌర్వాపర్యము స్ఫురించుచున్నది. వాక్యమునందలి ప్రతిపదమును కర్తృత్వ, కర్మత్వాద్యర్థములలో నొకదానిని తెలియఁ జేయుచుండును. ఈ యర్థము లొకదాని తరువాత నొకటిగ నొక క్రమము ననుసరించి యితరార్థ విశేషములతో వాక్యమున వ్యక్తమగు చుండును. చైత్రుఁడు పుస్తకమును చదువుచున్నాఁడు - అను వాక్యమునకు 'చైత్రుఁడు కర్తగను, పుస్తకము కర్మగను గల చదువుట అనుక్రియ' అని యర్థముచెప్పవలెను. ఇందు ప్రత్యేకపదముల యర్థముల కూడికవలన గలి గిన యర్థమునకు కర్మత్వము మొదలగునవి విశేషార్థమును గలిగించుచుండును. ఈ విశేషార్థ మొకక్రమము ననుసరించి వ్యక్తమగుచుండును. ఈక్రమమే వాక్యమునఁ బ్రధానాంశము; అదిలేక వాక్యత్వము సిద్ధింపదు.

ఖండపక్షమువారి వాక్యనిర్వచనములను భాట్టమతమును ప్రాభాకర మతమును ననుసరించి రెండువిధములుగ నేర్పఱుపవచ్చును. కుమారిలభట్టు వాదమునకు 'అభిహితాన్వయవాద' మనిపేరు. ఈ వాదముప్రకారము వాక్య ము 'పదసంఘాతము' కాని, 'పదక్రమము' కాని యగుచున్నది. ప్రభాక రుని వాదమునకు 'అన్వితాభిధాన వాద' మనిపేరు. దీని ప్రకారము వాక్యము, ఆఖ్యాతమో, ఆద్యపదమో, సాకాంక్షమగు సర్వపదసముదాయమో యగును. ఈ రెండువాదములును వాక్యము నర్థమునకు సంబంధించినవి.

పై విచారమువలన వాక్యమనఁగానేమి, వాక్యము నర్థమనఁగానేమి యను విషయమున ననేకాభిప్రాయములు బయలుదేరుటచే నీ విషయము చాల వివాదగ్రస్తమయినది. స్ఫోటవాదముప్రకారము ప్రతిభయే వాక్యము నర్థమగుచున్నది. క్రియయే వాక్యమని యాఖ్యాతవాది యనుచున్నాఁడు. అభిహితాన్వయవాది 'సంసర్గము' వాక్యము నర్థమని తలంచుచున్నాఁడు; అనఁగా వాక్యమునందలి పదముల యర్థముకంటె భిన్నమగు తాత్పర్యార్థము వాక్యమువలన ద్యోతకమగుచున్నదని యాతని యభిప్రాయము. దీని

పోసి, బమ్మరిల్లి, బయల్వాడి, బలసి, బెదరి, బెరసి (S. I. I. IV. 1098), బొబ్బిడి, బ్రదికి, మగుడి, మంచి, మంతనంబుండి, మన్నించి, మలుంగి, మల్లపఱచికొని, మఱచి, మసంగి, మాయించి, మార్కొని, మిగిలి, మించి, ముంచి, ముట్టి, -కొని, ముడిఁగి, ముడిఁచి, మూసికొని, *మెచ్చి (S. I. I IV. 675); మెఱసి, మేలుకని, మేల్కని, మొగిచి, మొనసి, మొఱఁగి, మోచి, మోచికొని, మోపించికొని, మోపెట్టి, మ్రంది, మ్రింగి, మైమఱచి, ముచ్చిలి; మ్రొక్కి, మ్రొక్కించి, మ్రొగ్గతిల్లఁబడి, మ్రోసి, రేఁగి, రోసి లెక్కించి, లేచి, *వచ్చి (S. I. I. IV. 1083) వండి, వండించి, వంతఁగూరి, వంది, వందురి, వగచి, వచ్చి, వడఁకి, -ంకి, వడిగొని, వలసి, వలచ్చి, వాంచి, వారించి, వార్చి, *విడిచి, (S. I. I. IV. 1098); విడిచిపుచ్చి, విడిచిపెట్టి, (S. I. I. V. 1114), విలిచికొని (S. I. I. V. 1123), విలిచి (S. I. I. IV. 929), విలిసి (S. I. I. V. 1113); విలిసికొని (S. I. I. IV. 1114); విడిపించి విడువఁబడి, విడిసి, విదిల్చి, విని, విరిసి, విఱిగి, వీఁగి, వీఁచి, వీడ్కొని, వెదకి, వెనుదగిలి, వెలువడి, వెన్వడి, వెల్వడి, వెలువఱించి, వెలుఁగించి, వేంచేసియుణ్డి (S. I. I. IV. 1104); వేచి, వేఁటవచ్చి, వేఁడి, వెల్చి, వైచి, వ్రచ్చి, వ్రాలి, వ్రేలి, వ్రేసి, సమకట్టి, సమకట్టికొని, సమకట్టించి, సిగ్గువడి.

వ్యతిరేకక్త్వార్థకములు.

తత్సమములు.

అతిక్రమింపక, అతిక్రమిల్లక, అనుభవింపక, అపేక్షింపక, ఆదరింపక, ఆస్వాదింపక, ఉపయోగింపక, ఉపేక్షింపక, ఊహింపక, చింతింపక, నియోగింపఁబడక, పరీక్షింపక, పరిగ్రహింపక, బంధింపఁగఁబడక, భక్షింపక, భయంపడక, భీతిల్లక, భేధింపక, పత్రిల్లక, విచారింపక, విశ్వసింపక, శంకింపక, శాసింపఁబడక, శోకింపక.

అచ్చికములు.

అందక, అనక, అమర్పక, అలయక, అలుగక, అడలక, అడుగక, ఆడక, ఆరగింపక, ఈక, ఉంచక, ఉండనీక, ఉడుగక, ఉఱక, ఊఱడక, ఎడతెగక, ఎడఁబడక, ఎఱుంగింపక, ఎఱుకపడక, ఏమఱక, ఏయక, ఏర్పడక, ఏవగింపక, ఒడంబడక, ఒనరింపక, ఒనర్పక, ఒప్పక, ఒల్లక, ఓడక, ఓపక, ఓర్వక, కడఁగక, కడవక, కడలనేరక, కదలక, కనువెుందక, కాక, (*అగు), కానీక, కానక, కావక, కూడక, కొనక, కోఱక, క్రమ్మఱింపక; చదువక, చనుదేరక, చలుపక, చాలక, చూడక, చూపక, చెడక, చేకొనక, చేయక, చొరక, చొలయక, చొలవక, తగక, తడయక, తనియక, తనుకక, తలఁపక,

విలక్షణ బోధయని యాతఁ డనుచున్నాఁడు. కాని, అన్వితాభిధానవాది వాక్య మందలి పదముల యర్థమే వాక్యము నర్థమని చెప్పును. అభిహితాన్వయ వాది ప్రతిపాదించిన విలక్షణబోధ వాక్యములోని పదములయర్థముల సము దాయమే కాని వానికి భిన్నము కాదని యాతని యభిప్రాయము.

పై వాదములలో నేది సరియైన దను విషయమును నిర్ణయించుట కష్టసాధ్యము. పదములు ప్రధానము లనువారును, వాక్యమంతయును ప్రధా నమనువారును గూడఁ దమవాదములకు మంచి యుపపత్తులను జూపక పోలేదు. కాని, యీ రెండుమతములందునుగూడ నభిప్రాయప్రకటనము నకు వాక్యమే మూలమను విషయమును వైయాకరణులందఱు నంగీకరించి యున్నారు. అట్టి సంపూర్ణవాక్యమునందలి యంశములను విడఁదీసి వాని కాయా రూపములెట్లు కలిగినవని నిర్ణయించుటకు వైయాకరణులు పూనిరి. వాక్యమునందలి యాయా భాగముల వ్యాకరించుట, అనఁగా విడఁదీయుటకే వ్యాకరణమని పేరు.

పదజాతములు.

వాక్యమునం దంశములుగాఁ జేరు పదములు (i) నామములు (ii) ఆఖ్యాతములు (iii) ఉపసర్గములు (iv) నిపాతములు, అని నాలుగు విధము లుగా నుండునని యాస్కుఁడు తెలిపియున్నాఁడు. ఐంద్రవ్యాకరణమున 'పద' మనున దొక్కటే యనియు, పదములు వర్గములుగా విభజింప వీలులేదనియుఁ దెలుపఁబడినట్లు దుర్గుఁడు నిరుక్త వ్యాఖ్యయందు వ్రాసియున్నాఁడు. 'సుప్తి ఙంతం పదమ్' అను పాణిని సూత్రము ననుసరించి కొందఱు పదములను సుబం తములు, తిఙంతములు, నను రెండు వర్గములుగ విభజించియున్నారు. కొందఱు యాస్కుఁడు వివరించిన నాలుగు వర్గములకును 'గతి', 'కర్మప్రవచనీయము' లను జేర్చి దరజాతము లాఱని తెలిపియున్నారు.

పై వానిలో నామము, ఆఖ్యాతము, అనున వర్థవంతములుగావున ముఖ్యములయినట్లు వైయాకరణులు చెప్పుచున్నారు. ఉపసర్గములకును నిపా తములకును స్వతంత్రార్థములేదు. అవి నామాఖ్యాతములతోఁ జేరి వానికర్థ విశేషములను గల్పించుచున్నవి. కొంద ఱుపసర్గ నిపాతములును నర్థవంత ములే యనుచున్నారు.

యాస్కుని పదవిభాగమున సర్వనామములును, విశేషణములును అవ్య యములును గానరావు. సర్వనామములును నొకరీతి నామములే యను నభి ప్రాయముతో నాతఁడు వానిని ప్రత్యేకవర్గముగ వివరించియుండకపోవ చ్చును. లేదా, అవి వస్తూపలక్షణమును దెలియఁజేయుచు విశేషణము లగు చున్నవను భావమునన్నైనను వానిని విడిచియుండవచ్చును. విశేషణములు

-ంపక, తప్పక, తఱుగక, తలంకక, తీర్పక, తెగక, తేరక, తొలఁగక, నమ్మక, నవయక, నాక (*అను), నేరక, పడక, పడయక, పంపక, పరికింపక, పలుకక, పాయక, పుచ్చికొనక, పుచ్చక, పూనక, పోక, పోవక, ప్రేరేఁపక, పొఱ్ఱవక, బెగడక, బెదరక, మంచక, మడవక, మఱుఁగక, మఱవక, మసలక, మానక, ముట్టక, మెచ్చక, మొనయక, మోమోడక, రాక (*వచ్చు), రోయక, లేక (*ఇల్), లోఁగక, వగవక, వదలక, వారక, విఱువక, వినక, వెక్కక, వేఁడక, వేల్వక, సైఁపక.

(అ) వ్యతిరేకక్త్వార్థకములపై ద్రుతమును కానంబడుట కలదు:—

(ఆది. II. 142) అనుపమదుష్కృతుల మగుట నాధారములే, కన సంతానచ్ఛేదంబున ప్రేలెదము. (ఆది. V. 12) కాఱడవిఁబఱచు మృగము నూరడకన్ దిగిచి.

(ఆ) ఆర. (II. 18) చొరకముందర—ఇచ్చట 'చొరక' విశేషణత్వము నొందియున్నది.

చేదర్థకములు.

(అ) 'ఏని' వర్ణకముతో:—

అగునేనిఁ, అయ్యెనేనిఁ, అంటేనిఁ, ఇచ్చిరేనిఁ, ఇచ్చునేనిఁ, ఉండదేనిఁ, ఉండెనేనిఁ, ఎఱుంగుదురేని, ఎఱిఁగిరయేని, ఒడఁబడవేనిఁ, ఓడుదువేనిఁ, ఓపుదేనిఁ, ఓపుదురేనిఁ, కలదేనిఁ, కలిగిరేనిఁ, కలవయేనిఁ, దయయుఁగలవేనిఁ, కాదేనిఁ, కూర్తేనిఁ, [illegible]నిమెదేనిఁ, చనిరేనిఁ, చంపితివేనిఁ, చెప్పెనేనిఁ, చెప్పకుండిరేనిఁ, చేయఁడేనిఁ, చేసితిరయేనిఁ, చొచ్చితిమేనిఁ, తొలంగెనేనిఁ, నమ్మవేనిఁ, నమ్మదేనిఁ, పట్టితేనిఁ, పడసెనేనిఁ, పెఱిగిరేనిఁ, వచ్చెదరేనిఁ, వలతయేనిఁ, వలయునేనిఁ, విడిచితేనిఁ, విడిచిరేనిఁ, ప్రతిపాలించిరేని (S. I. I. IV. 1133).

*'ఏని' వర్ణకములోని తుది ఇత్వమునకు లోపమును కలుగును. ఏతేఁ, ఓపవేఁ, తీర్చితేఁ, వత్తురేఁ, పోయెదవేఁ.

(ఆ) 'నాఁడు' పదముతో:-

అనుగ్రహింపనినాఁడు, ఇచ్చునాఁడు, ఒడఁబడనినాఁడు, కానినాఁడు; కావించునాఁడు, చేయనినాఁడు, తలఁచిననాఁడు, తీర్పనినాఁడు, పోవనినాఁడు; రానినాఁడు, లేనినాఁడు.

నామములు తెలుపు వస్తువుల గుణములను దెలుపుటచే నవి నామములకంటె భిన్నములు కాఁజాలవు. అట్లే అవ్యయములును క్రియలతో నన్వయించుచు వానిలక్షణమునే కలిగియుండుటచే నాఖ్యాతములకంటె వేఱుకావు. లేదా, అవ్యయములకు నపుంసకలింగము, ద్వితీయావిభక్తి, ఏకవచనము అనునవి విధింపఁబడి యుండుటచే వానిని నామములుగఁ బరిగణించినను తప్పులేదు. కావున యాస్కుని విభాగమే సరియైన దైనట్లు తోఁచుచున్నది.

ప్రకృతి ప్రత్యయ విభాగము.

వైయాకరణులు పదములను పదజాతములుగ విభజించి యూరకోన లేదు. పదములనుండి వానియందుండు ప్రకృతి, ప్రత్యయములనుగూడ విడఁదీసిరి. ఇట్లు విడఁదీయుటకు సంస్కారమని పేరు. ఇట్లు శబ్దముల సంస్కారమును దెలుపుటకే శబ్దానుశాసన మనిపేరు. శబ్దము ననుసరించి శాసించుటయే శబ్దానుశాసనము. శబ్దములు లోకమునందు సహజములుగ నుండునవి. అవి వైయాకరణుఁడు కల్పించునట్టివి కావు. శబ్దముల నెవ్వఁడును సృష్టిచేయలేదు. "కుమ్మరివాని యింటికిపోయి, 'కుమ్మరీ, నాకుకుండలుచేయు' మన్నట్లు వైయాకరణునియొద్దకుపోయి, 'ఓయీ, నాకు శబ్దములను చేయుము' అని యెవ్వరు ననరు." శబ్దమెల్లప్పుడును నఖండముగనే యుండును. దానియందలి ప్రకృతి ప్రత్యయములను విడదీయుట వైయాకరణ కల్పనము. ప్రకృతి ప్రత్యయములం దొకదానిని విడిచి యొకటి ప్రత్యేకముగ నుండఁజాలదు. కాని, యనేక శబ్దములను గూర్చి మీమాంస చేయఁదలపెట్టిన వైయాకరణుఁడు వానియందలి యన్వయవ్యతిరేకములను గుర్తించి వానిని ప్రకృతులుగను ప్రత్యయములుగను విడఁదీయును. రాముఁడు, భీముఁడు మనుష్యుఁడు మొదలగు వానిలో నాతనికి 'డుజ్' అనున దంతమందు సామాన్యముగఁ గాన్పించుచుండుటచే నది ప్రత్యయమనియు, నొకదానికొకటి పోలని రాము, భీము, మనుష్య అనునవి ప్రాతిపదికములనియు నాతఁడేర్పాటు చేయును. అట్లే, చేయుచున్నాఁడు, చేసెను, చేయును అనువానిలో 'చేయు' అనునది సామాన్యముగ నుండుటచే నది ప్రకృతి, లేక ధాతువనియు, డుజ్, ఎను, ను, అనునవి ప్రత్యయములనియు 'చున్న' మొదలగున వాయా యర్థములం దాగమములుగా వచ్చినవనియుఁ దెలుపును.

ప్రకృతులును బ్రత్యయములునుగూడ స్వతంత్రార్థబోధకములే యనువారును లేకపోలేదు. కొన్ని ప్రత్యయములను బ్రకృతితో కలిపి కాక ప్రత్యేకముగఁ గూడఁ బ్రయోగింపవచ్చు ననుమాట నిజమే. ఇందువలనఁ బ్రత్యయములును నొకప్పుడు సంపూర్ణపదములుగ నుండెడివని తెలిసికొనవచ్చును. కాని, లోకమున నిది ప్రకృతి, యిది ప్రత్యయము అను జ్ఞానము

XIII. క్రియాప్రకరణము

మూఁడవభాగము

సమాపకక్రియలు

1. వర్తమానకాలము

ప్రథమపురుషము

1. వర్తమానక్రియావిశేషణములపై ఈ క్రింది ప్రథమపురుష సర్వనామములను చేర్చుటవలన ప్రథమపురుష వర్తమానక్రియ లేర్పడును.

	ఏక.	బహు.
మహద్వాచకము.	వాఁడు	వారు
మహతీవాచకము.	అది	వారు
మహతీతరామహద్వాచకము.	అది	అవి

ఉదాహరణములు:—

మహద్వాచకము—ఏకవచనము.

రచియించుచున్నవాఁడు, ఇచ్చుచున్నవాఁడు, ఉన్నవాఁడు, చేయుచున్నవాఁడు.

మహాన్మహతీవాచకములు—బహువచనము.

అభినందించుచున్నవారు, ప్రకాశించుచున్నవారు, అగుచున్నవారు, కోఁఉచున్నవారు, క్రమ్మఁఉచున్నవారు, వగచుచున్నవారు, వెదకుచున్నవారు, పెరుఁగుచున్నవారు.

మహతీతరామహద్వాచకములు—ఏకవచనము.

అనుకరించుచున్నయది; ఆచరించుచున్నయది, వర్తిల్లుచున్నయది, ఆగుచున్నయది, ఉన్నయది, ఏడ్చుచున్నయది, ఏర్చుచున్నయది, ఒప్పుచున్నయది, క్రమ్మఁఉచున్నయది, తడుపుచున్నయది, పెరుగుచున్నయది, వచ్చుచున్నయది.

మహతీతరా మహద్వాచకములు—బహువచనము.

అగుచున్నయవి, ఉన్నయవి, చలువుచున్నయవి.

* రచించుచున్నాఁడు, రచించుచున్నారు, రచించుచున్నది, రచించుచున్నవి, వంటి కేవల డుజ్, రు, ది, వి, లు అంతమందు గలిగి పూర్వస్వరము

కలిగి శబ్దములను ప్రయోగింపరు. పదములను ప్రకృతి ప్రత్యయములుగ విడఁదీయుట వైయాకరణుఁడు చేయుపనియే కాని వేఱుకాదు.

పదజాతములలో నామపదములు నాఖ్యాతములును ముఖ్యములు. అందు నామపదములకు విశేషణములును సర్వనామములును ఆఖ్యాతముల కవ్యయములు నుపలక్షణములు. కావున తొలుత నామపదములనుగూర్చియు, పిమ్మట విశేషణములనుగూర్చియు, పిదప సర్వనామములనుగూర్చియు తదుపరి ఆఖ్యాతములనుగూర్చియు, తరువాత నవ్యయములనుగూర్చియు నిఁక ముచ్చటింపఁబడును.

నామపదములు లింగ, వచన, విభక్తులను గలిగియుండును. మొదట సంస్కృత నామపదముల లింగమునుగూర్చి విచారింతము.

లింగము.

సంస్కృతమున లింగము శబ్దగతము. ఆయా శబ్దముల యంశములను బట్టి యవి పుం, స్త్రీ, నపుంసకలింగములలో నెవ్వియో నిశ్చితము లగుచుండును. ఆ శబ్దములు తెలుపు జంతువులయు, వస్తువులయు జాతినిబట్టి సంస్కృతమున లింగము నిర్ణీతముకాదు. ఉదాహరణమునకు—మిత్రమ్ = స్నేహితుఁడు, ఇది పుంలింగ శబ్దముకాదు; నపుంసకలింగ శబ్దము. దారాః = భార్య, ఇది స్త్రీలింగముకాదు, పుంలింగము. వృక్షః = చెట్టు. ఇది నపుంసకలింగము కాదు, పుంలింగము. ఇట్లే, వృక్షః, శాఖా, ఫలమ్, అను శబ్దములు మూఁడును జడవాచకములైనను, శాఖాఫలములు వృక్షమునకు సంబంధించిన భాగములైనను, వానిలో వృక్షశబ్దము పుంలింగము, శాఖాశబ్దము స్త్రీలింగము, ఫలశబ్దము నపుంసకలింగము. అదేరీతిగా, దారాః, భార్యా, కలత్రమ్, అను మూఁడును పెండ్లామను నర్థము కలవి, కాని వేర్వేఱు లింగములను జెందినవి. వానిలో 'దారాః' పుంలింగము, 'భార్యా' స్త్రీలింగము, 'కలత్రమ్' నపుంసకలింగము.

స్థూలదృష్టికి సంస్కృతమున లింగవివేక మీరీతిగనున్నను, సూక్ష్మముగ నాలోచించినచో శబ్దముల యంతములనుబట్టియే లింగమును నిర్ణయించుట సాధ్యము కానట్లు తెలియకపోదు. అకారాంతశబ్దములు పుం నపుంసకలింగములలో నేవయినఁ గావచ్చును; కొన్నియెడల నేకశబ్దమే పుంలింగముగాని నపుంసకలింగముగాని కావచ్చును. ఇ, ఉ, ఋ, లంతమందుగల శబ్దములు కొన్ని పుంలింగములు, కొన్ని స్త్రీలింగములు, కొన్ని నపుంసకలింగములు. ఈయచ్చులలో నేదయిన నంతమందుగల ఏకశబ్దమే పుంనపుంసకలింగములలో నొకటయికాని, పుంస్త్రీలింగములలో నొకటయికాని యుండవచ్చును.

నకు దీర్ఘమువచ్చినరూపములు 11-వ శతాబ్దమున కానరావు. 'ఉన్నది' అ
రూపమున్నదిగాని, అది విధ్యర్థమందు కనఁబడుచున్నది. కేవల వర్తమాన
మందు లేదు. ముద్రితప్రతులయందు వర్తమానార్థమున (ఆది. V. 7
ఉన్నది; (ఆది. VII. 72.) ఉన్నది; (ఆది. V. 204.) ఉన్నది; (సభా. I. 5
వర్తిల్లుచున్నది, అని కనఁబడుచున్న రూపములు విచార్యములు.

వర్తమానకాలము—మధ్యమపురుషము.

2. మధ్యమపురుషమున వర్తమానకాల క్రియావిశేషణములపై
క్రిందివానిని చేర్చుటవలన వర్తమానకాల మధ్యమపురుషక్రియారూ
మేర్పడును.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాఁడవు.	వారలరు.	మహదమహ
అమహత్తు	దానవు.	వారలరు.	
	దానవు.	వారలరు.	

మహత్తు—ఏకవచనము.

ఆపాదించుచున్నవాఁడవు, ఉన్నవాఁడవు.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఉన్నదానవు.

అమహత్తు—బహువచనము.

ఉదాహరణములులేవు.

*చేయుచున్నావు, చేయుచున్నారు వంటి రూపములు 11-వ శతా
మున లేవు.

వర్తమానకాలము—ఉత్తమపురుషము.

3. ఉత్తమపురుషమున వర్తమానార్థక క్రియావిశేషణములపై
క్రిందివానిని చేర్చుటవలన ఉత్తమపురుష వర్తమానకాల క్రియారూపములు
సిద్ధించును.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాఁడను	వారము.	మహదమహత్తు
అమహత్తు	దానను	వారము.	
	దానను	వారము.	

మహత్తు—ఏకవచనము.

వర్తిల్లు చున్నవాఁడన్, ఉన్నవాఁడన్, చేయుచున్నవాఁడన్.

ఇట్లే, హలంతశబ్దములందును నేకహల్లంతమందుగల శబ్దములు నియతముగ నేదో యొకలింగము నాశ్రయించియుండుననియుఁ జెప్ప వీలులేదు. ఇట్లు సంస్కృతమున ననియతస్థితిక మగుటచేతను, లోకము నాశ్రయించి యుండుట చేతను, లింగమశిష్యమని చెప్పుదురు. అయినను నీ లింగనిర్ణయ విషయమునఁ గొన్ని సాధారణ నియమములను వైయాకరణు లేర్పఱిచి యున్నారు. అవి యీక్రింద వివరింపఁబడినవి.

స్త్రీలింగము.

1. ఋ-కారాంత శబ్దములలో 'మాతృ, దుహితృ, స్వసృ, యాతృ, ననాంద్రృ' శబ్దములు మాత్రమే స్త్రీలింగములు.

2. '-అని' ప్రత్యయాంత ధాతువులును, '-ఊ' ప్రత్యయాంత ధాతువులును స్త్రీలింగములు: ఉదా. అవనిః, చమూః. కాని—

అశని, భరణి, అరణి, శబ్దములు పుంలింగములుగూడ నగును.

3. '-మి', '-ని', అను ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దములు స్త్రీలింగములు: ఉదా. భూమిః, గ్లానిః. కాని—

(అ) వహ్ని, వృష్ణి, అగ్ని శబ్దములు పుంలింగములు.

(ఆ) శ్రోణి, యోని, ఊర్మి శబ్దములు పుంలింగములు కూడను.

4. 'క్తిన్' అంతములన్నియు స్త్రీలింగములు. ఉదా. కృతి, ధృతి, మతి మొదలయినవి. కాని—

పతి, నృపతి, స్థపతి, భూపతి, ఇట్లు 'పతి' శబ్దముతోఁ గూడినవి పుంలింగములు.

5. ఈ కారాంత శబ్దములన్నియు స్త్రీలింగములు. ఉదా. లక్ష్మీః, మొదలయినవి.

6. 'ఊఙ్', 'ఆప్' అను ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దములు స్త్రీలింగములు: ఉదా. కురూః, విద్యా మొదలయినవి.

7. ఈ, ఊ, లంతమందుగల యేకాక్షర శబ్దములు స్త్రీలింగములు: ఉదా. శ్రీః, భూః, మొదలయినవి.

8. వింశతిః, త్రింశత్, చత్వారింశత్, పంచాశత్, షష్టిః, సప్తతిః, అశీతిః, నవతిః అను సంఖ్యావాచకములు స్త్రీలింగములు.

9. 'దుందుభి' శబ్దము జూదములోని పాచిక యను నర్థమునందును 'నాభి' శబ్దము 'ఒక క్షత్త్రియుఁడు' అనునర్థము లేనప్పుడును స్త్రీలింగములు ఇతరార్థములం దవి పుంలింగములు.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఉన్నదానన్, ఉన్నదానను.

మహదమహత్తులు—బహువచనము.

ప్రతీక్షించుచున్నవారము, ఉన్నవారము.

* చేయుచున్నాను, చేయుచున్నాము వంటిరూపములు 11-వ శతాబ్దమునఁ గానరావు.

-దు ప్రత్యయము తద్ధర్మార్థకమైనను వర్తమానార్థమునను వాడఁబడినది. 'చలుపుదయ్యా ... సేవింతె ... చింతింతె ...' (సభా. I. 26).

II. భూతకాలము—ప్రథమపురుషము.

I. భూతకాల ప్రథమపురుష క్రియారూపములు రెండురీతులుగా ఏర్పడుచున్నవి.—(i) భూతకాలక్రియాజన్య విశేషణములపై ప్రథమపురుష సర్వనామములు చేరుటవలన (ii) మూఁడులింగముల యేకవచనమందును మహతీతరామహద్ బహువచనమునందును ధాతువుపై 'ఎను' వర్ణకము చేరుటవలనను మహన్మహతుల బహువచనమునందు ధాతువుపై 'ఇరి' వర్ణకము చేరుటవలనను.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాఁడు అతండు	వారలు వారు	మహన్మహతీ
అమహత్తు	అది అది	వారలు, వారు. అవి.	

ఉదాహరణములు.

మహత్తు—ఏకవచనము.

ఉత్సహించినవాఁడు, ధరియించినవాఁడు, ఐనవాఁడు, నేర్చినవాఁడు, వచ్చినవాఁడు, కట్టినవాఁడు, ఎఱుంగినవాఁడు, ఎగచినయాతండు.

మహన్మహతీ—బహువచనము.

కందినవారలు, ఉద్భవించినవారు, ప్రభవించినవారు, పుట్టినవారు.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఆచరించినయది, అయినయది, ఐనయది, చూచినయది, తగిలినయది నోచినయది, పడసినయది, పోయినయది.

10. తల్-అంత శబ్దములు స్త్రీలింగములు. ఉదా. శుక్లతా, బ్రాహ్మణతా, గ్రామతా, దేవతా మొదలయినవి.

11. భూమి, విద్యుత్, సరిత్, లతా, వనితా అను శబ్దములును, అదే యర్థముగల యితర శబ్దములును స్త్రీలింగములు. కావున, 'భూః, సౌదామనీ, నిమ్నగా, వల్లీ, యోషిత్' మొదలగునవి స్త్రీలింగములు. కాని, 'యాదస్' శబ్దము సరిద్వాచకమైనను నపుంసకలింగమే.

12. భాః, స్రుక్, స్రక్, దిక్, ఉష్ణిక్, ఉపానట్, శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

13. స్థూణ, ఊర్ణ శబ్దములు స్త్రీలింగములు, నపుంసకలింగములు కూడ నగును. అనఁగా వాని రూపములు స్థూణా, స్థూణమ్; ఊర్ణా, ఊర్ణమ్ అని రెండు విధములుగ నుండును. కాని, స్థూణశబ్దమునకు గృహశబ్దమును, ఊర్ణ శబ్దమునకు శశశబ్దమును బూర్వమందుచేరి సమసించినచో నవి నపుంసకరూపములనే పొందును. గృహస్థూణమ్, శశోర్ణమ్.

14. ప్రావృట్, విప్రుట్, రుట్, తృట్, విట్, త్విట్ అను శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

15. దర్వి, విది, వేది, స్వని, శాని, అశ్రి, వేశి, కృషి, ఓషధి, కటి, అంగులి శబ్దములు స్త్రీలింగములు. వీనికి జీప్ కూడచేరి 'దర్వీ' మొదలగు రూపములును నేర్పడును.

16. తిథి, నాడి, రుచి, విచి, నాలి, ధూలి, కికి, కేలి, ఛవి, రాత్రి మొదలగు శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

17. శష్కులి, రాజి, కుటి, అశని, వర్తి, భ్రుకుటి, త్రుటి, వలి, పంక్తి శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

18. ప్రతిపద్, ఆపద్, విపద్, సంపద్, శరద్, సంసద్, పరిషద్, ఉషస్, సంవిత్, క్షుత్, పుత్, ముత్, సమిధ్ శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

19. ఆశీః, ధూః, పూః, గోః, ద్వాః శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

20. అప్, సుమనస్ (పుష్పమను నర్థమందు), సమా, సికతా, వర్షా శబ్దములు స్త్రీలింగములు. వీనిని బహువచనమునందే సాధారణముగ వాడవలెను. సుమనశ్శబ్దము దేవతావాచియైనచో పుంలింగము.

21. స్రక్, త్వక్, జ్యోక్, వాక్, యవాగూ, నౌః, స్ఫిక్, శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

మహాతీతరామహద్—బహువచనము.

అయినయవి, నిలిచినయవి, పడయంబడినయవి, పడసినయవి, నడిన యవి.

II.	ఏక.	బహు
మహత్తు	ఎను	ఇరి } మహాన్మహాతీ
అమహత్తు	{ ఎను	ఇరి }
	{ ఎను	ఎను మహాతీతరామహత్తు

ఉదాహరణములు.

మహదమహత్తుల—ఏకవచనము.

మహాతీతరామహద్—బహువచనము.

తత్సమములు.

అతిశయిల్లెఁ, అనుకరించెఁ, అనునయించెఁ, అనువిభంచెఁ, అనురాగిల్లెఁ, అపహరించెఁ, అపేక్షించెఁ, అభ్యసించెఁ, ఆచరించెఁ, ఆదరించెఁ, ఆపాదించెఁ, ఆశ్రయించెఁ, ఉచ్చరించెఁ, ఉదయించెఁ, ఉద్భవించెఁ, ఉద్భవిల్లెఁ, ఉద్ధరించెఁ, ఉపదేశించెఁ, ఉపార్జించెఁ, ఉపేక్షించెఁ, కీర్తించెఁ, చింతించుచుండెఁ, జయించెఁ, దయసేసెఁ, దహించెఁ, దీవించెఁ, నిద్రవోయెఁ, నియోగించెఁ, నిర్గమించెఁ, నిర్వహించెఁ, నిశ్చయించెఁ, పరిగ్రహించెఁ, పూజించెఁ, ప్రణమిల్లెఁ, ప్రతిగ్రహించెఁ, ప్రతిష్ఠించెఁ, ప్రబోధించెఁ, ప్రభవించెఁ, ప్రవర్తిల్లెఁ, ప్రసాదించెఁ, ప్రస్తుతించెఁ, ప్రార్థించెఁ, భజించెఁ, భీతిల్లెఁ, భేదిల్లెఁ, యజియించెఁ, రచియించెఁ, రక్షించెఁ, లంఘించెఁ, వధియించెఁ, వరియించెఁ, వర్తిల్లెఁ, వర్ధిల్లెఁ, వసియించెఁ, వితర్కించెఁ, విలసిల్లెఁ, విశ్రమించెఁ, విస్తరించెఁ, విస్తరిల్లెఁ, శయనించెఁ.

అయ్యెఁ, అందెఁ, అదలెఁ, అదిమెఁ, అనిచెఁ, అనిమెఁ, అనఁగంబడియెఁ, అరిగెఁ, అరుగుదెంచెఁ, అలిగెఁ, అల్గెఁ, అవియించెఁ, అవిసెఁ, అడఁగెఁ,-ంగెఁ, ంగెను, అడిగెఁ, అఱచెఁ, ఆడెఁ, ఆనతిచ్చెఁ, ఆర్చెఁ,-ను, ఇచ్చెఁ,-ను, ఉంచెఁ, ఉండెఁ,-ను, ఉడిగెఁ, ఉడిగించెఁ, ఉనిచెఁ, ఉలిసెఁ, ఊఁగెఁ, ఊటార్చెఁ, ఎత్తెఁ, ఎగచెఁ, ఎగసెఁ,-ను, ఎత్తికొనియెఁ, ఎత్తెఁ, ఎఱుగించెఁ, -ంగించెఁ, ఎఱుఁగెఁ,-ంగెఁ, ఎఱుంగింపవలసెఁ, ఎఱుఁగఁజెప్పెఁ, ఎసగెఁ, ఎసగుచుండెఁ, ఏఁగుదెంచెఁ, ఏఁగెఁ, ఏడ్చెఁ,-ను, ఏతెంచెఁ, ఏర్పడియెఁ, ఏసెఁ,-ను, ఒడంబడియెఁ, ఒడిచెఁ, ఒడఁగూడెఁ, ఒందెను, ఒనరించెఁ,-ను, ఒనరెఁ, ఒప్పెఁ,-ను

22. త్రుటి, సీమన్, సరంబధ్యా శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

23. చుల్లి, వేణి, ఖారి, శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

24. తారా, ధారా, జ్యోత్స్నా మొదలగునవి స్త్రీలింగములు గూడ నగును.

25. శలాకా శబ్దము నిత్యముగా స్త్రీలింగమగును.

పుంలింగము.

1. ఘఞ్, అప్, ఘాచ్ ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దములు: పాకః, త్యాగః, కరః, గరః, విస్తరః, గోచరః, చయః, జయః మొద. కాని, భయ, లింగ, భగ శబ్దములు నపుంసకలింగములు.

2. నఙ్ ప్రత్యయ మంతమందుగల శబ్దములు: యజ్ఞః, యత్నః, మొద. కాని, యాచ్ఞా శబ్దము స్త్రీలింగము.

3. కి-ప్రత్యయాంతమగు 'ఘు' ప్రత్యయముగల శబ్దములు: ఆధిః, నిధిః, ఉదధిః మొద. కాని, 'ఇషుధి' శబ్దము స్త్రీలింగము కూడనగును.

4. దేవ, అసుర, ఆత్మన్, స్వర్గ, గిరి, సముద్ర, నఖ, కేశ, దంత, స్తన, భుజ, కంఠ, ఖడ్గ, శర, పంక శబ్దములును వాని యర్థములు గల యితర శబ్దములును పుంలింగములు: సురాః, దైత్యాః, క్షేత్రజ్ఞః, నాకః, పర్వతః, అబ్ధిః, కరరుహాః, శిరోరుహాః, దశనః, కుచః, దోః, గలః, కరవాలః, మార్గణః, కర్దమః మొద. కాని—

(అ) స్వర్గవాచులగు 'త్రివిష్టప, త్రిభువన' శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) స్వర్గవాచి 'ద్యౌ' శబ్దము స్త్రీలింగము.

(ఇ) శరవాచి 'ఇషు' శబ్దమును, భుజవాచి 'బాహు' శబ్దమును స్త్రీలింగములు కూడనగును.

(ఈ) శరవాచకములగు 'బాణ, కాండ' శబ్దములు నపుంసకలింగములు గూడ నగును.

5. న-కారాంత శబ్దములు పుంలింగములు: రాజన్, తక్షన్, మొద. చర్మ, వర్మ, మొదలగు నకారాంత శబ్దములు నపుంసకములని ముందు వివరింపం బడునుగాన అట్టివి పుంలింగములు కావు.

6. క్రతు, పురుష, కపోల, గుల్ఫ, మేఘ శబ్దములును నా యర్థములు గల యితర శబ్దములును పుంలింగములు. ఉదా. అధ్వరః, నరః, గండ, ప్రపదః, నీరదః మొద. కాని, మేఘవాచియగు అభ్ర శబ్దము నపుంసః లింగము.

ఓటువడియెన్, ఓర్చెన్,-ను, కట్టికొనియెన్, కడఁగెన్,-ంగెన్, కడిగెన్, కందెన్, కదిసెన్, కదలెన్, కనియెన్,-ను, కనంబడియెన్, కప్పెన్, కప్పికొనియెన్, కమరెన్, కలఁగెన్,-ంగెన్, కలఁచెను, కలిగెన్, కల్గెన్, కవిసెన్, కఱచెన్, కఱపించెన్, కఱవెన్, కాంచెన్, కాఁచెన్, కానంబడియెన్, కాల్చెన్, కావించెన్, -ను, కావించికొనియెన్, కీడ్పఱచెను, కుడిచెన్, కుందెన్, కురియించెన్, కురిసెన్, కూడఁబట్టెన్, కూడెన్, కూలెన్, కొనియెన్,-ను, కొనిపోయెన్, కొనియాడెన్, కోఱెన్, కోఱికొనియెన్, కోల్పడియెన్, కౌఁగిలించికొనియెన్, క్రమ్మఱియెన్, క్రమ్మఱిచెన్,-ంచెన్, క్రాఁగెన్, క్ఱాచెన్, క్ఱాలెన్, క్రుంకెన్, చదివెన్, చదివించెన్, చనియెన్,-ను, చనుదెంచెన్, చంపెన్, -ను, చాటెన్, చూచెన్, చూపెన్, చెప్పెన్,-ను, చెలఁగెన్,-ను,-ంగెన్, చెఱుపఁబడియెన్, చెఱిచెన్, చేకొనియెన్, చేసెన్, చేరెన్, చేయించెన్, చేసికొనియెన్, చొచ్చెన్, చొనిపెన్, జడిసెన్, తడిపెన్, తడసెన్, తనిపెన్, తప్పెన్, తఱిగెన్, తలఁచెన్ తలంచెన్, తలకొనుదెంచెన్, తాఁకెన్, తాకుదెంచెన్, తాఁచెన్, తాల్చెన్, తిగిచెన్, తిరిగెన్, తివిరెన్, తూలెన్, తెంచెన్, తెచ్చెన్, తెల్పెన్, తేఱెన్, తొడఁగెన్,-ంగెన్, తొఱఁగెన్, తొలంగెన్, త్రావెన్, త్రెళ్లెన్, త్రెస్సెన్, త్రోపించెన్, దొరకొనియెన్, నగియెన్, నించెన్, నిండెన్, నిలిపెన్, నిల్పెన్, నెగసెన్, నెగయుదెంచెన్, నెగడెన్, నేర్చెన్, పంచెన్,-ను, పట్టికొనియెన్, పట్టువడియెన్, పట్టెన్, పడియెన్, పడయఁగవలసెన్, పడసెన్, పనిచెన్, పర్వెన్, పలికెన్, పల్కెన్, పఱగెన్ పఱచెన్,-ను, పఱపెన్, పఱతెంచెన్, పాచెన్, పాపెన్, పాసెన్, పాఱెన్, పిల్చెన్, పుచ్చెన్, పుట్టెన్, పుట్టించెన్, పుత్తెంచెన్, పూనెన్, పెట్టెన్, పెట్టికొనియెన్, పెట్టించెన్, పెండ్లియయ్యెన్, పెనఁగెన్, పెనిచెన్,-ను, పెరిగెన్, పొంగెన్, పొడసూపెన్, పొడిచెన్, పొడమెన్, పోయెన్, పోలెన్,-ను, పోల్చెన్, పోవుదెంచెన్, బయల్పడియెన్, మఱచెన్, మసలెన్, మూసెన్, మించెన్, మిన్నకుండెన్, మెచ్చెన్, మొనసెన్, మోపెట్టెన్, మ్రొక్కెన్, మ్రోయించెన్, మ్ఱాసెన్, రావించెన్, వందఱలాడెన్, వందెన్, వచ్చెన్, వడఁకెన్, వదలెన్, వలసెన్, వారించెన్, విన్న్చెన్, విడచెన్, విడిచిపుచ్చెన్, విడిపించెన్, విడిచెన్, విడ్చెన్, వినఁగబడియెన్, వినంబడియెన్, వినియెన్, వినిచెన్, విన్చెన్, విరియించెన్, వీఁచెన్, వీడ్వడియెన్, వీతెంచెన్, వెలువడెన్, వెల్వడియెన్, వెలుఁగెన్,-ంగెన్, వెలసెన్, వేఁడెన్, వేల్చెన్, వేల్వఁగాఁబడియెన్, వైచెన్, సమకట్టెన్, సమకూఱెన్.

లఘువులయిన రెండక్షరములతోఁగూడిన 'డిగు, తగు, తెగు, నగు, ఇడు, చెడు, పడు, అను, కను, కాను, చను, మను, విను' అను ధాతువులపై

7. ఉకారాంత శబ్దములు: ప్రభుః, ఇక్షుః, మొద. కాని—

(అ) ధేను, రజ్జు, కుహూ, సరయూ, తను, రేణు, ప్రియంగు శబ్దములు స్త్రీలింగములు. రజ్జుశబ్దము సమాసగతమైనప్పుడు పుంలింగము గూడ నగును. ఉదా. తృతీయైకవచనము: కర్కటరజ్జ్వా, కర్కటరజ్జునా మొదలయినవి.

(ఆ) శ్మశ్రు, జాను, వసు (ధనమను నర్థమందు), స్వాదు, అశ్రు, జతు, త్రపు, తాలు, దారు, కసేరు, వస్తు, మస్తు శబ్దములు నపుంసకములు

(ఇ) మద్గు, మధు, సీధు, శీధు, సాను, కమండలు శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

8. కకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. స్తబకః, కల్కః మొద. కాని—

(అ) చిబుక, శాలూక, ప్రాతిపదిక, అంశుక, ఉల్ముక శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) కంటక, అనీక, సరక, మోదక, చషక, మస్తక, పుస్తక, తడాక, నిష్క, శుష్క, వర్చస్క, పినాక, భాండక, పిండక, కటక, శండక, పిటక, తాలక, ఫలక, పులాక శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

9. టకార ముపధగాఁ గల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. ఘటః, పటః మొద. కాని-

(అ) కిరీట, ముకుట, లలాట, వట, వీట, శృంగాట, కరాట, లోష్ట శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) కుట, కూట, కపట, కవాట, కర్పట, నట, నికట, కీట, కట శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

10. ణకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. గుణః, గణః, పాషాణః మొద. కాని—

(అ) ఋణ, లవణ, పర్ణ, తోరణ, ఉష్ణ శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) కార్షాపణ, స్వర్ణ, సువర్ణ, వ్రణ, చరణ, వృషణ, విషాణ, చూర్ణ, తృణ శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

11. థకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. రథః మొద. కాని—

(అ) కాష్ఠ, పృష్ఠ, సిక్థ, ఉక్థ శబ్దములు నపుంసకములు. దిగర్థకమగు కాష్ఠాశబ్దము స్త్రీలింగము.

భూతార్థక ప్రథమపురుషైక వచనక్రియా ప్రత్యయము చేరునప్పుడు దాని క్త్వార్థకరూపములపైఁ జేరునుగాని, ధాతువులపైఁ జేరదు. అనఁగా ఆ రూపములు డిగియెన్, తగియెన్, నగియెన్, ఇడియెన్, చెడియెన్, అనియెన్, కనియెన్, కొనియెన్, చనియెన్, మనియెన్, వినియెన్-అనియే యుండునుగాని, 'డిగెన్, తగెన్, తెగెన్'-మొదలగు రూపములను పొందవు. 'కనెన్' అని ముద్రిత భారతములో నొకచోట ప్రయోగముకాన్పించుచున్నది గాని అది సరియైన పాఠముకాదు.

మహన్మహతీ—బహువచనము.

అభినందించిరి, అభిషేకించిరి, అర్పించిరి, ఆదరించిరి, ఆరాధించిరి, ఆశ్వాసించిరి, ఉదయించిరి, ఉద్భవించిరి, ఉపేక్షించిరి, కల్పించిరి, కీర్తించిరి, దీవించిరి, సమస్కరించిరి, నిర్జించిరి, నిర్మించిరి, నిర్వర్తించిరి, పరిగ్రహించిరి, పూజించిరి, ప్రవేశించిరి, ప్రశంసించిరి, వధియించిరి, వధియింపించిరి, వరియించిరి, వర్ణించిరి, విశ్రమించిరి, వేష్టించిరి.

అయిరి, అందరి, అనిచిరి. అనిరి, అరిగిరి, అరుగుదెంచిరి, అడిచిరి, ఆడిరి, ఆర్చిరి, ఇచ్చిరి, ఉండిరి, ఉడిగిరి, ఊఱటార్చిరి, ఎక్కిరి, ఎత్తికొనిరి, ఎదుఱువచ్చిరి, ఎఱుంగిరి, ఏఁగుదెంచిరి, ఏఁగిరి, ఏడ్చిరి, ఏతెంచిరి, ఏసిరి, ఐరి, ఒడ్డిరి, ఒనరించిరి, ఒప్పిరి, ఓడిరి, కదలిరి, కనిరి, కప్పిరి, కలంగిరి, కఱపిరి, కాంచిరి, కాలిరి, కొనిరి, కోరిరి, కోల్పడిరి, క్రాఁగిరి, క్రొచ్చిరి, క్రొవ్విరి, చనిరి, చనుదెంచిరి, చలిపిరి, చిలికిరి, చూచిరి, చూపిరి, చెందిరి, చెప్పిరి, చేసిరి, చొచ్చిరి, తనరిరి, తాఁకిరి, తెంచిరి, తొడఁగిరి, తొరగిరి, త్రోఁచిరి, నగిరి, నడచిరి, నిల్చిరి, నిలిపిరి, పంచిరి, పడసిరి, పడిరి, పఱిగిరి, పలికిరి, పల్కిరి, పల్కరించిరి, పఱచిరి, పాఱిరి, పుట్టిరి, పుత్తెంచిరి పూనిరి, పెంచిరి, పెనఁగిరి, పొగడిరి, పొడిచిరి, పోయిరి, పోరిరి, పోరాడిరి, బ్రదికిరి, మగుడిరి, మసలిరి, మిన్నకుండిరి, మెఱసిరి, మొనసిరి, మ్రొక్కిరి, రోసిరి, వందిరి, వగచిరి, వచ్చిరి, వాంచిరి, విడిచిరి, వెలువడిరి.

* ఈ క్రిందివి భూతకాల క్రియారూపము లయినను భూతకాలమందే ఆ కార్యము జరుగుచుండు ననుటను తెలుపును.

ఏకవచనము.

రచియించుచుండెన్, విచారించుచుండెన్, విహరించుచుండెన్, అగుచుండెన్, అనుచుండెన్, అడుగుచుండెన్, ఎసగుచుండెన్, ఒనరించుచుండెన్, ఒప్పుచుండెన్, కుడుచుచుండెన్, చలుపుచుండెన్, చూచుచుండెన్, చేయు

(ఆ) తీర్థ, ప్రోథ, యూథ, గాథ శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

12. నకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. ఇనః, ఫేనః మొద. కాని—

(అ) జఘన, అజిన, తుహిన, కానన, వన, వృజిన, విపిన, వేతన, శాసన, సోపాన, మిథున, శ్మశాన, రత్న, నిమ్న, చిహ్న శబ్దములు నపుంసక లింగములు.

(ఆ) యాన, మాన, అభిధాన, నలిన, పులిన, ఉద్యాన, శయన, ఆసన, స్థాన, చందన, ఆలాన, సమాన, భవన, వసన, సంభావన, విమాన శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

13. పకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. యూపః, దీపః, సర్పః, మొదలయినవి. కాని—

(అ) పాప, రూప, ఉడప, తల్ప, శిల్ప, పుష్ప, శష్ప, సమీప, అంతరీప, శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) శూర్ప, కుతప, కుణప, ద్వీప, విటప శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

14. భకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. స్తమ్భః, కుమ్భః మొదలయినవి. కాని—

(అ) తలభ శబ్దము నపుంసకము. (ఆ) జృంభ శబ్దము నపుంసకము కూడ నగును.

15. మకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. సోమః, భీమః మొదలయినవి. కాని—

(అ) రుక్మ, సిధ్మ, యుధ్మ, ఇధ్మ, గుల్మ, అధ్యాత్మ, కుంకుమ, శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) సంగ్రామ, దాడిమ, కుసుమ, ఆశ్రమ, క్షేమ, క్షౌమ, హోమ, ఉద్దామ శబ్దములు నపుంసకలింగములు కూడను.

16. యకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. సమయః, హయః మొద. కాని—

(అ) కిసలయ, హృదయ, ఇంద్రియ, ఉత్తరీయ శబ్దములు నపుంసకములు.

తిమి, నేర్చితిమి, పలికితిమి, పాడితిమి, పుట్టితిమి, పెనిచితిమి, వచ్చితిమి, వింటిమి, విడిచితిమి.

(ii) క్త్వార్థక రూపములపై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను ఉత్తమ పురుష భూతకాల క్రియారూపము లేర్పడును.

	ఏక	బహు	
మహద్వాచకము	వాఁడను	వారము	మహదమహ ద్వాచకము.
అమహద్వాచకము	దానను	వారము	

ఉదాహరణములు.

మహత్తు—ఏకవచనము.

పుట్టినవాఁడన్, మురిసినవాఁడన్, వచ్చినవాఁడన్.

మూఁడు లింగములయందు బహువచనము.

వధియింపఁబడినవారము, వచ్చినవారము.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఎఱింగినదానను.

(iii) భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములకు వేర్వేఱుగా నియతములైన ప్రత్యయము లున్నట్లగపడదు. చేసెదను, చేసెదము, చేయుదును, చేయుదుము, చేయంగలను, చేయంగలము. చేసెదవు, చేసెదరు, చేయుదువు, చేయుదురు, చేయంగలవు, చేయును, చేయుదురు, చేసెదరు, చేయంగలరు, మొదలయిన వివిధ రూపములలో నొక్కొకటి ప్రత్యేకముగా భవిష్యత్కాలమునకుఁగాని, ప్రత్యేకముగా తద్ధర్మకాలమునకుఁగాని చెందినవి కావు. అవి ఈ రెండింటిలో నేకాలమునైనను బోధించును.

ప్రథమపురుషము.

(1) ధాతువుపై ఈక్రిందివానిని చేర్చుటవలన భవిష్యత్తద్ధర్మరూపము లేర్పడును.

	ఏక	బహు	
మహత్తు	ను	దురు	మహన్మహతీ
అమహత్తు	ను	దురు	
	ను	ను	

(ఆ) గోమయ, కషాయ, మలయ, అన్వయ, అవ్యయ శబ్దములు నపుంసకములు కూడను.

17. రేఫ ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. క్షురః, అంకురః మొద. కాని—

(అ) ద్వార, అగ్ర, స్ఫార, తక్ర, వప్ర, క్షిప్ర, క్షుద్ర, నార, తీర, దూర, కృచ్ఛ్ర, రంధ్ర, అశ్ర, శ్వభ్ర, భీర, గభీర, క్రూర, విచిత్ర, కేయూర, కేదార, ఉదర, అజస్ర, శరీర, కందర, మందార, పంజర, అజర, జఠర, అజిర, వైర, చామర, పుష్కర, గహ్వర, కుహర, కుటీర, కులీర, చత్వర, కాశ్మీర, నీర, అంబర, శిశిర, తంత్ర, యంత్ర, క్షత్ర, క్షేత్ర, మిత్ర, కలత్ర, చిత్ర, మూత్ర, సూత్ర, వక్త్ర, నేత్ర, గోత్ర, అంగులిత్ర, భలత్ర, శస్త్ర, శాస్త్ర, వస్త్ర, పత్ర, పాత్ర, ఛత్ర శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) చక్ర, వజ్ర, అంధకార, సార, అవార, పార, క్షీర, తోమర, శృంగార, భృంగార, మందార, ఉశీర, తిమిర, శిశిర శబ్దములు నపుంసకములుకూడ నగును.

* మందార, శిశిర శబ్దములు (అ), (ఆ) ల రెండింటను పఠితమగుట విచార్యము.

18. షకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. వృషః, వృక్షః, మొద. కాని—

(అ) శిరీష, జోష, అంబరీష, పీయూష, పురీష, కిల్బిష, కల్మష, శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) యూష, కరీష, మిష, విష, వర్ష, శబ్దములు నపుంసకములుకూడ నగును.

19. సకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. వత్సః, వాయసః, మహానసః, మొద. కాని—

(అ) పనస, బిస, బుస, సాహస శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) చమస, అంస, రస, నిర్యాస, ఉపవాస, కార్పాస, వాస, మాస, కాస, కాంస, మాంస శబ్దములు నపుంసకములుగూడ నగును. ప్రాణివాచకము కానప్పుడు 'కంస' శబ్దమును పుం నపుంసకోభయలింగమగును.

20. రశ్మి, దివస శబ్దములును నాయర్థములు గల యితరములును పుంలింగములు. కావున, మయూఖ (రశ్మి), ఘస్ర (దివస) మొదలగు శబ్దము

ఉదాహరణములు.

మహదమహత్తులయందు—ఏకవచనము.

మహతీతరామహత్—బహువచనము.

అనుకరించుచుండుఁ, అనుగమించుఁ, అనుభవించుఁ, ఉదయించుఁ, ఉద్భవిల్లుఁ, ఉద్ధరించుఁ, ఉపశమిల్లుఁ, కరుణించుఁ, గుణించుఁ, జన్మించుఁ, జయించుఁ, దహించుఁ, దూషించుఁ, నిగ్రహించుఁ, నిందించుఁ, పరిగ్రహించుఁ, పూజించుఁ, ప్రతీక్షించుచుండుఁ, ప్రవర్తించుఁ,-ల్లుఁ, భక్షించుఁ, భరియించుఁ, భరియింపఁబడుఁ, రక్షించుఁ,-ను, వధియించుఁ, వరియించుఁ, -ను, వర్తిల్లుఁ, వర్ధిల్లుఁ, వసియించుఁ, విలసిల్లుఁ, విలాపించుఁ.

అగుఁ, -ను, అగుచుండుఁ, అవుఁ, -ను, అనుచుఁ, అనఁబడుఁ, అమరుఁ, -ను; అరుగుదెంచుఁ, అడుగుఁ, ఆరయుచుండుఁ, ఆస్చుఁ, ఇంకుఁ, ఇచ్చుఁ, ఈడ్చుఁ, ఉండుఁ, -ను, ఉడుగుఁ, -ను, ఉడుచుఁ, ఉనుచుఁ, ఎఱుఁగుఁ,-ంగుఁ, ఏఁగుఁ, ఏతెంచుఁ, ఏయుఁ, ఏర్చుఁ, ఏర్పడుఁ, ఒడంబడుఁ, ఒడుచుఁ, ఒడఁగూడుఁ, ఒందించుఁ, ఒసరించుఁ, ఒనరించుచుండుఁ, ఒనరుఁ, ఒనర్చుఁ, ఒప్పుఁ, ఒప్పుచుండుఁ, ఓడుఁ, ఓపుఁ, -ను, ఓర్చుఁ, ఔఁ, కడఁగుఁ, కదలుఁ, కదల్చుఁ, కలుగుఁ, కలచుఁ, కాంచుఁ, కాఁచుఁ, కాఁచుచుండుఁ, కానంబడుఁ, -ంగఁబడుఁ, కాల్చున్, కావించుఁ, -ను, కూర్చుఁ, కొనుఁ, కొలువుండుఁ, కొలుచుఁ, కోరుఁ, క్రాఁచుఁ, చనుఁ, చంపుఁ, చలుపుఁ, చాలుఁ, చూఁచుఁ, చూపుఁ; చెడుఁ, చెఱుచుఁ, -ను, చేకొనంగఁబడుఁ, చేకొనుఁ, చేయుఁ, చేగును, చేయును, చేయుచుండుఁ; చొచ్చుఁ, తక్కుఁ, -ను, తగుఁ, -ను, తగులుఁ, తనరుఁ, తనుపుఁ, తప్పుఁ, తలకొల్పుఁ, తాల్చుఁ, తిరుగుఁ, తివురుఁ, తెగును, తెలుపుఁ, తెల్పుఁ, తేనేర్చుఁ, త్రావుఁ, త్రావుచుండుఁ, దొరకొనుఁ, -ను, నడచుఁ, నాఁబడుఁ; నించుఁ, నిండుఁ, నిలుచుఁ, నిల్పుఁ, నెగడుఁ, నేర్చుఁ, నేర్పుఁ, పట్టువడుఁ, పడుఁ, పడయుఁ, పదరుఁ, పరగుఁ, పర్వుఁ, పలుకుఁ, పల్కుఁ, పఱచుఁ, పాచుఁ, పాపుఁ, -ను, పాయుఁ, పుట్టుఁ, -ను, పుట్టించుఁ, పుత్తెంచుచుండుఁ, పెట్టుఁ, పెరుఁగుఁ, పెరుఁగుచుండుఁ, పొందుఁ, పోలుఁ, పోవుఁ, బ్రదుకుఁ, మాన్కొనుఁ, మఱచుఁ, మాయుఁ, మెచ్చఁబడుఁ, మెచ్చుఁ, మొత్తయుఁ, వగచుఁ, వచ్చుఁ, వల్చుఁ, వలయుఁ, వారించుఁ, విడుచుఁ, వినఁబడుఁ, -ంబడుఁ, విరియుఁ, వెలువరించుఁ, వెలుంగించుచుండుఁ, వెలుఁగుఁ, -ను; వెలయుఁ, వెలయించుఁ, వెలిచుఁ, ప్రచ్చుఁ, సమకట్టుఁ, సమకూఱుఁ, సుడియుఁ, సైఁచుఁ.

12. ఇస్, ఉస్, లంతమందుగల శబ్దములు: హవిస్, ధనుస్ మొదలయినవి. కాని—

'అర్చిస్' శబ్దము స్త్రీలింగముకూడ నగును. 'ఛదిస్' శబ్దము స్త్రీలింగము మాత్రము.

13. ముఖ, నయన, లోహ, వన, మాంస, రుధిర, కార్ముక, వివర, జల, హల, ధన, అన్న శబ్దములును, నాయర్థములుగల యితర శబ్దములును నపుంసకములు. ఉదా. ఆననమ్, లోచనమ్, కాలమ్, గహనమ్, ఆమిషమ్, రక్తమ్, శరాసనమ్, బిలమ్, వారి, లాంగలమ్, ద్రవిణమ్, అశనమ్ మొదలయినవి. కాని—

(అ) సీర (హల), అర్థ (ధన), ఓదన (అన్న) శబ్దములు పుంలింగములు మాత్ర మగును.

(ఆ) వక్త్ర (ముఖ); నేత్ర (నయన), అరణ్య (వన), గాండీవ (కార్ముక) శబ్దములు పుంలింగములు గూడ నగును.

(ఇ) అటవీ (వన) శబ్దము స్త్రీలింగము మాత్ర మగును.

14. లకార ముపధగాఁగల శబ్దములు నపుంసకలింగములు. ఉదా. కులమ్, కూలమ్, స్థలమ్ మొదలయినవి. కాని—

(అ) తూల, ఉపల, తాల, కుసూల, తరల, కంబల, దేవల, వృషల శబ్దములు పుం లింగములు.

(ఆ) శీల, మూల, మంగల, సాల, కమల, తల, ముసల, కుండల, పలల, మృణాల, వాల, నిగల, పలాల, బిడాల, ఖిల, శూల శబ్దములు పుంలింగములుకూడ నగును.

15. సంఖ్యలలో సహస్ర శబ్దము నపుంసకలింగము. ఒకప్పుడిది పుంలింగముకూడను. శత, అయుత, ప్రయుత శబ్దములు పుం, నపుంసకోభయ లింగములు; లక్షా, కోటి శబ్దములు స్త్రీలింగములు; శంకు శబ్దము పుం లింగము.

16. మన్ ప్రత్యయాంతములయి, కర్తృవాచులుకాని, రెండచ్చులుగల శబ్దములు నపుంసకలింగములు. ఉదా. చర్మ, వర్మ, నామ, రోమ మొదలయినవి. కాని—

(అ) బ్రహ్మన్ శబ్దము పుం లింగము కూడ నగును.

17. 'అస్' అంతమందుగలిగి, రెండచ్చులుగల శబ్దములు నపుంసకములు: ఉదా. యశస్, మనస్, తపస్ మొదలయినవి.

మహన్మహాతులు

బహువచనము

'దురు' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు చుకారాంత ధాతువుల తుది చు వర్ణమునకు లోపమును, 'దురు'లోని దకారమునకు తకారమును వచ్చును. 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువులకు 'దురు' చేరునప్పుడు 'చ్చు' లోపించి 'దురు' లోని 'దు'కు బదులుగా 'త్తు' నిలుచును. అనుస్వారముపై వచ్చు తురు, దురు, లు త్రు, ద్రు, లుగా మాఱుటయుఁగలదు. నకారాంత ధాతువులమీఁద నది 'ంద్రు' 'ండ్రు' లుగ కూడ మాఱును.

ఉదాహరణములు.

అనుచరింతురు, అనుభవింతురు, ంత్రు, అపేక్షింతురు, ఆదరింతురు, ఉత్సహింతురు, ఉదయింతురు, ఉద్ధరింతురు, ఉపజీవింతురు, ఉపయోగింతురు, కీర్తింతురు, క్రీడింతురు, జయింతురు, జీవింతురు, నిర్జింతురు, నివేదింతురు, పరిచరింతురు, పరిహరింతురు, ప్రవర్తిల్లుదురు, ప్రసాదింతురు, ప్రాపింతురు, భక్షింతురు, భయంపడుదురు, భేదిల్లుదురు, రక్షింతురు, వధియింతురు, వర్ణింతురు, వర్తిల్లుదురు, వర్తింతురు, వసియింతురు, విచారింతురు, విమోహింతురు, విహరింతురు.

అందుదురు, అందురు, అంద్రు, అల్గుదురు, అడంగుదురు, ఇత్తురు, ఈఁగుదురు, ఉండుదురు, ఏఁగుదురు, ఒడంబడుదురు, ఒందుదురు, ఒనరింతురు, ఓడుదురు,ఓపుదురు, కాంతురు, కూర్తురు, కొందురు, కొలుతురు, కోరుచుండుదురు, కోరుదురు, క్రమ్మఁగుచుండుదురు, చత్తురు, చదివిరింద్రు, చనుదెంతురు, చలుపుచుండుదురు, చూతురు, చూపుదురు, చెప్పుదురు, చెఱుతురు, చేయుదురు, చేయుచుండుదురు, తగుదురు, తొలంగుదురు, త్రావుదురు, త్రోతురు, నడతురు, నమ్ముదురు, నేర్తురు, పడుదురు, పడయుదురు, పలుకుదురు, పాతురు, పాయుదురు, పుట్టుదురు, పెట్టుదురు, పొందుదురు, పోదురు ('దురు' చేరునప్పుడు 'పోవు' ధాతువులోని 'వు'అనుదానికి లోపము కలుగును.), పోలుదురు, మండ్రు, మంతురు, మన్నింతురు, మెత్తురు, రోయుదురు, రోయుచుండుదురు, వత్తురు, వలతురు, విడిపింతురు, విడుతురు, వెఱతురు, సైఁతురు.

(ii) ప్రథమపురుష మహన్మహతీ బహువచనమునందు 'దురు' కు బదులుగ ఎదరు అనుదానిని చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మరూపము లేర్పడును:—కడఁగెదరు, పలికెదరు, పోయెదరు, వచ్చెదరు.

(iii) మహదమహత్తుల ఏకవచనమందును మహతీతరామహద్ బహువచనమందును, 'ఎదును', 'ఎడిని' వర్ణకములు చేరి భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక క్రియారూపము లేర్పడును.

'అప్సరస్' శబ్దము స్త్రీలింగము. ఇది సాధారణముగ బహువచనము నందే యుండును.

18. త్రాంతములు నపుంసకలింగములు. ఉదా. పత్రమ్, ఛత్రమ్ మొదలయినవి. కాని—

(అ) యాత్రా, మాత్రా, భస్త్రా, దంష్ట్రా, వరత్రా, శబ్దములు స్త్రీలింగములు మాత్ర మగును.

(ఆ) భృత్ర, అమిత్ర, ఛాత్ర, పుత్ర, మంత్ర, వృత్ర, మేఢ్ర, ఉష్ట్ర, శబ్దములు పుం లింగములు.

(ఇ) పత్ర, పాత్ర, పవిత్ర, సూత్ర, ఛత్ర శబ్దములు పుం లింగ ములు గూడ నగును.

19. బల, కుసుమ, శుల్వ, పత్తన, రణ శబ్దములును, ఆయర్థములుగల యితరములును నపుంసకలింగములు. కావున, వీర్య (బల) మొదలగునవియు నపుంసకములు.

(అ) పద్మ, కమల, ఉత్పల శబ్దములు పుం లింగములు గూడ నగును.

(ఆ) ఆహవ, సంగ్రామ శబ్దములు పుం లింగములు మాత్రమగును.

(ఇ) ఆజి శబ్దము స్త్రీలింగము మాత్రమగును.

20. ఫలజాతిని తెలుపు శబ్దములు నపుంసకలింగములు. ఉదా. ఆమలకమ్, ఆమ్రమ్ మొదలయినవి. వృక్షజాతిని తెలుపు శబ్దములు కొన్నియెడల స్త్రీలింగములు మాత్రమగును. ఉదా. హరీతకీ మొదలయినవి.

21. వియత్, జగత్, సకృత్, శకన్, పృషత్, శకృత్, యకృత్. ఉదశ్విత్ శబ్దములు నపుంసకములు.

22. నవనీత, అవత, అనానృత, అమృత, నిమిత్త, విత్త, చిత్త, పిత్త, వ్రత, రజత, వృత్త, పలిత శబ్దములును, శ్రాద్ధ, కులిశ, దైవ, పీఠ, కుండ, అంక, అంగ, దధి, సక్థి, అక్షి, ఆస్య, ఆస్పద, ఆకాశ, కణ్వ, బీజ శబ్దములును నపుంసకలింగములు. * 'దైవ' శబ్దము పుం లింగముకూడ నగును.

23. ధాన్య, ఆజ్య, సస్య, రూప్య, పణ్య, వర్ణ్య, ధృష్య, హవ్య, కవ్య, కావ్య, సత్య, అపత్య, మూల్య, శిక్య, కుడ్య, మద్య, హర్మ్య, తూర్య, సైన్య శబ్దములు నపుంసకలింగములు.

24. ద్వంద్వ, బర్హ్మ, దుఃఖ, బడిశ, పిఛ్ఛ, బింబ, కుటుంబ, కవచ, వర, శర, వృందారక శబ్దములు నపుంసకములు.

25. ఇంద్రియమను నర్థమున 'అక్ష' శబ్దము నపుంసకలింగము.

అయ్యేడున్, అరిగెడున్, ఎఱుఁగెడున్, ఒప్పెడుర్, కానంబడియెడుర్, కొనియెడున్, పడియెడున్, పుట్టెడున్, పోయెడుర్; ఆడెడిన్, చూపెడిన్, చేసెడిన్, పోయెడిన్, మఱుఁగెడిన్.

(-డిన్ రూపములు సందేహాస్పదములు-డిన్ రూపములకును, డున్ రూపములకును గొంచమర్థభేదము గలదేమో.)

iv. తద్ధర్మార్థక క్రియావిశేషణములపై ప్రథమపురుష సర్వనామములు చేరియు భవిష్యత్తద్ధర్మరూపము లేర్పడును.

రక్షించువాఁడు, ఉండువాఁడు, చేకొనువాఁడు, చేయువాఁడు, తగువాఁడు, పుట్టెడువాఁడు, వచ్చువాఁడు, వేఁడువాఁడు; ఉండువారు, చేయువారు, తగువారు, వర్తిల్లువారు, వచ్చువారు; ఉండెడునది; ఉండునవి, చేయునవి.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

మధ్యమపురుషము.

(i) మధ్యమపురుష ఏకవచనమందు మూఁడు లింగములందును ధాతువులపై 'దు'వర్ణకమును చేర్చుటవలన భవిష్యత్తద్ధర్మార్థకక్రియ లేర్పడును. బహువచనమున ప్రథమ పురుషమునందువలెనే 'దురు'ను చేరును. 'దు' పై 'వు' చేరుటయుఁ గలదు. 'దు' రూపములు ప్రాచీనములై యుండును. తక్కిన నియమములు ప్రథమపురుషమునందువలెనే యుండును.

కీర్తింతువు, జయింతు, నిందింతువు, రక్షింతు, వర్ధియింతు.

అగుదు, అగుదువు, ఓపుదువు, ఓపుదు, కాంతు, తలంతువు, నిలుపుదు, నేర్తు, పడయుదువు, పరికింతు, పలుకుదు, పల్కుదు, ప్రోతు, వలఁతు, సలుపుదు.

(ii) ధాతువులపై 'ఎదు' వర్ణకమును చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక మధ్యమపురుష ఏకవచన రూపము లేర్పడును. 'ఎదు'పై 'అవు' కూడఁజేరుచుండును. 'ఎదు' రూపములు ప్రాచీనములు. వీని బహువచన రూపములు ప్రథమపురుషమునందువలెనే 'ఎదరు' చేర్చుటవలన కలుగును.

ప్రసాదించెదు, ఉండెదు, ఏఁగెదు, ఏర్చెదవు, ఒనరించెదు, కుడిచెదు, చేసెదు, పలికెదు, పొగడెదు, పోయెదు, పోయెదవు, రోసెదు, వైచెదు.

-దు, ఎద, ప్రత్యయములు వర్తమాన, భూత, తాచ్ఛీల్య, సాతత్యార్థములందు వచ్చుచుండును: "ఏను జరయను రాక్షసి నిప్పురమున చదుకమును బాయకుండుదు సంతతంబు; నీకు నిష్టంబు సేయంగ నెమ్మితోడఁ గోరుచుండుదు నది సమకూఱె నేఁడు (సభా. I. 150).

స్త్రీ, పు ముభయ లింగము.

1. (అ) గో, మణి, యష్టి, ముష్టి, పాటలి, వస్తి; శాల్మలి, త్రుటి, మసి; మరీచి.

(ఆ) మృత్యు, సీధు, కర్కంధు, కిష్కు, కండు, రేణు శబ్దములు స్త్రీ పు ముభయలింగములు.

2. ఉకారాంతమగు గుణవాచకశబ్దములు మూఁడు లింగములందును నుండును. ఉదా. పటు, పటుః, పట్వీ మొదలయినవి.

3. తద్ధిత రూపములందు అపత్యార్థకములు పుం స్త్రీ లింగముల రెండింట నుండును. ఉదా. ఔపగవః, ఔపగవీ మొదలయినవి.

పుం నపుంసకోభయలింగము.

1. (అ) ఘృత, భూత, ముస్త, క్ష్వేలిత, ఐరావత, పుస్తక, బుస్త, లోహిత.

(ఆ) శృంగ, అర్ఘ, నిదాఘ, ఉద్యమ, శల్య, దృఢ.

(ఇ) వజ్ర, కుంజ, కుథ, కూర్చ, ప్రస్థ, దర్ప, అర్భ, అర్ధ, బుచ, దర్భ, పుచ్ఛ.

(ఈ) కబంధ, ఔషధ, ఆయుధ, అంత.

(ఉ) దండ, మండ, ఖండ, శత, సైంధవ, పార్శ్వ, ఆకాశ, కుశ, కాశ, అంకుశ, కులిశ.

(ఊ) గృహ, మేహ, దేహ, పట్ట, పటహ, అష్టాపద, అంబుద, కకుద, అను శబ్దములు పుం నపుంసకోభయలింగములు.

ఇంతవఱకును వివరించినది శబ్దగతలింగము. ఇట్టిదిగాక స్త్రీలింగము నేర్పఱించుటకు స్త్రీ ప్రత్యయములను జేర్చుటయు సంస్కృతమున నెక్కువ ప్రచారమం దున్నది. అట్టి ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు కొన్ని యాగమాక్షరములు చేరుటయుఁ గలదు. ఈ క్రింద నాయా ప్రత్యయములును, ఆగమాక్షరములును నుదాహరణములతో వివరింపఁబడియున్నవి. ఆయా ప్రత్యయములను జేర్చికొన సమర్థములగు శబ్దములను గూర్చియే యీ వివరణము చేయఁబడినదిగాని, తత్సాదృశ్యముగల సకలశబ్దములకును నాయా ప్రత్యయములు చేరు ననుకొనరాదు.

1. టాప్ :

i. అజాదిశబ్దముల తుది యత్తుకంటె టాప్ ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా. అజా, ఏడకా, అశ్వా, చటకా, మూషికా.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

ఉత్తమపురుషము.

తద్ధర్మార్థక విశేషణములపై 'దును' చేరుటవలన ఏకవచన రూపమును, 'దుము' చేరుటవలన బహువచనరూపమును కలిగి భవిష్యత్తద్ధర్మకాలమును బోధించును. 'దును'లోని 'ను' లోపించుటయుఁ గలదు.

ఏకవచనము.

ఆరాధింతున్, ఆస్వాదింతున్, జయింతున్, నయింతున్, నిగ్రహింతున్, పరిగ్రహింతున్, భక్షణసేయుదున్, భయమందుచుండుదున్, భరియింతున్, రక్షింతున్, వధియింతున్, వధింతున్, వరియింపఁబడుదున్, వర్తిల్లుదున్, విచారింతున్, విస్తరింతున్, విహరించుచుండుదున్, హరింతున్, అగుదున్, -ను, ఇత్తున్, ఉండుదున్, ఉడిగింతున్, ఒడంబడుదున్, ఒడుతున్, ఒనర్తున్, ఓడుదున్, కఱపుదున్, కాంతున్,-ను, కావింతున్,-ను, కొందున్,-ను క్రమ్మతింతున్, చనుదెంతున్, చలుపుదున్, చూచుచుండుదున్, చూడవత్తున్, చూడనోపుదున్, చూతున్, చూపుదున్, చెప్పుదున్, చెఱుతును, చేయుదున్,-ను, చేయుచుండుదున్, చేసికొందున్, తన్పుదున్,తప్పుదున్, తలఁతున్ -ంతున్, తాల్తును, తునుముదున్, తెత్తున్, తొలఁగుదును, త్రిమ్మరుదున్ త్రోతున్; నెగడుదున్, నేర్తున్, పడుదున్, పడయుదున్, -ను, పడయనేర్తున్ పలుకుదున్, పఱతున్, పాతున్, పాపికొందున్, పాయుదున్, పుత్తున్, పోదున్ -ను, పోవుదున్, ప్రోతున్, మెఱయుదున్, మ్రొక్కుదున్, రానేర్తున్, వ[illegible] తును, వత్తున్, వలతున్, విందున్, విడుతున్, వినవలతున్, వినుపింతున్ వెఱతున్.

బహువచనము.

జయింతుము, దూషింతుము, నిపాతింతుము, నిగ్రహింతుము, నిర్జి[illegible] తుము, నిర్వహింతుము.

అగుదుము, అరుగుదెంతుము, ఓడుదుము, కాంతుము, చలుపుదుము చూపుదుము, చేకొందుము, నేర్తుము, పరిమాఱుతుము, విందుము, విడతుము, వెఱతుము, వెఱపింతుము.

(ఆర. II. 255) "ఏమేమ మున్ను పూజింపుదుము రుద్రు నిందఁ వేడ్క" అను పాఠము నన్నయకాలపుభాష కాదు. 'పుదుము, పుదురు పుదును' మొదలగు రూపములు నందిమల్లయ్య ఘంటసింగయ్యల వరాహపురాణమునాఁటివఱకును భాషలోనికి చేరినట్లగపడదు. పై పద్యపాదమునకు వ్రాఁత ప్రతులలో—

ii. సమ్, భస్త్ర, అజిన, శణ, పిండ, శబ్దములు పూర్వమందుగల ఫల శబ్దముకంటె టాప్ వచ్చును: సంఫలా, భస్త్రఫలా, అజినఫలా, శణఫలా, పిండఫలా.

iii. సదచ్, కాండ, ప్రాంత, శత, ఏక శబ్దపూర్వకమగు పుష్పశబ్దము కంటె టాప్ వచ్చును: సత్పుష్పా, ప్రాక్పుష్పా, ప్రత్యక్పుష్పా, కాండపుష్పా, ప్రాంతపుష్పా, శతపుష్పా, ఏకపుష్పా.

iv. జాతివాచకమును, మహచ్ఛబ్దపూర్వకము కానట్టియు శూద్ర శబ్దముకంటె టాప్ వచ్చును: శూద్రా;-కాని, పుంయోగమున 'శూద్రీ' యగును. మహచ్ఛబ్దపూర్వకమైన 'మహాశూద్రీ' అగును.

v. నఞ్ పూర్వకమగు మూలశబ్దముకంటె టాప్ వచ్చును: అమూలా.

2. ఙీప్:

i. ఉగిదంతమగు ప్రాతిపదికముకంటె స్త్రీలింగమున ఙీప్ వచ్చును: ఉదా. భవతీ, పచంతీ, దీవ్యంతీ మొదలయినవి. వీనియందు నుమాగమము విశేషము. ఉఖాస్రత్, పర్ణధ్వత్, అనువానికి ఙీప్ రాదు. 'అంచితి'కి వచ్చును: ప్రాచీ, ప్రతీచీ.

ii. వన్నంత శబ్దములకు ఙీప్ వచ్చును. రేఫ మంతాగమముగాఁ గూడఁ జేరును: వన్నంతమనుటచే జ్వనిప్, క్వనిప్, వనిప్,లు గూడ గ్రహింపఁబడును. ఉదా. అతిసుత్వరీ, అతిధీవరీ, శర్వరీ. కాని, హశంతధాతువునకు విధింపఁబడిన వన్నంత శబ్దములమీఁదను, వన్నంత శబ్దము లంతమందుగల శబ్దముల మీఁదను ఙీప్ప్రత్యయమును, రాగమమును రావు. అవావా బ్రాహ్మణీ; రాజయుధ్వా. బహువ్రీహిసమాసమున ఙీప్పును రాగమమును వైకల్పికముగ వచ్చును; ఉదా. బహుధీవరీ, బహుధీవా.

iii. 'పాద్' శబ్దము సమాసమందుచేరి యీ సమాసమునంతమం దున్నప్పుడు ఙీప్పు వైకల్పికముగా వచ్చును: ద్విపదీ, ద్విపాత్-కాని యీ సమాసము ఋక్కును దెలుపునప్పుడు 'పాత్' శబ్దముకంటె టాప్వచ్చును. ఙీప్ రాదు: ద్విపదా ఋక్, ఏకపదా. పఞ్చ, చతుశ్శబ్దములపై టాప్రాదు: పఞ్చ, చతస్రః.

iv. మన్నంతశబ్దములకంటె ఙీప్రాదు: సీమా, సీమానౌ. బహువ్రీహి సమాసాంతమగు అన్ అంతశబ్దములకంటెనుగూడ ఙీప్రాదు: బహుయజ్వా, బహుయజ్వానౌ. ఇట్టి మన్నంత, అన్నంతశబ్దములకంటె డాప్ప్రత్యయము వైకల్పికముగ వచ్చును: ఉదా. సీమా, సీమే, సీమానౌ; దామా, దామే,

"ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రుని-నిందనివేడ్క"
"ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రు-నిందనుచువేడ్క"
అను పాఠములు కాన్పించుచున్నవి, ఈ రెండింటిలో నేదియో యొకటి నన్నయవ్రాసిన పాఠమైయుండును.

(ii) ధాతువుపై ఏకవచనమున 'ఎదను,' బహువచనమున 'ఎదము' అనువానిని చేర్చుటవలనఁగూడ భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక ఉత్తమపురుష క్రియా రూపము లేర్పడును.

ఏకవచనము.

జన్మించెదన్, దుఃఖించెదను, ధరియించెదన్, నిర్మించెదన్, పరిగ్ర హించెదన్, పరిభ్రమించెదన్, భక్షించెదన్, రచియించెదను, వరియించెదన్, వివరించెదన్.

అయ్యెదన్, అరిగెదన్, అడిగెదన్, ఆడెదను, ఇచ్చెదన్, ఇడియెదన్, ఉండెదన్, ఉడిగించెదన్, ఉడిపెదన్, ఎఱుఁగించెదన్, -ంగించెదన్, ఏఁగించె దన్, ఒనరించెదన్, ఒనర్చెదన్, ఓర్చెదన్, కడఁగెదన్, కప్పెదన్, కావించె దన్, క్రక్కించెదన్, చనియెదన్, చెప్పెదన్, చేయించెదన్, చేసెదన్, తీర్చె దన్, తెచ్చెదన్, తొడఁగెదన్, పంచెదన్, పడియెదను, పుత్తెంచెదన్, పుట్టె దన్, పొడిచెదన్, వగచెదన్, వచ్చెదన్, విడిచెదన్, వేఁడెదన్.

బహువచనము.

జీవించెదము, వసియించెదము.

అయ్యెదము, ఉండెదము, కొనిపోయెదము, చూచెదము, చేసెదము, తెచ్చెదము, పుట్టెదము, పెట్టెదము, పోయెదము, వచ్చెదము, వ్రేలెదము.

(iii) తద్ధర్మార్థక విశేషణములపై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక ఉత్తమపురుషరూపము లేర్పడును.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాఁడను	వారము	
అమహత్తు	దానను	వారము	మహదమహత్తులు
	దానను	వారము	

పుంలింగము—ఏకవచనము.

చేయువాఁడన్, వచ్చువాఁడన్, ఈఁగలవాఁడన్.

మహదమహత్తులు—బహువచనము.

అగువారము, ఉడుగువారము, చేకొనువారము, చేయువారము, త్రచ్చు వారము, పలికెడువారము, కావంగలవారము, చేయంగలవారము.

నగును: కౌరవ్యాయణీ, మాండూకాయణీ. ఆసురశబ్దముపైఁ గూడ నిట్లే యగును: ఆసురాయణీ.

vi. ప్రథమవయోవాచులగు నదంత శబ్దములపై స్త్రీలింగమున 'ఙీప్' వచ్చును. ఉదా. కుమారః, కుమారీ. చరమవయోవాచులుగాని అదంతశబ్దములపై 'ఙీప్' వచ్చునని చెప్పవచ్చును. ఉదా. వధూటీ, చిరంటీ.- కన్యాశబ్దముపై ఙీప్ రాదు.

vii. అదంతమగు ద్విగుసమాసముపై ఙీప్ వచ్చును. ఉదా. త్రిలోకీ. పరిమాణవాచకములు కానట్టి శబ్దములును బిస్త, ఆచిత, కంబల్య శబ్దములును ద్విగుసమాసమున నుత్తరశబ్దములుగా లేనప్పుడు తద్ధితలోపము కలిగినచో ఙీప్ రాదు. ఉదా. పంచాశ్వా, ద్విబిస్తా, ద్వ్యాచితా, ద్వికంబల్యా. పరిమాణవాచకమైనచో 'ద్వ్యాఢకీ'; సమాహారవాచియైనచో 'పంచాశ్వీ' మొదలయినవి.

ద్విగుసమాసము 'కాండ' శబ్దాంతమై క్షేత్రపరిమాణమును నిర్దేశించినప్పుడు ఙీప్ రాదు. ఉదా. ద్వికాండా, క్షేత్రభక్తిః. క్షేత్ర పరిమాణమును దెలుపునప్పుడు 'ద్వికాండీ రజ్జుః.'

ద్విగుసమాసమున పురుషశబ్దము పరిమాణవాచకమై యుత్తరపదముగా నిలిచి తద్ధితలోపము కలిగినచో ఙీప్ వైకల్పికముగా నగును. ఉదా. ద్విపురుషీ, ద్విపురుషా (పరిఖా).

ఊధస్ శబ్దము బహువ్రీహిసమాసమున నుత్తరపదముగా నున్నప్పుడు 'అనఙ్' అనునది ఆదేశముగా వచ్చును. బహువ్రీహిసమాసమున ఊధశ్శబ్దముపై స్త్రీత్వమున 'డాప్', 'ఙీప్'లు రావు, 'ఙీష్' వచ్చును. ఉదా. కుండోధ్నీ. స్త్రీత్వమున ననుటచే 'కుండోధో ధైనుకమ్'. ఇచట 'అనఙ్' ఆదేశముకూడ రాదు.—కాని, సంఖ్యావాచకముగాని, అవ్యయముగాని 'ఊధస్' శబ్దమునకు బహువ్రీహిసమాసమునఁ బూర్వపదముగా వచ్చినచో 'ఙీప్' వచ్చును, 'ఙీష్' రాదు. ఉదా. ద్వ్యూధ్నీ, అత్యూధ్నీ; ఇయ్యది బహువ్రీహియందుమాత్రము వచ్చును. 'ఊధో అతిక్రాంతా' అని విగ్రహము చేయునప్పుడు 'అత్యూధాః' అగును.

(viii) సంఖ్యాదియై 'దామ', 'హాయన' శబ్దాంతమగు 'దామ' 'హాయన' శబ్దములతో నంతమగు బహువ్రీహిసమాసమున 'ఙీప్' వచ్చును. ఉదా. ద్విదామ్నీ, ద్విహాయనీ (బాలా.)—త్రి, చతుర్ అను సంఖ్యావాచకములు సమాసాదినిగల హాయన శబ్దమందలి నకారమునకు ణత్వము కూడ నగును. వయోవాచక సమాసగత 'హాయన' శబ్దమునకు మాత్రము

అమహత్తులు—ఏకవచనము.

చేయుదానఁ, -ను.

నామక్రియలు.

విశేష్యములపై కొన్ని ప్రత్యయములు చేరి క్రియలుగా నేర్పడుచుండును. ఇవి సాధారణముగా మూఁడు కాలములకును జెందియుండును. వీనిఁ తద్ధర్మక్రియలనియుఁ జెప్పవచ్చును. ప్రథమపురుషమునందు క్రియలుగా నుపయోగపడునప్పుడు విశేష్యముల కెట్టిమార్పును కలుగదు. అప్పుడు వానిని విశేషణములనియు ననవచ్చును, కాని, ఉత్తమ మధ్యమ పురుషములందు నామముల అంత్యాక్షరమునుబట్టి ఈ క్రింది ప్రత్యయములను జేర్చినయెడల నామక్రియ లేర్పడును.

	ఉత్తమపురుషము. ఏక	బహు	మధ్యమపురుషము. ఏక	బహు
అకారాంతములు	ను	అము	వు	అరు
ఇకారాంతములు	ని	అము	వి	అరు
ఉకారాంతములు	అను	అము	అవు	అరు

ఉదాహరణములు.

అకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము.

ఆరాధ్యను, ఇతరను, కృశన్, చరణను, చిత్తను, తనూజన్, -ను, దూతఁ, -ను, దేవదూతఁ, ధర్మేతరఁ, పూర్వదత్తఁ, భర్తను, (ఏక) వస్త్రను, విశ్వకర్మను, విహీనను.

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

అన్వితవు, అభివంద్యవు, అభ్యర్చితవు, అవినీతవు, అసురవు, తనూజవు, దేవతవు, ప్రసూతవు, బాలవు, పుణ్యదేవతవు, పెద్దవు, బేలవు, భర్తవు, భామవు, భార్యవు, మనోహీనవు, లోచనవు, వస్త్రవు, వివశవు.

ఇకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము

అశుచిని, కామచారిణిని, కార్యార్థిని, కీర్తిని, -చారిణిని, దాసిని, ధర్మపత్నిని, పతిఁ, పత్నిఁ, పుత్త్రార్థిని, పుత్త్రిని, -మతిని.

'ఙీప్' 'ణ'త్వములు ప్రాప్తించును. ఉదా. త్రిహాయనీ, చతుర్హాయణీ. వయో వాచకము కానప్పుడు, త్రిహాయనా, చతుర్హాయనా (శాలా).

ix. అన్నంతమై ఉపధా లోపముగల బహువ్రీహిసమాసము సంజ్ఞా వాచకమయినప్పుడును వేదమునందును ఙీప్ వచ్చును. ఉదా. సురాజ్ఞి (ఒక నగరము పేరు); వేదమునందు-'శతమూర్ధ్ని'. ఇట్లే సంజ్ఞావాచకములందును, వేదమునందును 'కేవల, మామక, భాగధేయ, పాప, అపర, సమాన, ఆర్యకృత, సుమంగల, భేషజ' శబ్దములు బహువ్రీహిసమాసమున సంఖ్యా వాచక పూర్వపదములైనప్పుడును, వేదమునందును ఙీప్పును పొందును: కేవలీ, మామకీ, భాగధేయీ, పాపీ, అపరీ, సమానీ, ఆర్యకృతీ, సుమంగలీ, భేషజీ. ఇతర స్థలములయందు 'కేవలా' మొదలగు రూపములు. లోకమందు సంజ్ఞావాచకము కానప్పుడు 'మామికా' (బుద్ధిః) అగును. మాతులపత్ని 'మామీ', 'మామకీ'.

x. అంతర్వత్, పతివత్ శబ్దములకు 'నుక్కు'ను 'ఙీప్పు'ను వచ్చును: అంతర్వత్నీ, పతివత్నీ, జీవద్భర్తృకయైన గర్భిణి అంతర్వత్ని. ఇతరత్ర మతుప్పు నిపతింపఁబడును: పతిమతీ, పృథివీ.

xi. యజ్ఞసంబంధము గలిగినప్పుడు పతి శబ్దమునకు స్త్రీత్వమున నకారాదేశము వచ్చును: పత్నీ 'వసిష్ఠుని పత్ని' యనఁగా వసిష్ఠకృత క్రతుఫల భోక్త్రి యని యర్థము.

'స' అనునది పూర్వమందు గల 'పతి' శబ్దమునకు స్త్రీత్వమున నకారాదేశము వైకల్పికముగ వచ్చును. గృహపతిః, గృహపత్నీ, అను రెండు రూపములును స్త్రీలింగములే. ఇట్లే, దృఢపతిః, దృఢపత్నీ; వృషలపతిః, వృషలపత్నీ. వృషలపత్నీ శబ్దమునందు నుక్కు వచ్చుట యజ్ఞసంబంధముచేతఁగాదు; 'పత్నివంటిది' అని ఔపచారికము. స - పూర్వమనుటచేత 'గవాంపతిః' అనునది స్త్రీవాచకమగును. సపత్న్యాది శబ్దములందు నుక్కు నిత్యముగా వచ్చును: సపత్నీ, ఏకపత్నీ, వీరపత్నీ మొదలయినవి

xii. 'పూతక్రతు' శబ్దముపై 'ఐ' అనునదాదేశముగా వచ్చును: పూతక్రతాయీ. ఇట్లే 'వృషాకపి, అగ్ని, కుసిత, కుసిద ('కుసీద'కాదు) శబ్దములపై ఉదాత్తమగు 'ఐ' ఆదేశమగును: వృషాకపాయీ, ఆగ్నాయీ, కుసితాయీ, కుసిదాయీ.

'మను' శబ్దముపై 'ఔ' అనునదియు వైకల్పికముగ వచ్చును: మనావీ, మానాయీ, మనుః.

xiii. రంగును దెలియఁజేయు శబ్దములం దుపథగానుండు అనుదాత్తాంతమగు 'త'కారమునకు 'న'కార మాదేశముగా వచ్చి, ఙీప్పు కలుగును. ఏతా

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

అభిశంకివి, అర్థివి, -అశివి, అశుచివి, అహివి, కార్యార్థినివి, గతివి, ఘాతినివి, తపస్వివి, దాసివి, దేవివి, దుర్మతివి, దేవర్షివి, ధర్మబుద్ధివి, -నిధివి, పక్షివి, పతివి, పత్నివి, -బుద్ధివి, బ్రహ్మచారివి, భక్షివి, భావినివి, -మతివి, -మూర్తివి, రాజర్షివి, రాక్షసివి, -శీలివి, శుచివి.

ఉకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము.

అంధుఁడఁ, -ను, అధికుండఁ, అనుజుండన్, -అశుండఁ, ఆహూతుండను, ఇంద్రుఁడఁ, -ండఁ, -ఁడను, ఇష్టుండఁ, కుశలుఁడన్, -కృత్యుఁడఁ, కృతార్థుండఁ, -ను, గృహుండఁ, కృష్ణుఁడన్, -గతుండను, తనయుండన్, నియుక్తుండను, తక్షకుఁడన్, -తేజుఁడన్, దర్శనుండను, దక్షుండఁ, దానుండఁ, దుఃఖితుండను, - దేహుండన్, ద్రోణుండన్, ధన్యుఁడన్, నందనుఁడన్, -ను, నియుక్తుండను, నిరతుండన్, నిశ్చింతుఁడను, నిష్ఠురుండను, పరాజితుండన్, పరుండను, పుత్త్రుండఁ, పూరుఁడను, పూర్వజుండఁ, -ప్రయత్నుండన్, ప్రసిద్ధుండఁ, -బలుఁడన్, -ండఁ, బలాఢ్యుఁడఁ, భక్తుండఁ, -ఁడను, భక్షితుండఁ, భరద్వాజుండఁ, భీతుఁడఁ, భీముండన్, భీష్ముండఁ, ముఖ్యుండఁ, మూర్ఛితుండన్, -యుతుఁడను, -ండను, యుధిష్ఠిరుండన్, -రథుండన్, రాజను, రాజసుతుఁడను, రురుండన్, -లలాటుండను, -విదుండఁ, విప్రుఁడఁ, విమనస్కుండను, విముక్తుఁడఁ, -ండ, -వివరుఁడన్, విస్మితుండన్, -ను, విహీనుండను, వీరుండఁ, వేదవిదుండఁ, వైదర్భుండఁ, శిష్యుండఁ.

అనుంగన్, కూఁతురఁ, కొడుకఁ, చెలియలఁ, పామును, వెడఁగఁ.

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

-అదుఁడవు, అంధుఁడవు, అనుగతుండవు, అనుజుండవు, అనుమతుండవు, అభిషిక్తుఁడవు, -ండవు, అర్హుఁడవు, -ండవు, అవలంబనుండవు, అవహితుండవు, అవినీతుఁడవు, - అశనుండవు, ఉరగమవు, కారణమవు, కుశలుఁడవు, -కృత్యుఁడవు, కృశుఁడవు, కోపిదుఁడవు, క్రూరుఁడవు, -ండవు, క్రోధుండవు, గతుండవు, గుణుండవు, తేజుఁడవు, -దయుండవు, దయాళుండవు, దక్షుండవు, దివ్యుండవు, దివ్యపురుషుండవు, దేవముఖుండవు, ధరుండవు, ధర్మవిదుండవు, ధర్మశీలుండవు, ధర్మజుండవు, ధ్యేయుండవు, ధ్వజమవు, నరుఁడవు, నిత్యుండవు, నిధానంబవు, నిపుణుఁడవు, నియతుఁడవు, నిరతుండవు, నిర్దయుండవు, నిర్మత్సరుండవు, నిరతుండవు, నిష్ఠితుండవు, పరమేశ్వరుండవు, పరిగ్రహుండవు, పరుఁడవు, -ండవు, పాత్రుండవు, పుత్త్రుండవు, పురాణపురుషుండవు, పురుషుండవు,

(= చిత్రవర్ణముగలది), ఏనీ, రోహితా (ఎఱ్ఱనిరంగుగలది), రోహిణీ. 'శ్వేతా' అనునది అనుదాత్తాంతము కాదు. కావున 'శ్వేనా' అనురూపము లేదు. 'పిశఙ్గ' శబ్దముపైఁగూడ జీప్ వైకల్పికముగ వచ్చును. పిశఙ్గీ, పిశఙ్గా. వేదమున 'క్నా'ంత శబ్దములమీఁదను జీప్ వచ్చును. అసిక్నీ, పలిక్నీ. 'అవదాత' శబ్దమునకు 'శుద్ధమైన వర్ణము' అని యర్థము; 'తెలుపు' కాదు. కావున అవదాతీ, అవదానీ, అను రూపములు రావు.

3. జీష్.

i. తోపధభిన్నములై, అనుదాత్తాంతములు కాని వర్ణవాచక శబ్దములపై జీష్ వచ్చును; జీప్ రాదు. కల్మాషీ, సారంగీ. అనుదాత్తాంతములు కావు గావున 'కృష్ణా', 'కపిలా' అను రూపములుమాత్రముండును.

ii. షిదంతములకంటెను, గౌరాది శబ్దములకంటెను 'జీష్' వచ్చును. ఉదా. నర్తకీ, గౌరీ. - "గౌర, మత్స్య, మనుష్య, శృంగ, పింగల, హయ, గవయ, ముకయ, ఋష్య, పుట, తూణ, దుణ, ద్రోణ, హరిణ, కాకణ, పటర, ఉణక, ఆమలక, కువల, బింబ, బదర, కర్కార, తర్కార, శర్కార, పుష్కర, శిఖండ, సదల, శుష్కాండ, సనంద, సుషమ, సుషవ, అలింద, గుడుల, పాండశ, ఆఢక, ఆనంద, అశ్వత్థ, సుపాట, ఆపచ్చిక, శష్కుల, సూర్భ, శూర్ప, సూత్ర, యూష, యూథ, సూప, పూప, మేథ, వల్లక, ఘాతక, సల్లక, మాలక, మాలతి, సాల్వక, వేతస, బృస, అతస, ఉభయ, భృంగ, దహ, మఠ, ఛేద, పేశ, మేద, శ్వన్, తక్షన్, అనుడుహ్ (అనడ్వాహ్), ఏషణ (కరణార్థమున), దేహ, దేహల, కాకాదన, గవాదన, తేజన, రజన, లవణ, ఔద్గాహమని, గౌతమ, పారక, అయఃస్థూణ, భౌరిక, భౌలికి, భౌలింగి, యాన, మేఘ, ఆలంబి, ఆలజి, ఆలబ్ధి, ఆలక్షి, కేవాల, ఆపక, ఆరట, నట, టోట, నోట, మూలాట, శాతన, పోతర, పాతన, పాటన, ఆస్తరణ, అధికరణ, అధికార, ఆగ్రహాయణ, ప్రత్యవరోహిన్, సేచన, సుమంగల (సంజ్ఞాయందు), అండర, సుందర, మంగల, మంథర, మండల, పట, పిండ, పిటక, షండ, ఊర్ద, గుర్ద, శమ, సూద, ఆర్ద, హ్రాద, పాండ, భాండ, లోహాండ, కదర, కల, కందర, తరుణ, తలున, కల్మాష, బృహత్, మహత్, సోమ, సౌధర్మ, రోహిణీ, రేవతీ (నక్షత్రము), వికల, నిష్కల, పుష్కల, కటా చ్ఛ్రోణి వచనే; పిప్పల్యాదేశ్చ (పిప్పల్యాదులు :-పిప్పలీ, హరీతకీ, కోశాతకీ, శమీ, వరీ, శరీ, పృథివీ, క్రోష్ట్రీ, మాతామహీ, పితామహీ)—ఇది గౌరాదిగణము.

iii. సూర్య, తిష్య, అగస్త్య, మత్స్య, శబ్దములం దుపధగానున్న యకారమునకు లోపముగలిగి, దానిపై జీష్ చేరును: సూరీ, తైషీ, ఆగస్తీ, మత్సీ.

పూజ్యుఁడవు, -ండవు, ప్రగల్భుఁడవు, ప్రణయుండవు, ప్రతికూలుండవు, ప్రతిజ్ఞుండవు, ప్రభుండవు, ప్రవృత్తుండవు, ప్రసన్నుఁడవు, -ండవు, ప్రసిద్ధుండవు, ప్రియుఁడవు, -ండవు, బలుఁడవు, -ండవు, బలాఢ్యుఁడవు, బలవంతుఁడవు, బాలుఁడవు, బుద్ధిమంతుఁడవు, భక్తుఁడవు, భక్షకుండవు, భీతుండవు, భూతుఁడవు, భూషణుఁడవు,- బ్రహ్మచర్యస్థుండవు, బ్రాహ్మణుండవు, భోజనుండవు, మనస్కుండవు, మనుష్యుండవు, మనుష్యాదుఁడవు, మయుండవు, మహాత్ముఁడవు, మహాధ్వజమవు, మహానుభావుఁడవు, మహాపురుషుండవు, ముఖుండవు, మూర్ఖవు, యజ్ఞపురుషుండవు, యుతుడవు, రక్షకుండవు, రక్షాపరుఁడవు, రాక్షసుండవు, రోషుఁడవు, వర్జితుండవు, వామనుండవు, వాహనంబవు, వాహుండవు, -విదుఁడవు,- ండవు, విధేయుఁడవు, వినీతుఁడవు, విప్రుఁడవు, విభక్తుఁడవు, విముక్తుఁడవు, వివర్ధనుండవు,-విషయుండవు, విష్ణుండవు, వీర్యుండవు, 'వృద్ధుఁడవు, శాంతుఁడవు, శీలుఁడవు, -ండవు.

ఒక్కరుండవు, కూఁతుఱవు, పాఱుండవు, వేల్పవు, నెయ్యుండవు, నేర్పు కాఁడవు.

అకారాంత, ఇకారాంత, ఉకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష బహువచనము.

అసమర్థులము, ఆదిమునులము, కృతార్థులము, గతులము, త్రాణులము, త్రాతలము, ధారులము, ధన్యులము, ధారుణీసురులము, పత్నులము, -పాతులము, పితరులము, పితామహులము, పుత్త్రులము, పురుషులము, బలులము, మంత్రులము, యుతులము, లుబ్ధులము, విముక్తులము, విశేషితులము, వేశ్యలము, శక్తియుతులము.

మధ్యమపురుష బహువచనము.

అర్థులరు, అవధానులరు, అస్త్రవిదులరు, ఆరాధ్యులరు, తాపత్యులరు, -ధరులరు, ధర్మమూర్తులరు, ధర్మవిదులరు, నిత్యులరు, పూజ్యులరు, ప్రశస్తులరు, ప్రియులరు, బాహులరు, బుద్ధులరు, మహాసత్త్వులరు, -మార్గులరు, -యుతులరు, రమ్యులరు, రహితులరు, రక్షితులరు, వర్గులరు, వినీతులరు, విప్రులరు, విముక్తులరు, వీర్యవంతులరు, వృత్తులరు.

ప్రార్థనార్థకము.

(అ) ప్రార్థనార్థక క్రియలు మధ్యమపురుషమునందే యుండును. ఏకవచనమున 'ము' వర్ణకమును, బహువచనమున 'ఁడు' 'ండు' లను ధాతువు మీఁద చేర్చుటవలన ప్రార్థనార్థక క్రియారూపము లేర్పడును. ఏకవచనమున

iv. జానపద, కుండ, గోళ, స్థల, భాజ, నాగ, కాల, నీల, కుశ, కాముక, కబర శబ్దములకు వరుసగా వృత్తి, అమత్ర, అవపనా, అకృత్రిమా, శ్రాణా, స్థూలా, వర్ణ, అనాచ్ఛాదన, అయోవికార, మైదునేచ్ఛా, కేశవేశ అనునర్థములందు జీష్ వచ్చును

1. జానపదీ = ఒకవృత్తి; జానపదీ (ఆద్యుదాత్తమగుటచే జీప్) = జానపదస్త్రీ.

2. కుండీ = కుండ; కుండా = తండ్రి బ్రతికి యుండఁగా జారునికి పుట్టిన కూఁతురు.

3. గోణీ = గోనె, చింకిగుడ్డ; గోణా = ఒక సంజ్ఞావాచక శబ్దము.

4. స్థలీ = దున్నని నేల; స్థలా = దున్నిన నేల.

5. భాజీ = ఉడికించిన అన్నము మొదలయినవి; భాజా=ఉడికించనిది.

6. నాగీ = స్థూలమైనయేనుఁగు; సర్పపరమైనచో దీర్ఘమైనది; నాగా = సాధారణమైన యేనుఁగు లేక పాము.

7. కాలీ = నలుపురంగు; కాలా = ఒక సంజ్ఞావాచకశబ్దము.

8. నీలీ = నీలవర్ణము, నీలా = నీలిరంగుగలబట్ట; ('నీలినీ' అని కూడ రూపము గలదు. నీలీ శబ్దము నీలి పైరునకును జెల్లును. ప్రాణివిషయమునను నీలీశబ్దము నుపయోగింపవచ్చును; నీలీగౌః.-సంజ్ఞావాచకమైనప్పుడు 'నీలీ', 'నీలా' అని రెండు రూపములు నుండును.

9. కుశీ = నాఁగలి యినుపమొన; కుశా = త్రాడు, దర్భ.

10. కాముకీ = మైథునేచ్ఛగలస్త్రీ; కాముకా = ధనమును గోరుస్త్రీ.

11. కబరీ = కొప్పు; కబరా = చిత్రమైనది (విశేషణము).

ప్రాచ్యులమతమున 'శోణ' శబ్దముకంటె 'జీష్' వచ్చును: శోణీ. శోణా.

v. ఉదంతములగు గుణవాచకశబ్దములకంటె 'జీష్' వైకల్పికముగ వచ్చును: మృద్వీ, మృదుః.

(ఉదంతమనుటచేత 'శుచి' శబ్దముపై రాదు. గుణవచనమనుటచే 'ఆఖు' (ఎలుక) శబ్దముపై రాదు. 'ఖరు' (= పతిని స్వయముగా వరించు కన్య) శబ్దము మీఁదను, ఉపధావర్ణము సంయుక్తాక్షరముగాఁగల శబ్దముల మీఁదను 'జీష్' రాదు: పాండుః).

vi. 'బహు' మొదలగు శబ్దములకంటెఁ గూడ 'జీష్' వైకల్పికముగ వచ్చును: బహ్వీ, బహుః.

ముపర్ణకమునకు లోపమును గలుగును. ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు చకారాంత ధాతువుల చకారమునకు పకారము వచ్చును.

ఏకవచనము.

అనుగ్రహింపుము, అనుభవింపుము, అపనయింపుము, అపహారింపుము, ఆచరింపుము, ఆచరింపు, ఆరాధింపుము, ఉద్యోగింపుము, ఉపయోగింపుము, ఉపసంహారింపుము, ఉపక్రమింపుము, ఉపదేశింపుము, కరుణింపుము, చిత్తగింపుము, జన్మింపుము, జయింపుము, దయయొనర్పుము, దయసేయుము, దయసేయు, నియోగింపుము, నిర్మింపు, -ము, నిర్వహింపు, పరిగ్రహింపు, -ము, పాలింపుము, ప్రకాశింపుము, పూజింపుము, ప్రార్థింపుము, ప్రబోధింపుము, ప్రసాదింపు, -ము, భక్షింపు, భజియింపుము, భరియింపుము, రచియింపు, -ము, రక్షింపుము, రక్షించికొనుము, వధియింపుము, వరియింపు, -ము, విస్తరింపు, విహారింపుము.

అగుము, అవుము, అందుము, అనుము, అమర్పుము, అరుగుము, అడుగుము, ఆడుము, ఆనతిమ్ము ('చ్చు' అంతమందుగల ధాతువుల 'చ్చు' నకు ప్రార్థనార్థమున ఏకవచనమున 'మ్ము' బహుళముగా ఆదేశమగును), ఆర్పుము, ఇమ్ము, ఇప్పించికొమ్ము (కొనుము, కొన్ము, కొమ్ము), ఉండుము, ఉండనిమ్ము, ఉండు, ఉండఁజేయుము, ఉడివింపుము, ఉడుగుము, ఎక్కుము, ఎఱుఁగింపుము, -ంగింపుము, ఎఱుంగు; ఎఱుఁగు, -ము, ఏఁగుము, ఏయుము, ఏలుము, ఒడఁబడుము, -ంబడుము, ఒడిచికొమ్ము, ఒనరింపుము, ఒనర్పు, -ము, ఒప్పగొనుము, ఒసగుము, కమ్ము (*అగు), కడఁగుము, -ంగుము, కడిగికొనుము, కనుము, కలుగింపు, కలుగుము, కఱపు, కావింపు, -ము, కావుము (చకారాంత ధాతువులపై ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు వాని తుది చకారమునకు వకారమగును), కొను, -ము, కోరికొనుము, కౌఁగిలింపుము, క్రమ్మఱుము, క్రమ్మఱింపుము, చనుదెమ్ము, చనుము, చలుపుము, చఱుపుము (*చఱు), చుమ్ము, చువ్వె, చూవె, చూ (ధాతువు 'చూ' అయి ఉండవలెను. దానిపై 'ము' చేరఁగా 'చూము' అయి, ఆద్యక్షరము హ్రస్వముకాఁగా, ముపర్ణమునకు ద్విత్వము కలిగినది. అట్లే 'ఎ' అను ప్రశ్నార్థక ప్రత్యయము ప్రార్థనార్థకముగ నిలచి, చూ+ఎ అని కాఁగా, వకారాగమము కలిగి 'చూవె' అను రూపమును, ఆద్యక్షరమునకు హ్రస్వమును, అందుచేత వకారమునకు ద్విత్వమును కలిగి 'చువ్వె' అను రూపమును ఏర్పడినవి. 'చూ' అను ధాతురూపమే ప్రార్థనార్థకముగను ఉపయోగపడినది), చూచుచుండుము, చూడు, -ము, చూపు, -ము, చెడకు, చెప్పికొనుము, చెపుము, చెప్పు, -ము, చేకొనుము, చేయుము, చేయింపుము, చేసికొమ్ము, తనుపుము, తసరుము, తలఁపుము,

('క్తిన్' కాని కృత్ప్రత్యయమగు 'ఇ'కారముపైఁ గూడ నిట్లే యగును: రాత్రిః, రాత్రీ; రాజిః, రాజీ. 'క్తిన్' అర్థములేని యెట్టి పదాంత ఇకారము మీఁదనైనను జీష్ వచ్చునని కొందఱందురు: శకటిః, శకటీ.-'పద్ధతి' శబ్దము 'క్తి' న్నంతమైనను దానికంటె జీష్ వైకల్పికముగ వచ్చును: పద్ధతిః, పద్ధతీ.)

vi. 'ఈమె ఇతనిభార్య' అని ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పినప్పుడు పుంవాచక శబ్దముపై జీష్ వచ్చును: గోపస్య స్త్రీ గోపీ. (కాని, 'పాలికా' శబ్ద ముత్తర పదముగాఁ గల సమాసములందు జీష్ రాదు: గోపాలికా, అశ్వపాలికా. సూర్యునిస్త్రీ దేవతావాచియైనచో 'ఆప్' వచ్చి 'సూర్యా' అగును. మనుష్య స్త్రీయైనచో 'సూరీ' = కుంతి.

vii. ఇంద్ర, వరుణ, భవ, శర్వ, రుద్ర, మృడ, హిమ, అరణ్య, యవ, యవన, మాతుల, ఆచార్య శబ్దములపై 'ఆనుక్' ఆగమమును దానికంటె 'జీష్'ను వచ్చును: ఇంద్రాణీ, వరుణానీ, భవానీ, శర్వాణీ, రుద్రాణీ, మృడానీ, హిమానీ (ఎక్కువ మంచు), అరణ్యానీ (దట్టమైన యడవి), యవానీ (పుచ్చిన యవధాన్యము), యవనానీ (యవనుల లిపి విశేషము), మాతులానీ (మాతులీ అను రూపమును గలదు), ఆచార్యానీ, ఆచార్యాణీ ('ఆచార్య' శబ్దముపై 'అణ్' వచ్చినది. ఆచార్యాని యనఁగా ఆచార్యుని భార్య. 'ఆచార్యా' అనురూపమును గలదు; 'స్వయం వ్యాఖ్యాత్రి' అని దీనియర్థము).

ఉపాధ్యాయ శబ్దముమీఁదఁ గూడ 'ఆనుక్', 'జీష్'లు వైకల్పికముగ వచ్చును: ఉపాధ్యాయానీ = ఉపాధ్యాయుని భార్య; ఉపాధ్యాయా = స్వయముగా అధ్యయనము చేయించుస్త్రీ.

అర్య, క్షత్త్రియ శబ్దములపైఁ గూడ స్వార్థమున ఆనుక్, జీష్, లు వైకల్పికముగ వచ్చును: అర్యాణీ, అర్యా = స్వామిని; లేక వైశ్యస్త్రీ. పుంయోగమున 'అర్యీ, క్షత్త్రియీ' అను రూపములు కలుగును. బ్రాహ్మణ శబ్దముపై కర్మణ్యర్థమున 'అణ్' వచ్చి 'బ్రహ్మను తీసికొని వచ్చినది. లేక జీవింపఁజేయునది' అను నర్థమున 'బ్రాహ్మణీ' అను రూపము కలుగును.

viii. దేనిచే అమ్మఁబడినదో ఆ వస్తువును దెలుపు శబ్దము సమాసమున పూర్వమందు గల 'క్రీత' శబ్దముకంటె జీష్ వచ్చును: వస్త్రక్రీతీ.—ఒకప్పుడు రాదు: ధనక్రీతా.

ix. కరణవాచకశబ్దముపై సమాసమునఁ జేరిన క్తాంతశబ్దముకంటె అల్పార్థమున జీష్ వచ్చును: అభ్రలిప్తీ ద్యౌః = మేఘములు కొంచెముగా వ్యాపించిన యాకాశము.

-ంపుము, తలుంగుము, తీర్పు, తొడఁగుము, తొలంగుము, నమ్ముము, నిలువుము నిలుము (*నిలు), నిల్వుము, నిలుపుము, పడయు, -ము, పనుపు -ము, పంపు -ము, పరగుము, పఱపుము, పాయుము, పుచ్చుము (బహుళ మనుటచే ఇచట 'చ్చు' నకు 'మ్ము' గాలేదు), పుట్టుము, పూన్పుము, పెట్టు, -ము, పెన్పు మనుము, మఱవుము, మార్పుము, రమ్ము (*వర్), రావింపుము, లెమ్ము (*ఎళ్ = లే + ము), వగవుము, వారింపుము, విడిపించికొమ్ము, విడువుము విను, -ము, విన్మ, వెల్వడుము, వెలుగింపు, వేఁడుము, సమకట్టుము, సైఁపుము.

బహువచనము.

ఉత్సహింపుఁడు, ఉపయోగింపుఁడు,-ండు, ఉపదేశింపుఁడు, కరుణింపుఁడు, పురస్కరింపుఁడు, ప్రార్థింపుఁడు, -ండు, ప్రసాదింపుండు, రక్షింపుఁడు, వధియింపుఁడు, వర్తిల్లుచుండుఁడు, విచారింపుఁడు, విజయంచేయుండు.

అగుఁడు, అనుఁడు, అరుగుఁడు, -ండు, ఆనతిండు, (*ఈ), ఇండు, ఉండుఁడు, -ండు, ఉడుగుఁడు, -ండు, ఎక్కుండు, ఎఱుఁగింపుఁడు, -ఁగింపుఁడు, కడఁగుండు, కాంచియుండుఁడు, కావింపుఁడు, -ండు, కావుండు, కొనుఁడు, కోరికొండు (నుకారాంత ధాతువులపై డుజ్ప్రత్యయము చేరునప్పుడు ధాతువు తుది ఉత్వమునకు లోపమును, నత్వమునకు ణత్వమును, బహుళముగా అగును), క్రమ్మఱుఁడు, చనుఁడు, చూచుచుండుఁడు, చూడుఁడు, -ండు, చెపుఁడు, చెప్పుఁడు, చేకొనుఁడు, చేకొండు, చేయుఁడు, -ండు, తలఁపుండు, పనుపుఁడు, -ండు, పన్పుడు, పుచ్చుడు, -ండు, పుట్టుఁడు, -ండు, పొగడుండు, పొండు (పో ధాతువుపై 'ండు' చేరఁగా 'పోండు' అయి ఆదిస్వరమునకు హ్రస్వము కలిగినది), పోయుండు, రండు (*వర్), విడిపింపుఁడు, వినుఁడు, -ండు, వేఁడుడు.

(అ) అత్యంత ప్రార్థనమునందు 'ము, ఁడు, ంపు' లపై 'అ' కారము చేరును.

రక్షింపుమ, విజయంచేయుమ, అగుమ, ఇమ్మ, ఉండుమ, ఏఁగుమ, క్రమ్మఱుచుండుమ, చెపుమ, చెప్పుమ, చేయుమ, నిలువుండ, పాపుమ, విడువుమ, వేఁడుమ, చెపుఁడ.

ఎఱుంగింపుమా, చెపుమా, చెప్పుమా, నిశ్చయింపుమా—అని ఆత్వముతోఁగూడ రూపములు కలవు.

(ఇ) 'అన్నసాధకుం బిలిచి ... ... పార్థునకు ... కుడువం బెట్టకుమీ యని' —ఇచ్చట 'సంప్రార్థనార్థకాదీత్' అను ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి సూత్రమున కేఁ యుదాహరణము ముద్రిత ప్రతులయందు కానవచ్చుచున్నది. కాని, పెక్కు వ్రాఁతప్రతులయందు 'పెట్టకుమని' అనియే యున్నది. సంప్రార్థన, మున 'ఈత్' 11-వ శతాబ్దపు తెనుఁగులో వచ్చునో రాదో విచార్యము.

x. క్తాంతమై, అంతోదాత్తమై, అదంతమగు బహువ్రీహిసమాసమున జీష్ వచ్చును. ఈ విధి జాతివాచకశబ్దము పూర్వపదమైనప్పుడే వర్తించును. కావున, 'బహు, నఞ్, సు, కాల, సుఖ' మొదలగునవి పూర్వపదములైనచో జీష్ రాదు. ఉదా. ఊరుభిన్నీ; కాని,— బహుకృతా. 'జాతి' అనునది పూర్వపదమైనచో జీష్‌రాదు. దంతజాతా—అగ్నిసాక్షికముగ పాణిగ్రహణము చేసినస్త్రీ 'పాణిగృహీతి'; ఇతర విధముల పాణిగ్రహణము గలిగినది పాణిగృహీత = జారిణి.

xi. క్తాంతమై, అంతోదాత్తమై; అదంతమగు బహువ్రీహిసమాసమున పూర్వపదము దేహమందలి యొకయంగమును దెలుపు శబ్దముకానిచో జీష్ వైకల్పముగ వచ్చును: ఉదా. సురాపీతీ, సురాపీతా. కాని,—ఊరుభిన్నీ ('ఊరుభిన్నా' అని కాదు).

xii. సమాసమున నుత్తరపదము దేహములోని యొకయంగమును దెలుపునదై, అముఖ్యమైనదై దాని యుపధావర్ణము సంయుక్తాక్షరము కానప్పుడు జీష్ వైకల్పికముగా వచ్చును. ఉదా. అతికేశీ, అతికేశా; చంద్రముఖీ, చంద్రముఖా, సుస్తనీ, సుస్తనా (ప్రతిమా);—కాని, సంయోగోపధము కావున 'సుగుల్ఫా' ('సుగుల్ఫీ' అని కాదు).

xiii. సమాసమున 'బహు, సు, నఞ్, కాల, సుఖ' మొదలగునవి పూర్వమందులేని నాసిక, ఉదర, ఓష్ఠ, జంఘా, దంత, కర్ణ, శృంగ శబ్దములపై జీష్ వైకల్పికముగ వచ్చును. ఉదా. తుంగనాసికీ, తుంగనాసికా;—కాని, సునాసికా, అనాసికా (సునాసికీ, అనాసికీ, అనఁగూడదు). అంగ, గాత్ర, కంఠ శబ్దముల మీఁదఁగూడ (బహు, సు, మొదలయినవి పూర్వమందున్నను) జీష్ వైకల్పికముగ వచ్చును. ఉదా. స్వంగీ, స్వంగా;—'పుచ్ఛ' శబ్దముకంటెఁగూడ నిట్లే యగును. ఉదా. సుపుచ్ఛీ, సుపుచ్ఛా;—పుచ్ఛశబ్దము కబర, మణి, విష, శర, శబ్దములపై సమాసమందు చేరినచో నిత్యముగా జీష్‌వచ్చును: కబరపుచ్ఛీ = నెమలి. ఉపమానవాచకములై పక్ష, పుచ్ఛ, శబ్దములు సమాసమునఁ జేరిన యెడల జీష్ నిత్యముగా వచ్చును: ఉలూకపక్షీశాలా; ఉలూకపుచ్ఛీసేనా.

xiv. దేహములోని యొక యంగమును దెలియఁజేయుచు, క్రోడాది గణమునఁ జేరిన శబ్దముగాని, రెంటికంటె నెక్కువ యచ్చులుగల శబ్దముగాని సమాసమున నుత్తరపదమైనప్పుడు 'జీష్' రాదు. క్రోడయనఁగా గుఱ్ఱపు ఉరము. (క్రోడ, నఖ, ఖుర, ఉఖా, వాల, శఫ, గుద; భగ గల, ఘోణ, నాల, భుజ, కర మొదలగునవి క్రోడాది గణమునఁ జేరినవి). ఉదా. కల్యాణక్రోడా, సుజఘనా.

(ఈ) క్రియల మధ్యమపురుష వ్యతిరేక తద్ధర్మరూపములమీఁద అయ్యా, అమ్మా, ఏ, అనువానిని జేర్చుటవలనను ప్రార్థనార్థక రూపము లేర్పడును. ఉదా. చెప్పనయ్యా, వినవయ్యా, వినవమ్మా, ఒనర్పవే.

(ఉ) ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయములగు 'ము‌డుజ్జు'లపై 'అయ్యా' మొదలగునవికూడఁ జేరును. ఉదా. చెప్పుముయ్యా, చెప్పుఁడయ్యా.

(ఊ) 'ఉండేదే' అనునది 'ఉండనిమ్ము' అను నర్థములో నన్నయ వాడినాఁడు. (అర. II. 210) అదియట్లుండె.

ఉభయప్రార్థనార్థకములు.

ధాతువులపై 'దము' వర్ణకము చేరుటవలన ఉభయప్రార్థనార్థక క్రియ లేర్పడును. 'చు, ంచు', అంతమందుగల ధాతువులపై 'దము' చేరునప్పుడు 'చు'వర్ణమునకు లోపమును, 'దము'లోని దకారమునకు తకారాదేశమును అగును. 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువులపై 'దము' చేరునప్పుడు, 'చ్చు'కు లోపమును, 'దము'లోని దకారమునకు ద్విత్వ తకారమును అగును.

ఉదాహరణములు.

ఉపయోగింతము, పూజింతము, అడుగుదము, అరుగుదము, ఆడుదము, ఉండుదము, ఉడిగింతము, ఏఁగుదమ, ఒనరింతము, -మ, కావింతము, చూతము, -మ, చేయుదము, చేయింతము, తెత్తము, పుట్టింతము, పుత్తము, పోదము, పోవుదము.

ఆశీశ్శాపాద్యర్థకములు.

ఆశీశ్శాపార్థములందు ధాతువుపై 'ఎడిదే', 'ఎడమ', 'కాక', 'తమ', 'కావుతమ' అనునవి చేరును.

ఎడిదే.

ఇచ్చుచుండెడిదే, ఉండెడిదే, కాచుచుండెడిదే.

ఎడమ.

అరిగెడమ, ఉండెడమ, ఒందెడమ, కాకుండెడమ (ఆది. III. 181); చనియెడమ, లేకుండెడమ.

తమ.

కావుతమ.

కాక.

పాయుఁగాక, పనిసేయుంగాక (ఆది. III. 131).

xv. సహ, నఞ్, విద్యమాన, శబ్దములు పూర్వపదములుగా నుండి దేహావయవబోధక పదము లుత్తరపదములుగానున్న సమాసములపై జీష్ రాదు : సుకేశా, అకేశా, విద్యమాన నాసికా.

xvi. సఖ, ముఖశబ్దములు సమాసోత్తరపదములై సంజ్ఞావాచకము లయినయెడల జీష్‌రాదు. ఉదా. శూర్పణఖా, గౌరముఖా. సంజ్ఞావాచకము కానప్పుడు 'తామ్రముఖీ కన్యా'.

xvi. దిగర్థక శబ్దము పూర్వపదమును, దేహావయవమును దెలుపునది యుత్తరపదమునుగాఁగల సమాసమున 'జీప్' కు మాఱుగ 'జీష్' వచ్చును. ఉదా. ప్రాఙ్ముఖీ.

xvii. సఖి శబ్దముపై లౌకికభాషలో జీష్‌వచ్చును : సఖీ.

xviii. యకార ముపధగాలేని, స్త్రీవిషయముకాని జాతివాచక పదముకంటె జీష్‌వచ్చును : ఉదా. తటీ, వృషలీ, మొద. గోత్ర, చరణ, శబ్దముల మీఁదను ఈ జాతి కార్యమగును : ఉదా. ఔపగవీ, కఠీ, బహ్వృచీ, మొద. కాని, యకార ముపధగాఁగల 'హయ, గవయ, ముకయ, మనుష్య, మత్స్య,' శబ్దములపై జీష్‌వచ్చును : హయీ, గవయీ, ముకయీ, మనుషీ (మనుష్యపదములో య-లోపము), మత్సీ.

xix. పాక, కర్ణ, పర్ణ, పుష్ప, ఫల, మూల, వాల, అనునవి సమాసమున నుత్తరపదములైనప్పుడు వానికంటె జీష్‌వచ్చును : ఓదనపాకీ, శంకుకర్ణీ, శాలపర్ణీ, శంఖపుష్పీ, దాసీఫలీ, దర్భమూలీ, గోవాలీ, మొదలయినవి. ఈ పదములన్నియు ఓషధివిశేషవాచకములుగ రూఢములు.

xx. మనుష్యజాతిని తెలుపు ఇకారాంత పదములపై జీష్‌వచ్చును : దాక్షీ. ఈ కార్యము యోపధ శబ్దములపైఁ గూడ వచ్చును : ఉదమేయః, ఔదమేయీ. మనుష్యజాతి యనుటచే 'తిత్తిరి' శబ్దముపై జీష్‌వచ్చి తిత్తిరీ, అని కాదు.

4. ఊఙ్.

i. ఉకారాంతములై, యకార ముపధగాలేని మనుష్యజాతి వాచకపదములపై 'ఊఙ్' వచ్చును. ఉదా. కురూః. అధ్వర్యుశబ్దము యోపధముగావున ఊఙ్ రాదు.—అప్రాణిజాతివాచకములును, రజ్జ్వాది పదభిన్నములునగు పదములపైఁ గూడ నిట్లే యగును. ఉదా. అలాబూః, కర్కంధూః. వీనికి పుంలింగములోఁ గూడ నివే రూపములైనను స్వరమున భేదమున్నది.

విధినిషేధార్థకములు.

(అ) (i) తద్ధర్మవిశేషణములపై 'అది, వాఁడు, వారు', అను సర్వనామములను జేర్చుటవలనను;

(ii) తుమున్నంత రూపములపై వలయుఁ, అనుదానిని చేర్చుటవలనను విధ్యర్థకక్రియ లేర్పడును.

(ఆ) (i) తుమున్నంత రూపములపై 'వలవదు, రాదు, కాదు, చనద అనువానిని;

(ii) వ్యతిరేకక్త్వార్థములపై 'ఉండుదురు' అనుదానిని చేర్చుటవలని షేధార్థకక్రియ లేర్పడును.

ఉదాహరణములు.

విధ్యర్థకములు.

అది—అనుష్ఠించునది, ఉద్ధరించునది, కల్పించునది, దూషించునది పరిహరించునది, ప్రయోగించునది, రక్షించునది, వర్తిల్లునది, వసియించునది శాసించునది, అగునది, అందునది, అరుగునది, ఇచ్చునది, ఉండునది, ఎఱుంగనది, ఎఱుంగించునది, చెఱుచునది, చేకొనకుండునది, చేయునది, తలంచునది నమ్మునది, నిల్చునది, నెగడునది, పల్కునది, పుచ్చునది, పుత్తెంచునది ప్రవర్తిల్లునది, మఱచునది, వచ్చునది.

వాఁడు—చేయువాఁడు, అనుభవింపంగలవాణ్డు (S. I. I. V. 1014).

వారు—చేయువారు.

వలయుఁ—అరయవలయుఁ, ఉండవలయుఁ, ఎఱుంగవలయుఁ, -ంగవలయుఁ, -ంగింపవలయుఁ, ఒడంబడవలయుఁ, కలుగవలయుఁ, కావలయుఁ, క్రాఁగవలయుఁ, చలుపవలయుఁ, చెప్పవలయుఁ, చేయవలయుఁ, పాపవలయుఁ, పాయంగవలయుఁ, సాయవలయుఁ, పోవలయుఁ, పోవవలయుఁ, రావింపవలయుఁ, విడువవలయుఁ, తలఁపవలయుఁ, తొల్పవలయుఁ, తీర్పవలయుఁ, తేరవలయుఁ, పడయంగవలయుఁ, పలుకవలయుఁ, అనుగ్రహింపవలయుఁ, అనుభవింపఁగవలయుఁ, అపహరింపవలయుఁ, ఉదయింపవలయుఁ, ఉపదేశింపవలయుఁ, నిర్వహింపవలయుఁ, పరిహరింపవలయును, ప్రతిపాదింపంగవలయుఁ, ప్రసాదింపవలయుఁ, రక్షింపవలయుఁ, వర్జింపవలయుఁ, విచారింపవలయుఁ, శోధింపవలయుఁ.

నిషేధార్థకములు.

వలవదు—అరుగవలవదు, ఉండవలవదు, ఒడంబడవలవదు, తలంపవలవదు, నవయంగవలవదు, నెగడవలవదు, మసలవలవదు, రావలవదు, వగవ

ii. సంజ్ఞావాచకములై 'బాహు' అను పద మంతమందుగల సమాసములపై ఊఙ్ వచ్చును. ఉదా. భద్రబాహూః. — సంజ్ఞావాచకము కానప్పుడు—వృత్తబాహుః.

iii. 'పఙ్గు' శబ్దముమీఁదను 'ఊఙ్' వచ్చును: పఙ్గూః. ఇట్లే శ్వశుర శబ్దము మీఁదను వచ్చును: శ్వశ్రూః.

iv. ఉపమానవాచకము పూర్వపదమై, ఊరుశబ్ద ముత్తరపదమగు సమాసమునకును ఊఙ్ వచ్చును: కరభోరూః.

v. పూర్వపద ముపమానవాచకము కాకున్నను, అది 'సంహిత, శఫ, లక్షణ, వామ' పదములలో నొకటియై యుత్తరపద మూరుశబ్దమైనను ఊఙ్ వచ్చును: సంహితోరూః, శఫోరూః, లక్షణోరూః, వామోరూః.

vi. కద్రు, కమండలు శబ్దములు సంజ్ఞావాచకములైనచో వానికంటె 'ఊఙ్' వచ్చును: కద్రూః, కమండలూః.—సంజ్ఞావాచకములు కానప్పుడు 'కద్రుః, కమండలుః.'

5. ఙీన్.

శార్ఙ్గరవాది శబ్దములం దకారాంతములగు జాతివాచక పదములపై ఙీన్ వచ్చును. ఉదా: శార్ఙ్గరవీ, బైదీ. (శార్ఙ్గరవ, కాపటవ, గౌగ్గులవ, బ్రాహ్మణ, గౌతమ, కామండలేయ, బ్రాహ్మణకృతేయ, ఆనిచేయ, ఆని ధేయ, ఆశోకేయ, వాత్స్యాయన, మౌంజాయన, కైకసేయ, కావ్య, శైబ్య, ఐహి, పర్యేహి, అశ్మరథ్య, ఔదపాన, అరాల, చండాల, వతండ, భోగవద్, గౌగమత్, పుత్ర—ఇవి శార్ఙ్గరవాదులు.) నృ, నర, శబ్దములపై వృద్ధివచ్చును: నారీ.

6. ఆప్.

యఙంతములపై ఆప్. వచ్చును: అంబష్ఠ్యా, కారీషగంధ్యా. షకారముమీఁదను అఞంతములమీఁదను ఆప్ వచ్చును. ఉదా. పౌతిమాష్యా. 'ఆవట్య' శబ్దముమీఁదఁగూడ ఆప్ వచ్చును: ఆవట్యా.

7. తి.

యువన్ శబ్దముపై 'తి' అను తద్ధితప్రత్యయము వచ్చును: యువతిః. అనుపసర్జనమందే 'యువతి' అను రూపము వచ్చును. సమాసమున 'బహుయువా.' 'యువతీ' శబ్దము యౌతిధాతువు శత్రంతముపై ఙీప్ చేరుటవలనఁ గలిగినది.

పైని వివరించినదానినిబట్టి సంస్కృతమున లింగము శబ్దగతముగ సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నను, కవులవాడుకయం దనేకశబ్దముల లింగము

వలవదు, వారింపవలవదు, చేయవలవదు, చొరవలవదు, అవమానింపవలవదు, గర్వింపవలవదు, లజ్జింపవలనదు, శోకింపవలవదు.

రాదు—అవమానింపరాదు, తీర్పరాదు.

కాదు—అవమానింపంగాదు, చేయఁగాదు, తప్పఁగాదు.

చనదు—తప్పంజనదు.

ఉండుదురు—అనకుండుదురు.

'ఉన్నది' అను క్రియ విధ్యర్థమం దుపయోగింపఁబడినది. అది 'ఉను' ధాతువుపై 'అది' చేరుటవలన నయిన 'ఉనునది' యొక్క సంక్షేపరూపము. (ఆది. III. 205) దుర్జనయోధవరులకడ నుండకున్నది=ఉండకుండునది; (అది. VI. 267) భూపాలకురక్షమున్నవడసి ... యూళ్ళులనున్నది ... కాని నాఁడు వనంబుల నున్కి కష్టమే.

సందేహార్థకములు.

(అ) ఒ, ఓ, లు సందేహార్థమును దెలుపును.

అగునో, అయ్యెడునో, అయ్యెనో, -నో, అరుగునో, అలిగెనునో, అల్లునో, ఇచ్చునో, ఉన్నవారో, ఉండుదురో, ఉపక్రమించునో, ఏఁగుదానవో, ఐరో, ఒందెనో, ఓటువడియెనో, కాంచెనో, కాంతునో, కావించితినో, చేతురో, చంపితిరో, చేయునో, చేసిరో, తలంచిరో; దుఃఖించిరో, పంచిరో, పంచెనో, పడయుదునో, పడయునో, పడియెనో, పదరునో, పలుకునో, మందురో, మఱచెనో, పోయెనో, పొయిరో, మసలెనో, మసలిరో, వచ్చునో, వచ్చువాఁడో, వారింపరో, విడుచునో, సమకూఱునో.

(ఆ) క్రియలమీఁదనేకాక నామములమీఁదను సర్వనామములమీఁదను ఒ, ఓ, లు సందేహార్థమున వచ్చును.

ఇదియో, ఎట్టిదో, ఎయ్యదియొ, ఎవ్వరో, వాఁడో, దినమొ, దివ్యులరో, దేవతవొ, -వొ, -యో, నలుఁడో, నిక్కువంబో, భానుఁడో, భామినివొ, మేఘమొ, రథమో (ఆది. VII. 183), సురేశ్వరుఁడో, హరుఁడో, భానుఁడో, గుహుఁడో (ఆది. VII. 220) ఎవ్వఁడో యేవంశంబునవాఁడో, వానిచరితం బెట్టిదో (ఆది. VII. 235.) మీరు క్షత్త్రియులరో, బ్రాహ్మణులరో, మంత్రసిద్ధులరో, దివ్యులరో (సభా. I. 201) క్షోభమో, శక్తియో.

(ఇ) ఒకో, ఒక్కొ-లు చేరియు సందేహార్థమునిచ్చును. తలచునొకో, తలంతురొక్కొ, వచ్చునొకొ, ఎఱుఁగునొకొ, ఏమఱునొకొ.

ఆశ్చర్యార్థకములు.

(అ) ఒ, ఒకొ, ఒక్కొ, అనునవి క్రియలతోఁగూడి ఆశ్చర్యమును దెలుపును.—

తార్మారగుచు వచ్చెనని తెలిసికొనవచ్చును. ఒకప్పు డొకయర్థముగల యనేక శబ్దము లేకలింగమును గలిగియుండుటయుఁ గాననగును. ఒకటేశబ్దము పుం నపుంసకలింగములందుగాని, పుం స్త్రీ లింగములందుగాని, మూఁడు లింగములందుగాని వాడఁబడుచుండెను. ఇట్లు లింగవ్యవస్థ తొలుత నిర్ధారితమై యుండినను, రాను రాను నియమహీనమగుచు వచ్చెను. పైని వివరించిన శబ్దముల లింగముల విషయమై నిఘంటుకారులు వేర్వేఱుగఁ దెలిపియుండుటయు నిట్టి యవ్యవస్థకు లక్షణ మనకతీరదు. కాని, యింకను జాతినిబట్టి లింగ మేర్పడుట సంస్కృతమునఁ గలుగలేదు. కొన్నియెడల నట్టి జాతిలింగము గోచరించుచున్నను, నట్టి నియమము మాత్రము సంస్కృతభాష నుపయోగించినవారి మనస్సుల నావేశింపలేదు. ఇట్లు సంస్కృతమున నవ్యవస్థనందిన లింగము విషయమునఁ బ్రాకృతమున నింకను నెక్కువ యవ్యవస్థ యేర్పడెను.

ప్రాకృతమున లింగము.

సంస్కృతమందలి హలంత శబ్దములన్నియుఁ బ్రాకృతమున నజంతములయి యజంతములవలెనే లింగ, వచన, విభక్తుల నందఁజొచ్చినవి. లింగవిషయమున వ్యత్యయము గలిగినది; వచనమున ద్వివచనము లోపించినది; విభక్తి ప్రత్యయములు చాలవఱకు సమసిపోయినవి. ఇట్లు స్వరూపమునఁ జాలవఱకు మాఱియుండిన ప్రాకృతభాషలయందు సంస్కృతమునందే యవ్యవస్థత నందిన లింగజ్ఞానము మఱింత వ్యత్యయమగుట వింతగాదు. "లిఙ్గంచ" అని సంస్కృతమునందువలెనే ప్రాకృతములందును మూఁడు లింగములను నెఱుఁగవలెనను సూత్రముప్రక్కనే ప్రాకృతలక్షణకారుఁడు "క్వచిద్వ్యత్యయః" అనుదానిని పొందుపఱచినాఁడు. దీని కుదాహరణములుగ నాతఁడు సంస్కృతమున స్త్రీలింగమగు విద్యుచ్ఛబ్దము ప్రాకృతమున 'విజ్జుణో' అను పుం లింగ రూపమగుననియు, పుం లింగమగు దేవశబ్దము నపుంసక లింగమగుననియుఁ జెప్పి, "దేవాణి రక్ఖంతు" అను నుదాహరణము నిచ్చియున్నాఁడు - ప్రాకృతమునందలి యీ లింగవ్యత్యయమునుగూర్చి హేమచంద్రుఁడు తన ప్రాకృతవ్యాకరణమునఁ గొంచె మెక్కువగ వివరించియున్నాఁడు.

సంస్కృతము	ప్రాకృతము
(1) ప్రావృట్ (స్త్రీ)	పాఉసో (పుం.)
శరత్ (స్త్రీ)	సరఓ (పుం.)

(2) దామన్, శిరస్, నభస్ శబ్దములుతప్ప తక్కిన నకారాంత, సకారాంత శబ్దములన్నియుఁ బ్రాకృతముల పుం లింగములగును. ఉదా.

'ఏల' అనునదికూడ 'ఏమ్' నుండి పుట్టినదే. ఏమ్-ఏఙ్-ఏల్-ఏల-అని దాని పరిణామమయి యుండును. 'ఎలొ, ఎలె' అను కర్ణాటక సంబోధనార్థక పదములు 'ఏల'తో సంబంధించినవే.

(ఆర. I. 389) దుర్బుద్ధియని యేమి సెప్పవలయు—అనుదానికి 'చెప్ప వలయునా ?'-అని యర్థము.

వ్యతిరేక క్రియలు.

అకారము వ్యతిరేకత్వ బోధకమై క్రియలయందు చేరును. వ్యతిరేక క్రియలు సాధారణముగా తద్ధర్మ కాల బోధకములై యుండును. ధాతువుపై ఈ క్రింది ప్రత్యయములు చేరుటచేత ఆయా పురుషములందు వ్యతిరేకక్రియ లేర్పడును.

(అ) ప్రథమపురుషము.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	అఁడు	అరు	మహన్మహతి
అమహత్తు	అదు	అరు	మహన్మహతి
	అదు	అవు	మహతీతరామహత్తు

మధ్యమపురుషము.

అవు	అరు

ఉత్తమపురుషము.

అను	అము

ఈ ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు 'ంచు' అంతమందుగల ధాతువుల తుది 'చు'లోని చకారమునకు పకారమగును. చుకారాంతధాతువుల అంత్య చువర్ణమందలి చకారమునకు వకారమగును.

ఉదాహరణములు.

ప్రథమపురుషము—ఏకవచనము.

మహత్తు.

అతిక్రమింపఁడు, పరిగ్రహింపఁడు, ఎఱుఁగఁడు, -ండు, -ంగఁడు, -ంగండు, ఒల్లండు, ఓపండు, కాఁడు (*ఆగు+అ+ఁడు=*అగండు, కాఁడు), కానఁడు, చూడఁడు, చేకొనఁడు, చేయఁడు, తగఁడు, పరికింపండు, నేరఁడు, -ండు, పడఁడె, పొరయుండు, పోలఁడు, మెచ్చఁడు, వినఁడు, -ండు.

సంస్కృతము.	ప్రాకృతము.
యశస్ (నపుం.)	జసో (పుం.)
పయస్ (నపుం.)	పఓ (పుం.)
తమస్ (నపుం.)	తమో (పుం.)
ఉరస్ (నపుం.)	ఉరో (పుం.)
జన్మ (నపుం.)	జమ్మో (పుం.)
నర్మ (నపుం.)	నమ్మో (పుం.)
మర్మ (నపుం.)	మమ్మో (పుం.)

కాని, దామ (దామం), శిరస్ (సిరం); నభస్ (నభం) అగును.

(3) అక్షి శబ్దమును ఆ యర్థమును బోధించు శబ్దములును, వచన, మొదలగు శబ్దములును వైకల్పికముగా ప్రాకృతమున స్త్రీలింగములగును. ఉదా. ఏసా అచ్ఛీ (స్త్రీలింగము, ఏకవచనము); అచ్ఛీఇం (నపుంసకలింగము, బహువచనము); చక్ఖూ (స్త్రీలింగము, ఏకవచనము); చక్ఖూఇం (నపుం. బహు.); నయణా (స్త్రీ. ఏక.); నయణాఇం (నపుం. బహు.); లోఅణా (స్త్రీ. ఏక.); లోఅణాఇం (నపుం. బహు.); వయణా = వచన (స్త్రీ. ఏక.); వయణాఇం (నపుం. బహు.); ఇత్థ్లే, విజ్జుణా, విజ్జూఏ; కులో, కులం; ఛందో, ఛందం; మాహప్పో, మాహప్పం = మాహాత్మ్యమ్; దుఃఖా, దుఃఖాఇం; భాయణా, భాయణాఇం మొదలయినవి.

(4) గుణ, మొదలగు శబ్దములు వైకల్పికముగా క్లీబములగును. ఉదా. గుణాఇం = గుణాని, గుణా = గుణాః; దేవాణి = దేవాని; దేవా = దేవాః; బిందూఇం = బిందూని; బిందుణో = బిందవః, ఖగ్గం = ఖడ్గమ్. (ప్రథమావి.), ఖగ్గో = ఖడ్గః; మండలగ్గం = మండలాగ్రమ్ (ప్ర. వి.), మండలగ్గో = మండలాగ్రః, కరరుహం (ప్ర. వి.) కరరుహమ్; కరరుహో = కరరుహాః); రుక్ఖాఇం = వృక్షాణి; రుక్ఖా = వృక్షాః.

(5) ఇమనిజంతములును, అంజల్యాదిశబ్దములును ప్రాకృతమున వైకల్పికముగ స్త్రీలింగములగును. ఉదా. ఏసా గరిమా, ఏస గరిమా; ఏసా మహిమా, ఏస మహిమా; ఏసా నిల్లజ్జిమా, ఏస నిల్లజ్జిమా; ఏసా దుత్తిమా, ఏస ధుత్తిమా; ఏసా అంజలీ, ఏస అంజలీ; పిత్థీ, పిత్థం; అచ్ఛీ, అచ్ఛిం; పణ్హా, పణ్హో; చోరిఆ, చోరిఅం; కుచ్ఛీ, కుచ్ఛిం; బలీ, బలిం; నిహీ, నిహిం; విహీ, విహిం; రస్సీ, రస్సిం; గంఠీ, గంఠిం మొదలైనవి.

ప్రాకృతమునఁ గలిగిన లింగవ్యత్యయమును గూర్చిన యీ క్రింది యుదాహరణములు పిషెల్ పండితుఁడు రచించిన ప్రాకృత వ్యాకరణమునుండి గ్రహింపఁబడినవి.

బహువచనము.

మహన్మహతులు.

ఉపేక్షింపరు, విమోహింపరు, ఆలింపర, ఎఱుఁగరు, ఓపర,-రు, ఒల్లరు, కారు (*అగు),-ర, కానరు, చేయరు, తగరు, చాలరు, నారు, నేరరు, పడయ నేరరు, పోలరు.

అమహత్తులు.

ఏకవచనము.

జీవింపనేరదు, వరియింపదు, ఎఱుఁగరాదు (* వర్), ఒప్పదు, ఒల్లదు, ఓపదు, కాకుండనేరదు, కాదు (* అగు), చేయదు, తప్పదు, తీఱదు, నేరదు, పడదు, పడదె, పలుకదు, పాయనేరదు, పొరయదె, పోలదు, మూయదు, వినంబడదు, విననొల్లదు, సమకూఱదు.

మహతీతరామహత్తు.

బహువచనము.

ఎఱుఁగవు, ఓపవ, కావు, కావ (* అగు), తక్కవు, తగవు, చూడఁబడవు, చేయవు, నడవవు, నాటవు, పోలవు.

మధ్యమపురుషము.

ఏకవచనమందు ప్రథమపురుష నపుంసకలింగైక వచనమునందువలె 'అవు' అనునది ధాతువుమీఁద చేరును. బహువచనమందు ప్రథమపురుషములోవలెనే 'అరు' చేరును.

ఉత్తమపురుషము.

ఏకవచనము.

అపేక్షింపన్, ఎఱుంగను,-ంగన్, ఓపన్, కాను (* అగు), చేయను.

బహువచనము.

విశ్వసింపము, ఉండనోపము, ఎఱుఁగము,-ంగము, ఒడంబడము, ఒల్లము, ఓపము, కాము (* అగు).

(ఆ) వ్యతిరేక తద్ధర్మార్థక క్రియావిశేషణములవై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను వ్యతిరేకక్రియ లేర్పడును.

	ఏక.	బహు.	
ప్రథమపురుషము: మహత్	వాఁడు	వారు	మహన్మహతీ
అమహత్	అది	వారు	
	అది	అవి	మహతీతరామహత్తు

ఆఊ తేఊ వాఊ = ఆపస్తేజో వాయుః.

తుంగోచ్చిఅ హోఇ మనో = తుంగమేవ భవతి మనః.

ఏస సరో = ఏతత్సరః.

ఖుడిఓ మహేందస్స జసో = * క్షుదితో మహేంద్రస్య యశః.

అణ్ణో అణ్ణస్స మణో = అన్య దన్యస్య మనః.

మారుఅ-లద్ధ-త్థామో మహిరఓ = మారుత-లబ్ధ-స్థామ మహీ-రజః.

తమాల-కసణో తమో = తమాల - కృష్ణం తమః.

తారిసో అ ఉరో = తాదృశం చ ఉరః.

తవో కఓ = తపః కృతమ్.

సుమణం = సుమనస్.

మనమ్ = మనస్.

తఓ ఠాణాణి = త్రీణి స్థానాని.

దంతాఇం = దంతాన్ మొదలయినవి.

ఆధునికార్యభాషలయందు లింగము.

ఇట్లు ప్రాచీన ప్రాకృతభాషలయం దస్తవ్యస్తమయిన శాబ్దికలింగము నేఁటి యనేకార్యభాషలందు మఱింత వ్యత్యయమునొంది యొకదిక్కును తెన్నునులేక యున్నది. కొన్నిటియం దసహజమగు నీ లింగము విడనాడఁబడి, జాతినిబట్టి లింగ మేర్పడఁజొచ్చినది. అట్టిభాషలలో నీ విధానము చాలవఱకు ద్రావిడభాషామార్గము ననుసరించుచున్నది. నేఁటి కొన్ని యార్యభాషల నున్న యీ లింగప్రక్రియ యీక్రింద పొందుపఱుపఁబడినది.

1. **బంగాళిభాష:** ఇందు మనుష్యవాచక శబ్దములకు మాత్రము ప్రథమా బహువచనమున '-రా', '-ఏరా' అను ప్రత్యయములు చేరును. తిర్యగ్జడవాచక శబ్దముల బహువచనము ప్రత్యేక బహువచన బోధక శబ్దములను జేర్చుటవలనఁ గలుగును. ఇందు విశేష్యముల లింగము ననుసరించి విశేషణముల లింగము మాఱదు.

2. **అస్సామీభాష :** విశేష్యములలింగము ననుసరించి యిందు విశేషణముల లింగము మాఱదు.

3. **తూర్పు హిందీభాషాభేదములు :—**

i. <u>అవధీభాష</u> : ఈ భాషలో క్రియారూపములందు పుంలింగ స్త్రీలింగముల భేదము కానవచ్చుచున్నది. ఈ భేదము ప్రథమపురుషమందేకాక యుత్తమ మధ్యమపురుషములందును గలదు.

మధ్యమపురుషము:	మ.	వాఁడవు	వారలరు	మ. అమ.
	అమ.	దానవు	వారలరు	
		దానవు	వారలరు	
ఉత్తమపురుషము:	మ.	వాఁడను	వారము	మ. అమ.
	అమ.	దానను	వారము	
		దానను	వారము	

ఉదాహరణములు.

ప్రథమపురుషము.

ఒల్లకున్నవాఁడు, ఎఱుఁగనియదియు,-ంగనియది, నిద్రపోవనియది, లేనియది.

మధ్యమపురుషము.

తప్పనివాఁడవు.

ఉత్తమపురుషము.

ఓపనివాఁడను, కడఁగకున్నవారము.

(ఇ) తద్ధర్మార్థక సంపూర్ణ వ్యతిరేక క్రియారూపములపై 'అగు' ధాతువు నుండి యేర్పడిన క్రియారూపములు చేరియు వ్యతిరేకక్రియ లేర్పడును.

వర్తమానకాలము.

ప్రథమపురుషము—ఏకవచనము.

ఒప్పదయ్యెడుఁ.

ఉత్తమపురుషము—ఏకవచనము.

నమ్మనేరనయ్యెదను.

భూతకాలము.

ప్రథమపురుషము.

ఏకవచనము.

ఏవగింపదయ్యెఁ, కడవదయ్యెఁ, కాకున్నదయ్యె, కానఁడయ్యెఁ, పడదయ్యెఁ, పుట్టదయ్యానే, మెచ్చఁడయ్యెఁ, వినండయ్యెఁ.

బహువచనము.

చేయరైరి, పలుకరయిరి,-రైరి, వారింపరైరి.

ఉత్తమపురుషము—ఏకవచనము.

ఎఱుంగనయితిఁ, చేయనయితిఁ.

ii. బఘేలిభాష: ఇందు విశేష్యముల లింగము ననుసరించి విశేషణముల లింగము మాఱదు.

iii. ఛటిస్‌గఢీభాష: ఇందు ఆకారాంతములగు తద్భవవిశేషణముల స్త్రీలింగమునందు 'ఆ'కు బదులుగ 'ఈ' కారము చేయును. కాని, యీ నియమము సార్వత్రికము కాదు. తక్కిన విశేషణముల లింగము విశేష్యములనుబట్టి మాఱదు.

4. ఖాస్-కురాభాష: ఇందు లింగము జాతి ననుసరించి యుండును. స్త్రీవాచకము లన్నియు స్త్రీలింగములు. తక్కినవన్నియు పుంలింగములు. ఇట్టి మార్పునకు టిబెటో-బర్మనుభాషల ప్రాబల్యము కారణమని గ్రియర్సన్ పండితుఁడభిప్రాయపడుచున్నాఁడు. ఇందు వర్తమాన క్రియలయందును సహార్థక క్రియలయందును ప్రథమ, మధ్యమ పురుషములందు పుంస్త్రీ లింగభేదము కానవచ్చుచున్నది. ఉత్తమపురుషమునం దీభేదము లేదు. భూతకాలమునను ఈభేదము గలదుగాని యది ప్రథమపురుషక్రియలయందే కాన్పించుచున్నది.

5. మధ్యపహాడీ, లేక, కుమాఁనీ భాష: ఇందు ప్రథమపురుషమున పుంస్త్రీ లింగముల వేర్వేఱు రూపములును బహువచనమున రెంటికి నొక్కటే రూపమును గాన్పించుచున్నది. భూత, అద్యతనభూత, అనద్యతనభూతకాలిక క్రియలయందు పుంస్త్రీ భేదముల ననుసరించి క్రియారూపములును మాఱును.

6. ఖస్‌పర్జియాభాష: ఇందలి క్రియారూపములలో మధ్యమపురుషైకవచనమున భూతకాలమున పుంస్త్రీ భేదమును సూచించు ప్రత్యేక రూపములున్నవి; ప్రథమపురుషమున నీ భేదమేకవచనమందే కాక బహువచనమునందును గలదు.

7. గర్వాలీభాష: తద్భవ విశేషణములు తప్ప తక్కిన విశేషణములు విశేష్యముల లింగమును బొందవు. అవి మాఱక యట్లే నిలుచును. భవిష్యత్కాలిక క్రియారూపములం దన్నిపురుషములందును నీ భాషలో పుంస్త్రీ భేదము ననుసరించి ప్రత్యేకరూపము లున్నవి.

8. పడమటి పహాడీ భాషలు:

i. బఘాటీభాష: ఇందు క్రియారూపములలో భవిష్యత్కాలమందు ప్రథమపురుషమున పుంస్త్రీ లింగములకుఁ బ్రత్యేకరూపములున్నవి.

ii. కిఉన్థాలీభాష, : iii. ముల్వీభాష: ఈ రెంటియందును బఘాటీ (i) యందువలెనే యున్నది.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

ప్రథమపురుషను.

(వృష్టి) లేదవు (ఆది. IV. 248).

(ఈ) వ్యతిరేక క్త్వార్థకములపై 'ఉండు' ధాతువు క్రియారూపములు చేరియు వ్యతిరేకక్రియ లేర్పడును.

వర్తమానకాలము.

కాకున్నయది.

భూతకాలము.

పలుకకుండెన్, మిన్నకుండెఁ, పలుకకుండిరి, మిన్నకుండిరి.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

కాకుండనేరదు.

వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థకములు.

ఏయకేయకుము, ఓడకు, చెడకు, పోవకు, పోవకుము, పెట్టకుము, విచారింపకుము, శోకింపకము.

ఏవార్థకము.

'ఆకుమ్' అనునది ద్రావిడమున వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయము. కొన్ని ప్రాంతములలో 'పంచాకుము,' 'తోపించాకుము' అను రూపముల ప్రచారము కేతన కిష్టములేక యట్టి వానిని నిషేధించినాఁడు.

(1) అకారము ఏవార్థకచిహ్నము:—పర్వంబ, అట్టెడ, అట్టిర—మొద. ఒకప్పుడు 'ఉన్' కూడ నేవార్థక మగును: తొల్లియు వింటిని = మునుపే.

(2) ఉకారేతరాంత శబ్దములపై ఏవార్థకాకారము చేరునప్పుడు సంధి కలుగదు, యడాగమము వచ్చును:—అఱియ.

(3) ఉకారాంతశబ్దముల మీఁదను, ద్రుతాంతముల మీఁదను. ఏవార్థకాకారము చేరునప్పుడు సంధియగును:—తోడన, మొదలన, పర్వంబ-మొద.

(4) సముచ్చయార్థక 'ఉన్' ప్రత్యయముపైఁగూడ ఏవార్థకాకారము చేరును:—ఒక్కఁడున.

(5) క్రియారూపముల మీఁదను ఏవార్థకాకారము చేరును:—చేసియ, చేయకయ.

iv. మండ్రెఆలీ: ఇందు వర్తమానకాలమున మూఁడు పురుషములందును పుంస్త్రీలింగములకుఁ బ్రత్యేకరూపము లున్నవి.

v. గాదీభాష: ఇందు వర్తమాన భవిష్యత్కాలములయందు మూఁడు పురుషములందును బుంస్త్రీ లింగములందు ప్రత్యేకరూపము లున్నవి.

vi. భద్రవాహీ, భలేసీ భాషలు: వీనిలో భవిష్యత్కాలిక క్రియలయందు పుంస్త్రీలింగములఁ బ్రత్యేకరూపము లున్నవి.

vii. పాడరీభాష } ఈ రెంటియందును భద్రవాహీ భలేసీ భాషల
viii. గుజురిభాష } యందువలెనే యున్నది.

9. పష్టోభాష: ఇం దనద్యతన భూతకాలిక క్రియల మూఁడు పురుషములందును బుంస్త్రీభేదము ననుసరించి ప్రత్యేకరూపములు గలవు.

10. ఓర్మూరీభాష: ఈ భాషయందు ప్రాణివాచకశబ్దములకు జాతిలింగము వాడుకలో నున్నది. ఇందు సాధారణముగ మహద్రూపములకు సరిపోవు మహతీరూపములు ప్రత్యేకశబ్దములచేఁ దెలుపఁబడును. ఈ భాషలో కొన్ని విశేషణములు విశేష్యముల లింగము ననుసరించి మాఱుచుండును గాని యట్టి విశేషణములు క్వాచిత్కముగ మాత్రమున్నవి; అనేక విశేషణ శబ్దము లట్లు మార్పునొందవు. ఇందలి క్రియారూపములు భూత, అసమాప్త భూత, అనద్యతనభూత, అసమాప్త భవిష్యత్, అనద్యతన భవిష్యత్కాలములందు పుంస్త్రీ భేదముల ననుసరించి ప్రత్యేకరూపముల నందుచుండును.

11. బెలోచీభాష: ఈ భాషలో శాబ్దికలింగము లేదు. విశేష్యముల లింగము ననుసరించి విశేషణశబ్దముల లింగము మాఱదు.

12. బుందేలీభాష: ఇందు భవిష్యత్కాలిక క్రియలలో పుంస్త్రీభేదముచే ప్రత్యేకరూపములు గలవు.

13. బనఫారీభాష: ఇందు భూతకాలిక చేదర్థమునందును, భూతార్థ క్రియాజన్యవిశేషణములకును పుంస్త్రీభేదముచేతఁ బ్రత్యేకరూపములు గలవు.

14. పంజాబీభాష: పుంస్త్రీభేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపము లీభాషయందు వర్తమాన, భూతకాలక్రియలయందు గలవు.

15. మాత్వాటీభాష: అసమాప్త భూతకాల క్రియలయందును, భవిష్యత్కాలిక క్రియలలో నొకతెగయందును మూఁడు పురుషములలోను పుంస్త్రీభేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపనులు గలవు.

(6) సంపూర్ణ క్రియలపై ఏవార్థకాకారముచేరి 'తప్పక, బొత్తిగ
అను నర్థముల నిచ్చును:—

అగునకాదె, చేయునకాదె, మెచ్చుఁడ, వినఁడ, ఆలింపర, ఓపర, ఓప
కార, కాన మొద—(ఆది. II. 128) తలంపఁడ యొక్కనాఁడు ... భ
భయప్రవిఘాత కృత్యముల్; (ఆది. IV. 95) సత్యంబుతో సరియుఁగా
(ఆది. V. 176) తనువుపై తోలును నోపవ భేదింపంగ; (ఆది. V. 90) పు
ణములందు సెప్ప విందుమ యపత్యమమేలని; (ఆది. VI. 257) ఏను మీఁదా
గాన, యొరులధనమ.

సముచ్చయార్థకము.

(1) 'ఉన్' అనునది సముచ్చయ చిహ్నము:—తన కిష్టుఁడున్ స
ధ్యాయుఁడున్.

(2) 'ఉన్' అనునది ఆనంతర్యార్థమునుగూడ బోధించును:— చే
టయున్, చెప్పుటయున్ - మొద.

(3) ప్రస్తుతము మనము వాడనిచోట సముచ్చయార్థకమైన 'ఉ
కాన్పించును. కన్నడమునఁగూడ ఇట్టి సంప్రదాయము కనఁబడుచున్నది.

(ఆది. III. 95) విషయోపభోగాభిలక్షణ మింకను బెరుగుచున్నదిం
గాన నందనులార! (ఆది. II. 109) మీతోడఁ జెలిమిసేయుంగ నాకభీష్ట
యదియు; (ఆది. III. 156) అనిలుఁడను దూతవోయి తోడ్కొని
దెచ్చె, (ఆది. IV. 53, 54) ఎడయుఁజేయఁగానేల, (ఆది. IV.
దయయులేక.

(ఆది. IV. 65) సతులకేడుగడయు పతులచూవె; (ఆది. IV.
తనయులనిల్లల దయయులేక గంగలో వైచెదు; చెలువ దన్నుబాసి
ననియుఁ బలుకక; (ఆది. IV. 226) పతియుభరియించుఁగావున భర్తయ
(ఆది. IV. 65) ఎడయుఁజేయ; (ఆది. VIII. 251) ఎడయుఁజేసి; (ఆర
30) వృధయపుచ్చఁజనునె; (ఆర. I. 261) కార్యమెడయుఁ జేయనగునె;
II. 76) నిద్రతగిలినదియు; (ఆర. II. 262) నాకును సద్గతిగలుగవల
(ఆర. IV. 127) ఇట్లనియుఁజెప్పె.

(4) సముచ్చయము 'మిక్కిలి' అనునర్థము నిచ్చును.

(ఆది. IV. 160) ప్రభానుండు పెద్దయు నపరాధంబుసేసెఁ
'తద్దయు'.

16. సింధీభాష: ఇందు శాబ్దికలింగ మంతరించిపోవుచున్నది; చాల మట్టుకు జాతిలింగ మనుసరింపఁబడుచున్నది. ఆ, ఈ, ఊ, అంతమందు గల విశేష్యములు పురుషనామము లైనప్పుడు పుంలింగములును, స్త్రీనామము లైనప్పుడు స్త్రీలింగములును నగుచున్నవి. జడవాచకములును, గుణవాచక పదములును స్త్రీలింగము లగుచున్నవి. ఉదాహరణములు: రాజా = రాజు (పుం.); హాచా=హత్య (స్త్రీ); సాణీ=స్నేహితుఁడు (పుం.); గోలీ=బానిసస్త్రీ (స్త్రీ.); రహాకూ = ఒకస్థలమున నివాసము గలవాఁడు (పుం.); ఆబిరూ=గౌర వము (స్త్రీ.) క్రియారూపములలో భూత భవిష్యత్కాలములందును, నిర్ధారిత వర్తమానకాలమునందును, అసమాప్త భూతకాలమునందును, వర్తమా నాపరిసమాప్త చేదర్థకరూపములందును పుంస్త్రీభేదములచేఁ బ్రత్యేకరూప ము లున్నవి.

పిశాచభాషలు.

17. బాష్గలీ: ఇందు జడవాచకశబ్దము లనేకములు స్త్రీలింగములుగ నున్నవి. ప్రాణివాచకములలో జాతిలింగముమాత్ర మనుసరింపఁబడు చున్నది. సాధారణముగ విశేష్య, విశేషణముల లింగభేదమును దెలుపకుండు టయే యీ భాషయందలి ముఖ్యలక్షణముగ నున్నది. కొన్ని విశేషణములు విశేష్యముల లింగము ననుసరించి మార్పు నొందవు.

18. వై అలాభాష: ఇందు జాతిలింగమున్నది. మహన్మహతీరూపముల భేద మీక్రిందివిధముగఁ దెలుపఁబడుచున్నది.

i. శబ్దములయంతమందుగల యచ్చుల మార్పుచేతను. ఉదా. దబల = బాలుఁడు; దబలి = బాలిక మొదలయినవి.

ii. వేఱేఱుపదముల నుపయోగించియు. ఉదా. మనష్ = మను ష్యుఁడు, మేషి = ఆఁడుది; త్ర = ఎద్దు; గా = ఆవు మొదలయినవి.

iii. మహన్మహతీ భేదమును దెలుపుటకుఁ బ్రత్యేకపదముల నాయాపదములకుఁ బూర్వమందు చేర్చుటవలనను. ఉదా. చూ=మగకుక్క; నరేస్తా - చూ, లేక, ఇస్త్రేకీ - చూ = ఆఁడుకుక్క మొదలయినవి.

ఈ భాషలో విశేష్యముల లింగవిభక్తుల ననుసరించి, విశేషణముల లింగవిభక్తిరూపములు మాఱవు. కొన్ని సందర్భములం దీభాషలోని క్రియ లలో లింగభేదమును గాన్పించుచున్నదిగాని యట్టిభేద మరుదనియే చెప్ప వచ్చును.

(5) 'అయి' అను క్త్వార్థకముపై 'ఉన్' చేరి 'అయ్యున్' అని యగును. ఈ రూపమున కిప్పుడు 'అయినప్పటికీ' అను నర్థము వచ్చినది. నన్నయ గ్రంథములో ఆ యర్థము లేదు.

(ఆది. VII. 35) వానికి శివుఁడు ప్రత్యక్షమయ్యు వేఁడును వరమన్న.

(6) భావార్థక 'ట'కారముపై 'ఉన్' చేరి ఒకప్పుడు అనంతర్యార్థక మగును.

(ఆది. II. 154) ఆగుటయున్ = కాఁగా; (ఆది. I. 133) చెప్పుటయున్=చెప్పఁగా.

(7) 'న్ని' అనునదికూడ సముచ్చయముగ వాడఁబడినది:—(S. I. I. V. 1052) తూములువదిన్ని.

19. కలాషాభాష: ఇందు శాబ్దికలింగము లేదు. ప్రాణివాచకశబ్దముల కొకరీతిగను, అప్రాణివాచకముల కొకరీతిగను విభక్తిప్రత్యయములఁ జేర్చు విధాన మిందు గలదు. ఈభాషలో విశేషణములకు లింగము లేదు. వానిపై విభక్తిప్రత్యయములును జేరవు.

20. గవర్ బటీభాష: ఇందు ప్రథమేతరవిభక్తులలో విశేషణములకు మార్పు గలుగదు.

21. పషాయిభాష: ఇందు విశేషణములకు లింగభేదము లేదు. క్రియారూపములలో భూతకాలమున పుంస్త్రీభేదములచేఁ బ్రత్యేకరూపము లున్నవి.

22. షినాభాష: ఇందు విశేషణములు విశేష్యముల లింగవచనముల ననుసరించి మాఱుచుండునుగాని, వాని విభక్తిరూపముల నందవు. ఇందు వర్తమాన, భూత, అపరిసమాప్తభూత, అనద్యతనభూతకాలిక క్రియారూపములందు పుంస్త్రీభేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపములు గలవు.

23. ద్రాస్ దేశమండలి భోక్పాభాష: దీనిలో విశేషణములు విశేష్యముల లింగము ననుసరించి మాఱుట చాల నరుదు. అన్నికాలముల క్రియారూపములందును పుంస్త్రీభేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపములు గలవు.

24. డహాహానుదేశపు భోక్పాభాష: ఇందు విశేష్యములందు శాబ్దిక లింగము స్పష్టముగా లేదు. వర్తమాన, భూతకాలికక్రియలందు పుంస్త్రీ భేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపము లున్నవి.

25. కాశ్మీరీభాష: ఇందు ప్రాణివాచకశబ్దములకు జాతిలింగము మాత్రము గలదు. జడవాచకశబ్దముల లింగ మాయాశబ్దముల యంతమందు గల మాత్రాచ్చుల మార్పులవలనఁ దెలియఁజేయఁబడును. (ఈ భాషయందు మాత్రాచ్చులయందలి మార్పులవలన ననేక వ్యాకరణకార్యములు కలుగుచుండును. వాని నన్నిటిని వివరించుట యనావశ్యకము. కాని, శబ్దమందలి యొక యచ్చు మాఱుటవలనఁగాని, శబ్దమునకు మఱియొకయచ్చును జేర్చుటవలనఁ గాని, శబ్దగతాచ్చులు మాఱునట్టి సంప్రదాయము తెనుఁగునను గొంతవఱకుఁ గాన్పించుచున్నదని మఱియొకచోటఁ జెప్పఁబడి యున్నది.) విశేషణములను విశేష్యములుగ వాడినఁదప్ప, కేవలవిశేషణములై విశేష్యములకుఁ బూర్వము చేరునప్పుడు వానియం దెట్టిమార్పును గలుగదు. ఈ భాషలో భూత, వర్తమానక్రియారూపములును, అనద్యతనభూతకాలిక క్రియాజన్యవిశేషణములును, పుంస్త్రీభేదము ననుసరించి ప్రత్యేకరూపముల నందుచుండును.

26. తోర్వాలీభాష: ఇందు విశేష్యముల లింగవచన విభక్తుల ననుసరించి వాని విశేషణములందు మార్పులు గలుగవు.

XIV. క్రియలనుగూర్చిన కొన్ని విశేషములు.

(1) పూను, విడుచు, ఒడుచు, మెఱయు, ఉడుచు, కుఱియు, వినుచు ఇఱికికొను, ఎదురు—మొదలగు ధాతువులు కర్మణ్యర్థమును గలిగియుండెను ఆ యర్థములో తరువాతి కాలమున పూన్చు, విడిపించు, ఓడించు, మెఱయించు, ఉడుపు, కుఱియించు, వినుపించు, ఇఱికించికొను, ఎదుర్చు (ఎదిరించు), మున్నగు రూపములు కలిగినవి.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. IV. 10) వడిగలవాహంబులు పూనినరథంబెక్కి; (అర. II 164) హయంబులు పూనిన రథంబెక్కి; (ఆది. II. 69) ఖగేంద్రుండిఱికికొని గగనవీథింబఱచె; (ఆది. II. 185) సంజీవితుఁజేసి నా విద్యాబలంబు మెఱయుదు; (ఆది. VI. 11) తమవిద్యలుమెఱసి రెల్లజనులుమెచ్చి పొగడ; (ఆది VI. 12) భీమదుర్యోధనులు తమ ... గదాకౌశలంబులు మెఱయునెడ; (ఆది VI. 15) భోరనమ్రోయుచున్న వాదిత్ర శబ్దంబులుడిచి, (ఆది. VI. 27 కర్ణుండు నిజవిద్యాకౌశలంబు మెఱయ సమకట్టి; (ఆది. VI. 96) అన్నలక వినయము మెఱయుచుండిరి; (ఆది. VI. 174) ఉరు కరనికరంబు లుడిచికొని ... హరిదశ్వుండు విశ్రమించె; (ఆది. VI. 160) సత్త్వంబు మెఱసి; (ఆది. VI 189) దేవఋషిగణంబులు ... అతనిపయింబుష్పవృష్టిఁగురిసి; (ఆది. VI 282) బ్రాహ్మణుల బాధయుడుచుచుఁ; (ఆది. VII. 44) కలిమిమెఱసి; (ఆది VII. 122) అప్పాశములవిడిచి; (ఆది. VIII. 110) మీలోనందెవ్వఁడు వ్రేడిఁ యొడిచె నతనినవలతుఁ; (సభా. II. 231) దుశ్శాసనుండు నెట్టన ద్రౌపది గట్టిన పుట్టంబువిడ్చె; (అర. I. 42) విషయంబులం దింద్రియంబుల నమఁ వ్రతానుభావమున నుడిచి; (అర. I. 287) మహామధురధ్వని వించెవానికిఁ (ఆది. IV. 91; ఆది. IV. 103) దివ్యవాణి వినిచెధరాధినాథునకు; (అర. I 79) రణప్రారంభమయిన నెదిరెడి వారు పరాక్రాంతులై; (అర. II. 241 బాహుబలంబు మెఱసి; (అర. II. 156) బెదరకెదిరె.

(2) నన్నయకాలమున యుకారాంతములయిన కొన్ని ధాతువులు తరువాతి కాలమున వాడుకలో చుకారాంతము లయినవి.

కుఱియు, మరియు, మెఱయు.

(3) నన్నయకాలమున చుకారాంతములయిన కొన్నిధాతువులు తరువాతికాలమున యుకారాంతము లయినవి.

27. బురుషస్కీ, లేక, ఖజునాభాష: ఇందు జాతిలింగమే కలదు; మహన్మహతీరూపములు ప్రత్యేకముగఁ గలవు. తిర్యగ్జడవాచకపదములు మహన్మహతీ రూపములనుండి వేఱుపడి యుండును.

28. మగహీభాష: ఇందు విశేషణములు విశేష్యముల ననుసరించి మాఱవు.

29. భోజ్‌పురీభాష: ప్రామాణిక భోజ్‌పురీభాషలో విశేష్యముల ననుసరించి వాని విశేషణములు మాఱవు. భూత, వర్తమానకాలిక క్రియా రూపములందు పుంస్త్రీభేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపము లుండును.

30. ఒఱియాభాష: ఇందు జాతిలింగమున్నది. మహదమహద్ విధాన మున్నది.

31. మరాఠీభాష: ఇందు అప్రాణివాచకశబ్దముల యేకబహువచన రూపములును, ప్రాణివాచకశబ్దముల బహువచనరూపములును నపుంసకములు. ప్రాణివాచక బహువచనరూపములు మహన్మహతీ సామాన్యరూపములుగ నుండును; లేదా, అట్టిభేద మనిర్ధారితముగ విడిచిపెట్టఁబడును. కొంకణదేశపు మరాఠీభాషయందు రజస్వలలుకాని కన్యకలవిషయమున నపుంసక లింగైకవచనమును వాడుదురు. గౌరవార్థమున స్త్రీలకు నపుంసక లింగబహువచనము నుపయోగింతురు. ఆ-కారాంతవిశేషణములు తప్పం దక్కిన విశేషణములు విశేష్యముల ననుసరించి మార్పునొందవు.

32. మాళవీభాష: ఇందును విశేషణములు విశేష్యముల లింగవచనముల ననుసరించి మార్పులఁ జెందవు.

ద్రావిడభాషలలో లింగము.

కాల్డువెల్లుపండితుఁడు ద్రావిడభాషలలోని లింగము ఇండో-యూరోపియను భాషలయందలి లింగమును బోలక, చాలవఱకు సిథియను భాషలలోని లింగమును బోలియున్నదనియు, ఇండో-యూరోపియను భాషలను మాట్లాడు జాతులవారు అధికభావనాసంపత్సంకలితులు గావున మనుష్యపురుష, స్త్రీ వాచకశబ్దములకుపుంస్త్రీలింగప్రత్యయములను సహజముగఁ జేర్చుటయేకాక, తిర్యగ్జడవాచకశబ్దములు దెలుపు నాయావస్తువులకును గుణవాచకశబ్దములకును గూడ పుంస్త్రీభేదమును గల్పించి, వానికి ప్రాణప్రతిష్ఠచేసి, తమ కవితా దృష్టిని వెల్లడించిరనియు, సిథియనుభాషలను మాట్లాడువా రట్లుచేయక తిర్యగ్జడవాచకములను నపుంసకలింగములుగఁ దలంచిరి సరేకదా, బుద్ధియుతులగు మానవ పురుషస్త్రీలనుగూడ నప్రాణివస్తువుల జతఁజేర్చి వానికిని నపుంసక లింగత్వము నంటఁ గట్టి, ప్రాణ్యప్రాణ్యాదివాచకముల నన్నిటి నొక్కవర్గము

మిన్నమిడుఁగుఱులై రెండు మెఱచుచున్న మెఱుఁగులు, గ్రుడ్లు మెఱవక (అర. II. 107); తృష్ణఁబాతురు (అర. II. 25); తోఁపించియు (అర. II. 110); మెఱచుచున్నను (అర. III. 177).

(4) నన్నయ గ్రంథములో కొన్ని ధాతువులకర్మ ణ్యర్థమునందు, ఇంచు, లు రెండును వచ్చును.

క్రమ్మఱుచు, క్రమ్మఱించు.

(5) నన్నయ గ్రంథములో కర్మణ్యర్థమునందు 'పడు' ధాతువు తఱచుగా ప్రయోగింపఁబడియున్నది. తరువాతి కాలమున నిట్టి ప్రయోగను లంతగఁ గానరావు.

(ఆది. I. 71. ఆది. III. 120, ఆది. VII. 50) పడయఁబడిన, (ఆది. III. 220) ఆగఁబడిన; (ఆది. IV. 155) ప్రభవింపఁగాఁబడిన; (ఆది. VI. 35) పిలువంగఁబడక; (ఆది. VI. 215) వీవంగఁబడి; (ఆది. VI. 272) చేయం బడుటంజేసి; (ఆది. VII. 7) విడువఁబడి; (ఆది. VII. 50) శాసింపంబడక; (ఆది. VII. 104) పీడింపఁబడి; (సభా. II. 24) పరిభవింపఁబడి; (అర. I. 9) నివర్తింపఁబడి; (అర. I. 136) ఒలువంగఁబడి; (అర. III. 90) విడువఁబడి నన్; (అర. III. 256) పడయఁగాఁబడిన; (అర. IV. 71) నిర్మింపంగఁబడిన, వినిర్మింపంగఁబడని.

(6) 'ఆదిగా' 'మొదలుగా' అను నర్థములో 'తొట్టు'అను నొక నష్ట ధాతువుయొక్క క్త్వార్థకరూపమైన 'తొట్టి' అనునది వాడుకయం దుండెను.

(ఆది. I. 14) హిమకరుఁదొట్టి పూరుభరతేశ కురుప్రభుపాండు భూప తుల్; (ఆది. III. 95) యదువుఁదొట్టి సుతులు ముదిమికినోపక తలలు వాంచి యున్న; (ఆది. III. 154) శర్మిష్ఠఁదొట్టి సఖులెల్ల; (ఆది. III. 161) ఈ లతాంగిఁదొట్టి యీ కన్యకలందఱు; (ఆది. IV. 37) నిన్నుదొట్టి యీ యని మిషులెల్ల; (ఆది. VI. 40) దుర్యోధనుఁదొట్టి ధృతరాష్ట్రు తనయులందరు; (ఆది. VI. 149) గాంధారిందొట్టి దేవీజనులు; (సభా. I. 284) భీష్ముఁదొట్టి సద్బంధుజనుల్; (అర. I. 337) అమరనాథుఁదొట్టి యమరులెల్ల; (అర. II. 292) ఈశుఁదొట్టి సురలెల్ల; (అర. III. 3) అమరపతిఁదొట్టి వేల్పుల నారా ధించుచున్న.

(7) ఏయు, పూయు, కట్టు, తొడు, తొడుగు, కుడుచు, చఱచు-అను ధాతువులయందే వాని కర్మము లంతర్భూతములై యుండెను. ఇప్పుడు వీని కర్మములను ప్రత్యేకముగా తెలుపవలెను.

190

లోనికి దింపి తమభావనాబలహీనతను బ్రకటించిరనియు, ద్రావిడభాషలను మాట్లాడువారు సిథియనుభాషలను మాట్లాడువారివలెనే పుంస్త్రీవాచకశబ్దములకుఁ బ్రత్యేకప్రత్యయములను జేర్పక వానిని తిర్యగ్జడవాచకములతో సమానముగఁ బరిగణించుటచే ద్రావిడభాష లీ విషయమున సిథియను భాషా సంప్రదాయము ననుసరించుచున్నవిగాని ఇండో-యూరోపియను భాషా సంప్రదాయము ననుసరింపలేదనియు వ్రాసియున్నాఁడు.

కాల్డువెల్లుపండితుఁడు వెల్లడించిన యీ యభిప్రాయ మాతని భావనాబలమును గవితాశక్తిని వెల్లడించుచున్నదిగాని వాస్తవముగ నాలోచించినచో ఇండో-యూరోపియను భాషలను మాట్లాడువారి భావనాబలమును, సిథియను ద్రావిడభాషలను మాట్లాడువారి భావనాబలహీనతను నెంతమాత్రమును వెల్లడింపఁజాలవు. స్త్రీయైన పెండ్లామును భార్యవలె స్త్రీలింగమం దుంచక, ఒకప్పుడు మగవానినిచేసి 'దార' అనియు, ఒకప్పు డామెకు నపుంసకత్వము నారోపించి 'కళత్ర' మనియుఁ జెప్పుట యేటిభావన? పాషాణమును పుంలింగముచేసి, శిలను స్త్రీలింగము చేయ నేల? ఆహవ, సంగ్రామములు పురుషోచితములు కావుననా యవి పుంలింగము లగుట? అయిన రణము నపుంసకులు చేయునదియు, ఆజి స్త్రీలు చేయునదియు గావున వానికి నపుంసక, స్త్రీలింగములు వరుసగ నాపాదింపఁబడినవని చెప్పనగునా? సంగ్రామ రణాజులయందు గావలసిన వీర్య, బలములు నపుంసకము లనుట యేటిభావన? వ్యాకరణగ్రంథమున కశ్లీలతాదోషము లేదుగావున చెప్పవలసివచ్చినది— స్త్రీత్వ చిహ్నమగు ననయునవాచక పదమునకు పుంలింగత్వమును గల్పించి, పుంస్త్వ చిహ్నద్యోతకమగు పదమునకు నపుంసకత్వమును గల్పించుట యెంతటి తెలివి?

సిథియను, ద్రావిడభాషలను మాట్లాడువా రన్నిశబ్దములను ఏకరూపత
చాపుమట్టమునకుఁ (dead level of uniformity) దెచ్చుటయేకాక
టిని. నిర్జీవపదార్థవాచకములుగఁ జేసిరని కాల్డువెల్లుగా రనిరి.
విషయమునఁ గూడ నీ విధముగనే చెప్పవచ్చును. సంస్కృత
, నపుంసకలింగప్రత్యయములు విశేష్యములలోఁ గొంత
భాషలయం దాభేదము వానికి సంబంధించిన క్రియా
నే యున్నదిగదా! రూపమెట్లున్నను క్రియగదా
మేమిచేసినది? శబ్దములకు రూపభేదమును గల్పించి
పుంసకములఁ జేసివైచినదిగదా! స భవతి, సా
డులింగములందును క్రియలకేకరూపముగలిగి

(ఆది. V. 234) ఏకతంబ యేయుచున్న యేకలవ్యు సమీపంబు (ఆది. VI. 85) ఒండొరులమార్కొని యేయునప్పుడు; (ఆది. VIII. 17 పూసి కట్టి తొడి, (సభా. II. 120) కుడువను గట్టను నోడువఁ బూయు; (ఆది. 15) ఉడుగక యొండొరుంజఱచి (బాహుయుద్ధములచఱచి).

(8) 'అఁట,' 'అంట'—అని నేఁడు వాడుచుండుచోట్ల నన్నయ 'అట,' 'అట్టె,' అని కానవచ్చుచున్నది.

(ఆది. II. 182) పరీక్షితుఁడు తక్షకదష్టుండగు నేఁడు వ ప్తమదిన సంబ అట.

(ఆది. II. 185) తక్షకుఁడను పన్నఁగుఁడు పరీక్షితుఁ గఱచునట నేఁడ

(ఆది. VII. 160) ధనంబును బ్రాహ్మణులకు వా రిత్తురట్టె; (ఆది. IV 157) దీనిపాలుద్రావి మానవుల్ జీవింతురట; (ఆది. V. 9) ఆ కన్యక వరమ వడసెనట హరుచేతన్; (ఆది. V. 246) ఆతఁడు మీకుం బ్రియశిష్యుఁడ యమిథ్యావచనా; (ఆది. VI. 306) బకాసురు నేఁ డని జంపెనట్టె; (ఆది. VIII 264) తిలోత్తమకంట రూపవతియట్టె గుణాన్వితయట్టె; (సభా. II. 269 అపత్యంబుఁ గర్మంబు విద్యయు నను నివి తేజంబులట్టె; (ఆర. I. 16) అన్యు లనైన విడువఁజాలరట్టె; (ఆర. II. 52) నళినదళనేత్ర వరియింపదట్టె; (ఆర III. 172) దనుజులనోర్చెనట్టె.

(9) ఆశ్చర్యార్థమును దెలుపునప్పుడు కొన్నియెడల భూతకాలమునకు బదులు తద్ధర్మ ముపయోగింపఁబడుచుండును.

(ఆది. IV. 205) ఇట్లు క్రమ్మఱించునె యితఁడంచును చూపఱ ... పొ గడుచుండిరి=క్రమ్మఱించెనే? (సభా. II. 208) ఇట్లు సేయునొక్కొ యిందు కులుఁడు=చేసెనే. (ఆర. I. 55) ఇది పనిగాఁగవచ్చునొక్కొ!=ఇంతపనియైనదే?

(10) 'కాక, కాకేమి' అను రూపములు 'కదా' అను నర్థమున వాడఁ బడినవి.

(ఆది. III. 116) ఆతఁడు సుగతికిఁజనుఁగాక యేలశోకింపంగ; (ఆది. I. 97) అశుచిభావంబునంగాకేమి యప్పరమపతివ్రత మదీయదృష్టిగోచర గాకున్నదయ్యె; (ఆది. VI. 276) అక్కట దుఃఖాతిశయంబున మతిభ్రమణం బయ్యెంగాకేమి; (ఆర. II. 68) ఈ యక్షు ప్రకోపంబునంగాకేమి నాకిట్టిదయ్యె; (ఆర. III. 322) సేవ సేయవుగాకేమి.

(11) ప్రణమిల్లు, పల్కు, కఱపు, తొడఁగు, కడంగు, తలఁగు, ప్రకా శించు, విహరించు-అను క్రియలు నన్నయ గ్రంథములో సకర్మకములు. తరు వాతి కాలమున నవి అకర్మకములైనవి.

యన్నియుఁ జావు మట్టమునకు వచ్చినవేకదా ! అందువలన ద్రావిడులే బుద్ధి శాలురు, భావనా బలసంపన్నులును, ఇండో - యూరోపియను జాతులవారు కారు నని చెప్పనగునా ?

కావున భావనాశక్తివాదము సరియైనదికాదు. పుం, నపుంసక భేదములను శబ్దములవిషయమునఁ గల్పించినది వైయాకరణులుగాని, తత్తద్భాషలను మాట్లాడు జనులుకారు. ఇండో - యూరోపియను భాషలయందు విశేష్యములు వానివాని యంతాక్షరములనుబట్టి వేర్వేఱువర్గములుగఁ జాల వఱకు నేర్పడియుండెను. ఆయా యంతములుగల శబ్దములకు వచనవిభక్తులు చెప్పవలసినప్పు డాయావర్గముల శబ్దములన్నియు నేకరీతిగ మార్పుల నొందుచు వచ్చెను. వీనివిషయమై, పుంస్త్వ, స్త్రీత్వ, నపుంసకత్వములను యథార్థముగ నూహించుట సమంజసముకాదు. సంస్కృతమునను జాతిలింగము లేదనుట పొరబాటు. టాప్, జీప్, జీష్, డాప్ మొదలగు ప్రత్యయములు తత్తదాగమ వర్ణములతోఁ బురుషవాచక శబ్దములఁ గూడి స్త్రీవాచకములును స్త్రీలింగ ములు నగుచున్నవి గదా! పురుషవాచకములు కాని పుంలింగశబ్దములకుఁ గూడ నాప్రత్యయములు చేరుట యవి తత్సదృశాంతము లగుటయే కార ణము. ఇఁక ద్రావిడభాషలయందువలె పురుషవాచకములకుఁ దగిన స్త్రీవా చకములు ప్రత్యేక శబ్దములచే నిరూపింపఁ బడుటయు సంస్కృతమునఁ గల సంప్రదాయమే : ఉదా. పురుషః, స్త్రీ; పితృ, మాతృ, భ్రాతృ, స్వసృ; వరః, వధూః; జామాతృ, స్నుషా; భావుకః; వధూనీ మొదలయినవి. ఆడు, మగ అనునర్థములుగల శబ్దములఁ జేర్చి లింగమును నిరూపించుటయు సంస్కృత సంప్రదాయావిరుద్ధమే. ఉదా. పురుషసంతానమ్, స్త్రీసంతానమ్, పురుషశిశుః, స్త్రీశిశుః మొదలయినవి. ఒక్కటే శబ్దము స్త్రీపురుష సామాన్యవాచకముగ నుండుట కుదాహరణములు : జనః, బంధుః, కవిః మొదలయినవి. ఒకప్పుడు స్త్రీపురుషసామాన్యవాచకముగ నుండిన గోశబ్దము రానురాను స్త్రీవాచక ముగ నిలిచిపోయినది.

మహదమహద్వాచకములు.

తెనుఁగునను దక్కిన ద్రావిడభాషలయందును సంస్కృతాది భాషల యందువలెఁగాక పుం స్త్రీ నపుంసక లింగములను దెలుపు ప్రత్యేక ప్రత్యయ ములు లేవనియు, నందుచేత ద్రావిడ భాషలలోని పదములన్నియు సాధారణ ముగ నపుంసకలింగ రూపములతోనే యుండుననియుఁ గాల్డువెల్లు చెప్పుచు నిది కారణముగా ద్రావిడ సంస్కృత భాషలకు పరస్పరసంబంధము లేదని చెప్పి యున్నాఁడు. సంస్కృతమునందే వ్యాకరణలింగ మనియతముగా నుండె ననియు, ప్రాకృతాది భాషలలో లింగబోధకప్రత్యయములు సాధారణముగ

(ఆది. I. 76) పరాశరసుతుం బ్రణమిల్లి; (ఆది. I. 152) మహాహి భయంపడి పల్కె భార్గవుక; (ఆది. IV. 171) నృపతిఁగన్నియ యిట్లనిపల్కె; (ఆది. V. 245) విలువిద్య నొరులు నీ కగ్గలముగ లేకుండ నిన్నుఁగ అపుడు; ఆది. II. 158) ఈ తపంబేఁ దొడఁగెద; (ఆది. I. 158) ఇది యేమిదొడంగితి; (ఆర. II. 223) దానిన కడంగుము; (ఆర. III. 19) సీవకావె తలఁగితి దానిక; (ఆర. III. 68) దానిం దలఁగుము; (సభా. I. 92) సామ్రాజ్యంబుం బ్రకాశింపుము; (ఆది. I. 129) అగ్నిహోత్రమునకు నగ్నులు విహరింపుము.

(12) పూన్చు, పంచు, విను, కొను, చెప్పు, ఒడఁబడు, చేయు, ఉనుచు, మున్నగు ధాతువులు నన్నయగ్రంథములో ద్వికర్మకములుగ కనఁబడుచున్నవి.

(ఆర. III. 189) విదితముగ నిన్నుఁజేయించెదఁ గ్రతువు; (ఆది. II. 47) కద్రువ గర్వంబున నుఱక గరుడని వినుతనుం బనులు గొనుచున్నంత; (ఆది. IV. 108) తన రాజ్యభారం బంతయు భరతుంబూన్చి; (ఆది. IV. 240) చనుఁబనిఁబంపంగనిన్ను జననుతనాకుక; (ఆది. IV. 36) ఇప్పని నన్ను బంపఁగక; (ఆది. VI. 68) భవత్సఖుఁడనంగ వినరొకో వానిక; (ఆర. II. 46) హంస చేత నలు విని; (ఆర. III. 228) నిన్ను సత్యనిత్య నిర్మలుఁగా విందు; (ఆది. II. 133) దుష్టోరగ సంహార మిప్పుడొడఁబడ వలసెక; (ఆది. V. 124) ఈతండ నిఖిలావనీశులనోర్చి రాజసూయము ధర్మరాజునునుచు; (ఆది. VI. 125) నన్నును భరతకులశ్రేష్ఠుఁ డునిచె బహుయజ్ఞములక; (ఆర. I. 378) అగ్రజు రాజసూయాధ్వర మునిచిన; (ఆర. III. 189) నిన్నుగ్రతువుఁ జేయించెద.

(13) (అ) సహించు, కరుణించు, సైఁచు, కూర్చు, వెఱచు, డిగు, అలుగు, ఎదురు-మొదలగు ధాతువులు షష్ఠీకారకమున నున్నవి. (చూ. పుట 103)

(ఆ) 'పొందు' మొదలగుధాతువు లనుప్రయుక్తము లయినపుడు ఇప్పటి ద్వితీయకు మాఱుగ సప్తమి ప్రయోగింపఁబడును. (చూ. పుట 109)

(14) 'చను' ధాతువు విశేష్యములతోఁ గూడి క్రియగా వాడఁబడినది.

(ఆది. II. 36) పాములు పంచత్వము సనియెడమని ... శాపంబిచ్చె.

(15) భవిష్యత్తదర్థములందు భూతకాలక్రియలు నన్నయగ్రంథములో కానవచ్చును.

(ఆది. VI. 223) తండ్రికిం బ్రియం బనఘుఁడు సేయుచుండి (=చేయువాఁడై) బ్రహ్మచర్యముఁబాల్చె; (ఆది. IV. 152) పుట్టుచుండి(=పుట్టువాఁడై); (ఆది. V. 70) పురుషుండు పుట్టుచుండి (=పుట్టువాఁడై); (ఆది. VII. 171) ఇందులక్ష్యమెవ్వఁడేసె (=ఏయునో) నాతనివరియింపు నెమ్మితోడ; (ఆది. VIII. 110) మీలోనం దెవ్వఁడు వ్రేడిచి యొడిచె (ఒడించునో) నతనిన వలతుక.

వికారమునుబొంది, లింగజ్ఞాన మంతరించుటచే నీవిషయమున ననేకవ్యత్యాసములు గలిగినవనియు, ఇంకను వ్యాకరణలింగమును బాటింప యత్నించుచున్న యాధునికార్యభాషలలోఁ గూడ శబ్దములకు నియతలింగము కానరాక చాలవ్యత్యాసములు కలిగినవనియు, నాధుని కార్యభాషలయందువలెనే ద్రావిడభాషలయందును తొల్లింటి వ్యాకరణలింగము లోపించి, స్త్రీ, పుం, నపుంసక జాతులను దెలుపుట యావశ్యకమగు పట్టులఁ బ్రత్యేకపదములను, పదవికారములగు ప్రత్యయములను జేర్చి యాజ్ఞానమును జనులు పొందుచుండిరనియు నింతకుముందు తెలిపియున్నాము. అట్టి జ్ఞానమును గలిగించు పదములలోను, ప్రత్యయములలోను గొన్నిపదములకుఁ దరువాతను, కొన్నివానికిఁ బూర్వమందును జేరుచు వచ్చినవి. స్త్రీజాతిని పుంజాతినిఁ బ్రత్యేకించుటకిట్టి ప్రత్యయములు సాధారణముగఁ జేరుచుండును. ఆరెండింటిని బ్రత్యేకించినచోఁ దిర్యగ్జడ వాచకములకుఁ బ్రత్యేకసంజ్ఞ యక్కఱలేదు. అయినను దిర్యగ్వాచకములందును స్త్రీ, పుం భేదమును దెలుపవలసినపుడు ప్రత్యేక పదప్రత్యయములతో నాభేదమును గల్పించుట యనావశ్యక మయ్యెను. అట్టి పదప్రత్యయములు చేరనప్పుడు మహదమహద్వాచకములు ప్రత్యేకపదములుగా నుండును. ఈ విధాన మొక్క ద్రావిడభాషలయందే కాక యార్యభాషలయందును గానవచ్చుచున్నది.

(1) పదములను పూర్వమందు చేర్చుట.

సంస్కృతము: అపత్యము—పుమపత్యము, స్త్ర్యపత్యము; పురుషశిశువు, స్త్రీశిశువు మొదలయినవి.

ఇంగ్లీషు: Child (చైల్డ్)—He-child (హీ - చైల్డ్), She-child (షీ - చైల్డ్) మొదలయినవి. Ass—He-ass, She-ass మొదలయినవి.

తెనుఁగు: బిడ్డ—మగబిడ్డ, ఆఁడుబిడ్డ మొదలయినవి. గాడిద—మగగాడిద, ఆఁడుగాడిద మొదలయినవి.

తెనుఁగున మహద్వాచకములను దెలుపుటకు 'పోతు' అనియు, మహతీ తిర్యగ్వాచకములను దెలుపుటకు 'పెంటి' యనియుఁ బదములకుఁ బూర్వమందు చేర్చుటయుఁ గలదు.

(2) మహన్మహతీవాచకములు వేర్వేఱుగా నుండుట.

సంస్కృతము: భ్రాత, స్వస; పిత, మాత; వరుఁడు, వధువు; జామాత, స్నుష మొదలయినవి.

ఇంగ్లీషు: Brother (బ్రదర్), Sister (సిస్టర్); Father (ఫాదర్), Mother (మదర్) మొదలయినవి.

(16) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వరు, ఏది, ఏవి మొదలగు సర్వనామములతోఁగలి క్రియలు సంబంధార్థద్యోతకమగు 'ఓ' అను నర్థమిచ్చును.

ఎవ్వఁడడుగు నతండు = అడుగునో; చెడుణ = చెడునో; ఒడిచెణ ఒడిచెనో, మొద.

(17) -ట్టు,-ంటు,-డ్డు,-ండు,-త్తు,-తు,-దు,-ందు——ఇవి అంత మంద గల ధాతువులు సాధారణముగా పూర్వమందుండిన ద్రావిడ ధాతువు క్త్వార్థకరూపములై తెనుఁగున ప్రత్యేక ధాతువులుగా నేర్పడినవి. వీని తత్త్వ మిట్టిదని తెలుపుటకు ఆ ధాతువుల రూపాంతరములే ప్రమాణము. దు, త అనునవి ద్రావిడభాషలలో క్త్వార్థక చిహ్నములై యుండుట నీ ధాతువు స్వరూపము తెలుపుచున్నది.

కట్టు (కలి, కడి); కిట్టు (చూ. కెడ (యు), పూర్వరూపము 'కిడు (కన్నడము, కిడు); కుట్టు (కన్నడములో కుడు = కొట్టు); చుట్టు, సు (చు డి (యు); తిట్టు (తెగడు, హ. క. తెగట్); తొట్టు [తొడ (ఁగు)], పట్టు (క పడు); పుట్టు (పొడము); పెట్టు (ఇడు, క్త్వా. ఇట్టు, ఎట్టు, పెట్టు (holophrasis); ముట్టు (క. ముడ, ముడి); మెట్టు (క. త. మిది; మళ. మెది, మెడి, క్త్వా. మెట్టు).

అంటు (క. అట్టు *అడ, *అడు); ఒడ్డు (ఉఱు, క్త్వా. ఉట్టు, ఒట్టు, ఒడ్డు); ఉండు (క. ఉళ్, తె. ఉను); నిండు, తె. నిను (చు); మండు [మఱ (ఁగు)]; వండు (?ఉణ్. క్త్వా. ఉణ్డు (ఒణ్డు) వండు); పాతు (?పాయ్); ఎత్తు (క. ఏఱ్, ఏళ్); ఒత్తు (?ఉఱు, తె. ఒదగు, ఒదవు); ఊఁదు (తె. ఊను); ఏదు (క. ఏయ్, తె. ఏయు); అందు (?అఱ); ఒందు (తె. ఒనరు); కందు (?కఱ్, కనల్); కుందు (కుఱు); చెందు (తె. చెనయు); పొందు (తె. పొనరు); మ్రందు (* మ్రఱ, చూ. మ్రన్నాళ్ళనిపాటు); వందు (తె. వనరు).

(18) నన్నయవాడిన ఈ క్రింది ధాతువుల యర్థమునకును నేఁడు వాని కున్న యర్థమునకును భేదమున్నది.

అగు (ఆర. IV. 108) శక్తి యెట్టులయ్యె = కలిగెను; (ఆర. I. 53) ఇట్టులన నీకగునే = కూడునా; (ఆర. I. 394) విజయుండు నేనునయి = కలసి; (ఆర. II. 216) కమలహితుండు నేనునయి కాంచితిమి = కలసి; (ఆర. II. 14) అపాయంబు సేయుంగావగచి = అని; (ఆర. I. 285) పూనఁగాని = సాధ్యము కాని; (ఆది. I. 96) అద్దేవి ... అశుచులకుఁ గానఁగాదు = శక్యముకాదు.

(ఆర. IV. 83) ఓర్వఁగాదు = ఓర్వరాదు.
(ఆది. III. 118) చూచికాని కుడువనొల్ల.
(ఆర. I. 60) విరక్తియకాని ప్రీతిపుట్టింపదు.

ఇచట 'కాని' అనునది ఇప్పటి యర్థమందే యున్నది. (ఇది నన్నయ మతమా?)

తెనుఁగు : తండ్రి, తల్లి; అన్న, అక్క; తమ్ముఁడు, చెల్లెలు; మామ, అత్త మొదలయినవి.

(3) పదములను ప్రత్యయములను పరమందు చేర్చుట.

పదములకుఁ బరమందుచేరి మహ న్మహత్యర్థములను దెలియఁజేయు ప్రత్యయములును బదములును నీ క్రింద వర్గీకరింపఁబడినవి:—

I. మహద్వాచకములు.

పురుషులను తెలియఁజేయు పేళ్లు మహద్వాచకములు. సాధారణముగ. దెనుఁగున నిట్టి పేళ్లకు-డుజ్ ప్రత్యయమునుగాని యితర ప్రత్యయములను గాని జేర్చుట కానరాదు. అట్టి పదములు సందర్భమును బట్టి మహదర్థమును గాని, మహత్యర్థమునుగాని కలిగి యుండును. కాని, కొన్నిటికి మహదర్థము మాత్రము కాన్పించుచున్నది. ఉదా:—

(అ) మహద్వాచకములు : ప్రత్యయములు లేనివి.

ఊఁబ = పేడి, నపుంసకుఁడు; ప్రేపుడు = అధికుఁడు; దొర, నంబి; పైద= పిల్లవాఁడు; కన్వడి; ప్రె(పె)గ(-గ్గ,-వ)డ; మానటి = శూరుఁడు; నలువ; పడాలు, పడవాలు, రాజు, రారాజు (లింగ-, పోతుల మొద.); అరుసు, గేస్తు, బచ్చు, వెజ్జు, పేడి, గామిడి, దళవాయి; రుసి, జోసి, మంతిరి, బొమ్మ చారి, బోయ (రేవు-, సదరు మొద.); చదువులయ్య, దాసరయ్య, నల్లనయ్య, బాపనయ్య, ఎంబన్న, దేవర, వెనకయ్య, కన్నయ్య, కంబమయ్య, జియ్య, హనుమ, బమ్మ, తురక, మిత్త, ఒజ్జ, రాచ, జోగి, నియోగి మొదలయినవి.

మనుష్యుల రక్తసంబంధమునుదెలుపు కొన్ని మహద్వాచకపదములు ప్రత్యయరహితములుగఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఉదా. అన్న, అబ్బ, అయ్య (-య), కొడుకు, తండ్రి, తంబు, తాత, నాయన, నాన్న, పితర, పెండ్లికొడుకు, పెనిమిటి, బావ, మామ మొదలయినవి.

(ఆ) మహద్వాచకములు : ప్రత్యయములు గలవి.

1.—అఁడు: అడియఁడు, అనుమఁడు, అరుహుఁడు, ఉలుపఁడు, కొడు కఁడు, చెడుగఁడు, దుడుకఁడు, పొడవడు, వడుగడు.

2.—ఆఁడు: ఆఁడు ప్రత్యయ మెప్పుడును బహువచన లకారము మీఁదనే చేరుచుండును. ఇది '-వాఁడు'లోని తొలివకారము లోపించుట వలన నేర్పడినది.—

కలుతలాఁడు, కలుదులాఁడు, కొడిమెలాఁడు, చిన్నెలాఁడు, టెక్కు లాఁడు, తక్కులాఁడు, నేరుపులాఁడు, పోకలాఁడు, బిరుదులాఁడు, బూమె లాఁడు, బొంకులాఁడు, (మటు) మాయలాఁడు, రజ్జులాఁడు, వగలాఁడు, వన్నె లాఁడు, వాఁదులాఁడు.

అమయు (ఆర. II. 196) వంటలమయునంతకు ('అమయు' ఇప్పుడు వాడుకలో లేదు. దానికి బదులు 'అమరు' ఉన్నది).

అలుగు (ఆది. I. 130) నన్నయ్యగ్రంథమున దీనికి 'కోపించు' అని అర్థము.

ఇచ్చు (ఆర. II. 176) ఉపదేశమిచ్చెన్ (ఉపదేశముచేసెను. 'ఇచ్చు' ధాతువే 'ఇంచు' ప్రత్యయమైనది. ఉపదేశించెన్).

అలుకు (ఆది. IV. 178) అలుకమెయి మున్నపలికితి నలుకని నా పలుకు తీక్ష్ణమై యింతకు; (ఆది. I. 95) మద్వచనంబున వాని నిప్పించికొమ్ము= పుచ్చుకొనుము, తీసికొనుము; (ఆది. II. 81) ఈఁగంబూని = ఇవ్వఁదలఁచి. (ఇచట 'ఈఁగు' అనగా ఓడు అని అర్థముకాదు. 'కన్' అనునది 'అగు' ధాతువు తుమున్నంత రూపము).

ఈడు (ఆది. I. 69) ఈడంబోవక (ఈ ధాతు విప్పుడు లేదు).

ఉరువు (ఆర. II. 42, 207; ఆర. III. 162); ఉరివి (ఈ ధాతు విప్పుడు లేదు).

ఎత్తు (ఆది. III. 12) దుర్యోధనుండు దుష్కార్యమెత్తి = పూని.

ఎత్తించు (S. I. I. IV. 927) గుడియెత్తించి = కట్టించి.

ఒడుచు (ఆర. III. 260) గర్వంబు నొడిచియున్నవాఁడ యుత్తముండు. (ఉడుచు రూపాంతరము 'ఒడుచు' ఇప్పుడు లేదు. ఒడచు = ఓడించు అని కూడ నన్నయవాడినాఁడు (ఎవ్వఁడు వ్రేడిచియొడిచె నతనిన వలతున్). ఈ యర్థమునఁగూడ ఒడుచు ధాతు విప్పుడు లోపించినది.

ఓడు (ఆర. II. 208) ఓడకుండుము = భయపడకుము.

ఓపు = చాలు (ఆది. I. 99, 190) అనపత్యుండఁగానోపక; (ఆది. I. 137) ఈ నోపనివాఁడను; (ఆర. II. 126) చానోపక; (ఆర. III. 132) ఈ నోపుదేసి; (ఆర. I. 7) ఉండనోపము; (ఆర. I. 26) పడయనోపండు; (ఆర. I. 37) విడువనోపము; (ఆర. I. 62) నిర్వహింపనోపక, మొద.

కట్టు (S. I. I. IV. 1190) నవరత్నములున్ మాణిక్యములుగట్టిన = పొదిగిన.

కలుగు (ఆర. III. 313) కలుగవలయు = ఉండవలయును.

కాను (ఆర. II. 183) స్వయంవరంబను శబ్దంబు మొదలుగా వినంగానక = తనకు వినఁబడకుండ నుండఁగా.

కొను (ఆర. I. 162) అనలాస్త్రమట్లు వక్షముఁగొనినన్ (నాఁటఁగా, కొట్టఁగా).

కొన్ని యెడల నీ ప్రత్యయ మమహద్వాచక పదములయందును గాన్పించును : బొక్కలాఁడు = సర్పము.

3.—ఇఁడి : కట్టిఁడి.

4.—ఇయఁడు : బొట్టియఁడు.

5.—ఇయుఁడు : కొండియుఁడు.

6.—ఈకుఁడు : తా(దా)ళీకుఁడు.

7.—ఈఁడు : అటమటీఁడు, ఆగడీఁడు, ఉక్కడీఁడు, ఉక్కీఁడు, ఉద్దీఁడు, ఊడిగీఁడు, ఎకిమీ(?)ఁడు, ఎక్కటీఁడు, ఒంటరీఁడు, ఒడ్డీఁడు, కత్తళీఁడు, కన్నడీఁడు, కమతీఁడు, కమ్మటీఁడు, కమ్మతీఁడు, కమ్మరీఁడు, కల్లరీఁడు, కాసీఁడు, కుంఱెనీఁడు, కొండీఁడు, కోడిగీఁడు, గారడీఁడు, డింగరీఁడు, తిండీఁడు, తెరువాటీఁడు, తోఁటీఁడు, తిమ్మరీఁడు, దాఁపరీఁడు, దావరీఁడు, దిండీఁడు, దిమ్మరీఁడు, దుండగీఁడు, -నీఁడు, పాండీఁడు, ప్రల్లదీఁడు, బవినీఁడు; బానసీఁడు, బూటకీఁడు, బొందలీఁడు, బోయీఁడు, మచ్చరీఁడు, మందడీఁడు, మన్నీఁడు, మొక్కడీఁడు, రక్కసీఁడు, వానీఁడు, వెగ్గలీఁడు, వెట్టీఁడు, సంగడీఁడు, సాలీఁడు, సావలీఁడు, సుంకరీఁడు, సుంకీఁడు, హెగ్గడీఁడు.

పై యుదాహరణములలో 'ఈఁడు' ప్రత్యయము స్వార్థమునందు వచ్చినది. శీలార్థమునను నది బహువచన లకారముపై వచ్చును : వాల్లీఁడు.

అమహద్వాచకములయందును - ఈఁడు ప్రత్యయము కాన్పించుచున్నది. ఏకలీఁడు = అడవిపంది; ఒడ్డీఁడు = ఉడ్డీనగతిగల పావురాయి; సాలీఁడు.

8. ఉఁడు: అంకుఁడు, అక్కజుఁడు, అతగుఁడు, అవఘళుఁడు, ఆఱెకుఁడు, ఇచ్చకుఁడు, ఇతవుఁడు, ఉక్కలుఁడు, ఉక్కివుఁడు, ఉత్తుఁడు, ఎల్లిదుఁడు, ఒడయుఁడు, కమనుఁడు, కావరు(-లు)ఁడు, కందుఁడు, కఱకంతుఁడు, కుచ్చితుఁడు, కొమరుఁడు, కొమారుఁడు, గరుటా(ల)మంతుఁడు, గాఁడుఁడు, గాయకుఁడు, గాళకుఁడు, చదురుఁడు, చాదస్తుఁడు, చెలువుఁడు, జముఁడు, తమ్ముఁడు, తిరుఁడు, దట్టుఁడు, దుగినుఁడు, దుస్ససేనుఁడు, నాయకుఁడు, నెయ్యుఁడు, పాలసుఁడు, పాఱుఁడు, పితరుఁడు, పుడమిాశుఁడు, ప్రల్లదుఁడు, బండగుఁడు, బందుగు(వు)ఁడు, బత్తుఁడు, బలియుఁడు, బలువుఁడు, బల్లిదుఁడు, బాపనుఁడు, బూటకుఁడు, బెట్టిదుఁడు, బెడిదుఁడు, బొప్పఁడు, మల్లకుఁడు, రక్కసుఁడు, వియ్యంకుఁడు, విరటుఁడు, వివ్వచ్చుఁడు, వెన్నుఁడు, సడ్డకుఁడు, సిరిమంతుఁడు, సుక్కరుఁడు; సెల్లుఁడు, సొబగుఁడు.

9. ఎఁడు: ఎడ్డెఁడు, బొట్టెఁడు.

చలుపు (ఆర. I. 266) పదుమూఁడు మాసములు సలిపితిమి; (ఆర. III. 167) సమయాబ్దంబులు సలిపి = కడపి.

చాలు (ఆది. I. 51) వినంగఁజాలి = తగి.

చెల్లు (S. I. I. V. 1316) అఖండదీపము సెల్లుటకు = నడచుచుండుటకు.

చేయు (ఆర. III. 203) మాంధాతృండను నామంబుఁ జేసిరి = ఉంచిరి, పెట్టిరి; (ఆర. I. 286) ద్రౌపది తన హృదయం బెట్టకేనియు నొక్కింత సేసికొనియుండె.

తక్కొను (ఆది. IV. 78) సరుఁడు దక్కొననేర్చునె తన్ను ముచ్చిలన్ = ?

తగులు పుత్త్రవరులఁ దగిలి కాంచునట్టితల్లి = మిక్కిలి జాగ్రత్తతో

తఱుఁగు (ఆర. II. 157) దాని (దమయంతి) వస్త్రార్థంబుదఱిగి = చించి, కోసి.

తెచ్చు: దీనికి 'తెంచు' రూపాంతరము. ఇది ఉపక్రియఁగా వాడఁబడును. తెచ్చు, తెంచు, లకు అకారాది ప్రత్యయములు పరమగునపుడు 'తేరు' అనునది ఆదేశముగా వచ్చును. 'తే' అను నాదేశము నన్నయగ్రంథములో లేదు. (ఆది. V. 141) ఏర్పడుదెంచిరన్; (ఆది. I. 93) తేరంబూని, తొడరు; (ఆర. III. 298) అతివిషమశిలా సంకటపథంబున నడవనేరక ద్రౌపది తొడరిపడి మూర్ఛితయైనన్ = ?

త్రచ్చు: దీని ణిజర్థమందు 'త్రాపించు' అని వచ్చినది. (S. I. I. V. 1114) త్రాపించిన.

నిల్పు (S. I. I. IV. 672) విగుర్వునతో గుడినిల్పె భక్తునన్ = ప్రతిష్ఠించెను.

పెట్టు (ఆర. II. 223) దమయంతి నంద పెట్టి = ఉంచి, ఇప్పుడు జడపదార్థములనే పెట్టెదము.

(S. I. I. IV. 992) పెట్టిన = సమర్పించిన.

పొడుచు (ఆది. VIII. 104) ఒండొరులతోఁ బొడిచి = డీకొని.

పోలు (ఆది. I. 71) పడయఁబోలున్; (ఆది. I. 129) శాపభయము తీర్చికొనఁగఁబోలున్ = వచ్చును.

(ఆది. IV. 173) పుట్టినప్పుడ కన్యకఁబోలునట్టి వరునకిచ్చుట యిది లోకవర్తనంబు.

10. ఁడు : అట్టిఁడు, ఇట్టిఁడు, ఎట్టిఁడు; (తోడి) యల్లుఁడు, కున్నఁడు, క్రించుఁడు, గుండఁడు, గుమ్మఁడు, గేస్తుఁడు, గొల్లఁడు, జగిలెఁడు, జన్నఁడు, జాణఁడు, జోస్యుఁడు, నట్టుగు(-వు)ఁడు, పాపఁడు, మావతుఁడు, (ఇలు-, నెయ్యపు-, పసిఁడి-, పాప-, పుడమి-, పైఁడి-) ఱేఁడు, వితాకుఁడు, ప్రేఁడు.

11. కాఁడు:—ఈ ప్రత్యయము (1) చేయువాఁడు (2) కలవాఁడు (3) శీలముగలవాడు, (4) వృత్తిగలవాఁడు, అనునర్థములందును (5) స్వార్థ (6) నీచార్థములందును చేరి మహదర్థబోధకమగును. కాఁడు ప్రత్యయము చేరునప్పుడొకచో పూర్వపదము తుది ముపర్ణములోపించును.

అంకకాఁడు, అంటు-, అంప-, అక్కఱ-, అక్కసు-, అడవ-, అటమట-, అన్నె, అబ్బ-, అర-, అలరువిలు-, ఆగడ-, ఆణి-, ఆయ-, ఆయతి-, ఆస్తి-, ఆబూతి-, ఈటె-, ఈగి (-వి)-, ఈసు-, ఉద్ది-, ఎడ-, ఎత్తు (-తు) బరి-, ఎమ్మె-, ఎలమి-, ఏవ-, ఒంటరి-, ఒడిసెల-, ఒత్తు-, ఒరుదల-, కక్కుఱితి-, కటారి-, కమత-, కవణ-, కావలి-, కినుక-, కీలు-, కుంటెన-, కైలాట-, కొంచె-, కొండె-, కొటి (-ట్టి)-, కొలువు-, కొల్ల-, కోటి-, కోడె-, కోప-, కోలు-, గగ్గుల-, గద్దఱి-, గమి-, గుత్త-, గుమి-, గుఱి-, గుల్ల-, గెలుపు-, గొంగడి-, గొంటు-, గొనబు-, చాగ-, చికిలి-, చిటి-, చిల్లర-, చెలి-, చెలిమి-, చేత-, చేరువ-, చేవడి-, చొరవ-, జగిలె-, జజ్జర-, జట్టి-, జంత్ర-, జల్లి-, జాడ-, జాల-, జుమ్మ-, జూద-, టాటోటు-, ఠవళి-, డాలు-, తక్కిడి-, తరి-, తరువు-, తాపి-, తాలిమి-, తిండి-, తిత్తి-, తుటారి-, తూలి-, తెక్కలి-, తెరవేఁట-, తెరువాటు-, తేర-, తేరు-, త్రిమ్మట-, దందన-, దబ్బఱ-, దాడి-, దొడ్డ-, దోఁపు-, దోఁపుడు-, నచ్చు-, నంటు-, నట్టువ-, ననుపు-, నాణె-, నిమిత-, నీటు-, నెఱ-, నేఁత-, నేరుపు-, నేస్త-, నోడి-, పచ్చె-, పంత-, పందె-, పారపత్తె-, పీలి-, పువ్విలు-, పేరిమి-, పొత్తు-, పొందు-, పోటు-, బంది-, బందె-, బయ-, బరి-, బలిమి-, బూమె-, బేర-, మన్నె-, మర-, మాట-, మాయ-, మాలిమి-, ముడి-, మొన-, రంత-, రాయిడి-, ఱంప-, ఱిత్త-, లంజె-, వగ-, వడి-, వన్నె-, వల-, వలపు-, వల్లడి-, విట-, విలు-, విలువ-, వీర-, వెచ్చ-, వేఁట-, వేగిర- వేడుక-; వైపు-, వ్రాఁత-, వ్రాయస-, సంగడి-, సంగాత-, సందడి-, సిబ్బితి-, సుతి-, సూడు-, సేద్య-, సొగసు-, హెగ్గడి-, హొంత-, హాసు-.

ఒకప్పుడు - కాఁడు ప్రత్యయము తిర్యగ్జడవాచకములందును గానవచ్చును. ఒట్టికాఁడు = చిలుక, గోరువంక; ఒంటికాఁడు = పంది, ఒంటరికాఁడు = పంది.

మలుఁగు (ఆర. II. 172) మలుంగి=వెనుకకు మఱలి.

మిగులు (ఆర. I. 8) గుణములు మీ యనురాగమునఁజేసి మిగులి వెలుఁగెన్ = ఎక్కువగా.

మొగుచు 'మొగుడ్చు'కు రూపాంతరము. (ఆర. I. 292) మొగిచి.

ముచ్చిలు (ఆది. IV. 78) నరుఁడు దక్కొనఁ నేర్చునె తన్ను ముచ్చిలన్= దాచికొనుటకు. ఇప్పుడు 'దొంగిలించు' అని అర్థము.

వట్టు (ఆర. IV. 67) వట్టఁగన్=వట్టిపోవునట్లు, నీరు శుష్కించినట్లు; ఇప్పు డీధాతువు 'పోవు' అను ఉపక్రియతో కలసియే వాడఁబడుచున్నది. (ఆర. III. 202) నీరువట్టి=దాహమువేసి, 'నీరువట్టు' అనునది దాహ మనునర్థమున విశేష్యముగా నన్నయకు తరువాతికాలమున వాడుకయున్నదిగాని, క్రియగా వాడుక లేదు.

వలచు (ఆది. II. 111) నీవగులకు నీ యమృతం బీవలవదు; (ఆది. IV. 182) ఈవలవదు; (ఆది. VI. 32) నీన కడునేర్పు కాఁడవు కావలవదు; (ఆర. III. 380) మీ రిందు మసలవలవదు.

'వలవదు' అనునది తరువాతకాలమున 'వలాదు, వలదు, వల్దు, వద్దు, ఒద్దు'లుగా క్రమముగ మాఱినది.

విగుర్వించు. 'గుర్వ్' అను సంస్కృత ధాతువునకు 'ప్రయత్నించు, ఎత్తు' అను నర్థములున్నవి. 'గుర్వీ ఉద్యమనే' అని ధాతుపాఠమున నుండుటచేత దీనినుండి విగూర్వించు, విగూర్వణము అని రూపము లేర్పడును. విగుర్వు, విగుర్వించు అనునవి తద్భవరూపములు. (ఆది. VII. 273) ఈ పర్వతవివరము దెర్చి విగుర్వింపుము చూతము; (S. I. I. IV. 672) విగుర్వునతో గుడినిల్పె భక్తునన్.

వించు. (ఆర. II. 217) వించెన్ సురదుందుభినాదంబులు=వినిపించెను.

వెన్వాడు (ఆది. II. 9) నెన్వాడియున్నన్=వెనుకతీయగా.

వేఁచు (ఆర. I. 269) ప్రస్తవంబున నాజి వేఁచి; (ఆది. II. 46) నభశ్చరముఖ్యులెల్ల నీ కరుణయ వేఁచిమండ్రు.

సమయు (ఆర. I. 119) ఆసన్నమహీరుహంబులు సమసిన నయ్యిద్దఱు శిలాయుద్ధంబునకుఁ దొడఁగి. (ఇచట 'సమసిన' అనఁగా 'చచ్చిన' అని అర్థము కాదు, 'అయిపోఁగా' అని యర్థము.)

12. - గాఁడు: ఇది 'కాఁడు' నకు రూపాంతరము.

అత-, ఆత-, ఇత-, ఈత-, ఎత,- ఏత-, అంద-, అమాంత-, ఆత్ర-, ఆలె-, కన్న-, కొల-, గాలి-, చోటి-, జీత-, డోసు-, తిరిప-, తోయ-, పాళె-, పిల్ల-, పెత్తన-, పోటి-, పోఱి-, బిచ్చ- బుచ్చి-, బూచి-, మొన-, లుల్లి-, వేస-, సన్న,-సూన-.

ఒకప్పుడు - గాఁడు ప్రత్యయము తిర్యగ్జడ వాచకములయందును గాన వచ్చుచున్నది.

పక్షులు.

అంబటిజోరిగాఁడు, ఆసకప్పెరగాఁడు, కాటిగాఁడు, గిజిగాఁడు, గిజ్జిగాఁడు = పచ్చపిట్ట; గుండుములుపుగాఁడు; పోలిగాఁడు; నల్లబ్బిగాఁడు; తోఁచిగాఁడు = ఒకడేగ; తోనిగాఁడు = ఒకడేగ.

జంతువులు.

గాలిగాఁడు = గాడిద; బావురుగాఁడు = బావురుబిల్లి, ఇబ్బందిగాఁడు = బెబ్బులికిని చిఱుతపులికిని పుట్టినపులి; పూచిగాఁడు = ఒకకుక్కపేరు; అనుమంతిగాఁడు = ఒక కుక్కపేరు.

చెట్లు.

పొగ్లుగాఁడు = క్రోష్టపుచ్ఛిక.

13. గారు: ఇది ' - కాఁడు, - గాఁడు' లకు బహువచనరూపము. దీనిని గౌరవార్థమందు వాడుదురు: అయ్యగారు. మహత్త్వార్థమునను దీనిని వాడవచ్చును. అమ్మగారు, రాణిగారు.

14. తుఁడు: పగ(-వ)తుఁడు, మార్తుఁడు, పచ్చ-, అలరు-, పూ (విలుతుఁడు).

15. వాఁడు : (i) ధాతుజ విశేషణములపై : అందిపొందిన-, ఉన్న-, ఏలిన,- కల-, కానని-, చేగల-, అల్లు-, చాలు-, నడుచు-, చను.

(ii) విశేషణములపై : గట్టి-, చిన్న-, పిచ్చి, వెలి-, ఎడ-, కడ.

(iii) విశేష్యములపై: లెస్స-, లేకి-, వింత-, తుది-, పగ-, పని-, పల్లాయనంబు-, వెజ్జి.

(iv) విశేష్యముల షష్ఠీవిభక్త్యేకవచనరూపములపై: తోడి-, పాలి-, పొట్టకూటి-, వింటి-, వెనుకటి-.

(v) షష్ఠీ బహువచనరూపములపై: అంతలపొంతల-, అప్పుల-, పసుల-, పాముల-, బుడుబుడుక్కల-, పూసల-.

(20) ఇప్పు డుపక్రియలుగా వాడఁబడునవి కొన్ని నన్నయకాలమ ప్రధానక్రియలుగా నున్నవి.

(అర. I. 30) సాధురక్షవలయుఁజేయ; (అర. 308 చనునె) ముద వలుక; (అర. II. 297) పోలునె పడయఁగ; (అర. II. 47) రావింపఁగా ని వలసె; (అర. IV. 75) ఉండంగ నేల వలసె.

(21) 'కలు'ధాతువునుండి 'కలఁడు, కలరు, కలదు, కలవు,' మున్న క్రియారూపము లేర్పడినవి.

(అర. I. 101, అర. III. 391) నీవు బుద్ధిగలవేని; (అర. III. 33 దయయుఁగలవేని; (అర. III. 377) ఎఱుకగలవు; (ఆది. I. 114) ఇది వ లదు మనసుకంటె గాడ్పుకంటె.

(vi) కర్మధారయమున మువర్ణమున కాదేశముగా వచ్చిన పు-వర్ణ ముపై: పట్టపు-, సన్నపు-.

(vii) శీలార్థమున: అల్లు-, చిప్పె.

(viii) వాసస్థానార్థమున: నీరుకాయ-, వెలివాడ-.

(ix) మతుబర్థమున: దిస(-స్స) మొల-.

(x) స్వార్థమున: చోఱ-, తమ్ము-, నట్టు-, మగ.

(xi) వృత్త్యర్థమున: కొమ్ము-, జీనిగిరి-, డుబుడుక్క-, తోట-, దబ్బ-, పంచాణంబు-, పఱిగ-, పసుల-, పాముల-, పాలేరు-, పూసల-, పూటకూటి-, పొట్టకూటి-, బుక్కా-, బుడుబుడుక్కల-, వంట-, వాతగాని-, వింటి-, వేగు-, సాలె-.

(xii) జాతివాచకములందు: ఈడిగ-, కమసాల-, కుట్రపు-, కుడిమి-, గవుండ్ల-, రాచ.

(xiii) దేహావయవములనుబట్టి: కొంగకాళ్ల-, గద్దముక్కు-, గాడిద కాళ్ల-, గూని-, గేడికాళ్ల-, తొంటిచేతి-, తొఱ్ఱి-, దొడ్డికాళ్ల-, నడ్డిముక్కు-, నత్తి-, పంగటికాళ్ల-, పుటకాలి-, పొట్ట-, బట్టతల-, బుడ్డ-, బుజ్జిముక్కు-, బూరకాలి-, బొజ్జ.

(xiv) ఆలంకారికముగ: పెద్దవిన్నపమువాఁడు = చెవిటివాఁడు.

16. - వారు: (i) 'అయ్య' పైఁ జేరి యిది యుపాధ్యాయుఁడు అను నర్థము నిచ్చును. దీనిని మహతీవాచకపదములపైఁ గూడ వాడవచ్చును: రాణివారు. 'అమ్మ' పైఁ జేరి యిది స్త్రీదేవతావాచక మగును.

(ii) జాతివాచకములయందు: కొండ-, కోలల-, పండా-, బ్రద్దల.

17. వాండ్రు: గాజుల-, పనస-, పిచ్చుగుంటి.

18. ఆతఁడు: ఇంటి యాతఁడు.

మహతీ వాచకములు.

అకారాంతములు.

దేశ్యములు: కుంక, జోటిక, పారిక, నంగ, ఎలనాగ, గొంజ, ముండ, బిడ, బిడ్డ (ఈ పదము రాయలసీమలో ఆఁడుదానికే వ్యవహారమున నున్నది; ఉత్తరసర్కారులలో మహన్మహతీవాచకము), ఆడుబిడ్డ, చోఱబుడుత, అత్త, చాన, లతకూన, చెడిప, పాప (ఈ పదము రాయలసీమలో ఆఁడుదానికే చెల్లును); ఇంటిపాప, జొత్తుపాప, పిన్నపాప, కొమ, కోమ, కొమ్మ, (పడఘుఁ

XV. అవ్యయములు.

---

(1) ము వర్ణాంత తత్సమశబ్దములపై తగువాతికాలమున 'కన్, కాన్' అనునవిచేరి అవ్యయత్వమును బోధించుచోట్ల నన్నయభారతములో వాని సప్తమ్యేకవచనరూపములే తఱచుగ అవ్యయములుగ నుపయోగింపఁబడినవి.

(ఆది. VI. 186) నిర్భయమునఁ; (ఆది. VIII. 2) అగ్నిసాక్షికంబునఁ; (ఆది. VIII. 200) ఆదరమునఁ; (ఆది. VIII. 239) అనాకులంబునఁ; (ఆది. VIII. 317) నిర్విఘ్నంబునఁ; (సభా. I. 243) ప్రియపూర్వకంబునఁ; (సభా. II. 39) రూక్షమ్మునఁ; (అర. III. 313) ఆసన్నంబునఁ; (అర. IV. 117) అసామర్థ్యమునఁ; (S. I. I. IV. 1008)

తత్సమేతరము లందును ఇట్లే కాననగును.

(ఆది. II. 52) సంతసంబునఁ; (సభా. II. 130) ఉక్కివమునఁ; (అర. I. 55) ఉక్కివంబునఁ; (అర. IV. 23) కతమునఁ. నిమిత్తమునఁ.

(2) ఏకాంత, ప్రత్యేక, మొదలగు శబ్దములపై అవధారణార్థక 'అ' వర్ణముచేరి అవ్యయములగును.

(అర. III. 220) ఏకాంతమ, (ఆది. VII. 259) ప్రత్యేకంబ, 'ఏకాంతంబ' అనుదాని తద్భవరూపమగు 'ఏకతమ' అనునదియు అవ్యయమగును. (ఆది. II. 26, ఆది. III. 111, ఆది. VII. 254, అర. I. 76) ఏకతమ. ఆది. V. 148 ఏ నేకత మెట్టులుండదు.

(3) 'సుఖము' అనునది అట్లే అవ్యయరూపమగును.

(ఆది. VI. 267) సుఖమేగి, (ఆది. IV. 157) అమరభావమున సుఖంబు జీవింతురటె.

(4) క్రియా, మాత్రా శబ్దముల సప్తమ్యేకవచనరూపము లవ్యయములుగా వాడఁబడినవి.

(ఆది. II. 9) ఏక్రియన్, (అర. III. 204) ధ్యానమాత్రన, (అర. IV. 96) మాత్రన్=క్షణమున.

'మాత్రా'శబ్దముపై షష్ఠీ 'కు' వర్ణముచేరియు అవ్యయ మగును,

గొమ్మ), (కొమ్మ) మాచకమ్మ, నవల, అడవ, అతివ, ఐదువ, చెలువ, తెఱవ, మగువ.

వైకృతములు: అక (అక్క-), పాఱుటక్క-, బాపనక్క-, కైక, ఱాఁగ, దుగ్గ, వంజ, జెష్ట, గాణ, ఉవిద, ముగుద, అప, అప్ప, అమ, అమ్మ (అంకమ్మ, ఎల్లపోతమ్మ, ఎల్లమ్మ, గంగమ్మ, గంగనమ్మ, గంటలమ్మ, పూటకూళ్లమ్మ, పెద్దమ్మ పెద్దింటమ్మ), ముత్యాలమ్మ, సోమిదమ్మ, కన్నియ, చేడియ, లయ్య, అచ్చర చదుర, అవ, అవ్వ, ముత్తవ్వ, రక్కెస.

ఇకారాంతములు.

దేశ్యములు: కలికి, చిలుకలకొలికి, నంగనాచి, కలువకంటి, క్రాలు గంటి, తెలిగంటి, తొగకంటి, మచ్చెకంటి, వాలుగంటి, వాలుగకంటి, గొంటి, వెంటి, బోటి, అలరు,- ఇంచు-, ఇగురు-, చిగురు-, తలిరు-, తియ్య-, తీఁగ-, సన-, పువు-, పువ్వారు-, పూ-, పూవు-, మించు-, విరి-(బోఁడి), దుండి, క్రొత్తడి, తెంపి, ముండమోపి, మోపి, జఱభి, గట్టివాయి, ఒయా(-య్యా)రి, ఓయారి, తుటారి, పోరి, బిత్తరి, మిటారి; ఉగ్మలి, తొయ్యలి, పైదలి, ఉచ్చ మల్లి, తలి, తల్లి, బిడ్డతల్లి, మాఱుఁదల్లి, సవతితల్లి.

వైకృతములు: సకి, సింగి, దుగ్గి, లచ్చి, జూజి, జోటి, సీమాటి, చండి, జోగిణి, రాణి, ఇంతి, గొంతి, ఆరంజోతి, సవతి, దాది, ద్రోవది, చిత్తిని, జక్కిని, జవ్వని, నాగిని, సుకిని, సాని (ఎఱుక-, ఏలిక-, ఒజ్జ-, దొర-, నాగప-, నాప-, మంతర-, వియ్యపు-, వేలుపు-, సోమి-); (మరిడి) మహాలక్ష్మి, లక్కిమి, అమ్మి, అమ్మాయి, తాయి, దేవేరి, మానికదారి, సింగారి, కోమలి, దాదిలి, బసవి.

ఉకారాంతములు.

దేశ్యములు: అంకు, తోఁబుట్టఁగు, తోడఁబుట్టుగు, ఆఁడుపడుచు, తోడఁబుట్టు, ఆడుతోడు, గొడ్డు, పుట్టుగొడ్డు, తొత్తు, పెండ్ల(-ండ్లాము), కూఁతురు, ఆఁడుకూఁతురు, పెండ్లికూఁతురు, నాంచారు, మైలారు, పోలేఱు, ఆలు, గట్టువాలు, మందప్రోయాలు, కోడలు, తోడికోడలు, మనుమరాలు, ఆఁడుఁబుట్టువు, తోఁబుట్టువు, తోడఁబుట్టువు, మేపుట్టువు.

వైకృతములు: పొత్తువు.

ఎకారాంతములు.

వైకృతములు: కొమిరె, కన్నె.

ఓకారాంతములు.

దేశ్యము: ముత్తో.

(ఆది. V. 222) వీనిమాత్రకు.

(5) 'ప్రతి'అను ఉపసర్గము ద్రుతప్రకృతికమై తెనుఁగున నవ్యయమగును.

(ఆది. IV. 28) ప్రతిన్.

(6) కొన్ని సంస్కృతావ్యయములు తెనుఁగున విశేష్యములుఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నవి.

చెడు నిహాముంబరంబు.

(7) కొన్ని సంస్కృతావ్యయములు తెనుఁగునను అవ్యయములుగ వాడబడినవి.

చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము; అవశ్యము, అనిశము, స్వస్తియొనర్చనవసరము, నాయథాశక్తి.

(8) ఉపమానవాచకమగు 'కరణి' అనునదియు తెనుఁగున నవ్యయమగును.

(అర. II. 115) లచ్చికరణిన్-ఇట్లు, రీతిన్, విధమునన్, మొద.

(9) (అ) ఉపమాన వాచకమగు 'పోలెఁ' అనునదియు అవ్యయమగును. ఇది సాధారణముగా ప్రథమ మీఁది సముచ్చయ చిహ్నముపై గానవచ్చును. కేవల ప్రథమా రూపములపై నన్నయ దీనిని వాడియుం లేదు.

(ఆది. IV. 204) సమవర్తియుంబోలె నతిశౌద్రాకారుండయి; (ఆది I. 358) క్రొమ్మెఱుంగుఁ దీగయుఁబోలె.

అవధారణ సంజ్ఞపైఁగూడ నిదివచ్చును.

(ఆది. II. 144) నీవు మా చుట్టమవపోలె నెమ్మితోడ.

'అట్లు' అను దానిపై మఱల 'పోలె' కానిపించుచున్నది.

(ఆది. III. 126) అట్లపోలె.

(ఆ) ఉపమానవాచకమగు 'మాడ్కి' కూడ నవ్యయమగును. (ఆది VI. 78) మాడ్కిఁ; (S. I. I. IV. 737) మాడ్కిన.

(ఇ) సరిఁ—అనునదికూడ నవ్యయమే.—(అర. II. 187.)

(10) సాధారణముగా శబ్దములపై 'కఁ, కాఁ' అనునవి చేరుటవలన నవ్యయము లేర్పడుచుండును.

- త ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: అఱివత, ఎఱుకత, కుమ్మరత, కొఱవత, చాకిత, నెలఁత, ...ెత, పాఱుత, బాపత, బోయత, మిండత, ముట్టుత, మెలఁత, వానెత. ...(వే)ఁత, జంత.

వైకృతములు: గొల్లత, వడ్లత.

- ఇత ప్రత్యయాంతములు.

వైకృతములు: కొమ(-మా)రిత (-ర్త), గరిత, ముదిత.

- ఇంత ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: చూలింత.

- ఎత ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: బంకెత, బోయెత, మాలెత, అంకెత, లంజెత.
వైకృతములు: గుబ్బెత, చెంచెత, జాణెత, వానెత.

- ఎంత ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: బాలెంత.

- తి ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: గోతి, నాతి, పడతి (గడన-), పొలతి, మడఁతి, వలఁతి.— ...క, తి-ప్రత్యయాంత మహతీవాచకములపై -'ఉక' ప్రత్యయము స్వార్థము ...ము చేరుటయును గలదు: పొలతుక, నెలఁతుక, పడతుక, నాతుక, వెలఁదుక.

- ది ప్రత్యయాంతములు.

ఆఁటది, ఆఁడ(-ఁడు)ది, పడుచుది, బోగముది, వెలఁది (ఆట-).— ...విశేషణాదులపైఁ గూడ -ది ప్రత్యయముచేరి మహత్యర్థమును సూచిం...ను; ఇది మహతీతరామహదర్థమునందును వచ్చును: చిన్నది, పెద్దది, ...ప్పది, చెడ్డది మొదలయినవి.

- అలు ప్రత్యయాంతములు.

కోడలు, చెలి(-ల్లి)యలు, చెల్లెలు, మఱఁదలు.

- ఆఁడి ప్రత్యయాంతములు.

ఈ ప్రత్యయ మెప్పుడును బహువచన లకారముమీఁదనే చేరు ...ందును: ఎమ్మెలాఁడి, ఒప్పులాఁడి, ఒఱపులాఁడి, కులుకులాఁడి, గచ్చులాఁడి, ...బ్బలాఁడి, చిన్నెలాఁడి, చివ్వలాఁడి, టెక్కులాఁడి, తక్కులాఁడి, తనుకులాఁడి, ...కలాఁడి, బాగులాఁడి, బూమెలాఁడి, బొంకులాఁడి, మాయలాఁడి, ముద్దు

(ఆది. V. 242, 243; సభా. II. 197; S. I. I. IV. 1108) అగ్గలముగన్; (ఆది. VIII. 303) కడవనేరఁగ లావే; (ఆది. III. 14; ఆది. VI. 160, 203, 264) అక్కజముగన్; (ఆది. V. 238) అక్కజంబుగాన్; (ఆది. III. 203) అచ్చుగన్; (సభా. II. 128) అడలుగన్; (ఆది. II. 10) అరుదుగన్; (సభా. I. 34) ఆరఁగన్; (ఆది. II. 81) ఆరంగన్; (ఆది. IV. 3) ఇమ్ముగన్; (ఆది. II. 4) ఇమ్ముగాన్; (ఆది. I. 76) ఇంబుగన్; (ఆర. III. 235) కడిందిగన్; (ఆది. V. 60) క్రొంచెలంగన్; (ఆది. VI. 18) చల్లగాన్; (ఆర. II. 17) చెలువముగన్; (ఆది. VI. 214) డగ్గఱఁగన్; (ఆది. VIII. 67) తిరమ్ముగన్; (సభా. I. 84) తిరంబుగాన్; (S. I. I. V. 66) తిరుగా; (ఆది. V. 253) తెల్లముగన్; (ఆది. VI. 219) తెల్లంబుగాన్; (ఆది. I. 5.) దవ్వుగన్; (ఆది. III. 128) పన్నుగన్; (ఆది. III. 139) పన్నుగాన్; (ఆది. VII. 3) పొలుపుగన్; (ఆది. II. 15) పొల్పుగన్; (ఆది. III. 111) పోఁడిగన్; (సభా. II. 174) పోఁడిగాన్; (ఆది. VI. 267) పోలంగన్; (ఆర. III. 268) బెడఁగుగన్; (సభా. I. 16) మంచిగన్; (ఆది. III. 107) మానుగన్; (ఆది. III. 65) మానుగాన్; (ఆది. IV. 95) మిక్కిలిగాన్; (ఆది. IV. 52) మేలుగన్; (ఆది. VI. 267) మేలుగాన్ - ఇట్లే మొదలుగన్, మొదలుగాన్, మొదలుగాఁగన్, రూఢిగన్, లోఁపుగాన్.

అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అనువానిపై మఱల 'కన్, కాన్'లు చేరును.

(S. I. I. IV. 1114, 1168) అట్టుగాన్; (ఆది. I. 110 అట్టులుగన్.

(11) నామముల సప్తమీ రూపములు కొన్నియెడల నవ్యయార్థములను పొందియుండును.

(ఆది. II. 85) అల్లన్; (ఆది. VI. 64) ఇల్వరుసన్; (ఆది. VI. 265) ఇలువరుసన్; (ఆది. I. 93, 101) ఎదురన్; (ఆది. IV. 56) ఇచ్చుచోన్; (ఆది. VIII. 118) జంటన్; (ఆది. IV. 201; ఆది. VI. 154; ఆర. I. 356) నెఱిన్; (ఆది. I. 62; ఆది. VI. 66; ఆది, VII. 269; ఆది. VIII. 119) పిఱుందన్; (ఆది. VIII. 65) రమణన్; (ఆది. I. 69) రూఢిన్; (ఆది. VIII. 222) వేర్వేఱన్; (ఆర. II. 187; ఆర. III. 334) సరిన్; (ఆది. VII. 156; ఆర. III. 311, 373) కుఱంగటన్; (ఆర. I. 153; ఆర. II. 65) వెలిన్; (ఆది. III. 220) క్రిందన్; (ఆది. II. 127) మీఁదన్; (ఆది. I. 52; ఆది. II. 45, 152) పయిన్; (ఆర. II. 218) పైన్-ఇట్లే అక్కడన్, ఇక్కడన్ మొద.

- అరి.

ఆలరి, ఈబరి, ఈవరి, ఉక్కరి, ఏతరి, ఒంటరి, ఒఱపరి, ఒసపరి, ఒళవరి, ఓరుపరి, కలమరి, కాపరి, ఆలకాపరి, కాలరి, కుడుపరి, కూరుపరి, గడుసరి, గుడుసరి, గొంటరి, చదువరి, చనవరి, చలమరి, చుఱుకరి, చూపరి, చెఱుపరి, చెలిమరి, చొప్పరి, డి(ది)మ్మరి, తగవరి, తఱుగరి, తిరిపరి, తీరుపరి, తుంటరి, తెంపరి, తెరువరి, త్రిప్పరి, త్రిమ్మరి, త్రోపరి, త్రోవరి, దళవరి, దావరి, దోపరి, నగవరి, నిజమరి, నుడువరి, నెప్పరి, నెయ్యరి, నెఱసరి, నెలవరి, నెళవరి, నేగుపరి, నోవరి, పనుపరి, పఱిగరి, పులసరి, (తేరు) పూన్పరి, పెనపరి, పెనుపరి, పొలపరి, పొలమరి, పోటరి, ప్రేలరి, ప్రోపరి, లగ్గరి, బాగరి, బేలరి, బొంకరి, మనుపరి, మెఱకరి, మోతరి, లావరి, వంటరి, వతారి, వఱపరి, విడుపరి, వితమరి, వెడ్డరి, వెరవరి, వేగరి, వేటరి, వేసరి, సామరి, సిగ్గరి; సూనరి, సూసరి, సోమరి.

- ఆరి.

కిలారి, కీలారి, పిసినారి, పిల్లారి, పెచ్చారి, బిటారి.

- అటి.

కన్నటి, గద్దటి, గుజాటి, దబ్బటి.

వైకృతములు.

పిటికి; ఓడంగి; కోణంగి; చాగి; బైరాగి; కొనటి; పొట్టి, సెట్టి; కన్నడి; కిగ్గాడి; గారడి; హెగ్గడి; విన్నాణి; సంగాతి; వాంపి; పుడిపి; సామి, (కొనుర-); తారి, దోసకారి, దునె(-నే)దారి ?; నిరాబారి, పగదారి, పడగదారి, పడి(ణి)హారి, బాటసారి, మాకరి, రాయబారి, సీకారి; కుట్టి; వెక(-క్క)లి; వెంగలి; తపసి; తుసాసి, పిసాసి; మట్టసి; మానిసి; కాలు -, చాలు -, నీరు -, పాటు -, పులు -, పోటు -, బెండు (మానిసి); రక్కసి (రాకాసి), బొమ్మరాకాసి, వినువాసి, సన్నాసి, (దొరకు - ; దొరకోలు -), సావాసి, సుకవాసి, సోమాసి.

- అరి.

ఇతవరి; కంచరి; కటుకరి; కీలరి; జూదరి; టక్కరి; తక్కరి; తలవరి ?; తలారి ?; తూంటరి; తూండరి; దిచ్చరి; దిమ్మరి; పూజ(జా-)రి; రూపరి; సుంకరి; హితవరి; బండారి.

బండారి.

(12) ఈ క్రిందివికూడ తొలుత ప్రత్యేకవిశేష్యముల సప్తమ్యే రూపములై కేవలావ్యయములుగ మాఱియుండును.

(ఆది. IV. 143) ఆదట౯; (ఆది. II. 26) ఇచ్చ౯; (ఆది. II. 1 ఆర. II. 132) ఒద్ద౯; (ఆది. I. 129; ఆది. VII. 202) ఒయ్య౯; (ఆది. 248; ఆర. III. 339, 350; ఆర. IV. 135) ఓలి౯; (ఆది. III. 167; VII. 274; సభా. II. 209, 268) క్రన్న౯; (సభా. I. 146) చక్క౯; (II. 63; ఆర. III. 204) చట్ట౯; (ఆర. III. 388) చిక్క౯; (ఆది. VI. 2 260; ఆది. VII. 230; సభా. II. 214) చులుక౯; (సభా. I. 201) చుల్క (ఆది. II. 15, 99, 125) చెచ్చెఱ౯; (ఆర. III. 295) డగ్గఱ౯; (ఆది. V 230) నెట్ట౯; (ఆది. III. 139; ఆది. VI. 14, 70, 127; S. I. I. IV. 10 పరువడి౯; (ఆది. I. 81; ఆది. II. 22, 208) పెలుచ౯; (ఆర. I. 14 పొరిని; (ఆది. III. 110; ఆది. VI. 240) మలుసుల౯; (ఆది. IV. 14, 2 40, 163, 238) ముందఱ౯; (ఆది. IV. 203, 221) మొఱ౯; (ఆది. I. 2 85; ఆది. II. 24, 68) మొగి౯; (ఆది. III. 181; ఆది. VIII. 280) మొ ల౯; (S. I. I. IV. 685, 704) వెనుక౯; (S. I. I. IV. 687) వెనుక (ఆర. II. 158) వెలువెల౯;

(13) న, లేక, అన అను ప్రత్యయముచేరి కొన్ని గుణవాచక వి ష్యము లేర్పడును. వాని సప్తమ్యేకవచన రూపములు అవ్యయములు ఏర్పడినవి.

(ఆది. IV. 39, 149) అల్లన (ఆది. VIII. 304) ఒయ్యన, (ఆది. 133) ఓయన, (ఆది. VI. 222) క్రన్నన, (ఆది. II. 19, 192; ఆది. V. 17 ఆది. VI. 162) గ్రక్క (క్కు)న, (ఆర. III. 284) చట్టన, (ఆది. VI. 20 చిక్కన, (ఆది. VI. 291; సభా. II. 70) పెలుచన, (ఆది. V. 53) పెల్చ (ఆది. II. 38; ఆది. IV. 102, 190) భోరన, (ఆది. II. 70; ఆది. VI. 21 భ్రల్లన, (ఆది. III. 179) మిన్న, (ఆది. IV. 266) మెత్తన, (ఆర. III. 32 మెల్లమెల్లన, (సభా. I. 180) చులుకన, (ఆది. VI. 129) చుల్కన, (ఆ V. 62; ఆది. VI. 202; సభా. II. 231, 253) నెట్టన.

అన లేక, న తోఁగూడి గుణవాచక విశేష్యములగుట కుదాహర ములు:—(అర. III. 299, 369) ఎఱ్ఱన; (ఆది. II. 211; ఆది. IV. 252 నల్లన; (సభా. II. 310) విన్నన; (ఆది. IV. 76, 253) వెల్లన, మొద. అంద చేత, అన, లేక, న తో అంతమగు అవ్యయముల తుది అన అనునది 'అను ధాతువునుండి పుట్టిన తుమున్నంతరూపమగు 'అన౯' అనునది కాదని చెప్ప

-రి

ఉపమరి; చౌదరి; లేకరి; సాకిరి; గుట్టుసాకిరి.

(ఊ) ఉదంతములు.

దేశ్యములు.

చీఁకు; టంకు, మంకు; అనుఁగు, వెడఁగు, తుజుగు, పినుగు, పిలుగు, పెరుఁగు, వడుగు, పుట్టువడుగు, వేగు; పడుచు, పెళుచు; మ్రుచ్చు; బొజు; గొంటు, పిచ్చు(క)కుంటు; కనుకుట్టు, చట్టు, తుట్టు, తోఁబుట్టు, సంచికట్టు; తొండు; చేదోడు, చోడు, సూడు; సైదోడు; పలువిత్తు, వెంగలివిత్తు, వెంబరవిత్తు; ఎఱగందు, కనుఁగందు; హాసదు; కాఁపు (ఇంటి-; తోఁట-; పంట-; పడి -; పసి -; పారి -; పాలి -, పూఁట -; పెద్ద -); కుదుపు; చల్లజంపు; (తరి -; విలు -) దాలుపు, కుదుపు, (ఇలు -; నేల -) వేలుపు; దోము; (తోడి ..; తొలి -) చూలు; బాడుగోలు; మెడ(మడి)వాలు; కందువు, కాలి పుట్టువు, పెరువు, వడువు; కట్టుపకాను; అచ్చాళు, సురి(రె-)యాళు.

ము - వర్ణాంతములు.

అరగడము; చుట్టము; నాలిబూతము; పాలిచుట్టము; వియ్యము; వీయము; వెట్టము.

వైకృతములు.

గొఱకు; నిసుఁగు; జోగు; జొగ్గు; కి(క్రి)ంచు; చెంచు; అలుచు; గుజ్జు; మఱుగుజ్జు; బంటు (కాలి -; పోటు -); చోటు; వరపుడు; దుడ్డు; బట్టగుత్తు; బిరుదాయత్తు; చందు; విందు; కలువవిందు; జోదు; (సాదన -; నడ -); దొడ్డు; ప్రొద్దు; వెక్కుఁరు; బాసవాలు; నిసువు; పబువు; వరవు; సిసువు.

ము - వర్ణాంతములు.

సబను.

(ఋ) ఎదంతములు.

దేశ్యములు: దుడ్డె; దేబె.
వైకృతములు: ఎడ్డె, చిట్లుకట్టె; తోఁటమాలె.

- వారు.

అమ్మవారు (= దేవత), అయ్యవారు (= ఉపాధ్యాయుఁడు); రాణివారు, ప్రభువువారు, ఏలినవారు.

వచ్చును. అది 'అను' ధాతువునుండియే పుట్టియుండినయెడల మెత్తన, చిక్కన, చక్కన, మెల్లన మొదలగు నవ్యయముల కర్థముండదు. కన్నడములో నిట్టి యవ్యయములు 'అనె' అను ప్రత్యయమును గలిగియుండును. ఉదా. కమ్మనె, ఇమ్మనె, నెట్టనె, ఉసికనె మొద. కిట్టెలు దొర ఈ 'అనె' అను ప్రత్యయము (తెనుఁగుపండితులు 'అనన్' అను తుమున్నంతరూపమని చెప్పినట్లు) తెనుగులోని అనె=whenit is said to wit ? ; తమిళము, ఆన, కన్నడము, ఆద అనువానితో కలిపినాఁడు. మొదట తెనుఁగులో 'అన' అనఁగా when it is said, to wit, అను నర్థము లేదు. ఈ అర్థమునకును తమిళములోని 'ఆన' కన్నడములోని 'ఆద'ల అర్థమునకును సంబంధము లేదు. ఇదిగాక తెనుఁగునందువలెనే కన్నడమునందును 'అన' అనునది గుణవాచక విశేష్య ప్రత్యయముగా నున్నది:—ఉదా. బెళ్లన = being white, ఉద్దన = being high, నెట్టన = being straight.

(14) (అ) (ఆది. I. 71, ఆది. VI. 181, 234; ఆది. VIII. 214) ఇమ్మనిలన్; (అర. III. 227) ఇందులన్; (ఆది. II. 29; ఆది. VI. 183, 185, 292; అర. II. 169) దవ్వులన్—అను అవ్యయములలోని తుది 'ల' కారము బహువచన ప్రత్యయమా లేక 'ఉల' అను సప్తమీప్రత్యయమా? పై యుదాహరణములలో బహువచనార్థము స్ఫురింపకుండుటచేతను 'ఉల=లో' అను నర్థము కనఁబడుచుండుటచేతను, ఈ 'ల' కారము బహువచన ప్రత్యయము కాదనవచ్చును.

(ఆ) (ఆది. V. 79; ఆది. VII. 93) నిచ్చలున్—అనునది 'నిత్య' శబ్దమునకు ప్రాకృతరూపమగు 'నిచ్చల్' అనుదానినుండి యేర్పడినది.

(15) (ఆది. I. 57, 84, 116, 127) కడున్; (సభా. I. 173; అర. I. 151) చుట్టున్; (ఆది. VIII. 77) పల్మఱున్—అను నవ్యయములు కడు, చుట్టు, పల్మఱు, అను వానిపై ద్రుతము చేరుటవలన నేర్పడినవి.

(16) పెద్ద, తద్ద అను విశేషణములు అవ్యయములుగఁగూడ ప్రయోగింపఁబడును. అవ్యయము లగునప్పుడు వీనిపై సముచ్చయ చిహ్నమగు 'ఉన్' అనునది చేరుటయుఁగలదు.

(ఆది. V. 234, ఆది. VI. 287, 290, ఆది. VII. 7, 257) పెద్ద; (ఆది. II. 68, ఆది. III. 118, ఆది. IV. 76, ఆది. VII. 99, అర. I. 37, అర. II. 108, అర. III. 304, పెద్దయున్; (ఆది. III. 69, ఆది. VI. 64, 173, అర. I. 122, 264) తద్ద; (ఆది. I. 91, 115, ఆది. II. 9, 49,

శీలార్థక ప్రత్యయములు.

ఈక్రింది ప్రత్యయములును బదములునుజేరి శీలమును దెలియఁజేయుచు మహన్మహత్వ్యర్థముల రెంటియందును వర్తించును:-

1. అంగి: ఆడంగి.

2. కట్టె: పెడసర-.

3. కాకి: పలు-, పల్-.

4. కారి: గడె-, చలప, మాట-, వల-, హాంత-.

5. కుప్ప: నచ్చు-.

6. కొయ్య: గుండ-.

7. కొఱవి: చేట్ల-, త్రోపనం-.

8. కోరి, కోరు: మిండల-. (ఇది హిందూస్థానీ ప్రత్యయము.)

9. క్రచ్చ: కయ్యాల-.

10. గంప: కలపన-.

11. గుంటి: నొప్పి-.

12. గొంటి: తెగు (-వు)లు-, తెవ్వ-.

13. గొట్టు: ఈబరి-, ఉలిపి-, చాడీ-; తిరిప-, తిట్టి-, దేవురు-, దొంబులి-, నచ్చు-, పిసిని-, వలిపిరి-, వాఁపిరి.

14. గొండి: ఇచ్చ-, చిల్లి-, చేరు-, జగడ-, తగులు-, దూల-, లంచ-.

15. చేట : చెఱపనఁ-.

16. తిండి: దూఁ (?) బఱ(?)-.

17. దారి: మాయ-. (ఇది హిందూస్థానీ ప్రత్యయము.)

18. నంగి: మాటి-.

19. పోతు: అగచాట్ల-, అప్పుల-, ఉడుకుఁ-, ఉడుఁ, కచ్చె-, క్రు(కు)ళ్లు-, గొడ్డుఁ-, చనరుఁ-, చండి-, తిండి-, తిరుగఁ-, తోడుఁ-, త్రాగుఁ-, త్రుళ్లుఁ-, దూల-, నిక్కుఁ-, నిదు (ద్దు)ర-, నేరఁ-, పాఱుఁ-, పొగరుఁ-, బందెల-, బం-, బెదరుఁ-, బోరెం-, మాయ-, ఱంకుఁ-, వదరుఁ.

20. బండి: నవ్వుల-.

21. బలి: దండు-.

22. బాగులు: వెట్టి-.

ఆది. III. 142, ఆది. IV 29, ఆది. V. 148), ఆర. II. 287. ఆర I
310) తద్దయున్.

(17) (అ) (ఆది. I. 119) కరము; (ఆది. I. 12, 76, 99, ఆది. II 131) కరంబు—అను శబ్దము 'మిక్కిలి' అను నర్థముగల యవ్యయము.

(ఆ) 'తరతరంబ' (ఆది. II. 4, 140; సభా. II. 144)—అను నవ యము సంస్కృతములోని 'తర' అను అధికార్థక ప్రత్యయమునుండి పు యుండవచ్చును. ఇది యెప్పుడును అవధారణార్థక చిహ్నమగు అకారముతో గూడియే అవ్యయమగును.

(18) (అ) కొన్ని క్రియల క్త్వార్థకరూపములు అవ్యయములుగ స్థి పడినవి.

(ఆది. II. 211, 218, ఆది. VI. 118) కడుకొని; (ఆది. II. 200) కన కని (న్); (ఆది. VI. 78, ఆది. IV. 72, 103) కొనకొని; (ఆది. VI. 102 ఆది. VIII. 270, 314) గుఱుకొని; (ఆది. III. 95, 153, 160, ఆది. IV. 36 తొట్టి (* తొట్టు = ఆరంభించు); (ఆది. I. 68; ఆది. III. 109) పదపడి; (ఆది I. 130; ఆది. III. 60) పదంపడి; (సభా. II. 130, 75, ఆర. I. 8) మిగిలి.

(ఆ) మఱి, పదపడి, వెండి—అనునవి కూడ *మఱు, పదపడు, *వెండ—అను ధాతువుల క్త్వార్థకరూపములై అవ్యయత్వమును దాల్చియుండును ఆ ధాతువు లిప్పుడు వాడుకనుండి తొలఁగిపోయినవి. ఈ యవ్యయములపై 'ఉన్' అను సముచ్చయ చిహ్నముకూడ చేరును.

(ఆది. I. 13, 79, 138) మఱి; (ఆది. I. 118; S. I. I. IV. 677 S. I. I. V. 1041) మఱియున్; (ఆది. III. 136; ఆర. IV. 68) వెండి (ఆది. I. 156; ఆది. IV. 30; ఆర. I. 72) వెండియున్.

(19) కొన్ని క్రియల తుమున్నంత రూపములును అవ్యయము లయినవి.

(ఆది. V. 170) క్రంచఱన్; (ఆది. IV. 26; ఆది. VI. 199) క్రచ్చఱన్; (ఆది. VIII. 150) గ్రక్కదలన్; (సభా. II. 70) దిర్దిరన్; (*తిరు) (సభా. I. 117) పెలుకుఱన్; (ఆది. II. 98) అయ్యానలంబు నాఱంజల్లి.

(20) 'తోడ్తోన' (ఆది. IV. 149) అనునది 'తోన్' అనుదానిపై అవధారణార్థక చిహ్నము చేరుటవలన ఏర్పడిన అవ్యయము. ఇచట 'తోన్'

23. మాఱి: అగచాట్ల-, కట్ల-, కడిగండ్ల-, కొట్ల-, జగడాల-, జిత్తుల-, తలకొట్ల-, తొత్తుల-, పాట్ల-, పెట్ట-, పెట్ల-, బికిరాల-, మంట-, మందుల-, లంపుల-, సుళ్ల-.

24. మిడుకు: ఉదురు-.

25. ము(మ్రు)చ్చు: గరిడి-, నాలి-, బంక-, లొట్టి-, (తిర్యక్కు: కొండ-.)

26. రట్టు: వాత-.

27. వాలు: చిలుము-.

మతుబాద్యర్థములఁజేరు ప్రత్యయములను పదములను నాయావర్గ ముల క్రిందఁ జూచికొనవలెను.

కులవాచక పదములు.

(1) కులవాచకపదములు సాధారణముగ నదంతములై యుండును: అఱువ, ఆదివెలమ, ఆసర, ఈండ్ర, ఈడిగ, ఉప్పర, ఎఱుకల, ఎఱ్ఱగొల్ల, ఏతుల, కంచర, కమ్మర, కరణకమ్మ, కరిణ, కాటిపాప, కుమ్మర, కురుప (-బ, మ, -వ), కైకోల, కొణిద, కొఱువ, కోయ, గొడగర, గొల్ల, గౌర, చాకల, జేండ్ర, తట్ర, తంబళ, తమ్మళ, తొగట, తోఁచ, దేండ్ర, దొమ్మర, పద్మవెలమ, పలుపట్టడ, పట్ర, పిళ్ల, పూనిగొల్ల, బడగ, బలిజ, బాపన, బెస్త, బోయ, మంగల, మాదిగ, మాల, ముత (-త్త) రాచ, మేదర, లింగబలిజ, వెలమ, సదరుబోయ, మొదలయినవి.

(2) కొన్ని 'ఇ, ఎ' లంతమందు గలవై యున్నవి. ఇవి 'ఇక' ప్రత్యయాంతములయి ప్రాకృతమున నా ప్రత్యయము సగ 'ఇయ' గ మాఱఁగా దానికి వికారములై తెనుఁగునఁ జేరియుండవలెను.

ఆసాది, ఏకరి, ఏనాది, ఒడ్డె, కాసె, చచ్చుడి, చా(సా)తాని, పరికి, బేరి, రట్టడి (రడి, రడ్డి, రెడి, రెడ్డి), వైజాతి, సాలె.--ఇట్టివికొన్ని మాత్రమే తెనుఁగునఁ గలవు.

(3) 'తెలగా' అనుపద మాకారాంతము.

(4) కొన్ని ఉదంత కులవాచక పదములును గలవు: ఎఱుకు, కొమ్ము, గాండు, జక్కులు, లొంపు, సాఁతు మొదలయినవి.

(5) అన్నికులవాచక పదములమీఁదను బహువచన - లువర్ణము గాని, వారు, వాండ్రు, వాళ్లు పదములుగాని చేరవచ్చును.

అనునది తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయముకాదు. ఇక్లే, తోడఁ (అర. I. 11), తోడన (ఆది. I. 157) అనునవికూడ అవ్యయత్వమును బొందినవి.

(21) (అ) అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట,—అను స్థలనిర్దేశకములును; అట్లు, ఇట్లు ఎట్లు, అట్టులు, ఇట్టులు, ఎట్టులు—అను ప్రకారార్థకములును; అంత, ఇంత, ఎంత—అను పరిమాణార్థకములును; అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, ఎన్నడు,—అను కాలవాచకములును; ఏమి, ఏల—అను ప్రశ్నవాచకములును; మఱఁ, మున్ను, వెఱ—మొదలగు వికాల్యార్థకములును, అవ్యయములుగ కనఁబడుచున్నవి.

(ఆ) అంత, ఇంత, ఎంత, -అను నవ్యయములు బహువచన రూపములఁ బొంది సర్వనామములుగఁగూడ ప్రయోగింపఁబడును.— (అర. II. 73) భార్యాసమేతుఁడై యున్నవాని కెంతలయ్యును నాపద లెటుకవడవు. 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు' అను పదములు తెన్నడమున నేకవచనములు, 'లు'వర్ణము బహువచనబోధకమను భ్రాంతిచేఁ దెనుఁగువారందుండి 'అంత, ఇంత, ఎంత' అను నేకవచనరూపముల నేర్పఱుచుకొనిరి.

(ఇ) అట, ఇట, ఎట లపై షష్ఠీవిభక్తిక 'కు' ప్రత్యయము చేరదు. 'ఇట' అనగా 'ఈ ప్రదేశమును' అనికూడ అర్థమువచ్చును:—(అర. I. 66) వారలిట దలంతురొక్కొ.

(ఈ) 'ఇట్లు' అను దానిపై 'అని' అను క్త్వార్థకమును చేరును. (ఆది. I. 103) ఇట్లని స్తుతియించె.

(22) (అ) 'అపి' శబ్దార్థకమగు 'ఏని' అను ప్రత్యయము చేరుటవలన కొన్ని పదములకు అవ్యయత్వము కలుగును. 'అపి' అనునది సంస్కృతములో ఈ క్రింది యర్థములందు వచ్చును.

"అపి సంభావనా ప్రశ్న శంకా గర్హా సముచ్చయే
తథాయుక్తపదార్థేషు కామచారక్రియాసుచ"—విశ్వము.

"అపిః పదార్థసంభావనాన్వవసర్గగర్హా సముచ్చయేషు"—అష్టాధ్యాయి I. 4996. "ఆశిన్, స్మృతి, భూసా"ర్థములయందు అని గణరత్నమహోదధి.

సంస్కృతమందలి అపి శబ్దార్థములలోని కొన్ని తెనుఁగులోని ఏని శబ్దమునకు కలిగినవి—

(1) తథాఽపి.

(ఆది. II. 192) ఇది సంజీవితంబయ్యెనేనియుఁ బరీక్షితుండు సంజీవితుండు గానోపండు.

వచనమున్నప్పుడు, మూఁడింటికి, నాల్గిటికి, ఐఁదిటికి, నీ రీతిగాఁ బ్రత్యేకముగ ననంతములగు ప్రత్యేకవచనము లేల యుండఁగూడదో తెలియదు. ఇట్టి యభిప్రాయము ననుసరించియే కావలయు ననంతవచనముల నేర్పఱుచుట సాధ్యము కాకపోవుటను, రెండింటికిఁ బ్రత్యేకముగ వచనము నేర్పఱుచుట యస్వాభావికమగుటచేతను, ఏక, బహువచనములను రెండుమాత్రమే జనవ్యవహారమున నిలిచినవి. ఒకదానిని తెలుపు పద మేకవచనమునం దున్నదనియు నొకటికంటె నెక్కువవానిని దెలుపు పదము బహువచనమునందున్నదనియు మాత్రము జనులు గ్రహింపసాగిరి. ఆధునిక ప్రపంచభాషలలో నేకబహువచనములే కాని ద్వివచనము కానరాదు.

ద్వివచనము.

సంస్కృతమునను, ప్రాచీన ఇండో-యూరోపియను భాషలందును ఇద్దఱు, రెండు, అను సంఖ్యను దెలుపుటకుఁ బ్రత్యేక విభక్త్యంత రూపము లుండెడివనియు, నట్టిరూపములు ద్రావిడభాషలయందు లేవు గావున ద్రావిడ భాష లిండో-యూరోపియను భాషావర్గమునకుఁ జేరినవి గావనియుఁ జెప్పు వాదము సరికాదు. భాషల చరిత్రమందు నుడికారము మాఱిపోవుచుఁ గొన్ని వ్యాకరణరూపములు లోపించి, వాని స్థానమున నితర రూపములు నిలుచుచుండుట సహజమే. ఇండో-యూరోపియను వర్గమునకుఁ జేరిన యనేకభాషల ప్రాచీనావస్థయందే ద్వివచనము లోపించి, దాని స్థానమున బహువచనమే ప్రచారములోనికి వచ్చినది. ఉదాహరణమునకు నేఁటి యింగ్లీషుభాషలో ద్వివచనరూపములు లేవు. ఈ యింగ్లీషు భాషకుఁ బ్రాచీనావస్థను దెలుపు 'ఆంగ్లో-సాక్సను' భాషయందును లేవు. దానికిఁ బ్రాచీన రూపమగు గాథికు భాషయందును లేవు. అందుచేత నింగ్లీషు ఇండో-యూరోపియను భాషావర్గమునకుఁ జేరినది గాదని చెప్పఁగూడదు. ఇట్లే యితరములగు నైరోపీయ భాషలయందును జరిగినది. ఆయా ఐరోపీయ భాషలయందు ద్వివచనము లోపించుటకుఁ గారణము ద్వివచనము లేని యితరభాషాకుటుంబముల సంపర్క మనవచ్చునా? అయినచో నా భాషాకుటుంబము లేవి?

నేఁటి హిందూస్థానార్యభాషలయందును ద్వివచనము లేదు. వాని ప్రాచీనావస్థయందును నది యున్నట్లు కానరాదు. అది యా భాషలయందు లోపించుటకు ద్రావిడభాషల, లేదా అనార్యభాషల, సంపర్కమే కారణ మని కొందఱందురు. ఇట్టి వాదము యూరోపియనుభాషల విషయమున బయలుదేర లేదు. యూరోపియను భాషలందు ద్వివచనలోపము సహజమును, భారతీయార్యభాషల విషయమున నితరభాషాసంపర్కమూలమును నని చెప్ప నగునా?

(2) అపినామ.

(ఆది. V. 56) పగఱంగని సైంతురేనియు మృగకులంబుఁగని సపి పరు రాజులు.

(3) యత్రాఽపి, యదపి, యస్యాఽపి, యోఽపి, యమపి, కదాఽ యదాఽపి, కంచిదపి మొద.

(ఆది. III. 86) ఇద్ధయశోర్థు లెందేనిఁ బుట్టి రట్టి కౌరవాన్వయంబు

(సభా. I. 9) ఎందేని సర్వభూతేశుండు జగము నెల్ల సృజియిం ఎందేనిఁ గృతవానుఁడయ్యె భగీరథుండు ... గీర్వాణముఖ్యులెందేనిఁ గ్రతు లు ... చేసిరి ... అట్టి బిందుసరంబు.

(ఆది. III. 24) ఎద్దానినేనిఁ దాల్చిన నాయుధంబులు దాఁకనోడు న ఆ కమలమాలిక.

(ఆది. II. 182) ఎవ్వనియేని వీర్యంబున నిక్కన్య యుద్భవిల్లె న యుపరిచరుండు.

(ఆది. V. 18 నీవెయ్యేని నొక్కవేల్పు నారాధించి తవ్వేల్పు నీ కోరి పుత్రకుల నిచ్చు.

(ఆది. I. 76) ఎవ్వనియేని ముఖామృతాంశుబింబమ్మున నుద్భవ బయినభారత వాగమృతంబు ... త్రావుదు రట్టి పరాశరనుతుం బ్రణమిల్లి.

(ఆది. IV. 148) నీవెప్పుడేని నన్ను నప్రియంబులువలుకు దప్పుడ నిన్నుబాసిపోవుదు.

(ఆది. II. 154) నాకు నీవెన్నండేని నవమానంబుఁ దలంచితి నాఁడ నిన్నుంబాసిపోవుదు.

(ఆది. VII. 50) ఎవ్వండేని మూఁడులోకంబులఁ జూడ నిచ్చగించు నాతండు.

(ఆది. V. 188) ఎయ్యేనియు నొక్క ధనుర్వేదవిదుండు.

(ఆది. IV. 127) ఎయ్యేనియు నొక్కస్త్రీయందు జన్మింపఁబోయెదము.

(ఆది. VIII. 18) ఎయ్యేని నొక్క వేల్పు నారాధించి.

(సభా. I. 4) ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయినదాని నిర్మింప.

(ఆది. VII. 92) ఎవ్వనినేనిఁ.

సంస్కృతభాషయందే కొన్నియెడల ద్వివచనమునకు బదులుగ బహువచనమును వాడు నాచారము వచ్చినది. "అస్మదోద్వయోశ్చ" అను సూత్రము ప్రకారము అస్మచ్ఛబ్ద ఏకవచన ద్వివచనములకు మాఱుగ బహువచనము నుపయోగింపవచ్చును. 'అహం బ్రవీమి', 'ఆవాం బ్రూవః', అనువానికి మాఱుగ 'వయం బ్రూమః' అనవచ్చును. ఏకవచనమునకు మాఱుగ బహువచనము గలుగుట యన్ని భాషలయందును గొన్ని సందర్భములందు గౌరవాద్యర్థములఁ గలుగుచుండును. ఇచట మనకుఁ గావలసినది ద్వివచనమునకు బహువచనము గలుగుటయే. అయినను 'అస్మ'చ్ఛబ్దము విశేషణముతోఁ గూడియున్నచో సంస్కృతమున నేక ద్వివచనములకు మాఱుగ బహువచనము నుపయోగింపరాదు. "పటు రహం బ్రవీమి" "పటూ ఆవాం బ్రూవః" అనుచోట్ల "పటవో వయం బ్రూమః" అనఁగూడదు.

ఇట్లే నక్షత్రవాచకములగు 'ఫల్గునీ, ప్రోష్ఠపదా' అను పదములు రెండేసి నక్షత్రముల గుంపులకు పేళ్లు. కావున నా పదములు ద్వివచనమునం దుండవలసియున్నను వానిని బహువచనమునందును వాడవచ్చును. 'ఉదితే పూర్వే ఫల్గున్యౌ; ఉదితాః పూర్వాః ఫల్గున్యః; పూర్వే ప్రోష్ఠపదే, పూర్వాః ప్రోష్ఠపదాః' అను రెండేసి రూపములును సంస్కృతమున సాధువులే.

సంస్కృతమునను నితరములగు ఇండోయూరోపియనుభాషలయందును ద్వివచనము నిలిచినది. కాని, ప్రాకృతమునసే ద్వివచనము లోపించి దాని స్థానమున బహువచనము మాత్రము నిలిచినది. ఉదాహరణములు:— మహారాష్ట్రి: బలకేశవాణం = బలకేశవయోః (గౌడవహో 26); హత్థా థరథరంతి (హాలుని సప్తశతి, 165); కణ్ణేసు = కర్ణయోః (రావణవహో 5, 65); అచ్ఛీహిం = అక్షిణీ (గౌడవహో 44);—అర్ధమాగధి: జణగా = జనకౌ (ఆయారంగసుత్త 1, 6, 1, 6); పహాణాఓ = ఉపానహౌ (ఠాణంగసుత్త 359); భుమగాఓ, అచ్ఛీణి, కణ్ణా, ఉట్ఠా, అగ్గహత్థా, హత్థేసు, థణయా, జాణూఇం, జంఘాఓ, పాయా, పాయేసు = భ్రువౌ, అక్షిణీ, కర్ణౌ, ఓష్ఠౌ, అగ్రహస్తౌ, హస్తయోః, స్తనకౌ, జానునీ, జంఘే, పాదౌ, పాదయోః (ఉవాసగదసాఓ * 94);—జైనమహారాష్ట్రి: హత్థా, పాయా = హస్తౌ, పాదౌ; తణ్హాచుహాఓ=తృష్ణాక్షుధౌ (ద్వారావతి, 500, 7); దోవి పుత్తా జమగా = ద్వావపి పుత్రౌ యమలకౌ, చిత్తసంభూఏహిం = చిత్రసంభూతాభ్యామ్;— శౌరసేని: మాహవ-మఅరందా ఆఅచ్ఛంతి = మాధవ-మకరందా వాగచ్ఛతః (మాలతీమాధవము, 293, 4); రామరావణాణం = రామ-రావణయోః (బాలరామాయణము, 260, 21); సీదా-రామేహిం = సీతారామా

(ఆది. III. 181) ఎందేనినుండి యొక్క మహాముని ... వచ్చి.

(ఆది. IV. 229) ఎటయేనియుం గొనిపొందు.

(ఆది. VIII. 317) ఎటయ్యేనియుం బఱచు.

(ఆది. III. 150) ఎటయేనియుం బోదు.

(4) శంక.

(ఆది. IV. 29) ఇది మునికన్యయేని మఱియేలొకో యీ లలితాంగి యందు నాహృదయము దద్దయుం దగిలె.

(5) అయితే.

(ఆది. III. 192) జరయు రుజయు దైవవశంబున నయ్యేనేని వాని ననుభవింత్రుగాక ....

(6) కూడా.

(ఆది. III. 112) కచుండునేనియున్ రాఁడు; (ఆది. V. 48) ఒక్కటినేవియు నేయంజాలక; (ఆది. VI. 141) మదీయభాషితంబు ... యెన్నఁడున్నేని మోఘము కాదు; (ఆది. IV. 196) అన్యుల నన్మనమున నేనియుం దలఁప.

(7) అవధారణము.

(ఆది. IV. 262) తాన చోరులకును దాపికాఁడై ... మిన్నకేనిఁ దపము సేయుచున్నయట్లు వలుకకున్నవాఁడు.

(8) కాలము.

(ఆది. V. 56) ఎట్టకేనియు ధృతప్రాణయయ్యె.

(9) యది.

(ఆది. VII. 269) నన్ను నెఱుంగవలతయేని.

(ఆది. IV. 128) ఉపకారంబు సేయనోపుదేని.

(అ) 'ఏని' అను నవ్యయముపై సముచ్చయార్థక 'ఉన్' ప్రత్యయమును చేరును.

(ఆది. III. 112) కచుండునేనియున్ రాఁడు.

(ఆది. V. 156) ఎట్టకేనియు ధృతప్రాణయయ్యె.

(ఇ) 'ఏని' అనుదానిలోని ఇత్వమునకు కొన్నియెడల లోపము కలుగును.

(ఆది. V. 222) నాలుగేన్ పాడికుఱ్ఱుల నీఁడె.

భ్యామ్ (ప్రసన్నరాఘవము 64, 5); సిరీ - సరస్సదీణం = శ్రీ-సరస్వత్యోః (విద్ధసాలభంజిక 108, 5);—మాగధి: లామ-కణ్హాణం = రామ-కృష్ణయోః (కంసవధము 48, 20); అమ్హే హి లుహిలం పివమ్హ = ఆవా మపి రుధిరం పిబావ (వేణీ-సంహారము 35, 21); కలేమ్హ = కరవావ (చండకౌశికము 68, 15, 71, 10); దాక్షిణాత్య: చందణక - వీరఏహిం = చందనక - వీరకాభ్యామ్ (మృచ్ఛకటికము 105, 8); సుంభ - నిసుంభే = శుంభ - నిశుంభౌ (మృచ్ఛకటికము 105, 22);—అపభ్రంశము: రావణ-రామహో, పట్టణ - గామహో = రామరావణయోః, పట్టణ - గ్రామయోః (హేమచంద్రుఁడు, 4, 407);—మొద.

ఆధునికార్యభాషలయందును వానితోఁ బాటు ద్రావిడభాషలయందును నీ ప్రాకృతసంప్రదాయము ననుసరించియే ద్వివచనము లోపించి యేకబహువచనములు మాత్రము మిగిలియున్నవి.

ద్రావిడభాషలలో పదములన్నియుఁ బ్రత్యయవిహీనములనియు సందుచేత మహదమహద్వివక్ష యర్థగతమే కాని ప్రత్యేకప్రత్యయములచేఁ గలుగదనియు, నట్టిప్రత్యయము లెవ్వియైనను న్నచో నవియన్నియుఁ దత్సమపదముల సామ్యమున నర్వాచీనకాలమునఁ జేరినవే యనియుఁ గావున రూపమున ద్రావిడపదములన్నియు నమహత్తులే యనియుఁ గాల్డువెల్లభిప్రాయపడినాఁడు. ఈ యభియప్రాయము సరియైనదే కాని యీ విషయమున సంస్కృతమునకును ద్రావిడభాషలకునుగల భేదము ననుసరించి యా రెండింటికి నెట్టిసంబంధమును లేదనుటమాత్రము సరిగ లేదు. సంస్కృతము ననంతరచరిత్రమును గమనించి యపభ్రంశభాషలచరిత్రమును నపభ్రంశభాషాజన్యములగు నాధునికార్యభాషాపదముల స్వరూపమును గుర్తించినచోఁ గాల్డువెల్లు నభిప్రాయమున సారములేనట్లు తెలియకపోదు. అపభ్రంశప్రాకృతములోను నేఁటి సింధీ మొదలగు భాషలలోను ప్రథమైకవచనమున నన్నిపదములును నుకారాంతములై యుండి రూపమున ద్రావిడభాషలయందువలెనే నమహత్తులవలెఁ గాన్పించును. అర్థమునుబట్టియే యవి మహద్వాచకములో యమహద్వాచకములో తెలిసికొన నగును.

ద్రావిడభాషలయందమహద్వాచక పదములన్నియు నేకవచనమునందే యుండుననియు వానికిఁ బూర్వమందు సంఖ్యావాచకపదము చేరినను నాపదమునపై బహువచనప్రత్యయము సాధారణముగఁ జేరదనియు, నొకవేళ చేరినను దానితో సంబంధించిన క్రియాపదముమాత్ర మెన్నఁడును బహువచనమున నుండదనియుఁ గాల్డువెల్లు చెప్పియున్నాఁడు. ఈ సందర్భమున బహువచన తత్త్వమును గొంచెము విచారించుట యావశ్యకము కాకపోదు.

(ఆది. II. 255) వాలుపయి నడచున ట్లబ్బాలిక నడునడనడుంగి భ మున.

(ఆది. V. 21) నడునడనడుంగుచున్న దాని; (ఆది. III. 111) వ మలమలుంగుచు; (ఆది. IV. 43) వలువెడలఁ; (ఆది. IV. 122) అయ దవలువుదొలఁగె; (ఆది. IV. 77) వెలువెల్లనె; ఇట్లే-ఎలుంగి, వెలుంగి మె (ఆది. VII. 50) మీకేవ్రులకుం జెలనూలుసేసి యిచ్చెద; (సభా. I. చెలువేయి; (ఆది. VIII.) గాడ్పుచూలు (చూలి తరువాతి రూపము) (II. 174); ఉరులందోఁచి (ఉరలందోఁచి).

5. 'పోని' అనునది 'తక్కవకాని' అను నర్థమునఁ బ్రయోగిఁ బడినది.

(అ) ఇది సాధారణముగా సముచ్చయ చిహ్నముపై వాడఁబడినది.

(ఆది. I. 151) కృతాంతకరదండంబునుంబోని తన దండంబు; (ఆ II. 62) పాతాళ వివరంబునుంబోని తనకంఠబిలంబున; (ఆది. IV. 28) మన రాజ్యలక్ష్మియుంబోనిదాని; (ఆది. IV. 47) తరుణ శశిరేఖయుంబోనిదా (ఆది. VI. 300) కనకశైలనికుంజమునుంబోని వాని వక్షము; (ఆది. VIII. 8 వర్గచతుష్టయంబునుంబోని యనుజవర్గంబు.

(ఆ) అవధారణార్థక చిహ్నముపైఁగూడ నిది కాన్పించును:—

(ఆది. IV. 26) జయంతుండపోని దుష్యంతునెఱుంగి; (ఆది. III. 14 వరుణేంద్రుదేవియ పోనిదాని; (ఆది. IV. 232) తన్నుపోనిదాని.

(ఇ) ఈ క్రిందిపాఠములు ముద్రిత ప్రతులలోనివి. కుండల చిహ్నము జూపిన ట్లపాఠము లుండవలెను:—

(ఆది. IV. 238) సువర్ణవల్లరీజాలమువ్రో (ఁబో) ని పింగళవిశాలజట చయము; (ఆది. V. 47) శ్రీసతివ్రో (ఁబో)ని కుంతి; (ఆది. V. 34) పృథ బోని (ఁబోని) దానిఁ బృథయనుకన్యక;

6. ఈ క్రింది నానుడులు నన్నయ భారతములో నున్నవి :—

(ఆది. VI. 58) శూరులజన్మంబు సురలజన్మంబును నేఱులజన్మంబ నెఱుఁగనగునె.

(ఆది. VI. 58) లేటికడుపునఁ బులిపుట్టునె;

,, ,, 62 ఆఁమ్మునఁజేయిడి నిద్రవ్రోయె.

,, ,, 18 కుంతికడుపు సల్లగాఁ బుట్టిన ఘనభుజుండు.

,, ,, 90 విప్రులయలుకయుఁ దృణహుతాశనంబు దీర్ఘమగునె

,, ,, 186 వంటయిల్ గుండెలుసొచ్చె.

ఏకత్వమా ? బహుత్వమా ?

వ్యాకరణమునఁ బ్రత్యయములను జేర్చు విషయమున బహువచనము నందున్న పదములు దెలుపు వస్తువులకును మనస్సునకును గల సంబంధము నాలోచించినచో నేకత్వమే కాని బహుత్వము గోచరింపదేమో యని తోఁచు చున్నది. ఏకత్వవిషయమునను నొక యవ్యక్తమును సాముదాయికమును నగు నొకబింబము మన మనస్సునఁ బ్రతిఫలించుచుండును. 'గోవు' అనుపదము నుచ్చరించునపుడు మనస్సు నెదుటఁ గానఁబడు బింబమెట్టిది? అది యెఱ్ఱని యావా? తెల్లనిదా? నల్లనిదా? మచ్చలుగలదా? పెద్దకొమ్ములదా? చిన్న కొమ్ములదా? ముసలిదా? లేఁతవయసుదా? పాలిచ్చునదా? వట్టిపోయినదా? అది వీనిలోఁ నెట్టిదియుఁ గాదు; వీని లక్షణములన్నియు సంమిళితయుండును. మన మింతకుఁ బూర్వము చూచియుండిన యావుల లక్షణములన్నియు దాని యం దుండును. మైసూరి యావులనుగాని, యింగ్లీషు ఆవులనుగాని మన మింతకుముందు చూచియుండనిచో వాని ప్రత్యేకలక్షణములు దానియందు గాన్పింపవు. కావున 'గోవు' అను పదము నుచ్చరించునపుడు మన మనసు నెదుట గోచరించు నావు ప్రత్యేకవ్యక్తికాదు. అది సాముదాయికలక్షణము గల యవ్యక్తమైనయావు. ఆ యావురూప మందఱకును నొక్కతీరుగఁ గాన్పిం పదు. వారివారి గోవుల యనుభవము ననుసరించి యా యవ్యక్తరూపము గూడ భేదించుచుండును. కావున 'గోవు' అను నేకవచనమందున్న పదమునం దనేకత్వముగూడఁ గాన్పించుచున్నది. అట్లే 'గోవు' శబ్దమునకు బహువచన లు - వర్ణముఁజేర్చి 'గోవులు' అని యుచ్చరించినను మనస్సునందలి ప్రతి బింబము సాముదాయికమేకాని, యందు చిన్నయావులు, పెద్దయావులు, ఎఱ్ఱయావులు, నల్లయావులు మొదలయిన ప్రత్యేకమయిన యావులస్వరూప ములు వేర్వేఱుగఁ గాన్పింపవు. కావున బహుత్వమునం దేకత్వమే కాన్పించు చున్నవి. కావున నేకత్వ బహుత్వములను భేదము కాల్పనికమేకాని వాస్త కముకాదని తేలుచున్నది. మానసికముగ నెట్లున్నను, లోకవ్యవహారమున త్రము ఏకము, అనేకము అను భేదముండుటచేతను నా భేదమును దెలు టకు బహువచనమునఁ బ్రత్యేకవర్ణము సాధారణముగఁ గనఁబడుచుండుట తను బహువచనమును గూర్చి వ్యాకరణములందు విచారము చేయవలసి న్నది. కావున ద్రావిడభాషలయందును నార్యభాషలయందును గల హువచనప్రత్యయములను గూర్చి విచారింతము.

ద్రావిడభాషలలో బహువచనము.

కాల్డువెల్లు ద్రావిడభాషలలోని బహువచనమును గూర్చి విమర్శించి విషయమున సిథియనుభాషావర్గముతో ద్రావిడభాషల కెక్కువ పోలిక

(సభా. II. 48) బూతువ్రగడినట్లు వ్రగడెదు.

(ఆది. V. 224) రోయుతీఁగ గాల్లం బెనఁగెఱ.

7. 'అలవియె' అనుటకు నన్నయ 'లావే' అనును:—

(ఆది. IV. 247) ధారుణీప్రజ కొకనిమిషంబునైనఁ బ్రకృతినుండఁగ లావే; (ఆది. V. 247) కర్మవిపాకంబుఁ గడవంగలావె; (ఆది. VII. 303) విధి కృతముఁ గడవనేరఁగ లావే; (ఆది. VII. 161) విధికృతంబుఁ గ్రమ్మఱింప లావె; (సభా. II. 273) వారలఱ లావె ...రణంబులో నోర్వఁగఱ.

(అ) 11-వ శతాబ్దపు శాసనములలో శకటరేఫముతో కనఁబడుచున్న శబ్దములు.

అంకకాఱు (చాలుక్యనంకకాఱు) (S. I. I. IV. 749); అఱ = సగము (S. I. I. IV. 754, 996), అఱగియ (మణవాల ఆఱ్వానికి) (S. I. I. V. 66); ఉయకొ్కొండాఱువారికి (S. I. I. V. 66); ఎఱ్ఱంజెఱువు (S. I. I. IV. 704); ఎఱ్ఱమండండు (S. I. I. IV. 677); క ఱ్ఱ (అ ఱ్ఱ?) (S. I. I. IV. 1314); కఱుత (అఱుత?) (S. I. I. V. 1071); కఱ్ఱపనివానికి (S. I. I. IV. 1015); కుఱుమఱజముణ్డు (S. I. I. IV, 737, 739); కూంత్తుఱు (S. I. I. IV. 1161, 1253, 1053, 1062, 1076; S. I. I. V. 1033, 1055, 1091, 1105); కూన్తుఱు (S. I. I. IV. 1120); కూంతుఱు (S. I. I. IV. 1010, 1015, 1357; S. I. I. V. 62, 72); కూతుఱు (S. I. I. V. 1039, 1125); కూత్తురు (S. I. I. V. 1026); కొఱడియ (S. I. I. IV, 1114); గొఱియలు (S. I. I. IV. 1014; S. I. I. V. 72, 1115, 1117, 1118); మొద. గొఱియెలు (S. I. I. V. 1126); గొఱ్యాలు (S. I. I. V. 63) చెఱుబలి 66; చెఱ్వు (S. I. I. IV. 749, 762) తఱలానవారు (S. I. I. V. 1349; తెఱ (ఇలి) మ్యెఱుఁన (S. I. I. IV. 1098, 1049, 1319, 1340) నెఱగద్యానములు (S. I. I. IV. 1224) పరుమఱ; పఱియు (S. I. I. IV. 1190, 1323) పఱఱు (పట్టు) (S. I. I. IV. 1248); పట్టు (S. I. I. V. 1098) పఱ్యాకఱకుల (S. I. I. V. 73); పెంజెఱువు (S. I. I. IV. 927); పాంబఱ్ఱి (S. I. I. IV. 674); ఱేండు (S. I. I. IV. 1150); ఱేని (S. I. I. IV. 1080); ఱేపటి (S. I. I. IV. 1176, 1323; S. I. I. V. 66); వఱడిన.

(ఆ) (1) కోఱు=ఇచ్చించు; కుఱియు; వదఱు; ఈ మూఁడింటిలోను శకటరేఫ మున్నదని వాని యితర ద్రావిడ రూపములవలన తెలిసికొనవచ్చును. కన్నడము: కోఱు, కోఱికె; మళయాళము: కోఱుగ; కన్నడము: పదఱు, మళయాళము: పదఱుగ; మళయాళము: ఉఱక్క; తెనుఁగు: ఉరియు, కుఱియు;

(1) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళము: గళ్, గ, ఆంగ్; కోరవ: గ, గళు, ంగ: కైకాడి: గా, ఆంగ్; బుర్గండి: ఆంగ్; కన్నడము: గళు, కళు, గోళ్, గోడ్; బిజాపురీ: గోళ్; గోలరీ: గోడ్; సేఓనీ: గోట్; కురుమ్‌వారీ: గాండ్లు; బడగ: కళు; గోండీ: క,జ్గ్, స్క్; కూఇ: గా, ంగా, స్కా; తెలుఁగు: కులు; బ్రాహుఇ: ఆక్, ఇక్; మళయాళము: గళ్, క్కళ్, అవర్గళ్, ఆర్గళ్; కురుఖు: గుఠీ; పర్జీ: కుల్; కొలమి: కోల్; భీలీ: కుళ్; నాయికీ: కోర్.

(ii) ఆర్యభాషలు: రాజ్‌బంగ్‌సీ; గులా*, ఘర్;-హైజోంగు: గిలా; సిల్హెటులోని యాగ్నేయ ప్రదేశమందలి భాష: గున్; ఉన్; ప్రామాణికమైన అస్సామీ: బిలాక్; పడుమటి అస్సామీ: గిలాక్; ఘటాన్గలి-ఠర్: గులా; బమ్‌గలీ: కిలె; వై-అలా: కెలె; పీసీ-వెరి: కిల్, కిలి; గవర్-బతి: గిల, గిలె; జెబాకీ: గన్.

(3) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళము: అర్, ఆర్, ఓర్, అవర్; కోరవ: అర్, అరు, మార్, మారు;-కన్నడము: అర్, ఆర్, ఇర్, ఈర్; గోండీ: రు; కూఇ: రు; తెలుఁగు: రు, ఱు; మళయాళము: అర్, ఆర్, మార్, అన్మార్, అవర్; సంబల్‌పురపుకురుఖు: ఆర్, ఈర్, ఓర్; మాల్తో: ర్; పర్జీ: ఏర్; కొలమి: ఉర్, ర్; నాయికీ: కోర్.

(ii) ఆర్యభాషలు: బంగాలీ: ఏరా; రాజ్‌బంగ్‌సీ: రా*, ఘర్: తూర్పు-సిల్హెటు తూర్పుభాగము: రా; గిల్గితీ: రె, అరె; గురేజీ: ఆర్; కనౌజీ: హ్వార్, హ్వారు; మాల్వీ: హరోర్; ఖాస్ - కురా: హరు, హెరు; రాజస్థానీ: హరోర్, హరోరో, హరోనో; ఛట్టీస్‌గఢీ = హర్.

V. సంపుటము, భాగము I.

బంగాలీభాష (పుట 34).

మనుష్యులపేళ్లకు మాత్రము ప్రథమా బహువచనమున '-ఏరా' అను ప్రత్యయము చేరును: సంతాన్, సంతానే = బాలుఁడు; బహు. సంతానేరా;-ఇతరజీవులపేళ్లకు బహుత్వబోధకమగు నొకపదము చేరును: కుక్కుర్ - సకల్ = కుక్కలు. జడవాచకములకును బహువచన మిట్లే కలుగును: గాచ్ఛ-సకల్ = చెట్లు.

మాన్‌భూమ్‌లోని 'ఖటియా - ఠార్' భాష (పుట. 91.)

ఏకవచనరూపమే బహువచనమున వాడఁబడును; కావలసినచో బంగాలీ భాషయందలి బహువచన ప్రత్యయముల నుపయోగింతురు.

కాని, (ఆది. II. 79) పద్యములో సాధు రేఫ ప్రాసములో 'కురిసె' అని కన బడుచున్నది.

(2) వీంపు, వీంచు అని అనేకములయిన వ్రాఁతప్రతులలో ఉండుటఁ చేత అవి సబిందుకములనియే నిర్ణయించుటయైనది.

(3) చేద్వాడు, వీడ్వాడు, కీడ్వాడు అనువానిలో చాల వ్రాఁతప్రతుల యందు పకారమునకు వకారాదేశము కనఁబడుచున్నది, కాని, తోడ్కొను, వీడ్కొను, మొదలగువానిలో గ, స, డ, ద వాదేశము రాదు, ఒక్క పకార మునకు వకారాదేశమువచ్చి ఇతర పరుషాక్షరములకు రాకుండ నున్నదేమో (ఉ. హరి. IV. 199 లో 'కీడ్పడు' అని 'డ్ప' ప్రాసస్థానమం దున్నది).

రాజ్ బంగ్సీ భాష (పుట 164)

రా, లేక, గులా అనునవి సామాన్య బహువచన ప్రత్యయములు: బాలక్ - రా, బాలక్ - గులా = బాలకులు; 'గిలా' ను కూడ బహువచన ప్రత్యయముగ వాడవచ్చును. ఈ పదము లొకప్పుడు ప్రాతిపదికమునకుఁగాక షష్ఠ్యేకవచన రూపమునకుఁ జేర్పఁబడును: ఉదా. సాతేర్ - గులా = సహవాసులు; 'గులా' కు మాఱుగ 'ఘర్' అనియు వాడవచ్చును: చాకేర్ - ఘర్ = చాకర్లు, సేవకులు; బంధుర్ - ఘర్ = బందుగులు; సఖిర్ - ఘర్ = స్నేహితులు. కొన్ని ప్రదేశములందు - 'లా' అను బహువచన ప్రత్యయమును జేరును: హి-లా; ఇ-లా=ఇవి; ఐ-లా=అవి; జేయ్ - లా = ఏవి; చాక్రియా - లా = చాకరులు, సేవకులు; కస్బీ-లా = లంజలు.

మిమెన్సింగులోని హైజోంగుభాషలో (పుట 214) సాధారణముగ బహువచనమున 'గిలా' అనునది చేరును.

తూర్పు సిల్హెటులోని తూర్పుభాగమున (పుట 225) మానవులను దెలుపు పదములకు బహుత్వమున - 'రా' చేరును: మానుష్, మానుషే; బహు. మానుష్-రా. ఒకప్పుడు బహువచనమున - ఆఇన్ అనునదియుఁ జేరును: ఘరాఇన్ = ఇండ్లు; గాసాఇన్ = చెట్లు.

సిల్హెట్‌లోని యాగ్నేయ భాగమందలి భాష (పుట 293) కొన్ని బహువచనములు 'హాల' ప్రత్యయము చేరి కలుగును: చాయర్ - హాల - రే = చాకరులకు. కొన్ని నామవాచకములకు బహువచనమున - గున్, లేక, ఉన్ ప్రత్యయముచేరును; కుఉర్-గున్ = కుక్కలు, ఘోఆ - ఉన్ = గుఱ్ఱములు. సాధారణముగ - 'రా' అను నదియే బహువచన ప్రత్యయము.

అస్సామీ భాష.

ప్రామాణికమైన అస్సామీ (పుట 402)

ప్రథమైకవచన రూపములకు '-బిలాక్,' '-బోర్,' లేక '-హఁత్' అను ప్రత్యయముఁ జేర్చుటవలనఁ బ్రథమా బహువచనరూప మేర్పడును. ఇట్లు చేరినపిదప 'మానుహ్ = మనుష్యుఁడు' అను పదమునకుఁ జేరినట్లే విభక్తి ప్రత్యయములు చేరును.

పడుమటి అస్సామీ (పుట 414)

- హేఁత్, అనునవి బహువచన ప్రత్యయములు. 'సాకార్ - ాకరులకు, అనురూపమున రాజబంగ్సీ బహువచన ప్రత్యయ కనఁబడుచున్నది.

అనుబంధము I.

శ్రీ

— గరుడోపాఖ్యానము —

గరుడోపాఖ్యాన పాఠనిర్ణయమునకు ఈ క్రింది వ్రాతప్రతు లాధారములయినవి. ఈ క్రింది పట్టికలో (1) పుస్తకసంఖ్య, (2) ఎచ్చటనున్నది, దాని కేటలాగు నంబరు (3) ఎవరు సంపాదించినది, (4) ఏమండలమునది చూపఁబడినది.

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
(1)		పర్లాకిమిడి, గంజాం జిల్లా. రా. సా. గిడుగు వెంకట రామమూర్తి పంతులుగారు	గంజాముజిల్లా
(2)		,,	,,
(3)		,,	,,
(4)	గౌ. గ్ర. నం. 50,	గౌతమీగ్రంథాలయము, నాళము కృష్ణరావుగారు,	రాజమహేంద్రవరము. గోదావరిజిల్లా
(5)	,, 51,	చిలుకూరి నారాయణరావు	గంజాముజిల్లా
(6)	,, 53	,,	,,
(7)	పరిషత్తు నం. 1	నుదురుపాటి రామస్వామి అయ్యగారు	నెల్లూరుజిల్లా
(8)	,, 4		,,
(9)	,, 11		,,
(10)	,, 22/2	వెంకటకృష్ణయ్యగారు	నెల్లూరు
(11)	,, 30		,,
(12)	,, 36		,,
(13)	,, 85	ముత్తరనల్లూరు వెంకట రామయ్యగారు	దక్షిణదేశము
(14)	,, 226	కొడంగ్గి సీతారామయ్య [గారు	,,

మయాంగ్ (పుట 421)

సకలశబ్ద పర్యాయములగు - 'హాబీ,' - 'లోకెయ్' అనుపదములను జేర్చుటవలన బహువచనము కలుగును. ప్రకరణమునుబట్టి వచనము స్పష్టము కానప్పుడే బహువచన ప్రత్యయము చేరును. 'జెలా' కు 'జెలెయ్' బహువచనమయినట్లే, 'లోక్' అనుదానికి 'లోకెయ్' అనునదియు బహువచన రూపమైనట్లు తోఁచుచున్నది.

సంపుటము V-భాగము II.

బిహారీ భాష.

మైథిలీ (పుట 26)

సముదాయ వాచకములగు - సభ్, - సబహీ, - లోక అనుపదములఁజేర్చుట వలన బహువచన మేర్పడును. నేనా = బాలుఁడు; బహు. నేనా - సభ్; నేనా-సబహి; నేనా - లోకని = బాలురు.

మగహీ (పుట 38)

పదముతుది దీర్ఘాచ్చు హ్రస్వమయి, దానిపై 'న్' చేరుటవలన బహువచన మేర్పడును. ఘూరా = గుఱ్ఱము; బహు. ఘూరన్; ఘర్ = ఇల్లు; బహు. ఘరన్. - సబ్,-లోగ్, అను సముదాయవాచకపదములను జేర్చుట వలనఁ గూడ బహువచన మేర్పడును: ఘోరా-సబ్ = గుఱ్ఱములు; రాజా - లోగ్ = రాజులు.

భోజ్‌పురీ (పుట 50)

పదము తుది దీర్ఘాచ్చును హ్రస్వముచేసి - ని, - న్హ్, - న్, లను చేర్చుటవలన బహువచనమేర్పడును: ఘోటా = గుఱ్ఱము; బహు. ఘోటని, ఘోటన్హ్, ఘోటన్; ఘర్ = ఇల్లు; బహు. ఘరని, ఘరన్హ్, ఘరన్. సబ్, లోగ్, మొదలగు సముదాయవాచకపదములఁ జేర్చియు బహువచనమును జెప్పవచ్చును: ఘోటా - సబ్; రాజా - లోగ్.

కుటాలి-ఠర్ (పుట 147)

బహువచనరూపమునకును నేకవచనరూపమునకును భేదము లేదు. కాని, మానవవాచకపదములకు బహువచనమున - 'గులా' చేరును: మునిస్-గులా-కే = సేవకులకు; బాబు-గులా-క్ = బాబులకు.

పడుమటి భోజ్‌పురీ (పుట 249)

ఏక బహువచనరూపములకు భేదములేదు.—అన్ అను బహువచన ప్రత్యయ మరుదుగ వాడుకయందున్నది.

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమున
(15)	పరిషత్తు న. 227	చోళవందాన్ మూర్తి విశ్వనాథయ్యగారు	దక్షిణదేశము
(16)	,, 100		,,
(17)	,, 295	ఎళయరశవేందన్ వెంకట కృష్ణప్పనాయుడుగారు	,,
(18)	,, 309	నత్తము సుబ్రహ్మణ్యంగారు	,,
(19)	,, 316	ఎట్టియాపురం గురునాథశాస్త్రి	,,
(20)	,, 339	ఎళయరశవేందర్ ఆలగుంట్ల రామయ్యగారు	,,
(21)	,, 346	నత్త వెంకటేశయ్యగారు	,,
(22)	,, 361	పిళ్ళపాళయం సుబ్రహ్మణ్య అయ్యరుగారు	,,
(23)	,, 436		నెల్లూరుజిల్లా
(24)	,, 479	సాధు అయ్యవారు గారు,	,,
(25)	,, 639	మదనగోపాలపురం; తాళ్ళపాక చెంచన్నగారి నిమిత్తం వూటుకూరులోని వుమ్మిడిసెట్టి వెంకటరామన్న వ్రాసినది.	,,
(26)	,, 664	రామానాయుడుగారు, అడుపూరు.	,,
(27)	,, 682	చెంగమ నాయుడుగారు, చిన్నంపల్లి	,,
(28)	,, 699	పిచ్చెయ్యగారు, పోడూరు, (నందననామ సం॥ర కార్తీక శుద్ధ ౧౦ ల నాడు దొడ్డిపల్లి సుబ్బరాజు వ్రాసినది.	,,
(29)	,, 704	సుబ్బయ్యగారు, తుమ్మల అగ్రహారం.	,,
(30)	,, 750	కామిశెట్టి నాగయ్యగారు, బిల్వపల్లి.	,,

నాగ్‌పురియా (పుట 280)

'మన్' అను బహువచనప్రత్యయ మీ భాషలోనికి ఛటీస్‌గఢీ భాష నుండి వచ్చినది. ఇదిద్వైనను ప్రాణివాచకపదములకే చేరుచుండును.

ఒటిమా.

ప్రామాణికభాష (పుట 380)

(1) మహన్మహతీవాచకములు, స్థలములు:—మానే; ఉదా. పురుష-మానే; వ్యవహారమున 'పురుషే'. - 'మానే' కు మాఱుగ - 'దల, - లోక' మొదలగు సముదాయవాచకపదములను వాడవచ్చును. ఇవి చేరునప్పుడు ఏకవచనమునందువలెనే బహువచనమునందు విభక్తిప్రత్యయములు చేరును.

(2) తిర్యగ్జడవాచకములు:— -సబు, - సకల, మొదలగు సముదాయ వాచకములం జేర్చుటవలన బహువచన మేర్పడును.—మానప్రత్యయము చేరినచో నది -'మాన' అని నిలుచును గాని - మానే యని కాదు.

సంపుటను VI.

తూర్పు హిందీ.

ప్రామాణికభాష.

(1) వే, వనె, వన్; (2) నె, అన్; (3) ఇన్.

బఘేలీ.

ఏఁ, ఐఁ.

ఛ ిస్‌ఘటీ.

మన్ (తఱచుగ దీనిని చేర్చకుండుటయుఁ గలదు), సబ్, సబో, ుబోృ, జేమా, జేమ్మా, అనువానిని పదములకుఁ బూర్వమునఁ జేర్చియు బహువచనము చెప్పవచ్చును. వీనిని జేర్చునప్పుడు - మన్ ప్రత్యయమును చేర్చినఁ జేర్పవచ్చును.

సంపుటము VII.

మరాఠీ.

ప్రామాణికభాష.

(1) 'ఆ'కారాంత పుంలింగపదములకు బహువచనము 'ఆ'కు మాఱుగ 'ఏ' చేర్చుటవలనఁ గలుగును: ఘోడా, ఘోడే. తక్కిన పుంలింగశబ్దములకు బహువచన మేకవచనరూపమే.

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
(31)	పరిషత్తున 810	చిన్నారెడ్డిగారు, కొండోపల్లి.	నెల్లూరు జిల్లా
(32)	,, 914	...	,,
(33)	,, 979	కొప్పర్తి రామచంద్రరావు గారు, సీతారాంపురం, ప్రస్తుతం నర్సాపురం, సౌమ్య సం॥ర పుష్య బ॥౨ సోమవారమునాటికి కొప్పర్తి వెంకన్న వ్రాసినది.	కృష్ణ జిల్లా
(34)	,, 1014	మొగలి తుట్టురాజుగారు	గోదావరి జిల్లా
(35)	,, 1205/2	కంభంమెట్టు	కర్నూలు జిల్లా
(36)	,, 1323		
(37)	,, 1328		
(38)	,, 1329	రంగనాథరావుగారు	,,
(39)	,, 1333	గంగవరం సీతారామయ్య, పెద్ద తిప్పసముద్రం ఆదిరాజయ్య	చిత్తూరు జిల్లా
(40)	,, 1335	,,	,,
(41)	,, 1359	మట్టి వీరరాఘవులు	,,
(42)	,, 1473		
(43)	,, 1514		
(44)	,, 1522	రంగనాథరావుగారు	,,
(45)	,, 1663	జయ సం॥ శ్రావణ శు ౧౦ లకు వ్రాసినది, ఘూలి తేటి తిమ్మప్ప గారి ప్రతికి నకలు	,,
(46)	,, 1656		
(47)	,, 1707		
(48)	,, 1708		
(49)	,, 1710		
(50)	,, 1799	పిఠాపురములోని దేవగుప్తాపు భరద్వాజముగారు	,,
(51)	,, 1864		

(2) (i) చాల స్త్రీలింగశబ్దములకు 'ఆ' చేర్చుటవలన బహువచన మేర్పడును:—జీభ్ = నాలుక; జీభా = నాలుకలు.

(ii) ఊ కారాంతములగు కొన్ని స్త్రీలింగశబ్దములకు బహువచనమున మార్పు గలుగదు: దారూ = సారాయి, సారాయులు.

(3) 'ఏ' అంతమందుగల నపుంసకలింగశబ్దములకు బహువచనమున తుది 'ఏ' కారము 'ఈ' గా మాఱును: తాళేఁ = చెఱువు; తాళీఁ = చెఱువులు. తక్కిన నపుంసకలింగపదముల కన్నిటికి బహువచనమున 'ఏ' వచ్చును: ఘర్ = ఇల్లు; ఘరేఁ = ఇండ్లు; మోతీఁ = ముత్యము; మోత్యేఁ = ముత్యములు.

(4) ఇ దుదంతశబ్దములకు బహువచనమున మార్పు గలుగదు: కవి = కవి, కవులు; ధేను = ఆవు, ఆవులు.

కొంకణీ.

ఈ భాషయందు నామవాచకముల బహువచనము ప్రామాణిక మరాఠీభాషయందువలెనే కలుగును; కాని స్త్రీలింగ బహువచన ప్రత్యయములు 'ఓ, ఈ, ఒ' లును, బలహీన ప్రాతిపదికముల నపుంసకలింగ బహువచన ప్రత్యయము ఆఁ యును నగును. రాణ్యోఁ=రాణులు, ఫుర్సాఁ=పండ్లు. ఇతర బహువచన ప్రత్యయములు.

ప్రథమ ఏక.	ప్రథమ బహు.
పుం. ఉ: పుతు = కొడుకు	అ: పుత = కొడుకులు.
స్త్రీ. అ: ధువ = కూఁతురు	ఒ: ధువొ = కూఁతులు.
ఇ: పొతి = కూఁతురు	ఈ: పొతీ = కూఁతులు.
నపుం. అ: చిత్తల = జింక	అఁ: చిత్తలఁ = జింకలు.

హలబీ.

ఛత్తిస్‌ఘటీలో వలె నిందు బహువచనము - మన్ చేర్చుటవలనఁ గలుగును: బాబా - మన్ = తండ్రులు; సాధారణముగ బహువచన ప్రత్యయము చేరదు; లేదా, సముదాయవాచకపద మొకటి చేరుచుండును: హున్= వాఁడు; హున్ - మన్ = వారు; నౌకర్-సబో-కే = నౌకరులకు; ఖుబే - ఘోడా, లేక జుగే - ఘోడా = గుఱ్ఱములు.

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
(82)	పరిషత్తున 4162	తం॥ తె॥ పెరుమాళ్లయ్యగారు, కాళయుక్తినామ సం॥ర భాద్రపద శు॥ ౭ మి నాటికి శృంగిమళ్ళ సుబ్బన్న కుమారుడు నరసప్ప వ్రాసినది.	అనంతపురం జిల్లా
(83)	,, 4225		
(84)	,, 4231	నెల్లూరుజిల్లా దీపాల పిచ్చయ్య శాస్త్రిగారు సంపాదించినది. అడ్డాడ సిద్ధేశ్వరశర్మగారిచ్చినది.	నెల్లూరు జిల్లా
(85)	,, 4269		,,
(86)	,, 4281		,,
(87)	,, 4319		,,
(88)	,, 4342	జయ సం॥ర నిజభాద్రపద శు॥ ౫. మి స్థిరవారమువరకు బుడమగుండ నరుసు వ్రాసుకొన్నది. (అత్యంత శిథిలము).	,,
(89)	,, 4346	సర్వజిత్ సం॥ర భాద్రపద బ ౨ బుధవారము నాటికి ములుగు మల్లంరాజు వ్రాసినది.	,,
(90)	,, 4370	పింగళ శ్రావణ శు॥ ౧౮ నాటికి వ్రాసినది.	,,
(91)	,, 4393		,,
(92)	,, 4412		,,

సంపుటము VIII-భాగము I.

సింధీ.

ఏకవచనరూపమే బహువచనముగ నుండును. ఒకప్పుడు దానికి ఉఁ చేరును; ఒకప్పుడు ఏకవచనము తుదిని 'అ' అను నస్పష్టాచ్చు చేరి బహుత్వము తెలుపఁబడును.

లహండా.

ఈ ప్రామాణికభాషలో నాలు విధములుగ బహువచన మేర్పడుచున్నది. ఈ యుదాహరణముల వలన నీ విషయము బోధపడును.

(1) ఘోటా - ఘోటే; (2) కుక్కుర్ - కుక్కుర్; (3) ఘర్ - ఘర్; (4) గల్ల్ = మాట - గల్లాఁ; (5) అఖ్ - అఖీఁ; (6) హాఞ్ - హాఞూ.

సంపుటము VIII-భాగము II.

దర్దికు లేక పిశాచభాషలు.

బష్గలీ.

ఈ క్రింది యుదాహరణమువలన నిందలి బహువచన విధానము బోధపడఁగలదు :

ఏక.	బహు.
i. తొోత్త్ = తండ్రి	తొోత్త్; తొోత్త్ - కెలె = తండ్రులు.
ii. మఛ్ఛ్ = మనుష్యుఁడు	మఛ్ఛ్ఆన్ = మనుష్యులు.
iii. అఝ్ = ఎద్దు	అఁఝ్ = ఎడ్లు.
iv. గఒ - ఆవు	గోఁ (ఆవులు)
v. కుటి = కుక్క	కుఁటి = కుక్కలు
vi. రక్యస్ = జింక	రక్యసోఁ = జింకలు.

వై-అలా.

ప్రకరణమునుబట్టి స్పష్టపడనప్పుడు తప్ప సాధారణముగ బహువచనమున నేకవచనరూపమే యుండును. బహువచనమును ప్రత్యేకముగఁ దెలుపవలసినప్పుడు సముదాయవాచకపద మొకటి చేరును:— మనష్=మనుష్యుఁడు: మనష్ - కెలె = మనుష్యులు; త్రఁ = ఎద్దు; ఎచ్చు-త్రఁ = ఎడ్లు; తత-తతెలె; గుట్ - గుటె.

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది.
(93)		వైయాకరణ రామానుజాచార్యులవారును పరవస్తు చిన్నయసూరిగారును పరిష్కరించిన గ్రంథములోని పాఠములు; శాలివాహన శకము 1769 ప్లవంగ అధిక జ్యేష్ఠ శు॥ 3 సోమవారమునందు అచ్చు వేయఁబడినది.	
(94)		మ-రా-రా-శ్రీ రావుసాహేబు గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారు తమ వావిళ్లవారి ప్రతిలో వ్రాసిపెట్టిన పాఠములు. 93,94 శ్రీ గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారు నాకు పంపినారు.	

—·✣·—

సంపుటము IX - భాగము II.

బ్రజ్; బుందేలీ, మేవాటీ, మాల్వీ, జయపురీ, మత్వాటీ, భాష యందు బలహీన పుంలింగశబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము చేరదు. మాల్వీభాషలో - 'హాఁర్' అను ప్రత్యయము చేరును.

సంపుటము IX-భాగము II.

పహాడీ, గుజురీ భాషలు.

ఖాస్ - కురా

- హారు ప్రత్యయముఁ జేర్చుటవలన బహువచన మేర్పడును. ఒక ప్పుడు - హెరు కూడఁ జేరును: ఉదా. చాకర్ - హారు; కేటా - హా మొదలయినవి. ఈ ప్రత్యయము తిర్యగ్జడ వాచకములకుఁ జేరదు. చూ మాల్వీ - రాజస్థానీ: - హాఁర్,-హాఁరాఁ,-హాఁనాఁ; కనౌజీ: హ్యార్; హ్యాం; ఛటీస్‌గఢీ: - హార్.

సంపుటము X.

ఐరేనియన్ భాషలు.

పష్తోభాషలోఁ గొన్ని శబ్దముల బహువచన మేకవచన రూపముగనే యుండును. ఓర్ముడీ భాషలోఁ గొన్నిశబ్దములకు - అన్నీ, - గన్నీ ప్రత్యయ ములుచేరి బహువచన మేర్పడును: హాతీ = ఏనుఁగ; హత్యన్నీ = ఏనుఁగలు; మాహీ=చేఁప; మాహీ-గన్నీ = చేఁపలు. జేబాకీ, సంగ్లీచీ, లేక ఇష్కాష్మీ భాషలో నొకప్పుడు - గన్ చేరి బహువచన మేర్పడును.

ద్రావిడభాషలలో బహువచన ప్రత్యయములు.

ఇఁక ద్రావిడభాషలలో బహువచన విధానమును వివరింతము.

(1)కొన్ని ద్రావిడభాషలలో తిర్యగ్జడ వాచకములకే బహువచన రూపములందు భేదములేదు.

(2)ఆ యా భాషల యందు చేరు బహువచన ప్రత్యయములు:

(i) తమిళము: అ, అర్, గళ్; వ్యవహారముగ: గ, ఆళ్, ఆ ఆంగ్; మ్.

కొరవ : అర్, అరు, మార్, మారు, గ, గళు, ంగ.

కైకాడి : గా, ఆంగ్.

బుర్గండి : ఆంగ్.

(ii) కన్నడము : గళు; వ్యవహారము: గోళ్, గోడ్; ల్, లా; ఆర్, ఇర్, ఈర్; మ్.

శ్రీ

గరుడోపాఖ్యానము

(ఆదిపర్వము - ద్వితీయాశ్వాసము—1 - 120 పద్యములు.)

క॥ శ్రీవనితావల్లభ వేంగీవిషయాధీశ కావ్య[1] గీతప్రియ నా
నావనినాథకిరీటతటీ విలసద్రత్నసంఘ టితపదకమలా.

వ. అక్కథ[1]కుండు శౌనకాది మహామునులకుం జెప్ప [2]నాదియుగంబ్బునం గశ్య
ప్రజాపతి[3] భార్యలైన [4]కద్రునయు వినుతయు ననువారలు[5] పుత్త్రార్థినులై
యనేక సహస్రవర్షంబులు గశ్యపునారాధించ్చినం [7]గశ్యపుండును బ్రస
న్నుండ్డై మీా [8]కోఱిన వరంబ్బు లిచ్చెద వేం [9]డుండ్డనిన. –

తరలము. అనలతేజులు దీర్ఘదేహులు నైనయట్టి తనూజులన్[1]
వినుతసత్త్వులం గోరెం గద్రువ[2] వేవురంగ్గడు [3]వేడ్కతోఁ
వినుత[4] గోరె సుపుత్త్రులన్ భుజ వీర్యవంత్తుల వారికం
టెను బలాధికులైనవారిం గ డిన్దివీరుల నిద్దఱన్[5].

వ. కశ్యపప్రజాపతి దొల్లి పెద్ద [1]గాలంబ్బు [2]దపంబ్బుసేసి పుత్త్రకామేష్టిం
[3]జేసెంగావునం గద్రువకు[4] వేవురం [5]గొడుకులను వినుతకు [6]నిద్దఱిం

---

౧. (1) 9 కార్య.

౨. (1) 4. కథికుండు, (2) 4. 6, 7, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 67, 71, 83. చెప్పిన ట్లాదియుగంబున, (3) 4. ప్రజాపతికి, (4) 93, కద్రువు, (5) 4. నను వారలిద్దఱు, (6) 4. పుత్రార్థినులై, (7) 4. ప్రసన్నుండై కశ్యపుండు. (8) 4. మీారుగోరిన 5. ప్రసన్నుండై వరంబులిచ్చెద, 9. మీాగోరిన, (9) 83 వరంబు వేండుమనిన.

౩. (1) 4. తనూజులన్, (2) 1, 93, 94 కద్రువు, (3) 9, 12, 83, వేట్కతోఁ; (4) 4. వినత, (5) 4, 83, ఇద్దరిన్.

౪. (1) 4 పెద్దగాలంబు 6 బెద్దగాలంబు 36 యనేక కాలంబు (2) 4 దపంబు 6 పుత్రకామేష్టితపంబు చేసినవాండు 7 తపంబు సేయుచుండుం గావున, (3) 5. పుత్రకామేష్టి జేసినవాండు గావున 83 తపంబు చేసినవాడు గావున పుత్రకామేష్టి చేసి కద్రువకు (4) 1 కద్రువునకు, (5) 4, 93, 94, వేవురుగొడుకులను, (6) 4 వినతకున్నిద్దరు కొడుకులును.

బిజాపురీ : గోళ్.

గోలరీ : గోడ్.

సేఓనీ : గోట్.

కురుమ్వారీ : గాండ్లు.

బడగ : కళు.

(iii) గోండీ : క, ఙ్గ్, స్క, రు.

(iv) కూఇ : రు, వి, గా, ంగా, స్కా.

(v) తెలుఁగు : లు, రు, కులు; ము, ఉ.

(vi) బ్రాహుఇ : ఆక్, ఇక్.

(vii) మళయాళము: గళ్, క్కళ్; అర్, మార్, అన్మార్, అవ ఆర్గళ్; అ.

(viii) కురుఖు ; ఆర్, గుఠీ.

(సంబల్పురమున) : ఆర్, ఈర్, ఓర్.

(ix) మాల్తో : ర్.

పర్జి : ఏర్, ల్, కుల్.

కొలమి : ఉల్, కోల్, ఉర్, ర్.

బసీమునందలి భిలీభాష : ళ్, కుళ్.

నాయికీ : కోర్, ల్.

పై ప్రత్యయములకును నేటి యార్యభాషలలోని ప్రత్యయములకును బహువచనమునఁ గల పోలిక లీక్రింద వర్గీకరింపఁబడినవి.

(4) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళము: ఆళ్, కన్నడము: వ్యవహారము-లా, తెలుఁగు: లు: పర్జి: ల్, కొలమి: ఉల్; భిలీ: ళ్; నాయికీ: ల్.

(ii) ఆర్యభాషలు: సిన్హాలు ఆగ్నేయభాగము: హాల; పషాయి: లాన్; ; ల; ఏలా; లా, కోహిస్థానీ: ఆల్.

(5) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళము, మళయాళము, తుళు, కన్న తెలుఁగు: మ్, ము (సర్వనామములందు) కొరవ: మార్, మారు; ళము: మార్, అన్మార్.

(ii) ఆర్యభాషలు: ఒటియా: మానే, మాన; ప్రామాణిక ప్రాచ్య ది: వె, వనె, వన్; హాలబీ: మన్; సింధీ: ఊఁ; నాగ్పురియా: మన్; చట్టిస్ మన్.

గొడుకులను [7]వారికోరినయట్లు యిచ్చి గర్భంబు [8]లిమ్ముగా రక్షింపం [9]బనిచిన నయ్యిద్దఱును [10]సంతసిల్లియున్నంత గర్భంబులు గొండొక [11]గాలంబునకు నండంబులైన [12]నయ్యండంబులు [13]ఘృతకుండంబులం బెట్టి రక్షించుచున్నంత [14]నేనూఱేండ్లకుం [15]గద్రూ [16]గర్భాండంబులు దరతరంబ యవిసిన [17]నందు [18]శేషవాసుకై రావత తక్షక కర్కోటక ధనంజయ కాళియ మణినాగపూరణ పింజర కైలాపుత్ర వామన నీలానీల కల్మాష శబలార్య కోగ్రక కలశపోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపిండ కాప్త కరోటక శంఖ వాలిశిఖ నిష్ఠానక హేమగుహ నహుష పింగళ బాహ్యకర్ణ హస్తిపద ముద్గరపిండక కంబల అశ్వతర కాళీయక వృత్త సంవర్తక పద్మ శంఖముఖ కూష్మాండక క్షేమక పిండారక కరవీర పుష్పదంష్ట్ర బిల్వక బిల్వపాండుర మూషకాద శంఖశిరః పూర్ణభద్ర హారిద్ర కాప రాజిత జ్యోతిక శ్రీవహ కౌరవ్య ధృతరాష్ట్ర శంఖపిండ వీర్యవ ద్విరజ స్సుబాహు శాలిపిండ హస్తిపిండ పిఠరక సుముఖ కౌణపాశన కుఠర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హాలిక కర్దమ బహుమూలక కర్కరాకర్కర కుండోదర మహోదరు లాదిగాంగల వేవురు నాగముఖ్యులు పుట్టిన.

---

(7) 5. వారికోరిన వరంబులిచ్చి 83 వారువారుకోరిన. (9) 4. 7, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 63, 67, 75, 76, 90. రక్షింపం బంచిన 23 నియోగించిన, (10) 6. నద్దయు సంతసిల్లి 7, 8, 39, 31, 34, 46, 51 సంతోషించి యున్నంత (11) 4 గాలంబునకు, (12) 83 యండంబులై యూడిపడిన (13) 7, 8, 18, 25, 28, 21, 36, 67 య్యండంబులు కుండంబులబెట్టి (14) 4, చున్న నేనూ 7, 8, 12, 23, 26, 30, 33, 36, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 51,53, 54, 67, 71, 75, 90, రక్షింపుచున్నంత 14 రక్షింపుచుండన్నయంత్ర, (15) 4 నేనూ రేండ్లకు, (16) 4. 7, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 51, 53, 54, 67, 71, 83 90, కద్రువగర్భాండంబులు, (17) యవిసినం నందు; 93, 94,-ం బవిసిన, (18) ఈ పేళ్లవిషయమున నేరెండు లిఖితగ్రంథములను నొక్కరీతిగా లేదు. 4, 5, 6 ల నుండి మాత్రము పాఠాంతరముల నిచట నిచ్చుచున్నాను.

4. మణినాగపూరణకాన పంజ రైలాపుత్ర వాసవ నీల విల్వానిల కల్మాదు నబల ఆయకాక పుండ్రక శలపోతక ఆర్ద్రిక హాలక కపోతముఖ దుర్ముఖ సుమన విమన విమల సుమహిత పిండక ఆపక కర్కోటకాదిత్య కోటనమ శంఖపాల శంఖనిష్టక హేమక గుహ్యక కుహర కపోతవర్ణక నహుష పింగళ బాహ్యక హావ్యకర్ణక హస్తికర్ణక హావిముఖ ముద్గర మందర శంబల కపిలాశ్వ కారిక కోత్రి సంవర్తక పిండక వృత్తిక శంఖనఖ

(6) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళ మళయాళములు: అ.

(ii) ఆర్యభాషలు: పడుమటి భోజ్‌పురీ: అన్; ప్రామాణిక మరాఠీ. ఆ; కొంకణీ: ఓ, ఒ; లహండా: ఆ; వసీ-వెరి: ఒ; ఖోవారు: అ, ఆన్, ఎన్.

పై వివరణము వలన ద్రావిడార్యభాషలకు బహువచనమునఁ గల సన్నిహిత సంబంధము స్పష్టపడఁ గలదు. ద్రావిడభాషలనుండి యార్యభాషలు భారతవర్షమం దంతటను నీ ప్రత్యయముల నెరవు తెచ్చికొన్నవని కొందఱనవచ్చును. అయినను గావచ్చును; ఆర్యభాషలింకను ద్రావిడభాషల కెట్లు సంబంధించియున్నవో చూచి యీ యెరవువాదమును గూర్చి యాలోచింతము.

ద్రావిడభాషలలోని బహువచన ప్రత్యయముల యుత్పత్తి.

ప్రాచీన ఇండో-ఆర్యభాషలలోని ద్వివచనము మధ్యఇండో - ఆర్య యుగమునాఁటి కంతరించినది. ప్రాకృతములలో ద్వివచనములేదు. తరువాతి కాలమున నేకబహువచనముల భేదముగూడఁ గొన్ని యార్యభాషలలో లోపించినది; కొన్నిటిలో మిగిలినది. ప్రాచీన బహువచన ప్రత్యయము లందలి తుదియచ్చులు లోపించుటచే నేకబహువచన రూపములకు గొన్ని భాషలయందు భేదములేకుండఁ బోయినది. ఇట్లు బహువచన ప్రత్యయములోపించుట తృతీయయందును షష్ఠియందును దప్ప తక్కిన యన్నివిభక్తులందును గలిగినది. వికారమునొందిన తృతీయా బహువచన ప్రత్యయమును, షష్ఠీ బహువచన ప్రత్యయమును సామాన్య బహువచన ప్రత్యయముగ నాయా భాషలయందు సంక్రమించినది. 'భిస్' ప్రత్యయ ప్రాకృత రూపమగు అహి, ఏహి, హి, అనునవి బంగాలీ, ఒఱియా, బిహారీ, మున్నగు భాషలయందు అఇ, లుగామాఱి, ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయముగాఁ గూడఁ గాన్పించుచున్నది. ఉదా. బం. లోకే; సబే మొదలయినవి.

'ఆనామ్' అను షష్ఠీబహువచనప్రత్యయము ఇతరవిభక్తుల బహువచన ప్రత్యయముగాఁ జేరుట బంగాలీ మున్నగు భాషలలో స్పష్టముగఁ గానఁగును. ఈ 'ఆనామ్' అను ప్రత్యయము 'ఆన్, అన్, ఆణ్, అణ్, ఆళ్' లుగా మాఱి దేశవాచకముగా భారతవర్షమున ననేక ప్రాంతములను దెలుపుచున్నది. 'భోటాన్' = భోటానామ్ (దేశః); కోల్హాన్ = కోల్హా (కోలుజాతి) నామ్ (దేశః); మళయాళమ్ = మలయా (పర్వతదేశ) నాం (దేశః); కొంకణము = కొంగా (కొంగుదేశమువారు) నాం (దేశః); తెలింగా (తెలుఁగువారి) ణామ్ (దేశః) మొదలయినవి. మళయాళ శబ్దవ్యుత్పత్తిని జెప్పుచు కాల్డువెల్లు - ఆళ ప్రత్యయము 'ఆళ్ = ఏలు' అను ధాతువునుండి పుట్టినదని చెప్పుట సరికానట్లు తోచుచున్నది.

క. తనగర్భాండంబుల రెంట్టను బ్రియనందనులు వెలువడమి[1]నతిలజ్జా
వనతయయి వినుత పుత్రార్థిని యొకయణ్డంబ్బు విగతధృతి నవియించెన్

క. దాన నపరార్థకాయ విహీనుండు పూర్వార్ధతను[1]సహితుం డరుణుండన
గ్గా నుదయించ్చె సుతుణ్డు మహానీతియతుండు దల్లికప్రియ[3]మొసగన్.

క్షేమక కంబలాశ్వ కాచాపి కాలాయక వృత్తిక ఖరముఖ పీడర కరవీర ఘటదంష్ట్రి పు
దంష్ట్రి బాలక బిల్వక మూషకాద శంఖ తిమిర పద్మ శంఖణ వ్రజ కోపన క్షేమక పిండా
పుణ్యగంధిక హారిద్రక ఆపానమిత్ర శ్రీవహ పాండురక పరాజిత పతంగ్రీవ కారవ్య ధ్
రాష్ట్రి పుష్కర శల్య కురగ్రీవ పీఠర కుండర విరజి సుబాహు కలపిండ సూస్తిభద్ర ము
పిండారకర్ణ శంఖశిర పూర్ణదంష్ట్రి యపరాజిత వీర్యవంత కోణనాశక కుంజర కు
ప్రతారక తిత్తిర హారిత అకక్కర కులారి కుధర కాలేయపుత్ర పారాశర కాశల ప్రభా
కుముద కుముదోద హావిల కర్దమ బహుమాల కక్కర యకక్కర కుముదాక్ష కర్కో
పరకుండ్డోదర మహోదరు లాదిగా......

5. కాళిక మణినాగ పురాణక పుంజ్జర ఏలాపుత్ర వామన నీల కల్మాష శ
అయ్యాక పుండ్రక కలపోతక......శంఖ నిష్ఠురక...హావ్యకర్ణ *omit* హాస్తిపద; పు
దంత బలక పాండుర క్తపవ అజిత పతంగగ్రీవ కౌరవ్య మారవ్య వసాగ్రీవ పుష్కరమిగ్న
omit till ప్రభాకర, ప్రకారక కుముద కుముదాక్ష......

6. శేష వాసుకి ఐరావత తక్షక ధనంజయ కాళిక మణినాగ పురాణ పంజర ఏల
పుత్ర వామన బిల్వ అనిల కల్మాష నచలాయ్యాక పుండ్రక శతపోతక సుమన విమల విమ
సుహిత పిండకర కర్కోటక కౌంతక శంఖనఖ శంఖపాల శిఖి నిష్ఠురక హిమగుహ నహు
పిఙ్గళ హావ్యకర్ణ హావిమర్ఖి ముస్గర మందర కపిశాశ్వకాళియ్య సంవృత్తక వ్రిత్త శం
నఖర పిండకర క్షేమకర కనుకపితక కరవీర ఘటదంష్ట్రి పుష్పదంష్ట్రి బలాక బిల్వక పాండు
రక పరాజిత పతంగ్గగ్రీవ కౌరవ్య ధ్రితరాష్ట్రి పుష్కరశల్య కురగ్రీవ పిండక కుండర కరా
కుధుర ప్రభాకర కుముద కుముదర కుముదాక్ష కర్కోధర కుండోధర మహోదరులాదిగా...

గ. (1) 23, 24, 26, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 42 వెల్వడమి 25, బడయజాలక
లజ్జా 29. సతిలజ్జా, (2) నవియిచ్చెన్ 5,6 నవయించెన్.

ఉ. (1) 4 సహితుడనూరుండనగ నుదయించ్చె సుతుడు (ఇందు ఛందోభంగము
కలుగుచున్నది.) 5 సహితుం డసూరుండనంగ్గా 6. 50 డనురుండనంగా 7. 8, 25, 27, సహి
తుండు ననూరుండనంగా నుదయించ్చెను సుతుడు మహానీతిపరుడు. 8. సమేతుండు ననంగా 16
సహితుడనురుడనంగ్గాసుతు, (2) 8 నీతిపరుండ్డు. (3) 4. మొనరంగ్ 5, 6, 12, మొనరక్
11, 14 మొందవక్,

'అహీ = అఇ = ఏ' యను తృతీయాః బహువచనప్రత్యయమును, ...నామ్ = ఆన్, ఆణ్, ఆళ్, అన్, అళ్' అను షష్ఠీబహువచనప్రత్యయ ...ను సర్వవిభక్తి సామాన్యప్రత్యయముగ నేర్పడని సందర్భములందన్ని ...ధునికార్యభాషలయందును సముదాయవాచక శబ్దములను జేర్చి బహు ...చనములను జెప్పికొనుట పరిపాటి యైనది. ఇట్టి సంప్రదాయము ప్రాకృత ...నందే పొడచూపినది. బహువచనప్రత్యయములుగ నార్యభాషలందు గల ...ముదాయవాచకములలో 'జన = జన్; గణ = గణ్; గళ్; మన, మాన = ...నుష్య; అనేక=అనేఅ, అనే, నే; సకల=సకల్, సఏల; లోక = లోఅ; సర్వ = ...భ, సబ, సబ్; సమస్త, సష్మ; కుల=కుల్, గుల, గుల్' అనునవి ముఖ్యము ...నవి. వీనికిని నాయా ద్రావిడభాషా బహువచనప్రత్యయములకును గల ...ంబంధము సులభముగ బోధపడఁ గలదు. గణ = గణ్ = గళ్; మన = మ్, ..., ము; లోక = లోఅ = లు; కుల = గుల, కుల్, గుల్, మున్నగు వ్యుత్ప ...లు స్పష్టముగనే యున్నవి. కాని, ద్రావిడభాషల కార్యభాషా సంబంధము ...ల్లని కాల్డువెల్లు, సునీత్ కుమార్ ఛాటర్జీ ప్రభృతు లీ సంబంధము నేర్పఱు ...ట భ్రమజనితమని యందురు; ఎందుకో తెలియదు; తాము ను ద్రావిడ ...షా బహువచనప్రత్యయములకుఁ దగిన వ్యుత్పత్తిని చెప్పఁజాలరు.

స్వామినాథ అయ్యరుగారు 'కళ్' ప్రత్యయమును 'క+ళ్' గా విభ ...ంచి 'క'-వర్ణము స్వార్థిక క-ప్రత్యయముగ నిర్వచించిరి. అయినను గావ ...ను. అప్పుడు 'లు, ళ్' ప్రత్యయముల వ్యుత్పత్తిని జెప్పవలెను. ఈ 'ల్' అనునవి ఇండో - జెర్మానిక్ ప్రథమా విభక్తిక 'న్త' (చూ. భరన్త మొద ...యినవి) నుండి కలిగినదని అయ్యరుగా రనిరి. మహతీ ప్రత్యయమగు 'ల్, ...' లు గూడ 'న్త' భవములనియే వారు నిర్వచించిరి. ఇట్లనుటకంటె నితర ...ర్యభాషా బహువచనరూపములందలి 'ల' కారమునకువలె దీనికిని 'లోక' ...బ్దమునుండి వ్యుత్పత్తిని గల్పించుట సమంజసము.

మహన్మహతీప్రత్యయమగు 'ర్, రు, ఱు' అనువానికి సరిపోవు రేఫ ...క్త బహువచనప్రత్యయము లనేకములగు నిండో-ఆర్యభాషలయందున్న ...ంతకుముందే తెలుపఁబడినది. ఈ బహువచనరేఫము నుత్పత్తినిగూర్చి ...చారింపవలసియున్నది. బంగాలీభాషలో సర్వసాధారణమగు ప్రథమా ...వచనప్రత్యయములు, '-రా,' '-ఏరా,' అనునవి. ఇవి ద్రావిడభాషల ...దువలె మనుష్యులపేళ్లకు మాత్రము చేరును: ఇట్లే, రాజ్ - బంగసీ, ...ప్ప-సిక్లైట్ భాషయందును గానవచ్చుచున్నది. దర్దికు (పిశాచ) భాష ...గు 'షినా' లో - 'రె', - 'ఆరె' అనునవి బహువచనప్రత్యయములు, ...రేజీభాషలో - 'ఆర్', కనౌజీ భాషలో - హ్వార్, హ్వారు, అను ప్రత్యయ

వ. ఇట్లు వికలాంగ్గుండై పుట్టిన యనూరుణ్ణు వినుతకునలిగి[1] నన్ను సంపూర్ణ శరీరుం గ్గానీక [2] యణ్డాం బ్బవియించ్చిన యవినీతవు [3]గావున నీవు [4]నీ సవతికి దాసివై [5] యేనూఱేం డ్లుండ్డుమని శాపంబ్బిచ్చి యింక్క నీ రెండ్డవు [6] నణ్డాం బ్బు దనకుందాన యవియు [7] నంత్తకు నుండ్డనిం [8] మ్మందుపుట్టెడు [9] పుత్త్రుడ్డు మహాబలపరాక్రమ సంపన్నుణ్డు నీ దాసీత్వంబు [10] వాంపు ననిచెప్పి సూర్యరథసూతుణ్డాయి యరిగె వినుతయు నయ్యణ్డాం బ్బతిప్రయత్నంబ్బున రక్షించుకొనియుండ్డె [11] నంత్త. ౭

క. అమరాసురవీరులు ముం[1]న్నమలపయోరాశిం ద్రచ్చి [2] కై యమృతమువడయన్[3]

సమకట్టి సురేన్ద్రపురోగములై హరిహరహిరణ్యగర్భులతోడన్.[4] ౮

ఉ. మేరుమహామహీధరము మీందికి [1]నంద్దఱు [2]వోయి యేక్రియన్
వారిధిం ద్రచ్చు [3]వారము ధ్రువంబ్బుగ దానికిం గవ్వ మెద్ది యా
ధారము దానికెద్ది యని తద్దయు వె[4]న్వడి యుంన్న నచ్యుతాం
బ్భోరుహగర్బు లిద్దఱును బూనిరి సర్వము నిర్వహింప్పంగన్. ౯

చ. అరుదుగ సర్వశైలములయంత [1] దనర్పను నాజ్ఞవంబ్బు ను
స్థిరతయు నౌషధీరస [2]విశేషతయుం గ్గల దుత్త్తమంబు మం
ద్దరకుధరంబ్బుగవ్వమగుకై దానిదె[3]యాచ్చును నిశ్చయించ్చి య
య్యిరువురు[4]నంపంగాం బెఱికియెత్తె ననంత్తుండు దన్గిరీన్ద్రముర్. ౧౦

౭. (6) వినుతకల్లి, 9. వినుతకలిగి, (2) 4. గానీక యీయయండం బవియించ్చిన 12. గానీక వేగిరించి యండ్డం 22 గానీ యల్పకాలంబున నవియించ్చిన 83 యవియించిన దానవు. (3) 4 వుంగావున, (4) 4 సవతికి దాశీత్వంబున నోపిన్నట్టి పనులు సేయుచు నేనూ 5 దాసివై యోసిపనులు శేయుమ 7 నీ సవతికి నేనూరేండ్లు దాసివై యుండుమని, (5) 19, 21 దాసివై యోపపనులు సేయుచు నేనూ 30, 33 గానై నోపపనులు 26, 45, 48, దాసివై యోపినపనులు, (6) 7 రెండగు నండ్డంబ్బు, (7) 83 యవయునంత్తకు, (8) 7 నుండనిమ్ము యింపువుట్టెడు, (9) 4 పుట్టేన పుత్త్రింణ్డు, (10) 4 నీ దాసీత్వంబు వానివలనం బాయునని చెప్పి యనూరుండు 5, 13, 18, 22, నీదాసీత్వంబు భాయునని చెప్పి, (11) 4 యుండ్డునంత్త 16 రక్షింపుమండెనంత్త.

౮. (1) 4. (2) 4. 5, 8, 13, దచిన 6 దరచి, (3) 4. వడయంన్, (4) 4. తోడంన్.

౯. (1) 83 యందరుబోయి, (2) 4. యేక్రియంన్వారధి, (3) 4, 5, 16 దచుట వారము 6 దచువారము 14 దెచ్చువారము, (4) 4. బెన్వడిని బెంపరియున్న 6 బెన్బడు చున్న 8, 30, 33, 35 53 వెన్వడి 16 జేవ్వడి 39, 40, 49 చేడ్వడి.

౧౦. (1) 4. 11, 47, యందు దనపురను సున్నతంబు, (2) 17. లతవిశేష, (3) 7. 23, 25, 33, 49, 51 దానిదె 16 దానది 21. దానికి (4) 7. బనింప్పగా.

ములు బహువచనబోధకము లగుచున్నవి. బ్రజ్, బుందేలీ, మేవాటీ, మాల్వీ, జయపురీ, మార్వాటీ, భాషలలో - 'హూఁర్' అను బహువచన ప్రత్యయము గలదు. ఖాస్ - కురా భాషయందు 'హీరు', 'హేరు' అనునవి గలవు. ఈ భాషలన్నియు నార్యభాషలే. ద్రావిడభాషా ప్రత్యయమగు '-రు' వర్ణ మిన్నిభాషలయందును జొరఁబడినదని చెప్పుటకంటె, నాయా యార్యభాషలయందువలె నిందును నున్నదనియు, ద్రావిడభాషలును నీ విషయమునఁగూడ నార్యభాషాలక్షణమును గలిగియున్నవనియు, నా భాషలలో నా ప్రత్యయమెట్లు కలిగెనో ద్రావిడభాషలయందును నట్లే కలిగినదనియుఁ జెప్పుట యుక్తముగదా.

బంగాలీభాషలోని యీ -రా,-ఏరా, అను బహువచనప్రత్యయములఁ గూర్చి ఛాటర్జీగా రిట్లు చెప్పుచున్నారు. ఈ ప్రత్యయములు షష్ఠీ బహువచనములు. తొలుత వీని తరువాత సముదాయవాచకములగు 'సబ్', 'సకల్' మొదలగు పదములుచేరి, ప్రథమా రూపము లేర్పడుచుండెను. రానురా నా సముదాయవాచకశబ్దముల యావశ్యకత తగ్గిపోయి - రా, - ఏరా, ప్రత్యయము లంతమందుగల రూపములు ప్రథమా బహువచనరూపములుగ నిలిచినవి. రేఫమంతమందుగల సర్వనామ బహువచనరూపములు నిట్లే కలిగినవి. తొలుత 'అమ్హారా - (అమారా-, అమరా) సాబొ = మేము (కన్న. అమ్); తోమ్హారా - (తోమారా-, తోమరా-) సాబొ = తమరు = మీరు; అను మొదలగు రూపములుండి 'అమరా, తోమరా' మొదలగు షష్ఠీ బహువచన రూపములే ప్రథమా బహువచనరూపములుగ భాషయందు నిలిచినవి. ఇట్లే ఏ-రా, ఏరా సబ్ = వీరు, వీరందఱు; తా-రా = వారు, తారు, అను రూపములును గలిగినవి. ద్రావిడభాషలయందలి బహువచన - రువర్ణమును నిట్లే కలిగియుండవచ్చును.

తెనుఁగున బహువచనము.

తత్సమపదముల బహువచనము.

తత్సమాచ్ఛికపదము లన్నిటిమీఁదను దెనుఁగున - లువర్ణము బహువచనమున సాధారణముగఁ జేరుచుండును. తత్సమశబ్దములలో నది మహద్వాచకమగు డుజ్ ప్రత్యయస్థానమున వచ్చును. డుమంతములు కాని శబ్దములపై నది యాగమముగానే చేరును. ము, వు, వర్ణకము లంతమందుగల శబ్దములకు - ము, వు వర్ణకేతరవిభక్తులు పరంబగునపుడు ప్రథమైకవచనేతర విభక్తులందు డుజ్వర్ణకము లోపించినట్లే యీ ము, వు వర్ణకములును లోపించుననియు, కాని యవి మఱల నాగమరూపమునఁ జేరుచుండుననియు

వ. ఇట్లు [1] పదనొకండువేలు యోజనంబుల [2] తనప్పునను నంత్రియు [3] ప్రాంతుః
గ్గల మంద్దరనగం బ్బనంత్తుం డ్డనంత్తశక్తిం [4] బ్బెటికి[5] యెత్తిన నంద్దఱు
నప్పర్వతంబుం దెచ్చి [6] సముద్రంబులోవైచి దాని [7] క్రింద్ద నాధారం
గాం గూర్మరాజు నియమించ్చి [8] యోత్త్రంబ్బుగా వాసుకి [9] నమర్చ్చి

శా. క్షోణీచక్రభరంబ్బు [1] గ్రక్కదల దిక్కుల్ మ్రోయంగా నాచ్చి
క్షీణోత్సాహ సమేతులై రయమునం గ్గీర్వాణులుం బూర్వగీ
ర్వాణ వ్రాతము నబ్ధిం ద్రచ్చు[2] నెడం దద్వ్యాకృష్ట[3]నాగానన
శ్రేణీప్రోత్థ[4] విషాగ్ని ధూమవితతుల్ [5] సేసెం బ్బయోదావలిః. ౧

క. ఉరగపతి తలలవల నురుతరజవమున నసుర[2]లూంది తత్పుచ్ఛము ని
ర్జరవరులూంది మహామత్సరమున నడిం ద్రచ్చి త్రచ్చి [3] జవమఱి
యున్నః. ౧

క. నారాయణుండ్డు వారి కవారిత జవసత్త్వములు ధ్రువంబ్బుగ నిచ్చె
వారును [1] దొల్లిటికంటె న[2] పారప్రారంభులై ర పరిమితశక్తిః. ౧

---

౧౧. (1) 4. పదినొకండు 5, 19, 20. పదనొకండు, 7. పదనకొండ్డు యోజనంబు 14. పదనకుండు 22. పదనొకొండు, (2) 4 పొడవును యేనూరుయోజనంబుల తనపుః 6. యోజనంబులు దనపుఃను, (3) 6, 7, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 67, 89, 90, 93, 94 లోంతునుం, (4) 4. డనంతశక్తినెత్తిన, (5) 6, 7, జెరికిన నందరునప్పర్వ (6) 16. దెచ్చి పాలసముద్రంబులో, (7) 4. దానికింగ్రింద్ద, (8) 6, 7, 8, 9, 11, 12, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 50, 51, 53, 54, 67, 83, 90, త్రేతంబుగా 16. సూత్రంబుగా 15. యోత్రంబుగా 20 యాత్రంబ్బు, 47. త్రేతంబు 31, 38, 49, 91, సూత్రంబు, (9) 16. వాసుగి, (10) నిమిఃంచ్చి. 6. నియమించి.

౧౨. (1) 4 తలంబు, (2) 4, 5, 8, 13, దచుః 6. దరిచిరయమందకృష్ణనాగానన ద్రెచ్చు, (3) 4. దద్వ్యాకృష్ణ, (4) 16. శ్రేణీజాత, (5) 16. జేశంబయోరాశికిః.

౧౩. (1) 4, 5, 11, తలలదెస 8, 9, తలలవలనను నురుతర జవనమునను నసురులుః పుచ్ఛము 12, 17 దలలదెస, (2) 9. జవనమునను నసురలును పుచ్ఛము 16. జవమునను నసురులుం బుచ్ఛము 34. నసురలోగి, (3) 4. 5, 7, 8, 16, 23, 24, 34, 35 దచిఃతచిః దరచితరిచి (4) 4. యున్నంః.

౧౪. (1) 5. వారలుదొల్లిటి, (2) 6, 93, 94 నవారిత ప్రారంభు.

౦, వు, వర్ణకములకు వర్తించు వ్యాకరణవిధు లాగమ ము-, -వు, వర్ణక
౦లకును వర్తించుననియు వైయాకరణులు చెప్పుచున్నారు. ఇట్లు చెప్పుట
ప్రార్థనముగాని వాస్తవికముకాదు. ము, వు, వర్ణకములు నిజముగ లోపింపను
లేదు; మఱల నవి యాగమాక్షరములుగఁ జేరనులేదు. తత్సమ ము - వర్ణ
ాంతశబ్దముల మువర్ణక మెన్నడును లోపింపదు; కాని, తత్సమ వు-వర్ణకము
థమైకవచనేతర విభక్తులందు బహుళముగ లోపించుట గలదు; ఉదా:
ప్రములు, రథములు, వనములు; రాహువులు, రాహులు; సానువులు,
సానులు; తరువులు, తరులు; కృకవాకువులు, కృకవాకులు;- మధువులు, వధు
వులు, క్రతువులు మొదలయినవి. (మధులు, వధులు, క్రతులు మొదలగు
బహువచనరూపములు గానరావు.) బహువచన లు, ల-వర్ణకములును, ప్రత్య
ాగమరూపమగు నకారమును పరమగునపుడు ప్రథమైకవచనమందు
ర్ణకముగాను, వైయాకరణుల ప్రకార మాగమముగాను వచ్చిన 'ము' వర్ణ
నకు లోపమును దత్పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును గలుగుచుండును. లోక
వ్యవహారమున నీ కార్యము నిత్యము; గ్రంథములందలి యీ కార్యమును
ంచ్చి చిన్నయసూరి వైకల్పికత్వమును దెలుపుచు 'ఒకానొకచో' నట్లగునని
సూత్రమునందుచేర్చి తత్సూత్రవివరణమున 'ఒకానొకచోట' ననుటచేత
కార్యంబునకుం బ్రయోగవైరళ్యంబు సూచింపఁబడియె' నని వ్రాసెను.
వివరణము నాధారముగాఁ జేసికొని యనేకులు నేఁ డిట్టిరూపము లసాధువు
లనుకొని వానిని వ్రాతలయందు నిషేధించుచున్నారు. ఆంధ్రశబ్దచింతా
మణిలో "వికృతౌ క్వచిచ్చ లోపో మో ర్దీర్ఘ శ్చాత ఆదిమస్య భవేత్" అను
సూత్రమున ములోప తత్పూర్వస్వరదీర్ఘకార్యములు వికృతిశబ్దములయందు
గలుగునని చెప్పఁబడినది. దీని నాధారముగఁ జేసికొని " 'సంస్కృతపదంబు
తులఁ దత్సమము సేయునపుడు ముత్వమయిన దీర్ఘమయినఁ జెల్లు' నిత్యా
ధునికానాం లక్షణ మతీవ దూషణగ్రస్తమితి స్పష్టమేవ" అని యహో
ండు చెప్పినాఁడు. కాని, వెంటనే 'మానుగ ధృతరాష్ట్రుఁడు ప్రాణానం
ంగంగ' అను తిక్కన ప్రయోగము స్మరణకు రాఁగా, 'ప్రాణానన్' అను
రూపమునకు సాధుత్వముఁ గల్పింపనెంచి 'ఉతామత్ర (పాఠాంతరము:
బుద్ధౌ) భవే ద్వా వు రస్త్రియాం ల్వాదివర్ణకే, ప్రాయశో వైకృతపదే
దీర్ఘశ్చ మోర్మతః" అను నథర్వణకారికయందు ప్రాయికముగా
కృతపదములందు మువర్ణలోపమును బూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును గలుగు
ప్రాయోగ్రహణముచేఁ దిక్కనప్రయోగము సాధు వగుచున్నదని
నుమన్నాఁడు. ఈ సమాధానము తత్సమశబ్దములవిషయమున నెట్లు
గునో తెలియదు. 'ప్రాయికముగా వైకృతపదములం దీకార్యము కలుగు'

చ. ఉడుగక యొండొరుం¹జలచి యొక్కబలంబున దేవదానవుల్
వడిగొని²వార్ధి నిట్లు దఱువం దగ నుద్భవ విష ముద్భవిల్లె³న
ల్గడలను విస్ఫులింగములు గప్పంగం బర్వినదాని జెచ్చెరన్
మృడుఁడు గడంగి⁴పట్టుకొని మ్రింగి⁵గళంబున నిల్పె బొల్పుగన్. ౧౫

వ. మఱియు నమృతంబును¹ శ్రీయును² నుచ్చైశ్శ్రవంబును గౌస్తుభంబును ధన్వంతరియు³ నాదిగా⁴ ననేకంబు⁵ లుద్భవిల్లిన నందు త్రిభువనవంద్యయయిన శ్రీ⁶ దేవియు నిజప్రభాపటల⁷ పర్యస్త ప్రభార్కగభస్తి⁸ విస్తరంబయిన కౌ⁹స్తుభంబును నారాయణు¹⁰ వక్షస్స్థలంబున¹¹ విలసిల్లె నుచ్చైశ్శ్రవంబును యుగ్యంబు¹² సురరాజగయోగ్యంబయ్యె నంత నయ్యమృతంబు నసురలు¹³ సేకొనిన. ౧౬

క. నారాయణుండు గృత్రిమ నారీరూపమునం దనుజసంబుల¹కతిమో
హారంభకారుండై యమరారులచేం గ్రమ్మఱంగ నమృతముగొనియెన్².

వ. ఇట్లుపాయంబున న¹సురల వంచించి యమృతంబుగొని విష్ణుదేవుండు దేవతలకిచ్చిన² నయ్యమృతంబు దేవత లుపయోగించుచో దేవరూపంబు³ దాల్చి రాహువు⁴ వేల్పున⁵ బంత్తి నయ్యమృతంబు⁶ పయోగింపంబోయినం దత్సమీపంబుననున్న చన్ద్రాదిత్యులు⁷ వానినెఱింగ్గి

---

౧౫. (1) 4. బొదివి, (2) 6. యిట్లువారిధిన్, (3) 4. 5, 12, ముద్భవించి, (4) 7. పట్టికొని, (5) 13. మ్రింగిగళంబుననిల్పి.

౧౬. (1) 4. నమృతంబును చంద్రుండును శ్రీదేవియును ధన్వంతరియు నైరావతంబు నుద్భవిల్లె 6. నమృతంబును శ్రీదేవియు, (2) *omit* శ్రీయును, (3) 6. ధన్వంతరియును నుద్భవిల్లిన; (4) 5. నాదిగా ననేక పదార్థంబులుద్భవిల్లినసంద్ర 7. మరియు ననేక పదార్థంబులుద్భ, (5) 23, 25, నాదిగాపదార్థంబు, (6) 4, 34, శ్రీమహాదేవియును నిజప్రభాపటలపర్యస్త; 25, 26, 27, 36 ప్రభాపటలగభస్తి; 23, 24, 30, 33, 38, 40, 47, 48, 49, 50, 54, 67, 71, 75, పర్యస్త; (7) 5. పరికీర్ణగభస్తి 6. పటలగభస్తి విస్తారంబైన 7. పర్యస్త (8) 1. విస్తారంబయిన, (9) 4, 5, కౌస్తుభరత్నంబును; (10) 4. నారాయణ (11) 6, 7, 8, 18, 24, 27, 30, 31, 33, 34, 46, 47, 83, 90 విస్తరిల్లె (12) 4. యుగ్యంబును నైరావణంబునుగజంబును సురరాజ 6. నుగ్యంబు, (13) 5. అసురలుచేకొని.

౧౭. (1) 7, 33 మనంబునవతి 26. మనంబులనతి, (2) 18. వడకొన్.

౧౮. (1) 4. అసురుల, (2) 7. 24, 25, 28, 29 కిచ్చినదేవత లుపయోగించుచో; 26, లుపయోగించుచోట (3) 5 దేవరూపంబున రాహువు 7. రూపంబులుదాల్చి (4) 6, 19. 20, 21, 22, 29, 38, 46, 54, 67, 75, 90, 91, రాహు, 7, 12, 13, 16, 23, 24, 25, 27, 39, 46 రాహుకేతువులు (5) 4, 6, వేల్పులపంక్తి 6, 19, 21, 22 వేల్పులబంత్తి 16 వేల్పులబంతి 20 దేవతలబంత్తి (6) 7. నమృతంబు ద్రావంజూచి; 93, 94 ంబుపయోగించుచున్న (7) 7. 38, 71 దానినెరింగి; 25. వారినెరింగ్గి

ననుటచే వైకృతపదములం దీకార్య మొకప్పుడు కలుగుననియే యర్థమగును గాని తత్సమపదములందు కలుగునని బోధపడదు. కావున నాంధ్రశబ్దచింతామణ్యాథర్వణకారికల మతమున ములోప, తత్పూర్వస్వరదీర్ఘములు వికృతి పదములకే చెల్లుననుట నిశ్చయమగుచున్నది. నన్నయ భారతభాగవతమున తత్సమ పదములందుగాని, వైకృతపదములందుగాని యిట్టి మార్పుకలుగుట కుదాహరణములు కానరావు; కాని, నాఁటిశాసనములలోఁ నిట్టిరూపములు కాన్పించుచునే యున్నవి. తత్సమములందు: దీపానకు (ద. ఇం. శా. IV. 939; 1000; V. 1005); వైకృతములందు: మిరియాలు (ద. ఇం. శా. V. 65, 66); గుండానకు (ద. ఇం. శా. V. 1114); కుంచాలు (ద. ఇం. శా. IV. 1064; V. 68.) అహోబలు ననుసరించి కావలయుఁ జిన్నయసూరి తన సూత్రమును దత్సమపరిచ్ఛేదమునఁ జేర్చి 'ప్రాయశః' అనుపదమును 'ఒకానొకచో' నని యాంధ్రీకరించినాఁడు. కాని, యాతఁ డనుకొని నట్లీకార్యమునకు వైరళ్యము లేదు. లోకమున '-ములు' అంతమందుగల బహువచన రూపములు లేనేలేవని చెప్పవచ్చును. గ్రంథములందును ములోప తత్పూర్వ స్వరదీర్ఘములు గల బహువచనరూపము లనేకములు ప్రయోగింపఁ బడి యున్నవి. కాని యీ రూపము లసాధువులను నభిప్రాయమాధునికలాక్షణికుల కందఱికును విడువకున్నది. కూచిమంచి తిమ్మకవివంటి యుదారలాక్షణికుఁడుఁ గూడ నిట్టిరూపములు గ్రామ్యములనియే తలంచినాఁడు. అతఁడు తన సర్వలక్షణ సారసంగ్రహమున (విభక్తిప్రకరణము, 14), 'వనము, కాలము, ప్రాణము, ధనము, డెంద, మన ముకారాంతములకు నా లెనయు నొక్క తఱిని మూలోప్వయి దీర్ఘముల్ దాపలి దెసవర్ణములకు విభక్తులువచ్చు నభవ' యని వ్రాసినను, గ్రామ్యత్వమును నిర్ణయించుపట్టున, 'తగిలివర్ణంబు లెక్కువ తక్కువలుగ నియమమెడలించి పల్కునవియె తలంప గ్రామ్యమగుచుండెఁ బరులఁ దెగడెడుచోట్లఁ జెప్పఁదగునవి కలధౌతశిఖరిసదన'; ప్రాకటముగఁ గృతులనాకడ నీకడయనుచుఁ బలుకుచోట నాడ నీడ యనిన వర్ణలోపమగు ఫలములకు 'ఫలాలనంగ హెచ్చు నీలకంఠ' అని వ్రాయుటచే ఫలాలను రూపము గ్రామ్యమనియే యాతఁడు తలంచినాఁడు. ఇట్లే యిప్పటి పండితులును దలంచుచున్నారు. ఇట్టి ప్రయోగములకు గ్రంథములనుండి కొన్ని యుదాహరణములు:

తల్లీ! యిన్నిదినాలకేనియు సుధాధారారసస్యందియై **యుల్లంబున్** సుఖియింపఁజేయు **పలు** కట్లోవింటి (భీమ. II. 120); రసాలాలు (చంద్రరే. I. 12); కొన్నిదినాల బుణాను బంధముల్ (రాధామా. III. పు. 44); తోరణాలమేల్కట్లు (రాధామా. III. పు. 59); **దినాలలో** (రాధామా. III. పు. 69); దైవాలఁ బ్రార్థించి (తొండమాన్. ఆం. సా. పరి. ప. 1913, పు. 315); మొదలయినవి.

నారాయణునకుం జెప్పిన [8] నయ్యమృతంబు వాని [9] కంఠబిలంబు
కుండ [3] ముండదట. [11]

క. అమరారి[1]మర్దనుండు సక్రము గ్రక్కున[2]నేయ రాహుకంఠము దెగి
హాము ధరణింబడియెం దన్ముఖ మమృతస్పర్శమున నక్షయంబై[3]నిలి

వ. నాంటంగోలె రాహువునకుం జన్ద్రాదిత్యులతోడి[1] [2]విరోధంబు శాశ
బ్బయి ప్రవర్తిల్లుచుండె[3].

సీ. అంత్త దేవాహితు[1]లమృతంబు గానక యెంత్తయు నలిగి బకలీన్ద్రుంగూ
మంత్తనంబుండ్డియమర్త్యులతోడి[3]పా[4]త్తింత్తియచాలునిం కేలు[5]ం
సంత్తసకట్టి[6]యుత్సాహసమేతులై యంత్తంబులేని రథాశ్వములను
దంత్తులనమితపదాతులనోడంగూర్చియంత్త కాకారులై యాచ్చియ
వరులందాంకి యేసిరురుతరశరపత జాతవాతరయా విధూతమగుచు
జెదర[7]జలద[8]పంక్తిబెదర[9]వజ్రాయుధు, [10]హృదయ ముదిలం[11]గొనంగ
త్రిదశగణము.

మహాస్రగ్ధర. అమరేన్ద్రారాతులిట్లాహవముఖమున నేయంగ్గం దత్తీక్ష్ణబా
ఘము ఘోరంబై సురానీకము[1]పయిం బెలుచంగ్రప్పినం జ్జూచి దైత

---

(8) 7. 23, 28, 29, 34, 39, 43, 90 జెప్పిన నమృతంబు (9) 7. వారి 9. కంఠ జొరకుండ (10) 12. జొరకుండ 16. చొరకుండ (11) 7. ముందట.

౧౯. (1) 4, 6, 8, 12, 19, 21, 22, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 42, 43, 4 53 అమరారి మథనుకరచక్రము 7. అమరారిమర్దనుని 16 చక్రము గ్రక్కున 11, అమరారిమథ 17 అమరాదమను, (2) 5, 83 వ్రేయు 7, 11, 16, 17, 18, 29, 33 గ్రక్కున గొని 4, 6, 8, 12, గొనుడు 19, 20, 21, 22, 28, 30, 31, 42, 43, 53, గొనిన; 34, 38, చక్రముగొని గ్రక్కునవైవ (3) 16. వెలయక.

౨౦. (1) 6. తోడ (2) 7, 12, 13, 14, 16 రాహుకేతువులకు 22. విరోధంబు రాహునకు...తోడశాశ్వ...; (3) 5. చుండ్డనంత్తా.

౨౧. (1) 19 దేవారాతు (2) 93, 94, వగచి (3) 6 తోటి (4) 13, 20, పొ దింత్తియ 14 పొందింత్తియె (5) 7 ననుచు (6) 13 సంతతకట్టె 16 నెంతయు సమక యార్హ్యాసమేతులై 23, 38, 89, సమకట్టియంత్త, (7) 5, 6 బెదరె 9 చదల (8) 9. జల పంక్తి (9) 5, 6 చెదరె 9 జవల (10) మదినిదిగులురవగ (11) 6 ముదిలగొనగ 7, 20 ముదిలికొనగ.

౨౨. (1) 6 సురానీకములను,

డు మంతశబ్దముల ప్రథమైకవచన డుజ్వర్ణమునకు బహువచనమున
ోపముగలిగి దానిస్థానమున బహువచనమున లువర్ణము చేరును. ఉదా:
ురుషుఁడు, పురుషులు; బ్రాహ్మఁడు, బ్రాహ్మలు (ద. ఇం. శా. VI. 1096);
త్రేయ గోత్రుఁడు, ఆత్రేయ గోత్రులు; - 'గోత్రులు' అని కూడఁ
ులదు. (ఆత్రేయ గోత్రుల్లైన - ద. ఇం. శా. VI. 982.) ఇట్లే, వ్యవహార
ున 'రాముళ్లు, భీముళ్లు' మొదలయిన బహువచనరూపములు కానవచ్చు
ున్నవి. కాని, 'అదంతమయి దీర్ఘపూర్వలోపధంబయిన మహద్వాచక
త్సమ పదములందు విభక్తి లకారమునకు బహువచనమున రేఫమగును': [1]
ఉదా. బాలుఁడు, బాలురు; నృపాలుఁడు, నృపాలురు మొదలయినవి.
దయాళు, కరుణాళు[2], కృపాళు మొదలగు మతుబర్థక - ఆళు ప్రత్యయాంత
శబ్దములు ఉదంతము లయినను వానికి బహువచనమున రేఫమే వచ్చును.
చోళుఁడు' అనునది తత్సమపదమైనచో దానికి బహువచనమున 'చోళురు'
ను బహువచనరూపము కలుగునేమో తెలియదు; 'చోళులు' అనురూపము
ు ప్రసిద్ధముగా నున్నది. 'ద్విత్వయుక్తలాంతంబు మీఁది 'లుల' లకును 'రుర
ాదేశంబగు' నని ప్రౌఢ వ్యాకరణకారుఁడు తెలిపి 'అరరే!...వీరారి మ,
ల్లురకున్ మట్టియగున్' అను రామాభ్యుదయమున ప్రథమాశ్వాసస్థపద్యము
ుదాహరించెను; ఇట్లే, పోతన "చెల్లా చెదరైరి పాటి చిక్కిన మల్లుర్"
భాగ. X. I. 1371) అని ప్రయోగించెను. కాని, యిచట 'మల్లుల్' అని
ను సరిపోవును. తిక్కనమాత్రము 'మల్లులు' అనియే ప్రయోగించియు

1. 'లుజసో లశసోఽలాంతాత్, లాంతాత్తు రురా తయోః క్రమేణ స్తః' అను
ాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమున దీర్ఘపూర్వలోపధశబ్దములకు మాత్రముగాక యన్ని లాంత
శబ్దములకును బహువచనమున రేఫమగునని తెలుపఁబడినది; కావున నీ సూత్రమున కతివ్యాప్తి
ోషము పట్టినదని యైనను చెప్పవలెను; లేదా, యా సూత్రకారుని మతమున జటిలుఁడు, కుటి
లుఁడు మొదలగు పదములకును జటిలురు, కుటిలురు మొదలగు బహువచనరూపములు కలుగునని
ైన చెప్పవలెను. ఇదిగాక, 'లాంతాత్' అనుటవలన అద్వ్యక్త లకారమునకే యీ కార్యము
ాగునుగాని, ఇదుత్సహిత లకారమునకుఁ గలుగదనియు గ్రహింపవచ్చును. లాంతాత్తను
ుడు లకారముపై నెట్టియచ్చున్నను బహువచనమున రేఫము వచ్చునన్నచో 'దయాళురు'
ొదలగు రూపములకు గతికలుగును. కాని, వానితోఁ బాటు 'పుణ్యశాలురు' మొదలగు
ూపములును సాధువు లగును.

2. ఆలుచ్ ప్రత్యయము దయాశబ్దముమీఁదనే చేరునుగాని, కరుణా, కృపా మొద
వానిపైఁ గలుదనియు, కరుణాల, కృపాల, అను నిట్టిరూపములు 'బాల' శబ్దమువంటి
ియు నవి అకారాంతములనియు, కావున వానికి కరుణాలురు, కృపాలురు, అనురూపములు
కాక్షేపము లేదనియు సుప్తార్థప్రకాశికాకారుల మతము.

²త్తములం గ్గోదండ చక్రో³ద్యతభుజులు మహాదారుణుల్ వీరలక్ష్మీ
రమణుల్ ⁴దుర్వారనాత్యాదరయమున నరనారాయణుల్⁵ దాఁకిరల్కన్.

మ. నరచాప¹ప్రవిముక్త దారుణ బృహన్నారాచధారల్ భయం
కరదైతేయ నికాయకాయములపైఁ గప్పెం ద్దిశల్ నిండ బం
ధురధాత్రీధరతుంగ శృంగతట సందోహం²బుపైఁ గప్పు దు
ర్ధరధారాధర ముక్తసంతత పయోధారావళిం బోలు³చున్. ౨౩

మ. పతదుర్వీధర¹ధాతునిర్ఝర జలాభంబై బ మహాదేహ ని
ర్గత సాంద్రారుణపూర మొక్కమొగి ²నోల్కఁ ద్రెళ్ళి నారాయణో
న్నతదోర్దండ విముక్తచక్ర నిహతిన్ నాకద్విషన్మస్తక
ప్రతతుల్ ఘోరరణంబునం బడియె భూభాగంబు గంపింపఁగన్.

వ॥ ఇట్లు సముద్రతీరంబున నమరాసురులకు ¹నతిఘోరయుద్ధం బయ్యె నందు నరనారాయణు లపార ²పరాక్రములై యసుర ³వీరులం ⁴బెక్కండ్రం జంపిన నుక్కడంగి దెసచెడి⁵ యసురలు ⁶ సముద్రంబు సొచ్చిన నమరులు⁷ సమరలబ్ధవిజయులై యమరపతి నమృతరక్షణార్థంబు ప్రార్థించి యథాస్థానంబున మందర⁸ నగంబుం ⁹ బ్రతిష్ఠించి తమతమ నివాసంబుల సుఖంబుండి రంత. ౨౫

క. అమృతముతో నుద్భవమై యమరేశ్వర యోగ్యమైన హయరత్నము ద
ద్విమలోదధి తీరంబునఁ, గోమరుగ నేకతమ యిచ్చం గ్రుమ్మఱు
చున్నన్. ౨౬

(2) 5, 6, 7, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 48, 53, 90 దైత్యాధములన్ (3) 6 చక్రోద్ధత, (4) 7. 24, రమణులందు ర్వార 23, రమణుర్దుర్వార, (5) 7. 24, నరనారాయణులం 23 నరనారాయణుర్.

౨౩. (1) 8. నరబాణౌఘవిముక్త, (2) 4. సందోహంబుతో, (3) 4. బోల్పదోఁచన్ 6. 16, బోల్చుచున్.

౨౪. (1) 6. ధరధామ, (2) 6. ఝల్కంజేసి 6. నొల్కం ద్రెళ్ళి 9. నొల్కండస్సె 27, 38, నల్కం ద్రెస్సి; 23, 36. నొల్కన్ ద్రవ్వి; 26. నల్కన్ ద్రవ్వి; 31, 34, నేలం ద్రెళ్ళి.

౨౫. (1) 5. సురాసురలకు మహాఘోర 7. సురాసురులకు, (2) 5. నపారబలపరాక్రములై, (3) 4. యసురవరులం, (4) 7, 25, 38, 46, 49, నసురుల నుక్కడంగ పెక్కండ్రం, (5) 5, 16 దెసచెడి దిక్కుదప్పి 7. దెసచెడి సముద్రంబుజొచ్చిన 19, 22, నుక్కుచెడి దెసచెడి 20, నుక్కడంగ్గి యసురలు 27 యసురలుక్కుచెడి చిక్కి, (6) 16. శేషించిన యసురలు, (7) 5, 7, నమరవరులు, (8) 4, 5, 6, మహానగంబు, (9) 4. (10) 4, 5 నివాసంబుల కుంజని.

న్నాఁడు. 'వలసిన ... పెనంగుజెట్టి మ, ల్లులవిఱుతున్ (విరా. I. 223, ప్రాసస్థానము); జెట్టిమల్లులతో నిప్పు డట్టువ్రాలె; నీదు నేడ్కఁ కుఁ బెనఁగెద నేర్చినట్లు (విరా. II. 13); చిక్కని మల్లులు (విరా. II. 20); వలుఁ డనంగ ... జెట్టిమ, ల్లుల విఱుచున్ (విరా. V. 323 ప్రాసస్థానము.) 'సావిదల్లుఁడు' అనుపదమునకు 'సావిదల్లులు' అనియే బహువచనరూపము ప్రయోగములఁ గాన్పించుచున్నది. 'భిల్లుఁడు' అనుదానికి 'భిల్లురు' అను రూపముండునేమో తెలియదు. 'భిల్లులు' అను రూపము ప్రసిద్ధము. 'మల్లురు' మొదలగు రేఫాంత బహువచనము లర్వాచీనకాలమున 'అల్లురు' మొదలగు వానిపోలిక నేర్పడియుండును. 'దీనురకు' అని ద. ఇం. శా. VI. 628 లో నున్నది.

"స్వర్గివాచి దేవ, సురశబ్దంబు లేకత్వ బహుత్వంబులం బ్రయోగింపంబడు." 'దేవుఁడు' అను పదమునకు 'దేవులు' అను బహువచనరూపము లేదు. 'భూదేవుఁడు' అనునది స్వర్గివాచికాదు కావున దానికి 'భూదేవులు' అను బహువచనరూపము కలుగును. వ్యవహారమునమాత్రము 'దేవుళ్లు' అను రూప మెక్కువ ప్రచారమం దున్నది. 'దేవ' శబ్దమునకు 'దేవఁడు' అను ప్రథమైకవచనరూపము పదునొకండవశతాబ్దమునుండియు శాసనములందు కానవచ్చుచున్నది. దానికి 'దేవరు' అను బహువచనరూపమును గాన్పించుచున్నది. కాని, యట్టివేయగు 'లింగఁడు' మొదలగువానికి 'లింగరు' మొదలగు బహువచనరూపములు లేవు. స్వర్గివాచి సురశబ్దముమాత్ర మెప్పుడును బహువచనమందే వాడఁబడును: సకలసురలు.—'భూసుర' శబ్దము స్వర్గివాచి కాదు గావున దానికి బహువచనరూపము 'భూసురులు' అనియే యుండును. 'అసుర' శబ్దమునకు మహత్తునందు ప్రథమైకవచనమున అసుర, అసురుఁడు, అను రెండురూపములు నుండును; బహువచనమున 'అసురులు' అను రూప మొక్కటిమాత్రము గలదు; సమాసమున 'అసురుఁడు' అనియే యేకవచన రూపము: బకాసురుఁడు. ఇట్లే, యోధ, యోధుఁడు అనునవి యేకవచన రూపములు; యోధులు అని మాత్రము బహువచనరూపము.

సంస్కృత ఇదంత శబ్దములు తత్సమము లగునపుడు వానిపైఁ బ్రథమైకవచన డుజ్ ప్రత్యయముచేరదు. ఈ యిదంతశబ్దములపై బహువచన లు-వర్ణము పరమగునపు డాయిత్వమున కుత్వము వచ్చును: హరి, హరులు; మతి, మతులు; వారి, వారులు.

సంస్కృత ఉదూదోదంత శబ్దములు తత్సమము లగునపుడు వానిపై ప్రథమైకవచనమున వువర్ణము వచ్చును. బహువచనమున నీ వువర్ణముపై లువర్ణము చేరును. ఉదంత పుంలింగశబ్దములపైఁ జేరు వువర్ణము బహుళముగ లోపించును: బాహువ్వలించి; బాహువులు, బాహులు (భార. విరా. I.

వ. కద్రువయు వినుతయు వినోదార్థంబు విహరించు[1] వారు కరిమకరని
రాఘూతజాతవాతోద్ధూత తుంగతరంగా[3] గ్ర సముచ్చల జ్జలకణాసార
టాచ్ఛాదిత గగనతలంబై నదాని నుద్యానవనంబునుం[4] బోలె బహు
విద్రుమలతాలంకృతం బైనదాని నాటకప్రయోగంబునుం బో
ఘనరస పాత్రశోభి[6] తరంగరమ్యం బైనదాని దివంబునుం బో
నహిమకరభరితం బైనదాని మఱియు. –

చ. అలఘుఫణీంద్రలోకకుహర[1] రాన్తర[2] దీప్త మణిస్ఫు[3]రత్ప్రభా
వలి గలదాని శశ్వ[4]దుదకవాసమహావ్రత శీతపీడితా
చలముని సౌఖ్యహేతు విలసద్బడబాగ్ని శిఖాచయంబులన్
[4]వెలుంగెడుదానిం గాంచి రరవిన్దనిభానన లమ్మహోదధిన్. ౨

మ. వివిధోత్తుంగతరంగ ఘట్టన[1] చలద్వేలావనై[2] లావలీ
లవలీలుంగలవంగ సంగతలతాలాస్యంబు[3]లీక్షింపుచు
న్ధవళాక్షుల్ [4]సని కాంచి రంత్త నెదురన్దత్తీరదేశంబున
న్దవదాతాంబుజ ఫేనపుంజనిభు నత్యుశ్శ్రోత్తము న్దవ్వులన్. ౨

వ. కని కద్రువ వినుతంజూచి చూడవె[1] యల్ల[2] యతిధవళంబైన యశ్వంబ
[3] నందు సంపూర్ణచన్ద్రునందు[4] నల్లయుంబోలె, వాలప్రదేశంబునన్దు

---

౨౭. (1) 4. చున్నవారు 6 విహరింపుచున్నవారు, (2) 4, 93, 94 నికరకరాఘ
6, మకరకరాఘాత, (3) 4, తరంగసంఘట్టన సముచ్చలజ్జలాసారచయోచ్చోదితగగన. 5 (
5. ఉద్యానంబునంబోలె, (5) 5, బహువిధ విద్రుమ, (6) 4, 7, శోభితదంగరమ్య 9, 1
16, 23, శోభితరంగరమ్య, (7) 4, 5 దివసకరుండునుంబోలె 6, దివసంబునుంబోలె.

౨౮. (1) 11 కుహరాంతర (2) 6. దీపమణి (3) 93, 94, దుపవాస (4) 39. వెలగెడ

౨౮. పద్యము తరువాత "మఱియు" "మఱియును" అను వచనము కానవచ
చున్నది.

౨౯. (1) 5, 6, 8, ఘట్టిత (2) 4. నైతాంవలీ 6. శైలావనీ. (3) 4. వీక్షించుచుని
5, 6, 7, 8, 11, 12, 23, 29, 30, 33, 36, 38, 39, 43, 46, 54, 67, 71, 7
లీక్షింపుచున్; 27, 34, వీక్షింపుచున్, 28, లక్షింపుచున్; (4) 22. చనుదెంచి కాం
రెదురన్.

౩౦. (1) 4. చూడుమల్లదె (2) 5. యల్లదె 6. యల్లది; 93, 94 యల్లయది (3) 7,
23, 24, 26, 28, 30, 50 యశ్వోత్తమంబునందు (4) 4, 5 చంద్రునందున్న కందునంబో
వాలంబు నల్లనైయున్నదనిన, 17, చంద్రునందుల నల్లయుబోలె (5) 5, 6, వాలంబునల్ల
యున్నయది 7, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 39 నల్లనైయున్నదనిన.

34. ద్రో. III. 91.) శత్రువులు, శత్రులు (భార. VI. అర. 72. శాంతి. . 405); జంతువులు, జంతులు (భార. అర. V. 57); సానువులు, సానులు; ంధువులు, బంధులు (భార. విరా. II. 70)—బాహు అనునది ప్రథమైక చనరూపమయినట్లు శత్రు, జంతు, సాను, అనునవి కావు.

'సంస్కృతసమంబులం దికారాంతములైన శబ్దముల యుపధా 'చ, లు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యములగును: వీచి, వీచులు; రోచి, ోచులు; వాజి, వాజులు; రాజి, రాజులు మొదలయినవి. ఇట్టి శబ్దములందు ాలవ్యమగు నుపధా 'శ' వర్ణముగూడ బహువచనమున దంత్యమగు 'స' ర్ణముగ బహుళముగ మాఱును: రాశి, రాసులు; - కాని, మాంసాశి శులు); సుకేశి (-శులు), పేశి, పేశులు;-'కాశి' (పట్టణము) కి బహువచస ుమియో నిర్ణయింపఁ బ్రమాణములేదు. బహువచనమున 'సమితి' శబ్దము ందలి యుపోత్తమేత్వమునకుఁ నేఁటి వ్యవహారమున నుత్వము కలుగు ున్నది: సముతులు.

'కంచుకి' శబ్దమునకు బహువచన లు-వర్ణము పరమగునపు డుచ్చార మున 'కంచుకులు' అని చవర్ణము దంత్యముగ వ్యవహారమున వినఁబడు ున్నది.

'దృష్టి' శబ్దమునకు బహువచన రూపమయిన 'దృష్టులు' 'దృష్లు' అను ూపము తోడను భారతమునఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నది. (విరా. II. 74; ట్టే నన్నయ.)

వైకృతశబ్దముల బహువచనము.

లు-వర్ణముగాక తెనుఁగున -రు, -ఉ వర్ణములును నొకచో బహు చన బోధకములుగఁ జేరుచుండును. ఇవిగాక యొకప్పుడు వ, మ, వర్ణములును హువచనమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. కొన్ని శబ్దములపై -కులు, -గులు, ునవి చేరుచుండును. ఇవి యితర ద్రావిడ భాషలలోని, 'కళు, గళు' అను ంని వికారము లనవచ్చును. ఆయా యంతములు గల యేకవచన రూప ులపై నేయే బహువచన ప్రత్యయములు చేరునో యీ క్రింద వివరింపఁ బుచున్నది.

1. ఆచ్ఛికములగు మహద్వాచక డుజ్వర్ణాంత శబ్దములు.

i.—"ఆఁడు ప్రత్యయాంతములు:—వీని బహువచన లకారమునకు ఘమును, దానికిముందు పూర్ణబిందు పూర్వక డ-కారమును నగును. శబ్ద 'స్త్రీ' ప్రకారము వీని బహువచనములు - ఉ చేరుటవలనఁ గలుగుననియు; యేకవచన రూపములు ప్రాచీన ద్రావిడ భాషావస్థనుండియు వచ్చిన -అన్

నల్లయై యున్నయది యనిన విని వినత నగి [6] నీవే కన్నులం జూచి తెక్కడి [7] యది నల్ల యీయశ్వరాజు [8] మూర్తి మహాపురుషు [9] సత్కీర్తియుం బోలె నతి [10] నిర్మలంబై యొప్పుచున్నయది యనిన [11] విని వినతకుం గద్రు వ యిట్లనియె. ౩౦

తే. గీ. అమ్మహాశ్వంబు ధవళదేహంబు వాలము [1] నల్ల గలిగిన నీవిప్డనాకు దాసి
వగుము నుతికి యన్ను నల్ల లేకయ్యేనేని నీకు నే దాసినగుదుం బంతన్ని
దము సలుపుము. ౩౧

వ. అని యిట్లిద్దఱు నొండొరులకు దాసీత్వంబు [2] పణంబుగా నొడివి పం న్నిదంబు [3] సఱచిన వినత యయ్యశ్వంబు డాసి [4] చూతము రమ్మనినం గద్రువ యిప్పుడు ప్రొద్దు లేదు [5] రేపకడ [6] చూతమని [7] తమ [8] నివాసం బులకుం బోయి [9] యున్నయప్పుడు. ౩౨

సీ. కద్రువ కొడుకులకడ కేఁగి యేను మిం మ్మద్దఱి [7] వేఁడెడఁ గన్నలార
నాపంపు సేయుండు గన్న [1] రక్షింపుండు [3] కామచారులకు దుష్కర
ము గలదె

(6) 6, నగికన్నులం (7) 4, 11, 12, 16, 23, 24, 26, 28, 38, 39 తెక్కడిది 5, 24, 28, తెక్కడిది నల్లన 6. తెక్కడి నల్లయయ్యశ్వ 7. జూచితే యక్కడనల్ల 8. తెక్కడినల్లన 14. యెక్కంన్నులంజూచితే యక్కాయెక్కడనల్ల 20 జూచితె యక్కాయెక్కడిదినల్ల 35 జూచితెయెక్కడిదినల్ల 25, 27, 31, 36, 49 జూచితివెక్కడియదినల్ల. (8) 7, 23, 24, 26, 30, 34, 38, 44, 45, 46, 49, 67, 75, యశ్వరాజమూర్తి (9) 5. కీర్తియునం బోలె నతిధవళంబై 6, 7, 24, 28, 38, 46, 49, 54, పురుషకీర్తి; 93, 94 పురుషుని. (10) 6. ధవళంబై (11) 5. యనినవ్వినతకు.

౩౧. (1) 6. నల్లగ్గినపుడ నీవు. (2) 7, 14, జరుగు 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53 54, 71, 75, 89, చరుగు; 26, 27, 29, 31, సరకు.

౩౨. (1) 9. అని యిద్దరు నొండొరుల పన్నిదంబులు సరచి (2) 4, 7, దాసీత్వంబు నొడివి 5. అని యిద్దరు నొండొరులకుం బన్నిదంబు చరచి దాసీత్వంబు నొడివిరవ్వినత. (3) 4 పన్నిదంబులు 6. నొడివి చరచిన. 93, 94 చతి. (4) 7. డాయం బోయిచూతము రమ్మని మగుడివచ్చి 8. చూడమని మగుడించిన నయ్యిద్దరు తమతమ 11. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 36, 38, 39, 43, 45, 46, 47 చూతము రమ్మని కద్రువ వినతయు మగుడి వచ్చి, 12 చూతము రమ్మనిన మగుడివచ్చి 13 చూతమని మగుడి తమతమ; 23. మగుడవచ్చి; (5) 9. ప్రొద్దులేదు పతిపరిచర్యాకాలంబయ్యె రేపకడయ చూతము రమ్మనిన మగుడివచ్చి తమ (6) 1, 9, 11, రేపకడను; 93, 94 రేపకడ. (7) 1, 5, చూతమని యిద్దరు మగుడి వచ్చి 6. చూతము రమ్మని మగుడివచ్చి (8) 5. తమతమ (9) 4. బోయి యుండిరంత

౩౩. (1) 6. నడిగెద (2) 4. మన్నింపుండు (3) 6. గామచారులకు

అంత గూపములనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. ద్రావిడమున న్+ఉ = న్డు, ణ్ణు, గమాఱుచుండును. గండన్+ఉ = గండన్డు = గణ్ణణ్ణు; శాసనములందు 'వేహాన్డు, మగన్డు,' మొదలగు రూపములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని, '-ంద్రు' అంతమందుగల బహువచనరూపములను భారతకవులు వాడినట్లు కానరాదు. పదునాల్గవ శతాబ్దమునుండియు నవి గ్రంథములలోని కెక్కియుండును.

మగఁడు, బహు. మగలు; అనియే భారతప్రయోగములు. దండిమగలు (భార. ద్రో. iii. 218); పోటుమగలు (భార. విరా. v. 89; ద్రో. iii. 170); మగలరాజు (భార. ద్రో. II. 239); మగలు (భాగ. VIII. 59).

ఈ క్రింది పదములు వ్యవహారభ్రష్టములై యుండుటచేతను, పూర్వగ్రంథములందు వీని బహువచనరూపము లెవ్వియో నిర్ణయించుటకుఁ దగిన ప్రమాణములు లేకుండుట చేతను, వాని బహువచన రూపములు -లు, -రు, -ంద్రు, -ళ్లులలో దేనితోనంతమయ్యెడివో తెలిసికొన వీలులేకున్నది. అడియఁడు, బహు. ఆడియలు అయియుండ వచ్చును; అనుమఁడు, బహు. అనుమలు కావచ్చును, అరుహాఁడు, బహు. అరుహాలు; ఉలుపఁడు (-లు ? ళ్లు?); ఒడయఁడు (-లు); 'ఒడయరు' అను రూపము కన్నడమునుండి వచ్చియుండును; కొడుకఁడు (బహువచనము ? లు ? రు ? ంద్రు? ళ్లు?); గండఁడు, బహు. గండలు; 'గండర గండఁడు' అను దానిలో బహువచన రు-వర్ణము కాన్పించుచున్నది. గండంద్రు, గండండ్లు, గండళ్లు అను రూపములు కలవో లేవో తెలియదు. గుండఁడు, బహు. గుండలు కావచ్చును; చెదుగఁడు, బహు. ? ; దుడుకఁడు, బహు. ? ; పొడవఁడు, బహు. పొడవళ్లు ? ; మిండఁడు, బహు. 'మిండలు' అని బహువచన రూపము వ్యవహారమున నున్నది; మిండంద్రు అను రూపమున్నదో లేదో తెలియదు; గుమ్మఁడు, బహు. గుమ్మలు (గుమ్మంద్రు, గుమ్మళ్లు, గుమ్మరు, అను రూపములుండ వేమో.) నాయఁడు, బహు. నాయలు, నాయళ్లు; అను రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి, నాయండ్లు; నాయంద్రు, అని యనవచ్చునో రాదో తెలియదు, పొడవఁడు, బహు. 'పొడవలు' కావచ్చును. పొడవంద్రు, పొడవళ్లు, అను రూపములున్నవో లేవో తెలియదు. వడుగఁడు, బహు. వడుగలు ? -ంద్రు ? -ండ్లు ? ఇదేరీతిగ కోటఁడు, జుమ్మఁడు, దమ్మఁడు, దుడుకఁడు, బాణఁడు, నడగఁడు, నరసింగఁడు, నాగఁడు, నిడుపఁడు, నీలఁడు, పులియఁడు, బొల్లఁడు, పొదఁడు, పాపఁడు, బుడుతఁడు, బాపఁడు, మనుమఁడు, బొమ్మఁడు, తిమ్మఁడు, పోఱఁడు, పోలఁడు, ప్రోడఁడు, బండఁడు, బయ్యాఁడు, బసవఁడు, బిడ్డఁడు, రాయఁడు, మన్నియఁడు, అప్పఁడు, నరియఁడు, ముదుకఁడు, బోయఁడు, బురు

చ. తడయక [1] మ్రొక్కియున్న వినుతాతనుతు నప్పలుసూచి యా
నిడుగడ [2] సేయుచుం గ్గడు నహింపక కద్రువ వానిం బిల్చి నా
కొడుకుల [3] నెల్ల నెత్తికొని క్రుమ్మరుచుండుము [4] యేమివంచ్చినన్
[5] మడువక చేయు మీ [6] వని సనుపఃణసేసెం బ్రభుత్వ మేప్పడ

వ. గరుడండును గద్రువ [1] పంచ్చిన పనులెల్లను [2] వినుతయనుమత
నతివినయపరుండై చేయుచు.

క. ఆపన్నగముఖ్యులం దన, * వీపునం బెట్టికొని పఱచి వివినములు
ద్వీపములు [1] గిరులు [2] నఖలని, శాపాలపురములుం [3] జూపెంజన
లర్కా.

వ. ఒక్కనాండు సప్తమారుతి జనంబ్బున సప్తాశ్వమణ్డలంబ్బు దాంక
నమ్మార్తాణ్డు చణ్డకిరణంబ్బు వేడిమి [1] దాంకి మాండి [2] గరుడని
నున్న యురగులు [3] దొరంగి [4] నేలంబ్బడి మూర్చ్ఛపోయినం
కద్రువ గడు నలిగి గరుడనిం బదఱి యతిభక్తి [5] నిన్ద్రు నారాధించ్చి.

చ. నర సుర సిద్ధ కిమ్పురుష నాగ [1] నభశ్చర ముఖ్యులెల్ల నీ
కరుణయ [2] వేం [3] చి మన్డ్రు త్రిజగంబ్బులు నీకులిశాభిరక్షణ
స్ఫురణనచేసి సుస్థిరతం బొందుం బురన్దర [4] సర్వలోకను
న్దర శరణంబు [5] నాకగుము దానవసూదన పాకశాసనా.

---

౮౦. (1) 6. వచ్చియున్న (2) 1. నిడుగడు సేయుచుం (3) 6. నీవు లెత్తికొని (
7, 8, 9 చుండుము యేమి 11. చుండుమరేమిపంచ్చినన్ 83, 8 యేమిబంచినన్ 22 యేమివ
నన్ (5) 4, 5, మడపక 6, దడవక ... వనినసప్పక 7, 8, మరుపక 16. మడుపక (6)
మీపని 2౩, మాపని.

౮౧. (1) 6. పంచిన (2) 4, 5 లెల్లను నతివినయపరుండై చేయుచు; (3) 9,
యనుమతినతి.

౮౨. (1) 4, 5, నదులు, (2) 4. నిఖిల (3) 8. పురములు నూప (4) 6, 7, 23-2
28-3౩, 38, 46-49, 51, 53, జని 8. జనువా డెలమింన్: 26, 27, జనువారలకున్;

* వీఁపులో నరసున్న యుండవలెనో కూడదో నిర్ణయించుట కష్టము; వ్రాఁత ప్రత
లలోఁ దఱచుగఁ గాన్పించుచున్నది.

౮౩. (1) 9, వేడిమి మాడి గరుడని 25. వేడిమిం జేసి మాడి (2) 4, 6, (3) 4, 5, 7,
14, యురగంబులు, 8, యురగంబులెల్ల (4) 6, దొరిగి 7, నొరిగి 14, సొరిగి (5) 4, 5, 6,
భక్తితో నింద్రు 7, బదరియింద్రు.

౮౪. (1) 4, 6, 7, 30, 33, నాగవియచ్చర (2) 4. కరుణము 13. కరుణను (3) 5,
వేచి 13, వేంచి (4) 4, 5, భక్తలోక, (5) 6. శరణంబ్బ.

ఁడు, బూరఁడు, బొల్లఁడు, బోడఁడు, మాలఁడు, రంగఁడు, కుట్టిఁడు, మాలఁడు, వెలమఁడు, గొల్లఁడు, రేవఁడు, లింగఁడు, వడుగఁడు, సింగఁడు, సిరంగఁడు మొదలయిన వాని బహువచన రూపములు లు-వర్ణాంతము లై యుండును. అతఁడు, ఇతఁడు, ఎతఁడు అను సర్వనామములకు బహువచన రూపములు లేనే లేవు; వానికి 'వాఁడు'నకు బహువచనమగు 'వారు, వాండ్రు, వాండ్లు, వాంళ్లు, వాళ్లు' అను రూపములే బహువచన రూపము లగుచున్నవి. మిండం డ్రు, గండండ్రు అని చిన్నయసూరి యిచ్చిన యుదాహరణముల కైనను సరియైన ప్రయోగములు చిక్కలేదు. వ్యవహారమున నా రూపములు లేనే లేవు; మిండలు, గండలు అనియే లోకమున వినఁబడుచున్నది.

ii. ఆఁడు ప్రత్యయాంతములు:—ఆఁడు ప్రత్యయము మతుబర్థమున షష్ఠీబహువచన ల-వర్ణముపై చేరుచుండును. అది 'వాఁడు' అను సర్వనామ మునఁ దొలి వకారము లోపించుటచే నేర్పడినది. ఆఁడు ప్రత్యయాంత శబ్ద ములకు బహువచన మెట్లుకలుగునో తెలియదు. తగిన ప్రయోగములు లేవు. మహతీప్రత్యయమగు - ఆఁడి చేరిన పదములకువలె దీనికిని బహువచనము కలుగునా యని సందేహము కలుగుచున్నది; లేదా, లు వర్ణమునకు రేఫా దేశమును దానికిఁ బూర్వము బిందుపూర్వక డకారమును గలుగునా ? కఱత లాఁడు, బహు. కఱతలాఁడులు (-లాళ్లు ? లాండ్రు ?); ఇట్లే - కఱదు లాఁడు, కోడిమెలాఁడు, చిన్నెలాఁడు, టెక్కులాఁడు, తక్కులాఁడు, నేసపు లాఁడు, పోకలాఁడు, బిరుదులాఁడు, బూమెలాఁడు, బొంకులాఁడు, బొక్క లాఁడు, రజ్జులాఁడు, వగలాఁడు, వన్నెలాఁడు, వాదులాఁడు మొదలయిన పదముల విషయమునను బహువచన రూపములను నిర్ణయించుట కాధార ములు లేవు.

iii - ఇఁడు ప్రత్యయాంతములు:—అట్టిఁడు (భార. సభా. I. 276; ఆది. IV. 167); ఇట్టిఁడు (భార. ఆది. V. 234); అను పదములకు అట్టిరు (భార. ఆది. IV. 17; సభా. I. 234); ఇట్టిరు (భార. ఆది. IV. 187; ఆది. VII. 73; అర. IV. 157) అను బహువచన రూపములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని, ఎట్టిఁడు (భార. ఆది. IV. 251; రామా. సుం. ఎట్టిఁడు నా నిజేశుఁడు) అను రూపమునకు బహువచన రూపము కానరాలేదు. అట్టిరు, ఇట్టిరు అను రూపముల పోలికను 'ఎట్టిరు' అనుదాని నూహించుకొనవలెనేమో. ఈ బహు వచన రూపము లిట్లుండఁగా నేఁటి గ్రంథకర్తలు అట్టిఁడులు, అట్టిండ్రు, ఇట్టిఁడులు, ఇట్టిండ్రు, ఎట్టిఁడులు, ఎట్టిండ్రు అను బహువచన రూపములను ప్రయోగించుచున్నారు. పూర్వ గ్రాంథికసంప్రదాయము తెలియకుండఁ

వ. అని స్తుతియించి పర్జన్యప్రసాదంబున [1] మహావృష్టి [2] గొడుకులపయిం గురి
యించి [3] యయ్యురగుల విగతపరితాపులం జేసి కద్రువ గర్వంబున నుఱక
గరుడని వినుతనుం బనులు గొనుచుండ నంత నొక్కనాఁడు గరుడండు దల్లి
కిట్లనియె. ౭౫

ఉ. ఆయతపక్షతుండహతికి నకులశైలములెల్ల నుగ్గుగాం
జేయు మహాబలంబును బ్రసిద్ధియునుం గల నాకు నీవనిం
బ్బాయక యొమ్మునం [1] దెపుడుం [2] బాములమోవను [3] వారికిం బనుల్
[4] సేయను నేమికారణము [5] సెప్పుము దీనిం బయోరుహాననా. ౭౬

వ. అని యడిగిన వినుత దనకుం గద్రువతోడి [1] పన్నిదంబున [2] నైన దాసీ
త్వంబును దత్కారణంబైన [3] యనూరుశాపంబునుం గొడుకున కేర్పడ
డం [4] జెప్పి యిట్లనియె. ౭౭

క. నీకతమున నా దాస్యము ప్రాకటముగం [1] బాయుననినపక్షులకెవలోనం
జేకొని యాఁడి నిర్గతశోకస్థితి నున్నదానఁ [2] జూవె ఖగేన్ద్రా. ౭౮

వ. కొడుకులు సమర్థులైనం దల్లిదండ్రుల యిడుములు [1] వాయుట యెందు
నుం గలయది గావున నీయట్టి [2] సత్పుత్త్రుం బడసియు దాసినై యుండు
దాననె [3] యనిన [4] విని వైనతేయుండు [5] దద్దయు దుఃఖితుండై యొక్క
నాఁడు గాద్రవేయుల కిట్లనియె. ౭౯

---

౭౫. (1) 9. ప్రసాదంబు బడసిమహా 93, 94 వడిసి మహా (2) 7, 28, మహావృష్టి వడసి కొడుకుల (3) 6. గురియించి విగత.

౭౬. (1) 3, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 18, 20, 23, 29, 30, 35, 40, 41, 42, 48, 90. దడవు 17, రొమ్మునందు కడుం 19, 21, 22, రొమ్ము గండ్రవడి 34, 83. రొమ్ము నందునిడి 93, 94 అొమ్మునందవుడు. (2) 7. ప్రోవను 16. వాముల మోవగ (3) 4. వీరికిం (4) 5, సేయుచునుండ నేమియది 33. నేమి యిదిచెప్పుము.

౭౭. (1) 4. తోటి (2) 4. దనకునైన (3) 5, 6, 8, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 36, 38, 39, తత్కారణంబును గొడుకునకు జెప్పి యిట్లనియె 7. తత్కారణంబును గొడుకున కేర్పడం (4) 4. కేర్పడ నంతయుం.

౭౮. (1) 7. ప్రాకటభుజపాయు (2) 4. 5, 6, జూవె.

౭౯. (1) 5. 6, యిడుములెల్ల బాయుట 4. యిడుముల నెల్లం బాపుట ప్రసిద్ధంబని యెందునుం జెప్పటగలదు నీయట్టి 7, 26, యుడుములు 12, యుడుములెల్ల (2) 5, మహా జవసత్పుత్రుం 4. మహాసత్వ సంపన్ను సుపుత్రుం బడసి దాసిన య్యేనుండువాననే (3) 7, 20, యుండుదునే 23, యుండుట తగవే (4) 5. యనిన వైనతేయుండు (5) 7, వైనతేయుం డొక్కనాఁడు.

టయు, విపరీత పాండిత్యమును జూపనభిలాషయునే దీనికిఁ గారణము.—
'వెట్టీఁడు' అను పదమునకు బహువచనరూపమేమో తెలియదు.

iv. - ఇయఁడు ప్రత్యయాంతములు:—'బొట్టియఁడు' అను దానికి 'బొట్టియలు' అని బహువచన రూపము కలుగు నేమోకాని, 'కన్నడియఁడు' అను దానికెట్లు కలుగునో తెలిసికొనుట కష్టము. ఇట్లే, తక్కిన - ఇయఁడు ప్రత్యయాంత శబ్దముల విషయమునను సందేహము కలుగు చున్నది.

v. - ఇయుఁడు ప్రత్యయాంతములు:—'ఒడయుఁడు' అను పదమునకు 'ఒడయులు' అను బహువచన రూపము కలుగునేమోఁ తెలియదు. -'ఇయుఁడు' అంతమందు గల యితరపదముల విషయమునను నింతే.

vi. - ఈఁడు ప్రత్యయాంతములు:—ఈఁడు ప్రత్యయాంత శబ్దములకు బహువచనమున డుఙ్ స్థానమున లు-వర్ణము వచ్చును: మందడీఁడు, బహు. మందడీలు (భార. విరా. I 95); మన్నీఁడు, బహు. మన్నీలు (భార. శాం. I. 9); ఉక్కీఁడు, బహు. ఉక్కీలు (నిర్వ. III.); ఎక్కటీఁడు, బహు. ఎక్కటీలు (చంద్రభా.); ఏకలీఁడు, బహు. ఏకలీలు (హరి. నల. II); కమతీఁడు, బహు. కమతీలు (సారం. I.); ఇట్లే అటమటీఁడు, ఉక్కడీఁడు, ఉద్దీఁడు, ఊడిగీఁడు, ఎకిమీఁడు, ఒంటరీఁడు, ఒడ్డీఁడు, కత్తళీఁడు, కన్న డీఁడు, కమ్మటీఁడు, కమ్మతీఁడు, కమ్మరీఁడు, కల్లరీఁడు, కాసీఁడు, కుంటె నీఁడు, కొండీఁడు, కోడిగీఁడు, తిండీఁడు, గారడీఁడు, డింగరీఁడు, తెరువా టీఁడు, తోటీఁడు, త్రిమ్మరీఁడు, దాఁపరీఁడు, దావరీఁడు, దిండీఁడు, దిమ్మ రీఁడు, దుండగీఁడు, పాండీఁడు, ప్రల్లదీఁడు, బవినీఁడు, బానసీఁడు, బూట కీఁడు, బొందడీఁడు, బోయీఁడు, మచ్చరీఁడు, మావటీఁడు, మాస్టీఁడు, మొక్క డీఁడు, రక్కసీఁడు, వాట్లీఁడు, వానీఁడు, వెగ్గలీఁడు, వెట్టీఁడు, సంగడీఁడు, సాలీఁడు, సావలీఁడు, సుంకరీఁడు, సుంకీఁడు, హెగ్గడీఁడు—మొదలగు వానికిని డుజ్వర్ణ స్థానమున లువర్ణము చేరుటవలననే బహువచనరూపము లేర్పడునని యనుకొన వలెను. -'ండ్రు, -ండ్లు,'తో బహువచన రూపములు కలుగునేమో తెలియదు; ప్రయోగములు కానరాలేదు.

vii. - ఉఁడు ప్రత్యయాంతములు:—తత్సమ శబ్దములందువలె ఉత్వ డుజ్జులు చేరిన యాచ్ఛికశబ్దముల బహువచనమున డుఙ్ స్థానమున లు-గాని, రు-గాని రావచ్చును:

ఒడయుఁడు, బహు. ఒడయులు (భార. శాంతి. II. 2); ఎల్లిదుఁడు, బహు. ఎల్లిదులు (నిర్వ. VIII.); బెట్టిదుఁడు, బహు. బెట్టిదులు (భార. విరా. IV. 54): లావంతుఁడు, బహు: లావంతులు (భార. విరా. II. 161);

చ. తడయక [1] మ్రొక్కియున్న వినుతం దానుతు నప్పులుసూచి యా
నిడుగడ [2] సేయుచుం గ్గడు సహింపక కద్రువ వానిం బిల్చి న
కొడుకుల [3] నెల్ల నెత్తికొని క్రుంమ్మరుచుండుము [4] యేమివచ్చిన
[5]మడువక చేయు మీ [6] వని సనుప్పణసేసెం బ్రభుత్వ మేప్పణ

వ. గరుడండును గద్రువ [1] వంచ్చిన పను లెల్లను [2] వినుతయనుమ
నతివినయపరుండై చేయుచు.

క. ఆపంన్నగముఖ్యులం దన, * వీంప్పునం బెట్టికొని పఱచి వివిపినముల
ద్వీపములు [1] గిరులు [2] నఖిలది, శాపాలపురములుం [3] జూపెంజన
లకుణ.

వ. ఒక్కనాండు సప్తమారుత జవంబ్బున సప్తాశ్వమణ్డలంబ్బుదాంక
నమ్మాత్తాణ్డు చణ్డకిరణాంబ్బు వేడిమి [1] దాంకి మాండి [2] గరుడని
నున్న యురగులు [3] దొరంగి [4] నేలంబ్బడి మూచ్ఛణపొయినం
కద్రువ గడు నలిగి గరుడనిం బదటి యతిభక్తి [5] నిన్దు నారాధించి

చ. నర సుర సిద్ధ కిమ్పురుషనాగ [1] నభశ్చర ముఖ్యులెల్ల నీ
కరుణయ [2] వేం [3] చి మణ్డు త్రిజగంబ్బులు నీకులిశాభిరక్షణ
స్ఫురణనచేసి సుస్థిరతం బొందుం బురన్దర [4] సన్వణలోకను
న్దర శరణంబు [5] నాకగుముదానవసూదన పాకశాసనా.

---

౮౦. (1) 6. వచ్చియుంన్న (2) 1. నిడుగడు సేయుచుం (3) 6. నీవు లెత్తికొ
7, 8, 9 చుండుము నేమి 11. చుండుమనేమిపంచ్చిన 83, 8 యేమిబంచిన 22 యేం
నణ (5) 4, 5, మడపక 6, దడవక ...వనినపప్పు 7, 8, మరువక 16. మడుపక (
మీపని 2౩, మాపని.

౮౧. (1) 6. పంచిన (2) 4, 5 లెల్లను నతివినయపరుండై చేయుచు; (3) ㆍ
యనుమతినతి.

౮౨. (1) 4, 5, నదులు, (2) 4. నిఖిల (3) 8. పురములు నూప (4) 6, 7, 23
28-3౩, 38, 46-49, 51, 53, జని 8. జనువా డెలమింన్: 26, 27, జనువారలకున్;

* వీంపులో నరసున్న యుండవలెనో కూడదో నిర్ణయించుట కష్టము; వ్రాంత ౖ
లలోం దఱచుగం గాన్పించుచున్నది.

౮౩. (1) 9, వేడిమి మాడి గరుడని 25. వేడిమింజేసి మాడి (2) 4, 6, (3) 4, 5,
14, యురగంబులు, 8, యురగంబులెల్ల (4) 6, దొరిగి 7, నొరిగి 14, సొరిగి (5) 4, 5,
భక్తితో నింద్రు 7, బదరియింద్రు.

౮౪. (1) 4, 6, 7, 30, 33, నాగవియచ్చర (2) 4. కరుణము 13. కరుణనె (3) 5
వేచి 13, వేంచి (4) 4, 5, భక్తలోక, (5) 6. శరణంబు.

కాని, బలియురు (భార. భీష్మ. III. 6); నెయ్యురు (భార. అర. VI. 62; అర. VII. 297; శాంతి. III. 512; అను. II. 271.)-'మల్లుఁడు' అనుదానికి 'మల్లులు' అనియే బహువచన రూపము; 'మల్లురు' అనురూపము 'అల్లురు' అనుదాని పోలిక నాధునికకవు లుపయోగించిరి. అతగుఁడు, అవఘళుఁడు, ఉక్కలుఁడు, ఉక్కివుఁడు, కమనుఁడు, కావరుఁడు, కూళుఁడు, దట్టుఁడు, దాళకుఁడు, చెలువుఁడు, తమ్ముఁడు (కన్నడము. తమ్మ); తాళీకుఁడు, దాళీకుఁడు, పాలుఁడు, ప్రల్లదుఁడు, బత్తుఁడు, బూటకుఁడు, వితాకుఁడు, వియ్యంకుఁడు మొదలగు శబ్దములకును బహువచనమున డుఙ్ స్థానమున లు-వర్ణమేవచ్చును.

viii. - డుఙ్ ప్రత్యయాంతములు:—'అల్లుఁడు' అను పదమునకు 'అల్లువాఁడు' అని యర్థము చెప్పుదురుకాని, అది కన్నడములోని 'అళియ' శబ్దముతో సంబంధించినది. 'అలియఁడు' అను రూపము తెనుఁగున నెన్నఁడైన నుండెనేమో కాని, యిది 'అల్లుఁడు' అను రూపములోనే తెనుఁగు గ్రంథములందు కాన్పించుచున్నది. 'అల్లువాఁడు' అను రూపము తప్పు వ్యుత్పత్తివలన నేర్పడిన కృతకరూపము; అది లోకములో నెక్కడను వినఁబడదు. 'అల్లుఁడు' అనుదానికి బహువచన రూపము తొలుత 'అల్లురు' అనియే యుండెను. (భార. ఆది. VIII. 53; ఉద్యో. IV. 122.) 'అల్లుంద్రు' అనురూపము గ్రంథముల నున్నదేమో తెలియదు. కాని యారూపము మాండలికముగ నుండియుండవలెను. వ్యవహారమున 'అల్లుళ్లు' అను దానికిఁ బూర్వరూపములు 'అల్లుండ్లు, అల్లుంద్రు' అని యుండవలెను. 'అల్లులు' అని మాత్రము బహువచనరూపము గలుగదు. 'అల్లులలో మల్లు గొప్పవాఁడు' అను సామెత మాత్రముగలదు.

పగతుఁడు, మార్తుఁడు, (అలరు) విలుతుఁడు, అను శబ్దములలో 'తు' అను నాగమాక్షరము పగ, మాఱు, విలు అనుపదములపైఁ జేరినది. ఈ '-తు' వర్ణము తమిళమున షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయము చేరకపూర్వము కొన్ని పదములపై నుపవిభక్తిగ నుపయోగించు '-త్తు' వర్ణముతో సంబంధించినది. పగతుఁడు, మార్తుఁడు అను శబ్దములకు పగతురు (భార. అర. VI. 27); మార్తురు (ద్రోణ. III. 242; III. 304; సౌప్తి. I. 53); అనునవి బహువచన రూపములు. (అలరు-) విలుతుఁడు అనుదానికి బహువచనమేమో తెలియదు. - 'విలుతులు' అగునేమో.

viii. కాఁడు ప్రత్యయాంతములు:—"కా ప్రత్యయంబు మీఁది బహువచన లకారంబునకు లఘ్వలఘు రేఫంబులును, లఘు రేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వక డకారంబునగు. విలుకాండ్రు, విలుకాఱు; వేఁటకాండ్రు, వేఁటకాఱు; వేడుకకాండ్రు, వేడుకకాఱు.-"చిన్నయసూరి. ఈ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన వానిలో ఱు-వర్ణకాంత బహువచనరూపములు ప్రాచీనములు.

వ. అని స్తుతియించి పర్జన్యు ప్రసాదంబున [1] మహావృష్టి [2] గొడుకులపయిం గురి యించి [3] యయ్యురగుల విగతపరితాపులం జేసి కద్రువ గర్వంబున నుఱ గరుడని వినుతనుం బనులు గొనుచున్నం ద త్తనొక్కనాండు గరుడండు దల్లి కిట్లనియె. ౮౫

ఉ. ఆయతపక్షతుండహతిఁ గనక్కులశైలములెల్ల నుగ్గుగాం
జేయు మహాబలంబును బ్రసిద్ధియునుం గల నాకు నీవనిం
బ్బాయక యొమ్మునం [1] దెపుడుం [2] బాములమోవను [3] వారికిం బనుల్
[4] సేయను నేమికారణము [5] సెప్పుము దీనిం బయోరుహాననా. ౮౬

వ. అని యడిగిన వినుత దనయుం గద్రువతోడి [1] పంన్నిదంబున [2] నైన దాసీ త్వంబును దత్కారణంబైన [3] యనూరుశాపంబునుం గొడుకున కేర్పడం [4] జెప్పి యిట్లనియె. ౮౭

క. నీకతమున నాదాస్యము వ్రాకటముగం [1] బాయుననినపలుకు లెదలోనం
జేకొని యూఱడి నిర్గతశోకస్థితి నున్నదాన [2] జూవె ఖగేంద్రా. ౮౮

వ. కొడుకులు సమర్థులైనం దల్లిదండ్రుల యిడుములు [1] వాయుట యెందు నుం గలయది గావున నీయట్టి [2] సత్పుత్త్రుం బడసియు దాసినై యుండు దాననె [3] యనిన [4] విని వైనతేయుండు [5] దద్దయు దుఃఖితుండై యొక్క నాండు గాద్రవేయుల కిట్లనియె. ౮౯

---

౮౫. (1) 9. ప్రసాదంబు బడసిమహా 93, 94 వడసి మహా (2) 7, 28, మహావృష్టి వడసి కొడుకుల (3) 6. గురియించి విగత.

౮౬. (1) 3, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 18, 20, 23, 29, 30, 35, 40, 41, 42, 48, 90. దడవు 17, రొమ్మునందు కడుం 19, 21, 22, రొమ్ము గండ్డవడి 34, 83. రొమ్ము నంద్దునిడి 93, 94 లోమ్మునందవుడు. (2) 7. బ్రోవను 16. వాముల మోవగ (3) 4. వీరికిం (4) 5, సేయుచునుండ నేమియది 33. నేమి యిదిచెప్పుము.

౮౭. (1) 4. తోటి (2) 4. దనకునైన (3) 5, 6, 8, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 36, 38, 39, తత్కారణంబును గొడుకునకు జెప్పి యిట్లనియె 7. తత్కారణంబును గొడు కున కేర్పడండం (4) 4. కేర్పడ నంతయుం.

౮౮. (1) 7. ప్రాకటభుజపాయు (2) 4. 5, 6, జూవె.

౮౯. (1) 5. 6, యిడుములెల్ల బాయుట 4. యిడుముల నెల్లం బాపుట ప్రసిద్ధంబని యెందునుం జెప్పుటగలదు నీయట్టి 7, 26, యిడుములు 12, యిడుము లెల్లన (2) 5, మహా జవసత్త్వతుని 4. మహాసత్త్వ సంపన్ను సుపుత్త్రుం బడసి దాసిన య్యేనుండుదాననే (3) 7, 20, యుండుదునే 23, యుండుట తగవే (4) 5. యనిన వైనతేయుండు (5) 7, వైనతేయుం డొక్కనాండు.

నన్నయ భారతమున 'సంగడికాఁడు, * దాపికాఁడు, నేర్పుకాఁడు, పరికాఁడు'
అను నేకవచన రూపములున్నవి కాని,-కాఁడు ప్రత్యయాంత శబ్దముల బహు
వచనరూపములు ప్రయోగింపఁబడి యుండలేదు. అతనికాలమున నవియెట్లుం
డెనో తెలియదు. తిక్కన 'తెక్కలికాఁలు (భార. స్త్రీ. I. 44); వేఁటకాఁలు
(స్త్రీ. I. 102) అని ప్రయోగించెను. నిబన్ధకాఁలు (ద. ఇం. శా. V. 220);
మనవితికాఁలు (ద. ఇం. శా. V. 176.) తిక్కన '-కాఁలు' పై మరల బహు
వచన లు-వర్ణమును గూడ వాడినాఁడు. "వేడుక, కాఁలులు జాలరులు సూచి"
(శాంతి. III.)

'-కాండ్రు' తోడి బహువచన రూపములు పదునాల్గవ శతాబ్దము
నుండియుఁ గానవచ్చుచున్నవి. చెలికాండ్రు (భాగ. VII. 122); సంగడి
కాండ్రు (భాగ. VII. 211); తరిగాండ్రు (భాగ. VIII. 206); వేడుక
కాండ్రు (ఉ. రా. IV.); కటారికాండ్రు (కళా. VIII.); గమికాండ్రు
(అచ్చ. రా. అర.) - ఒత్తుకాంలు (ద. ఇం. శా. VI. 955); వాస్యకాం
(కాం) లు (ద. ఇం. శా. VI. 1116) అని నున్నవి లు వర్ణము శాసనము
లందు కనఁబడుచున్నది. '-కాండ్రు' పై మరల బహువచన రువర్ణము చేరు
టయుఁ గలదు. గమికాండ్రురు (అచ్చ. రా. అర.)

పురుషసంజ్ఞావాచక శబ్దములకు 'గాఁడు' చేరి నీచార్థము నిచ్చును;
దాని బహువచనన రూపమగు 'గారు' గౌరవార్థమున నేకవచనబోధకమగును.
గౌరవార్థమున బహువచనమున 'గాఁరులు' అగును; 'గాఁడు' నకు గాండ్రు,
బహువచనమయి నీచ, గౌరవార్థములందు కాక సామాన్యార్థమునఁ బ్రయో
గింపఁబడును; దాని వికారమగు 'గాళ్లు' నీచార్థమున బహువచన బోధకమ
గును. 'అయ్యంగారు' మొదలగు రెండేసి బహువచన ప్రత్యయములు చేరియు
నేకవచన బోధకములే యగును. అట్లే 'పంతులుగారు, శాస్త్రులుగారు, మొద
లగు వానియందును రెండేసి బహువచనసంజ్ఞలు చేరియు నేకవచనము నే
తెలుపుచున్నవి. 'పంతులవారు' అను రెండు బహువచన ప్రత్యయములు
చేరిన యేకవచనబోధకపదమునకు 'పంతుళ్లవారు' అనునది బహువచన
రూపము; ఇందు మూఁడు బహువచనప్రత్యయములు చేరినవి. శాసనము
లందును వ్యవహారమునందును - గారు అనునది ప్రథమమీఁదఁ జేరుటయే
కాక దానికిఁ బూర్వమందు అనుస్వారము కూడఁ జేరుచుండును: వేమారెడ్డిం
గారు (ద. ఇం. శా. V. 2); చిట్టమరునుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 702);
ఓబుళరాజుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 279); తిరుపణి పిళ్లంగారికి (ద. ఇం
శా. IV. 282); ఖోజా అల్లింగారు (ద. ఇం. శా. IV. 711); సూరనంగారు
(ద. ఇం. శా. V. 36); ఛిన్నా దేవమ్మంగారు (ద. ఇం. శా. VI. 695)

క. మాయాదాస్యమువాయు [1]ను, పాయముసేయుండ్డు నన్ను కబనుఫ
బ్బేయది దానిన తెత్తు నజేయుండనై యమరవరులం కజేకొని[2]యేనిక
వ. అనిన నయ్యురగులు [1] గరుడని కిట్లనిరి.
చ. అమితపరాక్రమంబ్బును రకయంబ్బును లావును గల్గు ఖేచరో
త్తముండవు నీవు నీదయినకదాస్యము వాంపికొనంగ్గ [1] నీకుం జి
త్తము గలదేని భూరిభుజకదర్పము శక్తియు నేప్పడంగ్గ మా
కమృతము దెచ్చి యిమ్మనినకనవ్విహగేన్ద్రుండు సన్తసంబ్బునన్.
వ. అట్ల [1] చేయుదు నమృతంబ్బు దెచ్చి [1] మీాకిచ్చి యేనునుం దల్లియు
స్యంబ్బువలన విముక్తుల మగువారమని నొడివి తద్వృత్తాన్తంబ్బం త
దల్లికిం [4] జెప్పి యమృత హరణార్థం [5] బ్బరిగెదనని మ్రొక్కిన [6]
సంతసిల్లి కొడుకుం గ్గాంగిలించుకొని[7].
చ. అనిలుండు వక్షయుగ్మ మమృకతాంశుండు వీం పలుండు మస్తకం
బ్బునుండు సమస్తదేహమునుకనెప్పుడుంగాచుచు నీ క[1]భీష్టముల్
ఘనముగం జేయుచుండ్డెడ [2] జకగన్నుత యున్నతియు న్జయంబ్బుంజే
కొనుమని యిచ్చె దీవనలుకగోరి ఖగేన్ద్రునకుం [3] బ్రియంబ్బునన్
వ. గరుడండ్డును దల్లి [1]దీవనలు గైకొని గమనోన్ముఖుండ్డై యమృతం
దెచ్చునప్పుడు లావు [2] గలుగవలయు నాకాహారం బ్బు[3]పదేశింప్పుమ
[4]వినుత యిట్లనియె.

---

౫౦. (1) 4, 6, వాయ, (2) 8, 9, 11, 12, 17, 18, 30, 33, 40, 41, 42, 4
47, 48, 50, 51, 53, 71, 75, 89, 90, యమరవరులచే గొనినైనన్.

౫౧. (1) 5, కరుణించి గరుడున కిట్లనిరి; 4, 6, గరుణించి గరుడనికి.

౫౨. (1) 4. కొనంగబూను చిత్తము 6. వాపికొనంగబూన 7, 9, 19, 22, 26, 27
28, 35, 36, బాచికొనంగ్గ 13, వాంపుకొనంగ్గ 23, బాపికొనంగ.

౫౩. (1) 4, 5, అట్లసేయుదు; 93, 94, చేయుదు నేనమ్మ, (2) 4, 5, దెచ్చియిచ్చి
యేనునుం, (3) 5, దాసీత్వంబుబాసి 4. దాసీత్వంబువలనను బాసి, (4) 19, దల్లి కరుంగంజెప్పి
(5) 4, యమృతహరణార్థంబున కరిగెద, (6) 4. మ్రొక్కిన సంతసిల్లి, (7) 4, 5, 6,
కౌంగిలించుకొని యిట్లనియె.

౫౪. (1) 4, 6, నీకు నిష్టముల్, (2) 8, 23, జేయుచుండ్డురు జగన్నుతి యున్నతి 9,
13, 17, 19, 22, 83, జేయుచుండెడు 14. జేయుచుండెద, (3) 4, 5, 6, 7, 13, 19, 25,
26, 29, 30, 31, 33, 36, 39, 40, 41, 45, 47, 50, 71, 90, కునున్మోదంబ్బునన్.

౫౫. (1) 4. దీవెనలు నేకొని 20 దీవిెనలు 22 దీవెనలు, (2) 5, 6 లావువలయు;
93, 94 నాకు లావుగలుగవలయు, (3) 5, 6, ప్రసాదింప్పు మనిన, (4) 93, 94 బుపదేశింప్పం
డనిన 7, 26 బుపదేశింపవె యనిన.

తిరుమలమ్మంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 702):—ఒకప్పుడు - గారు ద్వితీయా రూపములపై వచ్చును: యల్లా భక్తునింగారికి (ద. ఇం. శా. IV. 702); ఇట్లే, రామా రాయనింగారు. బహువచనరూపముపై ననుస్వారము చేరఁగా దానిపై 'గారు' చేరుటయుఁ గలదు; శ్రీ రంగరాజులుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 279), రామా పండితులుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 696); ఒకప్పుడనేక గౌరవ వాచకపదములు చేరునప్పుడు 'గారు' తుది పదముపైఁ జేరును; సోమాపండితులు లింగాం పండితులు మంలా పండితులుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 699).

ix. - వాఁడు ప్రత్యయాంతములు:—'-వాఁడు' అను సర్వనామ మంత మందు చేరిన శబ్దముల బహువచనరూపములందు 'వాఁడు' కు గల బహువచన రూపములు 'వాఁడు'నకు మాఱుగఁ జేరును. అట్టివానిలో 'వారు' అంతమందు గలవి ప్రాచీనములు; 'వాండ్రు' అంతమందు గలవి యర్వాచీనములు; నన్నయ భారతమున -'వాండ్రు'తో రూపములు లేవు. తిక్కన గ్రంథములందు కనఁబడుచున్నవి. అంత నట్టువారు (భార. సౌ. II. 3); కొంచెపువారు (భార. ఉ. I. 14); బాసలవారు (భార. విరా. III. 166); మగవారు (భార. ఉ. I. 247); వేగులవారు (భార. ద్రో. II. 304); అర్వాచీనకాలమున నిట్టియెడల '-వాండ్రు' అనియుఁ జేరుచుండెను. '-వాండ్రు' పై మరల బహువచన '-రు-'వర్ణము చేరుటయుఁ గలదు: 'వెలివాండ్రురపల్లియ (భార. శాంతి. III. 284).

ఇతరములగు - డుజ్ ప్రత్యయాంతములు:—"తే ప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుజ్జగు" నని చిన్నయసూరి చెప్పెనుగాని యా ప్రభృతులెవ్వియో తెలుపలేదు. 'బోఁడు, వ్రేఁడు' పదములుమాత్ర మట్టివి కానవచ్చుచున్నవి. వానికి బోలు, వ్రేలు, అను బహువచనరూపములే కాని బోండ్లు, వ్రేండ్లు, అనునవి కానరావు.

2. ఆచ్ఛికములగు ము-వర్ణాంతశబ్దములు:—

i. సాధారణముగ ప్రథమైకవచన ము వర్ణముపై గ్రంథములందు లు-వర్ణమే బహువచనమునఁ జేరుచుండును: కొంచెములు (భార. అర. IV. 192, 292); పగ్గములు (భార. అర. V. 92); బాహిరములు (భార. విరా. I. 137); గొనయములు (విరా. I. 172); వంటకములు (భార. I. 219); పావడములు (భార. విరా. III. 74); మతకములు (భార. విరా. II. 295); లంచముల్ (భార. విరా. II. 334); దెంచనమ్ములు (భార. విరా. III. 167); కావరములు (భార. ఉ. III. 28); మీసంబుల్ (భార. VI. 94) మొదలయినవి.

క. విషనిధికుక్షి నసంఖ్యము నిషాదగణ [2] ముండ్డి ధారుణికిఁ బ్రజకుం గడుఁ
విషమమును జేయుం [2] దాని నిమిషమున భక్షించ్చి చనుము కమిత్ర [3]
విఘాతీ. ౫౬

వ. భక్షణవిషయంబున బ్రాహ్మణుని [1] బరిహరించునది యనిన [2] గరుడండు
నాకు బ్రాహ్మణు [3] నెఱుంగ్గు తెఱం గెఱింగ్గింపు [4] మనిన వినత యిట్ల
నియె. ౫౭

క. రయమున మ్రింగ్గుడు [1] గాలము, క్రియ నెవ్వండు కంఠబిలముఁ గ్రిందికిం
జన క [2]
గ్నియపోలె [3] నేచ్చుఁ జుండ్డును భయరహితా వాని నెఱుంగు మీ బ్రాహ్మణు
లుఁగాఁ. ౫౮

తే. గీ. కోపితుండ్డైన [1] విప్రుండు ఘోరశస్త్ర, మగు మహావిషమగు నగ్ని
యగు నతండు
యర్చితుండైన జనులకు నభిమతార్థ, సిద్ధికరుండగు [2] గురుండగుం జేయుం
[3] బ్రీతి. ౫౯

వ. అని బ్రాహ్మణస్వరూపంబుం జెప్పిన నెఱుంగి వినుత వీడ్కొని గరుడం
డతిత్వరితగతిం [1] బఱచి సముద్రోదరంబున [2] నున్న నిషాదుల ననేకశ
[3]తసహస్రసంఖ్యలవారిం బాతాళవివరంబునుం [4] బోని తనకంఠబిలంబుం
[5]దెఱచి యడ్డుఱ [6] నొక్క పెట్ట మ్రింగ్గిన నం దొక్క విప్రుణ్ణుండ్డి కుత్తు

---

౫౬. (1) 6, నిషధగణంబుండి 8. నిషాదబలముండ్డి, (2) జేయువారి 2. విషము సేతురువారిని...5. విషమును సేసెడివారినిమిషమున.. 4. సేయువానినిమిష 6. సేసెడువారి, (3) 1, 4, 7, 9, 14, 30, 33, 34, ధ్వంసీ.

౫౭. (1) 4, 5, 8, 13, బ్రాహ్మణుం బరిహరింపుమనిన 6, బ్రాంహ్మనిం బరిహరింపు మనిన, (2) 6. యనిననాకు, (3) 5, 8, బ్రాహ్మణు తెఱం గెఱుంగింపు...7. బ్రాహ్మణు నెఱిం గ్గింపవలయుననిన 22. తెఱంగ్గెఱుంగ్గింపుండ్డన, (4) 6. డనిన.

౫౮. (1) 6. మ్రింగ్గెడు 13. మ్రింగ్గెడు కాలముక్రియ, (2) 6, కజ్జుయపోలె 7. అగ్నియపోలె 19, 22, కగ్నియబోలె 21 కగ్నియుబోలె, (3) 5. దహించును. 4, 6 లో దహిం చ్చును, (4) 5. బ్రాహ్మణు లగుటఁ 4 బ్రాహ్మణుకులుగాఁ 13, 14, 17 బ్రాహ్మణుం గాంగఁ.

౫౯. (1) 6. కోపితుండ్డయి విప్రుండు, (2) 13 సర్వజ్ఞుం జేయుంబ్రీతి, (3) 4. జేయుబ్రియము.

౬౦. (1) 4. గతింజని (2) 6. సముద్రంబు దరినున్న (3) 4 ననేక సహస్రసంఖ్యలం గలుగువారిం 4. వివరంబునబోని 12 వివరంబపోని (5) 4. కంఠంబు దెరచి (6) 4, 5, 6, 9, నొక్కట

ii. "లులనలు పరంబులగు నపుడొకానొకచో ముగాగమంబునకు లోపంబును దత్పూర్వ స్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాషనగు: వజ్రములు, వజ్రాలు మొదలయినవి." - చిన్నయసూరి. దీనిపై విమర్శను మీఁదఁ జూడ నగును. తొలుతనుండియు నీమార్పు తెలుఁగునఁ గానవచ్చుచునే యున్నది. చిన్నయసూరి యన్నట్లు దీనికిఁ బ్రయోగ వైరల్యము లేదు. నన్నయ భారత భాగమున నిందు కుదాహరణములు లేకున్నను నాఁటి శాసనములందు గాన వచ్చుచునే యున్నవి. ఉదా. 11-వ శతాబ్దమున మిరియాలు (ద. ఇం. శా. V. 65, 66); గుండానకు (ద. ఇం. శా. V. 1114); కుంచాలు (ద. ఇం. శా. IV. 1064; V. 68); తరువాతి కాలమున: కళ్యాలు (భార. విరా. I. 95; కర్ణ. I. 140); చుట్టాలు (భార. అను. IV. 382; భాగ. I. 233; II. 53; పాండు. III. 18); నిజాలు (భాగ. VI. 200); బోనాలు (భార. ఉ. III. 229); గుర్రాలు (ఉ. నై. 70); వియ్యాలు (ఉ. హరి. III. 82); వేసాలు (దశా. 313); గుఱ్ఱాలు (పాండు. II. 38; రామాభ్యు. VII. 274); మీసాలు (మను. II; పాండు. III. 66) అలుపాలు (భార. ఉద్యో. III. 117); చందాన (భార. ఆశ్ర. I. 103); సారసానకు (భార. భీ. I. 142); అఁకొన్నతనాన (భీమ. II. 120); ముత్యాలు (శృం. నై. VIII. 161); బేరానకు (శుక. పు. 47); - మొదలయినవి. చోద్యాలు (వరాహ. I. 3); పంతాలు (కళా. I. 147); ముత్యాలు (పాండు. II. 175); బేహారాలు (వరాహ. IX. 125); గంగాళాలు (వరాహ. IV) మొద.

iii. ఒకప్పుడు డిట్టిచోట్ల 'ఆ' కు 'ఏ' కూడవచ్చును: ముత్తేలు (యయా. పు. 7); కల్లేలు (రంగరా. III. 204); కడేలు (యయా. పు. 16); బల్లేలు (రంగారా. III. 200); బిడేన (యయా. పు. 17).

iv. ఒకప్పుడు ముప్వర్ణము లోపింపఁగాఁ గలిగిన అకారదీర్ఘమునకు హ్రస్వమును గలుగుచుండును. చుట్టలు (భార. శల్య. II. 134; విరా. I. 49); మీసలు (భార. అర. VI. 315; భాగ. VI. 92; 318); కుంచము, కుంచములు; కుంచాలు, కుంచలు (ద. ఇం. శాసనములు) మొదలయినవి.

v. ఆ-త్వము పూర్వమందుగల ము-కారాంతపదములు ముప్వర్ణకాంత ములవలెఁ గాన్పించును. వానికి బహువచన లు-వర్ణము పరమగునపుడు ము వర్ణము లోపించును: జాజాము, జాజాలు; ఏతాము, ఏతాలు; పెండ్లాము (భాగ. III. 982), పెండ్లాలు.

vi. 'మొదవు' శబ్దమునకు 'మొదవులు, మోదాలు, మోదలు' అను మూఁడు బహువచన రూపములును శాసనములందు గాన్పించుచున్నవి.

మాయీదాస్యమువాయు [1] ను, పాయముసేయుండ్డు నంన్ముకబనుపు ణ్డిష్టం
బ్బేయది దానిన తెత్తు నజేయుండనై యమరవరులంకజేకొని[2]యేనిఁ. ౫౦
అనిన నయ్యురగులు [1] గరుడుని కిట్లనిరి. ౫౧
అమితపరాక్రమంబ్బును వేగయంబ్బును లావును గల్గు ఖేచరో
త్తముండవు నీవు నీవయినకదాస్యము వాంపికొనంగ్గ [1] నీకుం జి
త్తము గలదేని భూరిభుజకదర్పము శక్తియు నేర్పుఁడంగ్గ మా
కమృతము దెచ్చి యిమ్మనినకనవ్వెూగేన్దుగ్రాంకు స్తనంబ్బునఁ. ౫౨
అట్ల [1] చేయుదు నమృతంబ్బుదెచ్చి [1] మీాకిచ్చి యేనునుం దల్లియు [3] దా
స్యంబ్బువలన విముక్తుల మగువారమని నొడివి తద్వృత్తాంతంబ్బంత్తయుం
దల్లికిం [4] జెప్పి యమృత హరణార్థంబ్బు [5] బ్బరిగెనదని మ్రొక్కిన [6] వినుత
నంత్తసిల్లి కొడుకుం గ్గాంగిలించుకొని[7]. ౫౩
అనిలుండు వక్షయుగ్మ మమృతాంశుండు నీం పలుండు మస్తకం
బ్బినుండు సమస్తదేహమునుకనెప్పుడుంగాచుచు నీక[1]భీష్టముల్
ఘనముగం జేయుచుండ్డెడు [2] జగన్నుతి యున్నతియు న్జయంబ్బుంజే
కొనుమని యిచ్చె దీవెనలుకోరి ఖగేంద్రుగ్రి [illegible] [3] బ్రియంబ్బునఁ. ౫౪
గరుడుండ్డును దల్లి [1] దీవనలు [illegible] మనోన్ముఖుడ్డై యమృతంబ్బు
దెచ్చునప్పుటు లావు [2] గలుగవలయు నాకాహారం బ్బు[3]పదేశింప్పుమనిన
[4]వినుత యిట్లనియె. ౫౫

---

౫౦. (1) 4, 6, వాయ, (2) 8, 9, 11, 12, 17, 18, 30, 33, 40, 41, 42, 45, 48, 50, 51, 53, 71, 75, 89, 90, యమరవరులచే కొని [illegible] వఁ.

౫౧. (1) 5, కరుణించి గరుడున కిట్లనిరి; 4, 6, గరుణించి గరుడునికి.

౫౨. (1) 4. కొనంగబూను చిత్తము 6. వాంకొనంగబూన 7, 9, 19, 22, 26, 27, 35, 36, బాచికొనంగ్గ 13, వాంపుకొనంగ్గ 23, బాకొనంగ.

౫౩. (1) 4, 5, అట్లసేయుదు; 93, 94, చేయుదు కెనమృ. (2) 4, 5, దెచ్చియిచ్చి నుం, (3) 5, దాస్యంబుబాసి 4. దాస్యంబువలననుబాసి. (4) 19, దల్లికరుంగంజెప్పి, 4, యమృతహరణార్థఁంబున కరిగెద, (6) 4. మ్రొక్కిన సంతసిల్లి. (7) 4, 5, 6, లించుకొని యిట్లనియె.

౫౪. (1) 4, 6, నీకు నిష్టముల్, (2) 8, 23, జేయుచుండ్డెరు జగన్నుతి యున్నతి 9, 7, 19, 22, 83, జేయుచుండెడు 14. జేయుచుండెద, (3) 4, 5, 6, 7, 18, 19, 25, 9, 30, 31, 33, 36, 39, 40, 41, 45, 47, 50, 71, 90, కున్నదంబ్బునఁ.

౫౫. (1) 4. దీవెనలు కొని 20 దీవెనలు 22 దీవెనలు, (2) 5, 6 లావువలయు; 4 నాకు లావుగలుగవలయు, (3) 5, 6, ప్రసాదింప్పు మనిన, (4) 93, 94 ఉపదేశింప్పుం 7, 26 ఉపదేశింపవె యనిన.

౩. మహతీవాచక ప్రత్యయములు:—

i. - ఆఁడి ప్రత్యయాంతములు:—'ఆఁడి' అనునది మహద్వాచక మగు - ఆఁడు ప్రత్యయమువలె షష్ఠీ బహువచన రూపములమీఁదనే చేరు చుండును: కులుకులాఁడి, వన్నెలాఁడి మొదలయినవి. వీనికి ఇదంతశబ్దములకు వలెనే బహువచనరూపములు గలుగును: కులుకులాఁడులు, వన్నెలాఁడులు మొదలయినవి. కులుకులాళ్లు మొదలగురూపములు కలుగనేమో.

ii. -త,- తి-, తుక-, ద-, ది-, దుక మొదలగు మహత్యర్థబోధక ప్రత్యయములపై లువర్ణము చేరును; ఇత్వమున కుత్వము కలుగును: నెలఁతలు, పొలఁతులు, నెలతుకలు, ఉవిదలు, వెలఁదులు, వెలదుకలు మొదలయినవి; గోతి, గోతులు.

iii. లి-వర్ణాంత మహతీవాచకపదములపై బహువచన లువర్ణముచేరి తత్పూర్వమందున్న యిత్తునకు ఉత్తు కలుగును: చెలి, చెలులు; తొయ్యలి, తొయ్యలులు; ఉగ్మలి, ఉగ్మలులు; పైదలి, పైదలులు మొదలయినవి. తొయ్యళ్లు, ఉగ్మళ్లు, పైదళ్లు, అను రూపములు కలుగవు. - 'ఆలి' కి 'ఆలు' కువలె 'ఆండ్రు' అగును. 'ఆలులు' అని బహువచనరూపము కలుగునేమో తెలియదు. 'చూలి'కి బహువచనరూపము 'చూలు'కు వలె 'చూళ్లు' అగునేమో; 'చూండ్రు' అనికాదు.

iv. లు-వర్ణాంత మహతీవాచకపదముల బహువచనమున వాని తుది లు-వర్ణము లోపించి, బహువచన లువర్ణమునకు రువర్ణ మాదేశమయి దాని పూర్వమందు బిందుపూర్వక డకారము నిలుచును: ఆలు, ఆండ్రు; చెలియలు, చెలియండ్రు; చెల్లెలు, చెల్లెండ్రు; మఱఁదలు, మఱఁదండ్రు మొదలయినవి. ఈలువుటాండ్రు (భార. అర. VII. 61); 'ఈలువుటాలు' అను ప్రయోగము కనఁబడలేదు. కోడండ్రు (భాగ. I. 267); ముద్దరాండ్రు, వింతరాండ్రు (భాగ. VI. 255); అక్కసెలియండ్రు (భాగ. VIII. 183); అక్కచెల్లెండ్రు (భాగ. VIII. 473); ఆండ్రు (భార. విరా. II. 231).

-'ఆండ్రు' పై మరల బహువచన రు - వర్ణము చేరునా? ఆండ్రురు (భార. అశ్వ. IV. 69; స్వర్గా. I. 65; విరా. II. 140.) ఇది 'ఆండురు' అను శిథిలరూపము కావచ్చును.

'ఏరాలు' అనుపదమునకు బహువచనమేమో తెలియదు. 'ఏరళ్లు' అని లోకమున వినఁబడుచున్నది. ఇది ప్రాచీనరూపమగు 'ఏరండ్రు' అను దాని వికృతికావలెను. అపుడు ప్రాచీనకాలమున 'ఏరాలు'కు హ్రస్వరూప మగు 'ఏరలు'కు 'ఏరండ్రు' అను బహువచన రూపముండెడిదని యూహింప వలెను. ఇట్లే 'గొడ్రాలు'కు బహువచనరూపము లోకమున 'గొడ్రాళ్లు'

క. విషనిధికుక్షి నసంఖ్యము నిషాదగణ [2] ముండ్రి ధారుణీప్రజకుం గడుఁ
విషమమును జేయుం [2] దాని నిమిషమున భక్షించి చనుము కమిత్ర [3]
విఘాతీ. ౫౬

వ. భక్షణవిషయంబ్బున బ్రాహ్మణునిం [1] బ్బరిహరించ్పునది యనిన [2] గరుడండ్డు
నాకు బ్రాహ్మణు [3] నెఱుంగ్గుతెఱం గ్గెఱింగ్గింప్పు [4] మనిన వినుత యిట్ల
నియె. ౫౭

క. రయమున మ్రింగ్గుడు [1] గాలము, క్రియ నెవ్వండు కంఠబిలముకు క్రింద్దికిం
గ్నియపోలె [3] నేచ్చుఁ దుండ్డును భయరహితా వాని నెఱుంగుకు [1] బ్రాహ్మణు
జన క [2]
లుంగాఁ. ౫౮

తే. గీ. కోపితుండ్డైన [1] విప్రుండు ఘోరశస్త్ర, మగు మహావిషమగు నగ్నిక
యగు నత్యు
యర్చితుండైన జనులకు నభిమతార్థ, సిద్ధికరుండగు [2] గురుండగుం జేయుం
[3] బ్రీతి. ౫౯

అని బ్రాహ్మణస్వరూపంబ్బుం జెప్పిన నెఱుంగి వినుత వీడ్కొని గరుడం
డ్డతిత్వరితగతిం [1] జని సముద్రోదరంబ్బున [2] నున్న నిషాదుల ననేక
[3] తినహస్రసంఖ్యలవారిం బాతాళవివరంబునుం [4] బోని తనకంఠబిలంబుం
[5] దెఱచి యుండ్డు [6] నోరఁ బెట్టి మ్రింగ్గిన నం ద్దోకఁ విప్రుండ్డుండ్డి కుత్తు

౫౬. (1) 6, విషధరగణంబ్బుండి 8. నిషాదబలముండ్డి, (2) జేయువారి 2. విషము
రువారిని...5. విషముసేయుడివారిని మిషమున.. 4. సేయువానినిమిష 6. సేసెడువారి,
1, 4, 7, 9, 14, 30, 33, 34, ప్పంకి.

౫౭. (1) 4, 5, 8, 13, బ్రాహ్మణుం బరిహరింపుమనిన 8. బ్రాహ్మణునిం బరిహరింపు
(2) 6 యనిననాకు. (3) 5, 8, బ్రాహ్మణు తెఱం నెఱుంగింపు...7. బ్రాహ్మణునెఱిం
గలయుననిన 22. గెఱింగ్గెఱుంగ్గింప్పుండ్డన, (4) 6. డనిన.

౫౮. (1) 6. మ్రింగ్గుడు 13. మ్రింగ్గుడు కాలముక్రియ, (2) 6, కగ్నియపోలె 7 అగ్ని
రె 19, 22, కగ్నియపోలె 21 కగ్నియపోలె. (3) 5. దహింప్పును. 4. 6 లోదహిం
(4) 5. బ్రాహ్మణు లకటా 4 బ్రాహ్మణుకులగాఁ 13, 14, 17 బ్రాహ్మణుం
గాఁ.

౫౯. (1) 6. కోపితుండ్డు విప్రుండు, (2) 13 సర్వకాముం జేయుంబ్రీతి, (3) 4.
రించుము.

౬౦. (1) 4. కరించఁ (2) 6. సముద్రంబు దరినుండ్న (3) 4 ననేక సహస్రసంఖ్యలం
రిం 4. వివరంబ్బునబోని 12 వివరంబుపో (5) 4

అని వినఁబడుచున్నది. పూర్వకాలమున 'గొడ్రాండ్రు' అను రూపముండెడి దేమో; ప్రయోగములు కానరావు.

'గట్టువాలు' అనుపదమునకు బహువచనమేమో తెలియదు; 'గట్టివాళ్లు' అగునేమో! 'గట్టువాండ్రు' అని కాదేమో! 'గట్టివా' శబ్దమువలె నిది 'గట్టువా' అనుశబ్దమయి దానిమీఁద బహువచన లు-వర్ణము చేరుటవలన నీ రూపము కలుగలేదు. కావున నిది 'గట్టువ + ఆలు' అయి యుండవలెను. 'గట్టివ'కు "గట్టివచేతలుంబసలుఁ గల్లదనంబులు" అని ప్రయోగమున్నది (పాంచా. I.); అట్లే "గట్టివాజాడ లెట్టుగాఁ బట్టువడిరొ" (సీలా. III.) గట్టివా యొక్కతె (ఉ. రా. III.) 'గట్టివా' అనునది 'గట్టివ' కు మొదటి రూపమని శబ్దరత్నాకరకారుఁడు దానికి 'ధూర్తుఁడు, ధూర్తురాలు' అను రెండర్థములను జెప్పెను. ఇట్లు చెప్పుట సరికానట్లు తోఁచుచున్నది. 'గట్టివ' మహద్వాచకమును, దానికి 'గట్టివా' మహతీరూపము నయినట్లు కానవచ్చుచున్నది. 'గట్టువాలు' పదము 'గట్టువ + ఆలు' అను పదములసమాసమే కావచ్చును కాని, 'గట్టువ' కు ప్రయోగము కానరాదు.

౮. "కూఁతుశబ్దము ప్రథమైక వచనంబునకు రువర్ణంబగు. కూఁతురు—కూఁతులు.—కూఁతురులు, కూఁతుళ్లు, కూఁతిరి సీత్యాది రూపంబులు గ్రామ్యంబులని యెఱుంగునది."— చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణము. ఆచ్ఛి. 8.

పైసూత్రమువలన 'కూఁతురు' శబ్దమునకు 'కూఁతులు' అనునదియే బహువచన రూపమనియు, కూఁతురులు, కూఁతుళ్లు అనురూపములు వ్యవహారమునం దున్నను వానిని గ్రంథములం దుపయోగింప నసర్హములనియుఁ దేలుచున్నది. 'కూఁతుండ్రు' అనుబహువచనరూపము నుదాహరింపక పోయిన నది గ్రామ్యమే యయినట్లు చిన్నయసూరి యభిప్రాయము కానోపును.

చిన్నయసూరి 'కూఁతు' శబ్దమును బ్రాతిపదికముగఁ దలంచి దానిపైఁ బ్రథమైకవచన ప్రత్యయముగ రు- వర్ణమువచ్చునని తలంచి యుండవచ్చును. 'కూఁతు' అనునది యే పూర్వగ్రంథమందును బ్రథమైకవచన రూపముగాఁ బ్రయోగింపఁబడి యుండకున్నను నేఁటి కొందఱు కవులును బండితులును దానినే బ్రథమైకవచనమునఁ బ్రయోగించుచున్నారు. ఇది తప్పు. 'కూఁతురు' అనునది మహతీవాచక పదము. అందు 'రు' అనునది మహతీబోధకమగు ప్రథమైక వచన ప్రత్యయమనిచెప్పుట పొరబాటు. 'కూఁతురు' అను పదమునకు 'కూఁతుఱు' అనియు రూపాంతరము కలదు. 'కూఁతురు (-ఱు)' అనుప్రథమైక వచన రూపమందలి తుది 'రు', 'ఱు' అనునవి కొన్నియెడలఁ బ్రథమైకవచనేతర విభక్తులందు లోపించునని సూత్రించుట సమంజసముగ నుండియుండును

కఱు [7] డిగక నిప్పునుంబోలె నేచ్చుచున్న [8] నెఱుంగ్గి నాకణ్ఠబిలంబున [9] విప్రుణ్ణున్న[10] వాండేని వెలువడి వచ్చువది యనిన [11] గరుడని కవ్విప్రుం డిట్లనియె. ౯౦

. విప్రుండ నున్నవాండ నపవిత్ర నిషాది మదీయభార్య గీ
త్రికప్రియ దీనిం బెట్టి చనుకదెంచుము [1] ధర్మమ్మిదె నాకు నావుడు[2]
విప్రులంబొంద్దియున్న యపవిత్రులుం బూజ్యుల [3] కారె కావున
విప్రకులుణ్ణ వెల్వడుముకవేగను నిపుడు నీనిషాదియుకా. ౯౧

అనిన నా గరుడని యనుగ్రహంబున [1] బ్రాహ్మణుణ్ణు నిషాదీసహితుండై [2] వెలువడివచ్చి గరుడని దీవించి [3] యభీష్టుండనియె గరుడుండును గగనంబునంబ్రదటి [4] గన్ధమాదనంబునం దపంబు సేయుచున్న కశ్యపుంగని నమస్కరించి [5] యస్మజ్జననీ దాస్య నిరాసార్థంబు గల నమృతంబుం దేర [6] నరిగెద నిషాదభోజనంబున నాంకిలి దీరకున్నయది నా కాహారంబుం బ్రసాదింపు [7] మనిన [8] కశ్యపప్రజాపతి యిట్లనియె. ౯౨

అనలవిభుండు విభావసుం డను విప్రుండు నియమవన్మునికర్త్తా సుప్రియుండ్డు
తనరి సుఖమున్న నాతని యనుజుండు మఱి సుప్రతీకుండను వాండనిని.
మనపితృవర్గము పడసిన ధనము విభాగింపు [1] [2] ధర్మ తిథి నా
కని యనుగంబున పంచిన విభాగమునుత్తవలెనుక. ౯౩

(7) 4, 5, 6, కుర్త్రకకండి 7, 8, 23 24, 27, 28, 35, 45, 53, 54 లెక్క
) 6. నెరుచుమున్న 71. నెరినుమున్న. (9) 4, 6. నా కంఠబిలంబువనున్న వాండవు
పుండవే (10) 6. విప్రుండున్నవాండవే (11) 4. యనినవంను; విప్రుండు గరుడుని
నియె 7 గరుడనికి విప్రుండిట్లనియె.

౯౧. (1) 4. 93, 94 యుమ్మ 5, 8 ధర్మమ్ము 13. ధర్మమ్మునుగాను (2) 5, 6,
•వుడ, 93, 94 నావుండుడ (3) 5. పూజ్యులౌ 13. పూజ్యులు పూజ్యులు.

౯౨. (1) 5, 6, యనుగ్రహంబు వడసి (2) సహితుండుగా. (3) 5, 6, దీవించి యరిగె
రుడుండును. 4, 6, దీవించి యవ్విప్రుండరిగె గరుడండును 7, వచ్చి వాని దీవించి 9, 11,
, 50, యభీష్టం బరిగె (4) 4, 6 బలిచి కశ్యపుం (5) 4 నమస్కరించి జనని దాస్య
) 6, 7, 24, 26, 30, 33, దేనరిగెద; (7) 5, 6, ప్రసాదింపుడనిన. (8) 4. కగంకకు.

౯౩. (1) 1. ధనము విభాగించినాకు ధర్మభాతిమ్ము ...4, 19, 20, 22, 24,
, 27, 28, 33, 39, 43, 46, 47, 69, విభాగించి నాకు ధర్మభాతిమ్మని యడుగు
ండ... 6 విభాగించి నాకు ధర్మభాతి నిమ్మని యడుగుచుండంగా విభావసుండు వాంకార
నక 9, 11, 12, 14, ధర్మభాతిమ్మని యడుగుచుండ బోయి యనుజునకు 17, 19 నిమ్మని
గుచుండంగా మఱి (2) 5. నాకు ధర్మభాతి నిమ్మని యడుగుచుండ బోయిన యనుజు...!

'కూఁతురు' లోని తుది రు-వర్ణము ప్రథమైకవచనప్రత్యయ మందురేని 'చెల్లె లు, మఱఁదలు' మొదలగువానియందలి తుది లు-వర్ణమును బ్రథమైకవచన ప్రత్యయమే యని చెప్పవలయును. కాని, యట్లు చెప్పముగదా. చెల్లెలు, మఱఁదలు అను వానిలోని 'లు' అనునది మహత్త్వార్థబోధకవర్ణమనియు, - ఆలు పదమునందలి తునుకయనియు నందుము. 'కూఁతురు' శబ్దములోని రు-వర్ణమట్టి మహత్త్వార్థబోధకవర్ణముగానైనఁ గానరాదు. శబ్దస్వరూపమే యది యని తోఁపకపోదు. కావున 'కూఁతురులు, కూఁతుళ్లు, కూఁతుండ్రు' మొద లగు బహువచనరూపములు సాధువులే యగుచున్నవి. వీనిని పూర్వవైయా కరణు లనఁగాఁ గేతనయు విన్నకోట పెద్దన్నయు నుదాహరింపకున్నను సహా బలుఁ డుదాహరించియే యున్నాఁడు. పూర్వకవులు 'కూఁతురులు' అనురూప మును బ్రయోగింపకున్నను 'కూఁతుండ్రు' అనురూపమును వాఁడియున్నారు. 'కూఁతుళ్లు' అనురూపము నర్వాచీనకవులెల్లరును వాఁడినారు. నేఁటిగ్రంథ కర్తలందఱుఁ దమగ్రంథములందు 'కూఁతుండ్రు, కూఁతుళ్లు, కూఁతురులు' అనురూపములను వాడుచునేయున్నారు. చిన్నయసూరియే 'కూఁతుండ్రు' అని ప్రయోగించెను. కాని, చిన్నయసూరి వ్యాకరణమే నేఁటికొందఱికి పరమ ప్రమాణ మగుటచే వారు 'కూఁతు' అనుదానిని ప్రథమైక వచనమున వాడుచున్నారు. 'ద్రౌపది ద్రుపదునికూఁతు,' 'నేనామెకూఁతును,' 'నీవు వాని కూఁతవు' అను నిట్టి కృత్రిమరూపములు నేఁడు వాడఁబడుచున్నవి. 'కూఁతుళ్లు, కూఁతుండ్రు' మొదలగు ప్రాచీనకవుల ప్రయోగములను నేఁటి పరిష్కర్తలు దిద్దివేయ సాహసించుచున్నారు. వా రెంతదిద్దినను ముద్రితగ్రంథములం దింకను నీ రూపములు నిలిచియేయున్నవి. అట్టిప్రయోగము లె క్రిందఁ జూపబడినవి:—

"నిబిడతమము వితానము నీడగాఁగఁ, బెండ్లికూతుండ్రి చందాన వెడలివచ్చు, జారి ణుల వానకాలాన జారతతిని, నొక్కటిగఁ గూర్చు నెవఁడింక నోఘుసాంక." - పార్వతి III. పు. 26.

" రాచకూఁతుండ్రు సుతుల సంగ్రామనిరత హృదయులగువారిఁ గాంచఁ గోరుదుర కాదె." - శుక. పు. 114.

" అస్తిప్రాప్తి నామధేయులయిన కంసభార్యలిద్దఱు దనకూఁతుండ్రు గావున." — ·రి. ఉ. I. 4.

" పెండ్లికాని కూఁతుండ్రున్న పక్షమందు." — హిందూధర్మశాస్త్రసంగ్రహము; ·న్నయసూరి, పు. 47., పేరా, 194.

"ఘనవిలాసవతులు గౌసల్య గైక సుమిత్రయనెడి పేళ్లఁ బేర్మి మీఱి, హరిశనునకు మువ్వు ·ఱుఁగుఁ గూఁతుళ్లు వారల పరిణయ మంచుఁ దెలిసె నధిప."—నిర్వ. వి. రా. పు. 58. రాచ ·ంద్రు. భార. శ్రీ. II. 166.

క. తా నలిగియిచ్చ శాపం బ్బెనుంగనై యుండుమని సహింపక వాండున్
మానుగం గూర్మమ వగుమని వానికిం బ్రతిశాపమిచ్చె వసులోభ
ముసన్ ౬౫

వ. ఇట్లన్నయుం దమ్ముండును నన్యోన్యశాపంబులం జేసి యోజనత్రయోత్సే
ధంబు[1] గలిగి దశయోజనవి[2]స్తృతంబైన కూర్మంబును[3] షడ్యోజనో
త్సేధంబు[4] గలిగి[5] ద్వాదశయోజన విస్తృతంబైన[6] గజంబునై
[7]సరోవరవిపినంబులనుండి యర్థనిమిత్తంబైన పూర్వవైరంబునం
[8]దమలోన్ నిత్యంబు నన్యోన్యజిఘాంసం బెనంగి[9] పోరుచుండు నవి నీకాహా
రంబు[10] నుం [illegible] [11] యయ్యెడమునిన గరుడండును
మనోవేగంబునం బది యోజనంబులు గాంచి. ౬౬

చ. అది[1] యొక [illegible] కూర్మం [illegible] [2] గజంబుం బట్టికొనచి[3]
[illegible] ఖగేన్ద్రుం
[illegible] ద్వివిధ [illegible] దులు దూలన్[6]. ౬౭

[illegible] ప్రతీతి [illegible] లం[1] [illegible] ములం బెద్దయు బెనంగా[2]
[illegible] నగంబు లొక్కకమొన్ బ్రక్క
డలన్[4]. ౬౮

[illegible]. (1) [illegible]యోత్సేధంబు గలిగి; 23, 27 [illegible]యోత్సేధంబు (2) 6, 93, 94
[illegible]తంబైన 7 [illegible] కూర్మంబును 3 6, 7. ద్వాదశయోజ (4) 7. త్సేధంబు
6, [illegible] 7. [illegible]యోజ (6) 7 [illegible] యైన (7) 4, 5, ద్వాదశ
[illegible]జనోత్సేధంబు గలిగి [illegible] బైన గజంబును...5. దశయోజన విస్తృతం
కూర్మంబును (8) 4, 5, [illegible] 7, 34, 43, 44 పూర్వ వైరంబునం
[illegible]మండునవి (9) 5. [illegible] (10) 5. [illegible]ంబగు నరుకము
[illegible]హారంబుగాంగొని యనుటయు (11) 7, 11, 12, 14, 17, 21, 26, 28, 30, 33, 35,
42 43, 45, 46, 47, 49, 51, 67, 71, 75, 90, 91, దయ్యెడమనిన 8, 24, 34
[illegible]మునిన 9. [illegible]మునిన 13, 16, [illegible].

[illegible]. (1) 4, 6, 19, 21 23, 24, 30, 31, 33, 35, 46, 47, 48, 54, 75. [illegible]
[illegible] కూర్మంబును 5. [illegible] కూర్మంబు 9, 12 [illegible]
16 [illegible] 28. [illegible]; (2) 7, 23 24, 26, 28, 34. [illegible] గజము
[illegible] ..(4) 5, 6, 16. [illegible] (5) 13 [illegible] (6) 16. చెవరన్.

[illegible]. (1) 4. [illegible]ప్రతాపులు 5. [illegible]ప్రతి[illegible] 7. [illegible]ప్రతిభ్రపతులు
[illegible], 13, 16, 19, 20, 22, 23, 27, 28, 39, 43, 45, 51. [illegible]ప్రతిభ [illegible] (2) 4.
[illegible]హంబు పెద్దయుబెనగ [illegible] 16 [illegible]

vi. 'బో (ఁ?) టి' శబ్దము సబిందుకమా ? నిర్బిందుకమా? భాగవతమున VIII-వ స్కంధమున—

"తేఁటియొకటి యొరు ప్రియుకును, మాటికిమాటికిని నాగమదజల గంధం బేటికినని తనుఁబొందెడు, బోటికినందిచ్చు నిండుబోటుఁ దనమునన్."
అని 'బోటి' నిర్బిందుకముగ శబ్దరత్నాకరమున నుదాహరింపఁబడినది. ముద్రిత భాగవతగ్రంథమునందును నట్లేయున్నది. కాని, 'ఏఁటికి' అనునప్పుడు బిందువుండవలెనని మనకుఁ దెలియును. ఏమిటికిలోని 'మ' కారములోపించుచు టచే నది సబిందుకమే. 'మాటికి' లోఁగూడ నరసున్న నోరుగంటి కవులుప యోగించినారు. కావున, 'బోఁటి' సబిందుక మయినట్లే కాన్పించుచున్నది. దీనికి బహువచనము 'బోంట్లు, బోఁటులు' అనికావలెను.

'పోఁడి' అంతమందుగల 'పువుబోఁడి, అలరుబోఁడి' మొదలగు వానికిఁ 'బోఁడులు, బోండ్లు' అని బహువచనమునవచ్చును. పువ్వుబోండ్లు (భాగ. VI. 255).

'ఆఁడుది' అను పదమునకు 'ఆఁడువి' అని బహువచనరూపము కలుగదు; 'ఆఁడువారు' అని చెప్పికొనవలెను.

మహన్మహతీసామాన్యవాచకపదములు.

మహన్మహతీ సామాన్య వాచకపదములన్నియు ఆయా యంతములు గల మహతీతరామహద్వాచక పదములవలెనే బహువచనరూపములను బొందును. ముదుసలి, వెంగలి, వెకలి అనుపదములకు వరుసగా ముదుసళ్లు, ముదుసళులు, ముదుసలులు; వెంగలులు, వెకలులు, అనునవి బహువచనరూపములు. ముదుసండ్రు; వెంగండ్రు, వెంగళ్లు, వెకండ్రు, వెకళ్లు, అనురూపములు గలుగవు. ముదుసళ్లు (భార. ఆర. V. 121); వెంగలులు (భార. ద్రో. II. 192).

పగఱు, చూపఱు, అనువాని కేకవచనరూపములు లేవు: పగవాఁడు చూచువాఁడు అనునవి వానియేకవచనమును దెలుపును. పగఁడు, చూపఁడు, అను నేకవచనరూపములు లేవు. పగఱు (భార. ద్రో. II. 144; భీష్మ. I 154; ఉద్యో. I. 287; అశ్వ. I. 124; ఆర. VI. 194.); చూపఱు (భార విరా. V. 37, 124; భీష్మ. IV. 289; ద్రోణ. II. 127; శల్య. I. 221,87. మొదలయినవి. 'చూపఱు' పై మరల 'లు' - వర్ణమునుచేర్చి యర్వాచీ గ్రంథకర్తలు ప్రయోగించియున్నారు గాని, యీ రూపములు కృత్రిమ ములు కావచ్చును. చూపఱులు (ఉ. రా. I. పు. 11); చూపఱులకు (కవి II. 104); మొదలయినవి. లోకమున నీ రూపము నేడు లేదు. 'చూపఱు'

అందు [1] రోహణంబను పాదపోత్తమంబు గరుడనిం గని [2] సమ్భాషించి శత [3] యోజనంబు లాయతంబైన [4] మదీయశాఖపై నుండి యిగ్గజ కచ్ఛపంబుల భక్షించి పొమ్మనిన గరుడండు [5] నట్లచేయుదునని యమ్మహా శాఖపై నూంద నమకట్టి యందు. ౧౯

[1]పాదంబులు వెట్టుడుం ద త్పాదపఘనశాఖ విఱిగి [2] భ్రల్లన నుచ్చై
ర్నాదమున [3] దిక్కులద్రువంగ భేదిల్లె విహంగతతులు భీతిం బఱవన్. ౨౦

అమ్మహాశాఖ నవలమ్బించి తలక్రిందై యాదిత్యకిరణంబులు [1] దమ కాహారంబుగాం దపంబు సేయుచున్న వాలఖిల్య [1] మహామునిగణంబులం జూచి యిది భూమిపడుం బడిన నిమ్మునులకు బాధయగునని [3] దానిం గఱచికొని గజకచ్ఛపంబులం గరంబుల [4] నిఱికికొని గరుడండు గగనంబునం బఱచి తనకు నూంద [5] నిమ్ముగు ప్రదేశంబెందునుం గానక గన్ధమాదనంబునకుం జని [6] యందు దపంబు సేయుచున్న కశ్యపుంగనుంగొని మ్రొక్కిన. ౨౧

కనకమహీధరప్రతిమకాయు [1] మహాజవనిర్జితప్రభ
ఞ్జను నవిచిత్రభూరి బలసత్త్వసమన్వితు దీప్తహవ్యవా
హనసము వైనతేయుని దరిదాస్యగతి [2] ద్రుమశాఖనున్నయ
త్యనఘుల వాలఖిల్యులను ద్దమ్మునినాథుండు సూచి [3] నెమ్మితోన్. ౨౨

---

౧౯. (1) 13. రోహిణంబను వటపాదపో (2) 4 యుతనితో సంభాషించ్చి 7, గరు సంభాషించ్చి 18. గరుడనితో సంభాషించ్చి (3) 4, 5, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 22-28 31, 33, 34, 41, 43, 45, 46, 47, 71, 90, నూరుయోజనంబు (4) 6. లాయతంబై ...య్య శాఖనుండి 7 లాయతంబైన 8 12, 16, లాయితంబైన (5) 4, 93, 94 గరుడండ ...హాశాఖపై ...7. న్గరుడుండు.

౨౦. (1) 5, 6. వెట్టినం 7, 22, 23, 26, 33, 75, మెట్టుడు 16. రెండిద 19. పాదం ... మెట్టుడు; 24, 29, జెట్టుడు (2) 1, 3, 4, 5, 6. భ్రల్లన 5, 7, 12, 16, 27, 30, 46, 75 భ్రల్లని 9. బ్రళ్ళని 11, 22. బ్రల్లన 13. జెళ్ళన 18, 33, 48. బల్ల; 23. భర్లున; 34, 42, 44, 45, 89, 93, 94 భల్లన; 35 ప్రల్లన; (3) 5, 6, ర్నాదమది.

౨౧. (1) 1. మ్రొక్కినకశ్యపుండు 4, 5, 6, 12, కశ్యపుంగని నమస్కరించినం గశ్య ...ప్రజాపతియును 7. గరుడుండు మ్రొక్కిన కశ్యపప్రజాపతియును 13. కస్యపుంగని నమస్క ...రించిన 14. కస్యపుంగని నమస్కరించినం జూచి యతండు (2) 4, 5, 6, 7, వాలఖిల్యమునిగణం ...బుం (3) 5, 6, ననియమ్మహాశాఖ (4) 4 ఇఱికికొని 7. గజకచ్ఛపంబుల నిఱికికొని (5) 5, 6. ...డ (6) 4. జనితపంబు (7) 5 కిరణంబులాహారంబుగా స్నానవ్రతంబునం దపంబు...

౨౨. (1) 7, 28, కాయమహాజవ (2) 7. యుతద్రుమ (3) 5. జూచె 8, 11, సాథు... (4) 6. ...తోన్.

చూపఱు' అను రూపాంతరము నున్నది; ఇది 'అంపఱు' వంటిది; 'అంపఱు' కును బూర్వరూపము 'అంపఱు' అని యుండవలెను. భార. విరా. I. 82 లోని 'చూపఱు లెంతయు వెక్కసంపడన్' అను నచ్చుపాఠము తప్పు కావలయును. దానికి 'చూపఱు యెంతయు' అను పాఠాంతరము గలదు. ఉ-వర్ణాంత బహువచనరూపములు ప్రాచీనములు; అ - వర్ణాంతరూపములు తరువాతి కాలమున నేర్పడినవి. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, అనురూపములు నిట్టివే. 'పగఱవారు' అని నిర్వ. IV. 5 లో నున్నది.

'కాల్వురు' అను బహువచన రూపమున కేకవచన రూపమేమో తెలియదు. 'కాల్వుఁడు' అనునది లేదు. 'కాలివాఁడు' అనునదియు లేదు.

'కవలు' అనున దేకవచనరూపము; అది బహువచన రూప మను భ్రమచే నందుండి తరువాతి కాలమున తెనుఁగువారు 'కవ' యను నేకవచన రూపము నేర్పాటుచేసికొనిరి. కన్నడము: కవల్; తమిళము: కవడు, కవర్, మళయాళము: కవర; తుళు: కబర్.

'పడవాలు' సాధారణముగ మహద్వాచకముగ నుండి బహువచనమున 'పడవాళ్లు' అను రూపమును బొందుచున్నది. (భార. భీష్మ. I. 82; శల్య. I. 98); రామా. యుద్ధ. న 'పడాళులు' అని ప్రయోగింపఁ బడియున్నది. స్త్రీ సైన్యాధిపత్యమును వహించినయెడల నామెను గూడ 'పడవాలు' అని పిలువ వచ్చునో కూడదో తెలియదు.

వాదోడు, చేదోడు, సైదోడు, సూడు శబ్దములకు బహువచన మెట్లు కలుగునో నిర్ణయించుట కష్టము: వాదోడులు, చేదోడులు, సైదోడులు, ...డులు అని మాత్ర ముండునేమో. వాదోళ్లు, చేదోళ్లు మొదలగు ద్వి ...-కార రూపము లుండవు. వాదోడు, చేదోడు, సైదోడు, అను పదములు ...త్త్యేకవచనము లైనను గావచ్చును

"కొన్ని డుమంతంబుల బహువచన లకారంబునకు రేఫంబును దానికి ముందు పూర్ణబిందుపూర్వక డకారంబునగు." "ఆల్వాదుల బహువచన ...కారంబునకు, రేఫంబును ముందటి లువర్ణంబునకు బిందుపూర్వక డకారం ...బునగు" అని చిన్నయసూరి నిత్యవిధులను గల్పించినాఁడు. ఇందువలన ...డండ్లు, కోడళ్లు, అల్లుండ్లు, అల్లుళ్లు, కొమాళ్లు మొదలగు రూపములకు లక్ష ... లేకపోయినది. ఇట్టి రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి. కావ్యము మను గలవు.

సీ. అపజయంబెఱుఁగని-యచటిరాచకొమాళ్లు రణమున వెనుకయా... ...ఘనగుదు (రు) (రాధా. II

వ. ఇగ్గరుడుండు భువనహిత[1] మహాకారమ్ముండు బలసమన్వితుండు మీకు బాధ యగునని యిత్తరుశాఖ విడువనేరకున్నవాఁడు వీనికిం గరుణించి మీరొండుగడ కరుగుండనిన వాలఖిల్యులు[2] కశ్యపు ప్రార్థనం[3] జేసి దానివిడిచి[4] హిమవంతంబునకుం[5] జనిరి గరుడండును[6] ముఖనిక్షిప్తశాఖాస్ఖలిత[7] వదనుండగుచుం దండ్రి కిట్లనియె.

క. ధరణీసుర విరహితమగు నరణ్యదేశంబు మాకు నానతియిండీ ౨౩
త్తరుశాఖ విడువవలయును గరమునిరోధ[1] మిదియనినం గశ్యపుం డనియెన్.

క. హిమశైలకన్దరా భా[1]గముకడ నిష్పురుషనగము గల దచ్చో నీ
ద్రుమశాఖ విడువు మది దానమానుష మగమ్య మీశ్వరాదులకైనన్.

వ. అది[1] యిందులకు లక్షయోజనంబులు గల దరుగుమనిన గరుడండును మనోవేగంబునం[2] బఱచి యా నిష్పురుషనగంబునం దత్తరుశాఖ విడిచి హిమవంతంబు[3] మీఁదికిం బోయి[4] గజకచ్ఛపంబుల భక్షించి మహాసత్త్వసమ్పన్నుండై[5] నాకలోకంబున కెగయ సమకట్టి పక్షవిక్షేపంబుం జేసిన.

. ఘనపక్షానిల చలితావనిరుహములవలనం దొరంగె[1] నవరపుష్పచయం ౨౬
బనిమిష జయార్థ మరిగెడు వినతానుతుమీందం బుష్పవృష్టియ[2] పో
లెన్. ౨౭

. ఇట్లమృతహరణార్థంబు[2] గరుడండు గగనంబున కెగసిన[3] నట దేవలోకంబునందు.
౨౮

---

౨౩. (1) 5. హితప్రారంభుండు (2) 4. వాలఖిల్యు లనుగ్రహించి కశ్యపప్రార్థనంబు జేసి విడిచి... 5. కరుణించి కశ్యపప్రార్థనంజేసి: 6. వాలఖిల్యులు గరుణించి (3) 1. ప్రార్థనంబునం జేసి (4) 1. విడిచి మునివరులు హిమ... (5) 6. హిమవత్పర్వతంబునకుం 7. హిమవంతంబున కరిగి (6) 4. శాఖాముఖనిక్షిప్త స్ఖలితవదనుండగుచు (7) 5, 6, 9, 11, ...నుం.

౨౪. (1) 12. నిరోధంబయనిన.

౨౫. (1) 5. కంద్రాభాగమునను.

౨౬. (1) 11. యింద్దులకు 12. యింద్దుకు 47. యిచ్చటికి, (2) 5, జనంబునం, (3) ..., హిమవంతంబునకుం బోయి.. ; (4) బోయియందుల, (5) 6, బలసత్త్వ.

౨౭. (1) 4, 6, దొరుగు నవపుష్ప 17, వనిరుహముల దొరుగునట్టి, (2) 12, వృష్టిం ...న్ 27. వృష్టియుబోలెన్.

౨౮. (1) 4. అమృతహరణార్థంబునకుం గరుడుండు, (2) 4. [illegible]

2. ఆకారాంత పదములు.

1. ఆకారాంతపదము లన్నిటి మీఁదను బహువచనమున లు వర్ణము చేరును: నవలా, నవలాలు; నేజా, నేజాలు. నతనాభిన్నవలా నొకానొక మరున్నారీ శిరోరత్నమున్ (మను. II.); II. కల్వమొగ్గనేజానటు చిమ్మి (భాను. III.) నవలా, నేజా, శబ్దముల తుదిదీర్ఘమునకు హ్రస్వమును నొకప్పుడు కలుగును. అన్నవల ముద్దుమోమును, దిన్నని నెన్నడుము నగవుదేఱెడు కన్నుల్ (విక్ర. V.); అనుఁగుఁ జుట్టంబైన యలవసంతునిరాక విరవాజి బలునేజ విఱుఁగఁబూచి (చంద్రా. III). III. 'నేజా' శబ్దము క్లీబసమమై ము-వర్ణకమునుగూడఁ బొందును: నేజము గొని యిప్పటున నేజము నిన్ జేర్తు ననుచు (శశాం. V).

3. ఇదంతశబ్దములు.

i. తత్సమేకారాంతశబ్దములకువలె బహువచన లువర్ణముచేరునప్పుడాచ్ఛికేకారంతశబ్దముల తుది ఇత్తున కుత్తు కలుగును: కాకి, కాకులు; కంకి, కంకులు; దుక్కి, దుక్కులు; జిగి, జిగులు; ముంగి, ముంగులు; బుగ్గి, బుగ్గులు; గోఁచి, గోఁచులు; సంచి, సంచులు; కచ్చి, కచ్చులు; కాజి, కాజులు; గంజి, గంజులు; గజ్జి, గజ్జులు, కుంపటి, కుంపటులు; వెంటి, వెంటులు; చట్టి, చట్టులు; గడి, గడులు; గండి, గండులు; గడ్డి, గడ్డులు; జక్కిణి, జక్కిణులు; కోఁతి, కోఁతులు; దొంతి, దొంతులు; కత్తి, కత్తులు; గది, గదులు; గొంది, గొందులు; కొద్ది, కొద్దులు; పని, పనులు; ఉన్ని, ఉన్నులు; తఱపి, తఱపులు; కలయంపి, కలయంపులు; పుప్పి, పుప్పులు; ఊబి, ఊబులు; నంబి, నంబులు; గొబ్బి, గొబ్బులు; ఓరిమి, ఓరుములు; కమ్మి, కమ్ములు;అల్లరి, అల్లరులు; తటి, తటులు; మట్టి, మట్టులు; కరువలి, కరువలులు; నల్లి, నల్లులు; పెదవి, పెదవులు; జువ్వి, జువ్వులు; బేసి, బేసులు; తొస్సి, తొస్సులు; రహి, రహులు?; ఎగతాళి, ఎగతాళులు; మిల్లి, మిల్లులు.

ii. "వికృతియం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వంబగు. ఇచ్చట వికృతిశబ్దంబుచే సంస్కృత సమేతరంబు గ్రహింపవలయు: కలికి, కలుకులు; ములికి, ములుకులు; చెలిమి, చెలుములు; బలిమి, బలుములు. ఉపోత్తమేత్వంబున కనుటంజేసి జిగి, నిసి, ఇత్యాదులం దుత్వంబులేదు. జిగులు, నిసులు.

"ర, ల, దోపధ నవార్థాదుల యుపోత్తమేత్వంబున కుత్వంబు గలుగదు. పందిరి, పందిరులు; పిడికిలి, పిడికిలులు; రాపిడి, రాపిడులు; తొమ్మిది, తొమ్మిదులు." చిన్నయసూరి.

అండ్దు [1] రోహణంబ్బను పాదపోత్తమంబ్బు గరుడనింగ్గని [2] సమ్భాషించ్చి
శత [3] యోజనంబ్బు లాయతంబ్బైన [4] మదీయశాఖపై నుండ్డి యిగ్గజ
కచ్ఛపంబ్బుల భక్షించి పొమ్మనిన గరుడండ్డు [5] నట్లచేయుదునని యమ్మహా
శాఖపై నూంద నమకట్టె యండ్దు. ౧౯

[1] పాదంబులు వెట్టుడుం దన త్పాదఘనశాఖ విఱిగి [2] భ్రల్లన నుచ్చైచ
గ్నాదమున [3] దిక్కులద్రువంగ ఛేదిల్లె విహఙ్గతతులు భీతిం బ్బఱవ. ౨౦

అమ్మహాశాఖ నవలమ్బించ్చి తలక్రిందై యాదిత్యకిరణంబ్బులు [1] దమకాహా
రంబ్బుగాం దపంబ్బు సేయుచున్న వాలఖిల్య [1] మహాముని గణంబ్బులం
జూచి యిదిభూమిపడంబ్బడిన నిమ్మునులకు బాధయగునని [3] దానింగ్గఱచి
కొని గజకచ్ఛపంబ్బులం గ్గరంబ్బుల [4] నిఱికికొని గరుడండ్డు గగనంబ్బునం
బ్బఱచి తనకు నూంద [5] నిమ్ముగు ప్రదేశంబ్బెందును గానక గన్ధమాద
నంబ్బునకుం జని [6] యందు దపంబ్బు సేయుచున్న కశ్యపుంగ్గనుంగ్గొని
మ్రొక్కిన. ౨౧

కనకమహీధరప్రతిమకాయు [1] మహాజవనిర్జితప్రభ
ఞ్జను నవిచిత్రభూరి బలసత్త్వసమన్వితు కీర్తిహవ్యవా
హనసము వైనతేయుని దరిదాస్యగత [2] ప్రముశాఖనున్నయ
త్యనఘుల వాలఖిల్యులను నమ్మునినాథుండు సూచి [3] నెమ్మితోన్. ౨౨

---

౧౯. (1) 13. రోహిణంబను వటపాదపో (2) 4 గరుడనితో సంభాషించ్చి 7, గరు సంభాషించ్చి 18. గరుడనితో సంభాషించ్చి (3) 4, 5, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 22-28 31, 33, 34, 41, 43, 45, 46, 47, 71, 90. నూరుయోజనంబు (4) 6. లాయి త్రంబై ...య్య శాఖనుండి 7 లాయతంబైన 8 12, 16, లాయితంబైన (5) 4, 93, 94 గరుడండ ...హాశాఖపై ...7. న్గరుడుండ్డు.

౨౦. (1) 5, 6. పెట్టనుం 7, 22, 23, 26, 33 75, మెట్టుడు 16. రెండిద 19. పాదం ... మెట్టుడు; 24, 29, జెట్టుడు (2) 1, 3, 4, 5, 6. భ్రల్లన 5, 7, 12, 16, 27, 30, 46, 75 భ్రల్లని 9. బ్రళ్ళని 11, 22. బ్రల్లన 13. జెళ్ళన 18, 33, 48. బల్లని; 23. భ్రగ్లన; 34, 42, 44, 45, 89, 93, 94 భల్లన; 35 ప్రల్లన; (3) 5, 6, ర్నాదమది.

౨౧. (1) 1. మ్రొక్కనకశ్యపుండు 4, 5, 6, 12. కశ్యపుంగని నమస్కరించినం గశ్య ...జాపతియును 7. గరుడుండు మ్రొక్కిన కశ్యపప్రజాపతియును 13. కస్యపుంగ్గని నమస్క ...ప్పన 14. కస్యపుంగని నమస్కరించినం జూచి యతండు (2) 4, 5, 6, 7, వాలఖిల్యమునిగణం ...ం (3) 5, 6, ననియమ్మహాశాఖ (4) 4 ...కొని 7. గజకచ్ఛపంబుల నిఱికొని (5) 5, 6. ...జ (6) 4. జనితపంబు (7) 5 కిరణంబ్బులాహారంబుగా నానవ్రతంబునం దపంబు...

౨౨. (1) 7, 28, కాయమహాజవ (2) 7. యుతద్రుమ (3) 5. జూచె 8, 11, నాథు ...ని (4) 6. ప్రీతితోన్.

ఇచట నుపోత్తమ మనఁగా మూఁడక్షరములును నంతకెక్కువయుఁ గల పదములందు తుది వర్ణమునకుఁ బూర్వవర్ణము; అనఁగా ఉపధకుఁ బూర్వ వర్ణము.

చిన్నయసూరి చెప్పిన సూత్రమునందలి బాహుళకత్వముచేత నింకను గొన్నిచోట్లఁ బై కార్యములు కలుగవనియుఁ గొన్నిశబ్దములలో నుపోత్త మేత్వమునకేకాక యుపోపోత్తమేత్వమునకును నుత్వము గలుగుననియుఁ దెలియనగును.

i. ఉపోత్తమేత్వమున కుత్వము కలుగనందుకు: సిబ్బితి, సిబ్బితులు; జక్కిని, జక్కినులు.

ii. ర, ల, దోపధ నవార్థాదులలో నుత్వము కలుగుటకు: ఉరిడి, ఉరుడులు; మరిడి, మరుడులు; గరిడి, గరుడులు; అలికిడి, అలుకుడులు; కురిడి, కురుడులు; నరిడి, నరుడులు; ఉదిరి, ఉదురులు; తండిరి, తండురులు; తొమ్మిదికి వ్యవహారమున తొమ్ముదులు అనియే బహువచనరూపము; తొమ్మిదులు అని శ్రీనాథుఁడు 'మి'నియతిస్థానమున వాఁడినాఁడు (కాశీ. III. 181.) ఇది కకుప్కార్తి కావచ్చును. 'తొమ్ముదులు' అని శకుంతలాపరిణయము రెండవయాశ్వాసమున (పుట 45) వాడఁబడినది.

'రాపిడి'కి 'రాపుడులు' అనియు బహువచనరూపము గలదు; పత్తిరి, తిత్తిరి, పదములకు వ్యవహారమున పత్తురులు, తిత్తురులు, అను బహువచన రూపములు వినఁబడుచున్నవి.

iii. ఉపోపోత్తమేత్వమునకును నుత్వము కలుగుటకు: అలికిడి, అలుకుడులు; ఎనిమిది, ఎనుముదులు.

iv. తత్సమశబ్దములందును నుపోత్తమేత్వమున కుత్వమొకప్పుడు కలుగవచ్చును: సమితి, సముతులు.

v. ఒకరితి, ఎవరితి, అనుపదములపై లువర్ణముచేరి ఒకరితులు, ఎవరితులు, అను రూపములు కలుగవు.

టి వర్ణాంతశబ్దములు బహువచనమున - టులు అంతములుగా నగును; - టు మీఁదిఉత్వము వైకల్పికముగా లోపించును: కోమటి, కోమటులు, కోమట్లు; చక్కటి, చక్కటులు; చక్కట్లు; వెంటి, వెంటులు, వెంట్లు. తత్సమములగు 'కోటి, దృష్టి, శబ్దములమీఁదను నిట్లేయగును: కోటులు, కోట్లు; దృష్టులు, దృష్ట్లు. ఖండబిందుపూర్వక టి వర్ణాంతశబ్దములకు బహువచనమున - 'టులు' లోని 'టు' మీఁది యుత్వము లోపించునపుడు ఖండ

వ. ఇగ్గరుడండు భువనహిత[1] మహారమ్ముండు బలసమన్వితుండు మీకు బాధ యగునని యుత్తరుశాఖ విడువనేరకున్నవాండు వీనికిం గరుణించి మీరో డ్డుగడ కరుగుండనిన వాలఖిల్యులు[2] గశ్యపు ప్రార్థనం[3] జేసి దానివిడిచి[4] హిమవన్తంబ్బునకుం[5] జనిరి గరుడండును[6] ముఖనిక్షిప్తశాఖాస్ఖలిత [7] వదను ణ్డాగుచుం దణ్డ్రి కిట్లనియె.
క. ధరణీసుర విరహితమగు నరణ్యదేశంబ్బు మాకు నానతియిండ్డి ౨౩
త్తరుశాఖ విడువవలయును గరమునిరోధ[1] మిదియనినం గశ్యపుం డనియెన్.
క. హిమశైలకన్దరా భా[1]గముకడ నిష్పురుషనగము గల దచ్చో నీ
ద్రుమశాఖ విడువు మది దానమానుష మగమ్య మీశ్వరాదులకైనన్.
వ. అది[1] యిందులకు లక్షయోజనంబ్బులు గల దరుగుమనిన గరుడండును మనో వేగంబ్బునం[2] బ్బఱచి యా నిష్పురుషనగంబ్బునం దత్తరుశాఖ విడిచి హిమవన్తంబ్బు[2] మీందికిం బోయి[4] గజకచ్ఛపంబ్బుల భక్షించి మహా స[5]త్త్వ సమ్పన్నుండై నాకలోకంబున కెగయ సమకట్టి పక్షవిక్షేపంబ్బుం జేసిన.
. ఘనపక్షానిల చలితా వనిరుహములవలనం దొఱంగ[1] నవరపుష్పచయం బ్బనిమిష జయార్థ మరిగెడు వినుతానుతు మీందం బుష్పవృష్టియః[2] పో లెన్. ౨౬
. ఇట్లమృతహరణార్థంబ్బు[2] గరుడండు గగనంబ్బున కెగసిన[3] నట దేవలో కంబ్బునన్దు. ౨౭
౨౮

౨౩. (1) 5. హితప్రారంభుండు (2) 4. వాలఖిల్య లనుగ్రహించి కశ్యపప్రార్థనంబు జే... విడిచి...5. కరుణించ్చి కశ్యపప్రార్థనంజేసి: 6. వాలఖిల్యలు గరుణించి (3) 1. ...ర్థనంబునంజేసి (4) 1. విడిచి మునివరులుహిమ...(5) 6. హిమవత్పర్వతంబునకుం 7. ...మవంతంబ్బున కరిగి (6) 4. తల్చాఖానిక్షిప్త స్ఖలితవదనుండగుచు (7) 5, 6, 9, 11, ...నుం.

౨౪. (1) 12. నిరోధంబయనిన.

౨౫. (1) 5. కంద్రాభాగమునను.

౨౬. (1) 11. యిందులకు 12. యిందుకు 47. యిచ్చటికి, (2) 5, జనంబ్బునం, (3) ..., హిమవంతంబునకుం బోయి.. ; (4) బోయియందుల, (5) 6, జనసత్త్వ.

౨౭. (1) 4, 6, దొరుగ నవపుష్ప 17, వనిరుహముల దొరుగనట్టి, (2) 12, వృష్టిం ... 27. వృష్టిమగుచునిలన్.

౨౮. (1) 4. అమృతహరణార్థంబునకుం గరుడుండు, (2) 4. కెగసినట 7. ...

బిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వచ్చును: తేఁటి, తేఁటులు (భార. అను. I. 181); తేంట్లు; (భాగ. VIII. 104); బోఁటి, బోఁటులు, బోంట్లు; - 'ట్టి' అంతమందుగల పదముల బహువచనరూపములలోని 'ట్టులు' అను దానిలోని 'ట్టు' లోని యుత్వమేకాక యొక టవ వర్ణముగూడ వైకల్పికముగ లోపించును: ఉట్టి, ఉట్టులు, ఉట్లు; జెట్టి, జెట్టులు, జెట్లు; పుట్టి, పుట్టులు, పుట్లు; సెట్టి, సెట్టులు, సెట్లు;-కొన్నియెడల నీమార్పు కలుగకపోవచ్చును: చిట్టి, చిట్టులు; మట్టి, మట్టులు; ముట్టి, ముట్టులు మొదలయినవి.

-'టి' వర్ణాంత శబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు 'టు' వర్ణముమీఁది యుత్వము వైకల్పికముగ లోపించును: లిట్టువాటు, లిట్టువాట్లు (భార. ఉద్యో. III. 37.) తఱటు, తఱటులు, తఱట్లు (భాగ. V. ii. 140.) 'ఒఱటు' నకు 'ఒఱట్లు' అనుబహువచనరూపము కలుగుననియే తోఁచుచున్నది. ఒఱటులు (భార.అను. V. 98.)

-'టు' అంతమందుగల శబ్దములకు బహువచన ల కారము చేరునప్పుడుత్వమేకాక యొకటకారమును లోపించును: కట్టుఁబట్టు, కట్టుఁబట్టులు, కట్టుఁబట్లు (భార. భీష్మ. I. 82.); చుట్టు, చుట్టులు, చుట్లు (చుట్లనుండి-భార. ద్రో. II. 78); పరిచుట్లు (భాగ. VIII. 209); మేలుకట్టు, మేలుకట్టులు, మేలుకట్లు (భార. ఉద్యో. I. 93); వీడుఁబట్టు, వీడుఁబట్టులు, వీడుఁబట్లు (భార. అశ్వ. I. 136.)

ఖండబిందు పూర్వక టు వర్ణాంత పదములకు బహువచన ల కారము చేరునపుడు టు వర్ణముమీఁది యుత్వము లోపించునపుడు వైకల్పికముగ ఖండబిందువు పూర్ణబిందువగును: తూఁటు, తూఁటులు, తూంట్లు (భాగ. III. 1003.)

-ది వర్ణాంతశబ్దములకు బహువచన లకారము చేరునపు డిత్వమున కుత్వముకలిగి, డకారమునకు ళకారముగూడ నాదేశమగును; డువర్ణముమీఁది యుత్వము లోపించును: లేడి, లేడులు (భార. విరా. III. 37.); లేళ్లు (భార. శల్య. I. 232; ద్రోణ. IV. 142; భీష్మ. II. 157); గుడి, గుడులు, గుడ్లు గుళ్లు (భార. ఆశ్ర. I. 7); అంగడి, అంగడులు, అంగళ్లు (భార. శాంతి. II 383;); అలజడి, అలజడులు, ఆలజళ్లు (భార. శాంతి. II. 337, అశ్వ. IV 155); అట్టళ్లు (భాగ. VII. 96; X. ii. 838-దీనికేకవచనము 'అట్టడి' యో 'అట్టలి' యో నిర్ణయింపఁ బ్రయోగము గానరాలేదు); నడవళ్లు (భాగ. II 387): పొడి, పొడులు, పొళ్లు (భీమ. III. 357.); మడి,మళ్లు (కళా. IV, 97 మెరవడి (ణి), మెరవళ్లు(ఉ.రా. పు. 78);నాడి, నాళులు (కళా. V. 162);ప

మాలిని. సురపతి సభఁ జూడంగఁ జూడ నఙ్గారవృష్టుల్
గురిసెం గులిశధారల్ గుణ్ఠితం[1] బ్బొంద్దె దిక్కు-
ఞ్జర[2] మదములడంగ్గెన్ సర్వదిక్పాలకాన్తః
కరణములు భయోద్వే[3]గంబ్బునన్ సఞ్చలించ్చెన్[4]. ౭౯

ఇట్టి మహోత్పాతంబ్బులు పుట్టిన సురపతి బృహస్పతిం జూచి యిది యేమి నిమిత్తంబ్బని యడిగిన దానినంత్తయు[1] నెఱుంగ్గి బృహస్పతి సురపతి కిట్లనియె. ౮౦

బ్రహ్మాణ్యుండగు[1] కశ్యప బ్రహ్మవరమున వినుతకుం బుట్టిన యనఘమూర్తి
వాలఖిల్యులదయ నవరపక్షికులమున కిన్ద్రుండై పరగిన[2] యుగ్రతేజుం
డుదధిలోనున్న యత్యుగ్ర నిషాదుల [3]నారంగ్గ మ్రింగ్గిన ఘోరవీరుం
డిభకచ్ఛపముల [4]రోహిణ శాఖలో నెత్తి కొని దివిం బఱచిన యనిలవేగి
[5]వీంగి తనతల్లి దాస్యంబ్బు వీంగం బూని తడయ కమృతంబ్బు గొనిపోవం
గడంగివచ్చెం
గామరూప సమ్పన్నుండగు గామగమనుం డతండు నీకు నసాధ్యుండు శత
మఖుండా. ౮౧

అ[1]గ్గరుడని మాహాత్మ్యంబ్బు నీవును నెఱుంగ్గుదు వది యెట్లనినం దొల్లి గశ్యపప్రజాపతి పుత్రార్థియై భవ[2] ప్రభృతులైన దేవగణంబ్బులను వాలఖిల్యప్రముఖులైన[3] మహామునిగణమ్బులను దనకు సహాయులం[4]గాం బడసి పుత్రకామేష్టి సేయునాండు నీవు నీబలంబ్బునకుం దగిన యిధ్మ

---

౭౯. (1) 4, 9, 11, 13, 16. కుంఠితంబొందె, 6, కుంఠితంబుట్టె; 14, కుష్టితంబొంద్దె 7, 24, 25, 30, 31, 33, 41, 42, 48, 54, దిక్కుంజరుల మదమడంగ్గెన్ 11, దిక్కుంజరుల మదమింకెన్ 14, దిక్కుంజరుల మదమిక్కెన్, (3) 5, 6, భయోద్రేకంబ్బులన్ భ్రమించ్చెన్ 9, భయోద్యోగంబు 14, భయోద్వేగంబ్బు 34, భయోద్రేకంబ్బునన్; 7, సంచలించ్చెన్; 28, 33, 47, సంభ్రమించ్చెన్; 35, సంభవించ్చెన్.

౮౦. (1) 4, 7, దాని నెఱింగి 5, 6, నెఱింగి బృహస్పతి యిట్లనియె. (2) 7. బృహ) యిట్లనియె.

౮౧. (1) 14. బ్రాహ్మణుండగు (2) 1, 6, 7, 9, 12, 18, 24, 28, 31, 34, 35; 40, 43, 45, 51, 53, 90, రుద్రతేజు. 13, 14, 17, 20, 23, యుగ్రతేజు 16. కేంద్ర 19, 22, 26, 27, 29, 36, 47, 48, 50, 54, సాంద్రతేజు; 38, యింద్రతేజు, దంద్రతేజు (3) 4. నారయ (4) 5. రోహిణి (5) 5. వీంగ.

౮౨. (1) 18. అగరుడని, (2) 4, 5, 6, 8 భవప్రముఖులైన, (3) 4. దేవముని; 17, 29, 34, 35 వాలఖిల్యగణంబుల, (4) 6. సహాయంబ్బుగాం బడసి.

కుబడి, పలుకుబళ్లు (వరహా. I. 9.); పచ్చడి, పచ్చడులు, పచ్చళ్లు; నూ(ను) వెపిడి, నూ(ను) వెపిడులు, నూ(ను) వెపిళ్లు; కురిమిడి, కురిమిడులు, కురిమిళ్లు; సొలిమిడి, సొలిమిడులు, సొలిమిళ్లు, రాపిడి, రాపి (పు?) డులు, రాపి (పు) ళ్లు; గరిమిడి, గరిమిడులు, గరిమిళ్లు మొదలయినవి.

పంగిడి, చప్పిడి, పిసిడి, శబ్దములకు పంగిళ్లు, చప్పిళ్లు, పిసిళ్లు, అను రూపములు కలుగునో కలుగవో తెలియదు. తడి, నుడి, మిడి, పడి, వడి, విడి మొదలగు వానికి - 'ళ్లు' తోడిబహువచన రూపములు గలవు.

కావళులు (భార. మౌ I. 29);; వేళులు (భార. ద్రో. II. 25); మొదలగు 'ళులు' అంతమందుగల బహువనన రూపములును నున్నవి.

వ్యవహారమున - 'ళ్లు' అంతమందుగల బహువచనరూపములే విన వచ్చుచున్నవి; -'డులు' రూపములు వినబడుట యరుదు.-'ళులు' రూపములు కవులు పద్యగణములకొఱకు గల్పించినవిగఁ దోఁచుచున్నవి.

ఖండబిందుపూర్వక ఁడివర్ణమంతమందుగల శబ్దములకు బహువచన లు-ప్రత్యయము చేరునప్పుడు 'డి''డు' గ మాఱుటయేకాక, ఖండబిందువును వైకల్పికముగఁ బూర్ణ బిందువగును:పసిఁడి, పసిఁడిలు,పసిండ్లు;కాఁడి,కాఁడులు, కాండ్లు (భార. విరా. V. 53); ('కాళ్లు' అని వ్యవహారమునఁ గలదు.)-కొన్ని యెడల -ఁడులు' '-ండ్లు' గమాఱునో మాఱదో తెలియదు: గాఁడి(గాండ్లు?) చూఁడి, చూండ్లు); తాఁడి (తాండ్లు?); పాఁడి (పాండ్లు?)వాఁడి (వాండ్లు?), వేఁడి (వేండ్లు?); పూఁబోఁడి మొదలగు మహతీ వాచకపదములకు పూఁబోఁ డులు,పూఁబోండ్లు,పూఁబోళ్లు, అను బహువచనరూపములు గలుగును. కవికర్ణ రసాయనము IV. 37 లో పువ్వుఁబోంట్లు అను రూపము కానవచ్చుచున్నది.

'-ండి'అంతమందుగల శబ్దములు బహువచనములు'ండులు'అంతమందు లవై 'డు' మీఁది యుత్వము లోపింపఁగా-'ండ్లు' అంతమందు కలవ గిండి, గిండులు, గిండ్లు; తిండి, తిండులు, తిండ్లు; బండి, బండులు,బండ్లు. చోట్ల నట్లగునో కాదోనిర్ణయింప వీలులేదు: కొండి (కొండ్లు?); తొండి ండ్లు?), దండి (దండ్లు?);దుండి(దుండ్లు?);దొండి(దొండ్లు?);బగ్గుండి(బగ్గుం వెండి (వెండ్లు).

'-ండ్లు' రూపములలో 'డ' కు 'ళ' ఆదేశమయి'-ంళ్లు' అను రూప పొందియుండుట శాసనములందు కానవచ్చుచున్నది. స్థిరవర్ణమునకుఁ మందాద్యక్షక పదములలో ననుస్వార ముండదనుకారణమునఁ జిన్నయ లుండవని తలంచెను; కాని, శాసనములం దట్టి రూప

భారంబు [5]మోచికొని వడంకుచు [6] వచ్చువారి నల్పసత్త్వుల నఙ్గుష్ఠప్రమాణదేహుల ననవరతోపవాస [7] కృశీభూత శరీరుల [8] వాలఖిల్య మహామునులంజూచి నగిన నమ్మునులు సిగ్గువడి [9] కడునలిగి. ౮౨

క. రణవిజయుం డనలతేజుం డణిమాది గుణాఢ్యుం డుదితుండయ్యెడ [1] వీరాగ్రణి శతమఖుకంటెను శతగుణ వీర్యుండైన పుత్త్రకుఁ [2] డాజితుండై. ౮౩

వ. [1] వాండు రెండగు నిన్ద్రుండయ్యెడు[2] మని మహావీర్యాన్వితంబులైన మన్త్రంబుల [3] వేల్చుచున్నంత నంత్తయు నెఱింగి నీవు కశ్యపుపాలికిం బోయి నాకుం గరుణింపుమని వారిం బ్రార్థించిన [4] గశ్యపప్రజాపతి యమ్మునుల కిట్లనియె. ౮౪

ఉ. ఉండ్రు నితండ్రు పద్మజు నియోగమునం ద్రిజగంబులందు ని
న్ద్రుండయి భూతరాశిం దనకిందబ్బనల శక్తిం గడంగి కాచుచున్
రెండవు నిన్ద్రుండైన విపరీతముగన్ భువనప్రవృత్తి మీ
రొండువిధంబు సేయుదురె [1] యుక్తమె బ్రహ్మనియుక్తి[2] యుండఁగన్. [౮౫

---

(5) 4. యిన్నభారంబుల్ శ్రమంబునందాల్చి తెచ్చినవాండనై 5. పలాశేధ్మంబులు భరంపడి మోచికొని; 6. యిమ్మహాభారంబుల్ శ్రమంబున దాల్చినవాండనై, (6) 8 మోచికొని వచ్చువారి, (7) 6. అనవరతప్రతాపవాసకృశీభూత, (8) 4. వాలఖిల్యమునులం జూచి నగిన నమ్మహామునులు సిగ్గుపడి కరంబలిగి, 7. 8. వాలఖిల్యుల గణంబులంజూచి, (9) 6. కరంబలిగి.

౮౩. (1) 2. డయ్యెడి 4, 6, 16, 17, డయ్యెను. 5 డయ్యెడ 7, 11, 12, 24, 25, 28-33, 35, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 71, 78, డయ్యడ 8, 9, డయ్యెడు, (2) 4. 7, డాదితుండై 9. పుత్రకుడుధీరుడై.

౮౪. (1) 6. వీండు, (2) 7, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 22-33, 35, 36, 39-48, 51, 53, 54, 67, 71, 75, 90, 91, డయ్యెడమని, 9. డయ్యెడుమని, 13. డయ్యెడుమని, 34. డయ్యెదుమని, (3) 4, మంత్రంబులువేల్చి సుత్రుతుంబడసి పుత్రార్థియైన కస్యపునకు ...నంత్తయు నెఱింగిన వాలఖిల్యుల పాలికింబోయి నన్నుంగరుణిపుండని వారిం బ్రార్థించుచున్న కస్యపప్రజాపతి...5, 6, 7. మంత్రంబులవేల్చి సుత్రుతుండవని పుత్రార్థియైన కస్యపునకు నిచ్చిన యంతయు నెఱింగి నీవు వాలఖిల్యుల పాలికింబోయి నాకుంగరుణించుడని ప్రార్థించుచున్నం..., (4) 9, 11, 12, 17, 23, 24, 26-36, 39, 43, 45, 46, 47, 51, 67, 71, 91, ప్రార్థించుచున్న.

ములు గలవు. రానురాను-'ంళ్లు' లోని యనుస్వారోచ్చారణము లోపింపఁగా -'ళ్లు' తోడి బహువచనరూపములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి: బళ్లు, తిళ్లు, మొదలగునవి. కొన్నిచోట్ల నిట్టిశబ్దములకు - 'ళ్లు' తోడిబహువచన రూపములు గలుగవు.

'-డ్డి' అంతమందుగల శబ్దములకు బహువచనమున '-డ్డులు' అను దంతమందు రాఁగా నందు 'డ్డు' లోని యుత్వమును నొక డకారమునున లోపించుటయుఁ కలదు. ఇట్టి 'డ్లు' అను బహువచన రూపమునకు 'ళ్లు' ఆదేశము కాదు: గుడ్డి, గుడ్డులు, గుడ్లు; బుడ్డి, బుడ్డులు, బుడ్లు; దిడ్డి, దిడ్డులు; దిడ్లు;—అడ్డి (అడ్లు), నడ్డి (నడ్లు); గడ్డి (గడ్లు); మడ్డి (మడ్లు) అను బహువచన రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి.

'-డు' అంతమందుగల పదములపై బహువచనమున లువర్ణము చేరఁగా 'డు' మీఁది యుత్వము లోపించుటయు, డకారమునకు ళకార మాదేశముగా వచ్చుటయుఁ గలుగును. కీడు, కీడులు, (భార. ఆశ్ర. V. 432), కీళులు, కీళ్లు. (భార. ఆశ్ర. I. 90; శాంతి. III. 71); వఱడు, వఱడులు, వఱళులు (భార. కర్ణ II. 116; శల్య. II. 240), వఱళ్లు; మెదడు, మెదడులు, మెదళులు (భార. శల్య. I. 130), మెదళ్లు; అఱువుడు, అఱువుడులు, అఱువుళులు, అఱువుళ్లు (భార. విరా. V. 36; ద్రో. II. 39; III. 203; భీష్మ. III. 306; 233); వీడు, వీడులు (భార. అను. I. 51), వీళులు (భార. ఉద్యో. III. 303); వీళ్లు (భార. ఉద్యో. IV. 269, 382); చప్పుడు, చప్పుడులు, చప్పుళులు, చప్పుళ్లు (భార. భీష్మ. I. 267; III. 247; భాగ. VIII. 55); - ఇట్లే, పేడు, పేడులు, పేళులు, పేళ్లు; నేరేడు (మొద.), నేరేడులు, నేరేళులు, నేరేళ్లు (మొద.); నంజుడు, నంజుడులు, నంజుళులు, నంజుళ్లు; - తోడు (=సాహాయ్యము, సాహాయ్యకుఁడు) అనుపదమునకు తోళులు, తోళ్లు, అను బహువచన రూపములు లేవేమో. ఇట్లే, గడు, గాడు, గోడు, చౌడు, చోడు, జాడు, తౌడు, తెరలుడు, బోడు, రాడు, పదములకును - ళ్లుతోడి బహువచన రూపములు లేవు. 'కోడి' శబ్దమునకు 'కోడులు' అనురూపము గ్రంథములందు కాన రాలేదు. గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును 'కోళ్లు' అనురూపమే యున్నది.

ఖండ బిందుపూర్వక డువర్ణాంత శబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు ఖండబిందువున కొకప్పుడు పూర్ణబిందువు వచ్చును. అప్పుడు 'డ కారమునకు ళకార మాదేశమయి '-ంళ్లు' కాఁగా ననుస్వారము లోపిం 'ళ్లు' అను బహువచనరూపము కలుగును. ఈ 'ళ్లు' 'ళులు' గఁగూడ విడి

మీావచనం బ్బమోఘంబ్బు గావున నింక్క[1] నాకునుద్భవిల్లెదు పుత్త్రుణ్డు
వక్షికులంబ్బునకెల్ల నిన్ద్రుణ్డయ్యెడ[2] మని కశ్యపుణ్డు వారల[3] నొడం
బ్బఱచి నీయిన్ద్రత్వం బేకాధిష్ఠితంబ్బుసేసె నట్టి కశ్యపప్రజాపతి యజ్ఞ
మహిమను వాలఖిల్యులతపోమహిమను వినుతకుంబ్బుట్టి విహగేన్ద్రుణ్డైన
యాగరుడణ్డిప్పు[4] డమృతహరణార్థం[5] బరుగుదెంచ్చుటంజ్జేసి స్వర్గ
లోకంబ్బున మహోత్పాతంబ్బులు వుట్టెనని[6] సురపతికి బృహస్పతి సెప్పిన
విని యిన్ద్రుణ్డమృత రక్షకులనెల్ల రావించ్చి మీార లతిప్రయత్నంబ్బున
నమృతంబ్బు రక్షించుకొని యుండ్డుణ్డని పంచ్చిన[7] వల్లెయని. ౮౬

వారలు బహుప్రకారాకారులు[1] వీరులు నిశాత[2] ఽ ఖడ్గాది మహా
దారుణ శస్త్రధరులు కృష్ణారుణ సిత[3] పీత ఘనత ఽ రాజ్యత్రాణుల్. ౮౭

సమకట్టి యొక్కమొగి న[1] ప్రమాదులై నిలిచి రేయుం ఽ [2]బవలును రక్షా
క్షములై యమృతముచుట్టును నమేయబలు లుండ్డిరం త్తఽనతి రభసమునన్. ౮౮

వితతోల్కాశని పుష్జమొక్క యనంగా ఽ విస్ఫీథ[1] నుత్క్షిప్త[2] ప
క్షతివాతాహతిందూలి తూల[5] శకలా ఽ కారంబ్బులై వారిద
ప్రతతుల్ సాల్వడి[3] నల్లడం జ్జెదరంగాం ఽ బాఱన్ మనోవేగుండై
పతగేన్ద్రుణ్డమృతార్థికంబ్బునకుం దక్త్సాలుక్ భ[4] యంబ్బంద్దాగన్.
అంత్త[1]. ౮౯

కల్పాన్తానలకీలా కల్పాయత[1] పక్షుం బక్షిగణవిభు శా[1] య్యాన్
కల్పుంగని యమృతరక్షు లనల్పక్రోధులయి తాంకిరాచ్చిన్ కడంక్కన్.

౮౬. (1) 7, 31, 33, 34, 43, 44, 46, నింక్కనయ్యెపుత్త్రుండు, (2) 1. నింద్రుం వని, 6. నింద్రుండయ్యెదుని 7, 9, 11, 12, 16, 17, 18, 23-35, 39, 44, 46, 47, 51, 67, 71, 75, 90, డయ్యెడమని, 8. డయ్యెదుమని 19, 93, 94 డయ్యెడుమని, 4. వారినొడంబఱచి, 5. నొడంబరచె, (4) 4. డిప్పుడు...వచ్చుటంజేసి, (5) 5. 6, 7, చ్చుటంజేసి, (6) 6. వుట్టెనని బృహస్పతిచెప్పిన, (7) 5. పనిచిన, 93, 94, పంచిన మని.

౮౭. (1) 5. ధీరులు, (2) 4, 6, నిశాత ఘనఖడ్గమహా, (3) 4, 5, 6. సితవర్ణఘన...

౮౮. (1) 4 5, 6 నప్రమత్తులై, (2) 5, 6 బగలును.

౮౯. (1) 5, విగాంభీర 20, విస్ఫీద, (2) 5, నిక్షిప్త, (3) 5. ఖాల్వడి 7. పాల్పడి రాల్పడి 13, 20, 54, చాల్పడి 14, 23-29, 35, 39, 48 చాల్పడి, (4) 4, 6, 13, దక్సా 5, దిక్సాలుల్, (5) 9, 16, దూలితూలి.

౯౦. (1) ఇది కొన్నిప్రతులలో లేదు.

౯౧. (1) 4. కల్పాతతపక్షు 6. కల్పాతతభక్షు 7, 30, 34, 46 కల్పాతత పక్షుపక్షిగణ, 4. శాయ్యాన్కల్పా.

వును; ఏఁడు, ఏఁడులు, ఏండ్లు (భార. శాంతి. V. 46), ఏళ్లు, చెన్నబ. పు. 29); ఏళులు; తూఁడు, తూఁడులు, తూండ్లు (భార. అను. III. 220), తూళ్లు, తూళులు; గూఁడు, గూఁడులు, గూండ్లు, గూళ్లు, గూళులు; - 'నాఁడు' కు 'నాఁడులు', 'నాళ్లు,' 'నాళులు' అనియేకాని 'నాండ్లు' అను బహువచన రూపము లేదు. నాళ్లు (భార. అర. V. 223; భీష్మ. I. 64; ద్రోణ. I. 59; 130; కర్ణ. I. 53; శాంతి. III. 66; అను. II. 83).

పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణాంతపదములపై బహువచన లువర్ణము చేరునపుడు తఱచుగ 'డు' మీఁది యుత్వము లోపించును. ఈ - 'ండ్లు' 'ంళ్లు' గను 'ళ్లు' గనుమాఱుటగలదు. గుండు, గుండులు, గుండ్లు (భార. ద్రోణ. III.67; సా. I. 197, భాగ. III. 988); పండు, పండులు (భార. అను. I. 50); పండ్లు (భాగ. V. ii. 21), పళ్లు; ఇట్లే, పుండు, పుండులు, పుండ్లు. పుళ్లు; దిండు, దిండులు, దిండ్లు, దిళ్లు; గొబ్బండు, గొబ్బండులు, గొబ్బండ్లు, గొబ్బళ్లు; మొదలయినవి. లొండు, రొండు, బొండు, బెండు, చెండు, చుండు, లకు, 'ండ్లు' తోడి బహువచనరూపములు గలుగవు.

'డ్డు' అంతమందుగల శబ్దములకు బహువచన లువర్ణము పరమగు నపుడు 'డ్డు' లోని తుదియుత్వమును నొక డకారమును లోపించుటయుఁ గలదు. ఇట్లేర్పడిన 'డ్లు' 'ళ్లు, ళులు' గా మాఱదు. గ్రుడ్డు, గ్రుడ్డులు, గ్రుడ్లు (భాగ. III. 702); ఇట్లే, అడ్డు, ఒడ్డు, గొడ్డు, జిడ్డు, త్రెడ్డు, దుడ్డు, బడ్డు, బొడ్డు, ఓడ్డు, లొడ్డు, వెడ్డు, సొడ్డు, లకును దెలిసికొనవలెను.

'ణి' అంతమందుగల 'పింగాణి' శబ్దమునకు 'పింగాండ్లు' అను బహువ న రూపము వరాహపురాణము నాల్గవ అశ్వాసమున వాడఁబడినది.

'ది, - ఁది, - ంది, - ద్ది' అను నంతమందుగల శబ్దముల బహువచన కారమునకు ముందు వాని తుదియిత్వమున కుత్వము కలుగును. -దు, - ఁదు, ందు, - ద్దు, లపై బహువచనమున లువర్ణము చేరును. ఇట్లేర్పడిన బహు చన రూపములందలి దులు, ఁదులు, ద్దులు, లందు '-డులు, - ఁడులు,- ులు' లందు గలుగు లోపాదికార్యములు కలుగవు. - 'ఎద్దు' శబ్దమునకు వచనమున 'ఎడ్లు' అనియు రూపము కలుగును. 'ఎడ్లు' లోని డకారము ళకారముగూడ నరుదుగ నాదేశమగునని తెలుపుటకు శబ్దరత్నాకరమున ండ్లు కట్టింపు పై బరువు లెక్కింపు మీఁ దెళ్లను బూన్పు కావళ్లనునుపు" రి. పూ. VI.) అను నుదాహరణ మీఁబడినది. కాని, లోకమున 'ఎడ్లు' రూపమేకాని, 'ఎళ్లు' అనునది లేకుండుటచేతను, కావళ్లకు 'కావడ్లు' రూపమును నుండుటచేతను, 'ఎడ్లను బూన్పు కావడ్ల నునుపు' అనుసా మే సరియైనదనియును 'ఎళ్లు' అనురూపము లేదనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'ఎడ్లు'

క. తడంబడ 1 నేసియు 2 వైచియుం బొడిచియు వివిధాస్త్రశస్త్రముల నుద్ధతులై
కడుకొని 3 యుద్ధము నేసిరి గడిమిమెయిన్ 4 విబుధవరులు5 గరుడనితోడన్ 6.

వ. గరుడండును 1 నిజపక్షవిక్షిప్త రజోవృష్టి నమరవరుల దృష్టిపథంబు గప్పి స్వర్గలోకంబు 2 నిరవలోకంబుగాం జేసిన నమరేంద్రు పనుపునం బవను డారజోవృష్టి 3 సెదరవించె 4 నంత ౯౩

మాలిని. పరశు కులిశ కుంత ప్రాస1 బాణాసనోద్య
త్పరిఘ కణయ 2 చక్ర ప్రస్ఫురద్బాహుసేనా
పరివృతుండయి3 తాంకేన్ 4భీమనుద్దామహాక్ష
ద్ధరుండు సమరకేళిం గర్వితున్ వైనతేయున్. ౯౪

క. బలవద్ఖగేంద్రు 1 కోపా నలభస్మీభూతుండై కుశాంబునవాండున్
బలముతిక్రాంగి నుదగ్ర జ్వలనజ్వాలావళిం2 శలభమహాలెన్. ౯౫

---

౯౨. (1) 4, 7. నేచియు, (2) 23. వడిచియు, (3) 8 కడకొని 11. కుదుకొని, (4) 4, 6, 17. మెయి 14, 19, 20. కడిమిమెరసి, (5) 4, 6, 17. న్నమరవరులు 14, 19, 20. యమరవరులు, (6) 1. మీందన్.

౯౩. (1) 4, 5. విక్షేపరజో[illegible]వృష్టి నమరవరుల బంధులంజేసి దృష్టిపథంబు... 6. నమరవరుల బంధులంజేసి దృష్టిపథంబు, (2) 4. నిరవలోకంబుజేసిన 5, 14, 16. నిరాలోకంబుగాం; 6. నిరాలోక, (3) 4, 9, 12. ఒరవడిచె; 5, వారిం చె 6. బెదవీచనంత, (4) 1. [illegible]ంచె.

౯౪. (1) 4, 6, బాణా[illegible]ప్రముఖ... (2) 34, 41, పరిఘుముసల. (3) 5, 6, డవిం[illegible]ంకెన్, (4) 1. 33, 23, 26, 31. 45, భావకుండన్ 4. భవ్యకుండన్ 5, 21, 24, 29, 75, భామకుండన్ 6. 13, 20, 41. 54, భవ్యకుండన్ 11, 28, 39, 47, 50, [illegible]ండన్ 12, భామకుండన్ 16. భావకుండన్ 18. భావకుండన్ 22, భామమకుండన్ 53, [illegible]వ్యహుండన్ 25. భవ్యతేజుండు తత్కాం 67, 69, భాతుకుండన్ 27, 35, 38, 44, 46, 91 పావకుండన్ 34, పాథోధుండన్ 43, భానకుండన్ 71, భవ్యుండుంగా 30 భవ్య[illegible]

౯౫. (1) 6. కోపానల, (2) 7. జ్వాలావళిన, ఈ పద్యము తరువాత [illegible]

బ్దము ఆవు, ఎద్దు, ఎనుము, లకు సామాన్య వాచకముగ తొలుత నుపయో ంపఁబడి యుండవచ్చును. శాసనములలో 'ఇనుపమెడ్లు' అని కానవచ్చు సున్నది. ఈ పదము 'ఎనుము' లకు పర్యాయ వాచకమయినట్లు కనఁబడు సున్నది. (చూ. తమిళము: ఎఱుదు. కన్నడము, ఎత్తు = ఎద్దు; కన్నడము; ఱుమె = ఎనుము.) ఎడ్లు - భార. ఆర. IV. 349;

'కోన' శబ్దమునకు బహువచన లువర్ణము పరమగునపు డొకచో వాని తుది యత్వమునకు దీర్ఘము కలుగును: కోనాలగొంది (పాండు V. 296.) ఇది 'కోణములగొంది' కి రూపాంతరమైనను గావచ్చును.

'ను' వర్ణాంత శబ్దములను వాని బహువచన రూపములనుబట్టి మూఁడు వర్గములుగా విభజింపవచ్చును: (i) ను వర్ణము లోపించునవి (ii) ను వర్ణము లోపించి లుప్తశేషముపై 'ఁకులు' గాని 'ఁగులు' గాని చేరునవి (iii) ను వర్ణము లోపింపక లువర్ణము చేరునవి, అని.

(i) నువర్ణము లోపించునవి: చేను, చేలు; పేను, పేలు; మీను, మీలు (భార. అను. II. 262); - వ్యవహారమున చేనులు, పేనులు, అనురూపములును గలవు. 'మీను' నేఁడు వ్యవహారమున లేదు. దానికి 'మీనులు' అను బహువచనరూపము కవిక. III. 48; IV. 41; చెన్నబ. పు. 123. లో కానవచ్చుచున్నది.

(ii) (అ) ను వర్ణములోపించి బహు వచనమున 'ఁకులు' చేరునవి: కలను, కలఁకులు: కెలను, కెలఁకులు (భార. ద్రో. V. 132; శల్య. I. 53; అను. I. 181; భాగ. VIII. 213); కొలను, కొలఁకులు (భార. ఆర. IV. 332; అను. I. 181), గవను, గవఁకులు (భాగ. IV. 767); మ్రాను, మ్రాఁకులు (భార. ఆర. VII. 99; భీష్మ. I. 251; అను. II. 9); ఇట్లే, కొఱను, కొఱఁకులు, నెఱను, నెఱఁకులు; వరను, వరఁకులు; వలను (దిక్కు-అనునర్థమున), వలఁకులు (ఉపాయమను నర్థమున నీ రూపము కలుగదు); పై పదములలో కొలను, గవను, మ్రాను, అనుపదములు మాత్రము నేఁటి వ్యవహారమున నున్నవి; వ్యవహారమున వానికి కొలనులు, గవనులు, మ్రానులు, అను బహువచన రూపములను గలవు. 'ముసలి మానుల్' అని వసుచరిత్ర కారుఁడు (ఆశ్వాసము I.) శ్లేషించినాఁడు.

(ఆ) బహువచనమున నువర్ణము లోపించి-'ఁగులు' చేరునవి: రేను, రేఁగులు; గోను, గోఁగులు. - ఉత్తరేను, సంబరేను, శబ్దములకు బహువచనమున నీకార్యము గలుగదు.

సీ. పక్షతుండాగ్ర నఖక్షత దేహులై భోరన[1] నవరక్త ధారలొలుక
విహగేంద్రునకునోడి నిహతులై[2] సురవరుల్ సురరాజు మఱువు సొచ్చిరి
గడంగి
సాధ్యుల[3]నాయాస సాధ్యులై పాఱిరి పూర్వాభిముఖులయి[4] గర్వమడఁగి
వసువులు రుద్రులు వసుహీన విప్రుల క్రియ దక్షిణాశ్రితు లయిరి[5] భీతి
నంది యపరదిక్కుఁ జెందిరాదిత్యు లాశ్వినులు నుత్తరమునకొనరంబఱచి
రనల వరుణ పవన ధనదయమాసురల్ వీఁక[6] దఱిగి కాంది[7] శీకులయిరి.

. తలరంగ రేణుక క్ర[1]థన ప్రలిహ[2] ప్రరుజాశ్వ[3] కృంత[4] పదనఖులను [5]ర[6]
తులం గులిశనిశాతనఖావలిం బక్షిన్రుంద నచ్చి వందఱాలాడెఁ. ౯౭

. ఇట్లు నిర్జరవరుల[1] నెల్ల నిర్జించి యూర్జితుండై[2] గరుడఁ డమృతస్థానం
బునకరిగి పరివేష్టించి ఘోరసమీర ప్రేరితంబై[3] దుర్వార శిఖా
జిహ్వల నమ్బరంబు నాస్వాదించు[4]చున్న యనలంబుఁగని తత్క్షణంబ
సకల నదీజలంబుల నెల్లం బుక్కిలించుకొని వచ్చి యయ్యనలంబు
నార్పి[5]యంజల్లి[6] తీక్ష్ణధారాసమన్వితంబై దేవనిర్మితంబై పరిభ్రమించు[7]
చున్న యస్త్రచక్రంబు సంతరాంతరంబున[8] సంక్షిప్తదేహుండై
చొచ్చి యచ్చక్రంబు క్రింద. ౯౮

౯౬. (1) 6, 7, 8, 14, 23-34, 36, 38-40, 43, 44, 46, 47, 53, 54, 67, 71,
5, 90, 93, 94 భోరున, (2) 4. హతులై యొటపారి 5. విహతులై, (3) 6. సాధుల
నాయాస 8, 9, 17 సాధ్యులనాయాస, (4) 6. ముఖులైరి, (5) 4, 93, 94 భీతినొంది 11
తినొంది, (6) 5. వీంకు 7. వీకదగిలి 11. వీకవరగి 16 వీంకదప్పి 21. వీకదక్కి; 23, 27,
క 50. 71, వీకదప్పిగాంచి, (7) 6. కాంద్దిచీకులయిరి 12. గాందిశీకులయిరి.

౯౭. (1) 4, కోధన 5, 6, 7, 16, 18, 22, 24, 26-33, 38, 40-42, 44, 45, 46,
7, 49-51, 54, 71, 75, 89, కుధర 9, 25, 48, కుధన 12, కుదర 23, కుధరల్ 34,
ోధన 35, కుంచన 67, కృధన, (2) 4, ప్రలిథ 6, ప్రలహ 22, ప్రలిహ 26, ప్రలిహ్రి
జాశ్వ, (3) 4, ప్రమథాశ్వ 12, ప్రమజాశ్వ, (4) 5, కృత్త 26, కుంత, (5) 5, పతనవిమిన
పతనఖులను 16, పదనఖముల 22, నఖములనుం బతులు 26, పతనఖుల, (6) 6, 16, 24, 27,
, 33, 34, 35, 38, 47, 51, పతుల 26, విపతుల 23, యతుల, (7) 5, వంద్దరులాడెఁ,

౯౮. (1) 6, వరులనిర్జించి, (2) 4, యూర్జితుండైన 9, యూర్జితుండై (3)
ప్రేరితంబైన, (4) 6, నాస్వాదింపుచున్న 13, నాస్వాదించు, (5) 12, నదీనదజల,
) 4, 12, యతితీక్ష్ణదీప్తధారంబయి 5, తీక్ష్ణదీప్తద్వారంబైన, (7) 11, పరిభ్రమింప
న్న, (8) 4, సంబరాంతరంబున 5, క్రిందనంతరాంతరంబున 12, చక్రంబు నంతరాయం
న 13, 16, సంతరాళంబున; 24, నంతరానంతరంబున; 34, చక్రాంతరంబునగని; (9)
సంక్షిప్తదేహుండై.

(iii) బహువచనమున ను వర్ణము నిలిచి లు వర్ణము చేరునవి:

(అ) కొలను శబ్దము వంటివి: అదను, చదును, జడను, జతను, పదును, పసను, సాబను.

(ఆ) మీను, మ్రాను, గోను శబ్దములవంటివి: కాను, గూను, జాను, జీను, మేను, వీను.

కన్ను శబ్దమునకు బహువచనము 'కన్నులు.' ప్రాచీనకవు లిట్లేవాడిరి. కాళ్ళి, కండ్లు, కళ్లు, అను రూపములు వ్యవహారమందును నర్వాచీన కావ్యము లందును గలవు. వీనికెవ్వరును లక్షణముఁ గల్పింప కుండుట యా రూపముల దోషముకాదు.

చ. మొగంబునఁ బొట్టుదిద్ది యంజనము గండ్లఁ దీర్చి (కవిజనచ. చ. IV. 178).

ఆ. వె. నేఁడు, గలిగెఁ జూడఁ గళ్లకఱవుదీఱ (నిర్వ. విరా. పు. 35)

సీ. కడగండ్ల బడువారిఁగడగండ్ల నీక్షించి (నిర్వ. వి. రా. పు. 147)

క. కళ్లంగి వేసినట్లా, త్రుళ్లడమున మోహుఁబట్టి (ప్రబో. పు. 41)

చ. వింతచేష్టలం గడువడిఁ దానొకొక్కయెడఁ గండ్లెఱజేయుచు (రాజశే. III. 26)

ఆ. వె. ముండ్లకట్టె నొకని - కండ్లువెతికి (సానం. పు. 26.)

గీ. కొండతటి, కండ్లు వెతికి నిమ్మ - పండ్లుగుచ్చి (సానం. III. 57)

ఇట్లే, 'చన్ను' శబ్దమునకు 'చన్నులు' బహువచనరూపము; అర్వాచీన కవులు 'చండ్లు' అనివాడిరి. వ్యవహారమున 'చళ్లు' అని వినఁబడుచున్నది. 'న్ను' అంతమందుగల తక్కిన శబ్దముల కన్నిటికిని బహువచనమున 'లు' వర్ణము మాత్రము చేరును. నువర్ణమున కెట్టి వికారమును గలుగదు.

వైభక్తిక ముపర్ణముకాని ముపర్ణముతో నంతమగు కొన్ని శబ్దము లకు బహువచన లువర్ణము చేరునపు డా ముపర్ణము వైకల్పికముగ లోపిం చును: ఉదా. జాము, జాములు, జాలు (కాశీ. V. 333; మను; వేంక. పంచ. IV. 164); పెండ్లాము, పెండ్లాములు, పెండ్లాలు ('పెండ్లము' పై లు వర్ణము నకు బూర్వమందు 'ము' లోపము కలుగదు); జాజాము, జాజాములు, జాజాలు; గుడ్డాము, గుడ్డాలు; జుంజాము, జుంజాలు; దోణాము, దోణాలు; గోతాము, గోతాలు మొదలయినవి. ఈ ముపర్ణము దీర్ఘముల మీఁద నున్నప్పుడే కొన్నియెడల బహువచనమున లోపించుచుండును. ఆము, ఈము, గాము, గీము,గోము, చీము, తీము, తూము, దీము, నాము, నోము,

తే. ఘోరవికార సంన్నిహిత కోపముఖంబులు దీప్తవిద్యుదు[1]ల్కారుణ దారుణాక్షములకై నిజదృష్టి విషాగ్ని నన్యులం జేరంగనీక యేచ్చు[2] ప్రసిద్ధముగా నమృతంబు చుట్టు ర క్షాకతి నున్న యుగ్రభుజగంబుల కెట్టనిగాంచి చెచ్చెరన్. ౯౯

వ. అయ్యురగంబులం దనపక్షరజోవృష్టి[1] నంధంబులజేసి వాని శిరంబులు ద్రొక్కి పరాక్రమంబెసగ నమృతంబు గొని గరుడుండు గగనంబున కెగసిన. ౧౦౦

క. కలహమున నిట్లు సురవీరులం బల్వురనోర్చి యొక్కరుండ యమృతముం[1]ద్రెక్కలిగొని యాస్వాదింపక యలోలుండగు వానింజూచి హరియిట్లనియెన్.

క. నీ విజయోత్సాహమునకు లావునకు[1] జవంబునకు నకలౌల్యమునకు సద్భావమునకు మెచ్చి వరం బ్బీనచ్చితి వేండు మెద్ది యిష్టము నీకున్. ౧౦౨

వ. అని ప్రసన్నుండై యానతిచ్చిన[1] యాదిదేవుండగు శ్రీమన్నారాయణునకు నమస్కరించి గరుడం డిట్లనియె.

సీ. అమృతాశనంబు సేయకయును దేవ నాక జరామరత్వంబు[1] నందుట యును సకలలోకంబుల కగ్రణియైన నీయగ్రంబునందు నిత్యసన్నిధి భక్తిం గొలుచుచు నుండియుం గోరితిం గరుణతో నియానతియు ముద్దతుండై తృభేదియనవుడు నాతని కభిమతంబులు ప్రీతుండై యిచ్చి హరియిట్లు గలని నాకు వనఘ వాహనంబవై మహాధ్వజమువై యుండుమనినం బక్షి యును మనుచు మ్రొక్కి పక్షి[1] నంత్త నాతనియాంద వజ్రమెత్తివై చెను ప్రసాద వాసవుండు. ౧౦౪

౯౯. (1) 4, ల్కారుణఘోరజిహ్వాలుసై. (2) 9, యేమచు.

౧౦౦. (1) 4, 6, కంధులం.

౧౦౧. (1) 4 మిమ్ములంగొని 5, 17, 23-25, 27, 29-31, 34-38, 46, 47-51, 54, 67, ద్రెక్కలింగొని 7, తెక్కలియాస్వాదింపకగొని 4, యుక్కలిగొని 9, క్రక్కలిగొని 22, 38, 39, 44, 45, తెక్కలిగొని 33, నిక్కలిగొని.

౧౦౨. (1) 4, జలంబునకు, (2) 6, గోరుకొద్ది.

౧౦౩. (1) 4, యానతిచ్చిన నారాయణునకు 6. యానతిచ్చిన నారాయణునకు గరుడం.

౧౦౪. (1) 5, అమరాజరత్వంబు లంద్నాటయును; (2) 4, కగణిగుణ, (3) 33, 34

౹, పేము, బాము, బోము, మోము, వాము, వేము, సాము లకు బహు
లు వర్ణమునకుముందు లోపము గలుగదు. ఇట్లే, అనుము, ఆలము,
ము, ఇఱుము, ఇల్లము, ఇసుము, పెసము మొదలగు వానియందును
వచనమున ము వర్ణము లోపింపదు.

(i) కొన్ని - యి వర్ణాంతశబ్దములపై బహువచన లు వర్ణము చేరు
డు యకారమునకు తకార మాదేశమగును: చేయి, చేతులు; దాయి,
తులు; నూయి, నూతులు; పీయి, పీతులు; నేయి, నేతులు.

(ii) కొన్ని - యి వర్ణాంతశబ్దముల తుది యి వర్ణము బహువచన
వ లోపించును: వ్రాయి, వ్రాలు; రేయి, రేలు; ఱాయి, ఱాలు;
యి, ప్రాలు; 'ఱాయి' కి 'ఱాళ్లు' అనియు బహువచనరూపము వ్యవ
రమునఁ గలదు.

(iii) కొన్ని - యి వర్ణాంతశబ్దముల బహువచనరూపములను నిర్ణయిం
ట కష్టము: కూయి, మెయి, కుయి, దోయి, బాయి, రోయి, పోయి,
యి, నుయి, గొయి.

(iv) 'వాయి' కి బహువచనము 'వాతులు'; కాని, ఉప్పలవాయి,
వాయి, అరవాయి, దళవాయి మొదలగు పదములకు బహువచనము నిర్ణ
ంప నాధారములు లేవు. అమ్మాయి, అబ్బాయి, శబ్దములకు అమ్మాయులు,
బ్బాయులు, అని వ్యవహారమున బహువచన రూపములు వినఁబడుచున్నవి.

(v) 'పాయి' కి 'పాలు' అనియు, 'కయి' కి 'కేలు' అనియు బహువచన
ూపము లగునేమో. 'పాలు' బాగున్నవి, రుచిగానున్నవి, అని బహువచనము
ందే యుపయోగింతుము. పయశ్శబ్ద భవమగు 'పాయి' యిపుడు పిల్లల విష
ుముననే యుపయోగింపఁబడుచున్నది. "కొడుకుఁ, బాయని యక్కునఁబట్టి
ాలిండ్ల, నొత్తి" (హరిశ్చ. భా. II.).

'కేలు' ఏకవచనమునందును బహువచనమునందును గూడ గ్రంథము
ం దుపయోగింపఁబడినట్లు తోఁచుచున్నది; కాని, యిదమిత్థమని నిర్ణయింప
ులు లేకున్నది. "వడి నొడు గఱచి వలకేల్ నిడుచన గనయమునఁ బెనఁచి
(భార. ఆది. VII. 175.) ఇందు నన్నయ 'కేలు' శబ్దము నేకవచనమున నుప
యోగించినాఁడు. "అని కేలు మొగిచి మ్రొక్కిన" (ఆది. V. 20); "కొందఱు
మొగిన కేలు మొగిచి మ్రొక్కిరి" (ఆర. II. 1[?]2) లో దానిని బహువచనమున
వాడినాఁడు. ఆర. V. 277లో, 'ఇరుకేలఁ' అనియున్నది; ఇచట నిది బహువచ
నమో యేకవచనమో తెలియదు. ఇరు, ఇను, మూ, నలు, అనువానిపై
జేరిన పదము లేకవచనమునందే సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నవి. ఇరుచే

. అదియును నమ్బరంబ్బున నగ్నికణంబ్బులు[1] సెదరం బ్బఱతెంచి పక్షిరాజు పక్షంబ్బులు దాంకవచ్చినం[2] జూచి గరుడణ్డు నగి నీచేయు వేదన[3] నన్నుం[4] దాంకదు నీవు మహాసమ్భవంబ్బ[6] వగుటను దేవేన్ద్రునాయుధంబ్బ వగుటను నిన్ను నవమానింప్పంగాదు[7] గావున మదీయైకపర్ణ్ణ శకల చ్ఛేదంబ్బు సేయుము నాయంద్దు[8] నీశక్తి యింత్తియ యనిన సకలభూత సఙ్ఘంబ్బెల్ల నాతని పర్ణ్ణంబ్బుల నుస్థిరత్వంబ్బునకు మెచ్చి సుపర్ణ్ణుండని పొగడిరి సురేన్ద్రుణ్డును నవ్విహగేన్ద్రు మాహాత్మ్యంబ్బునకు మెచ్చి యచ్చెరువంద్ది యిట్లనియె. ౧౦౫

వె. నిరుపమానశౌర్య[1] § నీతోడం[2] జెలిమి[3] సే
యంగ్గ నా[4] కభీష్ట § మైనయదియు
నిట్టి విక్రమంబ్బు § నిట్టి సామర్థ్యంబ్బుం
గలదె[5] యొరులకి § జగంబ్బునం[6]ద్దు ౧౦౬

[1] అమరుండ వజరుండ వజితుండ వమేయుండవు నీకు నమృత[1] § మది యేల ఖగోత్తమ దీని నరులకిచ్చిన నమరులకును వారసాధ్య § లగుదురు[3] వారణ.

నీ[1] వరులకు నీయమృతం బ్బీవలువదు నాకు[2] మగుడ § నిచ్చిన నీకి ష్టావాప్తి యగు విధంబ్బెం గావించ్చెద ననిన వారికి § గరుడ ణ్డనియె.

ఏను సుకీయమాతృదాసీత్వ నిరాసార్థం[1] బ్బమృతంబు దెచ్చియిత్తునని[2] కాద్రవేయులతో నొడివి వచ్చినవాండ నీయమృతంబ్బుం గొనిపోయి

---

౧౦౫. (1) 6, దలరం 7, చెదరంబరచి, (2) 1, దాంకినజూచి 2, తాకవెంచినజూచి, 9, 11, 16, వేధనంన్నుం, (4) 18, నాకుందాంకదు, (5) 8, సోంకదు, (6) 7, వని, ...ము, (7) 4, నే నవమానింపం గాదు 13, 14, 18, 25, 31, 42, 48, 53, 54, 67, 75, ...మానింపంవగదు, (8) 7, నాయందు నీవుసేయు ప్రయత్నం బింతియు.

౧౦౬. (1) 6, నిరుపమానశక్తి, (2) 4, 5, నీతోడిచెలిమి, (3) 6, జేయంగ్గ, 1, 4, 6, 22, నాకు బుద్ధియయ్యెక్రీతి 5, నాకు నిష్టమయ్యె క్రీతి; (5) 9, గలదె, (6) 4, ..., లంద్దు.

౧౦౭. (1) 7, అమరుడవజేయుడవుని, (2) 7, అమృతమేల వజః తిరిఖగో, (3) 4, ... 18 వారణ.

౧౦౮. (1) 93, 94 వారులకు, (2) 93, 94 మరల.

౧౦౯. (1) 6 నిరాసార్థంబ్బురగులకు వమ్ము, (2) 4, 5, 6 కద్రువపుత్రులతో నొడివి ...ద్రువపుత్రులకు నొడివి 12, కద్రువపుత్రులతో నొడి,

యునెత్తి (భార. మౌ. I. 151); ఇరుదెఱంగు (ఉద్యో. IV. 168; V. అను. 146, 181; అశ్వ. II. III; మౌ. I. 54, 58); ఇరుపీనుఁగు (భీష్మ. II. 209; ఇరుప్రొద్దు (శాంతి. IV. 368; అను. V. 8; అశ్వ. II. 168); ఇరుమేను (భీష్మ. I. 251); ఇరుమూఁడు (భీష్మ. I. 273); ఇరుపఱియ (కర్ణ. I. 94; సౌ. I. 192); ఇరువాఁగు (విర్వ. V. 73; విరా. III. 170; భీష్మ. II. 42; 290, 395; III. 208, 315; ద్రోణ. I. 271; V. 278; కర్ణ. I. 69); ఇనుమడి (విరా. II. 45; అను. IV. 419); ఇనుమాటు (భాగ. II. 227); ఇనుమాఱు (కర్ణ. III. 317); ముత్తునియ (భీష్మ. II. 53, 79; ద్రోణ. IV. 27); నలుగడ (ద్రోణ. III. 62; కర్ణ. I. 5; శాంతి. V. 440; అను. I. 287); నలుమడి (ద్రోణ. II. 213); కాని, ఇరుకెలంకుల (ద్రోణ. V. 142, ఇది వచనమున నున్నది; 'కెలనన్' అసినను తప్పు లేదు); ఇరుతెఱఁగుల సైనికులకు (ద్రోణ. I. 135, దీనిని 'ఇరుతెఱఁగుల సైనికులకు' అని సవరింప వీలున్నది); ఇరువంకలన్ (ఉద్యో. III. 253, ఇది వచనమున నున్నది; 'ఇరువంకన్' అని యుండెనేమో); నలుదిక్కులన్ (ద్రోణ. II. 79; దిక్కునన్' అని యుండవచ్చును); నల్దిక్కుల మన్నీలు (శల్య. I. 9; 'దిక్కున' అని యుండవచ్చును);—ఇట్లున్నను విరాటపర్వము III. 198లో 'ఇరువాఁగులు' అని 'లు'వర్ణము ప్రాసస్థానమం దున్నది. ఇందువలన ఇరు, మూ, నలు,లపైఁ జేరు పద మేకవచనమం దయినను బహువచనమం దయినను నుండవచ్చు నని తేలుచున్నది. కావున 'ఇరుకేలన్' అనుచోట 'కేలు' ఏకవచనరూపమో, బహువచనరూపమో నిర్ణయించుట కష్టము. 'కేలు' ఏకవచనరూప మైనచో దానికి 'కేళ్లు' అనుబహువచనరూప ముండవలెను. కాని, యది గ్రంథములందు కానరాదు. 'కయి'కి 'కేలు' బహువచనరూపము కానిచో దానికి బహువచనరూపమేమై యుండును? కయి, కేలు, అను రెండును నేఁడు వ్యవహారభ్రష్టములు గావున నీ విషయమై యేమి చెప్పుటకును వీలులేకున్నది.

రి- వర్ణాంతపదములపై బహువచన లువర్ణము పరమగునపుడు సాధారణముగ 'రి' మీఁది యిత్వమున కుత్వము వచ్చును. ఈ యుకారము లోపించుచుండును.

అరి, అరులు; అల్లరి (-రులు); ఉదిరి (-రులు); ఉరి (-రులు) ఊపిరి (-రులు); ఎడారి (-రులు); తిరి (-రులు); విరి (-రులు); సరి (-రులు) మొదలయినవి. వీని యన్నిటియందును-'-రులు', '-ర్లు'గ, మాఱును. ఈ 'ర్లు' 'ళ్లు'గ మాఱదు.

'వరి' శబ్దమునకు 'వడ్లు' అనునది బహువచనరూపము.

వారలకిచ్చి [3] మదీయ జననీదాస్యంబ్బు [4] వాంపికొనిన నురగు లీయమృతం
బ్బుపయోగింప్పకుండ [5] ముంద్దఱ నీవు గొని చనుమనిన నగ్గరుడని మహాను
భావంబ్బునకు మెచ్చి నీబల [6] పరాక్రమంబ్బులు వినవలతుం జెప్పు [7] మనిన
నయ్యిన్ద్రునకు గరుడ డిట్లనియె. ౧౦౯

క. పరనిన్దయు నాత్మగుణోత్కరపరికీర్త్తనముం [1] జేయంగా నుచితమె స
త్పురుషుల కైనను నీ కప్పురువుగ నాకల తెఱంగుం గ[2]జెప్పెదం బ్రీతిన్. ౧౧౦

ఉ॥ స్థావరజఙ్గమప్రవిత కేతంబ్బగు [1] భూవలయంబ్బునెల్ల నా
లావునంబూని [2] తాల్తు సవికేలఝష పయోధిజలంబ్బులెల్ల ర
త్నావళితోన చల్లుదు బృహన్నిజపక్ష పమీరణంబ్బునన్
దేవగణేశ యీ..ణమ కే త్రింమ్మరిపత్తుం త్రివిష్టపంబ్బులన్ [3]. ౧౧౧

వ. అని చెప్పిన గరుడుని జవసత్త్వ సామర్థ్యంబ్బులకు [8] మెచ్చి సంత్తసిల్లి [2]
నీవు నాతో [3] నెప్పుడు బద్ధసఖ్యుండవై [4] యుండ్డవలయునని [5] వేఁడియు దేవే
న్ద్రుండు గరుడని కిట్లనియె. ౧౧౨

క. నాకభిమత మొనరించ్చితి నీ కిష్టము సెప్పికొనుమకనిన దుష్కర్మదుర్త్త
మాకిట్లహితముం జేసిన యాకద్రువ పుత్త్రులకిన మయ్యెడ [2] నాకున్.

క. భవనిభి రక్ష్యములగు [1] నీ భువనంబ్బులయంద్ను నప్పకముల త్రిమ్మరుటన్
దివిజాధిప నీ కెఱుఁగింప్పవలసె నీ యాజ్ఞ నాకుం కే [3] బడయంగవలసెన్.

ప్పంబు వాకి... చనటిది యురగ ఉపయోగింపకుండ్డ నీవుగొనిచనుమనిన .గరుడని...కవిన,
మదీయకే..., వారికిచ్చి వారల్లి దాసీత్వంబు వాసికొనిన దీనినురగు ఉపయోగింపకుండ్డ నీవు
గొని చనుమనిన గరుడని, (4) 1, 22, వాచికొనిన 11, వాచిన దీనినురగుఉప, 12, వాసికొనిన
6, 18, 19, వాచికొనిన, (5) 5. ఉపయోగింపకుండనీవు...; (6) పరాక్రమ విక్రమం
బ్బులు, (7) 1, వినవలతుం జెప్పవే యనిన.

౧౧౦. (1) 5. కీర్తనయుం; (2) 11. తెఱంగు సెప్పెద.

౧౧౧. (1) 5. ప్రతిహితంబ్బగు, (2) 9. లావునకే, (3) 4. ద్రివిష్టపంబ్బులంన్.

౧౧౨. (1) 6. సామర్థ్యంబులకు, (2) 1. సంతోషిల్లి, (3) 6. నాతోడబద్ధ, (4)
5. యుండుమని యొడంబరిచి వెండియు, (5) 6. ననియొడంబరచి వెండ్డియు నింద్రుండ్డు
..నికిట్లనియె.

౧౧3. (1) 6. సెప్పుమనిన సెదుష్కర్మదుర్త్తె, (2) 7, 11, 12, 18, 24, 28-31,
3, 38, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 71, 75, 89, 90, మయ్యాడ 8, 22,
య్యెడు 9, 13, 15, 16, 20, మయ్యెడు 125, మయ్యెడి.

౧౧౪. (1) 5 భవదభి రక్షణయుకని 9. భవదభి లక్ష్యములగు, (2) 34 నపకాముల
మ్మరుటన్; (3) 4 బడయవలయుటన్. 12. బడయటవలయున్, 16. బడయగ
యున్.

'సీవిరి' శబ్దమున కర్థ మేమో తెలియదు. "తెల్లసీవిరులును వెల్లనిగొడు
[illegible], యల్లవాఁడె పాండవాగ్రజుండు" (భార. కర్ణ. I. 190) దీనికి "తెల్ల
[illegible] సిడము, తెల్లనిగొడుగునై" అని పాఠాంతరము గలదు "కడలుకొనఁ
[illegible] పట్టెడు గొడుగు లెవ్వి, యెసక మెసగంగ సీవిరు లేలపట్టరు" (శల్య. II.
[illegible].) ఇందు ముద్రితపాఠమున 'సీవురులు' అని యున్నది. దీనికి సంస్కృత
[illegible]తమున "శ్వేత దమలం ఛత్రం వ్యజనం శ్వ చ పార్థివ" అని యున్నది.
[illegible]ని బట్టి శ. ర-కారుఁడు 'సీవిరి' కి 'ఆలవట్టము' అని యర్థము వ్రాసెను.
[illegible]ద్యోగపర్వము IV. 123లో "ఉచితగతిఁ జేరి వంది, ప్రచయము గీర్తింప
[illegible]క్క రథమం దూనరన్, ఖచియించిన వజ్రంబుల, రుచులను బొలుపారు
[illegible]రులు బెరయంగన్"అని యున్నది. ఇందు 'బెరయంగన్' అనఁగా నర్థమేమి?
[illegible]వ్యాపింపన్' అని యర్థము చెప్పవచ్చునా? అయిన 'సీవిరులు=ఆలవట్టములు'
[illegible]వ్యాపించుట యేమి? ఇచట 'సీవిరులు' అనుటకు 'నాసిగులు' అను పాఠాంతర
[illegible]న్నది. కాని, 'నాసిరి(?)' శబ్దరత్నాకరమున లేదు. 'నాసిరి' కర్థ మేమి?
[illegible]విరి' యేకవచనరూప మగునా? లేక నిత్యబహువచనమా? లేదా,'సీవిరులు'
[illegible]రులు, అరులు, మొదలగువానివలె నేకవచనరూపమా? 'సీవిరి' 'సీవురు'
[illegible]నువానిలో నేది సరియైనరూపము? 'సీవిరి' యేకవచనమైనచో బహువచన
[illegible]మన దాని యుపోత్త మేత్వమున కుత్వము కలిగినదా?

రు-వర్ణాంతశబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు 'రు'మీఁది
యుత్వము లోపించును. చాలపదములలో నీ 'ర్లు' 'ళ్లు'గా మాఱును. ఈ 'ళ్లు'
ళులు'గా గ్రంథములలో శిథిలమైకూడఁ గాన్పించుచున్నది. వ్యవహారమున
-ళులు' రూపము లుండవు. -ఎదుగు, ఎదురులు, ఎదుర్లు, ఎదుళ్లు(భార. ఉద్యో.
III. 228); నీరు, (నీరులు?), (నీర్లు?), నీళ్లు (భార. ఆది. IV. 128; V. 18;
VI. 173, 179, 219; అర. I. అర. 6; XI. 87); కన్నీళ్లు (భార. ఆది. VII.
268; VI. 259); నీళులు (భార. ఆది. IV. 86; V. 259; ఉద్యో. II. 125;
భీష్మ. III. 156; ద్రోణ. III. 160, 161; శాంతి. IV. 413); కన్నీళులు
ద్రోణ. IV. 333; ఆశ్ర. I. 164); ఎసరు, ఎసరులు (భార. ఉద్యో. IV.
116): ఎసర్లు (?), ఎసళ్లు; కుదురు, కుదురులు, కుదుర్లు, కుదుళ్లు (భాగ. VIII.
55); పేరు, పేరులు, పేర్లు, పేళ్లు, పేళులు, (భార. శాంతి. V. 626, VI. 436;
అశ్వ. II. 156); ఊరు, ఊరులు, ఊర్లు, ఊళ్లు, ఊళులు (భార. ఆది. V.
267; విరా. III. 119; ఉద్యో. II. 219; శాంతి. II. 386; ఆశ్ర. I. 7,
102); తుమురు, తుమురులు (తుత్తుమురులు, భార. భీష్మ. I. 267); తుముర్లు,
తుముళ్లు (భార. ద్రోణ. I. 341; నోరు, నోరులు, నోర్లు, నోళ్లు (భార. ద్రో.
II. 87); వేరు, వేరులు, వేర్లు, వేళ్లు (భార. ఆది. II. 140; సౌ. I. 16);

అని గరుడణ్డు దనకు నురగభోజనత్వంబ్బు నురపతిచేతం బ్బడసి తదనుగమ్యమానుణ్డై యురగులయొద్దకు వచ్చి మరకతరుచి [1] భరితంబైబ్బన [2] కుశస్థలంబ్బున నమృతకలశంబ్బు [3] నిలిపి యురగులకుం [4] జ్జూపి యిట్లనియె.
అనిమిషనాథ నుగుప్తమయిన యమృతము దెచ్చి మీకు ని నిచ్చితి నస్మజ్జననీ దాస్యము వాసెను దినకరపవనాగ్ని తుహినక [1] దీప్తులు గు[2]రిగాఁ.
మీరలు [1] స్నానాలంకృతులరై వచ్చి దీని నుపయోగింప్పణ్డని పంచ్చి తల్లిందనవీం వెక్కించ్చుకొని విహగేన్ద్రు ణ్డురగుల కదృశ్యుణ్డై యున్న నురేన్ద్రు వీక్కొని చనియె నిట నురగులును నమృతోపయోగ కుతూహలంబ్బున నొణ్డొరులం [2] గ్గడవం గృతస్నానాలఙ్కృతులై [3] చనుదెంచ్చుటకు ముద్దఱ. ౧౧౭

అమరాధిపుం డ్డమృతను గొని యమరావతికరిగి తొట్టి యట్టుల నుస్థా [1] నమున [1] నవిచలితరక్షకుణ్డై రక్షించ్చుకొని నుఖస్థితి [3] నుణ్డెఁ.
అంత్త నయ్యురగులు [1] నమృతంబ్బుపయోగింప్పం గానక దాని యున్న స్థానంబ్బని [2] దబ్భలు నాకిన నాలుకలు రెణ్డుగా [3] వ్రయ్యుటంజేసి నాంటంగోలె [4] ద్విజిహ్వులునాం బరగిరి యమృతస్థితింజేసి [5] దబ్భలు పవిత్రంబ్బు లయ్యె. ౧౧౮

ఈ సౌపర్ణాఖ్యానము భానురముగ వినిన పుణ్యులకు నధిక శ్రీసమ్పద [1] లగు దురితనిరాసంబ్బగుం బాయు నురగ రక్షోభయముల్.

---

౧౧౪. (1) 4, 5, రుచిర 6, 14, 18, 19, 20 22-25, 27, 28, 29, 31, 36, 39, 46, మరకత భరితం 16, మరకత పరిస్తరణంబైన, (2) 4. కుశాస్తరణంబున నయ్యమృ ము 12. కుశస్థండిలంబున 33, కుశలస్థలంబున, (3) 4, 5, డించి 6, 9, 23-29, 31, 33, 36, 45, 90, నమృతంబు నిలిపి, (4) 6. యురగుల కిట్లనియె.

౧౧౫. (1) 13, దీప్తుల, 20 దీప్తులు, (2) 13, గురిగాఁ 18. సరిగాఁ 19. గురిగఁ రొరుగఁ 34, గురిసెఁ.

౧౧౬. (1) 6. గృతస్నానాలంకరణులై 7, 8, 23-26, 29, 30, 35, 45, 47, 54, కృతస్నానులై, (2) 8. నొండొరువుఱగృత 9. నొండొరుంగడప. (3) జనుదేర నంతక వర 5. చనుదేరనంత 12 చనుదేర నంతకు నుండర.

౧౧౭. (1) 9 సువిధానమున. (2) 5, 6, నమునందదలిత, (3) 1, 2, 3, సుఖంబున నెఁ.

౧౧౮. (1) 6. నయ్యురగుల కయ్యమృతంబు పట్టుగానక, (2) 5, 6, స్థానంబు గాఁ, (3) 4. రెండు వయ్యనాటంజేసి, (4) 4, 5, 6, నాఁటుఁబు ద్విజిహ్వాలునాం, (5) 4, 5. నమృతస్పర్శంజేసి 6. నమృతస్పర్శనంబునంజేసి.

గోరు, గోరులు, గోర్లు, గోళ్లు (భార. విరా. I. 148; సౌ. I. 153); చిగురు, చిగురులు (భార. విరా. II. 67); చిగుర్లు, చిగుళ్లు, చిగుళులు (భార. విరా. V. 402); నగరు, నగరులు, నగర్లు, నగళ్లు (భార. ఉద్యో. III. 153); నగళులు (భార. విరా. I. 130); ఏరు, ఏరులు, ఏర్లు, ఏళ్లు; కరుదు, కరుదులు (-ర్లు, -ళ్లు); చీఁపురు (-లు, రులు, -ర్లు -ళ్లు); నల్లేరు (లు, - రులు, - ర్లు, - ళ్లు); నుదురు (-లు,-రులు,-ర్లు,-ళ్లు,-); వెదురు (-లు-రులు, ర్లు,-ళ్లు.) అంబరు, అవుర్లు, అకరు, అగురు, అనరు, అంబరు, అలరు, అవురు, ఉల్లారు, ఎలకు, ఓరు, కనరు, కసురు, కారు, కిసరు, కోరు, కౌరు, గండారు, గగు (గ్గ) రు, గదురు, గన్నె (న్నే) రు, గరు, గలిజె (జే)రు, గుబు (ము) రు, గురు, గోవరు, గౌరు, చమురు, చౌరు, జిగురు, డొగరు, తలిరు, తేరు, తైరు, తొగరు, తొట్రు, నెత్తురు, నెత్తురులు (విరా. I. 148); నోరు, పీరు, సైరు, మేరు, మోరు, సారు, సోరు, సౌరు, అను పదముల బహువచనరూపములు - 'ళ్లు' తో, అంతము కావు.

ఱు-వర్ణాంతశబ్దములలో 'ఏఱు' అను దానికిమాత్రము 'ఏఱులు' (భార. శాంతి. III. 280); సెలయేఱులు (భార. భీష్మ. II. 240; భాగ. VI. 221), ఏల్లు, ఏళ్లు, అను బహువచనరూపములు గలుగును. తక్కినవానికి లువర్ణము చేరును; 'ఱులు' - 'ళ్లు'గ మాఱదు.

ల-వర్ణాంత శబ్దములలో 'నెల' కు బహువచనరూప మగు 'నెలలు' మాత్రము 'నెల్లు' అని యగును. ఉదాహరణము లదంతశబ్దముల బహువచన రూపములలో నీయఁబడినవి.

లి-వర్ణాంతపదముల బహువచనమున లు వర్ణము చేరి పదాంత మం దలి యిత్వమున కుత్వము కలుగును; ఒకప్పుడు పదము నుపోత్త మేత్వమున కును నుత్వము కలుగును. ఇట్లేర్పడిన - 'లులు' 'ళ్లు' గ మాఱుటయు, '-ళ్లు' '-ళులు' గా విడుటయుఁగూడఁ గలుగుచుండును: 'వేనలి' కి బహువచనరూప మగు 'వేనలులు' (భార. స్త్రీ. I. 98) అనుదానియందు తప్ప సాధారణముగ '-లులు' తోడి బహువచనరూపము లరుదనియే చెప్పవచ్చును. '-ళులు' తోడిరూపములు కేవల గ్రాంథికములు; పద్యగణాది సౌకర్యముకొఱకు వానిని కవులుకల్పించి యుందురు.

ౡ-వర్ణాంత శబ్దములలో 'నెల' కు 'నెలలు, నెల్లు' అను రెండు బహు వచనరూపము కాన్పించు చున్నవి. ఇట్లే, 'కుచ్చె'లకు కుచ్చెలలు, కుచ్చెళ్లు' అను బహువచనరూపము లున్నవి. వ్యవహారమున 'ఒడిసెల, ఒడిసెళ్లు; కల, కల్లు; గె(గొ) ల, గె (గొ)ల్లు; గోల, గోల్లు; తల, తల్లు; తొల, తొల్లు; దూల, దూల్లు; నేల, నేల్లు, మూల, మూల్లు; వల, వల్లు; వెన్నెల, వెన్నెళ్లు; వెల,

అనుబంధము II

నన్నయకాలపు కావ్యభాషకును నానాఁటి వ్యావహారిక భాషకును నెంతో భేదము లేకుండెను. శాసనముల భాషవలన నీ విషయము బోధపడఁ గలదు. ఉదాహరణములుగ నీక్రింది శాసన ప్రయోగముల నీయవచ్చును.

I. నందంపూడి శాసనమందలి సీమలఁ దెలిపెడు తెనుఁగుభాగము.

(1) పూర్వతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరునున పల్లమున కొణ్డియగుంట సీమా.

(2) ఆగ్నేయతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియు నెరపులయుం బొలగరునున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(3) దక్షిణతః ఇయ్యూరియు నెరపులయుం బొలగరునున తాడ్లజేవ సీమా.

(4) నైరృత్యతః ఇయ్యూరియు నెరపులయు ముందరమునయుం బొలగరునున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(5) పశ్చిమతః ఇయ్యూరియు ముందరమునయు మడకుతిరియుం బొల గరునున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(6) వాయవ్యతః ఇయ్యూరియు మడకుతిరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరునున ముయ్యలికుట్రన గొల్లజేవ సీమా.

(7) ఉత్తరతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరునున [యే*]ఱున గడ్డయ సీమా.

(8) ఐశాన్యతః ఇయ్యూరియు (ం) బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరునున మఱ్ఱితోఁడి కాటియో (=యొ)ద్ద చింతయ సీమా.

II. రాజరాజు కోరుమిల్లి శాసనములోని తెనుఁగుభాగము.

(1) పూర్వతః కూడకు నియ్యూరికి మద్దికొలియ సీమా.

(2) అగ్నేయతః ముణ్డకొలియ సీమా.

(3) దక్షిణతః వానపల్లియు నంపులటి యయు మామణ్డాదియు సీమేవ సీమా.

(4) నైరృత్యతః గోదావరియ సీమా.

(5) పశ్చిమతః బూరుపుతోఁగ సీమా.

ం; చీల, చీల్లు' అను బహువచనరూపములు వినఁబడుచున్నవి గాని వానికి ంథములందు ప్రయోగములు కానరావు. 'తొట్టెల, తొట్టిల, లను ట్టెళ్లు, తొట్టిళ్లు' అని వ్యవహారమున బహువచనము కలదు; గ్రంథముల ను నుండునేమో. "అద్దాళ్లలో నున్నప్పుడే బిడ్డలు" అను నానుడిలో ద్దాళ్లు' అనునది నిత్యబహువచనముగా నున్నది; దీని కేకవచనరూపము ద్దాల' అని యుండునా? లేక 'అద్దములు = అద్దాలుఅని చెప్పి, అద్దాలు ప బహువచనరూపముపై మరల బహువచన లు-వర్ణము చేరిన దని చెప్ప' నా?

లి-వర్ణాంత శబ్దములలోఁ గొన్నిటిపై బహువచన లు వర్ణము చేరు ప్పుడు 'లి' 'లు' గా మాత్రము మాఱును: వేనలి, వేనలులు (భార. స్త్రీ. 98); ఇలి, ఇలులు; (ఉగ్మలి, ఉగ్మలులు); ఉలి, ఉలులు; ఓకలి, ఓకలులు; లి, కడలులు; కరువలి, కరువలులు, కలి, కలులు; కూలి, కూలులు; కొలి, లులు (తొలులుఁ గొలులు-ఉ. హరి. V.); గాలి, గాలులు; గిలి, గిలులు; లి, చీలులు; చెలి, చెలులు; చూలి, చూలులు (-ళ్లు?); జాబిలి, జాబిలులు ళ్లు?)జాలి, జాలులు; జోలి; జోలులు, తాలి, తాలులు; (తొయ్యలి, తొయ్య లు - కళా. III. 255); తొలి, తొలులు (తొలులుఁ గొలులు- ఉ. హరి. .); దాలి, దాలులు; నాలి, నాలులు (కూలినాలులు); నులి, నులులు; లి, పులులు; పోలి, పోలులు; బలి, బలులు; మెలి, మెలులు; లాలి, లులు; వలి, వలులు; గుబ్బలి, గుబ్బలులు; జిలిబిలి, జిలిబిలులు; మొద యినవి. వ్యవహారమున బహువచన లువర్ణమునకుఁ బూర్వమం దున్న ుత్వమునకు లోపము వినఁబడుచున్నది. కూల్లు, నాల్లు, పుల్లు, మొద.

కొన్ని లి-వర్ణాంత శబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు లి ర్ణమునకు బిందుపూర్వక డకార మాదేశ మయి -ండ్లు తోడి బహువచన రూపము లేర్పడును. ఈ -ండ్లు, -ంళ్లుగ మాఱి శాసనములందు కాన్పించు చున్నది. గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును నదియే 'ళ్లు' గ నిరను స్వారమై కానవచ్చుచున్నది. ఇట్టివానిలోఁ గొన్నిటికి -ండ్లు తోడి రూపము లకు గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును బ్రయోగములు గానరా కున్నవి. కాఁగిండ్లు (మను. II. 54) అను ప్రయోగ మున్నది గాని యది '-ండ్లు తోడి రూపమును స్థిరపఱుపఁ జాలదు. కొన్నిటికి -లులుతోడి రూపములు కానరావు. గ్రంథములందు -లులు, -ళులు తోడి బహువచనరూపములు గాన్పించినను నవి కృత్రిమములును, గణాదులకొఱ కేర్పడినవియును నని తోఁచుచున్నది. ఉదా. ఎరగలి, ఎరగళ్లు (భార. కర్ణ. II. 227); చెక్కిలి, చెక్కిళ్లు; వాకిలి, వాకిళ్లు (భార. ఆర. VII. 107; శాంతి. II. 388); వేవిలి

(7) ఉ త్తరతః మాసరపాణ్బిడ్డవర్మ్మ విల్మిణ్డికొలియ సీమా.

(8) ఈశానతః ఎఱ్ఱవంక్క యుత్తరమున కడలిబాది సీమా.

III. ఏడవ విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనములోని తెనుఁగు భాగము

(నాయొద్ద నున్నది, ప్రచురింప లేదు.)

పూర్వ్వతః కూహాం, దక్షిణతః కడముంగ్గ, పశ్చిమతః సంపనియ, ఉత్తరతః కోరుమల్లి। అస్యైవక్షేత్ర సీమానః। పూర్వ్వతః మామణ్డేటి పొలమునుం గూడపొలమునుం గోరుమిల్లి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలి కుత్రునుండి దక్షిణ మిఱ్చపోయిన ముణ్డకొలియ సీమా। ఆగ్నేయతః కూడ పొలములోని కడములకొలి పడుమటి కొమ్మునుం గహాముక్కునయు మామణ్డేటి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలికుత్ర సీమా। దక్షిణతః మామణ్డేటి కాత్రేని వనము దక్షిణంబున ఎంగట్ట పొవల సీమా। నైరృత్యతః కుఱ్ఱులోపుగాం గల పొలమునకు సంపనియ పొలగరువ సీమా। పశ్చిమతః కోరుమిల్లి నారన పెద్దిరి చనిమొల్లి మొననుండ్డి తూర్పిఁంచ్చి వచ్చిన నారన పడుఁగివుల చీననుండి ఉత్తర మిఱ్చపోయిన కోరుమిల్లి పొలగరువ సీమా। వాయవ్యతః కోరుమిల్లి పొలములో నుత్తర మిఱ్చపోయిన అడ్డవుందో్గివ దక్షిణముతలయ సీమా। ఉత్తరతః అడ్డపుందో్గివ దక్షిణముతలనుండి తూర్పిఁఱ్చ పోయిన కోరుమిల్లి పొలమును మామణ్డేటి పొలమునడిమి అవుఁబుగిడ్డలఁలోని పల్లమ సీమా। ఈశాన్యతః కోరుమిల్లి పొలగరువుం మామణ్డేటి పొలగరువున నడిమి అవుఁబు గడ్డలలోని పల్లముననుండి దక్షిణ మిఱ్చపోయిన కోరుమిల్లి పొలమున మొల్లి మొన నైరృతిమూలయ సీమా.

IV. ఏడవవిజయాదిత్యుని కుఱుందుమయు శాసనమునుండి

(నాయొద్దనున్నది; ప్రచురింపఁ బడలేదు)

" అస్యగ్రామసీమానః। పూర్వ్వతః పీరవిజయాదిత్యబ్రహ్మదేయః, దక్షిణతః పచ్చళపల్లి। పశ్చిమతః పాడిరిపల్లిగ। ఉత్తరతః దాఱారాము। అస్యైవక్షేత్రసీమానః। పూర్వ్వతః క్రుండదిపరువ తూర్పునకట్టయు పీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదేయమున పొలగరువు ధాకిలోయియయు వాదపొలగరువునంగూడిన ముయ్యాలికుత్రసీమా। ఆగ్నేయతః ముయ్యాలికుత్రునుండి దక్షిణమిఱ్చపోతిన చోదిపల్లమసీమా। దక్షిణతః పీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదేయమున పొలగరువునం క్రుందుదిపొలగరువునం బోతిన అవుఁబుగడ్డలలోని క్రయ్యాయసీమా। నైరృత్యత: కణ్డమను సేఁబసీమా। పశ్చిమతఃగాడవాలంబుట్టల పడుమటి అవుఁబుగడ్డలలోని క్రయ్యనుండి రాజరాజవీ అనివే

(ఏకవచనరూప మున్నదా?), వేవిళ్లు; కప్పలి, కప్పళ్లు; తొంగిలి, తొంగిళ్లు (-డ్లు); ఎక్కిలి, ఎక్కిళ్లు; ఓకిలి, ఓకిళ్లు; అంకిలి, అంకిళ్లు; అంగిలి, అంగిళ్లు; ఆఁకలి, ఆఁకళ్లు; (అత్రాఁకలి - దీనికి బహువచనము లేదు); దోసి (-యి) లి, దోసి, (-యి) ళ్లు; పొంగిలి, పొంగిళ్లు; పింపిలి, పింపిళ్లు; ఎంగిలి, ఎంగిళ్లు; ముంగిలి, ముంగిళ్లు; కమికిలి, కమికిళ్లు; పుడిసిలి, పుడిసిళ్లు; పిడికిలి, పిడికిళ్లు; పుక్కిలి, పుక్కిళ్లు; లొడితిలి, లొడితిళ్లు; గుప్పిలి, గుప్పిళ్లు; గుక్కిలి, గుక్కిళ్లు; నాఁగలి, నాఁగళ్లు; నెమిలి, నెమిళ్లు; సందిలి, సందిళ్లు; పట్టెలి, పట్టెళ్లు; ('పట్టెళ్లు' అని వ్యవహారరూపము); పొంగలి, పొంగళ్లు; పొక్కిలి, పొక్కిళ్లు; పొక్కలి, పొక్కళ్లు; పొదిగిలి, పొదిగిళ్లు; బచ్చలి, బచ్చళ్లు; మించిలి, మించిళ్లు; బాణలి, బాణళ్లు; ముదుసలి, ముదుసళ్లు; (మను. IV. 36);—పై లి-వర్ణాంత శబ్దములకు - డ్లు తోడి బహువచనరూపములు కానరావు. 'మంగలి' కి 'మంగడ్లు' (ద. ఇం. శా. VI. 250) అను బహువచనరూపము కానవచ్చుచున్నది. ఇట్లే, 'చాకలి', 'చాకడ్లు'. 'కంసాలి' అను వానికి 'కంసాడ్లు' అని బహువచనరూపములు కలుగునా? 'మొగలి' కిని 'మొగడ్లు' అను బహువచనరూపము కలదు. (ద. ఇం. శా. VI. 628. మొగడ్ల చెఱువు.) 'చిమ్మిలి' కి బహువచనరూపము 'చిమ్మిళ్లు' అగునా? 'పిప్పలి' తత్సమపద మయినను దానికి 'పిప్పళ్లు' అను బహువచనరూపము గలదు.

ఎంగిళులు (భార. కర్ణ. II. 54); వాకిళులు (భార. శాంతి. IV. 97)- ఇట్టి రూపములు పద్యగణములు సరిపోవుటకుఁ గవులు చేసిన శిథిలరూపములు.

పూర్వకాలపు శాసనములలో 'ఎంగిడ్లు' మొదలగు '-డ్లు' తోడి బహువచనరూపములు కాన్పించుచున్నవి. లి-వర్ణాంత శబ్దములు తొలుత డి-వర్ణాంతములుగ నుండెడి వేమో. లేదా, '-ళ్లు' లోని తొలి 'ళ' కారము డకారముగ మాఱి యైన నుండవచ్చును.

తిరుగలి, గొడ్డలి, కొడవలి, గుద్దలి, కాఁగిలి (కాఁగిండ్లు, మను. II. 54); కాఁగిళ్లు; వీనికి -ండ్లు, -ళ్లు ల తోడి రెండేసి బహువచనరూపములు గలవు.

ఆలి, ఆవిలి, ఇక్కిలి, ఇరివిలి, ఒంపిలి, ఒడిపిలి, ముచ్చిలి, చలి, జంగిలి, చెంగలి, కుఱంగలి, ముంగలి, వెనుకలి, పింగలి, చిందిలి, ఒంజిలి, ఒందలి, అరగలి, కొడి(-ణి)దిలి, గబ్బిలి, జమిలి, గుమి(-బి)లి, ఱిస్మిలి, ఎక్కలి, జిగిలి, దూఁకలి, నలి, అత్రాఁకలి, గేలి, జట్టిలి, బడిలి, నర్సిలి, తనకలి, నెంజిలి, పక్కిలి, పికిలి, పిక్కిలి, మాఁగిలి, వింజిలి, అను పదములకు బహువచనరూపము లున్నట్లు కానరాదు.

బొలమునయుం గ్రందుదిపొలమునయు నడిమిపెద్దవ్రంత్తయు దక్షిణమిక్ష్చి వచ్చిన పొలగరునునుం గూచియనాయకు చీఱు(మి) పడువుటి కట్టయు నిచ్చే ఉవున ఆగ్నేయమున మూలనుండి వచ్చిన ఎంగట్ట సీమా। ఉత్తరతః క్రుందుది పడువ ఉత్తరమునకట్టయు నయ్యావాడ పొలగరును నడిమి ఎంగట్ట సీమా। ఈశాన్యతః ఇప్పదువ కీశాన్యమునకట్టయు సీమా॥

V. చాళుక్యఅమ్మరాజు (II) మలియపూణ్డి తామ్రశాసనము.

(శక 867; క్రీ. త. 945. 6. (నెల్లూరు శాసనములు, సంపుటము I. పుట. 181.)

గ్రామావధులు	క్షేత్రావధులు.
1. పూర్వ్వతః మంజునూరు	1. పూర్వ్వతః గొల్లవి గుంట్ట
2. దక్షిణతః యినిమిలి	2. ఆగ్నేయతః రావియపేరియ చెఱువు
3. పశ్చిమతః కల్వకూరు	3. దక్షిణతః స్థాపితశిలా
4. ఉత్తరతః ధమ్మణపురము	4. నైరుత్యే స్థాపితశిలైవ
	5. పశ్చిమతః ఎల్కపత్తికోత్తిబోయి తటాకశ్చ
	6. వాయవ్యతః స్థాపితశిలైవ
	7. ఉత్తరతః దునచరువు
	8. ఈశాన్యాం కలలుకరి ఏక్వీకచేని సీమైవసీమా

పైయుదాహరణములు పదునొకండవ శతాబ్దము నాటివ్యావహారిక గాషాస్వరూపమును దిఙ్మాత్రముగఁ బ్రదర్శించుటకుఁ జాలును. ఈ క్రింద దక్షిణహిందూదేశశాసనములు, నాల్గవసంపుటము నుండి యేర్పఱిచిన పదు ొకండవ శతాబ్దమునాఁటి యాంధ్రభాషా విశేషములు గొన్ని చూపఁబడినవి. ఉదలీకరణము చేయఁబడిన యంకెలు శకసంవత్సరములను దెలుపును:

(1) ఈ క్రింది శబ్దములలో నర్ధానుస్వారములు కానవచ్చుచున్నవి: ంట (నంౚరమున) శక. 977; ఏణ్టి (నంౚవు) శక 1017; కూంతుఱు (శక 7); కూంతు (987); తోంట (1009); నేంణ్టి (986); నేణ్టి (995); మూణ్టి 014); మ్రాంకులు (1009); ఆణ్డువాణ్డ్రు (1006); పోంకలు (1006); ణ్డు = గొల్ల (969); మూణ్డు (986); మీణ్డి (960).

(2) ఈ క్రిందిపదములందు శకటరేఫము గాన్పించుచున్నది :—కూం ఱు (977); ఎఱియము (1014), గొఱియలు (960) చెఱువు (1006); ఎఱి ము (1022).

(3) ఈ క్రింది కొలతలపేళ్లు దెలియవచ్చుచున్నవి :—

మన (అర్ధమాన) 960; [illegible]

లు; నాగవల్లి, నాగవలి, నాగవలులు; జాబిల్లి, జాబిలి, జాబిలులు; వ్వ, కువ, కువలు; నువ్వు, నువు, నువులు, దినన్సు, దినసు, దినసులు మొద యినవి.

2. అక్కడ మొదలగు సమస్త పదములకు బహువచన ప్రత్యయము రదు: అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ; అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట; అప్పుడు, ప్పుడు, ఎప్పుడు; ఆవల, ఈవల, ఏవల; ఆనాడు, ఈనాడు, ఏనాడు; యిదలయినవి. అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ అను పదములందు 'కడ' కు ప్రాధాన్యము వివక్షించునపుడు సప్తమీ విభక్తియందు బహువచనమున వర్ణము చేరును: అక్కడలన్, ఇక్కడలన్, ఎక్కడలన్.

3. సస్యవాచక శబ్దము లెల్లప్పుడు నేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁ డును: కంది, పెసర, మినుము, వరి, ఆరుగ, చోడి, సెనగ, మొదలయినవి.

4. కొన్ని తీఁగల పేళ్లును నేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడును: ర, కాకర, గుమ్మడి, బచ్చలి, దొండ మొదలయినవి.

5. కొన్ని సంభార వాచకపదములు నిత్యైక వచనములు: నూనె, ముదము, ఉప్పు, చింతపండు, ఇంగువ, పసుపు మొదలయినవి. ఇట్లే, "అగరు సరి కదంబ మంబరు పునుంగు జవ్వాది హారిణమదము, బుక్కయత్తరు గోవ ంబూరబోలు చట్టకలపంబు పన్నీటఁ జాఁదిపూసి (హంస. V).

6. లోహవాచకశబ్దములును నిత్యైకవచనములు: వెండి, రాగి త్తడి, బంగారము, కంచు మొదలయినవి.

7. సరి, సాటి, ఈడు, ఎన మొదలగు సమానార్థక పదములకు బహువచ [illegible] గలుగవు. 'కన్నులు వెన్నెల్, సురుచిర పదములు రదములు, నిరు [illegible] (రా. కిష్కిం.) 'సతులీభార్గవికి భాగ్య సంపద [illegible]' (భార. ఆది. III.); [illegible] సతు [illegible] (భార. సభా. I.); దీనికి సనకావు నుఁ డీ తలంప నేధర్మంబుల్ (భార. అను. II.); 'సభ లెల్ల ... నవి దీనికిసరిగా వత్యంత విభవ సౌందర్యములన్' (భార. సభా. I.); 'ఆ పురూరవుఁడా దస్రులాజయంతుఁ డాపులస్త్యనిమనుమఁ డీయధిపుతోడ సాటి యగుదురె' (నైష. VI.) 'ప్రధానులు దక్కినవారు సాటియే మామిడి వీర భద్రునకు' (నైష. I.) - 'సరులు లేని దృక్ఖంజన శాబకములు' (నైష. III,) మొదలగుచోట్లఁ బై శబ్దములలో సాటి, ఈడు, లకు బహువచనములు గ్రంథములందును [illegible] చున్నవి.

(7) ఉత్తరతః మాసరపాణ్బిడ్డవమ్మ విల్మిణ్ణికొలియ సీమా.

(8) ఈశానతః ఎఱ్ఱవంక యుత్తరమున కడలిబాది సీమా.

III. ఏడవ విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనములోని తెనుఁగు భాగము

(నాయొద్ద నున్నది, ప్రచురింపలేదు.)

పూర్వతః కూహం, దక్షిణతః కడముంగ్గ, పశ్చిమతః సంప్పనియ, ఉత్తరతః కోరుమల్లి। అస్యైవక్షేత్ర సీమానః। పూర్వతః మామణ్డేటి పొలమునుం గూడపొలమునుం గోరుమిల్లి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలి కుట్రునుండి దక్షిణ మిఙ్చిపోయిన ముణ్ణుకోలియ సీమా। ఆగ్నేయతః కూడ పొలములోని కడములకోలి పడుమటి కొమ్మునుం గహాముక్కునయు మామణ్డేటి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలికుట్ర సీమా। దక్షిణతః మామణ్డేటి కాల్రేని వనము దక్షిణంబున ఎంగట్ట పొదల సీమా। నైరృత్యతః కుఱ్ఱులోపుగాం గల పొలమునకు సంపనియ పొలగరుస సీమా। పశ్చిమతః కోరుమిల్లి నారనవెద్దిరి చనిమొల్లి మొననుండ్డి తూర్పిఁంచ్చి వచ్చిన నారన పడుఁగవుల చీననుండి ఉత్తర మిఙ్చిపోయిన కోరుమిల్లి పొలగరుస సీమా। వాయవ్యతః కోరుమిల్లి పొలములో నుత్తర మిఙ్చిపోయిన అడ్డపుందోవ దక్షిణముతలయ సీమా। ఉత్తరతః అడ్డపుందోవ దక్షిణమునతలనుండి తూర్పిఁఙ్చి పోయిన కోరుమిల్లి పొలమును మామణ్డేటి పొలమునడిమి అవుఁగడ్డలలోని పల్లమ సీమా। ఈశాన్యతః కోరుమిల్లి పొలగరును మామణ్డేటి పొలగరుసున నడిమి అవుఁఱు గడ్డలలోని పల్లమునుండి దక్షిణ మిఙ్చిపోయిన కోరుమిల్లి పొలమున మొల్లి మొన నైరృతిమూలయ సీమా.

IV. ఏడవవిజయాదిత్యుని ఱుందుయి శాసనమునుండి

(నాయొద్దనున్నది; ప్రచురింపఁబడలేదు)

“ అస్యగ్రామసీమానః। పూర్వతః వీరవిజయాదిత్యబ్రహ్మదేయః, దక్షిణతః పచ్చఱపల్లిః। పశ్చిమతః వాసిరిపల్లిః। ఉత్తరతః దాక్షారామం। అస్యైవక్షేత్రసీమానః। పూర్వతః క్రుండదిపఱువ తూర్పునకట్టయు వీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదేయమున పొలగరును ధాకలోమియయు వాడపొలగ రునునుంగూడిన ముయ్యాలికుట్రసీమా। ఆగ్నేయతః ముయ్యాలికుట్రునుండి దక్షిణమిఙ్చిపాతిన చోదిపల్లమసీమా। దక్షిణతః వీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదే యమున పొలగరునునం గ్రుందుదిపొలగరునునం బాతిన అవుఱుగడ్డలలోని క్రయ్యాయసీమా। నైరృత్యతః కణ్ణఱమును నేఱసీమా। పశ్చిమతః గాడవా లుంబుట్టల పడుమటి అవుఱుగడ్డలలోని క్రయ్యానుండి రాజరాజవీ అనివే ఱునుం? బెద్దధాకరేమి పొలమునుం గ్రుందుదిపొలమునం గూడిన ముయ్యాలి

8. గుణ, రస, వాచకములైన దేశ్య విశేషణ శబ్దములు నిత్యైకవచనములుగ నుండును: ఈ కాగితములు తెలుపు; ఆ బట్టలు ఎఱుపు; మామిడిపండ్లు తీపు; చింతకాయలు పులుపు; కాకరకాయలు చేదు మొద.

9. కొన్ని యితర శబ్దములకును బహువచనము ప్రయోగమును గ్రంథములందును వ్యవహారమునందునుగూడ లేదు: అని = యుద్ధము; చక్కలిగిలి, పోరచి, రోయి, అర (అ) మర (అ), మున్నీరు, ఇసుమ ('ఇసుములఁ గుడుపదె' అని భార. II. 234 లో ప్రయోగమున్నదిగాని యది 'ఇసుమం గుడుపదె' అనియే యుండవలెను).

10. కొన్ని రోగములపే రేకవచనముగ నుండును: అఱిరి, ఉంగిడి, ఉక్కెస, దగ్గు, జలుబు, ఉబ్బస, ఆఁకొప మొదలగునవి. 'ఏల పల్కవు చెప్పవే యన్న నీకు, నరిమియో కోపమో యంగిటిముల్లొ' (భల్లా. III.)

11. 'పొల్ల' పొల్లు, అనువాని నేకవచనముగనే యుపయోగింపవలసినను (చలము రోషము పొల్లయున్నై - భాగ. అర. IV. 357) 'పొల్లలు' అను బహువచనరూపమును గాన్పించుచున్నది. (పొల్లలు - భాగ. అర. IV, 294.)

12. 'తాయి'కి బహువచనరూపము లేదు; అట్లే ఒకరితె, ఒకరిత, మొదలయిన యేకార్థక మహతీవాచకపదములకును, 'ఎవరిత' మొదలగు వానికిని బహువచనరూపములు లేవు.

బహువచనములైనను నిత్యైకవచన తుల్యములైనపదములు.

అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, రెండు మొదలుగాఁగల యమహద్వాచక సంఖ్యావాచకపదములు రూపమున నేకవచనములుగ నున్నను బహువచనములే. రెండు మొదలగు సమహద్బోధక సంఖ్యావాచకపదములకు బహువచన లువర్ణము చేరుటయుఁ గలదు: రెండురెళ్లు, మూఁడుమూళ్లు, నాలుగు పదులు మొదలయినవి. సంఖ్యావాచకపదములు సమూహార్థకములగు నపు డేకవచనమందును, అట్టి సమూహముల బహుత్వమును దెలుపవలసినపుడు బహువచనమందును నుపయోగింపఁబడును: రెండుపదులు ఇరువది మొద.

సమాసమునందు సంఖ్యావాచకపదము పూర్వపదముగా నున్నప్పు డాసమస్తపదము తఱచుగ నేకవచనాంతమగును: ఇరువాగు, ఇరుగేలు, ఇద్దుము, ఇక్కట్టు, ఇరాలు, ఈరాలు, ఇబ్బంది, ఇబ్బడి, ఇమ్మడి, ఇడుగడ, ఇడుమ, ఇనుమడి, ఇనుమాఱు, ఇనుమిక్కిలి, ఇన్నాఱు, ఇరుఁదలపాము, ఇరుఁదల పులుగు, ఇరువాయికట్టు, ఇరువది, ఇరుస, ఇల్లము; ఈరేడు; ముక్కాక, ముక్కాలు, ముచ్చిప్పుక, ముక్కన్ను, ముక్క-(క్కా-)లిపీఁట, ముక్కాని, ముక్కారు, ముక్కొటిక, ముక్కోణము, ముక్కోల, ముచ్చిచ్చు, ముచ్చెలక,

బొలమునయుం గ్రందుదిపొలమునయు నడిమి పెద్దవ్రంత్తయు దక్షిణమిఙ్చి వచ్చిన పొలగరునునుం గూచియనాయకు చీఱు(మి) పడుమటి కట్టయు నిచ్చే ఱువున ఆగ్నేయమున మూలనుండి వచ్చిన ఎంగట్ట సీమా। ఉత్తరతః క్రుందుది పడువ ఉత్తరమునకట్టయు నయ్యావాడ పొలగరును నడిమి ఎంగట్ట సీమా। ఈశాన్యతః ఇప్పడువ కీశాన్యమునకట్టయు సీమా॥

V. చాళుక్యఅమ్మరాజు (II) మలియపూణ్డి తామ్రశాసనము.

(శక 867; క్రీ. త. 945. 6. (నెల్లూరు శాసనములు, సంపుటము I. పుట. 181.)

గ్రామావధులు	క్షేత్రావధులు.
1. పూర్వ్వతః మంజునూరు	1. పూర్వ్వతః గొల్లవి గుంట్ట
2. దక్షిణతః యినిమిలి	2. ఆగ్నేయతః రావియపేరియచెఱువు
3. పశ్చిమతః కల్వకూరు	3. దక్షిణతః స్థాపితశిలా
4. ఉత్తరతః ధమ్మవురము	4. నైరుత్య స్థాపితశిలైవ
	5. పశ్చిమతః పల్కపత్తికోట్టబోయు తటాకశ్చ
	6. వాయవ్యతః స్థాపితశిలైవ
	7. ఉత్తరతః దువచరువు
	8. ఈశాన్యాం కలలుచురి పెర్వ్వకచేని సీమైవసీమా

పై యుదాహరణములు పదునొకండవ శతాబ్దము నాఁటివ్యావహారిక భాషాస్వరూపమును దిఙ్మాత్రముగఁ బ్రదర్శించుటకుఁ జాలును. ఈ క్రింద "దక్షిణహిందూదేశశాసనములు, నాల్గవసంపుటము నుండి యేర్పఱిచిన పదునొకండవ శతాబ్దమునాఁటి యాంధ్రభాషా విశేషములు గొన్ని చూపఁబడినవి. [కుం]డలీకరణము చేయఁబడిన యంకెలు శకసంవత్సరములను దెలుపును:

(1) ఈ క్రింది శబ్దములలో నర్ధానుస్వారములు కానవచ్చుచున్నవి: ఏంట (సంIIరమున) శక. 977; ఏణ్టే (సంIIరవు) శక 1017; కూంతుఱు (శక 977); కూంతు (987); తోఁట (1009); నేంణ్టే (986); నెణ్టే (995); మూణ్టే (1014); మ్రాంకులు (1009); ఆణ్డువాణ్డ్రు (1006); పోంకలు (1006); బోణ్డు = గొల్ల (969); మూణ్డు (986); మీణ్ది (960).

(2) ఈ క్రిందిపదములందు శకటరేఫము గాన్పించుచున్నది :—కూంతుఱు (977); ఎఱియవు (1014), గొఱియలు (960) చెఱువు (1006); ఎఱిగుయ (1022).

(3) ఈ క్రింది కొలతలపేళ్లు దెలియవచ్చుచున్నవి :—
[అ]డ్డమన (అర్ధమాన) 960; అరసోల (1006); ఇరువసవడెండు (1006) ...

ామలు; నాగవల్లి, నాగవలి, నాగవలులు; జాబిల్లి, జాబిలి, జాబిలులు; వ్వ, కువ, కువలు; నువ్వు, నువు, నువులు, దినుస్సు, దినుసు, దినుసులు మొద యినవి.

2. అక్కడ మొదలగు సమస్త పదములకు బహువచన ప్రత్యయము చేరదు: అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ: అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట; అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు; ఆవల, ఈవల, ఏవల; ఆనాఁడు, ఈనాఁడు, ఏనాఁడు; మొదలయినవి. అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ అను పదములందు 'కడ' కుఁ ప్రాధాన్యము వివక్షించునపుడు సప్తమీ విభక్తియందు బహువచనమున లువర్ణము చేరును: అక్కడలన్, ఇక్కడలన్, ఎక్కడలన్.

3. సస్యవాచక శబ్దము లెల్లప్పుడు నేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడును: కంది, పెసర, మినుము, వరి, ఆరుగ, చోడి, సెనగ, మొదలయినవి.

4. కొన్ని తీఁగల పేళ్లును నేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడును: బీర, కాకర, గుమ్మడి, బచ్చలి, దొండ మొదలయినవి.

5. కొన్ని సంభార వాచకపదములు నిత్యైకవచనములు: నూనె, ఆముదము, ఉప్పు, చింతపండు, ఇంగువ, పసుపు మొదలయినవి. ఇట్లే, "అగరు కేసరి కదంబ మంబరు పునుంగు జవ్వాది హరిణమదము, బుక్కయత్తరు గోవ గంబూరబోలు చట్టకలపంబు పన్నీటఁ జాఁదిపూసి (హంస. V).

6. లోహవాచకశబ్దములును నిత్యైకవచనములు: వెండి, రాగి ఇత్తడి, బంగారము, కంచు మొదలయినవి.

7. సరి, సాటి, ఈడు, ఎన మొదలగు సమానార్థక పదములకు బహువచనరూపములు గలుగవు. 'కన్నులు వెన్నెల్, సురుచిర పదములు రదములు, నిరువురకుంజూడ నొక్కయీడై యునికిన్' (రా.కిష్కిం.) 'సతు లీభార్గవికి భాగ్య సంపద నెనయే' (భార. ఆది. III.); నీకెనయె మానవనాథులు (భార. సభా. I.); దీనికినెనకావు నుఁడీ తలంపనేధర్మంబుల్ (భార. అను. II.); 'సభలెల్లఁ... నవి దీనికిసరిగా వత్యంత విభవ సౌందర్యములన్' (భార. సభా. I.); 'ఆ పురూరవుఁడా దస్రులాజయంతుఁ డాపులస్త్యనిమనుమఁ డీయధిపుతోడ సాటియగుదురె' (నైష. VI.) 'ప్రధానులు దక్కినవారు సాటియే మామిడి వీరభద్రునకు' (నైష. I.) - 'సరులులేని దృక్షంజన శాబకములు' (నైష. III,) మొదలగుచోట్లఁ బై శబ్దములలో సాటి, ఈడు, లకు బహువచనములు గ్రంథములందును గొన్ని మండలముల వ్యవహారమునందును కానఁబడుచున్నవి.

ఖండము లేక ఖండికకు సంజ్ఞ కాంబోలు; ఇదిపుట్టికి సమానమేమో); తూం (ఇది తూమునకు సంజ్ఞయేమో) 1004; త్రిభువనాంకుశమున (నేమాన)-ఇదియొక ప్రమాణమునకుంబేరు, 986, 990 (2), 977, 995, 1022; పల 1006 (ఇది పలమునకు గుఱుతుకావచ్చును); పుట్టి (1006); బహు. పుట్లు (1022); పుఱి 960 (ఇది యేమానమో తెలియదు. శ. ర. లో పురి=ధాన్యముపోసియుంచుటకు గడ్డితోకట్టినకూటు; కూటు=గరిసె, అని యున్నది.); మ 960 (ఇది మానకు సంజ్ఞయేమో); మన (ఇది మానకు రూపాంతరమా? 986); మాన 960, 990, 995, 1003, (2); ముత్తుము (1009), ముమ్మశిభీమ కుంచ్చము (1006); మె (ఇది దేనికి సంజ్ఞయో తెలియదు; దూరమును కొలుచు నొకమానము).

(4) ఈక్రింది గ్రామనామములును దేశనామములును దెలియ వచ్చుచున్నవి:—

కూవనూరి వేనూరడయూ వేలాగిరి (1028); గఙ్గగోణ్డ చోడవలనాండు (1022); గంజాట్ట పంచనదిముకి (1027); గుడ్డవాదినాండు (1022, 1006); గొల్లపల్లు (1009); చోడమణ్డలము (1027); డాకిరేమి (960); తిరిముడ పడరయి నచ్చె (1022), తిరువింజలూరినాండు (1027); నిత్య వినోదవలనాండు (1028); పెద్దడాకిరేమి (1006, 1022); ప్రోలునాణ్డు (1006); పెద్దమున్నాలు (మున్నూరు గ్రామముల యొక సమూహాము) 1006; వెన్నకోటము (1028); వెలువలిపలి (ఇది 'పలివెల' యేమో) 1004; విశఖవట్టనము (990); శుంకటూరు (ప్రోలునాంటిలోనిది 1006);

(5) ఈ క్రింది శబ్దములు కనంబడుచున్నవి:

అక్కిపోరి = ? (శ. ర. పోఱుడు = పోలుండు, పడుచువాండు) 960; అఖండవర్తి (990); అట్లు = ఆ విధము (987); అడపు = ఆజ్ఞ ? (1003, 1017, 1022); అనుంగు = స్నేహితుండు (1006); అమరవ (987); అయిన (* అగు) 987; అయ్యాపొలము = ఒక పొలముపేరు (1009); అరదివ్య=సగము దీపము (1003); అలు (నెలలు) = అలు (960); అవ (మూ. కోలవ) = అవ్వ (1014); అసము = యశము (987); ఆకాశ క్షేత్రపలు = క్షేత్రపాలుడు ? (960); ఆకాస క్షేత్రపాలినికి (960); ఆంకులు = తమలపాకులు (1006); ఆచంద్రార్కర్కమము (990, 995, 1009); ఆణ్డువాణ్డు (1006); ఆన = ఆజ్ఞ (1022); ఆవ్వర్గరు (960, 969); ఆసారి (= కాళ్లుచెక్కువాండు) 995; ఇండ్డుల = ఈ స్థలములోని (1006); ఇనుప ఎడ్లు (986, 1004); ఇప్పువడ్లు (1017) = గేందెలు ? ; ఇరువుస = శ. ర. ఇరుస, = రెండు.కుంచములు (1006); ఉత్తరాయన సంక్రాన్తి (1003, 1006); ఉప్పు (1006); ఎంగిడ్లు = ఎంగిళ్లు (987);

8. గుణ, రస, వాచకములైన దేశ్య విశేషణ శబ్దములు నిత్యైక వచ ములుగ నుండును: ఈ కాగితములు తెలుపు; ఆ బట్టలు ఎఱుపు; మామిడి పండ్లు తీపు; చింతకాయలు పులుపు; కాకరకాయలు చేదు మొద.

9. కొన్ని యితర శబ్దములకును బహువచనము ప్రయోగమును గ్రంథములందును వ్యవహారమునందునుగూడ లేదు: అని = యుద్ధము; చక్కిలిగిలి, పోరచి, రోయి, అర (అ) మర (అ), ముస్నీరు, ఇడుమ ('ఇడుమలం గుడవదె' అని భార. II. 234 లో ప్రయోగమున్నదిగాని యది 'ఇడుమంగుడువదె' అనియే యుండవలెను).

10. కొన్ని రోగములపే ర్లేకవచనమునం దుండును: అయిర, ఉంగిడి, ఉక్కిస, దగ్గు, జలుబు, ఉబ్బస, ఆొంప మొదలయినవి. 'ఏల పల్కవు చెప్పవే యన్న నీకు, నరిమియో కోనయో యంగిటిముల్లో' (భల్లా. III.)

11. 'పొల్ల' పొల్లు, అనువాని నేకవచనమునందే యుపయోగింపవలసి నను (చలము రోషము పొల్లయున్నై - భాం. ఆం. IV. 357) 'పొల్లలు' అను బహువచనరూపమును గాన్పించుచున్నది. (పొల్లలు - భార. ఆం. IV, 294.)

12. 'తాయి'కి బహువచనరూపము లేదు; అట్లే ఒకరితి, ఒకరిత, మొదలయిన యేకార్థక మహతీవాచకపదములకును, 'ఎవరిత' మొదలగు వానికిని బహువచనరూపములు లేవు.

బహువచనములైనను నిత్యైకవచన తుల్యములైనపదములు.

అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, రెండు మొదలుగాఁగల యమహద్వాచక సంఖ్యావాచకపదములు రూపమున నేకవచనములుగ నున్నను బహువచనములే. రెండు మొదలగు నమహద్బోధక సంఖ్యావాచకపదములకు బహువచన లువర్ణము చేరుటయుఁ గలదు: రెండురెళ్లు, మూఁడుమూళ్లు, నాలుగుపదులు మొదలయినవి. సంఖ్యా వాచకపదములు సమూహార్థకములగు నపుడేకవచనమందును, అట్టి సమూహముల బహుత్వమును దెలుపవలసినపుడు బహువచనమందును నుపయోగింపఁబడును: రెండుపదులు ఇరువది మొద.

సమాసమునందు సంఖ్యావాచకపదము పూర్వపదముగా నున్నప్పుడాసమస్తపదము తఱచుగ నేకవచనాంతమగును: ఇరువాగు, ఇరుగేలు, ఇద్దుము, ఇక్కట్టు, ఇరాలు, ఈరాలు, ఇబ్బంది, ఇబ్బడి, ఇమ్మడి, ఇదుగడ, ఇడుమ, ఇనుమడి, ఇనుమాఱు, ఇనుమిక్కిలి, ఇస్నాఱు, ఇరుఁదలపాము, ఇసుఁదల పులుగు, ఇరువాయికట్టు, ఇరువది, ఇరుస, ఇల్లము; ఈరేడు; ముక్కాక, ముక్కాలు, ముచ్చిపుకి, ముక్కన్ను, ముక్క(క్కా)లిపీట, ముక్కాని, ముక్కారు, ముక్కొటిక, ముక్కోణము, ముక్కోల, ముచ్చిచ్చు, ముచ్చెలక,

ఎడ్లు = పశువులు; ఆవులు (969, 990, 995, 1006, 1014, 1022); ఎనవెంబ్రలు = ? ఎన + వెన్ను + ప్రాలు = మంచి యెన్నులనుండి రాల్చిన ధాన్యమును దంపిన బియ్యము ?; ఏంట = సంIIరమున (977); ఏంది = ఏంబది (1006); ఏన (చూ. పది యెన్మిదిగానైన) 1006; ఒక్కట్టే = ఒకటి (ప్రథమైకవచనము), 995; ఒక్కట్టికి (977); ౧ కిర్ (1006); ఓయంగల = పోయంగల (1014); కట్టున = స్తంభముపై (960); కన్యసంక్రాంత్తి (986); కమలనేత్రి (987), కణ్ణపనివానికి (1006); కల = ఉన్న, చూ. దేవభణ్డారమునంగల (1006); కార్ = చొప్పున (అణ్డణ్డుగార్) 1006; పనియెన్మిదిగానైన (1006); కాంత్తిలు (987); కిలరము=పశువులదొడ్డి (986, 990, 995, 1003); కిలారము (977), కిలరుము (1006); కుడువని (* కుడుచు) 1006; కుడ్వంగల (1006), కూంగు (987); కూంతులు (1006); కూంత్తును (1004), కృష్ణపక్షము (1004); కొడుకు (990, 1017); కొడ్కు (1003), కొణ్డాన్ల = తీసికొన్న కొడుకు, చూ. గంజాట్ట పంచపదిముడి గొణ్డాను (1027); కోమటి (990); కొమట్లు (వనమునా) 960; కోమట్లు (960); గంగ్గ (987); గుడి= దేవాలయము (960); గొడియలు (960); చి(ఇది చిన్నమునకు సంజ్ఞయేమో (1006); (చిఱు)ంగల నూనియ=చిఱునువ్వుల నూనె? చెల్లంగలనూనె? శ. ర. చిరుంగు=చల్లము (1006); చెఱువు (1006); జగదేకసుందరి (987); జీవిత చిన్నములు (1006); జీవితమాను (1006); తెగ్గుబ్రాలు = దంచి, పొట్టుతీసి, మెఱుంగుపెట్టువేసిన బియ్యము (1006); తంచ్చి = దంచి (* తంచు) 1006; తెరకుక్ (987); తులామాసమున (990); తొగ్లి = పూర్వము (987); తోట్ట (1009); తోట్టట్లు (1009) = తోటయున్న నేల; తోట నేల (1009), త్రయోదశి (990); త్రోన (1009); దక్షి(శి)ణాయన (1006); దక్షిణాయన (నిమిత్తమున) 969; దగుంప్రల = దంగ్గుంబ్రాల (960); దణ్డనాయక (1004); దవన (960, 990), (దివి) 960, 990, 995, 1003; దివికిని (995); దేవని(* దేవంను), చూ. బెడయుత దేవని కూంతు, 987: దేవభణ్డారము (1006), నచ్చె=ఒకగ్రామము (1022); నంజాఞ్లు=నంచుకొనునవి; నూనె నముకాను (1006); నంబి=పూజారి (1022); నంది= నలువది (1006); నల్వారి వసమునా (995); నల్వాని (1004, 1022); నవి(య) = వల్లము (1009); నలువంగ్గలనాని (1006) నాట్టే (* నాడు = దేశము) 1006; నాలవు = నాలవ (1022); నాలువుప్పుట్లు (1022); నాల్గునను (1008); నిమిత్తమున (986, 995, 969, 1003); నిమిత్త (1003); నిమిత్తమున నిత్యపడి (977, 1008); నివేద్యము (960); నీఞ్లు = నీళ్లు (1006); నుఱుగు = నురుగు (987); నూనియ (1006), ...

ముచ్చట్లు, ముచ్చే (చ్చి) మూఁడు, ముచ్చవలము, ముత్తుము, మున్నూఱు, ముప్పది, ముప్పాతిక, ముప్పావు, ముప్పావులా, ముప్పిరి, ముప్పూఁట, ముప్పొంగు, ముప్పొద్దు, ముబ్బడి, ముమ్మడి, ముమ్మూఁడు, ముయ్యంచు, ముయ్యంచుతుంగ, ముయ్యడ, ముయ్యెలగుట్ట, ముయ్యాకుఁబొన్న, ముయ్యా ఱు, ముయ్యేడు, ముయ్యేఱు, మువ్వంచాకు, మువ్వంచ, మువ్వంటు, మువ్వన్నె (మెకమువిల్లు), మువ్వీసము; నన్నూఱు, నలుగడ, నలుమూల, నలు ఱుము, (నల్తుము), నలువది, నలుసాల; ఏఁబది, ఏఁదుము, ఏనూఱు; అఱు వది, అర్దుము, అర్నూఱు, అఱుస; ఏడ్దుము, ఏణ్ణూఱు, డెబ్బది; ఎనమం డుము, ఎనమనూ (-న్నూ) ఱు, ఎనుఁబది; తొంబది, తొమ్మనూ (న్నూ)ఱు, తొంబ (-మ్మ) నూఱు, తొమ్మండుము.

రెండు, మూఁడు, నాలుగు, ఐఁదు, ఆఱు, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది అనుసంఖ్యావాచకపదముల తఱువాత వచ్చు విశేషణము బహువచనమునందే యుండును; వానికి ఇర్, ఇరు, ఇను; ము, మూ; నలు, నాలు; ఏను; అఱు, ఆర్; ఏడ్ (-ళ్); ఎన, ఎను; తొం; అనునవి సమాసములఁ బూర్వపదములుగ నిలిచినచో వానిపైఁ జేరుపదములు సాధారణముగ నేకవచనరూపముతో డనే యుండును. సాధారణముగ ననుటచే నొకప్పుడు ఇరుఁదలలు, ముచ్చెమ టలు, నలుగడలు, ఏనాళ్లు, మొదలగు బహువచన రూపములును గలుగునని గ్రహింపవలెను.

ఏకవచనములయినను బహువచనరూపములవలెఁ గానవచ్చు పదములు.

ఈక్రిందిపదములు బహువచనములను భ్రమను గల్పించుచున్నవి. కాని యవి తొలుత బహువచనములుకావు; వానినుండి తెనుఁగున మరల నేకవచన రూపములు కలుగలేదు!

అగచాట్లు (కన్న. ఏక. అగచాటలు); అంగలు (-ఆర్చు, కన్న. ఏక. అంగల్); ఆనాలు = ఆనవాలు = ఇవురఁ గాచినపాలు; ఇనుల్లు (కన్న. ఏక. ఈచల్); తొప్పలు, దోరలు (కన్న. ఏక. తొప్పల్ = ఒత్తుగా రాలిన చిన్న యాకుల సమూహము) పొట్లు (పొడల కాయ); (కన్న. ఏక. పడవల, పడల; మరాఠీ, ఏక. పడవళ); అబిసీలు (ఇది గాడ్పుబాబాలనెక్కి క్రొవ్విరి తావి యబిసీల్ దువాళించునట్టి బయలు, చంద్ర.) హిం. ఏక. అబ్‌సీల్; అరులు (కన్న. ఏక. అరుళ్); ఇరులు (కన్న. ఏక. ఇరుళ్) ఇర్లవారము (భార. శల్య. II. 86); కురులు (కన్న. ఏక. కురుళ్); భాగ. VIII. 279; VI. 101; మరులు (కన్న. ఏక. మరుళ్); అఱవఱలు భార. ద్రో. III. 158; భాగ. VIII. 217; (కన్న. ఏక. అఱవఱల్); సూరెలు (భార. ద్రో. II. 295,

విశేషణమా?) 960; నే = నేయి (960); నేతి (ఔప) 960, నే మాన = నేతిమాన (990, 995), నేణ్టి (* నేణ్డు = ఈ దినము) 995; నేల = క్షేత్రము (1022); నేల (చూ. తోంటనేల) 1009; పట్టు)చూ. ఇల్లు పట్టు = ఇల్లు కట్టుటకుఁ జాలినంత స్థలము (1004); పట్టు (ముత్తుమువడ్లపట్టు)= ముత్తుము వడ్లు విత్తుటకుఁ (జాలినంత పొలము) 1009; పట్టు, చూ. తోణ్ట పట్టు = తోఁట వేయుటకుఁ జాలినంత స్థలము, 1009; పడి (దివసపడి, 986, 990, 995; నిత్యపడి 977) పదియెన్మిది (1006); పప్పు (960, 1006); పరువడి = ఎక్కువగా 987, పర్యంతం=మధ్యభాగమున, అవధిగాఁగల (1022); పల్లు = పల్లె, చూ. గొల్లపల్లు (1009); పాలినికి = పాలునికి, చూ. క్షేత్ర పాలినికి (960); పాలు = భాగము (1022); పిరిదేవర (కిలరుమున) = పెద్ద దేవుని కిలారమున (1006); పుట్టము (వెల్లపుట్టము) 960; పుట్లు. బహు. 1006; పురుడించ్చునట్లు (987); పూట (1003), పూంట (1004); పూణ్ట (1022) = జామీను; పెణ్డేము = పెండ్లాము (995); పెండ్లాము (1003); పెడరు = పెరడు (శ. ర. పెడలు = పెరడు, కన్న. తెపెడ=వెనుక భాగము) 1004; పెట్టంగ్గల (అంకులు) = ఇవ్వవలసిన, 1006; పెట్టించ్చిన సత్రము 1006; పెట్టిన = స్థాపించిన (990); పెట్టిన = ఉంచిన990, 1003; పేర = నామమున (1006);పోంకలు (1006); పోల్ = పోలునట్టి (987); ప్రల=ప్రాల=బియ్యము యొక్క (960); బెరసిన = కలసిన, మొత్తమైన (977, 986, 990, 995, 1003); బెల్ల = బెల్లము (ఆనాఁడు బెల్లమును కుంచములతోఁ గొలుచు చుండిరి) 1006; బోణ్డు = గొల్ల (969); బోయిని (1003); బోయుణ్డు (969); బోయుతోడి (960); బోయుని (1004); బోల (వసమున 960, 990, 1003); బోలు, (ఏక.బోండు) 995, 1003; బ్రాహ్మనికి 1006; బ్రాహ్మలు, బ్రాహ్మలకు 1006; భీమేశ్వర మహాదేవర (969); భీమేశ్వర వల్లభునకు, 987; భూమిదేవి 987; మణ్డతోన్ = కుండతో (987); మహాదేవి (1004); మాటి (1006); మానెణ్డు (969); మిరియముల అరసోల (1006); మూణ్డగు (986); మీాన్ది (960); ముడి - చూ. పంచసది ముడి = కూడలి 1027; 300 టి = మున్నూటి 1006; ముప్పదివుట్లు (1006); మొదవులు (1008); మ్రాంకులు (1009) రట్టడికము (1022); రాయణ్డు (1022); రేణ్డు (960); లిక్ (ఖ) తము (995) లోపుగా = లోపల (1004); లోవైన = కూడిన (చూ. నావియ బాదియ కొమ్మనయబోయుణ్డును లోవైన యూవ్వరు బోలవసమున) 969; లోహదణ్డు దివియ (1004); లోహదివి (1014); లోహదివియ (986); లోహఫ [illegible] (1008): వట = భట్ట, చూ. సిడమువట్ల తోణ్ణ (1009); వడ్లు (1006)

III. 179; స్త్రీ. I. 119; II. 19; ఉద్యో. III. 183); కాని, 'సూరెగిల్లు' అను నామధాతువున 'సూరె' అను నేకవచనరూపము కాన్పించుచున్నది; క్రేళ్లు (ఉఱుకు) దాఁటు భార. విరా. II. 38; నరలు, 'కలయ నరలువచ్చి తల తెల్లనై నంతఁజేసి యెట్లు నీకుఁ జేరు నెఱుక (భార. ఆర. IV. 201);'నరలుగల కాముననైనను దరుణులు రోయుదురు' (భార. ఆది.)--నర అనఁగా 'వెండ్రుకలయందు కనఁబడు తెలుపు' అనుఅర్థము శబ్ద రత్నాకరముననున్నది. దీనికి భారతమున 'నరలు' అనియే ప్రయోగమున్నది. 'నరలు' బహువచనమను భ్రమచేఁ దరువాతి వారు దానినుండి 'నర' యను మఱియొక యేకవచన రూపమును గన్పించికొనిరి. అవ్విభు తలనొక నరయున్నఁ జూపి తరలాక్షి యనున్ (మార్క. VII); 'అలుగులఁబడు' అను భార. విరా. III. 50 లోని ముద్రితపాఠము 'అలుగుల' లోని ల-కారము బహువచనబోధకమను భ్రమచేతఁ గలిగినది; 'అలగులము + పడు' అను పదముల కలయిక వలన నా శబ్దపల్లవము కలిగినది; 'అలువులు' = కంటికొన అనుదానిలోని లు-వర్ణము బహువచన బోధకము కాదేమో (భార. విరా. V. 240); కేకిసలు (భార. మౌ. I. 41; శేష. I; హంస IV; బహు. II.); తుంపెసలు (భాగ. XII. 688)-ఈపదము లేకవచనములే; కన్నడమున-'సల్' అంత శబ్దము లేకవచనములు;- 'క్రేళ్లు' ఇది 'కెరలు' నకు రూపాంతరము కానోపును. 'కెంపు దళుకొత్తు వాలుతోఁ గ్రేళ్లువాఱు నావృకోదరుపై' (భార. భీష్మ. II.); 'కేలిమై నొక్కట లీలఁగ్రేళ్లుఱికెడు వాలుగ సోగల మేలుడించి (భార. విరా. II.); 'హయము క్రేళ్లుఱుకునో యని రెండు కడలందు వాగెపట్టిరి మత్స్య వత్సపతులు (కళా. II.); 'క్రేళ్లుఱికెం దొలఁగం బగతుని, యఱకడనుండి భువిమీఁద కబ్బలియుంచున్' (హరి. పూ. VII.); 'రోహిణాద్రియ పెక్కు రూపులై యున్నట్లు క్రీడాచలంబుల క్రేళ్లుగలిగి' (శా. యు. కాం.); 'మీలు క్రేళ్లుదాఁటుచు మాటికిని సముల్లోల కల్లోలములఁదేలు క్రమముఁగన్గొంటె; (విష్ణు. పూ. II.); 'అడ్డంపు నిడుపు టాఁబడ్డలగతి మన్నుఁబిల్లు డొంకలనుండి క్రేళ్లుదాఁట' (మను. II.);'అల జలంబులు ధాత్రి నవఘళింపకమున్న క్రేళ్లుబ్బు వారి యకీర్తిపంకము' (కాశీ. V.);—గుంజులాడు—-తమి. కుంజల్ = ఈడిగిలఁబడుట; 'గుదగుదలాడు' మొదలగు కొన్ని శబ్దములలో 'దల్, సల్, చల్, పల్' మొదలగు వర్ణము లంతమందుగల పదములు 'అల్' అను కృత్తద్ధిత ప్రత్యయము చేరుటవలన నేర్పడిన యేకవచన రూపములు, కాని, యవి బహువచన రూపములనియే తెనుఁగువారు తలంపఁ జొచ్చిరి. వానిలోఁ గొన్నిటి తుదివర్ణమగు లువర్ణము బహువచన ప్రత్యయమను భ్రమచే వారు మరల లువర్ణ రహితములగు నేకవచనరూపముల నేర్పాటు చేసి

వాణ్ణు, చూ. ఆణ్ణువాణ్ణు (1006); విడ్చు = ఉంచు (1028); విడిచిన = ఉంచిన (1022); విత్తుపట్టు (1006); వినివారి = ఆకాశగంగ (987); వెల్ల పుట్టము (960); వేయి (మాడలు) 1009; శత్రము = సత్రము (1006, 1009); శాక వర్షంబ్బులు (990); శ్రాహి = నడచుచున్న సం॥ రము (1003, 1004); సక్కు = పిండి? వేలపిండి? 1006; సంద్య దివియలు (960); సన్నిధానమునన్ (1006); సన్మణియుతముగన్ (987); సరసిజాస్య (987); సరించువారు (960); సరింపంగల వారుంగా (1003); సరింప్పంగలవరు (960) = ఇచ్చు; సరియ = సమానమే 987; సరియించువారు (960); సరియిచ్చువారు (995); సరియించ్చువారు (986, 1003); సరియింప్ప (960); సరియింప్పంగలవారుగా (1004); సర్వాక కర పరిహారముగా (1006); సితమణి బద్ధము (987); సెట్టి, చూ. మేడయసెట్టి; సేసి = చొప్పున, చూ. మూనెఖ్ఖ సేసి (969).

(6) ఈ క్రింది మనుష్యులపేళ్లు తెలియవచ్చుచున్నవి: అప్పయ (1009); అల్లుబోల ఎఱియడు (1022); ఎఱియడు (1022); ఎఱియను (1014); కనియ (1006); కన్నియ (1014); కన్నియ (1003); కత్తిరాజు (995); కాటబోల కొమ్మియ (1014); కాటియ (977, 995; 986, 1006); కాటబోల నానియ (1022); కాపమ (9777); కులోత్తుంగచోడ (1009); కుసిబోల నానయ (1027); కోటనంబి సిడముపట్లు (1009); కోనమమ్మడిరాజు (1004); కొమ్మకన తల్లియ (995); కొమ్మబోల కన్నియ (1014); కొమ్మబోల పెద్దియ (990); కొమ్మబోల కన్నియ (1003); కొమ్మబోల కాటియ (995); కొమ్మయ (969); కొమ్మియ (1014, 1003, 1006, 986); గుడిసాని (1017); చందన (1014); చామబోయ వెట్టియ (977); చామబోల చందన (1014); చామబోల నావయ (1004); చామబోల వెట్టియ (995); చామియబోయ చందియ (1006); చామియబోయ (960); చామియబోయ వెట్టియ (990); చామియబోయ వెట్టియ (986); చాలుక్య విక్రమ (1003, 1004); చెల్వయ (960); చోడసెట్టి (969); జయమ (1006); త్రికలింగాధిపతి 1003; తిరుచుట్టంబల ముడయాను కోలవ (1014), తెలరాసి నవియ (1017); తెలరాసి నావయ (1027); తల్లియ (990, 995); త్రైలోక్య మల్లదేవ (977); దేవాంను వామయ (1003); దొడ్డయ (995); దొడ్డయ (986); దొడ్డియ (990); నవబోల పోలియ (1003); నవియ పోలణ్ణు (1003); నవియబోయ, విఱ. (1017); నారాయణ భట్లు (977); నానని. విఱ. 1004; నానబోల భీమయ (977); నావయ (1027); నావియ (969, 986, 1022), మా... (1027...

నిరి; కొన్నిటి కట్లుచేయలేదు. గుసగుసలు, గెగ్గలు, గొప్పలు, గోరుపులాడు, ర్పిళ్లాడు (దీనికి 'గోర్పిలి' అను నేకవచనరూపము కానరాదు), చిటచిట ాడు, చిదురలు, చిదురుపలు, చిఱుతలు కవియు, చుంగులు, చుమ్మలు చుట్టు, మికలు (దీనికి 'చెమిక' అను నేకవచన రూపములేదు), తలముళ్లు = వేట ాని, లేక దొంగయొక్క సాధనము; కన్నడమున 'ముల్లు' కు 'ముళ్లు, ముల్, నునది యేకవచనరూపము; తుంపెసలాడు, తుప్పలుదూలు; నంబెరుమాళ్లు, రుమాళ్లు, అనువానిలో 'ఆళ్' అనునది యేకవచనమును దెలియఁజేయును; గోవాళ్లు' శబ్దమునిట్టిదే. 'నీకుఁదగిన గోవాళ్లు మహిం నెమకి నగరాదె' ను. (IV.) కన్నడమున గోప శబ్దభవము 'గోవ' అనియున్నది. 'గోవాళ్' నఁగా 'గొల్లవాఁడు' అని యర్థము; 'గొల్ల' శబ్దమాలంకారికముగ 'వెట్టి' ానికిఁ దెనుఁగున నుపయోగింపఁబడును; కావున పై ప్రయోగమున 'గోవా ళ్' అనఁగా 'వెట్టివానిని' అని యర్థము చెప్పికొనవచ్చునేమో. కాని, శబ్ద త్నాకరమున నాపదమునకు 'యౌవనము గలవాఁడు' అని యర్థమున్నది; అది హువచన మయినట్లు తెలుపఁబడినది. 'గోవ + వారలు' అని దానికి విగ్ర హము చెప్పఁబడినది. 'గోవకు' 'యౌవనము, మనోజ్ఞము' అని యర్థము వ్రాయఁబడినది. 'గోవ' కుఁ బ్రత్యేకముగఁ బ్రయోగములేదు. 'గోము' కు 'గోవు' అని రూపాంతరముండునా? ఉన్నయెడల 'గోవాళ్లు' అను పద మునకు 'విలాస పురుషుఁడు' అని యర్థము చెప్పికొనవచ్చును. ఎట్లయినను గోవాళ్లు' అనుపదము బహువచనరూపము కాదు. -'నవ్వులాటాలు' (భార. ఉద్యో. III. 61.) అనునది 'నవ్వులాట' కు రూపాంతరము; 'నవ్వుటా' అను నేక వచనరూపములేదు. - నామరులు; ఇది యేకవచనరూపము కానోపును: 'బలి తపుఁ బద్మజాండమను పాళిఘటిం చటమీఁదఁ బడ్డ జీవులనెడు సారెలుంచి రహిపుట్టఁగ నమ్మిహిరేందునామముల్ గలిగిన నామరుల్ గొని యలౌకిక చిత్ర దురోదరంబుగా, నలరమతోడ నాడు కమలాక్షుఁడు మైకొనెఁ గంటె జూదమున్ (చమ. I.); - నెరవులు = చుట్టుఁబట్లు (భార. విరా. I.) 243, 245; (III. 26), ఈ యర్థమున నిది యేకవచనమే యగునని తోఁచు చున్నది; వ్యాపనము, మార్గము పూర్తి, మొదలగు నర్థములందు 'నెరవు' అను నేకవచన రూపమున్నది; పడలు = బ. రాసులు, అని శబ్ద రత్నా కరము. 'ఏచిన పొదలఁబడల్పడ' (భార. అర. II.) అని ప్రయోగము; కన్న డమున 'పడల్' అనఁగా పడుట, పాటు, అని యర్థము. ఈ యర్థమందే యీ ప్రయోగమున 'పడలు' పదము వాడఁబడినది. అది యేకవచనమే కాని బహువచనము కాదు;—పానలు = బ. సందేహము, అని శబ్దరత్నాకరము; 'బసవా యనఁగ విన్నఁ బానలొండేల, పసి బాలలకునైనఁ బ్రబలదే భక్తి'

పరెకాస్య్ (తోటనేల) 1009; సాపయ (990), పెడమ రాజపరాజ (మహా దేవి) 1004; పెద్దనాచార్య్యేణ (1003, 969, 987, 990, 986); పెద్దిబోల నావయ (1027); పెద్దియ (990); పెమ్మార్న నడిగెలు (1022); పోతియ (1006, 1003, 1014); పొలబోల నావయ (1027); పొలియ (1003); బది యబోయు దొడ్డియ (990); బల్ల అప్పయ (1009); బాదబోయు (977, 1027); బాదబోల (995, 1003, 1014); బాదియ (969, 986, 1006); బెజ యితదేవని (987); బేతనాచార్య్యేణ (977); బేతినాయకు (1006); బ్రమన (1017); భీమియ (977, 986); భీమిశ్వర దేవర, భీమీస్వరా మహాదేవర (960); మాదియ (1003); మారసాసారి (995); మునియన (1027); మొం దియ (1014); మేడియ (990); యమినీశ్వర మహాదేవర (1006); యమేశ్వర మహాదేవర (1003); రాకుదిరి కత్తిరాజు (995); రాజకేసరి వమ్మ్ణ (1022); రాజరాజ దేవర (1003); రాజరాజ మనిత్తరియణ్డు (1028); రా జేంద్ర...హ్మచక్రవర్తి (1003); రాయన (1009); రుద్రయ (1003) రేకమ (995); రేవలదేవి (987); లక్ష్మిదేవి (1004); వంటియ (990); వత్స రాయణ్డు (1027), వలణాంటి వేణాట్టు కరువలి (1022); విష్ణువర్ధన విన్నగ నాడ్వాని (గుడిసాని) 1017; వెంట్టియ (977, 995); శ్రీభీమేశ్వర మహాదేవు (990, 995, 1003); శ్రీవిష్ణువర్ధన మహారాజులైన శ్రీరాజరాజ దేవు (969); శ్రీవిష్ణువర్ధన భూవిభు (987); సత్తను విష్ణువర్ధనుణ్డు (1022); సర్వలోకాశ్రయ శ్రీవిష్ణువర్ధన మహారాజులు (986, 990, 995, 1003); సీలమదేవి (1009); సోమలదేవి (987).

ఈ క్రింది పౌరుషనామములు దెలియవచ్చుచున్నవి :—

ఆణ్డి (1028); దడిపట్టలక (960); పడిహారి (1003); ప్రధాని (977, 1003); మొదలి (1003); సమరమొదలి (1006); స్థానపతులు (986); ముది సెలి (986).

(8) వ్యాకరణ విషయములు.

(i) షష్ఠీవిభక్తి రూపములు :

చామియబోయు వెంట్టియ (986); బేతినాయకు కూంతురు (1006); చామియబోయువంటియ (990).

నావని (1004, 1027); ఎత్తియని (1022); బోల (969, 1003); ఉగ్గుంబ్రాల (కుంచము) 1006.

(భల్లా. II. భాగ.); 'పానలు' ఏకవచనమే కాని బహువచనముకాదు; 'పాన' అను నేకవచన రూపములేదు. పింపిసలు; నసివాళ్లు; 'వసివాడ్ (-ళ్)' అను నేకవచన రూపముపై నుత్వము చేరునపుడు 'ళ' కు ద్విత్వము కలిగి నది; విచ్చువిచ్చులు; వీచోఁపులు; వెట్టిబాగులు; సకినల మంచము; ఇందలి 'సకినలు' అనుదానికి 'సకిన' అను నేకవచన రూపములేదు; సగ్గిస ముగ్గిసలు; సిళ్లు: 'దే. వి. బ. (ఏనుఁగును పొడిచెడు) బరిగోల,' 'మ. హిమనత్స్రావవ దాంత కేలిరతిమై నేపార కోపారుణ, క్రమ నేత్రాంచలమై ప్రభూత మద రేఖంబైన గంధద్విపేం, ద్రముడాయఁజని సిళ్లుసూపుట సుమీ ధర్మాత్మ సత్యోగ్ర విక్రము గాంగేయవరిష్ఠు నీవు దొడరంగాఁజూచు టూహింపఁ గన్ - భార. ఆర. VI. మొదటి రూపము, 'సిడులు' అని శబ్దరత్నాకరము, 'సిడి' కి బహువచనరూపము 'సిళ్లు' అని శబ్దరత్నాకరకారుని యభిప్రాయము. కాని యిట్టి సందర్భమున నేకవచనమగు 'సిడి' కి ప్రయోగములేదు. 'సిడి' యనఁగా 'ఏతపుమ్రాను: 'ఏతపుసిడి దావంగినఁ బాతాళపు నీరువచ్చు.'- సిడులజాతరను నాటెడు స్తంభముమీఁది యడ్డమ్రాను 'అంభోధరముమీఁద నసియాడు నైరావతియుఁబోలె సిడిమ్రేలెఁ దెఱవ యొత్తు' పాండు III. ఇది గంపసిడి, గాలపుసిడి అని ద్వివిధము, అని శ. ర. ఈ యర్థములు ఏనుఁగు నకు సిళ్లుచూపుట యనునప్పుడు కుదురవు. కన్నడమున, 'సిడి' విశేష్య మగు నపుడు సూక్ష్మత్వము, ఇనుపకొక్కెము, చెదరుట, ఇనుప ముఁబోను, తృప్తిచే మొగము మొత్తుట; భయము, కలవరము (చూ. తెనుఁగు: చిడి ముడిపాటు), . ఏనుఁగుమదము, అను నర్థములు గలవు. కన్నడమున 'సిడి' కి 'సిడిల్' అనునది పూర్వరూపము; ఏకవచనము. అనేకములగు లకారాంత పదములందువలెఁ గన్నడమున నిందలి తుది లకారము లోపించి క్రొత్త యేకవచనరూప మేర్పడినది. తెనుఁగున నేనుఁగు విషయమునఁజూపునది 'సిళ్లు' గాని 'సిడి' కాదు. 'సిళ్లు' కు 'మదము' అనికాని 'అంకుశము' అనికాని యర్థము చెప్పవలెను. ఈ పద మేకవచనమే కాని బహువచన మయినట్లు తోఁచదు. (చూ. భార. ద్రో. II. 114; విరా. V. 81; ఆర. IV. 175; మొద.)— కుప్పన (-లు)ఁ గూఁగలు, (భార. ఆర. V. 7); సూఁకెలు; సీవిరి అని శ. ర. లో నేకవచనము; ఇట్టి రూపమున్నట్లు తోఁచదు. 'సీవిరులు' అని యే ప్రయోగములు; 'సీవురులు' అనియు ముద్రిత పాఠముగలదు.- **చిదురుపలు**: ఇది యేకవచనరూపము (భార. భీష్మ. II. 66, 361); దీని నుండి 'చిదురుప' అను నేకవచనరూప మర్వాచీన కాలమునఁ గల్పించి నట్లు న్నది'-చిట్టలు = ఆశ్చర్యము, 'నీదుమహత్త్వ మెంతయుఁ జిట్టలుగాదె' (భార. ఆర. V. 223); ద్రోణ. V. 25;—చిట్టలు గట్టుమంట (భార. ద్రో. III.

చక్రవర్తి పెండ్లాము (1003); కర్తిరాజు పెణ్డాము (995); కులోత్తుంగ చోడదేవర అనుంగు (1006); రాజరాజ దేవర ప్రధాని (1003); నారాయణభట్లు కుంత్తుఋ (977); ఆ రుద్రదేవర ముదిసెలి (986); సెట్టి కొడుకు (990); దేవరప్రధాని (972).

తన (యిచ్చిన) 969; నేమాన (977, 1003, 1022); నే (మన) 986; నే (కుంచ్చము) 1006.

ఎన పెంబ్రలకుం కుంచ్చ (1006).

(ii) సమాసములు :

త్రిభువనాంకుశ నేమాన (995); లోహదివియ (990); దివసపతి (990, 995); సంవత్సర జీవితమాటి (1006); సమర మొదలి (1006).

నచ్చెనంబి (1022); చెఱువు దక్షిణమున (1006).

ఒకపుట్టి ముత్తుము (= ఒకపుట్టియు నొకముత్తుము) 1009.
మిరియముల అరసోల (1006).

త్రిభువనాంకుశమున నేమాన (986, 990); దక్షిణమున మధ్యమున (1009); విశఖపట్టనమున కోమటి (960); కిలరమున చామబోల వెంట్టియ (995).

అఖండవర్తి లోహపు దివియ (1003); లోహపు ధూపారదివియ (995).

(iii) సంధులు : తెచ్చు + అణ్డువాణ్డు = తెచ్చునాణ్డువాణ్డు (1006)
బోయు + అడపున = బోయునడపున (1017)
ఈ + మార్గ్గమున = ఇమార్గ్గమున (1006)
కుంచ్చమునక్ + ఇరువుస = కుంచ్చమున నిరువుస (1006)
కరువలి + ఆన = కరువలియాన (1022).

(* లోపుగా + ఇల్లువట్టు = లోపుగా యిల్లువట్టు (1009).

(iv) నామ విభక్తులు : దీనికిన్ (990); ఇరువంద్రకున్ (1006); ఇద్దఱకు (1006), అయ్యాపోలమున = అందు (1009); పురోహితునికి (1006); ఆచంద్రార్కతారమునకు (నిచ్చిరి) (1009); ఇందుల (1006).

(v) అవధారణము : మానన (1008); వారియంద (1022); దొడ్డియయ కాటియాయ (977); తొవయు (1009); నవియ (1009); వీరిక (1004).

(vi) ప్రశ్నార్థకము : సరియ? = సరియే? (987).

52) ఇందును ఏకవచనము. నిక్కలువడు (భాగ. VII. 209); సెరలు: ఎత్తి సెరలు (భార. ద్రోణ. III. 178).

కేలు: ఇది యేకవచనమో బహువచనమో నిర్ణయించుట కష్టము. 'కై' యది తొలుత బహువచన రూపమయి యేకవచనమునఁగూడ ప్రయోగింపబడి యుండును. వెడకేలుకట్టి (భార. అర. VI. 251; విరా. III. 12); ఒక కేలన్ (భార. అశ్వ. I. 153); వలకేలు (భార. అను. IV. 113); కరినాథు కేల్ నిడుదకొమ్ములతో బెరయంగఁ ద్రుంప; ఈ ప్రయోగములలో 'కేలు' ఏకవచనముగఁ గాన్పించుచున్నది. ఇరుగేలఁబట్టి (భార. స్త్రీ. I. 130); కేలు మొగిచి (భార. శాంతి. I. 385); అను. I. 250); కేలుమొగిడ్చి (భార. అను. I. 163; III. 281; అశ్వ. I. 218); ఈ ప్రయోగములలో 'కేలు' బహువచనము; పలుపంచలు: (ఇంద్రుని యిల్లాలు పలుపంచలును జాలిఁబడియె నేఁడు - భాగ. VIII. 474); దవ్వులు, ఇమ్ములు: వాని దవ్వులన పరిత్యజించి (భార. V. 43); దౌదవ్వులంజూచి (భార. భీష్మ. II. 183). ఉ. హరి. II. 16; III, 87; కాశీ. IV. 260 ఇమ్ములనుండి (భార. అర. V. 120.) ఇట్టి చోట్ల నీ రెండు పదములును నేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడినవి.— కుమ్మెలు: శ. ర. లో 'కుమ్మె' అని చూపఁబడినది; కాని యిట్టి యేకవచన రూపమునకుఁ బ్రయోగములులేవు; - మక్కెలు = ఎముకలు; దీనికి 'మక్కె' అను నేకవచనరూపము కానరాదు; 'మక్కెలు' అను నేకవచనరూపమే బహువచనమున వాడఁబడి యుండవచ్చును. సొమ్ములువ్రావు (భాగ. II. 188); కడుపు 'చుమ్మలు' చుట్టు; 'చెట్టలు' పట్టు (భార. సౌ. 197) మొదలగు వానిలో 'సొమ్ములు, చుమ్మలు, చెట్టలు' అనునవి తొలుత నేకవచన రూపములే; ఓరంత ప్రొద్దులన్ (మను. V. 7).

లు - వర్ణాంతైకవచనరూపములందు తుది లువర్ణము బహువచన ప్రత్యయమను భ్రమచే నేర్పడిన క్రొత్త యేకవచనరూపములును దెనుఁగున గలవు. వీనిలోఁ గొన్ని లు-వర్ణాంతములగు ప్రాఁత యేకవచనరూపములును వాడుకయందున్నవి.

i. ఇతర ద్రావిడభాషలయం దేకవచనమున లువర్ణాంతములై తెనుఁగున నా వర్ణములోపించిన పదములు: ఆట (కన్న. ఆటల్, ఆటలె, ఆశ్లె); ఈతచెట్టు (కన్న. ఈచల్; తమి. ఈఞ్జల్); ఉండ (కన్న. ఉన్దల్), కుప్ప (తమి. కుప్పల్); గుడిస (-సె) (కన్న. గుడ (-డి) సల్); మళ. కడిఞ్ఞల్ తుళు. గుడిచ (-స) ల్; గురుగు = ఒక పువ్వు (కన్న. గురుగులు); జమ్ము = ఒకగడ్డి (కన్న. జబ్బులు = జల + పులు?); తిక్క (కన్న. తిక్కలు); తెమ్మెరలు

(vii) అక్షరలోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము :

వసమునా = వసమునన్ (995); కుంచ్చాలు (1006).

(viii) బహువచనములు :

వడ్లు (1009); ఇరువడ్లు (1006); బోలు (1003), సంజాడ్లు (1006); సిడ్లు (1006); ఎంగ్గిడ్లు (1006).

(ix) ఔపవిభక్తికములు :

నాంటి (1022); నాట్టి (1006); మున్నూటి (1006); ఏట్టి (1017); నేంటి (986); నేట్టి (995); ఏడింటను (1006); మూట్టి, 193ట్టి (1014); ఊరి (1006, 1009), రెణ్టి (960); ఒకంటికి (1006); నేతి (1006).

(x) ఆదేశములు : (అ) ద్రుతముపై :

భీమేశ్వరు మహాదేవరకుం బెట్టిన (1003); ఏంబదిం బఱ్ఱెయెన్మిది (1006); మ్రాంకులతోడంగూడను (1009); వడ్లుం బ్రాలును (1006), పొడ్డనయుం గొమ్మకవ (995); వెంటయయుం గామబోల (995); దేవరకుం జక్రవర్తిం (977); ఇచ్చెందనకు (987) త్రిభువనాంకుశనుసం బోయంగల (977); సగ్గ నాం బరువడి (987); దేవరకుం బెట్టిన (990, 1003), వసమునం బెట్టిన (990, 1003); వినివారిం బురుడించ్చునట్లు (987); సామిదేవిం బోల్ (987); సమయయుం గొమ్మబోల (977); ఒక్కంటికిం గిలాంమున (977); పోల్పం గాంత్తలు (987); సరియిచ్చువారుగానుం గిలవమున (995); * వెంబ్రలుం కుంచ్చ 1006, వసమున పెట్టిన 960,—వీనిలో నాదేశము కనంబడదు. దేవరకుబెట్టిన,—ఒకటి బోయంగలవాడు (1003). (ఇచట నాదేశము వచ్చినను ననుస్వారము కనంబడదు.)

(ఆ) గసడదవాదేశము :

నిత్యపడి పెట్టంగల (1006); వసము వెసగ (987); వెరసినవారు వంప్ప (1014); దివసపడి వ్రొయంగల (986, 990); ఎనుబది వ్రొంకిలు (1006); ముప్పదివుట్లు (1006); మూనడ్లు వేసి (969); మత్తేభగమనదొల్లి (987); నీడ్లు దెచ్చు నాణ్డువాణ్డు (1006).

* (1) రుద్రయ పెట్టిన (ఇచట నాదేశము రాలేదు); (2) చామబోయు వెంట్టియ (977, 986); చామబోల వెంట్టియను (995); చామియబోయువంట్టియ (990)—వీనిలో 'పెంట్టియ, వంట్టియు' యనునవి శబ్దము లయినయెడల నాదేశము తప్పు. 'వెంట్టియ, వంట్టియు' యనునవే సరియైన రూపములు గావచ్చును. (3) త్రిభువనాంకుశనున వ్రొయుంగల (1017); కట్టున వెట్టియు,-

తెమ్మెర (కన్న. తెమ్మెరల్); తొంక (కన్న. తొగలు); పుచ్చి (కన్న. పుటి చిల్); పక్కు (కన్న. పక్కళె, హాక్కళె); తొగ(-వ), కన్న. తొగల్; (తమి. వలజల్); కొన (కన్న. కొనల్); అన (కన్న. అనల్); ఎంగెస (కన్న. ఎంగె సల్); ఎగిసె (కన్న. ఎగిసల్); కొం(గొం?)దలు (కన్న. కొదలు); చూ. అద గొందలు; సిబ్బి (కన్న. చిబ్బల(-లు), చిబ్బులు); ముట్టు=మైల (కన్న. ముట్టల్, ముట్టిల్, ముట్టి); మఱుస (కన్న. మఱుసల్).

ii. ఇతర ద్రావిడభాషలయందువలె లు-వర్ణాంతశబ్దము తెనుఁగున నిలిచి యేకవచన బోధకమైనను దానినుండి లువర్ణము లోపించిన మఱియొక యేకవచన మేర్పడును:—

అంచెలు (అంచెలంచెలన్ - మను. IV. 62), అంచె (తమి. మళ. అంచల్, అంజల్); ఉరులు, ఉరి (కన్న. ఉగుల్); కవలు, కవ (కన్న. కవల్; తుళు. కబర్; తమి. కవర్); 'కవలు' కు 'కవళ్లు' అని బహువచనరూప మున్నది. 'ఎడనెడను గవళ్లఁ దడబడకుండఁగ గుఱుతులు మదిఁ బాదు కొలిపి నిలిపి' (కళా. IV); (అద)గొందలు, గొంద, కొంద (కన్న. కొందలు); చెదలు, చెద (కన్న. గెదలు; మళ. చిదలు, చిదలె, చిదళ్; తమి. చిదలై, చిల్, చెల్లు); తెట్టెలు, తెట్టె (కన్న. తెట్టెల్); తెప్పలు, తెప్ప (కన్న. తెప్పల్); తొట్టెల, తొట్టె, తొట్టి (కన్న. తొట్టిల్); ఒడిసెల, ఒడిసె, (కన్న. ఒడిసెల్); నొగలు, నొగ (కన్న. నొగల్); 'నొగలు' భారతమున నేకవచనముననే ప్రయోగింపఁ బడి యుండును. 'నొగ' అనియు నందు రూపము కాన్పించుచున్నది. 'పగ్గం బులు నొగలముడిచి' (భార. విరా. IV. 73); నొగలు (ద్రోణ. III. 25); ఉద్యో. III. 48; IV. 125; ద్రోణ. IV. 154; సౌ. II. 53); నొగ (విరా. III. 169; ద్రో. III. 124; 104' అను పాఠము తప్పు. 'పొదరు' (విరా. భార. II. 112 III. 82); పొద (కన్న. పొదల్); 'పొద' కు తెనుఁగున 'పొదలు' అను బహువచనరూపమును నున్నది (భార. ఉద్యో. III. 183); నిచ్చలు, నిచ్చ (రెండును నేకవచనరూపములే).

iii. అన్యదేశ్యములగు లు-వర్ణాంతైకవచనరూపముల విషయమునను గొన్నియెడల నిట్టి భ్రమకలిగినది. ఇంగ్లీషు: కనిస్టేబిలు, కనిస్టేబు; హిందూ స్థానీ: ముటాలు, ముటా.

iv. కన్నడమున 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు, అత్తలు, ఇత్తలు, ఎత్తలు' అనుపదము లేకవచనములు; తెనుఁగున 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు' అనునవి బహువచనములను భ్రమను గలిగించుటచే నందుండి 'అంత, ఇంత, ఎంత' అను నేకవచనరూపము లేర్పడినవి. ప్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయమున 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు' అనునవి యేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడి

(xi) వాక్యరచన :

దక్షిణమున మధ్యమున అప్పయతోంటె పట్టును రాయనతోంటె నవియు నుం జన కోటనంబి సిడమవట్ల తోంటెనవియ (1009).

(xii) క్రియలు : (1) క్రియావిశేషణములు :

వచ్చెటి (బ్రాహ్మనికి) 1006; అవ = అయే, 1022, నాలవు (పాలు) 1022; (నంబి)యైన (1022); పెట్టిన (995); అయ్ను = అయిన (1003); కనిన (987); ఇచ్చి(న) 1006; 969; పోయుంగల (977, 986; 990); పోయంగ్గల (1006); ఓయుంగల (1014); పెట్టంగ్గల (1006); చిమ్ముంగ్గల? (1006); కుడ్వంగల (1006); సరింప్పంగల (1003).

(2) తుమున్నర్థకములు : కా(క) (1003); పోల్పక (987); పంపన్ (1014); నాకి (987).

(3) సంపూర్ణక్రియలు: ఇచ్చే(ను) 987; ఇచ్చిరి (1022); సరియుంచు వరు (960); పోయుంగలవ్వారు (1003); సరింప్పంగలవరు (990); పోయుంగలవారు (1003), సరియింప్పంగలవారు (990); నటపంగ్గలవారు (1006).

); వానికి సంబంధించిన విశేష్యములు బహువచనమునం దున్నను నవి ఏకవచనరూపములే. అంతలుసేసి (భార. ఉద్యో. III. 101); అంతలంతలు ఁ (ఉద్యో. III. 201); అంతలంతలు (ఉద్యో. IV. 73); చచ్చునంతలు ఁ (అను. IV. 274); అంతలంతలు మాటలు (స్త్రీ). I. 12); సుయోధనుఁ ంతలుసేసె (ఉద్యో. III. 47); ఇంతలు పాపము లాచరించునే (ఉద్యో. I. 83); ఇంతలేసిదోరలు (ఉద్యో. III. 95, -'ఇంతలు' మహద్వాచకపద ంలకును విశేషణముగ నున్నది); ఇంతింతలు సెక్కలై (ద్రోణ. II. 99); ంతింతలు (భాగ. II. 25).

కన్నడమందలి 'అత్తలు; ఇత్తలు, ఎత్తలు' అను రూపములు తెనుఁ న 'అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు' అనురూపములతోఁ గాన్పించుచున్నవి. అవి బహు చనరూపములను భ్రమచేఁ గావలయుఁ దెనుఁగువారు వానినుండి 'అట్టు, ట్టు, ఎట్టు' అనురూపములను గల్పించి కొనిరి. నేఁటి వ్యవహారమునఁ గూడ రెండువిధములగు రూపములును గాన్పించుచున్నవి. 'అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు' నున నవ్యయములు గావున వానివిషయమున బహువచనజ్ఞానము కలుగదు.

vi. మల్లె, జాజి, మొదలగు నేకవచనరూపము లాయా వృక్షజాతు ను దెలుపును; మల్లెలు, జాజులు, మొదలగు బహువచనరూపములు పుష్ప ములను సూచించును.

vii. 'నీరు-' దీనికి బహువచనము 'నీళ్లు' అగునుగాని యర్థమున ేదము గానరాదు: నీరు తేఁటగా నున్నది, నీళ్లు తేఁటగా నున్నవి. 'మున్నీరు' బ్దమునకు 'మున్నీళ్లు' అను బహువచనరూపము గలుగదు. 'పాలు' తొలుత పాయి' (సం. పయస్) కి బహువచనరూపమే యైనను వాడుకయం దేక చనముగా వాడఁబడుచున్నది; దీనికి బహువచనరూపము లేదు. 'పాలు చిగా నున్నది' అని కొన్ని మండలములందు వ్యవహారమున్నది కాని సాధా ణముగ దానితో బహువచనక్రియయే చేరుచుండును.

viii. ద్రవ్యవాచకపదములు సమూహార్థకములై యేకవచనమున వాడఁబడును; ఆద్రవ్యములకు సంబంధించిన విడివిడివస్తువులను దెలుపునపుడు బహువచనమునఁ బ్రయోగింపఁబడును: ఈయిల్లు కట్టుటకు లక్షయిటిక పట్టి నది; పునాదులకోసము పదివేలరాయి తెప్పించినాను; నాలుగిటికలు ఇక్కడ పెట్టు; పదిరాళ్లు తీసికొనిరా.

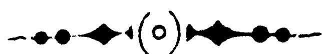
నిత్యబహువచనములు.

1. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, పెక్కురు, పెక్కండ్రు, పలుగు(-వు)రు(-ండ్రు), ఇరువురు, ఇద్దఱు, నలువు(-గు)రు, ఏవు(-గు)రు, ఐదు

అనుబంధము. III

ఆన్ధ్రశబ్ద చింతామణి

వ్యాసము.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టవిరచితమా కాదా యను విషయమున భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. వీరేశలింగముపంతులుగారు కవులచరిత్రము వ్రాయునవఱకును పండితసంప్రదాయమున నన్నయయే చింతామణికర్త యని విశ్వసింపఁబడుచుండెను. కాని, వీరేశలింగముపంతులుగారు I. కేతన తనకుఁబూర్వ మాంధ్రవ్యాకరణములు లేవని చెప్పియుండుట; II. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణినిగూర్చి యప్పకవి కూర్చిన కట్టుకథ, III. చింతామణి సూత్రములకును నన్నయప్రయోగములకును గల విరోధము, ఆనుమొదలగు కారణములచేఁ జింతామణి నన్నయరచియించినది కాదని వ్రాసిరి. ఈవ్రాఁత పండితుల విమర్శకు గుఱియైనది. మొదటనుండియు నన్నయకుండిన శబ్దానుశాసన బిరుదమిప్పుడు పోవునను భీతి పండితుల కావహించినది. కావున చింతామణి కర్తృత్వము నాతనికి నిలుప వారనేక ప్రయత్నములఁ జేయుచున్నారు.

చింతామణి కర్తృత్వ విషయమున నీక్రిందివిశేషములను గమనింపవలసియుండును:

(1) బాలసరస్వతికిఁ బూర్వమం దాంధ్రశబ్దచింతామణియునికిని గూర్చి మనమూహింపవలసినదే కాని, మఱియొకరీతి ప్రమాణము కానరాదు. బాలసరస్వతియే యాంధ్రశబ్దచింతామణిని రచించెనని చెప్పు వాదమునకును నాధారములేదు. అతఁడథర్వణుని కారికల నుదాహరించుటచేత నాగ్రంథమాతనికిఁ బూర్వమున నుండెననియే చెప్పవలెను.

(2) అథర్వణుని కారికావళి యాంధ్రశబ్దచింతామణికి వివరణమునకును సవరణమునకును నేర్పడిన గ్రంథమనుటకు సందేహములేదు. కావునఁ జింతామణి కారికావళికిఁ బూర్వమందే యుండెననుటకు సందేహములేదు.

(3) కేతన కాంధ్రశబ్దచింతామణినిగూర్చి తెలియదనుట స్పష్టము. భారతశేషము నారంభించి పూర్తిచేసిన తిక్కనకు శిష్యుఁడగు కేతనకు భారతకవియగు నన్నయభట్టే యాంధ్రశబ్దచింతామణిని రచించియుండినచో దానిని గూర్చి తెలియకున్న వింతయే యగును.

గురు. ఆఱువు(-గు)రు, ఏడ్వురు, ఏడుగురు, ఎనమండ్రు, ఎనమండుగురు, తొమ్మండ్రు, తొమ్మండుగురు, పదువు(-గు)రు, పదురు, పదుండ్రు, పదునొక్కండ్రు, పదునొక్కరు, పన్నిరువురు, పన్నిద్దఱు, పండ్రెండుగురు, పదుమువ్వు(-గ్గు)రు, పదునలువు(-గు)రు, పదునేవు(-గు)రు, పదునాల్వురు, పదునాఱుగురు, పదునేడ్వురు, పదునెనమండ్రు, పదునెనమండుగురు, పందొమ్మండ్రు, పందొమ్మండుగురు, ఇరువండ్రు, ఇరువదియొక్కరు(-ండ్రు), ... ముప్పండ్రు ...; నలువండ్రు ...; ఏఁబండ్రు ...; అఱువండ్రు; డెబ్బండ్రు ...; ఎనుబండ్రు ...; తొంబండ్రు ...; నూర్వు(-గ్గు)రు ...; వేవురు; ఈ సంఖ్యావాచక మహన్మహతీ బోధకపదము లెప్పుడును బహువచనరూపముల తోడనే యుండును; వాని కేకవచనరూపము లుండుటకు వీలులేదు. 'చూపఱు' పై లు-వర్ణము నుత్తరాంధ్రకవులు చేర్చిరి: చూపఱులు (ఉ. రా. I. పు. II); చూపఱులకు (కవిక. II. 104).

2. ధాన్యవాచకశబ్దములు సాధారణముగ బహువచనరూపముల తోడనే యుండును; వాని యేకవచనరూపములు తత్తత్సస్యవాచకములై యేకవచనమునందే యుండును:—

అక్కుళ్లు, అలసందెలు, ఆముదాలు, ఆరెనడ్లు, ఆవాలు, ఆళ్లు, ఉద్దులు, ఉలవలు, ఎండువులు, ఒదివిరి ప్రాలు, కందులు, కస్తురిపట్టెయలు, కాకిటెక్కలు, కుఱెనువ్వులు, కొఱ్ఱనువ్వులు, గంటెలు, గరుడసరులు, గుత్తిమల్లెలు, గోధుమలు, చిఱువడ్లు, చెంద్రవంకలు, జొన్నలు, చేమపూరాజనములు, చోళ్లు, జవలు, తవిఁదెలు, తిరువరంగములు, ధనియాలు, నూగులు, నువ్వులు, పాలకన్నులు, పునాసలు, నెమిలివడ్లు, పిచ్చిపెసలు, పెసలు, పేరాముదాలు, పొంగుప్రాలు, మినుములు, మెంతులు, రాగులు, రెడ్డిపాలవంకలు, టెక్కపాయలు, సన్నమండెఁగలు, సెనఁగలు, మొదలయినవి.

3. కొన్ని విత్తనములపేళ్లును బహువచన రూపముతోడనే వాడుకయందున్నవి: గసగసాలు, మోదుగ మాడలు, కనుపాలవిత్తులు, కాపీగింజలు, మొదలయినవి.

4. కొన్ని యాటలపేళ్లు బహువచన రూపముతో నుండును:—

అచ్చనగ (-గు) ండ్లు (గాయలు). అచ్చనలు, అప్పళాలు, ఆలంకలు, ఈనెగాజులు, ఈలకూఁతలు, ఉప్పనఁబట్టెలు, ఏలపాటలు, ఓమనఁగాయలు (-గుంటలు), కనుమూసి గంతలు, కుందికాళ్లు, కుప్పిగంతులు, కుప్పీలు, గీరన గింజలు, గుంటచాళ్లు, గుజగుజతేకులు, గూవనాలు, ఓగుళ్లు, గుడిగుడిగుంచాలు, గొబ్బిళ్లు, గోడిపట్టెలు, గోర్పిళ్లు, చిక్కనా బిల్లలు, గ్రచ్చకాయలు,

(4) కారికావళి చింతామణికి వివరణ గ్రంథమయినను నథర్వాణుని కాలము మనకు నిశ్చయముగాఁ దెలియదు. లిపినిగూర్చి తెలుపు కారికలవలన నాతని కాలమును నిర్ణయింప నెంచుట సాహసము. కావున నాంధ్రశబ్ద చింతామణికాలముఁగూర్చి చెప్పవలసినప్పు డది కారికావళికంటెఁ బూర్వపు దనియు, కారికావళి బాలసరస్వతి వ్యాఖ్యకంటెఁ బూర్వపుదనియు మాత్రము చెప్పవలెను.

(5) వీరేశలింగము పంతులుగారు నన్నయభారత ప్రయోగములకు విరుద్ధములని యుదాహరించిన సూత్రము లట్టి విరోధము గలవి కావు. ఆ సూత్రముల కుదాహరణములు నన్నయరచిత భారతభాగమునఁ గాన్పించు చున్నవి. కాని, నన్నయభారతమునందలి యనేక ప్రయోగములకుఁ జింతామణియందుగతి లేదనియు, సూత్రములవలన నిష్పన్నములగు ననేకరూపములు నన్నయభారతమునఁగాని యాతని కాలపు శాసనములందుగాని కానరావని యు గ్రహింపవలసియుండును.

(6) కొండ అనునట్లు చింతామణి తత్సమరూపసాధన ప్రక్రియయే ప్రధానముగఁగల గ్రంథముకాదు. కేవలముఁ దత్సమరూపములనే సాధించు నట్లు కానవచ్చుసూత్రములు చింతామణియందు కొలఁదిగమాత్ర మున్నవి.

(7) ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయకృతము కాదన్న నాతనికీర్తి గౌరవములకు హాని కలుగునంతటి ముఖ్యగ్రంథము కాదు. అది సమగ్రగ్రంథ ముకాదు. దానియందలి పరిభాషయందును, సూత్రరచనయందును, భాష యందును ననేకములగు లోపములున్నవి.

(8) చింతామణివలన తత్సమాచ్ఛికాంధ్రభాషయందు సందేహము లేకుండ నొక్క రూపముకూడ నేర్పడఁజాలదు. ఆంధ్రవ్యాకరణమును సంస్కృతమున రచియించుటవలనఁ గలుగు ననర్థమిది.

(9) నన్నయకుఁ బూర్వము తెనుగు కవిత్వము లేకపోలేదు. పెద్ద తెనుఁగు గ్రంథమింతవఱకును నన్నయకుఁ బూర్వపుది మనకు లభింపకున్నను, లభ్యములగు పద్యముల భాష కావ్యోపయోగియగు భాషయేకాని వేఱు కాదు. నన్నయభారత భాషకును నానాఁటి శాసనస్థమగు వ్యావహారికభాష కును నెక్కువ భేదము కానరాదు.

(10) ఆంధ్రశబ్దచింతామణికిఁ బూర్వము వ్యాకరణము లుండెడి వనుటకు కంవలి 'అన్యవ్యాకరణ, కేచిత్, విదుః, ఇష్యతే,' మొదలగు పదములు చప్పట చెప్పుచున్నవి.

పై దానినిబట్టి నన్నయ తెనుఁగునఁ బంధురకవిశార్దుడు అనఁదాం ...

మ్ముఁబిల్లలు, చిఱుతనబిల్లలు, చీఁకటిమొటికిళ్లు, జాబిళ్లు, డాఁ (దా) గన
డాఁగలి, డాఁగుడు (రు)) మూఁతలు (ముచ్చులు), డింకీలు, తూరనఁ
ోలలు (-తుంకములు), బొట్టనగోలలు, బొమ్మరాలు, వామనములు,
వెన్నెలకుప్పలు, సరిబేసులు, సొగటాలు. కొన్నియాటలపే ళ్లేకవచనమునందే
యుండును: గట్టినబోది, చిట్టిపట్టె, దూఱుడుఁకెన, తన్నుబిల్ల, గుంజనఁగాలు,
ందెనగుడి (-గిడి); తూనరతుక్కము మొద.

5. కొన్ని భక్ష్యములపేళ్లు బహువచనరూపములతోడనే కాన్పించు
చున్నవి; అంగరోల్లెలు, అడుకులు, అమృతకలశములు, ఇడికుడకలు, ఉక్కె
లు, గుగ్గిళ్లు, చక్కెరబుడగలు, జిల్లేడుకాయలు, జీడలు, నోగులు, పడికుడు
కలు, పాలకాయలు, పిండిపోకలు, పుడు (-ణు) కులు, పోళీలు, బూరియలు,
లడ్డువములు, సుకియలు, మొదలయినవి.

6. కొన్ని యాభరణముల నామములును బహువచనములందే కాన్పిం
చుచున్నవి.

అంటుపోగులు, అడ్డిగలు, ఒంట్లు, కనుపులగుండ్లు, కమ్మపంజులు, కుట్టు
పోగులు, కుండపోగులు, గీఱుగాజులు, గుమ్మతీలు, గోడుగుమెట్టెలు, చిటుకెన
బొద్దులు, చెంపసరులు, చెంపకల్లీలు, చెవులపూవులు, చేకట్లు, చౌకట్లు (-టు)
లు, జంపులు, జుమికీలు, జొత్తులు, (భార. విరా. I. 228); పంజులకమ్మలు,
పాఁజేబులు, పాటీలు, పోఁచీలు, బావిలీగొలుసులు, బిందీలు, వీరమద్దియలు
(-మధ్యములు, ముద్దియలు, ముద్రికలు) మొదలయినవి. ఇట్టి కొన్ని పదము
లేకవచనమందే యుండుట గలదు, బన్నసరము, బుగడ, బిరికీ మొదలయినవి.

7. కొన్ని మనుష్యజాతులపేళ్లు: అఱవలు, కరణకమ్మలు, కరిణలు,
కాఁపులు, జక్కులు, పంపరెడ్లు, పద్మనాయకులు (-వెలమలు); పిచ్చుగుంటు
వాండ్రు, బడగులు, కోమట్లు, భట్రాజులు మొదలయినవి.

8. కొన్ని వృత్తుల నవలంబించిన వారిపేళ్లు; కోలలవారు, గాజుల
వాండ్రు మొదలయినవి.

9. ఇతరములు: అడ్డాలు ('అడ్డాలలో నున్నప్పుడే బిడ్డలు, గడ్డాలు
వచ్చిన తరువాత బిడ్డలా?'); అంకిళ్లు, అంక (-ంకా) పొంకము (-ంకా) లు;
అంట్లు, అంతికలు, అక్షింతలు, అంపసెలలు, (భార. ఉద్యో. IV. 192); అప
ాలు, అదరులు, అమడలు, అమ్మనలు; అర (ఱ) వర (ఱ) లు, అగచాట్లు,
అగవాళ్లు, అడిగండ్లు, అడుకులు (భార. ద్రోణ. IV. 89); అడ్డవాట్లు, అడ్డ
సాళ్లు, (భార. ద్రో. I. 262); అరిగాళ్లు, అరిమెనకుండలు, అఱవఱలు (భార.
భీష్మ. II. 136, అఱువుళ్లు, అలకలు, అల్లుఁడుకోమాళ్లు, ఆగడపలు; ఆడం
గులు, ఆసాసలు, ఇట్టెంకులు, ఇట్టియలు, ఇల్లిగ్గులు; ఇసిటింతలు, ఉద్దాలు,

చేసిన ప్రయోగములను సాధించుటకు సూత్రములను రచింపక, తాను చేయని ప్రయోగములకు రచించుట యస్వాభావికము. అతనికి శబ్దశాసన బిరుదము వేఱుకారణమునఁ గలిగియుండును. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ప్రథమాంధ్ర వ్యాకరణమును గాదు, అను విషయములు స్పష్టపడుచున్నవి.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి

టీక.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

1. విశ్వశ్రేయః కావ్యమ్.

కావ్యము విశ్వమునకు శ్రేయస్సునుగలిగించుట ప్రయోజనముగాఁ గలది; తత్కర్తకును పఠితకును శ్రోతకును నానందమును గలిగించి తన్మూలముగ శ్రేయమును గలిగించునని యభిప్రాయము.

2. తదదోషౌ సరీకృతౌ చ వాగర్థౌ.

అది (కావ్యము) దోషములు లేనట్టియు, నలంకారములతోఁ గూడినట్టియు శబ్దము, అర్థము ననువానితోఁ గూడియుండును.

3. సా వాగ్యా రసవృత్తిః.

ఏది రసమే వృత్తిగాఁ గలదియగునో యది వాక్కనఁబడును. (కావ్య భాషకు రసమే ప్రధానము; ఆనందము ప్రధానోద్దేశముగాఁగల వ్యావహారిక భాషకును రసము ప్రధానమే.)

4. సాధ్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః

రసము కవులచేత వారివారి నేర్పునుబట్టి సాధింపఁ దగినది గదా.

5. స్వస్థాన వేషభాషాభిమతాః సన్తో రసప్రలుబ్ధధియః.
లోకే బహుమన్యంతే వైకృతకావ్యాని చాన్య దసహాయ.

రసమునందు లోభము నందిన బుద్ధిగలవారు తమ దేశమును, తమ వేషమును, తమభాషను ప్రేమించినవారై, ఇతర కావ్యములనువిడిచి, (సంస్కృతకావ్యములనేకాక) వైకృతకావ్యములను గూడ (అనఁగా ఆంధ్రకావ్యములవంటి ప్రాకృతకావ్యములను) గౌరవింతురు.

6. సిద్ధిర్లోకా ద్దృశ్యా.

(శబ్ద) సిద్ధి లోకమువలనఁ దెలియఁదగినది. (అనఁగా లోకవ్యవహారము

ఎండమావులు, (భాగ. V. 168; VI. 556) ఎత్తుగడ్డలు, ఏటికోళ్లు, ఒంట్లు, ఒడిఁబ్రాలు, ఒదిగిళ్లు, ఓలచెంగనాలు; కక (-కా) వికలు, కటకటాలు, కటుమరలు, కడగండ్లు, కడికండలు, కనుపొట్టలు, కఱఁదలు, కఱుకుట్లు (కుమా. భా. I. IV. 60); కనఱులు, కాఱులు, కుప్పీలు, కేకిసలు, కైచాఁపులు, గండ్రికలు, గగ్గులు, గప్పాలు, గస్తీలు, గిడిగిళ్లు, గిరిగిటలు, గుంజుళ్లు; గుండ్రలు, గుత్తిపండ్లు, గుదిగుంజలు, గుదియకజ్జలు, గుఱుములు, గోవాళ్లు, చింకలు, చిచ్చుబుడ్లు, చిట్టంటుచేతలు, చిట్టంటులు, చిట్టుములు, చిదురుపలు, చీవాట్లు, చుంగులు, చెంగనాలు, చేరుడులు (ళ్లు), చందమామ గ్రుక్కిళ్లు, చందురవంకలు (-కూనలు); జంపాలు, జంకెలు (భార. భీష్మ. II. 113); జతిగెలు, జోతలు, జోబిల్లు, డింగిళ్లు, తప్పుదెబ్బలు, తలమునుకలు (భార. భీష్మ. III. 119); తళ్లు, తావకాళ్లు (-కోళ్లు), తుందునుకలు, తుంపిళ్లు, తుంపెసలు, తోంగిళ్లు, తోలుచదువులు, దండెపుఁబీఁటలు, దిక్కుమొగములు దీవనఁబ్రాలు, దొడ్డికాళ్లు, ధవళములు, నక్కిళ్లు, నల్లిండ్లు, నామఱులు, నీరుకాళ్లు, నుచ్చిళ్లు, నులివాళ్లు, నెత్తఱులు, పంచకరపాటులు, పంబుదాళ్లు, పచ్చఁబ్రాలు, పడలు, పల్లఱపులు, పానలు, పాఱుటాకులు, పాలపండ్లు, పాలబుగ్గలు, పాలిండ్లు (వరాహ. IV. 153), పాలెలు, పావటీలు, పానలు, పాగా (-వా) లు, పింపిసలు, పింపిళ్లు, పితరులు, పితాళ్లు, పిసికిళ్లు, పుడి (-ణి) కిళ్లు, పులకలు, పూజెకుండలు, పూజెగులు, పూఁటకూళ్లు, (ఏడులు) పూఁడులు (మను. I. 73), పెండెకట్లు, పెండ్లికుండలు, పెద్దలు, పెనుమినుకులు, పేణ్ణోళ్లు, పేలలు, ప్రేలాలు (ఉ. హరి. IV. 216); పొంగునీళ్లు, పోకిళ్లు, పోలానిగంటలు, ప్రాఁజదువులు (మినుకులు), ప్రాలు, బయ్యంకలు, బాగములు, బిట్టుబిళ్లు (ఇది యవ్యయముగా నుపయోగింపఁ బడుచున్నది; ఏక. బిట్టుబిడి?); బొరుగు (-వు) లు, బోరుతలుపులు, మంగలికోళ్లు, మంచినీళ్లు, మగచెయ్వులు, మదనచేతులు, మిడిగ్రుడ్లు, మిడుఁగుఱులు; మిడుఁగుఱు; అని యేకవచనరూపమును గలదు. దిశల మిడుఁగుఱు చెదరె (భాగ. III. 604); ముకు (-క్కు) గ్రోళ్లు, ముక్కుళ్లు, ముట్టునీళ్లు, మెఱికలు, లాఁకలు, లూడుపులు, వంగుళ్లు, వాటపద్యములు, వానకాళ్లు, విళంగీలు, వైరవులు, సడింపులు, సెనగపేడలు (హర. II. 9); సేసలు, సోరణగండ్లు (భార. ఉద్యో. II. 112), కుచ్చెళ్లు (దీని కేకవచనముగ 'కుచ్చె' అను రూపము శబ్దరత్నాకరమున నీఁబడినదిగాని, దానికి ప్రయోగము లేదు; వ్యవహారమునను గ్రంథములందును నీపదము బహువచనాంతముగానే యున్నది. 'కుచ్చెళ్లు' అను బహువచనరూపము గలుగుటకు 'కుచ్చెలు' అను నేకవచనరూప ముండవలెను; కాని యట్టి రూపము

7. లోకోఽనన్యాదృశశ్చ నిత్యశ్చ.

(శబ్ద) లోకము ప్రత్యేకస్వరూపముగలది; అది (ప్రవాహరూపమున) నిత్యమైనది కూడను.

8. సంస్కారార్థో నియమః.

వ్యాకరణమువలన చేయఁబడిన నియమము సంస్కారము ప్రయోజనముగాఁ గలది; అనఁగా 'ఇది ప్రకృతి, ఇది ప్రత్యయము' అని విడఁదీసి నిరూపించుటయే ప్రయోజనముగాఁ గలది.

9. అనియమా ద్గ్రామ్యం స్యాత్.

నియమము లేకపోవుటచే గ్రామ్యమగును గదా. సరియగు ప్రకృతి ప్రత్యయ సంయోజనము లేని శబ్దము గ్రామ్యము. ఉదా. ప్రభ్వాణి, వాత్రుఁడు = వ్రాత; తొమ్మంద్రు, గురు, అందుకు; మొ.

10. య త్త్వపభ్రంశః.

ఏది యపభ్రంశమో (అది గ్రామ్యము). శబ్దస్వరూపము స్పష్టార్థప్రతిపాదకము గానిచో నపభ్రంశము.

11. శాస్త్రమపౌరుషమాద్యం ప్రాయఃనిత్య ప్రయోగలక్ష్మైతత్
దృశ్యం మతిపూర్వకం య ద్జ్ఞాత్వా శబ్దం ప్రయుక్తే ఆర్షసమం.

ఈశాస్త్రమును (ఆంధ్రశబ్దచింతామణిని) ఏపురుషుఁడును (అనఁగా నన్నయభట్టుగాని మఱియొకఁడుగాని) రచింపలేదు; ఇది మొట్టమొదటిది; నిత్యముగా నిలుచునట్టి యుత్తమ ప్రయోగములే దీనికి లక్షణము; ఇది చాల ప్రాచీనమైనది గాఁ జూడఁదగినది. దీనిని తెలిసికొని ప్రయోగించినశబ్దము ఋషిప్రోక్తమువలె నిరవద్యమై యుండఁదగినది (ఉదా. ఆర్షప్రయోగమునవలె క్వాచిత్కముగ గావ్యము లందు ప్రయోగింపఁదగినది)

12. ఆద్యాః ప్రకృతి స్సంస్కృతే.

(ఈ యాంధ్రభాషకు) సంస్కృతమును ప్రాకృతమును మూలములు.

13. ఏషా తయో ర్భవే ద్వికృతిః.

ఇది (ఈ యాంధ్రభాష) యా రెండిటికిని వికృతియగుచున్నది; (ఆంధ్రభాష సంస్కృతప్రాకృత భాషలకు వికారము; తద్భవము.)

14. కేవలతయాను స్వత్యాశే చ యేయం యథా తథం భాషా.

ఈ భాష యేది గలదో (ఆంధ్రభాష) యా రెండిటిని స్వతంత్రముగా తనకుఁగల ప్రత్యేక నైసర్గిక లక్షణములతో ననుసరించుచున్నది.

15. ఆద్యాయాః వశ్చ్యేకవర్ణాః.

సంస్కృతమునకు వర్ణము లేఁబది. (వర్ణశబ్దమిందు ధ్వనికిఁ బర్యాయ

లేదు. 'కుచ్చె'కు బహువచనరూప మగు 'కుచ్చెలు'కు ప్రోగులు అని యర్థము.

పై వానిలోఁ గొన్నిటికి వృత్తియం దేకవచనరూపము గలుగును: అదరుటగ్గి, ఎండువ్రుఁ దట్టె మొద.

10. (i) కొన్ని అ - వర్ణాంత శబ్దములు బహువచనరూపములై యుండవచ్చును. అవి యేకవచనరూపము లను భ్రమచే వానిపై మరల లువ ర్ణము చేరుచువచ్చినది: చిందఱ, (చీఁదఱ), దబ్బఱ, పాఁతఱ, (చెవులు సిందఱ గొన - భాగ. VII. 210); (చిందఱ) వందఱ (భార. భీష్మ. I. 26). వీనికి వరుసగా చిందు, దబ్బు, పాఁతు, వందు, అనునవి యేకవచనరూపములు గావచ్చును. కాని. 'శ్రుతిపుటములు చీఁదఱలువ్రూన' (భోజ. VI.); చిందఱ వందఱలై (భాగ. III. 116; VI. 337).

'మిడుఁగుఱు' తొలుత నేకవచనరూపమే (కన్న. మిణుగుహులు = మినుకు పురుగు).

'చిచ్చు'నకు 'చిచ్చఱ', 'చిచ్చుఱ' అను రెండును బహువచనరూప ములే. చిచ్చఱకన్ను (భార. భీష్మ. III. 299); చిచ్చఱకోల (భాగ. I. 282); చి, చ్చఱపిడుగు (భార. విరా. V. 143, యతిస్థానము); చి, చ్చుఱపిడుగు (భార. విరా. IV. 83, యతిస్థానము); ఇట్లే, 'అమ్ము' బహు. అంపఱ; తమ్మి, బహు. తంపఱ మొద.

(ii) 'చింపిఱి': ఇది 'చిమ్ము' నుండి కలిగిన బహువచనరూపమై యుండు ను; జుంజుఱు: దీని నేకవచనము 'జుజ్జు' అయియుండును; తుంపర: ఇది 'తుమ్ము' నకు బహువచనమా? తుమ్మునప్పుడు కలుగు నోటినుండియు ముక్కునుండియు వెడలు నీటిబొట్ల సమూహమని తొలుత నర్థమై. పిదపనట్లు చిమ్ము నీటిబొట్ల కన్నిటికిని నదివర్తించెనా?—'తుంపర'కు 'తుంపరలు' అనియు బహువచన రూపమున్నది. (భాగ. VIII. 209); తుమురు (భార. ద్రోణ. IV. 177) అని బహువచనమునఁ బ్రయోగమున్నది; దీనికి 'తుముళ్లు' అనియు భారతమున బహువచనరూపము కాన్పించుచున్నది.

తొలుత బహువచనములై తరువాత నేకవచనమున నుపయోగింపఁ బడిన పదములును గొన్ని కలవు: 'పంతులు': దీని కేకవచన మనఁదగు 'పంతు' తెనుఁగున లేదు; మరాఠి యందున్నది. 'మోరేపంత్' మొదలయినవి. దీనికి పాలి, ప్రాకృతములందు 'భంతే' అని రూపము. ఇది 'భవంతః' అను బహు వచన రూపమునకు వికృతి. దీనినిబట్టి 'పంతు' అనునదియే బహువచన రూప మనియు, ఆ గౌరవము చాలక తెనుఁగున 'పంతులు' అని యేకవచనార్థ ముననే మఱియొక బహువచన లు-వర్ణమును జేర్చికొనిరనియు, దీనికి బహు

16. ప్రకృతేస్తు తే దశోనా న్యుః.

ప్రాకృతమునకన్నను యవి (ఆ వర్ణములు) పదితక్కువ యగుచున్నవి; (అనఁగా నలువది)

17. షట్త్రింశ దత్ర తే.

అవి యిందు (ఆంధ్రభాషయందు) ముప్పదియాఱు. (దీనికి 'సప్త త్రింశదిహ' = ఇచ్చట (నవి) ముప్పదియేడు, అను పాఠాంతరము గలదు.)

18. అన్యే చానుప్రవిశన్తి శబ్దయోగవశాత్.

ఇతరములును (ఈ ముప్పదియాఱు-లేక ముప్పదియేడు-కాక తక్కిన, సంస్కృతప్రాకృతములందలి వర్ణములును) నాయా (తత్సమ) శబ్దములతోఁ గూడి (యాంధ్రమునఁ) బ్రవేశించుచున్నవి.

19. ద్వివిధా దుదిదేదోతోఽచౌ వక్రతమౌ చ తావ వ్యనుస్వారౌ.

రెండు విధములగు (హ్రస్వము, దీర్ఘము నగు) అ, ఉ, ఇ, ఎ, ఒ, లును వక్రతమము (ఐ, ఔ)లును (పూర్ణము, అర్ధము నను) రెండనుస్వారములును అచ్చులు.

20. క గ చ జ యు గ ట డ ణ త ద న ప బ మ య ర ల వ స హా ళం తు హాల్వర్గః.

క, గ, దంత్యములగు చ,జలు, తాలవ్యములగు చ, జలు; ట,డ,ణ; త, ద,న;ప,బ, మ య,ర,ల,వ; స,హ,ళ, అను వర్ణసమూహము హల్వర్గము. (దీనికి 'కగ,చజయుగ, టడణ, తదన, పబమ, య,ర యుగ, ల, వ, స, హాళ్చ హాలః' అను పాఠాంతరము గలదు. ఇందు రేఫమును శకటరేఫమును బ్రత్యేకముగఁ బరిగణితము లయినవి; శవర్ణము బ్రత్యేకముగఁ బఠింపఁబడలేదు.)

21. సిద్ధ స్సాధ్య శ్చానుస్వారః పూర్ణార్ధ భేదతో ద్వివిధః.

సిద్ధమును సాధ్యమును నగు ననుస్వారము పూర్ణము, అర్ధము, నను భేదములచే రెండు విధములు; (అనఁగా సిద్ధపూర్ణము, సాధ్యపూర్ణము; సిద్ధార్ధము సాధ్యార్ధము, అని నాలుగు విధము లగును.)

22. హ్రస్వా త్పూర్ణోఽపి భవేత్.

హ్రస్వవర్ణముకంటెఁ బరమందున్న యర్ధానుస్వారము పూర్ణానుస్వారము కూడ నగును. కడంక, కడంక్క; అరంటి, అరంట్టి; మొద.

23. దీర్ఘా చ్చేత్ ఖణ్డ ఏవ స జ్ఞేయః.

అది (అర్ధానుస్వారము) దీర్ఘముకంటెఁ బరమైయున్నయెడల ఖండాను

వచనముగ 'పంతుళ్లు' అని యేర్పడినదనియు, ఇంకను గౌరవముకొఱకు 'పంతుళ్లవారు, పంతులవారు, అని తెనుఁగువారు పిలిపించుకొన నెంతు రనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును.

తిరునాళ్ల: 'తిరునాళ్లు' అనఁగా నుత్సవదివసములు; ఉత్సవదివసములకు సంబంధించిన పండుగ 'తిరునాళ్ల'; తొలుత నిది బహువచనమైనను నేకవచనమునగూడఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నది.

పిళ్లు = గడ్డి వెంటి; దీనికి 'పిరి', లేక 'పిడి' అను నేకవచనరూపమున్నను నీ బహువచనరూపమే యేకవచనమునను నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

తొలుత నేకవచన రూపములకు బహువచనరూపములు గలుగఁగా, నా బహువచన రూపములనుండి మరలఁ గలిగిన యేకవచన రూపములు కొన్ని గలవు. అట్టివానిలోఁ గొన్ని తెనుఁగునకు మొదటి యవస్థలోనే కలిగినవి. అట్టివానిలో -క, -ఁక, -ంక, -క్క; -కు, -ఁకు, -ంకు, -క్కు; -గ, -ఁగ, -ంగ, -గ్గ; -గు, -ఁగు, -ంగు, -గ్గు; అను వర్ణములతో నంతమగు ననేక పదములు చేరినవనియు, నవి '-కలు, -కులు, -గలు, -గులు' అను ద్రావిడ బహువచన ప్రత్యయము లేకవచన రూపములపైఁ జేరఁగా నందొక్క -లువర్ణమే బహువచన రూపము లనుకొని యేకవచనరూపములందలి క, కు, గ, గు, లను వదలుటవలన నీ క్రొత్తరూపము లేర్పడినవనియు శబ్దశాస్త్రజ్ఞులందురు. కాని, యీ క్రొత్త యేకవచనము లందలి క, కు, క్క, క్కు; గ, గు, గ్గ, గ్గు, లు స్వార్థమునఁ జేరిన కవర్ణమును దద్వికారములును నని యైనఁ జెప్పవచ్చును. కొన్ని ను- వర్ణాంతైకవచన రూపములకు రూపాంతరములుగ నేర్పడిన కు, గు వర్ణాంతపదములను గూర్చిమాత్ర మవి 'కులు, గులు' అను బహువచన ప్రత్యయములలోని లు-వర్ణమును వేఱుచేయఁగా మిగిలినవని మాత్రము చెప్పవచ్చును. కొలను, కొలఁకులు, కొలఁకు; కలను, కలఁకులు, కలఁకు; వలను, వలఁకులు, వలఁకు; గవను, గవఁకులు, గవఁకు; గోను, గోఁగులు, గోఁగు; రేను, రేఁగులు, రేఁగు; మొదలయినవి. ఇందు కు, గు, లంతమందుగల యేకవచన రూపము లర్వాచీనములు.

ఔపవిభక్తిక పదముల బహువచనము.

ఔపవిభక్తిక పదములు సాధారణముగ -టు, -ఁడు, -డు, -ండు, -ను, -న్ను, -యి, -రు, -ఱు, -ఱ్ఱు, -లి, -లు, -ల్లు, అను వర్ణములతో నంతమగు చుండును. వాని బహువచన రూపములను గూర్చి యీ ప్రకరణమున నింతకుముందు వివరింపఁబడినది; కాని, వానిని గూర్చి యొక్క విష

మొదలగువానిలోని యనుస్వారము ఖండానుస్వారముగానే యుండునుగాని పూర్ణానుస్వారము కానేరదు. (* దీర్ఘముమీఁది యనుస్వారము పూర్ణానుస్వారమే యగునేమో యని తోఁచుచున్నది.)

24. అద్ యః క్రియాసు భూతార్థద్యోతిష మాద్యగం వినా సర్వః.

భూతకాలికార్థమును దెలుపునట్టియు (కనియెన్, వినియెన్, పోయెన్), పదాది నున్నట్టియు (యెవఁడు, యేమి, యెప్పుడు, యెక్కడ, యెంత, యితఁడు, యిప్పుడు, యిక్కడ, యింత, యిల్లు,) యకారముతప్ప తక్కిన యకారము లత్వవిశిష్టములుగానే యుండును.

* ఈ సూత్రము చాల వివాదగ్రస్తమయినది. (1)ఇందలి 'క్రియాసు' అనునది భూతార్థద్యోతిషం, ఆద్యగం, అను రెంటికిని నన్వయించునా? అట్లయినచో 'ఆద్యగం' అనునది 'యేఁగెను, యిచ్చెను' మొదలగు క్రియారూపములను దెలుపును. 'క్రియాసు' అనునది 'భూతార్థద్యోతిషం' అనుదానితోనూత్ర మన్వయించినయెడల కొన్ని దేశ్యపదముల యాదిని అద్వ్యతిరిక్తములగు నచ్చులతోఁగూడిన యకార ముండునని ధ్వనించుచున్నది. అప్పుడు, 'యానాది, యాడ = ఎక్కడ, యిప్పుడు, యిల్లు, యెప్పుడు, యేమి' యను రూపము లుండునను నర్థము తేలుచున్నది. ఒత్వముతోఁగూడిన 'యొక్క' అను విభక్తి ప్రత్యయమును నీవర్గములోఁ జేరును. 'నన్నయకాలమున' నిట్టివ్యతిరిక్తములగు నచ్చులతోఁగూడిన యకారమాదియందుగలపదములుండెననుటకుఁ బ్రమాణము క్వాచిత్కముగఁ గానవచ్చుచున్నది. దక్షిణ ఇండియా శాసనములసంపుటము IV. లో 1009 సంఖ్యగల శాసనమున 'లోపుగా యిల్లు వట్టు' అని యొక్క ప్రయోగము కాన్పించుచున్నది. ఇట్టివానిని నిషేధించుటకే యీసూత్రము పుట్టియుండును. కాని, 'లోపుగా యిల్లువట్టు' అనుదానిని బట్టి 'ఇల్లు' యకారాది యని నిర్ణయింప వీలులేదు. 'గా' అనునది కళగా నుచ్చరింపఁబడుటచేత యడాగమము వచ్చియుండవచ్చును.

(2) 'ఆద్యగం' అనుదానికి పదాదినుండు 'ఎ' త్వముతోఁగూడిన యకారము మాత్రమని యందఱు వ్యాఖ్యాతలును వ్రాసిరి. కాని, యది అ, ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఒ, ల కన్నిటికిని జెల్లును: యాడ, యిల్లు, యీడు, యెప్పుడు, యేమి, యొక్క.

(4) ఈ సూత్రము దేశ్యశబ్దములకు మాత్రము వర్తించునని యెట్టి సూచనయు లేదు. కావున, చింతామణిని నన్నయయే రచియుంచియుండిన పక్షమున నాతని కాలమునను ...

కము మాత్రము వివరింపవలసి యున్నది. ఇవర్ణమే యుపవిభక్తి యనియు
గానికిఁ బూర్వమందున్న ట్, త్, అను వర్ణము లుపవిభక్తులు చేరునప్పుడు
ంతకుఁ బూర్వమే యా యా శబ్దములందుండిన హల్లులకుఁ గలుగు వికారము
నియు విభక్తి ప్రకరణమునఁ దెలుపఁబడును. ఔపవిభక్తిక ములగు యి
ర్ణాంత శబ్దముల బహువచన లువర్ణమునకుఁ బూర్వమందు ప్రథమేతర
భక్త్యేకవచనమున నున్న '-త్' అనునది నిలుచుచుండును: చేయి,
చేతులు; చేతిని, చేతులను; మొద. కాని, రు, ఉ, లి, లు, ల్లు, లకు వచ్చు
ట్, త్' లు బహువచనమున నిలువవు. గోరు, గోరులు, గోళ్లు, (గోటులు,
గోట్లు, అని కాదు); గోటిని, గోళ్లను ('గోటులను' అని కాదు); గోటిచే,
గోళ్లచే ('గోట్లచే' అని కాదు); ఏఱు, ఏఱులు, ఏళులు, (ఏటులు అని కాదు);
ఏటిని, ఏళ్లను (ఏట్లను అని కాదు); రోఁకలి, రోఁకళ్లు (రోఁకట్లు అని కాదు);
రోఁకలితో, రోఁకళ్లతో (రోఁకట్లతో అని కాదు); మొదలు, మొదలులు,
మొదళ్లు (మొదట్లు అని కాదు), మొదటికి, మొదళ్లకు (మొదట్లకు అని
కాదు); విల్లు, విండ్లు (వింట్లు అని కాదు); వింటిచే, విండ్లచే (వింట్లచే
అని కాదు). ఇట్టియెడల ప్రథమైకవచనేతర విభక్తులందు టకారమునకు
డకార మాదేశమగు (Voicing) నని చెప్పుకొనవలెనని తోఁచుచున్నది.
అప్పుడు గోట్లు = గోడ్లు = గోళ్లు; ఏట్లు = ఏడ్లు = ఏళ్లు, మొదట్లు = మొదడ్లు =
మొదళ్లు, రోఁకట్లు = రోఁకడ్లు = రోఁకళ్లు; వింట్లు = విండ్లు = వింళ్లు = విళ్లు,
అనురీతి మార్పులు కలిగినవని చెప్పికొనవలెను. -ఱు 'అంతమందు గల
శబ్దముల బహువచనమును గూర్చి మాత్రము సందేహాము కలుగుచున్నది.
అఱులు, అఱుతులు; గొఱులచేన్, గొఱుతులచేన్; పఱులకు, పఱుతులకు,
మొదలగు రూపాంతరము లుండునేమో విచారింపవలసియుండును.

సమాసములందును, శబ్దపల్లవములందును, కొన్ని కృత్తద్ధిత ప్రత్య
యములు చేరునప్పుడు కానవచ్చు నేకబహువచన నియమములను గూర్చి
తత్తద్విషయములను జర్చించునప్పుడు వివరింపఁబడినది కావున నిచట నా విష
యమై తెలుపుట పునరుక్తమగును. సర్వనామ శబ్దములయు క్రియాపదము
లయు బహువచన విధానమును గూర్చి యా యా ప్రకరణములందు వివరింపఁ
బడును.

అన్యదేశ్యశబ్దముల బహువచనరూపములు.

హిందూస్థానీ పదములు.

1. హ్రస్వాచ్చు లంతమందు గల హిందూస్థానీపదముల బహువచన
మాచ్ఛికపదములకువలెఁ గల్గుగును. ఉదా:—

త్రాద్యత్వాత్కార్యం జ్ఞేయం' అను రాజ్ఞోవు సూత్రమువలన 'వాండెముండు, అదెమున, ఇతండెతి' మొదలగు సంధులును చింతామణి కిష్టములగును.

(5) ఈ సూత్రము 'పోయెదన, పోయెదమ, పోయెదిస' మొదలయిన తద్ధర్మార్థకక్రియలలోని 'యె' వర్ణమునకు గతిని కల్పించుచున్నది. కావున, 'అద్యః క్రియాసు భూతావ్యయసముద్యోతినం వినా సర్వః' అను పాఠాంతరమే సరియైనదని చెప్పవలసియుండును. ఇందువలన నన్నయకాలమున వికృతి పదముల మొదల నచ్చులకు యకారముతోడి యుచ్చారణముండెనను నప్రామాణిక సిద్ధాంతమునకుం దావులేకుండుటయేకాక, తద్ధర్మార్థక క్రియలయందలి యెత్వమునకును గతి కలుగును. కన్నడమున 'యారు' అను రూపమున్నది గావునం దెనుంగున నన్నయకాలమునను 'యెవరు' అను రూపమున్నదని వాదించుటయు సరికాదు. కన్నడమున 'యారు' నవీనరూపము; అట్లే తెనుంగునను 'యెవరు' అర్వాచీనరూపము. నన్నయకాలమున నట్టి రూపము లుండెననుటకుం బ్రమాణము దొరకువఱకును నేవిధమయినయెట్టి సిద్ధాంతమును జేయ వీలులేదు. చింతామణికర్త నన్నయయే యని స్థాపించుచుట కాతని కాలమున పదాదిని యెకారముండుననుటకు చింతామణిసూత్రమునే యుదాహరించుట తగదు.

25. యశ్రుతి మార్యా లఘుయం ప్రవదన్తి ప్రాణతిసపరం పాణినమ్.

అచ్చుకంటె నచ్చుపరమగునపుడు గలుగు యశ్రుతి నాచార్యులు లఘు యకారమని (నొక్కి) చెప్పుచున్నారు. (ఈ సూత్రమున 'ప్రవదన్తి' 'ప్ర' యను నుపసర్గము గణముగా జేర్పంబడినది.)

26. లఘువోఽలఘుశ్చేతి ద్వైధాన్తస్థా వివన్తి శాస్త్రారః.

శాస్త్రమును వ్రాసినవా రంతస్థములను (య, ర, ల, వ, లను) లఘువులనియు నలఘువులనియు రెండు విధములుగాం దలిసికొనుచున్నారు.

27. అన్యేఽన్య వ్యాకరణస్పష్టాః.

ఇందు (రేఫముగాక) యితరము లితర వ్యాకరణములందు స్పష్టము చేయంబడియున్నవి. ('వ్యోర్లఘుప్రయత్నతర శ్శాకటాయనస్య' అను పాణినీయ సూత్రమువలన య, వ, లను లఘ్వలఘుభేదముచే ద్వైవిధ్యము స్పష్టము, అను నహోబలుని వాక్యము సరికాదు. ఇాదువలన శాకటాయనుని మతమున య, వ, లకు లఘుప్రయత్నతరత్వ మున్నదనియే తెలియుచున్నది గాని, య, వ లకుం గొన్నియెడల గురూచ్చారణమును గొన్నియెడల లఘూచ్చారణమును నుండునని స్పష్టముగా లేదు. 'లస్యద్వైవ

అదంతములు: రూపాయ, రూపాయలు ('రూపాయి' కి 'రూపాయులు' అను బహువచనరూపము లేదు); సరిపెణ, సరిపెణలు; టపాకాయ, టపాకాయలు మొదలగునవి.

ఇదంతములు: తనాబి, తనాబులు; పిల్లాండి(-ణి), పిల్లాండు(ణు)లు, పిల్లాండ్లు; బికారి, బికారులు; పంపిణి, పంపిణులు; చావడి, చావళ్లు; చీటి, చీట్లు; సురతాణి, సురతాణులు; సన్కాని, సన్కానులు; సారాయి, సారాయులు; కళాయి, కళాయులు; సుకారి, సుకారులు; మాగాణి, మాగాణులు; ఇట్లే, కానులు, ఏగానులు.

ఉదంతములు: తట్టు(లు), జీను(లు), తబుకు(లు), చాకు(లు), నత్తు(లు), సేర్లు, డబ్బులు, బదుళ్లు, నకళ్లు, రుమాళ్లు మామూళ్లు, హాసీళ్లు, నజరులు (ర్లు) మొదలయినవి.

2. ఆకారాంతములగు హిందూస్థానీ శబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలుగదు: పహరాలు, తర్జుమాలు, మసోయిదాలు, హోదాలు, మజాకాలు, మేజాలు, ఫర్మానాలు, ఖాజాలు, తాలూకాలు, జిల్లాలు, దావాలు, ఆవర్జాలు, ఒక్యాలు, నమూనాలు, ఖాయిదాలు, ముచ్చలకాలు, జెండాలు, బిచానాలు, తగాదాలు, తామామర్పాలు, బాజాలు మొదలయినవి. వీని కేకవచనమునందును తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలుగును.

3. (i) అనేకములయిన ఈకారాంత హిందూస్థానీ శబ్దములకు బహువచనమున లువర్ణము చేరునపుడు సాధారణముగ దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలుగదు; కావున ఇత్వమున కుత్వమురాదు: ఉదా. గరిడీలు (కెంపుటోడు బిళ్లల గరిడీలు - వసు. IV; సాముగరిడీలు మాకు గోత్రామరేంద్ర.- మను II.); పాళీలు (భాగ. XI); బోయీలు, జట్టీలు, పట్టీలు, ('రొట్టె'కి, బహు; రొట్టులు అనికాదు; 'రొట్టె'కు రొట్టెలు అగును); దట్టీలు, లట్టీలు, వెట్టీలు, గుమ్మటీలు, దమ్మిడీలు మొదలయినవి. వీని కేకవచనమున దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వైకల్పికముగ నగును.

(ii) 'దీర్ఘపూర్వక' 'యి' వర్ణము అంతమందుగల హిందూస్థానీ పదముల తుది యిత్తునకు బహువచనమున దొల్లింటి దీర్ఘము మరల గాన్పించును: ఇలాయీలు, బోయీలు, కసాయీలు మొదలయినవి.

కొన్ని యెడల దీర్ఘము మరల గాన్పించక లు వర్ణమునకు బూర్వమందు 'యి' 'యు'గ మాఱుటయుఁ గలదు: (తగ సూర్యప్రభ లాయిలాయులును జంద్రజ్యోత్స్నలున్.- హంస. III.); ఇట్లే, కబాయులు, ముద్దాయులు, మిటాయులు, తురాయులు, బడాయులు, బజాయులు, డమాయులు'

నసంగతమే. లకారమునకుఁ బ్రాకృతమున ళకారము గలుగునని యీ సూత్రము బోధించుచున్నది. కాని,యది లకారపు గురులఘూచ్చారణములను బోధింపలేదు. కావున, 'అన్యవ్యాకరణ'శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత వ్యాకరణములకుఁ గాక యాంధ్రవ్యాకరణములకు మాత్రము వర్తించునని యనుకొనవలెను.

28. రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః.

రకార మన్ననో యిచట (ఆంధ్రమున) రెండు విధములుగ గ్రహింపఁబడుచున్నది. రకారము సాధు రేఫమనియు శకటరేఫమనియు రెండు విధములనుట కంటె ర, ఱ లను ప్రత్యేకాక్షరములుగఁ బరిగణించుటయే సరి. రెండిటికిని ధ్వనిపుట్టు స్థానము వేఱు, ప్రయత్నము వేఱు; ఆ ధ్వనులకు సంకేతములగు వర్ణముల స్వరూపమును వేఱు.

29. నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వ లఘూనామ్.

లఘ్వలఘు భేదములుగల (రేఫముగాని) యితరములకు వైధర్మ్యము లేదు. (అనఁగా పద్యములలో యతి ప్రాసస్థానములందు ఆయా ధ్వనుల లఘ్వలఘూచ్చారణములకు మైత్రి గలదు.)

30. రయోస్తు నిత్యం స్యాత్.

రేఫ శకట రేఫముల కెల్లప్పుడును (వైధర్మ్యము) గలదు. ప్రాసస్థానమందును యతిస్థానమందును వానికి మైత్రి లేదు.)—ఈ నిషేధ సూత్రము రేఫ శకటరేఫలకు యతి ప్రాసస్థానములందు కవులు మైత్రిని గల్పించిన యనంతరము పుట్టి యుండవలెను. పదుమూఁడవ శతాబ్దము వఱకును దెనుఁగు కవులు రేఫ శకటరేఫ సాంకర్యమును జేయలేదు. శాసనములందును జనులకు శకటరేఫ జ్ఞానము పదునాల్గవ శతాబ్దమువఱకును నుండెడిదని స్పష్టపడుచున్నది.

31. అద్దన్త్య స్తాలవ్య శ్చ ర్వక్రస్యాత్ స్నిధః సవర్ణశ్చ.

(సంస్కృత చు-ప్రత్యాహారము చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ లకుసంజ్ఞ; తెనుఁగున చ, జ, లకు మాత్ర మది నిలుచును.) దంత్యములైన చ, జలు హ్రస్వ-అకారముతోఁ గూడి యుండును; తాలవ్యములగు చజలు ఎ ఏ ఒ ఓకారములతోఁ గూడియుండును. ఇవి పరస్పరము సవర్ణములు; అనఁగా వీనికి యతి ప్రాసస్థానములందు మైత్రిగలదు. -అత్ అని తపరకరణముఁ జేయుటచేతను, వక్రమని ప్రత్యేకముగ ఎ, ఏ,ఒ,ఓ లను మాత్రము చెప్పుటచేతను బైఁటిగ నర్థము చేయవలసి వచ్చెను. కాని, అ,ఆ, ఉ,ఊ,ఒ,ఓ, ఐ,ఔ లతోఁ గూడిన తెనుఁగు చ, జ, లు దంత్యములనియు, ఇ, ఈ, ఎ, ఏలం గూడినవి తాలవ్యము లనియుఁ జెప్పవలెను. ఒ, ఓ, లతోఁగూడిన చ జలును

6. కుంచ్చు. ఏక. (VI. 1000), కుంచలు = కుంచములు (VI. 986.)

7. పుడ్లులు = పుట్లు (VI. 135), ఏక. పుట్టి;—పుష్పవాటికగట్లు, ొన్నగట్లు (VI. 1004.) జోస్యులల్లయభట్లు (IV. 1078),—పెగ్గడ్లు V. 1185), రెండువాడ్లకున్ను = రెండువాడలకున్ను (IV. 970), వాడ్లు = వాడలు (IV. 748);—గుడ్లు = గుడులు (IV. 749); (VI. 123, 124); పచ్చళ్లు (IV. 981); మామిళ్లు = ళ్లు (IV. 784), ఏనాళ్లు = అయిదు దినములు (VI. 1128), నంజుడ్లు (IV. 1015, 1021), (కుంచడు) పైళ్లు (?); రెండు వె (౦) అడ్లు = పెరడులు (VI. 1066);—మనోహరలడ్లు (VI. 923);—మత్తుఁ. ఏక, (IV. 766), మత్తుఁలు, మత్తుఁరు (VI. 591)మఱు తురులు (VI. 649), మత్తుఁ అు (VI. 624);—మఱుతుళ్లు ఎడ్లు (IV. 1015) వెల్లెళ్లు (VI. 143, 636), వీడ్లు (IV. 1015); కొట్టాడ్ల పత్తిఁ (V. 139), ఆడ్ల పట్టు (VI. 112), ఆడ్లు (VI. 585), ఊళ్లు (VI. 236, 585), ఊళ్లు (VI. 1040); నీడ్లు (VI. 1011, V. 213), పేళ్లు (VI. 938);—తగడ్లు = తగఱులు = పొటేళ్లు (VI. 218), మూడ్లు = మూఁఱులు (V. 216, 117, 218), మూళ్లు= మూఁఱులు (VI. 979):—గుడికట్టు కుచ్చెళ్లు (IV. 709), ఏక. కుచ్చెల; పడి కట్టు కుచ్చళ్లు (IV. 709);—ఎంగిడ్లు (IV. 1015); పెండ్లిండ్లకు (IV. 803), మంగడ్ల కొమ్మన (VI. 250), మొగడ్ల (=ళ్ల) చెఱువు (VI. 628,) ఏక. మొగలి;—కాహడ్లు = కాహళలు (IV. 675), నొంచెడ్లపురము (VI. 748).

బహువచనమున నర్థవిశేషములు.

కొన్ని పదములపై బహువచన లు - వర్ణము చేరునపు డర్థవిశేషము లును వేఱర్థములును కలుగుచుండును :—

i. అంకిలి = కలఁత, అడ్డగింత, ఆపద; అంకిళ్లు = దవుడక్రింది కీళ్లు;— అంటు = స్పర్శము, కూడిక, అశౌచము, ముట్టు; అంట్లు = వండికడుగని పాత్రములు, అంటుపేలు;—అంతిక సం. = అక్క, ఒక యోషధి, ప్రాయ్యి, సమీపము; అంతికలు, దే. = చాఁపవలె నల్లిన కసవు తడకలు; అనరు = సంక టము; అనరులు = జీవస్థానము, మర్మము; అపరము = ఇతరము, క్రిందిది, మీఁదిది, మృతినొందిన తరువాతి సంస్కారము; అపరాలు = పయర ధాన్యము; ఆడంగి = ఆడుదాని స్వభావముగల పురుషుఁడు; ఆడంగులు = ఆడు వారు; ఉప్పుడు = ఉప్పుట, ఆవిరిపోక యుడికించుట; ఉప్పుళ్లు = ఉప్పుడు బియ్యము; ఊసు = పనిలేనికాలము, వృత్తాంతము; ఊసులు = కాలక్షేపము కొఱకు మాట్లాడు మాటలు; ఎదురుకోలు; = ఎదురుకొనుట; ఎదురుకోళ్లు = వివాహమునందు పెండ్లికొమార్తెవారు పెండ్లికొడుకువారి కెదురుగాఁబోయి

32. వికృతి పదాదౌ ప్రథమాన్తస్థ తృతీయానునాసికౌ న స్తః.

తెనుఁగు పదముల మొదల యకారమును, ఙకారమును నుండవు.

33. క్వచిదపి న స్త ఉమాతౌ దన్తోష్ఠ భవస్య వికృతి శబ్దాదౌ.

ఒకప్పుడు తెనుఁగు పదముల మొదల వకారముపై ఉ, ఊ లుండవు.) పై రెండు సూత్రములును ప్రక్షిప్తములని కొందఱి యభిప్రాయము. కాని, 'అద్యః క్రియాను' అను సూత్రము చింతామణిలోనిదైనయెడల నిదియు నందలిదే యని చెప్పుట కాక్షేపణ ముండఁగూడదు. వీనితోఁబాటు 'శ, థ' లాది యందుగల తెనుఁగు పదములు నుండవనియుఁ జెప్పవలసి యుండును.

34. ప్రాతిపదికం హి నామ.

ప్రాతిపదికమే నామము గదా. 'హి' అనునది పాద పూరణార్థము. ప్రాతిపదికమునకు 'నామ' మను సంజ్ఞను చింతామణికర్త యేర్పాటు చేసినాఁడు.

35. ప్రత్యయ ఇహ వర్ణకః.

ఇచ్చట (ఈ యాంధ్రశబ్దచింతామణిలో ప్రత్యయమునకు వర్ణకమను సంజ్ఞ) చేయఁబడినది.

36. క్రియా ధాతుః.

ధాతువునకు 'క్రియ' అను సంజ్ఞగలదు. (ఈ సంజ్ఞ గూడ చింతామణి కర్త యేర్పఱిచినదే.)

37. ప్రాణా స్సమానతోఽచః.

పై 18-వ సూత్రమున (ద్వివిధాదులి దేవో౽ఒ, మొద.) వివరింపఁబడిన వర్ణములనుగూడ ప్రాణ శబ్దమునలన గ్రహింపవలెను. సంస్కృతమున నచ్ - ప్రత్యాహారమునకు నీ సూత్రమందలి ప్రాణముల పరిగణనమునకును సరిపోకయున్నను, సంస్కృత ప్రత్యాహారమగు 'అచ్' సంజ్ఞనే తెనుఁగునందలి ప్రాణములకును వ్యవహరించుకొనవలసినదని చింతామణికారుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు.

38. బిన్దు రనుస్వారః.

ఈ యాంధ్రశబ్దచింతామణియందు అనుస్వారమునకు బిందువను సంజ్ఞ యేర్పఱుపఁబడినది. బిందువు వర్ణస్వరూపమును అనుస్వారము ధ్వని స్వరూపమును దెలుపునవైనను బిందువు, అనుస్వారము, అను పదములు పర్యాయపదములుగా నీగ్రంథమున వాడఁబడునని యీ సూత్రమున సంకే

యాహ్వానించు నొక యాచారము; నాఁడు = దినము; (ఏ) నాళ్లు = అయిదు దినములు, వివాహానంతరము వియ్యంకు లొకరికొకరికి పంపెడుసారె; ఒత్తు = అదుముడు, తఱచుఁదనము, మెత్త, ఆక్రమణము; ఒత్తులు = బిడ్డలచేతి యాభరణము; ఒండు = ఒకటి; ఒండ్లు = ఇతరములు, ఇతరులు; గుంజిలి = గోపనము; గుంజిళ్లు = కూర్చుండి లేచుచుండుటలు; చింక = చిన్నకాలువ; చింకలు = రెల్లలలోనుండు జొన్నలు; తంతియ = తీఁగ; తంతియలు = మెట్లు (' అనిమిషకోటి దైత్యవధ మాత్మను మర్వకయుండఁ దెల్పఁగా, వెను కొని కోట తంతియల వెంబడిగా దిగివచ్చి నందనం, దనుగను నన్నచోఁ బిదప దాని సమున్నతిఁ జెప్పనేఁటికిన్.—భద్రా. I.); తచ్చన = కపటము; తచ్చనలు = పరిహాస వచనములు; ఉల్లసము = ఉత్సాహసము; ఉల్లసములు = ఉల్లసపు మాటలు; ప్రల్లదము = పారుష్యము; ప్రల్లదములు = పరుషపు మాటలు; బెట్టిదము, బెడిదము = ఉద్ధతి, కౌర్యము; బెట్టిదములు, బెడిద ములు = పరుషవచనములు; అనరు = సంకటము; అనరులు = జీవస్థానము, మర్మము; కవ = జంట; కవలు = కవలబిడ్డలు; కొమరు = ప్రాయము; కొమరులు = కుమాళ్లు, దూలపు గుజ్జులు; గొప్పు = త్రవ్వుట; గొప్పులు = త్రవ్విన మంటిదిబ్బలు; చాఁప = ఏ చాఁపయైనను సరే; చాఁపలు = (ఒక ప్పుడు) చిక్కు చాఁపలు; ప్రొద్దు = సూర్యుఁడు, కాలము; ప్రొద్దులు = ప్రసవసమయము; రవ = సన్నని నూక, వజ్రపు తునుక; రవలు = చిన్న తుపాకి గుండ్లు, వజ్రపు తునుకలు; సడింపు=బియ్యము దంచుట; సడింపులు = దంచినబియ్యము; మైల = మాలిన్యము, మలినవస్త్రము; మైలలు = మలిన వస్త్రములు; వేవిలి = పొలము; వేవిళ్లు = ఒక గర్భిణీ లక్షణము; జాబిలి = చంద్రుఁడు; జాబిల్లు = ఒక పిల్లలయాట; కాఱు = పరుషము, పారుష్యము; కాఱులు = పరుషవచనములు (భార. కర్ణ. II. 93); సొమ్ము = ధనము; సొమ్ములు = ధనములు, ఆభరణములు, పశువులు, (ఆవులు) (ఆర. IV. 294, 347; భాగ. I. 13); నార = చెట్టునార; నారలు = నారబట్టలు; (నారలుగట్టి కూరలశనంబుగ - భార. ఆర. V. 349).

ii. క్రొత్త, ప్రాఁత, పెద్ద, చిన్న, పిన్న, మొదలగునవి విశేషణము లయినను మహన్మహతీబోధక విశేష్యములుగఁగూడ నేకవచనమున నుపయో గింపఁబడును; బహువచనమున క్రొత్తలు, ప్రాఁతలు, పెద్దలు, చిన్నలు, పిన్నలు అను రూపములు గలిగి క్రొత్తవారు, ప్రాఁతకాలమునుండియు నున్న వారు, పెద్దవారు, చిన్నవారు, పిన్నవారు, అను నర్థములను బొందును, (మేము) కౌరవుల ప్రాఁతలము (భార. విరా. I. 285).

39. ఏ జథో వక్రాః.

(పిమ్మట) ఏజ్ ప్రత్యాహారస్థ స్వరములు వక్రములను సంజ్ఞ గలవి (అని చింతామణికారుఁడు సంకేతించుచున్నాఁడు. మాహేశ్వర సూత్రముల ప్రకార మేర్పడిన ఏజ్-ప్రత్యాహారము తెనుఁగునకు వర్తింపదు. సంస్కృతమున ఏ, ఓ, లు మాత్రము ఏజ్ ప్రత్యాహారమునఁ జేరును. తెనుఁగున వానికి హ్రస్వములగు ఎ, ఒ, లు గూడఁ జేరును. ఈ సూత్రమున 'ఏజ్' అనఁగా ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లని గ్రహింపవలెనని చింతామణికర్త యాశయము. ఏజ్ ప్రత్యాహారము ధ్వనికి సంబంధించినదియు, వక్రత్వ మక్షరస్వరూపమునకు సంబంధించినదియు నగుచుండఁగా, 'నీ రెంటిని బర్యాయపదములుగ నీగ్రంథమున నుపయోగించితి'నని తత్కర్త తెలుపుచున్నాఁడు. ఇదిగాక వాస్తవముగ నక్షరములన్నియు కొలఁదిగనో గొప్పగనో వక్రములే యైనను ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లకు మాత్రము వక్రసంజ్ఞ యీ సూత్రమున సంకేతింపఁబడినది. ఇందలి 'అథో' అనుపదము పాదపూరణార్థము; మంగళార్థమని కొంద అనుకొందురు గాక !

40. వక్రతమ ఐచ్.

ఐచ్ ప్రత్యాహారస్థ స్వరములగు ఐ, ఔ, లకు అక్షరస్వరూప బోధకమగు వక్రతమసంజ్ఞ (యిందు సంకేతము చేయఁబడినది.)

41. హల స్స్యు స్సమాసతః ప్రాణినః.

ప్రాణము (అచ్చు)లతోఁ గూడినవి ప్రాణులు (అనగా, క, గా, ణి, నో, మొదలయినవి); లేదా ప్రాణములను బొంది వ్యవహరింపఁబడునట్టివి ప్రాణులు (అనఁగా క్, గ్, ణ్, మొదలయినవి.) రెండవయర్థమే చింతామణ్యభిప్రేతము. ఈ ప్రాణులకు హల్లు లను సంకేతము (చింతామణియందు చేయఁబడినది.) సంస్కృతమునందలి హల్-ప్రత్యాహారము తెనుఁగునందలి పై 19-వ సూత్రమున వివరింపఁబడిన ధ్వనులకు సరిపడకున్నను హల్-సంజ్ఞను వానికిఁగూడ చింతామణికర్త విధించుచున్నాఁడు.

42. ద్రుతాఖ్యో నః.

న వర్ణము ద్రుతమను పేరుగలది. నకారపుపొల్లు (-న్) ద్రుతమని యీ సూత్రమున కర్థము చెప్ప వీలులేదు. అట్లు చెప్పదలఁచినచోఁ జింతామణికర్త 'ద్రుతాఖ్యోన్' అనియుండును. చూ. నః కో; భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్ (నః=న.) కాని, యాతని యుద్దేశము ద్రుతము నకారపుఁ బొల్లనియే. (చూ. దారాత్కౌత ఉదపి రః, రః=ర్; అదః,

iii. పచ్చ, కెంపు, నీలము అనునవి యేకవచనమున రంగులకును జాతి తాలకును వర్తించును; బహువచనమున (పచ్చలు, కెంపులు, నీలములు) జాతిరాలను మాత్రము తెలుపును.

iv. అఱవ, ఒడ్డె, కాఁపు, కమ్మ, అంగజాల, కంసాల, కుమ్మర మొదలగున వేకవచనమున జాతి, వృత్తి మాత్రపరములు; వాని బహువచన రూపములు తత్తజ్జాతులకుఁ జెందిన మనుష్యులను దెలుపును. ఏకవచనమున మనుష్యపరముగ వాడునప్పుడు వానిపై 'వాఁడు' అను తచ్ఛబ్దము చేర్చును.

v. రాగి, వరి, కంది, మినుము, మొదలగు నేకవచనరూపములు సస్య వాచకములు; వాని బహువచన రూపములగు రాగులు, వడ్లు, కందులు, మినుములు, మొదలగునవి ధాన్యవాచకములు.

బహువచనమును గూర్చిన కొన్ని విశేషములు ప్రశ్నలు.

భాషకు ప్రాణము లనఁదగినవానిలో బహువచన మొకటి. బహువచనరూపముల కేకవచన రూపములుగాని, యేకవచనరూపములకు బహువచనరూపములుగాని చెప్పలేనియెడల నా భాష పరిచితమయినది కాదని నిస్సంశయముగఁ జెప్పవచ్చును. జీవద్భాషలో బహువచనమును వాడుకను బట్టి సందేహము లేకుండ నిర్ణయించుకొనవచ్చును; ఒక బహువచన రూపమున కేకవచన రూపముగాని, యేకవచన రూపమునకు బహువచన రూపముగాని వాడుకలో లేనప్పుడు తెనుఁగువారి నేటి వాడుకలో నట్టి రూపములు లేవు అని తెనుఁగువారు చెప్పికోఁ గలరు. సామ్యమునుబట్టి యా యా రూపములను గల్పించి వాడినయెడల నీతఁడు తెనుఁగువాఁడు కాడు, అని వెంటనే చెప్పవచ్చును. జీవల్లోకమునుండి భ్రష్టమయిన ప్రాచీన భాషావిషయమున నాయారూపములు నేటికిని నిలిచియుండినఁదప్ప యిదమిత్థమని నిర్ణయింప వీలులేకుండును. ప్రాచీన భాష వాడుకనుండి తొలఁగి యుండుటచే దానిని గూర్చి పరిశోధనములుచేసి శాస్త్రదృష్టితో నున్న రూపములను వర్గీకరించి, 'ప్రాచీన భాషావిషయమున మాకు తెలిసినదింతే' యని పరిశోధకులు తెలుపఁగలరు. వారయినను నిది యిట్లే యుండవలెను అని శాసింపలేరు. ప్రాచీనపదముల బహువచన నిర్ణయ సందర్భమున నెన్నియో సందేహము లున్నవని యింతవఱకు వ్రాసినదానిబట్టి స్పష్టమయి యుండును. ఆయా సందర్భములందు చేర్చుటకు వీలుపడని కొన్ని విషయముల నిచ్చటఁజేర్చి యీ వచనమును గూర్చిన ప్రకరణమును ముగింపవలసి యున్నది.

43. అయిగవుగా దేశౌస్తః క్రమేణ సర్వత్ర వక్రతమయోర్వా.

ఐ, ఔ, ల కెల్లయెడలను వైకల్పికముగ 'అవు', 'అవు' అనునవాదేశములగును. ఈసూత్ర మధికారముగఁ గాన్పించుచున్నది.

44. కచటతపాః పరుషాఖ్యాః.

క, చ, ట, త, ప, అను వైదింటికిని బరుషములని యీ సూత్రము వలన సంకేతము చేయఁబడినది.

45. గజడదబాస్తు సరళాః.

గ, జ, డ, ద, బ, అనున వన్నవో సరళములను సంజ్ఞను బొందును.

46. స్థిరా ఇతరే.

ఇతర హల్లులకు స్థిరములని సంజ్ఞ (యిందివ్వఁబడినది.) *పరుష, సరళ, స్థిర, సంజ్ఞలు సంస్కృతవ్యాకరణ సిద్ధములుగావు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్ర నిర్మాణముకొఱ కీసంజ్ఞలు విధింపఁబడినవి.

47. తిఙ్మధ్య, శేషషష్ఠీ, నుస్, కర్మప్రవచనీయజవిభక్తీః
కిఞ్చిత్,ప్రశంస, నాద్భుత, సన్తాప, యదా, తదా, కి, మేవాంశ్చ,
క్త్వా,కిల,తూష్ణీ, మాద్యా నభిదఫలికలా, ద్రుతో నయేషాంస్యాత్.

ద్రుతము వేనికి లేదో యట్టివి కళలని చెప్పదురు. (అవి యేవియనఁగా) (1) తిఙ్మధ్యములు (అనఁగా తిఙ్లులలో, అనఁగా క్రియాప్రత్యయములలో, మధ్యమపురుష ప్రత్యయములును, ర, మూఁడింటి క్రియలును; చూ. క్రియా పరిచ్ఛేదము - సూత్రము 25):—

ఉదాహరణములు: చేయుచున్నాము, చేయుదుము, చేసితిమి; మొదలగు నుత్తమపురుష బహువచనక్రియలు; చేయుచున్నారు, చేయుదురు, చేసిరి మొదలగు ప్రథమపురుష బహువచనక్రియలు; చేయుచున్నావు, చేయుదువు, చేసితివి, మొదలగు మధ్యమపురుషైకవచనక్రియలు; చేయుచున్నారు, చేయుదురు, చేసెదరు, చేసితిరి మొదలగు మధ్యమపురుష బహువచనక్రియలు; (2) శేషషష్ఠీ='రొుక్క' అను షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయము; (3) నుస్=ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు ('నుస్' అనునది సంస్కృత వ్యాకరణమందలి ప్రత్యాహారము; ఇది 'సు, ఔ, జస్' అను ప్రథమావైభక్తికైక, ద్వి, బహువచన ప్రత్యయములకు సంజ్ఞ. ప్రాకృతమున ద్వివచనముగాని, సంస్కృత ప్రత్యయములుగాని లేకున్నను ప్రాకృతవ్యాకరణములలో 'నుస్' మొదలగు ప్రత్యాహారములనే యుపయోగించియున్నారు. ఆ సంప్రదాయము ననుసరించి చింతామణికర్తగూడ 'నుస్' మొదలగు ప్రత్యాహారములను

బాలుఁడు : దీనికి బహువచనము 'బాలులు' అనవచ్చునా ? అనఁగూడనిచో 'బాలులార' అను సంబోధనరూప మెట్లు గలిగినది ? అది తప్పా ? 'బాలురార !' అనవలెనా ? 'బాలుండ్రు' అను రూపము కలుగునా ?

సొబగుఁడు : దీనికి బహువచనరూప మేమి ? సొబగులు ? సొబగురు ? సొబగుండ్రు ? సొబగులు ?

పగతుఁడు : దీనికి 'పగతులు, పగతులు' అను బహువచనరూపములు గలుగునా ?

మూర్తుఁడు : 'ధూర్తులు' అనునట్లు 'మూర్తులు' అనవచ్చునా ?

బాఁపనుఁడు : బహువచనము ? బాఁపనులు ? బాఁపనురు ? బాఁపనుండ్రు ?

తమ్ముఁడు : 'అల్లుండ్రు' వలె 'తమ్ముండ్రు' అనవచ్చునా ? అనఁగూడనిచో వ్యవహారమున 'తమ్ముళ్లు' అనురూప మెట్లు కలిగినది ?

కొమరుఁడు : 'కొమార్లు, కొమాళ్లు' అనునట్లు 'కొమర్లు, కొమళ్లు' అని యనవచ్చునా ? 'కొమారుఁడు' కు కొమాళ్లగునట్లు, 'వజీరుఁడు' కు 'వజీళ్లు' అగునా ?

ఒక (కొ)రుఁడు : దీనికి 'ఒక (-కొ) ర్లు' అను బహువచనరూపములు గలవా ?

సంద్రుఁడు: 'చంద్రులు' అనునట్లు చంద్రార్థమున 'సంద్రులు' అనవచ్చునా ?

ఉక్కివుఁడు : బహువచనము ? 'ఉక్కివులు' అనుటకుఁ బ్రమాణ మేమి ?

రక్కసుఁడు : దీనికి 'రక్కసుండ్రు' అను బహువచనరూప మున్నదా?

చెలువుఁడు : దీనికి బహువచన రూపమేమి ? చెలువులు? చెలువుండ్రు?

ఒకొ (క్కొ)రుఁడు : దీనికి బహువచనము 'ఒకొ (క్కొ) రులు' అని కాన్పించుచున్నది. ఒకొరుండ్రు, ఒకొరుళ్లు, అని యనవచ్చునా ?

ఒకఁడు : అమహద్వాచక మగునపుడు దీనికి బహువచనరూప మేమి ? ఒకలు ? ఒకరు ? ఒకండ్రు ?

పదునొకఁడు : దీనికి 'పదునొకండులు' అని బహువచనరూప మున్నది. 'ఒకఁడులు' అని వ్యస్తముగఁ బ్రయోగింపవచ్చునా ? అమహత్తున 'పదునొకలు, పదునొకరు, పదునొకండ్రు' అనవచ్చునా ?

ఏ (నే)ను, తాను పదములుతప్ప ప్రథమా విభక్తియందున్న పదములన్నియు నని చింతామణికర్త యభిప్రాయము. కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు 'డు, ము, వు, లు' అను ప్రత్యయములను మాత్ర మీ సందర్భమున నుదాహరించుట పొరబాటు. (4) కర్మప్రవచనీయజ విభక్తిః=(చింతామణిలోని వక్ష్యమాణసూత్రము చొప్పున) 'కూర్చి'యను విభక్తిప్రత్యయము; (5) కిఞ్చిత్ = 'కొంచెము' అను నర్థమును దెలుపు ఇంచుక; మొద. (6) ప్రశంసన = పొగడ్తను దెలుపు 'ఔర' మొదలయినవి; (7) అద్భుత = ఆశ్చర్యమును దెలుపు 'ఆహా, ఓహో, బళీ, మొదలయినవి; (8) సన్తాప = విచారమును దెలుపు 'అయ్యో, అక్కటా,' మొదలయినవి; (9) యదా = ఎప్పుడు, ఎన్నడు, మొదలయినవి; (10)తదా=అప్పుడు, మొదలయినవి; (11) కిమ్=ఏమి, ఏల, మొదలయినవి; (12) ఏవ = అ, ఏ, మొదలగునవి (ఉదా. అదియ, అదియే); (13) క్త్వా = క్త్వార్థకములగు 'చేసి, కొట్టి,' మొదలగునవియు, వ్యతిరేకక్త్వార్థకములగు 'చేయక, కొట్టక,' మొదలగునవియు ('క్త్వా' అను పద సంస్కృతి సంజ్ఞకాదు; చింతామణియందు క్రొత్తగా కల్పింపఁబడినది. 'భుక్త్వా, కృత్వా' మొదలగువానియందలి 'క్త్వా'అనుదానినిబట్టి యిది యేర్పడియుండును.); (14) కిల = కదా, మొదలయినవి; (15) తూష్ణీమ్ = మిన్నక, ఊరక, మొదలయినవి; ఇవిగాక 'ఆద్యాః' అను పదముచేనింకను కళాసంజ్ఞ నందదగిన వున్నవని తెలియవలెను (ఉదా. చేయుచున్న, చేసిన, చేయు, అను ధాతుజ విశేషణములు).

48. అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే న్యస్తాన్యనుజీవితద్రుతా నిత్యమ్.

ఏవి నిత్యముగా ద్రుతముతోఁగూడి ప్రవర్తించుచుండునో యట్టి యితరములు ద్రుతప్రకృతు లనఁబడును.

49. తజ్జా సమా చ దేశ్యా గ్రామ్యా చేయం చతుర్విధా భవతి.

ఈ (యాంధ్రభాష) వానినుండి (సంస్కృతప్రాకృతములనుండి) పుట్టినది, లేక తద్భవమనియు; వానితో (సంస్కృతప్రాకృతములతో) సమమైనది, లేక తత్సమమనియు; (ఆంధ్ర) దేశమునకు సంబంధించినది, లేక దేశ్యమనియు, గ్రామ్యమనియు. నాలుగువిధములుగా నున్నది. ఈ తద్భవ, తత్సమ, దేశ్య, గ్రామ్యభేదములు శబ్దములకు వర్తించును; వాక్యనిర్మాణము విషయము ననువర్తించునో లేదో యను విషయముగూడ చింతామణ్యభిప్రేతమగునో కాదో చెప్పలేము. వ్యాఖ్యాతలందఱును నీభేదములను శబ్దములకే యని తలంచిరి. వస్తాడు. ఇస్తిని, పంచాకుమున్ను, చాడీచెప్పుతారు, మొద

రెంటికంటె నెక్కువ వర్ణములుగలిగి '-ఆయి' అంతమందుగల శబ్ద లబహువచన రూపములను నిర్ణయించుట కష్టము: అబ్బాయి (-యిలు ? యులు ?), అమ్మాయి (-యిలు ? యులు ?), పాపాయి (-యిలు ? యులు ?), తాయి (-యిలు ? యులు ?), కంకణాయి, గబ్బిడా (-లా-ళా) యి; వ్వాయి, తరువాయి, తువ్వాయి, దిగువాయి, బొమ్మడాయి, వెన్నడాయి, వాయి, తిమ్మాయి, రామాయి, ఇలాయి (దీనికి 'ఇలాయులు' అని యొకకవి హువచన రూపమును ప్రయోగించెను. 'తగసూర్య ప్రభ లా యిలాయు ను జంద్రజ్యోతులున్ - హంస. III.); కబాయి, కసాయి, చీకువాయి, జిబ యి, జీనువాయి, ముద్దాయి, మిటాయి, తురాయి, డమాయి, జజాయి, జా యి, సవాయి, పావురాయి.

'వడగండ్లు': దీనికి 'వడగలి, వడగల్లు' అనున వేకవచనరూపములు వచ్చునుగాని వానికిఁ బ్రయోగములు గానరావు. 'నెయ్యురు': దీనికి నెయ్యుఁడు' ఏకవచనరూపమై యుండవలెను; కాని, ప్రయోగము ? పగఱు, ల్వూరు, చూపఱు, చెయ్వఱు, అనువాని కేకవచనరూపములు కానరావు.

'పొదుగిళ్ళు' (వరాహ. VI. 5): దీని కేకవచనరూపము 'పొదుగిలి' కూ, 'పొదిగిలి' యా ? ప్రయోగములు ? 'పొత్తిళ్లు, తొంగిళ్లు,' వీని కేక చనమున 'పొత్తిలి, తొంగిలి' అనవచ్చునేమో కాని ప్రయోగము మృగ్య లు; 'పొత్తిటన్' అను నొపవిభక్తిక రూపమున్నది. 'పొత్తుల శిశువు': నికి 'పొత్తు' అను నేకవచనరూప మున్నట్లు గానరాదు. 'పోచిళ్లు పొతురు' ప్రభులిం. I. పు. 23): దీనికేకవచనమున 'పోచిలి' యగునా ? ప్రయో ము ? అర్థ మస్పష్టము.

'సారి: పర్యాయము = ఒకసారి, రెండుసారులు (-ర్లు); కాని 'సారె సారెకున్'; 'సారి సారికిన్' అని యందురా ? 'సారె' = పర్యాయము అను ర్థమున 'సారెలు' అను బహువచనరూపము లేదు. బూరియ = బూరె, బహు. బూరెలు; బూరెల మూఁకుడు = బూర్ల మూఁకుడు అనవలెనా ? 'బూర్లెమూఁకుడు' అనవలెనా ? అట్లే, 'గార్లతట్టయా' ? 'గార్లెతట్టయా' ?

'ఒక్కచోన్' అనవచ్చును; 'రెండు చోలన్' అనఁగూడదు. 'ఇమ్మె మున్ - బహువచనము:' 'రహిన్' అని సప్తమ్యేకవచనమునందే యవ్య యార్థమునఁ బ్రయోగము; దీనికి 'రహులు, రహులన్' మొదలగు బహువచన రూపములును గలవా ? ఇట్లే సరవిన్, కరణిన్, ఒగిన్, మొగిన్ మొదలయినవి.

'ప్రేఁతలు' అనుటకు శకుంతలాపరిణయము, I. పు. 20 లో ప్రేయులు' అను రూపము కానవచ్చుచున్నది; దాని కేకవచనరూపములు 'ప్రేయి, ప్రేయు' అనునవి కావలెను కాని, యా రూపములు తెనుఁగున లేవు.

టచే వాక్యనిర్మాణవిషయమునను నీభేదములు వర్తించుననియే యనుకొన వలసియున్నది.

50. ప్రకృతిద్వయజా తజ్జా.

ఆంధ్రమునకుఁ బ్రకృతులని చెప్పఁబడిన సంస్కృతప్రాకృతముల రెంటనుండియు (వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయములచే) జనించినది తద్భవము.

51. **తుల్యా తు సమా.**

ప్రకృతిద్వయముతో ననఁగా సంస్కృతప్రాకృతములతో సమమయినది. అనఁగా సంస్కృతప్రాకృత పదములకుఁ దెనుఁగువిభక్తులు మాత్రము చేరి యేర్పడినది తత్సమము.

52. ప్రవాహినీ దేశ్యా.

(ఆంధ్ర) దేశవ్యవహారమునఁ బ్రవాహరూపమున నానావిధపరిణామములకు లోనయ్యుఁ దన కేవలతను, స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోక, యానాఁటి స్వరూపమే యీనాఁటిది గూడనను నిత్యత్వభ్రమను గల్పించునట్టిది **దేశ్యము.**

53. విరళాన్ పేచోషాదిక శబ్దాన్ ప్రవ్యాహరన్తు శబ్దజ్ఞాః,
ఇహ తు ప్రవ్యాహార్యం సఙ్కేతిత నుప్రసిద్ధమేవ పదమ్.

శబ్దజ్ఞు లనఁగా లాక్షణికులు విరళప్రయోగములగల 'పేచ,' 'ఊష' మొదలగు రూపములను తమ యిచ్చవచ్చినట్లు ప్రయోగించుకొందురుగాక. ఈ (యాంధ్ర) భాషయందుమాత్రము వ్యవహార సంకేతితార్థముగలిగి, సుప్రసిద్ధమయిన పదమును మాత్రమే ప్రయోగింపవలెను. (తద్భవ, తత్సమ, దేశ్యములను పై సూత్రములలో నిర్వచించి, యీయార్యాగీతియందు చింతామణికర్త భాషలో నాల్గవభేదమగు గ్రామ్యమును విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు. వ్యవహారవిదూరమై, యల్పప్రయోగరక్షితమై, లోకమున సుప్రసిద్ధముగానిదై, లోకముచే సంకేతింపఁబడినదికాని, యనఁగా దేశమున నెల్లవారికి నర్థముకాని,శబ్దమేగ్రామ్యమనియీసూత్రమునభిప్రాయము.'ప్రవ్యాహార్యమ్' అను పదముచేతనే వ్యవహారమున కిందు ప్రాధాన్యమీఁబడినదని గ్రహింపవలెను. 'ప్ర' అను నుపసర్గము సుప్రసిద్ధవ్యవహారమును సూచించుచున్నది.

54. న పదా న్యవ్యయ సు ప్తిఙ్ త్వా తుమునామ్.

(ప్రాతర్, సాయమ్, మొదలగు) సంస్కృతావ్యయములయు; హరిణా, భాషాయాం, మొదలగు సంస్కృత సుబంతరూపములయు, భవతి, భవతః, భవన్తి, అభవత్, మొదలగు సంస్కృతతిఙంత రూపములయు; భుక్త్వా, ప్రస

హలవసానములు పరములగునపు డసంయుక్తములును, ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయములును నగు లు, రు, వర్ణముల యుత్వము వైకల్పికముగ లోపించును: 'వారి దప్రతతుల్ సాల్వడి నల్గడం జెదరఁగాఁ బాఱెన్ మనోవేగుఁడై, పతగేంద్రుఁడమృతాంతికంబునకుఁ దత్పాలుర్ భయంబందఁగన్.' భార. ఆది. II. పలువుర్, కవుల్, మొద:—పగఱు, కాళ్లు, వేటకాండ్రు, బండ్లు మొదలగువానియం దుత్వమునకు లోపములేదు. 'పుత్రుర్లేని' అని వరాహపురాణము IX. 86 లో ప్రయోగమున్నది. వ్యవహారమున నున్న 'మీకూ మాకూ మాటల్లేవ్ గుప్‌చప్!', 'దొంగలు మా మూటల్లాక్కొన్నారు', 'బల్లల్లేని పిల్లలున్ను, పుస్తకాల్లేనివాళ్లున్ను ఇంటికి పొండి'—అనునిట్టి ప్రయోగములు సురక్షితము లగుచున్నవి. ఇట్టి యుల్లోపము వ్యవహారమునఁగాని, కావ్యములందుగాని యన్ని చోట్లను గలుగదు. 'దొంగల్ మా మూటల్ లాక్కొని పారిపాయినార్' అని వ్యవహారమునఁగాని, 'పాండవులు వచ్చినవార్' అని కావ్యములందుగాని (?) యుండదు.

బహుళత్వంబున ద్వితీయాది విభక్తులందు ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయము తుది యుత్వమున కత్వమగును. వనములు, వనములను; బాలురు, బాలురతోన్; పగఱు, పగఱవలన; వేడుకకాండ్రు, వేడుకకాండ్రకంటెన్; కాళ్లు, కాళ్ళయందు; గూండ్లు,గూండ్లన్ మొదలయినవి.

'స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబులయు, ముఫర్ణకాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల. కారక. 20. ఉదా. మాటలు పెక్కుల - పెక్కులేల; కులిశధారల్ గుంఠితంబయ్యె ; ఇష్టమగు (ఇష్టములగు) పదార్థములు.

పూజ్యతయం దేకవచనమున కొకప్పుడు బహువచనము వచ్చును: శంకరాచార్యులు. ఒకప్పుడు పూజయందు రెండు బహువచన ప్రత్యయములు చేరును: మధ్వాచార్యులవారు; -వారలు; మొద. ఒకప్పుడు మూఁడు బహువచన ప్రత్యయములు చేరును: మీరలు (ఇందు మ్, ర్, ల్, అను మూఁడును బహువచన బోధకములే.)

బహువచన ప్రత్యయముపై మరల బహువచన ప్రత్యయములు చేరుట తెనుఁగునఁ గాన్పించుచుండుట గలదు. ఈ విషయమును గుర్తించియే "అపి సంయుక్త సమాస్తో భూయోఽంతే లుః ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్" అని యాంధ్రశబ్దచింతామణి కారుఁడు సూత్రించినాఁడు. మరల -లువర్ణము చేరుననుటచే దాని కాదేశముగావచ్చు రువర్ణమును గూడ గ్రహింపవలసి యుండును. కావున, నీళ్లులు, ఊళ్లులు, తాళ్లులు, కాళ్లులు, ఆంధ్రురు, పెక్కం

మొదలగు సంస్కృత తుమున్నంత రూపములయు ప్రయోగ మీయాంధ్ర భాషయందు లేదు.

55. అనుకృతేఽస్తి వాక్యం తు.

అనుకరణమునందుమాత్రము సంస్కృతవాక్యము కలదు. ఉదా. "భూయాసుః పురుషోత్తమాంబుజభవ శ్రీకన్ధరా శ్శ్రేయసే" యని... స్తుతియించి".

56. ఇన్ద్రాద్యా అపి చ గణాః.

ఇంద్రగణములు మొదలయినవి (అనఁగా. చంద్రగణములుగూడ) తెనుఁగుపద్యములందు గణము లగుచున్నవి.

57. వళిరాద్యమ్.

పద్యపాదమందలి మొదటి (యక్షరము) నకు వళియని పేరు. 'వళి' యనునది సంస్కృతపదము కాదు.

58. అనన్తరాక్షరం ప్రాసః.

పద్యపాదమున వళితరువాతి యక్షరము, అనఁగా రెండవ యక్షరము, ప్రాసవర్ణము.

(59. శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణా స్త ఏవ కావ్యాదౌ గ్రాహ్యాః.)

కావ్యారంభమున మంగళకరములగు వర్ణములను, శబ్దములను, గణములను మాత్రము వాడవలెను. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్తమై యుండును.

(60. పు, రాష్ట్ర, వస, గిరి, రుద్ర, షష్ఠ, క, చ, ట, హ, మాతృకా నిన్ద్యాః.)

పాదమునందలి మూఁడు, అయిదు, ఆఱు, ఏడు, పదునొకండు, అగు స్థానములలో అ, క, చ, ట, హ, అను నక్షరములు నింద్యములు (అనఁగా వాని నుపయోగింపఁ గూడదు.)—ఈ సూత్రమును ప్రక్షిప్తమే కానచ్చును.

(61. ఆద్యో వళి, ర్ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు)

పద్యమందలి ప్రతిపాదమునందును మొదటి వర్ణము వళి; రెండవ వర్ణము ప్రాసము. ఈ సూత్రమును ప్రక్షిప్తమే కానచ్చును. 57, 58-వ సూత్రములలో నీ విషయము చెప్పఁబడియే యున్నది. 'అత్ర పాదపాదేషు' అను పదములిం దధికముగా నున్నవి. [illegible]

ద్రురు మొదలగు రూపములును నున్నవని చింతామణికారుని యభిప్రాయము. కాని, యిట్టి రూపములు ప్రాచీన శాసనములం దెచ్చటను గానరాకున్నవి. ముద్రిత గ్రంథములలో విండ్లులన్ (భార. అర. VI. 233); అడ్డసాళ్లులు భార. అర. V. 29); ఏండ్లులు (భార. శాంతి. VI. 224); కీళ్లులు (భార. శాంతి. 154, 232); ఎన్నాళ్లులు (భార. ఆశ్ర. II. 15) మొదలగు ప్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని, విండులన్, అడ్డసాళులు, ఏండులు, కీళులు, ఎన్నాళులు, మొదలగు రూపములే సరియైనవైనట్లు తోఁచుచున్నది. అడ్డసాళులు (విరా. I. 72) మొదలగు రూపములే యెక్కువగ గ్రంథములందు కాన్పించుచున్నవి. దీర్ఘముపై సంయుక్త బహువచనము కలుగునపుడాసంయుక్తాక్షరమును శిథిలముచేసి రెండు హల్లుల నడుమను గణములకొఱకు మత్తును గవులు చేర్చుచుందురు. హ్రస్వ స్వరముమీఁదను వారట్లే చేయుదురు గాని యట్టిచోట్ల సంయుక్త బహువచనముపై మరల బహువచన లు, ళు, వర్ణములను జేర్చుట కుదాహరణములు గానరావు. ముదుసళులు (భార. ఆది. VIII. 38); మొదళులు (భార. ఆది. V. 170); ఎరవళులు (భార. భీష్మ. I. 83); మొగిళులు (భార. భీష్మ. I. 9); ఒడళులు (భార. ఉద్యో. III. 224) పలుమొయిళులు (భార. విరా. IV. 86); మొదలగు రూపములు కాన్పించుచున్నవిగాని, ముదుసళ్లులు, మొదళ్లులు, ఎరవళ్లులు, మొగిళ్లులు, మొయిళ్లులు, ఒడళ్లులు, అనునిట్టి రూపములు ముద్రిత గ్రంథములందును గానరాకున్నవి. ఇట్లే, ఆండ్రురు, వెక్కండ్రురు మొదలగు ముద్రిత పాఠములకు ఆండురు, వెక్కండురు మొదలగునవియే సరియగు రూపములగునట్లు తోఁచుచున్నది. ఆ రూపము లయినను గవికల్పితములే కాని, వ్యవహారమున నెన్నడైన నున్నట్లు గానరావు.

62. స్వస్వ చరణేషు పూర్వః ప్రాస స్సర్వేషు స్వైక ఏవ స్యాత్.

తమతమ చరణములందు పూర్వ ముంచఁబడిన ప్రాసాక్షరమే యా పద్యము నన్ని పాదములందును నుండును. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్త మన వీలు లేదు. సంస్కృతచ్ఛందశ్శాస్త్రమున లేని తెనుఁగునకుఁ గల విశేష నియమ మిందు తెలుపఁబడినది.

(63. వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్యమ్.)

పద్యము వృత్తము, జాతియునని రెండు విధములు.

64. గణైర్నిసర్గాఖ్యై స్సంబద్ధం వృత్తమ్ స్యాత్.

నిసర్గగణములతోఁ గూర్పఁబడినది వృత్తము. నిసర్గగణము లనఁగా మ, న, భ, జ, స, య, ర, త, అనునవి. వీనితరువాత పాదాంతమున గగ, గల, లగ, లల, ములును గొన్నిపద్యములందు చేరుచుండును

65. ఉపగణమాత్రాభి రన్వితా జాతిః.

ఇంద్రాద్యుపగణములతోఁగూడిన పద్యమునకు జాతి యని పేరు.

66. శాస్త్రార ఏక మాత్రాం లఘో, ర్ద్విమాత్రాం గురో, రితి వదన్తి.

శాస్త్రకారులు లఘువున కొక్కమాత్రయు, గురువునకు రెండుమాత్రలు నుండునని చెప్పుదురు.

67. గౌలౌ గగ లల సంజ్ఞౌ.

రెండు గురువులకు గగమనియు, రెండు లఘువులకు లల మనియు సంజ్ఞలు.

68. గ్లౌ హగణః.

గలమునకు హగణమని పేరు.

69. లఘుగురూ లగో వగణః.

లఘువుపై గురువుచేరి లగమగును; దానికి వగణమని పేరు.

70. దీర్ఘ స్సంయుక్తా ద్యాగ పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ ఏతే గురవః.

దీర్ఘాక్షరమును, సంయుక్తాక్షరముకంటెఁ బూర్వవర్ణమును, పూర్ణానుస్వారముకంటెఁ బూర్వవర్ణమును, ఇవి గురువులు.

71. శేషా స్సర్వే లఘ్వక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః.

తక్కినవన్నియు లఘ్వక్షరములని తెలిసికొనవలెను.

72. గత్రితయం లత్రితయం మనసంజ్ఞౌ.

మూఁడు గురువులుగలది మగణము; మూఁడు లఘువులు గలది నగ

'విభక్తి' యనఁగా విభజింపఁ బడినది. సుప్ తిఙంతము పదము. నామములపై సుప్పులును ధాతువులపై తిఙ్లులును చేరి పదము లగుచుండును. సుప్తిఙాద్యులకుఁ బ్రత్యయము లని పేరు. సుప్పులును తిఙ్లులును పదములతో నెల్లప్పుడును గలిసియే యుండును. వానికిఁ బ్రత్యేక ప్రయోగము లేదు. సుప్పులును తిఙ్లులును చేరిన మూలరూపమునకుఁ బ్రాతిపదికము, లేక, ప్రకృతి యని పేరు. ఈ ప్రకృతి రూపము ప్రత్యయముతోఁ గూడక ప్రత్యేకముగఁ బ్రయోగింపఁబడదు. కాని, వైయాకరణులు శబ్దస్వరూపమును నిర్ణయించుటకుఁ బదములను బ్రకృతులుగను బ్రత్యయములుగను విడఁదీయుదురు. వీనిలోఁ బ్రాతిపదికమున ధాత్వర్థము కొంతవఱకు గోచరించు చుండునుగాని ప్రత్యేకింపఁబడిన ప్రత్యయమునకు ప్రత్యేకార్థముండదని కొందఱందురు. కాని, కొందఱు దానికిని బ్రత్యేకార్థము కలదనియు, 'అర్థం ప్రత్యాయయతీతి ప్రత్యయః' అను వ్యుత్పత్తిని బట్టియే దాని కర్థము గలదని తెలియుచున్నదనియు నందురు. ప్రత్యయము లొకప్పుడు పదములుగనే యుండి, రాను రాను వికారములను బొంది ప్రత్యేకార్థవత్త్వమును గోల్పోయియుఁ బ్రాతిపదికములతో నిత్యసంయోగముఁ బొంది, వానికిని వాక్యమందలి యితర పదములకును గల సంబంధమును స్పష్టము చేయుట కుపయోగించుచున్నవనియు తెలుపు వాదమున కీయభిప్రాయము తోడ్పడుచున్నది.

అన్వయ వ్యతిరేకములను గుర్తించి వైయాకరణులు ప్రత్యయములను బ్రాతిపదికములనుండి విడఁదీయుదురు. సంస్కృతమునఁ బ్రథమైకవచనమున 'రామః' అను పదమునందు 'రామ' అనియు 'స్' అనియు రెండు భాగములు కాన్పించుచున్నవి. అట్లే, హరిః, గురుః మొదలగువానిలోఁ గూడ 'హరి, గురు' అను భాగములును 'స్' అను భాగమును గాన్పించుచున్నవి. వీనిలో 'రామ, హరి, గురు' అను భాగములు మాఱుచుండఁగా 'స్' అనుభాగ మన్నిటికిని సమానముగా నిలిచియున్నది. ఈ భాగమునకుఁ బ్రత్యేకముగ నర్థము లేదు. అది తత్పూర్వ భాగములకుఁ జేరి యాయా వ్యక్తు లొక్కొక్కరే యున్నారని బోధించుచున్నది. 'రామౌ' అనునప్పుడు 'రామ' అనుభాగము నిలిచి, 'స్' అనునది పోయి దానిస్థానమున 'ఔ' అని చేరినది. ఇట్లే, కృష్ణౌ, వృక్షౌ మొదలగువానియందును 'ఔ' అనునది సమానముగాఁ గాన్పించుచు నా యా వ్యక్తులు రెండేసి యున్నవని తెలుపుచున్నది.

73. ఆద్యమధ్యమాన్త్యవర్ణాః గురవశ్చే ద్భజసగణాః.

ఆదియందును మధ్యమందును, అంతమందును గురువులుండి (తక్కిన రెండు వర్ణములును లఘువు లైనయెడల వానికి వరుసగా భ, జ, స, గణము లని పేరు.

74. లఘవోయది య, ర, త, సంజ్ఞికాః క్రమతః.

ఆది, మధ్యమ, అంతములందు లఘువుండి, తక్కిన రెండక్షరములును గురువులైనయెడల వానికి క్రమముగా య, ర, త, గణములని పేరగును.

* 54-వ సూత్రమునుండి యింతవఱకును గల సూత్రములు ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. వీనిలో 57-వ సూత్రమునుండి 72-వ సూత్రమువఱకును గలవి యప్పకవీయమున నున్నవి. ఇవి యన్నియుఁ బ్రక్షిప్తములని యహోబలుఁడు సూచించియున్నాఁడు. కాని, యీ పరిచ్ఛేదమున మొదటి నాలుగు సూత్రములందును నలంకారభాగమును బై సూత్రములందు ఛందోభాగమును జింతామణికర్త వివరించి, తక్కిన భాగమంతయు వ్యాకరణమునకు వినియోగించియుండును.

ఈ క్రింది లిపిస్వరూపబోధకములగు నార్యాగీతుల నప్పకవి యాంధ్రశబ్దచిన్తామణి లోనివిగా నుదాహరించియున్నాఁడు.

బాలేన్దు, వలిభి, శృంగ, గావ స్త్రీ, కుశగ్రంథి, దాత్ర, పరశు సమాః
ఆద్యాః ఇభకర తుల్యౌ ప్తత్పర్ణా, స్యౌలసన్నిభా వన్త్యా:
దర, శార్ఙ్గ, పిప్పలన, లాంకుశ, పన్నగ సన్నిభాః క్రమాత్ పరుషాః;
స్తన్యువి శేఖాధిక్యే స్త ఏవ వర్గద్వితీయ వర్ణాద్యాః;
కేస, తల, హాస్తి మస్తుక, శుక్తి, తులాసన, వితర్ది, సీసనమాః.
అన్తస్థా శ్చోష్మాణో; దన్త్యచజౌ గురురతౌ చ బిన్దుయుతౌ.

దీని వివరణము: 'అ' అర్ధచంద్రాకారము గలది; 'ఇ' నున్నగాకారమున నుండును; 'ఉ' కొమ్ము నాకారమున నుండును (ఏజంతువు కొమ్మో తెలియదు. ఆవు కొమ్మా?); 'ఋ' (నీటి) నుకి యాకారమున నుండును; 'ౠ' దర్భముడి యాకారము గలది; 'ఎ' కొడవలి రూపముగలది; 'ఒ' గండ్రగొడ్డలి యాకృతి నుండును; పయి 'అ, ఇ, ఉ, ఋ, ౠ, ఎ, ఒ, ల' దీర్ఘములు ఏనుఁగు తొండమునలె నుండును; ఐ, ఔలు శూలములను బోలియుండును.

'క' శంఖమునలెను, 'చ' విష్ణువు ధనుస్సువలెను (విష్ణుధనుస్సునాకారము సాధారణ ధనురాకారము కాదా?)

తత్పూర్వ భాగములతోఁ గలియకయున్నప్పుడు 'ఔ' కుఁ బ్రత్యేకార్థము లేదు. కావున 'ఔ' అనునదియుఁ బ్రత్యయమే యగుచున్నది. అది ద్వివచనబోధక ప్రత్యయమని వైయాకరుణుఁడనును. ఈ రీతిగా నేఁడు (ఎనిమిది) విభక్తు లందును ఏక, ద్వి, బహువచనములందు వేర్వేఱు ప్రత్యయములు నిలిచి వేర్వేఱు సంబంధములను దెలుపుచుండఁగా నా ప్రత్యయములు చేరినట్టి భాగము లర్థవంతములై తాము ప్రాతిపదికసంజ్ఞను బొందుచున్నవి. ప్రాతిపదిక ప్రత్యయ సంయోజనమువలన నేర్పడు భాషలయందెల్ల పదముల నిట్లే విడఁ జేయుట వైయాకరణసంప్రదాయమై యున్నది.

సంస్కృతమున 'స్ (ఉ) ఔ జ(స్); అమ్ ఔ(ట్) (ఛ్)అస్; (ట్) ఆ భ్యామ్ భిస్; (జ్) ఏ భ్యామ్ భ్యస్; (జ్)అస్(ఇ) భ్యామ్ భ్యస్; (జ్) అస్ ఓస్ ఆమ్; (జ్)ఇ ఓస్ సు(ప్)' అను ప్రత్యయముల పట్టికలో మొదటి 'సు' అనునదియు తుది 'ప్' అను ఇద్వర్ణమును గలిసి 'సుప్' అను ప్రత్యాహార మేర్పడుచున్నది. ఇది యా పట్టికయందలి ప్రత్యయముల నన్నిటిని సంక్షేపముగ బోధించును. ఈ సంస్కృత ప్రత్యాహారమునే తెనుఁగు వైయాకరణులు తెనుఁగు విభక్తులకును బ్రత్యాహారముగ వాడుచున్నారు. తెనుఁగున 'సుప్' ప్రత్యాహార మసమంజసమైనను ననేక విషయములందు వలె తెనుఁగునను సంస్కృతపరిభాష వాడుకలోనికి వచ్చినది. సుప్ప్రత్యయము లన్నియు నామముల మీఁదనే చేరును గనుక, వీనిని నామవిభక్తు లనుటయుఁ గలదు.

'తి (ప్), తస్, (ఝ) ఇ; సి (ప్), థస్, థ; మి (ప్), వస్, మస్; త్, ఆతామ్, (ఝ) అ; థాస్, ఆథామ్, ధ్వమ్; ఇ (ట్), వహి, మహి (జ్)' అను ప్రత్యయములు ధాతువులపైఁ జేరి సంపూర్ణక్రియాపదముల నేర్పఱు చును. వీనిలో మొదటి 'తి' యును, తుది 'జ్' అను నిద్వర్ణమును గలిసి 'తిఙ్' అను ప్రత్యాహారమనఁబడును. తిఙ్లనఁగాఁ గ్రియాపదముల నేర్పఱు చుటకు ధాతువులపైఁ జేరు ప్రత్యయములు. తెనుఁగువైయాకరణులు తెనుఁగు క్రియలయందు చేరు ప్రత్యయములకు సంస్కృత సంప్రదాయము ననుసరించి 'తిఙ్లు' లనుటయుఁ గలదు. చిన్నయసూర్యాదులు వీనికి 'డుఙ్, రు; వు, రు; ను, ముఙ్' అను ప్రత్యయములను బట్టి తెనుఁగున 'డుఙ్' ప్రత్యాహార మును గల్పించిరి. ఈప్రకరణమున దెనుఁగునందలి సుబ్విధానమును గూర్చి మాత్రము తెలుపఁబడును.

సంస్కృతమునందలి సుబ్విధానమునకును ద్రావిడభాషలలోని సుబ్విధా నమునకును జాలభేదము గలదు. (1) సంస్కృతమున నొక్కొక్క విభక్తియం దును నేక, ద్వి, బహువచనములను మూఁడువచనములు గలవు; ద్రావిడభాష

ఠ, థ, ఫ,' లు వరుసగా 'క, చ, ట, త, ప' ల యక్షరముల క్రింద స్తంభాకారముగ గీఁతల నుంచుటవలన నేర్పడును; 'య' చిలుకవలెను, 'ర' ఓడవలెను, 'ల' ఏనుఁగు తలకాయవలెను, 'వ' ముత్యపుఁ జిప్పవలెను; 'శ' త్రాను నడ్డకట్టినవలెను, 'ష' అరుగువలెను, 'హ' నాఁగటివలెను నుండును. దంత్య చజలును, గురు ఠలలును బిందువు (బొట్టు) తోఁ గూడియుండును.

పైని వర్ణింపఁబడిన యక్షరముల యాకారమునుబట్టి యాంధ్రశబ్ద చింతామణి కాలమును నిర్ణయింపనెంచుట హాస్యాస్పదము. (i) ఆ యార్యాగీతులలో 'గ, జ, డ, ద, బ, ణ, న, మ' ల యాకారము వర్ణింపఁ బడలేదు; కావున నా లిపుల స్వరూపవర్ణన మసంపూర్ణము. (ii) అచ్చుల దీర్ఘముల యిభకరతుల్యత్వ మొక్క 'అ' కారమునకుఁ జెల్లునేమోకాని తక్కినవానికి వర్తింపదు. (iii) ఖ, ఛ, ఠ, థ, ఫ, ల క్రింద ఒత్తుండుననియు నది స్తంభాకారమున నుండుననుటయు పదునొకండవ శతాబ్దపు లిపికే కాదు, పందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభమున నున్న లిపికిని వర్తింపదు. నేఁటి లిపిలోఁగూడ ఖ, ఠ, లకు వర్తింపదు. (iv) దంత్య చజలు (క్రిందనో, మీఁదనో, ముందుగనో, వెనుకనో) బిందువు (బొట్టు) తోఁ గూడియుండు ననుట కెట్టి యాధారమును గానరాదు. (v) పై గీతులలోని యక్షరస్వరూపము పదునొకండవ శతాబ్దము నాఁటిదని నిర్ణయింప నెంచినవారు నన్నయభట్టు స్వయముగ దగ్గఱనుండి చెక్కించిన నందంపూడి శాసనమును జూడవలసియుండును. పసిబాలు రాకాశమునఁ బోవు మేఘములనుజూచి యిది గుఱ్ఱమువలె నున్నది, యిది యేనుఁగువలె నున్నది యని యూహించి యాటలాడుకొన్నట్లు చేసినను నందంపూడి శాసనలిపికిని బై గీతులయందు వర్ణితమయిన లిపికిని పోలిక తగులదు. కావున నీ యార్యాగీతులు ప్రక్షిప్తము లనవలెను; లేదా, చింతామణి నన్నయ కృతము కాదనినైన ననవలెను.

ఇది సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము.

లలో నేక, బహువచనము లను రెండే కలవు. (2) సంస్కృతమున నొక్కొక్క వచనమున ప్రత్యేక విభక్తులందు ప్రత్యేక విభక్తి ప్రత్యయము లున్నవి; ద్రావిడభాషలలో నొక్కొక్క విభక్తియందు నేకవచనమునను బహువచనమునను గూడ నొక్కటే విభక్తిప్రత్యయము చేరును; ఈ విభక్తిప్రత్యయములు బహువచనమున బహువచనబోధకమగు ప్రత్యేకప్రత్యయముపైఁ జేరును. (3) సంస్కృతమున విభక్తిప్రత్యయము వచనమును గూడఁ దెలుపును; ద్రావిడభాషలలో నది వచనమును దెలుపదు; వచనమునుదెలుపుటకు ప్రత్యేక ప్రత్యయము చేరును ; ఈ బహువచన ప్రత్యయ మన్నివిభక్తులయందును నొక్కటియే యైయుండును. (4) సంస్కృతమున నాయా పదముల యంతముల ననుసరించి ప్రథమేతర విభక్తులయందు ప్రాతిపదికరూపము భేదించుచుండును; ఉదా. షష్ఠీఏకవచనము: రామస్య, హరేః, మరుతః, అస్య మొద. ద్రావిడభాషలలో ప్రాతిపదిక రూపమునందిట్టి మార్పులు కలుగవు ; ఏమయిన మార్పులు కానవచ్చినను నవి సంస్కృతము నందలి మార్పులవంటివి కావు.

పై కారణములను బట్టి కాల్డువెల్లు సంస్కృతమునకును ద్రావిడభాషలకును సంబంధములేదను తనయూహ కొకయాధారమును గల్పించుకొన్నాడు. కేవల సంస్కృతముతోఁ బోల్చునప్పుడు ద్రావిడభాషలకు సంస్కృతముతో సంబంధము లేనట్లే కాన్పించును. కాని, సంస్కృతము ననంతరచరిత్రము నాలోచించినచో సంస్కృతద్రావిడముల పరస్పర సంబంధము గోచరింపఁ గలదు. ఈ విషయమును నిర్ణయించుటకు సంస్కృతమునను ప్రాచీనప్రాకృత భాషలలోను, ఆధునిక ప్రాకృతభాషలలోను నీ సుబ్విధాన మెట్లున్నదో కొంచెము వివరింపవలసియున్నది.

సంస్కృతమున సుప్ప్రత్యయములు.

1. సంస్కృతమున నీ క్రింది సుబంత ప్రత్యయములు పేర్కొనఁ బడినవి :

	ఏ.	ద్వి.	బహు.
ప్రథమా విభక్తి	స్ (ఉ)	ఔ	(జ్) అస్
ద్వితీయా విభక్తి	అమ్	ఔ (ట్)	(శ) అస్
తృతీయా విభక్తి	(ట్) ఆ	భ్యామ్	భిస
చతుర్థీ విభక్తి	(ఙ్) ఏ	భ్యామ్	భ్యస
పంచమీ విభక్తి	(ఙ్) అస్ (ఇ)	భ్యామ్	భ్యస
షష్ఠీ విభక్తి	(ఙ్) అస్	ఓస్	ఆమ్
సప్తమీ విభక్తి	(ఙ్) ఇ	ఓస	సు (ప్)

శ్రీః

ఆన్ధ్రశబ్దచిన్తామణౌ

సన్ధిపరిచ్ఛేదః.

1. సన్ధిర్నాచో ల్యతనుగః.

హ్రస్వ - ఉకారమునకుఁ గాక తక్కిన యచ్చుల కచ్చుపరమగు నప్పుడు సంధికాదు. ఇందువలన ఉత్తున కచ్చుపరమగు నపుడు సంధి నిత్యముగా నగునని యీ సూత్రము దెలుపుచున్నదని యందురు; కాని యా యర్థము పొసగదు. 'ధైర్యము లేని వానికి జయము కలుగదు' అన్నప్పుడు ధైర్యముగల వాని కెల్లప్పుడును జయము కలుగునని చెప్ప వీలులేదు గదా.

2. వాఽఽతః.

అత్తుకంటె నచ్చు పరమైనచో సంధివైకల్పిక (బహుళ) ముగ నగును. స్త్రీవాచక, తత్సమ, సంబోధన, అవధారణార్థకశబ్దముల తుది యత్తునై సంధి కలుగదు గావున, నత్తునకు సంధి బహుళమని 'చెప్పుటయే యుక్తము. 'వా' అనుదానికి మఱికొన్ని సూత్రములందును బహుళమనియే యర్థము కలుగుచున్నది.

3. అనాదిషు విభక్తిషూతో వా.

ప్రథమేతర విభక్తుల తుది యుత్తున కచ్చుపరమగునపుడు సంధి వైకల్పికముగ నగును. ద్వితీయావిభక్తియందు 'ను', చతుర్థియందు 'కొఱకు', షష్ఠియందు 'కు', సప్తమియందు 'అందు, ఇందు', అనునవి యుదంతములు. వీనిలో కొఱకు, కు, అందు, ఇందు, లపై నచ్చు వచ్చునపుడు వైకల్పికసంధిని గూర్చి వివాదములేదు. కాని, ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయమగు నువర్ణము విషయమునఁ గొంత వివాదమేర్పడినది. 'రామ' శబ్దము 'మహతోఽల ఉ ద్విధక్తౌ' అను సూత్రము ప్రకారము 'రాము' అనిమైనది; దానిపై ద్వితీయయందు 'ను' చేరఁగా 'నిరమోమహతామ్' అను సూత్రము ప్రకారము 'ను' స్థానమున 'ని' చేరినది. ఈ నివర్ణము 'తిఙ్సధ్యశేష షష్ఠీ' త్యాది సూత్రముల వలన ద్రుతాంతముకాఁగా 'రామునిన్' అనురూపమేర్పడినది. దీనిపై నచ్చు చేరి 'రామునిన్ + అడిగెను' అనునప్పుడు 'అనాదిషు' మొదలగు సూత్రమువలన సంధికానప్పుడు 'రామునినడిగెను' ...

2. వై ప్రత్యయము లన్ని ప్రాతిపదికముల మీఁదను నొక్క రీతిగాఁ జేరవు; వానికిఁ బూర్వమందు కొన్నియెడలఁ గొన్ని యాగమవర్ణములు చేరు చుండును. కొన్నియెడల నాయావిభక్తి ప్రత్యయములకు మాఱుగ వేఱు ప్రత్యయములు చేరుచుండును. కొన్ని శబ్దములపై విభక్తి ప్రత్యయములు లోపించును. ఇట్టి విషయముల నన్నిటి నిచట వివరింప వీలులేదు ; కాని దిఙ్మాత్రముగాఁ గొన్ని మాత్రము చూపఁబడుచున్నవి. ప్రాకృతాది భాషల యందు ద్వివచనము లేకపోవుటచే నీ క్రింద ద్వివచనరూపములఁగూర్చి విచారింపలేదు.

ప్రథమైక వచనము: ఆకారాంత ఈకారాంత శబ్దములమీఁదను, కొన్ని నపుంసకలింగ పదములమీఁదను, హలంతశబ్దముల మీఁదను, కొన్ని సర్వనామ శబ్దములమీఁదను ప్రథమైక వచన ప్రత్యయమగు 'స్' చేరదు: ఉదా. మాలా, నదీ, వారి, మధు, సరిత్, శిరస్, అహమ్, త్వమ్ మొద. అకారాంత నపుంసకలింగ శబ్దములపై సుస్థానమున 'అమ్' చేరును : ఉదా. ఫలమ్:— సు - లోపము కలుగునపు డా శబ్దములందలి యజ్ఝలులం దొకచో మార్పులు కలుగుచుండును : ఉదా. హనుమాన్, సఖా, అనడ్వాన్ మొద. కొన్ని నపుంసకలింగ హలంతశబ్దములపైఁ బ్రత్యయము చేరకుండుటయే కాక యా శబ్దముల తుదిహల్లుకూడ లోపించును : ఉదా. నామ మొద లయినవి.

ప్రథమా బహువచనము : అజంత నపుంసకలింగ శబ్దముల ప్రథమా బహువచనమున అస్ - స్థానమున -'ని' చేరును; 'ని' చేరునపుడు తత్పూర్వ స్వరమునకు దీర్ఘము కలుగును : ఉదా. ఫలాని, వారీణి, మధూని. హలంత నపుంసకలింగ శబ్దములకు ప్రథమా బహువచనమున తుది హల్లుపై ఇ-వర్ణమును, హల్లునకుఁ బూర్వమందు 'న్' ను చేరుచుండును: మహాంతి, శిరాంసి, జగంతి మొద. కొన్ని సర్వనామముల బహువచనము ప్రత్యేక రూపములను దాల్చియుండును : వయమ్, యూయమ్, తే, సర్వే మొద. 'అస్' చేరునపుడు తత్పూర్వ స్వరములకుఁ గొన్నియెడల గుణము వచ్చును : హరి + అస్ = హరే + అస్ = హరయ్ + అస్ = హరయః ; ఇష్టే, వాయవః మొద.— కొన్ని 'అన్' అంత నపుంసకలింగ శబ్దముల తుది నకారము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపముల తుదియచ్చు ననుసరించి బహువచనరూపము లేర్పడును: నామాని.

ద్వితీయైకవచనము : ద్వితీయైకవచన ప్రత్యయమగు 'అమ్' లోని తొలి అకారము కొన్నియెడల లోపించును : రామమ్, ఫలమ్, హరిమ్, మాలామ్, నదీమ్, వాయుమ్, వధూమ్ మొద. కొన్నియెడల ననఁగా నపుంసక లింగ శబ్ద

'లుక్ఛస్యాత్' అను సూత్రము ప్రకారను 'రామునిన్' లోని 'ని' వర్ణము లోపించినచో దానితోఁబాటు దానిమీఁది ద్రుతముగూడ లోపించునుగదా. అప్పుడు 'రాము+అడిగెను' అని యున్నప్పుడు 'రాముడిగెను' అను సంధియైన రూపమును, సంధికలుగనప్పుడు 'రాము యడిగెను' అను సంధికాని రూపమును గలుగవలెను. ఈ రెండును ననిష్టరూపము లయినను సూత్రమునుబట్టి యనివార్యము లగుచున్నవి. 'రాము+అడిగెను' అనునప్పుడు 'రాము' అను పదమున ద్వితీయార్థప్రతీతియున్నది కావున నచట ద్రుతముఁ గలిగి 'రామునడిగెను' అను రూపము సిద్ధించునని యెవ్వరైనఁ జెప్పవచ్చును. అప్పుడది సంధికలుగనందు కుదాహరణమగును, కాని సంధియగు పక్షమున 'రాముడిగెను' అను రూపము సూత్రము ప్రకారము కలుగుచునేయున్నది. ఈ యనిష్టరూపములను వారించుటకొక మార్గమున్నది. 'రాము+నున్' అనియుండఁగా 'నిరమోామహాత్మాం' 'లుక్ఛస్యాత్' అను సూత్రములను వెంటనే పట్టింపక, పరమందున్న యచ్చుతోఁ గలిగిన వైకల్పిక సంధి మూలమున 'రామును నడిగెను, రామునడిగెను' అనురూపములను గల్పించుకొని మొదటి రూపమునందు 'నిరమో మహాత్మాం' అను సూత్రమును ప్రవర్తింపఁజేసి 'రాముని నడిగెను' అను రూపమునకు నిష్పత్తిని గల్పింపవచ్చును. ఈ మార్గము నవలంబించునపుడు 'లుక్ఛస్యాత్' అను సూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియుండదు. కావుననే 'ను' వర్ణములోపింపఁగా మూల ద్రుతమెట్లు కలిగిన దను శంకయుఁ గలుగదు. రాముడిగెను, రాముయడిగెను నను రూపములును నిందుమూలమున నివారింపఁబడును.

'అనాదిషు' మొదలగు సూత్రమునకు వ్యాఖ్యాతలందఱును 'నన్నేలు, నన్నునేలు, మమ్మేలు, మమ్మునేలు' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నారు. నా, నీ; మా, మీ; అను శబ్దములకు 'న్ను ద్విత్వం హ్రస్వశ్చైదేరమి శసిచ' అను సూత్రమువలన ద్వితీయైక బహువచనములందు ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమున 'నన్ను, నిన్ను; మమ్ము, మిమ్ము' అను రూపము లేర్పడుచున్నవి. వీనిపై ద్వితీయా 'ను' వర్ణము ద్రుతముతోఁ జేరి 'నన్నునున్, నిన్నునున్, మమ్మునున్, మిమ్మునున్' అని నిలువఁగా, వానిపై నచ్చుచేరి 'నన్నునేలె, నన్నునునేలె; నిన్నునేలె, నిన్నునునేలె; మమ్మునేలె, మమ్మునునేలె; మిమ్మునేలె, మిమ్మునునేలె' అను రూపములు 'అనాదిష్వ' త్యాది సూత్రమువలన సిద్ధించుచున్నవి. అయిన 'నన్నేలె, నిన్నేలె, మమ్మేలె, మిమ్మేలె', అను రూపములకు గతియేమని యడిగిన నదియాంధ్రశబ్దచింతామణియందు లేదనియే చెప్పవలెను. మమ్మేలె, మిమ్మేలె, అను రూపములకు 'నపదాన్త్యవ్యయస్య షిడ్ క్వాఁ తుమునామ్' అను సూత్రము ప్రకారము గతి కల్పింపనెంచుటయు

ములపై నెట్టి ప్రత్యయమును జేరదు: వారి, మధు, మహత్ మొదలయినవి. కొన్ని హలంత శబ్దములపై విభక్తి ప్రత్యయము చేరకుండుటయేకాక యా శబ్దముల తుది హల్లుకూడ లోపించును: ఉదా. నామ.

ద్వితీయా బహువచనము: ద్వితీయా బహువచనమున అకారాంత పుంలింగశబ్దములపై 'అన్' చేరును: రామాన్; దీర్ఘాజంతబ్దములపై 'స్' మాత్రము చేరును: మాలాః, నదీః మొద. నపుంసకలింగశబ్దముల ద్వితీయా బహువచన రూపములు ప్రథమా బహువచన రూపములవలెనే యుండును: ఫలాని, వారీణి, మధూని, జగంతి, శిరాంసి మొద.

తృతీయైకవచనము: అకారాంత పుంనపుంసకలింగపదములపై 'ఆ' స్థానమున 'ఇన'వచ్చును. రామేణ, ఫలేన; ఇ, ఉ లంతమందుగల శబ్దములపైఁ గొన్నియెడల 'నా' చేరును: హరిణా, వారిణా, వాయునా, మధునా మొద. కొన్నియెడల 'నా' వైకల్పికముగఁ జేరును: మతినా, మత్యా మొద. ఆకారాంతశబ్దముల తుది యచ్చునకు హ్రస్వము కలిగి యా హ్రస్వాచ్చుపై 'య్' ఆగమముగా వచ్చును: మాలయా మొద.

తృతీయా బహువచనము: అకారాంత శబ్దములపైఁ దృతీయా బహువచనమున 'ఐస్' వచ్చును: రామైః, ఫలైః మొద.

చతుర్థ్యేకవచనము: అకారాంత శబ్దములపైఁ జతుర్థ్యేక వచనమునఁ 'ఏ'స్థానమున'అయ' వచ్చును: రామాయ, ఫలాయ; ఆకారాంత శబ్దములపై 'య్' ఆగమముగా వచ్చి, వైభక్తిక 'ఏ' కారమునకు 'ఐ' ఆదేశమగును: మాలాయై; కొన్నియెడల నాగమాక్షరము లేకయే 'ఐ' అనునది విభక్తి ప్రత్యయముగాఁ జేరును: నద్యై మొద. సర్వనామ పదములందు 'స్య', 'స్మ' అను నాగమాక్షరములపై 'ఐ' చేరును: సర్వస్మై, సర్వస్యై, మొద.

చతుర్థీ బహువచనము: అకారాంత శబ్దములపై 'భ్యస్' చేరునపుడు వాని తుది అకారము ఏకారముగ మారును: రామేభ్యః, ఫలేభ్యః మొద.

పంచమ్యేకవచనము: అకారాంత పుం నపుంసకలింగ శబ్దములకు పంచమ్యేకవచన స్థానమున '-అత్' అనునది చేరుచుండును: రామాత్; ఫలాత్; సర్వనామ పదములకు '-అత్, అస్'లు చేరుటకుఁ బూర్వము వరుసగా 'స్మ' 'స్య' లాగమములగునా? సర్వస్మాత్, సర్వస్యాః.

ఋ-కారాంత శబ్దములతుది ఋ-కారమునకు 'ఉ' కార మాదేశమై, పంచమ్యేకవచనమున 'స్' మాత్రము చేరును: పితుః మొద.

పంచమీ బహువచనము: చతుర్థీ బహువచనమునందువలెనే పంచమీ బహువచనమునందును రూపములు గలుగును.

గింపం గూడదని యీ సూత్రము చెప్పుచున్నది గాని, యది మమ్ము, మిమ్ము, తమ్ము'లపై లవర్ణకమును నిషేధించుట కేర్పడినదిగాదు. నన్ను, మమ్ము, నిన్ను మిమ్ము, లలోని ద్విత్వయుత న్ను, మ్ములలోని యొకహల్లు 'అన్యతర లుక్చ యుక్తస్య' అను సూత్రమువలన లోపింపంగా 'నను, మము, నిను, మిము' అను రూపము లేర్పడుచున్నవి. వీనికి ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయము చేరంగా 'ననునున్, మమునున్, నినునున్, మిమునున్' అను ననిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి. ఈ రూపములపై నచ్చు చేరునపుడు 'అనాదిషు' మొదలగుసూత్రముచే ననును నేలె, మమును నేలె, నినును నేలె, మిమును నేలె, మొదలగు ననిష్ట సంధులును నేర్పడుచున్నవి. చింతామణి చొప్పున నివి యన్నియు ననివార్యములు.

4. నిత్యమనుత్తమపురుషక్రియాస్వితః.

ఉత్తమపురుషవ్యతిరిక్త క్రియలందిత్తునకు సంధి నిత్యము; అనంగా మధ్యమపురుష క్రియలందును (చేసితివి, చేసితిరి, మొద.), ప్రథమపురుషక్రియలందును (చేసిరి, మొద.) గల తుదియిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి నిత్యముగ నగును. ఇందువలన నుత్తమపురుషక్రియల యిత్తునకు సంధి కాదో, వైకల్పికమో తెలియలేదు; కాని, వ్యాఖ్యాత లిదంతములగు నుత్తమపురుష క్రియలను కిమాదిగణములో చేర్చి వానికిం బ్రాయస్సంధిని విధించుచున్నారు. అప్పటి ఉత్తమపురుష బహువచన క్రియలు తిఙ్మధ్యములలోం బఠింపంబడుటచేత నట్టివానికిం బ్రాణసంధి నిత్యమును, నేకవచనమున నుత్తమ పురుషేదంత క్రియల యిత్తునకు సంధి వైకల్పికమునని చెప్పియున్నాండు. కాని, నన్నయ భారత ప్రయోగము లుత్తమపురుష బహువచనమందలి యిత్తునకుం బ్రాయస్సంధినే సూచించుచున్నవి. ఇదంతములగు నుత్తమపురుషైకవచనక్రియల తుది యిత్తునకు సంధి ప్రాయస్త్వమునుగూర్చి సందేహము లేకున్నను తత్తద్రూపసాధనప్రక్రియనుగూర్చి యించుక యభిప్రాయభేదము గలదు. "ఉత్వాయులౌ వనకారౌ స్యాతాం మధ్యోత్తమైకవచనానామ్," "భూతాదిమతాం పరేషామిత్" అను సూత్రములవలన 'కొలుచు' ధాతువు భూత కాలికోత్తమ పురుషైక వచనక్రియ 'కొలిచితిని' అని యేర్పడుచున్నది. 'తిఙ్మధ్యే' తి సూత్రముచే నిది ద్రుతప్రకృతికము గావున దానికి 'కొలిచితినిన్' అనురూప మేర్పడుచున్నది. దీనిపై నచ్చు చేరినప్పుడు 'కొలిచితినంబను, కొలిచితినినంబను' అను రెండు రూపములు 'నిత్యమనుత్త' మేత్యాది ప్రస్తుతసూత్రమువలన నేర్పడుచున్నవి. కాని, 'కొలిచితంబను' అనురూప మేర్పడదు. నన్నయభారతమున 'కొలిచితంబను' వంటి సంధిలోడి రూపములు కనంబడను [illegible]

షష్ఠ్యేకవచనము : షష్ఠ్యేకవచనమున అకారాంత పుంనపుంసకలింగ పదములపై 'అస్' స్థానమున 'స్య' చేరును : రామస్య, ఫలస్య. స్త్రీలింగ సర్వనామ శబ్దములపై 'అస్' చేరుటకుఁ బూర్వము 'స్య' ఆగమముగాఁ జేరును : సర్వస్యాః, తస్యాః.

షష్ఠీబహువచనము : అజంత శబ్దములపై 'అమ్' ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వము 'న్' ఆగమముగా వచ్చును; అప్పుడు కొన్నియెడల పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును : రామాణామ్, ఫలానామ్, హరీణామ్, మాలానామ్, నదీనామ్, గురూణామ్, వధూనామ్ మొదలయినవి. గో శబ్దమునకు 'గవామ్' అను రూపము కలుగును. సర్వనామపదములపై పుం నపుంసకలింగముల 'ఇష్', స్త్రీలింగమున 'అస్' అనున వాగమములుగాఁ జేరును : సర్వేషామ్, తేషామ్; సర్వాసామ్, తాసామ్.

సప్తమ్యేకవచనము : సప్తమ్యేకవచనమున ఇదుదంత శబ్దములపై 'ఇ' స్థానమున 'ఔ' చేరును. అట్లు చేరునపు డా ప్రాతిపదికముల తుది యచ్చు లోపించును : హరౌ, గురౌ, సర్వనామములపై పుం నపుంసకలింగముల 'స్మిన్', స్త్రీలింగమున 'స్యామ్'లు చేరును : సర్వస్మిన్, తస్మిన్; సర్వస్యామ్, తస్యామ్.

సప్తమీబహువచనము : అకారాంత పుంనపుంసకశబ్దములపై 'సు' చేరునపు డా శబ్దముల తుది అకార మేకారముగా మాఱును. రామేషు, ఫలేషు.

సంబోధన ప్రథమైకవచనమున విభక్తిప్రత్యయము చాల యెడల లోపించును : రామ, ఫల, జగత్ మొదలయినవి. ఇదుదంత పుంలింగ శబ్దముల తుది యచ్చులకు గుణమువచ్చును : హరే, గురో. ఈ దూదంతశబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలుగును : నది, వధు. ఋకారాంతశబ్దముల తుది యచ్చుస్థానమున 'అస్' చేరును : భర్తః. సంబోధనప్రథమా బహువచన రూపము ప్రథమా బహువచనరూపమువలెనే యుండును.

పైని వివరించినదానిని బట్టి సంస్కృతమునను విభక్తిరూపములన్ని యెడల నొక్కతీరునఁ గలుగలేదనియు, నేకార్థముననే యనేకవిధములగు ప్రత్యయములు చేరుచున్నవనియుఁ దెలియనగును. కాని, సంస్కృతమునకును నాధునికార్యభాషలకును గల యొక ముఖ్య భేదమును మాత్రము గుర్తింప వలసియున్నది. సంస్కృతమున నాయా ప్రత్యయములు విభక్తినేకాక వచనమును గూడఁ దెలుపుచుండఁగా నాధునికార్యభాషలయందు ద్రావిడభాషలందువలెనే విభక్తి వచనములు వేర్వేఱు ప్రత్యయములచే తెలుపఁబడుచున్నవి. ఇట్టి గొప్ప మార్పుకలుగుటకనేక కారణములున్నవి. అందు ముఖ్య

హారణము కానవచ్చుచున్నది. ఇట్లుండ 'కొలిచి తద్భిజను' అను రీతిగలవి ప్రాయస్సంధిపక్షోదాహరణములనియు, 'కొలిచితి నద్భిజన్' అను రీతిగలవి యరుదుగ నుండఁదగిన సంధ్యభావపక్షమునందలి యుదాహరణములనియు సహాంబలుఁ డుదాహరించుట కేవల మసంగతమై యున్నదని బ్ర. శ్రీ. వఝ్ఝల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారు తమ "చిన్తామణివిషయపరిశోధన" మను గ్రంథమున వ్రాసియున్నారు.

శ్రీ శాస్త్రులవారు తమ గ్రంథమున మఱియొక సందర్భమున వ్రాసిన రీతిగా 'అంటినిన్' అనునది సముచ్చయార్థబోధక మనుకొనినఁ దమవాదమునకు బాధ కలుగకపోదు. ప్రకరణమునుబట్టి యచట సముచ్చయార్థమునే చెప్పవలసినట్లు తోఁచుచున్నది.

"ఏను నీయింతియునుగాని యెఱుంగ రన్య, లర్థిఁ గణ్వమహాముని యాశ్రమంబునందు గాంధర్వవిధి వివాహమునఁ గరము, నెమ్మిఁ జేసితి దీనిఁ బాణిగ్రహణము, అన్య లెఱుఁగమిఁ జేసి లోకాపవాద, భీతి నెఱిఁగియు నిత్తన్విఁ బ్రీతిదప్పి యెఱుఁగ నంటినిన్." (ఆది. IV. 107, 108.)

"అప్పుడు పాణిగ్రహణము చేస్తిని. ఇప్పు డెఱుఁగనంటిని కూడా నున్ను; రెండున్ను నిజమే," నన్నయ భారతమున 'కొలిచితిని నంబను' వంటి రూపములు మఱిలేవు.

ఇఁకఁ 'గొలిచి తద్భిజన్' వంటి సంధిరూపములు నన్నయ భారతమునఁ గానరావనుట వాస్తవమే. నన్నయ 'కొలిచితి' మొదలగు రూపములపై నచ్చును జేర్చుటకు సందర్భపడలేదు. కాని, 'కొలిచితిన్' వంటి రూపముల పై హల్లువచ్చుసందర్భములు గొన్ని కలుగుటచే 'న' అనునది ద్రుతము గావున శ్రీ శాస్త్రులవారి మతమున నీ నకారహల్లును ద్రుతమునఁ గూడను) సరళ స్థిరవర్ణములు పరములుకాఁగా నా ద్రుతము లోపించిన యుదాహరణములు నన్నయభారతమున లేకపోలేదు. 'పెక్కు సూచితి జగత్పరిపూజ్యములైన; నిల్పితిఁ బ్రకాశముగా' (ఆది. I. 10); వచ్చితి నీకును (ఆది. III. 108); ఇట్లే, పల్కితి, పుచ్చితి, పుట్టించితి, మసలితి, రోసితి, వచ్చితి, మొదలగు రూపములు గాన్పించుచున్నవి. ఈ రూపము లున్నవని శాస్త్రుల వారు గ్రహింపక పోలేదు. కాని, వాని ప్రక్రియను వేఱువిధముగ సాధించి యున్నారు. 'కొలిచితినిన్' అను రూపమందలి తుది ద్రుతనకారము 'వాక్యాంత గతపదానాంచ' అను సూత్రముచే లోపింపఁ జేసిరి. 'కొలిచితి నిన్' అనునది సమాపకక్రియ గావున దానిని వాక్యముగానే వారు పరిగణించి యుందురు. సరే; మిగిలిన 'కొలిచితిని' లోని 'ని' వర్ణము మీఁది

మయినది ధ్వనులయందు కలుగు సహజమగు మార్పు. ఇంతకుముందు తెలిపినట్లనేకములగు మార్పులుగలిగి శబ్దముల తొల్లింటి స్వరూపము పోల్చుకొన వీలులేనంతగమాఱినది. ఈ మార్పు ప్రత్యయములకుఁగూడ సోఁకినది. ప్రత్యయములుశబ్దముల తుదనుండుటచే వానిపై నూఁత(accent)చెడి యాయాప్రాకృతభాషలందు కొన్నియెడల నవి మాఱుటయుఁ గొన్నియెడల లోపించుటయుఁ గలిగినది. ఇట్టి మార్పులవలన వేర్వేరు విభక్తిరూపము లేక రూపమును బొందుట సంభవించినది. ఆ మార్పుల నన్నిటి నిట వివరించు టనావశ్యకము. ఈ క్రింద ప్రాకృతసుబంతములం దెట్టి తబ్బిబ్బులు గలిగినవో తెలుపుట కాయా ప్రత్యయములు వివిధవిభక్త్యర్థముల నెట్లు పొందినవో తెలుపఁబడుచున్నది.

ప్రా:—అ.

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ), గఅ=గజః; పావయ=పావకః; సుపురిస=సుపురుషః; మాగ. కామ=గ్రామః; మాగ. చండాల=చండాలః; మాగ. ణల=నలః; మాగ. పంచయ్యనా = పంచజనః.

(సం. స్త్రీ. ఆ), సేవిద = సేవితా; కృతా+ఇతి = కడత్తి.

(సం. స్త్రీ. ఔ), ణావ = నౌః.

(సం. నపుం. అస్). మాగ. శిల = శిరస్.

ప్ర. బ. (సం. పుం. అ), అప. పుత్త = పుత్రః

ద్వి. బ. (సం. పుం. అ). అప. పుత్త = పుత్రాన్.

తృ. ఏ. (సం. పుం. ఋ), పిఅర = పిత్రా.

సం. ప్ర. ఏ. (సం పుం. అ), మాగ. అర్ధమా. మాగ. పుత్త = పుత్ర;

(సం. పుం. ఋ). మహా. (పిఅ, పిఅర.)

ప్రా:—అ ఊ.

ప్ర. బ. (సం. పుం. ఇ), మహా. అర్ధమా. జైమహా. అగ్గఊ=అగ్నయః

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ), ఫణిహారా = ప్రతీహారః; వీసా = విషం; కందా = కందః; చందా = చంద్రః; కంతా = కాంతః; సీఅలా = శీతలః; దడ్ఢ = దగ్ధః.

(సం. స్త్రీ. ఆ), మహా. మాలా= మాలా; ప్రా. శౌ. పట్టికా=పట్టికా.

(సం. పుం. ఋ), మహా. అర్ధమా. జైమహా. భత్తా=భర్తా; మహా. పిఆ=పితా; శౌర. మాగ. పిదా=పితా.

(సం. స్త్రీ. ఔ), అర్ధమా. నావా = నౌః; శౌర. ణావా=నౌః.

క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతేహ్యేషు' అను సూత్రము చొప్పున నువర్ణమందలి యుత్తు లోపించును గావునను, ఉత్తునుండి జనించిన ఇత్తు కూడ లోపించునని వారి యభిప్రాయము. ఒక వర్ణమునకు విధింపఁబడిన కార్యము లన్నియుఁ దజ్జన్య వర్ణములకుఁగూడ వర్తించునా యను ప్రశ్న మిచట జనింపకపోదు. ఇదిగాక 'కవిభల్లస్తై' రిత్యాది సూత్రము పదాంత మందలి వర్ణములకు వర్తించునాయని మఱియొక ప్రశ్నయుఁ గలుగుచున్నది. 'పలుకు, పల్కు; అనుచు, అన్చు' మొదలగువాని కింతవఱకును లాక్షణికు లీసూత్రమును వర్తింపఁ జేయుచున్నారు. అది యట్లుండనిండు. వారి ప్రక్రియప్రకార మిప్పుడు 'కొలిచితిన్' అనురూప మేర్పడినది. ఇందలి తుది నకారము మరల 'వాక్యాంత పదగతానాంచ' అనుసూత్రము ప్రకారము లోపించునని వారు చెప్పుచున్నారు. 'వాక్యాంత పదగతానాంచ' అనుసూత్రము ద్రుతవిషయకము. 'కొలిచితిన్' అని వారి ప్రక్రియ చొప్పున నేర్పడిన రూపమందలి తుది నకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ చెల్లునా? వారి మతమున 'తి' వర్ణ ముత్తమపురుషైక వచనప్రత్యయము కాదు; కావున దానిమీఁది నకారము ద్రుతమునుగాదు. కావున నది లోపించుటకుఁ బ్రసక్తియు లేదు. కాని, 'కొలిచితి' వంటి రూపములు భారతమునఁ గాన్పించు చున్నవి. ఇన్ని యనుపపత్తులతోఁగూడిన యీ చుట్టుమార్గమును బట్టుట కంటె శాస్త్రులవారు గహనోబలాదులు త్రొక్కినమార్గము ననుసరించుటయే సముంజసమని తోఁచుచున్నది.

ప్రథమపురుషక్రియలందలి యిత్తునకుఁ గలుగు సంధివిషయమునఁ గూడ వివాదము గలదు. పైసూత్రము ప్రకార మాయిత్తునకు సంధి నిత్యము కావలసియుండఁగా నన్నయభారతమున: 'అందు గొందఱధిక హాస్యంబు సేసిరి, యడవి నేమిరోసెదనిరి కొందఱు' (ఆర. II. 102) అని యొక చోటను, 'క్రమమువడసి రొక్క సమయంబుసేసిరి యొనరె దాని తెఱఁగు వినుము తల్లి' (ఆది. VI. 267) అని మఱియొకచోటను ప్రయోగములు సంధ్యభావముతోఁ గాన్పించుచున్నవి. కావునఁ జింతామణి నన్నయకృతము కాఁజాలదనియు, నన్నయకృతమే యగుచోఁ దనప్రయోగములకు సూత్రమున గతిఁ గల్పించియుండుననియుఁ జెప్పుదురు. పై యుదాహరణములలో నాక్రియలు వాక్యాంతమునను పాదాంతమునను నుండుటచే నచట సంధి కలుగకున్నను దోషములేదని కొందఱు చెప్పుదురు. కాని, చింతామణియందు పాదాంత మునఁగాని వాక్యాంతమునఁగాని సంధి లేమిదోషము కాదని సూత్రింపఁ బడియుండలేదు. అట్టిచోట్ల సంధి లేమి దోషము కాదనుట నన్నయ ప్రయో

ప్ర. బ. (సం. పుం. అ), పడిహారా=ప్రతీహారాః ; వీసా=విషాః ; కందా = కందాః ; చందా=చంద్రాః ; కంతా=కాంతాః ; సీఅలా=శీతలాః ; దఢ్ఢా=దగ్ధాః ; ప్రా. శా. విజశా. పతిభాగా = ప్రతిభాగాః ; అధ్ధికా = అర్థికాః ; కోలికా = కోలికాః ; గామేయికా = గ్రామేయికాః ; ఆయుత్తా = ఆయుక్తాః ; మహా. అర్ధమా. అప. పుత్తా = పుత్రాః.

(సం. నపుం. అ), జైమహా. అర్ధమా. ఫలా=ఫలాని.

(సం. స్త్రీ. ఆ), మహా. అర్ధమా. జైమహా. మాగ. మాలా=మాలాః ; ప్రా. శా. బాధా=బాధాః ; ప్రా. శా. పిలా=పీడాః.

(సం. పుం. ఋ,), అర్ధమా. భత్తా=భర్తారః

(సం. స్త్రీ. ఓ.), అర్ధమా. గవా=గాః.

ద్వి. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ), ప్రా. శా. బాధా=బాధామ్; ప్రా. శా. పిలా=పీడామ్

ద్వి. బ. (సం. పుం. అ), మహా. అర్ధమా. అప. పుత్తా=పుత్రాన్.

(సం. నపుం. అ), జైమహా. అర్ధమా. ఫలా=ఫలాని.

(సం. స్త్రీ. ఆ), మహా. అర్ధమా. జైమహా. శౌర. మాగ. మాలా = మాలాః.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ), మహా. అర్ధమా, జైమహా. జైశౌర. పుత్తా=పుత్రాత్ ; భయా = భయాత్ ; ప్రా. శా. విజశా. కాంచీపురా = కాంచీపురాత్.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ), మహా. అర్ధమా. పుత్రా=పుత్ర.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. మాలా=మాలే.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. భత్తా=భర్తః; మహా. పిఅ=పితః;

సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. పుత్తా=పుత్రాః

(సం. నపుం. అ.) అర్ధమా. జైమహా. ఫలా = ఫలాని.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. శౌర. మాగ. మాలా = మాలాః.

ప్రా—ఆయ.

చ. ఏ. (సం. పుం. అ.) అర్ధమా. పుత్తాయ (పద్యములలో) = పుత్రాయ.
(సం. నపుం. అ.) ప్రా శా. విజశా. వాససత సహస్సాయ = వర్షశత సహస్రాయ.

ప్రా—ఆయే.

చ. ఏ. (సం. పుం. అ.) ప్రా శా. విజశా. అజాతాయే = అజాతాయ.

యెట్లు చెప్పనగును ? నన్నయయుఁ బాదాంతమున సంధిలేమిని బాటింపలేదు. "సర్వ తీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁగావు, ఎఱుఁగుమెల్ల ధర్మంబుల కెందుఁ బెద్దయండ్రు సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు" (ఆది. IV. 96) అను పద్యములో 'సరియుఁ గావు' అను పాఠము తప్పు. 'సరియుఁగావ' అని యేవార్థకాకారముతోడనే యనేక తాళపత్ర ప్రతులందు కాన్పించుచున్నది.

5. పరిమితౌ సమస్తానామ్.

పరిమాణార్థక ప్రత్యయము (పదములు కూడనా ?) పరమగుచుండఁగా నన్ని యచ్చులకును సంధియగును. 'ఎడు, ఎండు, ఇయండు' అనునవి పరిమితిని దెలుపు ప్రత్యయములు. ఇవి పరమగునపుడు నిత్యసంధియగును. ఉదా. అడ్డెడు, మానెండు, పటియండు, మొదలగునవి పదునొకండవశతాబ్దపు శాసనములందు కాన్పించుచున్నవి. లి వర్ణాంత శబ్దములపై ఎడు వర్ణకము పరమగునపు డాశబ్దముల తుదివర్ణము లోపించును: దోసెడు, పిడికెడు. గుప్పెడు, మొద. రివర్ణాంత శబ్దములపై ఎడు వర్ణకము పరమగు నపుడును 'రి' వర్ణము లోపించున ట్లుదాహరణముగ 'విస్తరి+ఎడు'=విస్తెడు అనుదాని నొక యాధునిక వైయాకరణుఁడు వ్రాసియుండుట యవిచార మూలకము. 'ఎడు' వర్ణకముగాక 'అంత' మొదలగు పదములును పరిమాణవాచకములే; కాని, యవి పరమగునపుడు సంధి వైకల్పికము 'కంచంత కాఁపురము' (కంచి. +అంత) మొదలగు సంధిరూపము లిందువలన నురక్షితము లగుచున్నవి.

6. నః స్యాత్తద్ధర్మోతః (పాఠా. న స్యాత్తద్ధర్మోతః).

తద్ధర్మోకారముకంటె నచ్చుపరమగునపుడు నకార మాగమముగా వచ్చును. (పాఠాంతరము ప్రకారము తద్ధర్మోకారమున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి కలుగదు.)

తద్ధర్మోకారమనఁగా (i) తద్ధర్మార్థక సమాపక క్రియల తుది ఉకారము: చేయుదు (న్), చేయుదుము, చేయుదువు, చేయుదురు, మొద. (ii) తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణముల తుది యుకారము: చేయు, చేసెడు, మొద. రెండును గ్రహింపఁబడుచున్నవి. వీనిలో మొదటి వర్గపువాని కచ్చుపరమగునపుడు 'సన్ధిర్నాచోఽచ్యనుతః' మొదలగు సూత్రముల ప్రకారము సంధి సిద్ధించుచున్నది. కావున రెండవ వర్గములోని యుదంతధాతుజ విశేషణములు మాత్రమే యీ సూత్రమున నుద్దిష్టము లనుకోనవలెను. ఇఁక ధాతుజ విశేషణములు కళలా, ద్రుతప్రకృతికములా యను ప్రశ్నకు వచ్చు సమాధానమునుబట్టి 'న స్యాత్', 'నః స్యాత్' అను పాఠములలో నేది సరియైనదో నిర్ణ

ప్రా—ఆఅ.

తృ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. **మాలాఅ** = మాలయా.

చ. ఏ. (సం. పుం. ఆ.) మాగ. పుత్తాఅ (పద్యములలో) = పుత్రాయ; **మహా.** పుత్తాఅ = పుత్రాయ.

పం. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) **మహా.** అర్ధమా. జైమహా. [మాలాఅ] = **మాలాయాః.**

ష. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. **మాలాఅ** = మాలాయాః.

స. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. **మాలాఅ** = మాలాయామ్.

ప్రా—ఆఉ.

ప్ర. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. **మాలాఉ** = **మాలాః.**

ద్వి. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. **మాలాఉ** = మాలాః.

పం. ఏ. (సం. పుం. ఆ.) **మహా.** అర్ధ**మా.** జైమహా. పుత్తాఉ = పుత్రాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధ**మా.** జైమహా. **మాలాయాః** = **మాలాఉః.**

పం. బ. (సం. పుం. ఆ.) మహా. [పుత్తాఉ] = పుత్రేభ్యః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. [మాలాఉ] = మాలాభ్యః.

సం. ప్ర. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) **మహా.** అర్ధమా. జైమహా. **మాలాఉ** = **మాలాః.**

ప్రా—ఆఎ.

తృ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అప. మాలాఎ = **మాలయా.**

ప్రా—ఆఏ.

తృ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. **మాలాఏ=మాలయా.**

(సం. స్త్రీ. ఔ.) అర్ధ**మా.** నావాఏ=నావా.

చ. ఏ. (సం. పుం. అ.) అర్ధమా. జైమహా. పుత్తాఏ=పుత్రాయ; అర్ధమా. సాగపాగాయే=శాకపాకాభ్యామ్ (ద్వివచనమున కేకవచనము; పుంలింగ రూపమునకు స్త్రీలింగరూపము. శాకపాకాయ=శాకపాకాయై.)

(సం. నపుం. ఆ.) దేవత్తాఏ = దేవతాయ; రుక్ఖత్తాఏ = వృక్షత్వాయ; గోణత్తాఏ=గోత్వాయ; హంసత్తాఏ=హంసత్వాయ మొద.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. **మాలాఏ=మాలాయై.**

పం. **ఏ.** (సం. స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ. మాలాఏ = మాలాయాః.

ష. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) **మహా.** మాలాఏ = **మాలాయాః.**

స. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) **మహా. మాలాఏ** = **మాలాయామ్.**

మందలి 'ఆద్యాన్' అను వర్గములో వానిని జేర్పఁగూడదు; కళలైనచోఁ జేర్పవలెను. 'చేయుచున్న, చేసిన' అను మొదలగు వర్తమాన భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములు కళలగుట సుప్రసిద్ధము; కావున, తద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములును గళలే యనుట యసంగతము కానేరదు. అందుచేత నప్పకవి చెప్పిన చొప్పున 'నఃస్యాత్' అను పాఠమే సరియైనదని చెప్పవలసియుండును. (చూ. పుటలు 372, 373.)

7. చోర్వాస్యా ద్వర్తమాన విహితవ్య.

'చు రితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్' అని క్రియాపరిచ్ఛేదమున విధింపఁబడిన చువర్ణమునందలి యుత్తున కచ్చుపరమగునపుడు సంధివైకల్పికముగా నగును. చేయుచిట్లు (చేయుచుఁ+ఇట్లు) (ఆది. I. 7); వినుచునుండు (వినుచుఁ+ఉండు) (ఆది. I. 71.)

* 8. తద్వ త్తదాదిజన్య.

తదాదులనుండి పుట్టినదానికిని (అనఁగా తదాదులకుఁ బర్యాయపదములగు వైకృత పదములకును) అచ్చుపరమగునపు డట్లే యగును.

పూర్వ సూత్రముల క్రమమునుబట్టి యీ సూత్రమును నుత్తును గూర్చిన సంధినే తెలుపుచున్నదని యనుకోనవలెను. అట్లనుకొన్నచో 'వాఁడు, వీఁడు, ఎవఁడు, వారు, వీరు, ఎవరు, అతఁడు, ఇతఁడు, ఎతఁడు,' మొదలగు మహద్వాచక పదములను గ్రహింపవలసియుండును. అప్పుడు వానిపై నచ్చు పరమగునపు డుత్తునకు సంధివైకల్పికముగ నగునని వైసూత్రమున కర్థము చేయవలసి యుండును. కాని, యట్లుచేయుట ప్రయోగములకు విరుద్ధమగును. కావున వ్యాఖ్యాత లుత్తరసూత్రమగు 'ప్రాయస్తు స్యాత్క్రమాదిక స్త్వేతః' అనుదానినుండి 'ఇతః' అనుపదము నపకర్షముచేసి యీ సూత్రమున వర్తింపఁజేసి,తదాదులనఁగా 'అది, ఇది, ఏది, అవి, ఇవి, ఏవి' యనువానిని గ్రహించియున్నారు. కాని, ఉత్తరసూత్రమందలి 'ఇతః' అనుదాని నపకర్షముచేయునప్పుడు దానిలోని 'ప్రాయస్తు' అనుదానిని గూడ నపకర్షము చేయవలసి యుండును గాని, పూర్వసూత్రమందలి 'వా' అనుదాని ననుసంధింపఁగూడదు. 'ప్రాయః' అనుదానికిని 'వా' అనుదానికిని నర్థమున నించుక భేదముకలదు.

ఈ సూత్రము నన్నయ ప్రయోగములకు విరుద్ధముగ లేకున్నను నన్నయ 'అది, ఇది, ఏది, అవి, ఇవి, ఏవి' అనువానిపై నచ్చు వచ్చునపుడు సంధిచేయకుండుటచేత నన్నయకు సంధిరహితరూపములే యిష్టములనియు, చింతామణి నన్నయవిరచితము గాదనియుఁ జెప్పుట కాస్పదముగలుగు

ప్రా—ఆఓ.

ప్ర. బ. (సం. పుం. అ.) అర్ధమా. పుత్తాఓ = పుత్రాః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. మాలాఓ = మాలాః.

(సం. స్త్రీ. ఓ.) మహా. గాఓ = గావః.

ద్వి. బ. (సం. స్త్రీ. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. మాలాఓ = మాలాః.

(సం. స్త్రీ. ఔ.) అర్ధమా. నావాఓ = నావః.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. పుత్తాఓ = పుత్రాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. మాలాఓ = మాలాయాః = మాలాతః.

పం. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. [పుత్తాఓ] = పుత్రేభ్యః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. మాలాఓ = మాలాభ్యః.

సం. ప్ర. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. మాలాఓ = మాలాః.

ప్రా—ఇ.

ప్ర. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఇ.) పాణజాఇ = ప్రాణజాతిః.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. శౌర. మాగ. దహిం = దధి.

(సం. పుం. అ.) మాగ. సక్కి = శక్యః.

(సం. నపుం. అస్.) మాగ. శిలి = శిరస్.

ప్ర. బ. (సం. స్త్రీ. ఇ.) పాణజాఇ = ప్రాణజాతయః.

(సం. నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. ఫలాఇ = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహీంఇ = దధీని.

ద్వి. ఏ. (సం. నపుం. ఇ.), మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహిం = దధి.

ద్వి. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. ఫలాఇ = ఫలాని.

తృ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాఇ = మాలయా.

పం. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. మాలాఇ = మాలాయాః.

ష. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాఇ = మాలాయాః.

* 9. ప్రాయస్తుస్యాత్కిమాదికస్యేతః.

కిమ్=ఏమి, మొదలగువాని యిత్తునకన్నో యచ్చు పరమగునపుడు సంధి తఱచుగ నగును. ఈ సూత్రమున 'ఆదికస్య' అను పదమును బట్టి చిన్నయసూర్యాదులు 'మఱి, కిమ్మఁటి' యనువానిని కిమాది గణమునఁ జేర్చిరి. కిమ ర్థకము లైన యిదంతములగు వైకృతశబ్దము లితరములు లేవు. 'ప్రాయస్తు స్యాత్,' అనఁగా 'ఏమి' లోని యిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధియగుటయుఁ గలదను నర్థము స్ఫురించుచున్నది. 'సంధిర్నాచోఽచ్యమతః' అనుసూత్రము ప్రకార మిత్తునకు సంధికాఁగూడకున్నను 'ఏమి,మఱి' శబ్దములలోని యిత్తునకు మాత్రము సంధియొకప్పుడు కలుగవచ్చునని యీ సూత్రమునభిప్రాయము. కాని, నన్నయభారతప్రయోగములందు సంధికలుగుట కుదాహరణములు కాన రాకున్నవి, (చూ. పుట 1472.) 'కిమ్మఁటి' మఱియొక సూత్రముక్రింద గతి సిద్ధింపకుండుటచేత లాక్షణికులు దానిని కిమాది గణములోఁ జేర్చినారు. కాని, దాని నట్లుచేర్చుట సమంజసము కాదు. 'అనాదిషు విభక్తిష్విదుతోర్వా' అని సూత్రమును సవరించుకొనవలసియుండును; ఆ యార్యాగీతి గణములను సవ రించుట సంస్కృతకవులపని.

10. అపి శబ్దార్థస్యేతః.

అపి శబ్దార్థముగల యిదంత వైకృతపదమగు 'ఏని' లోని తుది యిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి వైకల్పికముగ (ప్రాయికముగ?) నగును. ఇందు 9-వ సూత్రమునుండి ప్రాయశ్శబ్దమును దెచ్చుకొనవలెనో, 7-వ సూత్రమునుండి 'వా' అను దానిని తెచ్చుకొనవలెనో తెలియదు.

నన్నయభారతమున 'ఏనియున్, ఏనిన్, ఏని, ఏన్, ఏ' అను వివిధరూప ములు కాన్పించుచున్నవి. పైసూత్రము ప్రకార మిదంతమగు 'ఏని' శబ్దమే యపిశబ్దార్థకమవి స్పష్టపడుచున్నది. కాని, యిది కళయో ద్రుతప్రకృతికమో తేలదు. 'త్రిజ్ఞధ్యే'తి సూత్రమునందలి 'ఆద్యాన్'లో దీనిని చేర్చవలెనా? చేర్చిన 'ఏనియున్' అను రూపము సిద్ధించును; చేర్చకున్న 'ఏనిన్' అను రూప ము సిద్ధించును. 'ఏని' అనునది 'ఏఁడు' అను సర్వనామమునకు ద్వితీయైక వచన రూపమనుకొని 'నిరిమోమహతాం' అను సూత్రమును బట్టించుటకు 'నాకు నీ వెన్నండేని నవమానంబుని దలంచితిఁ' (ఆది. II. 154.); ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయిన దాని (సభా. I. 4.); ఎందేనినుండి (ఆది. III. 181.); ఎయ్యేనియు నొక్క స్త్రీయందు (ఆది. IV. 127.); - ఇత్యాది నన్నయ ప్రయోగము లాటంకము లగుచున్నవి. ఇంక 'ఏని' లోని 'ని' వర్ణము ద్రుత ము కాదుగదా; 'కవిభల్లాటో' అను సూత్రమును వర్తింపఁ జేయుదమన్నను

స. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాఇ = మాలాయామ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అగ్గి = అగ్నే.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. దహి = దధి.

(సం. పుం. అ.) అప. పుత్తి = పుత్రే.

సం. ప్ర. బ. (సం. నపుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా. ఫలాఇ = ఫలాని.

ప్రా—ఇఁ.

ప్ర. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అప. ఫలాఇఁ = ఫలాని.

ద్వి. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అప. ఫలాఇఁ = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహీఇఁ = దధీని.

సం. ప్ర. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అప. ఫలాఇఁ = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహీఇఁ = దధీని.

ప్రా—ఇం.

ప్ర. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. ఫలాఇం = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహీఇం = దధీని.

(సం. స్త్రీ. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. మధూఇం = మధూని.

(సం. స్త్రీ. ఓ.) మహా. గోణాఇం = గావః.

ద్వి. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. అప. ఫలాఇం = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహీఇం = దధీని.

సం. ప్ర. బహు. (సం నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. అప. ఫలాఇం = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహీఇం = దధీని.

ద్దార్థస్యేతః" అను సూత్రము ననుసంధించుకొనవలెను; కాని, సంధియందే యీ సూత్రమువలన నిత్యమునకు లోపము గలుగఁగలదు గాని, వాక్యావసానమునను నట్టి లోపము కలుగుట సాధింపఁ బడనేరదు. సంధియందే కాక స్వతంత్రముగను నేనిశబ్దములోని 'ఇ'కారము లోపించును. ఈ 'ఇ'కారము లోపింపఁగా మిగిలిన 'ఏన్'లో నకారపుఁబొల్లు ద్రుతముగాకున్నను ద్రుతమునకుఁ గలుగు కార్యములు కలుగుచుండును. ఉదా. సపత్నులపేర్మిఁజూచియేఁజూవె సహింపనోపక కృశుండ వివర్ణుఁడనైతి (సభా. II. 114)

11. చౌ రే రుపధాత్త్వ నశ్చ లుగ్వా స్యాత్.

'చి' వర్ణము పరమగుచుండఁగా నుపధావర్ణమగు రివర్ణముమీఁది యిత్తు వైకల్పికముగా లోపించును: అమరిచి, అమర్చి. సాధారణముగానుపధ యనఁ దుదివర్ణ మచ్చయినను హల్లయినను దానికిఁ బూర్వమందున్న యచ్చుగాని హల్లుగాని యైనను నిచట తుదివర్ణమునకు ముందున్న యచ్చుతోఁడి హల్లని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలెను. 'అమరిచి' అనునప్పుడు సాధారణముగ 'చ్'అనునది యుపధావర్ణము గావలసి యుండును. అమరుచు, అమర్చు, అను రూపములు 'కవిభల్లశ్చైః' అను సూత్రమువలన సిద్ధించుచున్నవి. కాని, అమరిచెన్, అనునది 'అమర్చెన్' గామాఱుటకు చింతామణియందు గతిలేదు. 'చౌ' అనునది 'చె' మొదలగువానికిని నుపలక్షణమని యహోబలుఁడు సర్దినాఁడు. సూత్రమందలి 'చ'కారమునకుఁ బ్రయోజనముగానరాదు.

12. శత్రర్థేఽన్తస్య నోః.

'ధాతువునందలి' నువర్ణమునకు శత్రర్థకచువర్ణము పరమగుచుండఁగా నుపధాస్థానమున నుండు నా నువర్ణములోని యుత్తునకు లోపము వైకల్పికముగా (బహుళముగా ?) నగును. (ఉపధానిర్వచనమును గూర్చి పైసూత్రము నొద్దఁజూడవలెను.) అనుచున్, అన్చున్; కనుచున్, కన్చున్, మొద.

18. తస్య స్యాచ్చ పూర్ణబిన్దురపి.

దానికి పూర్ణబిందువుకూడ నగును:—దానికనఁగా దేనికి ? 'ను'వర్ణమునకా ? నువర్ణములోని యుత్తునకా ? పైసూత్రమును బట్టి 'ను'వర్ణము లోపి యుత్తునకనియే చెప్పవలయును. కాని, 'ను' వర్ణమునకని సూత్రకారుని యభిప్రాయమైన ట్లనుకొనవలెను. అనుచున్, అంచున్; కనుచున్, కంచున్; వినుచున్, వించున్, మొద.—11-వ సూత్రములోని 'వా'అనువానికి 'బహుళ'మనియే యర్థముచేయవలెను. 12, 18 వ సూత్ర...

సం. బ. (సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. [వాఊఓ] = వాయుభ్యః.
ష. ఏ. (సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. [వాఊఓ] = వాయోః.

ప్రా. - ఎ.

స. ఏ. (సం. పుం. అ.) అప. పుత్తే = పుత్రే.

ప్రా. - ఏ.

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) మాగ. సక్కే = శక్యః; మాగ. అర్ధమా. పుత్తే= పుత్రః

(సం. పు. ఋ) అర్ధమా. భత్తారే = భర్తా.

(సం. నపుం. అస్) మాగ. శిలే=శిరస్.

(సం. స్త్రీ. ఓ.) అర్ధమా గవే = గౌః.

ద్వి. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. అప. పుత్తే=పుత్రాన్; ప్రాశా. విజశా. వల్లవే=పల్లవాన్; గోవల్లవే=గోపల్లవాన్; అమచ్చే = అమాత్యాన్; ఆరకాధికతే=ఆరక్షాధికృతాన్; గుమికే=గుమ్మికాన్; తూథికే = [తూథి]కాన్; భోజకే = భోజకాన్; దేసాధికతాదీకే=దేశాధి

(సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిఅరే]=పితౄన్; శౌర. పిదరే=పితౄన్.

తృ. ఏ. (సం. పుం. అ.) అప. పుత్తే=పుత్రేణ.

స. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. పైశాచి జై శౌర. అప. ప్రాశా. పుత్తే=పుత్రే; విసయే=విషయే; చిల్లరేకకొడుంబకే = చిల్లరేకకుటుంబకే.

(సం. పుం. ఋ.) జై మహా. శౌర. భత్తారే=భర్తరి.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) మాగ. పుత్తే = పుత్ర.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలే=మాలే.

ప్రా—ఏం.

తృ. ఏ. (సం. పుం. అ.) అప. పుత్తేం=పుత్రేణ.

ప్రా—ఓ.

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. పుత్తో=పుత్రః; ప్రాశా. విజశా. మహారాజాధిరాజో=మహారాజాధిరాజః; భారద్దాయో=భారద్వాజః; పతిభాగో=ప్రతిభాగః.

(సం. పుం. ఋ.); మహా. అర్ధమా. జై మహా. భత్తారో=భర్తా; మహా [పిఅరో] = పితా.

లేవు; అట్లే దీర్ఘపూర్వమగు 'ను'వర్ణమున కీకార్యములు గలుగవు: ఆనుచున్, ఈనుచున్, ఊనుచున్, పూనుచున్, మానుచున్, మొదలగువానియందు లోపములేదు, కావున పూర్ణబిందువును లేదు.

14. శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః.

శబ్దమునకంటెఁ బరమయిన 'అది' అను తచ్ఛబ్దార్థక పదమందలి తొలి యత్తునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును. ఈ సూత్రమున ననువర్తించుచున్న 'వా' కు బహుళమని కాక వైకల్పికమనియే యర్థము చెప్పవలెను. నాది, నాయది; రామునిది, రామునియది మొద.

15. పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే మాతః.

తదాద్యర్థక వైకృతపదములగు అపుడు, ఇపుడు, ఎపుడు అనువానిలోని 'పు' వర్ణమునందలి యుత్తునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును: అపుడు, అప్డు; ఇపుడు, ఇప్డు; ఎపుడు, ఎప్డు ('అప్డు') అని భారతము ఆది. VI. 168 లో నొక్కసారిమాత్రము వచ్చినది. ఇప్డు, ఎప్డు, లను నన్నయ ప్రయోగించలేదు.)

16. ప్రథమా వైభక్తిక మోర్బిందుశ్చ మహాన్ పతిక్రియార్థేషు.

ప్రథమావిభక్తికి సంబంధించిన మువర్ణముమీఁది యుత్వమునకును 'పడు' మొదలగు క్రియలు పరములగునపుడు లోపము వైకల్పికముగ నగును. అట్టియెడ శేషించిన మకారస్థానమున పూర్ణబిందువుగూడ వచ్చును అని సూత్రార్థము; కాని, మువర్ణమున కంతటికిని లోపము గలుగునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము. అట్లు కాకున్న 'భయమ్పడు' అను రూపము సిద్ధించును; భయపడు అను రూపము సిద్ధింపదు. అహోబలుఁ డీ సందర్భమున 'పదంపడి' యని యుదాహరించుట ప్రమాదము; 'పదముపడి' అను రూపము లేదు. ఇందు 'పదము' అనునది శబ్దము కానట్లు తోఁచుచున్నది. 'పదపడి' శబ్దవ్యుత్పత్తి విచార్యము. ఉదా. భయమువడు, భయపడు, భయంపడు; మొద.

ఈ సూత్రమునందలి కార్యము కర్తృవాచి మువర్ణమునకుఁ గలుగదు: 'గజమువడియె' అని యగునుగాని 'గజంపడియె, గజపడియె' నను రూపములు గలుగవు.

మువర్ణము ప్రథమా వైభక్తికము గావున దానిపై వచ్చు పరుషములకు గసడదవ లగును. 'భయమువడు'; కాని, మువర్ణలోపమును, పూర్ణబిందువులును వచ్చునప్పుడును గసడదవాదేశము వచ్చునాయని యహోబలుఁడు శంకించుకొని 'స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ' అను పాణినీయసూత్రమును ... గసడదవాదేశము వచ్చునని నిరూపించుట ప్రామాదికము. 'భయవడి,

(సం. స్త్రీ. ఓ.), అర్ధమా. మాగ. గోణో=గాః; గో=గాః.

ప్ర. బ. (సం. పుం. ఋ.). మహా. [పిఅరో] = పితరః; అర్ధమా. జైమహా. పియరో = పితరః; శౌర. పిదరో=పితరః.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) అర్ధమా. పుత్తో=పుత్ర.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. పిఅరో = పితః.

సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. ఋ); అర్ధమా. భత్తారో = భర్తారః.

ప్రా—ణ.

తృ. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. శౌర. జైశౌర. మాగ. అప. పైశాచి. పుత్తేణ=పుత్రేణ; అప. పుత్తిణ, = పుత్రేణ (ప్రాశా. విజశా. మదేన లిఖతేన.)

(సం. పుం. ఇ) అప. అగ్గిణ=అగ్నినా.

(సం. పుం. ఉ.) అప. వాఉణ=వాయునా.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిఅరేణ]=పిత్రా.

ష. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. పుత్తాణ=పుత్రాణామ్; ప్రాశా. విజశా. పల్లవాణ=పల్లవానామ్; మణుసాణ=మనుష్యాణామ్; తత్థవాణ = తత్ స్తవానామ్; భాతుకాణ = భ్రాతృకానామ్;

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాణ=మాలానామ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అగ్గీణ=అగ్నీనామ్.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. వాఊనా=వాయూణామ్.

ప్రా—ణం.

తృ. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. పుత్తేణం=పుత్రేణ.

ష. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. శౌర. మాగ. అప. పుత్తాణం = పుత్రాణామ్; ప్రాశా. విజశా. పల్లవాణం=పల్లవానామ్; బమ్హణాణం= బ్రాహ్మణానామ్; పముఖాణం=ప్రముఖానామ్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ. మాలాణం=మాలానామ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. శౌర. మాగ. అగ్గీణం = అగ్నీనామ్.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. శౌర. మాగ. వాఊణం = వాయూనామ్.

* 17. తస్య సమాసే పుంపూ.

దానికి (ప్రథమావైభక్తికము వర్ణమునకు) సమాసమునందు పు, ంపు, లు వచ్చును. ఈసూత్రమిచ్చటిదికాదు; కాని కొన్నిపాఠములం దిచట పఠింపఁబడినది. ఇది ప్రక్షిప్తమనియే తోఁచుచున్నది. 'సమాసే' అనఁగా నెట్టి సమాసమందైనను నని యర్థమువచ్చును. షష్ఠీసమాసమునను మువర్ణమునకుఁ బుంపు లగుట యర్వాచీనము; నన్నయగ్రంథమున నాకార్యము కర్మధారయ సమాసమునందైనను గలుగునేమో విచార్యము. చింతామణి నన్నయకృతము కానిచో నీసూత్రమును నయినచో నికముందు వచ్చు సూత్రమును గ్రహింపవలయును.

* 18. నుమ్మ్వాచ్ఛతో హల్యథర్వణాచార్యమతాత్.

(అథర్వణాచార్యుని మతమువలన నుత్తునకు హల్లు పరమగుచుండఁగా) నుమ్ముకూడ (నాగమముగా) వచ్చును. ఈ సూత్రమునందు 'అథర్వణాచార్యమతాత్' అని చెప్పుట తగదు. అథర్వణుఁడు చింతామణికర్తకంటెఁ దరువాతి కాలపువాఁడు. 'నుమ్వాచ్ఛతః' అను సూత్రము తరువాత 'హలి' అని చేరినను, నిచట హల్లనునది యనేక సందర్భములలో సూత్రము వర్తించునని కొందఱి మతము. ఇందు, కూర్చి, పట్టి, అను ప్రత్యయములు పరమందున్నను, 'తనము' అను ప్రత్యయము పరమందున్నను గూడ నీకార్యము కలుగవచ్చు నని యథర్వణాదుల మతము. తెలుఁగుబిడ్డలు, నిండుపున్నమరువు, తెలుపుం దనము, జ్ఞానముంబట్టి, వెన్నముంగూర్చి, 'హలి' అని సూత్రమందు లేకున్న 'తనమునందు' మొదలగు రూపము లీసూత్రమువలననే సిద్ధించును. 'తెల్లందనము' మొదలగు ప్రయోగము లీ సూత్రమువలన సాధింపఁబడవు.

'నుమ్' అను దానియొక్క యుద్వర్ణమును నుకారమునకుఁ బ్రయోజనము చింతామణియందు తెలుపఁబడలేదు.

(19. ధాతుజవిసమ్భవానాం విశేషణానాం ముత్తృథా నుమచి.)

ధాతుజనితములగు విశేషణముల (తద్ధర్మార్థక ధాతుజన్య విశేషణములు— చేయు. చేసిన. మొద.) యుత్తునకు నచ్చు పరమగునపుడు నుమాగమమగును. ఇందు ఇద్వర్ణమును నుకారమునకుఁ బ్రయోజనము తెలియదు. 'నిత్యాత్తద్ధర్మోక్తేః' అను సూత్రము నర్థమునే యీ సూత్రము మఱియొక విధముగఁ దెలుపుచున్నది. కావున నీ రెండు సూత్రములలో నొకటి ప్రక్షిప్తము కావలెను. ప్రస్తుత సూత్రమే ప్రక్షిప్తమైనట్లు తోఁచుచున్నది. కాని, ధాతుజవిశేషణములు, అనుటను తద్ధర్మార్థక ధాతుజన్య విశేషణములు కలిసిని తెలుపుటకై సూత్రము [illegible]

(సం. పుం. ఋ.), అర్ధమా. పిఈణం, పిఊణం, = పితౄణామ్.

ప్రా—ణా.

తృ. ఏ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అప. అగ్గిణా=అగ్నినా.

(సం. పుం. ఉ) మహా. అప. వాఉణా=వాయునా.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. పిఉణా=పిత్రా; శౌర. మాగ. పిదుణా=పిత్రా

ష. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. పుత్తాణా=పుత్రాణామ్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా మాలాణా = మాలానామ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. అగ్గీణా=అగ్నీనామ్.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. వాఊణా=వాయూనామ్

ప్రా—ణి.

ప్ర. బ. (సం. నపుం. అ.) అర్ధమా. జై_మహా. జై_శౌర. ఫలాణి = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. శౌర. మాగ. దహీణి = దధీని.

(సం. నపుం. ఉ) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. శౌర. మాగ. మహూణి = మధూని.

ద్వి. బ. (సం. నపుం. అ) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. శౌర. మాగ. ఫలాణి = ఫలాని.

సం. ప్ర. బ. (సం. నపుం. అ.) అర్ధమా. జై_మహా. జై_శౌర. ఫలాణి = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. శౌర. మాగ. దహీణి = దధీని.

ప్రా—ణో.

ప్ర. బ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. శౌర. అగ్గిణో = అగ్నయః.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. వాఉణో = వాయవః.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిఉణో] = పితరః.

ద్వి. బ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. అగ్గిణో = అగ్నీన్.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిఉణో] = పితౄన్.

పం. ఏ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై_మహా. అగ్గిణో = అగ్నేః.

20. షష్ఠ్యా ఉతోఽచి నుమ్ సే చ.

షష్ఠీ సమాసమున నుత్తునకచ్చు పరమగునపుడు నుమాగమ మగును. ఉదా. రాజునాజ్ఞ, పామునెమ్మిలు, మొద.

21. ఆద్య స్యా మ్రేడితేఽన్త్యలోపశ్చ.

ఆమ్రేడితము పరమగుచుండఁగా మొదటిపదము తుది వర్ణమునకు లోపముకూడఁ గలుగును. ఇంచుకించుక, ఇంచించుక; నాఁడునాఁడు, నానాఁడు; పోర పోర, పోపోర; ఇంటి కింటికి, ఇంటింటికి. ఒకప్పుడు మొదటి శబ్దము తుది యచ్చుమాత్రము లోపించును: ఆహాహా, ఓహోహో, ఔరౌరా, మొద.

22. అహమాదీనాం ద్విత్వమ్.

'అహమ్' మొదలగు శబ్దములకు (అనుకరణమున) వాని తుదిహల్లులకు ద్విత్వము వైకల్పికముగా నగును. (నన్నయ యిట్టి సంధికార్యముల కుదాహరణములగు ప్రయోగములఁ జేయలేదు. పదునొకండవ శతాబ్దమున నీ సూత్రమున కుదాహరణములు గానరావు. ఉదా. దాసోఽహమ్మనె, దాసోఽహమనె; మకారేతర హల్లుల కనుకరణమున ద్విత్వము నిత్యము: కింతత్తనియె; ఇదం జగత్తనియె; మొద. అహమాదులలోఁ జేరు నితర పదములుగ త్వమ్, స్వమ్,ల నుదాహరింపవచ్చును. కస్త్వమ్మనె, కస్త్వమనె; మదీయఁ స్వమ్మ (-మ)నె; మొద. ద్వితీయైకవచనమున వచ్చు 'అమ్', 'మ్'లతోఁ గూడిన రూపములను గూడ నహమాదిగణములోఁ జేర్పవచ్చును. ఏతత్ఫలమ్మ (-మ)నె; వందే భగవన్తమ్మ (-మ)నె; మొద.)

23. లోపో నమ ఆదికే విసర్గస్య.

'నమః' మొదలగు శబ్దములలోని తుదివిసర్గమున కనుకరణమున లోపము (నిత్యముగ) కలుగును: (దీనికిని నన్నయభారతమునఁ గాని పదునొకండవ శతాబ్దమువఱకునుగల శాసనములందుగాని ప్రయోగముల కానరావు. రామాయ నమ యనియె;—విసర్గమున కోత్వముగూడ నగునని యథర్వణుని కారిక గలదు: రామాయ నమో యనియె. 'నమ' ఆదులెవ్వియో నిర్ణయింప వీలులేదు. 'భూయస్, జ్యాయస్, కనీయస్' మొదలగు వానినీగణమునఁ జేర్పవచ్చును. నమ ఆదికములుగాని శబ్దముల విసర్గమున కనుకరణమున కేమి యగునో, యితరములగు నచ్చులుగాని హల్లులుగాని యంతమందగల సంస్కృత పదములపై ననుకరణము గలుగునపు డేమియగునో చింత

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. [వాఉణో] = వాయోః.

ష. ఏ. (సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా, జైమహా. శౌర. మాగ. వాఉణో = వాయోః.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. అర్ధమా. భత్తుణో = భర్తుః, మహా. అర్ధమా. జై మహా. పిఉణో = పితుః; శౌర. మాగ. పిదుణో = పితుః.

సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. అగ్గిణో అగ్నయః.

ప్రా—తు.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) పైశాచి. ప్రాశా. పుత్తాతు = పుత్రాత్.

ప్రా—తో.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) పైశాచి. ప్రాశా. పుత్తాతో = పుత్రాత్.

ప్రా—త్తో.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. (పుత్తత్తో) = పుత్రాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. [మాలత్తో] = మాలాయాః (= మాలాతః ?)

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా జైమహా. [అగ్గిత్తో]=అగ్నేః.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. [వాఉత్తో] =వాయోః [= వాయుతః ?]

పం. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. [పుత్తత్తో] = పుత్రేభ్యః.

(సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. [అగ్గిత్తో] = అగ్నిభ్యః (= అగ్నితః ?)

(సం. పుం. ఉ), మహా. అర్ధమా. [వాఉత్తో] = వాయుభ్యః (= వాయుతః ?)

ప్రా.— దు.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) జైశౌర. పుత్తాదు = పుత్రాత్.

ప్రా.— దో

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.). శౌర. జైశౌర. మాగ. పుత్తాదో.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ. మాలాదో = మాలాయాః (= మాలాతః)

24. * బోరద్భుత శబ్దార్థే.

అద్భుతార్థముగల వైకృత పదమగు 'అబ్బురము' అనుదానిలోని 'బు' వర్ణమునకు లోపము వైకల్పికముగా నగును: అబ్బురము, అబ్రము. (ఈ రీతిగఁ బ్రత్యేక పదములందు గలుగు కార్యములను జింతామణి మఱి యెచ్చటను వివరింపలేదుగావున నీ సూత్రము ప్రక్షిప్తమై యుండును.)

25. * పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే మాతః.

పై సూత్రమును నీ సూత్రమును గలిసి యొక యార్యాగీత్యర్థముగ నొక పాఠము గలదు; కాని, యీ సూత్రమే 'శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః' అను దానితో గలిసి యార్యాగీత్యర్థముగఁ గొన్ని ప్రతులలో నున్నది. ఈ సూత్రము పునరుక్తమగుటకుఁ గారణము లేకుండుటచేతను, 'బోరద్భుత శబ్దార్థే' అను సూత్రము ప్రక్షిప్తమగుటచేతను నీ రెండును గలిసిన పాఠము త్యజింపఁ దగినది.

26. * లోపో వా స్యాత్తేషా మితశ్చ తద్వత్త్రివిక్రమమతేన.

త్రివిక్రమమతముచొప్పున వాని యిత్తునకును లోపము వైకల్పికముగానగును. (ఇందు తేషాం='వాని' యనునది 'కవిభల్లటైః' అనుహలంత పరిచ్ఛేదములోని సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన 'క్రియాణాం', 'నామ్నాం' అను వానితో నన్వయించును. అప్పకవి యీ సూత్రము నిచ్చట చెప్పుట తగదు. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్తమనుటకు హేతువు కానరాదు. ఉదా. నేరిచి, నేర్చి; నేరిచెన్, నేర్చెన్; వేలిచి, వేల్చి; వేలిచెన్, వేల్చెన్; మొద.

27. * పరుషా ద్రుతప్రకృతికా త్సరళాః స్యుః.

ద్రుతప్రకృతికములకంటెఁ బరములయిన పరుషములు నిత్యముగా సరళములగును. (సూత్రమునందు 'ద్రుతాత్' అనినఁ జాలును.) ఉదా. రామున్ + కొలిచెద = రామున్ గొలిచెద; దానిన్ + చేయుదును = దానిన్ జేయుదును; చేసెన్ + టక్కు = చేసెన్ డక్కు; చేసెన్ + తప్పు = చేసెన్ దప్పు, కొలిచెన్ + ప్రభువున్ = కొలిచెన్ బ్రభువున్; మొద.

28. * తద్ద్రుతంచ బిందుః స్యాత్.

దాని (ఆ ద్రుతప్రకృతిక శబ్దపు) ద్రుతము బిందువు కూడనగును. 'బిందురనుస్వారః' అను సూత్రము చొప్పున ద్రుతమున కనుస్వారోచ్చారణముగూడఁ గలుగునని యర్థము; అనఁగా నా ద్రుతమునకు దాని తరువాత వచ్చు హల్లు వర్గమునకు సంబంధించిన యూనునాసికోచ్చారణము గలుగును

(సం. పుం. ఇ.) జై శౌర. శౌర. (మాగ.), అగ్గిదో = అగ్నేః (= అగ్నితః?)

ప్రా.—ం = మ్

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.), మహా. ఫలం = ఫలమ్.

(సం. పుం. ఇ.). మహా. [అగ్నిం] = అగ్నిః.

(సం. నపుం. ఇ.), మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహిం = దధి.

(సం. పుం. ఉ.). మహా. వాఉం = వాయుః.

ద్వి. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. పుత్తం = పుత్రమ్; ప్రాశా. విజశా. పరిహారం = పరిహారం; వాటక (ం) = వాటమ్; పువ్వదత్తం = పూర్వదత్తమ్; నివతణం = నివర్తనమ్; వారణం = వారణం.

(సం. నపుం. అ), ప్రాశా. విజశా. ఉపరిలిఖితం = ఉపరిలిఖితం. ఆణతమ్ = ఆనతమ్, ఆజ్ఞప్తం; మహా. ఫలం = ఫలమ్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలం = మాలామ్.

(సం. పుం. ఇ.), మహా. అగ్గిం = అగ్నిమ్.

(సం. నపుం. ఇ.), మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహిం = దధి

(సం. పుం. ఉ.). మహా. వాఉం = వాయుమ్.

(సం. నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. మహుం = మధు.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. భత్తారం. మాగ. భత్తాలం = భర్తారమ్.

(సం. స్త్రీ. ఔ.) మహా. అర్ధమా. ణావం = నావమ్; అర్ధమా. నావం = నావమ్.

తృ. ఏ. (సం. పుం. ఇ.) అప. అగ్గిం = అగ్నినా.

(సం. పుం. ఉ.) అప. వాఉం = వాయునా.

ష. బ. (సం. స్త్రీ. ఓ.) మహా. గవం = గవామ్.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. ఋ.) మహా. పిఅరం = పితః.

ప్రా.—ంమి.

స. ఏ. (సం. పుం. అ.) అర్ధమా. పుత్తంమి = పుత్రే.

(సం. పుం. ఇ.) అర్ధమా. జై మహా. అగ్గింమి = అగ్నౌ.

(సం. పుం. ఉ.) అర్ధమా. జై మహా. వాఉంమి = వాయౌ.

దును; చేసెన్ డక్కు, చేసెణ్ డక్కు; చేసెన్ దప్పు, చేసెన్దప్పు (తవర్గీయానునాసికము నకారమే కనుక నిచట మాఱలేదు); కొలిచెన్ బ్రభువున్, కొలిచెమ్ బ్రభువున్; మొద. బిందువున నున్నయని యర్థమును జెప్పవచ్చును గాని నున్న వ్రాతకు సంబంధించినది; ఈ సూత్రముచ్చారణమును విధించుచున్నది గావున బిందువునకు నున్నయని యర్థము చెప్పుట తగదేమో.

29. * అవికారగతే తస్మిన్నపి సరళా ఏవ సన్తి తే పరతః.

దానికి (ద్రుతమునకు బిందువను సంజ్ఞగల యనుస్వారోచ్చారణమునకు) వికారము గలుగకున్నను అవి (పరుషములు) సరళములుగానే యుండును (అనఁగా ద్రుతముపై బరుషములకు సరళాదేశము నిత్యము. ఈ సందర్భమున ద్రుతమునకు స్వత్వహాని యుండుననియుఁ బూర్ణార్ధబిందువులు గలుగుననియు, సంశ్లేషము గలుగుననియు వ్యాఖ్యాతలు చెప్పు నర్థము లసంగతములు. చింతామణియందు ద్రుతమునకు స్వత్వహానిమును గూర్చిన ప్రశంసయే లేదు. 'తస్యోత్వం చ బిందుః స్యాత్' అనునప్పుడు చింతామణి పరిభాషప్రకారము (పూర్ణ, అర్ధ) అనుస్వారోచ్చారణమునే గ్రహింపవలెను గాని 'నిండునున్న, అరనున్న' లను గ్రహింపఁ గూడదు. 'అరనున్న'కు గుఱుతుఁ (నాఁడేకాక యీనాఁటివఱకు నెన్నఁడును లేదు.) 'న' అను నకారంపు పొల్లు నిలుచునపుడు గలుగు సంధిరూపము సంశ్లేష రూపమగుటచేత సంశ్లేషమునుగూర్చి ప్రత్యేకముగఁ దెలుపుటయు ననావశ్యకము.

30. * గసడదవాస్స్యుః ప్రథమామాత్రా దాల్లక్ష్యదస్వనైకే.

ఇవి (పరుషములు) తాను, ఏ (నే)ను పదములలోనిదిఁ దప్పఁ దక్కిన ప్రథమావిభక్తిక ప్రత్యయములపై (అనఁగా డు, ము, వు, లు, లపై) వరుసగా గ, స, డ, ద, వ లగును, (ఇచట 'మాత్రా' అను పదమునకు 'గుఱుతు' అని యర్థము చేయఁబడినది. కాని, 'మాత్రా' శబ్దమునకు కార్త్స్న్యార్థమును వ్యాఖ్యాతలు చెప్పిరి. పదము ప్రథమా విభక్తి రూపమున నున్నంతమాత్రముచేత దానిపై వచ్చు పరుషములకు గసడదవ లాదేశమగునని యీ పక్షమున నర్థము చెప్పవలెను. ఈ యర్థమే ప్రయోగముల కనుకూలముగ నుండి 'అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు', అంత, ఇంత, ఎంత, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అట, ఇట, ఎట, ఏమి, మొదలగు నవ్యయముల మీఁదను, ద్రుతాంతములు కాని సమాపక క్రియారూపముల మీఁదను, ద్వంద్వ సమాసములయందును గసడదవాదేశము కలుగుటకుఁ దావేర్పడుచున్నది.

ఈ సూత్రము తాను (నేను) పదములపై గసడదవాదేశము కలుగ

ప్రా.—మ్మి.

స. ఏ. (సం. పుం. అ.), మహా. జై శౌర. అర్ధమా. పుత్తమ్మి = పుత్రే.
(సం. పుం. ఇ), మహా. అగ్గిమ్మి = అగ్నౌ.
(సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్ధమా. జై మహా. వాఉమ్మి = వాయౌ.

ప్రా.—ంసి.

స. ఏ. (సం. పుం. అ.), అర్ధమా. పుత్తంసి = పుత్రే.
• (సం. స్త్రీ. ఆ.), అర్ధమా. గిరిగుహంసి = గిరిగుహాయామ్.
(సం. పుం. ఇ.), అర్ధమా. జై మహా. అగ్గింసి = అగ్నౌ.
(సం. పుం. ఉ.), అర్ధమా. వాఉంసి = వాయౌ.

ప్రా.—శ్శ.

ష. ఏ. (సం. పుం. ఉ.), మాగ. వాఉశ్శ = వాయోః.

ప్రా.—స.

ష. ఏ. (సం. పుం. అ.), ప్రాశా. విజశా. [కులగోత్తస] = కులగోత్రస్య.
(సం. పుం. ఇ.), ప్రాశా. విజశా. భట్టిస = భట్టేః.

ప్రా.—సుంతో.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), మహా. [పుత్తాసుంతో, పుత్తేసుంతో] = పుత్రేభ్యః.
(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్ధమా. [మాలాసుంతో] = మాలాభ్యః.
(సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్ధమా. జై మహా. [అగ్గీసుంతో] = అగ్నిభ్యః.
(సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్ధమా. [వాఊసుంతో] = వాయుభ్యః.

ప్రా.—స్స.

ష. ఏ. (సం. పుం. అ.), మహా. పుత్తస్స; ప్రాశా. విజశా. కులగోత్తస్స = కులగోత్రస్య; సాసణస్స = శాసనస్య; [దేవకులస్స] = దేవకులస్య.
(సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్ధమా. జై మహా. వాఉస్స = వాయోః.
(సం. పుం. ఋ.), అర్ధమా. పిఉస్స = పితుః; జై మహా. పియరస్స = పితుః; అర్ధమా. భత్తారస్స = భర్తుః.

ప్రా.—స్సు.

ష. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తస్సు = పుత్రస్య.

ప్రా.—హ.

ష. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహ; మాగ. పుత్తాహ = పుత్రస్య.
(సం. పుం. ఋ.), అప. పిఅరహ = పితుః.

కలుగుటనుగాని, కలుగ కుండుటనుగాని నిర్ణయింపఁగల ప్రయోగములు నన్నయ గ్రంథమునఁగాని యాతనికాలపు శాసనములందు గాని కానరాలేదు. తిక్కన మాత్రము 'ఏను' పదముపై 'ప' కు 'వ' ఆదేశముగా నిలిపినాఁడు. ఏను పదముతోఁబాటు తాను పదమును ద్రుతాంతము గానట్లే తలంపవలసియుండును. ఏను, తాను పదములు ద్రుతాంతములగుట యర్వాచీనకాలమునఁ గలిగినది. కావున చింతామణి నన్నయకృతము కాదేమో యని సందేహించుటకు మఱియొక కారణ మేర్పడుచున్నది.

31. * న వికృతిశబ్దా త్పరత స్సాంస్కృతికానాం భవన్తి గసడదవాః.

(ప్రథమా మాత్రములగు) వికృతిశబ్దములకంటెఁ బరమయిన సాంస్కృతిక శబ్దముల (తొలి వర్ణములకు) గసడదవ లాదేశములు గావు.

నన్నయకాలమున వికృతిశబ్దములకంటెఁ బరమయిన పదములకు గసడదవాదేశము కలుగుటకుఁ బ్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. కావున, చింతామణి నన్నయకృతము కాదనుట కిది మఱియొక హేతువగుచున్నది.

32. * లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికాత్పరత స్సరళే స్థిరే చ నస్య స్యాత్.

ద్రుత ప్రకృతికముకంటె (నాదేశ వర్ణములుగాని) సరళములును స్థిరవర్ణములును బరమగునపుడు (వానికిముందున్న నకారమునకు (అనఁగా ద్రుతమునకు) లోపము వైకల్పికముగ నగును. వచ్చెన్ + గరుడుఁడు = వచ్చెన్ గరుడుఁడు, వచ్చె గరుడుఁడు; వచ్చెన్ + ధర్మరాజు = వచ్చెన్ ధర్మరాజు; వచ్చె ధర్మరాజు. మొద.

33. * అలుకి చ సంశ్లేషః స్యాత్.

ద్రుత లోపము కలుగనపుడు సంశ్లేషముకూడ నగును. (ఈ సూత్రము యభిప్రాయము స్పష్టముగా లేదు. 'లుగ్వా' అను సూత్రము ప్రకారము లోపము కలుగనప్పుడు ద్రుతమగు నకారపుఁ బొల్లుపై సరళమో స్థిరమో నిలుచునప్పుడు సంశ్లేషమే యగుచున్నది. 'వచ్చెన్ ధాత్రీపతి' అనుటకును 'వచ్చెన్ధాత్రీపతి' అనుటకును వ్రాఁతలోఁదప్ప నుచ్చారణములో నెట్టి భేదమును లేదు. అట్టియెడ నీ సూత్రము ప్రయోజనము గానరాదు.)

34. * బిన్దుం ప్రవదన్తి తం క్వచిత్ కేచిత్.

కొందఱొకప్పుడు దానిని (ద్రుతమును) బిందువని నొక్కి చెప్పుచున్నారు. 'బిన్దు రనుస్వారః' అను సూత్రము చెప్పిన సరళాక్షరమునకు ముందు నిలుచు ద్రుతమున కనుస్వారోచ్చారణమనఁగా దత్తి వర్గీయానునాసికోచ్చారణము గలుగునని కొందఱి యభిప్రాయము.

ప్రా—హా.

ష. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహా; అప. (మాగ.) పుత్తాహా = పుత్రాణామ్.

(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గిహా = అగ్నీనామ్.

(సం. పుం. ఉ.), అప. వాఉహా = వాయూనామ్.

ప్రా—హి.

తృ. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహి; మహా. అర్ధమా. జైమహా. జైశౌర. అప. పుత్తేహి = పుత్రైః. విజశా. ఏవమాదికేహి = ఏవమాదికైః. పరివారేహి = పరివారైః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. మాలాహి, = మాలాభిః

(సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. అప. అగ్గిహి = అగ్నిభిః

(సం. పుం. ఉ.). మహా. అర్ధమా. జైమహా. వాఊహి = వాయుభిః.

(సం. పుం. ఋ.), అర్ధమా. భత్తారేహి = భర్తృభిః.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.), మహా. పుత్తాహి = పుత్రాత్.

(సం. పుం. ఇ.). మహా. అర్ధమా. జైమహా. అగ్గీహి = అగ్నేః.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), మహా. [పుత్తాహి] = మత్రేభ్యః; [పుత్తేహి] = పుత్రేభ్యః.

ప్రా. - హిం.

ద్వి. బ. (సం. పుం. ఇ.), మహా. అగ్గీహిం = అగ్నీన్.

తృ. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహిం; మహా. అర్ధమా. జైమహా. జైశౌర. శౌర. మాగ. అప. పుత్తేహిం = పుత్రైః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. శౌర. మాగ. మాలాహిం = మాలాభిః.

(సం. పుం. ఇ.), అర్ధమా. జైమహా. శౌర. మాగ. అగ్గీహిం=అగ్నిభిః.

(సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. శౌర. మాగ. వాఊహిం = వాయుభిః.

(సం. పుం. ఋ.), అర్ధమా. పిఈహిం, పిఊహిం, [పిఅరేహిం] = పితృభిః.

(సం. స్త్రీ. ఓ.), మహా. గోహిం = గోభిః.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. పుత్తేహిం=పుత్రేభ్యః.

స. బ. (సం. పుం. అ.), మాగ. పుత్తేహిం = పుత్రేషు.

మారుతము; వినె ఢ్ఢంకారధ్వని, మ్రోగె ఢ్ఢమరుకము, మ్రోగె ఢ్ఢక్క; పోయె న్దర్పము, ఆడె న్ధర్మజుఁడు, పాటె న్నది; కఱచె మ్ఫణి, కఱఁగించె మ్బంగారము, తాండవించె మ్భవుఁడు; చంపె ఁ యముఁడు, చచ్చె ఁ రాక్షసుఁడు, పుట్టె ఁ లవుడు, వేసె ఁ వర్ణము, రక్షించె ఁ శంకరుఁడు, సంహరించె ఁ షణ్ముఖుఁడు, ధరించెన్ హారుండు; మొద.—బిందువనఁగా నున్నయని యర్థము చేయఁగూడదు. అట్లు చేయుట చింతామణి పరిభాషకు విరుద్ధము.

35. * సర్వ త్రాజ్వ త్కార్యం జ్ఞేయం యస్య.

యకారమున కన్నియెడలను నచ్చునకువలెఁ గార్య (మగునని) తెలిసికొనఁదగినది. ఇచట 'యస్య' అనుటవలన నన్నివిధములగు యకారములకును గాక 'అద్ యః క్రియాను భూతార్థద్యోతిన మాద్యగం వినా సర్వః' అను సూత్రమునఁ దెలుపఁబడిన వైకృతపదముల తొలుతనుండు యకారమునకని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలెను. సాధారణముగా 'సర్వత్రాజ్వత్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః' అని ద్రుతప్రకృతికములకంటె వచ్చు యకారమునకే యచ్కార్యము గలుగునని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుచుందురు. అచ్కార్యము ద్రుతప్రకృతికములకంటెనే కాక యన్నియెడలను గలుగును గావున 'ద్రుత ప్రకృతికేభ్యః' అను పదము నీసూత్రమునఁ జేర్పఁగూడదు. అతఁడు + యెవఁడు = అతఁడు + ఎవఁడు = అతఁడెవఁడు; పుస్తకమున్ + యిచ్చెను = పుస్తకమున్ + ఇచ్చెను = పుస్తకము నిచ్చెను; చెప్పినన్ + యేమి= చెప్పినన్ + ఏమి= చెప్పిననేమి; మొద.

36. * ద్రుతప్రకృతికేభ్యో లుక్సంశ్లేషా నాచి.

ద్రుత ప్రకృతికముల కంటె నచ్చు పరమగునపుడు (ద్రుతమునకు) లోపమును సంశ్లేషమును గలుగవు. (ద్రుతమునకుఁ బరుషములు పరమగునపుడు సరళాదేశమును ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములును, తక్కిన హల్లులు పరమగునపుడు లోపబిందు సంశ్లేషములును గలుగునని యింతకుముందు తెలుపఁబడినది. ఇంక ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపు డేమి కార్యము గలుగునను ప్రశ్న పుట్టఁగా దానికి లోపమును సంశ్లేషమును గలుగవని యీ సూత్రము తెలుపుచున్నది. బిందువుగూడఁ గలుగదని చెప్పవలసియుండెను, కాని, యీ సూత్రముదానిని తెలుపలేదు. ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపుడు సంశ్లేషముగలుగదనిన సర్థమేమో విశదము కాలేదు. 'సర్వమున్నతని' మొదలగు వానియందు వలె ద్రుతమున కనఁగా నకారపుఁ బొల్లులకు ద్విత్వము గలుగదని సూత్రకారుని యభిప్రాయమై యుండును. కాని, 'పాడె న్గధర్వుఁడు' మొదలగు వానియందలి సంశ్లేషమునకును 'సర్వమున్నతని' మొదలగు వానియందలి

ప్రా. - హింతో.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.), మహా. పుత్తాహింతో = పుత్రాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ)., మహా. అర్ధమా. జైమహా. మాలాహింతో = మాలాయాః.

(సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. అగ్గిహింతో = అగ్నేః,

(సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. [వాఊహింతో] = వాయోః.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), మహా. [పుత్తాహింతో], అర్ధమా. పుత్తేహింతో = పుత్రేభ్యః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్ధమా. మాలాహింతో = మాలాభ్యః.

(సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. అగ్గిహింతో= అగ్నిభ్యః

(సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్ధమా. వా ఊహింతో = వాయుభ్యః.

ప్రా. - హి.

తృ. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహి; మహా. అర్ధమా. జైమహా. జైశౌర. అప. పుత్తేహి = పుత్రైః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్ధమా. జైమహా. మాలాహి = మాలాభిః.

(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గిహి = అగ్నిభిః.

స. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహి, [పుత్తిహి, పుత్తేహి.]

ప్రా. - హు.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తాహు = పుత్రాత్.

పం. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ), అప. మాలాహు = మాలాభ్యః.

ష. బ. (సం స్త్రీ. ఆ.), అప. [మాలహు] = మాలానామ్.

ప్రా. - హుం.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహుం = పుత్రేభ్యః.

(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గిహుం = అగ్నిభ్యః.

(సం. పుం. ఉ.), అప. వాఉహుం = వాయుభ్యః.

ష. బ. (సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గిహుం = అగ్నీనామ్.

(సం. పుం. ఉ.), అప. వాఉహుం = వాయూనామ్.

బొల్లుక్రింద వొల్లుచేరినది; రెండవదానియందు ద్రుతమునకు ద్విత్వము గలిగినది. ఇట్టి ద్విత్వమునే సంశ్లేష మందు రేని, యీ ద్విత్వము నన్నయ భారతమునం గానవచ్చుచున్నది (ధైర్యశక్తి కిన్నరుదుగ, మొద.); కాంబట్టి చింతామణి నన్నయరచితము కాదనుటకు మఱియొక హేతు వేర్పడుచున్నది.

37. * ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేషు.

సమాసములందు ద్రుతముల కెల్లయెడల లోపము గలుగును.

'షష్ఠీ భవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుష సంస్థితా నామ్నామ్' అను సూత్రముచేత రాముని గుణములు, రాము గుణములు, రాముల గుణములు, అజురాణి, కవినేర్పు, మొదలగువానియందు రాముని, రాము, రాముల, అజు, కవి, అనునవి సంబంధార్థక షష్ఠియందున్నవి. వాని రూపములు ద్వితీయా విభక్తి రూపములతో సమానముగా నున్నవి. ద్వితీయా విభక్తిక రూపములు ద్రుతాంతములు గావున, నివియు ద్రుతాంతములు గావలసివచ్చును. వాని ద్రుతాంతత్వమును దొలంగించుటకు 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు' అను ప్రస్తుత సూత్రము కల్పితమయినదని వ్యాఖ్యాతలా సూత్రము నర్థమును వివరించినారు. 'విజ్ఞధ్యేతి' సూత్రముచేత నింతకుముందే నిషిద్ధమయిన ద్రుతమున్నదని 'షష్ఠీ భవే' త్తను సూత్రముచేత నేల కల్పింపవలెనో దానిని మఱియొక సూత్రముచేత నేల మఱల నిషేధింపవలెనో తెలియదు. వైయాకరణుల మార్గములట్టివి; లేదా వ్యాఖ్యాతల మార్గమట్టిది. 'సమాసేషు' అనునప్పుడు కేవల షష్ఠీ సమాసములనే గ్రహింపం గూడదు. నెలన్ తాల్పు + నెలతాల్పు (ద్వితీయా తత్పురుషము); నెలన్ = నెలచేత తక్కువవాండు (ఇచటం దృతీయకు ద్వితీయారూపమువచ్చి ద్రుతాంతముగా నున్నది) = నెలతక్కువవాండు; దేవరమేలు (ఇది చతుర్థీతత్పురుషార్థమును గలిగియున్నను 'దేవర' పదము షష్ఠీరూపము గలిగి ద్వితీయాతుల్యత్వముతో ద్రుతమును బొంది ప్రస్తుత సూత్రముచే ద్రుతలోపము కలుగంగా నేర్పడిన సమాసము); ఇట్లే దొంగభయము (పంచమీ తత్పురుషము); రాముని బాణము (షష్ఠీరూపము, ద్వితీయా తుల్యత్వము, ద్రుతము, ద్రుతలోపము) మాటన్ (సప్తమికి ద్వితీయ, ద్రుతము, సమాసమున ద్రుతలోపము.) ఇవి వ్యధికరణ సమాసములు. సమానాధికరణమున సరసపు + (నుమ్వోవాతః) న్ (ద్రుతము) + వచనము, అని యుండంగా ప్రస్తుత సూత్రము వలన ద్రుతలోపము గలిగి 'సరసపువచనము' అయినది. 'చేయు+ అతండు' -ఇచట 'చేయు' కళయైనయెడల 'నుమ్వోవాతః' అను సూత్రము చొప్పున 'చేయునతండు' అను రూపమేర్పడంగా 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్' అను

ప్రా. - హే.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తాహే = పుత్రాత్.
(సం. స్త్రీ. ఆ.), అప. మాలహే, మాలాహే = మాలాయాః.
(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గిహే = అగ్నేః.
(సం. పుం. ఉ.), అప. వాఉహే = వాయోః.

ష. ఏ. (సం. పుం. ఉ.), అప. [వాఉహే] = వాయోః.

ప్రా—హాం.

ష. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహాం = పుత్రస్య.
సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహాం = పుత్రాః.

ప్రా—హాఁ.

ష. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహాఁ = పుత్రస్య.
సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహాఁ, పుత్తాహాఁ = పుత్రాః.
(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గిహాఁ = అగ్నయః.
(సం. పుం. ఉ.), అప. వాఉహాఁ = వాయవః.

పైని వివరించిన ప్రత్యయములీక్రింద నాయా విభక్తులుగ వర్గీకరింపం బడుచున్నవి:—

ప్ర. ఏ.

1. అ. (పుం. అ.) మహా. మాగ. ...
(స్త్రీ. ఆ. ఔ.) మహా.
(నపుం. అన్.) మాగ.

2. ఆ. (పుం. అ.) మహా. ... ...
(స్త్రీ. ఆ. మహా. చూపై శా.
(పుం. ఋ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా. శౌర. మాగ.
(స్త్రీ. ఔ.) అర్ధమా. శౌర.

ప్ర. బ.

1. అ. (పుం. అ.) అప.
2. అఉ (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా
జైమహా.
3. ఆ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. అప.
(నపుం. అ.) జైమహా. అర్ధమా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా. మాగ. చూపై శా.
(పుం. ఋ.) అర్ధమా.
(స్త్రీ. ఓ.) అర్ధమా.
4. ఆఉ. (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
5. ఆఓ. (పుం. అ.) అర్ధమా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

ము చొప్పున మఱల నకారము వచ్చుచున్నది. ద్రుతాంతమైన యెడల 'ద్రుతస్యసర్వత్ర లుక్సమాసేషు' అను ప్రస్తుత సూత్రముచొప్పున ద్రుతము లోపించి తిరుగ 'చేయు + ఎఱంగు'అని నిలువఁగా 'నః స్యాత్' అను సూత్రము చొప్పున మరల ద్రుతము చేరుచున్నది; ఏ పక్షమందయినను 'నఃస్యాత్' అను పాఠమే సరియగును. ఇట్లే, యితర సమాసములందును నెఱుంగవలెను. 'సర్వత్ర' అని సూత్రమునందున్నను ద్రుతలోపము సమాసములందు సర్వత్ర నిత్యముగాఁ గలుగదు. ఉదా. తలంబ్రాలు, ఊరంబంది, చిగురుఁగేలు, మొదలయినవి.

38. * నుమ్మోతః.

(సమాసములందు) ఉత్తునకు (ఎల్లయెడల) 'నుమ్ము' కూడ వచ్చును. ఈ కార్య ముత్తునకుఁ బరుష సరళములు పరమగునపుడు గలుగునని కొందఱందురుగాని యెట్టి హల్లుగాని యచ్చుగాని పరమైనను గలుగును. ('నుమ్' అనుదానియందు మకార మిద్వర్ణము. 'మిదచోఽన్త్యాత్పరః' అను పరిభాషను బట్టి పూర్వపదము తుది యచ్చుపై వచ్చి దాని కవయవముగా నకారము చేరునని తెలియవలెను. ఈ నుమాగమము త్తుపై పదము పరమగునపుడేకాక 'తనము' అను ప్రత్యయము చేరునప్పుడును గలుగును. అమిశ్రసమాసమున స్త్రీసమముకంటె నుమాగమము గలుగునని యొకమతము. మువర్ణకమునకు వికారములగు 'ఫు, వు' లపైఁగూడ నుమ్ము వచ్చును. ఉదా. గండుంగోయిల, తళుకుంజెక్కులు, ముద్దుంబలుకులు, సొగసుం బలుకులు, పలుకుంబలుకులు, తళుకుంగజ్జెలు, అలరుంజొంపములు, పొలుపుంబాటలు, సొగసుంబర్హము; తెనుఁగుఁ వ్యాకరణము; సొగసుందనము, పసవుంబలుకు, గరువపున్నడుపు; మొద. - అదంత శబ్దములమీఁదను నీకార్యము గలుగును. తెల్లందనము, ఎఱ్ఱంజెఱుపు, మొద. అను, పట్టి, కూర్చి, విభక్తులు పరమగునపుడును నుత్తుపై నుమాగమమగునని యథర్వణుఁడు చెప్పెను. నన్నయకాలమున 'అందు' వర్ణకము పరమగునపుడు నుమాగమముగాక నవర్ణాగమమే తెలుపుచుగఁ గాన్పించుచున్నది. వనమునయందు మొద. పట్టి, కూర్చి, అను విభక్తి ప్రత్యయములు నన్నయకాలమునఁ గానరాలేదు. ఒకవేళ నుండినను వానికిఁ బూర్వమందు వచ్చునది యోగమనుమగు 'నుమ్ము' కాదు. ద్వితీయావిభక్తిపై వచ్చు ద్రుతమే యచట నిలుచుచున్నది.

39. * పరుషాణాం గసడదవాః స్యుః పదా ద్ద్వన్ద్వే.

ద్వంద్వసమాసమందు పదముకంటెఁ బరమయిన పరుషములకు వరుసగా గసడదవలు (నిత్యముగ) నాదేశములగును: కూరగాయలు, అక్క

ప్ర. ఏ.

3. ఇ. (పుం. అ.) మాగ. ... .
(స్త్రీ. ఇ.) మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. శౌర. మాగ
(నపుం. అస్.) మాగ.

4. ఈ. (పుం. ఇ.) మహా. ... ..
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా
జై మహా.
(స్త్రీ. ఓ) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.

5. ఉ. (పుం. అ. (అప.
(నపుం. అ.) అప.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.

ప్ర. బ.

జై మహా. శౌర. మాగ.
(స్త్రీ. ఓ.) మహా.

6. ఇ. (స్త్రీ. ఇ.) మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా
జై మహా. శౌర. మాగ.
(నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.

7. ఇ. (నపుం. అ.) మహా. అప.

8. ఇం. (నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(స్త్రీ. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(స్త్రీ. ఓ.) మహా.

9. ఈ. (నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా
జై మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(పుం. ఋ.) అర్ధమా.

10. ఈఓ. (పుం. ఇ.)మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర.

11. ఉ. (నపుం. అ.) అప.

12. ఊ. (పుం. ఉ.) మహా, అర్ధమా.
జై మహా.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా.

ప్రథమా మాత్రాత్' అను సూత్రముచేతనే ద్వంద్వసమాసమునఁగూడ గసడదవాదేశము సిద్ధించుచుండఁగా నీ సూత్రమువలన సమాసములలో ద్వంద్వసమాసములందే యాకార్యము గలుగునుగాని యితరసమాసములందు గలుగదని నిషేధించుట కీసూత్ర మావశ్యకమైనది.

40. * సామానాధికరణ్యే మూ దన్తానాం టుగాగమోఽచి స్యాత్.

కర్మధారయసమాసములం దుదంత శబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు 'టు' గా గమమగును. కఱకు + అమ్ము = కఱకుటమ్ము; సరసపు + అలుక = సరసపుటలుక. అచ్చు పరమగునపుడు టుగాగము నన్నయ భారతమునఁ గాన రాలేదుగాని, శాసనములలో 'ఉబ్బుటుంబల్లె' మొదలగుచోట్ల హల్లు పరమగునపుడు గానవచ్చుచున్నది.

41. * దారార్థే రేత ఉదపి రః.

'దారాః' అను నర్థముగల తెనుఁగుశబ్దమగు 'ఆలు' అనుపదము పరమగునపుడు (సమాసమందు) పూర్వపదము తుదియత్తున కుత్తుగూడఁ గలుగఁగా, దానిపై రేఫాగమమును వచ్చును. 'అపి' ని ఉత్తుతోఁ గలిపి చదివిన యెడల సాధారణముగ నత్తున కుత్తు కలుగదనియు, అయినను గొన్నియెడల నది కలుగుననియు నర్థము చెప్పవలెను. అట్టియెడ దేశ్యశబ్దములందు తుదియత్తున కుత్తు సాధారణముగఁ గలుగదనియు, సంస్కృతశబ్దములపై తఱచుగఁ గలుగుననియు చింతామణి హృదయమును గ్రహింపవలెను: పేదరాలు, బాలింతరాలు; గుణవంతురాలు; మొద. 'అపి' శబ్దమును 'రః' తోఁ గలిపి చదివినయెడల నుత్తు తప్పక వచ్చుననియు, రేఫాగమముగూడఁ గలుగుననియుఁ జెప్పవలెను. అప్పు డీసూత్రము తత్సమశబ్దములకు మాత్రము వర్తించును. 'అతః' అనుదానితోఁ గలిపి 'అపి' శబ్దమును బఠించినయెడల నద్వ్యతిరిక్తాచ్చులకుఁగూడ నుదాదేశముఁ గలుగునని యర్థము చెప్పవలెను: పాపజాతురాలు మొద. ఉదంతశబ్దములపై నుదాదేశమునకుఁ బ్రసక్తి లేదు: సాగసురాలు, గొడ్డురాలు. సూత్రమున 'దారార్థే' అనుటవలన 'ఆలు' శబ్దమునకు సమాసములందు 'భార్య' అనునర్థమును గ్రహింపవలెనని ధ్వనించుచున్నదిగాని దానిని 'స్త్రీమాత్రపరము' గ గ్రహింపవలెను. 'ప్రత్యేక్యో నః' అనునపుడు 'నఃౘ' అని యెట్లు గ్రహింపవలెనో యట్లే యీ సూత్రమునఁగూడ 'రఃౘ' అని గ్రహింపవలెను.

42. * మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే వుంపూ.

ప్రకరణమును బట్టి కర్మధారయ సమాసమున విభ క్త్యేకవచనమున్

ప్ర. ఏ.

6. ఊ. (పుం. ఉ.) అప.

7. ఏ (పుం. అ.) మాగ. అర్ధమా.
(పుం. ఋ.) అర్ధమా.
(నపుం. అస్.) మాగ.
(స్త్రీ. ఓ.) అర్ధమా

8. ఓ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
ప్రా శా. విజశా. ...
(పుం. ఋ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(స్త్రీ. ఓ.) అర్ధమా. మాగ.

9. ం = మ్ (నపుం. అ.) మహా.
(పుం. ఇ.) మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(పుం. ఉ.) మహా.

ప్ర. బ.

13. ఊఓ. (పుం. ఉ.) మహా.
అర్ధమా. జై మహా.

14. ఓ (పుం. ఋ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర.

15. ణి (నపుం. అ.) అర్ధమా. జై
మహా. జై శౌర.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.

16. ణో (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(పుం. ఋ.) మహా.

ద్వి. ఏ.

1. ఆ (స్త్రీ. ఆ.) చూపై శా.

ద్వి. బ.

1. అ. (పుం. అ.) అప.

2. ఆ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. అప
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా జై
మహా. శౌర. మాగ.

(చూ. సూత్రము 17) అనుపాఠము చింతామణి నన్నయకృతమయిన చో(ప్రక్షిప్తము. ప్రస్తుతసూత్రమునకుఁ గూడ నన్నయభారతమునఁ దగిన యుదాహరణములు గానరావు. వీనిపుట్టిన పాపంబువేళ (-ంపుగి) మొద.

43. * ప్రథమలుగపి ద్వినులోః.

న్ను, ల్లు అను పదముల తుది ద్విత్వను, లు, వర్ణములలో మొదటి ను, లు, లకు లోపమును (సమాసమునందు) వైకల్పికముగఁ గలుగును. ఈ సూత్రమున 'ద్వినుల్వోః' అనుటవలన 'న్ను, ల్లు' లు 'నును', 'లులు' ల సంయోగమువలనఁ గలుగుచున్నవని ధ్వనించుచున్నది గాని, వాస్తవముగ నవియట్లు గలుగలేదు. 'కన్ను, ముల్లు' అను నుచ్చారణ క్రమము గల పదములను వ్రాతయందు 'కన్ను, ముల్లు' లుగ వ్రాయుట వ్రాతయందలి దోషము గాని వేఱుగాదు. 'కన్ను, ముల్లు' అను వ్రాత కనున్ (న్ గి), ములుల్ (-లగి) అను నుచ్చారణక్రమము దెలుపుచున్నది. ఈ పదములందు రెండు ను-వర్ణములుగాని, రెండు లు వర్ణములుగాని లేవు; ఉన్నవనుకొనుట భ్రమ. 'కన్ను, ముల్లు' అనువానిలోని మొదటి నకార లకారములకు సమాసములందు లోపముగూడఁ గలుగునని చెప్పబోయి సూత్రకారుఁ డిట్లు చెప్పియుండును. ప్రకరణములబట్టి కర్మధారయసమాసములందుకలుగు నీకార్యమునకు కన్నుదోయి, కనుదోయి; ముల్లుకంప, ములుకంప; కల్లుకుండ, కలుకుండ; మొదలగున వుదాహరణము లగును. 'అపి' శబ్దముచేతనే 'తల్లిదండ్రులు, తలిదండ్రులు' మొదలగు ద్వంద్వసమాసములందును, ఇల్లుసేరెన్, ఇలుసేరెన్, మొదలగు వ్యస్త ప్రయోగములందును గూడ నీ కార్యము కలుగునని సమర్థించుకొనవలెను. 'విలుకాఁడు' మొదలగు వానియందు లోపము నిత్యము. 'న్ను, ల్లు' లంతమందుగల యన్నిపదములందును నీలోపము గలుగదు. అన్ను, చెన్ను, తన్ను (=తాపు), తెన్ను అనునవి 'అను, చెను, తను, తెను' లు గావు; చెల్లు, వెల్లు, లు 'చెలు, వెలు' లుగ మాఱవు. ద్విత్వాక్షరములలో నిట్లొక హల్లు లోపించుట యుత్వవిశిష్టములగు న, ల, ల మీఁద నే కాక యితరహల్లుల మీఁదఁ గూడ నగును. నిప్పట్టి, నిప్పటి; తాయెత్తు, తాయెతు; రావుత్తు, రావుతు; దుమ్ము, దుము; కొట్టు, కొటు; నువ్వు, నువు; పువ్వు, పువు; మొదలయినవి. ఉత్వవిశిష్టములగు ద్విత్వహల్లులందే కాక యితరాచ్చులతోఁగూడి యున్నవానియందును నీ లోపము కాన్పించును; చిన్న, చిన; నల్ల, నల; బిడ్డ, బిడ; పెద్ద, పెడ; మువ్వ, మువ; చిట్టి, చిటి; పొట్టి, పొటి; రెడ్డి, రెడి; దోదుమ్మి, దోదుమి, నుయ్యి, నుయి; నెయ్యి, నెయి; జెట్టి, జెటి; తల్లి, తలి; నెట్టి

ద్వి. ఏ.

2. ఇ (నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా. శౌర. మాగ.

3. ఈ (నపుం. ఇ.) మహా. జై మహా.

4. ఉ (పుం. అ.) అప.
(నపుం. అ.) అప.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా
జై మహా. శౌర. మాగ.

5. ం=మ్ (పుం. అ.) మహా. ప్రాశా.
విజశా.
(నపుం. అ) ప్రాశా. విజశా.
(స్త్రీ. అ.) మహా.
(పుం. ఇ.) మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.

ద్వి. బ.

3. ఆఉ. (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.

4. ఆఓ (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(స్త్రీ. ఔ.) అర్ధమా.

5. ఇ. (నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.

6. ఇ̐. (నపుం. అ.) మహా. అప.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.

7. ఇం (నపుం. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ. అప.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా శౌర మాగ.

8. ఈ (నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.

9. ఊ. (నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా
జై మహా.

10. ఊఓ (పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.

11. ఏ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
అప.
(పుం. ఋ.) మహా. శౌర.

44. * ఇచ్చ విభ క్త్య న్తిమస్య.

విభక్తి ప్రత్యయముల యంత్యాచ్చునకు మాఱుగ సమాసమునం దిత్తు కూడఁ జేరును. ఈ కార్యము 'చేత, తోడ, వలన' లకు మాత్రము గలుగును. ఉదా. నీ చేతిపోటు, వానితోడి చెలిమి, దొంగవలని భయము. సూత్రము నందలి చకార మీ కార్యములకు బాహుళకత్వమును దెలుపును. చేత, తోడ వలన, ల వంటివే యగు 'చే, తో, కొఱకు, కంటె, లో' అనువాని కీ కార్యము గలుగదు. 'లోపల' పైఁ గలుగును; లోపలి.

45. * జే రలి చ.

సప్తమ్యేకవచన ప్రత్యయము లని చెప్పఁబడిన 'అందు, ఇందు' లకు 'అలి' గాగమము సమాసమునందు గలుగును. 'జేః' అనుటవలన సవర్ణకమును గూడ గ్రహింపవలసి యున్నను నా ప్రత్యయముపై నలిగాగమము గలుగదు. అలిగాగమముతోడి రూపములు నన్నయభారతమునఁ గాని యాతని నాఁటి శాసనములందుగాని కానరావు. ఆ కాలమున 'ఉల' గాగమమే కానవచ్చుచున్నది. అందులవారు, ఇందులవారు, మొద. అలిగాగమముతోడి రూపము లర్వాచీనములు; ఉల గాగమముతోడి రూపములు సర్వసాధారణముగ నుండఁగా నలిగాగమముతోడి రూపములును గలవని సూత్రము నందలి 'చ' కారమువలన గ్రహింపవలసి యుండును. నన్నయయే చింతామణి కర్తయైనచో నలిగాగమముతోడి ప్రయోగములను జేయకుండుట విచిత్రమే.

46. ఔపవిభక్తికసంజ్ఞా వర్ణాష్షింట్యాదయో భవ న్తీహ.

ఇచట (అనఁగా నాంధ్రభాషయందు) టి, ంటి, మొదలగు నౌపవిభక్తి సంజ్ఞలుగల వర్ణములున్నవి. ఆదిశబ్దముచే 'ఇ, తి' వర్ణములను గ్రహింపవలెను. కొన్ని వైకృతపదములపై ఇ, టి, ంటి, తి, అను వర్ణములను జేర్చిన పిదపఁ బ్రథమేతర విభక్తుల యేకవచనమున విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్పవలెను. కావున నీ 'ఇ, టి, ంటి, తి' వర్ణముల కుపవిభక్తులను పేరు గలిగినది. ఏ పదములపై నుపవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరునో యా పదము లౌపవిభక్తికములని చెప్పవలెను. కాని, యీసూత్రము 'ఇ, టి, ంటి, తి' వర్ణములకే ఔపవిభక్తికములను సంజ్ఞ నిచ్చుచున్నది. ఉదా. కొలను, కొలని; నీరు, నీటి; ఇల్లు, ఇంటి; వాయి, వాతి; మొద.

47. *రుల్వాదే ర్నామ్నాం న్యు స్త్రేహి విభక్తౌ సమాసే చ.

అవి (ఔపవిభక్తికవర్ణములు) ము, లు, మొదలగున వంతమందుగల శబ్దముల తుది వర్ణములకు విభక్తి ప్రత్యయము

జై మహా. శౌర. మాగ.
(పుం. ఉ.) మహా.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా
జై మహా, శౌర. మాగ.
(పుం. ఋ.) మహా. మాగ.
(స్త్రీ. ఔ.) మహా. అర్ధమా.

తృ. ఏ.

అ (పుం. ఋ.) మహా
2. ఆ (స్త్రీ. ఆ.) మహా
3. ఆఎ (స్త్రీ. ఆ.) అప.
4. ఆఏ (స్త్రీ. ఆ.) మహా
(స్త్రీ. ఔ.) అర్ధమా.

5. ఇ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
6. ఏ (పుం. అ.) అప.
7. ఏం (పుం. అ.) అప.

8. ంమ్ (పుం. ఇ.) అప.
(పుం. ఉ.) అప.
9. ణ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. జై శౌర.
మాగ. అప. వై శా.

12. ణి (నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
13. ణో (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(పుం. ఋ.) మహా.
14. హిం (పుం. ఇ.) మహా.

తృ. బ.

1. హి (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. జై శౌర. అప.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. అప.
(పుం. ఉ.) మహా. జై మహా.
(పుం. ఋ.) అర్ధమా.
2. హిం (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా. జై శౌర. శౌర. మాగ.
అప.
(పుం. ఇ.) అర్ధమా. జైమహా.
శౌర. మాగ.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా, శౌర. మాగ.
3. హీ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. జై శౌర. అప.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా, అర్ధమా.
జై మహా.
(పుం. ఇ.) అప.

48. * వాత్మాస్మదో ర్ద్రుతస్య స్యాల్లుక్.

ఉదా. ఊరు, ఊరికి; కాలు, కాలికి; ఊరివారు, కాలినడక; ఏటినీరు, ఇంటిగోడ, వాతిబియ్యము, మొద.

ఆత్మన్, అస్మద్, అను సంస్కృత పదముల (కు సరియగు వైకృతపదముల) ద్రుతమునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును.—ఆత్మన్, అస్మద్ అను పదములకు సరియగు వైకృత సర్వనామముల రూపములు హలంతపరిచ్ఛేదమున తెలుపఁ బడినవి. తెనుఁగు వ్యాకరణమును సంస్కృతమున వివరించుటవలన నెన్నియో సందేహములకుఁ దావేర్పడుచున్నది. (1)సంస్కృతమునందలి 'ఆత్మన్' శబ్దమునకు చింతామణి ప్రకారము తెనుఁగునరూపము 'తాను' అగును, 'తానున్' అను రూపమేర్పడి ద్రుతము లోపింపఁగా 'తాను' అని మఱల నిలుచును. (2) అస్మచ్ఛబ్దమునకుఁ దెనుఁగున సరిపోవు రూపములు 'మా' మన, అనునవి రెండు గలవు. ఇవి ద్రుతప్రకృతికము లనుట యసందర్భము; సూత్రకారుఁ డీ రూపములనుగాక 'నా' అను రూపమునే యుద్దేశించి యుండును. కాని, 'నా' అనునదియు తెనుఁగున ద్రుతప్రకృతికము కాదు. అయిన నాతఁ డుద్దేశించినది 'నా' అనుదాని ప్రథమైకవచనరూపమై యుండును. అది యేది? 'ప్రథమాయా ఏ దస్మదః', దేశ్యా దస్మచ్ఛబ్దా త్సుజసో ర్నుమ్వా న్తః, అను సూత్రముల ప్రకారము 'ఏను' అను నేకవచనరూపమును, ఏము అను బహువచనరూపమును బ్రథమావిభక్తియం దేర్పడును. వీనిలో 'ఏను' ను మాత్రము మనము స్వీకరింపవలయునని చింతామణియాశయమై యుండును. ఇది ద్రుతప్రకృతికము గావున 'ఏనున్' అనుదాని తుది ద్రుతము లోపింపఁగా సంధియందు 'ఏను' అనిమాత్రము నిలుచును.

ఇట్లుండఁగా సంధియం దచ్చు పరమగునపుడు 'ఏనున్ + ఇప్పుడు=ఏనునిప్పుడు; ఏను+ఇప్పుడు = ఏనిప్పుడు; తా(ే)నున్+ ఇప్పుడు=తా(ే)ను నిప్పుడు; తా(ే)ను+ఇప్పుడు=తానిప్పుడు' అను రూపములును (2) హల్లులలోఁ (i) బరుషములు పరమగునపుడు 'ఏనున్+పలికితి = ఏనుమ్బలికితి, ఏనున్బలికితి; ఏను+పలికితి = ఏనువలికితి; తా(ే)నున్+పలికె= తా (ే)నుమ్బలికె, తా(ే)నున్బలికె; తాను+పలికె=తానువలికె; అను సంధిరూపములును; (ii) స్థిరవర్ణములు పరమగునపుడు, ఏనున్+భరించితి = ఏనుమ్భరించితి, ఏనుమ్భరించితి; ఏను+భరించితి=ఏనుభరించితి; తా(ే)నున్+భరించె= తా(ే) నుమ్భరించె, తా(ే)నున్భరించె; తా(ే)ను+భరించె=తాను భరించె అనునిట్టి రూపములును గలుగును. 'ఏను విదప డిగియెద' అనుచోట్ల గలుగు గసడదవాదేశము నీవిధముగనైన సాధింపవచ్చును. చింతామణివలన సాధింపఁదగిన రూపము లివియైయుండఁగా

(పుం. ఇ.) అప.
(పుం. ఉ) అప.
(పుం. ఋ.) మహా.
10. ణం (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా.
11. ణా (పుం ఇ.) మహా. అప.
(పుం. ఉ.) మహా. అప.
(పుం. ఋ.) మహా. శౌర. మాగ

చ. ఏ.

1. ఆఅ (పుం. అ.) మహా. మాగ.
2. ఆఏ (పుం. అ.) అర్ధమా. జైమహా
(నపుం. అ.) మాగ.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా.
3. ఆయ (పుం. అ.) అర్ధమా.
4. ఆయే (నపుం. అ.) చూపైశా.
(పుం. అ.) మహా. మాగ.

చ. బ.

చతుర్థీ బహువచనమున షష్ఠి బహువచనమునందలి ప్రత్యయములే యన్ని ప్రాకృతములందును గాన్పించుచున్నవి. చతుర్థ్యేకవచన ప్రత్యయములలో 'ఆఅ' 'ఆఏ' లు షష్ఠ్యేకవచనమందును గాన్పించుచున్నవి.

పం. ఏ.

1. ఆ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా. జైశౌర. చూపైశా.
2. ఆఅ (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
3. ఆఉ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా.
4. ఆఏ (స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ.
5. ఆఓ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా.
6. ఇ (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జైమహా.
7. ఈఉ (పుం. ఇ.) మహా. జైమహా
8. ఈఓ (పుం ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.

పం. బ.

1. ఆఅ (పుం. అ.) మహా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

ఆఓ (పుం. అ.) మహా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

3. ఈఓ (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా
జై మహా.

రూపములను సాధింప నెంచుట చింత్యము. చింతామణి యట్టి రూపముల నిష్పత్తిని దెలుపలేదు. 'కవిభల్లపైఃక్రియాణామ్' అను మొదలగు సూత్రముచేత 'తా(ీ)ను, నేను,' పదములతుది యుత్వములోపించినను మిగిలిన నకారపుం బొల్లు ద్రుతమనుటకుం జింతామణియం దాధారములేదు. తాన్, నేన్, అను రూపములలోని నకారపుం బొల్లు లోపించుటకును జింతామణియందు గతి కాన్పింపదు.

49. * వాక్యాన్తగతపదానాంచ.

వాక్యాంతమున నిలిచిన ద్రుతప్రకృతిక పదముల ద్రుతమునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును. ఉదా. వాఁడువచ్చెన్, వాఁడువచ్చె.

50. * నలడాదే రన్త రుతశ్చ.

(పద) మధ్యమందుండు న, ల, డ, మొదలగు వర్ణములమీఁది యుత్వమునకును లోపము (వైకల్పికముగా) నగును. ఉదా. పునుక, పున్క; చిలుక, చిల్క; కడుపు, కడ్పు: -ఇతర హల్లులమీఁది పదమధ్యోకార లోపమునకు: పెటులు, పెట్లు; నెత్తురు, నెత్రు; విదురుచు, విద్రుచు; చప్పుడు, చప్డు; కప్పురము, కప్రము; అబ్బురము, అబ్రము; పముజు, పంజు; చెయువు, చెయ్వు; కూరుకు, కూర్కు; మాఱుపు, మార్పు; తెవులు, తెవ్లు; సాళువము, సాళ్వము; మొదలగునవి.

కొన్ని యెడల నీ కార్యము గలుగదు. తగులు, మిగులు; మొద.

51. * అన్యేషాం ప్రయోగమహితానామ్.

(కవులచే గ్రంథములందును, జనులచే వ్యవహారమునందును) ప్రసిద్ధముగఁ బ్రయుక్తములగు పదముల యుత్తునకేకాక పదమధ్యగతములగు నితరాచ్చులకును లోపము (వైకల్పికముగా) నగును:— ఉదా. అత్తునకు లోపము. ఉంగరము, ఉంగ్రము; పట్టనము, పట్నము; ఇంటరము, ఇంట్రము; బొందలము, బొండ్లము; కొలఁది, కొల్ది; పాత్తరము, పాత్రము; మొద. ఇత్తునకు లోపము: పొగడిత, పొగడ్త; విడియము, విడ్యము; ముత్తియము, ముత్యము; పెండిలి, పెండ్లి; పెనిమిటి, పెన్మిటి; మొద.

ఇది సంధి పరిచ్ఛేదము.

—(o)—

9, ఊడ (పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.

10. ణో (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా,
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా జై మహా.

11. తు (పుం. ఇ.) పై శా. చూ పై శా.

12. తో (పుం. అ.) పై శా. చూ పై శా.

13, త్తో (పుం. అ.) మహా ... ...
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.

14. దు (పుం. అ.) జై శౌర.

15. డో (పుం. అ. శౌర. జై శౌర. మాగ.
(స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ.
(పుం. ఇ.) శౌర. జై శౌర. (మాగ.)

16. హి (పుం. అ.) మహా. ... ...
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.

17. హింతో (పుం. అ.) మహా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా.

4. ఊఓ (పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.

5. త్తో (పుం. అ.) మహా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్దమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్దమా.

6. సుంతో (పుం. అ.) మహా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.

7. హి (పుం. అ.) మహా.

8. హిం (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.

9. హింతో (పుం.అ.) మహా అర్ధమా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్దమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.

శ్రీః

ఆన్ధ్రశబ్దచింతామణౌ.

వజన్తపరిచ్ఛేదః.

---

1. డు, ము, వు, ల వః ప్రథమా స్యాత్.

డు, ము, వు, లు అనునవి ప్రథమావిభక్తి యగును. (ప్రథమావిభక్తిని దెలియఁజేయు ప్రత్యయముల నుట)—'డు, ము, వు, ల వః' అనునది సమాహారద్వంద్వసమాసముగాఁ దీసికొనవలెను. సమాహారద్వంద్వమయి నయెడల సమాసము నపుంసలింగైకవచనమున నుండవలెను. ఇతరేతరయోగద్వంద్వమైనచో 'ప్రథమాః స్యుః' అని యుండవలెను. ఈ సూత్రము సంస్కృతసంప్రదాయమునకుఁ దప్పినది.

2. * కూర్చి ల, ను, నయో భవేద్ద్వితీయా తు.

ద్వితీయ యన్ననో కూర్చి, ల, ను, ని అను విభక్తి ప్రత్యయములను గలది యగును. ఈ సూత్రముగూడ సంస్కృత సంప్రదాయమునకుఁ దప్పినది. 'కూర్చి, ల, ను, ని భవేత్' అనికాని, 'ద్వితీయాస్తు' అనికాని సూత్రమును నవరింపవలసియుండును. దీనిలో 'కూర్చి' అనునది నన్నయభారతమున లేదు; ఈ గ్రంథరచనమున కనంతరము చాలకాలమువఱకు నాంధ్రకావ్యములందు గాన్పింపదు. ఇందు 'తు' అనునది నిరర్థకము; పాదపూరణము కొఱకుఁ జేరినది.

3. తో, చేత, తోడ, చే, చ తృతీయాయాః

తో, చేత, తోడ, చే, అనునవి కూడ తృతీయా (విభక్తి) కగును. ఇందు 'చ' కు ప్రయోజనము కానరాదు. తో, చేత, తోడ, తో, లు గాక యింకను సుప్రసిద్ధములగు తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము లున్నయెడల నీ 'చ' సార్థకమగును; మెయిన్, మైన్; చేసి; కొని; మొదలగునవి తృతీయార్థమున నున్నను నవి సుప్రసిద్ధములు గావు.

4. కొఱకు, కై, చతుర్థ్యాః స్తః.

కొఱకు, కై, (అనునవి) చతుర్థికగును (చతుర్థీ విభక్తి ప్రత్యయము లనుట.) వీనిలో 'కొఱకు'ను నన్నయ వాడలేదు. అతనికాలపు శాసనము

18. హు (పుం. అ.) అప.

19. హే (పుం. అ. ఇ. ఉ; స్త్రీ. ఆ) అప.

10. హు (స్త్రీ. ఆ.) అప.

11. హూ (పుం. అ.) అప.
(పుం. ఇ.) అప.
(పుం. ఉ.) అప.

ష. ఏ.

1. ఆఅ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
2. ఆఏ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
3. ఇ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
4. ఊఓ (పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
5. ణో (పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ.
(పుం. ఋ. మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ.

ష. బ.

1. ంమ్ (స్త్రీ. ఓ.) మహా.
2. ణ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. ప్రాశా. విజశా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా.
(పుం. ఇ.) మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
3. ణం (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. శౌర. మాగ. ప్రాశా. విజశా.
(స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ.
(పుం ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ.
(పుం. ఋ.) అర్ధమా.
4. ణా (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.

వానిని 'కు+అయి' అని భేదముచేయవచ్చును. ఆ స్థలములం దచ్చునకే ప్రా ధాన్య మీాఁ బడినది; - కాబట్టి 'కై' కూడ చతుర్థీవిభక్తి ' ప్రత్యయముగ నన్నయ యంగీకరించియుండఁడు.

5. * పట్టి, వలన,కంటే, ఇతి పఞ్చమీ.

పట్టి, వలన, కంటె, అనునవి పఞ్చమి (యందు వచ్చు ప్రత్యయములు)

ఇందు 'పట్టి' అనునది నన్నయ రచించిన భారతమందుగాని, యాతని కాలపు శాసనములందుగాని కానరాదు. (చింతామణి నన్నయకృతమాని); కంటే అని దీర్ఘముగఁ జెప్పుట యార్యాగీతిగణములు చెడకుండుటకు. సంస్కృతములో ఛందోబద్ధముగా తెనుఁగువ్యాకరణమును రచించినప్పు డిట్టి పొర పాట్లు క్షంతవ్యములు. సూత్రమునందు 'పఞ్చమ్యాః' అని యుండవలెను.

6. * అథ లోపల, కి, కు, యొా, క్కాన్యా.

పిమ్మట లోపల, కి, కు, యొక్క, అనునవి యన్య (షష్ఠీ) విభక్తిప్రత్య యము (లగును).

'అథ' అనుపదము పాదపూరణార్థము. 'అథాతో బ్రహ్మ (ధర్మ) జిజ్ఞాసా' లోని 'అథ' వంటిది కాదిది. మంగళార్థమని కొంద అనుకొందురుగాక. 'లోపల' ను జెప్పి 'లో' ను విడుచుట యెందుకో తెలియదు. 'తోడ, తో; చేత,చేలను సూత్రకారుఁడు చెప్పియున్నాఁడుగదా.— 'యొక్క'ను షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయ ములలో నేలచేర్పవలెనో కూడఁ జింత్యము; అది కావ్యములలోఁ గానరాదు; వ్యవహారమున లేదు. వ్యాఖ్యానములందు మాత్రము తెనుఁగు తెలియని సంస్కృతపండితుఁలు కొందఱు వాని నుపయోగించుట కలదు.—సూత్రమున 'షష్ఠీ' అనుటకు 'అన్యా' అనుట గణపూరణార్థము. ఈ 'అన్య' పదమునే 'విషయనిమిత్తాదికా తథైవాన్యా' అనుసూత్రమున 'సప్తమీా విభక్తి' పముగా నుపయోగింపఁబడినది.— 'యొక్కాన్యా' అని సంధిచేయుట విచా ర్యము. 'యొక్కా అన్యాయాః' అనవలసియుండెను. ఏమిచేయును? వ్యాకరణ మును సంస్కృతములోనే వ్రాయవలెను; ఆర్యాగీతులలోనే వ్రాయవలెను. సంస్కృతాంధ్రపండితులు వీని నార్షప్రయోగములందు రేమొా.

7. అం ద్విందు నాస్తు సప్తమీ.

అందు, ఇందు, న, లన్ననో సప్తమీా(విభక్తి ప్రత్యయములు).

'ఇందు' ప్రత్యయమెట్లగునో తెలియదు. 'రామునందు' అనునట్లు 'రామునిందు' అని నన్నయ వాడియుండలేదు ...

ష. ఏ.

6. శ్న (పుం. ఉ.) మాగ.
7. స. (పుం. అ.) చూపై శా.
(పుం. ఇ.) చూపై శా.
8. స్స. (పుం. అ.) మహా. చూపై శా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఋ.) అర్ధమా. జై మహా.
9. స్స (పుం. అ.) అప.
10. హ (పుం. అ. మాగ.
(పుం. ఋ.) అప.
11. హే (పుం. ఉ.) అప.
12. హెూ (పుం. అ.) అప.
13. హెూ (పుం. అ.) అప.

ష. బ.

5. హా (పుం. అ.) అప. (మాగ.)
(పుం. ఇ.) అప.
(పుం. ఉ.) అప.
6. హు (స్త్రీ. ఆ.) అప.
7. హూ (అం. ఇ. ఉ.) అప.

స. ఏ.

1. ఆఅ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
2. ఆఏ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
(పుం. అ.) అప.
3. ఇ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
(పుం. ఇ.) మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా.
4. ఎ. (పుం. అ.) అప.
5. ఏ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై మహా. శౌర. మాగ. పై శా. చూపై శా. జై శౌర. అప.
6. ంమి (పుం. అ.) అర్ధమా
(పుం. ఇ.) అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) అర్ధమా. జై మహా.
7. మ్మి (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. జై శౌర.

స. బ.

వలెను. నన్నయకాలమున ' అలి' గాగమము లేదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది-'తు' నిరర్థకము; '(ద్వితీయా) తు' వంటిదే.—సప్తమ్యాగ'అనవలెను.

* 8. ఓ యీ త్యామన్త్రణం చ వికృతౌ స్యాత్.

'ఓయి' అని పిలుచుటగూడ వికృతియందు (తత్సమేతరములవై) అగును.

'ఓయి' అను నామంత్రణ సంజ్ఞను నన్నయ వాఁడలేదు. దీనిని విభక్తి ప్రత్యయములలోఁ జేర్చి యేలచెప్పవలెనో తెలియదు. •రామోయి! రాముఁడోయి ! అని నన్నయకాలమున పిలుచుచుండిరందురా ? ' చ ' కారమును బట్టి 'ఓయి' తోఁబాటు మఱికొన్ని ప్రసిద్ధములగు (చింతామణి చెప్పినట్టి) ఆమంత్రణ సంజ్ఞలుండెడి వందురా? అయిన నవి యేవి? వానినేల చింతామణి వివరింపలేదు.

9. స్త్రీ పశు జడా న్వినా న్యే మహదాఖ్యాః.

స్త్రీ వాచకములు, పశువాచకములు, జడవాచకములు నగు పదములు దప్ప తక్కినవి మహత్తు లను పేరుగలవి.

ఈ సూత్రమందు 'పశు' అను పదము 'తిర్యక్కు'ల కన్నిటికి నుపలక్షణమనవలెను. లేకున్నఁ బక్షులను సరీసృపములను, మత్స్య, భేకాది జంతుజాలమును, కీటకములను దెలుపు పదములనుగూడ మహద్వాచక పదము లనవలసియుండును. గుణవాచకపదములను గూడ స్త్రీ పశు జడవాచకపదములతో సూత్రమునఁ బరిగణనము చేయవలసియుండును. సూత్రమున మనుష్యులలోఁ బురుషులను దెలియఁజేయు పదములు మహద్వాచకములనియు, మహద్వాచకములుగానిపదము లమహద్వాచకములనియు జెప్పిన బాగుండెడిది. మానవ పురుషత్వారోపణము చేయఁబడిన ప్రాణులను జడపదార్థములను దెలియఁజేయు పదములును మహద్వాచకములే యనవలయును; ఉదా. గరుడుఁడు, హనుమంతుఁడు, జాంబవంతుఁడు; సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు, సముద్రుఁడు, మేఘుఁడు; పులియఁడు, బూచిగాఁడు; జన్నుఁడు, నీలఁడు, దేవుఁడు, రాక్షసుఁడు, మొదలయినవి. మహదమహత్సంజ్ఞలు సంస్కృత వ్యాకరణసిద్ధములు కావు గనుక ప్రత్యేకముగ వాని నేర్పఱుపవలసివచ్చినవి.

10. తద్విశేషణాశ్చాపి.

వాని (మహద్వాచకపదముల) విశేషణములుగూడను (మహద్వాచకములే). ఉదా: రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు; సీత జనకపుత్త్రి; తాత మంచి

ప. ఏ.

(పుం. ఇ.) మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై
మహా.

8. ంసి (పుం. అ.) అర్ధమా.
(స్త్రీ. ఆ.) అర్ధమా.
(పుం. ఇ.) అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) అర్ధమా.

నం. ప్ర. ఏ.

1. అ (పుం. అ.) మాగ. అర్ధమా.
2. ఆ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా.
(పుం. ఋ.) మహా.
3. ఆల (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

4. ఈ (పుం. ఈ.) మహా.

ప. బ.

1. హిం (పుం. అ.) మాగ.
2. హీ (పుం. అ.) అప.

సం. ప్ర. బ.

1. ఆ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా
(నపుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా
(స్త్రీ. ఆ.) మహా అర్ధమా. జై
మహా. శౌర. మాగ.
2. ఆఉ. (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
3. ఆఓ (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
4. ఇఁ. (నపుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా.
5. ఇ (నపుం. అ.) మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
6. ఇం. (నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ. అప.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
7. ఈ. (నపుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.

11. మహతో౽త ఉద్ విభక్తౌ.

విభక్తిప్రత్యయము పరమగుచుండఁగాఁ (దత్సమమగు) అకారాంత (పుంలింగ) మహద్వాచక శబ్దము తుది అత్తున కుత్తు ఆదేశమగును: రామ- రాము. ఈకార్యము తత్సమపదములమీఁదనే కలుగును.

12. మహతస్సో ర్డు జనితో భవే త్పుంసి.

పుంలింగమునందుండు మహద్వాచకమగు నిదంతముకాని (తత్సమ) పదము ప్రథమైకవచనమున డుఙ్ఞు అగును. (జిత్తు నాన్ధ్రశబ్దచింతామణి నిర్వచింపలేదు. జిత్తు బిందుపూర్వకమగు నను నాంధ్రవ్యాకరణ పరిభాష చింతామణికిఁ బూర్వమందుండియు నుండును.) ఉదా: రాముఁడు, శంభుఁడు. మొద

13. ఆమన్త్రణ సుజసో స్తసి క్రమేణ చా దార దాగమా వ న్తే.

సంబోధన ప్రథమైకవచనమునందు హ్రస్వ అకారమును, దీర్ఘాకారమును, ప్రథమా బహువచనమున 'ఆర' అను హ్రస్వఅకారమందుగల ప్రత్యయమును సంతాగమములుగ వచ్చును. 'క్రమేణచాత్' అనుదానిని 'క్రమేణ చ+అత్' అని కాని, క్రమేణ చ+ఆత్, అనికాని విడఁదీయవచ్చును. తపరకరణము చేయుటవలన హ్రస్వాకారమో, దీర్ఘాకారమో, సూత్రకారోద్దిష్టమై యుండును; కాని, యీరీతిగా గోడమీఁది పిల్లివాటముగ సూత్రరచన చేయుట సూత్రలక్షణమగు నసందిగ్ధతకుఁ దోడ్పడదు. గాని, 'ఆరత్' అని 'ఆర' వైఁ దపరకరణము చేయుటవలన 'ఆరా' అను నాగమమును నిషేధించినట్లే యగుచున్నది. సూత్రమువలన 'రాముఁడ, 'రాములార, శంభుఁడ, శంభులార', అను రూపములు సిద్ధించుచున్నవి, రాముఁడా, శంభుఁడా, అనువానిఁ బోలిన రూపములును సిద్ధించుచున్నవని యనుకొనవచ్చును. 'రాములారా' అను నిట్టి రూపములు సిద్ధింపవు. ఈ యాగమము అమహద్వాచక పదముల మీఁదఁగూడ గలుగును: వనమ (-మా?). వనములార; తరువ (-వా), తరువులార; మొదలయినవి. వైకృతపదముల మీఁదఁగూడ నీ యాగమములే వచ్చును: మేఁక (-కా), మేఁకలార; చెట్ట (-ట్టా), చెట్టులార; మొద. 'అనితః' అను పదము పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించుచున్నది. అనిదంతములవై ననుటవలన నిదంతములగు 'కన్నె, ఒంటె, బోదె' మొదలగువాని నేకవచనమున నెట్లు పిలువవలెనో తెలియరాదు; వానికి బహువచనమున లుణ్ణముపై ఆరదాగమము వచ్చును. కన్నెలార, ఒంటెలార, బోదెలార, మొదలయినవి. తేలు, తేల, తేలా (?); తేళ్లు, తేళ్లార (?); ఎద్దు, ఎద్ద (-ద్దా?), ఎడ్లార (?).—ఇట్టిచోట్ల నెట్లు పిలువవలెనో చింతామణి...

సం. ప్ర. ఏ.

5. ఉ (నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
6. ఏ. (పుం. అ.) మాగ.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా.
7. ఓ (పుం. అ.) అర్ధమా.
(పుం. ఋ.) మహా.
8. ం=మ్ (పుం. ఋ) మహా.

సం. ప్ర. బ.

8. ఊ (నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
7. ఓ. (పుం. ఋ.) అర్ధమా.
8. ణి (నపుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా
జై శౌర.
(నపుం. ఇం.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
9. ణో (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
10. హాం (పుం. అ.) అప.
11. హాం (పుం. అ. ఇ. ఉ.) అప.

(-యా)' అను మొదలగు సంబోధన ప్రథమైకవచన రూపము లేర్పడును; అనువర్తించినయెడల హరి, (-రీ); హరులార, మొదలగు రూపములకుఁ జింతామణియందు దిక్కు లేకుండను.

14. లుజసో లశసో౽లాన్తాత్.

లకారాంతముకాని పదము ప్రథమాబహువచనమున లువర్ణకమును, ద్వితీయా బహువచనమున లవర్ణకమును (వచ్చును)—ఈ సూత్రము తత్సమ వైకృతపదములకు రెంటికిని వర్తించును. రాములు, రాములన్; హరులు, హరులన్; శంభులు, శంభులన్, దాతలు, దాతలన్; గుణవంతులు, గుణవంతులన్; స్త్రీలు, స్త్రీలన్; మాటలు, మాటలన్; పాములు, పాములన్; గేఁదెలు, గేఁదెలన్; మొద. 'లు జసః' అనుటవలన జస్స్థానమున 'లు' వర్ణకము వచ్చునని యర్థము; అందుచే 'లు' అనునది ప్రథమా బహువచనమున వచ్చు ప్రత్యయమని తెలియుచున్నది. 'డుఙువులవఃి ప్రథమాస్యాత్' అను సూత్రమున లువర్ణము ప్రథమావిభక్తి వర్ణకముగ నింతకుముందే తెలుపఁబడినది. ఈ సూత్రమున నది ప్రథమాబహువచనమునందు వచ్చునని ప్రత్యేకింపఁబడినది. అందువలన 'డు, ము, వు', ప్రథమైకవచనమున వచ్చునని తేలుచున్నది. ఇఁక 'ల శసః' అనునప్పుడు 'శస్సు' స్థానమున 'ల' వర్ణము వచ్చునని వ్యాఖ్యానము చేయవలెను. అప్పుడు ద్వితీయా బహువచనమున రామశబ్దమునకు 'రాముల' అని నిలుచును. ఇది ద్రుతప్రకృతికము గావున 'రాములన్' అని యగును. 'కూర్చి, ల, ను, ని', లు ద్వితీయావిభక్తి వర్ణకములుగఁ జింతామణి చెప్పుటచేతను, వానిలో 'ల' వర్ణమును ద్వితీయా బహువచనమునకుఁ బ్రత్యేకించుటచేతను, మిగిలిన 'కూర్చి, ను, ని', లేకవచనమునందు మాత్రము వచ్చునని చెప్పవలసి వచ్చును. నకారపుఁబొల్లే ద్రుతముగావునను, ప్రత్యయముపై మఱలఁ ప్రత్యయము చేరుట కూడదనుట వైయాకరణ సంప్రదాయ మగుటచేతను 'రాములను' అనుజానిఁబోలు రూపములు చింతామణి ప్రకారము సిద్ధింపవు. 'అలాన్తాత్' అనుటవలన బెజవాడ యుద్ధమల్లుని శాసనములోని 'మలినురు' అను రూపమునకు గతి కలుగదు. ఈ సూత్రము వైకృతపదములకును వర్తించుచున్నయెడల 'బలియురు' మొదలగు రూపములకు గతిలేదు.

15. లాన్తా త్తు రుళౌ తయోః క్రమేణ న్తః.

లాంత పదమున కన్ననో యా రెంటికిని (లు, ల వర్ణకములకు) రు, ర, లు వరుసగ నగును. బాలుఁడు, బాలురు, బాలురన్; 'లాంత' మనుటవలన నతి వ్యాప్తి కలుగుచున్నది: అనలురు, అనిలురు, మొదలగు బహువచనరూపములు

సంస్కృత హలంతశబ్దములు.

(1) సంస్కృత త - కారాంతశబ్దముల తుది తకారము ప్రాకృతమున లోపించును. మిగిలినరూపము నంతమందుగల యచ్చుల ననుసరించి వానికి విభక్తి రూపములు గలుగుచుండును: ఉదా. మహా. ఇందఇణా = ఇంద్రజితా; ఇందఇణో = ఇంద్రజితః; ఇందఇస్స = ఇంద్రజితః; ఇందఇమ్మి = ఇంద్రజితి.

(2) ఒకప్పుడు తుది తకారము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము తుది యచ్చునకు దీర్ఘము గలుగును. ఉదా. తడీ = తడిత్; తళీ = తడితమ్; మరూ= మరుత్; విజ్జూ = విద్యుత్; జగత్ = మహా. ప్ర. ఏ. జఅం; అర్ధమా. జగే; అప. జగు;- ద్వి. ఏ. అర్ధమా. జగిం = జగతమ్; ఏక. షష్ఠీ. అప. జఅస్సు = జగతః; స. ఏ. మహా. జఅమ్మి = జగతి, జఏ = జగతి; అర్ధమా. జగఈ, జగంసి=జగతి; జై. శౌర. స. ఏ. జగది; అప. జగి = జగతి.— స్త్రీలింగ శబ్దములందు. ప్ర. ఏ. వచనమున తకారముపై ఆ-కారముచేరి, తా = ఆ, యా, లుగా మాఱును; ప్ర. ఏ. మహా. సరిఆ; జై. మహా. సరియా; అప. సరిఅ ('ఆ'కు హ్రస్వము) = సరిత్; మహా. షష్ఠీ బ. సరిఆహ; అప. తృ. బ. సరిహిం = సరిద్భిః;- విజ్జూఏ, విజ్జుణా, విజ్జుణో = విద్యుతః (ప్ర. బ.)

(3) (i) -అత్ - మత్ - వత్, అంతమందుగల సంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైక వచనరూపముల తుది నకార మనుస్వారమగును; నకారమునకుఁ బూర్వమందున్న ఆకారమునకు హ్రస్వము గలుగును - ఉదా. జాణం = జానన్; విజ్జం = విద్వాన్; చక్ఖుమం = చక్షుష్మాన్; దిట్ఠిమం = దృష్టిమాన్; ఆయవం నాణవం ధమ్మవం బంభవం = ఆత్మవాన్, జ్ఞానవాన్, ధర్మవాన్, బ్రహ్మవాన్; పుట్ఠవం = స్పృష్టవాన్; థామవం = స్థామవాన్; కువ్వం = కుర్వన్; మహం = మహత్; అరహం = అర్హన్; భఅవం = భగవాన్;— కొన్నియెడల నిట్టుమార్పు వైకల్పికముగఁ గలుగును: శౌర. షష్ఠీ. ఏక. రుమణ్ణదో = రుమణ్వతః; కాని, ప్ర. ఏ. రుమణ్ణో = రుమణ్వాన్.

(ii) కొన్నియెడల అత్, మత్, వత్, అనున వంతమందుగల సంస్కృతశబ్దములకుఁ బ్రాకృతమునఁ బ్రథమైకవచనమున- అంత,- మంత, - వంత,- అను నంతములుగల రూపములు ప్రాతిపదికము లగును. ఉదా. పి అంతో = పిబన్; చలంతో = చలన్; గుణవంతో = గుణవాన్; అర్ధమా. మూలమంతే = మూలవాన్; కందమంతే = కందవాన్; వణ్ణమంతే = వర్ణవాన్ గంధమంతే = గంధవాన్;- తృ. ఏ. పిఅంతేణ=పిబతా; జంపంతేణ=జల్పతా ష. ఏ. భగవంతస్స = భగవతః; జాణంతస్స = జానతః; భగవంతస్స = భగవతః; హణుమంతస్స = హనుమతః మొద.

పూర్వమగు నదంత మహద్వాచక తత్సమ లకారమని కొందఱందురు. కాని, సూత్రమువలన నీ విషయము స్పష్టముకాదు. అట్లనుకొన్నచో మల్లురు, మల్లురన్, దయాళుఁడు, దయాళురన్, మొదలగురూపము లీ సూత్రమువలన సిద్ధింపవు.

16. నిరమో మహతామ్.

మహద్వాచక పదములకు ద్వితీయైకవచనమున ని వర్ణకము వచ్చును: రాముని (న్), శంభునిన్, రంగనిన్, మాలనిన్, అల్లునిన్ మొదలయినవి. ని వర్ణము డుమంత శబ్దములమీఁదనే వచ్చును; కావున తాతను (న్) అన్నను (న్), మామను (న్), మొదలగువానియందు రాదు.

17. లుక్చ స్యాత్.

(ఆ నివర్ణమునకు) లోపముకూడ నగును.'చ' కారము బాహుళకత్వమును దెలుపును: రామున్, శంభున్, బలియున్, మొద. వైకృతాదంత డుమంతములం దుత్తున కుత్తుకలుగనప్పుడు నివర్ణమునకు లోపము కలుగదు. ఉదంత వైకృత డుమంతములపై నివర్ణలోపము వైకల్పికము: అల్లునిన్, అల్లున్; తమ్మునిన్, తమ్మున్ మొద.

18. కర్మప్రవచనీయకే కూర్చిః,

కర్మప్రవచనీయార్థమున 'కూర్చి' (యనునది వచ్చును.)

సంస్కృతమున 'అను, ఉప, ప్రతి, పరి, అభి, అధి, సు, అతి, అపి' అనునవి యుపసర్గగతిసంజ్ఞికములయినను ద్వితీయా విభక్త్యంత రూపముపైఁ జేరి కర్మమును స్పష్టముగఁ బ్రకటించుచుఁ గర్మప్రవచనీయసంజ్ఞను బొందుచున్నవి.అవి కర్మప్రవచనీయములుగ నుపయోగింపఁబడినప్పు డవ్యయములై క్రియలయర్థముతో నన్వయించుచుండును. ఉదా. నదీ మన్వవసితా సేనా=సేన నది వెంబడివిడిసియున్నది; అనుహరిం సురాః=సురలు హరికంటె హీనులు; ఉప హరిం సురాః = సురలు హరికంటె హీనులు: వృక్షం ప్రతి(-పరి,-అను)విద్యోతతేవిద్యుత్ = మెఱపు చెట్టువంక (-ప్రక్క,- వైపు) మెఱయుచున్నది;భక్తో విష్ణుంప్రతి (-పరి-అను) = విష్ణునియెడ (- వంక,- యందు) భక్తుఁడు;హరిం ప్రతిలక్ష్మీః = లక్ష్మి హరిపాలు; వృక్షంవృక్షంప్రతి (-పరి అను) సిఞ్చతి=చెట్టుచెట్టును తడుపుచున్నాఁడు. హరిమభి వర్తతే = హరివంకఁ దిరుగుచున్నాఁడు. భక్తో హరిమభి = హరియెడ (-వంక) భక్తుఁడు; దేవం దేవమభి సిఞ్చతి = దేవతను దేవతను అభిషేకించుచున్నాఁడు; సుసిక్తం భవతా = తాము బాగుగా నభిషేకించినారు; అతిదేవాన్ కృష్ణః = కృష్ణుఁడు దేవత

(iii) కొన్నియెడల అత్, మత్, వత్ అంతమందుగల సంస్కృతశబ్దముల తుది తకారము లోపించి తత్పూర్వ స్వరము దీర్ఘమగును: అర్హాన్ = అరహా, అరిహా: హనుమాన్ = మహా. హనుమా మొదలయినవి.

(4) తక్కిన సంస్కృత హలంత శబ్దములకును ప్రాకృతమున సాధారణముగ తుదిహల్లు లోపింపఁగా మిగిలిన యజంతరూపములు ప్రాతిపదికములయి యాయా యజంతపదముల యట్లే విభక్తి రూపములను పొందుచుండును. కొన్నియెడలఁ బ్రథమేతర విభక్తులం దజంతశబ్దములకు హలంత రూపములును హలంతశబ్దముల కజంతరూపములును గలుగుట కాన్పించును. ఉదా.

రాఆ, రాఓ = రాజా (ప్ర. ఏ.), రాఆణం, రాఇణం, రాఅం, రాయం =రాజానమ్; రణ్ణా, రాఏణ = రాజ్ఞా, రణ్ణో, రాఆదో, రాఆదు=రాజ్ఞః (ప్ర. ఏ.); రణ్ణో, రాయస్స = రాజ్ఞః (ష. ఏ.); రాఇమ్మి, రాఅమ్మి, రాఏ = రాజ్ఞి, రాజని (స. ఏ.); రాఆణో, రాఆ = రాజానః (ప్ర. బ.); రాఆణో, రాఆ = రాజ్ఞః (ద్వి. బ.); రాఈహిం, రాఏహిం = రాజభిః; రాఈహిం, రాఈహింతో, రాఈసుంతో, రాఆసుంతో = రాజభ్యః (పం. బ.); రాఈణం, రాఇణం, రాఆణం, రాయాణం = రాజ్ఞామ్ (ష. బ.); రాఈసుం, రాఏసుం = రాజసు; ఆయా, ఆదా, అప్పా = ఆత్మా (ప్ర. ఏ.); పెమ్మం = ప్రేమన్; పెమ్మస్స = ప్రేమ్ణః; నామం = నామ (ప్ర. ఏ.); కామిస్స = కామినః (ష. ఏ.); మొదలయినవి.

పై వివరణమునుబట్టి ప్రాకృతభాషలయందే విభక్తి ప్రత్యయముల విషయమున నెట్టి యవ్యవస్థ యేర్పడినదో తెలియఁగలదు. కొన్ని ప్రాకృతములలో నేకవచన బహువచన రూపములందు భేదము పోయినది, కొన్నిటిలో ననేకవిభక్తుల కేకరూపము కలిగినది. ఇందువలన నేరూప మేవిభక్త్యర్థమున వాడఁబడినదో తెలిసికొనుట కష్టమైనది. ఈ పరిస్థితులు గ్రాంథిక ప్రాకృతములందే యిట్లుండఁగా వ్యావహారిక ప్రాకృతముల మాట వేఱ చెప్పనక్కఱలేదు. విభక్తి వచనము లొక్కటే ప్రత్యయముచే తెలుపఁబడు నవస్థ యంతరింపగా, కేవల విభక్తిని దెలుపు సాధనము లోపింపగాఁ దత్తత్ప్రాకృత భాషలను మాట్లాడుజనులు బహువచనమును దెలుపుటకుఁ బ్రత్యేకపదములను, విభక్తిని దెలుపుటకు వేఱుపదములను వాడుకొనఁ జొచ్చిరి. బహువచనమును గూర్చిన పదము లింతకుముందు వివరింపఁబడినవి. ఈ పదములును వికారములనుబొంది ప్రత్యయములుగ మాఱినవి. విభక్త్యర్థమును బోధించు క్రొత్తపదములును నానాఁటికిని బ్రత్యయములయినవి. ఇవి యేకవచనమున నొకప్పుడు ప్రథమావిభక్త్యేకవచన రూపముమీఁదను నొకప్పుడు

పై వివరణమునుబట్టి కర్మప్రవచనీయకము లనునవి సాధారణముగఁ గర్మమును దెలుపు పదముల ద్వితీయా విభక్త్యంతరూపములపైఁ జేరుచుండు ననియు, తాము మాత్రము విభక్తి ప్రత్యయములు కావనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. కాని చింతామణి 'కూర్చి' ని ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయముగాఁ దెలుపుచున్నది. అట్లు చెప్పుట వైయాకరణ సంప్రదాయ విరుద్ధము. 'కూర్చి' యెప్పుడును ద్వితీయా విభక్త్యంతపదములమీఁదనే వచ్చుచుండుటచే దానికిఁ గర్మప్రవచనీయ సంజ్ఞతగియున్నది, కాని యది ద్వితీయా విభక్తి 'ప్రత్యయము' కానేరదు. 'కూర్చి' అను నొక్కదానినే కర్మప్రవచనీయార్థమునఁ జెప్పి, తత్తుల్యములగు 'వంక, ఎడ, అందు, వెంబడి, ప్రక్క, వైపు, పట్టి, చేసి' మొదలగు వానినిగూడఁ గర్మప్రవచనీయ సంజ్ఞికములుగ నుదాహరింపకుండుట చింత్యము.

19. మహతో నిత్తౌ విభక్తౌ టాదౌ వచనద్వయే క్రమేణ స్తః

మహద్వాచక పదములకంటెఁ బరముగ తృతీయ మొదలుకొని యుండు విభక్తి ప్రత్యయములు చేరునపుడు (వాని ప్రాతిపదికములపైఁ దొలుత) నేకవచనమున 'ని' అనునదియు, బహువచనమున 'ల' అనునదియు (నాగమాక్షరములుగ) వచ్చును. తృతీయాదివిభక్తులందు ప్రత్యయములు చేరుటకుముందు ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికముపై నేకవచనమున 'ని' అనునదియు, బహువచనమున 'ల' అనునదియు నాగమములుగఁ జేరునని యర్థము. ద్వితీయైకవచన బహువచనములందు క్రమముగా 'ని, ల' అనునవి ప్రత్యయము లగుచుండఁగా నవి తృతీయాదులం దాగమవర్ణము లగుచున్నవని యభిప్రాయము: రామునిచేత, రాములచేత; మొద. ఏకవచనమున 'ని' గాగమము వైకల్పికమని సూత్రమువలనఁ దెలియదు గాన 'రాముచేత' మొదలగు రూపములును గలవు. ఈ సూత్రమునందలి 'మహతః' అను పదము డుమంతములగు తత్సమ వైకృత మహద్వాచక పదములకే చెల్లును.

20. టాది విభక్తౌ నిర్నైత్యేకే.

తృతీయాద్యేక వచనములందు నిగాగమము లేదని కొంద(ఱందురు). రామునిచేత, రామునికొఱకు, రామునికంటె, రామునికి, రామునియందు, అను నిగాగమముతోడి రూపము లుండవనియు 'రాముచేత' మొదలగు రూపములే యుండుననియు నొక మతముగలదని యభిప్రాయము. కొంద ఱనుట వలన చింతామణికిఁ బూర్వమం దాంధ్రవ్యాకరణములు గలవని స్పష్టమగుచున్నది.

21. నామన్త్రణే డు ఊత్యన్యే.

ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికముమీఁదను జేరుచుండెను; బహువచనమున బహువచన బోధక పదముమీఁదనో తద్వికారమగు ప్రత్యయము మీఁదనో చేరుచుండెను. ఆధునిక కార్యభాష లనఁబడు హిందీ, బంగాళీ, మరాఠీ మొదలగు భాషలలో నీవిధానము నెలకొనినది. ఇదేవిధానము ద్రావిడభాషలయందును గాన్పించు చున్నది. ఇందువలన నీపద్ధతి నాధునికార్యభాషలు ద్రావిడ భాషలనుండి యెరవు తెచ్చుకొనినవని యాధునిక పాశ్చాత్య పండితు లభిప్రాయపడసాగిరి. ఈ యెరవువాదము సమంజసముగ నున్నట్లు తోఁపదు. ద్రావిడభాషల పూర్వచారిత్ర కావస్థనుగూర్చి మనకుఁ దెలియదు; అట్లే యాధునికార్య భాష లనఁబడు వాని పూర్వచారిత్ర కావస్థయు మనకుఁ దెలియదు. ఈ రెండువర్గముల భాషలకును వాఙ్మయావస్థ కలిగిననాఁటికిఁ గొంచెము పూర్వ మాయాభాషల మాట్లాడు వారి ప్రదేశములందు కనఁబడు శాసనాదులవలనఁ దత్తత్ప్రదేశములందు ప్రాకృతభాష లుండినట్లు మనకుఁ దెలియుచున్నది. కావున నాయా ప్రాకృతభాషలే వివిధ వికారములను ప్రత్యేకముగఁ బొంది ప్రత్యేక భాషలుగఁ బరిణమించినవని యనుకొనుటయే యుక్తియుక్తమగును గాని, చారిత్ర కాధారములేక ద్రావిడులను నొక జాతివా రార్యులు భరతవర్షమునఁ బ్రవేశించుటకుఁ బూర్వ మీదేశమం దెల్లెడల వ్యాపించి యుండిరనియు, వారిభాష యార్యభాషలకంటెఁ బటుత్వము గలదై, యార్యుల నాగరికతకంటె నెక్కువ నాగరికతను దెలుపునదియై, సమస్త విధముల సాంస్కృతిక భాషల నిర్మాణమునే మార్పగలుగునంతటిశక్తి గలదియై యుండెననుటయుఁ బొసగదు. ద్రావిడభాషలును ప్రాకృతభాషలే; ప్రాకృతభాషలందు గాన్పించు పరిణామమే ద్రావిడభాషల యందును గాన్పించుచున్నది. విభక్త్యర్థములఁ దెలుపు విషయమున నార్యభాష లనఁబడు వానికిని ద్రావిడభాషలకును దగ్గఱి పోలికలు కాన్పించుచున్నవి. ఆ పోలికలను వివరించుటకుఁబూర్వ మాధునికార్య భాషలందలి విభక్తి ప్రత్యయములను, విభక్త్యర్థములఁ దెలియఁజేయు పదములను వర్గీకరించి యీ క్రింద చూపుచున్నాను.

ప్రథమావిభక్తి

ప్రథమయం దార్యభాషలలో సాధారణముగఁ బ్రత్యయములు లేవు. కొన్ని భాషలందుమాత్రము కరణ కారకము గలిగిన తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయముతోఁ గూడిన రూపము ప్రథమైకవచనమున నిలిచినది. బంగాళీ భాషలో ప్రాణివాచక పదములపై నవి సకర్మక క్రియలతోఁ గూడియున్నప్పు డీ ప్రత్యయము చేరుచుండును. ఉదా. బంగాళీ: సంతాన్; ప్ర. ఏ. సంతానే; పితా, ప్ర. ఏ. పితాయ్ మొద. ఇట్టి సందర్భములందే తూర్పుహిందీ

రాముఁడ' అను దానినిబోలు రూప ముండదని కొందఱ యభిప్రాయమని సూత్రము చెప్పుచున్నది.

20, 21 సూత్రములందలి కార్యములు చింతామణి కర్త కిష్టములో కావో స్పష్టముకాలేదు.

22. టా స శ్చేతః.

తృతీయావిభక్త్యేక బహువచనముల రెంటను చేత వర్ణకమగును— 'టాస్' అను ప్రత్యాహారము ప్రాకృత వ్యాకరణముననుసరించియున్నది.'తో, చేత, తోడ, చే, చ తృతీయాయా' అనిచెప్పి మఱల 'చేత'ను గూర్చి సూత్రించుట ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములుగా నిరూపింపఁబడినవానిలోఁ గొన్ని యేకవచనమందును గొన్ని బహువచనమునందును జేరుచుండఁగా, తృతీయైక బహువచనముల రెంటను చేత వర్ణకమే చేరునని చెప్పుటకు. తృతీయావిభక్తి సంస్కృతమునం దేయే యర్థములందు వచ్చునో యా యర్థములలో (సహార్థమునందు తప్ప) దక్కినయర్థములందు చేత వర్ణకము వచ్చునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము. ఆ యర్థములందెల్ల తెనుఁగున చేతవర్ణకము వచ్చునాయనువిషయము విచార్యము. 'చే'వర్ణకమునుగూర్చి చింతామణిప్రత్యేకముగఁ దెలుపకున్నను నదియు 'చేత'యను నర్థమునందే వచ్చునని తత్కర్తయాశయమై యుండును.

23. జేసఃకై కొఱకూ.

చతుర్థీ విభక్తి యందు కై, కొఱకు' అనునవి (ప్రత్యయములుగ) వచ్చును. కై, కొఱకు, లను నన్నయవాడలేదనియు, నాతనికాలపు శాసనములందయినను, నవి కానరావనియు నింతకుముందు తెలుపఁబడినది.

24. ఙసి స ఉచ్యతే వలనః.

పంచమికేక బహువచనముల రెంటను వలన వర్ణకము చెప్పబడుచున్నది.

25. నః కౌ.

'కు' వర్ణకము పరమగుచుండఁగాఁ బ్రథమేతర విభక్త్యేకవచనప్రాతిపదికముపై నగాగమ మగును. ఇంతకుముందు తృతీయాది విభక్త్యేకవచనమున 'ని' గాగమ మగునని చెప్పఁబడినది. ఈ సూత్రముప్రకారము 'కు' వర్ణము పరమగునప్పుడు 'ని' గాగమము రాదనియు, నగాగమ వచ్చుననియుఁ దెలియుచున్నది. రామునకు, శంభునకు, గురునకు, తమ్మునకు, అలునకు మొద.

భాషయందును 'నే' అనుప్రత్యయము చేరును. ఈ ప్రత్యయము సంస్కృత మందలి 'నా' (మునినా, హరిణా మొద.), 'ఇన' (రామేణ, ధనేన మొద.) అను ప్రత్యయముల వికారమని యాభాషల వ్యాకరణములను వ్రాసినవారు తలంచుచున్నారు. ఈ యభిప్రాయమునే నేఁటి పాశ్చాత్య విద్వాంసులును భాషాపరిశోధకులును వెల్లడించి యున్నారు. ఈ 'నే' ప్రత్యయము ప్రాచ్య హిందీయందుకంటె ప్రతీచ్య హిందీభాషయం దెక్కువ ప్రచారమునం దున్నది. మరాఠీ భాషయం దిది యేకవచనమున 'నే' గను బహువచనమున 'నీ' గను గాన్పించుచున్నది. కెల్లాగ్ పండితుఁడు తన తూర్పుహిందీవ్యాకరణమున నీ ప్రత్యయమునకు సంస్కృతమునఁ గానవచ్చు తృతీయ యందలి 'నా' మూలము కాదనియు, నది 'లగ్' ధాతు కృదంత రూపమగు 'లగ్య' అను దాని యపభ్రంశరూపమనియుఁ దలంచుచున్నాఁడు.

హైజోంగు భాషలోఁ బ్రథమైక వచనమునఁ బ్రాణివాచక పదములపై -'రా' అనునది చేరును: పలా-రా = పుత్త్రుఁడు మొద. ఒకప్పుడు ప్రథమైక వచనమునఁ బ్రాణివాచక పదములపై '-ఆ' చేరును: హా పాలా కుబాలే= ఆ పిల్లవాఁడు కొట్టెను; మొద. అస్సామీ భాషలోఁ బ్రథమైక వచనమునఁ సకర్మక క్రియలతోఁ గూడియున్నప్పుడు పదములతుదివర్ణము కొన్ని వికారములను బొందును: ఉదా. మానుహ్ = మనుష్యుఁడు, ప్ర. ఏ. మానుహే; పుత్ర = పుత్రుఁడు, ప్ర. ఏ. పుత్రయ్; గా = శరీరము, ప్ర. ఏ. గాఇ; సరాఇ = పక్షి, ప్ర. ఏ. సరాయే; సకు = నేత్రము, ప్ర. ఏ. సకు-వే; నాఓ = నావ, ప్ర. ఏ. నా-వే; మొద.

ఇట్లున్నను న ప్రాణివాచక పదము లన్నిటిమీఁదను, ప్రాణివాచక పదముల కొన్నిటిమీఁదను బ్రథమైకవచనమున నెట్టి ప్రత్యయముగాని, ప్రత్యయ సదృశమగు పదముగాని చేరకుండుటయే కానఁబడుచున్నది. ఉదా. బంగాలీ: ప్ర. ఏ. గాఛ్ = చెట్టు; కుక్కుర్ = కుక్క; ఒఱియా: పురుష = పురుషుఁడు; ఘర = ఇల్లు; మొద.

ద్వితీయా విభక్తి

ఉత్తరార్యభాషలలో సాధారణముగాఁ బ్రథమైకవచనరూపమే ద్వితీయైక వచనమునను గానవచ్చును. కాని, కొన్నియెడల చతుర్థీ, షష్ఠీ ప్రత్యయములు చేరియు నీ భాషలయందు ద్వితీయావిభక్త్యర్థమును గలిగించుచుండును. కొన్నిభాషలలో నీ క్రింది చతుర్థీ షష్ఠీ ప్రత్యయములు ద్వితీయా విభక్త్యర్థమునఁ గానవచ్చుచున్నవి:

షష్ఠియందు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడే నగాగమము కలుగును: కి, యొక్క, లో, లోపల అనునవి చేరునపుడు 'ని' గాగమమే కలుగును. రామునికి, రాముని (యొక్క), రామునిలో, రాముని లోపల.

26. జమఃశు రనితాన్.

ఇదంతములుకాని పదముల షష్ఠ్యేకబహువచనముల రెంటను కు వర్ణకము వచ్చును. ఇందువలనఁ బైసూత్ర వ్యాఖ్యవలన నేర్పడిన 'రామునికి, శంభునికి', మొదలగురూపములు కలుగవని తెలియుచున్నది. ఈ సూత్రము తత్సమవైకృత పదము లన్నిటిని జెల్లును: రామునకు, శంభునకు, దాతకు, తాతకు మొద.

27. అందు జీపః.

సప్తమ్యేక బహువచనముల రెంటను 'అందు' వర్ణకముచేరును. 'మహతో నితా' అను సూత్రముచేత నిగాగమము : రామునియందు, శంభుని యందు, మగనియందు. 'టాది విభక్తౌ నిర్నేత్యేకే,' 'నుమ్వోతః' అను సూత్రములవలన 'రామునందు, శంభునందు మొద. తక్కినచోట్ల నాగమను లేకుండ దాతయందు, తాతయందు, మాటయందు, చెట్టునందు మొద.

28. సవిధర్తినా మిందు.

దగ్గఱగా నున్న (వస్తువులను దెలుపు పదముల) కిందువర్ణకమగును— 'ఇందు' అనునది ప్రత్యయము కాదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

29. తోడ సహార్థే టాసః.

తృతీయైక బహువచనముల రెంటను సహార్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చును.—తృతీయా విభక్తికి సంస్కృతమునఁగల యనేకార్థములలోసహార్థక మొకటి; ఆ యర్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చునని యర్థము. తక్కినయర్థము లందు 'చేత' వర్ణకమగునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.— సహార్థమున 'చేత' వర్ణకముచేరుటయుఁ గలదు. కర్తిచేత నఱికెను. కర్తితోడనఱికెను.— సూత్రకారుఁడు 'తో' వర్ణకమును తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముగఁ జెప్పియు దాని యుపయోగమును బ్రత్యేకముగ వివరింపకుండుట యది 'తోడ' యర్థమందే వచ్చునను నభిప్రాయముతో నై యుండును.

30. పట్టీతి తు పఞ్చమీ గుణే హేతౌ.

'పట్టి' యనునదన్నవో పంచమియందు గుణము, హేతువు, అనునర్థము లందు వచ్చును. జాడ్యముంబట్టి (గుణము) మంచమెక్కెను; జ్ఞానముంబట్టి

బంగాళీ:—కే; హైజోంగు:- కే,- గే,- రా అస్సామీ: - అక్, -ఆకే;- క్,- కే; హిందూస్థానీ:- కో; దక్షిణీ: కో ,కూ, కే, తైఁ, క-తైఁ, కనే; వ్రజభాష: కుఁ, కూఁ, కౌఁ, కఇ, కేఁ; కనౌజీ:కోఁ, కాఁ; బుందేలీ: కోఁ, ఖోఁ; బనాఫరీ: ఖాఁ, కాఁ, కా, కౌఁ, కై.

తృతీయా విభక్తి.

తృతీయా విభక్తియం దీక్రింది ప్రత్యయములును విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయములును గాన వచ్చుచున్నవి :—

బంగాళీ:—తే (ఇది చాల నరుదు);- కర్తృక్; దియా, మొద.- హైజోంగు:- దే,- దిఆ,-ది.

అస్సామీ:—ఏరే; య్;- ఏ;- రే;- వే;- వేరే; ఉదా: మానుహ్ = మనుష్యుఁడు, తృ. ఏ. మానుహే, మానుహేరే; పుత్ర = పుత్త్రుఁడు, తృ. ఏ. పుత్ర-య్, పుత్ర- ఏరే; గా = శరీరము, గా-యే, గా-రే; సరాయ్ = పక్షి; తృ. ఏ. సరాయే, సరాఇ-రే, సరాయ్-ఏరే; సకు = నేత్రము, తృ. ఏ. సకు-వే, సకు-రే, సకు-వేరే; నావ్ = నావ, తృ. ఏ. నావే, నావే[illegible] మొ.

మైథిలీ లేక ప్రామాణిక బిహారీభాష:—ఇందు 'ఏ' అనున దొక్క[illegible] సరియైన తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయము. దీనిపై తృతీయావిభక్త్యర్థమున [illegible] యరుదుగ [illegible]తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయములగు 'ఏ; హి; హి' అను వాని[illegible] జేర్చుటయుఁ గలదు.

పశ్చిమ హిందీభాషా భేదమగు బనాఫరీభాష :— ఇందు-'తై' అన[illegible] నది తృతీయా విభక్త్యర్థమునఁ జేరును.

పంజాబీ భాషలో 'తే, తో, థో, దో' = చేత, తో, వలన, 'న[illegible] ఉండి' అను ప్రత్యయములు తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయములుగఁ బరిగణింప[illegible] బడుచున్నవి.

మరాఠీభాషా భేదమగు కొంకణిలో 'కడె' అనునది 'తో' అను తృతీయ[illegible] విభక్త్యర్థమునఁ బ్రాతిపదికములపైఁ జేరుచుండును : ఉదా. బాపాయ్-కడె[illegible] తండ్రితో, తండ్రికడ.

పిశాచ భాషలలో పషాయి భాషయందు 'దే' అను ప్రత్యయమున[illegible] వర్షిక్వార్ భాషయందు 'ఇంద' అను ప్రత్యయమును ద్వితీయా విభక్త్య[illegible] మున వచ్చును.

రాదని యింతకుముందు దెలుపఁబడినది. 'పఞ్చమీ' అనుటకు 'పఞ్చమ్యాః' అని కాని 'జ సి నః' అనికాని యనవలసియుండెను.

31. కంటె ఽ న్యారాదాదేః.

'అన్య, ఆరాత్' మొదలగు నర్థములందు 'కంటె' వర్ణకము పంచమ్యర్థమున నేక బహువచనములందు వచ్చును. 'కంటే' అని దీర్ఘము చెప్పుట గణములుసరిపోవుటకు; తెనుఁగు వ్యాకరణమును సంస్కృతమునందును ఛందోబద్ధముగ వ్రాయుటవలన నవసరమిది. "అన్యారా దితరర్తే దిక్ఛబ్దాంచూత్తరపదాజాహియుక్తమ్" అని పాణిని సూత్రము.

కృష్ణునికంటె నన్యుఁడు (భిన్నుడు, ఇతరుఁడు); వనముకంటెదగ్గఱ (దూరమున); 'ఋతే' అనునర్థమునఁ దెనుఁగునఁ బంచమిరాదు: కష్ణుఁడుతప్ప); గ్రామముకంటెఁబూర్వము: ఫాల్గునము చైత్రముకంటెఁ బూర్వము (కాని) కాయముయొక్క పూర్వము); గ్రామముకంటె వెనుక; గ్రామముకంటె బయట, మొద.

32. లోపల నిర్ధారణోద్భవా షష్ఠీ.

'లోపల' వర్ణకము నిర్ధారణార్థమునఁ బుట్టిన షష్ఠీ(ప్రత్యయము).

సూత్రమున 'ఉద్భవా' యనుట గణముకొఱకు; నిర్ధారణోద్భవాయాః షష్ఠ్యాః' అనియుండవలెను. 'అందు' వర్ణకమును గూడ నిర్ధారణార్థమున నుపయోగింపవచ్చును; అయినను జింతామణి దానిని సప్తమీప్రత్యయముగఁ దెలుపుచున్నది. 'అందు' అను నర్థమున 'లోపల' వర్ణకము నుపయోగింపవచ్చును; అయినను నది షష్ఠీప్రత్యయముగఁ జెప్పఁబడినది. నిర్ధారణార్థము లేకున్నను నన్నయ 'లో,లోపల'లను వాడియున్నాఁడు. అవి ప్రత్యయములు కావనియు 'అంతర్' అను నవ్యయము నర్థముగల దేశ్యపదములనియు నహోబలుని తలంపు.

33. యొక్క చ శేషే షష్ఠీ.

సంబంధార్థమున 'యొక్క' అనుప్రత్యయము షష్ఠియందువచ్చును. 'యొక్క'కు కావ్యములందుగాని, వ్యవహారమునందుగాని ప్రయోగము లేదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

34. విషయనిమిత్తాదిజా తషై వాన్యా.

అట్టే ఇతరమైన 'న' అనున సప్తమీ ప్రత్యయమును విషయనిమిత్తాద్యర్థములందు వచ్చును.— ఈ సూత్రమున కహోబలుఁడు "విషయనిమిత్తాద్యర

చతుర్థీ విభక్తి

ప్రాకృత భాషలలోనే చతుర్థీ, షష్ఠీ విభక్తులకు భేద మంతరించినది రెండింటియందును నాయాభాషలం దొక్కటే విభక్తి ప్రత్యయము చేర సాగినది. దీనికి 'కొఱకు', 'యొక్క' అను రెండర్థములును గుదురుకొనినవి. వాస్తవమైన షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయముయొక్క వికారరూపములు నేఁడు మరాఠీ మొదలగు కొన్ని యార్యభాషలయందు మాత్రము నిలిచినవి. తక్కిన వానిలో నది కేవలము లోపించుటచే ప్రత్యేకావ్యయములు చేరి యావిభక్త్యర్థముల బోధింప సాగినవి. ఆధుని కార్యభాషలలో చతుర్థీప్రత్యయములను పేర నీ క్రిందివి ప్రచారములో నున్నవి.

బంగాళీ :— కే (ప్రాణివాచక పదములమీఁద మాత్రము);- రే.

హైజోంగు:— గే (ద్వితీయా విభక్తియందు వలెనే):- తా ఇ;- ఠిట్; ఉదా. మాస్టర్-ఠిట్ కలే = మాస్టరుతోటి అనెను.

అస్సామీ :— లాఇ;- లాఇకే.

మైథిలీ లేక ప్రామాణిక బిహారీ భాష:— కేఀ;- బనాఫరీభాష: ఖాఀ, కాఀ, కా, కొఀ; కై, = కాజే.

పిశాచ భాషలు:

బాష్గలీ: తఀ, తాఀ, తార్ఀ, తా, కే, కా (ఇవి హలంత పదములపై సాధారణముగ వచ్చును; గెఀ, గఀ, ఇవి సాధారణముగ నజంతపదములపై వచ్చును; 'దొగె -దుగాఀ,-త్క అనునవి కూడ చతుర్థ్యర్థమున వచ్చుచుండుట గలదు.

వై-అలా:— క, -కె; -కేతి, -కనె; గవర్-బతీ:-అఀ, -అఀకె; **పషాఇ**:- ఆంతే; **గార్వీ**:- కహ్, -కేర్; తొర్వాలీ:-కె, -కీ; మైయా:-గై; వర్షికార్వా:-ఘు;-బాక.

బ్రజ్-భాష:— కొఀ; **బుందేలీ**:- ఖోఀ; మాల్వీ:- కే; జైపురీ:- కై, కుఀ, కూఀ, వఇఀ, కేఀ;

సింధీ:— ఖే, -కనే; హిందూస్థానీ:-కొఀ;-కేలియే; దక్షనీ:-కూ, -కూఀ. కొఀ, -కేతై; -కతై, -కనే: **బుందేలీ** :-కొఀ, -ఖోఀ; డంగీ:-కై; డాంగ్-కె.

నము వ్రాసినాఁడు. తక్కినవ్యాఖ్యాత లందఱు నతఁడు చెప్పినరీతినే చెప్పియున్నారు. కాని, 'అన్యా' అనుపదము సప్తమీ ప్రత్యయమగు 'న'వర్ణకమును మాత్రము దెలియఁజేయునని తలంపవచ్చును. ఈ పరిచ్ఛేదమున సూత్రకారుఁ డవలంబించిన సూత్రరచనా విధానక్రమమునుబట్టిచూడ మొదల తత్తద్విభక్తులందువచ్చు ప్రత్యయములను సాముదాయకముగఁజెప్పి, పిదప నాయా ప్రత్యయములలో నేవి యేయేయర్థముల నుపయోగపడునో వివరించి యున్నాఁడని బోధపఱచికొనవచ్చును. ఇంతవఱకును నన్నివిభక్తులందలి యన్ని ప్రత్యయములను గూర్చియు సూత్రకారుఁడు తెలిపియున్నాఁడు; ఇఁక మిగిలిన యన్య ప్రత్యయము 'న'అనునది. ఇదిగాక యింతవఱకును మహద్వాచ కానిదంతపదములపైఁజేరు ప్రత్యయములను గూర్చియే తెలుపఁబడినది. దీనితరువాతి సూత్రమునుండియుఁ బ్రకరణము మాఱుచున్నది. కావున మహద్వాచక పదములపై 'న' వర్ణక మెప్పుడుచేరు ననునదియే ప్రస్తుత సూత్రవిషయమనుటకుసందేహములేదు. అది మహద్వాచకపదములపై నెట్లు చేరునో చెప్పనెంచి యవి 'విషయమునన్, నిమిత్తమునన్, కారణమునన్, కృతమునన్,మూలమునన్' మొదలగు నవర్ణకయుత సప్తమ్యంత పదములతోఁ గలసియుండునని యీసూత్రమున సూత్రకారుఁడు వివరించియున్నాఁడు; నీకృతమునఁ (శాసితరి త్వయి) గౌరవాన్వయ మకల్మషకీర్తిఁ బ్రకాశితంబగున్ (అర. I. 51); మొద.

35 స్యాదమహతాం విభక్తౌ సోశ్చ ము.

అమహద్వాచ కాదంత (తత్సమ)పదములకు విభక్తి పరమగుచుండఁగాఁ బ్రథమైక వచనమున మువర్ణకముకూడ వచ్చును: ఫలము, వనము, మొద. (ఇందు 'చ'కారము ఛందస్సు కొఱకు.)

36. తదుపరి ముబూ ప్రాచామ్.

ప్రాచీనుల మతమున (నా మువర్ణకముపై మఱల) ము, బు, అనునది (చేరును)— ఇందువలన 'ఫలముము, ఫలముబు; వనముము, వనముబు' అనురూపములేర్పడును. ఇట్లుండఁగా 'కవిభల్లలై' రిత్యాదిసూత్రముచేత మొదటిమువర్ణముమీఁది యుత్వము లోపించి 'వనమ్ము, వనమ్బు; ఫలమ్ము, ఫలమ్బు; అనురూపములు కలుగుచున్నవి.

37. సోర్లుగితః.

ఇత్తుకంటెఁబరమైన ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమునకుఁ లోపము(కలు

పంచమీ విభక్తి.

కొన్ని యాధునికార్య భాషలలో, బంచమీ విభక్తి ప్రత్యయము లుగా నీ క్రిందివి వాడఁబడుచున్నవి.

బంగాళీ:—థాకియా, -థాకే; - హైజోంగు:- థాక్కేఆ; - తన్; ఉదా. చేుఆ-థాక్కేఆ=నూతనుండి; బాప్-తన్=తండ్రినుండి; మొద. ఒకప్పుడు-తన్-ప్రత్యయము షష్ఠీప్రత్యయముపైఁ జేరుచుండును. ఉదా. బాప్ -లా -తన్=తండ్రినుండి.

పిశాచభాషలు:

బాష్గలీ:—స్తే,-స్త,-స్తై; ఇవిగాక-'త్, - తా, -తా,-తార్' అనునవి గూడఁ బంచమ్యర్థమున నే వాడఁబడుచున్నవి. వీనికి 'వలన, లో, యొక్క, మీఁద, కారణమున, తో,-కు, కొఱకు' మొదలగు ననేకార్థములు గలవు. ఇవియచ్చునకుఁ బరమైనప్పుడు 'ద, దా' మొదలగు రూపములను బొందును.

నై-అల:—కే, -కనె; ఉదా. జూ-కేలిఆ-కనె = కూఁతుళ్లనుండి-వలన; మొద.

గవర్-బతి :- న; ఉదా. మాల-న = ఆస్తినుండి.

పషఈ:(i)— ఉద్దై;-ఊదె,-ఓద్దై, -ఓద = దగ్గఱ, దగ్గఱనుండి (ii)-తే = నుండి. బాంగరూ (కర్నల్-పాటియాలా ప్రాంతములందలిభాష)- 'కాని-తీ.'

షష్ఠీ విభక్తి.

'యొక్క' విభక్తినిమాత్రమే యాధునికార్యభాషలయందు షష్ఠీవి భక్తిగ నెంచుచున్నారు. 'యొక్క' అనునర్థమున వచ్చు ప్రత్యయములను ద్వితీయాచతుర్థీవిభక్త్యర్థము లందును వాడుట గలదు.

బంగాళీ: ప్రాణివాచకపదములపై -'ఏర్, - ఆర్' అనున వేకవచనమునఁ జేరుచుండును; బహువచనమున - దేర్, - దిగేర్, అనునవి చేరును. ఉదా. సంతానేర్ = సంతానముయొక్క; పితార్ = తండ్రియొక్క; సంతానేదేర్ (-దిగేర్) = సంతానములయొక్క; పితాదేర్ = తండ్రులయొక్క. అప్రాణివాచకపదములపై '-ఏర్' వచ్చును. ఉదా. గాఛేర్ = చెట్టుయొక్క.

హైజోంగు:—లా;- లాక్; ఉదా. రాజా-లాక్ = రాజుయొక్క; రాణీ-లా = రాణియొక్క.

38. ఉ ద్బహుత్వే.

బహువచనమున నిదంతశబ్దముల యిత్తున కుత్తువచ్చును ; హరి+లు =హరు+లు=హరులు మొద.

39. సంబుద్ధౌ నాత్.

సంబోధనమున (18-వ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన) అ (ఆ ?)త్తు చేరదు : హరి ! మొద.

40. ఇతాం జసః కి శ్చ.

ఇదంతశబ్దముల షష్ఠ్యేకవచనమున 'కి'వర్ణకముగూడ వచ్చును. హరికి. (ఇందు 'చ' కారము ఛందస్సుకొఱకు.)

41. టాదా వితో న నిః స్యాత్.

తృతీయా ద్యేకవచనములందు (19-వ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన) నిగాగమము కలుగదు. 'రామునికి' అనునట్లు 'హరినికి' అని కాదనుట.

42. ఈదన్తా ఇద్వ దేవ కృతహ్రస్వాః.

ఈదన్తశబ్దముల తుదియీత్వము హ్రస్వముచేయఁబడఁగా వానిపై నిదంతశబ్దములకువలె విభక్తిప్రత్యయములు చేరును. నది, నది, నదిని, నదిచేత, నదులచేత మొద.

43. వికృతౌ క్వచి చ్చ లోపో మోః.

మువర్ణాంతతత్సమేతరపదముల తుది మువర్ణమున కొకయెడ లోపము కూడఁ గలుగును: గుఱ్ఱము, 'గుఱ్ఱ' అని నిలువఁగా—

44. దీర్ఘ శ్చాత ఆదిమస్య భ వేత్.

మొదటిదగు అత్తునకు దీర్ఘముకూడ కలుగును. ('ఆదిమస్య' అనఁగా 'ము వర్ణాత్పూర్వస్య' అని యర్థము చెప్పికొనవలెను.) గుఱ్ఱ=గుఱ్ఱా;-పూర్వసూత్రమున 'క్వచిత్' అనుటవలన అన్నిబహువచనములందును షష్ఠీసప్తముల యేకవచనములందును నని గ్రహింపవలెను: గుఱ్ఱాలన్, గుఱ్ఱాలచేతన్, గుఱ్ఱాలకొఱకున్, గుఱ్ఱాలవలనన్, గుఱ్ఱానకున్, గుఱ్ఱాలకున్, గుఱ్ఱానన్, గుఱ్ఱాలయందును మొద.

45. నర్వ తో౽దోతో ర్వ ర్ఘవతి మువత్.

ఉదంత, ఓదంత శబ్దములకు ము వచ్చునట్లే (అనఁగా నమహత్తులవైఁ ప్రథమైకవచనమున) వువర్ణ మెల్లయెడల (అనఁగా మహదమహత్తులరెంటను)

అస్సామీ:-ర్, -అర్,- అరె; ఉదా. మానుహర్, మానుహరె = మనుష్యునియొక్క; పుత్రర్, పుత్రరె = కొడుకుయొక్క; గార్, గారె = శరీరముయొక్క; సరాఇర్, సరాఇరె = పక్షియొక్క; సకుర్, సకురె=కంటియొక్క; నావర్, నావరె = నావయొక్క.

మైథిలీ, లేక ప్రామాణిక బిహారీ:—క్, -అక్, -కె, -కర్, -కేర్.

హిందూస్థానీ:—కా,- కే,-కీ; దక్షిణీ:-కా, (-కే-,కీ);
వ్రజభాష:-కా,-కే,-కీ;

కనౌజి:—కో,-కే,-కీ, బుందేలీ:-కో,- కే,-కీ,-ఖో, కర్నల్ - పాటియాలా ప్రాంతమందలి బాంగరూభాష:- కా,-కే,-కై; డాంగీ:-కో,-కే; డాంగ్ భాంగీ:-కా,-కె ; బనాఫరీ:-కొ,-కా,-కే,-కై,-కీ, పంజాబీ;-దా; ఉదా: ఘర్దా = ఇంటియొక్క; ఘోడేదా-మూహ్ = గుఱ్ఱపుముఖ.

మరాఠీ భాషావికారమగు కాఢోడీ భాష:- నా; ఉదా. బాహాస్ - నా = తండ్రియొక్క; మా-నా=నాయొక్క; తూ-నా = నీయొక్క;- కొంకణీ; -కా, కా; ఉదా. మా-కా = నాకు; తాఁ-కా = వారికి; తాఁ-కా = వానికి ఆప్-నా-క్=తనను మొద.

వ్రజభాష:—కా,- కే,- కీ; బుందేలీ:- కో,-కే,-కీ; రాజస్థానీ భాషా వికారము లగు (I) మేవారీ:- కో,-కా,-కీ; (II) మాల్వీ;-రో,-రా,-రీ; కో, -కా,-కీ;

(III) జైపురీ:—కో,-కా,-కీ; (IV) మార్వాడీ:-రో,-రా,-రీ;

గుజరాతీ:—నో,-నా,-నీ.

పిశాచభాషలు:

బాష్గలీ:—స్త,-స్; ఇది సంస్కృతమందలి '-స్య' కు వికారము. ఇది సాధారణముగ లోపింపఁగా, మిగిలిన ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికరూపమే షష్ఠ్యర్థమున వాడఁబడును: ఉదా ప్ర. ఏ. తొత్ = తండ్రి; ష. ఏ. తొతి, తొతిబ, తొత్ = తండ్రియొక్క.

వై - అల :—బ;—గవర్ బతీ :—అన; ఉదా. మనుష్-అ-న = మనుష్యుని; బాబ్-అ-న = తండ్రియొక్క; సొర్-అ-న = పందులయొక్క; ఖుదాయ్-అ-న = దేవుని; పుత్తేస్-అ-న = పుత్త్రుని;— లహాండా భాషయుత్తర మాండలిక వికారములందును ఈ- అన ప్రత్యయము షష్ఠ్యర్థమున వాడుకయందున్నది. ఒకప్పుడిందలి న- వర్ణము ముఖ్యముగా స్త్రీ వాచకపదములపై -నివర్ణముగా మాఱుచుండుటయుఁ గలదు.

46. డుజ్ మహత్పదానాం వా.

(ఉదంత తత్సమ పదములపై) డుజ్జు వైకల్పికముగ (వచ్చును.) శంభుఁడు, శంభువు; గురుఁడు, గురువు మొద. ఓదంత తత్సమ మహద్వాచక పదములు లేవు.

47. డు జతౌ తు న ప్లుత స్స్యాత్సంబుద్ధావిత్యూతాం విదుః కేచిత్.

ఉదంతశబ్దములకు సంబోధన ప్రథమైకవచనమునఁ జెప్పఁబడిన డుజ్, అత్, అను ప్రత్యయములు చేరవనియు, (వానితుది యుత్వమునకు) ప్లుతము వచ్చుననియుఁ గొందఱు తెలిసికొందురు. అనఁగా, శంభుఁడా, తరువా, అను నిట్టి రూపము లుండవనియు, శంభూ 3, తరూ 3, మొదలగు రూపములు కలుగుననియుఁ గొందఱు చెప్పుదురని యభిప్రాయము. ఈ మతము చింతామణికర్త కిష్టమో యిష్టముకాదో విశదము కాలేదు.

48. దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్.

(సంస్కృతదీర్ఘాజంతశబ్దములు తత్సమము లగునపుడు వాని తుది) దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగును: మాలా, మాల; నదీ, నది; యవాగూః, యవాగువు, మొద.

49. న చ దేశ్యపదే.

దేశ్యపదము తుది దీర్ఘమునకు మాత్రము హ్రస్వము కలుగదు. (సూత్రమున 'చ' కు బదులు 'తు' ఉండవలెను. నన్నయకాలమున దీర్ఘాంతములగు దేశ్యపదముల కుదాహరణములు కానరాలేదు.

50. న చైకవర్ణేఽపి.

సంస్కృతమందలి దీర్ఘాంతములయి యేకవర్ణము గలిగిన పదముల తుది దీర్ఘమునకును హ్రస్వము కలుగదు: స్త్రీ, శ్రీ, మొద.

51. డా బవిధాత్రాదే ఋః.

'విధాతృ' మొదలగుశబ్దములఁదప్పఁ దక్కిన ఋదంత శబ్దముల తుది ఋత్తునకు 'డాప్' (ఆ) వచ్చును: దాతృ, దాతా; పితృ, పితా; మాతృ, మాతా; స్వసృ, స్వసా; రక్షితృ, రక్షితా. మొద. దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగి 'దాత, పిత, మాత, స్వస, రక్షిత' మొదలగు రూపము లేర్పడును.

52. తస్య చ వా.

దానికి (విధాత్రాది గణమునకు) డాప్పు (ఆ) వైకల్పికముగ (వచ్చును.) విధాతృఁడు, విధాత; మొద. ('తస్య' అనునది 'అవిధాత్రాదేః' అనుదానిలో నన్వయించుచున్నను బ్రకరణమును బట్టి 'విధాత్రాదేః' అని క్లిష్టాన్వయము చేసికొనవలెను.)

షినా :—ఎయ్; ఉదా. పుచెయ్ = పుత్త్రునియొక్క; ఈ 'ఎయ్' ని 'ఐ' గాఁ గూడ వ్రాయుదురు. కర్నల్ బిడల్ఫ్‌గారు దీనిని 'ఏ'గ వ్రాసిరి. ఈ ప్రత్యయమువై నితర విభక్తి ప్రత్యయములు చేరునపుడు దానిని 'ఏ'గనో 'ఎయ్'గనో వ్రాయుదురు.

కాశ్మీరీ, కష్టవారీ భాషలు :—ఉకు: దీని నప్రాణివాచకములును పుంలింగములు నగు పదముల యేకవచనమందు వాడుదురు.

సప్తమీ విభక్తి

సాధారణముగా నుత్తరహిందూస్థానభాషలలో సప్తమీవిభక్తి యందు ప్రాతిపదికములపై -'ఏ' చేరుచుండును. బంగాళీ: ప్రాణివాచక పదములపై: సంతాన = సంతానము, స. ఏ. సంతానే = సంతానమునందు; అప్రాణివాచకపదములపై సప్తమ్యర్థమున 'ఏ' ఒక్కటేకాక -'ఏతే,' '-తే'లుకూడఁ జేరుచుండును : ఉదా. గాఛ్,=చెట్టు; స.ఏ.గాఛ్- తే, గాఛేతే= చెట్టునందు.

హైజోంగు భాషలో బంగాళీ భాషయందువలెవే యాయా ప్రత్యయ ములు చేరుచుండును. కాని, -'మి, -ని, -మిని' అను ప్రత్యయములును జేరుట గలదు. ఉదా. ఘర్ = ఇల్లు, స. ఏ. ఘర్మి, ఘర్మిని = ఇంటిలో; దేష-ని = దేశములో.

అస్సామీ భాషలో సప్తమ్యర్థమున -'త్, -తే, -అత్, -అతే'లు ప్రాతిపదికమువైఁ జేరును: ఉదా. మానుహ్ = మనుష్యుఁడు, స. ఏ, మానుహత్, మానుహతే; పుత్ర=కొడుకు, స. ఏ. పుత్రత్, పుత్రతే; గా= శరీరము. స. ఏ. గాత్, గాతే; సరాఇ = పక్షి, స. ఏ. సరాఇత్, సరాఇతే; సకు=కన్ను, స. ఏ. సకుత్, సకుతే; నావ్ = నావ, స. ఏ. నావత్, నావతే.

మైథిలీ, లేక ప్రామాణిక బిహారీ భాషలో '-మేఁ, -మఁ'లు చేరును.

మరాఠీ భాషా వికారమగు కొంకణీ భాషలో '-లో' అను ప్రత్యయ మును గానవచ్చుచున్నది. ఉదా. చేకరాంత్ - లో=చేకర్లలో.

పిశాచ భాషయగు షినా భాషలో '-రో' అనునది సప్తమ్యర్థమునఁ జేరుచుండును: ఉదా. మనుజే- రో = మనుష్యులలో; పూచే- రో = పుత్త్రునిలో; పూచోరో = పుత్త్రులలో. ఈ షినాభాషలో 'క్రింద' అను నర్థముగల -కిరిహ్' అను ప్రత్యయమును సప్తమ్యర్థముగలదిగాఁ బరిగణింపఁబడు చున్నది.

53. తావుభౌ రమేశ సమౌ.

ఆ రెండును (వరుసగా) రమా, ఈశ, అను శబ్దములను బోలియుండును. ('తావుభౌ' అనునప్పుడు అవిధాత్రాదులు, విధాత్రాదులు నని స్పష్టమగు నర్థము వచ్చుచున్నను 'డా'బంతరూపములు, అడాబంతరూపములునని క్లిష్టార్థమును జేసికొనవలెను.) సంస్కృతమున ఋదంతములై తత్సమములగునప్పుడు డా బంతములయిన రూపములు రమా శబ్దమువంటివియు, అడాబంతములు ఈశ శబ్దమువంటివనియుఁ దెలియవలెను. దాత; విధాత, విధాతృఁడు, ఈ కార్యములు 'దీర్ఘానాం హ్రస్వః స్యాత్, మహత స్సోర్డు జనితో భవేత్వంసి' అను సూత్రములచేతనే సిద్ధించుచుండుట చేతఁ బ్రస్తుతసూత్రమనావశ్యక మగుచున్నది.

54. క్వచి దమహతోఽపి డుజ్ స్యాత్.

ఒకయెడ నమహత్తులకంటెఁ గూడ డుజ్జు వచ్చును; పులియఁడు, బూచిగాఁడు, నీలఁడు, జన్నఁడు. (ఇవి జంతువుల పేళ్లు.) ఇట్టిపేళ్లు నన్నయకాలమున నున్నందు కుదాహరణములు కానరాలేదు.

55. ఏకాదే రమహతాం చ డావున్న.

ఏకాదిగణమునందలి పదములకును నమహద్వాచక పదములకును డువర్ణకము పరమగుచుండఁగా, దాని ప్రాతిపదికమందలి తుది యుత్తునకుత్తురాదు. ఒకఁడు, అతఁడు, ఇతఁడు, గండఁడు, మనుమఁడు, మగఁడు, మొదలయిన వేకాదులు; కత్తెరఁడు, కైరఁడు, జన్నఁడు, నీలఁడు మొదలగున వమహద్వాచకములు. 'ఒకఁడు'ను నన్నయ మహద్వాచకముగ వాడలేదు.

56. స్త్రీత్వ బహుత్వే సురాదే రసమాసే.

సురాది గణమందలి పదములు సమాసగతములు కానప్పుడు, స్త్రీత్వమును బొంది (అనఁగా స్త్రీసమములై) బహుత్వమం దుండును. (చింతామణికర్త నేరక యార్యాగీతులలో సూత్రరచన నారంభించినాఁడు. 'సుర' శబ్దమునకుమాత్ర మసమాసమందు స్త్రీత్వ బహుత్వములు కలుగునని చెప్పుట యాతని యభిప్రాయము. గణము కుదురక 'సుర' శబ్దమును 'నాది' శబ్దముతోఁ గలిపి సమాసము చేసినాఁడు. కాని 'ఆది' శబ్దమువలన గ్రహింపఁదగిన సుర శబ్దమును బోలు పదములు లేవు—'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అని సూత్రమునం దుండవలెను; కాని యిట్లున్నచో గణభంగము కలుగును. 'స్త్రీత్వ బహుత్వే సమాసే' అని గణముల కొఱకు [illegible]

అస్సామీ:-ర్, -అర్,- అరె; ఉదా. మానుహర్, మానుహరె = మనుష్యునియొక్క; పుత్రర్, పుత్రరె = కొడుకుయొక్క; గార్, గారె = శరీరము యొక్క; సరాఇర్, సరాఇరె = పక్షియొక్క; సకుర్, సకురె=కంటియొక్క; నావర్, నావరె = నావయొక్క.

మైథిలీ, లేక ప్రామాణిక బిహారీ:—క్, -అక్, -కె, -కర్,-కేర్.

హిందూస్థానీ:—కా,- కే,-కీ; దక్షిణీ:-కా, (-కే-,కీ);

వ్రజభాష:-కా,-కే,-కీ;

కనౌజి:—కో,-కే,-కీ, బుందేలీ:-కో,- కే,-కీ,-ఖో, కర్నల్ - పాటి యాలా ప్రాంతమందలి బాంగరూభాష:- కా,-కే,-కై; బాంగీ:-కో,-కే; ఉంగ్ భాంగీ:-కా,-కె ; బనాఫరీ:-కొ,-కా,-కే,-కై,-కీ, పంజాబీ;-దా; ఉదా: ఘర్దా = ఇంటియొక్క; ఘూ ఉదా-ముహ్ = గుఱ్ఱపుము ...

మరాఠీ భాషావికారము గు ...థోఠీ భాష:- నా; ఉదా. బాహాస్ - నా = తండ్రియొక్క; మా-నా=నాయొక్క; తూ-నా = నీయొక్క;- కొంకణీ; కా, కా; ఉదా. మా-కా = నాకు; తా-కా = వారికి; లా-కా = వానికి స్-నా-క్=తనకు మొద.

వ్రజభాష:—కా,- కే,- కీ; బుందేలీ:- కో,-కే,-కీ; రాజస్థానీ భాషా కారము లగు (I) మేవారీ:- కో,-కా,-కీ; (II) మాల్వీ;-రో,-రా,-రీ; కో, కా,-కీ;

(III) జైపురీ:—కో,-కా,-కీ; (IV) మార్వాడీ:-రో,-రా,-రీ;

గుజరాతీ:—నో,-నా,-నీ.

పిశాచభాషలు:

బాష్గలీ:—స్త్,-స్; ఇది సంస్కృతమందలి '-స్య' కు వికారము. ఇది సాధారణముగ లోపింపఁగా, మిగిలిన ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికరూపమే షష్ఠ్యర్థమున వాడఁబడును: ఉదా ప్ర. ఏ. తొత్ = తండ్రి; మ. ఏ. తొతి, తొతిస్, తొత్ = తండ్రియొక్క.

వై - అల :—బ;—గవర్ బతీ :—అన; ఉదా. మనుష్-అ-న = మనుష్యుని; బాబ్-అ-న = తండ్రియొక్క; సార్-అ-న = పందులయొక్క; ఖుదాయ్-అ-న = దేవుని; పుత్రేస్-అ-న = పుత్రుని;— లహాండా భాష ము త్తర మాండలిక వికారములందును ఈ- అన ప్రత్యయము షష్ఠ్యర్థమున వాడుకయందు దున్నది. ఒకప్పు డిందలి న- వర్ణము ముఖ్యముగా స్త్రీ వాచక పదములపై -నివర్తముగా మాఱుచుండుటయుఁ గలదు.

ములను సాధించుకొనవలెను. యోధ, శుంఠ, మొదలగువాని నీ సూత్రమున కుదాహరణములుగఁ గొందఱిచ్చియున్నారు. అట్లుచేయుట తగదు.

57. లు గ్భవే తు క్కుశాదే ర్నో మ్నః.

కుశ, మొదలగు పదము లమహత్తులుగనుక వానికిఁ బ్రథమైక వచనము-వర్ణము రావలెను. కాని, వాని కీసూత్రమువలన మువర్ణము లోపించుచున్నది: కుశలు, దర్భలు; కుశాదులను నురాదులఁజేర్చిన నీ సూత్ర మనావశ్యక మగును; కాని, సూత్రకర్త యట్లు చేయక కుశాదులకుఁ బ్రత్యేక సూత్రమును గల్పించి యున్నాఁడు; అందుచేత 'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అను సమాస మీ సూత్రములోని కనువర్తింపదు. కావున నేకవచనమున 'కుశ, దర్భ' అను నేకవచన రూపములును సిద్ధించుచున్నవి. ఇది వికల్పమును విధించు సూత్రముకాదు. కావున కుశము, దర్భను, అను రూపము లుండఁ గూడదు. కాని, శబ్దరత్నాకరమున 'కుశము' అను రూపము చేరినది. 'కుశ' అను పదము 1. స్త్రీ లింగము, ఆకారాంతము = త్రాడు; దీనికి 'కుశ' యను తత్సమరూపము మువర్ణ లోపముచేఁ గలుగలేదు; దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగినది. 2. నపుంసకలింగము, అకారాంతము=నీళ్లు; ఈ యర్థమున మువర్ణమును బహువచన లువర్ణమును జేరి 'కుశములు' అను రూపమేర్పడవలెను. 3. పుంలింగము, అదంతము, అమహద్వాచకము = కుశద్వీపము, త్రాడు, దర్భ; దీనికి 'కుశము' అను తత్సమ రూపము గలుగును. ప్రస్తుత సూత్రము 'దర్భ' యను నర్థముగల కుశ శబ్దమునకు మాత్రము వర్తించునని సూత్రకారుని యభిప్రాయమై యుండును. దానికి కుశ, కుశము, కుశలు, కుశములు, అను రూపము లేక బహువచనములందు కలుగుచున్నవి. కాని, యీ సూత్రము, కుశము, కుశములు, అను రూపములను నిషేధించుచున్నది. అహోబలుఁడు కుశాది గణమున హంస, కుశ, దర్భ, దూత, చరిత, చరిత్ర, భ్రమ, అభిలాష, విజృంభణ, అక్షత, పులక, అలక, తరంగ, వేగ, కుండ, పనస, స్ఫురణ, ఘోష మొదలగువానిని జేర్చినాఁడు. వీనిలోఁ 'దర్భ' శబ్దమునకు నిత్యముగ మలోపము గలుగును: దర్భ, దర్భలు. (దర్భము, దర్భములు అను రూపములులేవు.) దూత శబ్దము నీ గణములో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు; ఇది జనశబ్దమువంటిది కావున, కుశాది గణములో జేరునని యహోబలుఁడు చెప్పుటయందలి యభిప్రాయ మేమో తెలియదు. 'జన' అని ప్రథమైకవచన రూపముగాని, 'జనలు' అను ప్రథమాబహువచన రూపముగాని, 'దూతము' అను రూపముగాని యుండునని యాతని యభిప్రాయమా? సూత్రమున 'మోర్లుక్' అని యున్నదిగాని, 'సోర్లుక్' అని లేదు. అతఁడు

షినా :—ఎయ్; ఉదా. పుచెయ్ = పుత్త్రునియొక్క;
'ఎయ్' ని 'ఐ' గాఁ గూడ వ్రాయుదురు. కర్నల్ బిడల్ఫ్‌గారు దీనిని '
వ్రాసిరి. ఈ ప్రత్యయముపై నితర విభక్తి ప్రత్యయములు చేరునప
దానిని 'ఏ'గనో 'ఎయ్'గనో వ్రాయుదురు.

కాశ్మీరీ, కష్టవారీ భాషలు :—ఉకు: దీని నప్రాణివాచకముల
పుంలింగములు నగు పదముల యేకవచనమందు వాడుదురు.

సప్తమీ విభక్తి.

సాధారణముగా నుత్తరహిందూస్థానభాషలలో సప్తమీవిభ
యందు ప్రాతిపదికములపై -'ఏ' చేరుచుండును. బంగాలీ: ప్రాణివా
పదములపై: సంతాన్ = సంతానము, స. ఏ. సంతానే = సంతానమునం
అప్రాణివాచకపదములపై సప్తమ్యర్థమున 'ఏ' ఒక్కటేకాక -'ఏ
'-తే'లుకూడఁ జేరుచుండును: ఉదా. గాఛ్,=చెట్టు; స.ఏ.గాఛ్- తే, గాఛే
చెట్టునందు.

హైజోంగు భాషలో బంగాలీ భాషయందువలెనే యాయా ప్రత్య
ములు చేరుచుండును. కాని, -'మి, -ని, -మిని' అను ప్రత్యయము
జేరుట గలదు. ఉదా. ఘర్ = ఇల్లు, స. ఏ. ఘర్మి, ఘర్మిని = ఇంటిలో; దే
ని = దేశములో.

అస్సామీ భాషలో సప్తమ్యర్థమున -'త్, -తే, -అత్, -అతే
ప్రాతిపదికముపైఁ జేరును: ఉదా. మానుహ్ = మనుష్యుఁడు, స.
మానుహత్, మానుహతే; పుత్ర=కొడుకు, స. ఏ. పుత్రత్, పుత్రతే;
శరీరము. స. ఏ. గాత్, గాతే; సరాఇ = పక్షి, స. ఏ. సరాఇత్, సరా
సకు=కన్ను, స. ఏ. సకుత్, సకుతే; నావ్ = నావ, స. ఏ. నావత్, నా

మైథిలీ, లేక ప్రామాణిక బిహారీ భాషలో '-మేఁ, -మఁ'లు చేరు

మరాఠీ భాషా వికారమగు కొంకణీ భాషలో '-లో' అను ప్రత
మును గానవచ్చుచున్నది. ఉదా. చేకరాంత్ - లో=చేకర్లలో.

పిశాచ భాషయగు షినా భాషలో '-రో' అనునది సప్తమ్యర్థవ
జేరుచుండును: ఉదా. మనుజే- రో = మనుష్యులలో; పూచే- రో = పు
నిలో; పూచోరో = పుత్త్రులలో. ఈ షినాభాషలో 'క్రింద' అను నర్థమ
'-కిరిహ్' అను ప్రత్యయమును సప్తమ్యర్థముగలదిగాఁ బరిగణింప
చున్నది.

అనురూపము లుండవు, 'కుండము' అను నర్థమున 'కుండ' అను తత్సమపద ముండదు. వైకృతపదమగు 'కుండ' కైనను 'కుండము' అను నర్థములేదు. ఈ సూత్రమువలన కుశాదుల మువర్ణ లోపము నిత్యమని తెలియుచుండఁగా నహోబలుఁడు 'సోర్లుక్' అనక 'మోర్లుక్' అనుట యీ విధి యనిత్యమని వింత వ్యాఖ్యానమును జేసియున్నాఁడు. అట్టి యభిప్రాయము గలవాఁడగుట చేతనే యాతఁడు కుశాది గణమున నిత్య వికల్ప ము-లోపము గల వివిధ పదములను గుశాది గణమునఁ జేర్చియున్నాఁడు.

58. షష్ఠీ విశేషణానాం ప్రథమా స్యాత్.

షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయముతోఁ గూడిన పదములకు విశేషణములయిన పదములు ప్రథమావిభక్తి యందుండును: ఉదా. అనేక పురాణ పుణ్య కథా కథన దక్షుండు వ్యాసశిష్యుండైన రోమహర్షణునకుఁ బుత్త్రుండ (ఆది. I. 28); నన్నయ యీ రీతిగా 'అయిన', 'అగు' మొదలగు ధాతుజ విశేషములతో వ్యవహితములయినప్పుడు షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమా విభక్తిని వాడియున్నాఁడు. 'అనఘ చరితుఁడు రఘునందనునకుఁ బ్రణతి' అనునిట్టి ప్రయోగముల నాతఁడు చేయలేదు. ప్రథమయగుట షష్ఠీ విశేషణములకే కాక యితరవిభక్తులయందున్న పదముల విశేషణములకును గలుగును: సుగుణాభి రాముఁడు రామునితో (-వలన, -కంటె, -యందు.) మొద.

59. వ్యవహితాశ్చ సర్వే స్యుః.

ప్రథమ యందున్న యన్ని విశేషణములకును వాని విశేష్యముల కును మధ్యమున మఱికొన్ని పదములును రావచ్చును ఉదా. రాముఁ గొలిచెద సుగుణాభిరామునిఁ; ఈ సూత్రము ప్రయోజనము తెలియదు; సంస్కృత మునను విశేష్య తద్విశేషణములు వ్యవహితములుగ నుండవచ్చును గదా.

60. వికృతౌ చ స్త్రీలింగాః స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాః స్యుః.

ఆంధ్రభాషయందును తత్సమ 'స్త్రీవాచక' స్త్రీలింగ శబ్దముల విశేషణములును స్త్రీలింగమునందే యుండును; సీత భక్తవత్సల; ద్రౌపది మహా పతివ్రత; మొద. క్రింది సూత్రమున నమహతీవాచక పదములను పేర్కొనుటచే నీ సూత్రము మహతీవాచక పదములకే వర్తించును. తత్సమ స్త్రీవాచక పదములకే కాక, తత్సమేతర స్త్రీవాచక పదముల తత్సమ విశేషణములును స్త్రీలింగమునందే యుండును. 'పాలమున్నీటి కూఁతురు పద్మహస్త.

61. ఉభయవిధ మమహతీనామ్.

మహతీవాచకములు కాని

సంబోధన ప్రథమా విభక్తి.

పిశాచ భాషయగు బాష్గలియందు ప్రాతిపదికముపై '-ఆ', '-ఓ'లు చుటవలన సంబోధనార్థము కలుగుచున్నది. ప్రథమా రూపమునకుఁ బూర్వ ౦న 'ఎహ' అను దానిని జేర్చుటవలనను నీ భాషయందు సంబోధన మేర్ప ను. ఇట్లే, మఱికొన్ని యుత్తరార్య భాషలయందును గానవచ్చుచున్నది. ౧ధీ భాషలో ప్రథమావిభక్తి రూపమునకుఁ బూర్వమందు 'హో-, రే-, ౧రే, -రి' అను దానిని జేర్చుటవలన సంబోధన మేర్పడుచున్నది.

ద్రావిడ భాషలయందు సుబ్విధానము.

ఇండో- యూరోపియను భాషలలోని విభక్తి ప్రత్యయములు తొలుత ప్రత్యేకపదములుగా నుండి, ప్రాతిపదికరూపములతోఁ గలిసి తత్తత్సంబం ౦ములను దెలుపుచుండెడి వనియు, కాని, రానురా నవి యనేక వికారములకు లోనయి ప్రత్యేకార్థరహితములగు ప్రత్యయములుగాఁ బరిణమించినవనియు భాషా శాస్త్రజ్ఞుల యభిప్రాయము, సంస్కృతమువంటి యిండో- ఆర్య భాషలలోని ప్రత్యయములుగూడ నాయా ప్రాకృత భాషలయందిటను వికార ములను బొంది యేరీతిగఁ దమ ప్రత్యయత్వమును గోల్పోయినవో ప్రాకృ తభాషలయందలి విభక్తులను గూర్చి వివరించినప్పుడు తెలుపఁబడినది. ఇట్లే విభక్తి ప్రత్యయములు లోపింపఁగా నాయా సంబంధములను దెలుపుటకు మరల నాయా ప్రాకృతభాషల మాటలాడు జనులు ప్రత్యేకపదముల నుప యోగించుకొనఁజొచ్చిరి. ఆ పదములును వికారమును నొందఁజొచ్చెను. అందు కొన్ని యెక్కువగ వికారమునొంది మరల ప్రత్యయము లగుచుండఁగా, మఱికొన్ని యంతమార్పు నొందక తమ పదస్వరూపమును సంపూర్ణముగఁ గోల్పోక యుండెను. ఉత్తరార్యభాషలయందీ యవస్థయే వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ విషయమున నుత్తరార్య భాషలకును ద్రావిడ భాషలకును సంపూర్ణములగు పోలికలు కాన్పించుచున్నవి. ఇండో-యూరోపియను భాషలలో నేక బహు వచనములందు వేర్వేఱు బహువచన ప్రత్యయము లుండినను బ్రాకృతభాషలం దావిధానమంతయు నెట్లంతరించినదో, బహువచనముల దెలుపుటకుఁ బ్రత్యేక పదములును బ్రత్యయములు నెట్లు చేరినవో, పూర్వావస్థయందేక ప్రత్యయమువలననే తెలుపఁబడుచుండెడి వచన విభక్తులు రానురాను వేర్వే ఱుగఁ బ్రత్యేకప్రత్యయముల మూలమున నెట్లు వ్యక్తము కాఁజొచ్చినవో యింతకుఁబూర్వము వివరింపఁబడియున్నది. ఇట్లు వచనమునుండి విడఁబడిన విభక్తివిధానము విభక్తిప్రత్యయములన్నియు మాసిపోవుటవలన బాధునికార్య భాషలయందు విభక్తిప్రతిరూపవాక్యములు [illegible]

వచ్చును: పద్మలత మనోహర (-ము); (వైకృత పదములు మహతీతరా మహద్వాచకము లగునపుడు మాత్రము వాని తత్సమ విశేషణములు నపుంసక లింగమందే యుండును.)—'అమహతీనామ్' అనుటవలన మహద్వాచకములును, మహతీతరామహద్వాచకములును నని గ్రహింపవలసి యున్నను సూత్రకారుని యాశయమున మహద్వాచక పదముల కీసూత్రముతోఁ బ్రసక్తిలేదు. మహతీత రామహద్వాచకములను మాత్ర మీ సూత్రము వలన గ్రహింపవలెను.

62. నియత స్త్రీ ప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్.

కాని, అన్ని స్త్రీలింగ శబ్దములకును వాని వానికి నియతములైన స్త్రీ ప్రత్యయములే చేరును. అనఁగా నాయా శబ్దములకు సంస్కృత వ్యాకరణమున స్త్రీలింగ శబ్దములకు విహితములగు టాప్, ఙీప్, ఙీష్, మొదలయిన ప్రత్యయములు చేరును. అవి దీర్ఘములయినచోఁ దత్సమము లగునపుడు హ్రస్వములగును: సీత సర్వాభీష్ట ప్రదాత్రి; రామకృప సంతాపహారిణి; మొద.

63. ఇతరత్ర చ ద్వితీయా.

అజంత సంస్కృతనపుంసకలింగ శబ్దములై మహన్మహతీవాచకములగు పదములకును అజంత పుంలింగములై మహతీతరామహద్వాచకములైన పదములకును, వాని సంస్కృత ద్వితీయైకవచన (తుల్య)రూపములు ప్రథమైకవచనమున నిలుచును: మిత్రము, కలత్రము, వృక్షము. "స్వాదమహతాం విభక్తౌ సోఽ శ్చ ము"అను సూత్రమువలన'మిత్రము'మొదలగు మహద్వాచక పదములు సిద్ధింపవు. 'దార' శబ్ద మమహద్వాచకమగుటచేత, నాసూత్రము వలన 'దారము' అను ననిష్టరూపము సిద్ధించును. 'ఇతరత్ర చ' అనుటవలన నింతవఱకు ననుక్తములగు పదములకు ప్రథమైకవచన రూపసిద్ధి యీసూత్రము వలనఁ గలుగుచున్నది. సూత్రమందలి 'చ' కారమువలన 'దార' శబ్దమునకు 'ము'వర్ణము కలుగదని యూహింపవలెను.

(సూత్రమందలి 'ఇతరత్ర' అనుదానికి 'ద్వితీయేతర విభక్తియందు' అని యర్థముచేసి, ద్వితీయేతర విభక్త్యర్థమున ద్వితీయా విభక్తి వచ్చునని యహోబలుఁడు వ్యాఖ్యానించి, 'హేతిని నఱకెన్,' 'హేతిచేత నఱకెన్'; 'అయోధ్య నున్నవాఁడు, అయోధ్యయందున్నవాఁడు' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నాఁడు. ఈ కార్యమేకాక తక్కినయిట్టి యితరకార్యములును,ననఁగా నొకవిభక్త్యర్థమున మఱియొకవిభక్తివచ్చుట 'అన్యస్యాగ్ర క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా'

నవి. ఉత్తరార్యభాషలయందువలెనే ద్రావిడభాషలయందును నేక బహువచ
ములను భేదములేక రెంటియందును నొక్కటే యవ్యయము వాడుకలో
వచ్చినది. కాల్డువెల్లీ విషయమున ద్రావిడభాషలు సిథియను భాషలను బో
యున్నవని చెప్పెనుగాని, యతఁడనుకొనిన సిథియను భాషాకుటుంబ మను
లేదని యిటీవలి విద్వాంసులు నిర్ణయించియుండుటచే నాతఁడు తెలిపినపో
లను గూర్చి విమర్శింపనక్కఱలేదు.

సంస్కృతమున నానా యంతములుగల పదములను బట్టివిభ
ప్రత్యయములును నవిచేరుపట్టి విధానమును భేదముచుండును. ఉదా. రా
రామౌ, రామాః; ఫలమ్, ఫలే, ఫలాని; హరిః, హరీ, హరయః; వా
వారిణీ, వారీణి; ధాతా, ధాతారౌ, ధాతారః; మరుత్, మరుతౌ, మరు
గుణవాన్, గుణవన్తౌ, గుణవన్తః; సః, తౌ, తే—ఈరీతిగా ననేకము
భేదములు గలవు. కాని, ద్రావిడభాషలయందట్టి భేదములులేక యొక్క
విధముగ మనుపరచబడుచున్నవి. ప్రథమావిభక్తియందు కొన్ని చిన్నభేద
లున్నను నవి విభక్తి విధానమునకు సంబంధించినవి కావు. ప్రథమేతరవిభ
ప్రాతిపదికము సాధారణముగఁ బ్రథమావిభక్తి రూపమే యైయుండును
రూపమునకుఁ గొంచెము వికారము గలిగినను నదియేర్పడినపిదపఁ దకి
విభక్తి ప్రత్యయము లన్నియు నన్నిపదములమీఁదను నొక్కటేతీరునఁ
చుండును.

ద్రావిడభాషలలోని విభక్తులను వైయాకరణులు సంస్కృతవ్యాక
మర్యాద ననుసరించి యేడింటిగా నేర్పఱిచియున్నారు. కాని, యీవిభక్తులే
యని ద్రావిడభాషల విషయమున నిర్ణయింపఁ వీలులేదు. ఒక్కొక్కయర్థమ
దెలుపుటకొక్క ప్రత్యయమో, అవ్యయమో చేరుచుండును. ప్రత్యేకార్థ
లుగల ప్రత్యేక ప్రత్యయములనుబట్టి ప్రత్యేకవిభక్తుల నేర్పఱు
యుక్తము.

ఇఁక తెనుఁగునందలి విభక్తులనుగూర్చి విచారించుచు, నా విభక్తిప్ర
యములకును నితర ద్రావిడభాషలయందలి వానికినిగల సంబంధమును దె
ద్రావిడవిభక్తి ప్రత్యయములకును బ్రాకృతభాషలయందలియు నాధునిక
భాషలయు విభక్తిప్రత్యయములకును గల సంబంధమును విచారింపఁ
యున్నది.

ప్రథమా విభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోఁ బ్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు లేవనియు, ఉన
కాన్పించునవి [illegible] వాస్తవముగాఁ బ్రత్యయములు కావనియు, ఆయాపెల్లే
ప్రత్యయములను [illegible] ప్రథమావిభక్తియందుపయోగింపఁబడునని

సూత్రమున నొక్క ద్వితీయకుఁ బ్రత్యేకముగ విధిని గల్పించు టనావశ్యక ముగఁ దోచుచున్నది.)

64. తస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్యాత్.

జడవాచకపదములకుఁ గలిగిన యా ద్వితీయారూపమునకే ప్రథమా విభక్తిత్వముగూడ గలుగును: రాజు రథమెక్కెను (రథము నెక్కెను); వృక్షమునాటెను (వృక్షమును నాటెను; మొదలయినవి.) ఇట్టి కార్యము మువర్ణాంతములగు మహన్మహతీవాచకపదములకుఁ గలుగదు: మిత్రమునడిగెను (ఈ యర్థమున 'మిత్ర మడిగెను' అని యనఁగూడదు.); కలత్రము నడిగెను. (ఈయర్థమున 'కలత్రమడిగెను' అని యనఁగూడదు.) కావుననే జడపదములకు మాత్ర మీకార్యము కలుగునని సూత్రకారుఁడు వచించెను.

65. స్తో ఉ వావౌ రైనావోః.

రై, నౌ, అను పదములకుఁ బ్రథమైకవచనమున వాని తుది యచ్చులకు వరుసగా ఓ, అవ, అనున వాదేశములుగ వచ్చును: రో, నావ.

66. స్త్రీవ గ్లౌః.

'గ్లౌః' అనుశబ్దము తత్సమముగునపుడు స్త్రీలింగశబ్దములకువలెనే కార్యమగును. 'అనుతాం స్త్రియాం' అను వక్ష్యమాణ సూత్రముచే 'గ్లౌ' శబ్దముపైఁ బ్రథమైకవచనమున విభక్తిప్రత్యయములోపించి 'గ్లౌ'అనిమాత్రము నిలుచును.

67. భూదివో స్తు క యత్తత్.

భూ, దివ్, అను శబ్దములకు సంస్కృతమునఁగల సప్తమ్యేకవచనరూపమే తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచనరూప మగును: భువి, దివి.—'భువి, దివి' అను రూపములను నన్నయ ప్రథమైకవచనమున వాడినట్లు గానరాదు: భువిన్, దివిన్, అని సప్తమ్యర్థమునందు మాత్ర మవి ప్రయోగింపఁబడునేమో. 'హృద్, సరస్' శబ్దములును భూ, దివ్, శబ్దములవంటివే: హృది. సరసి; ఇవి సప్తమ్యంతరూపములు; నీనిని దొల్లింటికవులు సప్తమియందే ప్రయోగించియున్నను రానురానవి ప్రథమయందును వాడఁబడఁజొచ్చినవి.

* ఇంతవఱకును సూత్రరచనను తత్సమపదరూపనిష్పత్తి ప్రధానముగా సాగించి యిఁకఁ దత్సమేతరరూపములఁగూర్చి చింతామణికర్త శివరించుచున్నాఁడు.

68. వాఽయిరవు ర్వ్యక్రితమా.

ర్వెల్లుచెప్పియున్నాఁడు. ఇందు చాలవఱకు సత్యము లేకపోలేదు. సంస్కృ
ంనందలి విభక్తివిధానము ప్రాకృతములందు వికారముఁబొందుటయు,
నిలిచిన యాయా విభక్తిరూపములందు చాల మార్పులుగలిగి తొల్లింటి
క్తి స్వరూపమంతయు మఱుగుపడఁగా నాధునికార్య భాషలయందు
్త్ర పదముల చేరికచే వాక్యమందలి పదముల సంబంధము తెలుపఁబడు
ండుటయుఁ గూర్చి యింతకుముందు వివరింపఁబడినది. ప్రథమావిభక్తి
ందు మాత్ర మనేకపదములకు ప్రాకృతముద్వారా వికారమునుబొందిన
ంపములు నిలిచినవి. కొన్ని భాషలయందు మాత్రము ప్రథమావిభక్త్యర్థ
ను దెలుపుటకు తృతీయాకారకము ప్రచారములోనికి వచ్చుటచేత తృతీయా
స క్త్యంతపదమే ప్రథమావిభక్త్యంత పదమను భ్రమను గలిగించి
ప్రథమావిభక్తి రూపముగా నిలిచిన ట్లుత్తరార్యభాషా తత్త్వజ్ఞులు తెలుపు
న్నారు. ఉదాహరణమునకు సంస్కృతమున "రామః అగచ్ఛత్" అను
కు "రామేణగతమ్" అను నుడికారము కూడు గలదు. ఇట్లే, 'రామా
తః' అను నుడికారము గలదు. ఈ రెండు నుడికారముల మూలమునను
ాందీభాషలో ప్రథమావిభక్తియందు "రామ్ - నే," "రామ్" అను
రెండు రూపము లేర్పడినవి. ఇందు మొదటిదానిలోని 'నే' అనునది ప్రథమా
ిభక్తి ప్రత్యయముగా [illegible]. దానికి హిందీభాషలో తృతీయా విభ
క్త్యర్థ మంతరించిపోయినది. [illegible] భాషయందు ప్రత్యయము
నిప్పుడు వాడరు [illegible]
మరాఠీ మొదలగు భాషలయందును గలవు. [illegible] అనునది
తృతీయా విభక్త్యర్థమునందే వాడఁబడుచున్నవి. [illegible]
భాషలయందీ ప్రత్యయము లేదు.

ద్రావిడభాషలయందలి ప్రథమా మహత్ప్రత్యయమగు 'అన్' అను
నది హిందీ మొదలగు భాషలయందువలెనే కరణకారకము మూలము
నేర్పడియుండునా యను సందేహము కలుగకపోదు. కాని, యీ యూహ
రెండాక్షేపణ లున్నవి. I. హిందీభాషలో 'నే' ప్రత్యయము మహద్వాచక
పదములమీఁదనే కాక యన్ని పదములమీఁదను వచ్చుచుండును. ఉదా:

పుంలింగము.

(1) అకారాంతము: బాలక్ - నే; (2) ఆకారాంతము: లడ్కే - నే
రాజా - నే; బాప్ - దాదా - నే; బాప్-దాదే-నే (3) [illegible] కారాంతము
[illegible] సాధు
ముని-నే; (4) ఈకారాంతము: [illegible]
నే; (6)

'వా౽య్యావూ వక్రితమా' అని సూత్రముండవలెనేమో. సూత్రము నకు సంస్కృతశబ్దమునందలి ఐ, ఔ, లు గలపదములు తద్భవము లగునప్పుడు వాని ఐ, ఔ, లు 'అయి, అవు' అని వరుసగ నవుననికూడ నర్థము చెప్ప వచ్చును. అయిన=ఐన; మయిల=మైల; సయిదోడు=సైదోడు; కయిత=కైత; అవును=ఔను; తవుడు=తౌడు; సవురు = సౌరు;—కైకేయి = కయికేయి, కయిక; వ్యవహారమునఁ దత్సమైకారౌకారములను అయి, అవు లుగ నుచ్చ రించుట సర్వసాధారణము: సయింధవుడు, చయిత్రము, తయిలము; సవు ఖ్యము, కవుటిల్యము, గవురవము, దవుర్బల్యము, పవురుషము, మవునము; మొద.

69. ఉర్ద్వన్ద్వే రః.

ఋకారాంతశబ్దముల తుది ఋకారమునకు ద్వంద్వసమాసమందు తెనుఁగున రేఫ మాదేశమగును. ఈసూత్రము "క్షత్రియవంశ్యులై భువిని గావఁగఁ బుట్టిన ...మాంధాత్ర రఘుక్షితీశులు" అను నన్నయరచిత పద్యమం దలి'మాంధాత్రి' అను రూపమును సాధించుటకుఁబుట్టినది. కాని,'మాంధాత్రి రఘుక్షితీశులు' అనుపాఠము తప్పయియుండును. 'మాంధాతృరఘుక్షితీశులు' అనుపాఠమే చాల వ్రాఁతప్రతులయందు కాన్పించుచున్నది, 'మంధాతృ' అనుపాఠము సంయుతాసంయుత ప్రాసమున కుదాహరణమగును. అట్టిప్రాసము ద్రావిడచ్ఛందస్సంప్రదాయమునకు విరుద్ధము కాదు. ఈసూత్రము సరియైన దైనయెడల 'మాత్రపితలు, మాత్రపిత్రులు, మాతాపిత్రలు, పిత్రపుత్త్రులు, భ్రాత్రిస్వస్రలు, మొదలగు నన్నెభాషాసంప్రదాయ విరుద్ధ రూపము లేర్పడును.

70. క్వచి ద్గకారో వః.

ఒక్కయెడ గకారము వకారమగును. వకారము గకారమగునని కూడ నీసూత్రమున కర్థముచేయావచ్చును. వైశాఖ, వేసఁగి,వేసవి (ఇది గకా రమువకారమగుట కుదాహరణము); ప్రవాళము, పవడము, పగడము (ఇది వకారముగకారమగుట కుదాహరణము.) తెనుఁగున 'ఇరువురు, మువ్వురు, నలు వురు,ఏవురు, ఆర్వురు, ఏడ్వురు, అను'వ' కారముతోఁడి రూపములు ప్రాచీన ములు; ఇరుగురు, ముగ్గురు, నలుగురు, ఏఁగురు (ఐఁదుగురు), ఆఱుగురు, ఏడు గురు, అను గకారముతోఁడి వర్వాచీనములు.

71. నువర్ణా న్నామ్నః కుజ్ నో ర్బహువచనే.

నువర్ణాంత వైకృత శబ్దములకు బహువచన (లువర్ణ)ము పరమగు నపుడా 'ను'వర్ణమునకు బిందుపూర్వక కువర్ణమాదేశమగును: కొలను, కొలఁ

(8)ఓకారాంతము: రాసో- నే; (9) ఔకారాంతము: జౌ-నే; (10) స
స్వార ఓకారాంతము: కోదోఁ - నే.

స్త్రీలింగము.

(1) అకారాంతము: బహిన్ - నే; (2) ఆకారాంతము: శాలా -
(3) యా వర్ణాంతము: బుఢియా - నే; (4) ఇకారాంతము: శక్తి -
(5) ఈకారాంతము: దేవీ - నే; (6) ఉకారాంతము: ధేను - నే; (7) ఊ
రాంతము: బహూ - నే; (8) ఔకారాంతము: గౌ - నే; (9) సానుస్వా
ఓకారాంతము: సరసోఁ - నే.

II. హిందీభాషలో 'నే' ప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమునందే
బహువచనమునందును వచ్చును: ఉదా. ఏక. బాలక్ - నే; బ
బాలకోఁ - నే; ఏక. లడకే - నే; బహు. లడకోఁ - నే; ఏక. రాజా -
బహు. రాజాఓఁ - నే మొద.

పయి యాక్షేపణలకు సమాధానములు లేకపోలేదు. హిందీ మొద
భాషలయందు శబ్దగత లింగజ్ఞానము కేవల మంతరించిపోలేదు; కాని,
ప్రత్యయము ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయమను జ్ఞానము స్థిరపడినది. ఏక బ
వచనములం దనేక పదములకు ప్రాచీన తమిళభాషయందు వలెనే ఒ
మొక్కటియే యగుటచేత రెండు వచనములందును ప్రథమా ప్రత్
ముగా స్థిరపడిన - నే ప్రత్యయము చేరుచున్నది. ద్రావిడభాషలయ
కొన్నియెడల మహన్మహతీ వాచక పదములకు బహువచన ప్రత్యయ
చేరుచుండుటవలన '(అ)న్' ప్రత్యయ మేకవచనమునందును '(అ)ర్' ప్ర
యము బహువచనమునందును నిలిచినవి. ఈ 'అన' ప్రత్యయము కేవ
మహద్వాచకములమీఁదనే ద్రావిడభాషలయందు వచ్చుననియు, మహ
రామహద్వాచక పదములపై 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చుననుటయుఁ బ
టయినట్లు కాన్పించుచున్నది. కన్నడమున చెట్టు అనుటకు 'మరం'
వ్రాఁతలో కాన్పించుటచేత దానిని 'మరమ్' అని మకారాంతముగఁ జ
చున్నారు. కాని, దానిని 'మరన్' అనియే చదువవలయునని తోఁచుచు
అది న - కారాంతము కావుననే తెనుఁగున 'మ్రాను' అను ను - వ
శబ్ద మేర్పడినది. కన్నడముననే 'మరం + ఇర్దుదు' = మరనిర్దుదు అని య
గాని 'మరమిర్దుదు' అని కాదు. కావున వ్రాఁతయందలి నున్న నకా
మున వచ్చినది కాని, మకారస్థానమున వచ్చినదికాదు. ఇట్లే, కులం = కొ
...నున్న నకారస్థానమున వచ్చినదే. 'ఫలమ్' అన

72. కుత్రచిన్నులోపశ్చ.

(ఆ నువర్ణాంతశబ్దములలోఁ గొన్నిటికి బహువచన లువర్ణము పరమగు నపుడా) నువర్ణమునకు లోపము [illegible] పేలు; చేను, చేలు; మొద.
పేఁకులు, చేఁకులు' అను [illegible] నేర్పడుచున్నవి కాని, సూత్ర కారుఁ డట్టి రూపము లుండునని యభిప్రాయపడి యుండఁడు.

73. సలలో ర్బిందుయుతో డు ర్వా లులయోః.

లు వర్ణముతోఁగూడిన లకారమునకు (అనఁగా పదములమీఁదనుండు -ల్లు అను సంయుక్తాక్షరమునకు (బహువచన సంజ్ఞలగు) లుల లు పరమగు చుండఁగా 'ల్లు' కు బిందువుతోఁ గూడిన డువర్ణము వచ్చును. ఇల్లు + లు = ఇండు + లు = ఇండులు, మొదలయినవి. 'కుత్రచిత్' అనునది పూర్వ సూత్రమునుండి యనువర్తించుచున్నది గనుక 'రెల్లు' = గడ్డి; కల్లు = మద్యము; పల్లు = పల్లము మొదలగు పదముల కీకార్యము కలుగదు. ఇది వైకల్పికత్వమును దెలుపు సూత్ర మనుకొని కొందఱు ఇల్లులు, విల్లులు మొద లగు రూపములు నున్న వందురు, అట్టి రూపములు వ్యవహారమున లేవు. 'గోకులమిల్లులు' మొదలగు కవి ప్రయోగములు కృతకములు. సూత్రము నందు 'బిందు' వను దానికిఁ బూర్ణబిందువని యర్థము చెప్పవలెను.

74. ఉల్లు గపి తయోః పరతః.

(ఆ బహువచన లు ల వర్ణములు) పరమగుచుండఁగా (ఆదేశముగా వచ్చిన డు వర్ణము మీఁది యుత్తునకు లోపముగూడఁ గలుగును: విండులు, విండ్లు; ఇండులు, ఇండ్లు; మొ.

75. నిత్యం దారాదేశ్చ స్యాల్లో ర్లులయో రురా చ తత్ర స్తః.

దారార్థకమగు ఆలు శబ్దము యొక్కయు నట్టి యితర శబ్దములయుఁ దుదినుండు లు వర్ణమునకును (పై రెండు సూత్రములందు చెప్పఁబడిన కార్యము, అనఁగా బిందుయుత డు వర్ణము బహువచన లు ల వర్ణములు పర మగునపుడు కలుగుటయు, నా డు వర్ణముమీఁది యుత్తునకు లోపము గూడఁ గలుగుటయు) నిత్యముగ సంభవించును. ఇది గాక (యీ శబ్దముల విషయ మున) బహువచన లు, ల వర్ణకములకు రు, ర, అనునవియు క్రమముగ నాదేశము లగును. ఆలు, ఆండ్రు, ఆండ్రగ్; కోడలు, కోడండ్రు, కోడం డ్రన్ మొద. సూత్రమందు 'నిత్యం' అనుటవలన 'ఆండు [illegible]

వముగా తమిళమున 'పలన్' అను పదమున్నట్లు కాల్డువెల్లే వ్రాసి
న్నాఁడు. కాఁబట్టి 'అన్' అనునది కేవలము మహత్ప్రత్యయమని చెప్పుట
కాదు. కాని, 'ఆన్' = మగవాఁడు, అను జ్ఞానము ద్రావిడుల కుండుటచేఁ
లయుఁ దక్షిణ యార్యభాషలయందువలెనే యేర్పడిన 'అన్' ప్రత్య
ము కొన్ని ద్రావిడభాషలయందు ప్రథమైకవచనమున మహత్ప్రత్యయ
గా నిలిచినది. ఈ అన్ ప్రత్యయము సర్వనామమగు 'అవన్' నుండి
ర్పడినదని కొంద ఱందురు; అప్పుడును నందలి 'అన్' ప్రత్యయ మెట్లేర్పడి
తో నిర్ణయించుకొనవలయును గదా.

'అన్' ప్రత్యయమునకుఁ దోడు కొన్ని ద్రావిడభాషలయందు మహతీ
ధకముగ 'అళ్' ప్రత్యయము గలదు. ఇది 'ఆలు' అను పదమునుండి [illegible]లి
నదని కొందఱమతము; సంస్కృతమందలి 'తా, తి' అను మహతీ[illegible]
స్త్రీలింగప్రత్యయముల వికారమని యార్యభాషా సంప్రదాయజ్ఞుల[illegible].
క మహతీతరామహత్ప్రత్యయములగు 'అమ్', 'ము' అనునవి ప్రథమైక
వచన ప్రత్యయములుగా మిగిలినవి. ఇవి సంస్కృత ప్రాకృతభాషల [illegible]లను
నుండియు మహతీతరామహద్వాచక ప్రత్యయములుగ నున్నవే కాని
క్రొత్తవి కావు. ఈ 'అమ్' ప్రత్యయమునకును 'అమ' అను ద్రావిడ సర్వ
నామమునకును సంబంధమును గల్పించుటకుఁ గాల్డువెల్లు చాలఁ బ్రయాస
పడియున్నాఁడు. కాని, యీ వ్యుత్పత్తి క్లిష్టము [illegible] యనావశ్యకము
నగుచున్నది. తెనుఁగు కన్నడములందు 'ము' అనువాని[illegible] మహతీతరామ
ద్వాచక ప్రత్యయముగ [illegible]చుటగలదు. ఇది 'ము' లోని [illegible]నునాసిక్యము
లోపించుటవలనఁ గొన్నియెడలను, ప్రాకృత భాషలందు సంస్కృత ప్రథ
మైకవచన ప్రత్యయము వికారమునొంది 'ఉ'గా మాఱఁగా దానిపై నుచ్చా
రణముకొఱకుఁ జేరిన 'వ' కారము మూలమునఁ గొన్నియెడలను [illegible]
యున్నదని చెప్పవచ్చును.

పైనిచెప్పిన ప్రత్యయము గాక ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయమ్వాము
దెలుపునవిగాఁ గనఁబడు మఱి రెండు విషయములను గాల్డువెల్లు తెలిపి, యవి
ప్రథమాప్రత్యయములు గావని నిర్ధారణ చేసియున్నాఁడు.

(1) కన్నడమున 'నాను, నీను, తాను' అను సర్వనామ
ములలోని తుది 'ను' వర్ణము లోపించియు 'నా, నీ, తా' అను
వానినే ప్రథమైకవచనమున వాడుట గలదు కావున, వానియం
'ను' వర్ణము ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయమని భ్రమపడవచ్చునని
యుఁ, గాని యా 'ను' వర్ణము ప్రథమేతర విభక్త్యేకవచనము
దెల్లఁ గానవచ్చుచుండుటచే (ననగె, నినగె మొద.) దానిని ప్రథమావిభక్తి

రూపములు నుండుననియు నర్థము చెప్పుటకవకాశ మున్నది. ఈ రెండు విధములగు రూపములును నన్నయ ప్రయోగములకు వ్యతిరేకములు.

76. రో లః.

రేఫమునకు లకారమగును. 71-వ సూత్రములోని 'బహువచనే' అను పదమిం దనువర్తించుచున్నది. రేఫ మనఁగా పదము తుదినుండు రేఫ మనియే యర్థము చేసికొనవలెను; ఇదిగాక రేఫ శకటరేఫముల రెంటిని గ్రహింపవలెను. ఏఱు + లు = ఏలు + లు = ఏలులు; గోరు+లు = గోలు+లు = గోలులు; మొద. ఈ సూత్రమునకు 'లకారము రేఫమగును' అని కూడ నర్థము చేయవచ్చునుగాని యట్లు చేయుట సూత్రకారుని యుద్దేశమై యుండదు.

77. డలటా ముదితాం తస్య చ వా లుక్.

ఉదంత, ఇదంత డ, ల, ట, లంతమందుగల పదముల తుది ఉత్తు, ఇత్తులకును, వానియొక్క (అనఁగా పై సూత్రమున కాదేశముగా వచ్చిన లకారము మీఁది ఉత్తునకును వైకల్పికముగా లోపము గలుగును, త్రాడు+లు = త్రాడ్ + లు = త్రాడ్లు, త్రాడులు; తడి + లు = తడ్ + లు = తడ్లు, తడులు; చాలు + లు = చాల్ + లు = చాల్లు, చాలులు; అంబలి + లు = అంబల్ + లు = అంబల్లు, అంబలులు; పాటు + లు = పాట్ + లు = పాట్లు, పాటులు; మేటి + లు=మేట్ + లు = మేట్లు, మేటులు; గోరు+లు = గోలు+లు = గోల్ + లు = గోల్లు, గోలులు, గోరులు, గోర్లు; ఏఱు+లు = ఏలు+లు= ఏల్ +లు=ఏల్లు, ఏలులు, ఏఱులు, ఏఱ్లు.

'డలటేభ్య ఉదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తు' లకు వైకల్పికలోపము; 'డలటా ముదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తులను గలిగిన డలటలకు గాని, డలటలతోఁ గూడిన యుదిత్తులకుఁగాని వైకల్పికలోపము; డలటలకు లోపమును సూత్రకారుఁ డుద్దేశించియుండఁడు. ఇట్లే 'తస్య' అను పదమువలన వైకల్పిక లోపము రేఫమునకో, దాని కాదేశమున వచ్చిన లకారమునకో, వానిపై వచ్చు అ, ఇ, ఉ, లను నచ్చులకో స్పష్టము కాలేదు; రేఫము మీఁది యుత్వమునకని వ్యాఖ్యాత లెట్లో సరిపెట్టుకొనుచున్నారు.

చింతామణియందు బహువచనమున డ, ల, ల కాదేశముగా నలఘు లకారము వచ్చునని చెప్పఁబడియుండలేదు. 'గోలః' అను సూత్రమువలనఁ గలిగిన లకార మలఘులకార మనికూడ నందులేదు. కాఁబట్టి త్రాళ్లు, తళ్లు, చాళ్లు, అంబళ్లు, ఏళ్లు, గోళ్లు, మొదలగు నలఘు లకారముతోఁ గూడిన బహువచన రూపములు

ప్రత్యయముగ నెంచఁగూడదనియు నాతని యభిప్రాయము. సంస్కృ
సంప్రదాయము ప్రకారము ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయము ప్రథమేత
విభక్తులందు నిలువ దనుట సత్యమే కాని ప్రాకృతాది భాషలకాలమునుం
యు, ననఁగా సంస్కృత విభక్తి జ్ఞానమంతరించిన కాలమునుండియు ఆ రూ
మునుదినున్న వర్ణము విభక్తి ప్రత్యయమయినను గాకున్నను ప్రథమై
వచన రూపము మీఁదనే ప్రథమేతరైకవచనరూపములందు వచ్చు ప్రత్
యములుగాని, ప్రత్యయ ప్రతిరూపకావ్యయములుగాని చేరుచుండు
పరిపాటియైనది. మళయాళమునందు 'రామనుక్కు', కన్నడమున 'రామని
తెనుఁగున 'రామునికి' అను రూపములందు 'న' కార మాగమముగా, అర్థర
తముగాఁ జేరినదని పలువు రభిప్రాయపడుచున్నారు. కాని, యీ యూ
సరియైనట్లు తోఁచదు. ప్రథమావిభక్త్యేకవచనమునందలి 'న' కార
తక్కిన విభక్తులందును గానవచ్చుచున్నదనుటయే యుక్తమని తో
చున్నది. తెనుఁగు వ్యవహారమున 'రాముడికి, రాముడితో' మొదలగు రు
ము లున్నవిగదా. ఇట్లే తెనుఁగున ఫలమునకు, కన్నడమున 'ఫలంగె' మొ
లగువాని యందును ప్రత్యయమువలెఁ గానవచ్చు 'ము' వర్ణము లోపింప
ఇందలి 'ము' వర్ణమాగమ మువర్ణమని తెనుఁగు వైయాకరణులు సమా
నము చెప్పికొనిరి. ఆగమమని చెప్పినంత మాత్రమున 'ము' వర్ణముయొ
ప్రథమైక వచనత్వముపోదు. ప్రయోజనములేక, యర్థరహితముగ నెట్టి
గమ వర్ణములును జేరవు. 'వు' వర్ణము విషయమునఁగూడ నిట్లే యని తె
కొనవచ్చును.

(2) కొన్ని ద్రావిడ భాషలయం దుత్తమ, మధ్యమార్థక
నామములకుఁ బ్రథమావిభక్తియందు దీర్ఘస్వరమును, ప్రథమేతర విభ
లందు హ్రస్వస్వరమును గాన్పించుటచే దీర్ఘస్వరమునే ప్రథమైకవ
ప్రత్యయముగఁ గొందఱు తలంపవచ్చుననియుఁ గాని, యట్లనుకొనుట పొ
టనియు, కొన్ని ద్రావిడ భాషలలో నట్లున్నను తెనుఁగు మొదలగువా
'నాకు, నాతో, మాకు, మాతో' మొదలగు రూపములలో దీర్ఘస్వరమే
యుండుటచేత దీర్ఘత్వము ప్రథమాత్వ బోధకము గాదనియు, నిదిగాక
యెడల బ్రథమైకవచనమందలి దీర్ఘము ప్రథమేతర విభక్తులందు ప్ర
మైనదో, ప్రథమేతర విభక్తులందలి హ్రస్వస్వ మూఁదిపలుకుటకొ
బ్రథమయందు దీర్ఘమైనదో చెప్ప వీలులేదనియుఁ గాల్డువెల్లు వ్రాసి
న్నాఁడు. ఇదియంతయుఁ గాల్డువెల్లు కల్పించుకొన్న కల్పనగాని వేఱుగ
దీర్ఘము ప్రథమావిభక్తిత్వ బోధకమని యేవైయాకరణుఁడును నన

నన్నియెడలను వర్తింపదు; ఎట్టి చోట్ల నభేదమో చింతామణి యెచ్చటను చెప్పలేదు. 'లోళః' అను ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రము తెనుఁగున నెంత వఱకు వర్తించునో చింతామణి వివరింపలేదు. '...లః' అను సూత్ర... పదాంత 'రు' వర్ణములకున...

అలరు, మొదలగు ము...

...రు, ...రు, ...రు, కారు, గారు, ఆఱు, చూఱు, చెరు, తిరు, తేరు, దూరు, పోరు, సేరు, మొదలగు దీర్ఘపూర్వ రువర్ణాంతపదములు.

78. సలో లోశ్చ.

లకారముతోఁ గూడిన లు వర్ణమునకును (బహువచన లు, లవర్ణకములు పరమగునపుడు లోపముగూడ వైకల్పికముగ నగును.) విల్లు+లు = విల్+లు = విల్లు (లకారమున కలఘుత్వము నూహించినయెడల 'విళ్లు'; ఇట్లే మళ్లు, కళ్లు, ఇళ్లు, చెళ్లు, పళ్లు; మద్వ్యాఖ్యాతృ విల్లు శబ్దమునకును, నిమ్నాఖ్య విల్లు శబ్దము మీఁదను నీ కార్యము కలుగదు. 'విళ్లు' వంటి రూపములు నన్నయకాలమున లేవు; కాని, చింతామణి దీనిని సాధించుచున్నది. వ్యాఖ్యాతలీసూత్రమునకు 'పందిళ్లని, ఉంబళ్లాది' అను నుదాహరణముల నిచ్చుట పొరబాటు. ప్రకరణమును బట్టి బహువచనముఁ గొన్ని పదములందు గలుగు మార్పులను గూర్చి యీ సూత్రమునకుఁ బూర్వపరములం దున్న సూత్రములు తెలుపుచున్నవి; కావున నీ సూత్రమును నట్టి కార్యమునే వివరించుచున్న దన వలెను.

"రోలో డలయో ముదితాం, తస్య చ వా లుక్ సలో లోశ్చ" అను నది యార్యాగీతి యర్థభాగమునకుఁ గొఱవడియున్నది.

79. ఔపవిభక్తికే లీనా మల్లు స్ప్రాళ్ళం తత్రైవ మశ్చ స్యాత్.

ఔపవిభక్తిక లివర్ణాంత శబ్దముల తుది యిత్తునకు బహువచన లు, ల వర్ణములు పరమగునపుడు బహుళముగా లోపము కలుగును; అట్లే మ వర్ణమును గలుగును: కొడవలి+లు = కొడవల్+లు = కొడవళ్లు (-ళ్లని); కొడవము+లు = కొడవములు, కొడవళ్లు; కొడవలులు; ఇట్లే, గొడ్డళ్లు (-ళ్లని), గొడ్డములు, గొడ్డళ్లు, గొడ్డలులు, మొద. 'మ' వర్ణమున బిందుపూర్వక మవర్ణకమని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుటకు చింతామణి యం దాధారము లేదు.

80. అపి సంయుక్తిసమాప్తౌ భూయోఽంటతే లుగ్ ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్.

బహువచన లు వర్ణము పూర్వవర్ణముతో సంయుక్తమయి బహువచన రూపము సమాప్తమయినను నా సంయుక్తవర్ణము...

మగుటచేతను నాఁడట్లు చెప్పియుండును. వీనిలో 'ని, ను' లను గూర్చియు, లవర్ణమును గూర్చియు నింతకుముందు దెలుపఁబడినది. 'కూర్చి' యనునది 'కూర్చు' ధాతువునకు క్త్వార్థకరూప మని సాధారణముగఁ జెప్పుచుందురు; అది క్త్వార్థకరూపమగుట వాస్తవమేకాని, * 'కృత్య'=కృత్వా అను సంస్కృత రూపమునకు వికారమనుట తగునేమో. ఇట్టి సందర్భములందు సంస్కృతమున '(అధి) కృత్య' అని యుపయోగించుట గలదుగదా. ఉపసర్గతో కూడకున్నను వేదమునందు 'కృత్య' 'గృహ్య' మొదలగు రూపములను క్త్వార్థకములుగా నుపయోగించుట గలదు. 'కృత్య' కుఁ బ్రాకృతమున 'కిచ్చి' 'కుచ్చి' * 'గురిచి' మొదలగు రూపములగును. నన్నయభారతమున 'కుఱిచి' అను రూపము మాత్రము గాన్పించుచున్నది గాని, 'కూర్చి' అను రూపముగాని, 'గుఱించి' అనురూపముగాని లేదు. 'కుఱిచి' కి 'కుఱిచ్చి' అనునది రూపాంతరమయి, యందుండి 'కుఱించి' యనియు నాదిపరుషమునకు సరళాదేశము గలుగుటచే 'గుఱించి'యనియు నేర్పడియుండును. 'కుఱిచ్చి' లోని రెండవ వర్ణముమీఁది 'చ్చి' యొక్క ద్విత్వముపోయి యూఁత మొదటి వర్ణముమీఁదికి వచ్చునప్పుడు తొలిస్వరమునకు దీర్ఘము గలిగినది. 'కూర్చి' కి కన్నడమున 'కుఱితు' అనునది సరిపోవును.

తృతీయా విభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోని తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయములను—

(1) తమిళ మళయాళములు:— ఆల్; తెనుఁగు:- అన్ (చూ. చేతన్, రోఁకటన్ మొద.)

(2) తమిళ మళయాళములు:- ఒడు, -ఓడు; - ఉడన్; కోరవ:-ఓడు; కన్నడము:-ఒడనె,-ఒడం; - దె, ది(౦),-రిం; తెనుఁగు: తో,తోడ; కురుఖు,మాల్తో: త్రీ, త్రూ; మాల్తో:-త్; కూఇ:-తై; బ్రాహూఇ:-అట్; తుళు:-డ,-ట.

(3) కన్నడము :-ఇం-ఇంద,-ఇందె,-ఇందం.

(4) తెలుఁగు: చే, చేత, చేసి, పై, మొదలగునవి.

అను మూఁడు వర్గములుగా విభజింపవచ్చును. ఇవి యన్నియు సహార్థబోధకమగు 'తోడ' వర్ణకమునర్థకముగలవి. వీనిలో మొదటివర్గములో నివి సంస్కృత పంచమీవిభక్తిక 'అత్' ప్రత్యయమునకు సంబంధించినవి. పంచమీవిభక్తిని తృతీయకు మాఱుగ వాడుట ప్రాచీనప్రాకృతముల కాలమునుండియు వచ్చినది. 'అత్' అనునది ప్రాకృతమున 'అల్' గా మాఱును. మలయాళమునందును నిట్లే 'అల్' అనునది 'అత్'కు వికారమగుచున్నది. తెలుఁగు నందలి-అన్ ప్రత్యయము దీని వికారమే. కాని, కాల్డువెల్లు 'ఆల్' ప్రత్యయము 'కాల్'=కాలు, అను పదమునుండికాని, 'కాలువ' అను పదమునుండి

త్రాడ్లులు; తడ్లు, తడ్లులు; చాల్లు, చాల్లులు; అంబల్లు, అంబల్లులు; పాట్లు, పాట్లులు; మేట్లు, మేట్లులు; గోల్లు, గోల్లులు; గోర్లు, గోర్లులు; ఏల్లు, ఏల్లులు; ఏళ్లు, ఏళ్లులు; విల్లు (-ళ్లు), విల్లు(-ళ్లు?) లు; కొడవల్లు (-ళ్లు?) లు, కొడవడ్లు (లు), మొద.

81. కేషాంచి దుదన్తానాం నేతి విభక్తౌ వునో లుక్ స్యాత్.

కొన్ని యుదంతశబ్దములకు 'న' అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము పరమగునపుడు శబ్దము తుదియుత్వమునకును ప్రత్యయమందలి తొలి నకారపుం బొల్లునకును లోపము కలుగును; చోటు+నన్ అనియుండఁగా ఉత్వనకారములులోపించి 'చోట్+అన్' అని నిలిచి, 'చోటన్' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే, మీఁదన్, క్రిందన్, ఊరన్, మొద. 'కొన్ని' యనుటవలన నీకార్య మాపవిభక్తిక శబ్దములమీఁదనే కలుగును; కొంగునన్, వీపునన్, మొదలగుచోట్లఁ గలుగదు.

ప్రక్క, దారి, మొదలగు నదంత ఇదంత శబ్దములమీఁద 'న' వర్ణకము చేరునప్పుడును అన్, ఇన్, అనువానికిని లోపము గలుగును. వింటన్, కంటన్, వాఁకిటన్, మొదలగుచోట్లఁ గొన్ని విశేషకార్యములు గలుగును. ఇట్టివానిని చింతామణి వివరింపలేదు.

82. ఔపవిభక్తికనామ్నా మత్వం స్యా త్సప్తమి తృతీయార్థే.

ఔపవిభక్తిక శబ్దములకు సప్తమీ తృతీయార్థములందు అత్వము వచ్చును. ('సప్తమీ తృతీయార్థయోః' అని సూత్రమున నుండవలెనేమో.) అత్వమువచ్చుననిన దేనిపై వచ్చునో, యను విషయముగాని, దేనికాదేశముగ వచ్చునో యను విషయముగాని విశదము కాలేదు. 'చేయి+అ' అని అత్వ మాగమముగా వచ్చుననియో, లేదా, ఇత్ స్థానమున నత్వము వచ్చుననియో లేదా 'చేతి' లోని యిత్ స్థానమున వచ్చుననియో, చింతామణి యభిప్రాయ మేమియు స్పష్టముగా లేదు. ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికము తుదియచ్చు స్థానమున సప్తమీ తృతీయార్థములందు ఏకవచనమున అత్తు చేరుననియు, ఆకార్యము వైకల్పికమనియు, తృతీయా సప్తమీ విభక్తిప్రత్యయములు ద్రుత ప్రకృతికములుగావున నీయత్తును ద్రుతప్రకృతికమే యనియు నెట్లయిన నీ సూత్రమున కర్థము చెప్పికొనవలెను.

83. అనుతాం స్త్రీయాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ నులోపః.

స్త్రీలింగమందు తత్సమానుదంతశబ్దములకును, సమస్తమైన (దేశ్య) స్త్రీ సమశబ్దములకును, ప్రథమైకవచనప్రత్యయములగు 'డు, ము, వు' లు

కాని, కలిగియుండవచ్చునని చెప్పియున్నాఁడు. ఏదోయొక వ్యుత్పత్తిని చెప్ప వలెనను నుద్దేశముతప్ప నీయభిప్రాయములో సారమేమియు నున్నట్లుతోఁచదు.

రెండవ వర్గపు ప్రత్యయములతో బంగాలీ:- తే; హైజోంగు: - దే, - దిఆ, - ది; అస్సామీ: - రే, - ఏరే; బనాఫరీ:- త్రై; పంజాబీ:- తే, - తోఁ థోఁ, - దోఁ; పషాయి: దే; - అను తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయములను బోల్ప వచ్చును.- 'తో' అను తెనుఁగు ప్రత్యయము సంస్కృతములోని 'తస్' అను ప్రత్యయమునుండి కలిగినదేమో విచారింపవచ్చును.- 'తస్' అనునది ప్రాకృతమున -'తో', - 'దో' లుగా మాఱును. కాని ప్రాకృతమున 'తు, తో, త్తో, దు, దో' (పుత్తాతు, పుత్తాతో, పుత్తత్తో, పుత్తాదు, పుత్తాదో) అను ప్రత్యయములు పంచమ్యర్థమున వాడఁబడుచున్నవి. పంచమ్యర్థక ప్రత్యయములు తృతీయార్థమున వాడఁబడుట. ప్రాకృతసంప్రదాయావిరుద్ధము. కాల్డువెల్లు 'తోడన్' అను ప్రత్యయము తమిళమందలి 'తొడు=తాకు; తొడర్ = అనుసరించు; తోటిమెయ్ = అనుఁగుఁదనము; తొగుది = సమూహము; తొలు = ఆవులనాల' మొదలగు పదములతో సంబంధము గలిగి యున్నట్లూహించుచున్నాఁడు.

మూఁడవ వర్గములోని -ఇం, - ఇంద, - ఇందె, - ఇందం-అను కన్నడ ప్రత్యయములతో హైజోంగు:- దే, - ది; బిహారీ: ఎఁ, ఏఁ, హిఁ, హీఁ; వర్షి క్వార:- ఇంద, అను ప్రత్యయములను బోల్పవచ్చును. ప్రాకృతప్రత్యయమగు -'హిం' ను గూడ నీ సందర్భమున స్మరింపవచ్చును.

'తో, చేత, తోడ, చే, చ తృతీయాయాః' అని యాంధ్ర శబ్దచింతామణి సూత్రము. కాని, చిన్నయసూరి 'చేత, తోడ' లను మాత్రము తృతీయావిభక్తిప్రత్యయముగఁ జేకొని, వాని ప్రథమాక్షరములు వైకల్పికముగ శేషించునని వేఱొక సూత్రమును గల్పించినాఁడు.

చతుర్థీవిభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోని చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములను—

(1) తమిళము:- కు, ఉక్కు; కొరవ: - కె, - క, - క్; కైకాడి:- అక్,- క, - కు; బుర్గండి:- క్; మళయాళము:- క్కు; కన్నడము:- గె, - ంగె, - ఇగె, - ఇంగె, - కె, - ఇకె, - కం, - గం; కురుఖు - ఖే, - కే; మల్తో:- ఖే, - కే, - కో, - క్; కూయి:- కి; నాయకీ:- కున్; తెనుఁగు:- కిన్, - కున్; - కై, - కొఱకున్; కోలామీ:- న్గ; తుళు:- కు, - గు, - క, - గ.

వెలఁది, కోఁతి, బంటు, ఆలు, పోతు, మొద. సులోపముగలుగు ‘దార’ మొదలగు పదము లింకను ననేక విధములైన వున్నవి. వానిని చింతామణి వివరింపలేదు. సులోపము గలుగుటయే స్త్రీ సమత్వమునకు లక్షణ [illegible] సమములకు సులోపము క [illegible]

84. ఏదన్తతా చ [illegible] మియాన్తానామ్.

‘ఇయ’ అనున దంతమందుగల పదములకు ఆ ‘ఇయ’ కు మాఱుగ ‘ఏ’ అనునది గూడ వైకల్పికముగ వచ్చును: కన్నియ, కన్నె; వన్నియ, వన్నె; గోనియ, గోనె; మొద. ‘ఇయము’ అంతమందుగల పదముల ‘ఇయము’ నకు మాఱుగ ‘ఎము’ వచ్చుననియు చెప్పికొనవచ్చును; కడియము, కడెము; ముత్తియము, ముత్తెము; మొద:— సూత్రమునందు ‘ఏదన్తతాచ’ అనియుండవలెను; కాని, యట్లున్నచో గణభంగము కలుగును. గణభంగము కలుగునని తప్పు టుపదేశముఁ జేయుట తగదుగదా.

85. వికృతౌ సర్వే శబ్దాః క్లీబసమాః స్త్రీసమాశ్చ; నాఽన్యే స్యుః.

తత్సమేతరాంధ్రపదము లన్నియు నపుంసకలింగ సమములును స్త్రీసమములునై యుండును; ఇతరములు లేవు. నపుంసకలింగసమము లనఁగా ‘ము, వు’ వర్ణకములు ప్రథమైకవచనమునఁ జేరు శబ్దములు; వేసము, అరదము, పుట్టువు. మొద. స్త్రీసమము లనఁగాఁ బ్రథమైక వచనప్రత్యయములు చేరనివి: మాట, కోట, సొగను, మఱంది మొద. ఇతరములు లేవనఁగా పుంసమములు లేవని తెలుచున్నది. కాని, మగఁడు, మనుమఁడు, అల్లుఁడు, మొదలగునవి కానవచ్చుచున్నవి. వ్యాఖ్యాతలు వీని నేకాదిగణములోఁ జేర్చుకొనవలెనను చున్నారు. అట్లు చేర్చినంత మాత్రమున వాని పుంసమత్వము పోదుగదా.

86. క్లీబసమా అమహద్వత్.

నపుంసక సమశబ్దములు మహద్వాచకములవలె నుండును. చింతామణి యందీ మహద్వాచక పదములకు విధించిన విధులే క్లీబసమములకును వర్తించునని యర్థము.

87. స్త్రీవ్యక్తిః స్త్రీసమాః

వైకృతిములగు స్త్రీ సమములు తత్సమములగు స్త్రీ లింగశబ్దములవలె నుండును. అనగాఁ జింతామణియందు స్త్రీలింగశబ్దములకు విధింపఁబడిన విధులు స్త్రీ సమములకును వర్తించు నని యర్థము.

88. సమాస్తు సమాః.

తత్సమములు వాని ప్రకృతులకుఁ గల లింగములనే కలిగియుండును.

యాలోచించుకొనుమన్నారు. ఆ విషయమై తమకే సందేహము గలదని తెలిపినారు.

రెండవవర్గములోని ప్రత్యయములలో మళయాళములోని 'న్ను' అనునది 'క్క' వెనుక ననుస్వారము చేరఁగా 'ంగు' అయి 'ఙ్ఙు', 'న్ను' లుగా మాఱినదని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. తక్కిన భాషలలోని 'ఇన్, ఉన్' లను గూర్చి యాతఁడు విచారింపలేదు; అవియును మలయాళప్రత్యయము వలెనే యేర్పడినవని యాతఁడుచెప్పియుండునేమో. మలయాళప్రత్యయమగు 'ఙ్ఙు' కాల్డువెల్లు చెప్పినట్లే యేర్పడి యుండును. కాని, యీ వర్గములోని తక్కినప్రత్యయములు ప్రాకృతమందలి '-మ్' అను షష్ఠీప్రత్యయముతో సంబంధించినవేమో విచారింపఁ దగును.

మూఁడవ వర్గములోని 'ఏ' అను ప్రత్యయమునకును ప్రాకృతభాషలలోని 'ఆయ, ఆఏ, ఆయే' అను చతుర్థీప్రత్యయములపైను పోలిక కాన్పించుచున్నది.

ఇఁక నాలుగవ వర్గములోని ప్రత్యయములకు సంస్కృతమందలి 'అవసర' శబ్దము మూలము. అదిప్రాకృతమున 'ఓసర' అని యగును. తమిళమున నది 'ఓసర' అనియే వాడఁబడుచున్నది. కాని, తెనుఁగున నది షష్ఠీప్రత్యయమగు 'కు' వర్ణకముతోఁ గలిసి 'కోసర' అను రూపమును దాల్చినది. తెనుఁగువారి వాడుకయందది 'కోసరము' అనియే వినఁదీయఁబడుచున్నది. 'కోసరము', 'కొఱ్ఱము', * 'కోస్సము', 'కోసము' అనియు మాఱినది. కన్నడమున 'ఓసర' శబ్దము 'కె' ప్రత్యయముతోఁ గలిసినను, నా 'కె' వర్ణకము ప్రత్యేకమయినదనియే కన్నడులు తలచుచున్నారు. కాని, వెనుకటి 'కె' వర్ణకము ప్రాబల్యముచేత 'ఓసర' లోని సకారముపైఁ గకారముచేరి 'ఓస్కర' అను క్రొత్తరూప మేర్పడినది. కన్నడ దేశప్రాంతమందలి తెనుఁగువారు 'కోసరము, కోసము' అనుటకు 'కోస్కరము' అని యనుటయుఁ గలదు.

పంచమి విభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోని పంచమీవిభక్తిప్రత్యయముల నీ క్రింది వర్గములుగా నేర్పఱుపవచ్చును:—

(1) తమిళము: ఇన్ఱు, ఇరున్దు, నిన్ఱు; కొరవ లేక యెరుకుల: ఇండె, ఉండ్, ఇంద్ర, ఇందె; కురుఖు: తీ, త్తీ;

(2) బుర్గండి: కే, కుస్;

శ్రీః

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణౌ

హలన్త పరిచ్ఛేదః

1. ప్రథమైకవచనతుల్యం సర్వత్ర హలన్త మగుణవత్ప్రభృతి.

గుణవర్గణములో చేరని హలంతపదము తత్సమమగునపు డెల్లయెడలను ప్రథమావిభక్తియందుఁ దాని(సంస్కృత) ప్రథమైకవచన రూపమును బోలి యుండును; వాక్, మరుత్, రాట్ మొదలయినవి.

2. గుణవర్గణో ద్వితీయైకవచనతుల్యో భవే ద్వికృతౌ.

ఆంధ్రమున గుణవర్గణమందలి పదములు తత్సమము లగునపుడు ప్రథమైకవచనమున సంస్కృతమందలి యా పదముల ద్వితీయైకవచనరూపములను బోలియుండును: గుణవంతమ్, మతిమంతమ్, విద్వాంసమ్, మొదలయినవి.

3. ద్విత్వోత్వే సర్వహలాం హ్రస్వాత్.

హ్రస్వాచ్చుకంటెఁ బరమందున్న సమస్తహల్లులకును ద్విత్వమును ఉత్వమును (వచ్చును.) ఉదా. మరుత్తు, ద్విట్టు మొదలయినవి.

4. ద్విత్వంతు దీర్ఘతో బహుళమ్.

దీర్ఘాచ్చుకంటెఁ బరమందుండు హల్లులకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును; (ఉత్వముతప్పక వచ్చును) ఉదా: వాక్కు, వాకు:— కాని, రాటు, విరాటు, అను నిట్టి రూపములు గలుగవు.

5. అగుణవతాం సర్వాహలాం సోర్లోపః.

గుణవర్గణములోఁ జేరని సర్వహలంతశబ్దములమీఁదను బ్రథమైక వచన ప్రత్యయము లోపించును: ఉదా. రాట్, రాట్టు; 'రాటుఁడు' అని కాదు.

6. గుణవతాం డుమూ ప్రాగ్వత్.

గుణవర్గణములోఁ జేరిన పదములకు అజంతశబ్దములకువలె 'డు, ము,'

(3) గోండి: ఆల్; బ్రాహూయి: అన్; తెలుఁగు: అన్, న్.

(4) గోండి: సే.

(5) కురుఖు: గుస్తీ; మాల్తో: స్తే; కన్నడము: అకిన్త; తెలుఁగు:కంటె; కన్నడము: అత్తణిం, దెసెయిందం.

(6) కూయి: అగ్గడ

(7) తెలుఁగు: వలన, పట్టి, ఉండి.

పై వానిలో మొదటివర్గములోని ప్రత్యయములు ప్రాకృతమందలి 'హిం, హింతో' అను ప్రత్యయములతో సంబంధించియున్నవి. రెండవ వర్గమందలి 'కే, కున్' ల నాధునికార్యభాషలలోని ద్వితీయా చతుర్థీ షష్ఠీ ప్రత్యయము లగు 'కే, కు' లతోఁ బోల్పవచ్చును; ఒక విభక్తి మఱియొక విభక్త్యర్థ మున వచ్చుట సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నది. 'దాని కిది యెక్కువ, దీని కది తక్కువ' అను వాక్యములందు షష్ఠీప్రత్యయమగు 'కు' వర్ణకము పంచమ్యర్థమునవచ్చినది. మూఁడవ వర్గములోని 'ఆల్, అన్,న్' లు సంస్కృతమందలి 'అత్' ప్రత్యయమునకు వికారరూపములు. 'అత్' అనునది ప్రాకృతమున'అల్'గా మాఱును. 'ఆల్'తృతీయావిభక్తిప్రత్యయముగఁగూడ వాడఁబడుచున్నది. నాల్గవవర్గములోని 'సే' ప్రత్యయ మాధునికార్యభాషలలో నిదే యర్థమునఁ గలదు. అయిదవ వర్గమందలి ప్రత్యయములు సంకీర్ణములు. వానిని 'గు+సే+తీ; సే+తే; అకె+ఇంత: కు+అంటె = ఇంత' అని విడదీయ వచ్చును. ఆఱవ వర్గమందలి 'అగ్గడ' అనునది ప్రత్యేకపదమయి విభక్త్యర్థ మును దెలుప వాడఁబడుచున్నది. ఏడవ వర్గమందలి 'వలన' అనునది 'వలను' = 'దిక్కు' అను పదమునకుఁ బంచమీరూపము; 'పట్టి, ఉండి' అనునవి క్త్వార్థకములు. ఇవి ప్రత్యయములు కావు; విభక్తిప్రతిరూప కావ్యయములు.

ద్రావిడభాషలలో గమనార్థక పంచమీ విభక్తి ప్రత్యయములు లేవనియు పంచమ్యర్థమును దెలియఁజేయు ప్రత్యేకపదములుమాత్ర మున్న వనియు, నా పదములను సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముపైఁ జేర్చెద రనియు కాల్డువెల్లు తెలిపియున్నాఁడు. ఆ సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయము తమిళము నందును దానితో సంబంధించిన ద్రావిడ భాషలయందును 'ఇల్, ఇన్' లగను ప్రాచీన కన్నడమునందు 'ఇమ్' గను కానవచ్చుచున్నదని యాతని యభిప్రాయము. ప్రాచీనకన్నడమున తృతీయా పంచమీ సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముకూడ 'ఇన్' కాని 'ఇమ్' కాదు. నకారస్థానమునఁ జేరిన వ్రాఁత లోని నున్నను నేఁటివారు మకారముగ నుచ్చరించుట వాస్తవమే కాని పూర్వకాలమున దానిపై నచ్చు చేరునపు డది నకారమే యగుచుండుటచేత

. ఆత్మన ఇమనంతానాం డా వా.

ఆత్మన్ శబ్దమునకును ఇమనిజంత శబ్దములకును 'డా' ... వికల్పముగా నగును. 'డా' ... యము 'ఆ' అనునది. డిత్త్వ... గరిమన్, లఘిమన్ మొదలగు వానిలోని తుది 'అన్' లోపించి, దానిస్థానమున 'ఆ' చేరును. కావున, ఆత్మా, గరిమా, లఘిమా' మొదలగురూపము లేర్పడును. 'శిరాణాం ప్రథమస్వరస్యాత్' అనుసూత్రమువలన 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' అను తత్సమ ప్రథమైకవచన రూపములు కలుగును. సూత్రము ఇందు 'డా' చేరుటవైకల్పికమని చెప్పుటచేత 'ఆత్మన్, గరిమన్, లఘిమన్' అను రూపము లట్లే మిగులును; ఆ రూపము లకుఁ దత్సమత్వమునఁ బ్రథమైకవచనరూపము లేమగునో చింతామణి తెలుపలేదు: 'ద్వితోన్యేత్వే' అను సూత్రమువలన 'ఆత్మన్ను, గరిమన్ను, లఘిమన్ను' మొదలగు ననిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి. అట్టిరూపము లేర్పడుట చింతామణికర్త యాశయముకాదు. 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' మొదలగు రూపములతోఁబాటు 'ఆత్మము, ఆత్ముఁడు, గరిమము, లఘిమము' మొదలగు రూపములును గలుగునని తెలుపుటయే యాతనియుద్దేశము. ఆ రూపకల్పనమునకు 'డా వా' యని చెప్పుటవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. 'ఆత్మను' మొదలగు రూపములు గలుగుటకు ముందు 'డా' నిత్యముగవచ్చి తీరవలెను. అట్లు వచ్చిన రూపము వైకల్పికముగ స్త్రీ సమమగునని వేఱ చెప్పవలసియుండును.

8. డు స్స్యాత్సదా రాజ్ఞః.

రాజన్ శబ్దమునకు పై 'డు' అను ప్రత్యయము నిత్యముగా వచ్చును. 'డు' అనుదానిలో 'డ' కార మిత్సంజ్ఞ గలది గావునఁ జేరునట్టి ప్రత్యయము 'ఉ' అనునది. అది చేరునప్పుడు 'రాజన్' శబ్దములోని తుది 'అన్' లోపించి తత్సమ ప్రథమైక వచనమున 'రాజు' అను రూప మేర్పడును.

9. సాన్తాద్వయోః ప్రభృతేః స్లోపః.

ప్రయోగణమునకుఁ జెందని సంస్కృతి సకారాంత పదములు తత్సమములగునప్పుడు వానితుది సకారము వైకల్పికముగ లోపించును. అట్లు లోపించినరూపము ప్రాతిపదికము కాఁగా దానిపై డు, ము, వు, ప్రత్యయములు చేరును. మనము, యశము, తేజము, మొదలగునవి. ఇది వైకల్పికత్వమును విధించు సూత్రముగఁ గాన్పించుచున్నది. కావున 'ద్వితోన్యేత్వే' అను సూత్రమువలన 'మనస్సు, యశస్సు, తేజస్సు' అను రూపములును గలు...

నా ప్రత్యయము ‘ఇన్’ అనియే నిశ్చయింపవలసినది. ఈ ‘ఇన్’ ప్రత్యయము ద్రావిడపదమగు ‘ఇల్’ అను గృహవాచక పదమునకు వికారమని కాల్డువెల్లు చెప్పియున్నాఁడు. కాని, యీయూహ సరియైనట్లు తోఁపదు. ప్రాచీన ద్రావిడభాషలలో ‘ఇన్’ కనపడుచున్నది గాని ‘ఇల్’ కానరాలేదు; కావున ‘ఇల్’ అను నది ‘ఇన్’ నుండి యేర్పడిన యర్వాచీనరూపమై యుండును. సంస్కృత సర్వనామముల సప్తమీవిభక్తి రూపములం దున్న ‘ఇన్’ ప్రత్యయముతో (చూ. తస్మిన్, సర్వస్మిన్, అముష్మిన్ మొద.) కాల్డువెల్లు సంబంధమును సూచించెను గాని, దానిని ప్రాకృతములందలి ‘హిం’ తోఁ బోల్చుటయే యుక్తమయినట్లు తోఁచుచున్నది. ఈ ‘ఇన్’ ప్రత్యయమును ప్రత్యేకముగఁ బంచమ్యర్థమున వాడవచ్చును. చూ. తమిళము: మలెయిన్ వీళుమ్ అరువి = కొండనుండి పడు జలపాతము. కాని, సాధారణముగ ‘ఇన్’పై నవ్యయములను జేర్చి పంచమ్యర్థమును దెలుపుట వాడుకయైనది. తమిళమున ‘ఇరున్దు, నిన్ఱు’ మొదలగువానిని, తెనుఁగున ‘ఉండి’ మొదలగువానిని చేర్చుచుందురు. తెనుఁగున ఇకారాంత పదములపై ‘ఇని’ ప్రత్యయమును (చూ. హరినుండి), ఉకారాంతశబ్దములపై ‘ని’ ప్రత్యయమును (చూ. శంభునుండి), అకారాంత శబ్దములపై ‘న్ - అన్’ ప్రత్యయములను జేర్చుచుందురు (చూ. వనమునుండి.) ‘న్ - అన్’ అనునవి యుకారాంత మహద్వాచక పదముల మీఁదను జేరును (చూ. చెట్టునుండి.) ఈ ‘న్ - అన్’ ప్రత్యయమునకును ‘ఇన్’ ప్రత్యయమునకును సంబంధము గలదని కాల్డువెల్లంగీకరించి యున్నాఁడు. కన్నడములోని ‘అత్తణిం’ అనునది హళగన్నడ రూపమని కాల్డువెల్లును కర్ణాటకవైయాకరణులును దెలిపియున్నారు గాని ప్రాచీనకన్నడమున దాని వాడుక చాల విరళము; ‘ఇం, ఇంద’ అనువాని వాడుకయే విస్తారముగ నున్నది. ఈ ‘అత్తణిం’ అనునది ‘అస్థానాత్’ అను సంస్కృత రూపములకు బ్రాకృత వికారమగు ‘అత్తాణాహిం’ అనురూపము ద్వారా వచ్చియుండును. ‘దెసెయింద’ అనునదియు హళగన్నడమున నంతగ వాడుకయందు లేదు; అది ‘దిసాహింతో’ అను ప్రాకృతరూపమునుండి యేర్పడియుండును. తుళు భాషలోని ‘ద్దు, డ్డ్’ అనునవియు తుద భాషలోని ‘ఎద్ద్, ఎన్ద్’ అనునవియు కన్నడమందలి ‘ఇంద’తో సంబంధించినవని కాల్డువెల్లు తలంచెను గాని, యవి తమిళమందలి క్త్వార్థక రూపమగు ‘ఇరున్దు’తో సంబంధించినవని యైనను జెప్పవచ్చును. తమిళమందలి ‘ఇరున్దు’కు కన్నడములోని ‘ఇష్ప, ఇద్దు’లు సరిపోవును

మనను; మొద. పయః ప్రభృతుల తుది సకారమునకు లోపము గలుగదు. పయస్సు, వయస్సు, విహాయస్సు, మొద.

10. అన్యేషాం చ వా లు గంతస్య.

సకారాంత వ్యతిరిక్త హలంతపదముల తుది హల్లునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును: జగత్తు, జగము.

11. ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ సంస్కృతవత్ ప్రాకృతభవ వికృతి భవాః.

ప్రాకృతభవముత్తై యాంధ్రభాషయందు వెలసినశబ్దములు సంస్కృత సమములు సంస్కృతభవములు, దేశ్యములునగు ప్రాకృత భాషాశబ్దములను బోలియుండును.—ఇంతవఱకును సంస్కృతసమ ప్రాకృతసమాంధ్ర శబ్దముల రూపనిష్పత్తిని దెలిపి చింతామణికర్త యీ సూత్రమున నాంధ్రమందలి ప్రాకృతభవశబ్దములను గూర్చి తెలిపియున్నాఁడు.

12. వ్యతిరిక్తా భూయాంసః.

1. ప్రాకృతభాషాశబ్దములకు (వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయాదులచే) భిన్నములగు ప్రాకృతభవములును (నాంధ్రభాషయందు) అనేకములుగలవు. —లేదా. 2. (ఇంతకుముం దాంధ్రమందలి సంస్కృతసమ, ప్రాకృతసమ, ప్రాకృతభవములను గూర్చి తెలుపఁబడి యుండుటచేత) నింకను మిగిలిన (సంస్కృతభవ) శబ్దము లనేకములును (నాంధ్రభాషయందు గలవు).

13. వ్యతిరిక్తా సంప్రదాయతో వేద్యాః.

అట్టి వ్యతిరిక్తములైన ప్రాకృతభవశబ్దములుగాని, సంస్కృతభవ శబ్దములుగాని (వ్యవహార)సంప్రదాయమువలనఁ దెలిసికొనఁ దగినవి. (ఇట్లు చెప్పి సూత్రకారుఁడు సంస్కృత ప్రాకృతముల కత్యంతభిన్నము లగు కొన్నిశబ్దములనుగూర్చి కొంత వివరింపఁబూని తెనుఁగునందలి 'సర్వనామము' లను గూర్చి తెలుపఁబోవుచున్నాఁడు.)

14. దేశ్యా దస్మ ద్యుష్మచ్ఛబ్దా త్సుజసో ర్నుమూ వురూ చ స్తః.

దేశ్యములయిన అస్మత్, యుష్మత్, అను (నర్థములుగల) శబ్దముల కంటె ప్రథమైక బహువచనములందు (క్రమముగా) ను, ము; వు,రు, అను నవి వచ్చును.— సంస్కృతమున 'అస్మత్' అనిన 'మావలన' ననియుఁ యుష్మత్, అనిన 'మీవలన' ననియుఁ బంచమ్యర్థములు గలుగును. అది ప్రాతిపదికములుఁగా నిలుచునేని 'నా','నీ,మా, మీ' అనునర్థములను బొందును. వానిప్రథ

షష్ఠీ విభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోని షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయముల నీక్రింది వర్గములుగ నేర్పఱుపవచ్చును:—

(1) తమిళము:—ఉడ్-ఎయ్-అ; మలయాళము:- ర్-ఎ; ఉడ్-ఎ, గోండి: ఓర్; బుర్గండి: ఏ, న్-ఏ; కురుఖు: గహ్-ఇ, ఘ్-ఇ, ఘ్-ఏ, గ్-ఏ, క్-ఏ, ఏ, హ్-ఇ, ఇ; మాల్తో: క్-ఇ; కూయి: ని-ఇ: కోలామీ: న్-ఎ; న్-ఎంత్ ; నాయకీ: న్-ఏ; తెలుఁగు: ఏకవచనమున 'ఇ.'

(2) కన్నడము: అ; గోండి: ఆ; తెలుఁగు: బహువచనమున: అ; బ్రాహూఇ: న్-ఆ; బహువచనమున: ఆ; ప్రాచీనతమిళము: అ.

పైవానిలో మొదటివర్గమునందలి ప్రత్యయములతో మహారాష్ట్రీప్రాకృతమునందలి-అఏ,-ఇ, అను షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయములను, రెండవవర్గమువానిలోని ప్రత్యయములతో మహారాష్ట్రీయందలి 'ఆఅ' అను ప్రత్యయమును, మాగధ్యపభ్రంశభాషలలోని 'ఆ అ, హ' అను ప్రత్యయములను పోల్పవచ్చును.

ద్రావిడభాషలలోని షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయముల వ్యుత్పత్తినిగూర్చి కాల్డువెల్లు దీర్ఘమగు చర్చఁ గావించియున్నాఁడు. అతఁడు వాని నేడు శీర్షికల క్రింద నేర్పఱిచియున్నాఁడు.

(1) సర్వనామములలో దీర్ఘస్వరము హ్రస్వమగుటవలన నేర్పడిన షష్ఠీవిభక్తి: తమిళ, మలయాళ, కన్నడభాషలలో సర్వనామముల ప్రథమైకవచన రూపమునందలి దీర్ఘాచ్చు శేషషష్ఠీయందు హ్రస్వమగును: ఉదా. తమి. మళ- ప్ర. ఏ, నాన్, నీన్, నామ్, నీమ్, తాన్, తామ్-ష. ఏ. నన్, నిన్, నమ్, నిమ్ తన్, తమ్; కన్న. ష. ఏ. నన్న, నమ్మ, నిన్న, నిమ్మ, తన్న, తమ్మ. శేషషష్ఠీరూప మొకవిధమగు విశేషణత్వమును దెలుపుననియు, విశేష్యము విశేషణత్వమును పొందునప్పుడు దీర్ఘస్వరము హ్రస్వమగుట సహజమనియు, ఈ విధానము సంఖ్యావాచక పదములందు కానవచ్చుచున్నదనియు (చూ. తమి. ఆఱు, అఱుబదు; ఏఱు, ఎఱుబదు, మొద.) నాతఁడు తెలిపియున్నాఁడు.|ఇందు కొంత సత్యము లేకపోలేదు. కాని, యీరీతిగ షష్ఠియందును, విశేష్యములు విశేషణము లగునప్పుడును దీర్ఘస్వరము హ్రస్వమగుట సార్వత్రికముకాదు. చూ. ఏమ్=౭; ఏంబదు=౭౦('ఎంబదు' అనికాదు.); కన్నడము: మూఱు, మూవత్తు, ముప్పత్తు; తెనుఁగున సర్వనామములలో షష్ఠియందు దీర్ఘస్వరము హ్రస్వముకాదు: చూ. నేను, మేము, నీవు, మీరు; షష్ఠీరూపములు: నా, మా, నీ, మీ. 'తన, తమ' లలో మాత్రము

అను నర్థములను గ్రహింపవలెను. ఈ మూఁడర్థములలోను బంచమ్యర్థకరూపములు సూత్రకారుఁ డుద్దేశించినవై యుండవు. ఇఁక దేశ్యా స్మద్ యుష్మచ్ఛబ్దములు 'నా, నీ' యనునవి [illegible] కావలెను. సూత్రకారుఁడ [illegible] రూపములగు 'ఏ(నే)ను, ఈ [illegible] కావున సూత్రమందలి దేశ్యాస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములకు 'నా, నీ' అనియే అర్థము చెప్పవలెను. 'నా, నీ' అను పదములు ప్రాతిపదికము లని ముందుగ తెలిసియుండినఁ గాని యీ సూత్రమునకును ముందుసూత్రములకును నర్థమును వివరించుట కష్టము. 'నా, నీ' పదము లస్మద్యుష్మ దర్థకములని యెచ్చటను జింతామణియందు చెప్పఁబడి యుండలేదు. ప్రస్తుతసూత్రమువలన నాను, నాము; నీవు, నీరు; అను ప్రథమైక బహువచన రూపములు క్రమముగా దేశ్యాస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దముల కేర్పడుచున్నవి.

15. న్ను మ్మూ హ్రస్వశ్చైదే రమి శసి చ.

ద్వితీయైకవచనమున 'న్ను' అనునదియు, ద్వితీయా బహువచనమున 'మ్ము' అనునదియు 'నా, నీ' లపైఁ జేరును; అవి చేరునప్పుడు 'నా, నీ' లకు హ్రస్వము గలుగును; ఇందువలన 'నన్ను, నమ్ము; నిన్ను, నిమ్ము' అనురూపము లేర్పడుచున్నవి. (సూత్రమునాదిని 'న్ను' అని యెట్లుచ్చరింప వలెనో తెలియకున్నది. వాక్యాదిని భిన్నవర్ణ సంయోగముగల సంయుక్తాక్షరముల నుచ్చరింపవచ్చునుగాని, ద్విత్వాక్షరముల నుచ్చరింప వీలులేదుగదా.)

16. అన్యతర లుక్చ యుక్తస్య.

ఈ 'న్ను, మ్ము' లను సంయుక్తాక్షరములలో నొక (హల్లు) లోపించుటయుఁ గలదు. (లుక్ అనునది హల్లునకే వర్తించునుగాని యచ్చునకుఁ గాదని యనుకొనవలెను.) ఇందువలన 'నను, నము; నిను, నిము'; అను రూపము లేర్పడుచున్నవి.

17. కే ర్ఙ జమః.

షష్ఠ్యేక బహువచనములందు వీనిపై 'కి' వర్ణకము చేరును ('కు' వర్ణకము చేరునని యభిప్రాయము. 'జమః కు రనితామ్' అను సూత్రమువలన నకారాంతములపై 'కు' చేరదనుటచే 'కి' చేరునని తెలియుచున్నది. కావున 'నీ' అనుదానిపై 'కి' చేరి 'నీకి' అను రూపమేర్పడవలెనియు, 'నీకు' అనియే యేర్పడుననియు నీ సూత్రము నభిప్రాయ మగుచుండును. 'అనితామ్' అనుటవలన హ్రస్వ ఇకారమునే గ్రహింపవలసి యుండుటచేతను, 'ఈ' కారమని తే కావు

షష్ఠియందు హ్రస్వత్వము కాన్పించుచున్నది. కాని, దీర్ఘస్వరము హ్రస్వమగుటవలన షష్ఠీరూప మేర్పడుచున్నదా యను విషయమునఁ గాల్డువెల్లు గూడ సందేహించి, హ్రస్వస్వరముగల రూపములే పూర్వ రూపములును, దీర్ఘస్వరముగలవి యందుండి యేర్పడినవియుఁ గానవచ్చునని వ్రాసి యున్నాఁడు.

(2) తమిళమునందును తెనుఁగునందును నమహద్వాచకపదముల షష్ఠీ రూపములను గలిగించు-అత్తు,-అత్త్రు,-టి, -తి, మొదలగు ప్రత్యయములు:-

ఇవియన్నియు ద్రావిడ సర్వనామమగు 'అదు' యొక్క వికారములని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. 'అదు' ను విశేషణముగ – అనఁగా షష్ఠ్యర్థమున వాడునప్పుడు దకారమునకు బరుషత్వమును ద్విత్వమును కలుగుట ద్రావిడ భాషా సంప్రదాయానుసారముగా నున్నది. ఇట్లు పరుషత్వ ద్విత్వములు గలుగుట తమిళమునందును సార్వత్రికముగాదు. ఉదా. కుళత్తు మీన్ = కొలనిమీను; మరత్తు - క్ - కొప్పు = మ్రానికొమ్మ; వాళై - య్ - అదు -పళమ్ = అరటిపండు. ఈ 'దు' యొక్క యిట్టి ప్రయోగము తెనుఁగునను 'నాదుమనవి, తనదు గృహము' మొదలగు చోట్ల సర్వనామములపైఁ గాన్పించుచున్నది. ఇందు 'దు' మాత్రమే షష్ఠీ బోధకము; అది 'అదు' యొక్క లుప్త శేషమగునేమో తెలియదు. నాయదుమనవి,తనయదు గృహము అని తెనుఁగునవాడుక లేదు. 'నాయది మనవి, తనయది గృహము' అనియు ననవచ్చును గాని, యిందు 'అది' షష్ఠీ విభక్త్యర్థమునఁ బ్రయోగింపబడలేదు. 'నాది మనవి, తనదిగృహము' అని తెనుఁగువారనరు. తమిళము నందును 'అదు'కుఁ బ్రత్యేకముగా 'అత్తు, అత్త్రు' అను షష్ఠీరూపములు గానరావు. కావున 'అత్తు, అత్త్రు' లు 'అదు'కు వికారరూపములాయనువిషయమున సందేహము తీరకున్నది. కన్నడమునందలి 'ద' (చూ. మరద, గృహద) కును 'అత్తు, అత్త్రు, తి, టి' లకును సంబంధముగలదు, తమిళమున నొకప్పుడు 'అదు' అనునది షష్ఠీ - సప్తమీ ప్రత్యయమగు - ఇన్ పైఁ జేరుచుండును: ఉదా. మర్ -అత్త్ -ఇన్ -అదు కొప్పు; వాళై -య్ -ఇన్ -అదు పళమ్.

(3) అమహద్వాచక సర్వనామమగు 'అదు', దాని దీర్ఘరూపమగు 'ఆదు' అనునవియు షష్ఠీ విభక్తి బోధకములుగ బ్రయోగింపఁబడుచుండును. ఇవి సాధారణముగ బ్రథమేతర విభక్తిప్రాతిపదిక రూపములపైఁ జేరుచుండును. ఇవిచేరిన రూపములనే వాక్యమునఁ గర్తగాఁగూడ నుపయోగింపవచ్చును. తమిళము: ఎనదు- కెయ్ = నాదుచేయి; ఎనదు పోయిట్రు = నాది (నా ధనము) పోయినది.

18. ప్రథమాయా మే దస్మదః.

'అస్మద్' అను సంస్కృత శబ్దము స్థానమునఁ దెనుఁగునఁ బ్రథమైక బహువచనములందు దీర్ఘమయిన ఏకారము నిలుచును: ఇందువలన 'ఏను ఏము' అను ప్రథమారూపము లేర్పడుచున్నవి. లేదా. 'నా' అనుదానిలోని 'ఆ' కారమున కేత్వము కలిగిన దనుకొన్నయెడల నేను, నేము, అను రూప ము లేర్పడును.

19. ఏతయో ర్బహుత్వే మః.

ఈ సూత్రమునకు రెండు విధములుగ నర్థము చెప్పవచ్చును. (1) ఆ రెండింటిలో (అనఁగా ప్రథమైకబహువచన రూపములలో) బహువచనరూప మునవచ్చిన 'ఏత్' అనుదానికి మకారము చేరును. (అది పూర్వమందు చేరునా పరమందుచేరునా యను విషయ మీ సూత్రమువలనఁ దెలియదు; పూర్వ మందేయని యనుకొందము.) ఇందువలన 'మేము' అను రూప మేర్పడుచున్నది. (2) ఆ రెండింటికిని (అనఁగా అస్మద్, యుష్మద్, అను శబ్దములకు) బహుత్వ మున (నన్నివిభక్తులందును) 'మ' కారము వచ్చును. మకార మాగమమని మనుకొన్నయెడల 'ఏము' శబ్దమునుండి 'మేము' అను రూపము కలుగును ఆదేశముగావచ్చిన దనుకొన్నయెడల 'నేము' అను దానిలోని నకారము నకు మకార మాదేశమైనదని చెప్పవలెను. కాని, మీరు అను రూపనిష్ప కది 'న' కారమున కాదేశముగ వచ్చినదని యనుకొనవలెను. ఇట్లే తక్కిన విభక్తులయందును నాయారూపముల నూహించుకొనవలెను.

అస్మచ్ఛబ్దము.

	ఏక.	బహు.
ప్ర.	ఏను, నేను	ఏము, నేము, మేము.
ద్వి.	నన్ను	మమ్ము
తృ.	నా చేత (మొద.)	మా చేత (మొద.)
చ.	నా కొఱకు (కై)	మా కొఱకు (కై)
పం.	నా వలన (మొద.)	మా వలన (మొద.)
ష.	నా (కు మొద.)	మా (కు మొద.)

'అదు', 'ఆదు'లు పైఁ జూపిన 'అత్తు, అత్త్రు, టి, తి' మొదలగు వానివంటివే. ఇవి యన్నియు నేకవచనమునందే చేరును. అదు, ఆదు లు నిర్దేశార్థక సర్వనామము లని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. అట్లయినచో వాని బహువచన రూపముల నట్లుపయోగింపకుండుటకుఁ గారణము కానరాదు. 'ఎనదు - కెయ్' అన్నట్లు 'ఎనవు - కెయ్‌గళ్' అనఁగూడదు. తెనుఁగునను 'నాదు - చేయి' అనునట్లు 'నావు - చేతులు' అనగూడదు. 'నాదు - చేతులు' అని యనవచ్చునేమో తెలియదు. నాది - చేయి, నావి - చేతులు అని తెనుఁగున వాడుక లేదు. 'దు, అదు, ఆదు' లు చేరిన షష్ఠీరూపముల వాడుక మాత్ర మన్ని ద్రావిడభాషలయందును ప్రాచీన వాఙ్మయమునందు మాత్రము కానవచ్చుచున్నది; నేటి వ్యావహారిక భాషలయం దట్టివాడుక లేదు.

(4) షష్ఠ్యర్థమునఁ జేరు 'ఇన్' అను నదియు దాని రూపాంతరములగు 'ని' మొదలగునవియుఁ దొలుత సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయములని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. తమిళమున 'ఇన్' అనునది షష్ఠ్యర్థమున సర్వసాధారణముగ వాడుకయందున్నది. ఆ భాషలో 'అత్తు' అనునది యమహద్వాచకైకవచనమందును, 'అత్త్రు' అనునది యమహద్వాచక బహువచనమందును వాడఁబడుచుండును. కాని 'ఇన్' అనునది మహదమహద్వివక్షగాని, యేక బహువచన వివక్షగాని లేక యన్నియెడలను వాడఁబడును. మలయాళభాషయందును నిట్టి వాడుకయే కలదు. కన్నడమున మాత్రము 'ఇన్' అనునది యాగమవర్ణముగఁ జేరుచుండును. 'ఇన' అను కన్నడమందలి షష్ఠీప్రత్యయమందు తుది 'అ' వర్ణముమాత్రము షష్ఠ్యర్థబోధకము; 'ఇన్' అనునది యాగమముగఁ జేరినది. తెనుఁగున 'ని' వర్ణమును, దాని రూపాంతరమగు 'న' వర్ణమును షష్ఠియందు వచ్చుచుండునని కాల్డువెల్లు తెలుపుచు నవి తమిళమునందలి 'ఇన్' వర్ణకమునకు రూపాంతరములని చెప్పినాఁడు. ఇందును 'న్' వర్ణమాగమాక్షర మనియే యేల చెప్పఁగూడదో తెలియరాదు. 'న' 'ని' లలోని అకార ఇకారములు మాత్రము షష్ఠీబోధకములగుట యొప్పును. కన్నడమున 'ఇన' వర్ణకమువలెనే తెనుఁగున 'న, ని' లేక వచనమునందు మాత్రము చేరుచుండును. కూయి భాషలోఁ దెనుఁగునందువలెనే 'ని' వర్ణమే షష్ఠీవిభక్తి బోధకముగా నున్నది. గోందు భాషలోని, న, నా, ద, ఆ, లును, బ్రాహూయి భాషలోని 'నా'యును, తమిళమందలి 'ఇన్' వర్ణకముతో సంబంధించినవే. ఈ 'ఇన్' వర్ణకమును తమిళ వైయాకరణులు షష్ఠీ ప్రత్యయముగా నేర్పఱుపలేదు. కాని, విశేష్యములపై - 'ఉడైయ' అను ప్రత్యయము - 'ఇన్' ప్రత్యయము ముందుగాఁ జేరిన రూపమమీఁదనే

యుష్మచ్ఛబ్దము.

	ఏక.	బహు.
ప్ర.	నీవు	.....
ద్వి.	నిన్ను	
తృ.	నీ చేత (మొద.)	మీ చేత (మొద.)
చ.	నీ కొఱకు (కై)	మీ కొఱకు (కై)
పం.	నీ వలన (మొద.)	మీ వలన (మొద.)
ష.	నీ (కు మొద.)	మీ (కు మొద.)
స.	నీ యందు	మీ యందు

చింతామణిప్రకారము అస్మచ్ఛబ్దముపై రూపములలో 'నేను' అనుదానిని నన్నయ వాడలేదు. అతని కాలమునకు 'ఏను' అనురూపమే కాని, 'నేను' అను రూపము కలుగలేదని తోచుచున్నవి. 'ఈవు, ఈరు, ఈరలు, మీరలు' అను రూపములు నన్నయ భారతమునఁ గానవచ్చుచున్నది. వానికిఁ జింతామణియందు గతి కానరాదు.

20. హ్రస్వే టాదౌ సమపా ద్వ్యయవ ద్వచసద్వయేఽస్యయోః రాత్స్థా.

ఆత్మార్థే దేశ్యసర్వనామము 'తా' అనుదానికి తృతీయాదివిభక్తులందు హ్రస్వము కలుగఁగా నా హ్రస్వ 'త' వర్ణముపై నేకవచనమున 'న' వర్ణమును, బహువచనమున 'ము' వర్ణమును చేరి, 'తన, తమ' అను రూపము లేర్పడును. ఆ పైని విభక్తిప్రత్యయము లా రూపములపై జేరును. తక్కిన విభక్తులందు, అనఁగా ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులందు దాని రూపము లస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములవలె గలుగును: తాను, తాము; తన్ను, తమ్ము, ఈవిధి ఉభయయుక్తాగముల విషయమునందే ప్రవర్తించును; అస్మచ్ఛబ్దమునకు విధించిన ప్రత్యేకమునకు గలుగు మార్పులు 'తా' శబ్దమునకు రావు. 'తముఁ' అను రూపము చింతామణివలన సిద్ధించదు.

21. ఘాయి ఉభయార్థవాచి యుష్మచ్ఛద్భవతి నిత్యం బహువచః.

మనల నన్న ద్యుష్మదర్థముల రెంటని దెలుపు నొకానొకటి (సర్వనామము) ఉన్నది. అది నిత్యబహువచనము: మన.

22. తస్య జసో ము శసో లశ్.

దానికి ప్రథమాబహువచనమున 'ము' వర్ణమును, ద్వితీయా బహు
వచనమున '...

చేయుచుండును. ఉదాహరణమునకు అదు+ఉద్దైయ = 'అదుద్దైయ' అనికాక, 'అదినుద్దైయ', అని యగును. తంబి+అదు = 'తంబియదు', అనికాదు. 'తంబియినదు', అని యగును. ఇట్టి సందర్భములలో 'ఇన్' అనునదియే షష్ఠీప్రత్యయమునకొనన తెను. ఈ 'ఇన్' అనునదియే విశేష్యముల నుండి విశేషణముల నేర్పఱుచుచు సంబంధమును దెలియఁజేయుచుండును: పొన్ - ఇన్ - కుడమ్ = బంగారుగిన్నె. ఇట్టి సంబంధము 'అమ్', 'అన్',లు భావ విశేషణార్థబోధకము లగుచుండును. ఉదా. అల్ - అమ్ - పూ = మల్లెపువ్వు; అ(ప్ర)ంకర్ = పదిగొట్టు మొద.

ఉత్తరహిందూస్థాన [illegible] భాషలలో నీ 'ఇన్' ను బోలిన [illegible] భాషయందు మాత్రము మున్నవని (-న్, - నీ, - ను) ప్రత్యయము కాల్డ్వెలు [illegible] యున్నారు. కాని, మరాఠీభాషావిశారదులు కొన్ని [illegible] (-నా), [illegible] భాషయందును [illegible] (-ఇన) [illegible] గలవు. నేటి యుత్తర [illegible] షష్ఠీ ప్రత్యయములు [illegible] భాషలయందుగాక [illegible] ప్రత్యయములను [illegible] [illegible] యున్నారు. [illegible] [illegible] ఉదా:- [illegible] - ఇ ; [illegible] = నా, [illegible] - ఈ, [illegible] - అ, - [illegible] = నా; [illegible] = [illegible] [illegible] ప్రత్యయములను [illegible] యున్నారు. కాని ఈ భాష లనుసరించి [illegible] సంబంధించినవి కావని తెలుపుట [illegible] భాషల [illegible]

(5) షష్ఠీప్రత్యయము 'ఉ': కాల్డ్వెలు ప్రకారము 'అ' అనునది ద్రావిడభాషలందు [illegible] షష్ఠీప్రత్యయము; అదియే ద్రావిడభాషలందు ప్రత్యయముగా [illegible] ప్రత్యయము. ఇప్పటి తమిళమున ప్రత్యయ మందగ నుపయోగపడు [illegible] కాని, తమిళ లాక్షణికులు దానిని షష్ఠీప్రత్యయములందు మొట్టమొదట చేర్చియున్నారు. ద్రావిడ భాష లన్నిటియందును నీ ప్రత్యయమున్నది. తెనుఁగున మాత్రమది బహు వచనమందు మాత్రము వచ్చును. ఉదా. రాముల, అందఱ మొద. ఈ 'అ' ప్రత్యయమును బోలిన షష్ఠీ ప్రత్యయములు సిథియను భాషలందు

23. ప్రాగ్వత్సర్వం భిసాదికేఽన్యత్ర.

దాని తృతీయావిభక్తులందలి బహువచనము అస్మద్యుష్మచ్ఛబ్ద
ములకువలె నుండును. మనచేత, మనకొఱకు, మనవలన, మనకు, మనయందు.

24. కవిభల్లటైః క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే హ్యాము.
ప్రథమైకవచనమాత్రే విక్రుతౌ నాన్తాదయోఽపి కథ్యన్తే.

క్రియలలోను నామపదములలోను గల ఉత్తునకు లోపము కవిభల్ల
టులచేతఁ గోరఁబడుచున్నది. వికృతి (యగు నాంధ్రభాషలో) ప్రథమైకవచన
మాత్రమందు నకారము మొదలగున వంతమందుగల పదములును జెప్ప
బడుచున్నవి.

'కవి భల్లటులు' అనువారు ప్రాచీన వ్యాకరణాచార్యులని యహో
బలుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇందువలన నాంధ్రశబ్ద చింతామణికిఁ బూర్వమున
నాంధ్రవ్యాకరణము లున్నవని తెలియుచున్నది; కాని, యీ కవిభల్లట
లెవరో యేకాలపువారో యెట్టి వ్యాకరణములను రచించిరో యించుకయు
దెలియదు. ఈ 'భల్లట' అను పురుష సంజ్ఞావాచకపదము 'మమ్మట, లొల్లట
మొదలగు కాశ్మీర సంస్కృతకవుల పేళ్లను బోలియున్నది. తెనుఁగువారి క
పేళ్లింతవఱకును గానరాలేదు. 'భల్లట' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచక మగునా
అగు నేని 'కవిశ్రేష్ఠులచేఁ గోరఁబడుచున్నది' అను వాక్యమువలనఁ జింతా
మణికిఁ బూర్వ మాంధ్రకవి 'శ్రేష్ఠు' లుండెడివారని తేలుచున్నది.

'క్రియలలోను నామపదములలోను ఉత్తునకు లోపము' అనఁగా న
లోప మాయాపదముల ఆదియందున్న యుత్తునకో మధ్యమందున్న ఉత్తునకో
యంతమందున్న ఉత్తునకో స్పష్టము కాలేదు. ఆదియందున్న యుత్తున కం
నచో 'పురువు, ప్రువ్వు; కురుచు (కన్న.) క్రుష్ఠు, గ్రుడ్డు' మొదలగున వుద
హారణములగును; మధ్యమమందున్న యుత్తునకన్నచో అపుడు, అప్డు, నేరుచ
నేర్చు, మొదలగున వుదాహరణము లగును. ఇట్టివానిలోఁ గొన్ని 'శత్ర
తూత శ్చే నోః' 'పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే షూలః' 'ప్రథమా నైభ
క మోః' అని సంధిపరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పఁబడియున్నవి. ఇట్టి చోట్లనే యు
పము చింతామణికర్త కిష్టమైనను 'కవిభల్లటులు' ఇతరస్థలముల యందు
కాలోపమున కిష్టపడుచున్నారని యర్థము తేలుచున్నది. ఉల్లోపము పదమ
యంతోకారోత్తున కన్నచో 'చేయుచున్నాను, చేయుచున్నాము; చేయుదున
చేయుదుము; చేయఁగలను, చేయగలము; చేయఁబడుదును, చేయఁబడుదుమ
చేయను, చేయము; చేయుచున్నావు, చేయుచున్నారు; చేయుదువు, చేయ

లేవనియు నిండో - యూరోపియను భాషలందు మాత్ర మున్నవనియుఁ గాల్డువెల్లు తెలిపియున్నాఁడు. ప్రాకృతములందలి షష్ఠీ ప్రత్యయమగు 'ఆ అ' అనునదియు 'య,అ' లుగా పరిణమించిన 'స స్స'లును, 'అ' గా మాఱిన 'హ'యు, 'న'గా మాఱిన 'ణ, ణా,' లును ద్రావిడభాషలందు షష్ఠీ ప్రత్యయములుగాఁ గానవచ్చుచున్న 'అ, య, న' లకు మూలములై యుండవచ్చును. ఉత్తర హిందూస్థాన భాషలలోని కొన్ని ప్రత్యయముల తుది - 'ఆ' కార మీ షష్ఠిని బోధించునని నా యభిప్రాయము. చూ. హైజోంగు: ల్ - ఆ; పంజాబీ: ద్ - ఆ; కాథోడి: న్ - ఆ; మాల్వీ: ర్ - ఆ; మార్వాడీ: ర్ - ఆ; గుజరాతీ: న్ - ఆ; వై - అల: బ్ - అ; గవర్-బతీ: అన్ - అ; వీని యన్నిటిలోను 'ఆ' 'అ'లు మాత్రము షష్ఠీబోధకములును, 'ల్, ద్, న్, ర్, బ్, అన్' అనున వాగమాక్షరములును నై యుండును.

(6) మలయాళమున షష్ఠ్యేకవచన ప్రత్యయములగు 'రె' 'దె' లు: ఇవి 'అదు' అను సర్వనామము వికారములని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. తెనుఁగువిభక్తి ప్రత్యయములతో వీనికి సంబంధ మంతగా లేకుండుటచే దానిని గూర్చి యిచటఁ జర్చింపలేదు.

పై ప్రత్యయములు కాక తెనుఁగున 'యొక్క,' తమిళమున 'ఉడైయ' అను సహాయక ప్రత్యయములు గలవు. 'ఉడైయ' అనఁగా 'ధనమయిన' అని యర్థము. తెనుఁగునందలి 'యొక్క' కు వ్యుత్పత్తిని సరిగఁ జెప్పుట కష్టము. తెనుఁగు వ్యవహారమున దీనిని షష్ఠీ ప్రత్యయముగ నెవ్వరును వాడరు. 'ఆయొక్క, ఈ యొక్క' అని కొందఱు ఛాందసులందురు గాని యట్టి వ్యవహారము విరళము. తెనుఁగున గ్రంథములందు గాని శాసనములందుగాని 'యొక్క' గానరాదు. దీని యర్థమేమో యిదమిత్థమని చెప్పలేము. 'నా' యన్నను 'నాయొక్క' యన్నను నర్థమొక్కటే కావున 'యొక్క' కూడ సంబంధార్థమున నూతపదముగాఁ జేరుచున్న దనవచ్చును. ఇది తొలుత యకారాదియై యుండియుండదు. 'ఉండి' పదమునాదిని నకారము చేరి 'నుండి' యని యేర్పడినట్లే 'ఒక్క' అను తొల్లింటిరూపము నాదిని యకారముచేరి 'యొక్క' అని యేర్పడియుండును. కాని, యది యజాదియను జ్ఞానము తెనుఁగువారియందు లోపించియుండును. తొలుత నిది 'ఒక్క'గా నుండినచో దానికిని తమిళ - మళయాళములందలి 'ఒక్క' అను పదమునకును సంబంధ ముండియుండును. తమిళ - మలయాళములలో ఈ 'ఒక్క'ను షష్ఠీ ప్రత్యయముగ వాడుటగలదు. ఆ భాషలయందు 'ఒక్క' అనునది 'ఒక్కు' = ఒప్పు, తగు, అను నర్థముగల ధాతువునుండి యేర్పడిన

చేయరు; చేయుచున్నాఁడు, చేయుచున్నారు; చేయును, చేయుదురు; చేయఁగలఁడు, చేయఁగలరు; చేయఁబడును, చేయఁబడుదురు; చేయఁడు, చేయరు —అను నిట్టి క్రియాపదముల తుది యుత్తు లోపించినచో చేయుదున్, చేయఁగలన్, చేయన్; చే[illegible]

లేర్పడును. అప[illegible]

ము నుత్తునకు లోపము నుదాహరించు 'చూడక్కనులు, వత్తుక్కనులు, ఎల్లు సహింతుర్' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నారు. ఇట్టివి కొన్ని కవిప్రయుక్తములు. వ్యవహారమున నీ లోపము మఱికొన్ని క్రియలయందును గలుగుచున్నది. 'చేస్తు(యుచు) న్నాఁ (-మ్, వ్, -ం) మొదలయిన పలుకుబడులు లోకమున నిత్యమును వినఁబడుచున్నవి. ఇట్టి వ్యావహారిక రూపములకు గతి కల్పించుటకును నీ సూత్రము పుట్టియుండునేమో. 'వస్తు (చ్చుచు) న్నాఁడ్' వంటి పలుకుబడి తెనుఁగుదేశమున నేమూలనైన వ్యవహారమున నుండకపోదు; ఉండకున్న కవిభల్లటు లిట్లు సూత్రింతురా? కవి భల్లటుల కాలమున నిట్టిరూపములు కావ్యములందును నుండెనేమో! ఇట్టి దేశ్యభాషాప్రవాహిని కొన్నాళ్లు కాలగర్భమున నంతర్వాహిని యై నిలిచి, యిపుడు మరల పైకుబుకుచున్నదేమో!

క్రియలయం దట్లో నామములందును తుది యుత్తునకుఁ గొన్నియెడల లోపము గలుగును; అట్టివి ప్రథమైకవచనమందు మాత్రము కానవచ్చుచున్నవని 'ఉల్లోప ఇష్యతే క్వాపి ప్రథమైకవచన మాత్రే' అని యన్వయించినచో న్యాయము కాఁగలదు. ప్రథమైకవచన మనుదానికి 'క్రియలయందు ప్రథమపురుషైకవచన' మనియు 'నామములందు ప్రథమావిభక్త్యేకవచన' మనియు నర్థము చెప్పినయెడల 'చేయుచున్నాఁడ్, చేసెన్, చేయన్, చేయఁగలఁడ్, చేయఁడ్' మొదలగు క్రియారూపములును, 'వాఁడ్, రాముఁడ్, శంభుఁడ్, చెల్లెల్, లోక్, పేర్, ఆవ్, గోన్' మొదలగు నామపద రూపములును సిద్ధించును. కాని, 'ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాంతాదయోఽపి కథ్యన్తే' అని యన్వయము చేసిన యెడల ఆ నకారములుకాని యితరము లెవ్వియో స్పష్టము కాలేదు. కావున వానిని ప్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవలెను. ను, లు, రు వర్ణములు నాంతాది గణమునఁ జేరునేమో; మేను, మేన్; తేలు, తేల్; పలుకులు, పలుకుల్; పేరు, పేర్; పలువురు, పలువుర్; మొద. 'నాంతాదయః' అనునప్పు డాదిశబ్దముచే 'కన్ను, చన్ను, విన్ను, విల్లు, కల్లు, పల్లు' మొదలగు ద్విత్వాక్షరము లంతమందుగల శబ్దములనుగూడ గ్రహింపవలెను: కన్దోయి, చన్గవ, విల్కాఁడు, కల్వెంట, పల్దోముడు, [illegible]

క్రియాజన్య భూతార్థక విశేషణము. మలయాళమున 'ఒక్క' యనఁగా ఒప్పిన, తగిన, యని యర్థము; దీనినుండి తెనుఁగున 'యొక్క' కు 'సంబంధించిన' యను నర్థభేదము గలిగియుండును. తమిళమున 'ఒక్క' కు 'కలిసి,' 'అధికముగా', 'సమానముగా' అను నర్థములు గలవు. ఇందుబట్టి యీ 'ఒక్క' అనునది సంఖ్యార్థబోధకమగు 'ఒక్క'తో సంబంధించినదా యను సందేహమును గలుగక పోదు. యొక్క వ్యుత్పత్తిని గూర్చి యిప్పటి కింతకంటె నెక్కువగ వివరింప వీలులేదు.

సప్తమీ విభక్తి

ద్రావిడభాషలలోని సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముల నీ క్రింది వర్గములుగా నేర్పఱుప వచ్చును:

(1) తమిళము: ఇల్; కోలామి, నాయకి, పర్జి, గదబల: ఉల్లి, ఒల్లి; కై కాడి: అలి, ఉళి; బడగ: ఒళి, ఉళి; మలయాళము: ఇల్; కన్నడము: అల్లి; ప్రాచీనము: ఒళ్, ఓళ్, ఒళం; తెలుఁగు: లో, లోపల; నాయకి: లోపుల్.

(2) మలయాళము: ఏ; గోండి: ఏ; బ్రాహూయి: ఆఏ.

(3) బడగ: కో.

(4) కురుఖు: నూ; మల్తో: నో; తెలుఁగు: న.

(5) కోలామి: త్; బ్రాహూయి: టీ; పర్జి: ను, ఉ, తు, ట్.

(6) తెలుఁగు: అందు.

పైవానిలో (1), (4), (6) వర్గములోనివి స్థలవాచకములు; అందు నూ, నో, న, లు 'లోన' వికారములుగా నుండును. రెండవ వర్గములోని 'ఏ', 'ఆఏ' లు సంస్కృతము ద్వారా ద్రావిడ భాషలయందు చేరియుండును. కో, కే, లు త్తరార్యభాషల ద్వారా చేరియుండును. ఐదవ వర్గములోని ప్రత్యయములు 'ఉళ్' అనునది 'ఉక్' గా మారుటచే నేర్పడినవని గుండర్టుగారభిప్రాయపడియున్నారు. తెనుఁగున 'న' వర్ణము సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముగా నాంధ్రవైయాకరణులు తెలిపియున్నారు గాని యిది సరియైనట్లు తోఁపదు. ఔపవిభక్తిక పదములపైఁ జేరు 'అన్' ప్రత్యయమే (చూ, చేలన్, ఇంటన్ మొద.), 'వనములన్' మొదలగు వాని యందును గాన్పించుచున్నది, కావున న వర్ణకము గాక 'అన్' అనునదియే సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయ మనుట యొప్పును. అందుచేత సిథియాను భాషలయందును 'న' వర్ణకము సప్తమీ విభక్తి బోధకముగ నున్నదని చూపుటవలనఁ బ్రయోజనము లేదు.

25. ఇద మద సేతద్; య; త్త ఛ్ఛబ్దా శ్చబ్దా న్తరాన్వయే బహుళమ్.
హ్రస్వం ప్రపద్య దీర్ఘా ద్విత్వ ముపర్యక్షరస్య జనయన్తి.

ఇదమ్, అదస్, ఏతద్ అనువాని యర్థముగల 'ఈ' అనుపదియు, యచ్ఛబ్దార్థముగల ఏ అనుపదియు, తచ్ఛబ్దార్థముగల 'ఆ' అనుపదియు, దీర్ఘములు; ఇవి యితర శబ్దముతో నన్వయించి కలిసియున్నప్పుడు బహుళముగా హ్రస్వమును బొందుచు మీఁది యక్షరమునకు (హల్లునకు) ద్విత్వమును గలిగించును. ఆ కాలము, అక్కాలము; ఈ చెఱువు, ఇచ్చెఱువు; ఏ పట్టణము, ఎప్పట్టణము; మొదలయినవి. బహుళమనుటవలన (i) వానిపై నచ్చుపరమగునపు డాగమముగా వచ్చిన యకారమునకు ద్విత్వము గలుగును: అయ్యది, ఇయ్యూరు, ఎయ్యశ్వము; మొ. (ii) శ, ష, స, హ, ర, ఱ, ఋ, లు పరమగునపు డీకార్యము గలుగదు. ఆ శిష్యుఁడు, ఈ షణ్ముఖుఁడు, ఏ సేన, ఆ హరి, ఆ రాముఁడు, ఈ ఱంపము, ఏ ఋషి; మొ. (iii) ఖ, ఛ, ఠ, థ, ఘ, ఫ; లు పరమగునపుడు కొన్నియెడల నీకార్యము గలుగదు; ఆఖని, ఈ ఛత్రము ఏ ఠవర; ఆ ఘోటకము, ఈ ఫలక మొ. (iv) అగ్గుబ్బము, ఇగ్గోష, మొదలగు రూపములు మృగ్యములు. (v) సంయుక్తాక్షరము పరమగునపు డీకార్యము కొన్నియెడల గలుగదు: ఆ క్షేత్రము, ఈ జ్ఞానము, ఏ ప్రభువు; కాని, కొన్నియెడలఁ గలుగునేమో: అప్ప్రోలు, ఇమ్మ్లెచ్ఛులు, అగ్గ్రహణము మొ.

26. ఙస్మ్యత్సంబంధార్థే దిర్వా స్యాత్.

అస్మ నాదుపదములపైఁ దను సంబంధార్థమున 'ది' వర్ణకము వచ్చును. నాది, కోఁతిది, కోటది, రాజది, గేఁదెది మొ. కాని, ఇట్టి రూపములును విశేషణములగును: ఈ పుస్తకము నాది, ఈ పని కోఁతిది, ఆ గోడ కోటది, ఈ కిరీటము రాజది, ఆ త్రాడు గేఁదెది మొ. నా పుస్తకము, కోఁతిది పని, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ 'ది' వర్ణకము బహువచనమున 'వి' వర్ణకమగును: ఈ పుస్తకములు నావి, ఆపాలు గేఁదెవి మొద.

27. యుష్మదస్మదాత్మభ్యో దుర్వర్ణకః

నీ, నా, తన, మీ, మా, మన, తమ, అను పదములపై 'దు' అను వర్ణకము చేరును. నీదు, నాదు, తనదు, మీదు, మాదు, మనదు, తమదు— వీనిలో 'మాదు, మనదు, తమదు', అను రూపములను సన్నయ వాడలేదు.

దు వర్ణకముతోడి రూపములను విశేష్యములకు ముందే వాడవలెను: నీదుబడి, నాదుగది మొద. బడినీదు, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ దు

ప్రాకృతభాషలలోని 'ఆ, ఎ, ఇ, ఎ, ఏ' లను పై రెండవ వర్గమం దలి ప్రత్యయములతోను, మి, ంమి, మ్మి, లను మొదటివర్గపు ప్రత్యయ ములతోను పోల్పవచ్చును. ఉత్తర హిందూస్థాన భాషలలో బంగాళీ; 'ఏ' ను పయి రెండవ వర్గమందలి ప్రత్యయములతోను, హైజోంగు: మి, ని, మిని; మైథిలి: మే, లను మొదటి వర్గమందలి ప్రత్యయములతోను, అస్సామీ: త్, తే, అత్, అతే, లను అయిదవ వర్గమందలి ప్రత్యయములతోను, కొం కణి:-లో; షినా:-రో,లను తెనుఁగులోని 'లో' ప్రత్యయముతోను సరిపోల్ప వచ్చును. లో, లోపల, ప్రత్యయములను తెనుఁగు వైయాకరణులు షష్ఠీ ప్రత్యయములలో జేర్చియున్నారుగాని వాస్తవముగనవి యధికరణమునవచ్చు 'అందు' ప్రత్యయమువంటి వగుటచే నవి సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయములే యని చెప్పవలెను.

సంబోధనప్రథమా విభక్తి

సంస్కృతమున అకారాంత పుంనపుంసక శబ్దములయు, ఇకారాంత నపుంసకలింగ శబ్దములయు, అనేక హలంత శబ్దములయుఁ బ్రాతిపదికరూప ములే సంబోధన ప్రథమైక వచనమున నిలుచుచుండును. ఉదా. రామ; ఫల, వారి;మరుత్, సంపద్, విరాట్ మొ॥. సంబోధన బహువచనమున నన్ని శబ్ద ములకును బ్రథమా బహువచన రూపములే యుండును. సంబోధన ప్రథ మైకవచనమున నితరశబ్దములందు కొన్ని విశేషములు కాన్పించుచున్నవి: హరే; మతి, మతే; మాలే; వాయో; నది; కర్తః; విద్వన్; నామ మొద. ఈ సంబోధన రూపములకుఁ బూర్వ మేకబహువచన వివక్షలేక 'హే, రే, రేరే' మొదలగు నవ్యయములు నిలుచుటయుఁ గలదు.

ప్రాకృతభాషలలోను నుత్తరార్యభాషలలోను సంబోధనమునఁ గలుగు రూపము లింతకుముందు వివరింపఁబడి యున్నవి. ఇట్టి రూపములన్ని యు ద్రావిడ భాషలయందును నదేరీతిగఁ గలుగుచున్నవి. తమిళ మలయాళము లందు మాత్ర మొక విశేష మున్నది. సంబోధనమునఁ దుది యచ్చును దీర్ఘ ముచేయు వాడుక ననుసరించియే తమిళమునఁ బదములతుది 'ఎయ్' కారము 'ఆయ్' గా మారును. ఉదా. తంగెయ్=చెల్లెలు; తంగాయ్!=చెల్లెలా! తెనుఁగు నను నీ సంప్రదాయము క్వాచిత్కముగ నున్నది. ఉదా. పాపాయ్! అమ్మాయ్ మొదలయినవి. ఇట్టిరూపములు పాప, అమ్మ, మొదలగు పదములు 'ఎయ్' కారాంతములుగ నుండిన యవస్థనుండియుఁ దెలుఁగున నిలిచినవనియైనఁ జెప్ప వలెను; లేదా పాపా! అమ్మా!అబ్బా! లను సంబోధనరూపములతుది అత్వముపై 'య' కార మాగమముగా వచ్చినదని యైన చెప్పవచ్చును. లేదా, పాపాయి,

28. అ, ఇ, ఉ, స్త్రీ విషయాః.

(డు, ము, వు, అను ప్రథమైకవచన ప్రత్యయములు ... కారమును ... రము కాక సహజముగఁ బదముల యందుండు ... ఉకారమును, అకారము ... బోధించును. మాట, ... ; ... ను, ... మొద. 'స్త్రీ విషయాః' అనఁగా స్త్రీ సమ విషయాః అనియే యర్థము చెప్పవలెనుగాని, స్త్రీ వాచక విషయాః అని చెప్పఁగూడదు. ('ఎ' కూడ స్త్రీవిషయమే: గిన్నె, కుప్పె, మొద.)

29. త్వార్థే తనశ్చ విభక్తౌ స్యాత్.

'బహుత్వము, గురుత్వము' మొదలగు పదములందలి 'త్వ' అను ప్రత్యయము నర్థమున నాచ్ఛికభాషలో 'తన' అను ప్రత్యయము కూడ వచ్చును. పెద్దతనము, చిన్నతనము, వెఱ్ఱితనము, మొద. 'చ' అనువాని వలన నింకను నిట్టి యర్థముగల ప్రత్యయములు తెనుఁగున గలవని యర్థము. 'తన' వర్ణకముకూడ వచ్చును. ... ప్రసిద్ధము కాదని కాని, చింతామణికిఁ బూర్వపు వ్యాకరణములందు దా ప్రత్యయమును దెలుపక విడిచినారని కాని, యనుకొనవలెను.

30. నామ్నః కవర్ణః స్యాత్తత్సప్తమ్యర్థే.

సప్తమ్యర్థమునందు నామమునకు ... కవర్ణకము వచ్చును: ...

మొద.

31. స్యాదుత్వం మధ్యవర్తే తస్మిన్.

ఆసప్తమ్యర్థ కవర్ణకము పరమగుచుండఁగా (నామము తుది యచ్చునకు) ఉత్వముకూడ రావచ్చును. నెలతి, నెలతుక; వెలఁది, వెలఁదుక; మొద.

32. చురితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును వర్తమానకాలమున 'చు' అనునది చేరును: చేయుచు, పోషించుచు మొద.

33. ప్రతిషేధవాచినాం నిః.

ప్రతిషేధవాచక ధాతువులపై నివర్ణకము వచ్చును. ప్రతిషేధ మనఁగా వ్యతిరేకమని యర్థము చేసికొనవలెను: చేయు+ని, అని నిలువఁగా ధాతువు తుది యుత్వమున కత్వము వచ్చుటకు 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము ననుసంధించుకొనవలెనని చింతామణి యాశయమై యుండును.

అమ్మాయి, అబ్బాయి, అనురూపముల తుది యిత్వము లోపించి సంబోధన రూపము లేర్పడినవని యైనఁ జెప్పవచ్చును. వ్యవహారమున 'పాపాయ్!' అని పిలుచుటయు, 'పాపాయి' అను ప్రథమైకవచన రూపము తుదియచ్చు దీర్ఘముకాఁగా 'పాపాయీ!' అని పిలుచుటయుఁ గూడఁగలదు. ఈ 'ఆయ్' అనునది మధ్యమ పురుషైక వచన సర్వనామమని కాల్డువెల్లు చెప్పినదిసరికాదేమో. తమిళమున పద్యభాషలో 'ఈర్' అను మధ్యమపురుష బహువచన సర్వనామమును సంబోధనమున 'ఎల్ల' శబ్దముతోఁ జేర్చి 'ఎల్లీర్! (=*మీరందరా!) అని యుండుటచే నాతఁ డిట్లు చెప్పియుండును. తమిళమున బహువచనమున 'గళ్' ప్రత్యయమందలి యచ్చును బొడిగించుటవలనను సంబోధన మేర్పడును. ఉదా. పావిగళ్ = పాపులు; పావిగాళ్! = పాపులారా! ఇట్టి ప్రయోగము తక్కిన ద్రావిడ భాషలయందు లేదు.

మిశ్రవిభక్తి ప్రత్యయములు.

విభక్తి ప్రత్యయములను ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికముగఁ జేర్పఁబడిన షష్ఠీవిభక్తి రూపములపైఁ జేర్చు సంప్రదాయము సంస్కృతమున 'పుత్రస్య కృతే' మొదలగువానిని బోలిన రూపములం దట్టి ప్రాకృతమున విస్తరించి, యుత్తర హిందూస్థానీ భాషలయందును ద్రావిడభాషలయందును సంపూర్ణముగ నెలకొన్నది. ద్రావిడభాషలయందు షష్ఠీవిభక్తిరూపములమీఁదనే కాక యితర విభక్తిప్రత్యయములమీఁదను మఱల విభక్తిప్రత్యయములు చేరుట గలదు. ఉదా. తమిళము: వీట్టుక్కుళ్ = ఇంటిలో; ఇడత్తిల్ = ఎడమునొక; మలయాళము; ఇవిట్టేక్కు = లోకి; కన్నడము: మనెయుళ్ళింద = ఇంటిలోనుండి; తెలుఁగు: గ్రంథములయందు: నగరమునుండి, హిమగిరి వలననుండి; జ్ఞానముకంటె; వనములోపల, ఉదయమునకును మొదలగునవి. తెలుఁగువ్యవహారమున నిట్టిరూపములు కొన్ని లోపించినవి; కాని, గ్రాంథిక సంప్రదాయము మఱికొన్ని ప్రత్యయములను వ్యాపించినది. ఉదా. కత్తితో కంటె గొడ్డలితో బాగా తెగును. ఇందులో కంటె ఇందులో ఎక్కువనీళ్లున్నవి, మొదలగునవి.

సిథియను భాషలలో విశేష్యములపై సర్వనామములను సమసింపఁజేసి యట్టి సమాసములను విశేష్యములుగ వాడుటగలదు. హంగేరియను భాష నుండి యిట్టి యుదాహరణములను కాల్డువెల్లిచ్చియున్నాఁడు: ఉర్ = ప్రభువు.

ఏక.	బహు.
ఉరమ్ = నా ప్రభువు	ఉరైమ్ = నా ప్రభువులు.
ఉరద్ = నీ ,,	ఉరైద్ = నీ ,,
ఉర = వాని ,,	ఉరై = వాని ,,

34. భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్.

ధాతువులు భూతార్థమును దెలియఁజేయునప్పు డన్ననో వానిపై 'న' అనునది చేరును. 'క్త్వా భూతయోః క్రియాంత స్యాత్' అను సూత్రమువలన 'జయించు' అను ధాతువుపై ఇత్తుచేరఁగా 'జయించి' అయి, దానిమీఁద 'న' చేరునపుడు 'జయించిన' అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే తక్కిన ధాతువుల కును నెలుంగునది.

35. కర్మాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాద న వర్ణకశ్చ తద్వత్ స్యాత్.

న వర్ణము చేరిన భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములతోఁ జేరిన కర్మాది వాచక పదములు కర్తృత్వమును బొంది, ప్రథమావిభక్తిని పొందును; అప్పుడు పూర్వమునవలెనే (34-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడినట్లే) భూతార్థ వాచకములపై న వర్ణము చేరిన ధాతుజ విశేషణమూ కర్తృవాచక ప్రథమా విభక్తికరూపముతో నిలుచును: నీవు నుతించిన రాజు = నీచే నుతింపఁబడిన రాజు (ఇచట రాజు కర్మపదమైనను ప్రథమావిభక్తియం దున్నది); నీవు ప్రహరించిన ఖడ్గము (ఇచట ఖడ్గము కరణము); నీవు గోవునిచ్చిన బ్రాహ్మ ణుఁడు (బ్రాహ్మణ శబ్దము సంప్రదానమున నున్నది): నీవు పూలుగోసిన చెట్టు (చెట్టు శబ్ద మపాదానమున నున్నది); నీవు భుజించిన చోటు (చోటు శబ్ద మధికరణమున నున్నది); సూత్రమున భూతార్థమునఁ జేసిన న వర్ణకము మాత్రము చెప్పఁబడినదిగాని, కర్మాదులకు కర్తృత్వమును ప్రథమావిభ క్తియుఁ దక్కిన ధాతుజవిశేషణములతోఁ గూడ నప్పుడును గలుగును; నీవు చేయనిపని; చేయుచున్నపని; చేయుపని మొ.

36. షష్ఠీభవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్.

తత్పురుష సమాసమందు ప్రాతిపదికములకుఁ బూర్వమందు నిలిచిన షష్ఠీవిభక్తికరూపము ద్వితీయావిభక్తిరూపముతో సమానముగానుండును. అనఁగా ద్వితీయావిభక్తి విషయమై చెప్పఁబడిన 'లశసోఽలాన్స్యాత్', 'లాం తాత్తు రోఽస్తి' 'నిరమో మహతామ్', 'లుక్చస్యాత్', మొదలగుసూత్రము లీ షష్ఠీరూపమునకును వర్తించునని యర్థము. షష్ఠీతత్పురుషసమాసము నందలి షష్ఠీరూపము సంబంధార్థ బోధకమగు 'యొక్క' అను శేషషష్ఠ్యర్థ మును గలిగియుండును. ద్వితీయాతుల్యరూప మీషష్ఠికి వచ్చుటచే నది ద్రు తాంతము కావలసియున్నను 'ద్రుతస్య సర్వత్రలు క్సమాసేషు' అను సూత్ర ము చొప్పున ద్రుతము లోపించినదని చెప్పవలెను: ఉదా. రామునిగుణములు,

ఏక.	బహు.
ఉరున్కు = మా ప్రభువు	ఉరైన్కు = మా ప్రభువులు
ఉరతోక్ = మీ ,,	ఉరైతోక్ = మీ ,,
ఉరోక్ = వారి ,,	ఉరైక్ = వారి ,,

ఇట్లేర్పడిన సమాసములు విశేష్యములవలెనే విభక్తి ప్రత్యయములను బొందును.

ఉరమ్నక్ (ఉర్-అమ్-నక్) = నా ప్రభువునకు

ఉరున్కునక్ (ఉర్-ఉన్-క్-నక్) = మా ప్రభువునకు

ఉరైమ్నక్ (ఉర్-ఐమ్-నక్) = నా ప్రభువులకు

ఉరైన్కునక్ (ఉర్-ఐన్-క్-నక్) = మా ప్రభువులకు

ఇట్టి సంప్రదాయము ద్రావిడభాషలకు విరుద్ధమనియు నీ విషయమున ద్రావిడభాషలకును సిథియనుభాషలకును నెట్టి సంబంధమును లేకుండుట వింతగా నున్నదనియు కాల్డువెల్లు తెలిపియున్నాఁడు.

తెనుఁగున విభక్తులు

ప్రథమావిభక్తి

1. డు, ము; వు, లు, అనునవి ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములని సాధారణముగా చెప్పఁబడుచున్నవి. వీనిచరిత్రమును గూర్చి వేఱొకచో ముచ్చటింపఁబడినది. వీనిలో 'డు' అనునది బిందుపూర్వకముగనే యుండును. ఇది మహద్వాచక ప్రత్యయము. ఇది సాధారణముగ సంస్కృతాకారాంత పుంలింగ మహద్వాచక శబ్దములపైఁ జేరుచుండును. 'యోధ, వృద్ధ, మూర్ఖ' మొదలగుచోట్ల నిది చేరకుండుటయుఁ గలదు. ఇది చేరనప్పుడు తత్పూర్వ మందలి యత్వముత్వముగా మారును. తెనుఁగుభాష ప్రాచీనావస్థయందు డుప్పూర్వకమగు నత్వమున కుత్వము సాధారణముగ వచ్చుచుండుట లేదు. ఇకారాంత పుంలింగమహద్వాచక సంస్కృతశబ్దములపై నిదిచేరదు. అకారాంత నపుంసకలింగ మహద్వాచకశబ్దములపై నిది వైకల్పికముగఁ జేరును (మిత్త్రుఁడు. మిత్త్రము, మొద.); ఉకారాంత పుంలింగమహద్వాచక శబ్దములపైఁ గూడ నది వైకల్పికముగనే చేరును (ప్రభువు, ప్రభుఁడు మొద.) ఋకారాంత మహద్వాచక శబ్దములకొన్నిటిపై నది చేరనేచేరదు (కర్త, దాత మొద.); కొన్నిటిపై వైకల్పికముగఁ జేరును (విధాతృఁడు, విధాత మొద.) హలంతశబ్దములపై నిదిచేరు విధానము వేఱొకచోఁ జూపఁబడినది. ఆచ్ఛికశబ్దముల కొన్నిటిమీఁదమాత్రము డువర్ణకము చేరుచున్నది.

37. ఇదుపోత్త మోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమేత ఉద్భవతి.

తుది వర్ణమును దానికిఁ బూర్వవర్ణమును హ్రస్వ - ఇకారముగాఁ గల పదములకు బహువచన [illegible] మీఁది యిత్తునకు ఉత్తు [illegible] సూత్రముచేత 'కలుకులు, [illegible], [illegible]; బుడిపి, బుడుపులు, మొద.)

38. అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యా దేకత్వ ఇతో నిపి.

నేను, నీవు, అని చెప్పవలయు ఇదంతరూపములపై నేకవచనమునఁ గ్రమముగా 'ని', 'వి', అనునవి వచ్చును: నేను హరిని; నీవు హాలివి, మొద. ఇట్లే, నేను రక్షించితిని, నీవు రక్షించితివి, మొద.

39. పరేషాం తు ధర్మోత్తను మధ్యమవత్.

ఇతరములకన్ననో తద్ధర్మాత్మక ఉత్తమ మధ్యమపురుష క్రియలకువలె నగును.— ఈ సూత్రమున కర్థము స్పష్టముగా లేదు. 'పరేషాం' అనుదానికి (i) అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్యములు కాని (అనఁగా తదర్థ వాచ్యములగు) ఇదంత శబ్దములకు (ii) అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యములై ఇదంతములు కాని వానికి (iii) అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యములునుగాక యిదంతములునుగాక యుండువానికి, అని మూఁడువిధముల నర్థము చెప్పవచ్చును. పైసూత్రములో 'ఏకత్వే' అని యుండుటచేతను, దీనితరువాతి సూత్రమగు 'బహుషు న మధ్యమవత్' అను దానిలో బహువచనమునఁగలుగు కార్యము ప్రత్యేకముగ నుపదిష్టమగుట చేతను, నీ సూత్రమువలనఁ గలుగు కార్యము లేకవచనమునకే వర్తించునని యనుకొనవలెను. అప్పుడు (i) మొదటి పక్షమున 'వాఁడు కవి, వాఁడు చేయును' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచనలోపః స్వధర్మాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్' అను సూత్రమిచట వర్తించును. (ii) రెండవపక్షమున నేను సీతను, నేను రాముఁడను; నీవు సీతవు, నీవు రాముఁడవు' మొదలగు రూపము లేర్పడును. ఈ పక్షమందు 'ఉశో౽చ్చ సర్వేషు' అను సూత్రమునుకూడ వర్తింపఁజేయవలెను; 'నేను చేయుదును, నీవుచేయుదువు' అను రూపములును నేర్పడునుగాని యిచట నుత్తున కత్వమురాదు; (iii) మూఁడవపక్షమున 'వాఁడు రాముఁడు, ఆమె సీత,' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచన లోపః' అను సూత్ర మిచట వర్తించును.

(iv) 'పరేషాం' అను పదమును 'ఏకత్వే' అను పదముతో నెట్లో యన్వయింపఁ జేసినయెడల 'ఏకవచనేతరములైన' అనఁగా 'బహువచనముం దున్న' అను నర్థము వచ్చును. అప్పుడు (అ) 'అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్య

మువర్ణము విభక్తిప్రత్యయము కాదేమోయని తోఁచుచున్నది. అంతకుంబూర్వము శబ్దగతమైయున్న మకారముపై నుత్వముచేరుటవలన నిది యేర్పడియుండును. దీనిపై బహువచన లువర్ణముచేరునపుడు 'ము' వర్ణము లోపించి తత్పూర్వమందున్న అత్వమునకు దీర్ఘము కలుగుచుండును.

వువర్ణముగూడ విభక్తిప్రత్యయము కాదు. ఉత్వముపై 'వ'కారమును దానిపై తెనుఁగుసంప్రదాయము ప్రకారము ముత్వమును నాగమములుగాఁ జేరుటవలన నీ 'వు'వర్ణమేర్పడినది. ఈ వర్ణముకూడ లోపించుటయుఁ దత్పూర్వ ఉకారము దీర్ఘమగుటయు నచ్చటచ్చట వ్యవహారమున మాత్రము కానవచ్చుచున్నది.

లు-వర్ణము ప్రథమాబహువచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఇందలి 'ఉ'కారము మాత్రము ప్రథమావిభక్తి ద్యోతకము; లకారము తక్కిన విభక్తుల యందును నిలుచుచున్నది.

ప్రథమావిభక్తిని గూర్చిన తక్కిన విషయములు మఱియొకచోట వివరింపఁబడినవి.

“ప్రాతిపదికార్థలింగపరిమాణవచనమాత్రే ప్రథమా,” “సంబోధనే చ” అని పాణిని సూత్రించియున్నాఁడు. అనఁగా కేవల ప్రాతిపదికార్థముఁ గలిగియున్నప్పుడును (ఉచ్చైః, నీచైః), నియతలింగము కలిగి యున్నప్పుడును (కృష్ణః, జ్ఞానమ్, సీతా) ప్రాతిపదికార్థమని చెప్పఁబడును. ఈ ప్రాతిపదికార్థముగాక లింగముకూడ భేదించునప్పుడును ప్రథమవచ్చును (తటః, తటీ, తటమ్); పరిమాణవాచక పదముకూడ ప్రథమావిభక్తియందుండును. (ద్రోణో వ్రీహిః); వచనమును దెలుపుపదములును ప్రథమావిభక్తి యందుండును (ఏకః, ద్వౌ, బహవః,); సంబోధనమును దెలుపు పదమును ప్రథమావిభక్తియం దుండును. (హే రామ !.) సంబోధ్యవాచకపదము ప్రథమయందుండునా యను విషయమున నభిప్రాయ భేదమున్నది. కొందఱది యవ్యయ మందురు; కొందఱు విశేషణ మందురు. పాణిని సూత్రముప్రకారము 'ఉచ్చైః, నీచైః' మొదలగు నవ్యయములకును ప్రథమావిభక్తిత్వము కలుగుచున్నది. అట్లే తెనుఁగున 'అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు' మొదలగు నవ్యయములును ప్రథమావిభక్తియందున్నవని తెలుపవలెను. తెనుఁగున లింగవివక్షకుఁ బ్రాధాన్యములేక, మహదమహదర్థములకే యుండుటచే నిచట మహదమహత్తులనే లింగపర్యాయములుగాఁ దీసికొనవలసి యున్నది. పరిమాణవాచకపదము కొలువఁబడు దానిని దెలుపు పదము తరువాత వచ్చునప్పుడేను ప్రథమావిభక్తిత్వమును బొందుచున్నది; తత్పూర్వమందు చేరినచో మానార్థమున 'ఎడు' వర్ణకము చేరును. 'ఎడు'

హువచనమున నను రెండర్థములు గలుగును. వీనిలో మొదటిపక్షమున
ారు రాములు, సీతలు; వారు చేయుదురు మొదలగున వుదాహరణము
గును; రెండవపక్షమున మేము రాములము, మేము సీతలము; మీారు
ాములరు, మీారు సీతలరు; మొదలగు రూపము లేర్పడును; మేము
ేయుదుము, మీారు చేయుదురు, మొదలగు రూపములు నేర్పడునుగాని
నికి 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము వర్తింపదు.

ఇట్లర్థవివరణముఁ జేయవలసియున్నను నీ సూత్ర మేకవచనములకే
ర్తించుననియు, చేయుదును, చేయుదువు, చేయును, చేయుదుము, చేయు
ురు, మొదలగు రూపముల నిష్పత్తి క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రము
చేఁ గలుగుచున్నది గావున నట్టివానికి వర్తింపదనియు, నామపదములపైఁ
్రియాప్రత్యయములు చేరువిధానమునే నది బోధించుచున్నదనియు నను
ొనవలెను.

40. బహుషు న మధ్యమవత్.

బహువచనమున (తద్ధర్మ) మధ్యమపురుష రూపములు గలుగవు.—
చట బహువచనమున ననఁగా అది దుదంతముల మూఁడు పురుషముల
హువచనమునందును నని యర్థము. బహువచనమందలి యాయారూప
ులు పై సూత్రముచే సిద్ధించుచున్నవి; కాని, యీ సూత్రమున నా రూప
ులలో మధ్యమపురుష బహువచనము మధ్యమపురుష బహువచన ప్రత్య
యముచే నేర్పడదని చెప్పఁబడినది. అయిన నది యెట్లేర్పడునో చింతామణి
ెలుపలేదు. ప్రథమపురుష బహువచనమున వచ్చు 'రు' వర్ణమే మధ్యమ
ురుషమునను వచ్చుచున్నదనియు, మధ్యమపురుష బహువచనమునకుఁ
్రత్యేక ప్రత్యయము బహువచనమున లేదనియుఁ జింతామణి యాశయమై
యుండవచ్చును.

41. సర్వ విభక్తి స్సంస్కృత తుల్యా.

తెనుఁగునందలి యాయా విభక్తుల యర్థములు, సంస్కృతము నందలి
భక్తుల యర్థమునే గలిగి యుండును.

42. అన్యస్యాఽగ క్వచి ద్భవే చ్ఛాన్యా.

ఒకయెడ నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియువచ్చును: రథమెక్కెను.
ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమ); రామునకు నమస్కారము (చతుర్థ్యర్థమున షష్ఠి.);
తఁడు నీ కధికుఁడు (పంచమ్యర్థమున షష్ఠి); భక్తుల పాదములు నా శిరమునఁ
ాల్తును (తృతీయార్థమున సప్తమి); ఖడ్గమున నఱికెను. (తృతీయార్థమున

వర్ణసహిత మానార్థకపదము ప్రథమయందున్నదని చెప్పవీలున్నదేమో తెలియదు. 'ఎడు' వర్ణ మేకవచనపదముపైఁ జేరి విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందును బరమందును జేరును. సోలెడు పెసలు; పెసలు సోలెడు. 'పెసలు సోల' అని యనుటయుఁ గలదు. బహువచనమందున్న మానార్థకపదములపై 'ఎడు' వర్ణకము చేరదు. ఉదా. పెసలు రెండు సోలలు. ఇట్టియెడ మానార్థకపదము విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందు చేరినచో షష్ఠీరూపమును బొందును: రెండు సోలల పెసలు.

పాణిని సూత్రమునే యించుమించుగ ననుసరించి చిన్నయసూరి "ప్రాతిపదిక సంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు"నని వ్రాసియున్నాఁడు. నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికమని యూతఁడు నిర్వచించెను; అనఁగా 'రామ' అను ప్రాతిపదికము నుచ్చరించునప్పుడు గలుగు నర్థస్ఫూర్తియే నియతముగా 'రాముఁడు' అని యుచ్చరించు నప్పుడును గలుగుచున్నది. కావున 'రాముఁడు' అను పదము 'రామ' అను ప్రాతిపదికము నర్థమునందే నిలిచి ప్రథమా విభక్త్యంతమును బొందుచున్నది. సంస్కృతమునందువలెఁ గాక తెనుఁగున సంబోధనమున నకారాంత పుంలింగ మహద్వాచకపదములపై డుజ్వర్ణకము చేరుచున్నది కావున నదియుఁ బ్రథమా విభక్తియందే యున్న దనవచ్చును గాని యిచట సంబోధకమునకై చేరు 'అ, ఆర' మొదలగు ప్రత్యయములకును బ్రథమాత్వమును జెప్పవచ్చునేమో తెలియదు. క్రియచే చెప్పఁబడు వానిని (దానిని) దెలుపు పదమును బ్రథమావిభక్తియందే యుండును. దీనికే ఉక్తార్థ మని పేరు. 'రాముఁడు రావణుని చంపెను' అనునప్పుడు 'చంపెను' అను క్రియపై 'ఎవఁడు చంపెను?' అను ప్రశ్నమురాఁగా 'రాముఁడు' అనునది ప్రథమావిభక్తియందున్నదని యందుము.

ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికము.

i. తత్సమ పదములు.

తక్కిన ద్రావిడభాషలయందువలెఁ దెనుఁగునను పదముల షష్ఠీ విభక్తి రూపము ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరుటకుఁ బ్రాతిపదికమగుచున్నది. సాధారణముగా దత్సమములం దకారాంత, ఇకారాంతములై ప్రథమా విభక్త్యేకవచనమునఁ దెనుఁగున నిలిచిన పదములే షష్ఠ్యేకవచనమునను నిలుచుచుండును. సీతతోడ, హరికంటె, దాతకు మొద. తెనుఁగున డుమంతము లయిన పదములకుఁ బ్రథమైకవచనమున వచ్చు డుజ్వర్ణము ప్రథమేతర విభక్తులందు లోపించి, దాని స్థానమున షష్ఠ్యేకవచనమున న వర్ణము

43. ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాం చ దృశ్యతే వికృతౌ.

వికృతియైన యాం [illegible]
ములతోఁ జేరిన విశేష[illegible]కృతిముసం
దన్నను విశేష్యమునకుఁ గల లింగ, వచన, విభక్తులు తద్విశేషణములకును
వచ్చును: ఇంపయినమాటలు, ఇష్టమయిన పనులు, మొద.

44. ద్విగుకర్మధారయే, తత్పురుష ద్వన్ద్వే, (చ సా) బహువ్రీహిః.
అన్యే చ కేచి దుపమానోత్తరపదలోప రూపకాఖ్యాద్యాః
పరిదృశ్యా ఇహ.

ద్విగువు, కర్మధారయము, తత్పురుషము, ద్వంద్వము, బహువ్రీహి, (అను సంస్కృతవ్యాకరణప్రోక్త సమాసములును), ఉపమాన సమాసము, ఉత్తరపదలోప సమాసము, రూపకసమాసము, మొదలగు పేళ్లుగల కొన్ని యితర సమాసములును నిందు (ఆంధ్రభాషయందు) బాగుగా చూడఁదగినవి. తెనుఁగునందలి దేశ్యపదముల సమాసము లీసూత్రమునఁ దెలుపఁబడినవి. ఉదాహరణములు:

I. ద్విగువు: i. ఏకవద్భావి : (అ)సంస్కృత సమాస లక్షణములుగలవి. ఇరుసంజె, ముప్పొద్దు, నలుకాలు మొదలయినవి.

ii. అనేకవద్భావి: ఇద్దఱుతెల్లుల ముద్దుబిడ్డఁడు, ఏడుగుఱ్ఱాల రౌతు, మొద.

II. కర్మధారయము : సమానాధికరణము:

i. విశేషణపూర్వపదకర్మధారయము: ఎఱ్ఱఁగలువ; నల్లమబ్బు; మంచినీళ్లు, మొద.

ii. విశేష్యపూర్వపద కర్మధారయములు: వేల్పుఁ బెద్ద, మొద.

iii. విశేషణోభయపద కర్మధారయము: నులివెచ్చ, లేయెఱుపు, మొద.

iv. ఉపమానోత్తరపద కర్మధారయము: చూపుగుఱ్ఱము, మోఁతగాడిద, తిండిపులి, మొద.

v. ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము: చిగురుఁగేలు, జుంటిమోవి, మొద.

vi. సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయము : మామిడిచెట్టు,

బహుళముగ నిలుచును. రామునకు, రామునితోడ; ప్రభునకు, ప్రభుతోడ, విశ్వకర్మనకు, విశ్వకర్మతోడ మొద. మున్నగుశబ్దముల యీ 'న' వర్ణమునందలి యత్వమునకు షష్ఠ్యేకవచనమున వైకల్పికముగను, తక్కిన విభక్తులందు నిత్యముగను ఇత్వము వచ్చును; ఇట్లు వచ్చునప్పుడు షష్ఠి యందు వర్ణముమీది యుత్వమునకును నిత్వము వచ్చును. రాముని, రామునిఁగూర్చి; రాముని చేత, రామునికై, రామునివలన, రామునికంటె, రామునికి, రామునియందు; ప్రభుని, ప్రభునను; ప్రభునికి; మొద. ఇదంతె ప్రత్యయము చేరునప్పుడీ నివర్ణముమీఁది యుత్వము వైకల్పికముగ లోపించును. రామునకు మొద. మహద్వాచక తత్సమశబ్దముల ప్రథమైకవచనమున నుండిన ము వర్ణము ప్రథమేతర విభక్తులందు లోపించును. ఈ ము వర్ణముమీఁదనే షష్ఠ్యేకవచనమున న వర్ణము బహుళముగ జేరుచుండును. వనమునకు, వనమున యందు, వనమునకంటె. షష్ఠ్యేకవచనము దప్ప తక్కిన విభక్తులందీ 'న' వర్ణము బహుళముగ లోపించును. వనమును, వనముచేత, వనముతో (—తోడ), వనముకొఱకు, వనమువలన, వనముతో, వనములోపల, వనముయొక్క; వీనిలో న వర్ణమునకు నిత్యలోపము;—వనమునకంటె, వనమునకు, వనమందు, వనమునయందు; ఇచట లోపము వైకల్పికము; 'వనమునకు' అనుచో 'న' వర్ణముమీఁది యుత్వమునకు లోపము. [illegible] వనమునకంటె, వనమునయందు, అను రూపములు [illegible].

ఆ మహద్వాచక [illegible] ప్రథమేతర విభక్తుల యోగమున లోపించును. [illegible], తలపుచేత, తలపువలన, తలపునకు, [illegible] మొద. [illegible], [illegible], [illegible]చేత, [illegible]వలన, [illegible]నకు, [illegible]యందు; ఇట్లే [illegible], [illegible] మొదలగు రూపములు నవ్వు.

ద్రావిడభాషలయందు శేష [illegible] 'అ' వర్ణము చేరుచుండును. ఈ 'అ' వర్ణము తెను[illegible] ప్రథమ [illegible] విభక్తుల బహువచనము తప్ప జేయుచుండును; ఏకవచనమున నిత్యము మహద్వాచక పుంలింగ శబ్దములకు వచ్చు నకారముమీఁద అకారమిట్టిదే. కన్నడమున 'రామన' అనునది షష్ఠ్యేకవచనరూపము. ఇచట ప్రథమైకవచనమందలి మహద్వాచకము నకారము లోపించలేదు. (రామను + అ = రామన.) ఇట్లే, తెనుఁగునను 'న' వర్ణము భాషయొక్క ప్రాచీనదశయందు తక్కిన ద్రావిడభాషలయందు వలె నిలిచియున్న మహద్వాచక వర్ణము కాని యర్థహీనమగు నాగమాక్షరము కాదేమో యని శోధించుచున్నాను. ప్రథమేతర విభక్తులందు ప్రథమయందలి డుజ్వర్ణము ఉత్తర సర్కారులందలి 'వ్యవహారమున' లోపించును. రాముడతో, రాముడికి మొదలగు పలుకుబడి యచట సర్వసాధారణము.

vii. అవధారణ పూర్వపద కర్మధారయము: పలుకుఁ జక్కెర, లిమి జవరాలు, మొద.

III. తత్పురుషము: వ్యధికరణము—

i. ప్రథమా తత్పురుషము: ముంజేయి, మొనగాలు, కడ న్ను, మొద.

ii. ద్వితీయా తత్పురుషము: పట్టుఁ బుట్టముఁ దాల్పు, గాడ్పు మేఁపరి, మొద.

iii. తృతీయా తత్పురుషము; నెలతక్కువవాఁడు, మొద.

iv. చతుర్థీ తత్పురుషము: దేవరమేలు, మోఁతకూలి, మొద.

v. పంచమీతత్పురుషము: దొంగభయము, గాలిదెబ్బ, మొద.

vi. షష్ఠీ తత్పురుషము: అలకాఁపరి, ముత్యాలదండ, మొద.

vii. సప్తమీ తత్పురుషము: మాటనేర్పరి, మొద.

IV. ద్వంద్వ సమాసము:

i. ద్విపదేతరేతరయోగద్వంద్వము: తల్లిదండ్రులు, కూరగా యలు, మొద.

ii. బహుపదేతరేతరయోగద్వంద్వము: నక్క కాకి జింకలు, మొద. (ఇట్టి సమాసములు తెనుఁగున మృగ్యములు.)

iii. ద్విపద సమాహార ద్వంద్వము: ఎఱుపు తెలుపు వన్నె; తీయ పుల్లని పండు, మొద.

iv. బహుపద సమాహార ద్వంద్వము: కమ్మని వెచ్చని తెలి యోగిరము, మొద.

V. బహువ్రీహి సమాసము:

i. ద్విపద బహువ్రీహి: చలివెలుఁగు, ముక్కంటి, మొద.

ii. బహుపద బహువ్రీహి : నీలిమబ్బుచాయ నెమ్మేనివాఁడు, మొద.

iii. సంఖ్యోభయపద బహువ్రీహి: రెండు మూఁడు గదుల రెయిలుబండి, మొద.

iv. సంఖ్యోత్తరపద బహువ్రీహి: ఇంచుమించు నూఱు, మొద.

v. సహపూర్వపద బహువ్రీహి: తోఁబుట్టువు, తోడికోడలు,

పడుమటి తెనుఁగు జిల్లాలలో నిట్టి రూపములు లేవు; అందు 'రామునితో, రామునికి' అనియే యందురు. కావున నీ పలుకుబడులు మాండలికములు; రెండిటియందును బ్రథమైకవచన ప్రత్యయమునకు లోపములేదు. ఈ మహద్వాచకపదముల ప్రథమేతర విభక్తులందలి 'న' కారము కొన్నాళ్లు కర్తరహితము కాఁగా నది యమహద్వాచకపదములందును జేరుచుండెను కాఁబోలు. కాని, ము, వు వర్ణాంతములగు పదముల షష్ఠ్యేక వచనమున నీ 'న' వర్ణము మనకుఁ దెలిసిన తెనుఁగులో తొలి యవస్థనుండియుఁ గానవచ్చుచునే యున్నది. 'ఉరమునయందు, వనమునకంటె' మొదలగువానియందలి 'న' కారము కవి కల్పితమయినఁ గావలెను, లేదా, 'విశఖవట్టనమునవారు, తామరచెఱునయందు' మొదలగు శాసనస్థ ప్రయోగముల ననుసరించి 'న' వర్ణము షష్ఠ్యేకవచనమునఁ బ్రాచీనకాలమున వ్యవహారమున నున్నదని యైనను జెప్పవలెను.

తెనుఁగున 'ఇ' కారము విశేష్యములనుండి విశేషణముల నేర్పఱుచు వర్ణముగా నున్నది. ఈ యికారమే యించుమించుగ విశేషణముల యర్థమును గలిగిన షష్ఠీ విభక్తియం దుపవిభక్తిగ నెలకొనియున్నది. దీనినిగూర్చి యీ క్రింద సవిస్తరముగఁ జెప్పఁబడును. ఈ యి వర్ణము ప్రాద్బలముచేఁ గావలయు కన్నడముతోఁబాటు 'రామన' మొదలగు షష్ఠ్యేకవచన రూపముల నొకప్పుడు గలిగియుండిన తెనుఁగున 'నాథని, రామని,' మొదలగు రూపములును వచ్చినవి.

ii ఆచ్ఛికములు.

ఆచ్ఛికపదము లన్నియు ప్రథమేతరవిభక్త్యేకవచనమునఁ బొందు ప్రాతిపాదిక రూపముల ననుసరించి రెండువర్గములుగా నేర్పడుచున్నవి. అందు మొదటివర్గములోనివాని ప్రథమైక వచనరూపమునకుఁ బ్రథమేతర విభక్తులం దెట్టి మార్పును గలుగదు. ఇట్టివానిని గూర్చి ఇచట విచారింపనక్కఱలేదు.

ఔపవిభక్తికములు.

ఔప విభక్తికము లనఁగా నామవిభక్తి ప్రత్యయములు ప్రథమేతర విభక్తులందు పదములకుఁ జేరకపూర్వ మాపదముల ప్రాతిపదికమగు షష్ఠ్యేక వచనరూపము కలుగుటకుఁ జేర్పఁబడు 'ఇ, టి, ంటి, తి ' అను వర్ణములు కలిగిన పదములు. అఱవమునందు విశేష్యములు విశేషణములుగ వాడఁబడునప్పుడు పదముల తుది సరళవర్ణములు పరుషత్వమును ద్విత్వమునుబొందుచుండుట గలదు. విశేష్యములు విశేషణములుగ వాడఁబడునప్పుడు విశేష్యముల తుదనుండు గ, డ, ద, బ లు వరుసగ క్క, ట్ట, త్త, ప్ప లగును. ఈ నం

vi. దిగంతరాళ లక్షణ బహువ్రీహి: ఆయిల్లి చటికిఁ దూర్పు దక్షిణములుగా నున్నది.

vii. వ్యతిహ [illegible] గ్రహించి, గొంతుక గొం[illegible]

(ఆ) సంస్కృతమునఁ గానరాని తెనుఁగు సమాసములు.

I. ఉపమాన సమాసము: కేలుదమ్మి, చెక్కుటద్దము, మొద. ఇట్టి సంస్కృతసమాసములును గలవు: హస్తపద్మము, పురుషవ్యాఘ్రుఁడు, మొద. దీనిని సంస్కృతేతర సమాసములలో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు.

II. ఉత్తరపదలోప సమాసము: గాజులసెట్టి = గాజులమ్ము సెట్టి; వంటలక్క = వంటలుచేయు అక్క (స్త్రీ), మొద. దీనిని మధ్యమపదలోపి సమాసమనియు నందురు.

III. రూపక సమాసము: కానుమిన్ను, కనుదమ్మి, మొద.

45. కార్యా ఔపవిభక్తికవ దంతవిధయశ్చ.

తెనుఁగు సమాసములం దౌపవిభక్తిక శబ్దములకువలె (ఇ, టి, ంటి, తి, అను వర్ణములను గూడఁ జేర్పవలసియుండును: ముక్కంటి, వాఁడివాతి, మొద.

46. లోపశ్చ విభక్త్యాదేశ్శబ్దేషు స్యాత్సమాసకాఙ్క్షేషు.

సమాసకములోని శబ్దములందలి విభక్త్యాదులకు లోపమును గలుగును. సమాసకనిర్వచనము క్రిందిసూత్రమునఁ జేయఁబడినది: ఉదా. వేల్పుదొర, రాచకొమరుఁడు, జవ్వాదిసెట్టి మొదలగునవి.

47. కేవలవికృతిపదైర్యత్సమాసకం తం బ్రువన్తి వాక్యజ్ఞాః.

కేవలము తెనుఁగు పదములు మాత్రము చేరిన సమాస మేది గలదో దానిని వైయాకరణులు సమాసక మని చెప్పుచున్నారు: పాలమున్నీటి కూఁతురు. పడగఁదాల్పు మొద.

48. సంస్కృతవైకృతశబ్దైర్మిశ్రసమాసస్స ఏవ విజ్ఞేయః.

సంస్కృతపదములును వైకృతపదములును సమసించినది మిశ్రసమాసమని తెలియవలెను. వేఁగివిషయము, చలుక్యవంశము, పరగండభైరవుఁడు, కలకంఠుఁడు, దీపకంభము, నిత్యపడి, భమకోల, అవసరమాళ, మొద.

49. సంస్కృతపదేన పరిమిత మాన్ధ్రపదం కర్మధారయో భవతి.

పరిమితమయిన యాంధ్రపదము సంస్కృత పదముతో సమసించి కర

ప్రదాయము తెనుఁగునను గొంతవఱకుఁ గలదు. ఇదిగాక తెనుఁగున మఱి కొన్ని వర్ణము లంతమందుగల శబ్దములకును షష్ఠ్యేకవచనమునఁ గ్రొత్తవర్ణములు చేరుటయో, పదముల తుదివర్ణములకుఁ గ్రొత్తవర్ణము లాదేశము లగుటయో కలుగును. ఇట్లు విశేష్యములను విశేషణములుగ నొనఁగా షష్ఠ్యేక వచన రూపములుగ మార్చునట్టి వర్ణముల నుపవిభక్తు లని వైయాకరణులు సంజ్ఞనేర్పాటు చేసినారు. ఈ యుపవిభక్తులే యే పదములపైఁ జేరునో వాని కౌపవిభక్తికము లనిపేరు. తక్కినవి యనౌపవిభక్తికములు.

ఇ, టి, తి వర్ణము లౌపవిభక్తికము లని చిన్నయసూరి వచించెను. కొందఱు -ంటిని గూడ వీనికిఁ జేర్తురు. "ఔపవిభక్తికవర్ణా స్త్విటి త్యదయో భవంతీహ, సుబ్వ్యాదే ర్నామ్నాం స్యు ర్నిహి విభక్తౌ సమాసే చ" అని యాంధ్రశబ్ద చింతామణికారుఁడు '-ంటి' ని నౌపవిభక్తికములలోఁ జేర్చియున్నాఁడు. "టిఁట్యా" మలని యీ సూత్రమున నితఁడు చేర 'ఁ' వర్ణమును గూడ నహోబలపతి యౌపవిభక్తికముగా నెంచియున్నాఁడు. 'ఁ' వర్ణము షష్ఠీ సమాసమందు 'ము' నకు స్థానమున నిలుచునట్టిది. దానికి షష్ఠ్యర్థమున్నను నది యౌపవిభక్తిక మనిపించుకొనదు. ఔపవిభక్తికమనఁగా విభక్తిప్రత్యయములను జేర్చుటకుఁ బూర్వము పదములపైఁ జేరు వర్ణ మని యర్థము. 'ఇంటన్' అనునట్లు 'నాఁ (నాము)' మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. 'ఁ' వర్ణ మౌపవిభక్తికమైనచో 'ము' స్థానమున వచ్చు 'వు' వర్ణముగూడ నట్టిదే కావలసియుండును.

-ఇ, -టి, -ంటి, -తి, వర్ణము లౌపవిభక్తికము లని వ్యాకరణముల దున్నను, ఇందలి 'ఇ' వర్ణమొక్కటి మాత్రమే వానిలో నౌపవిభక్తిక మని చెప్పవలసియుండును; -ట్, -ంట్, -త్, అను వానికి విభక్త్యర్థముతో సంబంధము లేదు. ఆ యా పదములపై నిట్టివి చేరుచున్నవని శబ్దశాస్త్రము ననుసరించి -ట్, -ంట్-త్, అను వృద్ధ్యాగమములు కలుగుచుండును. ఏఱు+ఇ=* ఏఱ్ఱు+ఇ* = ఏట్రు+ఇ = *ఏట్టు+ ఇ=* ఏట్టి=ఏటి; పండు + ఇ = పంట్+ఇ= పంటి; వాయి + ఇ = వాయ్ + త్ (ఈ 'త' కారము తెనుఁగు ప్రాచీనావస్థయందు శబ్దగతమై యుండినదే; చూ. తమి. వాయిల్=ద్వారము) + ఇ = * వాయ్తి = * వాత్తి = వాతి; - ఈ రీతి నా యా రూపములను సిద్ధింపఁ జేసి శబ్దశాస్త్రము ప్రకారము చెప్పవలసియున్నది. - ఇ వర్ణమును జేర్చుటచేఁ గొన్ని విశేష్యములు విశేషణము లగుచున్నవి. షష్ఠీరూపముగూడ నొకానొక విధమగు విశేషణ మగుటచే నిచటను నా యివర్ణము చేరుచున్నదని యూహింప వచ్చును.

బాలసరస్వ త్యహోబలాదులును, 'శబ్దపరిమితి' యని యథర్వణుఁడును వ్యాఖ్యానము వ్రాసియున్నారు. అథర్వణుఁడును నక్షరపరిమితినే యూహించి నట్లు బాలసరస్వత్యహోబలు లభిప్రాయపడి యథర్వణుఁడు రచించిన కారికగా 'ఆంధ్రషడ్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే (పదంస్యాత్కర్మధారయే) అనుదాని నుదాహరించి 'వాఁడి మయూఖములు, వేడి పయోధారలు' మొద లగువాని నుదాహరించియున్నారు. బ్రహ్మశ్రీ వజ్ఝల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారీవిషయమును విమర్శించుచు:

మలయాళమందలి మణిప్రవాళ శైలియందుగానవచ్చు శుద్ధసంస్కృత శుద్ధదేశ్యపదముల సమాసములు తమకాలమందుండుటఁ జూచి యాంధ్ర పండితులు వానిని గర్హించిరి; కాని, వాఁడి మయూఖములు మొదలగు నన్నయ ప్రయోగములకు గతియేమను చర్చించికొని 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్ర పదం కర్మధారయో భవతి' అని చింతామణిసూత్ర మట్టి ప్రయోగములకు రక్షక మగుచున్నదని సమర్థించియు నా యక్షర పరిమితి యెంతవఱకుఁ దగునని యాశంకించుకొని 'షడ్వర్ణపర్యాంత' మని యొక మితిని గల్పించి తదనుగుణ ముగా 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణపర్యంత 'మిత్యాది కారిక నేర్పఱిచికొనిరి. కాల క్రమమున నాకారిక యథర్వణకారికావళిలోని దనుకొని దాని నందులోనికిఁ జొప్పించిరి. ఇట్టి ప్రక్షిప్త కారికనుజూచి భ్రమ ప్రమాదములకు లోనై బాలసరస్వత్యహోబలాదులు దాని నథర్వణుఁడు రచించినట్లే యుదాహరించిరి. ఆ కారిక యథర్వణుఁడు రచించినదికాదు. చింతామణి సూత్రమునందలి 'పరిమిత' పదమునకు వాస్తవమైన యర్థము నథర్వణుడు—

"ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామసు
లోపస్స్యాద్ డ్వాది వర్ణానాం శబ్దే రాయాదికే పరే;
క్వచి దిత్వం క్వచి లిస్మత్వం క్వచి త్వత్వం"

అని యీరీతిగా వివరించియున్నాఁడు ఇదియే సరియైనయర్థము. శుద్ధ సంస్కృత శబ్దముతో నాంధ్రశబ్దములకు యథేచ్ఛముగా సమాసముచేయ వలనుపడదు. బిరుదాదివాచక పరిమితాంధ్ర పదములతోనే శుద్ధసంస్కృత పదము కర్మధారయ సమాసముగా (కృష్ణరాయఁడు) సమసించును' అని వివ రించియున్నారు. ఈ విషయమై కొన్ని సందేహములు కలుగుచున్నవి:—

i. మణిప్రవాళశైలి నాంధ్రకావ్యముల నెవ్వరైన రచించిరా? యను నది మొదటిది. కవులు శతకములలోఁ గోరి రచించిన ఒకటి రెండు పద్య

ఈ సందర్భమున నహోబలుఁడు పడిన మతియొక పొరపాటునుగూర్చి తెలుప వలసియున్నది. "కేషాం చి దుదంతానాం నేతి విభక్తౌ వునో లుక్ స్యాత్" అను చింతామణి సూత్రమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు నతఁడు "కేషాం చి దు కారాంతానాం నేతి సప్తమీవిభక్తి పరత ఉనో లుక్ స్యాత్. ఉకారాంతా న్నవర్ణక విధాన మిత్యత్ర ఇదమేవ సూత్రం జ్ఞాపకమ్. చోటున, చోట; ఊరున, ఊర; నడుమున, నడును; మీఁదున, మీఁద; పేరున, పేర నిత్యాది. బహుళపద మనువర్త్య క్వచిత్ పేరున, చోటున, ఇత్యాదిరూప స్యాపి సాధుత్వ మవగంతవ్యమ్. కేషాంచి దిత్యుక్తేః 'ఆ వైపున' ఇత్యాదౌ న. "ఉదంతా ష్టాంతాః స్థానార్థవాచకా యుక్తబోధకాః, కావరేతు భవే దత్వం ల్వంతో లాంతః ప్రకారయుక్" ఇత్యథర్వణః. ఇటురమ్ము, అటువొమ్ము, ఎటు వోయెదు; ఇటను, అటను, ఎటను; అటులువలె, అట్లువలె; అటుకై, ఇత్యాది" అని వివరించియున్నాఁడు. ఈ వివరణము భ్రమజనితము. 'కేషాంచిదుదంతానామ్' అని సూత్రమునఁ దెలుపఁబడిన పదము లౌప విభక్తికములని యాతఁడు పొరపడినాఁడు. అథర్వణునివివరణము సరిగానున్నది; కొన్నియుదంత శబ్దము లనఁగా స్థానార్థముఁ గలిగిన 'అటు, ఇటు, ఎటు,అను నవని యాతని యభిప్రాయము. అవి ఔపవిభక్తికములుకావు; అయినను నవి సప్తమీ విభక్తియందు అటున, ఇటున,ఎటున, అనురూపములను బొందక 'అటన్, ఇటన్, ఎటన్' అనురూపములఁ దాల్చుననియు, ప్రకారార్థమున అటు,ఇటు, ఎటు,లపై 'లు' వర్ణము చేరి,'అటులు,ఇటులు,ఎటులు' అనురూపము లను బొందుననియు నాతని యభిప్రాయము. ఇది సమంజసమేకాని ఈ వివర ణమునందును చిన్నభేదమును గుర్తింపవలసి యున్నది. 'అటు, ఇటు, ఎటు'లు దిగర్థకములు; 'అటువొమ్మె' ననఁగా నా దిక్కున కని యర్థము. 'అటన్, ఇటన్, ఎటన్' అనునవి స్థానార్థకములు; 'అటనుండె' ననఁగా నాస్థానమున నని యర్థము. ఇట్టి యర్థభేదమున్నను శబ్ద మొక్కటియేకావున నాతని సూత్ర వివరణమున లోపము లేదు. కాని, యహోబలుని వ్యాఖ్యానము కేవల మసందర్భముగ నున్నది ఇట్టి వ్యాఖ్యానముల ననుసరించియే యిప్పటి పండి తులు ఊరునను, చోటునను, ముందునను, అందునను, మొదలగు నస్వాభావిక రూపములను గ్రంథములం దుపయోగించుచున్నారు.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణియందు సమాసములను గుఱించి తెలుపు ప్రక రణమున "కార్యా ఔపవిభక్తిక పదంతవిధయశ్చ" అను సూత్రమునకు సమాసాంతములం దౌపవిభక్తికములకు వలెఁ గార్యము లగును అను నర్థము ననుసరించి ముక్కంటి, తమ్మిచూలి, మొదలగువాని తుది - ంటి, 'ఇ' మొద లగునవి యౌపవిభక్తికములని కొందఱు భ్రమించుచుందురు. అవి యౌపవిభ

ii. 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణ పర్యంత'మను కారిక యథర్వణుని గ్రంథములో నుండుట చింతామణి యాశయమునకు విరుద్ధ మగుటకుఁ గారణమేమి? అది ప్రక్షిప్తము కానియెడలఁ [illegible] బాధ కలిగినచో 'వాఁడివ [illegible] పదములం దెన్నివర్ణములైన నుండవచ్చునా? 'పరిమిత' శబ్దముచేఁ జింతామణి కర్త యా యక్షరముల సంఖ్యను నియమింపకపోయినను నవి పరిమితముగా నుండవలెనని సూచించె నని చెప్పిన నేమిదోషము కలుగును?

iii. బాలసరస్వత్యహోబలులో మతియెవ్వరో 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణే' త్యాదికారిక నథర్వణుని కంటఁగట్టి రనుట సమంజసమా? ఆంధ్రవైయాకరణ సంప్రదాయమున నున్న విషయమునే వారును గ్రహించిరని యేల చెప్పఁగూడదు?

iv. 'సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్రపదం' అనిన నాంధ్రపదము సమాసమునఁ బూర్వపదముగ నుండవలెనా? పరపదముగ నుండవలెనా? పూర్వపదమన్నయెడల 'దీపకంభము, అనియంకభీమకోల, చాలుక్యభీమకోల, అవసరమాటి (నాణెము), నిత్యపక్షి, 'కృష్ణరాయ' మొదలగు సమాసములు దుష్టములగును; పరపదమేయని యన్నయెడల 'వేఁగీ విషయాధీశ చాలుక్యకులతిలక, పరగండభైరవ, నన్నయభట్ట, కఱకంఠ, మొదలగునవి దుష్టములగును. ఈ రెండువిధములైన సమాసములును నాంధ్రమునను ండుటచేతనే చింతామణికర్తయే కాక యాంధ్రవైయాకరణులందఱు వాని నంగీకరించిరని చెప్పఁగూడదా? ఇట్టి సమాసములను బిరుదాది వాచకములకే యన్వయించుట ప్రయోగములకు విరుద్ధముకాదా?

v. 'ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామను' అను కారికయందు మాత్ర మక్షర పరిమితి వచింపఁబడలేదా? 'జననామను' అని కంఠోక్తిగాఁ గారిక చెప్పుచుండఁగా 'బిరుదాది వాచకపదను' అని 'ఆది' శబ్దము నేల చేర్పవలెను? 'ఆది' శబ్దముచేఁ దక్కిన వ్యవహారసిద్ధ శుద్ధసంస్కృతవైకృత పదముల సమాసముల నేల గ్రహింపఁగూడదు?

vi. చింతామణి సూత్రము కర్మధారయసమాసమును గూర్చి మాత్రము చెప్పుచున్నది. 'కృష్ణరాయఁడు' అనునది సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయ సమాస మనవచ్చునా? 'రాయ' శబ్దము రాజులు కాని వారి కుండఁగూడదా? 'సీతారామస్వామి' అను నప్పుడు 'సీతారామః ఇతి

క్తికముల 'వంటివి' గాని యౌపవిభక్తికములుగావు; అందలి తుది యివర్ణము మత్వర్థీయ తద్ధితప్రత్యయము.

ఔపవిభక్తిక శబ్దముల వివరణము.

1. (i) -ఁటు వర్ణాంతములలో 'తూఁటు' శబ్ద మౌపవిభక్తికము: తూఁటి.

(ii) -ంటు అంతమందుగల శబ్దములలో 'కుంటు, గంటు' లౌపవిభక్తికములు: కుంటికి, గంటికి.

(iii) -టు వర్ణాంత శబ్దములలో 'చోటు' అనున దౌపవిభక్తికము: చోటికి, చోటన్; 'అచ్చ (చ) టు, ఇచ్చ (చ) టు, ఎచ్చ (చ) టు' లు కూడ నౌపవిభక్తికపదములే: అచ్చటన్, అచ్చటికి మొద. ఇచ్చటన్ (భార. ఆది. IV. 26.); అచట నచట (భా. శాం. II. 91); అచటన్ (భార. అను. IV. 438); అచటి (భా. ఉ. IV. 6); అచటికి (భా. విరా. II. 91; V. 817; శల్య. II. 29); ఇచ్చ టచ్చట (భార. విరా. I. 148); ఇచ్చటనొప్ప టన కెచ్చటనైన (భార. విరా. I. 254); ఇచటన్ (భా. విరా. II. 30; అర. V. 148); ఇచ్చటన్ (భా. ద్రో. I. 40; శాంతి. VI. 219); ఇచ్చటి (భా. శాంతి. I. 160); ఇచ్చటికి (భార. అర. VII. 23, శాంతి. III. 502); ఎచ్చటన్ (భార. విరా. II. 40; శల్య. II. 54.)— పాటు = విధము- 'ఏపాట నైనన్ (భార. విరా. I. 79); అప్పాటన్ (భా. అను. V. 107; విరా. I. 74; పారిజా. II.; పాటు = అనుభవము, ఓపాటు, అను నర్థములం దౌపవిభక్తికము కాదు. పాటున కింతులోర్తురె (పారిజా. II.)

(iv) 'పిమ్మటన్' (భార. అర. vii. 335) అనునది సప్తమ్యేకవచన రూపమున నున్న యవ్యయము. దీనికి ప్రథమైకవచనమున 'పిమ్మటు' అని కాని 'పిమ్మట్' అని కాని ప్రథమైకవచనరూప ముండవలెను. 'పిన్నాల్' అని అరవమున నున్నది.

2. (i) -డకారాంత శబ్దములలో అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ, లు ప్రాచీనకాలమున నౌపవిభక్తికములు గాకున్నను దరువాతి కాలమున వైకల్పికముగ నౌపవిభక్తికము లగుచున్నవి. అక్కడకు, అక్కడికి మొద లయినవి. ఎక్కడిదానవు (భార. విరా. I. 90); ఎక్కడిమాట (భార. విరా. I. 281); భయము నాకు నెక్కడిది (భా. ఉ. IV. 216); మొద. 'తెక్కడ, లేగ(-వ)డ,' శబ్దములౌపవిభక్తికములు: లేగ (-వ) టినేల, తెక్కటన్. పామరజన వ్యవహారమున ననంతపురముజిల్లాలో 'అడ, ఉడ, ఏడ' లౌపవిభక్తికములుగ వాడఁబడుచున్నవి; అటికి, ఉటికి, ఏటికి.—'అటికడన్ (భాగ.

కొన్నను చింతామణిసూత్ర మొక్క సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని యేల చెప్పవలెను?

బాగుగ నాలోచించి చూడఁగాఁ చింతామణిలోని పై సూత్రము 'వాఁడిమయూఖములు' మొదలగు కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని చెప్పవలయునని తోఁచుచున్నది. కృష్ణరాయఁడు, అంచయాన, కలి కంఠుఁడు, ఇత్యాది సమాసములు 48-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన మిశ్ర సమాసముల కుదాహరణము లగును.

50. స్వస్వ విభక్తి వికారై ర్బహవశ్చ యథాతథం సమస్యన్తే.

తమతమ విభక్తివికారములతో ననేకశబ్దములు వ్యవహారాను సారముగ సమాసములగును— రాజునాజ్ఞ, రామునియానతి, ఊరివాఁడు, ఊరఁబంది, నీతోడిచెలిమి, నావలని నేరము, మొదలయినవి.

ఇది హలంత పరిచ్ఛేదము.

V. I. 106, భార. ఉ. III. 310. అనునది 'అఱకటన్' అయియుండవలెనేమో. దీనికి 'అఱకల్, అఱకల' అనునవి ప్రథమైక వచనరూపములై యుండును.

(ii) -'ండి' అంతముందుగల పదములలో కొండి, గొండి, అనున షాప విభక్తికములు: కొంటన్, గొంటన్; '-ండి' అంతముందుగల పదములు తొలుత '-ండు' అంతములేనైయుండును. -'ఎల్లుండి' విశేష్యమైనపిదప షాప విభక్తికపదమై 'ఎల్లుంటికి, ఎల్లుంటన్' అను రూపములు గలిగినవి.

(iii) -'డి' అంతముందుగల శబ్దములలో 'అంగడి, కావడి, గొంగడి, లేడి, అనున షాపవిభక్తికములు: అంగటి, కావటి, గొంగటి, లేటి, కొదమ లేటి (భా. ద్రో. iv. 121,) 'సింగంబు లేడికొల్లు వృట్టు' (భార. కర్ణ. I. 307;) అనుపాఠముతప్పు; 'లేటికి' అయియుండవలెను. 'లేడి' యిప్పుడషాప విభక్తికముగనుపయోగింపఁబడుచున్నది. 'సీరాటిరేవున' (కళా. II. 141) ఇందు 'సీరాడు' అను క్రియాజన్యవిశేషణ షాపవిభక్తిక విశేష్యముగా నుప యోగింపఁబడినది.

(iv) -'ండు' అంతముందుగల శబ్దములలో 'ఏండు, గూండు, తూండు, నాండు, నేండు' లోపవిభక్తికములు: ఏంటి, (ఏంటన్, భా. అను. III 304); (శాసనములు) ఏంట, ఏణ్టె మొద. తూంటికూర, నాంటిమాట, నేంటివిద్య, నేంటి యెల్లింటిలోపల (భాగ. X. i. 1593); నేంటి యెల్లింటిలోనన్ (భార. V. 301); నేంటికింబోయి (భార. భీ. II. 252) గూంటన్, (భా. శాంతి. V. 224) గూంటిలోన్ (భాగ. VII. 63); గూంటన్ (భార. శాం. V. 224); 'ఎండు' నన్నకషాప విభక్తికము: పుణ్టెంటిపట్టు (S. I. I. VI. 98); అడ్యంటి లెక్క (S. I. I. V. 1180), అడ్డంటి లెక్కను (S. I. I. V. 1157); నగ మింటిలోను (S. I. I. V.); ఇంతిబంటి (ఉ. హరి. V. 26); కుత్తుకబంటి, కాలిబంటి, మొలబంటి, మొదలగు వానిలోని 'బంటి' * 'పాటి'కి రూపాం తరమై యుండును; 'పాటి' * 'పాడు' నకషాపవిభక్తికరూపమగును. లేదా, అది 'పట్టు' అనున షాప విభక్తికముకాఁగా 'పట్టి' అను రూపమేర్పడి యుం దుండి * 'పంటి' 'బంటి' అను రూపమేర్పడి యుండును.

(v) -'ండు' అంతముందుగల శబ్దములలో 'పండు, పుండు, రొండు, చుండు (శిరోరోగము) తుండు, (?) అనున షాపవిభక్తికములు: 'నిమ్మ పంటికి, పనసపంటి చందంబున (భార. స్త్రీ. I. 47) పుంటి, రొంటి -(నొప్పి), చుంటితల, గుడ్డతుంటన్ (?).

(vi)-'డు' అంతముందుగల శబ్దములలో 'అంకుడు' (అంకుటివిత్తులు), ఓడు, ఓటి, కాడు-కాటి; (భా. అను. III. 210; హరి. పూ. VIII. 101) కుంకుడు - కుంకుటికాయ; కూడు - కూటికి; కొఱడు - కొఱటి;(మంచము)

శ్రీః

ఆ[illegible]

ప్ర[illegible]యము.

———:o:———

క్రియా పరిచ్ఛేదము.

1. ఉపకృతి పరిణతి సంవృతి భేదా త్త్రివిధాః క్రియాః.

ధాతువులు ఉపకృతి యనియు, పరిణతి యనియు, సంవృతి యనియు భేదములచే మూఁడువిధములుగ నుండును.

2. పుషణ్వాది రుపకృతిః.

పుష, ను, మొదలగునవి యుపకృతి (ధాతువులు).

3. అథ భూ జ్యాదిః పరిణతిః.

పిమ్మట భూ, జి, మొదలగునవి పరిణతి (ధాతువులు).

4. అన్యా తు రక్షి వ స్యాదిః.

ఇతరమైన (మూఁడవ) దన్ననో (అనగా సంవృతి) రక్షి, వసి, మొదలగు ధాతువులను గలది.

5. స్యా దుపకృతిగి కృదన్తా.

ఉపకృతి ధాతువు కృత్ప్రత్యయ మంతమందు గలదిగా నుండును: పుష్+(ఘఞ్) = పోష్ ; ను+(క్తిన్) = నుతి ; మొదలగు కృదంత రూపములు తెనుఁగు క్రియలకును ప్రాతిపదికము లగును.

6. సా పరిణతి రయవ రన్వితైవ భవేత్.

ఆ పరిణతి ధాతువు 'అయ్, అవ్, అర్' అనువానితోఁ గూడియే (తెనుఁగునఁ) ప్రాతిపదికముగ నుండును. జి = జయ్ ; భూ = భవ్ ; హృ = హర్ ; మొద.

7. సంవృతి రహతాకారా.

సంవృతి ధాతువు తెనుఁగునఁ ప్రాతిపదికమగునప్పు డట్టిమార్పును.

[illegible]

కోడు - కోటికి; చవుడు - చవిటి; చవుటంబెట్టిన విత్తులు (భా. ఉద్యో. III. 77); చవుటనిడినవిత్తులభంగిలె (భా. అను. III. 181); చౌటనిడిన విత్తును భంగి (భార. అను. III. 181); జిల్లేడు - జిల్లేటి; ('జిల్లెడు - జిల్లెటి' యగునా?); జోడు- జోటి,(-డి) మూనుష్యరతోడి జోడియగుమూర్తి (భార. విరా. I. 185); తంగే(-ంగె)డు - తంగే(-ంగె)టి (భార. శాంతి. V. 391; అను IV. 164, నృసి. శత. 78); తగడు - తగటి; తప్పుడు తప్పు (వి) టి; తాడు తాటి(సివము) (భా. మౌస. I. 28); తొంగడు-తొంగటి; తోడు-తోడి(-లోకం బుతోడితాను-భార. విరా. V. 201); కెల్యుడు వాసుదేవుతోడి ఈసువాడు (భార. ఉ. IV. 221); [illegible] (భార. భీ. I. 41; ఆశ్ర. I. 76.) [illegible]తోడి [illegible] (భా. శత. 37; [illegible]తోడి నాటలాడి (రాజగో. శత. 36). ([illegible] '[illegible]'); త్రాడు - త్రాటి; త్రాటి (భార. I. 192); [illegible]త్రాటి (భార. విరా. I. 276); మొలత్రాటికి (హరి. ఉ. III. 16); [illegible]త్రాటి (హరి. [illegible] V. 243); [illegible] - [illegible]టి; [illegible] - [illegible]టి; [illegible] గలిగి (హరి. ఉ. IV. 57; [illegible] (S. I. I. VI. 120); [illegible] (భార. II. 177) [illegible] '[illegible]' అనునది [illegible] 'లు' [illegible] = [illegible] (హరి. పూ. V. 6) [illegible] వాడబడినది. ఇది 'వాడి' కి [illegible]. [illegible]; [illegible] - పురుటి; పురు టికి (భార. ఆ. III. 41); పు[illegible] (భార. II. 177.) [illegible] - [illegible]; (భారత. II. 177. [illegible] III. 241); [illegible] - [illegible]; [illegible] ([illegible]ల); మం[illegible] కుడు - మూంకటి; మొ[illegible] - మొ[illegible], పేడు, - పేటి (ఇం(ద్ర)పేటిపై నిర్వ. VI. 62); పేట[illegible] (హరి. [illegible] VI. 5); ఇంద్రపేటిపై [illegible] నుండి (నిర్వ. VI. 62); [illegible] (హరి. పూ. VI. 5) అను నవి [illegible] విభక్తికములు- 'రాటి' [illegible] 'రాటి' అను దానికి [illegible] 'రాటి' అను ప్రథమైకవచన [illegible] క్రమముగా గలిగినవి. అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, [illegible] విభక్తికములు. అప్పటంగోలెను (భార. ఆది. VI. 192); అప్పటికి (భార. అర. III. 268; S. I. I. IV. 1323); [illegible] అప్పటికి (నిర్వ. V. 124); అప్పటప్పటికి (భార. VI. 39); అప్పటికప్పటికి (భార. అను. V. 28, ఆశ్ర. I. 157; భాగ. VIII. 210); ఇప్పటిభంగిని (భార. విరా. I. 148); ఎప్పటియట్టుల (భార. విరా. III. 55); ఎప్పటిచందముల్ (భార. ద్రో. I. 14); ఎప్పటికి(ప్రశ్నా. II. 55)

8. జ్ఞేయం త్రివిధాసు చ క్రియా స్వేవమ్.

(పై) మూఁడు విధములగు ధాతువులయందు నిట్లే తెలిసికొనవలెను.

9. తద్ధర్మ వర్తమా నాతీ తాగామ్యర్థకాః క్రియా జ్ఞేయాః.

క్రియలు, i. తద్ధర్మార్థకములు, ii. వర్తమానార్థకములు, iii. భూతార్థకములు. iv. భవిష్యదర్థకములు నని (నాలుగు విధములయిన వానిఁగా) తెలిసికొనవలెను.

10. తత్ర ద్వితీయ తుర్యా యా తౌ స్త స్సానుబన్ధకా వేవ.

అందు రెండవదియు (వర్తమానార్థక క్రియయు), నాలుగవది (భవిష్యదర్థక క్రియయు) అనుబంధములు గలిగియే యుండును.

11. వసతి రనుబన్ధకః స్యా ద్యత్ర లడర్థో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లడర్థము (వర్తమానార్థము) చెప్పవలసియున్నదో యచట, వసతి ధాత్వర్థకమగు 'ఉన్న' అనునది యనుబంధముగఁ జేరును. ('వసతి' ధాతువునకుఁ దెనుఁగు 'ఉండు' అనునది కాని, 'ఉన్న' అనునది కాదు; అయినను 'ఉన్న' అని చెప్పకొనకపోయినచో ముందు సూత్రముల కర్థము నడవదు కావున నా యర్థమే గ్రహింపఁబడినది. పుష్=పోష్+ఉండు (ఉన్న) అనియుండఁగా.

12. అ స్తి రనుబన్ధకః స్యా ద్యత్ర లృడర్థో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లృడర్థము (భవిష్యదర్థము) చెప్పవలసియుండునో యచట అస్తి ధాత్వర్థముగల 'కల' అను అనుబంధము చేరును. ('అస్తి' అన్నను 'ఉండు' ధాతువునే చెప్పికొనవచ్చును; కాని, వ్యాఖ్యాతలు 'కలుగు' ధాతువును చెప్పకొన్నందురు. అట్లే చేయుదమన్నను 'కల' అనున దనుబంధమను నర్థ మెట్లువచ్చునో తెలియదు. అయినను 'కల' అను ననుబంధము చె యొప్పకొనకున్న ముందు గ్రంథము నడువదు.) పుష్=పోష్+కలుగు (కల) అని యుండఁగా.

13. భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానా మించుగాగమః.

(ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి అను) మూఁడు భేదములుగల మూఁడు విధములగు ధాతువులమీఁదను 'ఇంచు (క)' అను నాగమము స్వా మునఁ జేరును. పోష్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); పోష్+ఇంచు+కలుగు (క జయ్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); భవ్+ఇంచు+ఉండు+కలు

అర (-న)ంటి, 'అరడు'కు ఔపవిభక్తికరూపము కావచ్చును. (భార. స్త్రీ. I. 32); అనంటికాయ (S. I. I. VI. 932).

3. (అ) 'త్త' అంతమందుగల 'మెత్త' పదముపై 'టి' వర్ణమొకడు చేరుచు మెత్తటి (మన్ను) అను రూపము నొందుచున్నదిగాని యీ 'టి' వర్ణమౌపవిభక్తికము కాదు: దీనిపై విభక్తి ప్రత్యయములు చేరవు. (ఆ) అంత, ఇంత, ఎంత, ల నౌపవిభక్తికములుగ సన్నయ వాడలేదు, కాని తరువాతి కాలమున నవి యౌపవిభక్తికములుగ బ్రయోగింపబడినవి. వీనికిఁ బూర్వరూపములు 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు' కావున నే లకారము టకారము కాఁగా నందుపై 'ఇ' చేరి 'టి' వర్ణమేర్పడినది: ఈయంతటన్ (హరి. పూ. VIII. 133); అంతంతటన్ (భార. అర. VII. 16); ఒకయింతటి లోన (భార. విరా. I. 21); ఇంతటి పనులకుఁ జాలితిమి (భార.భీ. III. 437); ఎంతటిపని (భార. అర. VI. 943; ఉ. IV. 386) ఎంతటిపెద్ద (భార. విరా. I. 31); -అంత, ఇంత, ఎంత, యనియుఁ బ్రయోగములు గలవు. అంత వా రెందు నెవ్వరులేరు (భార. ఉ. IV. 258); ఇంత వెఱ్ఱివాడనుగలను (భార. ఉ. IV. 377.)

4. (అ) 'ఆదటన్' (భార. శాంతి. I. 141.); ఇది 'అద'కు సప్తమీ రూపమైయుండును. 'తుద' ఔపవిభక్తికముః తుది.

(ఆ) ఒద్ద, వద్ద లపైఁగొంద ఱివర్ణమును జేర్తురు. ఒద్దకు, ఒద్దికి; వద్దకు, వద్దికి - ఇవన్నియుతోడి రూపము లసాధువు లనితోఁచుచున్నది. 'తమతమ యొద్దిబలంబులు' (భా. విరా. V. 65) అను పాఠము తప్పుకావ చ్చును. ఇట్లే 'అతనియొద్ది జోదులు(భా. శాంతి. I. 141.) పుణ్యాశ్రమం బున యొద్దియేట విడిసి (భా. ఉద్యో. III. 145.)

5. (i) 'దు' వర్ణాంతములలోఁ చేఁదు - చేఁతి (పోట్ల); మీఁదు - మీఁదికి, మీఁదటికి, ఔపవిభక్తిక శబ్దములు. పిఱుఁదు (-ందు) పదమునకు పిఱిఁద(కి), పిఱుందన్ అను విభక్తిరూపము లున్నవి. 'పిఱిందివలన' (భార. ద్రో. III. 47.)

(ii) -'ందు' అంతమందు గలవానిలోఁ 'క్రిందు, ముందు' లౌపవిభ క్తికములు: క్రింది, క్రిందటి; ముందటి (కి):-అందు, ఇందు, ఎందు, లపై 'ల' వర్ణముచేరి షష్ఠీరూప మేర్పడును.:-ఉలతోడి రూపములు నేఁడు లేవు. ఇందుల మానులు (S. I. I. IV. 994); ఇందుల స్థానపతులు (S. I. I. IV. 722) ఇందులవహిండిఘంట (S. I. I. IV. 1019) ; అందలి, యిందలి విలుకాండ్రు (భా. ఉద్యో. IV. 229). పాఠము తప్పు. అలి (=కన్న. అలి,

14. ణేశ్చ.

ణిజర్థమునందును [ఇంచు(క్) అనున] దాగమముగా వచ్చును. ... చు+ఇంచు, అనియుండ...

15. అనుబన్ధే ప్రార్థనాయాం ణౌ వ్యతిరేకాదిషు చ చో పస్స్యాత్.

అనుబన్ధవర్ణములు పరమగునపుడును (అనఁగాఁ బూర్వోక్తములయిన 'ఉన్న, కల' అనునవి పరమైనప్పుడును, ప్రార్థనార్థమందును, ణిచ్చుపరమగునపుడును, వ్యతిరేకాద్యర్థములందును గూడ చకారమునకు పకార మాదేశమగును: అనుబన్ధములకు: పోషింపు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); ప్రార్థనార్థమున: పోషింపు; ణిజర్థమున: పోషింపు+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); వ్యతిరేకార్థమున: పోషింపు, అని యుండఁగా. (చోః పస్స్యాత్ అనునప్పుడు ఉత్వవిశిష్టమైన) చకారమునకు 'ప' కారము (చోః, ప) ఆదేశమగునని యర్థము చెప్పవలసివచ్చును. అప్పుడు కొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడును. ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్నచో ప్ప సూత్రములోని 'చోః' అనుదానికి చువర్ణముదలి హల్మాత్రమునకని యర్థము చెప్ప వీలులేదు.

16. వ్యతిరేకే భావిని చాత్ స్యాత్.

వ్యతిరేకాద్యర్థమునను భవిష్యదర్థమునందును హ్రస్వ అకారము చేరును: వ్యతిరేకార్థమున: పోషింపు+అ=పోషింప; భవిష్యదర్థమున: పోషింపు+అ+కల=పోషింపకల, మొద. ('భావిని చ+అత్' అనియుఁ బదచ్ఛేదముఁ జేయవచ్చును. అప్పుడు 'పోషింపడు, ము, వు, రు, డుజ్, రు' అను ననిష్టరూపములును సిద్ధించును.)

17. క్త్వా భూతయోరిః క్రియాన్తే స్యాత్.

క్త్వార్థమునందును భూతార్థమునందును ధాతువుతుది (యుత్తునకు) హ్రస్వ ఇకారము చేరును- క్త్వార్థమున: పోషించు+ఇ=పోషించి, పోషింపించి; భూతార్థమున: పోషించి-, పోషింపించి-.

18. ప్రథమైకవచనలోపస్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్.

భూతతద్ధర్మార్థములందు క్రియలకు ప్రథమపురుషైకవచనప్రత్యయము లోపించును.

19. వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డుజ్ స్యాత్.

వ్యతిరేకారమునను లృట్టు (భవిష్యదర్థమును) నందును లట్టు (వర్తమా...

అల్లి) అనునదొకప్పుడు 'అందు, ఇందు, ఎందు'లపైఁ జేరియుండును. [illegible] తోడిరూపములు మాండలికములుగఁగూడ వ్యవహారమున లేవు. 'అందలి యిందలి విలుకాండ్రు' (భార. ఉ. IV. 229) అను ప్రయోగమున 'అందుల యిందుల' అని యుండవలెను. 'అందలి [illegible]' అని [illegible]. IV. 49 [illegible] నున్నది.

(iii) 'ప్రొద్దు' శబ్దము షష్ఠీవిభక్తికము: ప్రొద్దుటి [illegible] (దేవకీన. శత. 73) కాని, 'ప్రొద్దునక్' (భాగవ. VIII. 267, 135.)

6. 'న' వర్ణాంతములగు [illegible], నల్లన, [illegible] మొదలగు [illegible] చక పదములపై 'ఇ' వర్ణము [illegible] గాని, [illegible] విశేషణమును గల్పించునది; షష్ఠీవిభక్తివర్ణము [illegible]. [illegible] (భా. [illegible]. IV. 260) [illegible] (మను. V. 100); చిక్కని [illegible] (భా. విరా. II. 20); చిక్కని మనుషులు (భా. [illegible]. V. 333); [illegible] (భాస్క. యు. 1665); నల్లనిచ్చు [illegible] (రాజగో. శత. 18); [illegible] చెక్క (భాస్క. యు. 1852) [illegible] (హరి. [illegible]. IV. [illegible]. 175; నున్నని సెలగోల (హరి. [illegible]. V. 243); [illegible] (హరి. [illegible]. IV. 222) [illegible] చెక్క (భాస్క. యు. 1852); [illegible] (భాస్క. యు, 1665); ప్రన్నని (భాస్క. [illegible]. 1205; [illegible] (భా. అర. V. 333); [illegible] (భా. [illegible]. IV. 260) [illegible] (రాజగో. శత. 18); మెత్తని [illegible] (భా. [illegible]. VII. 215); చిక్కనిబాలు (హనుమ. భా. II. 169).

(7) (i)-ను వర్ణాంత శబ్దములలో '[illegible], [illegible], [illegible], [illegible]' గవను, నూను, చేను, [illegible], వేను, [illegible], [illegible], [illegible]' మొ లగున వాని విభక్తికములు: [illegible]; [illegible] రేనిచెట్టు; నూని, చేనక్, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]; — కొలనిలోనక్ (భా. అను. I. 224); కొలని [illegible] (భా. [illegible]. III. 222); కొలనికిడాసెక్ (భార. అర. VII. 307) [illegible] (హరి. దో. III. 43; కెలనికి (భా. ఉ. II. [illegible]); [illegible] (భా. శాం. VI. 170); 'గవని [illegible]' (భాస్క. యు. 441) [illegible]; 'వాడిన చేనివాఁడు' (భా. శాంతి. VI. 594); [illegible] (భాగ. V. 128); [illegible] (భా. శాంతి. VI. 170); [illegible] (భా. ఉ. I. 292); [illegible] (భార. ఉ. III. 69); మును (విరా. V. 355,) ముని (మునిమాపు. నిర్వ. IX. 84); మలుపు [illegible] (భాగ. I. 100); తోలుమేనక్ (భాస్క. యు. 890; పాండు. IV. 56); [illegible]

యతిరేకార్థమునకు పోషింపఁడు; భవిష్యదర్థమున: పోషింప+కలుగుఁడు(కలఁడు);
ర్తమానార్థమున ('చరితి క్రియాపదానాం' అను సూత్రమువలన 'చు'
రఁగా) పోషించుచుండుఁడు, పోషించుచున్నఁడు.

20. స్త్ర్యర్థే పున ర్దుదీ భవతః.

మహత్త్యర్థక క్రియాపదమునకన్ననో వ్యతిరేకార్థమునను, భవిష్యదర్థ
ందును, వర్తమానార్థమునను ప్రథమ పురుషైకవచనమున దు, ది, అనునవి
రును: (వీనిలో 'దు' ఎప్పుడు చేరునో 'ది' యెప్పుడుచేరునో స్పష్టముగా
దు. కాని, వ్యతిరేకార్థ, భవిష్యదర్థములందు 'దు' వర్ణకమును, వర్తమా
ర్థమున 'ది' వర్ణకమును నగునని యెట్లయిన సరిపెట్టుకొనవలసియున్నది)-
యతిరేకార్థమున 'పోషింపదు' భవిష్యదర్థమున: పోషింప కలుగుదు (కలదు);
ర్తమానార్థమున: పోషించుచుండుది; పోషించుచున్నది.

21. అన్యస్మా చ్చాధాతో ర్ధాతుత్వ వివక్షయైవ భవ తీంచుక్.

ధాతువుకాని యితరమువీఁద ధాతుత్వవివక్షచేత ఇంచు (క్) అనున
ాగమముగా వచ్చును: పల్లవ+ఇంచు, కరుణ+ఇంచు, మొద. ఇట్టిచోట్ల నత్తు
కు సంధి నిత్యమని చెప్పికొనవలెను: పల్లవించు, కరుణించు, మొద.

22. తిర్యగ్జడేషు కర్తృషు బహువచనం చైకవచన మేవ స్యా ద్భూతే
ద్ధర్మే చ.

తిర్యగ్వాచకపదములును జడవాచకపదములును వాక్యమున కర్తృ
దము లగుచుండఁగా వానితో నన్వయించు క్రియాపదముల భూత తద్ధర్మార్థక
ప్రథమపురుష బహువచనరూపము ప్రథమపురుషైకవచన రూపమేయగును:
వు (లు) పోషించు (ంచె) ను; చెట్టు (లు) పోషించు (ంచె) ను, మొద.

23. అన్యత్ర వు వీ.

భూతతద్ధర్మార్థములు గాక యితరములగు వ్యతిరేక భవిష్య ద్వర్త
మానార్థములందు తిర్యగ్జడవాచక పదములు కర్తలగునపుడు బహువచనమున
యతిరేకభవిష్యదర్థములందు వు వర్ణకమును వర్తమానార్థమున వి వర్ణక
ును జేరును. వ్యతిరేకార్థమున: ఆవులు(చెట్లు) పోషింపవు; భవిష్యదర్థమున:
వులు (చెట్లు) పోషింపకలుగు (కల) వు; వర్తమానార్థమున: ఆవులు
చెట్లు) పోషించు చుండువి (చున్నవి).

24. స్త్రీవ దేకవచనం తు.

తిర్యగ్జడవాచకపదములు కర్తలగునపు డేకవచనమున స్త్రీ వాచకపద

సేనలోనన్ (భార. భీ. II. 17); ప్రాననన్ (భార. విరా. I. 168). 'రేను' శబ్ద మనంతపురమున నౌపవిభక్తికము: రేనిపండు;

(ii) 'న్న' అంతమందుగల 'తిన్న, నున్న, పిన్న'లపై 'టి' వర్ణము చేరి తిన్నటి, నున్నటి, కిన్నటి, అని యగును గాని, యవి విశేషణములు; ఔప విభక్తికరూపములు గావు. అవినన్నయవాడినవి గావు. పిన్నటి నవ్వు (భా.రా. ద్రోణ. IV. 72).

. నిన్న, మొన్న లపై టి వర్ణమాగమముగాఁ జేరును: నిన్నటి, మొన్నటి;-

(iii) అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, ఔపవిభక్తికములు; కాని, 'కొన్ని నడిగితి (భాగ. II. 261.)

(iv) -'న్ను' అంతమందుగల 'కన్ను, జున్ను, మన్ను, మిన్ను, మున్ను, విన్ను' లౌపవిభక్తికములు: 'కంటి, జుంటి, మంటి, మింటి, మున్నిటి, వింటి.' కడకంటి చూడ్కి (భార. విరా. II. 118); కంటిరెప్ప (హరి. ఉ. VII. 86); కన్గంటన్ (భాగ. VIII. 240); దర్భగంటిన్ (భార. శల్య. II. 160); మింటిక్రేవన్ (భార. భీ. III. 345); మింటికలయంతయు (భార. ద్రో. III. 152) మింటి (ప్రభా. V. 216; శకుం. II. పు. 24).

జుంటీగ (భాగ. VII. 437); కాని, కన్నునీరు (నిర్వ. V. 120); మిన్నునకు (భాగ. X. I. 253); మిన్నుఁబ్రాఁకు (భాగ. III. 1011; ఎండకన్ను వానకన్నును నెఱుంగని పురంధ్రులు (భార. ఆశ్ర. I. 143.)

(8) 'సేపు' తొలుత నౌపవిభక్తికము కాదు: కొండొకసేపునకు (భార. భీ. I. 50); సేపునకు (భార. అర. V. 394); ఒక్కింత సేపునకు (ప్రాసస్థానము - భార. అశ్వ. II. 89.)—

(9) - 'మి' వర్ణాంతమగు 'ఏమి' అను నవ్యయమౌపవిభక్తికము; ఏమిటికి, ఏమిటన్. ఏమిటికితల్ (కళా. V. 51); ఏమిటియందు (భాగ.; IV. 720); ఏమిటివాఁడవై యిచ్చితి పుడమి (భార. శల్య. 11. 74); ఏమిటికి (భార. ద్రో. V. 105; IV. 88; II. 257); ఏమిటన్ (భార. ద్రో. IV.134); ఏమిటివాఁడు (భార. భీ. I. 48); మాకేమిటఁగడమ (భార. అర. V. 115), అద్దేవుని యస్తమించు టేమిటన్ (భార. అర. VII. 423); ఏమిటనైనన్ (భార. అశ్వ. II. 185); ఏమిట నెట్టులరయవలసె నమ్మోయి (భార. విరా. II. 214).

(i) 'ఏమిటి' లో 'మి' మీఁది యిత్వము లోపించి మకార మర్ధాను స్వారముకూడ నగును: ఏఁటి(కి). తృతీయా సప్తములయం దీలోపము కలు

(చెట్టు) పోషింపదు; భవిష్యదర్థమున: ఆవు(చెట్టు) పోషింప కలుగు (కల)దు; వర్తమానార్థమున; ఆవు (చెట్టు) ...

25. ఉత్వాయుతే ... మధ్యమోత్తమైకవచనానామ్.

(అన్నిక్రియలకు నన్ని యర్థములందును) మధ్యమపురుషైకవచనమున 'వు' వర్ణకమును, ఉత్తమపురుషైకవచనమున 'ను' వర్ణకమును వచ్చును.

26. సర్వేషాం బహువచనే రు ఇతి స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును అన్ని యర్థములందును బహువచనమున 'రు' వర్ణకము వచ్చును.

27. ఉత్తమస్య తు భవేన్ముః.

ఉత్తమపురుష బహువచనమునకన్నను ము వర్ణకము చేరును; అనఁగా రు వర్ణకను ప్రథమ మధ్యమ పురుషములందు మాత్రము వచ్చునని యర్థము.

28. ఏకత్వేఽథ బహుత్వే ముడుజౌ సంప్రార్థనార్థకేషు స్తః

పిమ్మట సంప్రార్థనాద్యర్థములం దేక బహువచనములఁ గ్రమముగా ము, డుజ్ అనునవి చేరును. పోషింపుము, పోషింపుఁడు.

29. దౌ చోర్లుక్ తద్ధర్మే.

తద్ధర్మమందు 'దు' అనునది పరమగుచుండఁగా దాని పూర్వమందుండు 'చు' వర్ణమునకు లోపము కలుగును. ఈ దుగాగమము క్రింది 31-వ సూత్రమున విధింపఁబడినది. ముందు దుగామమును విధించి పిదప నీ లోపము జెప్పిన బాగుండెడిది.

30. ప్రథమైకస్యైద్భవేచ్చ భూతార్థే.

ప్రథమ పురుషైక వచనమున భూతార్థమందు 'ఎ' (ఏ ?) అనునది వచ్చును కూడ. 'క్త్వాభూతయోః క్రియాన్తస్యేత్' అని యింతకుముందు 'ఇ' త్తును విధించియున్నాఁడు. ప్రస్తుత సూత్రమువలనఁ దక్కిన భూతార్థములందు అనఁగా క్త్వార్థమందును, ప్రథమా బహువచన, మధ్యమోత్తమైక బహువచనములందు ఇత్తువచ్చును; కాని, ప్రథమైకవచనమున ఎ (ఏ ?) త్తు వచ్చునని తెలియుచున్నది. పోషించె (న్).

31. దు, తి, వర్ణకౌ క్రమాత్ స్తః.

దు, తి, అను వర్ణకములు క్రమముగా నగును.— ఏ యర్థములందు ? తద్ధ...

గదు. ఇది యేఁటిమాటలు (భార. అర. IV. 250); ఇవి యేటిమాటలు (భార. ఉ. IV. 377); ఏఁటిది = ఎంతటిది ? (భార. విరా. III. 225); ఈతఁడేఁటి పతి (భార. శాం. I. 361).

కలుగనేఁటికిఁ దల్లులకడుపుచేటు (భాగ. I 14); ఏఁటికి (భార. అర. V. 385; కర్ణ. II. 72); మీరిదియేఁటి కాగడంబు సేసెదరు ? (భార. అను. V. 312);—వ్యవహారమున ఏమిటి, ఏఁటి, అనునవి ప్రథమావిభక్తియందు వాడఁబడుచున్నవి: ఆదేటి, అదియేమిటి. 'ఏమి' అనునది 'ఏమిటి'కి మూలుగ్గ వ్యవహారమున వాడుక యందు దున్నది: ఏమిమాట ?

(ii) - 'ము' అంతమందుగల 'నడుము' శబ్దమౌపవిభక్తికము : నడిమికి; నడుమకు (నిర్వ. III. 100; భాగ. I. 73); నడిమింట్లోంట (S. I. I. IV 1021); నడిమియొప్పిదము (శకుం. పరి. II. పు. 32).

(10) - 'యి' వర్ణాంతములగు 'రేయి, హా(దా)యి, నూయి, నేయి, పీయి, జాయి, వాయి, అనున నౌపవిభక్తికములు: రేతి, హా(దా)తి, నూతి, పీతి, జాతి.— 'పయిటేళ' (= పయిటివేళ) అనియుం దెలుఁగున వ్యవహారము గలదు. 'పయి' వైకౌపవిభక్తికి 'టి' వర్ణముచేత 'పయిటి' అనురూపమేర్పడినది.

ఉదా. చేతిబలువు (భార. ఉ. IV. 192; ద్రో. IV. 9); చేతిమొత్తము (భార. ద్రో. II. 41); ముంజేతను (భాగ. IV. 140); నూతిఁబ్రవిధంబున (భార. ఉ. IV. 196); నేతిక్ = నేతితో (భాగ. అను. V. 273); నేతిపనటులు (హరి. పూ. VI. 22); నల్లజాతికట్టె (S. I. I. VI. 1142); వెడఁదవాతి దొడ్డతూపు (భార. భీ. II. 49); వెడఁదవాతి యమ్ము (భాగ. భీ. III. 39); పులివాతికండ (భార. ద్రో. III. 127); కత్తివాతియమ్ము (భార. ద్రో. III. 223); వాతివాఁడితనము (భాస్క. సుం. 201); వఱువాతను (హరి. పూ. V. 241);—'రేయి' వై -టి, -ంటి, చేరును : రేయింటితెలుంగు (భార. సా. I. 228); 'రేయి' సామ్యమును బట్టి, 'రాత్రి' శబ్దమునకును 'టి, ంటి' చేరును : రాత్రింటి (S. I. I. VI. 1118).

(11.) (అ) విస్తరి, పందిరి, అను 'రి' వర్ణాంతశబ్దములు నేఁటి వ్యవహారమున నౌపవిభక్తికములుగ వినఁబడుచున్నవి. విస్తట్లో, పందిట్లో, పందిరిరాటలు, పందిటిరాటలు;—'విస్తటియన్నము' అని నేనెచ్చటను వినలేదు.

(ఆ) - రు వర్ణాంతములగు ఊరు (ఊరి); ఎదురు (ఎదిరి, ఎదుటి), ఎసరు (ఎసటి); ఏరు (ఏటికోల); కదురు (కదుటి); తేరు (తేరి), నగరు (నగరి), నీరు (నీరి) ప్రాచీనము; (నీటి); నుదురు (నుదుటి); నెత్తురు (నెత్తుటి); నోరు

32. నాద్యస్యాదేః.

(మొదటిదాని తద్ధర్మార్థముయొక్క) మొదటిదానికి (ప్రథమైకవచన
మునకు దు, తి, అను నాగమము) లేదు. పోషించును. బహువచనమున
రుగాగమ మున్నదనియే యర్థము : పోషించుదురు.

33. ద్వయోశ్చ భూతార్థే.

భూతార్థమున (ప్రథమ పురుషైక బహువచనముల) రెంటికిని లేదు.
పోషించె (న్), పోషించి (రు).

34. బిన్దుపరస్య తకారో దోః స్యాత్.

బిందుపూర్వకంబై పరమందున్న యాగమ దుకునకు తకారమగును.
'పోషించు+దు' అని యుండఁగా 'పాచోర్లు క్తద్ధర్మే' అను సూత్రమువలన
'పోషిం+దు' అని నిలువఁగా నీ సూత్రము వలన 'దు' వర్ణమునకు తకార
మువచ్చి 'పోషిం+త్' అని యగును. దువర్ణములోని హల్మాత్రమునకే తకా
రాదేశమని యనఁబలుఁడనెనుగాని, ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్న(దప్ప
ట్లర్థము చెప్పుట కవకాశము లేదు.

35. భూతాదుతాం పరేషా మిత్.

భూతార్థముకంటెఁ బరమందున్న (ప్రత్యయముల) యుత్తునకి త్తగును.
కనఁగా భూతార్థమున 'ను, ము, వు, రు' అను ప్రత్యయములు 'ని, మి,
వి, రి' అగును.

36. లఘ్వేకాక్షరపూర్వ క్రియాన్తిమ స్యాయయో భవే దిద్వా.

లఘువగు నేకాక్షరము పూర్వమందు గల, అయంతము గాని ధాతువు
తుది వర్ణమునకు ఇత్తు వైకల్పికముగా నగును; 'ఘట్' అనునది ధాతువు;
దానిలో తుది వర్ణమునకుఁ బూర్వవర్ణ మొక్కటే యున్నది; అది లఘువు;
'ఘట్' ధాతువు 'అయ్' అంతముకాదు; కాఁబట్టి ఘట్+ఇంచు = ఘటించు
అనియు, ఘటి+ఇంచు = ఘటియించు అనియు రెండు రూపము లేర్పడు
చున్నవి. 'రంజ్' ధాతువు తుది వర్ణమున కేకాక్షరమే పూర్వమందున్నను
అది లఘువుకాదు. కావున, దానిపై నిత్తు చేరదు : రంజించు ; 'కరుణ' అను
నామధాతువునకును 'విహార్' అను నుపసర్గముతోఁ గూడిన ధాతువునకును
తుదివర్ణమునకుఁ బూర్వాక్షరము లఘువయినను నది యేకాక్షరము కాదు
కావున నిత్తురాదు: కరుణించు, విహారించు. 'జయ్' అను ధాతువునకు బూర్వమం
దున్నది లఘువు నేకాక్షరము నైనను నది అయంతము గావున దానిపై

నోరి (ప్రాచీనము); నోటి; గోరు - గోరి (ప్రాచీనము); గోటి; కోరు (కోరికి= భాగమునకు); పేరు (పేరికి); వేరు (వేరి); వేఱు (వేఱి, వేఱిటి); ఔప విభక్తికములు.

ఉదా. ఎదురన్ (భార. ద్రో. IV. 261); కుదుటన్ (భార. విరా. V. 401); కుదుటఁగూడు నెట్టి కుడుచువారలు (భార. ఉ. II. 9); తేరికూబరము (భార. భీ. III. 197); మున్నీటిచేరువ (భార. అను. I. 181); నీరిలోను (భార. అను. I. 232); నీరున్ (భార. I. 255); నడునీటన్ (భార. ద్రో. I. 26.); నీటవ్రాలు (భార. శాం. I. 207); పాలమున్నీటిలోపల (భాగ. VIII. 176); నుదుటన్ (భార. ద్రో. IV. 47; భాగ. VII. 61); పెన్నెత్తుటన్ (భార. ద్రో. II. 251); నెత్తురు వెల్లులు (భార. ద్రో. III. 103); నెత్తురుటేరు, భార. ద్రో. I. 146), నెత్రుటేరులు (భార. భీ. III. 225); నెత్తుటఁజొత్తిల్లి (భార. ద్రో. II. 137); నోరువ్రేయింతుఁ జుమ్ము (భార. ద్రో. V. 265); నోరికొండ (భార. ద్రో. II. 25); నోరికోలఁదుల్ వచరించెదు (భాస్క. యు. 322); తెఱనోటనరుఁడు (ఆంధ్రనా. శత. 38); మాణికమను పేరితో (S. I. I. తంత్రీపాలుండను పేరుతోడ (భార. విరా. I. 100); 700); మాపేరిటన (S. I. I. V. 874); కృతయుగంబు పేరింటియుత్తమ కాలంబు (భార. శాం. VI. 410); వారుగలరు వీరుగలరు పోరికినని చెప్పెదవు (భార. ఉ. IV. 206); తంత్రీఁపాలు డను పేరితోడ (భార.విరా. I.100)

'కూఁతురు' పదము షష్ఠియం దివర్ణము చేరును. కాని, తృతీయా సప్తములం దౌపవిభక్తిక పదములకుఁ గలుగు కార్యము లీపదమునకుఁ గలుగవు. కావున దీని నౌపవిభక్తికపద మనఁగూడదు.

(ఇ) నల్లేరు, గన్నేరు, పల్లేరు, పైరు, చూరు, కారు, కదురు, వెదురు లౌపవిభక్తికములగునో కావో చెప్పలేము. 'నల్లేటి, గన్నేటి' అని నేను వినలేదు. 'పల్లేటికాయ' అని యే మండలమునందయిన నందురేమో. 'చూరు' కు 'చూఁడి, చుండి' అనునవి షష్ఠ్యేకవచనరూపములై యుండ వచ్చును. చూ. చూరెలుక, చూఁడెలుక, చుండెలుక. 'కదుటినూలు' అని యక్కడక్కడ నందురు. 'వెదుటి' అను రూప ముండ దనుకొందును. 'పైటి గాలి' అని వ్యవహారమునఁ గలదు.

(ఈ) 'చిన్నారి, పొన్నారి' (వరాహ. VI. 52; కాశీ. I): - ఇది 'చిన్నారు, పొన్నారు' అను క్రియాజన్య విశేషణములపై ఇ వర్ణము చేరుట వలన నేర్పడినవి.

యోగింపఁబడినది; కావున, నొకప్పుడు ప్రాదియోగమున లఘ్వాకేశాతర పూర్వ
ముకాని యంత్యవర్ణముగల ధాతువుపై [illegible]
తుదివర్ణ పూర్వమున [illegible]
ఉత్తరి+ఇంచె = ఉత్తర [illegible] రెండు రూపములును గలుగుచున్నవి.

37. తిఙ్మధ్యానామకాస్సన్త్యన్యమధ్యమపురుషాశ్చ యే రమాంతాశ్చ.

మధ్యమపురుష ప్రత్యయములును (వు, రు, వి, రి, ము, డుజ్ రాంత, మాంత క్రియలును (ఉత్తమ బహువచన ము, మి, వర్ణకములు, ప్రథమాబహువచన రు, రి, ప్రత్యయములు), తిఙ్మధ్యమములను పేరు గల వగును. తిఙ్మధ్యమములు కళలని సంజ్ఞాప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడినది.

38. చో రాత్మనే పదార్థే గృహ్ణాతా వాగమస్య వేత్యం స్యాత్.

క్రియాఫలము కర్తకు చెందునప్పుడు తెనుఁగునఁ జేరు 'కొను' ధాతువు పరమగుచుండఁగా ఆగమముగా వచ్చిన యించు (క్కు) నందలి తుది చు వర్ణముపై వైకల్పికముగ హ్రస్వ ఇకారము చేరును: పోషించుకొను, పోషించికొను, మొద.

39. రఞ్జతి ఘుట్యాదీనాం ఞ్చో శ్చ స్యాచ్ లా వుభా భవతః.

రఞ్జతి, ఘుటి (రంజ్, ఘుట్) మొదలగు ధాతువులపై జేరు నించుగాగమమునందలి 'ంచ్' అనుదానికి 'ల్ల' అనున దాదేశముగ వచ్చును: రంజించ్+ఉ=రంజల్ల్+ఉ=రంజల్లు, ఘుటించ్+ఉ=ఘుటిల్ల్+ఉ=ఘుటిల్లు, మొద.

40. ణిచి భవేచ్చ లోపో ణ్యర్థే యో వర్తతే చరేత్తస్మిన్.

ణిచ్చు పరమగునప్పు డన్నదో 'ంచ్' కు 'ల్ల' రాదు: పోషింపించు ('పోషింపిల్లు' అని కాదు); ణ్యర్థమునందు వచ్చు ఇంచుగాగమము పరమగుచుండఁగా స్వార్థమున మొదట రంజతి ఘుట్యాదిధాతువులపైఁ జేరిన యించు క్కునకు లోపము గలుగును: రంజ్ (+ఇంచు+స్వార్థము) +ఇంచు (ణ్యర్థము), ఇంట్లుండఁగా స్వార్థేంచుక్కు లోపించి 'రంజించు' అనియే ణ్యర్థమున నిలుచును.

41. పునరాగమః క్రియాణామ్.

ధాతువులకుఁ బైని వివరించిన యాగమములే కాక యింకను ననేకవిధములైన యాగమములు (ఇంతకుముందు చెప్పినయర్థములందును చెప్పనియర్థములందును వచ్చును.) ఇది 'కాఁపుదల' సూత్రము; ఇది యనుక్త, దురుక్త, అత్యుక్త, పునరుక్త, అన్యథోక్త విషయముల నన్నిటిని సంగ్రహించుట [illegible]

(ఉ) '—గారు' అను పూజార్థక బహువచన ప్రత్యయ మూప విభక్తిక లక్షణములఁ గలిగియున్నది. ఓజళరాజుంగారి కొమారుండ్డు శ్రీరంగ రాజులుంగారు (S. I. I. IV. 279); తిరుపణపిళ్లంగారికి (S. I. I. IV. 282); యల్లా భక్తునింగారికి (S. I. I. IV. 702); తమ తల్లిదండ్రింగారికిన్ని (S. I. I. IV. 789); మంచెనంగారిచేతి క్రయబద్ధమయిన (S. I. I. V. 137); అరియమరాజుగారి పరమాప్తుండు (వృషా. శత. 100);—కాని '-గారు' కుఁ దృతీయాసప్తములందు '-గారన్' అను రూపము గలుగదు.

(ఊ) 'నగరు' అను తద్భవపద మూపవిభక్తికము: నగరిశిఖరాన (S. I. I. IV. 938); మొద.

12. (i) 'ల' వర్ణాంత పదములలో ఆ (అ) వ (వ్వ) ల (అవ్వల) - ఆ (అ) వలి (అవ్వలి); ఈ (ఇ)వ (ఇవ్వ)ల-ఈ(ఇ)వ (ఇవ్వ)లి; ఏవ (ఎవ్వ)ల-ఏవ (ఎవ్వ)లి; ఒడిసెల (ఒడిసెంటికి); కుచ్చెల - కుచ్చెటికి; దా (దా)పల-దాపలి (-టి); వలపల - వలపలి (-టి); మోసల-మూసలి; నెవ్వల-నెవ్వలి; పింగల-పింగలి;ముంగల - ముంగలి అనునవి మూలవిభక్తికములు.

ఉదా. అవులకు (భార. శాం. V. 395; అను. II. 110; అను. V. 170; స్త్రీ. II. 45); అవ్వలకు (భాగ. I. 327); అవ్వలిదన్ను (మను. I. 3); అవ్వలిపని(భాస్క.యు.4); ఆవల (భార. అను. V. 170); ఇవ్వలకు (భార. II. 110; అశ్వ. I. 63); ఈవల (నిర్వ. VI. 7); దాపలిదన్ను (భార. భీ. II. 98); దాపలిచేయి (భార. విరా. I. 211); దాపటికి (భార. భీ. II. 42; ద్రో. III. 47; అను. II. 310); నెవ్వలిదన్ను (కుమా. భా. II. 12, 169, 179); పింగలిగాఁక (నిర్వ. VI. 146); ముంగలిగా (నిర్వ. VI. 146), ముంగలన్ (భాగ. I. 105; వృషా. శత. 86); మోసలన్ (భాస్క. బాల. 94); కోటస్థలంబులోపలి యలఁగడ్డగ్రామం (S. I. I. IV. 981); తనుపులోపలిపద్మ (భార. అను. I. 118); నగరులలోపలిమాట (భార. విరా. I. 130); ఇంటిలోపలలోతె (నిర్వ. IV. 61); వలపలిదిక్కు (భార. విరా. I. 291); వలపటకి (భార. విరా. IV. 249; భీ. II. 42; ద్రో. III. 47; అను. II. 310.)

(ii) 'లి' వర్ణాంతములలో 'అంగిలి, అంబలి, ఆఁకలి, కొడవలి, గొడ్డలి, తిరుగలి' అను నవోపవిభక్తికములు: అంగిటి, అంబటి, ఆఁకటి, కొడవటి, గొడ్డటన్, తిరుగటన్.

ఉదా. ఆఁకటిప్రొద్దు (భాగ. విరా. II. 216); కాఁగిటన్ (భాస్క. సుం. 14); చెంగటి రొలమావి (మను. III. 75); చెంగటన్ (భాగ. I.16); దోయిటన్ (భార. శాం. V. 208); నాఁగటన్ (భాస్క. బాల. 668); పిడికిటి

పోటు (భాగ. I. 168); పుక్కిటిబంటినీరు (హరవి. II. 27); పుక్కిటిణము (హరి. పూ. I. 4), పుడిసిటిలోనన్ (భాస్క. సుం. 13); పొదిగిటన్ (భార. శాం. III. 209); తలవాకిటి బోరుఁదలుపు (కళా. VI. 129); వాకిటికిన్ (భార. శాం. V. 320; భాస్క. కి. 135);-కాని, వాకిలిం బుచ్చుము (భార. ద్రో. II. 270); —'-లి' వర్ణాంతశబ్దములు తొలుత 'ల' కారాంత హలంత శబ్దములు. వానిపై నౌపవిభక్తిక 'ఇ' త్వముఁజేరఁగా తెలుఁగునఁ బ్రథమైకవచనమున నవి నెలకొన్నవి.

(iii) 'లు' వర్ణాంత పదములలో అసలు, ఆలు, కడలు, ఒడలు, కాలు, కుందె(-ందే)లు, కేలు, చేదలు, చాలు, చూలు, చెలియలు, తాఁబే(-మే) లు, తోఁడేలు, నూలు, నొగలు, నొసలు, పగ (-వ) లు, పాలు = భాగము, ప్రోలు, మేలు, మొదలు, ఱోలు, వ్రేలు, అనున వౌపవిభక్తికములు: అసలి, ఒడలి, కడలి, కాలి, కుందె (-ందే)టి; కేలి, చదలి, చాలి, చూలి, తాఁబే (-మే)టి; తోఁడేటి, నొసలి(-టి), పాలి, ప్రోలి, మేలి. మొదలి(-టి); ఱోలి (-టి); వ్రేలి—-అసలు, నొసలు, ల 'ల' వర్ణమునకు 'టా' దేశముగూడ నగును: అసటి, నొసటి; ఆలు, కోడలు, చెల్లెలు, చెలియలు, మఱఁదలు, అను వాని షష్ఠియందు ఇ వర్ణము వచ్చును. తృతీయాసప్తములం దౌపవిభక్తిక పదములకుఁ గలుగు కార్యములు వీనికి రావు.

ఉదా. (1) సవతాలి ప్రజలు వ్రేందనేర్తురే (భార. భీ. I. 168; ఈగ కాలి యంతయేనియు (భార. శాం. II. 335); నలుగాలివానన్ (భార. శాం. I. 71); మోద్పుఁగేలితోన్ (భార. అను. IV. 443); చదలికి (భార. అర. VII. 21); చెలియలికట్ట(భార. భీ. II. 217; III. 241; ద్రో. I. 202); చెలి యలికి (భార. ద్రో. II. 140); మొలనూలిమణులు (భార. స్త్రీ. II. 133); పత్తినూలిప్రువ్వు (భార. అను. V. 230); నొగలన్ (భార. భీ. III. 260); పట్టపగలింటి సూర్యునిపగిది (భార. కర్ణ. III. 18); పట్టపవలింటి సూర్యుని (భార. ద్రో. IV. 231); పగలింటియాహవము (భార. సౌ. I. 146); పాలి సమానము (భార. అను. V. 34); పాలివాఁడు (భార. ఆశ్ర. I. 38); పాలన్=పాలతో (భాం. అను. V. 273); పాలికిన్ = ఒద్దకు (భాగ. III. 19); పాలిటి (భాగ. I. 522); మేలిచీరలు (భార. అను. IV. 359); కాని, మేలు నకు (భార. అను. IV. 326); మొదలిరాజు (భార. కర్ణ. II. 397); మొదలి నాలవుపాలు (భార. శాం. V. 136); మొదలింటనుండియున్ (భార. విరా. II. 169); మొదలిటి (భార. విరా. I. 179); మొదటి అనున దర్వాచీన రూపము; మా మొదలిటివారు = మాపూర్వులు (భార. విరా. I. 179);

పురుషము.	'ఉండు' అన...	
	స్వార్థము.	
	ఏక	బహు
ఉత్తమ	రక్షించుచుండును (న్)	రక్షించుచుండుము
	రక్షింపుచుండును (న్)	రక్షింపుచుండుము
	రక్షించుపుండును (న్)	రక్షించుపుండుము
	రక్షింపుపుండును (న్)	రక్షింపుపుండుము
మధ్యమ	రక్షించుచుండువు	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండువు	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండువు	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండువు	రక్షింపుపుండురు
ప్రథమ: మహత్	రక్షించుచుండును	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండును	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండును	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండును	రక్షింపుపుండురు
మహతీ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండురు
తిర్యగ్జడ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండువి
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండువి
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండువి
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండువి

తోటితో (హరి. పూ. V. 246); తోలన్ (హరి. పూ. V. 248;) భార. విరా. V. 35); నిన్ను జుట్టనవ్రేలనుం జూపవచ్చునే (భార. ద్రో. II. 304).

(iv) 'తొల్లి' ఔపవిభక్తికాంతము: తొల్లిటి, తొంటి, (భా. భీష్మ. I. 219;) అను. V. 91.) తొంటి విధంబు (భార. విరా. I. 96; IV. 96; భీ. I. 219; అను. V. 91; తొల్లిటి (భాగ. I. 241.) 'ఎల్లి, ఎల్లిటి(-ంటి)' అని షష్ఠీరూపము: నేటి యెల్లింటిలోపల - (భాగవ. XI. 1598); నేటి యెల్లిటిలోనన్ (భార. విరా. V. 301; నన్నయ 'నేట నెల్లిటన్' అనును.) కాని, 'ఎల్లి నేటిలోన' (నిర్వ. V. 108); 'ఎల్లిట నేటన్' అని నన్నయ యును. ఎల్లి ప్రొద్దున (భాగ. II. 57); 'ఎల్లిటి ప్రొద్దున, అని కాని, ఎల్లిట బ్రొద్దున' అని కాని యనవచ్చును. ఎల్లి యతినితో (నిర్వ. VII. 28); ఇచట 'ఎల్లి' కళిగా వాడబడినది; అని ప్రతి ప్రకృతియు గూడదగునా? 'వాడెల్లి ముందును, వాడెల్లి ముందును; ఎల్లిపోయెద, ఎల్లింబోయెద' అను వానిలో నేది నాధువు? 'ఎల్లిటంబోయెద' నాధువే.

(v) 'ల్లు' అంతమందు గలవానిలో 'ఇల్లు, కల్లు = రాయి, పల్లు = దంతము, ముల్లు, విల్లు' లౌపవిభక్తికాంతములు: ఇంటి, కంటి, పంటి, ముంటి, వింటి (భా. విరా. V. 106); వింటికోపున (భాగవ. I. 473); వింటి కొమ్ములు (భా. ద్రోణ. IV. 222); వింటివాడు (భార. విరా. V. 136); కాని' విల్లు నటిపుటిం ద్రుంచెన్' (భా. కర్ణ. I. 128;) పాఠముతప్పు, 'వింటిన్' అని యుండవలెను. తీవయింటికి (భా. విరా. II. 808.) ఇంటింట (భాగవ. I. 265); ఇంచిలోపలంబోలె (నిర్వ. IV. 61); పంటికొద్దిని (రాధా మా. II, పు. 18).

(12) (i) శకటరేఫాంతశబ్దములలో 'డ(ఱ)గ్గఱ' అనునది 'డగ్గఱు' అను ధాతువునకుం దుమున్నర్థకరూపము. ఇది 'ముందఱ'ను పోలియుండుటచే గావలయు విశేష్యమను భ్రమను గల్పించుటచే దానిపై విభక్తి ప్రత్యయ ములను తెనుగువారు చేర్చుచు వచ్చిరి. 'ముందఱను, ముందఱికి' అనునట్లే 'దగ్గఱను, దగ్గఱికి' అను రూపములును దెనుగునం జేరినవి. 'ముందఱ' అను దానికి 'ముందఱు' అనునది పూర్వరూపము; 'ముందఱు మురింది' (S. I. I. IV. 667); ఔపవిభక్తికము: ముందఱికి, ముందటికి: ముందటన్ (భాగ. III. 169); ముందటి దెసను (భార. ద్రో. III. 47); 'పాతఱ' ఔపవిభక్తికమా? "పతిగలనెరినం గొలుచు పాతఱటింగలదే తలం పఁగన్" అను నుత్తర హరివంశపు ప్రయోగము కలదు గాని యిది 'పాతఱ' యౌపవిభక్తిత్వమును నిర్ణయింపఁజాలదు. నేటి వ్యవహా

షష్ఠియందు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడే నగాగమము కలుగును: కి, యొక్క, లో, లోపల అనునవి చేరునపుడు 'ని' గాగమమే కలుగును. రామునికి, రాముని (యొక్క), రామునిలో, రాముని లోపల.

26. జమగ్ కు రనితామ్.

ఇదంతములుకాని పదముల షష్ఠ్యేకబహువచనముల రెంటను కు వర్ణకము వచ్చును. ఇందువలనఁ బైసూత్ర వ్యాఖ్యవలన నేర్పడిన 'రామునికి, శంభునికి', మొదలగురూపములు కలుగవని తెలియుచున్నది. ఈ సూత్రము తత్సమవైకృత పదము లన్నిటిని జెల్లును: రామునకు, శంభునకు, దాతకు, తాతకు మొద.

27. అందు జీపః.

సప్తమ్యేక బహువచనముల రెంటను 'అందు' వర్ణకముచేరును. 'మహతో నితో' అను సూత్రముచేత నిగాగమము : రామునియందు, శంభుని యందు, మగనియందు. 'టాది విభక్తౌ నిర్నైత్యేకే,' 'నుమ్వోతః' అను సూత్రములవలన 'రామునందు, శంభునందు మొద. తక్కినచోట్ల నాగమను లేకుండ దాతయందు, తాతయందు, మాటయందు, చెట్టునందు మొద.

28. నవిథక్తినా మిందు.

దగ్గఱగా నున్న (వస్తువులను దెలుపు పదముల) కిందువర్ణకమగును— 'ఇందు' అనునది ప్రత్యయము కాదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

29. తోడ సహార్థే టాసః.

తృతీయైక బహువచనముల రెంటను సహార్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చును.—తృతీయా విభక్తికి సంస్కృతమునఁగల యనేకార్థములలోసహార్థక మొకటి; ఆ యర్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చునని యర్థము. తక్కినయర్థము లందు 'చేత' వర్ణకమగునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.— సహార్థమున 'చేత' వర్ణకముచేరుటయుఁ గలదు. కర్తిచేత నటకెను. కర్తితోడనటకెను.— సూత్రకారుఁడు 'తో' వర్ణకమును తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముగఁ జెప్పియు దాని యుపయోగమును ప్రత్యేకముగ వివరింపకుండుట యది 'తోడ' యర్థమందే వచ్చునను నభిప్రాయముతో నైయుండును.

30. పట్టీతి తు పఞ్చమీ గుణే హేతౌ.

'పట్టి' యనునదన్నో పంచమియందు గుణము, హేతువు, అనునర్థము లందు వచ్చును. జాడ్యముంబట్టి (గుణము) మరచమొక్కెను; జ్ఞానముంబట్టి (హేతువు)మోక్షముకలుగును; మొద. 'పట్టి'వర్ణకము నన్నయకాలమునఁ గాన

రమున నా పద మౌపవిభక్తికము కాదు. 'పడుమటి'కుఁ బూర్వరూపము 'పడమటు' అయి యుండవలెను. అరవమున దీని రూపము 'పడుజ్ఞా యిరు', దీని ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదిక రూపము 'పడుమటి (S. I. I. V. 14); రేపుదొడంగి పడుమటిజాముసకు భార. (అశ్వ. IV. 221);

(ii) - 'ఱు' వర్ణాంత శబ్దములలో 'ఏఱు (ఏటికి), మాఱు (మాటికి), కోనేఱు (కోనేటి)' అనున నౌపవిభక్తికములు. సెలయేటి (భాగ. VIII. 49); మాఱు తడవ మాటికి; 'మాటి మాటికిన్ (భాగ. VI. 39 భార. ద్రో. II. 13); ముమ్మాటి జలపానము (భార. అను. III. 285); మాఱు (-వేఱు) పదనకు విశేషణ రూపము 'మాఱట'; ధర్మనేత మాఱట తనువు (భార. ఆశ్ర. iI. 77); మాఱట నోరిదానను (భార. ఉ. III. 107); మాఱట రుద్రుఁడు (భాగ. IV. 107; మాఱటమూర్తి (భాగ. X. II. 3); మాఱట చేతులు (హరి. పూ. I. 24);

(iii) - 'ఱ్ఱు' అంతమందుగల పదములలో 'అఱ్ఱు, కఱ్ఱు, కుఱ్ఱు, కొఱ్ఱు, గొఱ్ఱు, పఱ్ఱు, మఱ్ఱు, మిఱ్ఱు, వఱ్ఱు' అనున నౌపవిభక్తికములు. ఇందు 'మఱ్ఱు' అనునది 'పఱ్ఱు'కు రూపాంతరము: పస్సుంబఱ్ఱు పసుమఱ్ఱు, మొదలగు మార్పుల మూలమున నిదియేర్పడినది: పస్సుంబఱితి వారి (S. I. I. V. 147); వెలుదుఱితిందూప్పకాన (S. I. I. V. 151; 'వెలుదుఱుతన్' అని మొదటి రూపము); అఱుతి తులసిపూసలు (భాస్క. బాల. 45); గంగకఱుత (S. I. I. IV. 662); మిఱుతన్ (భార. శాం. III. 308); కొఱుతన్ (వసు. I. 8); అర (ఱ?) తన్ (రాఘ. పాం.), అనునవి కొఱుతన్, అఱుతన్, అని యుండ వలయును గాని వ్యవహారము ననుసరించియు, శ్లేషకొఱకును నా కవులు వాని సకార మధ్యములుగ వ్రాసినారు. 'వఱ్ఱు': వఱుత= వఱుదన్ = వఱదన్ = *పఱదన్ లేఖక కల్పితము (భార. శాం. III. 56); 'వఱదన్' అను రూపము నుండి 'వఱద' అను ప్రథమైక వచన రూపమేర్పడినది.

(అఱుతన్, కఱుతన్, కుఱ్ఱన్, కొఱ్ఱనే, గొఱ్ఱన్, పఱుతన్, మఱ్ఱి, మిఱ్ఱి, వఱుతన్.

(13) 'ఒడలు' పదమున కాధునికరూపమగు 'ఒళ్లు'కు 'ఒంటిని, ఒంటన్, ఒంటికోసము, ఒంటినుండి, ఒంటి, ఒంటన్' అను నౌపవిభక్తిక రూపములు కలిగిన్నవి.

(14) పైఁజెప్పిన శబ్దములుగాక యమహత్తులగు సంఖ్యావాచక శబ్దము లన్నియు నౌపవిభక్తికములే:

రాదని యింతకుముందు దెలుపఁబడినది. 'పఞ్చమీ' అనుటకు 'పఞ్చమ్యాః' అని కాని 'ఙసి నః' అనికాని యనవలసియుండెను.

31. కంటె ఉ న్యారాదాదేః.

'అన్య, ఆరాత్' మొదలగు నర్థములందు 'కంటె' వర్ణకము పంచమ్యర్థమున నేక బహువచనములందు వచ్చును. 'కంటే' అని దీర్ఘము చెప్పుట గణములుసరిపోవుటకు; తెనుఁగు వ్యాకరణమును సంస్కృతమునందును ఛందోబద్ధముగ వ్రాయుటవలన ననర్థమిది. "అన్యారా దితర ర్తే దిక్ఛబ్దాం చూత్తరపదాజాహియుక్తమ్" అని పాణిని సూత్రము:

కృష్ణునికంటె నన్యుఁడు (భిన్నుఁడు, ఇతరుఁడు); వనముకంటెదగ్గఱ (దూరమున); 'ఋతే' అనునర్థమునఁ దెనుఁగున బంచమిరాదు: కష్ణుఁడుతప్ప); గ్రామముకంటెఁబూర్వము: ఫాల్గునము చైత్రముకంటెఁ బూర్వము (కాని) కాయముయొక్క పూర్వము); గ్రామముకంటె వెనుక; గ్రామముకంటె బయట, మొద.

32. లోపల నిర్ధారణోద్భవా షష్ఠీ.

'లోపల' వర్ణకము నిర్ధారణార్థమునఁ బుట్టిన షష్ఠీ(ప్రత్యయము).

సూత్రమున 'ఉద్భవా' యనుట గణముకోసము; నిర్ధారణోద్భవాయాః షష్ఠ్యాః' అనియుండవలెను. 'అందు' వర్ణకమును గూడ నిర్ధారణార్థమున నుపయోగింపవచ్చును; అయినను జింతామణి దానిని సప్తమీప్రత్యయముగఁ దెలుపుచున్నది. 'అందు' అను నర్థమున 'లోపల'వర్ణకము నుపయోగింపవచ్చును; అయినను నది షష్ఠీప్రత్యయముగఁ జెప్పఁబడినది. నిర్ధారణార్థము లేకున్నను నన్నయ 'లో,లోపల'లను వాడియున్నాఁడు. అవి ప్రత్యయములు కావనియు 'అంతర్' అను నవ్యయము నర్థముగల దేశ్యపదములనియు నహోబలుని తలంపు.

33. యొక్క చ శేషే షష్ఠీ.

సంబంధార్థమున 'యొక్క' అనుప్రత్యయము షష్ఠియందువచ్చును. 'యొక్క'కు కావ్యములందుగాని, వ్యవహారమునందుగాని ప్రయోగములేదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

34. విషయనిమిత్తాదిజా తథైవాన్యా.

అట్లే ఇతరమైన 'న' అనున సప్తమీ ప్రత్యయమును విషయనిమిత్తాద్యర్థములందు వచ్చును.—ఈ సూత్రమున కహోబలుఁడు "విషయనిమిత్తాద్యర్థజా అన్యా విభక్తిః సప్తమీత్యర్థః, తథైవ తేన ప్రకారేణ ప్రథమాంతత్వలక్షణేన తిష్ఠతీ త్యర్థః, ఆదిశబ్దేన సత్యర్థప్రధాన సప్తమీ గ్రాహ్యా" అనివ్యాఖ్యా

ఒకండు—ఒకటి; రెండు—రెంటి; మూండు—మూంటి; నాలుగు—నాలుగిటి(-ంటి), ఏను—ఏనిటి(-ంటి) కి;ఐదు-ఐదిటి(ంటి)కి,ఆఱు- ఆఱిటి(-ంటి) కి; ఏడు-ఏడిటి (-ంటి) కి; ఎనిమిది- ఎనిమిదిటి (-ంటి)కి; తొమ్మిది-తొమ్మిదిటి (-ంటి)కి, పది - పదిటి (-ంటి - యింటి)కి; ఇట్లే 'ఇరువది' మొదలయినవి; నూఱు-నూటికి; నూఱిటికి (ంటి) కి; వేయి - వేయిటి (-ంటి)కి; అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని,కొన్ని—అ (ఇ, ఎ, కొ)న్నిటి(-ంటి)కి; పెక్కు - పెక్కిటి (-ంటి)కి; మొ॥. కాని, 'పెక్కుటి' (భా. ద్రోణ. II. 51) = పెక్కిటికి, 'తక్కు' కూడ 'పెక్కు' వంటిదే- 'తక్కటియుంతి'(భా. అను. V. 287); తక్కటికి, (భా. అశ్వ. II. 29); తక్కటివారలు (భా. ఉద్యో. IV. 127); తక్కటి (భా. కర్ణ. I. 37), తక్కటివారు (భా. ఉద్యో. I. 59;విరా. V. 265); కాని, తక్కున్నదితల్ (నిర్వ. V. 44); ఇట్లే 'తక్కుంగల' మొదలయినవి. 'పిల్లు' ఔపవిభక్తికము కానట్లు తోంచుచున్నది.

* సంఖ్యావాచకపదము లౌపవిభక్తికములుగ వ్యవహారమున నెల కొని యుండుటచేం దత్సామ్యమున సంస్కృతశబ్దమగు 'అనేక' అనుదానిని గూడ నౌపవిభక్తికముగ నేండు తెనుంగువారు వ్యవహరించుచు 'అనేకింటికి' అనుచున్నారు. ఈ రూపమాధునిక గ్రంథములందు కానవచ్చుచున్నది. వ్యావహారికభాషలో వ్రాయంబడిన కొన్ని ప్రచార గ్రంథములందును ఈ రూపము గాన్పించుచున్నది.

మహద్వాచక సర్వనామ శబ్దములలో తొలుత సమహద్వాచకములగు 'ఒకండు' అనునది మహద్వాచకము. మహద్వాచకమైన 'ఒకండు' అను మహద్వాచకపదము షష్ఠీరూపము 'ఒకని' అనునది ఔపవిభక్తికముగ నిలిచినప్పుడది ఔపవిభక్తికముగ నాంటినుండియు నిలిచినది: ఒకరికి, ఒరికి, మొ॥. కాని, ద్వితీయాది విభక్తులందు నిక్కముగ 'ఇ' అనిరాదు. ఇరువురు, అందఱు, కొందఱు మొదలగు మహద్వాచక శబ్దముల ప్రథమేతర విభక్తులపై తొలుత 'ఇ' వర్ణము చేరుచుండుట లేదేమో. కాని, పిల్లలమఱ్ఱి వీరభద్రుని కాలమునాంటికి 'ఇ' వర్ణ విశిష్టములై ప్రథమేతర విభక్తులందు స్థిరపడిన దనుటకు "దనుజులెల్లరి మార్చి యుండటే, కిని దానవబాధం బాసి-కృతకృత్యులైరి" అను శకుంతలాపరిణయ ప్రయోగ మాధారముగా నున్నది. అంతకుం బూర్వమందును నన్నయ కాలమునుండియు శిష్టవ్యవహారమున నది యుండకుండినచో గ్రంథముల కెక్కుట సంభవింపదు. ఇద్దఱి ముగ్గురకు, అందఱకు మొదలగు రూపములతోంబాటు 'ఇద్దఱికి, ముగ్గురికి అందఱికి' మొదలగు రూపములును గ్రంథములందు చేరినవి. అందు మొదటి

నము వ్రాసినాఁడు. తక్కినవ్యాఖ్యాత లందఱు నతఁడు చెప్పినరీతినే చెప్పియు న్నారు. కాని, 'అన్యా' అనుపదము సప్తమీ ప్రత్యయమగు 'న'వర్ణకమును మాత్రము దెలియఁజేయునని తలంపవచ్చును. ఈ పరిచ్ఛేదమున సూత్ర కారుఁ డవలంబించిన సూత్రరచనా విధానక్రమమునుబట్టిచూడ మొదల తత్తద్విభక్తులందువచ్చు ప్రత్యయములను సాముదాయకముగఁజెప్పి, పిదప నాయా ప్రత్యయములలో నేవి యేయేయర్థముల నుపయోగపడునో వివరించి యున్నాఁడని బోధపఱచికొనవచ్చును. ఇంతవఱకును నన్నివిభక్తులందలి యన్ని ప్రత్యయములను గూర్చియు సూత్రకారుఁడు తెలిపియున్నాఁడు; ఇఁక మిగిలిన యన్య ప్రత్యయము 'న'అనునది. ఇదిగాక యింతవఱకును మహ ద్వాచ కానిదంతపదములపైఁ జేరు ప్రత్యయములను గూర్చియే తెలుపఁబడి నది. దీనితరువాతి సూత్రమునుండియుఁ బ్రకరణము మాఱుచున్నది. కావున మహద్వాచక పదములపై 'న' వర్ణక మెప్పుడుచేరు ననునదియే ప్రస్తుత సూత్రవిషయమనుటకుసందేహము లేదు. అది మహద్వాచకపదములపై నెట్లు చేరునో చెప్పనెంచి యవి 'విషయమునన్, నిమిత్తమునన్, కారణమునన్, కృతమునన్,మూలమునన్' మొదలగు నవర్ణకయుత సప్తమ్యంత పదములతోఁ గలసియుండునని యీసూత్రమున సూత్రకారుఁడు వివరించియున్నాఁడు; నీకృతమునఁ (శాసితరి త్వయి) గౌరవాన్వయ మకిల్బిషకీర్తిఁ బ్రకాశితంబగున్ (అర. I. 51); మొద.

35 స్యా దమహతాం విభక్తౌ సోశ్చ ము.

అమహద్వాచ కాదంత (తత్సమ)పదములకు విభక్తి పరమగుచుం డఁగాఁ బ్రథమైక వచనమున ముపర్ణకముకూడ వచ్చును: ఫలము, వనము, మొద. (ఇందు 'చ'కారము ఛందస్సు కొఱకు.)

36. తదుపరి ముబూ ప్రాచామ్.

ప్రాచీనుల మతమున (నా ముపర్ణకముపై వఱల) ము, బు, అనునది (చేరును)— ఇందువలన 'ఫలముము, ఫలముబు; వనముము, వనముబు' అనురూపములేర్పడును. ఇట్లుండఁగా 'కవిభల్లకై' రిత్యాదిసూత్రముచేత మొదటిముపర్ణముమీఁది యుత్వము లోపించి 'వనమ్ము, వనమ్బు; ఫలమ్ము, ఫలమ్బు; అనురూపములు కలుగుచున్నవి.

37. శోర్లుగితః.

ఇత్తుకంటెఁబరమైన ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమునకుఁ లోపము(కలు గును.) హరి+డుజ్ = హరి; మొద.

కేవల గ్రాంథికములు; వ్యవహార భ్రష్టములు; రెండవవి గ్రంథములందును శిష్ట వ్యవహారమునందును నున్నవి.

(15) సంఖ్యావాచకములు కాని తక్కిన సర్వనామములలో మహతీత రామహద్వాచకములగు అది,ఇది,ఏది, అనునవి యౌపవిభక్తికము: ద్వి.దానిన్, తృ.దానన్,ష.దాని, స.దానన్.-'వారు'శబ్దమువై ప్రథమేతరవిభక్తులం దిత్వ ము చేరును: వారికి,వారిచే మొద. ఈరూప సామ్యము చేతనే 'ఇద్దరికి, అందరికి' మొదలయిన రూపములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. 'అవి, ఇవి, ఏవి' యను నమహద్వాచక శబ్దముల మీఁదను 'టి' వర్ణము చేరి 'వాటి, వీటి, వేటి' అను రూపము లర్వాచీనకాలపు గ్రంథములందు ప్రయుక్తములై యున్నవి. ఇవి వ్యవహారమునఁ జిరకాలమునుండియుఁ గలవు, ఈ 'టి' వర్ణము ద్రావిడ సంప్రదాయము ననుసరించి వచ్చినది. అరవము: ప్ర. అవై; (తె. అవి) ద్వి. అవత్తై = అవట్రై = అవట్టై (తె. ప్రాచీనము: వానిన్; ప్రాచీనకాలము నుండియు మాండలికము, అర్వాచీనకాలమున గ్రాంథికము కూడను: వాటి ని); ష. అవత్తుక్కు = అవట్రుక్కు = అవట్టుక్కు (తె. రాయలసీమ వ్యవ హారము: అవిటికి, ఇవిటికి, ఎవిటికి; ఇతర మండలములందు 'వాటి'కి; ఇది అర్వా చీనకాలమున గ్రాంథికముకూడను; - వానికి అనునది ప్రాచీనరూపము*); మొద.కాని, యిందొక విశేషమున్నది; తృతీయా సప్తములందు వీనికి 'వానన్, వీనన్, వేనన్' అను రూపములుండఁగా 'వాటన్, వీటన్, వేటన్, అను రూప ములు మాత్రము కలుగలేదు.

'వీటి'లో అరసున్న యుండవలయునేమో తెలియదు. అప్పకవి "వీటి లోపల నొక మూఁటిచే నడిలేని హీనపాదము ముందు గానఁబడును" అని తన ఛందోగ్రంథమునఁ (IV. 270) బ్రయోగించినాఁడు. దీనినిబట్టి యిందర సున్నయుండనలేదని తోఁచుచున్నది. అప్పుడు 'వీనిటి' అనురూపము నూ హించుకోనవలసి యుండును. "వీటి సాటిని మేచి నీబోటి బోటి" (ఉపాక. III. 52) ఇచ్చట 'బోటి'లోనరసున్నయుండవలసిన చో 'వీటి'లోఁ గూడ నుండ వలెను.

ఔపవిభక్తిక శబ్దములకుఁ బ్రథమేతర విభక్తులందు గలుగు రూపము లీక్రింద వివరింపఁబడుచున్నవి:

1. (అ) 'తూఁటి' మొదలగువాని కిత్వంబగును: తూఁటు - తూఁటి; కుంటు - కుంటి; గంటు - గంటి; చోటు - చోటి; అచ్చటు, ఇచ్చటు, ఎచ్చ టు - అచ్చటి, ఇచ్చటి, ఎచ్చటి; అదను - అదని; గూను - గూని; చేను - చేని; జీను - జీని; మేను - మేని; మ్రాను - మ్రాని; లోను - లోని; వలను -

38. ఉద్బహుత్వే.

బహువచనమున నిదంతశబ్దముల యిత్తున కుత్తువచ్చును; హరి+లు =హరు+లు=హరులు మొద.

39. సంబుద్ధౌ నాత్.

సంబోధనమున (18-వ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన) అ (ఆ ?)త్తు చేరదు: హరి ! మొద.

40. ఇతాం జసః కి శ్చ.

ఇదంతశబ్దముల షష్ఠ్యేకవచనమున 'కి'వర్ణకముగూడ వచ్చును. హరికి. (ఇందు 'చ' కారము ఛందస్సుకొఱకు.)

41. టాదా వితో న నిః స్యాత్.

తృతీయా ద్యేకవచనములందు (19-వ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన) నిగాగమము కలుగదు. 'రామునికి' అనునట్లు 'హరినికి' అని కాదనుట.

42. ఈదన్తా ఇద్వ దేవ కృతహ్రస్వాః.

ఈదన్తశబ్దముల తుదియీత్త్వము హ్రస్వముచేయఁబడఁగా వానిపై నిదంతశబ్దములకువలె విభక్తిప్రత్యయములు చేరును. నదీ, నది, నదిని, నది చేత, నదులచేత మొద.

43. వికృతౌ క్వచి చ్చ లోపో మోః.

మువర్ణాంత తత్సమేతరపదముల తుది మువర్ణమున కొకయెడ లోపము కూడఁ గలుగును: గుఱ్ఱము, 'గుఱ్ఱ' అని నిలువఁగా—

44. దీర్ఘ శ్చాత ఆదిమస్య భ వేత్.

మొదటిదగు అత్తునకు దీర్ఘముకూడ కలుగును. ('ఆదిమస్య' అనఁగా 'ము వర్ణాత్పూర్వస్య' అని యర్థము చెప్పికొనవలెను.) గుఱ్ఱ=గుఱ్ఱా;-పూర్వ సూత్రమున 'క్వచిత్' అనుటవలన అన్నిబహువచనములందును షష్ఠీసప్తము ల యేకవచనములందును నని గ్రహింపవలెను: గుఱ్ఱాలన్, గుఱ్ఱాలచేతన్, గుఱ్ఱాలకొఱకున్, గుఱ్ఱాలవలనన్, గుఱ్ఱానకున్, గుఱ్ఱాలకున్, గుఱ్ఱానన్, గుఱ్ఱాలయందును మొద.

45. నర్వ త్రోదోతో ర్వ ర్ఘవతి మువత్.

ఉదంత, ఓదంత శబ్దములకు ము వచ్చునట్లే (అనఁగా నమహత్తులపైఁ బ్రథమైకవచనమున) వువర్ణమెల్లయెడల (అనఁగా మహదమహత్తులరెంటను) వు వర్ణమువచ్చును. శంభువు; తరువు; గోవు మొద.

9. ఔపవిభక్తికములగు 'లి' వర్ణాంత పదములందలి తుది యిత్వము ఔపవిభక్తిక ఇ వర్ణమేయైనను, నట్టిషష్ఠీరూపములు తెలుఁగునఁ బ్రథమైకవచనమున నెలకొన్నవి. కావున వాని షష్ఠియందు 'ల' కారమునకు 'ట' కారము మాత్ర మాదేశమయి, పూర్వ మౌపవిభక్తికవర్ణమయి యుండిన యిత్వ మట్లే నిలుచును: నాఁగలి-నాఁగటి; తిరుగలి-తిరుగటి మొద. తొల్లి' పదము కూడనిట్టిదే; దీనికి 'తొంటి, తొల్లిటి (-ంటి)' అనునవి షష్ఠీరూపములు.

10. (i) రెండు, మూఁడు, పదముల డకారమునకు టకార మాదేశమగును: రెంటి, మూఁటి;-వానిపై 'టి' వర్ణ మాగమముగానైన వచ్చును; అప్పుడాశబ్దములపై మొదట ఇవర్ణముకూడఁ జేరును: రెండిటి, మూఁడిటి.-ఈ రూపములలో టి వర్ణము పూర్ణానుస్వార పూర్వముగను నుండును: రెండింటి, మూఁడింటి. 'ఒకఁడు' లోని డకారమునకు టకార మాదేశమయి దానిమీఁద నివర్ణముచేరును. ఇట్లేర్పడిన 'టి' వర్ణము పూర్ణానుస్వారపూర్వముగూడ నగును: ఒకటి, ఒకంటి. (ii). నాలుగు, ఏను, ఏఁడు, ఆఱు, ఏడు పదములపైఁ బర్యాయమున-ఇటి,-ఇంటి అనునవి చేరును: నాలుగిటి (-ంటి), ఏనిటి (-ంటి), ఏఁడిటి (-ంటి), ఆఱిటి (-ంటి), ఏడిటి (-ంటి.) iii. ఎనిమిది, తొమ్మిది, పది, అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని అనువానిపై-టి,-ంటి, అనునవి చేరును: ఎనిమిదిటి (-ంటి), తొమ్మిదిటి (-ంటి), పదిటి (-ంటి), అ (ఇ, ఎ,) కొన్నిటి (-ంటి.); కాని, 'కొన్ని నడిగితి' (భాగ. II. 261.)

11. మొదలు, పగలు, పదములపై 'ఇ' వర్ణము మాత్రము చేరును: మొదలి. పగలి; మొదలి నాలవునాలు (భా. శాంతి. V. 186); మొదలిరాజు: (భా. కర్ణ. II. 397 ; అప్పుడు వానిపై 'ఇటి, ఇంటి.' అనునవియునుఁ జేరును. మొదలింటనుండియు (భా. విరా. II. 169), మొదలిటి (భా. విరా I. 179 మొదలింటి, పగలిటి (-ంటి); ఈ పదములతుది 'ల' కారమునకు 'ట' కార మాదేశము కాఁగా నారూపములపై 'ఇ' వర్ణము చేరుట యాధునికము: మొదటి, పగటి.

12. (అ) క్రిందు, మీఁదు, ముందు, ఆపు, రేపు, మాపు, మునుపు, సేపు అనుపదములపై 'టి' వర్ణ మాగమముగాఁ జేరును; చేరుచో వాని యుత్వమున కిత్వము వచ్చును: క్రిందటి, మీఁదటి. ముందటి, ఆపటి, రేపటి, మాపటి, మునుపటి, సేపటి; 'మీఁదటికేపదియేమి వృచ్చునో' (భాస్కర. యు. 1780); మాపటి నీడ (దేవకీనం. శత. 78); 'సేపు' పదము తొలుత నౌపవిభక్తికము. క్రిందు, మీఁదులపై ఇవర్ణము కూడఁ జేరును: క్రింది, మీఁది. 'మున్ను' పై 'ఇటి' మాత్రము చేరును: మున్నిటి. (మున్నటనుండి?)

46. డుజ్ మహత్వదానాం వా.

(ఉదంత తత్సమ పదములపై) డుజ్ఞు వైకల్పికముగ (వచ్చును.) శంభుఁడు, శంభువు; గురుఁడు, గురువు మొద. ఓదంత తత్సమ మహద్వాచక పదములు లేవు.

47. డు జతౌ తు న ప్లుత స్స్యాత్సంబుద్ధా విత్యూతాం విదుః కేచిత్.

ఉదంతశబ్దములకు సంబోధన ప్రథమైకవచనమునఁ జెప్పఁబడిన డుజ్, అత్, అను ప్రత్యయములు చేరవనియు, (వానితుది యుత్వమునకు) ప్లుతము వచ్చుననియుఁ గొందఱు తెలిసికొందురు. అనఁగా, శంభుఁడా, తరువా, అను నిట్టి రూపము లుండవనియు, శంభూ 3, తరూ 3, మొదలగు రూపములు కలుగుననియుఁ గొందఱు చెప్పుదు రని యభిప్రాయము. ఈ మతము చింతామణికర్త కిష్టమో యిష్టముకాదో విశదము కాలేదు.

48. దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్.

(సంస్కృతదీర్ఘాంతశబ్దములు తత్సమము లగునప్పుడు వాని తుది) దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగును: మాలా, మాల; నదీ, నది; యవాగూః, యవాగువు, మొద.

49. న చ దేశ్యపదే.

దేశ్యపదము తుది దీర్ఘమునకు మాత్రము హ్రస్వము కలుగదు. (సూత్రమున 'చ' కు బదులు 'తు' ఉండవలెను. నన్నయకాలమున దీర్ఘాంతములగు దేశ్యపదముల కుదాహరణములు కానరాలేదు.

50. న చైకవర్ణేఽపి.

సంస్కృతమందలి దీర్ఘాంతములయి యేకవర్ణము గలిగిన పదముల తుది దీర్ఘమునకును హ్రస్వము కలుగదు: స్త్రీ, శ్రీ, మొద.

51. డా బవిధాత్రాదే రుః.

'విధాతృ' మొదలగుశబ్దములఁదప్పఁ దక్కిన ఋదంత శబ్దముల తుది ఋత్తునకు 'డాప్' (ఆ) వచ్చును: దాతృ, దాతా; పితృ, పితా; మాతృ, మాతా; స్వసృ, స్వసా; రక్షితృ, రక్షితా. మొద. దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగి 'దాత, పిత, మాత, స్వస, రక్షిత' మొదలగు రూపము లేర్పడును.

52. తస్య చ వా.

దానికి (విధాత్రాది గణమునకు) డాప్పు (ఆ) వైకల్పికముగ (వచ్చును.) విధాతృఁడు, విధాత; మొద. ('తస్య' అనునది 'అవిధాత్రాదేః' అనుదానితో నన్వయించుచున్నను బ్రకరణమును బట్టి 'విధాత్రాదేః' అని క్లిష్టాన్వయమును జేసికొనవలెను.)

(ఆ) అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, ల డకారమునకు టకారాదేశమును, దానిపై ఇవర్ణమును జేరును; చేరుచో 'పు' మీఁది యుత్వమున కత్వము వచ్చును: అ (ఇ, ఎ) ప్పటి.

13. అంత, ఇంత, ఎంతలపై టి వర్ణము నన్నయకాలమునఁ జేరుట లేదు. తరువాతికాలమునఁ వైకల్పికముగఁ జేరుచువచ్చెను. అ (ఇ, ఎ)ంతటి. **ఈ** టి-వర్ణమా శబ్దముల పూర్వావస్థయందుండిన అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు, ల తుది 'ల' కారమునకు 'ట' కార మాదేశముకాఁగాఁ గలిగినది. ఇట్లే, **తొ**లుత, **వె**నుక, పిదప, లపై 'టి' వర్ణముచేరి 'తొలుతటి, వెనుకటి,' పిదపటి, అను రూపములు కలుగుటకు 'తొలుతల్, వెనుకల్, పిదపల్' మొదలగునవి వానికిఁ బూర్వ రూపములగుటయే కారణము: అంత వా రెందు నెవ్వరులేరు (భా. ఉద్యో. IV. 258); ఇంత వెఱ్ఱివారునుగలరు (భా. ఉద్యో. IV. 377): అంతంతటన్=అంతంతదూరమున (భా. అర. VII. 16); ఎంతటిపెద్ద (భా. విరా. I. 21); ఒక యింతటిలోన (భా. విరా. I. 21.); ఇంతటిపనులకుఁ జాలితిమి (భా. భీష్మ. III. 437); ఎంతటిపని, భా. అర. VI. 94; ఉద్యో. IV. 386); మాద్రిపిదపటిపట్టి (భా. కర్ణ. II. 378.) ఈయంతటన్ (హరి. పూ. VII. 138.)

14. అనేకములైన తెనుఁగుపదను లొకానొకప్పు డొపవిభక్తికములై యుండెను. వానిపై ఇత్వముచేరి షష్ఠీరూపము లేర్పడుచుండెను. కాని, యీ యివర్ణము చేరిన రూపములే ప్రథమైకవచనమున స్థిరపడిన నాఁటనుండియు ననొపవిభక్తికములు కాఁజొచ్చినవి. అట్టివానికిఁ గొన్ని యుదాహరణములు మాత్ర మిచటఁ జేర్పఁబడుచున్నది. చెనఁటి (* చెనఁడు), చెన్నటిపల్కులు (భా. కర్ణ. I. 125); తేఁటి (తేలు) (భాగవ. VIII. 31); తుంటి (*తుండు); వెంటి (*వెండు); అర (-న)ఁటి (*అరఁడు) (భార. స్త్రీ. I. 32; S I. I. VI. 932), అవిటి (అవుడు), ఇం (ఈఁ) జేటి (*ఇం (ఈఁ) జేడు), ఒకటి (ఒకఁడు), కఱటి (*కఱడు), కుంటి (కుంటు), చింగోటి (*చింగోడు), చిల్లోటి (*చిల్లోడు), చీఁకటి (*చీంకల్ చూ. చిమ్మ (చీఁకటి), (చీఁకటి) (చిమ్మంధకారము), చక్కటి (*చక్కల్) చక్కటితోడి బవరంబు (భార. సౌ. I. 24); **తరిటి** (*తరుడు), పాటి (పాడు), బోఁటి (పోలు), ప్రే (వే) కటి (*ప్రేఁకల్), రేగ (-వ) డి, (రేగ (వ) డ), కాఁడి (*కాఁడ), చూఁడి (చూలు), తాఁడి (తాఁడు), పాఁడి (పాలు=క్షీరము), వాఁడి (వాలు), నొప్పి (నోవు, నొవ్వు,* నొప్పు), పుప్పి (పుప్పు), అల్లరి (అల్లర), ఆలి (ఆలు), తొల్లి (తొల్), నొవ్వి (నొవ్వు), తొఱ్ఱి (తొఱ్ఱ), వెఱ్ఱి (వెఱ ?), మొదలయునవి.

53. తావుభౌ రమేశ సమౌ.

ఆ రెండును (వరుసగా) రమా, ఈశ, అను శబ్దములను బోలియుం డును. ('తావుభౌ' అనునప్పుడు అవిధాత్రాదులు, విధాత్రాదులు నని స్పష్ట మగు నర్థము వచ్చుచున్నను 'డా బంతరూపములు, అడా బంతరూపములునునని క్లిష్టార్థమును జేసికొనవలెను.) సంస్కృతమున ఋదంతములై తత్సమము లగునప్పుడు డా బంతములయిన రూపములు రమా శబ్దమువంటివియు, అడా బంతములు ఈశ శబ్దమువంటివనియుఁ దెలియవలెను. దాత; విధాత, విధాతృ ఁడు, ఈ కార్యములు దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్, మహత స్సోర్డు జనితో భవే త్పుంసి' అను సూత్రములచేతనే సిద్ధించుచుండుట చేతఁ బ్రస్తుతసూత్ర మనావశ్యక మగుచున్నది.

54. క్వచి దమహతో ఽపి డుజ్ స్యాత్.

ఒకయెడ నమహత్తులకంటెఁ గూడ డుజ్జు వచ్చును; పులియఁడు, బూచిగాఁడు, నీలఁడు, జన్నఁడు. (ఇవి జంతువుల పేళ్లు.) ఇట్టి పేళ్లు నన్నయ కాల మున నున్నందు కుదాహరణములు కానరాలేదు.

55. ఏకాదే రమహతాం చ డా వు న్న.

ఏకాదిగణమునందలి పదములకును నమహద్వాచక పదములకును డువర్ణకము పరమగుచుండఁగా, దాని ప్రాతిపదికమందలి తుది యుత్తున కుత్తురాదు. ఒకఁడు, అతఁడు, ఇతఁడు, గండఁడు, మనుమఁడు, మగఁడు, మొదలయిన వేకాదులు; కత్తళఁడు, కైరఁడు, జన్నఁడు, నీలఁడు మొదలగున వమహద్వాచకములు. 'ఒకఁడు'ను నన్నయ మహద్వాచకముగ వాడలేదు.

56. స్త్రీత్వ బహుత్వ సురాదే రసమాసే.

సురాది గణమందలి పదములు సమాస గతములు కానప్పుడు, స్త్రీత్వ మును బొంది (అనఁగా స్త్రీసమములై) బహుత్వమం దుండును. (చింతామణి కర్త నేరక యార్యాగీతులలో సూత్రరచన నారంభించినాఁడు. 'సుర' శబ్దము నకుమాత్ర మసమాసమందు స్త్రీత్వ బహుత్వములు కలుగునని చెప్పుట యాతని యభిప్రాయము. గణము కుదురక 'సుర' శబ్దమును 'నాది' శబ్దము తోఁ గలిపి సమాసము చేసినాఁడు. కాని' ఆది' శబ్దమువలన గ్రహింపఁ దగిన సుర శబ్దమును బోలు పదములు లేవు—'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అని సూత్రమునం దుండవలెను; కాని యిట్లున్నచో గణభంగము కలుగును. 'స్త్రీత్వ బహుత్వ సమాసే' అని గణముల కొఱకు వ్రాసిన నర్థమే యుండదు. వ్యాఖ్యాత లెట్లో పాట్లుపడి 'సురలు', భూసురుఁడు, భూసురులు అను రూప

15. (అ) కొన్ని యాపవిభక్తిక పదములందలి తుది ద్విత్వము లోపించును. అట్టి లోపమునొందిన రూపము లౌపవిభక్తికములు కావు: కన్ను—కంటె (కను—?); విల్లు-వింటె (విలు—?); మొదలయినవి.

(ఆ) కొన్ని యాపవిభక్తిక పదముల యాది దీర్ఘము హ్రస్వము, తుది వర్ణమునకు ద్విత్వము గలుగఁగా నేర్పడిన రూపము లౌపవిభక్తికములు కావు: గోయి-గోతి (గొయ్యి—?), నూయి-నూతి (నుయ్యి—?), మొదలయినవి.

16. ఔపవిభక్తికముల తృతీయా సప్తమీ విభక్తులకు "అను" అను నాదేశము బహుళమని యభిప్రాయపడుచు నేటి వైయాకరణులు కొందఱు 'గోరిచేతను, గోను; ఊరియందు, ఊరను; గొడ్డటితో, గొడ్డట' అనుకొని రెండు రూపములు నుండవచ్చునని తెలుపుచున్నారు. 'గోరిచేతను, ఊరియందు, గొడ్డటితో' మొదలగు రూపములు కృతకములు. అట్టివి ప్రాచీనములు కావు; వ్యవహారమున వినఁబడవు; వ్యవహారమున గోటితో; ఊళ్లో (=ఊరులో), ఊర్లో; గొడ్డలితో, అనియు వినఁబడుచున్నవి.-'లో' అను ప్రత్యయము చేరునప్పుడు మాత్రము 'నోటిలో (నోట్లో) ఆటిలో (ఆట్లో), మొదలగు నుకారము గలవు. ఇట్లే, చేతితో, నోటితో మొదలగు రూపములు నున్నవి. నేటి వ్యవహారమున నీవిషయమున చాల యిబ్బందులు గలిగినవి. కావున, నీవిషయమును వ్యవహారము ననుసరించియే తెలిసికొనవలెను. 'నేటి యెల్లింటిలోపల (భాగ. * I. 1698); నేటి యెల్లిటిలోనవె (భార. విరా. V. 301); నూతిలోన (భాగ. VII. 63); నాకనాటిలో (భార. అర. VII. 469); కొలచిలోనవె (భార. అను. I. 224); మాటికిను వేటితో (S. I. I. IV. 700); వాలమున్నిటిలోపల (భాగ. VIII. 176); తంత్రి వాలుండను వేటితోడ (భార. విరా. I. 100.); మూండ్వుగలితోడ (భా. అను. IV. 443).

తెనుఁగునందలి యాపవిభక్తి కానోపవిభక్తిక విభాగ మొకమార్గమనుసరించిలేదు. ఏకవర్ణాంతములగు శబ్దములే కొన్ని యాపవిభక్తికములుగను గొన్ని యనౌపవిభక్తికములుగను నున్నవి. 'చోటు' ఔ[illegible]కము, కాని, ఆటు, ఈటు, ఊటు, ఏటు, కీటు, చేటు, నీటు, రోటు, లోటు, వాటు మున్నగునవి కావ[illegible]
కాకపోయినను దరువాతి[illegible]
దక్కిన డవర్ణాంతపద[illegible]
రొండి-రొంటి-అయి[illegible]
సిద్ధింపవు. అంగ[illegible]

ములను సాధించుకొనవలెను. యోధ, శుంఠ, మొదలగువాని నీ సూత్రమున కుదాహరణములుగఁ గొంద ఱిచ్చియున్నారు. అట్లుచేయుట తగదు.

57. లు గ్భవే తు్కశాదే ర్మోః.

కుశ, మొదలగు పదము లమహత్తులుగనుక వానికిఁ బ్రథమైక వచన ము-వర్ణము రావలెను. కాని, వాని కీసూత్రమువలన మువర్ణము లోపించుచున్నది: కుశలు, దర్భలు; కుశాదులను సురాదులఁజేర్చిన నీ సూత్ర మనావశ్యక మగును; కాని, సూత్రకర్త యట్లు చేయక కుశాదులకుఁ బ్రత్యేక సూత్రమును గల్పించి యున్నాఁడు; అందుచేత 'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అను సమాస మీా సూత్రములోని కనువర్తింపదు. కావున నేకవచనమున 'కుశ, దర్భ' అను నేకవచన రూపములును సిద్ధించుచున్నవి. ఇది వికల్పమును విధించు సూత్రముకాదు. కావున కుశము, దర్భము, అను రూపము లుండఁగూడదు. కాని, శబ్దరత్నాకరమున 'కుశము' అను రూపము చేరినది. 'కుశ' అను పదము 1. స్త్రీ లింగము, ఆకారాంతము = త్రాడు; దీనికి 'కుశ' యను తత్సమరూపము మువర్ణ లోపముచేఁ గలుగలేదు; దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగినది. 2. నపుంసకలింగము, అకారాంతము=నీళ్లు; ఈ యర్థమున మువర్ణమును బహువచన లువర్ణమును జేరి 'కుశములు' అను రూపమేర్పడవలెను. 3. పుంలింగము, అదంతము, అమహద్వాచకము = కుశద్వీపము, త్రాడు, దర్భ; దీనికి 'కుశము' అను తత్సమ రూపము గలుగును. ప్రస్తుత సూత్రము 'దర్భ' యను నర్థముగల కుశ శబ్దమునకు మాత్రము వర్తించునని సూత్రకారుని యభిప్రాయమై యుండును. దానికి కుశ, కుశము, కుశలు, కుశములు, అను రూపము లేక బహువచనములందు కలుగుచున్నవి. కాని, యీా సూత్రము, కుశము, కుశములు, అను రూపములను నిషేధించుచున్నది. అహోబలుఁడు కుశాది గణమున హంస, కుశ, దర్భ, దూత, చరిత, చరిత్ర, భ్రమ, అభిలాష, విజృంభణ, అక్షత, పులక, అలక, తరంగ, వేగ, కుండ, పనస, స్ఫురణ, ఘోష మొదలగువానిని జేర్చినాఁడు. వీనిలోఁ 'దర్భ' శబ్దమునకు నిత్యముగ ములోపము గలుగును: దర్భ, దర్భలు. (దర్భము, దర్భములు అను రూపములులేవు.) దూత శబ్దము నీ గణములో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు; ఇది జనశబ్దమువంటిది కావున, కుశాది గణములో జేరునని యహోబలుఁడు చెప్పుటయందలి యభిప్రాయ మేమో తెలియదు. 'జన' అని ప్రథమైకవచన రూపముగాని, 'జనలు' అను ప్రథమాబహువచన రూపముగాని, 'దూతము' అను రూపముగాని యుండునని యాతని యభిప్రాయమా? సూత్రమున 'మోర్లుక్' అని యున్నదిగాని, 'సోర్లుక్' అని లేదు. అతఁడు 'వేగ, కుండ'లను గూడ నీ గణమునఁ జేర్చుట ప్రమాదమే. 'వేగ, వేగలు,'

వైడి, మొదలగునవి కావు; పాడు-పాటి, పూడు-పూటి, మైనట్లు బొండు-బొంటి, బెండు-బెంటి, అని కావు; అంకుడు-అంకుటి, కుంకుడు-కుంకుటియైనట్లు గోడు-గోటి, చీడు-చీటి, బేడు-బేటి, యని కావు; కరుడు-కరుటి; కరడు-కరటి యగునేమో; క్రిందు-క్రింది, క్రిందటి, అయినట్లు కందు, విందులు మార్పులం జెందవు; ముందు-ముందటి యగునుగాని 'ముంది' యనికాదు; ప్రొద్దు-ప్రొద్దుటియైనట్లు, గుద్దు-గుద్దుటి కాదు; తిన్న-తిన్నటి; నున్న-నున్నటి యైనట్లు దున్న-దున్నటి కాదు; అన్ను, చెన్ను, తెన్ను, పన్ను, పొన్నులు కన్ను, జున్ను, నున్ను, మిన్ను, పిన్ను, వెన్నులవలె నాపవిభక్తికములు కావు; మున్ను-మున్నిటి యగునుగాని 'మునటి' కాదు; చేయి-చేతి; నూయి-నూతి; ఱాయి-ఱాతి; వాయి-వాతి యైనట్లు కూయి, డాయి, ప్రాయి, వ్రాయి, అనునవి కూతి, డాతి, ప్రాతి, వ్రాతి యను రూపముల నొందవు. కాను, పేను లు చేను, మేను, మ్రాను, లోను ల వంటివి కావు; తూపు, పొపులు, మాపు, ఱేపు, సేపులవంటివి కావు. 'అదరు' 'ఎదురు' వంటిది కాదు; ఆవల, ఈవల, ఏవల, ఆతల, ఈతల, ఏతల లవలె ఊయల, కోయిల, మున్నగునవి నాపవిభక్తికములు కావు; అంగిలి, ఆంకలి, మున్నగువానివలె అంకిలి, ఆలి, కడలి, కూలి మున్నగువానిపై నుపవిభక్తులు చేరవు. ఒడలు, కడలులపై నిత్యముచేరునట్లు అరలు, ఇరులు, కోలు మున్నగువానిపైం జేరదు; ఇల్లు, కల్లు, ముల్లులవలె చెల్లు, చొల్లు, జొల్లు, పిల్లు, పుల్లు, పొల్లులు చెంటి, చొంటి, జొంటి, పింటి, పుంటి, పొంటి, అను రూపములను దాల్పవు.

ఇట్లుండంగా నేవియా నవిభక్తికములో, యేవి యనాప విభక్తికములో తెలిసికొనుటకు ముఖ్యముగ వ్యవహారమును, గ్రంథములందలి ప్రయోగ ములును ప్రమాణమగుచున్నవి. గ్రంథములం దొక కాలమున నాపవిభ క్తికములుగాం గాన్పించుచున్న వింకొకకాలమున ననాపవిభక్తికము లగు చున్నవి. తరువాతి కాలమున నాపవిభక్తికానాపవిభక్తిక రూపములు రెండును గాన్పించుచున్నవి. రెండును నేకకాలమున నున్నప్పుడు కించి దర్థ భేదములతో వ్యవహారమున నెలకొనుచున్నవి. కవులుమాత్రము వాని కర్థ భేదమును బాటింపక యథేచ్ఛముగ వాడుకొని యున్నారు.

ఉపవిభక్తులు విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్చికొనుటకు శబ్దములతోం ను, నట్టి యుపవిభక్తులు చేరిన రూపములపై నన్నివిభక్తి ములును జేరి యుండనక్కఱలేదు; ముఖ్యముగ నీ యుపవిభక్తులు విశేషణముల నేర్పఱుచుటకుం జేరినవనియు, నట్టి రూప వలసినచో విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్చికొనుటకుం బ్రాతిపదిక పయోగించు కొనవచ్చుననియుం జెప్పవలసియున్నది.

అనురూపము లుండవు, 'కుండము' అను నర్థమున 'కుండ' అను తత్సమపద ముండదు. వైకృతపదమగు 'కుండ' కైనను 'కుండము' అను నర్థములేదు. ఈ సూత్రమువలన కుశాదుల మువర్ణ లోపము నిత్యమని తెలియుచుండఁగా నహోబలుఁడు 'సోర్లుక్' అనక 'మోర్లుక్' అనుట యీ విధి యనిత్యమని వింత వ్యాఖ్యానమును జేసియున్నాఁడు. అట్టి యభిప్రాయము గలవాఁడగుట చేతనే యాతఁడు కుశాది గణమున నిత్య వికల్ప ము-లోపము గల వివిధ పదములను గుశాది గణమునఁ జేర్చియున్నాఁడు.

58. షష్ఠీ విశేషణానాం ప్రథమా స్యాత్.

షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయముతోఁ గూడిన పదములకు విశేషణములయిన పదములు ప్రథమావిభక్తి యందుండును: ఉదా. అనేక పురాణ పుణ్య కథా కథన దక్షుండు వ్యాసశిష్యుండైన రోమహర్షణునకుఁ బుత్త్రుండ (ఆది. I. 28); నన్నయ యీ రీతిగా 'అయిన', 'అగు' మొదలగు ధాతుజ విశేష ములతో వ్యవహితములయినప్పుడే షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమా విభక్తిని వాడియున్నాఁడు. 'అనఘచరితుఁడు రఘునందనునకుఁ బ్రణతి' అనునిట్టి ప్రయోగముల నాతఁడు చేయలేదు. ప్రథమయగుట షష్ఠీ విశేషణములకే కాక యితరవిభక్తులయందున్న పదముల విశేషణములకును గలుగును: సుగుణాభి రాముఁడు రామునిలో (-వలన, -కంటె, -యందు.) మొద.

59. వ్యవహితాశ్చ సర్వే స్యుః.

ప్రథమ యందున్న యన్ని విశేషణములకును వాని విశేష్యముల కును మధ్యమున మఱికొన్ని పదములును రావచ్చును ఉదా. రాముఁ గొలిచెద సుగుణాభిరామున్; ఈ సూత్రము ప్రయోజనము తెలియదు; సంస్కృత మునను విశేష్య తద్విశేషణములు వ్యవహితములుగ నుండవచ్చును గదా.

60. వికృతౌ చ స్త్రీలింగాః స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాః స్యుః.

ఆంధ్రభాషయందును తత్సమ 'స్త్రీవాచక' స్త్రీలింగ శబ్దముల విశే షణములును స్త్రీలింగమునందే యుండును; సీత భక్తవత్సల; ద్రౌపది మహా పతివ్రత; మొద. క్రింది సూత్రమున నమహతీవాచక పదములను పేర్కొ నుటచే నీ సూత్రము మహతీవాచకపదములకే వర్తించును. తత్సమ స్త్రీ వాచక పదములకే కాక, తత్సమేతర స్త్రీవాచక పదముల తత్సమ విశేషణ ములును స్త్రీలింగమునందే యుండును. 'పాలమున్నీటి కూఁతురు పద్మహస్త.

61. ఉభయవిధ మమహతీనామ్.

మహతీవాచకములు కాని, తత్సమామహద్వాచకపదముల తత్సమ విశేషణములు స్త్రీ లింగములుగఁ గాని, నపుంసకలింగములుగ గాని, యుండ

15. (అ) కొన్ని యూపవిభక్తిక పదములందలి తుది ద్విత్వము లోపించును. అట్టి లోపమునొందిన రూపము తౌపవిభక్తికములు కావు: కన్ను—కంటి (కను—?); విల్లు-వింటి (విలు—?); మొదలగునవి.

(ఆ) కొన్ని యూపవిభక్తిక పదముల యాది దీర్ఘము హ్రస్వము తుది వర్ణమునకు ద్విత్వము గలుగఁగా నేర్పడిన రూపము తౌపవిభక్తికములు కావు: గోయి-గోతి (గొయ్యి—?), నూయి-నూతి (నుయ్యి—?), మొదలయినవి.

16. ఔపవిభక్తికముల తృతీయా సప్తమీ విభక్తులకు "అను" అను నాదేశము బహుళమని యభిప్రాయపడుచు నేఁటి వైయాకరణులు కొందఱు 'గోరిచేతను, గోరను; ఊరియందు, ఊరను; గొడ్డటలో, గొడ్డట' అనుకీతి రెండు రూపములు నుండవచ్చునని తెలుపుచున్నారు. 'గోరిచేతను, ఊరియందు, గొడ్డటిలో' మొదలగు రూపములు కృతకములు. అట్టివి ప్రాచీనములు కావు; వ్యవహారమున వినఁబడవు; వ్యవహారమున గోరులో; ఊర్లో (=ఊరులో), ఊళ్లో; గొడ్డలిలో, అనియే వినఁబడుచున్నవి.-'లో' అను ప్రత్యయము చేరునప్పుడు మాత్రము 'నోటిలో (నోట్లో) ఆోటిలో (ఆోట్లో), మొదలగు నుడికారము గలదు. ఇట్లే, చేతిలో, నోటిలో మొదలగు రూపములు నున్నవి. నేఁటి వ్యవహారమున నీవిషయమునందు జాల చిక్కులు గలిగినవి. కావున, నీవిషయమును వ్యవహారము ననుసరించియే తెలిసికొనవలెను. 'నేఁటి యెల్లింటిలోపల (భాగ. * I. 1693); నేఁటి యెల్లిటిలోనకే (భార. విరా. V. 301); గూటిలోన (భాగ. VII. 63); ఆకినాటిలో (భార. శాం. VII. 469); కొలఁకులోనికి (భా. అను. I. 224) ;మాఁకిరాని పెరిలో S. I. I. IV. 700); నాలుమున్నిటి లోపల (భాగ. VIII. 176); రాత్రికాలుండను పేరిలోపల (భా. విరా. I. 100.); మూఁడ్వాగెలిలోని (భా. అను. V. 443).

తెనుఁగునందలి యూపవిభక్తి కానౌపవిభక్తిక విభాగ మొకమార్గమునుసరించిలేదు. ఏకవర్ణాంతములగు శబ్దములే కొన్ని యూపవిభక్తికములును గొన్ని యనౌపవిభక్తికములుగను నున్నవి. 'చోటు' ఔపవిభక్తికము, కాని, ఆటు, ఈటు, ఊటు, ఏటు, కీటు, చేటు, నీటు, పేటు, పోటు, బేటు, లోటు, లోటు, వాటు మున్నగునవికావు; 'అక్కడ' తొలుత నౌపవిభక్తికము గాకపోయినను దరువాతికాలమున నైనది; కాని, దాని సామ్యమున నిక్కడ డవర్ణాంతపదము, తౌపవిభక్తికములు కాలేదు; కొండి-కొంటి; రొండి-రొంటి-అయినట్లు, తండి-తంటి, బండి-బంటి మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. అంగడి-అంగటి అయినట్లు అడవి, ఆకని, ఉమ్మడి, ఊపి,

వచ్చును: పద్మలత మనోహర (-ము); (వైకృత పదములు మహతీతరా మహద్వాచకము లగునపుడు మాత్రము వాని తత్సమ విశేషణములు నపుంసక లింగమందే యుండును.)—'అమహతీనామ్' అనుటవలన మహద్వాచకములును, మహతీతరామహద్వాచకములును నని గ్రహింపవలసి యున్నను సూత్రకారుని యాశయమున మహద్వాచక పదముల కీసూత్రముతోఁ బ్రసక్తిలేదు. మహతీత రామహద్వాచకములను మాత్ర మీ సూత్రము వలన గ్రహింపవలెను.

62. నియత స్త్రీ ప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్.

కాని, అన్ని స్త్రీలింగ శబ్దములకును వాని వానికి నియతములైన స్త్రీ ప్రత్యయములే చేరును. అనఁగా నాయా శబ్దములకు సంస్కృత వ్యాకరణమున స్త్రీలింగ శబ్దములకు విహితములగు టాప్, ఙీప్, ఙీష్, మొదలయిన ప్రత్యయములు చేరును. అవి దీర్ఘములయినచోఁ దత్సమము లగునపుడు హ్రస్వములగును: సీత సర్వాభీష్ట ప్రదాత్రి; రామకృప సంతాపహారిణి; మొద.

63. ఇతరత్ర చ ద్వితీయా.

అజంత సంస్కృతనపుంసకలింగ శబ్దములై మహన్మహతీవాచకములగు పదములకును అజంత పుంలింగములై మహతీతరామహద్వాచకములైన పదములకును, వాని సంస్కృత ద్వితీయైకవచన (తుల్య)రూపములు ప్రథమైకవచనమున నిలుచును: మిత్రము, కలత్రము, వృక్షము. "స్యా దమహతాం విభక్తౌ సోఽ ర్చ ము"అను సూత్రమువలన'మిత్రము'మొదలగు మహద్వాచక పదములు సిద్ధింపవు. 'దార' శబ్ద మమహద్వాచకమగుటచేత, నాసూత్రము వలన 'దారము' అను ననిష్టరూపము సిద్ధించును. 'ఇతరత్ర చ' అనుటవలన నింత వఱకు ననుక్తములగు పదములకు ప్రథమైకవచన రూపసిద్ధి యీసూత్రము వలనఁ గలుగుచున్నది. సూత్రమందలి 'చ' కారమువలన 'దార' శబ్దమునకు 'ము'వర్ణము కలుగదని యూహింపవలెను.

(సూత్రమందలి 'ఇతరత్ర' అనుదానికి 'ద్వితీయేతర విభక్తియందు' అని యర్థముచేసి, ద్వితీయేతర విభక్త్యర్థమున ద్వితీయా విభక్తి వచ్చునని యహోబలుఁడు వ్యాఖ్యానించి, 'హేతిని నఱికెన్,' 'హేతిచేత నఱికెన్'; 'అయోధ్య నున్నవాఁడు, అయోధ్యయందున్నవాఁడు' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నాఁడు. ఈ కార్యమేకాక తక్కినయిట్టి యితరకార్యములును,నఁగా నొకవిభక్త్యర్థమున మఱియొకవిభక్తివచ్చుట 'అన్యస్యాగ క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా' అను హలంతపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రముచే సిద్ధించుచున్నది. కావున, నీ

వాడి, మొదలగునవి కావు; పాఁడు-పాఁటి, పొఁడు-పొఁటి, యైనట్లు బొండు-బొంటి, బెండు-బెంటి, అని కావు; అంకుడు-అంకుటి, కుంకుడు-కుంకుటియైనట్లు గోడు-గోటి, చీడు-చీటి, బేడు-బేటి, యని కావు; కరుడు-కరుటి; కరడు-కరటి యగునేమో; క్రిందు-క్రింది, క్రిందటి, అయినట్లు కందు, విందులు మార్పులఁ జెందవు; ముందు-ముందటి యగునుగాని 'ముంది' యనికాదు; ప్రొద్దు-ప్రొద్దుటియైనట్లు, గుద్దు-గుద్దుటి కాదు; తిన్న-తిన్నటి; నున్న-నున్నటి యైనట్లు దున్న-దున్నటి కాదు; అన్ను, చెన్ను, తెన్ను, పన్ను, పొన్నులు కన్ను, జున్ను, మన్ను, మిన్ను, సన్ను, వెన్నులవలె నుపవిభక్తికములు కావు; మున్ను-మున్నిటి యగునుగాని 'ముంటి' కాదు: చేయి-చేతి; నూయి-నూతి; రోయి-రోతి; వాయి-వాతి యైనట్లు కూయి, డాయి, ప్రాయి, వ్రాయి, అనునవి కూతి, డాతి, ప్రాతి, వ్రాతి యను రూపముల నొందవు. కాను, పేను లు చేను, మేను, మ్రాను, లోను ల వంటివి కావు; తూపు, కపులు, మాపు, రేపు, సేపు లవంటివి కావు. 'అదరు' 'ఎదురు' వంటిది కాదు; ఆవల, ఈవల, ఏవల, ఆతల, ఈతల, ఏతల లవలె ఊయల, కోయిల, మున్నగునవి నుపవిభక్తికములు కావు; అంకిలి, అంకవి, మున్నగువానివలె ఆకలి, ఆలి, కేలి, గాలి మున్నగువానిపై నుపవిభక్తులు చేరవు. ఒడలు, కడలులపై నిత్యముచేరినట్లు అరలు, ఇసులు, కోలు మున్నగువానిపైఁ జేరదు; ఇల్లు, కల్లు, ముల్లులవలె చల్లు, ప్రోల్లు, జొల్లు, పిల్లు, పుల్లు, పొల్లులు చెంట, చోంటి, జొంటి, పింటి, పుంటి, పొంటి, అను రూపములను దాల్పవు.

ఇట్లుండఁగా నేవి యుపవిభక్తికములో, యేవి యనుపవిభక్తికములో తెలిసికొనుటకు ముఖ్యముగ వ్యవహారమును. గ్రంథములందలి ప్రయోగములును బ్రమాణములగుచున్నవి. గ్రంథములం దొక కాలమున నుపవిభక్తికములుగాఁ గాన్పించుచున్న వి యొకకాలమున ననుపవిభక్తికము లగుచున్నవి. [illegible] కాలమున ననుపవిభక్తికానుపవిభక్తిక రూపములు రెండును గాన్పించుచున్నవి. రెండును నేకకాలమున నున్నప్పుడు కించిదర్థభేదములతో వ్యవహారమున నెలకొనుచున్నవి. కవులుమాత్రము వాని కర్థభేదమును బాటింపక యథేచ్ఛముగ వాడుకొని యున్నారు.

ఉపవిభక్తులు విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్చికొనుటకు శబ్దములతోఁ గలియుచున్నను, నట్టి యుపవిభక్తులు చేరిన రూపములపై నన్నివిభక్తి ప్రత్యయములును జేరి యుండవక్కఱలేదు; ముఖ్యముగ నీ యుపవిభక్తులు విశేష్యములనుండి విశేషణముల నేర్పఱుచుటకుఁ జేరినవనియు, నట్టి రూపములను గావలసినచో విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్చికొనుటకుఁ బ్రాతిపదికములుగ నుపయోగించుకొనవచ్చుననియుఁ జెప్పవలసియున్నది.

సూత్రమున నొక్క ద్వితీయకుఁ బ్రత్యేకముగ విధిని గల్పించు టనావశ్యక ముగఁ దోచుచున్నది.)

64. తస్యాగ ప్రథమా చ జడపదానాం స్యాత్.

జడవాచకపదములకుఁ గలిగిన యా ద్వితీయారూపమునకే ప్రథమా విభక్తిత్వముగూడ గలుగును: రాజు రథమెక్కెను (రథము నెక్కెను); వృక్షమునాటెను (వృక్షమును నాటెను; మొదలయినవి.) ఇట్టి కార్యము మువర్ణాంతములగు మహన్మహతీవాచకపదములకుఁ గలుగదు: మిత్రమునడిగెను (ఈ యర్థమున 'మిత్ర మడిగెను' అని యనఁగూడదు.); కలత్రము నడిగెను. (ఈయర్థమున 'కలత్రమడిగెను' అని యనఁగూడదు.) కావుననే జడపదములకు మాత్ర మీకార్యము కలుగునని సూత్రకారుఁడు వచించెను.

65. స్తో ఉ వావౌ రై నావోః.

రై, నౌ, అను పదములకుఁ బ్రథమైకవచనమున వాని తుది యచ్చులకు వరుసగా ఓ, అవ, అనున వాదేశములుగ వచ్చును: రో, నావ.

66. స్త్రీవ ద్గ్లాః.

'గ్లాః' అనుశబ్దము తత్సమమగునపుడు స్త్రీలింగశబ్దములకువలెనే కార్యమగును. 'అనుతాం స్త్రియాం' అను వక్ష్యమాణ సూత్రముచే 'గ్లా' శబ్దముపైఁ బ్రథమైకవచనమున విభక్తిప్రత్యయములోపించి 'గ్లా'అనిమాత్రము నిలుచును.

67. భూదివో స్తు జౌ య త్తత్.

భూ, దివ్, అను శబ్దములకు సంస్కృతమునఁగల సప్తమ్యేకవచన రూపమే తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచనరూప మగును: భువి, దివి.—'భువి, దివి' అను రూపములను నన్నయ ప్రథమైకవచనమున వాడినట్లు గానరాదు: భువిన్, దివిన్, అని సప్తమ్యర్థమునందు మాత్ర మవి ప్రయోగింపఁబడునేమో. 'హృద్, సరస్' శబ్దములును భూ, దివ్, శబ్దములవంటివే: హృది. సరసి; ఇవి సప్తమ్యంతరూపములు; వీనిని దొల్లింటికవులు సప్తమియందే ప్రయోగించియున్నను రానురానవి ప్రథమయందును వాడఁబడఁజొచ్చినవి.

* ఇంతవఱకును సూత్రరచనను తత్సమపదరూపనిష్పత్తి ప్రధానముగా సాగించి యిఁకఁ దత్సమేతరరూపములఁగూర్చి చింతామణికర్త వివరించుచున్నాఁడు.

68. వాఽఽయిరవు ర్వక్రతమా.

అయి, అవు, అనునవి వైకల్పికముగ వక్రతమము (ఐ, ఔ)లగును,

ఔపవిభక్తికములు.

1. నన్నయభారతమున నున్న యీక్రిందిపదములు దరువాతి కాలమున నౌపవిభక్తికములుగ నిలిచినవి:

ఇ.

ఎక్కడ - (కళా. IV. 144) ఎక్కడిది (పాండు V. 107); ఎక్కడికి. (శకుం. పరి. II. పు. 32) ఇక్కడికి; ఎదురు (శకుం. పరి. I. పు. 8.) ఎదిరికి; (కళా. II. 41) పోరు-(నిర్వ. III. 15, 95), పోరికి; (నిర్వ. V. 27) పోరిలో; నిర్వ. II. 11 (పోరన;) VII. 20; రామాభ్యు. VIII. 18; దశావ. పు. 190; (మీఁదు)-(నిర్వ. VI. 90) మీఁదన్, (నిర్వ. VI. 42, ప్రభా II. 31) మీఁదికి, (దశావ. పు. 6.,) మొదలికి;-చోటు-చోటన్ (నిర్వ I. 44,47. II. 56; వరాహ. 143; పాండు. II. 4, 153, III. 100, IV. 81; III. 153(10),150. ప్రభా. I. 132; చోటికి(నిర్వ V. 59, 187, VI. 69; హరి.... VIII. పు. 189, శకుం. పరి. III. 48; పాండు. II. 126, V. 21, ప్రభు II. 42.) కేలు (సర్వసూ. II. 71); ముందఱ = ముందఱి? (నిర్వ. II. 41, 21. నిర్వ. V. 59; IV. 38, 155, పాండు. II. 179, ముందట (హరి. పూ. VIII. 192; కళా I. 181; ప్రభా, II. 42, (పాటు-అప్పాటన్, భా. విరా. I. 74, V. 10); ఏపాటన్నైనన్ (భా. విరా. I. 79); నేఁడు-పాండు. IV. 61 నేఁటన వండు-(పాండు. V. 230 పంటికి;) (ఉ. రా. పు. 104) ఆఁకలి; (పాండు. III. 156) ఆఁకటన్; లేఁడి (పాండు. I. 126. III. 131) లేటి; (మను VI. 75; రా. పు. 72; వరాహ. III. 33.)

అప్పటంగోలె (భా. ఆది. VI. 192); అప్పటికి (భా. ఆ. III. 263; S. I. I. VI. 1323); అప్పుడు (నిర్వ. V. 124) అప్పటికి; (వరాహ. II. 86;) అప్పటప్పటికి (భాగ. VI. 39); అప్పటికప్పటికి (భా. అను. V. 28; ఆశ్ర. I. 157; భాగవ. VIII. 210); ఇప్పుడు—ఇప్పటిభంగిన్ (భా. విరా. I. 148); ఏఱు—(మను. V. 71, వరాహ II. 53;) పికిలి—(వరాహ. VII. 59); ఎప్పుడు—(ప్రభా. V. 52, II. 55;) ఎప్పటి (భా. విరా. III. 55; ద్రోణ. I. 14).

ఏమి—(హరి. పూ. IX. పు. 212;) మాకేమిటఁగడమ (భార. అర. V. 115.)

కన్ను—(నిర్వ. VI. 80,) కంటి తెప్ప (హరి. ఉ. VII. 86.)

చన్ను—(పాండు. I. 136)

మిన్ను— (ప్రభు II. 81, 82; V. 216 శకుం. పరి. పు. 24.)

పాలు—(హరి. పూ. IV. పు. 82) పాలికి

'వాఽయ్యావూ వక్రతమా' అని సూత్రముండవలెనేమో. సూత్రమునకు సంస్కృతశబ్దమునందలి ఐ, ఔ, లు గలపదములు తద్భవము లగునప్పుడు వాని ఐ, ఔ, లు 'అయి, అవు' అని వరుసగ నవుననికూడ నర్థము చెప్పవచ్చును. అయిన=ఐన; మయిల=మైల; సయిదోడు=సైదోడు; కయిత=కైత; అవును=ఔను; తవుడు=తౌడు; సవురు = సౌరు;—కైకేయి = కయికేయి, కయిక; వ్యవహారమునఁ దత్సమైకారౌకారములను అయి, అవు లుగ నుచ్చరించుట సర్వసాధారణము: సయింధవుడు, చయిత్రము, తయిలము; సవుఖ్యము, కవుటిల్యము, గవురవము, దవుర్బల్యము, పవురుషము, మవునము; మొద.

69. ఉర్ద్వన్ద్వే రః.

ఋకారాంతశబ్దముల తుది ఋకారమునకు ద్వంద్వసమాసమందు తెనుఁగున రేఫ మాదేశమగును. ఈసూత్రము "క్షత్త్రియవంశ్యులై భువిని గావఁగఁ బుట్టిన ... మాంధాత్ర రఘుక్షితీశులు" అను నన్నయరచిత పద్యమందలి'మాంధాత్ర' అను రూపమును సాధించుటకుఁబుట్టినది. కాని,'మాంధాత్ర రఘుక్షితీశులు' అనుపాఠము తప్పయియుండును. 'మాంధాతృరఘుక్షితీశులు' అనుపాఠమే చాల వ్రాఁతప్రతులయందు కాన్పించుచున్నది, 'మంధాతృ' అనుపాఠము సంయుతాసంయుత ప్రాసమున కుదాహరణమగును. అట్టిప్రాసము ద్రావిడచ్ఛందస్సంప్రదాయమునకు విరుద్ధముకాదు. ఈసూత్రము సరియైనదైనయెడల 'మాత్రపితలు, మాత్రపిత్రలు, మాతాపిత్రలు, పిత్రపుత్త్రలు, భ్రాత్రస్వస్రలు, మొదలగు నెన్నో భాషాసంప్రదాయ విరుద్ధ రూపము లేర్పడును.

70. క్వచి ద్గకారో వః.

ఒక్కయెడ గకారము వకారమగును. వకారము గకారమగునని కూడ నీసూత్రమున కర్థముచేయవచ్చును. వైశాఖ, వేసఁగి, వేసవి (ఇది గకారమువకారమగుట కుదాహరణము); ప్రవాళము, పవడము, పగడము (ఇది వకారముగకారమగుట కుదాహరణము.) తెనుఁగున 'ఇరువురు, ముప్వురు, నలువురు, ఏవురు, ఆర్వురు, ఏడ్వురు, అను'వ' కారముతోడి రూపములు ప్రాచీనములు; ఇరుగురు, ముగ్గురు, నలుగురు, ఏఁగురు (ఐఁదుగురు), ఆఱుగురు, ఏడుగురు, అను గకారముతోడి వర్వాచీనములు.

71. న్వన్తా న్నామ్నః కుజ్ నో ర్బహువచనే.

నువర్ణాంత వైకృత శబ్దములకు బహువచన (లువర్ణ)ము పరమగునపుడా 'ను'వర్ణమునకు బిందుపూర్వక కువర్ణమాదేశమగును: కొలను, కొలఁకులు; వలను, వలఁకులు; మొద.

2. అచ్చోటు, ఇచ్చోటు, ఎచ్చోటు, అనునవి * అచ్చ(చ)టు, *.ఇచ్చ(చ)టు, * ఎచ్చ(చ)టు లుగాఁగూడ మొదటినుండియుఁ గాన్పించు చున్నవి.

అచ్చటి (ప్రభా. I. 100; II. 24, 128; IV. 14, 37, 52, 67); అచ్చటికి (భార. ఆది. VI. 297); అచ్చటన్ (భార. ఆది. III. 106; ఆది VI. 30, 85); అచటికి (భార. విరా. II. 91, V. 317; శల్య. II. 29); అచటన్ (భార. అను. IV. 438), అచటనచట (భార. శాంతి. II. 91); అచటి (భార. ఆది. III. 151. ఉద్యో. IV. 6); ఇచట, ఇచటన్ (భార. విరా. II. 30. భార. ఆర. V. 148); ఇచ్చటన్ (భార. ద్రోణ. I. 40; ఆది. IV. 26, శాంతి. VI. 219); ఇచ్చటికి (భార. శాంతి. ఆర. VII. 23; III. 502); ఇచ్చటివి (భార. శాంతి. II. 160);V. 55, 136); ఎచ్చటి (పాండు. III. 24.); ఎచ్చటన్ (భార. విరా. II. 40, శల్య. II. 54); ఇచ్చటచ్చోటన కెచ్చటన్నైనన్ (భార. విరా. I. 254);

అచ్చటు (భార. ద్రోణ. IV. 76, మౌస. I. 80);ఎచటు (భార. విరా. I. 312); ఆపుర మిచ్చటచ్చటను నాసల వచ్చితి ?

3. అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు-వీని యౌపవిభక్తికరూపములు అప్పటి, ఇప్పటి, ఎప్పటి, అనునవి. చూ. శకుం. పరి. III. పు. 54 అప్పటఁగోలెను. వీనిని బోలియున్న 'ఉప్పుడు' నకు 'ఉప్పటి' యను ఔపవిభక్తికరూపము వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది. 'చచ్చుడు' నకు ఔపవిభక్తికరూపము 'చచ్చుటి' యగునో 'చచ్చటి' యగునోనిర్ణయింపలేను. రెండురూపములును వ్యవహారమున నున్నవి. 'చప్పటికూర' అనునప్పుడు 'చప్పటి'కి ప్రథమైకవచన రూపమేమో తెలియదు; 'చప్ప' యగునా? 'చప్పుడు' ఔపవిభక్తికముకాదు.

4. 'డు' వర్ణాంతములైన యౌపవిభక్తికశబ్దములు :

'తోడు' దీనిపై మొదటినుండియు 'ఇ'త్వము మాత్ర ముపవిభక్తిగాఁ జేరుచున్నది. నా ముప్పురంతోడి జోడియగు మూర్తి (భార. విరా. I. 185); లోకంబుతోడివారు (భార. విరా. V. 201); శల్యుఁడు వానుదేవుతోడి యీనువాఁడు (భార. ఉద్యో. IV. 221); దయతోడిపాడి (భార. భీష్మ. I 41, ఆశ్ర. I.76); తల్లులతోడిపొత్తు (బాశ. శత. 37);- నేఁటి వ్యవహారమున 'ఇ' చేరునప్పుడు 'డ'కారము పరుషమగుచున్నది. 'నీతోటి వస్తాను, తోటికోడలు' మొద. తోటిబాలురతోడ నాటలాడి (రాజగో. శత. 36.)

'నాఁడు'—'మఱునాఁడు నాఁటికిన్' (ఆది. VII. 183); వ్యవహారమున 'నాఁటినాటికి, నానాటికి; నేఁడు— దీని యౌపవిభక్తికరూపము 'నేఁటి' (ఉ హరి. III. 22 లో 'నేఁడిల్లిలోన' అని యున్నది. ఎల్లినేటిలోన (నిర్వ. V 108).

72. కత్రచిన్నులోపశ్చ.

(ఆ నువర్ణాంతశబ్దములలోఁ గొన్నిటికి బహువచన లువర్ణము పరమగు నపుడా) నువర్ణమునకు లోపము కూడఁగలుగును ; మీను, మీలు ; పేను, పేలు; చేను, చేలు; మొద. సూత్రమునందలి 'చ' కారమువలన 'మీఁకులు, పేఁకులు, చేఁకులు' అను ననిష్టరూపములును నేర్పడుచున్నవి కాని, సూత్రకారుఁ డట్టి రూపము లుండునని యభిప్రాయపడి యుండఁడు.

73. సలలో ర్బిందుయుతో డు ర్వా లులయోః.

లు వర్ణముతోఁగూడిన లకారమునకు (అనఁగా పదములమీఁదనుండు -ల్లు అను సంయుక్తాక్షరమునకు (బహువచన సంజ్ఞలగు) లుల లు పరమగు చుండఁగా 'ల్లు' కు బిందువుతోఁ గూడిన డువర్ణము వచ్చును. ఇల్లు + లు = ఇండు + లు = ఇండులు, మొదలయినవి. 'కుత్రచిత్' అనునది పూర్వ సూత్రమునుండి యనువర్తించుచున్నది గనుక 'రెల్లు' = గడ్డి; కల్లు = మద్యము; పల్లు = పల్లము మొదలగు పదముల కీకార్యము కలుగదు. ఇది వైకల్పికత్వమును దెలుపు సూత్ర మనుకొని కొందఱు ఇల్లులు, విల్లులు మొదలగు రూపములు నున్న వందురు, అట్టి రూపములు వ్యవహారమున లేవు. 'గోకులమిల్లులు' మొదలగు కవి ప్రయోగములు కృతకములు. సూత్రము నందు 'బిందు' వను దానికిఁ బూర్ణబిందువని యర్థము చెప్పవలెను.

74. ఉల్లు గపి తయోర్గి పరతః.

(ఆ బహువచన లు ల వర్ణములు) పరమగుచుండఁగా (ఆదేశముగా వచ్చిన డు వర్ణము మీఁది యుత్తునకు లోపముగూడఁ గలుగును: విండులు, విండ్లు; ఇండులు, ఇండ్లు; మొద.

75. నిత్యం దారాదేశ్చ స్యాల్లో ర్లులయో రురౌ చ తత్రస్తః.

దారార్థకమగు ఆలు శబ్దము యొక్కయు నట్టి యితర శబ్దములయుఁ దుదినుండు లు వర్ణమునకును (పై రెండు సూత్రములందు చెప్పఁబడిన కార్యము, అనఁగా బిందుయుత డు వర్ణము బహువచన లు ల వర్ణములు పర మగునపుడు కలుగుటయు, నాడు వర్ణముమీఁది యుత్తునకు లోపము గూడఁ గలుగుటయు) నిత్యముగ సంభవించును. ఇది గాక (యీ శబ్దముల విషయ మున) బహువచన లు, ల వర్ణకములకు రు, ర, అనునవియు క్రమముగ నాదేశము లగును. ఆలు, ఆండ్రు, ఆండ్రన్; కోడలు, కోడండ్రు, కోడం డ్రన్ మొద. సూత్రమందు 'నిత్యం' అనుటవలన 'ఆండురు, కోడండురు' మొదలగు రూపము లుండవనియు, 'చ' అనుటవలన 'ఆండ్లు, ఆండ్లన్' అను

దీనికి 'నేఁటిమెల్లిటి (ంటి) లోన,' అనికాని 'నేఁట నెల్లిట (ంట), అనికాని, 'నేఁడెల్లిటి (ంటి) లోన' అనికాని, 'నేఁడెల్లిఁట (ంట)' అనికాని, నేఁటనెల్లి', అనికాని, 'నేఁటనెల్లిలోన, నేఁటి యెల్లిలోన' అనికాని, యన చ్చునో రాదో నిర్ణయింపలేను. ఇట్లే పాండు. IV. 61 'ఎల్లినేఁటనవచ్చు' ని యున్నది. దీనికిమాఱుగ 'ఎల్లినేఁడు వచ్చు, ఎల్లిట (ంట) నేఁటవచ్చు, ల్లిట (ంట) నేఁడునచ్చు' ఈ మొదలగు రూపములను వాడవచ్చునేమో తెలి యదు. ఎల్లిప్రొద్దున(భార.భీష్మ II 252);'ఎల్లియతనితో'—(నిర్వ. VIII. 28) వ్వట 'ఎల్లి' కళ. వాఁడెల్లి దుంకును; వాఁడెల్లినీఁకనుండును; ఎల్లి పైఁబొమొద ల్లిఁబొమొద, ఎల్లిటఁబొమొద—ఇట్టి ప్రయోగములలో నేవిసాధువులు? ల్లుండి యౌపవిభక్తికమే; 'ఎల్లుంట' ననవచ్చును (శకు.పరి. III. పు. 56 నేఁట పటనెల్లి యెల్లుంట.); నేఁటి యెల్లింటిలోనన్ (భార. విరా. V. 301); ఁటి యెల్లింటిలోపల (భాగ. X. I. 1593).

పండు—గ్రంథములలో నిది ఔపవిభక్తికమే కాని వ్యవహారమున ది యనౌపవిభక్తికమైనది. 'పండులో, పండుతో, పండుకంటె. మొద, గ్రంథములందైనను షష్ఠీవిభక్తియందు తప్ప నితర విభక్తులయందును ండు' శబ్ద మౌపవిభక్తికముగ వాఁడబడినట్లు కాన్పింపదు.

పదడు—(వరాహ. V. 52) పదటిపాలు; (శాంతి. V.) పదటఁగలుపు; దటఁగలిపి (హరి. ఉ. IV. 57); కాని, (పండితా. II) పదడుచేపట్టుదు పసిఁడి నట్లు.

మారేడు—'మారేటికిఁ బలుమాఱేటికిఁజన' (యయా. IV); (నర్సి. ా. II. 41) మారేటి; కాని (ఉ. రా. పు. 104); మారేడుఁ బంటికై.

మూఁకుడు—(పాండు. IV. 173.) శ్రావమూఁకుటన్: వ్యవహారమున మూఁకుటిలో, మూఁకుటితో, మూఁకుటికంటె' మొద. 'మూఁకుటి' అన చ్చునా?

రేగడ, రేగడి, అని శ. ర. 'రేగడి' ఔపవిభక్తిక రూపమగును. ప్రథ క వచనరూపము 'రేగడు' కావచ్చునా? 'రేగటి మన్నులు' (మను. IV); వీడు—(ఉ. హరి. 14.); వీటన్.

క్రిందు—దీనిపై కవిత్రయమువారి గ్రంథములలో 'ఇ'త్వమే యుప క్తిగఁ జేరుచుండెను. తరువాతి కాలమున 'క్రిందటి' యను నౌపవిభక్తిక పమును నేర్పడినది. కళా. II. 161, 181; కొన్నినాళ్లు క్రిందట; (ప్రభా. . 82.) క్రిందటి దినములు ,, (V. 58.) క్రిందటికి; ,, (179)

రూపములు నుండుననియు నర్థము చెప్పుటకవకాశ మున్నది. ఈ రెండు విధము లగు రూపములును నన్నయ ప్రయోగములకు వ్యతిరేకములు.

76. రో లః.

రేఫమునకు లకారమగును. 71-వ సూత్రములోని 'బహువచనే' అను పదమిం దనువర్తించుచున్నది. రేఫ మనఁగా పదము తుదినుండు రేఫ మనియే యర్థము చేసికొనవలెను; ఇదిగాక రేఫ శకటరేఫముల రెంటిని గ్రహింపవలెను. ఏఱు + లు = ఏలు + లు = ఏలులు; గోరు+లు = గోలు+లు = గోలులు; మొద. ఈ సూత్రమునకు 'లకారము రేఫమగును' అని కూడ నర్థము చేయవచ్చునుగాని యట్లు చేయుట సూత్రకారుని యుద్దేశమై యుండదు.

77. డలటా ముదితాం తస్య చ వా లుక్.

ఉదంత, ఇదంత డ, ల, ట, లంతమందుగల పదముల తుది ఉత్తు, ఇత్తులకును, వానియొక్క (అనఁగా పై సూత్రమున కాదేశముగా వచ్చిన లకారము మీఁది ఉత్తునకును వైకల్పికముగా లోపము గలుగును. త్రాడు+లు = త్రాడ్ + లు = త్రాడ్లు, త్రాడులు; తడి + లు = తడ్ + లు = తడ్లు, తడులు; చాలు + లు = చాల్ + లు = చాల్లు, చాలులు; అంబలి + లు = అంబల్ + లు = అంబల్లు, అంబలులు; పాటు + లు = పాట్ + లు = పాట్లు, పాటులు; మేటి + లు= మేట్ + లు = మేట్లు, మేటులు; గోరు+లు = గోలు+లు = గోల్ + లు = గోల్లు, గోలులు, గోరులు, గోర్లు; ఏఱు+లు = ఏలు+లు= ఏల్+లు=ఏల్లు, ఏలులు, ఏఱులు, ఏఱ్లు.

'డలటేభ్య ఉదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తు' లకు వైకల్పికలోపము; 'డలటా ముదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తులను గలిగిన డలటలకు గాని, డలటలతోఁ గూడిన యు దిత్తులకుఁగాని వైకల్పికలోపము; డలటలకు లోపమును సూత్రకారుఁ డుద్దేశించియుండఁడు. ఇట్లే 'తస్య' అను పదమువలన వైకల్పిక లోపము రేఫమునకో, దాని కాదేశమున వచ్చిన లకారమునకో, వానిపై వచ్చు అ, ఇ, ఉ, లను నచ్చులకో స్పష్టము కాలేదు; రేఫము మీఁది యుత్వమునకని వ్యాఖ్యాత లెట్లో సరిపెట్టుకొనుచున్నారు.

చింతామణియందు బహువచనమున డ, ల, ల కాదేశముగా నలఘు లకారము వచ్చునని చెప్పఁబడియుండలేదు. 'రోలః' అను సూత్రమువలనఁ గలిగిన లకార మలఘులకార మనికూడ నందులేదు. కాఁబట్టి త్రాళ్లు, తళ్లు, చాళ్లు, అంబళ్లు, ఏళ్లు, గోళ్లు, మొదలగు నలఘు లకారముతోఁ గూడిన బహువచన రూపములు చింతామణివలన సిద్ధింపవు. రలడల కభేదము తెనుఁగున

క్రిందటిగా. గ్రాంథికభాషలో 'క్రింది' 'క్రిందటి' శబ్దము లర్థభేదము లేకుండ వాడఁబడుచున్నవి. వ్యవహారమున 'క్రింది' స్థలవాచకము, 'క్రిందటి' కాల వాచకము.

పిఱుంద—(భార. ద్రోణ. III. 47. నిర్వ. VII. 76.)పిఱింది; కాని. చూ. (వరాహ. VI 10.) దొడ్డతనము పిఱుందునఁ దాల్చెన్.

తుద (హరి. పూ. VII. పు. 181.) తుదికి.

ప్రొద్దు—(కాశీ. IV. 27. VI. 24.); ప్రొద్దునకు (భోజరా. V. 336) ఎంత ప్రొద్దుకైన; వ్యవహారమున ప్రొద్దుటికి, ప్రొద్దుటితో, మొద.

మీఁదు—(వరాహ. I. 151; V. 126.) మీఁదటి (కళా. III. 85.) మీఁదన్; (పాండు. II. 162, 23) మీఁదటన్; (దశావ. పూ. 44; ప్రభా. II. 53; V. 63 మీఁదట, మీఁదిఁ ప్రభా. IV. 52) అటమీఁదటి. మీఁది, 'మీఁదటి' అనునవి ఏకార్థకములు; వ్యవహారమునను నట్లే.

ముందు—దశావ. పు. 264 ముం, దిరికి (యతి) కకుం_ర్తి కావచ్చు ను. వ్యవహారమున 'ముందిటికి' అని యున్నది.

అదను—మను. V. 96 అదనన్; పూర్వాంధ్రము: అదనున.

పదను—పదనన్ (భార. ఉద్యో. I. 293); పదనికి (భార. ఉద్యో. III. 69.)

మేను—తొలుమేనన్ (భాస్క. యు. 390.) లోను-లోనన్(భార.భీష్మ II. 17).

కెలను—(నిర్వ. V. 130) కెలనన్; (VI. 139) కెలనికిన్ (భార ఉద్యో. II. 88.) ఉత్తరాంధ్రము: 'కెలనున' అని కూడ.

మ్రాను—మ్రానన్ (భా. విరా. I. 168).

కొలను—(నిర్వ.III. 72) కొలనన్; (భార. ద్రోణ.III. 43) కొలనిందఁ పించెన్; కొలనికిడాసెన్ (భార.అర. VII. 39.); కొలని (భార.అను. III. 222)

గవను—కళా. IV. 110 (ఔప); ఉత్తరాంధ్రము: గవనున.

చేను—(చెన్నబ. పు. 22.) చేనికి; (భాగ. V. 123.) చేని.

కన్ను—కన్గంటన్ = చూచి చూచి (భాగ. VIII. 240); కడకంటఁ చూడ్కి (భార. విరా. II. 118); ఎండకన్ను గానకన్నును నెఱుంగని (భార ఆశ్ర. I. 143.)

మన్ను—నన్నయ: మన్నునన్ (ఆది. V. 236); 'మంటి' కేమ వాడియుండునో! కాని (వరాహ. II. 19) మంటన్; ఉ.రా. పు. 28 మంటిపై

నన్నియెడలను వర్తింపదు; ఎట్టి చోట్ల నభేదమో చింతామణి యెచ్చటను చెప్పలేదు. 'లో ళః' అను ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రము తెనుఁగున నెంత వఱకు వర్తించునో చింతామణి వివరింపలేదు. 'రో లః' అను సూత్ర మన్ని పదాంత 'రు' వర్ణములకును వర్తింపదు. చూ. అకరు, అగరు, అవురు, తగరు, అలరు, మొదలగు మూఁడు వర్ణములు గల పదములు; ఆరు, కారు, కోరు, కూరు, గారు, ఆఱు, చూఱు, చేరు, తీరు, తేరు, దూరు, పోరు, సేరు, మొదలగు దీర్ఘపూర్వ రువర్ణాంతపదములు.

78. సలో లోశ్చ.

లకారముతోఁగూడిన లు వర్ణమునకును (బహువచన లు, ల వర్ణకములు పరమగునపుడు లోపముగూడ వైకల్పికముగ నగును.) విల్లు+లు = విల్+లు = విల్లు (లకారమున కలఘుత్వము నూహించినయెడల 'విళ్లు'; ఇట్లే మళ్లు, కళ్లు, ఇళ్లు, చెళ్లు, పళ్లు; మద్యార్థక కల్లు శబ్దమునందును, నిమ్నార్థక పల్లు శబ్దము మీఁదను నీ కార్యము కలుగదు. 'విళ్లు' వంటి రూపములు నన్నయ కాలమున లేవు; కాని, చింతామణి దానిని సాధించుచున్నది. వ్యాఖ్యాత లీసూత్రమునకు ' పందిళ్వేసి, అంబళ్లాచి ' అను నుదాహరణముల నిచ్చుట పొరబాటు. ప్రకరణమును బట్టి బహువచనమునఁ గొన్ని పదములందు గలుగు మార్పులను గూర్చి యీ సూత్రమునకుఁ బూర్వపరములం దున్న సూత్రములు తెలుపుచున్నవి; కావున నీ సూత్రమును నట్టి కార్యమునే వివరించుచున్న దన వలెను.

" రోలో డలటా ముదితాం, తస్య చ వా లుక్ సలో లోశ్చ " అను నది యార్యాగీతి యర్థభాగమునకుఁ గొఱవడియున్నది.

79. ఔపవిభక్తిక లీనా మిల్లు గృహమళం తథైవ డుశ్చ స్యాత్.

ఔపవిభక్తిక లివర్ణాంత శబ్దముల తుది యిత్తునకు బహువచన లు, ల వర్ణములు పరమగునపుడు బహుళముగా లోపము కలుగును; అట్లే డు వర్ణమును గలుగును: కొడవలి+లు = కొడవల్+లు = కొడవల్లు (-ళ్లు?); కొడవడు+లు = కొడవడులు, కొడవడ్లు; కొడవలులు; ఇట్లే, గొడ్లల్లు (-ళ్లు?), గొడ్డడులు, గొడ్డడ్లు, గొడ్డలులు, మొద. 'డు' వర్ణమన బిందుపూర్వక డు వర్ణకమని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుటకు చింతామణి యం దాధారము లేదు.

80. అపి సంయుక్తసమాప్తౌ భూయోఽంఽఽతే లుగి ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్.

బహువచన లు వర్ణము పూర్వవర్ణముతో సంయుక్తమయి బహువచన రూపము నమాప్తమయినను నా సంయుక్తవర్ణముపై మరల లు వర్ణము కనఁబడుచున్నది. ఉదా. వింఢ్లు, వింఢ్లులు; ఆంధ్రు, ఆంధ్రులు (-రు?); త్రాడ్లు,

మిన్ను—మింటికిన్ (పాండు. IV. 298); మిన్నునకు (భాగ. X. 253); మింటి కలయంతయు = మిన్ను కలంతమట్టుకు (భార. ద్రోణ. III. 152); మింటికైనన్ (భార. భీష్మ. III. 345); మింటి (శకుం. పరి. II. పు. 24; ప్రభా. V. 216); కాని, మిన్నుఁద్రాకు (భాగ. III. 1011).

మున్ను—ఈ రూపమును నన్నయ యౌపవిభక్తికముగ వాడినట్లు గానంబడదు. 'మున్నటికి' అను ప్రయోగములు అచ్చు ప్రతులలో నున్నవి గాని యవి యన్నియు 'ముందటికి' అనియే యుండవలెనేమో. కాని 'ముందటి' (శ. ఇం. శా. V. 65.) 'మునుపటి, మునువటి' అని కూడ వాడవచ్చునా? 'మున్నిటి' (ప్రభులిం. పు. 129, నృసిం. శత. 89).

మేను—ఇది యెప్పుడును నౌపవిభక్తికమే. (నిర్వ. VI. 59) మేనన్; మను. VI. 40.) మేనన్; (కళా. IV. 162) మేనన్; (భాగ. I. 100); మఱి మేనన్. ఈ 'మేను' శబ్దము నేఁటి వ్యవహారమునఁ జాలవఱకు లోపించినది. ఈ 'మేనఁ బ్రాణము లున్నంతవఱకు' అనుటకు వ్యవహారమున 'దేహములో ప్రాణ మున్నంతవరకు' అని వాడుదుము.

మును—మునిమాపు (నిర్వ. IX. 84.)

లోను—ఇది యీ రూపములోఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది: "[illegible] వేశంబైన యాలోను సొచ్చియుండె నరకేలు పట్టుకొని [illegible]" భార. శాంతి. II); "దేవగణమున సులు [illegible] లోనుగ" (భార. శాంతి. VI); "[illegible]కోటులన్నియు లోనగు [illegible] యాహా[illegible]' (భార. అను. IV); "లోని' శ. ఇం. శా. IV. 1132, 1208). 'లోనికి' (యాలి) (మను. II. 21.)

వలను—నిర్వ. V. 23; హరి. పూ. VII. పు. 172. వలనికి; 'వలమున' అని కొన్ని యర్వాచీన ప్రయోగములు కాన్పించుచున్నవి.

చన్ను—(వరాహ. III. 92); చంటిని; (పాండు. I. 136.) చంటి.

మొన్న—దీనిని నన్నయ వాడలేదు గాని 'నిన్నటఁగోలె' (ఆది. III. 118) అని వాడియుండుటచే 'మొన్న' కూడ నాకాలమున నౌపవిభక్తికమై యుండును. (సమీ. VII. 146.) 'మొన్నమాపు' అని యనౌపవిభక్తికముగఁ బ్రయోగము. నేఁటి వ్యవహారమున 'నిన్న (మొన్న) ఉదయము' 'నిన్నటి (మొన్నటి) మాట (వాడుము); మొదలగు చోట్ల రెండు విధములుగను వాడుక గలదు.

మాపు—శకుం. పరి. III. పు. 54 నిన్న మాపటఁ గోలె (నిర్వ. VII.); మాపటికి (శకుం. పరి. III. 52); మాపటిదాఁక.

త్రాడ్లులు; తడ్లు, తడ్లులు; చాల్లు, చాల్లులు; అంబల్లు, అంబల్లులు; పాట్లు, పాట్లులు; మేట్లు; మేట్లులు; గోల్లు, గోల్లులు; గోర్లు, గోర్లులు; ఏల్లు, ఏల్లులు; ఏళ్లు, ఏళ్లులు; విల్లు (-ళ్లు), విల్లు(-ళ్లు?) లు; కొడవల్లు (-ళ్లు?) లు, కొడవడ్లు (లు), మొద.

81. కేషాంచి దుదన్తానాం నేతి విభక్తౌ వునో లుక్ స్యాత్.

కొన్ని యుదంతశబ్దములకు 'న' అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము పరమగునపుడు శబ్దము తుదియుత్వమునకును ప్రత్యయమందలి తొలి నకారపుఁబొల్లునకును లోపము కలుగును; చోటు+నన్ అనియుండఁగా ఉత్వనకారములులోపించి 'చోట్+అన్' అని నిలిచి, 'చోటన్' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే, మీఁదన్, క్రిందన్, ఊరన్, మొద. 'కొన్ని' యనుటవలన నీకార్య మాపవిభక్తిక శబ్దములమీఁదనే కలుగును; కొంగునన్, వీపునన్, మొదలగుచోట్లఁగలుగదు.

ప్రక్క, దారి, మొదలగు నదంత ఇదంత శబ్దములమీఁద 'న' వర్ణకము చేరునప్పుడును అన్, ఇన్, అనువానికిని లోపము గలుగును. వింటన్, కంటన్, వాఁకిటన్, మొదలగుచోట్లఁ గొన్ని విశేషకార్యములు గలుగును. ఇట్టివానిని చింతామణి వివరింపలేదు.

82. ఔపవిభక్తికనామ్నా మత్వం స్యా త్సప్తమి తృతీయార్థే.

ఔపవిభక్తిక శబ్దములకు సప్తమీ తృతీయార్థములందు అత్వము వచ్చును. ('సప్తమీ తృతీయార్థయోః' అని సూత్రమున నుండవలెనేమో.) అత్వమువచ్చుననిన దేనిపై వచ్చునో, యను విషయముగాని, దేనికాదేశముగ వచ్చునో యను విషయముగాని విశదము కాలేదు. 'చేయి+అ' అని అత్వమాగమముగా వచ్చుననియో, లేదా, ఇత్ స్థానమున నత్వము వచ్చుననియో లేదా 'చేతి' లోని యిత్ స్థానమున వచ్చుననియో, చింతామణి యభిప్రాయమేమియు స్పష్టముగా లేదు. ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికము తుదియచ్చు స్థానమున సప్తమీ తృతీయార్థములందు ఏకవచనమున అత్తు చేరుననియు, ఆకార్యము వైకల్పికమనియు, తృతీయా సప్తమీ విభక్తిప్రత్యయములు ద్రుత ప్రకృతికములుగావున నీయత్తును ద్రుతప్రకృతికమే యనియు నెట్లయిన నీసూత్రమున కర్థము చెప్పికొనవలెను.

83. అనుతాంస్త్రియాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ సులోపః.

స్త్రీలింగమందు తత్సమానుదంతశబ్దములకును, సమస్తమైన (దేశ్య) స్త్రీ సమశబ్దములకును, ప్రథమైకవచనప్రత్యయములగు 'డు, ము, వు' లు లోపించును (అనఁగా చేరవు.) ఉదా. సీత, గౌరి; తాత, అవ్వ; మాట; మఱఁది

మాపటిలోనన్ (భాస్క.కి. 738); మాపటి (S. I. I. IV. 659)

రేపు—రామాభ్యు. VIII. 135 'రేపటఁబట్టి) కాని, రేపునన్ (హరి. పూ. V. 202.)

ఱేపు—(శకుం. పరి. III. పు. 56.) 'నేటఱేపటనెల్లి యెల్లుంట. ఱేపటి (S. I. I. VI. 1022; IV. 659); ఱేపటనుండి (భాగ. VII. 63.)

సేపు-ఱేపు, ఱేపటి యని యున్నప్పుడు సేపు, సేపటి కూడఁ గావలసి యుండును. కాని ప్రాచీనాంధ్రమున 'సేపు'అనౌపవిభక్తికముగనే వాడఁబడి యున్నది. ఈ మాట నన్నయ భారత భాగమునఁ గానరాదు. (నిర్వ. V. 119 సేపునన్; కళా. III. 76 ఇంచుక సేపులోన (,, II. 92; IV. 148.) సేపునకు; ఉ. రా. I. పు. 26 సేపునకు ఉ. రా. I. పు. 16 సేపునకు (సమీ. V. 107. III.) సేపునకు; భా. భీష్మ. I. 50 అర. V. 394; అశ్వ. II. 89. సేపునకు (ప్రాస) కాని, రంగారా. III. 177 సేపటికి.

తూఁర్పు—తూర్పుఁటాను (S. I. I. V. 10.)

రాత్రి—రాత్రిటిధూప అవసరం (S. I. I. VI. 847.)

నడుము—ఇది యెల్లప్పుడును నౌపవిభక్తికమే. (ఆది. VI. 43; ఆర. I. 235; ఆర. II. 190) నడుమన్; (ఆది. II. 26; IV. 208; VI. 73; VIII. 269 నడుమన; I) S. I. I. IV. 102 (నడిమితోంట;)(ఉ. హరి. I. 186) నడిమిపని; (కాశీ. I. 90; VII. 186) నడిమికి; V. 104; నడిమి వరాహ. III. 8; XII. 10; నడిమికి; పాండు. II. 222 నడుమన; II. 227 (నడుమన్; ప్రభా. I. 58, 139 నడుమన్; I. 63) నడిమి; (కళా. V. 33; భాగ. I. 73) నడుమన్; శకుం. పరి. II. పు. 32. నడిమియొప్పిదము; కాని, కొందఱు కవులు దీని న నౌపవిభక్తికముగఁ గూడ వాడియున్నారు. ఉ. రా. పు. 112 నడుమునకు; కూచిమంచి తిమ్మకవి 'నడుముకు' అని ప్రయోగించినాఁడు. (చూ. చిత్రభా. III. 56.) నడుముకు.

ఏమి—(భార. ద్రోణ. IV. 114)ఏమిటన్; (భార. ద్రోణ. II. 257; V. 105; IV. 88; సర్ప. మా. I. 28; భాగ. IV. 720) ఏమిటియందు;(భార. శల్య. II. 74 ఏమిటివాఁడవు; (భార. భీష్మ. I. 48 ఏమిటివాఁడు; కళా. V. 51) ఏమిటికతల్;భార.అర. V. 385 ఏమిటఁగడమ; (భార. అర.VII. 423 అద్దేవుని యస్తమించు టేమిటన్); (భార అశ్వ. II. 185) ఏమిటనైనన్; (భా.విరా. II 214) ఎప్పుడెయ్యెడ నేమిట నెట్టు లరయవలసె నమ్మెయి నారయుము.

వెలఁది, కోఁతి, బంటు, ఆలు, పోతు, మొద. నులోపముగలుగు 'దార' మొద లగు పదము లింకను ననేక విధములైన వున్నవి. వానిని చింతామణి వివరింప లేదు. నులోపము గలుగుటయే స్త్రీ సమత్వమునకు లక్షణ మగునపుడు, స్త్రీ సమములకు నులోపము కలుగును అనిచెప్పుట నిర్వచనపద్ధతి కాదు.

84. ఏదన్తతా చ నామ్నా మన్యతరస్యా మియాన్తానామ్.

'ఇయ' అనున దంతమందుగల పదములకు ఆ 'ఇయ' కు మాఱుగ 'ఏ' అనునది గూడ వైకల్పికముగ వచ్చును: కన్నియ, కన్నె; వన్నియ, వన్నె; గోనియ, గోనె; మొద. 'ఇయము' అంతమందుగల పదముల 'ఇయము' నకు మాఱుగ 'ఎము' వచ్చుననియు చెప్పికొనవచ్చును; కడియము, కడెము; ముత్తి యము, ముత్తెము; మొద:— సూత్రమునందు 'ఎదన్తతాచ' అనియుండ వలెను; కాని, యట్లున్నచో గణభంగము కలుగును. గణభంగము కలుగునని తప్పు టుపదేశముఁ జేయుట తగదుగదా.

85. వికృతౌ సర్వే శబ్దాః క్లీబసమాః స్త్రీసమా శ్చ; నాఽన్యే స్యుః.

తత్సమేతరాంధ్రపదము లన్నియు నపుంసకలింగ సమములును స్త్రీ సమములునై యుండును; ఇతరములు లేవు. నపుంసకలింగసమము లనఁగా 'ము, వు' వర్ణకములు ప్రథమైకవచనమునఁ జేరు శబ్దములు; వేసము; అరదము, పుట్టువు. మొద. స్త్రీసమము లనఁగాఁ బ్రథమైక వచనప్రత్యయములు చేర నివి: మాట, కోట, సాగను, మఱఁది మొద. ఇతరములు లేవనఁగా పుం సమ ములు లేవని తేలుచున్నది. కాని, మగఁడు, మనుమఁడు, అల్లుఁడు, మొదలగు నవి కానవచ్చుచున్నవి. వ్యాఖ్యాతలు వీని నేకాదిగణములోఁ జేర్చుకొనవలె నను చున్నారు. అట్లు చేర్చినంత మాత్రమున వాని పుం సమత్వము పోదుగదా.

86. క్లీబసమా అమహద్వత్.

నపుంసక సమశబ్దములు మహద్వాచకములవలె నుండును. చింతామణి యందీ మహద్వాచక పదములకు విధించిన విధులే క్లీబసమములకును వర్తించు నని యర్థము.

87. స్త్రీవ్యక్తుః స్త్రీసమాః

వైకృతములగు స్త్రీ సమములు తత్సమములగు స్త్రీ లింగశబ్దముల వలె నుండును. అనగాఁ జింతామణియందు స్త్రీలింగశబ్దములకు విధింపఁబడిన విధులు స్త్రీ సమములకును వర్తించు నని యర్థము.

88. సమా స్తు సమాః.

తత్సమములు వాని ప్రకృతులకుఁ గల లింగములనే కలిగియుండును.

ఇది యజంత పరిచ్ఛేదము.

'ఏమిటి' అనునది 'ఏఁటి'గ మాఱినది:—అనఘ యిది యేఁటి తపము (ఆది. IV.); ఏఁటిమాట (అర. IV. 350; ఉద్యో. IV. 377; శాంతి. I. 361); ఏఁటిది (భార. విరా. III. 225); ఏఁటికి(భార. అర. V. 385; కర్ణ. II. 72; అను. V. 312 భాగ. 14.)

గ్రాంథిక సంప్రదాయము ననుసరించి 'ఏమిమాట; అదేమిటో; ఏదేటి; అది యేమిమాటో' అను వ్యవహార రూపముల కాధారము కనఁబడదు. కాని, వ్యవహారము తప్పించుకొనరానిది; నేఁటి కవు లిట్టి ప్రయోగములను దమ గ్రంథములలోఁ జేయుచున్నారు.

రేయి—(హరి. పూ. VIII. పు. 200;) రేయిటనుండి; (భార. సౌ. I. 28) రేయింటి తెఱంగు.

ఱాయి—(ఆది. VI. 114) ఱాతిమీఁదను; కాని (పాండు. V. 212) ఱాయివంటి.

వాయి—(వరాహ. II. 58) వాతి; వ్యవహారము:నోరూ వాయీ లేనివాఁడు; నా వాతబడ్డాడు.

ఒక్క తెరవాయి దొరకొని = ఒక నదునుఁబట్టి (హరి. పూ. VII. 81) ఱువాతన్ (హరి.పూ. V. 241); వాతివాఁడితనము (భాస్క. సుం. 201); ల్లఱాతకట్టి (S. I. I. VI. 1142); నేతిపనటులు (హరి. పూ. VI. 22); యంచేతన్ (భాగ. IV. 140); చేతియెత్తును (భార. ద్రోణ. II. 41); చేతిలువు (భార. ఉద్యో. IV. 192; ద్రోణ. IV. 9); కత్తివాతియమ్ము(భార. ద్రోణ. III. 223); పులివాతికంచె (భార. ద్రోణ. III. 127); పెడందవాతియమ్ము (భార. భీష్మ. III. 39); వెడఁదవాతి వాడితూపు (భార. భీష్మ. II. 9); నూతికప్ప (భార. ఉద్యో. IV. 196); నేతికి=నేతితో (భార. అను. V. 73.)

రాత్రి—రాత్రింటి (S. I. I. VI. 1118.)

ఎదురు—దీనిపైఁ బూర్వకావ్యములం దత్వము చేరుచుండెను. తరువాతి కాలమున రేఫమునకు ప్రథమేతరవిభక్తులందు 'ట' ఆదేశముగా వచ్చెను. (భార.ద్రోణ. IV. 261); నిర్వ. VI. 92, VII. 78; ఉ. హరి. I. 20; కాశీ. VI. 201); ఎదురన్; కాని, (కళా. III. 80) ఎదుటికడుగు వెట్టదయ్యె; III. 109 ఎదుటికే;—వ్యవహారమున 'ఎదురెదురుగా, ఎదుటివాఁడు' మొద.) నిర్వ. VII. 78 ఎదురెదురన్, 'ఎదుటెదుటన్' అని యనవచ్చునా ?

ఎసరు—ఇది యాపవిభక్తిక మనుటకు వ్యవహారమే ప్రమాణము. ఎసటి పోఁతలు; ఎసటిలో; మొద. గ్రంథములందు ప్రయోగములు మృగ్యములు.

శ్రీః

ఆంధ్ర శబ్దచింతామణౌ

హలన్త పరిచ్ఛేదః

1. ప్రథమైకవచనతుల్యం సర్వత్ర హలన్త మగుణవత్ప్రభృతి.

గుణవర్ణములో చేరని హలంత పదము తత్సమమగునపు డెల్లయెడలను ప్రథమావిభక్తియందుఁ దాని(సంస్కృత) ప్రథమైకవచన రూపమును బోలి యుండును; వాక్, మరుత్, రాట్ మొదలయినవి.

2. గుణవర్ణో ద్వితీయైకవచనతుల్యో భవే ద్వికృతౌ.

ఆంధ్రమున గుణవర్ణమందలి పదములు తత్సమము లగునపుడు ప్రథమైకవచనమున సంస్కృతమందలి యా పదముల ద్వితీయైకవచనరూపములను బోలియుండును: గుణవంతమ్, మతిమంతమ్, విద్వాంసమ్, మొదలయినవి.

3. ద్విత్వోత్వే సర్వహలాం హ్రస్వాత్.

హ్రస్వాచ్చుకంటెఁ బరమందున్న సమస్తహల్లులకును ద్విత్వమును ఉత్వమును (వచ్చును.) ఉదా. మరుత్తు, ద్విట్టు మొదలయినవి.

4. ద్విత్వంతు దీర్ఘతో బహుళమ్.

దీర్ఘాచ్చుకంటెఁ బరమందుండు హల్లులకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును; (ఉత్వముతప్పక వచ్చును) ఉదా: వాక్కు, వాకు:— కాని, రాటు, విరాటు, అను నిట్టి రూపములు గలుగవు.

5. అగుణవతాం సర్వాహలాం సోర్లోపః.

గుణవర్ణములోఁ జేరని సర్వహలంతశబ్దములమీఁదను బ్రథమైక వచన ప్రత్యయము లోపించును: ఉదా. రాట్, రాట్టు; 'రాటుఁడు' అని కాదు.

6. గుణవతాం డుమూ ప్రాగ్వత్.

గుణవర్ణములోఁ జేరిన పదములకు అజంతశబ్దములకువలె 'డు, ము,' అను వర్ణకములు గలుగును: హనుమంతుఁడు, బలవంతము; మొదలయినవి.

గోరు—'గోరన్' (వరాహ. XII. 32) అని పూర్వప్రయోగములు; 'గోటన్' అని యర్వాచీన ప్రయోగములు. (రామాభ్యు. VI. 195) గోరునకు (అనాప.)

గారు—రాజుగారి (వృషా. శత. 100); తల్లిదండ్రింగారికిన్ని (S. I. I. IV. 789); ఓబుళరాజుంగారి కొమారుండ్లు (S. I. I. IV. 279); తిరుపణి పిళ్ళంగారికి (S. I. I. IV. 282); భక్తునింగారికి (S. I. I. IV. 702); మంచెనంగారిచేత (S. I. I. V. 137) తొగ = కలువ, ఇది శకుం. పరి. II. పు. 32 లో 'నల్లతొగటరేకు' అని యాపవిభక్తికముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది.

కుదురు—కుదుటఁ గూడువెట్టి కుడుచువారలు (భార. ఉద్యో. II. 93. విరా. V. 403.)

నీరు—దీనిపై 'ఇ'త్వము చేరుటయే నన్నయభారత సంప్రదాయము. నీరున్=నీటన్ (భార.అను.I. 255); నీరిలోననుండి (ఆది. V.); నీరిలోను (భార. అను. I. 232); అర్వాచీన ప్రయోగములు: (నిర్వ. VII. 76) మున్నీటన్; (రామాభ్యు. VII. 17) కన్నీటివాన; (భాగ. VIII. 176;) పాలమున్నీటిలోపల; (భా. శాంతి.I. 207;) నీటిప్రాలు; (భార. ద్రోణ. I. 26) నడునీటన్; (భార. అను. I. 181) మున్నీటి.

తేరు—ప్రాచీనాంధ్రమున నాపవిభక్తికము: తేరునన్, తేరునందు, మొదలగు నాధునిక ప్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. తేరికూబరము (భార. భీష్మ.III. 97).

నగరు—ఈ పదమే యర్వాచీనమైనట్లు తోఁచుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగడ తొలుత దీనిని వాడినాఁడు. (హరి. పూ. IX. పు. 208) నగరన్;(మను. IV. 38; V. 54) నగరన్. ఇటీవల 'నగరున' అనియుఁ బ్రయోగములు గలవు.

నుదురు—నుదుటన్ (భాగ. VII. 61; భార. ద్రోణ. IV. 47).

నెత్తురు—నన్నయ దీని యాపవిభక్తిక రూపములను వాడలేదు. (ఉ. హరి. I. 45) నెత్తుటఁ జొత్తిల్లి;—వ్యవహారమున, అనాప.కూడ, నెత్తురు వరదలు; నెత్తురు వెల్లులు (భార. ద్రోణ. III. 103); నెత్తురుటేఱు (భార. ద్రోణ. I. 146); నెత్తుటేఱులు (భార. భీష్మ. III. 225); పెన్నెత్తుటన్ (భార. ద్రోణ. II. 251); నెత్తుటంజొత్తిల్లు (భార. ద్రోణ. II. 137.)

నోరు—దీనిపైఁ జాలకాలమువఱకు నిత్వమే చేరుచుండెను. (ఉ. హరి. III. 52 నోరన్; IV. 263) నోరుసారుండు; (వరాహ. I. 145) నోరిమాట నోరనేయుండంగ; (మను. IV. 98) నోరికి;నోరుప్రేయింతు (భార. ద్రోణ. V. ; నోరికండ (భార. ద్రోణ. II. 25; భాస్క. యు. 322) నోరికొలఁదుల్

. ఆత్మన ఇమనంతానాం డా వా.

ఆత్మన్‌శబ్దమునకును ఇమనిజంత శబ్దములకును 'డా' ప్రత్యయము వికల్పముగా నగును. 'డా' అనుదానిలో 'డ' కార మిత్తుగావున ప్రత్యయము 'ఆ' అనునది. డిత్తనుటవలన 'ఆత్మన్, గరిమన్, లఘిమన్' మొదలగు వానిలోని తుది 'అన్' లోపించి, దానిస్థానమున 'ఆ' చేరును. కావున, ఆత్మా, గరిమా, లఘిమా' మొదలగురూపము లేర్పడును.'దీర్ఘాణాం హ్రస్వస్స్యాత్' అనుసూత్రమువలన 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' అను తత్సమ ప్రథమైక వచన రూపములు కలుగును. సూత్రము ఇఁక 'డా' చేరుటవైకల్పికమని చెప్పుటచేత 'ఆత్మన్, గరిమన్, లఘిమన్' అను రూపము లట్లే మిగులును; ఆ రూపము లకుఁ దత్సమత్వమునఁ బ్రథమైకవచనరూపము లేమగునో చింతామణి తెలుపలేదు: 'ద్విత్వో్వత్వే' అను సూత్రమువలన 'ఆత్మన్ను, గరిమన్ను, లఘిమన్ను' మొదలగు ననిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి. అట్టిరూపము లేర్పడుట చింతామణికర్త యాశయముకాదు. 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' మొదలగు రూపములతోఁబాటు 'ఆత్మము, ఆత్ముఁడు, గరిమము, లఘిమము' మొదలగు రూపములును గలుగునని తెలుపుటయే యాతనియుద్దేశము. ఆ రూపకల్పనమునకు 'డా వా' యని చెప్పుటవలనఁ బ్రయోజనములేదు. 'ఆత్మము' మొదలగు రూపములు గలుగుటకు ముందు 'డా' నిత్యముగవచ్చి తీరవలెను. అట్లు వచ్చిన రూపము వైకల్పికముగ స్త్రీ సమమగునని వేఱే చెప్పవలసియుండును.

8. డు స్స్యా త్సదా రాజ్ఞః.

రాజన్ శబ్దమునకు పై 'డు' అను ప్రత్యయము నిత్యముగా వచ్చును. 'డు' అనుదానిలో 'డ' కార మిత్సంజ్ఞ గలది గావునఁ జేరునట్టి ప్రత్యయము 'ఉ' అనునది. అది చేరునప్పుడు 'రాజన్' శబ్దములోని తుది 'అన్' లోపించి తత్సమ ప్రథమైక వచనమున 'రాజు' అను రూప మేర్పడును.

9. సాన్తా దపయః ప్రభృతేః స్లోపః.

పయోగణమునకుఁ జెందని సంస్కృత సకారాంత పదములు దత్సమములగు నప్పుడు వానితుది సకారము వైకల్పికముగ లోపించును. అట్లు లోపించినరూపము ప్రాతిపదికము కాఁగా దానిపై డు, ము, వు, ప్రత్యయములు చేరును. మనము, యశము, తేజము, మొదలగునవి. ఇది వైకల్పికత్వమును విధించు సూత్రముగఁ గాన్పించుచున్నది. కావున 'ద్విత్వో్వత్వే, అను సూత్రమువలన 'మనస్సు, యశస్సు, తేజస్సు' అను రూపములును గలుగును. వీనిలోఁ గొన్నిటితుది ద్విత్వాక్షరములలో నొకటి లోపించును: 'శిరసు,

చరించెను; నోటికి మొదలయిన రూపములును జాలకాలమునుండియు గ్రంథ
లందున్నవి. తెఱనోటి నరుఁడు (ఆంధ్రనా. శత. 38).

పేరు = నామము-దీనిపై నెల్లప్పుడును నిత్వమే చేరుచున్నది. తరువాతి
లమున 'ఇటి' కూడఁ జేరినది. (వరాహ. IX. 99; V. 70) పేరిఁ;—కాని,
ండు. II. 156); పేరిటఁ (ప్రభా. I. 54); పేరిటి (భా III. 140); పేరఁ;
శాస. IX. 17) పేరిటి; (పు. 104) పేరు పేరులఁ మాఱక మను పేరితో
. I. I. IV. 700); మాఱేరిటన (S. I. I. V. 834), కృతియుగంబను
రిటి యుత్తమకాలంబు (భార. శాంతి. VI. 410), తంత్రీపాలుండను పేరి
డ (భార. విరా. I. 100).

పోరు—ప్రాచీనాంధ్రమున నొపవిభక్తికము; పోరికి (భార. ఉద్యో.
V. 206) అర్వాచీనగ్రంథములలో ననొప విభక్తికముగఁ గూడఁ గాన్పిం
చుచున్నది—వేం. పంచ. పు. 108 (పోరునకు); (సమీ. V. 104) పోరున.

పడుమఱ... పడుమటి (S. I. I. V. 147); పడుమటిజామునకు
భార. అశ్వ. IV. 221); గ్రంథములును వ్యవహారము నిట్లే.

అండఱు—(విష్ణు. పు. III. 10, 84, 104;) అండటి (పూర్వ రూపము
ండఱకు).

ఇండఱు—భారతమున ననొప విభక్తికము. (వరాహ. XI. 5) ఇండఱికి
(యతి)—వ్యవహారమున నిత్యము విప్పిక చేయును.
కొండఱు—(విష్ణు. పు. V. 41) కొండటి(పూర్వరూపము: కొండఱకు).

ఏఱు—ఎల్లప్పుడు నొప విభక్తికమే. కాని (ఉ. రా. I. పు I.) ఏ,
టను. '(యతి ప్రస్థానములు)—ఏకాన్ప్రత్తి కావచ్చును; 'కోఁజేటిపాలాస'
S. I. I.V. 131). సెలయేటి (భాగ. VIII. 49.)

మాఱు—దీనికి 'మాఱట' అను విశేషణము గలదు; మాఱట చేతులు
హరి. పూ. I. 24); మాఱటమూర్తి (భాగ. X. II. 3); అది విభక్తి
రూపముగాదు.

మాఱట రుద్రుఁడు (భాగ. IV. 107); మాఱట తనువు (భార. ఆశ్ర.
I. 77); మాఱట నోరిదానను (భార. ఉద్యో. III. 107); మాటి మాటికిఁ
భాగ. VI. 39); భార. ద్రోణ. II. 13); నుమ్మాటి జలపానము (భార.
అను. II. 285).

మనసు; మొద. పయః ప్రభృతుల తుది సకారమునకు లోపము గలుగదు. పయస్సు, వయస్సు, విహాయస్సు, మొద.

10. అన్యేషాం చ వా లు గంతస్య.

సకారాంత వ్యతిరిక్త హలంతపదముల తుది హల్లునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును: జగత్తు, జగము.

11. ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ సంస్కృతవత్ ప్రాకృతభవ వికృతి భవాః.

ప్రాకృతభవములైన యాంధ్రభాషయందు వెలసినశబ్దములు సంస్కృత సమములు సంస్కృతభవములు, దేశ్యములునగు ప్రాకృత భాషాశబ్దములను బోలియుండును.—ఇంతవఱకును సంస్కృతసమ ప్రాకృతసమాంధ్ర శబ్దముల రూపనిష్పత్తిని దెలిపి చింతామణికర్త యీ సూత్రమున నాంధ్రమందలి ప్రాకృతభవశబ్దములను గూర్చి తెలిపియున్నాఁడు.

12. వ్యతిరిక్తా భూయాంసః.

1. ప్రాకృతభాషాశబ్దములకు (వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయాదులచే) భిన్నములగు ప్రాకృతభవములును (నాంధ్రభాషయందు) అనేకములుగలవు. —లేదా. 2. (ఇంతకుముం దాంధ్రమందలి సంస్కృతసమ, ప్రాకృతసమ, ప్రాకృతభవములను గూర్చి తెలుపఁబడి యుండుటచేత) నింకను మిగిలిన (సంస్కృతభవ) శబ్దము లనేకములును (నాంధ్రభాషయందు గలవు).

13. వ్యతిరిక్తా సంప్రదాయతో వేద్యాః.

అట్టి వ్యతిరిక్తములైన ప్రాకృతభవశబ్దములుగాని, సంస్కృతభవ శబ్దములుగాని (వ్యవహార)సంప్రదాయమువలనఁ దెలిసికొనఁ దగినవి. (ఇట్లు చెప్పి సూత్రకారుఁడు సంస్కృత ప్రాకృతముల కత్యంతభిన్నము లగు కొన్నిశబ్దములనుగూర్చి కొంత వివరింపఁబూని తెనుఁగునందలి 'సర్వనామము' లను గూర్చి తెలుపఁబోవుచున్నాఁడు.)

14. దేశ్యా దస్మ ద్యుష్మచ్ఛబ్దా త్సుజసో ర్నుమూ వురూ చ స్తః.

దేశ్యములయిన అస్మత్, యుష్మత్, అను (నర్థములుగల) శబ్దముల కంటె ప్రథమైక బహువచనములందు (క్రమముగా) ను, ము; వు,రు, అను నవి వచ్చును.— సంస్కృతమున 'అస్మత్' అనిన 'మావలన'ననియుఁ యుష్మద్, అనిన 'మీవలన' ననియుఁ బంచమ్యర్థములు గలుగును. అది ప్రాతిపదికములుగా నిలుచునేని 'నా','నీ,మా, మీ' అనునర్థములను బొందును. వాని ప్రథమైకవచనరూపము లీ సూత్రమున నుద్దిష్టములయినయెడల 'అహమ్' 'త్వమ్'

కొందఱు—(వరాహ. XI. 130) కొందఱి—చూ. ఇందఱు.

ముందఱు—'ముందఱు మఱంది' (S. I. I. IV. 667)= ముందఱి.

ముందఱ (-ఱు?)—(కాశీ. IV. 288; వరాహ. III. 23) ముందఱికి (యతి), (ప్రభా. II. 29) ముందఱి; (పాండు. IV. 224.)ముందటికి (యతి.); (భాగ. II. 179 III. 169)ముందట;ముందటి దెసను. (భా.ద్రోణ.III. 47).

'ఇఱి కౌఁగిటన్'—(నిర్వ. V. 132) 'ఇఱు' అను రూపముగలదా? 'ఇఱియు' లో 'యు' లోపించినదా?

•అఱ్ఱు—దీనికి సప్తమియందు 'అరతన్' అని రాఘవపాండవీయములో రూపమున్నది. శ్లేషకు కద్యూర్తి.

ఇట్లే వసుచరిత్రము (I) న 'కొఱతంబడున్' అని 'కొఱ్ఱు' కు సప్తమియందు శ్లేష కద్యూర్తి; 'అఱుతి తులసిపూసలు'(భాస్క. బాల. 75); 'పస్సుం బఱితి' (S. I. I. V. 147); వెలుదుఱితిన్ ('వెలుదుఱుతన్' అనుటకు — S. I. I. V. 151); గంగకఱుతి (S. I. I. IV. 662); పఱ్ఱు—పఱదన్ (-'తన్'కాదు—భార. శాంతి. III. 56); మిఱుతన్ (భార. శాంతి. III. 307.)

వెనుకల (వరాహ. VI. 31) వెనుకటి; ప్రభులిం. పు. 145. వెనుకటి కన్న.

అవుల—ఔప విభక్తికముగాదు; అవులన్ (భార. శాంతి. V. 395, II. 45.)

ఆవల—(నిర్వ. V. 4.) ఆవలి మోము చేసికొని; అవ్వలన్ (భాగ I.)

అవ్వల—(భాస్క. యు. 4.) అవ్వలిపని; అవ్వలన్ (భాగ. I. 327); నెవ్వలిసన్న (సుమా. భా. II. 12, 169, 179);

కడపల—(మను. IV. 115) కడపలన్; వ్యవహారమునను గొన్ని గ్రంథములందును కడపటన్ (ఉ. రా. పు. 60).

• దాపల—దాపట (భార. భీష్మ. II. 42; అను. II. 310 ద్రోణ. III. 471); దాపలిచేయి (భా. విరా.I. 211); దాపలికొమ్ము (భా.భీష్మ. II. 98);

మునుపల—(వరాహ. IX. 3) మునుపట; (కళా. V 11, ప్రభా. I. 67) మునుపటి.

'మోసల'—ఔపవిభక్తికము కాదు. మోసలన్ (భాస్క. బాల. 94);

లోపల—(నిర్వ. VI. 35) లోపలి కొలువున; (భాగ. X. రుక్మి.)లోపలి సౌధంబు; కోటస్థలంబులోపలి యల్లకగడ్డగ్రామం (S. I. I. IV. 981);కడుపులోపలిబిడ్డ (భార. అను. I. 113); నగళులలోపలి (విరా. I. 139;) హరవి III. 7) లోపటి; (ప్రభులిం. పు. 114) లోప, లికి (యతి, ప్రాస.)

అను నర్థములను గ్రహింపవలెను. ఈ మూఁడర్థములలోను బంచమ్యర్థకరూప ములు సూత్రకారుఁ డుద్దేశించినవై యుండవు. ఇఁక దేశ్యా స్మద్ యుష్మ చ్ఛబ్దములు 'నా, నీ' యనునవికాని, ఏ(నే)ను, ఈ(నీ)వు, అనునవికాని కావలెను. సూత్రకారుఁడు సాధింపవలసిన రూపములు ప్రథమైక వచన రూపములగు 'ఏ(నే)ను, ఈ (నీ) వు' అనునవి కావున సూత్రమందలి దేశ్యా స్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములకు 'నా, నీ' అనియే అర్థము చెప్పవలెను. 'నా, నీ' అను పదములు ప్రాతిపదికము లని ముందుగ తెలిసియుండినఁ గాని యీ సూత్ర మునకును ముందుసూత్రములకును నర్థమును వివరించుట కష్టము. 'నా, నీ' పదము లస్మద్యుష్మ దర్థకములని యెచ్చటను జింతామణియందు చెప్పఁబడి యుండలేదు. ప్రస్తుతసూత్రమువలన నాను, నాము; నీవు, నీరు; అను ప్రథ మైక బహువచన రూపములు క్రమముగా దేశ్యా ద్యుష్మచ్ఛబ్దముల కేర్పడు చున్నవి.

15. న్ను మ్ము ర్హ్రస్వశ్చాదే రమి శసి చ.

ద్వితీయైకవచనమున 'న్ను' అనునదియు, ద్వితీయా బహువచనమున 'మ్ము' అనునదియు 'నా, నీ' లపైఁ జేరును; అట్లు చేరునప్పుడు 'నా, నీ' లకు హ్రస్వము గలుగును; ఇందువలన 'నన్ను, నమ్ము; నిన్ను, నిమ్ము' అనురూపము లేర్పడుచున్నవి. (సూత్రమునాదిని 'న్ను' అని యెట్లుచ్చరింపవలెనో తెలియకున్నది. వాక్యాదిని భిన్నవర్ణ సంయోగముగల సంయుక్తాక్షరముల నుచ్చరింపవచ్చునుగాని, ద్విత్వాక్షరముల నుచ్చరింప వీలులేదుగదా.)

16. అన్యతర లుక్చ యుక్తస్య.

ఈ 'న్ను, మ్ము' లను సంయుక్తాక్షరములలో నొక (హల్లు) లోపించు టయుఁ గలదు. (లుక్ అనునది హల్లునకే వర్తించునుగాని యచ్చునకుఁ గాదని యనుకొనవలెను.) ఇందువలన 'నను, నము; నిను, నిము'; అను రూపము లేర్పడుచున్నవి.

17. కి ర్ఙ్స జమః.

షష్ఠ్యేక బహువచనములందు వీనిపై 'కి' వర్ణకము చేరదు ('కు' వర్ణ కము చేరునని యభిప్రాయము. 'జమః కు రనితామ్' అను సూత్రమువలన నిదంతములపై 'కు' చేరదనుటచే 'కి' చేరునని తెలియుచున్నది. కావున 'నీ' అనుదానిపై 'కి' చేరి 'నీకి' అను రూపమేర్పడదనియు, 'నీకు' అనియే యేర్పడు ననియు నీసూత్రము నభిప్రాయ మయియుండును. 'అనితామ్' అనుటవలన హ్రస్వ ఇకారమునే గ్రహింపవలసి యుండుటచేతను, 'ఈ' కారమని త్తే కావు నను బ్రస్తుతసూత్ర మనావశ్యకమనియే చెప్పవలెను.

వలపల—(ఉ. రా. పు. 168) వల్లపటనుండి; వలపట (భార. ద్రోణ. I. 47; విరా. IV. 249; భీష్మ. II. 42 అను. II. 310) వలపలిదిక్కు-భార. విరా. I. 291).

ముంగల—(భాగ. 105, వృషా. శత. 96.) ముంగలన్.

వెలుపల—(వరాహ. XI. 7.) వెలుపటి కొలువు; (పాండు. III. 150) లుపటికి.

మఱును—మఱునునాఁడు (వేం. పంచ. పు. 106); 'మఱునల్'కు ఱునటి' యని షష్ఠీరూపము.

లివర్ణాంతములు:-ఆఁకలి (వరాహ. VII. 199); ఆఁకటి ప్రొద్దు (భా. రా. II. 215); అఁకంటన్. (XII. 24) కొడవంటన్; (II. 45) కొడవంటి; శా. III. 100) కవుంగిట; (భాస్క. సుం. 14 నిర్వ. V. 132) కౌఁగిటన్; సును. III. 110) కుఱుఁగుటన్; (నిర్వ. VII.83) చంకిటన్;-కాని,(నిర్వ. VII;) చంకన్; (ప్రభులిం. పు. 178) చిమ్మిటుంపెలు ('చిలిమిటుంపెలు' అన చ్చునా?) (మను. III. 75) చెంగటి; (భాగవ. I. 16: శకుంతల. II. పు 38) ంగటన్; (ప్రభా. V. 179) చెక్కిటన్; (భాస్క. సుం. 13.) పుడిసిటి లో న్;(మను. IV. 92) తిరుగలి (తిరుగటన్' అనవచ్చునా; ప్రయోగములు ఇవ్వవ రము: తిరగలి కొట్టుటకు;) (భాస్క. బాల. 668) నాఁగటన్; (ఉ. హరి. 10.) (నాఁగటన్; హరవి. II. 27.) పుక్కిటి; (భా. శాంతి. III. 209.)పొది టన్; ముంగిటి పందిటిరాట; (పాండు. V. 236 ప్రభా. III. 02) మఱునటి; (వరాహ. VIII. 40); రోఁకంటన్; (ఉ. హరి. I.) లోఁగిటన్; (కళా.VI. 129; నిర్వ. II. 5)వాకిట; (భా. శాంతి. V. 320 భాస్క. కి. 135) వాకిటికి; (భార. ద్రోణ. II. 270)వాకిటఁ బుచ్చును (పాండు. V. 233, 242) ముంగిటికిన్; (ప్రభా. IV. 132) సందిట; (దశావ. పు. 277 రగట) పుక్కిటి సాము (హరి. పు. I. 4); తఱుఁగలి మెఱుఁగులు(భార. విరా. 294), పిడికిటి పోటు (భాగ. I. 168); దోఁగిటన్; (భార. శాంతి. V. 5) 'పట్టిలి' సప్తమీ విభక్తికమా? పట్టిటన్ అన వచ్చునా?

లువర్ణాంతములు—కాలు (ఉ. హరి. I. 96) కాలన్-ఎప్పుడును నా విభక్తికమే. ఈఁగకాలియంతయేనియు (భార. శాంతి. II. 335); నలుగాలి నన్(భార. శాంతి. I. 71); నొసలు(దీనికి 'నొసలి' పూర్వరూపము; 'నొసటి' ర్వాచీనరూపము, ఆఱువుపాలిసమానము (భార. అను. V. 34:) పాలివాఁడు భార. ఆశ్ర. I. 88) పాలికిన్; (భాగ. III. 19) పాలిటి; (భాగ. I. 521; ండు. III. 188) నొసలిలోపలి; మేలిచీరలు (భార. అను. IV. 359); మేలు

18. ప్రథమాయా మే దస్మదః.

'అస్మద్' అను సంస్కృత శబ్దముస్థానమునఁ దెనుఁగునఁ బ్రథమైక బహువచనములందు దీర్ఘమయిన ఏకారము నిలుచును: ఇందువలన 'ఏను, ఏము' అను ప్రథమారూపము లేర్పడుచున్నవి. లేదా. 'నా' అనుదానిలోని 'ఆ' కారమున కేత్వము కలిగిన దనుకొన్నయెడల నేను, నేము, అను రూపము లేర్పడును.

19. ఏతయో ర్బహుత్వే మః.

ఈ సూత్రమునకు రెండు విధములుగ నర్థము చెప్పవచ్చును. (1) ఆ రెండింటిలో (అనఁగా ప్రథమైకబహువచన రూపములలో) బహువచనరూపమునవచ్చిన 'ఏత్' అనుదానికి మకారము చేరును. (అది పూర్వమందు చేరునా, పరమందుచేరునా యను విషయ మీ సూత్రమువలనఁ దెలియదు; పూర్వమందేయని యనుకొందము.) ఇందువలన 'మేము' అను రూప మేర్పడుచున్నది. (2) ఆ రెండింటికిని (అనఁగా అస్మద్, యుష్మద్, అను శబ్దములకు) బహుత్వమున (నన్నివిభక్తులందును) 'మ' కారము వచ్చును. మకార మాగమాక్షర మనుకొన్నయెడల 'ఏము' శబ్దమునుండి 'మేము' అను రూపము కలుగును. ఆదేశముగావచ్చిన దనుకొన్నయెడల 'నేము' అను దానిలోని నకారమునకు మకార మాదేశమైనదని చెప్పవలెను. కాని, మీరు అను రూపనిష్పత్తి కది 'న' కారమున కాదేశముగ వచ్చినదని యనుకొనవలెను. ఇట్లే తక్కిన విభక్తులయందును నాయారూపముల నూహించుకొనవలెను.

అస్మచ్ఛబ్దము.

	ఏక.	బహు.
ప్ర.	ఏను, నేను	ఏము, నేము, మేము.
ద్వి.	నన్ను	మమ్ము
తృ.	నా చేత (మొద.)	మా చేత (మొద.)
చ.	నా కొఱకు (కై)	మా కొఱకు (కై)
పం.	నా వలన (మొద.)	మా వలన (మొద.)
ష.	నా (కు మొద.)	మా (కు మొద.)
స.	నా యందు	మా యందు

(ఇదియాపవిభక్తికమే; కాని; (శకుం. పరి. III. పు. 60 భార.అను. IV. 326; మేలునకు), ఆోలు-ఆోలన్ (భార. విరా. V. 35; హరి. పు.V. 243); పగలు (నన్నయ: పట్టపగల, సభా. II. 299; తిక్కన: పట్టపగలింటి సూర్యుని పగిది; (ఉ. హరి. I.152) పగటి భానుఁడు; (భార. సౌ. I. 146) పగలింటియాహవము; 'పగటి' అర్వాచీన రూపము: (దశా. పు. 127) పగలిట; పట్టపగలింటి సూర్యుని పగిది (భార. కర్ణ. III. 18); మొదలు-పూర్వపు ఔప. మొదలి, మొదలింటి; అర్వా. రూపము మొదలిటి (ఉ. రా. I. పు. 11.) మొదలింట నుండియున్ (భార. విరా. II. 169); చెలియలికట్ట (భార. ద్రోణ. I. 202). వెలికి (భాగ. III. 702); జట్టసత్త్రేలనుం జూపవచ్చునే (భార. ద్రోణ. II. 304); చెలియలికి (భార. ద్రోణ. II. 140); చెలియలికట్ట (భార. భీష్మ. II. 217; III. 247 ద్రోణ. I. 202); సవతాలిప్రజలు వుందనేర్తురే(భార. భీష్మ. I. 168,) చదలికి (భార.అర. VII. 21; మోడ్చుఁగేలితోన్ (భార.అను. IV. 443)-ఈపాఠమునరిమైనచో 'కేలు' ఏకవచనమగును.

ఇట్లే, (దశావ. పు. 127) రాత్రిట; (పు. 143) పక్కట; (కాశీ I. 5) పాలియు, ఋషులపాలిటివే యింతిలేసిపనులు; మొలనూలిమణులు (భార. శాంతి. II. 133; ద్రోణ. VI. 231); పొత్తినూలి వువ్వు (భార. అను. V. 230).

అంత, ఇంత, ఎంత, లు నన్నయభాషలో నౌపవిభక్తికములు కావు. వీనిపై నర్వాచీనకాలమున'ట' వర్ణ మాగమముగా వచ్చెను. (ప్రభా. IV. 116) అంతటను; (V. 192,) అంతట (కళా III. 160) అంతటివాఁడు; (హరి. పూ.VIII. పు. 183.) అవి యంతటియందున్; (VIII. పు. 181)ఇంతటి తోడ;(ఉ. హరి. I. 123) అంతటలో; (నిర్వ. II. 99) అంతటికి; (సర్వ. మా. I. 39. ఇంతటికన్న; (వరాహ. X. 92) ఎంతటి పని, (ప్రభా. II.55) ఎంతటి,- అంతన్, మొదలగురూపములనుగూడ నర్వాచీనకవులు వాడిరి. (ఉ. హరి. I. 10) అంతనుండి; (ప్రభా. IV. 117) అంతన్ = అంతటన్; (కళా. I. 142) అంత కంతకు=క్రమముగా; (విక్రమా. IV. 17) నీరజాననుం డెంతకు నేరఁడు; (విజ. I.) అంతనుం డిన్నాల సన్నగిల్లె.

అర్వాచీనకాలమున-టివర్ణ ముపవిభక్తిగాఁ జేరిన కొన్ని శబ్దములు, (ఉ. హరి. IV. 28) తెల్లంటి చీర (చూ. నల్లటి, ఎఱ్ఱంటి, పచ్చటి; పచ్చటి (ని) ఆకుఁ 'పచ్చాకు' వేఱు.) తెల్లటిగాన్=తెలియునట్లు (భాస్క. యు. 383) తొల్లి-పూర్వకాలపు ఔప. రూపము 'తొంటి' (భార. విరా.I. 96); తొల్లిటి (భాగ. I. 241; ప్రభా. III. 120); తొల్లింటిపెద్దలు' మొద. అర్వాచీన

యుష్మచ్ఛబ్దము.

ఏక.	బహు.
ప్ర. నీవు	మీరు
ద్వి. నిన్ను	మిమ్ము
తృ. నీ చేత (మొద.)	మీ చేత (మొద.)
చ. నీ కొఱకు (కై)	మీ కొఱకు (కై)
పం. నీ వలన (మొద.)	మీ వలన (మొద.)
ష. నీ (కు మొద.)	మీ (కు మొద.)
స. నీ యందు	మీ యందు

చింతామణిప్రకార మేర్పడిన పై రూపములలో 'నేను' అనుదానిని నన్నయ వాడలేదు. ఆతని కాలమున కింకను 'ఏను' అనురూపమే కాని, 'నేను' అను రూపము కలుగలేదని తోఁచుచున్నవి. 'ఈవు, ఈరు, ఈరలు, మీరలు' అను రూపములు నన్నయ భారతమునఁ గానవచ్చుచున్నది. వానికిఁ జింతామణియందు గతి కానరాదు.

20. హ్రస్వే టాదౌ నమవాన్ ద్వయవ ద్వచనద్వయేఽన్యయో రాత్మా.

ఆత్మార్థక దేశ్యసర్వనామమగు 'తా' అనుదానికి తృతీయాదివిభక్తులందు హ్రస్వము కలుగఁగా నా హ్రస్వ 'త' వర్ణముపై నేకవచనమున 'న' వర్ణమును, బహువచనమున 'మ' వర్ణమును చేరి, 'తన, తమ' అను రూపము లేర్పడును. ఆ యా విభక్తి ప్రత్యయము లా రూపములపై జేరును. తక్కిన విభక్తులందు, అనఁగా ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులందు దాని రూపము లస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములకువలె గలుఁగును: తాను, తాము; తన్ను, తమ్ము, ఈవిధి తుదియక్షరముల విషయముననే ప్రవర్తించును; అస్మచ్ఛబ్దమునకు విధించిన యా ద్యక్షరమునకు గలుగు మార్పులు 'తా' శబ్దమునకు రావు. 'తమరు' అను రూపము చింతామణివలన సిద్ధింపదు.

21. భూయ ఉభయార్థవాచీ యఃకశ్చి ద్భవతి నిత్య బహువచనః.

మరల నస్మ ద్యుష్మదర్థముల రెంటిని దెలుపు నొకానొకటి (సర్వనామము) ఉన్నది. అది నిత్యబహువచనము: మన.

22. తస్య జసో ము శసో లశ్.

దానికి ప్రథమాబహువచనమున 'ము' వర్ణమును, ద్వితీయా బహువచనమున 'ల' వర్ణమును గలుగును: మనము, మనల (న్).

పములు. తొలుత, తొలుతటి, తొల్తటి,' మొదలగు నామవిభక్తికరూప
ములు పిరువాతికాలమున వచ్చినవి. (ప్రభులిం. పు. 164) తొలుతటి;
రా. VII. 67) తొల్తటి; మొద. కాని, తొలుమేనను ('పాండు. IV. 56.) —
: దీని పూర్వరూపము 'పంగిలి' యగునేమో. (మను. IV. 110) పంగటి
?. వ్యవహారమున 'పంగిరించు' = పంగలించు ? (వేం. పంచ. పు. 106.)
చటి.

సంఖ్యా వాచకములు.

ఒంటిని (శు. రా. I. పు. 13); ఒకటిచే (కళా. V. 27); పదునొకొంటి
లు (పాండు. III. 191); తొమ్మిదింటితెక్కలు (పాండు. III. 179);
టితెక్కలు (పాండు. IV. 5); రెంటిని (మను. IV. 42)-'రెండింటిని'
మనర్పాచనము; (విష్ణు. పు. I. 57.) నలుగురికి. (I. 60.) ముగురికి)
ను. II. 4.) ఇద్దరికి; నాలుగిటికి (కళా. V. 27)- 'నాలుగింటికి' ఇంకను
పాచనము; డెబ్బదిటు (శు. హరి. I. 46);-'ఇదిటు' యనవచ్చునా ?-పన్నింటిని
హరి. I. 140); పన్నింటిననులు (విష్ణు. I. 63); పన్నింటి (పాండు.
212); కొన్నింటినాళులు (హరి. పూ. VIII. పు. 202)

కొంటి—ఇది ప్రభులిం. పు. 170 లో నామవిభక్తిగా యిడంబడ
'కొంటకి'

కాను—ఇది షష్ఠీవిభక్తియేమో ? కానర్లుటకోమదున్నది.

చవిలు (భా. చవిలకి; హరివి. 136. చవిలునకు);
ప్రమాలకి - దీనికి ప్రథమైకవచనరూపమేమో ? ప్రాలు ?

కడ—ఇది షష్ఠీవిభక్తికముకాదు; కాని, అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ,
పవిభక్తికముగ నున్నవి: ఎక్కడదానవు (భా. విరా. I. 90), ఎక్కడమాట
ర. విరా. I. 281); భయమునాకెక్కడ (భా. ఉద్యో. IV. 216.)
కడకు (భా. ఆది. VI. 114, 160, ఉద్యో. III. 310; భాగ. V. I.
); దీనికి ప్రథమైకవచనరూపము 'అటకల' అనునది. 'అటకట' అనియే
తప్రతుల పాఠము. ఈ పాఠాంతరములను గుర్తించియు 'అటకలి' యను
పము నూహించియు 'అటకడకు' అని యేల ముద్రించిరో తెలియదు.

వాడ—దీనిపై ప్రథమేతరవిభక్తియగు ద్వితీయకు మాత్రము చేరి,
రమునకు బహుళత్వముకలుగకున్నరూపము శాసనములందు గలదు:
డనాతవాడిలోని (S. I. I. VI. 237.)

కట్టు—'ఆడుకట్టకు' (విరా. I. 228), ఇచట 'కట్టు' షష్ఠీవిభక్తికము
ప్రయోగింపబడినది.

23. ప్రాగ్వత్సర్వం భిసాదికేఽన్యత్ర.

దాని తృతీయావిభక్తులందలి బహువచనము అస్మద్యుష్మచ్ఛబ్ద ములకువలె నుండును. మనచేత, మనకొఱకు, మనవలన, మనకు, మనయందు.

24. కవిభల్లటైరిక్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే హ్యాము.
ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాన్తాదయోఽపి కథ్యన్తే.

క్రియలలోను నామపదములలోను గల ఉత్తునకు లోపము కవిభల్ల టులచేతఁ గోరఁబడుచున్నది. వికృతి (యగు నాంధ్రభాషలో) ప్రథమైకవచన మాత్రమందు నకారము మొదలగున వంతమందుగల పదములును జెప్పఁ బడుచున్నవి.

'కవి భల్లటులు' అనువారు ప్రాచీన వ్యాకరణాచార్యులని యహోబలుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇందువలన నాంధ్రశబ్ద చింతామణికిఁ బూర్వమున నాంధ్రవ్యాకరణము లున్నవని తెలియుచున్నది; కాని, యీ కవిభల్లటు లెవరో యేకాలపువారో యెట్టి వ్యాకరణములను రచించిరో యించుకయుఁ దెలియదు. ఈ 'భల్లట' అను పురుష సంజ్ఞావాచక పదము 'మమ్మట, లొల్లట' మొదలగు కాశ్మీర సంస్కృతకవుల పేళ్లను బోలియున్నది. తెనుఁగువారి కిట్టి పేళ్లింతవఱకును గానరాలేదు. 'భల్లట' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచక మగునా? అగు నేని 'కవిశ్రేష్ఠులచేఁ గోరఁబడుచున్నది' అను వాక్యమువలనఁ జింతా మణికిఁ బూర్వ మాంధ్రకవి 'శ్రేష్ఠు' లుండెడివారని తేలుచున్నది.

'క్రియలలోను నామపదములలోను ఉత్తునకు లోపము' అనఁగా నా లోప మాయాపదముల ఆదియందున్న యుత్తునకో మధ్యమందున్న ఉత్తునకో, యంతమందున్న ఉత్తునకో స్పష్టము కాలేదు. ఆదియందున్న యుత్తున కయి నచో 'పురువు, ప్రువ్వు; కురుడు (కన్న.) క్రుడ్డు, గ్రుడ్డు' మొదలగున వుదా హరణములగును; మధ్యమమందున్న యుత్తునకన్నచో అపుడు, అప్డు, నేరుచు, నేర్చు, మొదలగున వుదాహరణము లగును. ఇట్టివానిలోఁ గొన్ని 'శత్రర్థే తూత శ్చో నోః' 'పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే ష్టూతః' 'ప్రథమా వైభక్తిక మోః' అని సంధిపరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పఁబడియున్నవి. ఇట్టి చోట్లనే యుల్లో పము చింతామణికర్త కిష్టమైనను 'గవిభల్లటులు' ఇతరస్థలముల యందును నాలోపమున కిష్టపడుచున్నారని యర్థము తేలుచున్నది. ఉల్లోపము పదముల యంత్యోత్తున కన్నచో 'చేయుచున్నాను, చేయుచున్నాము; చేయుదును, చేయుదుము; చేయఁగలను, చేయగలము; చేయఁబడుదును, చేయఁబడుదుము; చేయను, చేయము; చేయుచున్నావు, చేయుచున్నారు; చేయుదువు, చేయు దురు; చేయఁగలవు, చేయఁగలరు; చేయఁబడుదువు, చేయఁబడుదురు; చేయవు,

చక్కటి=ప్రక్క, దగ్గరతావున, ఇది ప్రథమైకవచన రూపము కాదు; ఈ చక్కటి నిలుతము (భార. విరా. I. 156); ఇచట సప్తమీవిభక్తిరూపముపలె కాన్పించుచున్నది. అయిన దాని ప్రథమైకవచన రూప మికారాంతమైయుండవలెను. 'చక్కటి' అను షష్ఠీరూపము కూడఁగలదు. ఇది తొలుత 'ల' కారంత పదమై 'చక్కల్' అనియుండవలెను. పూ. వెనుక (ల్)+ఇ=వెనుకటి.

దర్భగంటిని (భార. శల్య. II. 160)- 'దర్భగంటను' అనియుండవలెనేమో. అయిన దీని ప్రథమైకవచన రూపము 'కంటు' అగును; ఇది 'కన్ను' అనుపదమునకు రూపాంతర మగును.

పాపటను (భార. విరా. I. 228)-'పాపట' అనునది ప్రథమైకవచనరూపమగునా? దీని ప్రథమైకవచన రూపము తొలుత 'పాపల్' అయియుండును; దీనికి 'పాపటను' అనునది సప్తమ్యేకవచనరూపము. కాని, 'పాపటి' అనుషష్ఠీరూపమునకుఁ బ్రయోగము కానరాదు.

పట్టు—'బంటి' (మొ. పిక్కబంటి, మొద.) అనునది 'పట్టు' అను దాని షష్ఠీవిభక్తిరూపమై యుండవలెను. పట్టు+ఇ=పట్టి= * బంటి=(సరళాదేశము) బంటి. ఇంతబంటి (ఉ. హరి. V. 26) మొద.

పోలె రూ. పోల్+ఇ=పోలి; పోణ్+ఇ= * పోణ్ణి-* బోణ్ణి=(సరళాదేశము) బోణ్టి=బోంటి; 'వంటి' 'బోణ్టి'కి రూపాంతరమా? లేక 'వలె'కు మూలమయిన * వల్=వణ్=వణ్+ఇ=* వణ్ణి=వంటి అని రూపసిద్ధిఁ గల్పింపవలెనేమో: పిట్టవంటి (పాండు. III. 2;) అటువంటి (పాండు. IV. 145; V. 238) ఎటువంటి (పాండు. IV. 160); మావంటి (పాండు. V. 43); కల్పకంబువంటి (పాండు. V. 197); ఆయువంటి, జాతివంటి, (పాండు. V. 212); 'వంటి' అర్వాచీన గ్రంథములందున్నది; 'బోంటి,' 'బట్టి' (భార. ఆర. V. 115) అనునవి ప్రాచీన గ్రంథములనున్నవి.

చట్టి —ఇది అవ్యయము; 'చట్టు' కు సప్తమ్యేకవచన రూపమై యుండును. 'చట్టన'=చటక్కున, అని ప్రాచీన గ్రంథములం దున్నది. నేఁడు 'చట్టున' అని వ్యవహారము. 'చట్టిన' అని యూపవిభక్తికముగ (భార. ఆర. IV. 317) లో ప్రయోగమున్నది. మానార్థక ప్రత్యయము '-ఎడు'లోని 'డ' కారమునకుఁ బరుషత్వమును ఇకారమునుగాని; షష్ఠ్యర్థమునై ఇటి, ఇంటి, అనునవి కాని చేరుచుండును: అద్దెటికి, అద్దెంటికి, అద్దెడిటికి, అద్దెడెంటికి; ఇట్లే తవ్వ, సోల, మాడ, మణుగు, వీసె, రూపాయి, అణా, పావలా, దమ్మిడీ మొదలయిన యనేకశబ్దములపై నేఁడీ విభక్తి కార్యములు గాన్పించుచున్నవి; పూర్వ కాలపు శాసనములందును నిట్టివాని కుదాహరణములు గలవు.

చేయరు; చేయుచున్నాఁడు, చేయుచున్నారు; చేయును, చేయుదురు; చేయఁగలఁడు, చేయఁగలరు; చేయఁబడును, చేయఁబడుదురు; చేయఁడు, చేయరు —అను నిట్టి క్రియాపదముల తుది యుత్తు లోపించినచో చేయుదున్, చేయఁగలన్, చేయన్; చేయున్, చేయఁబడున్' మొదలగు కావ్యస్థ రూపము లేర్పడును. అవహోబలాదులు 'రు' వర్ణకాంత క్రియాపదముల తుది రు వర్ణము నుత్తునకు లోపము నూహించి 'చూడర్జనులు, వత్తుర్ఘనులు, ఎట్లు సహింతుర్' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నారు. ఇట్టివి కొన్ని కవిప్రయుక్తములు. వ్యవహారమున నీ లోపము మఱికొన్ని క్రియలయందును గలుగుచున్నది. 'చేస్తు(యుచు) న్నాన్ (-మ్, వ్,-ర్) మొదలయిన పలుకుబడులు లోకమున నిత్యమును వినఁబడుచున్నవి. ఇట్టి వ్యావహారిక రూపములకు గతి కల్పించుటకును నీ సూత్రము పుట్టియుండునేమో. 'వస్తు (చ్చుచు) న్నాడ్' వంటి పలుకుబడి తెనుఁగుదేశమున నేమూలనైన వ్యవహారమున నుండకపోదు; ఉండకున్న కవిభల్లటు లిట్లు సూత్రింతురా? కవిభల్లటుల కాలమున నిట్టిరూపములు కావ్యములందును నుండెడివేమో! ఇట్టి దేశ్యభాషాప్రవాహిని కొన్నాళ్లు కాలగర్భమున నంతర్వాహిని యై నిలిచి, యిపుడు మరల పైకుబుకుచున్నదేమో!

క్రియలయం దెట్లో నామములందును తుది యుత్తునకుఁ గొన్నియెడల లోపము గలుగును; అట్టివి ప్రథమైకవచనమందు మాత్రము కానవచ్చుచున్నవని 'ఉల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు ప్రథమైకవచన మాత్రే' అని యన్వయించినచో నర్థము కాఁగలదు. ప్రథమైకవచన మనుదానికి 'క్రియలయందు ప్రథమపురుషైకవచన' మనియు 'నామములందు ప్రథమావిభక్త్యేకవచన' మనియు నర్థము చెప్పినయెడల 'చేయుచున్నాఁడ్, చేసెన్, చేయన్, చేయఁగలఁడ్, చేయఁడ్' మొదలగు క్రియారూపములును, 'వాఁడ్, రాముఁడ్, శంభుఁడ్, చెల్లెల్, చోట్, పేర్, ఆవ్, గోవ్' మొదలగు నామపద రూపములును సిద్ధించును. కాని, 'ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాంతాదయోఽపి కథ్యన్తే' అని యన్వయము చేసిన యెడల ఆ నకారములుకాని యితరము లెవ్వియో స్పష్టము కాలేదు. కావున వానిని బ్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవలెను. ను, లు, రు వర్ణములు నాంతాది గణమునఁ జేరునేమో; మేను, మేన్; తేలు, తేల్; పలుకులు, పలుకుల్; పేరు, పేర్; పలువురు, పలువుర్; మొద. 'నాంతాదయః' అనునప్పు డాదిశబ్దముచే 'కన్ను, చన్ను, విన్ను, విల్లు, కల్లు, పల్లు' మొదలగు ద్విత్వాక్షరము లంతమందుగల శబ్దములనుగూడ గ్రహింపవలెను: కన్దోయి, చన్గవ, విల్కాఁడు, కల్పెంట, పల్దోముపుల్ల; మొద.

'పాటు=విధము' ఔపవిభక్తికము: ఎంతగాలమయిన నిప్పాట భరియిం ...డనోపక (భార.ఆది. IV. 228); ఇట్లే 'ఏప్పాటన' (ఆది. I. 114. ఆది. ... 50, ఆది. IV. 70, ఆది. V. 170, సభా. 126, సభా. II. 147, అర. II. 0, అర. IV. 108, 119, మొద.) షష్ఠీఏకవచనము: పాటి—'ఇప్పాటినో ...లు ద్రోల్లి కడంగి నోచితినిగాకేమి (ఆది. IV. 102); ఇట్టిపాటి వెలిపించుట ...ను మాయలును నేమిసేయు (ఆది. VII. 43.) ఎవ్వనికి ధర్మజుపాటిగాని ...గార. ఉద్యో. I. 51;)

పాడి—ఇది తొలుత 'పాడు' అనునదియునను షష్ఠ్యేకవచనరూపము; ...కారమునకు బహుమత్వము నూడంగిలిగి 'పాటి' న్యైనది. పాడి, పాటి, అను ...ండును బ్రయోగమైకవచనములు స్థిరపడినవి. "కోటయు మిన్నును చమరిం ...పాటికి జగడంప" (భాగ. X); "మిన్నేటి పాటియుం బెన్నయున్నతియు పాశవాసియుం చంద్రభాగ చేరియును" (...ను. I.); బ్రహ్మానందంబుల ...టియై మన్నంబు ల్పు నోనాబునే యుతినిచెలి (భా. భీష్మ. III.); "నాపుడు ...మియుం బలుక నాలుకలాడిక పాటిమీఱ ...యుం ... (...ప. పారి. III.) అనినిచిరి యమ్మానటులు ...టినాప్పెటి విరాటుండు ధయ ...క్తియుక్తంబుగా వేడుకొనిన(భా. విరా. V.); "...రాయుండు భక్తియెపాటి రుదియొ" (కాశీ. VII.); పాటు=ధర్మము (పారిపూ. V. 6.)

'పువ్వాటమున్నలు (భా. విరా. II. 28). ఇట్లే, '...టమున్న' మొదలగు వానిలో 'ట' వర్ణ మాగమముగా వచ్చు విశేష్యములను విశేషణములును మార్చియుండును.

'పుట్టింటిపట్టు' (S. I. I. VI. 98); అక్కంటి తెక్కను (S. I. I. V. 157); అద్యంటి లెక్క (S. I. I. V. 1180); సగమంటిలోను; వీనిలో 'ట' వర్ణను 'ఎడు' ఔపవిభక్తిక ప్రత్యయమునుబట్టే గలిగియుండును.

'కటికివాఁడు' (భాగ. X. II. 84); కటికిచీకటిచించి (మను. I.); ... ...నగవు (కాశీ. VI. 227); ఇందు 'కటిక' అను పదముపై నిత్యము చేరినది.

'వేఁబోకటి మలయపవనుఁడు', (భార.విరా. II. 238); వీగుంబోకటం ...భార. ఉద్యో. III. 245); ఇందు'వేఁబోక' పై టవర్ణము చేరినది; ఇట్లే, 'లేఁగ, ...కని లేఁగటికుత్తి (భాగ. I. 395.)

ఇంకఁ జాలును. ఏవి యౌపవిభక్తికములు, ఏవి యనౌపవిభక్తికములు ...ని యిప్పటి వాడుకనుబట్టి నిరూపింపవచ్చును. భాష ప్రాచీనావస్థలో ...వాయా పదముల స్వరూపమెట్లున్నదో చెప్పుట చాలకష్టము. ఎంత పరిశోధి ...నను నెన్నియో సందేహములు కలుగుచునేయుండును. అచ్చుప్రతులలోని

25. ఇదమదసేతద్; యత్తచ్ఛబ్దాశ్శబ్దాన్తరాన్వయే బహుళమ్. హ్రస్వం ప్రపద్య దీర్ఘా ద్విత్వముపర్యక్షరస్య జనయన్తి.

ఇదమ్, అదస్, ఏతద్ అనువాని యర్థముగల 'ఈ' అనునదియు, యచ్ఛబ్దార్థముగల ఏ అనునదియు, తచ్ఛబ్దార్థముగల 'ఆ' అనునదియు, దీర్ఘములు; ఇవి యితర శబ్దముతో నన్వయించి కలిసియున్నప్పుడు బహుళముగా హ్రస్వమును బొందుచు మీఁది యక్షరమునకు (హల్లునకు) ద్విత్వమును గలిగించును. ఆ కాలము, అక్కాలము; ఈ చెఱువు, ఇచ్చెఱువు; ఏ పట్టణము, ఎప్పట్టణము; మొదలయినవి. బహుళమనుటవలన (i) వానిపై నచ్చుపరమగునపు డాగమముగా వచ్చిన యకారమునకు ద్విత్వము గలుగును: అయ్యాది, ఇయ్యూరు, ఎయ్యశ్వము; మొద. (ii) శ, ష, స, హ, ర, ఱ, ఋ, లు పరమగునపు డీకార్యము గలుగదు. ఆ శివుఁడు, ఈ షణ్ముఖుఁడు, ఏ సేవ, ఆ హరి, ఆ రాముఁడు, ఈ ఱంపము, ఏ ఋషి; మొద. (iii) ఖ, ఛ, ఠ, ఫ, ఘ, ఢ; లు పరమగునపుడు కొన్నియెడల నీకార్యము గలుగదు; ఆఖని, ఈ ఛత్రము ఏ ఠవర; ఆ ఘోటకము, ఈ ఢంక మొద. (iv) అగ్గుఱ్ఱము, ఇగ్గోడ, మొదలగు రూపములు మృగ్యములు. (v) సంయుక్తాక్షరము పరమగునపుడీకార్యము కొన్నియెడల గలుగదు: ఆ క్షణము, ఈ జ్ఞానము, ఏత్సరువు; కాని, కొన్నియెడలఁ గలుగునేమోః అప్ప్రోలు, అమ్మ్లేచ్ఛులు, అగ్గ్రహణము మొద.

26. దిస్స్యాత్సంబంధార్థే సర్వస్మాత్.

అన్ని నామపదములమీఁదను సంబంధార్థమున 'ది' వర్ణకము వచ్చును. నాది, కోఁతిది, కోటది, రాజుది, గేఁదెది మొద. కాని, ఇట్టి రూపములును విశేషణములగును: ఈ పుస్తకము నాది, ఈ పని కోఁతిది, ఆ గోడ కోటది, ఈ కిరీటము రాజుది, ఆ త్రాడు గేఁదెది మొద. నా పుస్తకము, కోఁతిది పని, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ 'ది' వర్ణకము బహువచనమున 'వి' వర్ణకమగును: ఈ పుస్తకములు నావి, ఆపాలు గేఁదెవి మొద.

27. యుష్మదస్మదాత్మభ్యో ద్వితివర్ణకః

నీ, నా, తన, మీ, మా, మన, తమ, అను పదములపై 'దు' అను వర్ణకము చేరును. నీదు, నాదు, తనదు, మీదు, మాదు, మనదు, తమదు— వీనిలో 'మాదు, మనదు, తమదు', అను రూపములను నన్నయ వాడలేదు.

దు వర్ణకముతోడి రూపములను విశేష్యములకు ముందే వాడవలెను: నీదుబడి, నాదుగది మొద. బడినీదు, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ దు వర్ణకమునకు బహువచనమున 'వు' వర్ణకము రాదు.

పాఠములను బరిష్కర్తలు దిద్దినప్పుడు కష్టమధికమగును. ఒక్క యుదాహరణమునుమాత్ర మిచ్చి యౌపవిభక్తిక పదములఁ గూర్చిన చర్చను ముగింపవలసియున్నది. 'ప్రోలు' అను పద మౌపవిభక్తికమా, కాదా?

నన్నయభారతము, అరణ్యపర్వము, IV. 80 లోని :—

క. కనకమయమైన యీ ప్రోఁ, లునఁ దమనుతు లాహవంబులో నమరులచే
త నవధ్యులుగాఁ దగ న, వ్వనజజుచేఁ బడసి రసురవనితలు గరుణన్''

అను పద్య ముదాహరించి 'ప్రోలు' అనౌపవిభక్తిక మని తిమ్మకవి తన సర్వలక్షణసారసంగ్రహములో చెప్పియున్నాఁడు. ఈ మాటనుబట్టి సుప్తార్థప్రకాశికారుఁడును 'ప్రోలు' అనౌపవిభక్తికముగఁ గూడఁ బ్రయోగింపఁబడె నని వ్రాసెను. పై పద్యమున 'ప్రోలున' అనుటకు 'ప్రోలును' అను పాఠము వ్రాఁతప్రతులయం దున్నది. ప్రకరణమునుబట్టి 'ప్రోలును' అను పాఠమే సరియైనది. 'అసురవనితలు (1) ఈ ప్రోలిని (2) తమ నుతు లాహవంబులో నమరులచేత నవధ్యులుగాన్' రెండువరములను బడసిరని యీ పద్యము నభిప్రాయము. సంస్కృతి మూలమునందును నిట్లే యున్నది. కావున 'ప్రోలును' అను పాఠము ఒప్పు; ఇందు 'ను' వర్ణము సముచ్చయార్థకము. నన్నయకాలమునుండి నేఁటివఱకును 'ప్రోలు' ఔపవిభక్తికముగానేయున్నది. నేఁడు 'ప్రోలు' స్థలవాచక సంజ్ఞాపదములలో మాత్రము కొన్ని వికారములనుగూడఁ బొందియున్నది. నిడుఁబ్రోలు, అమ్మనఁబ్రోలు, రాయప్రోలు; 'ప్రోలు' 'పోలు, వ్రోలు, మోలు' లుగఁ గూడ మాఱినది: అంపోలు (విశాఖపట్టణంజిల్లా శ్రీకాకుళము నొద్ద); నిడుమోలు (కనకసుందరం), 'నిడుమోలి' వారు; రాయప్రోలు సుబ్బారావు (ప్రోలి అనవలెను.); నిడుదవ్రోలు (నిడుదవ్రోలి); 'పోలు' 'ఓలు' గఁ గూడ మాఱినది. 'ఒంగోలు' వెంకటరంగయ్య; 'ఒంగోలి' అని యనవలెను; అట్లే తెనుఁగు వారందురు. ఈ 'ప్రోలు, దోలు, మోలు, వ్రోలు, ఓలు, డ్-ఓలు' లు నల్లమలలకుఁ బడుమటనున్నట్లు కానరావు; తూర్పు తీరముననే యివి తఱచు: అనంతపురము జిల్లాలో లేవు. 'ప్రోలు' పదము హళగన్నడమున 'పొఱల్' గాను (వాసస్థానము, పెద్దనగరము, పట్టణము); అరవమున : పొఱలి=భూమి, విస్తీర్ణము, గొప్పతనము అను రూపములతో నున్నది. శాసనములలో నిది యౌపవిభక్తికముగానే యున్నది. 'ప్రోలి' (S. I. I. IV. 946); 'చేంబ్రోలనుండి' (బెజవాడ యుద్ధమల్లుని శాసనము) మొదలయినవి. నన్నయభారతమున 'ప్రోలికిన్' (ఆది. I. 116; ఆది. VI. 264, 294) అని ప్రయోగింపబడినది. కావున, తిమ్మకవి తప్పుపాఠమును జూచి భ్రమపడినాఁడని యనవలెను. ఇదిగాక యర్వాచీన కవుల ప్రయోగములు పదముల యౌపవిభక్తికత్వానౌపవిభక్తికత్వములను సరిగ నిర్ణయింపఁ

28. అ, ఇ, ఉ, స్త్రీ విషయాః.

(డు, ము, వు, అను ప్రథమైకవచన ప్రత్యయముల తుద నుండు నుకారము కాక సహజముగఁ బదముల యంతమం దుండు నాచ్ఛిక పదముల తుది) ఉకారమును, అకారమును, ఇకారమును నాయాపదముల స్త్రీ సమత్వమును బోధించును. మాట, పేట; సేగి, రాగి, మావి; సొగసు, కన్ను మొద. స్త్రీ విషయాః' అనఁగా స్త్రీ సమ విషయాః అనియే యరము చెప్పవలెనుగాని, స్త్రీ వాచక విషయాః అని చెప్పఁగూడదు. ('ఎ' కూడ స్త్రీవిషయమే: గిన్నె, కుప్పె, మొద.)

29. త్వార్థే తనశ్చ వికృతౌ స్యాత్.

'బహుత్వము, గురుత్వము' మొదలగు పదములందలి 'త్వ' అను ప్రత్యయము నర్థమున నాచ్ఛికభాషలో 'తన' అను ప్రత్యయము కూడ వచ్చును. పెద్దతనము, చిన్నతనము, వెడఁగుఁదనము, మొద. 'చ' అనుదాని వలన నింకను నిట్టి యర్థముగల ప్రత్యయములు తెనుఁగునఁ గలవని యర్థము. 'తన' వర్ణకముకూడ వచ్చును. అనుటవలన నది తక్కినవానివలె ప్రసిద్ధము కాదనికాని, చింతామణికిఁ బూర్వపు వ్యాకరణములం దా ప్రత్యయమును దెలుపక విడిచినారని కాని, యనుకొనవలెను.

30. నామ్నః కవర్ణక స్స్యా త్స్వార్థే.

స్వార్థమునందు నామముకంటె కవర్ణకము వచ్చును: గొంతు, గొంతుక మొద.

31. స్యా దుత్వ మపి పరే తస్మిన్.

ఆస్వార్థక కవర్ణకము పరమగుచుండఁగా (నామము తుది యచ్చునకు) ఉత్వముకూడ రావచ్చును. నెలఁత, నెలతుఁక; వెలఁది, వెలఁదుక; మొద.

32. చురితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును వర్తమానకాలమున 'చు' అనునది చేరును: చేయుచు, పోషింపుచు మొద.

33. ప్రతిషేధవాచినాం నిః.

ప్రతిషేధవాచక ధాతువులపై నివర్ణకము వచ్చును. ప్రతిషేధ మనఁగా వ్యతిరేకమని యర్థము చేసికొనవలెను: చేయు+ని, అని నిలువఁగా ధాతువు తుది యుత్వమున కత్వము వచ్చుటకు 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము ననుసంధించుకొనవలెనని చింతామణి యాశయమై యుండును. అందువలన 'చేయని, జయింపని' మొదలగు రూపములు గలుగుచున్నవి.

గలవు. పదునాఱవు శతాబ్దము దాటినపిదపఁ గొంతవఱకుఁ గృతకభాష యేర్పడినది. ప్రాస, యతి, గణాదులకొఱకుఁ గవులు స్వాతంత్ర్యమును వహించి యిచ్చవచ్చినట్లు ప్రయోగించినారు. "వీడు చదివించె నయ్యోడ, వీడని మకబలారి బుధులతోవే, వీడు మఱులనఁగఁ దగుతన, వీడునగల మానిములు వివిధాంబరముల్"-వసుచరిత్రము. ఇందు 'డ' ప్రాసము నిమిత్తము 'డు' అనావవిభక్తికముగఁ బ్రయోగింపబడినది. "విన్నున నేఁగు తామరలందు కిలాతవు నీడ లెన్నఁడుకా" - యయాతి చరిత్రము; ఇందు 'విన్నున' ను ప్రయోగమును ప్రాసముకొఱకే.

ద్వితీయా విభక్తి.

ఒకనిని కర్మమును దెలియుచునపుడు దానికి ద్వితీయావిభక్తి కలుగును. ధాతువునకు, ఫలమును వ్యాపారమును అను రెండర్థములు గలవు. వ్యాపారయున కాశ్రయమును నామము (ఉదా. [illegible]) కర్త యగును. [illegible] ప్రథమావిభక్తియం దుండును. ప్రథమావిభక్తికి ప్రకృతియనియుఁ బేరు గలదు. ఇంగ్లీషునఁ బ్రథమావిభక్తికి 'సూటి' విభక్తియని (Straight case) పేరు. ప్రథమా విభక్త్యర్థము ప్రకృతి [illegible] వాలుటచే, [illegible] నర్థము [illegible] కారములను బొందుటచే ప్రథమేతర విభక్తులు వనియు, వానికి 'వాలు' విభక్తు (Oblique Cases) లని పేరనియు [illegible]. ద్వితీయా విభక్తి వికృతి విభక్తియను పేరను గలదు. [illegible] మాత్రముగాఁ గలది కర్మము. కర్మవాచక [illegible] ద్వితీయా విభక్తి [illegible], ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములను [illegible]కును.

"కూర్చి, ల, ను, పదోధకే ద్వితీయాయాః" అని యాంధ్రశబ్దచింతామణి 'కూర్చి, ల, ను, ని' అను నాలుగు ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములను వివరించుచున్నది.

కూర్చి: ఇది ప్రత్యయముగ తెనుఁగున మొదటినుండియు [illegible] భారతమున నన్నయ 'కుఱిచి' అని వ్రాసినాఁడు. ఇది 'కుఱి (-ఱు?) చు' అను ధాతువునకుఁ గ్త్వార్థక రూపము. 'కుఱి (-ఱు) చు' ధాతువును నందు [illegible] యేర్పడిన యితర వ్యాకరణ రూపములును తెనుఁగున మొదటి నుండియు నున్నట్లగపడదు. 'కుఱి (-ఱు)చు' నామధాతువై యుండును. 'కుఱి', 'కుఱిప్పు' అనునవి తమిళ రూపములు. తెనుఁగున 'కుఱి' సరళాదియై 'గుఱి' - (లక్ష్యము) యనురూపము నొందినది. దీనినుండి 'గుఱించు' అను నామధాతువును, నందుండి 'గుఱించి' అను క్త్వార్థక రూపమును నేర్పడినవి. 'గుఱించి' అనఁగా 'ఉద్దేశించి, లక్ష్యముంచి' అని యర్థము. 'కూర్చి, గుఱించి' యనునవి తెనుఁగున వర్యాయ ప్రత్యయ రూపములు. ఈ రెంటియందు 'గుఱించి' ప్రాచ్య

34. భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్.

ధాతువులు భూతార్థమును దెలియఁజేయునప్పు డన్ననో వానిపై 'న' అనునది చేరును. 'క్త్వా భూతయోః క్రియాంత స్యేత్' అను సూత్రమువలన 'జయించు' అను ధాతువుపై ఇత్తుచేరఁగా 'జయించి' అయి, దానిమీఁద 'న' చేరునపుడు 'జయించిన' అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే తక్కిన ధాతువుల కును నెఱుంగునది.

35. కర్మాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ న వర్ణకశ్చ తద్వత్ స్యాత్.

న వర్ణము చేరిన భూతార్థకధాతుజ విశేషణములతోఁ జేరిన కర్మాది వాచక పదములు కర్తృత్వమును బొంది, ప్రథమావిభక్తిని పొందును; అప్పుడు పూర్వమువలెనే (34-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడినట్లే) భూతార్థ వాచకములపై న వర్ణము చేరిన ధాతుజవిశేషణమా కర్తృవాచక ప్రథమా విభక్తికరూపముతో నిలుచును: నీవు నుతించిన రాజు = నీచే నుతింపఁబడిన రాజు (ఇచట రాజు కర్మపదమైనను బ్రథమావిభక్తియం దున్నది); నీవు ప్రహరించిన ఖడ్గము (ఇచట ఖడ్గము కరణము); నీవు గోవునిచ్చిన బ్రాహ్మ ణుఁడు (బ్రాహ్మణ శబ్దము సంప్రదానమున నున్నది); నీవు పూలుగోసిన చెట్టు (చెట్టు శబ్ద మపాదానమున నున్నది); నీవు భుజించిన చోటు (చోటు శబ్ద మధికరణమున నున్నది); సూత్రమున భూతార్థమునఁ జేరు న వర్ణకము మాత్రము చెప్పఁబడినదిగాని, కర్మాదులకు గర్తృత్వమును బ్రథమావిభ క్తియుఁ దక్కిన ధాతుజవిశేషణములతోఁ గూడి నప్పుడును గలుగును; నీవు చేయనిపని; చేయుచున్నపని; చేయుపని మొద.

36. షష్ఠీభవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్.

తత్పురుష సమాసమందు ప్రాతిపదికములకుఁ బూర్వమందు నిలిచిన షష్ఠీవిభక్తికరూపము ద్వితీయావిభక్తిరూపముతో సమానముగానుండును. అనఁగా ద్వితీయావిభక్తి విషయమై చెప్పఁబడిన 'లశసోఽలాన్తాత్', 'లాం తాత్తురోఽస్తి' 'నిరమో మహతామ్', 'లుక్చస్యాత్', మొదలగుసూత్రము లీ షష్ఠీరూపమునకును వర్తించునని యర్థము. షష్ఠీతత్పురుషసమాసము నందలి షష్ఠీరూపము సంబంధార్థ బోధకమగు 'యొక్క' అను శేషషష్ఠ్యర్థ మును గలిగియుండును. ద్వితీయాతుల్యరూప మీషష్ఠికి వచ్చుటచే నది ద్రు తాంతము కావలసియున్నను 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేషు' అను సూత్ర ము చొప్పున ద్రుతము లోపించినదని చెప్పవలెను: ఉదా. రామునిగుణములు, రాము గుణములు, రాముల గుణములు, కవినేర్పు మొద.

రూపమును 'కూర్చి' తరువాతి కాలమున నేర్పడిన రూపమునుగఁ గాన్పించు చున్నవి. 'కుఱుచు' అనునది 'కూర్చు'గ మాఱినతరువాత నందుండి 'కూర్చి' యను క్త్వార్థక రూప మేర్పడినది. నన్నయ కాలమునఁ 'గూర్చు' ధాతువు లేకపోలేదు; కాని యందుండి యేర్పడిన 'కూర్చి' అను క్త్వార్థకరూప ముద్దే శార్థమున ద్వితీయార్థ బోధకముగ నేర్పడియుండలేదు. 'కూర్చి' యనున దాంధ్రశబ్దచింతామణి విధించిన రూపమైనచో నన్నయ చింతామణిని రచింపలేదని చెప్పనచ్చును. కాని సూత్రమందలి 'కూర్చి' యపపాఠమును, 'కుఱిచి, ల, ను, నయోభ వేద్ద్వితీయాతు' అను పాఠము సాధువు ననుకొన్నచోఁ జింతామణిని నన్నయ కర్తృతా విషయమున బాధయుండదు. 'కుఱిచి' యను పాఠమువలన గణభంగము గలుగదు. కాని, చింతామణి వ్రాఁతప్రతులలో నొక్కదానియందును 'కుఱిచి' యను పాఠము కానరాదు.

బాలవ్యాకరణమున 'కూర్చి' యనునది ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయ ముగాఁ దెలుపఁబడ లేదు. 'ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱిచియు నను ప్రయుక్తంబగు' నని ప్రౌఢ వ్యాకరణకారుఁడు తెలిపినాఁడు. 'కుఱిచి' యనుటయే యాతని యభిప్రాయమై యుండనోపును. 'కుఱిచియు' నని సముచ్చయార్థకముగఁ జెప్పుటచే 'గుఱించి, కూర్చి' యనునవియుఁ గలుగు నని యాతని యాశయము కావలయును గాని 'సముచ్చయ గ్రహణము కూర్చి జ్ఞాపనార్థ' మని మాత్ర మాతఁడే చెప్పి యూరకొన్నాఁడు.

కుఱిచి, గుఱించి, కూర్చి యనునవి ద్వితీయా ప్రత్యయమగు నువర్ణము మీఁదనే చేర్పఁబడుచుండును; ఇందువలన విభక్తి ప్రత్యయముపై మఱల విభక్తి ప్రత్యయము చేరుచున్నదని చెప్పవలసి యుండును. ఇట్లు చెప్పుట కంటె నవి ప్రత్యేకావ్యయము లని చెప్పుటయే యుక్తముగ నుండును.

ఉదాహరణములు:—

నన్నుఁగుఱిచి (హరి. పూ. I. 101); మముఁగుఱిచి (హరి. పూ. II. 91); నిన్నుఁగుఱిచి (హరి. పూ. I. 131); నన్నుగుఱిచి (హరి. ఉ. V. 26); కుఱిచి (భాస్క. యు. 1081); ఈ యార్యజనంబులు నిన్నుఁ గుఱించి వచ్చిన వారు (భార. ఆర. IV, 364); ఆతనిం గుఱించి (భార. శల్య. II. 73); కృప గుఱించి = లక్ష్యముతోఁ గృపఁజూపి (దాశ. శత. 40).

'కుఱిచి' యనునది వ్యవహితము గూడనగును: 'అజ్ఞానుఁడు దన్ను నర్థితోఁ గుఱిచి యజించుట గోరి సృజించె సురల' (హరి. పూ. I.) కూర్చి, గుఱించి, అనువానిని గూడ వ్యవహితముగ ప్రయోగింప వచ్చును.

చిన్నయసూరి 'ను' వర్ణమునుమాత్రము ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్య యముగఁ జెప్పినాఁడు 'డుమంతంబునకు ద్వితీయా ద్యేకవచనంబు పరంబగు

37. ఇదుపోత్త మోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమేత ఉద్భవతి.

తుది వర్ణమును దానికిఁ బూర్వవర్ణమును హ్రస్వ - ఇకారముగాఁ గల పదములకు బహువచన లువర్ణము పరమగు నపుడుపోత్తమవర్ణము మీఁది యిత్తునకు ఉత్తువచ్చును. ఉదా. కలికి, కలుకిలు (ఉద్భహుత్వే అను సూత్రముచేత 'కలుకులు, ములికి, ములుకులు; బుడిపి, బుడుపులు, మొద.)

38. అస్మద్యుష్మద్వాచ్యా దేకత్వ ఇతో నివీ.

నేను, నీవు, అని చెప్పవలయు ఇదంతరూపములపై నేకవచనమునఁ గ్రమముగా 'ని', 'వి', అనునవి వచ్చును: నేను హరిని; నీవు శూలివి, మొద. ఇట్లే, నేను రక్షించితిని, నీవు రక్షించితివి, మొద.

39. పరేషాం తు ధర్మోత్తమ మధ్యమవత్.

ఇతరములకన్ననో తద్ధర్మారక ఉత్తమ మధ్యమపురుష క్రియలకువలె నగును.—— ఈ సూత్రమున కర్థము స్పష్టముగా లేదు. 'పరేషాం' అనుదానికి (i) అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్యములు కాని (అనఁగా తదర్థ వాచ్యములగు) ఇదంత శబ్దములకు (ii) అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యములై ఇదంతములు కాని వానికి (iii) అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్యములునుగాక యిదంతములునుగాక యుండువానికి, అని మూఁడువిధముల నర్థము చెప్పవచ్చును. పైసూత్రములో 'ఏకత్వే' అని యుండుటచేతను, దీనితరువాతి సూత్రమగు 'బహుషు న మధ్యమవత్' అను దానిలో బహువచనమునఁగలుగు కార్యము ప్రత్యేకముగ నుపదిష్టమగుట చేతను, నీ సూత్రమువలనఁ గలుగు కార్యము లేకవచనమునకే వర్తించునని యనుకొనవలెను. అప్పుడు (i) మొదటి పక్షమున 'వాఁడు కవి, వాఁడు చేయును' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచనలోప స్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్' అను సూత్రమిచట వర్తించును. (ii) రెండవపక్షమున నేను సీతను, నేను రాముఁడను; నీవు సీతవు, నీవు రాముఁడవు' మొదలగు రూపము లేర్పడును. ఈ పక్షమందు 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రమునుగూడ వర్తింపఁజేయవలెను; 'నేనుచేయుదును, నీవుచేయుదువు' అను రూపములును నేర్పడునుగాని యిచట నుత్తున కత్వమురాదు; (iii) మూఁడవపక్షమున 'వాఁడు రాముఁడు, ఆమె సీత,' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచన లోపః' అను సూత్ర మిచట వర్తించును.

(iv) 'పరేషాం' అను పదమును 'ఏకత్వే' అను పదముతో నెట్లో యన్వయింపఁ జేసినయెడల 'ఏకవచనేతరములైన' అనఁగా 'బహువచనమందున్న' అను నర్థము వచ్చును. అప్పుడు (అ) 'అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్యములు కాని వానికి బహువచనమున' (ఆ) అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్యములకు

వుడు నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాషనగు నను' సూత్రమును గల్పించి, ఆ వర్ణముపై ద్వితీయా వైభక్తిక ను - వర్ణకము చేరఁగా 'ఇకారంబు మీఁది ఁ, ను, ఁవు, క్రియా విభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగు' నను మఱియొక సూత్రముచే విభక్తిప్రత్యయమగు ని - వర్ణకమును సాధించినాఁడు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోని 'మహతో నిలా విభక్తౌ టాఙా వచనస్త్వయే క్రమేణ స్తః' అను సూత్రముచే 'ని' వర్ణము తృతీయా ద్యేకవచనము లందు సాధ్య మగుచున్నది. ఈ నివర్ణ మాగమాత్మకి మైనది. ద్వితీయ యందు ని - వర్ణమును ప్రత్యయముగాఁ జెప్పియుండుటచేతఁ దృతీయాద్యేక వచనములందు నివర్ణమాగమముగా వచ్చునని చింతామణియందు చెప్పవలసి వచ్చినది. చింతామణి ప్రకారము 'నిం మా మహతాం, లుక్ స్యాత్' అను సూత్రము చెప్పిన నకారాంత మహద్వాచక పదములమీఁది ద్వితీయ యందు నిగాగమము వచ్చును గావున 'రాముని' మొదలగు రూపములు సాధ్యము లగుచున్నవి. బాలవ్యాకరణము ప్రకారముగూడ 'రాముని' వంటి రూపములు చెప్పఁబడఁగా నిందలి నివర్ణము ప్రత్యయముగావున 'రామునిని' వంటిరూపములును సాధ్యము లగుచున్నవి. నిగాగమము వైకల్పికము గావున 'రాము+నుఁ' అని యుండఁగా 'ద్రుమంతంబు మీఁది నువర్ణంబు నుత్వంబగు' నను సూత్రమును గల్పించి చిన్నయసూరి 'రాముని' అను ద్వితీ రూపములను సాధించెను. నిగాగము వైకల్పికత్వముచే 'రామును' అను ద్వితీ రూపములును బాలవ్యాకరణము చెప్పిన సాధ్యములందును ప్రాచీన ప్రయోగములందు మృగ్యములు. 'రామును' వంటి రూపములలోని నువర్ణము నుగాగమ లోపించి, 'రాముఁ' వంటి రూపము చెప్పుటకు బాలవ్యాకరణమున సూత్రము లేదు.

ఇంతవఱకును వివరించినది తత్సమ మహదాంత ద్రుమంతములకు వర్తించును. "అమహంతములగు తెనుఁగు ద్రుమంతములకును నిగాగమము నిత్యముగా వచ్చును" అని చిన్నయసూరి వచించెను. దీని ప్రకారము 'మగఁడు' అను పదమునకు ద్వితీయైకవచనమున 'మగ + నుఁ' అని కాఁగా, నిగాగమము కలిగి 'మగ + ని + నుఁ' అయి, 'ఇకారంబు మీఁది ఁ, ను, ఁవు క్రియా విభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగు' నను సూత్రము చెప్పిన 'మగనినిఁ' అను రూప మేర్పడుచున్నది. నిగాగమము నిత్య మనుటచే 'రామును' అనునట్లు 'మగను' అను రూప మేర్పడదు. అమహంతముల కనుటచే 'రాచవీడు, కన్నమనేఁడు' మొదలగు పదముల ద్వితీయైకవచనమునందును నిగమము నిత్యముగ నయి 'రాచవీనినిఁ, కన్నమనేనినిఁ' అను రూపములే [illegible]ది. కాని, రాచవీనినిఁ, రా

బహువచనమున నను రెండర్థములు గలుగును. వీనిలో మొదటిపక్షమున వారు రాములు, సీతలు; వారు చేయుదురు మొదలగున వుదాహరణము లగును; రెండవపక్షమున మేము రాములము, మేము సీతలము; మీరు రాములరు, మీరు సీతలరు; మొదలగు రూపము లేర్పడును; మేము చేయుదుము, మీరు చేయుదురు, మొదలగు రూపములు నేర్పడునుగాని వీనికి 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము వర్తింపదు.

ఇట్లర్థవివరణముఁ జేయవలసియున్నను నీ సూత్ర మేకవచనములకే వర్తించుననియు, చేయుదును, చేయుదువు, చేయును, చేయుదుము, చేయుదురు, మొదలగు రూపముల నిష్పత్తి క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రములచేఁ గలుగుచున్నది గావున నట్టివానికి వర్తింపదనియు, నామపదములపైఁ గ్రియాప్రత్యయములు చేరువిధానమునే నది బోధించుచున్నదనియు నను కొనవలెను.

40. బహుషు న మధ్యమవత్.

బహువచనమున (తద్ధర్మ) మధ్యమపురుష రూపములు గలుగవు.—ఇచట బహువచనమున ననఁగా అది దుదంతముల మూఁడు పురుషముల బహువచనమునందును నని యర్థము. బహువచనమందలి యాయారూపములు పైసూత్రముచే సిద్ధించుచున్నవి; కాని, యీ సూత్రమున నా రూపములలో మధ్యమపురుష బహువచనము మధ్యమపురుష బహువచన ప్రత్యయముచే నేర్పడదని చెప్పఁబడినది. అయిన నది యెట్లేర్పడునో చింతామణి తెలుపలేదు. ప్రథమపురుష బహువచనమున వచ్చు 'రు' వర్ణమే మధ్యమ పురుషమునను వచ్చుచున్నదనియు, మధ్యమపురుష బహువచనమునకుఁ బ్రత్యేక ప్రత్యయము బహువచనమున లేదనియుఁ జింతామణి యాశయమై యుండవచ్చును.

41. సర్వ విభక్తి స్సంస్కృత తుల్యా.

తెనుఁగునందలి యాయా విభక్తుల యర్థములు, సంస్కృతము నందలి విభక్తుల యర్థమునే గలిగి యుండును.

42. అన్యస్యాశ్ క్వచి ద్భవే చ్ఛాన్యా.

ఒకయెడ నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియువచ్చును: రథమెక్కెను. (ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమ); రామునకు నమస్కారము (చతుర్థ్యర్థమున షష్ఠి); అతఁడు నీ కధికుఁడు (పంచమ్యర్థమున షష్ఠి); భక్తుల పాదములు నా శిరమునఁ దాల్తును (తృతీయార్థమున సప్తమి); ఖడ్గమున నఱికెను. (తృతీయార్థమున సప్తమి); పురమేఁగెను (ద్వితీయా చతుర్థ్యర్థముల ప్రథమ) మొదలయినవి,

నీన్, కన్నను నేనిన్, కన్నమనేన్; అను నిట్టి రూపములు సిద్ధింపవు. ఉదంతములగు తమ్ముఁడు, అల్లుఁడు, మొదలగువానికి నిగాగమము వైకల్పికము. కావున, తమ్ముననున్, తమ్ముననినిన్, అల్లునున్, 'అల్లునినిన్' మొదలగు రూపము లేర్పడుచున్నవి. ప్రయోగములందు 'తమ్మున్, తమ్ముని' అల్లున్, అల్లునిన్' అను రూపములే కాన్పించుచున్నవి గాని పై రూపములు కానరాకున్నవి. ఉదృదంతములగు తత్సమ శబ్దముల కదంతములకు వలె నిగాగమము వైకల్పిక మనియే చిన్నయసూరియభిప్రాయము. ఇందువలన శంభును (న్), శంభునిని (న్); విధాతృను (న్), విధాతృనిని(న్)అను నిట్టి రూపము లేర్పడుచున్నవి. కాని, శంభునున్, విధాతృనున్, మొదలగు రూపములు ప్రయోగములందు మృగ్యములు; 'శంభున్, విధాతృన్' మొదలగు రూపములకు వ్యాకరణములందు గతి కానరాదు.

డుమంతములు కానట్టి తత్సమాచ్ఛిక పదములలో నికారాంతముల పై నివర్ణకమును, తక్కిన వానిపై నువర్ణకమును ద్వితీయైకవచనమునఁ జేరును. ఉదా. హరిని, కోతిని, స్త్రీని, తేజీని:—కాని, దాతను, మాటను; నవలాను; వాక్కును, గట్టును; వన్నెను; మొ.

ఔపవిభక్తిక శబ్దముల ద్వితీయాద్యేకవచనముల ప్రాతి పదికము లిదంతములుగ నుండును గావున ద్వితీయావైభక్తిక నువర్ణకము నివర్ణకముగ మాఱును. కావున, ఊరినిన్, నేతినిన్, ఏటినిన్, ఇంటినిన్, అను నిట్టిరూపము లేర్పడును. కాని, ప్రయోగములందు కానవచ్చు 'ఊరిన్, నేతిన్, ఏటిన్, ఇంటిన్' మొదలగు రూపములు వ్యాకరణముల ప్రకారము సాధ్యములు కావు.

ఇఁక నాంధ్రశబ్దచింతామణి చెప్పిన లవర్ణము మిగిలినది. ఇది ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయమా యను విషయము విచారింపవలసియున్నది. ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయపరిగణనసూత్రమున కేకాక 'శసోలః' అనుసూత్రమునకు 'ల' అను విభక్తిప్రత్యయ మెప్పుడువచ్చునో ప్రత్యేకముగఁ జింతామణియందు చెప్పఁబడినది. ఇదిగాక యీ లవర్ణము తృతీయాది విభక్తి బహువచనములం దాగమవర్ణముగ వచ్చునని చెప్పఁబడినది. ప్రథమేతరబహువచనములందు బహువచనసూచకముగవచ్చు ల వర్ణము ద్వితీయయందు ప్రత్యయముగను తృతీయాదులయం దాగమవర్ణముగను వచ్చునని చెప్పుటయందలి యభిప్రాయము తృతీయాదులయందు లవర్ణము వైభక్తిక మన్నచోఁ దానిపై మఱల విభక్తిప్రత్యయములు చేరునని చెప్పుట శాస్త్రసంప్రదాయముకాదని చెప్పుటయే కాని, ద్వితీయాబహువచనమున ల వర్ణమును విభక్తిప్రత్యయముగఁ జెప్పుటవలన ద్వితీయైకబహువచనములందు క్రమముగా 'దాతనున్, దాత

43. ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాం చ దృశ్యతే వికృతౌ.

వికృతియైన యాంధ్రభాషయందు బహువచనమునందున్న విశేష్యములతోఁ జేరిన విశేషణములకు ఏకవచనమును వచ్చును. సంస్కృతమునందన్నను విశేష్యమునకుఁ గల లింగ, వచన, విభక్తులు తద్విశేషణములకును వచ్చును: ఇంపయినమాటలు, ఇష్టమయిన పనులు, మొద.

44. ద్విగుకర్మధారయే, తత్పురుష ద్వన్ద్వే, (చ సౌ) బహువ్రీహిః.
అన్యే చ కేచి దుపమానోత్తరపదలోప రూపకాఖ్యాద్యాః
పరిదృశ్యా ఇహ.

ద్విగువు, కర్మధారయము, తత్పురుషము, ద్వంద్వము, బహువ్రీహి, (అను సంస్కృతవ్యాకరణప్రోక్త సమాసములును), ఉపమాన సమాసము, ఉత్తరపదలోప సమాసము, రూపకసమాసము, మొదలగు పేళ్లుగల కొన్ని యితర సమాసములును నిందు (ఆంధ్రభాషయందు) బాగుగా చూడఁదగినవి. తెనుఁగునందలి దేశ్యపదముల సమాసము లీసూత్రమునఁ దెలుపఁబడినవి. ఉదాహరణములు:

I. ద్విగువు: i. ఏకవద్భావి : (అ)సంస్కృత సమాస లక్షణములుగలవి. ఇరుసంజె, ముప్రొద్దు, ముక్కాలు మొదలయినవి.

ii. అనేకవద్భావి: ఇద్దఱుతల్లుల ముద్దుబిడ్డఁడు, ఏడుగుఱ్ఱాల రౌతు, మొద.

II. కర్మధారయము : సమానాధికరణము:

i. విశేషణపూర్వపదకర్మధారయము: ఎఱ్ఱఁగలువ; నల్లమబ్బు; మంచినీళ్లు, మొద.

ii. విశేష్యపూర్వపద కర్మధారయములు: వేల్పుఁ బెద్ద, మొద.

iii. విశేషణోభయపద కర్మధారయము: నులివెచ్చ, లేయెఱుపు, మొద.

iv. ఉపమానోత్తర పద కర్మధారయము: చూపుగుఱ్ఱము, మోఁతగాడిద, తిండిపులి, మొద.

v. ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము: చిగురుఁగేలు, జుంటిమోవి, మొద.

vi. సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయము : మామిడిచెట్టు, మల్లెపువ్వు, మొద.

న్; హరినిన్, హరులన్; శంభునిన్, శంభులన్' అను నిట్టి రూపములే సిద్ధిం
ంచున్నవిగాని, ప్రయోగరూఢములైన 'దాతన్, దాతలను(న్); హరిన్,
రులను (న్); శంభున్, శంభులను (న్), మొదలగురూపములు చింతామణి
కారము సాధ్యములుకావు. ఇట్టిరూపములను సాధించుటకు 'వాక్యాంతగత
నానాంచ,' 'కవిభల్లలైః క్రియాణాం నామ్నాంచోల్లోప ఇష్యతేహి' మొద
సూత్రములను బలవంతముగ నీవిషయమున ననుసంధించుట సమంజసము
దు. ఆ సూత్రములు వేఱువ్యాకరణరూపములను సాధించుటకేర్పడినవి.
త్తియనుపపత్తి నూహించియే కావలయుఁ జిన్నయసూరి తృతీయాది బహు
వనములందు వచ్చు లవర్ణము నేకాక ద్వితీయాబహువచనమున వచ్చు దానిని
ండ నాగమ లవర్ణముగ నెంచియున్నాఁడు. కావున నాతని ప్రకారము ద్వితీ
యందు వచ్చు లవర్ణము బహువచనబోధకమగు నాగమ లవర్ణముగాని
భక్తిప్రత్యయమగు లవర్ణముకాదు. కావున, నాతని యభిప్రాయమున
గాములను (న్)' వంటి రూపములు సాధ్యములగుచున్నవి.

తృతీయావిభక్తి.

"తో, చేత, తోడ. చే చ తృతీయాయాం" అని యాంధ్రశబ్దచింతా
ణి. "చేత, తోడ తృతీయ" అని చిన్నయసూరిచెప్పి "చేత, తోడ, ల
ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు" నను మఱియొకసూత్రముచే
చే, తో' లను సాధించియున్నాఁడు. 'చేతన్' అనునది 'చేయి' పదమునకును
తోడ' అనునది 'తోడు (=సహాయము)' పదమునకును తృతీయా-పంచమీ-
త్తమ్యేకవచనమున వచ్చు రూపమని యందురు. 'చేయి' కి 'చే' పూర్వ
రూపమనియు దానికి సప్తమ్యేకవచనరూపము 'చేత' అనియు, నా రూపమే
తృతీయా పంచములందును వచ్చుననియుఁ గూడఁ జెప్పుదురు. 'తో' అనునది
సంస్కృత 'తస్' ప్రత్యయమునకుఁ బ్రాకృతరూపమై యున్నది. అర్థము
నందును రూపమునందును తెనుఁగునందలి 'తో' ప్రత్యయ మీప్రాకృత
ప్రత్యయమును బోలియున్నది.

'చే' ప్రత్యయమును హిందీమొదలగు భాషలలోని తృతీయా పంచమీ
విభక్తిక 'సే' ప్రత్యయముతోఁ బోల్పవచ్చును. తెనుఁగు 'చే' ప్రత్యయ
మునకును హిందీ 'సే' ప్రత్యయమునకును నర్థమునందును వాడుకయందును
భేదము లేదు. హిందీ 'సే' ప్రత్యయము ప్రాకృతమందలి పంచమీ ప్రత్య
యమగు 'సుంతో'నుండి కలిగినదని హార్న్లె పండితుఁడును గోవింద
నారాయణ మిశ్రపండితుఁడును దలంచుచున్నారు. కెల్లాగ్ పండితుఁ డది
'సమ' అను సంస్కృతశబ్దమునకు వికార మనుచున్నాఁడుగాని 'సే' కు 'సమ'
కును నర్థము లేదు కావున నీ వ్యుత్పత్తి సమంజసముగ లేదు. హిందీ 'సే

vii. అవధారణ పూర్వపద కర్మధారయము: పలుకుఁ జక్కెర, కలిమి జవరాలు, మొద.

III. తత్పురుషము: వ్యధికరణము—

i. ప్రథమా తత్పురుషము: ముంజేయి, మొనగాలు, కడకన్ను, మొద.

ii. ద్వితీయా తత్పురుషము: పట్టుఁ బుట్టముఁ దాల్పు, గాడ్పు మేఁపరి, మొద.

iii. తృతీయా తత్పురుషము; నెలతక్కువవాఁడు, మొద.

iv. చతుర్థీ తత్పురుషము: దేవరమేలు, మోఁతకూలి, మొద.

v. పంచమీతత్పురుషము: దొంగభయము, గాలిదెబ్బ, మొద.

vi. షష్ఠీ తత్పురుషము: ఆలకాఁపరి, ముత్యాలదండ, మొద.

vii. సప్తమీ తత్పురుషము: మాటనేర్పరి, మొద.

IV. ద్వంద్వ సమాసము:

i. ద్విపదేతరేతరయోగద్వంద్వము: తల్లిదండ్రులు, కూరగాయలు, మొద.

ii. బహుపదేతరేతరయోగద్వంద్వము: నక్క కాకి జింకలు, మొద. (ఇట్టి సమాసములు తెనుఁగున మృగ్యములు.)

iii. ద్విపద సమాహార ద్వంద్వము: ఎఱుపు తెలుపు వన్నె; తీయ పుల్లని పండు, మొద.

iv. బహుపద సమాహార ద్వంద్వము: కమ్మని వెచ్చని తెలియోగిరము, మొద.

V. బహువ్రీహి సమాసము:

i. ద్విపద బహువ్రీహి: చలివెలుఁగు, ముక్కంటి, మొద.

ii. బహుపద బహువ్రీహి : నీలిమబ్బుచాయ నెమ్మేనివాఁడు, మొద.

iii. సంఖ్యోభయపద బహువ్రీహి: రెండు మూఁడు గదుల రెయిలుబండి, మొద.

iv. సంఖ్యోత్తరపద బహువ్రీహి: ఇంచుమించు నూఱు, మొద.

v. సహపూర్వపద బహువ్రీహి: తోఁబుట్టువు, తోడికోడలు, మొద.

ప్రత్యయమునకు వ్యుత్పత్తినాకిట్లు తోఁచుచున్నది. ఉత్తరార్యభాషలయందు ద్రావిడభాషలయందువలె షష్ఠ్యేకవచనరూపము ప్రథమేతర విభక్తులందు ప్రాతిపదికమగుచున్నది. సంస్కృత షష్ఠ్యేకవచనప్రత్యయమగు 'స్య' అను దాని వికారమగు 'స్స' అనునది ప్రాకృతభాషలయం దకారాంత పదముల మీఁదనేకాక యన్ని శబ్దములమీఁదను చేరుచున్నది: హరిస్స, (* హరిస్య); విణ్హుస్స(=* విష్ణుస్య); హణుమంతస్య (=* హనుమంతస్య; రాజస్స(=*రాజస్య); జసస్స (* యశస్య); మొద. సంస్కృత తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయమగు 'ఇన' అనునది ప్రాకృతమున 'ఇ, ఇం' మొదలగు వికారములను బొందినది. తృతీయా బహువచనప్రత్యయమగు 'భిస్' కూడఁ బ్రాకృతమున 'హిం, ఇం' లుగ మాఱినది. ఈ రీతిగ 'స+ఇం'=సేం, సే, సే, లుగ మాఱియది నేఁటియార్య భాషలందు తృతీయైక బహువచన ప్రత్యయముగఁ గానవచ్చుచున్నది. హళె గన్నడమున 'ఇం' అనునదియే తృతీయాప్రత్యయము. తెనుఁగున 'చేన్' ప్రత్యయమును నీరీతిగనే కలిగియుండవచ్చును.

'చేత' లోని 'త' వర్ణము ప్రాకృత 'సుంతో, హింతో' అను వాని లోని 'తో' కు వికారమునై యుండును. 'త' అనునది మాగధీ ప్రాకృతవికారములగు బంగాలీ, అస్సామీ, మొదలగుభాషలలో సప్తమీ ప్రత్యయముగఁ గాన్పించుచున్నది. ఈ సప్తమీప్రత్యయమే తృతీయా పంచము లందును నెలకొన్నది. ఈ 'త' ప్రత్యయము 'అంతః' అను నవ్యయమునకు వికారమని సునీతికుమారఛాటర్జి యభిప్రాయపడుచున్నాఁడు. 'చేత'లోని తవర్ణ మీ రీతిగనైనను గలిగియుండవచ్చును. 'తోడ' లోని 'డ' వర్ణమునకును 'త=ట=డ' అనురీతిని వ్యుత్పత్తిని గల్పింపవచ్చును.

పై ప్రత్యయములేకాక తెనుఁగున 'చేసి, మెయి, మై' అనునవియుఁ దృతీయార్థమున వచ్చును. వీనిలో 'చేసి' అనునది 'చేయు' ధాతువునకు క్త్వార్థక రూపము. "కొన్నియెడలఁ జేత విభక్త్యర్థకవర్ణకంబులకును వలన వర్ణకంబునకును దఱచుగఁ జేసి యనుప్రయుక్తంబగు" నని ప్రౌఢవ్యాకరణము. ఇది సాధారణముగ మహతీతరామహద్వాచకపదములపై ద్రుతము చేరఁగా నాద్రుతముపైఁ జేరుచుండును: వచ్చుటంజేసి, రామింజేసి; భారత భారతీ శుభగభస్తిచయంబులఁ జేసి, మొద. ఇట్టి రూపములందలి ద్రుతము ద్వితీయావిభక్తిక నుస్థానమునఁగాక, తృతీయార్థమునవచ్చు 'అన్' అను దానితో సంబంధించియుండును. ఈ 'అన్' అనునది సాధారణముగ జౌప విభక్తికశబ్దముల తృతీయా, పంచమీ, సప్తమీ విభక్తులయందు జడవాచక పదముల మీఁదనే చేరును. కొన్ని యిదంత జడవాచక తత్సమాచ్ఛిక శబ్ద

vi. దిగంతరాళ లక్షణ బహువ్రీహి: ఆ యిల్లిచటికిఁ దూర్పు దక్షిణములుగా నున్నది.

vii. వ్యతిహార లక్షణ బహువ్రీహి: చేయిచేయిపట్టి, జుట్టుజుట్టు గ్రహించి, గొంతుక గొంతుక నొక్కుకొని పోట్లాడిరి.

(ఆ) సంస్కృతమునఁ గానరాని తెనుఁగు సమాసములు.

I. ఉపమాన సమాసము: కేలుదమ్మి, చెక్కుటద్దము, మొద. ఇట్టి సంస్కృతసమాసములును గలవు: హస్తపద్మము, పురుషవ్యాఘ్రుఁడు, మొద. దీనిని సంస్కృతేతర సమాసములలో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు.

II. ఉత్తరపదలోప సమాసము: గాజులసెట్టి = గాజులమ్ముసెట్టి; వంటలక్క = వంటలుచేయు అక్క (స్త్రీ), మొద. దీనిని మధ్యమపదలోపి సమాసమనియు నందురు.

III. రూపక సమాసము: కౌనుమిన్న, కనుదమ్మి, మొద.

45. కార్యా ఔపవిభక్తికవ దంతవిధయశ్చ.

తెనుఁగు సమాసములం దౌపవిభక్తిక శబ్దములకువలె (ఇ, టి, ంటి, తి, అను వర్ణములను గూడఁ జేర్పవలసియుండును: ముక్కంటి, వాఁడివాతి, మొద.

46. లోపశ్చ విభక్త్యాదే శ్శబ్దేషు స్యా త్సమాసకాఙ్గేషు.

సమాసకములోని శబ్దములందలి విభక్త్యాదులకు లోపమును గలుగును. సమాసకనిర్వచనము క్రిందిసూత్రమునఁ జేయఁబడినది: ఉదా. వేల్పుదొర, రాచకొమరుఁడు, జవ్వాదిసెట్టి మొదలగునవి.

47. కేవల వికృతి పదై ర్య త్సమాసకం తం బ్రువన్తివాక్యజ్ఞాః.

కేవలము తెనుఁగు పదములు మాత్రము చేరిన సమాస మేది గలదో దానిని వైయాకరణులు సమాసక మని చెప్పుచున్నారు: పాలమున్నీటికూఁతురు. పడగఁదాల్పు మొద.

48. సంస్కృత వైకృతశబ్దై ర్మిశ్రసమాస స్స ఏవ విజ్ఞేయః.

సంస్కృతపదములును వైకృతపదములును సమసించినది మిశ్రసమాసమని తెలియవలెను. వేఁగీవిషయము, చలుక్యవంశము, పరగండ భైరవుఁడు, కటకంటుఁడు, దీపకంభము, నిత్యపడి, భీమకోల, అవసరమాళ, మొద.

49. సంస్కృతపదేన పరిమిత మాన్ధ్రపదం కర్మధారయో భవతి.

పరిమితమయిన యాంధ్రపదము సంస్కృత పదములతో సమసించి కర్మధారయసమాస మగును. ఇచట 'పరిమిత' శబ్దమున కక్షరపరిమితియని

టుక (భా. అర. IV. 201; అయినంతమాత్రముచేత' ననియర్థము. ఇచట చేసి' అనునది 'అంతన్' అనునవ్యయమువై (చేరినది.); నాతప్పనుఁగాఁజేసి ంసవపు. పు. 22; ఇచట 'కాన్' అను నన్నంత క్రియవ్యవధానము గా ద్చినది.)

ధాతుజవిశేషణములవైఁ 'దానన్' అను తచ్ఛబ్ద తృతీయారూపము టవలనను తృతీయార్థము గలుగుచుండును: పౌనరించినదానన్ (నిర్వ. II. 5=పౌనరించుటచేత): 'దానన్' అనుదానివై మూల 'చేసి' చేరుచుండును: నానంజేసి, పౌనరించినదానం జేసి; మొద.

తోడ, తో.

1. 'కరణసహార్థ తుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుం దోడవర్ణకంబగు.' రణము: కోలతోడఁగూలనేసె; సహార్థము: రాజు సేనలతోడ వచ్చె, తుల్యా ము: చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు." బాలవ్యాకరణము.

2. 'వచ్యర్థాముఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడవర్ణకము ప్రాయికముగా నగు. బాలవ్యాకరణము.—'అను' మొదలుకొన్ని ధాతువులు ద్వికర్మకములుగ ఁడును. ఆ రెండుకర్మములయందునొకటి ద్వితీయయందే యుండును. అది ముఖ్యకర్మము; రెండవదానివై ద్వితీయాప్రత్యయము లేకాక తృతీయాషష్ఠీ భక్తిప్రత్యయములనుగూడఁ బర్యాయముగఁ జెప్పవచ్చును. అట్టివాని నముఖ్య ర్మము లనిపేరు. ద్వికర్మకధాతువులలో 'వచ్' అనుసంస్కృతధాతువునకును దర్థకములగు నితర ధాతువులకును (అను, చెప్పు, పలుకు, మొద.) సంబంధి న యముఖ్యకర్మములవై తోడవర్ణకముగూడఁ జేరును. ఉదా. మైత్రుండు చైత్రునితోడనిట్లనియె; 'మైత్రుండు చైత్రు నిట్లనియె' ననియు ననవచ్చును. కొంత ప్రొద్దు జరపు కుంతీసుతాగ్రజుండు యమునితోఁ బలికె నిట్లని వినయ వంపదలు వ్రులయ (హరిశ్చ. I.)

3. 'ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకంబగు. నియమపూర్వా ద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనంబడు. రామకృష్ణులు సాందీపనితోడ వేదం ములం జదివిరి." బాలవ్యాకరణము.

4. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ బ్రత్యేక ప్రయోగంబులును జూపట్టెడి: ఉదా. స్తంభగత రత్నపుత్త్రిక తనదు కోటియని విలోకించి తోడ మాటాడ నికి నలుగడల సూచి (రామాభ్యు. IV.) ప్రౌఢవ్యాకరణము. తోడ్తోన భా. విరా. III. 126, 152); తోన = వెంటనే (భా. శే. I. 288; అను. VII. 134); తో రాన్ (భా. అను III. 70); తోరాఁగన్ (భా. అను. V.

బాలసరస్వ త్యహోబలాదులును, 'శబ్దపరిమితి' యని యధర్వణుఁడును వ్యాఖ్యానము వ్రాసియున్నారు. అధర్వణుఁడును నక్షరపరిమితినే యూహించి నట్లు బాలసరస్వత్యహోబలు లభిప్రాయపడి యధర్వణుఁడు రచించిన కారికగా 'ఆంధ్రషడ్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే (పదంస్యాత్కర్మధారయే) అనుదాని నుదాహరించి 'వాఁడి మయూఖములు, వేడి పయోధారలు' మొద లగువాని నుదాహరించియున్నారు. బ్రహ్మశ్రీ వజ్ఝల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవా రీవిషయమును విమర్శించుచు:

మలయాళమందలి మణిప్రవాళ శైలియందుగానవచ్చు శుద్ధసంస్కృత శుద్ధదేశ్యపదముల సమాసములు తమకాలమం దుండుటఁ జూచి యాంధ్ర పండితులు వానిని గర్హించిరి; కాని, వాఁడి మయూఖములు మొదలగు నన్నయ ప్రయోగములకు గతియేమని చర్చించికొని 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్ర పదం కర్మధారయో భవతి' అని చింతామణిసూత్ర మట్టి ప్రయోగములకు రక్షక మగుచున్నదని సమర్థించియు నా యక్షర పరిమితి యెంతవఱకుఁ దగునని యాశంకించుకొని 'షడ్వర్ణపర్యంత' మని యొక మితిని గల్పించి తదనుగుణ ముగా 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణపర్యంత 'మిత్యాది కారిక నేర్పఱచికొనిరి. కాల క్రమమున నాకారిక యధర్వణకారికావళిలోని దనుకొని దాని నందులోనికిఁ జొప్పించిరి. ఇట్టి ప్రక్షిప్త కారికనుజూచి భ్రమ ప్రమాదములకు లోనై బాలసరస్వత్యహోబలాదులు దాని నధర్వణుఁడు రచించినట్లే యుదాహరించిరి. ఆ కారిక యధర్వణుఁడు రచించినదికాదు. చింతామణి సూత్రమునందలి 'పరిమిత' పదమునకు వాస్తవమైన యర్థము నధర్వణుడు—

"ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామను
లోపస్స్యాద్ ద్వ్యాది వర్ణానాం శబ్దే రాయాదికే పరే;
క్వచి దిత్వం క్వచి తన్మత్వం క్వచి త్వత్వం"

అని యీరీతిగా వివరించియున్నాఁడు ఇదియే సరియైనయర్థము. శుద్ధ సంస్కృత శబ్దముతో నాంధ్రశబ్దములకు యథేచ్ఛముగా సమాసముచేయ వలనుపడదు. బిరుదాదివాచక పరిమితాంధ్ర పదములతోనే శుద్ధసంస్కృత పదము కర్మధారయ సమాసముగా (కృష్ణరాయఁడు) సమసించును' అని వివ రించియున్నారు. ఈ విషయమై కొన్ని సందేహములు కలుగుచున్నవి:—

i. మణిప్రవాళశైలి నాంధ్రకావ్యముల నెవ్వరైన రచించిరా? యను నది మొదటిది. కవులు శతకములలోఁ గోరి రచించిన ఒకటి రెండు పద్య ములను జూపింపఁ జాలదు.

450); తోనరుగుదేరఁగా(భార. విరా. I. 59); తోనరుగన్ (భార.ఉ.IV. 80). తోనడువన్, తోనేతేరను (భార. భీ. I. 112); తోనెక్కి (భార. శల్య. I; 807), మొద.

తోడ, తో, లకుఁ గొన్ని ప్రయోగములు.

బిమ్మటితోడన్ (భాస్క. సుం. 29); బిమ్మటితోడన్ (భాస్క. సుం. 85); పదిలముతోడన్ (భాస్క. యు. 1322); ఇంతటితోడన్ (హరి. పూ. VIII. 82); గదతోడం గద చుట్టిరాన్ (భార. శల్య. II. 259); కళ్యాలతోడ (భార. క. I. 140); పురుఁగోటతోడ (భార. విరా. III. 205); పేరితోడన్ (భార. విరా. I. 100; నన్నయ:పేరన్); ఇంతతోఁ గయ్యముడిగి శాంతుఁడవు గమ్మ (భార. క. I. 34; సన్నయ: ఇంతకు, ఇంతటన్; తోన్ = అవధితో); ఎక్కుడుగ వలయు నను తలంపుతోమనుట(భార. శాం. II. 262); = తలంపున; సంగడములతో (భార. భీ. I. 93); అంతతోన=అంతటన్ (భార. ద్రో. I. 111); పరిపాటితోన్=పరిపాటిన్ (భార. అర. VI. 4); క్రొత్తరఁగలతోన్ (హరి. ఉ. VII. 86); ఈరసతోన్ (భాస్క. యు. 1971); ఎడమడుగగు మదితో (హరి. పూ. I. 85); గజ్జతడవు లెలమితోఁగట్టి = ఎలమిన్ (హరి. పూ. V. 254); చిగురులతో (భార. విరా. II. 67); తన యిచ్చతోఁబడియె= ఇచ్చన్ (భార. ఉ. III. 358); తత్తజ్జాతితోఁ బండ్లగున్ (సర్వేశ్వరశత. 87= అనుసరించి); పిఁగువ్వుఁనతో (S. I. I. 672; కు వర్ణకను చేరునప్పటి వలె నగాగమము); క్రమంబుతోడ = క్రమముగా (నిర్వ. V. 44); మరువము మొలఁ(గఁ)దోడనె పరిమళ ముదయించు (విక్ర. I. 191; వ్యవధానము), మొద.

తోడుతన్.

‘తోడన్’ అనుటకు ‘తోడుతన్’ అనియు పదునాల్గవ శతాబ్దము నుండియు కావ్యములందు రూపాంతరము గాన్పించుచున్నది. ఇది ‘తోడ్తోన్= తోడు+తోన్’ అనుదానికి రూపాంతరమై యుండును. ‘తోడ్తోన్’ = వెంటనే అనునది కేవలావ్యయముగ నుపయోగపడుచుండఁగా ‘తోడుతన్’ అనునది ‘తోడన్’ వలె విభక్తి ప్రత్యయముగా నుపయోగపడుచున్నది. కాని, ‘తోడన్’ కు కలుగు కార్యములు ‘తోడుతన్’ కు కలుగవు. తోడ్తోన్ (భార. విరా. II. 321; ద్రో. I. 255; కర్ణ. II. 295; ఉ. హరి. II. 14; మొద.) ఇట్లే, ‘తోడుతోడన్’ అను నవ్యయమునుగలదు. ‘చుక్కలు తోడుతోడఁ దలచూపఁదొడంగె (భార. విరా. II. 319); తోడుతోడఁ బెరుగన్ = వెంట వెంటనే(భార. విరా. II. 349); మొద. ‘తోడ్తోన్’ అనునది నేఁటి వ్యవహారమున ‘తోడ్తొ’ అని వినఁబడుచున్నది.—‘తోడుతన్’ కుదాహరణములు:

ii. 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణ పర్యంత'మను కారిక యథర్వణుని గ్రంథములో నుండుట చింతామణి యాశయమునకు విరుద్ధ మగుటకుఁ గారణమేమి? అది ప్రక్షిప్తము కానియెడలఁ జింతామణి సూత్రమున కెట్టిబాధ కలుగుచున్నది? బాధ కలిగినచో 'వాఁడిమయూఖములు' మొదలగు సమాసములందలి యాంధ్ర పదములం దెన్నివర్ణములైన నుండవచ్చునా? 'పరిమిత' శబ్దముచేఁ జింతామణి కర్త యా యక్షరముల సంఖ్యను నియమింపకపోయినను నవి పరిమితముగా నుండవలెనని సూచించె నని చెప్పిన నేమిదోషము కలుగును?

iii. బాలసరస్వత్యహోబలులో మఱియెవ్వరో 'ఆంధ్రఃషడ్వర్ణే' త్యాదికారిక నథర్వణుని కంటఁగట్టి రనుట సమంజసమా? ఆంధ్రవైయాకరణ సంప్రదాయమున నున్న విషయమునే వారును గ్రహించిరని యేల చెప్పఁ గూడదు?

iv. 'సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్రపదం' అనిన నాంధ్రపదము సమాసమునఁ బూర్వపదముగ నుండవలెనా? పరపదముగ నుండవలెనా? పూర్వపదమన్నయెడల 'దీపకంభము, అనియంకభీమకోల, చాలుక్యభీమకోల, అవసరమాటి (నాణెము), నిత్యపడి, 'కృష్ణరాయ' మొదలగు సమాసములు దుష్టములగును; పరపదమేయని యన్నయెడల 'వేఁగీ విషయాధీశ చాలుక్య కులతిలక, పరగండభైరవ, నన్నయభట్ట, కటకంఠ, మొదలగునవి దుష్టము లగును. ఈ రెండువిధములైన సమాసములును నాంధ్రముననుండుటచేతనే చింతామణికర్తయేకాక యాంధ్రవైయాకరుణులందఱు వాని నంగీకరించిరని చెప్పఁగూడదా? ఉట్టి సమాసములను బిరుదాది వాచకములకే యన్వ యించుట ప్రయోగములకు విరుద్ధము కాదా?

v. 'ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామను' అను కారికయందు మాత్ర మక్షర పరిమితి వచింపఁబడలేదా? జననామను' అని కంఠోక్తిగాఁ గారిక చెప్పుచుండఁగా 'బిరుదాది వాచకపదము' అని 'ఆది' శబ్దము నేల చేర్ప వలెను? 'ఆది' శబ్దముచేదక్కిన వ్యవహారసిద్ధ శుద్ధసంస్కృతవైకృత పదముల సమాసముల నేల గ్రహింపఁగూడదు?

vi. చింతామణి సూత్రము కర్మధారయసమాసమును గూర్చి మాత్రము చెప్పుచున్నది. 'కృష్ణరాయఁడు' అనునది సంభావనా పూర్వ పద కర్మధారయ సమాస మనవచ్చునా? 'రాయ' శబ్దము రాజులు కాని వారి కుండఁగూడదా? 'సీతారామస్వామి' అను నప్పుడు 'సీతారామః ఇతి స్వామీ' అని సంజ్ఞావాచకపదమునకు విగ్రహము చెప్పనగునా? అట్లను

మానావమానములకు నోర్చి యడఁకువతోఁడుతనునికి యరిది (భార. విరా. I.); పగతురచేతిలోఁ బడక ప్రాణముతోఁడుత నున్నవాఁడవే (భాగ. X. పూ.); వేడ్కతోఁడుతన్ (భాగ. V. i. 138; XI. 53); చిత్తంబుతోఁడుతన్ (భాగ. VI. 298); సూక్తులతోఁడుతన్ (భాగ. VIII. 271); సమ్మానముతోఁడుత మ్రొక్కుచు (భాస్క. బాల. 13); * దశాస్యుతోఁడుతన్నిలిచి పెనంగఁగాఁ గలుగ నీకు వశంబె (భాస్క. అర. II. 138); నోళ్లతోఁడుత (భాస్క. యు. 517); ఇట్లే, పాండు. II. 235; కృష్ణరా. II. 113; సారం. I. పు. 6; మొద.

వ్యవహారమున నేఁడు 'తో' మాత్రముపయోగింపఁ బడుచున్నది. 'తోఁడ' కు మారుగ 'తోటి' అని వినఁబడుచున్నది. ఉదా. వానితోటి మాట్లాడకు, మొద.

మెయి, మయి, మై, మే.

"జడపదంబులమీఁది 'తోఁడ' కు 'మెయి, మై'లు వికల్పంబుగనగు. ఉదా. అందఱుఁగూడి మాసలకు సత్త్వమెయిం జనుదెంచి (నిర్వ. II.); ముక్తికున్మఖతవహింపఁగావలయు మోహముఁ బాయఁగఁద్రోఁచి భక్తిమైన్ (లక్ష్మ. IV.); అవారణమెయిన్ (భార. ద్రో. IV. 99); పరిపాటిమెయిన్ (భార. ఉ. I. 289; శ. I. 7); సముచ్ఛ్రితమెయిన్ (హరి. పూ. IX. 6); కూర్మిమైనిత్తుఁ గండలు కోసిమ్మైన (భార. [illegible] III. 283); [illegible]మైన్ (భార. విరా. V. 395); ఓలిమైన్ (భార. V. ii. 124); ప్రౌఢిమైన్ (భాస్క. యు. 2156); ఎలుకమెయిన్ (హరి. పూ. V. 242); ఉగ్రవిక్రమమైన్ (భాస్క. యు. 2107); ఓర్మిమైన్ (కాశీ. II.); మొద. మై, మెయి, అను పదములకు విధమని యర్థము. ఆ యర్థమున నవి ప్రత్యేకముగను బ్రయోగింపఁ బడినవి. ఉదా. ఉచితంపుమెయిన్ (భార. కర్ణ. II. 226); ఇమ్మెయిని మెయిఁగొనవు (హరి. పూ. I. 131); తగుమైన్ (హరి. ఉ. I. 98); ఇమ్మైన్ (భార. [illegible] VI. 21); ఈమైన్ (భాస్క. కిష్కి. 122); కయ్యంబుమైఁ జెప్పుమన్ (భార. [illegible] I. 109); నీతలంపుమే గెలువన్ (భార. ద్రో. V. 124);—ఒకప్పుడు మై, మెయి, లు చేరి యవ్యయము లేర్పడును: ఉదా. మెయిమైఁ బోవచ్చునే (భాస్క. యు. 1795); ఒంటిమైఁ జిక్కఁగదయ్య (భాస్క. కిష్కి. 855); వేగమైన్ (భార. అర. VI. 72);—ఒకప్పుడు 'మెయి, మై' లు 'తోఁడ' అను నర్థమునఁగాక యితరార్థములందును నుపయోగింపఁబడును: ఉదా. పనిమెయి వర్తిల్లుదు = పనియందు (భార. విరా. I. 108); రాత్రిమైన్ = రాత్రియందు (భాస్క. కిష్కి. 117); బాసమైన్ = బాసప్రకారము (భార. విరా. III. 109); మెయి, మై, లపై 'కొను' ధాతు వనుప్రయుక్తమై 'పూను' అను నర్థము నిచ్చును. ఉదా. ప్రియమైనకార్యంబు మెయికొనంగఁ గనుటకంటెను

కొన్నను చింతామణిసూత్ర మొక్క సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని యేల చెప్పవలెను?

బాగుగ నాలోచించి చూడఁగాఁ చింతామణిలోని పై సూత్రము 'వాఁడిమయూఖములు' మొదలగు కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని చెప్పవలయునని తోఁచుచున్నది. కృష్ణరాయఁడు, అంచయాన, కలికంఠుఁడు, ఇత్యాది సమాసములు 48-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన మిశ్ర సమాసముల కుదాహరణము లగును.

50. స్వస్వ విభక్తి వికారై ర్బహవశ్చ యథాతథం సమస్యన్తే.

తమతమ విభక్తివికారములతో ననేకశబ్దములు వ్యవహారానుసారముగ సమాసములగును— రాజునాజ్ఞ, రామునియానతి, ఊరివారు, ఊరఁబంది, నీతోడిచెలిమి, నావలని నేరము, మొదలయినవి.

ఇది హలంత పరిచ్ఛేదము.

(భార. భీ. III. 301); ఇమ్మెయికి మెయికొనవు (హరి. పూ. I. 131); ప్రతిన పూరగింపమేకొని (భార. ద్రో. II. 359); మేకొని (భార. ఉ. IV. 242; ద్రో. II. 359; III. 21), మొద. కాని, మేకొనఁజాలదు = ఓర్వఁజాలదు (భార. విరా. I. 103); 'మై' కి 'తెంచు' అనుబంధముగాఁ జేరి 'సమ్మతించు' అను నర్థము నిచ్చును. ఉదా. మైతెంచి (కుమా. భా. II. 327); మొద. 'కార్యంబుమైవాఁడు' కార్యమునందు వ్యాపృతుఁడైనవాఁడు (భాస్క. యు. 486). జడ పదంబులమీఁది 'తోడ' కు మెయి, మై, లగునని ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁడు చెప్పినను నవి తోడ సను నర్థమున గుణవాచకపదములమీఁదనే చేరును గాని వస్తువాచకపదములపైఁ జేరవు. ఖడ్గము మెయింజంపె, లేఖినిమెయిన్ వ్రాసె, మొదలగు ప్రయోగములు గానరావు. 'తోడ' నను నర్థమున నన్నయ మెయి, మై, లను వాడలేదు. ఇవి యెన్నడైన వ్యవహారమున నున్నవేమో తెలియదు. నేఁటి వ్యవహారమున లేవు. కావ్యములందవి 'న్, అన్' అను తృతీయావిభక్తిప్రత్యయములకు మాఱుగఁ జేరుచుండును: కూర్మిమైన్=కూర్మిన్ ఓర్మిమైన్ = ఓర్మిన్; అనారణమెయిన్ = అవారణన్; పరిపాటిమెయిన్ = పరిపాటిన్; సముత్సుకతమెయిన్ = సముత్సుకతన్; మొద.

సప్తమియందువలెఁ దృతీయయందును 'అన్, న్' లు ప్రత్యయములుగఁ జేరును. ఉదాహరణములు మున్ముందు చూపఁబడును. పై ప్రత్యయములు గాక, తృతీయార్థమున బడిన్, వెంటన్, మొదలగు నవ్యయములును జేరుచుండును :

ఉదా:—చనియెం గేకయను తానుచారికలబడిన్ = తో (భార. విరా. I. 306); మొద. ఇట్లే, కూడన్ = తో (క. II. 17); ఈరసమెత్తి = ఈరసముతో (భార. ఉ. IV. 306); మేదినీతనయుఁడు లక్ష్మణుండుసయితంబుగ (భాస్క. అయో. 61); నిన్నుఁగనుఁగొనఁబడసి నాదు చూడ్కి చరితార్థమయ్యె (భార. ఉ. I. 273); మొద.

శిరసావహించి (భాగ. IV. 688); ఇట్లే, మనసా, క్రమేణ, మొదలగు సంస్కృత తృతీయాంతరూపములును దెనుఁగు కావ్యములందును వ్యవహారమునందును ప్రయుక్తము లగుచున్నవి.

చతుర్థీవిభక్తి.

'సంప్రదానంబునకుం జతుర్థియగు. త్యాగోద్దేశంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు. జనకుండు రామునికొఱకు(కై) గన్యనిచ్చెను. కొన్నియెడల నుద్దేశ్యమాత్రంబునకగు: పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు. బాలవ్యాకరణము. 'కై, కొఱకున్' అనునవి తెనుఁగునఁ జతుర్థ్యర్థమునఁ బ్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికముపైఁ జేరును. ఇవి సంప్రదానార్థమందే కాక యుద్దేశార్థము

శ్రీః

ఆన్ధ్రశబ్దచిన్తామణి

హృదయము.

---:o:---

క్రియా పరిచ్ఛేదము.

1. ఉపకృతి పరిణతి సంవృతి భేదా త్త్రివిధాః క్రియాః.

ధాతువులు ఉపకృతి యనియు, పరిణతి యనియు, సంవృతి యనియు భేదములచే మూఁడువిధములుగ నుండును.

2. పుషణ్వాది రుపకృతిః.

పుష, ను, మొదలగునవి యుపకృతి (ధాతువులు).

3. అథ భూ జ్యాదిః పరిణతిః.

పిమ్మట భూ, జి, మొదలగునవి పరిణతి (ధాతువులు).

4. అన్యా తు రజ్జి వ స్యాదిః.

ఇతరమైన (మూఁడవ) దన్ననో (అనగా సంవృతి) రజ్జి, వసి, మొదలగు ధాతువులను గలది.

5. స్యా దుపకృతిగి కృదన్తా.

ఉపకృతి ధాతువు కృత్ప్రత్యయ మంతమందు గలదిగా నుండును: పుష్+(ఘఞ్) = పోష్ ; ను+(క్తిన్) = నుతి ; మొదలగు కృదంత రూపములు తెనుఁగు క్రియలకును ప్రాతిపదికము లగును.

6. సా పరిణతి రయువ రన్వితైవ భవేత్.

ఆ పరిణతి ధాతువు 'అయ్, అవ్, అర్' అనువానితోఁ గూడియే (తెనుఁగునఁ) ప్రాతిపదికముగ నుండును. జి = జయ్ ; భూ = భవ్ ; హృ = హార్ ; మొద.

7. సంవృతి రహతాకారా.

సంవృతి ధాతువు తెనుఁగునఁ ప్రాతిపదిక మగునప్పు డట్టిమార్పును గలుగదు. రంజ్, వస్, మొద.

నను వచ్చును. ఉద్దేశార్థమున వీనికిని 'కుఱిచి, కూర్చి, గుఱించి' అనువానికిని భేదములేదు. 'కై' అనునది 'కు+అయి' అనువాని చేరికవలనఁ గలిగినదని యందురు. ఈ పక్షమున 'అయి' అనుదానికి "సహాయపడి, పక్షమును బూని" యనునర్థము వచ్చును. ఈయర్థమున "అయి" అనునది ప్రత్యేకపదమగును; 'కు' అనునదియే ప్రత్యయమగును. బాగుగనాలోచించినచో 'కు, కి' అనునవి వాస్తవముగఁ జతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములు. వానికి సంబంధించిన తమిళమందలి 'కు', కన్నడమందలి 'కె, క్కె, గె, ంగె, ంగెం' మొదలగునవి చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములుగనే తమిళ కర్నాటక వైయాకరణులు తెలిపియున్నారు. 'కై' అనునది 'కు+ఇ' అనువాని సంధివలన నేర్పడిన దనుటకంటె, సంస్కృతమందలి 'కృతే' అను నవ్యయమునకుఁ బ్రాకృతరూపమగు 'కిఏ'అనుదాని సంక్షేపరూపమని చెప్పుట యొప్పును.

'కొఱకుఁ' అను ప్రత్యయమును నన్నయ వాడలేదు; పదునొకండవ శతాబ్దపు శాసనములందుఁగాని [illegible] శాసనములందుఁగాని యిది కానరాదు. కాని, యాంధ్రశబ్దచింతామణి దానిని పేర్కొనుచున్నది. 'కై' అనునది మాత్రము నన్నయ భారతభాగమున మూఁడుసార్లు వచ్చినది. అందొకసారి యతిస్థానమున వచ్చినది; అచట నదే ప్రధానముగా నున్నది; తక్కిన రెండు చోట్లనుబట్టి దాని ప్రాధాన్యమును నిర్ణయింప వీలులేదు. 'కు' తో చేరకయే 'అయి' అనునది ప్రత్యేకముగఁ బ్రత్యేకార్థములందు నన్నయభారతమున నుండుటచే 'కై' అనుదానిని నన్నయ 'కు+అయి' అనియే భావించినట్లు నిర్ణయింపవచ్చును. కావున 'కై' అనునది కూడ నన్నయకాలమునఁ జతుర్థ్యర్థక ప్రత్యయముగ లేదనియే తలంపవచ్చును. కాని, యాంధ్రశబ్దచింతామణియందు చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయముగనే పేర్కొనఁబడియున్నది. 'కొఱకు' అనుదానిని 'కొఱ (=ప్రయోజనము)+కు' అని విడఁదీయుదురు. 'ఆఱు పొఱుపు కులుచ చేతులు, నోలావుకడుపంబు గలిగి యొరులకుఁ జూడఁ గొఱగా కుండియు మన్మథు, నోడిపులఁబడియును నిలుచు యువతీప్రియుఁడై (భార. అర. II. 134) అను పద్యమున 'కొఱ' యనుపదము నన్నయభారతభాగమున నొక్కసారి మాత్రము వచ్చినది. ఈ 'కొఱకు' 'ప్రయోజనము' అను నర్థమును జెప్పవచ్చునేమో. ఇట్లే 'కొఱగామి, కొఱమాలిన పనులు' మొదలగువానియందును నీయర్థము తోఁచుచున్నది. కాని, 'కొఱ' కు ప్రయోజనమను నర్థ మెట్లుకలిగినదో తెలియరాకున్నది. 'కొఱ' కు 'కొఱఁత' అనునది సుప్రసిద్ధార్థము; ఇతర ద్రావిడభాషలలో తమిళము: కుఱై; మలయాళము: కుఱ; కన్నడము: కొఱె, తుళు: కొర, అను పదములకు 'కొఱఁత' యనియే కాని 'అక్కఱ' యను నర్థము లేదు. తెలుఁగునను 'అఱ

8. జ్ఞేయం త్రివిధాను చ క్రియా స్వేవమ్.

(పై) మూఁడు విధములగు ధాతువులయందు నిట్లే తెలిసికొనవలెను.

9. తద్ధర్మ వర్తమా నాతీ తాగామ్యర్థకాః క్రియా జ్ఞేయాః.

క్రియలు, i. తద్ధర్మార్థకములు, ii. వర్తమానార్థకములు, iii. భూతార్థకములు. iv. భవిష్యదర్థకములు నని (నాలుగు విధములయిన వానిఁగా) తెలిసికొనవలెను.

10. తత్ర ద్వితీయ తుర్యా యా తౌ స్త స్సానుబన్ధకా వేవ.

అందు రెండవదియు (వర్తమానార్థక క్రియయు), నాలుగవది (భవిష్యదర్థక క్రియయు) అనుబంధములు గలిగియే యుండును.

11. వసతి రనుబన్ధక స్స్యా ద్యత్ర లడర్థో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లడర్థము (వర్తమానార్థము) చెప్పవలసియున్నదో యచట, వసతి ధాత్వర్థకమగు 'ఉన్న' అనునది యనుబంధముగఁ జేరును. ('వసతి' ధాతువునకుఁ దెనుఁగు 'ఉండు' అనునది కాని, 'ఉన్న' అనునది కాదు; అయినను 'ఉన్న' అని చెప్పుకొనకపోయినచో ముందు సూత్రముల కర్థము నడవదు కావున నా యర్థమే గ్రహింపఁబడినది. పుష్=పోష్+ఉండు (ఉన్న) అనియుండఁగా.

12. అస్తి రనుబన్ధక స్స్యా ద్యత్ర లృడర్థో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లృడర్థము (భవిష్యదర్థము) చెప్పవలసియుండునో యచట అస్తి ధాత్వర్థముగల 'కల' అను అనుబంధము చేరును. ('అస్తి' అన్నను 'ఉండు' ధాతువునే చెప్పికొనవచ్చును; కాని, వ్యాఖ్యాతలు 'కలుగు' ధాతువును చెప్పుకొన్నుందురు. అట్లే చేయుదమన్నను 'కల' అనున దనుబంధమను నర్థ మెట్లువచ్చునో తెలియదు. అయినను 'కల' అను ననుబంధముచే యొప్పుకొనకున్న ముందు గ్రంథము నడువదు.) పుష్=పోష్+కలుగు (కల) అని యుండఁగా.

13. భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానా మించుగాగమః.

(ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి అను) మూఁడు భేదములుగల మూఁడు విధములగు ధాతువులమీఁదను 'ఇంచు (క్)' అను నాగమము స్వార్థమునఁ జేరును. పోష్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); పోష్+ఇంచు+కలుగు (కల) జయ్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); భవ్+ఇంచు+ఉండు+కలుగు (ఉన్న);(కల); హార్+ఇంచు+ఉండు+కలుగు,(కల); రంజ్+ఇంచు+ఉండు(ఉన్న) కలుగు (కల); వస్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల) అని యుండఁగా.

గొఱ, కొఱప్రాణము' మొదలగు వానియందు దానికి కొఱంతయనియే యర్థమున్నది. "ముఱిముఱి చీఁకటిలో నందఱురాజులు సమసముడిగి తగనెల్లిట్టికిన్ గొఱ గల కల నగు నడువుఁడు నెఱవగు గోవర్ధనాద్రి నేలకుననుచున్" (ఉ. హరి. IV) లోఁ గూడ 'కొఱ'కు 'కొఱంత' యనియే యర్థము. 'కొఱ ముట్టు' అనుదానియందు 'కొఱ' యనఁగా 'పని' యనునర్థము కలుగుచున్నది. కొఱమాలిన పనులు, కొఱగాని కొడుకు, మొదలగు వానియందును 'కొఱ' యనునది 'పని' యనునర్థమందే వచ్చుచున్నది. 'కొఱమించు పగడంపు గుండ్రకంబంబులు' (అచ్చ. రా. అర. కాం.) అను ప్రయోగమున 'కొఱ' యనఁగా 'పనితన' మనునర్థము కలుగుచున్నది. ఈ 'పని' యను నర్థము నుండియే 'ప్రయోజన' మను నర్థవిశేషము కలిగియుండును; గాని, యీయర్థమున నీపదముతో సంబంధించిన యితర ద్రావిడభాషాపదములు కానరాకున్నవి. కావున ప్రయోజనము, పని, యనునర్థములుగల 'కొఱ' యను తెనుఁగుపదము ద్రావిడేతరభాషలనుండి తెనుఁగునఁ జేరియుండును. అది ప్రాకృతపదమైనచో 'కృష, కర్ష' మొదలగు 'కృష్' ధాతుజన్యములగు సంస్కృతశబ్దములకు వికారమగు ప్రాకృతపదమునుండి పుట్టియుండునని చెప్పవచ్చును.

పూర్వకాలపు తెనుఁగున 'పొంటెన్' అను నొక యవ్యయము 'కొఱకు' అను నర్థమున వాడుకయందుండెను. అది నేటి వ్యవహారమున నెందును గానరాదు. దాని వ్యుత్పత్తిని గూర్చి 1388-వ పుటలో విచారింపఁబడినది. ఉదా. విప్రుల మంత్రులఁగా నొనరించితె కార్యసంప్రయోగముపొంటెన్, (భార. సభా. I.), మొద.

కై అను ప్రత్యయము పదము శేషషష్ఠీ రూపముపైఁ జేరును: రామునికై, నాకై, హరికై, మొద. ఉమంతమగు శబ్దముపై 'కై' చేరునప్పుడు 'కు' వర్ణము చేరునప్పటి తీరుననే నగాగమము వచ్చును: రామునకై, శంభునకై, విధాతృనకై, మొద. అర్వాచీన కృతులందు నగాగమము లేకుండఁ గూడఁ బ్రయోగములు కాన్పించుచున్నవి: ప్రాచేతసుకై (భాస్క. బాల.3.)

'కొఱకు' 'పొంటె' అనునవి శేషషష్ఠీరూపముల మీఁదనే కాక, 'తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణముల మీఁదను జేరుచుండును: చేయుకొఱకు, చేయుపొంటె, మొద.

కొన్ని ప్రయోగములు.

కొఱకు:—i. ప్రథమా రూపములపై: పార్థులతోడివిగ్రహము కొఱక (భార. అర. V. 358); నిబ్రదుకు కొఱకు (భాస్క. కిష్కి. 532); కలఁచుట

14. ణేశ్చ.

ణిజర్థమునందును [ఇంచు(క్) అనున] దాగమముగా వచ్చును. పోషించు+ఇంచు, అనియుండగా.

15. అనుబన్ధ ప్రార్థనయో ర్ణౌ వ్యతిరేకాదిశే చ చోః పస్స్యాత్.

అనుబన్ధవర్ణములు పరమగునపుడును (అనఁగాఁ బూర్వోక్తములయిన 'ఉన్న, కల' అనునవి పరమైనప్పుడును, ప్రార్థనార్థమందును, ణిచ్చుపరమగునపుడును, వ్యతిరేకాద్యర్థములందును గూడ చకారమునకు పకారమాదేశమగును: అనుబన్ధములకు: పోషింపు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); ప్రార్థనార్థమున: పోషింపు; ణిజర్థమున: పోషింపు+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); వ్యతిరేకార్థమున: పోషింపు, అని యుండఁగా. (చోః పస్స్యాత్ అనునప్పుడు ఉత్వవిశిష్టమైన) చకారమునకు 'ప' కారము (వ్ః, ప) ఆదేశమగుననియు నర్థము చెప్పుకొనవచ్చును. అప్పుడు కొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడును. ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్నఁదప్ప సూత్రములోని 'చోః' అనుదానికి చువర్ణమందలి హల్మాత్రమునకని యర్థము చెప్ప వీలులేదు.

16. వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్స్యాత్.

వ్యతిరేకాద్యర్థమునను భవిష్యదర్థమునందును హ్రస్వ అకారము చేరును: వ్యతిరేకార్థమున: పోషింపు+అ=పోషింప; భవిష్యదర్థమున: పోషింపు+అ+కల=పోషింపకల, మొద. ('భావిని చ+ఆత్' అనియుఁ బదచ్ఛేదముఁ జేయవచ్చును. అప్పుడు 'పోషింపా+డు, ను, వు, రు, డుజ్, రు' అను ననిష్టరూపములును సిద్ధించును.)

17. క్త్వా భూతయోః క్రియాన్తస్యేత్.

క్త్వార్థమునందును భూతార్థమునందును ధాతువుతుది (యుత్తునకు) హ్రస్వ ఇకారము చేరును- క్త్వార్థమున: పోషించు+ఇ=పోషించి, పోషింపించి; భూతార్థమున: పోషించి-, పోషింపించి-.

18. ప్రథమైకవచనలోపస్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్.

భూతతద్ధర్మార్థములందు క్రియలకు ప్రథమపురుషైకవచనప్రత్యయము లోపించును.

19. వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డుజ్స్యాత్.

వ్యతిరేకార్థమునను లృట్టు (భవిష్యదర్థము) నందును, లట్టు (వర్తమానార్థము) నందును (ప్రథమైకవచనమున) బిందుపూర్వక డు వర్ణము వచ్చును:

౧అకు (భాస్క. సుంద. 199); బ్రాహ్మణకొఱకు (భాస్క. యుద్ధ. 126); సందర్శంబు కొఱకు (కళా. IV. 140); సిరికొఱకు (పాండు. II. 40).

ii. శేష షష్ఠీ రూపమునై: బభ్రుకొఱకునై (హరి. ఉ. VI. 260); * నాకొఱకు' అనుటకు 'నాదుకొఱకు' అని భాస్క. కిష్కి. 329లో ప్రయోగము లేదు.

iii. తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణములపై: చేయుకొఱకు (భాగ. I. 33, IV. 531; కళా. II. 7); జరుగనీకుండుకొఱకు (భాగ. IV. 31); కొఱకు' పై మరల 'అయి' చేరును: సిద్ధించుకొఱకునై (వరాహ. VII. 36); మర్దించుకొఱకునై (శకుం. పరి. II. పు. 22; విష్ణుపు. II. 116), చూపు ౧అకు (కళా. III. 161), మొద.

* గుగ్గిలంబు వెట్టికొఱకై (S. I. I. V. 529); ఆసీవాదంబు సేసికొఱకై (S. I. I. V. 1153)—వీనిలో వెట్టి = పెట్టే; చేసి = చేసే, అని యుండవలెనేమో.

iv. అవ్యయముపై: ఏమికొఱకై (భాగ. VIII. 440); మొద.

కై, కయి:—i. నాకై కసింగొని (నిర్వ. III. 43); నీకై పొంలితిమి =నీవంకకు, (భార. ఉ. IV. 26); మాకై (భార. అశ్వ. IV. 268); ధర్మరక్షణము నకై (భార. మా. I. 86); అతనికై వేదంబులు విధించె నఖిలక్రియలు (హరి. ఉ. IV. 51); ఉదరపోషణకై (భార. విరా. II. 218); అంబకై పూనివచ్చి (భార. భీ. I. 54). నీకయి (భార. అశ్వ. III. 59); గంధమాదనంబునకయిచను మన్న (భార. అర. V. 414); నీకయికదా (భార. ద్రో. IV. 268); అమ రులకయి సమరంబుసేసి (హరి. ఉ. II. 139); దానిం గనుటకయి (భార. భీ. I. 209); దానికై కాదే (భాస్క. యు. 75); తనకై యొరులకయి (హరి. పూ. I. 129).

ii. నగాగమము లేకుండ: ప్రాచేతసుకై (భాస్క. బాల. 2); బ్రహ్మ సత్తుకై (భాస్క. బాల. 322): వాయుపుత్త్రుకై (భాస్క. సుం. 492)

iii. కున్+ఐ=కున్నై: నీకున్నై (భా. అను. IV. 125); చేయుటకున్నై (భార. అర. VI. 82); * కు+అయి; కున్+అయి: అనునవి చేరి చతుర్థ్యర్థమును బోధించునట్లే 'కున్+కాన్' అనువాని కూడికవలనఁ గూడఁ జతుర్థ్యర్థము ద్యోతకమగును: ఉదా. నాకుఁగాన్ (నిర్వ. VI. 18; VII. 68); మువర్వుల కుఁగా (ఉ. రా. I. పు. 28); తమ్మునికిఁగాఁగభీష్మునఁడు గన్నియలఁగొని పోయె (భార. ఉ. IV. 280); మాకుంగా దీనిని విడువవలయు (భార. అర. V. 183); దైన్యమువకుంగా నొచ్చియున్ (భార. ఉ. IV. 261); క్రతుపుటకుఁ నీ

వ్యతిరేకార్థమునకు పోషింపఁడు; భవిష్యదర్థమునః పోషింప+కలుగుఁడు(కలఁడు); వర్తమానార్థమున ('చురితి క్రియాపదానాం' అను సూత్రమువలన 'చు' చేరఁగా) పోషించుపుండుఁడు, పోషించుపున్నఁడు.

20. స్త్ర్యర్థే పున ర్దుదీ భవతః.

మహత్యర్థక క్రియాపదమునకన్నన్ వ్యతిరేకార్థమునను, భవిష్యదర్థమందును, వర్తమానార్థమునను ప్రథమ పురుషైకవచనమున దు, ది, అనునవి చేరును: (వీనిలో 'దు' ఎప్పుడు చేరునో 'ది' యెప్పుడుచేరునో స్పష్టముగా లేదు. కాని, వ్యతిరేకార్థ, భవిష్యదర్థములందు 'దు' వర్ణకమును, వర్తమానార్థమున 'ది' వర్ణకమును నగునని యెట్లయిన సరిపెట్టుకొనవలసియున్నది)- వ్యతిరేకార్థమున 'పోషింపదు' భవిష్యదర్థమునః పోషింప కలుగుదు (కలదు); వర్తమానార్థమునః పోషించుపుండుది; పోషించుపున్నది.

21. అన్యస్మా చ్చాధాతో ర్ధాతుత్వ వివక్షాయామేవ భవ తీంచుక్.

ధాతువుకాని యితరముమీఁద ధాతుత్వవివక్షచేత ఇంచు (క్) అనున దాగమముగా వచ్చును: పల్లవ+ఇంచు, కరుణ+ఇంచు, మొద. ఇట్టిచోట్ల నత్తునకు సంధి నిత్యమని చెప్పికొనవలెను: పల్లవించు, కరుణించు, మొద.

22. తిర్యగ్జడేషు కర్తృషు బహువచనం చైకవచన మేవ స్యా ద్భూతే తద్ధర్మే చ.

తిర్యగ్వాచకపదములును జడవాచకపదములును వాక్యమున గర్తృపదము లగుచుండఁగా వానితో నన్వయించు క్రియాపదముల భూత తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుష బహువచనరూపము ప్రథమపురుషైకవచన రూపమేయగును: ఆవు (లు) పోషించు (ంచె) ను; చెట్టు (లు) పోషించు (ంచె) ను, మొద.

23. అన్యత్ర వు వీ.

భూతతద్ధర్మార్థములు గాక యితరములగు వ్యతిరేక భవిష్య ద్వర్తమానార్థములందు తిర్యగ్జడవాచక పదములు కర్తలగునపుడు బహువచనమున వ్యతిరేకభవిష్యదర్థములందు వు వర్ణకమును వర్తమానార్థమున వి వర్ణకమును జేరును. వ్యతిరేకార్థమునః ఆవులు(చెట్లు) పోషింపవు; భవిష్యదర్థమునః ఆవులు (చెట్లు) పోషింపకలుగు (కల) వుః వర్తమానార్థమునః ఆవులు (చెట్లు) పోషించు పుండువి (పున్నవి).

24. స్త్రీవ దేకవచనం తు.

తిర్యగ్జడవాచకపదములు కర్తలగునపు డేకవచనమున స్త్రీ వాచకపదములు కర్త లగునప్పుడు వచ్చు ప్రత్యయములే వచ్చును. వ్యతిరేకార్థమునః ఆవు

(భార. అను. I. 227); ఒకపనికిఁగా (విష్ణుపు. VI. 142); దళబందానకుంగా (S. I. I. IV. 923, శక. 1300.), మొద.

పొంటె:—దీని వ్యుత్పత్తి యేమో నిర్ణయింప వీలులేదు. అఱవము లోని 'పొరుట్టు' అనుదానికిని దీనికిని సంబంధ మున్నదందురు. స్పృశ్ ధాతు జన్యమగు * 'స్పృష్టి' అనుదాని చతుర్థ్యేకవచనము 'స్పృష్ట్యై' అను దానికి ప్రాకృతమున 'పుట్ఠీఏ) అనియగును; అది తెనుఁగున 'పొంటె' అని యగుట్కు కవకాశమున్నది. కొంచె మించుమించుగ 'స్పృశ్ ధాత్వర్థమందే 'పొంటె' నుపయోగింపఁబడుచుండుటచే నీ వ్యుత్పత్తి సరియైనదేమో విచా రార్హముగ నున్నది.

i. ప్రథమారూపముపై: విప్రులమంత్రులఁగా నొనరించితె కార్య సంప్రయోగముపొంటెన్ (భార. సభా. I.)

ii. తద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములపై: హితమొనర్చు పొంటెన్ (హరి. పూ. VI. 64); జడిపట్టుపొంటె (హరి. పూ. VII. 160); ఋణంబు నీగుపొంటె (హరి. ఉ. I. 94); చేయుపొంటె (హరి. పూ. II. 106); మొద.

కోసము, కోసరము:—'కోసము' అను పదముగూడ చతుర్థీ విభక్త్య ర్థకావ్యయముగ గ్రంథములందును వ్యవహారమునందునున్నది. ఇది కన్నడ మందలి 'ఓస్కర' శబ్దముతో సంబంధించినది. కన్నడదేశ ప్రాంతములవా రగు నాంధ్రుల వ్యవహారమున నిది 'కోస్కరము' అని వినఁబడుచున్నది. 'అదక్కె + ఓస్కర' = అదక్కోస్కర, అను సంధిరూపము నాప్రాంతపు తెనుఁగువారు విడదీయునప్పుడు 'కోస్కర' అని వేఱుచేయుటవలన నీ రూప మేర్పడినది. 'కోస్కరము' అనునది 'కోసరము, కోసము' లుగా మాఱి యుండును. ఉదా:

ఉ. ఎవ్వరికోస మీవగలకేమి యిఁకం బదమంచు (అనిరుద్ధ చరిత్రము I. 111).

ఉ. స్థిరభక్తిని గొల్వఁడే పరా, ధీనులుగాక మీరు వసుదేవకుమా రకు ముక్తి కోసమై (అప్పకవీయము IV. 314).

ఉ. భూసుతకోసమేఁ గనక - బొంకితి నేనియు (ఉత్తర రామా యణము పుట 813).

సీ. ఎలమితోఁ గపిరాజు చెలిమి పాటించుట, నీ కోసమేకదా - నీర జాక్షి. (ఉత్తర రామాయణము పుట 317).

సీ. వలరాజుకోసమై యలవసంతుఁడు గుంపు నేసిన చిలుకతేజీ లనంగ.
(ఉత్తర రామాయణము I. 21.)

(చెట్టు) పోషింపదు; భవిష్యదర్థమున: ఆవు(చెట్టు) పోషింప కలుగు (కల)దు; వర్తమానార్థమున; ఆవు (చెట్టు) పోషించు వుండు (వున్న) ది.

25. ఉత్వయుతౌ వ న కారౌ స్యాతాం మధ్యోత్తమైకవచనానామ్.

(అన్నిక్రియలకు నన్ని యర్థములందును) మధ్యమపురుషైకవచనమున 'వు' వర్ణకమును, ఉత్తమపురుషైకవచనమున 'ను' వర్ణకమును వచ్చును.

26. సర్వేషాం బహువచనే రు ఇతి స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును అన్ని యర్థములందును బహువచనమున 'రు' వర్ణకము వచ్చును.

27. ఉత్తమస్య తు భవే న్ముః.

ఉత్తమపురుష బహువచనమునకన్ననో ము వర్ణకము చేరును; అనఁగా రు వర్ణకము ప్రథమ మధ్యమ పురుషములందు మాత్రము వచ్చునని యర్థము.

28. ఏకత్వేఽథ బహుత్వే ముడుజౌ సంప్రార్థనార్థకేషు త్తః

పిమ్మట సంప్రార్థనాద్యర్థములం దేక బహువచనములఁ గ్రమముగా ము, డుజ్ అనునవి చేరును. పోషింపుము, పోషింపుఁడు.

29. దౌ చోర్లుక్ తద్ధర్మే.

తద్ధర్మమందు 'దు' అనునది పరమగుచుండఁగా దాని పూర్వమం దుండు 'చు' వర్ణమునకు లోపము కలుగును. ఈ దుగాగమము క్రింది 31-వ సూత్రమున విధింపఁబడినది. ముందు దుగామమును విధించి పిదప నీ లోప మును జెప్పిన బాగుండెడిది.

30. ప్రథమైకస్యై ద్భవే చ్చ భూతార్థే.

ప్రథమ పురుషైక వచనమున భూతార్థమందు 'ఎ' (ఏ ?) అనునది వచ్చును కూడ. 'క్త్వాభూతయోః క్రియాన్తస్యేత్' అని యింతకుముందు 'ఇ' త్తును విధించియున్నాఁడు. ప్రస్తుత సూత్రమువలనఁ దక్కిన భూతార్థములందు అనఁగా క్త్వార్థమందును, ప్రథమా బహువచన, మధ్యమోత్తమైక బహు వచనములందు ఇత్తువచ్చును; కాని, ప్రథమైకవచనమున ఎ (ఏ ?) త్తు వచ్చునని తెలియుచున్నది. పోషించె (న్).

31. దు, తి, వర్ణకౌ క్రమాత్ స్తః.

దు, తి, అను వర్ణకములు క్రమముగా నగును.— ఏ యర్థములందు ? తద్ధర్మభూతార్థములందని పూర్వసూత్రముల రెంటనుండియు గ్రహింప వలెను. పోషించుదు (ను-ము,-వు,-రు); పోషించితి (ను, ము, వు, రు).

సీ. చెలువారెఁ గ్రొత్తసందుల వస్త్రమని యెంచుకొన నిదె
య్యంటకోస మనును (నిరంకుశోపాఖ్యానము. II. 45).

ఉ. మా, కోసము తల్లిదండ్రు లిది - గోయదిగోయని చూచుటాయె.
(తిరుపతి వేంకటకవులు: నానారాజ సందర్శనము.)

తొంగికంటకోసమై (రాధికా సాంత్వనము III. 118); ఆడిన కోసము వైజయంతీ విలాసము III. 96); బంటుకోసమై (వైజయంతీ విలాసము V. 5.) వాని కోసమై (హంసవింశతి III. 36); రాళ్లకోసమై (శ్రీకాళహస్తీశ్వర శతకము 23).

ముక్తికోసము (నరసింహశతకము 7); కూటికోసముకై (నరసింహ శతకము 52).

ఇతర విభక్తులఁ గూడఁ జతుర్థ్యర్థమును దెలుపుట గలదు: ఏఁగుదే వలయు నే పనిఁబూని (భా. విరా. II. 40); దేహహత్యామిమ్మహిం జననము నొందినాఁడను (భా. ఆది. IV. 186); ఏమిటికలంచుకు (భా. ద్రో. I. 262); ఏమి గారణంబు వచ్చితో (భాస్క. కిష్కి. 14); ఇట్లే, నిమిత్తము, మొదలయినవి.

పంచమీ విభక్తి.

'పట్టి, వలన, కంటె ఇవి పంచమీ' అని యాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రము చెప్పినదే బాలవ్యాకరణమునఁ గూడ 'పట్టి, వలన, కంటె' అనునవి పంచమీవిభక్తి ప్రత్యయములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. 'స్పృష్ట్వా' అను సంస్కృతత్వాంతపదమునకుఁ బ్రాకృతరూపము 'పట్టి' అనుదానినుండి యీ 'పట్టి' వర్ణకము గలిగినదియుఁ జెప్పవచ్చును. వీరలో 'పట్టి' అనునది 'పట్టు' అను ధాతువునకుఁ క్త్వార్థకరూపము; 'గ్రహించి' అని దాని యర్థము. ఇది నామముల ద్వితీయావిభక్తి రూపములమీఁదఁ జేరుచుండును: జ్ఞానమునుబట్టి; చెప్పుటంబట్టి; ఒకప్పు డిది హేత్వర్థమున నవ్యయక్రియలమీఁదను జేరును: నీవుకలుగఁబట్టి, రాఁబట్టి, కాఁబట్టి, మొ॥.

'ఎట్టుసమకూరు నీకిది నీప్రభావ మీవు గలుగఁగఁబట్టికా కిందువదన' (కాశీ. III. 44); సేవింపఁబట్టి (కాశీ. VII. 18); పావనాత్మునండిలఁ బ్రభవింపంబట్టి; (ప్రభులిం. పు. 111), మొద.

'పట్టి' ని హేత్వర్థముననే కాక యితరార్థములందును వాడవచ్చును; ఉదా. పెద్దగాలంబునంబట్టి (కాశీ. V. 275; VII. 140); నాటంబట్టియు (విక్ర. V. 215); తడవులంబట్టి (ప్రభా. III. 97; కళా. III. 116); మొ॥ పట్టి వర్ణకము పై యర్థములందు నేఁటివ్యవహారమునను గలదు.

32. నాద్యస్యాదేశి.

(మొదటిదాని తద్ధర్మార్థముయొక్క) మొదటిదానికి (ప్రథమైకవచనమునకు దు, తి, అను నాగమము) లేదు. పోషించును. బహువచనమున దుగాగమ మున్నదనియే యర్థము : పోషించుదురు.

33. ద్వయోశ్చ భూతార్థే.

భూతార్థమున (ప్రథమ పురుషైక బహువచనముల) రెంటికిని లేదు. పోషించె (న్), పోషించి (రు).

34. బిన్దుపరస్య తకారో దోశి స్యాత్.

బిందువుకంటెఁ బరమందున్న యాగమ దుకారమునకు తకారమగును. 'పోషించు+దు' అని యుండఁగా 'డా చోర్లు క్తద్ధర్మే' అను సూత్రమువలన 'పోషిం+దు' అని నిలువఁగా నీ సూత్రము వలన 'దు' వర్ణమునకు తకారమువచ్చి 'పోషిం+త్' అని యగును. దువర్ణములోని హల్మాత్రమునకే తకారాదేశమని యహోబలుఁడనెనుగాని, ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్నఁదప్ప నీయర్థము చెప్పుట కవకాశములేదు.

35. భూతా దుతాం పరేషా మిత్.

భూతార్థముకంటెఁ బరమందున్న (ప్రత్యయముల) యుత్తున కిత్తగును. అనఁగా భూతార్థమున 'ను, ము, వు, రు' అను ప్రత్యయములు 'ని, మి, వి, రి' అగును.

36. లఘ్వేకాక్షరపూర్వ క్రియా న్తిమ స్యానయో భవే ది ద్వా.

లఘువగు నేకాక్షరము పూర్వమందు గల, అయంతము గాని ధాతువు తుది వర్ణమునకు ఇత్తు వైకల్పికముగా నగును; 'ఘట్' అనునది ధాతువు; దీనిలో తుది వర్ణమునకుఁ బూర్వవర్ణ మొక్కటే యున్నది; అది లఘువు; 'ఘట్' ధాతువు 'అయ్' అంతముకాదు; కాఁబట్టి ఘట్+ఇంచు = ఘటించు అనియు, ఘటి+ఇంచు = ఘటియించు అనియు రెండు రూపము లేర్పడుచున్నవి. 'రంజ్' ధాతువు తుది వర్ణమున కేకాక్షరమే పూర్వమందున్నను నది లఘువుకాదు. కావున, దానిపై నిత్తు చేరదు : రంజించు ; 'కరుణ' అను నామధాతువునకును 'విహర్' అను నుపసర్గముతోఁ గూడిన ధాతువునకును తుదివర్ణమునకుఁ బూర్వాక్షరము లఘువయినను నది యేకాక్షరము కాదు గావున నిత్తురాదు: కరుణించు, విహరించు. 'జయ్' అను ధాతువునకు బూర్వమందున్నది లఘువు నేకాక్షరము నైనను నది అయంతము గావున దానిపై నిత్తురాదు: జయించు. సూత్రమున 'వా' అనునది బాహుళకార్థమున నువ

పనినెరవేరింది; వాడు ఇవ్వబట్టి యీ అప్పుతీరింది; అప్పటిబట్టీ యిక్కడనే ఉన్నాను; మొద. హేత్వర్థమున నొక్క. 'పట్టి'నేకాక యన్ని ధాతువులక్త్వార్థక రూపములను వాడవచ్చును. ఉదా. వానితో చెప్పి లాభములేదు; కొట్టి ప్రయోజనము లేదు; చదివి ప్రయోజనమేమి? మొద. ధర్మనందనుఁడు కల్గం బట్టి (భార. అర. VI. 61); సత్యగుణనిష్ఠంబట్టి (హరి. పూ. I. 34).

2. "అపాయ భయ జుగుప్సా పరాజయ ప్రమాద గ్రహణ భవన త్రాణ విరామాంతర్ధి వారణంబు లెద్దానననగు దానికి వలన వర్ణకంబగు. రాజ్యంబువలన భ్రష్టుండయ్యె; చోరునివలన భయపడియె; పాపంబువలన నేవగించె; అధ్యయనమువలన డస్సె; పాడివలనం బరాకువడియె; మైత్రునివలన ధనంబుఁగొనియె; మనువువలనం బ్రజలు వుట్టిరి; చోరునివలనంగాచె; భోగంబులవలన విరమించె; తల్లివలన డాగె; శోకంబువలన వారించె;-బాలవ్యాకరణము.

మోహంబువలనఁ బైనుసరులోభంబు (భార.అర. IV. 288); ప్రీతుఁడనైతి నీవలన (భార.అర. VI. 125); ఇట్టిట్టని సొలవకు రాజువలన నటు గైకొయిన్ (భాస్క. అయో. 86); సకలభయంబులవలనం బాసిన (హరి. పూ. I. 92); సత్రాజిత్తు జనార్దనునివలన శంకించి (హరి. పూ. III. 176); వారికంటె నీకేమిటివలనఁ దక్కువ (హరి. పూ. IV. 81); నీవలన సంతసిల్లితి (హరి. ఉ. X. 274);-ఎల్లవలనఁ గలుగు భువనవాసులఁ బిలిచి (హరి. పూ. I. 134-ఇందు 'వలను' ప్రత్యేకపదముగానున్నది)

వలనన్' అనునది దిగర్థకమగు 'వలను' పదమునకు సప్తమ్యేకవచన రూపము; ఆ రూపమే పంచమ్యర్థమునను వాడఁబడుచున్నది. ఇది 'వల్న,' 'వల్ల' అనియు వికారము నొందినది. 'వల్న, వల్ల' లర్వాచీన కావ్యములలోని కెక్కినవి. నేఁటి వ్యవహారమున 'వల్ల' యే కాని 'వలన, వల్న'లు లేవు.

'పీ, నా మానిం బచరించి తుంబురుని వల్నం గన్న గాంధర్వవిద్యా మాహాత్మ్యము (చంద్ర భా. V. 206); తప్పునా, వల్లను గల్గెనంచు జన వల్లభుదేవి నొసంగనైతి (నిర్వ. వి. రా. VI. 218); అల్లేమ చను హాళాహాళి, వల్లనెకాదు (బహులా. II. 56); ఈ కళానిధివల్లనేకదా ..., ఈ వసుఖని వల్లనేకదా ..., ఈ మహావిభువల్లనేకదా ..., ఈ సత్ప్రభునివల్లనేకదా ... (బిల్హ. II. 55); తేజినందితిమల్లధీరువల్ల (మధు.); చలిమలవల్లనుల్లసిలు చల్ల దనంబును నూనకుండినన్ (మను. II. 10); విశ్వమంత నీ, వల్లను సంభవించు (శివర. పు. 18); ఎవ్వనివల్లఁబుట్టు జగమెల్లను సంతతముం బ్రవర్ధనం బెవ్వని వల్ల లీనమగు నెవ్వనివల్నఁ దిరోహితంబునౌ (శివర. పు. 22); తన్నుఁగనుట వల్ల నీవల్ల ధారుణీవల్లభాజ్ఞ,మీఁటి (సారం. III. 95); మొద.

యోగింపఁబడినది; కావున, నొకప్పుడు ప్రాదియోగమున లఘ్వకేకారుర పూర్వ ముకాని యంత్య వర్ణముగల ధాతువుపై నిత్తు చేరుటయుఁ గలదు. ఉత్తర్, దీని తుదివర్ణ పూర్వమున నేకారురము లేకున్నను 'ఉత్తర్+ఇంచె = ఉత్తరించె; ఉత్తరి+ఇంచె = ఉత్తరియించె' అను రెండు రూపములును గలుగుచున్నవి.

37. తిఙ్మధ్యనామకాస్స్యు ర్మధ్యమపురుషాశ్చ యే రమాంతాశ్చ.

మధ్యమపురుష ప్రత్యయములును (వు, రు, వి, రి, ము, డుజ్ గాంత, మాంత క్రియలును (ఉత్తమ బహువచన ము, మి, వర్ణకములు, ప్రథమాబహువచన రు, రి, ప్రత్యయములు), తిఙ్మధ్యమములను పేరు గల వగును. తిఙ్మధ్యమములు కళలని సంజ్ఞాప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడినది.

38. చో రాత్మనే పదార్థే గృహ్ణాతా వాగమస్య వేత్వం స్యాత్.

క్రియాఫలము కర్తకు చెందునప్పుడు తెనుఁగునఁ జేరు 'కొను' ధాతువు పరమగుచుండఁగా ఆగమముగా వచ్చిన యించు (కు) నందలి తుది చు వర్ణముపై వైకల్పికముగ హ్రస్వ ఇకారము చేరును: పోషించికొను, పోషించుకొను, మొద.

39. రఞ్జతి ఘట్యాదీనాం బిన్దో శ్చ స్యాపి లా వుభౌ భవతః.

రఞ్జతి, ఘటి (రంజ్, ఘట్) మొదలగు ధాతువులపై జేరు నించుగాగ మమునందలి 'ంచ్' అనుదానికి 'ల్ల' అనున దాదేశముగ వచ్చును: రంజించ్ +ఉ=రంజిల్ల్+ఉ=రంజిల్లు, ఘటించ్+ఉ=ఘటిల్ల్+ఉ=ఘటిల్లు, మొద.

40. నతు ణౌ భవే చ్చ లోపో ణ్యర్థే యో వర్తతే పరే తస్మిన్.

ణిచ్చుపరమగునప్పు డన్ననో 'ంచ్' కు 'ల్ల' రాదు: పోషింపించు ('పోషింపిల్లు' అని కాదు); ణ్యర్థమునందువచ్చు ఇంచుగాగమము పరమగు చుండఁగా స్వార్థమున మొదట రంజతి ఘట్యాదిధాతువులపైఁ జేరిన యించు కునకు లోపము గలుగును: రంజ్(+ఇంచు+స్వార్థము) +ఇంచు (ణ్యర్థము), ఇంట్లుండఁగా స్వార్థేంచుకు లోపించి 'రంజించు' అనియే ణ్యర్థమున నిలుచును.

41. పునరాగమః క్రియాణామ్.

ధాతువులకుఁ బైని వివరించిన యాగమములే కాక యింకను ననేకవిధ ములైన యాగమములు (ఇంతకుముందు చెప్పినయర్థములందును చెప్పనియర్థ ములందును వచ్చును.) ఇది 'కాఁపుదల' సూత్రము; ఇది యనుక్త, దురుక్త, అత్యుక్త, పునరుక్త, అన్యథోక్త విషయముల నన్నిటిని సంరక్షించుట కేర్పడి నది. ఇంతవఱకును జింతామణియందు క్రియలను గూర్చి చెప్పఁబడినదానిని బట్టి యీ క్రింది రీతి సమాపక క్రియారూపము లేర్పడుచున్నవి.

'వలన' కు మాఱుగ 'కు' వర్ణకమును నొకప్పుడు గావ్యములందు వాడుటగలదు. ఉదా. రాజ్యంబునకు భ్రష్టుండయ్యె; చోరునకువెఱచె; మనువునకుం బ్రజలుపుట్టిరి; మొద. గ్రహణ, త్రాణ, విరా, మాంతర్ధ్యర్థములందు కార్యము గలుగదు: మైత్రునికి ధనంబుఁగొనియె; చోరునకుఁగాచె; భోగంబులకు విరమించె, తల్లికిడాగె, అను నిట్టి ప్రయోగములుండవు. వ్యవహారమున నేఁడు 'వలన' కు రూపాంతరమగు 'వల్ల' ను భయ, పరాజయ, గ్రహణ, రవ నార్థములందే వాడుచున్నారు. దొంగలవల్ల భయము; చదువువల్ల లసట; వారివల్ల పుచ్చుకొన్నాను; గింజలవల్ల మొలకలుపుట్టుతవి; మొద. నేఁడు 'రాజ్యమువల్ల భ్రష్టుడైనాడు; పాపమువల్ల అసహ్యించుకొన్నాడు; ధర్మమువల్ల పరాకుపడినాడు; చోరులవల్ల కాపాడినాడు; తల్లివల్లదాగినాడు, అను నిట్టి వాడుకయున్నను వాని యర్థమునందు చాల మార్పుగలిగినది. ఇందు 'వల్ల' కు 'కారణముచేత' అను నర్థము కలిగినది. 'నేఁడు రాజ్యమువల్ల భ్రష్టుడైనాఁడు' మొదలగువానిలో భ్రష్టతకు రాజ్యమును, ఏవఁగాప మును, పరాకునకుధర్మమును, రక్షణమునకుఁ [illegible]గులును, దాగుటకుఁ దల్లియుఁ గారణములను నర్థము గలుగును. 'వలన' కీ యర్థమున నర్వాచీన కావ్యము లందు ప్రయోగములు గలవు. అందువలన (పాండు. II. 225); మొద. ఆపని నావల్లకాదు' మొదలగు వాడుకలును వ్యవహారమునను నర్వాచీన కావ్యములందును నున్నవి.

'ఉండి' యను క్త్వార్థకరూపము పంచమీ విభక్తి ప్రతిరూప కావ్య యముగా నుపయోగింపఁబడినది. అది ద్రుతముతోఁ గలిసి 'నుండి' నె హలాదిగనే విభక్తిప్రత్యయముగఁ బరిగణింపఁబడుచున్నది. వ్యవహారమున 'నుండి'యేకాక ద్రుతముతోఁగూడిన 'ఉంచి' యను క్త్వార్థకరూపమును బంచమీవిభక్త్యంతముగ నిలిచినది. 'ఉండి' 'నుండి' యైనట్లే 'ఉంచి' 'నుంచి' యైనది. ఈ 'నుంచి' ప్రత్యయమును గవులును వాడియున్నారు.

గీ. కాంచి యమ్మంత్రి యెచ్చోట-నుంచివచ్చె. (కృష్ణరాయవిజయము IV. 28.) శా. ...న, న్నుంచే; నాఁటనుంచి (దశావ. పు. 64, 298); అప్పటి నుంచి (దశావ. పు. 206); మణిగవాక్షులనుంచి వేమాఱుఁగాంచి (ఉపాక V. 70); మొద.

'ఉండి' పదము కావ్యములం దొకప్పుడు వలన వర్ణకమున కను ప్రయుక్తమగును. ఉదా. హిమగిరివలననుండి గంగ [illegible]; నాకంబువలన నుండి నారదుండువచ్చె. మొద. [illegible] నందగోపుఁడు హరి. పూ. V. 1[illegible]) 'ఉండి' [illegible]నే వాఁడి

సంస్కృత ధాతువు:---రక్ష్.

వర్తమానము.

పురుషము.	'ఉండు' అనుబంధము				'ఉన్న' అనుబంధము.			
	స్వార్థము.		ణిజర్థము.		స్వార్థము.		ణిజర్థము.	
	ఏక	బహు	ఏక	బహు	ఏక	బహు	ఏక	బహు
ఉత్తమ	రక్షించుచుండును (న్)	రక్షించుచుండుము	రక్షింపించుచుండును (న్)	రక్షింపించుచుండుము	రక్షించుచున్నను (న్)	రక్షించుచున్నము	రక్షింపించుచున్నను (న్)	రక్షింపించుచున్నము
	రక్షింపుచుండును (న్)	రక్షింపుచుండుము	...	...	రక్షింపుచున్నను (న్)	రక్షింపుచున్నము	...	...
	రక్షించుపుండును (న్)	రక్షించుపుండుము	రక్షింపించుపుండును (న్)	రక్షింపించుపుండుము	రక్షించుపున్నను (న్)	రక్షించుపున్నము	రక్షింపించుపున్నను (న్)	రక్షింపించుపున్నము
	రక్షింపుపుండును (న్)	రక్షింపుపుండుము	రక్షింపింపుపుండును (న్)	రక్షింపింపుపుండుము	రక్షింపుపున్నను (న్)	రక్షింపుపున్నము	రక్షింపింపుపున్నను (న్)	రక్షింపింపుపున్నము
మధ్యమ	రక్షించుచుండువు	రక్షించుచుండురు	రక్షింపించుచుండువు	రక్షింపించుచుండుడు	రక్షించుచున్నవు	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నవు	రక్షింపించుచున్నరు
	రక్షింపుచుండువు	రక్షింపుచుండురు	...	...	రక్షింపుచున్నవు	రక్షింపుచున్నరు	...	...
	రక్షించుపుండువు	రక్షించుపుండురు	రక్షింపించుపుండువు	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నవు	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నవు	రక్షింపించుపున్నరు
	రక్షింపుపుండువు	రక్షింపుపుండురు	రక్షింపింపుపుండువు	రక్షింపింపుపుండుడు	రక్షింపుపున్నవు	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నవు	రక్షింపింపుపున్నరు
ప్రథమ: మహత్	రక్షించుచుండుఁడు	రక్షించుచుండురు	రక్షింపించుచుండుఁడు	రక్షింపించుచుండురు	రక్షించుచున్నఁడు	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నఁడు	రక్షింపించుచున్నరు
	రక్షింపుచుండుఁడు	రక్షింపుచుండురు	...	...	రక్షింపుచున్నఁడు	రక్షింపుచున్నరు	...	...
	రక్షించుపుండుఁడు	రక్షించుపుండురు	రక్షింపించుపుండుఁడు	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నఁడు	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నఁడు	రక్షింపించుపున్నరు
	రక్షింపుపుండుఁడు	రక్షింపుపుండురు	రక్షింపింపుపుండుఁడు	రక్షింపింపుపుండురు	రక్షింపుపున్నఁడు	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నఁడు	రక్షింపింపుపున్నరు
మహతీ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండురు	రక్షింపించుచుండుది	రక్షింపించుచుండురు	రక్షించుచున్నది	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నది	రక్షింపించుచున్నరు
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండురు	...	...	రక్షింపుచున్నది	రక్షింపుచున్నరు	...	...
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండురు	రక్షింపించుపుండుది	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నది	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నది	రక్షింపించుపున్నరు
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండురు	రక్షింపింపుపుండుది	రక్షింపింపుపుండురు	రక్షింపుపున్నది	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నది	రక్షింపింపుపున్నరు
తిర్యగ్జడ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండువి	రక్షింపించునుండుది	రక్షింపించుచుండువి	రక్షించుచున్నది	రక్షించుచున్నవి	రక్షింపించుచున్నది	రక్షింపించుచున్నవి
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండువి	...	...	రక్షింపుచున్నది	రక్షింపుచున్నవి	...	...
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండువి	రక్షింపించుపుండుది	రక్షింపించుపుండువి	రక్షించుపున్నది	రక్షించుపున్నవి	రక్షింపించుపున్నది	రక్షింపించుపున్నవి
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండువి	రక్షింపింపుపుండుది	రక్షింపింపుపుండువి	రక్షింపుపున్నది	రక్షింపుపున్నవి	రక్షింపింపుపున్నది	రక్షింపింపుపున్నవి

బడుచుండెను. అఱికటనుండి (హరి. పూ. VII. 105); పిన్ననాఁటనుండే నియు (భాగ. VII. II.); పసిపాపనాఁటనుండియు (హరి. ఉ. VIII. 263); అనేకజన్మములనుండే నన్ను (ఒం. రఘు. శత. 13); వ్యవహారమునను 'వల్లనుండి, వల్లనుంచి' అని వాడుటకలదుగాని యవి హేత్వర్థమున మాత్రము వాడఁబడుచున్నవి.

'ఉండి' పదమును 'వలనన్' అను 'వలను' శబ్దము సప్తమ్యేకవచన రూపము మీఁదనేకాక యితరపదముల సప్తమీ రూపములమీఁదను, ద్వితీయా రూపములమీఁదను గూడ వాడవచ్చును: ఉదా. సప్తమీ రూపములపై: వనముననుండి వచ్చె, వనమందుండివచ్చె, వనమునందుండివచ్చె, వనములనుండివచ్చె, వనములందుండివచ్చె, వనములయందుండివచ్చె; ఊరనుండివచ్చె, ఊరియందుండివచ్చె, ఊళ్లనుండివచ్చె, ఊళ్లయందుండివచ్చె; గగనమందుండివచ్చి (భాగ. XII. 900); 'ఎందు' పైఁగూడ 'ఉండి'చేరును: ఎందుండిరాక (భార. శాం. V. 7); ద్వితీయారూపములపై : వనమునుండి వచ్చె, ఊరినుండివచ్చె. నేఁటివ్యవహామున ద్వితీయారూపములమీఁదనే 'ఉండి' చేరుచుండును. 'నన్నుండి యీ వెతలందవలసె (రాధికా. III. 70); నిన్నుండి (రాధికా. III. 22); తన్నుండి (రాధికా. III. 21); అను నిట్టి ప్రయోగము లర్వాచీనములు. 'ఉండి' పదమును వ్యవధానముతోఁగూడ వాడవచ్చును: ఉదా. ఎన్నాళ్లనోయుండి = ఎన్నాళ్లనుండియో (పాండు. III. 38.)—'ఉంచి, ఉండు'లు షష్ఠీరూపముల మీఁదను నర్వాచీనకృతులందును నేఁటి వ్యవహారమునను గాన్పించుచున్నవి. అప్పటినుంచి (దశావ. పు. 206); నానుంచి, మీనుంచి, మొద.

పూర్వకృతులందు పంచమియందు 'కోలెన్' అను పదమును వాడుచుండిరి. ఇది ప్రథమా, సప్తమీ విభక్త్యంతరూపములమీఁదను, భూతార్థక ధాతుజ విశేషణముల మీఁదను వాడఁబడును: ఉదా. పాపగోలెన్ = చిన్నతనమునుండియు (శకుం. పరి. II. పు. 25); అన్నిదినంబులం గోలెన్ (శకుం. పరి. I. పు. 19); పుట్టినకోలెను (భార. ఆర. V. 10; హరి. ఉ. VI. 207; VIII. 204; హరి. పూ. II. 207 నను చేరినకోలెను (హరి. పూ. IX. 55): గోగ్రహణంబునఁగోలె (భార. ఉ. III. 92); విన్నకోలె (భాస్క. యు. 156); కనినప్పటఁగోలెను (భాస్క. అర. I. 149); (నిర్వ, IX. 53).

'కంటె' వర్ణకమును 'కు+అంటె' అని విడఁదీయుదురు. దీనికిఁ గన్నడమున సరిపోవు ప్రత్యయము 'అకి (క్కి)ంత' అనునది. ఇది 'అకె+ఇంత' అనువాని సంధివలన నేర్పడినది. 'అకె' లోని తొలి 'అ'కారము షష్ఠీబోధక ప్రత్యయము; దానిపైఁ జతుర్థ్యర్థక 'కె' ప్రత్యయముచేరినది. ఇట్లేర్పడి

పురుషము.	స్వార్థము.		ణిజర్థము.	
	తద్ధర్మ్యము.			
	ఏక	బహు	ఏక	బహు
ఉత్తమ	పోషింతున్ (న్)	పోషింతుము	పోషింపింతున్ (న్)	పోషింపింతుము
మధ్యమ	పోషింతువు	పోషింతురు	పోషింపింతువు	పోషింపింతురు
ప్రథమ మహత్	పోషించు (న్)	పోషింతురు	పోషింపించు (న్)	పోషింపింతురు
మహతీ	పోషించు (న్)	పోషింతురు	పోషింపించు (న్)	పోషింపింతురు
తిర్యగ్జడ	పోషించు (న్)	పోషించు (న్)	పోషింపించు (న్)	పోషింపించు (న్)
		భూతము.		
ఉత్తమ	పోషించితిని (న్)	పోషించితిమి	పోషింపించితిని (న్)	పోషింపించితిమి
మధ్యమ	పోషించితివి	పోషించితిరి	పోషింపించితివి	పోషింపించితిరి
ప్రథమ మహత్	పోషించె (న్)	పోషించిరి	పోషింపించె (న్)	పోషింపించిరి
మహతీ	పోషించె (న్)	పోషించిరి	పోషింపించె (న్)	పోషింపించిరి
తిర్యగ్జడ	పోషించె (న్)	పోషించె (న్)	పోషింపించె (న్)	పోషింపించెన్
		వ్యతిరేకము.		
ఉత్తమ	పోషింపను	పోషింపము	పోషింపించను పోషింపింపను	పోషింపించము పోషింపింపము

కె' వై 'ఇంతె'=ఇంక (ను) అనునవ్యయము చేరి 'అకిన్త' అను రూప ...ర్పడినది. వైయాకరణులు చేయు ప్రకృతి ప్రత్యయవిభాగమువలన భాషా ...త్త్వవిషయమున నెట్లు తప్పుదారిఁ బడుదుమో యీ 'అకిన్త' అను ప్రత్యయ చరిత్రమువలనఁ దేటపడఁగలదు.

తెనుఁగు: దానికంటెను = కన్నడము: అదక్కిన్త = దానికింకను (...దియొక్కువ).

కంటె వర్ణకము (i) అన్యార్థాదియోగజమగు పంచమికిని (ii) నిర్ధారణ పంచమికిని వచ్చును. అన్యము, ఇతరము, పూర్వము, పరము, ఉత్తరము, దక్షిణము, సమీపము, దూరము, దగ్గర, ఎక్కువ, తక్కువ, మేలు; మొదలయిన వన్యార్థములు. రామునికంటె నన్యుఁడు ధానుష్కుఁడు లేఁడు; [illegible] కంటె నితరము దోషము లేదు; దానికంటె నిది పూర్వము; దీనికంటె నది పరము; దానికంటె నిది యుత్తరము; దీనికంటె నది దక్షిణము; దానికంటె నిది సమీపము; దీనికంటె నదిదూరము; దానికంటె నిది దగ్గర; దీనికంటె నదియొక్కువ (తక్కువ, మేలు); మొద. ఇట్టియెడల 'కంటె' వర్ణకమునకు మారుగ 'కు' వర్ణకమును వాడవచ్చును. రామునకు నన్యుఁడు ధానుష్కుఁడు లేఁడు; మొద.

నిర్ధారణమందు: జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు; మానహాని కంటె మరణముమేలు. ఇందు 'జానపదులకు నాగరులు మేలు' మానహానికి మరణము మేలు, అని 'కంటె'కు 'కు' వర్ణకమాదేశము కాదు.

i. కంటెవర్ణకము ప్రత్యేకమైన పదముగా [illegible] వచ్చును = చేయుటకంటె (భార. [illegible]. VII. 18); తండ్రికంటె నెక్కుడు (భాస్క. యు. 825); నదికంటెఁ దావులు (భార. [illegible]. VII. 298); జంబూద్వీపంబుకంటె (భార. భీ. I. 27); బలికంటెఁ [illegible] (హరి. పూ. VI. 66).

ii. 'కంటె' షష్ఠీరూపములమీఁదను జేరును; బహువచనమున షష్ఠీ రూపములమీఁద మాత్రము చేరును; ఎల్ల జనులకంటెను ఘనుఁడు (భార. అర. IV. 206); కుంతీతనయుండు వీరికంటె వృద్ధతముఁడగు పురుషుండు (భార. అర. IV. 360); [illegible] దానికంటె నొకఁడు (భార. అర. V. 291); ఆకసంబు దానికంటెఁ బెద్ద (భార. శాం. IV. 196); తొంటి కంటెను (భాస్క. యు. 628); ఇంతటికంటెను (హరి. ఉ. VII. 108); ఇంద్రియములకంటె మనము, అహంకారతత్త్వ మంతకంటెఁ, దానికంటె బుద్ధి; బుద్ధికంటెఁ బ్రకృతియొక్కుఁడు (భార. అను. IV. 219); ఘనులకంటె [illegible] (హరి. పూ. I. 59); మొద.

పురుషము.	స్వార్థము.		ణిజర్థము.	
	తద్ధర్మము.			
	ఏక	బహు	ఏక	బహు
మధ్యమ	పోషింపవు	పోషింపరు	పోషింపించవు	పోషింధించరు
			పోషింపింపవు	పోషింపింపరు
ప్రథమ మహత్	పోషింపఁడు	పోషింపరు	పోషింపించఁడు	పోషింపించరు
			పోషింపింపఁడు	పోషింపింపరు
మహతీ	పోషింపదు	పోషింపరు	పోషింపించదు	పోషింపించరు
			పోషింపింపదు	పోషింపింపరు
తిర్యగ్జడ	పోషింపదు	పోషింపవు	పోషింపించదు	పోషింపించవు
			పోషింపింపదు	పోషింపింపవు
	సంప్రార్థనము.			
మధ్యమ	పోషింపుము	పోషింపుఁడు	పోషింపించుము	పోషింపించుఁడు
			పోషింపింపుము	పోషింపింపుఁడు

iii. ఒకప్పుడు 'కంటె' చేరునప్పుడు ప్రథమా రూపమువై 'స' వర్ణముచేరును: ఇంద్రలోకమునకంటె మీఁద (భార. అర. VI. 132).

'కంటె'ననురూపము పదముల పైరూపములమీఁదనే కాక క్రియావిశేషణముల మీఁదను మొదటినుండియుఁ జేరుచున్నది.—

కాంచుకంటె (భార. అర. V. 349); రవియుదయించుకంటెమును (నిర్వ. VII. 139); ప్రకటించుకంటె (నిర్వ. VIII. 20); చనుదెంచుకంటె (భాస్క. యు. 1290); చెడుకంటెన్ (హరి. పూ. V. 219); ఒనర్చుకంటెన్ (హరి. పూ. VIII. 67). మనుపకుండినకంటెఁ గల్మషముగలదె (విక్ర. III. 93); అందినకంటె సంతసమునందె లతాంగి (విక్ర. V. 27); ఏలినకంటెను (విక్ర. VII. 22); కోసినకంటె (శకుం. పరి. II. పు. 39); మేల్కనుకంటె (వరాహ. VIII. 7), మీర లిద్దఱువచ్చినకంటెన్ వరమింక నొందు గలదె (వరాహ. VIII. 39) మొద.

'కంటె' వర్ణక మవ్యయములమీఁదను జేరును: మునుకంటె (కవిక. II. 99); చెప్పినంతకంటెను (భార. ఉ. III. 68); అంతకంటెను బలవంతులు (భార. ఉ. II. 199); ఇంతకంటెను (భార. అర. IV. 379); హరి. పూ. VI. 72; IV. 164; [విభక్తిప్రతిరూపకావ్యయములు విభక్త్యంతరూపములవైఁ జేరుచుండుట సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నది. చేయుటంజేసి, వనమునయందు, నాఁటంగోలె, హిమగిరివలననుండి మొద. ఇట్లే 'కంటె' వర్ణకమును నితర విభక్తి ప్రత్యయములపై వ్యవహారమున నుపయోగింపఁబడుచున్నది. నేఁటి గ్రంథకర్త లనేకు లిట్టి ప్రయోగములను దమ గ్రంథములందు చేయుచున్నారు: ఉదా. ద్వితీయావిభక్తిమీఁద; ధనమునుకంటె ధర్మమును ప్రేమించుట మేలు; తృతీయావిభక్తి: ఈ పనిని వానిచేతకంటె వీనిచేతచేయించిన బాగుగఁజేయును; నోటితోకంటె చేతితోలేదని చెప్పుట మంచిది; ఉద్యోగము కోసముకంటె వ్యాపారముకోసము ప్రయత్నించుట లాభకరము; పుస్తకములనుంచికంటె లోకమునుంచి యెక్కువజ్ఞానమును సంపాదింపవచ్చును; తండ్రివల్లకంటె తల్లివల్ల మనమెక్కువ యుపకారమును బొందుదుము; ఆమందుబట్టికంటె దీనిఁబట్టి యెక్కువ నయమైనది; ధనము నింటికికంటె పొలములకు పెట్టుటమంచిది; చెంబులోకంటె బిందెలో నెక్కువ నీళ్లు పట్టును. ఇట్టివ్యవహారమపరిహార్యము. ఈ నుడికారమును బూర్వాంధ్రములోనికి మార్చుట చాలఁగష్టము; మార్చిన నసహజమగును. ఇట్లేన్ యితర విభక్తి ప్రత్యయములను వ్యవహారమునఁ గుదురుకొన్నవి: దానిలోనుంచి, మొదలయినవి.]

i. పై రూపములలో 'ఉన్న' అనుబంధముపై 'ను, ము, వు, రు, డుజ్' లు చేరునప్పుడు దాని తుది యత్తునకు దీర్ఘము కలుగునని చింతామణియందు లేదు కావునఁ గొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి.

ii. భవిష్యదర్థక రూపములందు 'అత్' వచ్చునని యున్నదికాని, ఆ యత్తుపై నుమాగమము వచ్చునని చెప్పఁబడి యుండలేదు; కావునఁ గొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి.

iii. 'చోః పస్స్య(స్యా)త్' అనునప్పుడు 'చు' వర్ణమున కంతటికిని అత్వవిశిష్టమగు పత్వమో, పొల్లుపకారమో కలుగును గావున, గొన్ని యనిష్ట రూపము లేర్పడుచున్నవి. వానిని పై పట్టికలలో వివరింపలేదు.

iv. పత్వముగలుగు చు వర్ణము ధాతువుపై స్వార్థమునఁజేరు చు వర్ణమో, 'చు రితి క్రియాపదానాం' అను సూత్రమువలననే వర్తమానకాలమున ధాతువులపైఁ జేరిన చు వర్ణమో, లేక రెండునో తెలియదు. స్వార్థంచుప్చు వర్ణ మనుకొనినఁ గొన్నియనిష్టరూపములును, వర్తమానార్థమున వచ్చున దను కొన్నఁ గొన్నియు, రెండును ననుకొన్న మఱికొన్నియుఁ గలుగుచున్నవి.

v. 'వసతి' యనిన 'ఉండు' అనియు, 'అస్తి' అనిన 'కలుగు' అనియు నర్థము చెప్పవలెనో, యట్టి యర్థము గల యితర తత్సమాచ్ఛిక ధాతువులను గ్రహింపవలెనో తెలియదు. 'ఉన్న' కల, అను అనుబంధములనే యేల చేర్ప వలెనో తెలియదు.

vi. పట్టికలందు వివరించిన యనేక రూపములకు నన్నయభారతమునఁ బ్రయోగములు కానరావు.

vii. నన్నయ వాడిన యనేక తత్సమక్రియారూపములకైనను చింతామణియందు గతి కానరాదు.

viii. శత్రర్థక, తుమున్నర్థక, వ్యతిరేక క్త్వార్థకాద్యసమాపక క్రియారూపనిష్పత్తి చింతామణివలనఁ దెలియదు.

ix. ధాతుజవిశేషణములలో భూతార్థ, ప్రతిషేధార్థములు గలవానిని గూర్చియే చింతామణివలనఁ దెలియును; తక్కినవానినిగూర్చి తెలియదు.

x. ఆశీశ్శాప విధ్యర్థములందు గలుగు క్రియారూపములనుగూర్చి చింతామణివలనఁ దెలియదు.

xi. ఎదు, ఎద, ఎడు, ఎడి, మొదలగు ప్రత్యయములతోడి రూపముల కునుఁ జింతామణియందు గతిలేదు.

దేశ్యక్రియల కాయా యర్థములందు గలుగు రూపములనుగూర్చి ప్రసక్తియే లేదు. కావున 8-వ సూత్రమున చెప్పఁబడిన యాత్మనేపదార్థక

‘కంటె’ వర్ణకమునకుమాఱుగ ‘కన్న’వర్ణకమును గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును జేరినది: ప్రాణములు నిలుపుకన్న ధర్మంబుగలదె (పాండు. V. 160); నా, కన్న దురాత్ముఁడున్ ... నీ, కన్న మహాత్ముఁడున్ (దాశ. శ. 59. ప్రస).

రాకమున్ను, పోకమున్ను-మొదలగువానిలో వ్యతిరేకక్త్వార్థక రూపములు పంచమ్యర్థమును గలిగియున్నవి. పంచమ్యర్థమున ‘వెంట, చేసి, కతన, కతనఁజేసి, మొదలగు పదములును బ్రయోగింపఁబడును: ...దంబువెంట ...సపోయి (భాస్క. ఉ. I. 22); పనివెంటను (భార. విరా. I. 65); కార్యంబులచేతఁజేసి (భార. శాం. IV. 283); ననుం గొనియాటఁజేసి (భార. ద్రో. I. 73); భూవణజాలంబు కతన (భార. ... I. 88); మీఁదయ వెంపుకతనఁజేసి (భార. స్వర్గా. I. 84).

షష్ఠీవిభక్తి.

“లోపల, కి, కు, యొక్కాన్యాః” అని యాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రము. చిన్నయసూరి ‘కు, యొక్క, లోపల’ లనుమాత్రము షష్ఠీప్రత్యయములుగఁ బేర్కొన్నాఁడు. ‘కి’ వర్ణకమును ‘కు’ నుండి మఱియొక సూత్రముచే నాతఁడు సాధించినాఁడు. అట్లే ‘లో’ యనువర్ణకమును ‘చే, లో’ లతో సాధించుకొన్నాఁడు. ఈ ప్రత్యయములలో ‘లో, లోపల’ లు వాస్తవముగ ‘అందు’ అనునర్థమును గలిగి సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయములుగఁ బరిగణింపఁబడవలెను. ‘కి, కు’ లు లెక్కన ద్రావిడభాషలలోని ‘కు, కె, గె, ంగె’ అను వానితో సంబంధించినవై చతుర్థ్యర్థమును గలిగి యుండుటచే వానిని చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములుగనే పరిగణింపవలెను. కావున, స్వస్వామి సంబంధ సూచకమగు శేషషష్ఠి యొక్కటిమాత్రమే షష్ఠీవిభక్తికిగ మిగులుచున్నది. ‘యొక్క’ అనునది శేషషష్ఠీ ప్రత్యయము; కాని, దానిని సాధారణముగ నెవ్వరును వ్యవహారమున వాడుటలేదు. కావ్యములందు దానినెవ్వరును వాడి యుండలేదు.

ద్రావిడభాషలయందు శేషషష్ఠ్యర్థమును ‘అ’ అను ప్రత్యయము తెలియఁజేయుచుండును. ఉదా. కన్నడము: ప్ర. ఏ. రామను; ష. ఏ. రామన; ప్ర. ఏ. హరి, ష. ఏ. హరియ; ఒకప్పు డీ ‘అ’ వర్ణము చేరుటకుఁ బూర్వము కొన్ని యాగమాక్షరములు ప్రకృతిపైఁ జేరుచుండును. ఉదా. కన్న. మాతిన = మాటయొక్క; మరద = చెట్టుయొక్క; అదఱ = దాని యొక్క; తమి. రాముడైయ = రామునియొక్క; మొద. తెనుఁగునను ... ‘అ’ వర్ణకమే శేషషష్ఠియందు ప్రకృతులపైఁ జేరుచుండును. కాని, కొన్ని

'కొను' ధాతువుపై నెట్టి రూపములు గలుగునో చింతామణినిబట్టి తెలిసికొన వీలులేదు.

ఇట్టివాని కన్నిటికిని 'పునరాగమః క్రియాణామ్' అను సూత్రమే శరణ్యమగుచున్నది. దానిమూలమున కావ్యములందును వ్యవహారమునందును గల యూయా యనుక్త రూపములను సాధించుకొనవచ్చును. ఈ సూత్రమునందలి 'ఆగమ' శబ్దము వైయాకరణ సంప్రదాయము ననుసరించి యాదేశ, లోప, వర్ణవ్యత్యయములకును నుపలక్షణమనియుఁ జెప్పికొనవచ్చును.

42. పర్యాప్తో మన్మతే తు సజ్కేతః.

నా మతమున నాంధ్రశబ్దములఁగూర్చి చేయవలసిన వ్యాకరణ సంకేతము ముగిసినది.

* 43. సంప్రార్థనార్థకా దీత్.

సంప్రార్థనమున క్రియలపై వచ్చు ముడుజ్జులపై దీర్ఘమగు ఈ కారము వచ్చును: పోషింపుమీ, పోషింపుఁడీ; మొద. ఇట్టి రూపములు నన్నయభారతమున లేవు.

* 44. ఏ దాతౌ ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః.

దీర్ఘములగు ఏకారమును, ఆకారమును ప్రశ్నమునకు గుఱుతు లగుచున్నవి. ఏత్, ఆత్, అనునవి చేరిన ప్రశ్నరూపములు నన్నయకాలమునఁ గానరావు. ఈ 'ఏ, ఆ' లు క్రియల యే రూపములపైఁ జేరునో చింతామణి వలనఁ దెలియరాదు.

* 45. ఏదోతౌ వ్యతిరేకాదపి సంప్రార్థనపరౌ క్రియాణాం స్తః.

క్రియల వ్యతిరేకార్థకరూపములమీఁదఁ గూడ ఏ, ఓ, లు చేరి సంప్రార్థనమును దెలియఁజేయును: పోషింపవే, పోషింపవో, పోషింపరే, పోషింపరో మొద. ఇట్టి రూపములును నన్నయకాలమునఁ గానరావు. 'వ్యతిరేకాదపి' అనుటవలన నింక నేయే రూపములపై నవి చేరునో స్పష్టము కాలేదు.

46. భావే టవర్ణకోఽన్తే సర్వేషాం చ క్రియాపదానాం స్యాత్.

అన్ని ధాతువులమీఁదను భావార్థమున టవర్ణము చేరును: పోషించుట, మొదలయినవి.

47. కర్త్రర్థ్యానుబన్ధకః స్యా త్పతిధాతుః కర్తృవచ్చ తద్విధయః.

కర్త్రర్థమున 'పడు' ధాతు వనుబంధముగఁ జేరును. దానిపైఁ గర్త్రర్థమందువలె కార్యములగును, 'పడు' ధాతువు దేశ్యము కావునను, దేశ్యధాతువు

యెడల నేకవచనమున నది సాధారణముగ లోపించును; ఒకప్పుడది 'ఇ' వర్ణకముగ మాఱును: రాముని, శంభుని, మొదలగు వానికి కన్నడరూపములు 'రామన' 'శంభువిన' అనునవి. 'ఊరి, ఇంటి, తూతి, ఆోటి' మొదలగు వానియందు 'ఇ' వర్ణకమే సంబంధార్థమును దెలుపుచున్నది. తెనుఁగున 'అ, ఇ' లంతమందు గలశబ్దములపై నెట్టిప్రత్యయమును జేరకయే సంబంధార్థ మేర్పడును. సీతమాట, హరినేర్పు, మాటతీరు, కోఁతిచేష్ట, మొద. ఉకారాంత పదములపైఁ గూడ నెట్టి ప్రత్యయమునుజేరదు. ఉదా. వనముత్రోవ, చెట్టుకొమ్మ, మొద. కాని, వానిపై నజంతపదము చేరునపుడా రెంటిమధ్యను నగాగమము గలుగును; రాజునాజ్ఞ, మోమునందము, మొద. ఒకప్పు డర్వాచీన కృతులలో నీ నగాగమమురాని ప్రయోగములును గానవచ్చుచున్నవి : ఉదా. ఏమందము మందయాన ముఖమందము మీఱు నవారవిందమున్ (విజవి.)—ఏకవచనమున నిట్లున్నను పదముల బహువచనమున 'అ' వర్ణకమే షష్ఠియందు తెనుఁగున సంబంధార్థమును దెలియఁజేయుచున్నది. ఉదా. రాముల, మాటల, చెట్టుల, హరుల, వనముల, మొద.

కు (కి)

1. తుల్యార్థము తెలుపవలసినపుడు 'తోడ' వర్ణకమునకు మాఱుగ 'కు' వర్ణకమును వాడవచ్చును: మైత్రుండు చైత్రునితోడఁ దుల్యుండు; మైత్రుండు చైత్రునికిఁ దుల్యుండు.

2. వచ్యర్థా ముఖ్యకర్మమునకు ద్వితీయా ప్రత్యయమును, తోడ వర్ణకమునే కాక 'కు' వర్ణకమును జేర్పవచ్చును: వాఁడు నన్నిట్లనియె, నాతోడ నిట్లనియె, నా కిట్లనియె.

3. చతుర్థీ ప్రత్యయములగు కై, కొఱకు లకు మాఱుగఁ దఱచుగఁ గువర్ణకమే యుపయోగింపఁ బడును; జనకుఁడు రామునకుఁ గన్యనిచ్చెను; పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయును.

4. కొన్నియెడలఁ గంటె వర్ణకము స్థానమునఁ గువర్ణకము వచ్చును: రామున కన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు.

5. ఈ క్రింది ధాతువులతో సంబంధించిన విశేష్యాదులపై సాధారణముగఁ బూర్వ కావ్యములందును గొన్నియెడల నేఁడును గువర్ణకము చేరుచుండును:—

(1) అగపడు: ఇంచువిల్తుని యలరమ్ముల బారికి నగపడ్డ భామలు (నిర్వ. I. 82); మనబారి కగపడు (భార. విరా. V. 16); అనిలతనయు బారి కగపడు (భార. భీ. III. 80); బంధుల కగపడ్డ (భార. విరా. II. 70).

నుండి కలుగు సమాపకాసమాపక క్రియారూపములఁ గూర్చి చింతామణి తెలుపలేదు కావునను, కర్మణ్యర్థమునఁ గలుగు రూపములను జింతామణి నుండి తెలిసికొన వీలులేదు.

48. అత్వాది తత్సమానామివ దేశ్యానాం క్రియాపదానాం స్యాత్.

తత్సమ క్రియాపదములకువలె దేశ్యక్రియాపదములకును 'వ్యతిరేక' భావ్యర్థములందు గలుగు అత్వము మొదలగు కార్యములు కలుగును. 'అత్వాది' అని చెప్పుటవలన నెట్టికార్యములు కలుగునో తెలిసికొన వీలులేదు. దేశ్యక్రియాపదముల రూపప్రక్రియను దెలిసికొనుట కీసూత్ర మొక్కటియే యున్నది. అది యిదమిత్థమని యించుకయుఁ దెలుపదు. తత్సమక్రియాపదములవలె దేశ్యధాతువులనుండి క్రియాపదముల నేర్పఱిచినయెడల నెన్నియో యనిష్టరూపము లేర్పడఁ గలవు.

49. వర్ణాగమో విశేషః పురుషే ష్వర్థేషు చాఽపి వచనేషు.

(దేశ్యక్రియాపదములందు) పురుషములందును, అర్థములందును, వచనములందును తత్సమ క్రియాపదములందు వర్ణాగమము విశేషముగఁ గలుగును. ఈ సూత్రమును బట్టి, దేశ్యక్రియల గ్రాంథిక వ్యావహారికరూపముల నన్నిటిని సాధింపవచ్చును. ఇందలి వర్ణాగమ మనునది వర్ణాదేశ, వర్ణలోప, వర్ణవ్యత్యయములకును నుపలక్షణ మనుకొనవలెను. అట్లనుకొనకున్నయెడల ననేక గ్రాంథిక క్రియాపదముల రూపనిష్పత్తియు కలుగదు.

క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రములేకాక తక్కిన పరిచ్ఛేదములందలి సూత్రములును దత్సమపదముల రూపములను మాత్రము సాధించుననియు, దేశ్యపదములరూపములను గ్వాచిత్కముగమాత్రము సాధించుచున్నవనియుఁ గంఠోక్తిగ నేదేని సూత్రము దేశ్యరూపముల సాధనప్రక్రియకే యని చెప్పకుండినయెడల నది తత్సమపదములకు వర్తించునని మాత్రము చెప్పవలయుననియుఁ గొంద ఱందురు. చింతామణిసూత్రములను బరిశీలించి, వానిని (i) తత్సమదేశ్యములకు రెంటికిని వర్తించునవి (ii) కేవల తత్సమరూపసాధనఁజేయునవి (iii) కేవలదేశ్యములకు వర్తించునవి యని మూఁడు వర్గములుగ నేర్పఱుపవచ్చును.

(i) తత్సమదేశ్యములకు రెంటికిని వర్తించునవి.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము: **1-4; 6-16, 18, 49-52; 56-74=39** సూత్రములు.

సంధిపరిచ్ఛేదము: **1-51 = 51** సూత్రములు.

(2) అగు: తన తేరువ్రాయొకు తెరువునకై నంతసేన (భార. ద్రో. III. 141); ఉరవడికిం గాక (భార. ద్రో. I. 387), వేతొక్క పనికింగాను (భార విరా. I. 286).

(3) అను: అమ్మునిని కనియె న ద్దనుజవిభుఁడు (నిర్వ. V. 43;—ము ననియె, మునితో ననియె, అనియు ననవచ్చును).

(4) అలుగు: విప్రున కలుగంగాఁ దగదు (భార. ఉ. IV. 312.)

(5) ఇచ్చు: నాకు భండన మిమ్ము (భాస్క. కిష్కిం. 159.)

(6) ఉరులు: మధుపకులము లబ్జవనముల కురులంగాఁ జొచ్చె (భా విరా. II. 237).

(7) ఉఱుకు: వాజుల కుఱుకు (భాగ. VI. 270); [illegible] యు తెట్టె కుఱికి (భా. శాం. III. 219); [illegible] కుఱికి (భా. [illegible]. II. 71); కుఱుకు తెఱంగున (భా. ఉ. II. 139); మీఁ తండ్రి కుఱికి (భా. కర్ణ 329); [illegible] యుఱికెను (భా. విరా. VI. 246);-ఇట్టి యెడల నేఁటి వాడుకను 'పై, పైకి' అని 'కు' వర్ణము మాఱుగ నుపయోగింపఁబడు

(8) ఊఁకించిల్లు: ఇట్టి పనికి నూఁకించిల్లి (భా. విరా. II. 80).

(9) ఎక్కు: నీ భక్తి మునికెక్కె (భా. [illegible]. VII. 235); ఒక [illegible] కెక్కను (భా. విరా. III. 164); నీ [illegible] (భా. I. 279); [illegible] నాకెక్కె (భా. ద్రో. I. 82); కీర్తికి నెక్కు ([illegible] ము. 2054); వానికెక్కు (భా. కర్ణ. I. 216); వానికి నెక్కు (భా 124; IV. 595); కెలను [illegible] కెక్కదు (భా. శా. I. 24); [illegible] నెక్కనై (భా. VI. 174).

(10) ఎత్తు: [illegible] (భా. ఉ. IV. 165); [illegible] (భా. స్త్రీ. II. 29).

(11) ఒల్లు: నిమ్నగకుఁ జాల నొల్లక (భాగ. శాం. I. 181).

(12) ఓర్చు: ఆ బాలుఁడు కోర్వఁగలఁడు (భార. విరా. III. 110 [illegible]నైన నాపదల కోర్చి (భా. విరా. II. 328); [illegible] కోర్తురు (IV. 166); మీరు [illegible] కోర్చిరి (భా. ద్రో. II. 266); కో[illegible] (భాగ. VI. 276).

(13) ఏవగించు: [illegible] (భాగ. ద్రో. III.

(14) కలియు: నీకునే గలిసితి (భాస్క. అర. I. 188).

(15) కలుగు: నాకు నేర్పుగలదు (భార. విరా. I. 81; [illegible]

[illegible] (నిర్వ. V. 66); (పైన [illegible]

అజంతపరిచ్ఛేదము: 1-14; 16-19; 22-41; 45-47; 58-61; 63, 46, 68, 70 = 52 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 32-43; 50 = 13 సూత్రములు.

క్రియాపరిచ్ఛేదము: 9-35, 37-49 = 40 సూత్రములు.

మొత్తము: 195 సూత్రములు.

(ii) కేవల తత్సమములకు సంబంధించినవి.

అజంత పరిచ్ఛేదము: 15, 20, 21, 42, 48, 50, 53, 56, 57, 62, 65- 67, 69, = 41 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 1-10 = 10 సూత్రములు.

క్రియాపరిచ్ఛేదము: 1-8; 36 = 9 సూత్రములు.

మొత్తము: 33 సూత్రములు.

(iii) కేవల దేశ్యములకు వర్తించునవి.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము: 5, 17, 19- 48; 53- 55; = 35 సూత్రములు.

అజంతపరిచ్ఛేదము: 43, 44, 49, 54, 55, 71- 88=23 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 11-31; 44, 49, = 23 సూత్రములు.

మొత్తము: 81 సూత్రములు.

ఇట్లు 309 సూత్రములలో ముప్పదిమూఁడు మాత్రము తత్సమరూప సాధన కుమాత్ర మనుకూలముగ నున్నవి. అందును గొన్నిటిని దేశ్యరూప సాధనకనుగుణముగఁ గూడ నన్వయింపవచ్చును. అందుచే నాంధ్రశబ్దచింతా మణి తత్సమప్రక్రియను బోధించుట కేర్పడిన దనుట తగదు.

---

(1) సాధారణముగ నదంతపదముల ప్రథమైకవచన రూపమే షష్ఠ్యేక వచనమునను శేషషష్ఠియందు నిలుచును: దూతమాట, తాత దగ్గు, అవ్వ సొంగు, మొద. అచ్ఛికపదములం దన్ని యచ్చులతో నంతమందు పదములును శేషషష్ఠియందట్లే నిలుచును: కోతిచేష్ఠ, ఆవుపాలు, గేదెకొమ్ము, మొద.

(2) డుమంతశబ్దములందు శేషషష్ఠ్యేకవచనమునఁ బ్రథమేతర విభక్తుల ప్రాతిపదికములపై 'ని' వర్ణము వైకల్పికముగఁ జేరును: రాముమాట, రామునిమాట; శంభుకన్ను, శంభునికన్ను; విధాతృచెయ్యి, విధాతృనిచెయ్యి; మొద. మగాదులపై 'ని' వర్ణము నిత్యముగా వచ్చును: మగనిమాట, రాయనిపలుకు, మొద.

(3) 'ని' వర్ణమందలి నకార మాగమాక్షరము; 'ఇ'త్తు మాత్రమ సంబంధమును దెలియఁజేయు వర్ణము. ఈ యివర్ణమే యాపవిభక్తిక పద ములపై శేషషష్ఠియందుచేరును. ఇంటి, ఏటి, నేతి, మొద.

(4) బహువచనమునఁ దెనుఁగున శేషషష్ఠియందు 'అ' కారమ చేరును: రాముల, బాలుర, ఆంధ్ర, మొసళ్ల, మొద. కన్నడమున నే బహువచనముల రెంటను శేషషష్ఠియం దకారముచేరును: రామన రామర; అవన, అవర, మొద.

(5) ఈ క్రింది సందర్భములందు కర్తృపదప్రథమకు తఱచు శేషషష్ఠి కావ్యప్రయోగములందును, నొకప్పుడు వ్యవహారమునందును వాఁబడుచున్నది:

(i) ధాతుజ విశేషణ పూర్వవ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకు: బాహు రథంబు గడపు నేర్పున కచ్చెరువడి (భార. అర. II) తన మును వడ్డ బ ములు (భార. ఉ. III); తన మున్ను గన్నటులు గామికి (హరి. ఉ. IX ...యొనర్పంబూనిన కళాపూర్ణోదయంబు (కళా. I).

(ii) ధాతుజ విశేషణ పూర్వావ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకు: అన్య ...పాలకు పోయిన వలను (భార. అర. II); వాని పన్నిన వృషభగోమ ...ణంబు (భార. ఆది. I); హింసచేసిన వారల యేఁగుగతికి (భార.ఆది.VI ...స చూడనిరాజు లెవ్వరును లేరు. (భార. అర. II); మా పడియెడు ...వస్థ (భార. ఆది. II); నీ చేయువేదన నన్నుదాఁక నోఁపదు. (భార. ఆది I ...నినంతకంటెను (భార. అర. II).

(iii) భావార్థ పూర్వ వ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకు: మనపుట్టి ...ఁగుట మొదలు (హరి. పూ. V).

ఉత్తరాంధ్రము

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

(iv) భావార్థక పూర్వావ్యవహిత కర్తృపదప్రయోగము: పరీక్షిజ్జన
...లుచనుట (భార. ఆది. II).

శేషషష్ఠికిఁ గొన్ని ప్రయోగములు.

I. (అ) ఉకారాంత జనవాచకపదములు: నీరువట్టు (భార. అర. VI.
...1): కుక్కలొత్తి (భార. అర. VI. 201); మనుమపొందు (భార. అర.
... 3); ఎనుగుట్టున (కాశీ. VI. 262); పలుకుతియ్యము (భార. అర.
...I. 184).

(ఆ) ఉదంతపదములు: ... ...ములు: ... తినాలిప్రవ్వ
...భార. శాం. VI. 227).

(ఇ) మువర్ణాంత పదములు: గొంతికె ...గము ప్రాణమిత్రుఁడు
...భార. విరా. V. 328); ...ము నవ్వును (భా. త్రి. II. 31); ...
...లంబు (నిర్వ. VI. 88); జవ్వనంబు ...వ (భా. ఉ. IV. 378);
...ముద్ధంబుసేత (భార. శాం. III. 182); యశమువెల్లు (భా. ... I. 183);
...నగరంబు తూర్పుకడ (కళా. VII. 7); మకరాంకనుమ్మలులు (భార.
... VI. 101); నెయ్యము తియ్యము ... (భా. విరా. II. 98); దినము
...తిగుడల (భా. అర. V. 340); పశ్చిమంబువాకి (... II 4) మొద.

(ఈ) ఇకారాంతపదములు: రాత్రి తెగుడల (భా. అర. V. 840.);
...నఁటితెఱఁగు (భా. ... VI. 19.); ... (భా. అ. VII. 823.);
...సిపాఁడి (భార. అర. IV. 292.); లాఁతియిల్లు (భా. విరా. II. 99.);
...రజెకి దారులు (భా. విరా. III. 74.); అజికివిప్రులు (భార. అర. IV.
...49); చెనఁటిరజ్జులు (భా. ద్రో. V. 101); మొద.

II. సర్వనామముల శేషషష్ఠిరూపములపై దువర్ణము చేరిన రూ...
...ములు: నీదుపైన్ (భాగ. X. i. 1482.); మీదైనకరుణ (భా. అర V.
...85.); మొద.

III. దుజ్వర్ణకముచేరు పదములు: ఉక్కునిముసంబు (భార. విరా. III.
...); తేరకాని విధమున (భాస్క. యు. 1393); సోమయాజిగానిది (వరాహ.
... 116); దుస్ససేను శ్రేష్ఠు ఉ. (భార. III. 116); పాటువానికి (భా...
... IV. 840); విధాతృచెల్వు (భా. శాం. IV. 399); ద్రోణుఁబంటను
...భార. ద్రో. III. 49); మాఁటకు చందంబున (భా. విరా. I. 221);

IV. బహువచన రూపములు: ఈఱతాఁజుల నడలు (భాస్క. ఆర. II. 123); వారలచేతు (భార. ఉ. III. 273); గొఱియల పాఁడి (భార. ఆర. IV. 295); చిచ్చుఱ పిడుగు (భార. విరా. IV. 83), చిచ్చుఱ పిడుగు (భార. విరా. V. 143); చిచ్చుఱకోల (భాగ. I. 232); చిచ్చుఱకన్ను (భార. భీ. III. 299); పుంగడ్లకొమ్మన (S. I. I. VI. 250); బాసలవారు (భార. విరా. III. 166); మగలరాజు (భార. ద్రో. II. 239); లేళులపిండు (భార. ద్రో. II. 25); కాళ్లయొప్పిదము (భార. విరా. I. 228.); వ్రేళుల పుటంబులు (భార. విరా. I. 148); మొగిళులగమి (భార. ద్రో. II. 44) కేఁగుఁబువ్వుల రసంబు (భార. ఆర. V. 338); ఇర్ల (?) వారము (భార. శల్య. II. 88); నిజాలచుట్టముల్ (భాగ. VI. 200); మొగడ్లచెఱువు (S. I. I. VI. 628); నొంచెడ్లపురము (S. I. I. IV. 748); కౌరవుల ప్రాంతలము (భార. విరా. I. 285); వేయిగన్నులవాఁడు (భాగ. VIII. 49); చూపఱపిండు(భార. ద్రో. II. 127); ఆరాధ్యులవార్కి, సోమయాజులవార్కి, పండితులవార్కి (S. I. I. IV. 699); గొఱియలపాఁడి (భార. ఆర. IV. 295); అనుజులదెసకు (భార. విరా. I. 182); ముత్యాలచేఱు (S. I. I. VI. 903); ప్రజల ప్రజల తరమున (S. I. I. VI. 98); భూసురు లిండులు (వృషా. శత. 91); వాల్మీకుల శాపాతురములు (భాస్క. బాల. 10); మొద.

V. ము వర్ణాంతపదములపై 'న' వర్ణము చేరిన రూపములు: ద్రోణ పర్వంబున కడపట (హరి. ఉ. X. 318); దీపమునమాలి (S. I. I. V. 1088, 1089); అధికాత్మసఖ్యంబున కలిమికి (భార. విరా. I. 45) అత్తెఱంగున రేఖ (భార. విరా. II. 67) జంబువునఫలంబు (భార. అను. III. 194) ఏవిధమున వాఁడు (భార. ఆర. VI. 203) స్తంభంబున మఱువున (హరి. పూ. III. 16) భోగానవేళ (S. I. I. VI. 1040); ఆశ్రమంబున సమీపమున (నిర్వ. IX 6); మొద.

నిర్ధారణషష్ఠి.

1. "నిర్ధారణషష్ఠికి లోపల వర్ణకంబగు. జాతి, గుణ, క్రియా సంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేకదేశంబునకుం బృథక్కరణంబు నిర్ధారణమనంబడు. ఎద్దానివలన నిర్ధారణంబగు నచ్చటి షష్ఠికి 'లోపల' వర్ణకంబగు ననియర్థము. మనుష్యులలోపల క్షత్త్రియుండు శూరుండు; గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర; అధ్వగులలోపలఁ బాఱువాఁడు శీఘ్రగామి; ఛాత్త్రులలోపల మైత్త్రుండు సమర్థుండు— ఇచట సప్తమియు గలదు. మనుష్యులయందు క్షత్త్రియుండు సమర్థుండు, ఇత్యాదు లెఱుం

ఉత్తరాంధ్రము

పండ్రెండవు ప్రకరణము.

నన్నయకాలపు భాషకు లక్షణము నేర్పఱిచిన రీతిగాఁ బ్రతిశతాబ్దము నందలి భాషకును నేర్పఱిచినఁగాని యాంధ్రభాషాచరిత్రమును సంపూర్ణముగ వివరించుటకు వీలులేకుండును. అట్టి పనిఁజేయుట యొకరిద్దఱకు సాధ్యమగు పనికాదు. పూర్వకాలపు భాషయంతయును నేఁడు లేదు; గ్రంథరూపమునఁ గంటఁబడిన భాషకు మాత్ర మెట్లయిన లక్షణము నేర్పఱుచుకొనవచ్చును. కాని, యట్లు మిగిలిన భాషయైనను నాఁటనుండి నేఁటివఱకు నిలిచిన శాసనాదికముల మూలమున మనకుఁ గానవచ్చునది మాత్రమే సంపూర్ణ ప్రమాణ మగును. తాళపత్రాదులపై మనకుఁ జేరిన పూర్వభాషవిషయమున నంత నిబ్బరముగ లక్షణము నేర్పఱుచుట కష్టము. తాళపత్ర గ్రంథములా యా కాలములనాఁటివి నేఁటివఱకు నొక్కటేరూపమున మనకు లభింపకున్నవి. వ్రాయసకాండ్ర భ్రమ ప్రమాదములచేత నేమి, తరువాతి పండితులును గవులును వానియందు చేసిన మార్పులవలన నేమి, యాయా గ్రంథములు యథాకవిగ్రథితములుగ మనకు లభింపకున్నవి. అట్టియెడ నాయా కాలములందలి శాసనముల మూలమునను తాళపత్రగ్రంథపరిశోధనమువలనను నొక్కొక గ్రంథమునందలి భాషను నిర్ణయించుకొనవలసియుండును. అట్టిపని యింతవఱకును జరిగియుండలేదు. కావున సాధ్యమయినంతవఱకు ముద్రిత గ్రంథముల మూలమునను, నందలి పుటలయడుగున తత్తత్పరిష్కర్తలను గ్రహించిన పాఠాంతరముల మూలమునను నెట్లో పాఠములను సరిపెట్టుకొనవలసియున్నది. ఇట్లు చేయుటవలన నొకరీతిగ మాత్రము భాషాచరిత్రము నేర్పఱుచుకొనఁగలము.

నన్నయకాలపు ఆంధ్రభాషాలక్షణము నేర్పఱుప నేను బ్రయత్నించి నట్లే యితరకవుల గ్రంథములకును నితరులు లక్షణము నేర్పఱుపఁ బ్రయత్నింపవలసియున్నది. అట్టి ప్రత్యేకలక్షణగ్రంథములు బయలువెడలువఱకును భాషాచరిత్ర నిర్మాణవిషయమున మనకు సంతృప్తి గలుగఁజాలదు. నన్నయకాలమునకుఁ దరువాతికాలపు ప్రయోగము లాయా సందర్భములందీ గ్రంథమునఁ బొందుపఱుపఁబడియున్నవి. ప్రస్తుత పరిశోధనముల స్థితిలో నంతకంటె నెక్కువగఁ జేయుట సాధ్యముకాదు.

నది." బాలవ్యాకరణము. 'లోపల' లోని యాద్యక్షరముమాత్రము శేషించి 'లో' అనియుఁ బ్రయోగింపఁబడును.

2. సంస్కృతమున నిర్ధారణార్థమున సప్తమీ బహువచన రూపముల వలె షష్ఠీబహువచనరూపములను వాడుటగలదు గావున నా సంప్రదాయముచొప్పున తెనుఁగునందలి 'లోపలి, లో' లను నిర్ధారణ షష్ఠీ ప్రత్యయములుగా నాంధ్రవైయాకరణులు పేర్కొనిరి. కాని, వానిని 'అందు, న' లనువలె సప్తమీ ప్రత్యయములుగఁ బరిగణించుటయే సరి. 'అందు, న' లధికరణ నిర్ధారణార్థముల రెంటను బ్రయోగింపఁబడునట్లు 'లోపల, లో' లుగూడఁ బ్రయోగింపఁ బడుచున్నవి. నిర్ధారణార్థమున నివి యెన్నియు బహువచన రూపములమీఁదనే చేరును. మొత్తమునుండి యొకభాగమును వేఱుచేయునప్పు డేకవచనముండును. అధికరణార్థమున నేక బహువచన రూపములు రెంటిమీఁదను జేరును.

కావ్య ప్రయోగములు.

i. నిర్ధారణార్థము: మొదవులలో నెల్లఁ గపిలమొదవ వరిష్ఠంబు (భా. III. అను. III. 19.) [illegible]లోపను స్థాపించెద (భాగ. IV. 804); మీలోపల నొకగోవు (భా. అను. III. 8).

(ii) అధికరణార్థము: కేలియిలో = కలిగినవానిలో (భా. ఆ. VII. 295); వెన్నెటలోన = వలదలో (నైష. శా. 94); [illegible] మూఁటాము (ఉం. [illegible] శా. 104); ప్రత్యయములలో (S. I. I. V. 874); ఆస్థానములో నొక్క[illegible] (భా. విరా. II. 141); [illegible] ప్రియుండొనుచు (భా. విరా. II. 79); విష్ణులోన (భాగ. VI. 488); మఱి లో నుఱికిన మిడుత వ్రాలె (భా. [illegible]. II. 62); నీటిలోన (భా. ఉ. III. 366); పాలలోఁ బడిన బల్లివిధంబున (భా. ఉ. III. 188); వగవు వలదు [illegible] బులో నీకు (భా. అర. V. 828); చక్కలోన (హరి. పూ. V. 280); నీటిలోనుండి లొలె (భా. శా. II. 10); వార్ధిలోఁ [illegible] దామ్యుట పాలుఁ గాద్యము (నిర్వ. VI. 109); బావిలోపలను (S. I. I. V).

(1) 'లో[illegible]' [illegible] 'లోను' అను ప్రత్యేకవచన రూ[illegible] [illegible]సప్తమియందు [illegible] 'లోప[illegible]' అనుదాని సంక్షేపరూపమై [illegible] 'లో[illegible]' ప్రత్యయముగ వాడునట్లు 'లోప[illegible]' అను దానిని [illegible] [illegible] (భాగ. IV. 804); [illegible]లోన

ఆయా ప్రకరణములం దిప్పటివఱకు సేకరింపఁబడిన ప్రయోగములు సాధ్యమయినంతవఱకుఁ జేర్పఁబడినవి. వానియందు చేరక మిగిలిన ప్రయోగములలోఁ గొన్నిటి నుత్తరాంధ్ర మనుపేర నీ ప్రకరణమునఁ బొందుపఱుపఁ బ్రయత్నించుచున్నాను.

లాక్షణికులు దమ కపశబ్దములుగాఁ దోఁచినవానిని గ్రామ్యములుగ నిషేధించియున్నారు. ఇట్టి నిషేధమునకుఁ గారణము తమకుఁ బూర్వుల కావ్యములం దాయా రూపములు లేకుండుటయుఁ దనకాలమున నవి తల చూపుచుండుటయు నని యనుకొనవచ్చును. పూర్వలాక్షణికు లిట్టి దృష్టితో నాయాశబ్దరూపములను నిషేధించినను దరువాతికవులు వానిని ప్రయోగింపక మానరైరి. వ్యవహారము లక్షణముకంటె వారికి బలవత్తరమయ్యెను. అర్వాచీనలాక్షణికులకుఁ బూర్వలక్షణమే ప్రమాణమయ్యెను. గాని, కవులప్రయోగములు కాలేదు. కావున నానాఁటికిని లక్షణముకంటె నిషేధమే యెక్కువ యగుచువచ్చెను. ప్రయోగములను వ్యవహారమును విడిచి లక్షణమును గూర్ప నెంచుట నేలవిడిచి సాముచేయుట వంటిదయ్యెను. కావుననే, యొక లాక్షణికుఁడు విధించినదాని నింకొకఁ డాక్షేపించుటయు నొకఁడు నిషేధించిన దాని నింకొకఁడు గ్రహించుటయు సంభవించెను.

ఆంధ్రవ్యాకరణ సంప్రదాయ మనేకవిధములుగ నున్నది. ఒకటి యాంధ్రశబ్ద చింతామణియే సంపూర్ణ వ్యాకరణమని తలంచి, దానియందలి లక్షణము నతిక్రమించిన ప్రయోగములను నిషేధించునది. మఱియొకటి యథర్వణుని సంప్రదాయము. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి యసంపూర్ణ లక్షణ గ్రంథమని తలంచి దానిని నవరించి వివరించునట్టిది. అహోబలుఁ డాంధ్రశబ్ద చింతామ ణ్యాథర్వణకారికావళులలోఁ దెనుఁగు లక్షణమున కవధిఁ గల్పించినాఁడు. కాని, తరువాతివారగు కూచిమంచి తిమ్మకవియు, నడిదము సూరకవియు నాయవధి నతిక్రమించి కవులకు మార్గదర్శకులైరి. తరువాతఁ జిన్నయసూరి యహోబలుని సంప్రదాయమును నిలబెట్టుటకు బాలవ్యాకరణమును రచించెను. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవా రథర్వణసంప్రదాయమును సాగించుచు బాలవ్యాకరణమునకుఁ గారికా రూపమునఁ బ్రౌఢవ్యాకరణమును రచించిరి. ఈ లాక్షణికుల సంప్రదాయమునకుఁ జేరని యాంధ్రభాషాభూషణాది వ్యాకరణములును గొన్ని పొడచూపినవి. ఈ లక్షణగ్రంథముల చరిత్ర మెట్లున్నను, వీనిలో నొకటిగాని, యన్నియుఁగాని యాంధ్రభాషకు సంపూర్ణలక్షణమును జేకూర్చునట్టివి కావు. ఆయా లక్షణకర్తల దృష్టికి సాధువులని తోఁచిన ప్రయోగములకు మాత్రము లక్షణము

(భార. శాం. IV. 78); వారిలోనన్ (హరి. పూ. II. 109); రణకేళి లోన లీలంజనుచున్ (నిర్వ. III. 4).

(2) కాలవాచకములపై 'లోన్, లోనన్, లోపలన్' అనునవి చేరి 'ముగియక పూర్వము' అను నర్థమునిచ్చును: మాత్రలోన్ (భార. ఆర. VII. 66); గడియలో (భాగ. VII. 267); సంవత్సరంబులోపల (వరాహ XI. 135); మధ్యాహ్నములో నరిగిరి (ఉ. రా. పు. 115).

(3) అవి 'ఆ, ఈ' లపైఁ జేరి దిక్కాలసూచకము లగును: ఈ లోననే = ఈ కాలము ముగియకమునుపే (హరి. పూ. VIII. 97); ఆలోనఁదెలిసి (కాలము— భార. విరా. III. 169); ఆలోనన (భార. భీ. III. 236; ద్రో. I. 197; III. 259, కాలము); ఆలోన్ = నాలుగు దిక్కుల మధ్యను (భార. ఆర. VII. 397; ద్రో. I. 190; భాస్క. సుం. 24); ఈలోన్ (భార. ద్రో. III. 184; కాలము).

(4) అందు, ఇందు, ఎందు, లపై నవిచేరి వానికి సర్వనామముల యర్థములను గలుగఁజేయును: అందులో = వారిలో (హరి. పూ. II. 105, 162, 184); ఇందులోనన్ = వీరిలో (భాస్క. అయో. 56); ఇందులోను = వీటిలో (S. I. I. IV. 282) అందులో = దానిలో (ఉ. హరి. III. 155) ఇట్లే, అందులో, ఇందులో = వాటిలో, వీటిలో, మొద.

(5) 'లోను' అనునది ప్రత్యేకముగఁ బ్రయోగింపఁ బడినప్పుడొక దానికంటె నెక్కువ విశేష్యములపైఁ జేరి 'ఆదిగా' అనునర్థము నిచ్చును:

పరశురాముండు భృగుఁడును బలియు లోనుగాఁగ (భార. అను. I. 140) పాయసములు నపూపములు మోదకములు లోనుగాఁగఁ గల వంటకములు (భార. ద్రో. II. 206); మృగములుఁ బక్షులు లోనుగ (భార. అశ్వ. IV. 227); ఈ నెలఁతఁ గన్న మన్మథుఁడైనఁ జిగురు గొడుగుఁ బువ్వుటమ్ముల పొదులున్ పొడవుగా లోనుగ సెజ్జలు సేయం దా నియమింపండె (భార. విరా. II. 28) పొడవుగా గాఁది కెగసి చనుట, యచ్చటనుండి చక్కనేలకుఁ జోడువట్టి డిగ్గుట, దూర తభంగి, సంగతి, పరువడి, చాలులీలాగతి, వక్రయానము, వలయక్రమంబు లోనుగాఁగ గతులు నూటొక్కటిగలవు (భార. కర్ణ. II. 61); కోసలపతియగు బృహద్బలుండును ... నీలుండును ... సుశర్మయు ... అలంబసహాలాయుధులును, సౌవీర శూరసేనాభీర యవనవసుధాధిపులును లోనుగా (భార. భీ. I. 95); కర్ణుకొడుకు కర్ణంబు నడపిన దొరలును జిత్రసేనాది భవత్కుమారులును గర్ణుకొడుకు సేనుండును లోనైన యాప్తజనంబులు (భార. శల్య. I.74) మొద.

పుట్టినది. తక్కినవానిలోఁ గొన్నిటికి నిషేధము కలిగినది; మిగిలిన యనంత భాష లక్షణాగతికమైనది.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి కావ్యభాషకు నియమమును గల్పించుటకై యేర్పడినది. కావుననే "విశ్వశ్రేయః కావ్యమ్; తదదోషా పరిష్కృతా చ వా గర్థౌ; సా వా గ్యా రసవృత్తిః; సాధ్వ్యోహి రసో యథా త(య)థం కవిభిః" అను నార్యాగీతితో నాలక్షణగ్రంథ మారంభ మగుచున్నది. పిదప "స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సన్తో రసప్రలుబ్ధధియః లోకే బహుమన్యన్తే వైకృత కావ్యాని చాన్య దపహాయ" అని రసప్రలుబ్ధ ధీమంతులు వైకృత కావ్యములను బహుమానింతురని తెలుపఁబడినది.

వ్యాకరణము ప్రయోజనము రసముకాదు. రసదృష్టితో పాణిన్యాదులు సంస్కృతమునకును నితరు లితర భాషలకును వ్యాకరణమును వ్రాసియుండలేదు. భాషా స్వరూపము నేర్పరించుటయే లక్షణ గ్రంథముల ప్రయోజనము. వ్యాకరణ మొక శాస్త్రము; అది భాషా తత్త్వమును నిరూపించునట్టిది. అది చేయు నియమములు రాజాజ్ఞలవంటివి కావు; అవి సంస్కారమే ప్రయోజనముగాఁ గలవి. "వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణవ్యత్యయ, ప్రకృతి భావలక్షణ స్సంస్కారః" అని కాత్యాయనుని ప్రాతిశాఖ్యము. ఇక్కడ నీ శబ్ద రూపమున నీ వర్ణమునకు లోపము గలిగినది; ఇక్కడ నీ వర్ణ మాగమముగా వచ్చినది; ఇక్కడ వర్ణ వ్యత్యయము గలిగినది; ఇక్కడ నిది ప్రకృతి భావమున నిలచినది, అని తెలియఁజేయుటయే సంస్కారము.

ఇట్లుండఁగా నున్నరూపమును మార్చియు, నిషేధించియుఁ జేసిన నియమము గ్రాహ్యము కాఁజాలదు. అట్టి నియమమును జేసినను లోకము దాని ననుసరింపదు. పంచాంగములు మాఱిన గ్రహగతులు మాఱవు; వృక్షశాస్త్రము సరిగ లేకున్నఁ జెట్లు తమ సహజ స్వరూపమును విడనాడవు. అయిన భాషకు నియమ మక్కఱలేదా యని యనేకు లడుగుచుందురు. నియమము లేని భాషయే లేదని దానికిఁ బ్రత్యుత్తరము; పదప్రత్యయ విభాగము, విభక్తి, వచన, లింగ, పురుషములు మున్నగు వ్యాకరణవిషయములు సంపూర్ణముగ లేని భాషయే యుండఁజాలదు. అయిన భాషా విషయమునఁ బ్రమాణ మక్కఱలేదా యని యడుగవచ్చును. ప్రమాణమనునది యొక కల్పిత భావము; ప్రమాణమైన మనుష్యుఁడు, ప్రమాణమైన గుఱ్ఱము, ప్రమాణమైన చెట్టు నను వ్యక్తులెట్లు దుర్లభములో, ప్రమాణ భాషా విషయమునఁగూడ నంతే. ఏదో యొక ప్రామాణిక కృతకభాషను గల్పించి కొన్నను, నది యా రూపమునఁ జిరకాల ముండఁజాలదు. ప్రపంచమునకును భాషకును బరిణామము సహజము. పరిణామప్రవాహ రూపమున లోకము

కాని, ‘ ఇది దగునే దశాననమహేంద్రుఁడు లోనగు దేవతాతతిం గదనములో జయించు’ (భార. అర. VII. 140) ఉత్తర లోనుగాఁగల పయోజముఖుల్ వగలెల్లఁ బ్రీతితో నృత్తముఁ జేసిపోవ (భార. విరా. II. 268); అను ప్రయోగములందు ‘లోను’ కుఁ బూర్వమందు దొక్క విశేష్యముమాత్రము ముద్రిత ప్రతులయందు గానవచ్చుచున్నది. ఇందు ‘మహేంద్రుఁడు నాదిగ; ఉత్తరయాదిగా’ అని యుండవలెనని తోఁచుచున్నది—మొదలగు, మొదలుగా ఆదిగా, అనువానిని చేర్చునప్పు డొక్కటే విశేష్యమును, ‘లోను’ పదమును చేర్చునప్పు డొకటికంటె నెక్కువయు నాడుట కవిత్రయమువారి సంప్రదాయము.

సప్తమీ విభక్తి.

‘అంద్విందునాన్తు సప్తమీ’ అని యాంధ్రశబ్దచింతామణియందు ‘అందు, ఇందు, న’ అనునవి సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయములుగఁ జెప్పఁబడినవి. చిన్నయసూరి వీనినుండి ‘ఇందు’ ను దొలఁగించి ‘అందు, న’ లను మాత్రము పేర్కొనెను. వాస్తవముగ ‘ఇందు’ అనునది ‘అందు’ వలెస్థలవాచకపదమే యయినను దానిని ప్రత్యయస్థానమున ‘అందు’ ను వలెఁ జేర్ప వీలులేదు. ‘వనమునందు’ అను నట్లు ‘వనమునిందు’ అనియనము. కాని, ‘అందు’ తో సాదాత్మ్యము గలిగి ‘అలి’ ‘ఉల’ మొదలగు నాగమములను బొందుటచేఁ గావలయు ‘ఇందు’ కూడ ‘అందు’ తోఁబాటు పరిగణనము నొందినది. అయినచో ‘ఎందు’ ను గూడ నీ గణమునఁ జేర్చి ‘అంద్విందెందునాన్తు సప్తమీ’ అని యనవలసి యుండెను. అందు, ఇందు, ఎందులు పూర్వాంధ్రమునఁ గలవు: ఇందు ప్రత్యక్షమై (యుద్ధమల్లుని బెజవాడశాసనము). తరువాతి కాలమున వానిని కవులు ద్రుతాంతములుగ వ్రాసినారు.

అధికరణార్థమున సప్తమీ విభక్తి వచ్చును. కాని, అందు, న, లధికరణమందే కాక నిర్ధారణార్థమందును వాడఁబడును; కావున వానిని నిర్ధారణార్థమందు వచ్చు లో, లోపల, ల వలె షష్ఠీ ప్రత్యయములుగఁ గూడఁ బరిగణింపవచ్చును.

అందు, న, లనే సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయములుగ వైయాకరణులు నిరూపించినను ‘న్, అన్’ అందులన్, లు కూడ సప్తమ్యంతములుగఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఔపవిభక్తికముల యేకవచనమునందును, అన్ని శబ్దముల బహువచనమునందును సప్తమియందే కాక తృతీయా, పంచములందుఁ గూడ ‘న్, అన్’ లు ప్రయోగింపఁబడును. ఆయా ప్రత్యయములను జూపు ప్రయోగము లీ క్రింద పొందుపఱుపఁబడినవి.

నకు నిత్యత్వము గలదు. నన్నయనా ఁడుండిన మనుష్యులవంటి మనుష్యులు, నాచారములవంటి యాచారములు, వ్యవహారములవంటి వ్యవహారములు, నేఁడెట్లు లేవో, నాఁటి భాషయు నేఁడులేదు. అది పరిణామమును బొందినది. కొందఱు పాడయిన దనవచ్చును; బాల్యమునుండి యౌవనమును బ్రాపించుట పాడగుట యైనయెడల నేఁటిభాష పాడైనదే యగును. అయిన నేమి చేయవలెను? మన వ్యవహారమును మానుకోఁ గలమా? తిరుగ బాల భాషితము నభ్యసింప వలెనా?

"సిద్ధిర్లోకా ద్దృశ్యా" అను సూత్రములోని 'లోక' శబ్దమునకు 'శిష్ట లోక'మని కొందఱును, 'కవిలోక' మని కొందఱును, ప్రాచీనకవి' లోక మని కొందఱును, "ప్రాచీనతముఁ"డగు నన్నయ యొక్కఁడే యా లోకమనికొంద ఱును నర్థమును చెప్పి, లక్షణమును జాల సంకుచితము చేసిరి. నన్నయ విడిచిన యరణ్యపర్వ భాగమును బూరించిన యెఱ్ఱన్నకే నన్నయభాషా తత్త్వము సరిగ పట్టుపడనప్పు డాతని కింకను దూరమున నున్న మన కది వేద్యమగుట కష్టమని వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు. శ్రమ చేయఁగాచేయఁగా నేమూలనుండియో కొంతభాగమును మాత్రము కనుగొనుటకు వీలగునే కాని, యాకాలపు భాషకు సంపూర్ణ లక్షణము నేర్పఱుచుటకు శక్యముకాదు. అట్టి లక్షణమును సంపూర్ణముగ నేర్పఱుచుటకు సాధన సామగ్రి చాలదు. భారత కథలో రెండున్నర పర్వముల కథకు సరిపోయిన భాషను మాత్రము నన్నయ యుపయోగించినాఁడు; అదిగాక చాలవఱకు సంస్కృత పదములతోఁ గాల క్షేపము చేసినాఁడు; ఆ నాఁటి తక్కిన భాషకు స్వరూప మెట్లుండెనో తెలిసి కొనుటకు శాసనములు కొంత తోడ్పడుచున్నవి; కాని, వాని మూలముననునెక్కువ ప్రయోజనము గలుగదు.

ప్రాచీన కావ్యములను జదువుకొని యందలి మార్గమునే యవలంబింప వలెననుట యనుసరింప సాధ్యముకాని యుపదేశము. జీవితకాలమంతయు భాష యందు కృషిచేసిన పండితులకే ప్రాచీనాంధ్రభాషాలక్షణము దురవగాహ ముగానుండ, సామాన్యజనుల కది యందనిమ్రానిపండే యగును. ఏనాఁటి వ్యవహార మానాఁటిది; ఏనాఁటిభాష యానాఁటిది. శబ్దములను విచారము లేకుండ నిషేధించుటవలన లాభములేదు.

ప్రాచీన లాక్షణికులు చేసిన నిషేధములు తమ లక్షణగ్రంథము లందే నిలిచినవి. "ఉత్తరాంధ్ర కవులూరక యుండ"లేదు. తమకుఁ దోచి నట్లు దాము గ్రంథములను రచించిరి; తమ వ్యవహారమునందున్న రూపములను విడనాడక ప్రయోగించుకొనిరి. వారును రసప్రలుబ్ధ ధీశాలులే. వారి గ్రంథములును నాఁడును నేఁడును దెనుఁగువారి కాదరణ పాత్రములైనవి.

(1) అన్, న్.

(i) అదంతపదములపై: కడు రేపకడయ మేల్కాని ('కడన' అనియుండవలెను - (భార. అర. VII. 204) చెంతన్ (భార. విరా. V. 20) పొంతన్ (భార. విరా. II. 203; V. 20; శాం. V. 132); ఆవెంటన్ (భార. విరా. I.43); చేరువన్ (భార. అర. IV. 153; అను. I. 181; III. 228; శాం. VI. 853; స్త్రీ. II. 67); ఉన్నెడన్ (భార. ద్రో. III. 151); అవ్వలన్ (భాగ. V. II. 65); ఎడ్డన్ (భార. శాం. VI. 335); అత్తలన్ (భార. శాం. III. 165); ఈ బయలు నీతలనె కట్టికొనుము (భార. శల్య. II. 72); ఏవెంటనయిన (భాస్క. యు. 1614); నాలవు వెంటన్ (భాస్క. యు. 773); తగిన వెంటం జొరవు (భార. ఉ. II. 280); తనయులగెడనైనన్ (భార. అర. V. 320); పెడవాడన్ (భార. అర. VI. 298); దండపాటి కల్లాను = ఎల్లన్ (S. I. I. VI. 80); పుటికెల్లాను = ఎల్లన్ (S. I. I. VI. 126); రేవెల్లను గన్నుమూయుటలేక వగచుచుండె (భార. అర. VI. 95); ఎలుంగుగుత్తుకం దగులన్ (భార. ద్రో. III. 278); కటకటంబడు (భార. ద్రో. I. 389); మొద.

(ii) ఇదంతములపై: బారిన్ (ఆంధ్రనా. శత. 24); వీటిఁబోవు (భార. సౌ. II. 15); ఆశ్రితమానము వీటిఁబుత్తురే (భార. భీ III. 268); సరసిన్ (భార. అను. I. 288); మేమెయి న్నిలుచుటయొప్పు (భార. శల్య. I. 394); ఏచక్కటిఁ బడియున్నాఁడో (భార. ద్రో. II. 251); చక్కటిన్ (భార. భీ. III. 190); మనమీచక్కటి నిలుతము (భార. విరా. I. 156); నక్షత్రోడిఁ బడిన పేరడవి చందంబున (భార. ద్రో. II. 62); (దివ్యాస్త్రము) అరిఁబోసి (భార. భీ. III. 385; కర్ణ. III. 287); నా పుత్త్రులు విటెగియడవింగలిసి లోకా (భార. భీ. I. 58); వాలమ్ముల బారింబడి (భార. ఉ. IV. 193)। ఒక్కవెంబడిన్ (ప్రనా. I. 117); వేల్మిడిన (భార. విరా. I. 56); వైరమున్ మదిఁబెట్టికోలు (భార. శాం. III. 22); ఎల్లిన్ = గొడుగుమీఁద (భాస్క. యు. 1017); తొలితొలిన్ (భార. అర. VII.306— అవ్యయము); మొద.

(iii) (అ) ఉదంతములపై 'అన్': ఇచ్చటన్ (భార. విరా. V. 28); మ్రోలన్ (భార. అను. IV. 77; భాగ. VI. 17); ఆలోనఁదెలిసి (భార. విరా. III. 169); ఏంటాను = ఏఁటేఁటన్ (S. I. I. IV. 661); ఏంటా = ఏఁటేఁటన్ (S. I. I. IV. 974); నీ మీఁదఁ బతుమేను గలిగియుండుదు (హరి. పూ. I. 38).

(ఆ) ఉదంతములపై నగాగమము మీఁద 'అన్': అక్కునఁజేర్చి (భార. అశ్వ. III. 17); కొలఁకునన్ (భాగ. VIII. 267); ముప్పునన్

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికారుఁడు "విరళాన్ పేచోపాదికశబ్దాన్ ప్రవ్యాహారన్తు శబ్దజ్ఞాః, ఇహ తు ప్రవ్యాహార్యం సంకేతిత సుప్రసిద్ధ మేవ పదమ్" అని ఘంటాఘోషముగా చెప్పినను లాక్షణికులు వ్యవహారమున సంకేతిత సుప్రసిద్ధములైన పదములను నిషేధించి, యెన్నఁడో కవులు వాడినట్టియు నేఁడు వ్యవహారభ్రష్టములైనట్టియు పదములనే యతిప్రీతితోఁ జూచుచు, ప్రాచీనశబ్ద స్వరూపము తమకు గోచరింపని పట్టుల, వ్యావహారికరూపము దుష్టమను తలంపుతోఁ గృతకరూపములతో రసపుష్టిఁ గలిగింపనెంచుట భాషకు కీడుగలిగించుట గాని వేఱుగాదు.

ఈ క్రింద నాయాలాక్షణికులు నిషేధించిన రూపములును, నారూపములను త్తరాంధ్రకవు లెట్లు తమగ్రంథములందు వాడినదియుఁ జూపఁబడును.

కేతన నిషేధించిన రూపములు.

పంచకుము, తోపించకుము; వాటిని; మమ్మా = మమ్మను; గొంటూరమ్మ; ఏదాలు; మోసేటివారు; ఆసనేసువారు; వాఁడి; బాడిగ; ఈఁడు, ఇనుతి; పంపేరు, తెంపేరు; పాడేరు, చూసేరు; ఇందాము, కందాము; ఇస్తి; అటుకు; దవ్వు; వెగడు; అషువలె, ఇషువలె; ఆడ, ఈడ, ఏడ; అచ్చు; ఇచ్చు; నోయన్, కాయన్, వేయకుండు; ఆఁడు, బామ్మఁడు; గద్ద, గుద్ద.

అప్పకవి.

చెవులు, కనులు, బుగ్గలు, పండ్లు, చండ్లు, బొడ్డు, ముడ్డి, కాళ్లు, చెంచు, ఉయ్యాల, పయ్యెద, తాయతు; తన్ను, నిన్ను, నన్ను, లు ద్రుతప్రకృతికములు కావు. కనెన్, వినెన్; రేఫ శకటరేఫములకు యతిప్రాసల విషయమున విరోధము.

అహోబలుఁడు.

అంట, కొంట, మొద.

చిన్నయసూరి.

1. వస్తాఁడు, తెస్తాఁడు; వచ్చేని, తెచ్చేని; వచ్చేవాఁడు, తెచ్చేవాఁడు; వచ్చేటివాఁడు, తెచ్చేటివాఁడు.

2. స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధనాంతంబులకు సంధిలేదు; సంస్కృతీయంబునకు సంధియగునని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరిగాని, దానికిం బూర్వ కాలంబులందుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు.

3. క్త్వార్థంబైన యిత్తునకు సంధి లేదు.

4. కూఁతురులు, కూఁతుళ్లు, కూఁతురి నిత్యాది రూపంబులు గ్రామ్యంబు లని యెఱుంగునది.

5. ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు, ఆకర్ణించన్, దంచన్, ఆకర్ణించక, దంచక, ఇత్యాది రూపములు ప్రామాదికములు.

6. చేతురు, కోతు రిత్యాదు లసాధువులని యెఱుంగునది.

పై నాయా వ్యాకరణకర్తలు నిషేధించిన రూపములకు గ్రంథముల నుండి పెక్కులుదాహరణముల నీయవచ్చును. వానినన్నిటిని గవులు యథేచ్ఛముగఁ బ్రయోగించికొనిరి. అట్టియెడ వానికిని బ్రమాణత్వమును గల్పించుటకు సూత్రములను జేయుట వైయాకరణుల ధర్మము.

లాక్షణికులు నిషేధించిన యాయా విషయములందే కాక యింక ననేక విషయములందు పూర్వాంధ్రమునకును నుత్తరాంధ్రమునకును భేదములు గలవు. ఆభేదములను చూపుటమాత్ర మీ యాంధ్రభాషా చరిత్రము పని. ఆంధ్రభాషాలక్షణమును విశాలముచేయుట కాయా ప్రయోగము లుపకరింపఁగలవు.వీనిలోఁ గొన్నిటిని గుప్తార్థప్రకాశికాకారులగు కీ. శే. బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులుగారు చూపియేయున్నారు. కాని,వారు వాని నంగీకరింపక యవి లక్షణ నురక్షితంబులుకావని పరిహరించిరి. ఆయా ప్రయోగము లపరిహార్యములనియు, వానినిజేకొని విశాల మగు వ్యాకరణము నాంధ్రభాషకుఁ గల్పింపవలయుననియు భాషాభివృద్ధిని జ్ఞానవ్యాపనమును గోరువారికి వేఱ చెప్ప నక్కఱలేదు.

సంస్కృతము.

తెనుఁగున సంస్కృతము వాడుక యనేక విధములుగ నూఱినది. సంస్కృతపదముల యుచ్చారణము తెనుఁగువారి నోటఁబడి యెన్నియో రీతులఁ బరివర్తనము నొందినది. అందుమూలమునఁ దత్సమములును నర్థతత్సమములును, తద్భవములును గలిగినవి. తత్సమములలో నతిప్రాచీనములు కొన్ని; నర్వాచీన తత్సమములు కొన్ని; తద్భవములలోఁ బ్రాచీనతద్భవములు కొన్ని, యర్వాచీనతద్భవములు కొన్ని. మిక్కిలియు వికారమునొందిన తద్భవము లనేకములు దేశ్యములుగఁ బరిగణింపఁబడుచున్నవి. కేవల తత్సమములుగా నేఁడు వ్యవహారము నున్న పదములును నాంధ్రభాషాసంప్రదాయము ననుసరించి యుచ్చారణమున మార్పుఁజెందినవి.

వ్యవహారమునఁబడిన సంస్కృతపదములు మార్పు నొందుట సహజమే; కాని, గ్రంథకర్తలును గవులును నట్టి మార్పులను గణింపక యాపదములను బ్రయోగించుటయే వింత. సంస్కృతభాష మఱుఁగులు గమనించుట కష్టమైన పనియే; దానికి సంస్కృత వ్యాకరణమును సంపూర్ణముగ నభ్యసింపవలెను; సంస్కృత వాఙ్మయముతో బాగుగఁ బరిచయము గలుగవలెను. ఇంత కృషి చేసినను నిత్యమును నా భాషతో సంబంధము లేకపోవుటచే నెన్నియో

పురుషము.

'ఉండు' అన

స్వార్థము.

	ఏక	బహు
ఉత్తమ	రక్షించుచుండును (న్)	రక్షించుచుండుము
	రక్షింపుచుండును (న్)	రక్షింపుచుండుము
	రక్షించుపుండును (న్)	రక్షించుపుండుము
	రక్షింపుపుండును (న్)	రక్షింపుపుండుము
మధ్యమ	రక్షించుచుండువు	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండువు	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండువు	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండువు	రక్షింపుపుండురు
ప్రథమ: మహత్	రక్షించుచుండుఁడు	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండుఁడు	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండుఁడు	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండుఁడు	రక్షింపుపుండురు
మహతీ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండురు
తిర్యగ్జడ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండువి
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండువి
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండువి
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండువి

సందేహములు గలుగుచునే యుండును. సాధారణజనులమాట యటుండ సంస్కృతము నభ్యసించి కవులయినవారి గ్రంథములందే సంస్కృతభాషాను సారులుగాని యనేక ప్రయోగములు దొరలియున్నవి. ఆపండితకవులును వ్యవహారధోరణికి లోఁబడక తప్పినదికాదు. సంస్కృతవాఙ్మయమునందలి గావ్యమార్గము ననుసరించుటచేతఁ గాదంబర్యాదులందునలె దీర్ఘసమాసములును, సంస్కృతలక్షణమే ప్రధానదృష్టిగా నుంచుకొనుటచేతఁ దెనుఁగువాడుకకు విలక్షణమైన ప్రయోగములు, మున్నగువానిని గూర్చి యిట విచారింపఁ బనిలేదు. సంస్కృతవ్యాకరణమునకు విరుద్ధములైన కొన్ని ప్రయోగములను మాత్ర మిచట నుదాహరించుట యుక్తము.

1. లింగవ్యత్యయము.

నపుంసకలింగమునకు స్త్రీలింగము.

అనివారణ (నిర్వ. IV. 49); అర్పణ (పాండు. IV. 160; చెన్నమల్లు శత. 16); ఆరాధన (విక్ర. II. 145).

ఉద్యాపన (కళా. IV. 31); గ్రహతారకాకులము (నిర్వ. V. 56) చిహ్న (పద్మపు. V. 65); త్రాణ (మను. V. 71; విక్ర. VI. 126); నర్తన (రామరా. I. 308); నిష్కర్ష (ఉ. రా. V. పు. 91); పరిపాలన (నిర్వ. VIII. 19); పునశ్చరణ (పద్మపు. V. 14); పూజన (సమీ. II. 55).

పోషణ (రామరా. I. 297); ప్రశ్న (ఉ. రా. I. పు. 15; పద్మపు. V. 49); మధ్య (పాండు. III. 185; కవిక. III. 26); యోచన (యోజన?) ఉ. రా. పు. 55, రక్షణ (విక్ర. II. 39); సంపాదన (హరి. పూ. VIII. పు. 194); సమర్పణ (ప్రభులిం. పు. 53); సృజన (సమీ. I. 179); సంబోధన, స్ఫురణ, ఖేలన (నన్నయ ప్రయోగములు).

స్త్రీలింగమునకు నపుంసకలింగము.

మాయము (విక్ర. II. 137; ఉ. రా. పు. 156).

పుంలింగమునకు స్త్రీలింగము.

ఊహాపోహాలు (ఉ. రా. పు. 36); ఊహ (పాండు. IV. 11; విష్ణుపు. II. 170); విమర్శ (చెన్నబ. పు. 91); మొద.

స్త్రీలింగమునకుఁ బుంలింగము.

స్వర్గార్థి = స్వర్గార్థిని (కుమా. భా. I. 846).

పుంలింగమునకు నపుంసకలింగము.

సహాయముగా (నిర్వ. V. 52).

2. ఉపసర్గముల వాడుక.

ప్రత్యష్టమీతిథిన్ (కాశీ. II. 69; IV. 184); ప్రతిచతుర్థిని (కాశీ. V. 170); ప్రతి మందిరంబునన్ (హరవి. IV. 51); ప్రతి గృహంబునన్. (హరవి. IV. 54).

3. అవ్యయములకు విభక్తి ప్రత్యయములు చేరుట.

మనుష్యమాత్రమునకు (వరాహ. III. 36); కలహంసగమనల మధ్యంబునందు (శకుం. పరి. I. పు. 11); ప్రాయము (అర్థభేదము: వయస్సు) (కవిక.III. 16); ఇన్నియు ననశ్యంబులు (కవిక.II. 15); అయిదు వారములు= సార్లు (కాశీ. V. 195).

4. అవ్యయములు విశేష్యములుగా వాడఁబడుట.

ఒక్కమాత్ర జయాపజయంబులు (నిర్వ. V. 29); వారత్రయము (మను. IV. 92); ప్రదక్షిణంబులు దిరుగు (వరాహ. IV. 5); సమ్ముఖమై (నిర్వ. V. 29).

5. సంస్కృతావ్యయములను విడిగా వాడుట.

అథవా నన్నుఁ బుట్టింప నూహగల్గిన (వరాహ. II. 156); కించిత్తును (మను. IV. 115); తూచా (తు, చ) తప్పకుండన్ (విక్ర. I. 110); ఏ వినా కలుగునే యితరుఁడ వని (శంక. విజ. పు. 8); దీనన వినా (సమీ. III. 95); వృథా శపింతురే (మను. IV); ఏమన్నన్ వృథా యుత్తటిన్ (కళా. IV. 19); దానిమూలమున సదా నిల్చు మహాదేవుండు (వరాహ. X. 143). చూ. 11-వ శతా. తెనుఁగుభాష: అవ్యయములు.

* 'ముచ్చమూఁడు మాటులు' అనునది 'మృత్స్న మూఁడునూటులు' (వరాహ. VIII. 9) అని సంస్కృతీకరింపఁబడినది.

6. సమాసములు.

ఆబాలవృద్ధులై (హరి. పూ. VII. పు. 168); దుస్సాధ్యము (ఉ. రా. పు. 126); తత్పరులు (ప్రత్యేకముగా ప్రయోగము) నిర్వ. IX. 64; ఎంత దాసోహపరుఁడు (చెన్నబ. పు. 50); పథశ్రమము (కుమా. భా. I. 126); పథశ్రాంత (దశకు. VIII. 15); పథశ్రమాపనోదనార్థము (దశకు. XI. 27, 78); పుస్తకవీణాపాణికి = వీణాపుస్తకపాణికి (హరవి. పీఠి. 4); అస్త్రప్రాప్తుఁడు (మను. V. 32); త్రైలోక్య రాజ్యలక్ష్మి (సర్వమూ. పు. 5); మోక్షమంట పంబునకు జయకారంబుసేసి (భీమ. II. 50); వాగ్వివాదము (హరవి. III. 59); నరస్వామి (వరాహ. V. 6); నవనవ సౌరభములు (మను. IV. 118); ఆబాలవృద్ధ నరనారీకము (హరి. పూ. IX. పు. 204); ఆ సమస్తాంగనలు

(హరి. పూ. VIII. పు. 182); 'సమ స్తమనుష్యులు' అనవచ్చునా ?—కనక ఘటీనిర్వాంత సుగంధిజలంబులు (మను. V. 72); దైవచేష్టితము లెవ్వరికిం గడవంగరాదు (నిర్వ. IX. 74); దోర్విలాసతన్ (నిర్వ. V. 52); గౌరవ శాంతమూ ర్తి (నిర్వ. III. 4); ఉచితపరుఁడు (నిర్వ. IV. 77); పుణ్యాధిగాత్రుఁడు (నిర్వ. VI. 1).

7. తత్సమములు.

మూర్ఖు, వృద్ధు, మొద. నన్నయవాడినవి; సామంతు (నిర్వ. I. 43); సఖుఁడు (వరాహ. I. 99; III. 113; IV. 7; శకుం. పరి. II. పు. 45; 43; పాండు. IV. 130; హరవి. పీఠి. 12; ప్రభులిం. పు. 53); ఘ్రాణహాఁడు (పాండు. IV. 131); శిరసుపై (వరాహ. X. 146); దీని సామ్యమున "వయసువానిఁజెందు వరవిద్యలన్నియు" "పయసులో వేసిన పంచదార"— ఇట్టి ప్రయోగములు సాధువు లగునా?—సరసిలో (వరాహ. I. 100)—దీని సామ్యమున 'శిరసిమీఁద' ననవచ్చునా ?

8. సంస్కృతక్రియలు తత్సమము లగుట.

అవధారు (ఉ. రా. I. పు. 19)=అవధర.

9. అపూర్వశబ్దప్రయోగములు.

తెనుఁగున గొన్ని సంస్కృతపదములు సకృత్తుగాఁ జేరినవి. పండ్రెండు సములు (వరాహ. V. 52; XII. 9).

10. పాణిని వ్యాకరణమునకు లొంగని శబ్దరూపములు.

కమలనేత్రి; బాలకి (కుమా. భా. II. 103).

(11) తప్పుగా 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయముచేరుట.

ప్రౌఢిమ (కాశీ. I; కళా. III. 109).

12. అర్థభేదములతో సంస్కృతపదములను వాడుట.

శోధించి = వెదకి (కాశీ. IV. 104); తాత్పర్యము = శ్రద్ధ (విక్ర. II. 143); మాయము = కనఁబడకుండుట (విక్ర. II. 137; ఉ. రా. పు. 156); అబద్ధములు = అసత్యములు (ఉ. రా. పు. 112); భేషజము=మోసము (హరవి. III. 90); వివరంబు = వివరణము (ఉ. రా. పు. 47; శకుం. పరి. II. పు. 31); వివరించి (మను. VI. 67; కళా. III. 138); స్థలవిశేషము = వింత (శకుం. పరి. II. 24); ఆయత్తము = సిద్ధమగుట (వరాహ. VI. 39).

13. అర్ధతత్సమములు.

మనకేయానమ్ము యానమానముల్ (వైజ. పు. 62); పరామరిసింపు (సమీ. I. 178).

...ంబంధము		'ఉన్న' అనుబంధము.		
ణిజర్థము.		స్వార్థము.		
ఏక	బహు	ఏక	బహు	ఏక
రక్షింపించుచుండును (న్)	రక్షింపించుచుండుము	రక్షించుచున్నను (న్)	రక్షించుచున్నము	రక్షింపించుచున్నను
...	...	రక్షింపుచున్నను (న్)	రక్షింపుచున్నము	...
రక్షింపించుపుండును (న్)	రక్షింపించుపుండుము	రక్షించుపున్నను (న్)	రక్షించుపున్నము	రక్షింపించుపున్నను
రక్షింపింపుపుండును (న్)	రక్షింపింపుపుండుము	రక్షింపుపున్నను (న్)	రక్షింపుపున్నము	రక్షింపింపుపున్నను
రక్షింపించుచుండువు	రక్షింపించుచుండుదు	రక్షించుచున్నవు	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నవు
...	...	రక్షింపుచున్నవు	రక్షింపుచున్నరు	...
రక్షింపించుపుండువు	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నవు	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నవు
రక్షింపింపుపుండువు	రక్షింపింపుపుండుదు	రక్షింపుపున్నవు	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నవు
రక్షింపించుచుండుఁడు	రక్షింపించుచుండురు	రక్షించుచున్నఁడు	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నఁడు
...	...	రక్షింపుచున్నఁడు	రక్షింపుచున్నరు	...
రక్షింపించుపుండుఁడు	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నఁడు	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నఁడు
రక్షింపింపుపుండుఁడు	రక్షింపింపుపుండురు	రక్షింపుపున్నఁడు	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నఁడు
రక్షింపించుచుండుది	రక్షింపించుచుండురు	రక్షించుచున్నది	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నది
...	...	రక్షింపుచున్నది	రక్షింపుచున్నరు	...
రక్షింపించుపుండుది	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నది	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నది
రక్షింపింపుపుండుది	రక్షింపింపుపుండురు	రక్షింపుపున్నది	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నది
రక్షింపించుచుండుది	రక్షింపించుచుండువి	రక్షించుచున్నది	రక్షించుచున్నవి	రక్షింపించుచున్నది
...	...	రక్షింపుచున్నది	రక్షింపుచున్నవి	...
రక్షింపించుపుండుది	రక్షింపించుపుండువి	రక్షించుపున్నది	రక్షించుపున్నవి	రక్షింపించుపున్నది
రక్షింపింపుపుండుది	రక్షింపింపుపుండువి	రక్షింపుపున్నది	రక్షింపుపున్నవి	రక్షింపింపుపున్నది

14. తెనుఁగు సంప్రదాయము కాదని లాక్షణికులు విడనాడిన క్రియా రూపములు.

ఉపచరించు, సకర్మకక్రియ (కాశీ. IV. 61); గమనించు (వరాహ. II. 8; శకుం. పరి. II. పు. 24, 46); దృష్టించు (హరి. పూ. VIII. పు. 184); నివర్తించు (హర. వి. III. 36); పరామరిసింపు (సమీ. I. 178); పరిచరియించు (విక్ర. I. 192); పరిణయించు (పాంచా. పరి. III. పు. 26); పుష్టించు (శకుం. పరి. II. పు. 39); ప్రయాణించు (జైమి. VIII. 85); ప్రతివసియించు (కాశీ. II. 18); సంభజించు (కాశీ. III. 174); విశేషించు (కళా. II. 173); శీలించు (ప్రభులిం. I. పు. 5); సప్రాణించు (హరి. పూ. VII. 173).

15. మిశ్ర సమాసములు.

i. తెనుఁగుపదములు మొదటఁగలవి.

అరినాఁటి వేశ్యాభుజంగుఁడు (నిర్వ. I. 35); చలపకారము (మను. V. 58); చలపక్కారి (మను. V. 58); వేఁటకరుల్ (మను. IV. 50); కటికభావము (ఉ. రా. పు. 116); కవలపుత్త్రులు (పద్మపు. IX. 21); పట్టివర్ధనము (పద్మపు. VII. 167); తలిదండ్రాదులవంటివారలు (రంగారా. II. 96); పొలిమేరసీమ (కాశీ. III. 118); నడిసన్నరాజులన్ (ఉ. హరి. IV. 151); అన్నయమంత్రి, లక్ష్మమాంబ, గంగమాంబ, రంగయామాత్యుఁడు, అంబమాంబిక, అనంతమాంబిక, తిమ్మమాంబ, కొండమాంబ, నాగమాంబిక (పాండు. I); నరసమాంబ (ఉ. రా. I. పు. 3); బుక్కమాంబ (మను. I. 27); నాగమాంబిక (మను. I. 31); పోతమాంబ (శకుం. పరి. I. పు. 6); అన్నమాంబ (కాశీ. I. 24).

ii. సంస్కృతపద మాదియందు గలవి.

అల్పదనము (పాండు. III. 62); తనుగాలి (నిర్వ. IV. 78); నిత్యపెండ్లికొడుకు (రాధామా. III. పు. 43); భూరివాన (నిర్వ. I. 65); పరివారసన్నాహబిరుదు (నిర్వ. I. 35); తరుపండులు (నిర్వ. VII. 101); సమచౌకపు నర్తము (వరాహ. X. 112); మదహత్తి (ఉ. రా. పు. 79); జ్యేష్ఠకాపురము (పద్మపు. VI. 114); త్రిభువనపెండేరున్ (నిర్వ. II. 102); సోమప (కాశీ. VII. 59); స్వామివారు (దశావ. పు. 49);—ఇట్లే వ్యవహారమున 'అతి, ప్రతి, బహు, అనేక' అనువానితోఁ దెనుఁగు పదములు సమసించుచుండును.

iii. సంస్కృత సమాసముల పోలిక నేర్పడిన సమాసములు.

హేమాహేమీలు, ఘటాఘటీలు (వరాహ. X. 8).

లాక్షణికులును నేఁటి కొందఱు పండితులును నిషేధించిన కొన్ని పదములు.

1. ఆడ— ఆడాడ (యయా. పు. 7); ఆడకాడకున్ (వరాహ. III 23; XII. 43).

2. ఈడ—ఈడకు (రాధామా. III. పు. 45, 46, 49); మొద.

3. ఏడ—ఏడకు (రాధామా. III. పు. 49, 57, 41); ఏడవి (రాధామా. I. పు. 17); ఏడ(కువల. II. 42); ఏనేడ నిందాృదులేడ (భార. ఆది. VIII).

4. ఆతల } = ఆతల (ప్రభా. I. 81); ఆతలకీతలకు వెడలి నమ్మలు
5. ఈతల } (రామాభ్యు.VIII. 114); తనమానసం బీతలాతలై నన్ (వరాహ. XI. 55).

6. ఎత్తుకొనివచ్చు—ఆ ముద్దియకు బుద్ధిచెప్పి యెత్తుకొనివచ్చెదము (ప్రభా. V. 18).

7. కండ్లు, కన్నులు—తలలో పేనులు కండ్లలోని పుసి (శుకచ. పు. 14); కన్నులు (కాశీ. V. 167); కలికి కాృల్గన్నుల తెలుపు (ఆది. III. 29); చన్నులుఁ గన్నులు (విరా. I. 245); వెడఁదకన్నులవాని వెయినామముల వాని (పాండు. I. 213; IV. 121. నిర్వ. VI. 80).

8. కానుక—(ప్రభా. I. 64; మను. V. 42).

9. కాళ్లు—కడకాళ్లు పట్టి వానిని (ఆది. VI); రోయుటీఁగ కాళ్లం బెనఁగె (ఆది. V.);కుంతి ... గంగనీళ్లఁ గాళ్లు మొగంబుఁ గడిగికొని (ఆది.V.18); భీమసేనుండు ... కాళ్లుగడిగికొని యాచమనంబు నేసి (ఆది. VI. 289); అర్జునునికాళ్ల యొప్పిదము (విరా. I. 228); (మల్లుని) కాళ్లను జేతులు వ్రేల (విరా. II. 17); నిరతముగాదు గాండివము నిల్వఁగ నోపవు గాళ్లు (భీష్మ. I. 181); కృపవుట్టె నన్న కాళ్లంబడియెన్ (నిర్వ. రా. VI. 14); కాళ్లులు (నిర్వ. IX. 39); కాళ్లగజ్జెలు (వరాహ. IV. 128); కాళ్లు (మను. III. 137); నెఱి కురులు ... నిబ్బరంపు గుబ్బచన్నులు ... తొడలవెక్కువ ... కాళ్లు (పాండు. I. 126); మోకాళ్లు (కాశీ. V. 110); కాళ్లన్ (నిర్వ. VI. 14); కచ్ఛపంబులఁ బోలి మీఁగాళ్లు దనరు (ప్రభా. II. 86); కృష్ణుఁడొడిసి కాళ్లుపట్టి పెన్-ద్రోహి చావుమనుచు ఖరునిఁద్రోృచెఁ గాళ్లుమీఁదుగాన్ (ఈ రూపమును నిషేధించిన యప్పకవియే యప్పకవీయమున (IV. 277); కలికి నెఱివేణి చెలు

vii. ప్రత్యేకముగ : నీమంత్రంబె మంత్రంబురా (ఒం.రఘు. శత. 7).

viii. ఏది, ఏండి, ఏది, ఎట్లు, ఎక్కడ, ఎప్పుడు, మొదలగువాని మీఁదను 'రా' చేరును: ఏండిరా (రాఘగో. శత. 14); ఎట్టిటులు (భాగ. X. I. 1261).

రో.

i. స్త్రీవాచక పదమునకుఁ బరముగ: కమలదళాక్షిరో, రమణిరో, హావల్లభరో (భాస్క. కిష్కిం. 65), మొద. ఇట్టిరూపములు వ్యవహారమున లేవు.

ii. మహద్వాచకపదములపై : బసవయ్యారో! (బస. పు.)

iii. తిర్యగ్జడవాచక పదములమీఁదను నామంత్రణమున 'రో' చేరు నని కొందఱందురు. కాని, సరియగు గ్రాంథిక ప్రయోగములు కానరాలేదు.

iv. మహదర్థమునఁ బ్రథమార్థ క్రియలపై నీ వచనమునఁ: రారో, పోరో, మొద.

v. ఇతరపదములపై : ఏమిరో, ఎప్పుడువచ్చినావురో, మొద.

vi. బహువచనార్థమున సంబోధనమున క్రియలపై వ్యవహారమున 'అర్రో' చేరును; రార్రో, చ...న్నార్రో, ...ంచండ్రో, మొద.

ఇది చేరునప్పు డాశ్చర్యార్థకావ్యయములు చేరును: భళిరే, ..., చెల్లరె! (పారి. ఉ. VII. 237); అయ్యరె! అమ్మరె!— కాని, అమ్మరె, అప్పరె, అక్కరె, మొదలగు నవ్యయములు నాకు వినరాలేదు.

ఏ.

'ఏ' అనునది సంస్కృతములోని 'హే' అనుదాని వికారమైయున్నది. వ్యవహారమున నిది పదములకుఁ బూర్వమందు విడిగాఁ జేరునప్పుడు దుశ్రుతితో వినఁబడుచుండును. గ్రంథములయందును వ్యవహారమునందును నత్యంతప్రార్థనమున నమహద్బోధక మధ్యమ పురుష క్రియలమీఁదను కొన్ని యవ్యయములమీఁదను ఏ చేరుచుండును: ఉదా. **ఏమి యెక్కడిదన్న దానితురావే యుల్లమల్లాడెడిని** (భాస్క. అర. 260); **దానికి యెక్కడిదన్న** దానవే (భాస్క. అర. II. 262.) మహద్వాచక పదములమీఁదను నిది చేరుటగలదు: **రావే యీశ్వర కావవే వరద సంరక్షింపు భద్రా** చలా (భాగ. VI.) **నేటి వ్యావహారమున స్త్రీలను సంబోధించునపుడే**

వంబు గాళ్లఁబెనఁగ (విజయ.); మీఁగాళ్లు (సారంగ.); కాళ్లువేళ్లు (దశావ. పు. 73.)

10. ఉంగుటము—(నిర్వ. I. 26).

11. గల్లము—(మను. V. 69); గల్లతిత్తోణులు (పాండు. I. 64, 194).

12. కొప్పు—విభుఁడు రాధికకొప్పు విచ్చిన తోడనే వల్లభు సిగవిచ్చె వనజగంధి (గోపీనాథకవి: శ్రీ కృష్ణ జన్మఖండము.) విప్పఁగప్పగు గొప్పకొప్పున విరినల్ల గలువలదండలు చెలువుమీఱె (తారాశ).

13. చన్నులు—హారపరీతమౌ మిషమున, భూరమణుఁడు గమిచె నింతి పొంకపుఁ జన్నుల్ (నైష.); చన్నుల క్రొవ్విదంబు; ఇట్టి చన్నుల పెంపు (సింగన); చంద్రికలు వ్రాలెఁ జన్నుల ముత్యాల సరము లమర (ఉ. హరి.); చన్నులు (పాండు. III. 94); అన్నుల చన్నులు (భాగవ.); ఎటులోర్వనున్నదో యీ కన్నెచన్నులు గోపసింహుని గోటి కుమ్ములకును (రాధికా.)

14. చెంగు—(వరాహ. XI. 109); 'చేంగు' (వరాహ.)

15. చెవులు—చెవులకు నుత్సవం బొందుచుండ (ఆర. I. 357); చెవులకు నింపెసఁగ (శాంతి. III. 385); నా చెవుల కింపారన్ (శాంతి. VI. 135); చెవులార వింటి (ఆశ్ర. II. 130; V. II; VI. 73; IX. 90); కావ్యంబు సరసులైన కవుల చెవులకు నెక్కినఁగాని నమ్మఁడెందుఁ బరిణతి గలుగు కవీశ్వరుండు (నిర్వ. I. 9); పవడంపుఁ జొత్తుల చెవుల రూ పడఁగంగ (విరా. I. 228); వీఁగుఁ జ, న్నులపయిఁ గేలమర్చుచుఁ దనూలత లించుక కొంకఁ గుంతలం, బులు మెలపొందఁగాఁ జెవుల పొందునఁ జేర్చుచుఁ గూడి వేడుకన్ (నిర్వ. VIII. 47); చెవులు (శకుం. పరి. III. పు. 53; పాండు. III. 94; IV. 121; దశావ. పు. 46, 112, 297; నిర్వ. III. 152, 154; IV. 98; VI. 41; I. 9, 72, 79; IV. 22; VI. 73; విక్ర. IV. 35;) (స్త్రీ వర్ణనము); ఉ. రా. పు. 142; పద్మపు. III. 145;) (పురుష వర్ణనము) చెవులను గడియలు వడ (పాండు. III. 103); చెవియొసఁగు (పాండు. I. 151); చెవులకున్ (శకుం. పరి. II. పు. 38, 31, 18; మను. IV. 34; వరాహ. IV. 7; II. 101; I. 102; ప్రభా. V. 39; III. 96); కవులకుఁ జెవుల పండువులు సేయ (ఈ రూపము నిషేధించిన యప్పకవియే యప్పకవీయమున IV. 384).

16. కావు; (వరాహ. III. 12; మను. V. 15; ఉ. రా. V. పు. 90; పాండు. III. 105; ప్రభులిం. పు. 64).

17. తగుల్పడు—వీరలగుట్టు నీ పోగునకుఁ దగుల్పడినదియే (ప్రభా. V. 75).

'ఏ' చేరును. ప్రార్థనార్థకమధ్యమ పురుషక్రియలపై నది చేరునప్పు డేకవచనమున 'వు, అవు'లును, బహువచనమున 'రు, అరు'లును నాక్రియల కంత్యాదేశము లగును: రావే, చెప్పవే; రారే, చెప్పరే. ఇతర ద్రావిడభాషలందు 'ఏ' అనునదే సంబోధనమునఁ బదములపైఁ జేరుచుండును; తమి. మళ. కన్న. రామనే, మొద.

తుది యచ్చునకు వైకల్పిక దీర్ఘము.

(i) తెనుఁగున సాధారణముగ న దిదంతపదముల ప్రథమైకవచన రూపమే సంబోధన ప్రథమైకవచన రూపముగ నిలుచును. దీనికి దీర్ఘమును గలుగును: దూత, దూతా; మామ, మామా, సీత, సీతా; అత్త, అత్తా; మేఁక, మేఁకా; శాఖ, శాఖా; కొమ్మ, కొమ్మా; హరి, హరీ; మఱఁది, మఱఁదీ; దమయంతి, దమయంతీ; చెల్లి, చెల్లీ; మయూరి, మయూరీ; పంది, పందీ; నది, నదీ; మొద. ఎదంతపదములమీఁదను సంబోధనమున నిట్లే కలుగును: వదినె, వదినే; గేఁదె, గేఁదే; పెట్టె, పెట్టే; మొద. ఎదంతాచ్ఛిక పదములకు గ్రంథములందు గలుగు సంబుద్ధిరూపముల నిర్ణయించుట కష్టము. కొన్ని ప్రయోగములు: మామా! (భార. శల్య. I. 395; భాస్క. కి. 579); బేలా! (భార. శాం. III. 391); స్వామీ! కోపం బుపసంహరింపుము (భార. శాం. V. 441); పూఁబోఁడీ (భాగ. IV. 791); వైదలీ! (భాగ. VIII. 466); లేమ! (భాగ. VIII. 467).

(ii) ఉదంతపదముల తుది యుత్తుపై సంబోధనమున అ, ఆ, లు చేరును: రాముఁడ, రాముఁడా; వృక్షమ, వృక్షమా; శంభువ, శంభువా; కొడుక, కొడుకా; కోడలు, కోడలా; పాపజాతురాల (భార. అర. VI. 307).

వ్యవహారమున నుదంతశబ్దములపై సంబోధనమున నత్వముచేరి కొన్ని మండలములందు మాత్రము వినఁబడుచున్నది. మైసూరిలోని బెంగుళూరు కోలారు జిల్లాలలోను, హైదరాబాదు సంస్థానమందలి గద్వాలు, అమరచింత లోను 'రాముఁడా' అను సంబోధనము వినఁబడును. తూర్పుతీరపు తెనుఁగు జిల్లాలలోఁగాని దత్తమండలములలోఁ గాని నా కట్టి పలుకుబడి వినఁబడలేదు. అచట అ, ఇ, ఎ, లకువలె నుత్తునకును దీర్ఘమే కలుగును: రాముడూ! తమ్ముడూ! చెల్లెలూ! ఆవూ! మొదలయినవి. ఇట్లుత్తునకు సంబుద్ధియందు దీర్ఘము (ప్లుతము) సంస్కృతోదంతనామముల మీఁదనే కలుగుచుండుట గ్రాంథిక భాషా సంప్రదాయము. ఉదా. విష్ణూ, శంభూ, మొద. కాని వ్యవహారమున నీ కార్య ముదంతాచ్ఛికపదముల మీఁదను గలుగునని గ్రహింపవలెను. ఆచ్ఛికోదంత నామములమీఁద చేరు డుజ్జునకు సంబుద్ధిని లోపము గలుగదు: తమ్ముఁడా (భా. ఆర. VII. 387).

18. తల్లకెడవు— (వరాహ.)

19. ద్రొబ్బు—ద్రొబ్బినఁ జూచి (భోజరా. III. 38; కళా. V. 17); (గౌరవార్థమున).

20. పండులు, పండ్లు = దంతములు వినుము జరానుబంధమున వెంట్రుక తండముఁ బండ్లు వీనులుం గనుఁగవయుం జరం బొరయు (అనుశా. I. 147); పండ్లు వేర్వ్రాసి కదలు చూపకయమున్న (కాశీ. IV. III. 84); భాగ్యనిధి ముప్పదియురెండుపండ్లవాఁడు (కాశీ IV. 31;) భక్తి వృద్ధుఁడుగాఁగఁ బాటించె నే వేల్పు ప్రహ్లాదుఁగడుఁ బాలపండ్లనాఁడు (పాండు II. 137); గొగ్గిపండులు (వరాహ. II. 45 (ప్రాసయతి); II. 182; V. 117, 124; VII. 40; కాశీ. IV. 37; VII. 31, 84, 92).

21. పిల్ల మెఱుములు: వరాహ.

22. బొడ్డు: ఒక్కొక చన్నును, జెవియును, జెక్కును, జను, బొడ్డు, మూఁపు (సభా. I. 143); బొడ్డు క్రింది యంగములు విప్రుఁ జోఁకిన నచటు గదుగవలయు (విజ్ఞా. III. 100); బొడ్డుబంటిగా (వరాహ. X. 53); నాసికాపుటములు, నయనముల్, శ్రోత్రముల్, బొడ్డును, వక్షంబు, భుజములందు (వరాహ. X. 52); అనంతరంబు బొడ్డు నిరువుకొంచుం (కాశీ. V. 224); ప్రియుఁడగు బొడ్డుఁదమ్మి తొలిబిడ్డఁడు (భాగ. II. 240); జగన్నాథు బొడ్డుఁ దమ్మిని బ్రహ్మపుట్టె మొదట (భాగ. IX. 376); బొడ్డుఁ దామర పువ్వునఁ బొడమినట్టి ముద్దుఁబాపఁడు (చిత్రభా. IV. 120); అన్నెలఁత బొడ్డు పొన్నవిరి (ప్రభా. II. 83; కాశీ. V. 167); ముజ్జగంబుల చూలు బొడ్డువాఁడు (రామాభ్యు. II. పు. 45); అన్నెలఁత బొడ్డుఁ బొన్నవిరి (నా. పంచ. II. పు. 84).

23. బొక్క: (భోజరా. VI. 284);

24. ముడ్డి: (మల్లయుద్ధమున) గడ్డముక్రింద ముడ్డియాని (గణపవరపు వేంకటకవి); కళాపూర్ణోదయము.

25. లవణిపెట్టు: వరాహ.

26. విడిచిపాటు: వరాహ.

27. వెంట్రుకలు: వినుము జరానుబంధమున వెంట్రుక తండము. (భార. అను. I. 147.) కొనవెంట్రుకలు (వేం. పంచ. పు. 98.)

28. వెళ్లు—(వరాహ. IV. 32).

29. సభికులు—(ఉ. రా. పు. 152, 163, 90; చెన్నబ. 138, 155).

‘కృతోత్కంబగు సంస్కృతనామంబు సంబుద్ధి డుజ్ఞునకు లోపంబు ంభాషనగు’నని చిన్నయసూరి చెప్పెను. -డుజ్ఞు లోపించుటచేఁ దత్పూర్వవు త్వముగూడ లోపించునని యాతని యభిప్రాయము: ‘కర్ణ! కయ్యపు బలు పాడెదు’ (భార. కర్ణ. II. 25); రామ, రామా; కృష్ణ, కృష్ణా; మొద. వ్యవహార మున ముద్దుగఁ బిలుచునపుడు ‘రామూ, భీమూ,’ అని కూడఁబిలుచుటగలదు.

ము విభక్త్యంత పదములకు వ్యవహారమున సంబుద్ధి యందు మువ ర్ణము మీఁది యుత్వము లోపించును; లేదా, అట్టి యుత్వము లేని రూపమే ప్రథమైకవచన రూప మనియు, నదియే సంబోధనయం దుపయోగపడు ననియుఁ గూడఁ జెప్పవచ్చును. ‘గుఱ్ఱం! గుఱ్ఱం! ఎందుకు మేసినావు కావేఁ?’ గ్రంథముల యందు ‘గుఱ్ఱ(ము)మా!’ అని యుండును. ‘మాయ దైవమ! యేనేమి సేయువాఁడ’ (భార. విరా. II. 62); పసిడము; (భార. కర్ణ. III. 221); మహద్వివక్షయం దమహాద్యాచక పదములకును సంబోధనమున మహద్రూపములే కలుగును: ‘సహకార! మత్ప్రియ సహకారుఁ, బున్నాగ! పున్నాగుఁ, దిలక! భూభువన తిలకుఁ, జందన! బుధ హరి చందనుఁ, బుష్పితాశోక! సుహృద్దన శోకదమను, వకుళ! సుకైరవపు, విభీతక! భయ [illegible] హారి, వలు శ్రీతిశోక’ (భార. ఆర. II. 221); యేనేమి సేయువాఁడ (భార. విరా. II. 62); పసిడము! (భార. కర్ణ. III.

బలరామా ఘనబాహా (భాగ. X. II. 502) లో ‘బాహు’ శబ్దముపై సంబోధనమున అత్వము చేరినది. ‘బాహు’ పదమునకు ‘బాహా’ అను రూపాం తర మున్నది గావున దానికి ‘బాహ’ అని ప్రస్వము గలిగి, దానిపై, మున్నె డుజ్ఞులు కలిగిన దనియు, నపుడు దానికి రామశబ్దమునకువలె సంబోధనమున గార్యము కలిగినదనియు సమర్థింపవచ్చును.

‘మహారాజా! వినుము’ (భార. ఉ. III. 276) అను ప్రయోగమున ‘రాజన్’ శబ్దము తత్సమమయి బహువ్రీహి సమాసమున నుత్తర పదమగు చున్నప్పుడు ‘రాజ’ అను రూపమేర్పడును గావున, దానిపై ‘అ, ఆ’లు చేరి ‘రాజ, రాజా’ అను సంబోధన రూపము లేర్పడునని చెప్పవలెను.

‘మాలవిధియా! యని దైవము దూఱు’ (భార. విరా. II. 104) అను ప్రయోగమున నిదంత ‘విధి’ శబ్దము సంబోధనమున నిత్తునకు దీర్ఘము కలు గక ‘అ’ చేరినది.

‘అయ్యా, అన్న’ లను పదములకు సంబోధనమున ఆత్వము చే నప్పుడు వాని య్య; న్న,ల ద్విత్వము వైకల్పికముగ లోపించును: అనా! (భార. శాం. III. 315; అను. IV. 385); వేవేగ విల్లీవనా! (భార. మా. I. 123); కావింపు మనా (భాస్క. అర. I. 118); రావనా (భాస్క. యు. 227); ఇట్లే;

పై శబ్దములను నితరముల నిట్టివానిని లాక్షణికులును గొందఱు నేఁటి పండితులును నిష్టానుసారముగ నిషేధించిరి; నిషేధించుచునున్నారు. ఇట్లు చేయుటకుఁ గారణ మవి మాండలికపదము లగుటయు, నుత్తమ వర్ణముల వారి వ్యవహారమున నుండకుండుటయు, తమ మండల వ్యవహారమున నశ్లీలము లగుటయునై యుండనోపును. ఇట్టివానిని గ్రంథములందు వాడవచ్చునా, కూడదా, యను ప్రశ్నము నడుగకముందు వీనిని గవులు గ్రంథములందు వాడ లేదా? వాడిన నేలవాడిరి? యను ప్రశ్నములకు సమాధానము చెప్పవలసి యుండును. కవు లిట్టి పదముల నెన్నిటినో వాడిరి. వారికి వ్యవహారము దురతి క్రమణీయ మయ్యెను. తమ మండలమున తమ భాషయందున్న పదములపై వారికి గౌరవము పోలేదు. పదములు తమ మండలమునందు మాత్రము ప్రచా రమునం దున్నవైనను, వారి కావిచార మే లేకుండెను. తమ గ్రంథములను రసవంతములుగఁ జేయుటయే వారి తలంపు. రసోత్పాదనమునకుఁ బామరజన భాషణమును గూడ వారు చేకొనక విడువలేదు; లేదా, మనకిప్పుడు పామర జన భాషితమని తోఁచు పదము లానాఁ డుత్తమ వర్ణములవారిలోఁ బ్రచార మునందుండి యుండవలెను. అశ్లీల పదములను రసికుఁడైన కవి యెన్నడును గోరి ప్రయోగింపఁడు. కొన్ని మండలములలో నశ్లీలములుగాఁ దోఁచు పద ములు, మఱికొన్ని మండలములలో సద్వ్యవహారమం దుండును. తన వ్యవ హారమున నున్న పదములను విడిచి కవి ముందడుగు వేయలేఁడు; వేయ నెంచినఁ గవిత కుంటువడిపోవును.

ఈ క్రింద కవులు వాడినపై రీతి పదములు కొన్ని యుదాహరింపఁబడినవి.

అంటలుగట్టు (కేశములు) (వరాహ. XII. 14); అంటిపండ్లు (పాండు. I. 118); అద్దు (మను. III. 16); అవల = అవుల (పాండు. IV. 273). అడంగులు (వరాహ. XI. 103); ఆఁడది (ఉ. రా. పు. 75; యయా. పు. 31); ఇచ్చలన్ = విచ్చలన్ (విక్ర. V. 214); ఇడుమ (ఏకవచనము) (నిర్వ; V. 9); ఉయ్యాల (కళా. VI. 188); ఉయ్యేల (కళా. VI. 190); ఊపిరి (ఉపా క. I. 85); ఊసరవెల్లి (ఉ. రా. పు. 121); ఊసువ్రాక (నిర్వ. IX. 26); ఎనక (చెన్న బ. పు. 69); ఏఁకట (వరాహ. XII. 68); ఏవల (పద్మపు. X. 80); చ. ఐ, శ్వరియము (రంగరాట్. పు. 39); ఒడ్డు. చూ. ఒడ్డూపొడు గూ గల మనుష్యుఁడు (వరాహ. X. 114); కడమ (కళా. IV. 145); కని పించు = చూపించు (ప్రభా. I. 116); బ్రదుకుఁగన్నారులేరు (ఉ. హరి. IV. 60); కలవరింతలు (కళా. V. 54); కానుక (ఉ. హరి. I. 83); కాళాస్త్రి =కాళహస్తి (పాండు. I. 75); కింక (ప్రాస.) (నిర్వ. III. 91); కుక్కదేవి (వరాహ. V. 67); కుదించి = కుద్దించి (వరాహ. XII. 7); కులుకు (నిర్వ.

రావయా, పోవయా, మొదలయినవి. అయ్య, అన్న, లు క్రియలకుఁ బరముగఁ జేరునప్పుడే య్యా, న్న, లకు ద్విత్వ లోపము కలుగును; అవి ప్రత్యేకముగఁ బ్రయుక్తము లగునప్పుడు కలుగదు. అయ్య, అన్నలకు వలె అమ్మ, అక్క అప్పలకు సంబోధనమున ద్విత్వలోపము కలుగునో కలుగదో తెలియదు.

'ముద్దులయ్యగా! రార' (మాతృ. శత. 39) అను ప్రయోగమున 'అయ్యగాఁడు' అను పదమునందు సంబోధనమున డుజ్జునకు లోపము గలిగినది. 'అయ్యగా!' లోని తుదియచ్చునకు హ్రస్వము కలిగి 'అయ్యగ!' అని యగునేమో తెలియదు. సంజ్ఞా పదములగు 'రామిగాఁడు, భీమిగాఁడు మొదలగు వానికిని సంబోధనమున నిట్లే డుజ్జు లోపించును. కాని, 'కాఁడు' చేరిన యన్నిపదములకును సంబోధనమున డుజ్జు లోపింపదు. విలుకాఁడు, విటకాఁడు, నేర్పుకాఁడు, మొదలగు వానికి 'విలుకా! విటకా! నేర్పుకా!' యను నిట్టి సంబోధనరూపములు గలుగవు. '-ఈఁడు, ఏఁడు' అంతమందు గల మహద్వాచకపదముల డుజ్జును సంబోధనమున లోపింపదు: బాపినీఁడు కన్నమనేఁడు మొదలగు వానికి 'బాపినీ!, కన్నమనే!' మొదలగు సంబోధన రూపములు గలుగవు.

బల్లిదాదులు సంస్కృత తుల్యము లయినను వాని గ్రాంథిక సంబోధన రూపములను సంస్కృత శబ్దములకు వలె నసందిగ్ధముగఁ జెప్ప వీలులేదు 'రామా!' అనునట్లు బల్లిదా, అక్కజా, కావలా, బెట్టిదా. బెడిదా, మిన్ మింతా, మొక్కలా, మొదలగు సంబోధనరూపములు కావ్యభాషయందు గానరావు: వ్యవహారమున లేవు.

మగాదులలోఁ జేరిన 'రాయ' శబ్దమునకు 'రాయఁడా, రాయా' అను సంబోధన రూపములు గలుగును; కాని, మగా, మనుమా, మొదలగున కలుగవు. వ్రేఁడు, ఱేఁడుల తుది డుజ్జు సంబోధనమున లోపింపదు. ఈ, కా ప్రత్యయాంతములకు నిట్లే. క్రై రాదులలోని జన్న, నీల, లకు జన్నా, నీలా అను సంబోధన రూపములు కలుగవచ్చునేమో కాని, కయిరా, కత్తళా అను రూపములు గలుగవనియే తోఁచుచున్నది. ఇట్లే, పగతాదు లందలి తుది డుజ్జు సంబోధనమున లోపింపదు. పగతా, అల్లుా, నెయ్యా, బలియా, మార్తా మొదలగు సంబోధన రూపములు లేవు.

బహువచనమున సంబోధనము.

సంబోధనమున బహువచనమున కారగాగమ మగును. ఉదా. అకలుషులారా (భార. సౌ. II. 67); అన్నలారా (భార. ఆర. V. 177); అయ్యలా (భార. ఆర. VI. 20); ఓ జనసంఘంబులార (భార. ఆర. IV. 358); తపసిప లార (భార. అశ్వ. II. 263); దుర్మదులార (భార. ఉ. III. 403): ధార్మి

III. 153); కూఁకలు వేయు (శకుం. పరి. III. 52); కూఁకలువెట్టు (పాండు. II. 208); కొంచెమగు నాభరణంబులు (నిర్వ. VI. 58); కోరికి (భారతము); కోరిక (మార్కం. పాండు. I. 63; II. 89; కళా. I. 187); కోరికె (తప తీసం.); గండి (కుమా. భా. I. IV. 60); గుప్పు = తోఁయు (నిర్వ. III. 16); గొడగులు = గొడుగులు (కుమా. భా. II. 111); గొడుగులు (కుమా. భా. II. 595, 607); గోసడఁచు = గోస+అడఁచు (నిర్వ. II. 93); ఘల్లన (కాశీ. VII. 160); ఘూల్లుమను (రాధామా. III. పు. 59); చక్కనిది = తిన్ననై నది (వరాహ. VIII. 5); చక్కిలిగింత (కళా. III. 46); చదికిలఁబడు (పాండు. III. 92); చనగలు గోధుమల్-శకలులు (ప్రభులిం. పు. 179); చనువు (కవిక. II. 18); చల్దిచిక్కము (పాండు. IV. 64); చాఁదుచేసిన నల్ల-చారుగాఁచి (హరవి. II. 121); క్రిందిచాయ = దిక్కు (కళా. I. 155); చావు పుట్టువులను ఝాడించ లేరు (ప్రభులిం. పు. 87); చిముడు (ప్రభా. I. 133); చిలుకపోటులచేతఁ జిరిగిన సహకారఫలములు (పాండు. I. 118); చెంచు (యతి) (కాశీ. I. 91; V. 71; ఉ. రా. పు. 127; శకుం. పరి. II. పు. 24; వరాహ. II. 109, 111, 26);- మొలదట్టిచెఱఁగుఁజెక్కుచు (మను. IV. 57); చేరులు = చారులు, చోరులు? (పాండు. II. 24); చైవదలించుకొను (సత్యా. కృ. సం. II. పు. 47); చొక్కటము (పాండు. V. 20); చొళ్లెము (ఉ. హరి. I. 58); చోఁపుడుఁగోలలు (మను. IV. 55); జమిలి (వరాహ. X. 174); జాలి = దుఃఖము (ఉ. హరి. II. 12); ఝళిపించి (కాశీ. IV. 51); ఝంకించి (కాశీ. III. 231; IV. 68); డొంకఁగోలను (నిర్వ. III. 72); నీటిడొంకలు (పాండు.V.157); తమ్మంట్లు=తమ్మట్లు, తమ్మెట్లు (వరహా. XI. 8); తిప్పలు = కష్టములు (వరహా. III. 65); తిమురు, తెంపు, పొగరు, పోతరము (శకుం. పరి. II. పు. 21); తీఁగెలు (మను. V. 58); తోడిమ (భారతములో లేదు) పాండు. IV. 3;- కుక్కలుదోలి కఱచునో = వెంటఁబెట్టి (భోజరా. IV. 138); చేటలఁద్రవ్వి = ఎత్తి (వరాహ. II. 145); దారబందములు (ఉ. హరి. I. 53); దివిటీ (కుమా. భా. I. V. 71); దేవర (వరాహ. I. 15); దొంతరపూవులు (పాండు. IV. 74); పూర్వాంధ్రము: దొరకొను. ఉత్తరాంధ్రము: దొరకు, దొరుకు: దొరకమికి (ప్రభా. II. 111); దొరకున్ (భీమ. II. 19); దొరకకునికి (పాండు. IV. 157); దొరకు (పాండు. II. 89, 198, కళా. II. 62); దొరకదు (వరాహ. VII. 99); దొరకెన్ (ప్రభా. IV. 43); దొరికె (ఉ. రా. I. పు. 2); దొరికిన (ఉ. రా. పు. 71); దొరుకు (శంక. విజ.); 'దొరకు'నకు ణిజర్థమున: దొరకించు (కాశీ.IV. 255); వీనికి దీనిని దొరికించనె దైవము (కళా. III. 86); దొరికించుకొనుము (ప్రభా. III. 123);

లారా (భార. అశ్వ. II. 216); నిర్మలాత్మకులార (భార. అశ్వ. II. 214); మునీంద్రులార (భార. శా. II. 67); వేదముఖులార (భార. అశ్వ. IV. 82); సంయమీంద్రులారా (భార. స్వర్గా. I. 89).

సంబోధ్యవాచకములును వానికి సంబంధించిన క్రియలును బహువచనమున నున్నను క్రియలపైఁ జేరు 'అమ్మ' మొదలగునవి యేకవచనముం దే యుండును: మన యశోద సిన్ని మగవానిఁ గనెనఁట, చూచివత్తమమ్మ నుదతులార (భాగ. X. i.)

మధ్యమపురుషక్రియలతో నన్వయించునపుడు పదముల బహువచనమున సంబోధనమునం దారగాగమము కలుగకుండుటయుఁ గలదు. 'వీని వధించిరండు దనుజాల' (భాగ. VII. 187); తప్పొప్పనకుఁ దొప్ప తప్పని చెప్పకుఁడీ కవులుపాస్తి సేసెద మిమ్మునే (ఆంధ్ర. భా. భూ.) జనని నూజ నాకుఁ బరిచర్యలు సేయుచెలి పద్మిని జనపరిచర్య సేమతానె, సంభ్రమ కారణమేమి సంయముల (దాశ. అ. 1); అప్పలు! (ఉ. హరి. IV. 302).

'దేశ్యంబులం గొన్నియెడల స్త్రీవాచక స్త్రీనామంబులగు సంబోధ్య వాచక శబ్దముల మీఁద నేకవచనంబునఁ గానశబ్దం బొందును, 'అల' యను నవ్యయం బొందును గానంబడియెడి. 'అల సంబోధనంబు నను'* అని బాల వ్యాకరణము, శబ్ద. 15-వ సూత్రము. ఉదా. ధన్యాతి దేవతాచాన యెన పుణ్య ధర్మమేమఱకుండు మీ తల్లి కాన (వైజ. VII.); మా సామికాన (సా. I.); మొ. 'కాన' అనునది 'కృష్ణ' శబ్దభవము. కృష్ణ = ప్రాకృతము: కణ్హా; తె కన్న. ఇది స్త్రీల సంబోధనమున ననుబంధముగ సంబోధనమునఁ జేరుచుండును. 'కాన' శబ్దము వ్యుత్పత్తి మఱుఁగుపడుటచేతను, సంబోధనమున మాత్రము విరళముగ నా శబ్దము చేరుచుండుట చేతను, ప్రేమ సూచకముగనే కాక యవిధేయతను సూచించుచు వచ్చినది: ఉదా. లంజకాన! మొద. ఈ యర్థభేదము ననుసరించియే నానందోపాధ్యాయకర్త 'పాపజాని కాన!' అని ప్రయోగించినాఁడు. 'కాన' అనునది తొలుత శబ్దమే యుండెను. 'అల' మాత్రము ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త యనిన ట్లవ్యయము కాదు. సంబోధనమున 'అ, ఆ' లేకవచనమునరూపములమీఁదనే కాక బహువచన 'లు' వర్ణకము మీఁదను గొన్నియెడల జేరుచుండునని చెప్పవలసియుండును: అయ్యలు, అక్కలు, అమ్మలు, అన్నలు, అనువానిపై 'అ,ఆ' లు సంబోధనమునఁ జేరుటచే అయ్యల (-లా), అక్కల (-లా), అమ్మల (-లా), అన్నల (-లా) అనురూపము లేర్పడినవి. ఇవియన్నియు నాశ్చర్య సంతాపార్థములం దవ్యయములుగ నిలిచి బహువచనప్రత్యయములు కాకుండుటచే వాని నేకవచనార్థము

అన్నములు దొరకింప (వరాహ. VII. 99); నడుము (పాండు. V. 174); నడుమంత్రాబునన్ (ఉ. రా. I. పు. 21); నలుకుడువడి (ఉ. రా. V. పు. 93); మేడపై నిలుపు (మను. V. 63); భ్రాంతిఁబోనూఁకి (ప్రభులిం. పు. 137); నమలి (విష్ణుపు. IV. 347); పంచదారపానకంబులు (కాశీ. IV. 66); పంట్రకోలలు (మను. IV. 56); పండ్లపేనము (పాండు. I. 118); పసుపు వసంతంబు (కళా. II. 10); పసుపు (పాండు. IV. 16); పాటి = ప్రమాణము. చూ. వాఁడు నీపాటివాఁడా? ఎట్టిపాటి, ఏపాటి, ఈపాటికి, ఆపాటికి (హరవి. II. 128); పాఁతు = లోఁతు (వరాహ. X. III); పాసెము (భీమ. II. 67); పీఁకె (హరవి. III. 41); పుడుకు = చిదుము (వరాహ. XII. 8); పెండ్లికొడుకులు = అల్లుళ్లు (కాశీ. VII. 69; భీమ. II. 7); పెదపెద = పెద్దపెద్ద; వ్యవహారము: పెదపెద్ద (వరాహ. II. 69; X. 154; పాండు. III. 53); పెయ్యావులు (రాధికా. I. పు. 3); పెళును (వేం. పంచ. పు. 106); (పడచు) పైద= పడ్డ,దూడ (భోజరా. IV. 138); పొటిపొటితలఁపులు (పాండు. V. 50) చూ. చిటిపొటిమాటలు; పోసరము (వేం. పంచ. పు. 70); ప్రంగలు (మను. IV. 21); ప్రొద్దువంకఁగనుంగొనుచు (శకుం. పరి. II. పు. 42); తొడలబంటి= తొడబంటి (ఉ. రా. పు. 106); బయిళ్లు (వరాహ. VIII. 75); బరవసము= దైన్యము (నిర్వ. IV. 44; III. 94); బనువము (మను. IV. 19); ఎనిమిది బార్వల కనకము (పద్మపు. X. 52); బెజ్జము (కాశీ. V. 105); బెరుకు (ప్రభా. V. 109); బైలుపడు (సత్యా. కృ. సం. I. పు. 18); బ్రతుకు (విష్ణుపు VII. 373; హరి. పూ. VII. పు. 170; దశావ. పు. 47); బ్రొమయు (హరవి. II. 44); మండెంగలు (భీమ. II. 67); మడమ (మను. IV. 115); మడిమ (కళా. IV. 151); మడిమంచ = బలహీనత (మను. VI. 26); మడిమట్ర(పాండు. III. 24); మంది = కిరీటము (శకుం. పరి. I. పు. 18); మంది= జనము, బంధువులు (ఉ. రా. పు. 107); (ఇరువదొక్క) మాటు (హరి. పూ. IV. పు. 63); మానిసిమట్ర (శకుం. పరి II. పు. 22); మాద్రి= మాదిరి (పాండు. I. 3); మావిఁడిమోక (ప్రాస.)-(హరవి. పీఠి. 1);మిక్కుటము (ఉ. రా. I. పు. 26; నిర్వ. VI. 98); మిడిదల (కళా. VI. 42); ముద్దెడు (చెన్నబ. పు. 104); మొగంబు మురియించుచు (హరి. పూ. VIII. పు. 192); మువ్వంటల దినములు (హరి. పూ. VIII. పు. 186); బరణి మూకుడు వుచ్చినగతిన్ (వరాహ. XII. 10); మెల్పు (వరాహ. X 39); మొలక (పాండు. III. 191; IV. 38); మొల్క (పాండు. III. 104; IV 23; V. 128; కళా. IV. 75); మొక్క (పాండు. III. 179;వరాహ. IV. 147); మొగమాటలు (కళా. III. 178); వ్రక్కతునుకలుగా మొత్తు (నిర్వ.

నందును కపులు వాడుచువచ్చిరి: అక్కలకన్యకాత్వమిటు లాఁజడిప్రొవ నకార ణంబ నీకెక్కడిచూలు వచ్చె (నిర్వ. II.); తోడఁబడనమ్మలక్కలని తూలుచ (ఆము. II.); సెలవులలాలలు దోఁటఁగంగ నన్నలా యని యొఱలున్ (ఉ హరి. IV.);—వ్యవహారమున నిట్టిపదముల బహువచన రూపములపై సంబో నమున 'ఓ' కూడఁజేరును; అపుడు లకారమునకు ద్విత్వమును గలుగును అమ్మల్లో! అక్కల్లో! మొద.

బహువచనమున లువర్ణము చేరునపుడు దానిపై 'ఆర' అనునదిచే '-లార!' అనియగునుగాని 'రు, లు, ండ్రు' అనునవి బహువచనమున వచ్చ నప్పుడు వాని సంబోధనరూపములెట్లుండునో నిర్ణయించుట కష్టము. బహు చన రువర్ణమునకు సంబోధనమున 'ల'వర్ణమే నచ్చునని చెప్పవలెనేమో బాలురు, బాలులార !('బాలురార!' అని యనఁగూడదేమో) ఇట్లే, నృపా లార, దయాళులార, మొద.

మగఁడు. బ. మగలు, సం. బ. 'మగలార' యనవచ్చునా? ప్రయో గము? మహత్తు; పాపఁడు; మహతి: పాప; రెంటికిని బహువచనము: పాప సం. బ. పాపలార !ఱేఁడు. బ. ఱేండ్లు, సం. బ. 'ఱేండ్లార' అనికాద 'ఱేఁడులార' అనవచ్చునా? వ్రేఁడు. బ. వ్రేలు, సం. వ్రేలార! అనికాద బ. వ్రేండ్లు? సం. వ్రేండ్లార అనికాదు; 'వ్రేండులార!' అనవచ్చునా పగతురు. సం. పగతులార! అనవచ్చునేమో; 'పగతురార!' అనఁగూడదు అల్లురు, సం. 'అల్లులార!' అనవచ్చునా? 'అల్లురార!' అని యనరు. అల్ల ండ్రు. సం. అల్లుండ్రార!' అనఁగూడదు. నెయ్యురు, సం. నెయ్యులార! బ యురు. సం. బలియులార! మార్తురు-మార్తులార? ప్రయోగము గండండ్రు. సం. 'గండండ్రార, గండందురార!' అనఁగూడదు; 'వ్రేఁడులా అనునట్లు 'గండఁడులార!' అనియు ననఁగూడదు; 'గండలార!' అనవచ్చున ప్రయోగము?-మిండండ్రు. సం. మిండలార! మిండండ్రార, మిండందురా మొదలగు సంబోధనరూపములు గలుగవు.- విలుకాండ్రు, విలుకాఱు, వే కాండ్రు, వేఁటకాఱు, వేడుకకాండ్రు, వేడుకకాఱు; మన్నీలు(-ండ్రు సుంకరీండ్రు, దుండగీండ్లు, ఆండ్రు, చెలియండ్రు, చెల్లెండ్రు, కోడండ్ర మఱఁదండ్రు- వీరినందఱను బహువచనమున గ్రాంథికభాషచొప్పున నే పిలువవలెనో తెలియదు.—కూఁతురు, బ. కూఁతులు, సం. కూఁతులార! సంబోధింపవచ్చునా? ప్రయోగములు? 'కూఁతురులు, కూఁతుళ్లు' అను యర్వాచీన బహువచనరూపములు. వీనికి సంబోధనమున గ్రంథములం 'కూఁతురులార, కూఁతుళ్లార, అనురూపములు గలుగునా? వ్యవహారవ 'కూతుళ్లారా' అని పిలుతురు. గుండ్లు, గిండ్లు, కాళ్లు, మొసళ్లు, గోం

XII. 11); మోఁక=మొక్క (వరాహ. IV. 168; నిర్వ. VIII. 32, 35); మోస (కాశీ. VI. 6). చూ. మోసులెత్తు. కన్న. మోస;— రాయభారము (హరవి. III. 91); రూపసి (ఉ. హరి. V. 155); రూపు=రూపము (కళా. I. IV. 14); రెంటెము (వరాహ. XI. 7); లెస్సలాఁ? (కాశీ. II. 71); లెస్సగాక (కాశీ. VII. 182); వంకో = వలన (వరాహ. IV. 103); వగ్గుతపసి (మను. IV. 85); వట్టి మొగమాటలు (కళా. III. 178); వరుస = క్రమము (వరాహ. VII. 25); వరుస = రీతి (వరాహ. IX. 21); వలము= లావు (వరాహ. X. 111); కడువలమైనట్టియొడలు (నా. పంచ. II. 77; వల్పు= వలపు (మను. VI. 31); ఒకవార = ప్రక్క (దశావ. పు. 35); విచారించు= ఆలోచించు (ప్రభా. I. 74); వినుపించు = తెలియఁజేయు (కళా. V. 183); వియ్యము = వియ్యంకుఁడు (వరాహ. V. 55); విసికి విసిమాలి (భీమ. II. 101); వెతకు (ప్రాస)-(శంకరవి. 6); (వాన) వెలుపు (హరవి. II. 23); వెల్పు (హరవి. II. 24, 25); వానవెలిచెన్ (హరవి. II. 25); వెళ్లన్ (వరాహ. I. 6); వేగిరము (వరాహ. IV. 203); వేపారి (మను. V. 58)—ఇట్లే, బేహారి, బేహారము; 'వెవారము' అని యెందు కనఁగూడదోఁ? వేయు = వైచు (వరాహ. II. 37); వైపు = ఉపాయము. విధము (ప్రభా. II. 26); సంచకరము = సంస్కారము (ఉ. హరి. 163). రూ. సంచకరవు; సత్తరువు (కళా. IV. 198); సళ్లు = సడలు (కువల. II. 58); (నిర్వIX. 46);. సిలుగులు = చిక్కులు (ఉ. హరి. II. 64); సుబ్బు = పైకి తెలియు (ప్రభా. I. 134; III. 44; IV. 17); సెంకించు (నిర్వ. VI. 11);— సెపియుంచు (సర్వ. మా. I. 76); 'జెపించు' అనకూడదాఁ?— సెలవు పెట్టు = ఆజ్ఞాపించు (వరాహ. III. 44); సేకరించుకొను = తెప్పిరిల్లు (మను. IV. 115); సయితము (వరాహ. IV. 97); సైతము (వరాహ. I. 32; II. 101; VI. 57; VII. 90; VIII. 28; కాశీ. VI. 224); మొదలైనవి.

పై రూపములన్నియు మాండలికపదములు; అయినను నాయామండలము కవులు వానిని వాడియేయున్నారు. ఇతరమండలములలో నాయాపదములకు వేఱు రూపములుగాని, వేఱర్థములుగాని కలవు.

పదములు నానాఁటికి మాఱుచువచ్చినవి. ఏకాలపుమాట లా కాలమున నాదరణపాత్రములైనవి. అట్టి పదము మాఱినరూపములు రూపాంతరములుగ లక్షణగ్రంథముల లోనికిని, నిఘంటువులలోనికి నెక్కినవి. లక్షణగ్రంథములయు నిఘంటువులయు ప్రభావమెక్కువ యయి, వ్యవహార పరిత్యాగము కలిగిన నాఁటనుండియు నిట్టి రూపము లన్నియు గ్రంథములలోని కెక్కసాగినవి. కాని, లక్షణకారులును నిఘంటుకారులును నిట్లు మాఱిన

కుంట్లు, గోళ్లు, గోల్లు, సీవిళ్లు, త్రాళ్లు, గుమ్మళ్లు, మొగిళ్లు, పిడికిళ్లు, ఊళ్లు, పందిళ్లు, తాళ్లు, పళ్లు, సిళ్లు, అన్నాట్లు, పనాట్లు, గోడ్లు, తేండ్లు, పండ్లు, కాండ్లు, కోడనండ్లు (-ళ్లు), మొదలగువాని కొకవేళ పిలువ వలసివచ్చినయెడల పిలుచుట తప్పుకాదు- గిరులారా, తరులారా, మొదలగు ప్రయోగములు కలవు; వ్యవహారమందును చరాచరప్రపంచమునందుగల దాదాపు వస్తుజాలమును బిలుచుచుండగలదు) వానియందొకముందలి సంయుక్త బహువచనరూపములవై నారగాగమము గలదు. గుండులారా, గంపలారా, కాళ్లలారా, మునులులారా, అనవచ్చును గాని,- ఈ రీతిగ నసంయుక్తబహువచనములున్నప్పుడే యీ యాగమము గలుగును. వ్యవహారమున బహువచన లన్నిటియందు సంబోధనమున ద్విత్వము వైకల్పికముగా గలుగును: తెల్లల్లారా! పిల్లల్లారా! పిల్లల్లారా! పక్షుల్లారా! మొద.

వ్యవహారమునందు నీవా! రా, నీవా! రా, అని పిలిచినాము; మీరా! కాపాడండి, మీరా! కాపాడండి, అని దేవుల దేవతలను మ్రొక్కినాము; ఓ వారా! రండి, ఓరా! రండి, అని పిలుచుచున్నాము; అనునట్టి సంబోధనములు కొన్ని సమాసములయందును వినబడుచున్నవి. ఇట్టివి గ్రంథములకెక్కలేదు.

గ్రాంథికభాషయందు విశేషణములకు నామవాచకములకు సంబోధనరూపములెట్లుండునో సర్వనామములకు నిట్టి ప్రయోగములు గానరావు. వ్యవహారమున నాయీయాయనులను నామవిశేషములుగా వాడుకోవలెను.

తెనుగువ్యాకరణములందు సంస్కృతమార్గము ననుసరించి తెనుగు విభక్తుల నేడుగా విభాగించినారు. ఇందులో నొక విభక్తికి చెందవలసిన ప్రత్యయములు మఱియొక విభక్తిలో కలిసినవి. వ్యాకరణరీతిగ నాయా ప్రత్యయము లిట్లుండవలెను.

ప్రథమ: డు, ము, వు, లు;- ద్వితీయ: ని, ను, ల;- తృతీయ: ;- చతుర్థి: కు (కి); పంచమి: ;- షష్ఠి: ఏకవచనమున ప్రాతిపదికరూపము, బహువచనమున 'అ';- సప్తమి: అన్.

కూర్చి, గుఱించి, గుఱుంచి; చేతన్, చేన్, తోడన్, తోన్; కై, కొఱకు, పొంటెన్; వలనన్, పట్టి, వెంబడిన్; కోలెన్, ఉండి, లో, లోపల; అందు,- ఇవి అవ్యయములు; విభక్త్యర్థములందు వాడఁబడునవి.

వీనిలో గుఱించి, చేన్, తోడన్, కై, పొంటెన్, కోలెన్, అందు, అనునవి పూర్వమునందువలె నేడు వ్యవహారమున లేవు.

తెనుఁగునవిభక్తులేడేయున్నవని చెప్పఁగూడదనియు, ఎన్ని సంబంధములను దెలుపు నెన్ని ప్రత్యయములుండిన నన్ని విభక్తులున్నవని చెప్పవలెననియు

రూపముల నన్నిటిని దమ గ్రంథములందు చేర్పరైరి. లక్షణమేర్పడకయు, నిఘంటువులలోని కెక్కకయు వ్యవహారమున నిలిచినపదములు ప్రయోగార్హములు కావనియు, గ్రామ్యము లనియుఁ బండితులు నిషేధింపఁజొచ్చిరి. ఇది గాక పదము లెంత ప్రాచీనములు నెంతవ్యవహార దూరములైన నంత ప్రయోగార్హములను నభిప్రాయము ప్రబలెను.

రూపమునందుగాని యర్థమునందుగాని మార్పునొందిన కొన్నిపదముల కుదాహరణము లీ క్రిందఁ బొందుపఱుపఁబడినవి:—ఇనుపారు=ఇంపారు (నిర్వ. II. 90); చూ. నినుపారు=నింపారు, మొద. కాని, మునుపు=ముంపు; ఇనుప = ఇంప, మొదలగు రూపాంతరములు గలుగలేదు;-ఉఱుతలు = ఉదుతలు (వరాహ. XII. 42); ఊడ్చు = విడుచు (పాండు. II. 236); ఎమ్ము= ఎముక (మను. IV. 60); అమ్ము = అంబు (మను. IV. 60); ఒడసెల = ఒడిసె (వేం. పంచ. పు. 57); కన్పట్టు = కనఁబడు (ప్రభా. II. 42); కమ్మని కంపు (కాశీ. II. 44); పొగపుఁగంపులు (కాశీ. VII. 185); అర్ధాంతర పూవులంగలుగు తోరపుఁగంపులు (పాండు. IV. 74); పొగడపూవంటి కంపుల మదాంబువులు (మను. V. 98); కానిక = కానుక (ఉ. హరి. I. 53; కాశీ. VII. 151); (పురుషుఁడు) కోకకట్టు (కళా. III. 267); కుఱుకు = కూర్కు = కునుకు (ప్రభా. IV. 59; V. 72); గగ్గోడు = గగ్గోలు (హరవి. VI. 47); వెండారము = వెండేరము (కాశీ. III. 240); చివ్రు; చివురు = చిగురు (సమీ. I. 134); చెప్పు = చర్మము (ప్రభులిం. పు. 86); దాఁగురుమూఁతలు = దాఁగుడుమూఁతలు (విక్ర. V. 32; పాండు. III. 177); తట్టువ = తట్టు (లక్ష్మీ-నారాయణీయములో 'తట్టువా, తట్టువము' అను రూపము లీయఁబడినవి)—మను. IV. 118;-తివియు = తీయు (పాండు. III. 22; కళా. II. 128); తెట్టువ = తెట్టు (నిర్వ. I. 59); తెడ్డెండుహారము = గరిఁటెడు (భీమ. II. 97); తొల్పన్ = విశే. తొల, తొలి; 'తొలువన్,' అనవలెనా ? 'తొలువన్' అనవలెనా ? (హరి. పూ. VIII. పు. 187); దాఁగురింతలు (హరి. పూ. VIII. పు. 183); దాఁగురుముచ్చులు = దాఁగనముచ్చులు (వరాహ. XII. 43); దిట్టకిరాతుఁడు (మను. IV. 57, V. 89); దొరలు = దొర్లు (మను. V. 40); నడ = నడక (పాండు. I. 41); పడిగ = పడగ (కళా. IV. 195); పలికించు = పలుకరించు (కళా. IV. 94); పుడుక= పుడక (వరాహ. VIII. 5); ముక్కునఁబంటి = ముక్కుబంటి (వేం. పంచ. పు. 21); 'జనకునిబడి' - ఇప్పుడు 'బడి' 'వెంబడి'లో మాత్రమున్నది (మను. V. 43); నాబడిన్రమ్ము (ఉ. రా. పు. 38); బిందెలు = చిన్న మంటికడవలు; ఇత్తడి, మొ. బిందె; మంటికడవ, అని నేటివ్యవహారము; (శకుం. పరి. II.

కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. ఇందు సత్యము లేకపోలేదు. కాని, విభక్త్యర్థము లందువచ్చు పదములకును విభక్తిప్రత్యయములకును భేదమును గమనింప వలెను. 'డు, ము, వు,' అనునవి మహదమహదర్థములందు వచ్చు ప్రత్యయములును, ప్రథమావిభక్త్యేకవచన ప్రత్యయములు గూడనై యున్నవి. అట్లే 'లు, ల' అనునవి బహువచన బోధకములయియున్నవి. ఇక నాయావికారము లను విడిచినయెడలఁ దెనుఁగున ప్రత్యయసంజ్ఞనుబొందఁ గలవి నకారమును కువర్ణకమును మాత్రము మిగులును. కావుననే యర్థవిశేషములను దెలుపుటక వేర్వేఱుపదముల సాహాయ్య మావశ్యకమగుచున్నది.

యిట్లుండఁగా వైయాకరణులు వివరించిన ప్రత్యయములు వారి విధించిన విభక్తులయందే కాక యితర విభక్తుల యర్థమునందును వచ్చుచు డుట సంభవించినది. ఈ విషయమునే యాంధ్రశబ్ద చింతామణికారుఁడ 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్చాన్యా' 'ఒకప్పుడొక విభక్తికి మఱియొకవిభక్తియ రావచ్చును' అని చెప్పవలసినవాఁడయ్యెను. ఒకవిభక్తికి మఱియొకవిభ వచ్చుట కీక్రింద నుదాహరణములు పొందుపఱుపఁబడుచున్నవి:—

ప్రథమకు ద్వితీయ.

భూవినుత! నిన్నుశుచివని యెట్లు వలుకనగును (భార. ఆది. I. 96);

ప్రథమకుఁ దృతీయ.

మహిమచేత మెఱసి (భాగ. VI. 287); నన్నయ: మహిమ మెఱసి.

ప్రథమకు షష్ఠి.

తనయిచ్చిన దివియ (S. I. I. IV. 1008); భీమనాథుని పెట్టినదీపమ (S. I. I. V. 1056); చిన్నమనాయకుని పెట్టిన దీపము (S. I. I. V. 105 తమకట్టించిన శనివారమండపము (S. I. I. V. 138); నాకుం బోక గర్జం (భార. ద్రో. IV. 138); కర్ణున కెఱుంగ నెంతదవ్వు (భార. ఉ. IV. 425 నాకు నిన్ దెలుప నేల (భార. అర. VI. 184); పుణ్యున కొనరింపవలయు కార్యము (భార. అర. V. 108); పెక్కులు వల్కఁగాదు నీకు (భార. ఆ VI. 156); అతనికిఁబడవలసె నపుట (భార. భీ. I. 59): పార్వతి దేవ యిచ్చిన యినుపయెడ్లు (S. I. I. VI. 228); నీచెప్పెడుమెయి (భార. క II. 859); నీకుఁ బోలేదు (భార. అను. V. 287); నింగికి నేలకుం జాలి (భా ద్రో. V. 144); నీకు నిట్లు భయమందఁగ నేటికి వచ్చె (భాస్క. యు. 88 తగు నీకేమని పల్కఁనన్ (నిర్వ. VII. 91); నాకుఁగల తెఱంగు సెప్పవలయ

పు. 29); బ్రదుకు = బ్రతుకు (ప్రభా. IV. 33); మావిపండు = మావిఁడి (సర్వ. మా. II. 87); 'మావిఁడి' అను పదము పదునొకండవ శతాబ్దము నుండియు నున్నది; 'మావి' అను రూపము కవికల్పితమా ?—మెండుకొను= నిండుకొను (మను. IV. 27); మొగడ = * మొగ్డ = మొగ్గ (వరాహ. XII. 43); మోసల = మొగసాల (నిర్వ. IX. 69) 'మొగసాల' యేపూర్వ రూపము; ఇది 'మోసాల, మోసల'గా మాఱినది. వలదు కుక్కలన్నిడు వంగన్ = అక్కఱలేదు (మను. IV. 20); ఒకసరియై వర్తించు = రీతిగా (వరాహ. IX. 20); అతఁడు మొదలయిన సురలు (వరాహ. X. 75); ఇట్టి చోట్ల 'మొదలు' పదమొక్క వ్యక్తిపేరు చెప్పిన తరువాతనే పూర్వకాలమున నుండెడిదేమో. నేఁడు 'రాముఁడు, కృష్ణుఁడు, గోవిందుఁడు, మొదలయిన వారు, అని వాడుచున్నాము.—అలవి = వీలు (మను. IV. 44); పొడవు = రూపము (పద్మపు. VII. 75); తోఁచు = కనఁబడు (కుమా. భా. II. 107. 118, 232); తెలివి = వెలుఁగు (కాశీ. IV. 121); చే = చేయి (నిర్వ. II. 11) దీనికి నేఁడు వ్యస్తముగా వ్యవహారము లేదు.

ఈ క్రిందిపదములవంటి వెన్నో భాషనుండి లోపించినవి :

అలబలము (మను. IV. 53); ఆమెత (హరి. పూ. పు. 188); ఇట్టాడ రాని = సమీపింపశక్యముగాని; తమి. ఈడ్, ఈడు = మార్కొను (పాండు. I. 11); ఉడుపకుక్కలు (మను. IV. 51); ఉల్ల (కాశీ. VII. 244); ఉల్లెడ (మను. V. 71; ఆము. VI. 182); శ. ర. ఉల్లడ; అక్కటికము (మను I. 4); అక్కటిక (పద్మపు. IX. 131); ఒడగొడ్డెము (హరవి. II. 132), ఒఱ. గొడ్డెము (శ. ర. కారుఁడు దీనికి 'వఱగొడ్డెము' సరియైనరూపమని చెప్పినాఁడు. ఈ రెండురూపములును నేఁడు లేవు.) (హరవి. II. 132); ఒలుకులబూది (వరాహ. IX. 88); కట్టుపకాసి (హరి. పూ. VIII. పు. 184); కఱదులు (శ. ర. కఱద) (ప్రభా. III. 47, 52); కలువడగలు (కుమా. భా. II. 42); కలివడగలు (కుమా. భా. II. 43)-శ. ర. 'కలువడము'; కాలాజికుంచెలు (ప్రభులిం. I. పు. 14); కావడించు (పాండు. III. 89); కావున = కనుక (వాఙ్మయమునఁ జాలతఱచు); కిన్క (కవిక. IV. 42); కెల్లు = కలకలధ్వని (హరవి. III. 81); కొఱకు = కొఱను (కళా. III. 98); కోండ్రవేలు (కాశీ. IV. 299); క్రేఁకటించు (హరి. పూ. VII. పు. 174); గిరువులు = శత్రువులు మఱల తిరుగఁబడకుండ పూఁటగానుంచినవారు (వరాహ. II. 118); గిరవులు (విక్ర. IV. 60); గొడ్డిగములు (వరాహ. X. 15)-శ. ర. గొడ్డగములు, దీనికి 'గొడ్డగము' ఏకవచనమగునా ?—గాసెన (మను. IV. 38); చీటకము (కాశీ. V. 88); తోకొను (పాండు. II. 180) 'వానితోపాటు'. అది నేఁటి

నేను నీకు (నిర్వ. VII. 98); రాజులకెల్లను నెక్కుడు (భార. అను. V. 353); మీకు సాధింపరాని కార్యంబు (నైష. III. 64).

ద్వితీయకుఁ బ్రథమ.

i. విశేషణముల ద్వితీయకుఁ బ్రథమ: అహీనబాహాబలసారసుసుల్ మధుకైటభాది దైత్యపతులనెల్ల (నిర్వ. V).

ii. జడము ద్వితీయకుఁ బ్రథమ: ఋణమీఁగికొను (వరాహ. II. 76); ఉత్తరము ముట్టినట్టి తూఁపున (భార. శల్య. II. 5); నెఱను నోనాఁడునవియు (భార. విరా. III. 162); నీవిక్కడ యేతెంచుట వింటి = యేతెంచుటఁగూర్చి (భార. కర్ణ. III. 46); చిచ్చొదిఁగట్టినయట్లు (భార. శా. III. 118); మఱి తంబు లెన్నండుఁ బూరయక (భార. ఆది. VI. 307); కుశలం బడిగిరి (భాస్క. సుం. 330); నీ తోమగు పాదుక లానతిమ్ము (భాస్క. అయో. 269); చాతుర్యము మెఱసి (భార. విరా. I. 70); మేను దొఱఁగుచుఁ జి (నిర్వ. V. 19); యోగముఁ దొడఁగుట (భార. అను. IV. 208); శర మఱినమ్ము (భార. ద్రో. II. 373), శర మఱిఁ గోయు (భార. ద్రో. I. 169.)

iii. అజడము ద్వితీయకుఁ బ్రథమ: అనిలజుఁడుబుసం బఱను నమ్మఁ నాగ మెదిర్చి క్రమ్మఱించిన పరికాను పూరాల (భార. ఆది. IV); నీవా ర్సేంద్ర మక్కుఱుకుల నీరుమీఁద నసఁబోర్పిన (భార. ఆది. VI); తత్కృత యోత్తమ మొక్కెడఁ గట్టఁ బాపుచు (కై. భార. V).

ద్వితీయకుఁ దృతీయ.

మనకు లవణ మొసఁగేని నదులు గోవులచేత (హ. హరి. IV. 152); నాగ నాగతోఁ దాఁకి (భార. కర్ణ. II. 248); మైత్రుండు చైత్రునితో నిటనియె.

ద్వితీయకుఁ జతుర్థి.

అతఁడొకనాఁడు వేఁటకొఱకై యను నెలిసవారు వేడ్కతోఁ బోయిన శైవమాటఁగని (భల్లా. VII.) అడవికి వేఁటకై యరిగి (పాండు. V).

ద్వితీయకు షష్ఠి.

పాండవులు కౌరవులతోడి పగకు నొల్లరు (భార. శా. I. 288); అక్షకుఁ దప్పఁడు (భాస్క. కి. 486); అతనియాజ్ఞకు మిగులకు (పద్మపు. V. 26); తన కెదిరి (భార. భీ. I. 48); మాబోఁటి వారలు (భాగ. V. 150); నీ బోఁటికిన్ (భాగ. VII. 48); నాబోఁటికి (భాగ. I. 522); నాకుఁబోలె (నిర్వ. V. 10); అతనికి నొంచి (హరి. పూ. IV. 19); వలతు నేఘ క్షత్రకోటికి క్షత్ర

వ్యవహారమున నున్నది.—పయ్యాద (కవిక. V. 85); పాగడలు = పడగలు (వరాహ. VI. 71); మేంర (కాశీ. VII. 97); (వేల్పుం) బూవ (శకుం. పరి. II. పు. 41); (తనయుండు) పెడము పెట్టినవేళ (వరాహ. VIII. 53); (ఎడ్న) బరి = ప్రక్క (పాండు. II. 103); బారాది (పాండు. IV. 232); మే=మేయి, మెయి, మేను (కళా. III. 81); ఈ పదములెవ్వియు నేఁటివాడుకలో లేవు.— మ్రొక్కించు (హరి. పూ. IV. పు. 83); వయ్యము = వంధ్యము (హరవి. III. 16); మొదలయినవి.

సముచ్చయచిహ్నమగు -'ఉన్' లోపించి పూర్వాచ్చు దీర్ఘమగుట వ్యవహారమందుగలదు. అట్టి దీర్ఘములతోఁగూడిన ప్రయోగములు కావ్యము లందును జేరినవి.

శా. వెన్నామీఁగడయున్ ఫలంబొసగెదన్ - వేగంబ రారమ్మ మా యన్నా (కవిచిం.)

క. రోళ్లారోఁకండ్ల బాడరోయక మఱియున్ (వరాహ. VII. 22.)

క. అన్నాదమ్ములఁగని (హరి. ఉ. IV. 15).

క. రో, ళ్లారోఁకండ్లంబాడిన, కూరుము లిపు డింత దాఁచుకొన్న నడఁగునే (ప్రభా. V. 25).

క. చేతావాతాగొట్టె, ఘాతుకులు (సంపంగి. శత).

క. తల్లీ, తామరయును బోలియుండి తగవువిడుతురే. (హరి. V. 200.)

చ. వినీవినమిం బురిలోనిసైనికుల్ (జైమిని.)

ఉ. వినీవినని భంగి (నైష. VI. 33.)

ఉ. అయినా (ఉ. హరి. V. 198); ఏమీయెఱుఁగఁడు (ఉ. హరి, V. 195);

క. నందీ కన్నుల నశ్రులు, చిందీ, తాపంబుమేనఁ, జెందీ, హృదయం బందీ, కుందీ, యెందీ, యిందీవరనయన వెదకి యిందన లేదా (పార్వ.)

క. నమ్మమి మృత్యువు; పెద్దయు, నమ్మట యపమృత్యువగుట నరపతి నమ్మీ, నమ్మక (శాంతి. II. 351. 1901 ముద్రణము)

శా. చల్లాయంబలి ద్రావితిన్ రుచులు దోసంబంచుఁ బోనాడితిన్ (శ్రీనా. వీధి.)

శా. కూడీకూడని చిన్నకూఁకటిలతో - గోపాలక శ్రేణితో.

ఒకప్పుడు సముచ్చయచిహ్నమగు 'ఉన్' లోని 'ఉ'మాత్రములోపించును: ఉదా: ఏమిన్ (నిర్వ. VIII. 15); ఇట్టిదింగలదె (నిర్వ. VI. 22; V. 22); అంతర్యామివి న్నీవ (మను. II. 75).

కోటియు వలచు నాకు (హర. వి. II. 13); విభుని యాజ్ఞకు మీఱవెఱచి (పద్మపు. VII. 100); శీలంబునకు మెచ్చి (పద్మపు. VII. 211); కష్టదశకు నోర్వఁ జాలను (పద్మపు. VI. 166); దుష్కీర్తి గవియన్ (పాండు. V. 14) ఎంతటి కీనోపదు (పాండు. III. 42); ఎవ్వనికి వలచె నోకో (పాండు. III. 66) పాపరే నాకు నీ యింతిబాధ (శకుం. పరి. II. పు. 31); దానికెదిరించి (ప్రభా I. 73); దండకంబునకు మెచ్చుచు (కళా. I. 184); చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము సేసి (భార. ఆది. II.); విరహంబున కోర్వఁగ లేక (కళా. III. 6) పురీనివాసమునకుం బెడఁబాసె (వరాహ. II. 37); మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె.

తీయకు సప్తమి.

ప్రేమాతిశయంబునం బొంది (పద్మపు. X. 42); అంతర్ధానంబున బొందె (వరాహ. I. 101; పద్మపు. VII. 157); కాని 'అంతర్ధానమునొందు (కళా. II. 95); అది ప్రకృతియందుఁ బొందును (పద్మపు. VI. 13); అ ఉమ్ మూఁడును నేకవర్ణత్వమునఁ బొంది (వరాహ. II, 158); వైలక్ష్య బునం బొంది (వరాహ. V. 80); కీడ్పాటునం బొంది (హరి. ఉ. IV. 85) పెంపునఁ గల మానికంబు (హరి. పూ. VII. 41); పుణ్యమునం బొందిడిది బొందెడిది (S. I. I. V. 193); కడు ననురాగచిత్తమునఁ గల్గి (S. I. I. IV 672); బ్రుంగుడుఁ బాటునఁ బొందు (భార. విరా. II. 192); పరిభవంబున బొందక (భార. విరా. II. 140); కొండలమునఁ బొందకుండ (భార. ద్రో. II 247); మోదంబునఁ బొందుచు (నిర్వ. II. 90); ఉల్లమచ్చెరువున నూనని (భార. అశ్వ. I. 69), మూత్రమునఁ బురీషమున నూనుచును (భార. శాం. IV 292); సంతసంబునఁ బొందితిమి (భాస్క. కి. 750); మోదంబునొందుని (భాస్క. యు. 2211); ఆతంకంబునఁ బొంది (హరి. పూ. I. 189); సిగ్గున జెందనేఁటికిన్ (భాగ. IV. 755); మీ రివ్వీరునం దధికయత్నంబు సేయున గార్యంబు (భాస్క. యు. 1020.)

తృతీయకుఁ బ్రథమ.

విగతరోషుఁడవై సుఖముండు మిఁక (భార. ఆది. VII); మా తండ్రి పరాశరుచేతం బడసితి ననుజ్ఞ (భార. ఆశ్ర. I.); తల్లి ద్రౌపదితోడన్ (జై భార. 1.); చక్కఁ జలము పెనఁగఁ జనదు = చలముతో (భార. ద్రో. IV 312.)

తృతీయకు ద్వితీయ.

ధేను నివహంబుఁ ద్రొక్కించి = నివహముచేత (భార. అను. III. 48) జగదంబ నిన్ను నేమని చెప్పెన్ = నీతో (హరి. ఉ. VII. 112); రాముని

ఒకప్పుడు సముచ్చయమునై మరల సముచ్చయముచేరును: దశగ్రీవుండునుం బోవునే (నిర్వ. IV. 89); ఇంకనుంగొన్నినాళ్లు (కళా. III. 70).

ఒకప్పుడు సముచ్చయము తుమర్థక క్రియారూపనుల మీఁదను జేరును: ఒసగను ... కావింపనుంబనిచి (హరి. పూ. VII. పు. 168)

పదములతుది ద్రుతములోపించి, పూర్వాచ్చుదీర్ఘమయి, విశేషార్థముల నిచ్చుట వ్యవహారమునఁగలదు. అట్టి ప్రయోగములను కవులుచేసినారు.

శా. బాలా ! ... చాలానేఁగలుగంగ నింతపనికి న్సంతాపముం బొందఁగా, నేలా ... చింతించుటల్, మేలా . (అని. II. 88).

క. జాలారి ..., కాలారి ..., మేలారసి ..., చాలారసికత్వ మబ్బె సర్వేశునకున్ (గౌరీ.)

చౌపదము: సతతభక్తియుత - సన్మునిజాలా,
కృతనుతులను రా- గిలుపృథుశీలా,
కృతయుగమునను స్వ - కృతమయిలీలా
క్షితివృషగిరియనఁ - జెలఁగును జాలా. (ప్రబం.)

క. నీలా ..., హేలా ..., చాలావేఁడిన హరిమీఁ, రేలా ... (మృత్యుం.)

సీ. నేనిద్రఁబోవుదాఁ - కానిద్రఁబోవదు (వైజ. II. 126.)

ఉ. ఇం, కాగలకార్యమేమి (పట్టాభి.)

ఉ. ఇం, కామటికొన్ని గూర్పవలె (ప్రబో.)

శా. ఇం, కా రావ్రాయి వరంబువేఁడుము (రామస్త.)

క. కూడా నుండుదమోయని (రాధా.)

ఉ. ఐ, నా కల దొక్కవిన్నపము-నాకసురాధిప ! (దశా.)

శా. ఔలెండా యిటువంటి ఛాందసము లెన్నైనా గలావు (దశా. 100.)

క. కావలెనా పనిలే దయి, నా వినుము. (పార్వ.)

ఉ. ఎంతవారినై, నా మదిలెక్కవెట్టక (సానం.)

శా. నాయుద్యోగమిం కేరికై, నా శీఘ్రంబుగనిచ్చిపంపుము (సానం.)

ఉ. ఎట్టులై, నా నినుఁజేరవచ్చెద (మిత్రవిం. IV. పు. 56; దశావ. 54, 78, 100, 310); ఐనా; (66. దశావ. చూచినా;) 137. ఇంకా

సముచ్చయార్థక 'ఉన్' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు యడాగమము చేరవలసినచోట్ల వ్యవహారమున నాగమ యకారము లోపించుటగలదు. అట్లు

బల్కెన్ (సమీా. IV. 90); చదివించ వచ్చిన శాస్త్రులనెల్లం జదివించంగాం జూచి నతియును బతియు (ప్రభులిం. II. పు. 50); త్రైలోక్యంబును సృష్టిం బొందె (వరాహ. II. 163); రాముండు వాలి నొక్కకోలం గూలనేసె; అర్జునుండు శత్రుసేనలను బాణంబులను రూపుమాపె. అతని దోర్దండనరసి నోలాడుచున్న ఘనతరస్తనచక్రవాకముల నలుసు నంబను.

తృతీయకు సంపదు.

మత్తమృగశిశువులవలన (శేషు. పరి. I. పు. 16).

తృతీయకు షష్ఠి.

లోకోత్తర చరితుండవగు నా కావ్యకన్యను సీవు నారాధ్యను (భార. ఆది. III); అతివ యాగస్త్యమున్వరిక్కైత (భార. IV. 226); తోఁపువమటకుం గోపమొంది (హరి. ఉ. VII. పు. 169); అనుగులకును బూజనీయులు (హరి. పూ. II.); అరిమదభేద నీకు నీవమాకసుఖంబులు మాకొకనాఁగ నోపరు నవు లెవ్వరున్ హరికథంబులు మాకొను నయ్య (భార. అర. IV); అంగపతి కెదిరించె (భార. VIII); మాపున నాక్షేయుల నరి (భార. అర. VII. 181); నాకుం బల్కుము (భార. V. i. 28); శత్రులోకమునకు సీవు నధ్యుండవుగావు (భార. అర. VII. 286); ఎందుండెలుగునె యుబ్జను నీకువాండు (భార. విరా. II. 204); కేలుం గోలను దెబ్బ (భార. ద్రో. III. 107; V. 219, 333; హరి. పూ. V. 210); ఏమి శేస్తినో కటకు నొక్క (భార. ద్రో. III. 199); మాకుల పుత్రునిం (భార. ఉ. IV. 266.)

తృతీయకు సప్తమి.

అనివారణన్ (భార. భీ. I. 255); సీమాన గాండివంబునాన దివ్యశరంబులాన (భార. ద్రో. II. 311; ఎగునన్ = ఉర్వతో (భాస్క. యు. 123); పడ్తాలన్ (భార. భీ. I. 256, 284; ద్రో. I. 14); ఒయ్యన (నిర్వ. IV. 3); కింకన్ (భాస్క. కిష్కి. 155); మూలుకోలం బొడచుచు (భార. అను. V. 371); భూవిభున్ గదవేయుచుంగ (నిర్వ. VII. 55); చెచ్చెరన్ (భార. అర. V. 77, 379); తివుటన్ (భాగ. IV. 12); మచ్చికన్ (భాగ. VIII. 89); రయంబు (భార. శాం. III. 62); వరుసన్ (భార. అర. V. 102): వర్తనన్ (భాగ. I. 62); వరుసన్ (భార. అర. V. 102), వర్తనన్ (భార. I. 62); రంకంగూరు (భాగ. III. 520); అనుగూరిరి (భార. శల్య. I. 110);— అర్మిలిన్ (భార. అను. V. 416); అతిమురిన్ (భార. ద్రో. I. 89; భీ. II. 71,88; వృషా. శత. 97); అలంతింబోదు (భార. ఉ. IV. 26); ఉరవడిన్ (భార. ద్రో. I. 156); ఒక్కయుమ్మడిన్ (హరి. పూ. VI. 37); కడిమిన్ (భార. భీ. II. 372); కను

లోపించునప్పుడు ద్రుతమునకు ద్విత్వమును, దానిపై నిత్వైత్వములును గలుగును. ఒకప్పుడాద్రుతము లోపించి పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘముకలుగును: మఱిన్ని, మఱీ. కావ్యములందు నకారద్విత్వ రూపములు లేవుగాని 'న్, ని'లు నిలుచుట గలదు. ద్రుతలోపమును బూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును గలిగిన రూపములును గావ్యములందు గలవు.

క. అనుజులకు నడ్డపడి యే,మిని జేయఁగ నీవుఁజూచి మెచ్చితి (ఉద్యో. II. 18)

క. తనకై కాదే మదినెల్లను గోరుటవినుము దాఁబ్రశయ మొందెన యే మిని (శల్య, I. 58.)

క. అ ట్లే,మిని బలుకకుండి (అశ్వ. II. 21).

శా. తల్లిందండ్రియు నన్నుఁగానని మనస్తాపంబునంబొక్కఁగా (మను. III. 98.)

మ. స్తవముల్ సేయు శ్రుతుల్ సమస్త జగదంతర్యామి విన్నీవ (మను II. 75).

ఉ. తండ్రివితల్లియుం బతివి-దైవమువున్ సఖివిన్ గురుండవున్ (భాగ. I. 252.)

తరళము. క్రోధవశాఖ్యయున్ సురసాఖ్యయుఁ సురభిన్ మునిన్ మొదలుగా (భాగ. VI. 256.)

ఏమీఁకొంక (భోజరా. VII. 75)

శా. వాలింగీలియు వాయుపుత్త్రుసరియే (నిర్వ. VII. 99.)

శా. ఏమింజేయకయున్నఁ గ్రొవ్వి యిట కేతెంచితే (నిర్వ.)

మ. చం, డికయంతర్హితయైన మాయయుమఱందిన్ నిద్ర మేల్కాంచు. (జైమిని. VIII. 116.)

ఉ. అదిన్, జెప్పెదనంచు (కళా. IV. 50.)

మ. మఱిం, దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేని (ప్రభా. I. 6.)

ఉ. మిక్కిలిం, గంటికినించువాని (పాండు. III. 61.)

మ. ఎచ్చోటికో, చని వెండిం జనుదెంచి (పాండు. V. 21.)

మిక్కిలిన్ (పాండు. V. 26.); ఉన్నట్టిదిన్ లేదు (పార్వ. 45); దక్కిన దింబలె (రామాభ్యు. V. 138); మఱిన్ (సమీ. I. 88; III. 158).

ఇట్లే కొన్నిసమస్తపదములలో మొదటిపదము తుదియచ్చు దీర్ఘమును, హ్రస్వమును గూడనగును. అట్టిస్థలములందు దీర్ఘము ద్రుతలోపమువలనఁ గలిగిన దనచ్చును.

కనిఁ (భార. ఆర V. 24), కరణిఁ, కైవడిఁ (భాస్క. సుం. 558), చిడిమ
డిఁ (రాజగో. శత. 14); చెయిదిఁ (భాస్క. యు. 1732); తరవారిఁ (హరి.
ఉ. X. 107); నెమ్మిఁ (భార. ఆర. IV. 250); నెఱిఁ (భార. ఉ. IV
114); పగిదిఁ (భాస్క. సుం. 558); పరిపాటిఁ (హరి. పూ. I. 196); పృథ
వడిఁ (భాస్క. యు. 678); (దాని) బడిఁ (హరి. పూ. VI. 78); (గోవుల
బడిఁ (హరి. పూ. VIII. 80); మాబడిఁ (హరి. ఉ. I. 25); బడిబడిఁ
(హరి. పూ. IX. 92); బలువిడిఁ (భార. ఆర. VI. 219); (వింటి) బలిమిఁ
(భార. ద్రో. III. 206); బల్విడిఁ (భార. ఆర. V. 391, 393; నిర్వ. I. 41
42; II. 85; III. 21); రాయిడిఁ (హరి. పూ. VI. 5); (శక్తి) లేమిడిఁ
(మాతృశ. 95); విచ్చలవిడిఁ (నిర్వ. I. 62); విన్కిఁ (భార. విరా. V.39
సంగడిఁ (భార. విరా. III. 166.)— అదటునఁ (భాస్క. యు. 1131
అన్నునఁ (భార. ఆర. V. 434); ఉక్కునఁ (భార. ఆర. IV. 303); ఉ
పాటునఁ (భాస్క. అర. II. 51.) పేరుబ్బునఁ (భార. ద్రో. I. 138), ఎ
నఁగొందుఁ గౌరవులనెల్లను (భార. విరా. IV. 19); ఏనుఁగున నేనుఁగువై
చు (భాస్క. యు.) ఏపునఁ (భాగ. IV. 328) ఒడికమునఁ (భార. ఆ
V. 306); క్రమమునఁ (భాస్క. సుం. 383); పొట్టక్రొవ్వునఁ (భాగ. V
281); గరువంబునఁ (భార. ఆర. V. 271); చాడ్పునఁ (భాగ. III. 82
మిడుతలతఱచునఁ (భాస్క. కిష్కి. 612); కులిశంబుతాఁకునఁ (భార. ద్రో
III. 62); తెలివునఁ (హరి. ఉ. VI. 165), తోడంటునఁ (సర్వే. శత. 4
భూమిదానమునను బోవు నక్కిడఁ (భార. శాం. I. 307); సిరిపట్టునఁ (భా
VI. 281); పరునునఁ (భార. ఆర. VII. 311); పుయిలోటమున మోముపు
గిలఁగ (భార. విరా. II. 70); పురుడునఁ (భార. ఆర. VI. 272); భీ.
130); బరవసమునఁ (భార. విరా. IV. 62); బిఱునునఁ (భాస్క. అర.
15), మెలపునఁ (భార. భీ. I. 93; ద్రో. I. 95); మెల్పునఁ (నిర్వ. VI.
VIII. 26. 38); వడువునఁ (భాస్క. సుం. 383), వినయంబునం గేలుమో
(భార. శాం. I. 385); సాకతమున నేలుదురు (భార. విరా. I. 298); సా
మునఁ (పాఠాం. సావనమునఁ) భాస్క. యు. 202;— సాత్యకి యలంతు
బోయెడివాఁడె (భార. ఉ. I. 268); అలంతులం బోయెడివాఁడుగాఁడు (భ
ద్రో. II. 104); అలంతులంబోవక (భార. విరా. II. 228); ఆసాసలఁ (భ
ఆర. VI. 327; భాస్క. యు. 521); ఆశాపాశంబులఁ గట్టువడినారు (నై
IV. 79); ఏ కొలఁదులఁ (హరి. పూ. I. 21); కఱదులమాటలఁ (హరి.
X. 252); కాళులఁ (భార. విరా. I. 78); తెపుళ్లఁ (భార. అను. V. 4
బిరుదుతనంబులఁ (భార. విరా. I. 95), విండులఁ (భార. ఆర. VI. 2

చ. కడకొను కత్తుదీధితు లెఁగాదిగఁ గన్గొను (ఆము. II. 50)

క. మల్లామడియగు మదనుఁడు (ఉ. హరి. V. 166).

శా. రోఁకాఁరోక్కము లిట్టి (కాశీ. III. 58.)

చ. ఒకానొక నిద్దురఁ గన్నుమోడ్చి (కాశీ. III. 99.)

చ. కకావికలౌమది నమ్మ చెల్లఁగా, యనుచు ...య - దాయదలై (కువల. II. 31.)

క. చెల్లాచెదరై యక్షులు, వెల్లగిలంబఱచిరి (నిర్వ. IV. 75).

క. అడ్డాదిడ్డాలు వలుకు - నంతటిలోనన్ (బసవ. పిడు.)

మ. రాఁ కాపోక గావించె (చంప్రూరా. V. 39.)

ఎగాదిగ (కువల. IV. 177. పారాశ. II. 77; దశా. 319; రాధా; II. 39; రాధికా. I. 127; శశాం. II. 77; సమీా. II. 154).

దిక్కాఁమొగములు (పారి. V. 37); వళావళి (బహు. II. 56). ఏత్వాతత్త్వాలు (బసవ. VII. 275); బటాబయలు (సారం. 112).

శేనా, తలా, అను నవ్యయములును నిట్లే యేర్పడియుండవచ్చును.

క. ఫూజల్, సేనాగా నొనరించిన, నానీలగళుండు మెచ్చునా. (ప్రభు.)

క. ఏలాసేనామాటలు, బాలా (బసవ. పిడు).

గీ. అదితలాయొక ముద్దెడు నారగించి (పరమ. IV. 236.)

ఉ. అందఱకుం దలాయొకటి - స్వార్థము గల్గుట దోఁపఁబల్కె (ప్రభా. V. 88.)

పదమధ్యాచ్చు లోపించి సమీపహల్లులగు ఱ, డ లకును, సంయోగము గలుగు నపు డా రెండింటికిని 'ళ్ల' ఆదేశమగును. ఒకప్పు డా సంయుక్తాక్షరము నకుఁ బూర్వమునసుండు ననుస్వారము లోపించును. ఇట్టి రూపములు గ్రామ్య ము లని కొంద ఱందురుగాని వానికిఁ గావ్యములందు ప్రయోగములు గలవు.

గీ. జరిగెనూఁడెను జాఱెను నుఱికివెళ్లె (ఆంధ్ర. మానవ.)

గీ. భావజుఁడు వెళ్లిపోయిన పాడు మేడపగిది (కళా. III. 83)

ఉ. ఒ, ళ్లారకమున్నవచ్చి యొకయంగన సూచె నరేంద్రచంద్రునిన్ (కవిక. I. 6).

సీ. నళ్లించు కళ్లెముల్ - ఘుళ్లనంగ (కృష్ణరా. వి. I. 53)

ఉ. వాకిలి వెళ్లి కల్లమాటాడదు (భాగ. VI. 27)

సీ. మళ్లువారును నిల్చి- త్రెళ్లువారు (భాగ. VI. 81)

అఱచట్లమూచి (హరి. ఉ. IX. 63); కురుపతి ప్రాణంబులం గలఁడే (భార. శల్య. II. 16).

బిసియుమునఁ = బిడేనఁ (యయా. పు. 17); శీర్షమునఁ=సీసమునఁ; సీసానఁబట్టి (భార.విరా. II. 15); కళ్యముల్ఁ=కళ్యాలఁ (భార.విరా. I. 95.)

చతుర్థికిఁ బ్రథమ.

నీరాకవార్చి = రాకకై (భార. శాం. VI. 582); నారాకవార్చి (భార. శాం. VI. 593);- ఇట్లే, సంధ్యవార్చు = సంధ్యాకాలముకొఱకు వేచియుండు; రాను రానర్థభేదము గలిగినది. సరిపతి కార్యమేఁగెన = కార్యమునకై (భాస్క. సుం. 50.); కాలంబువేచదము (భార. ఉ. I. 175).

చతుర్థికి ద్వితీయ.

వలసినపనిఁబంపుగు = పనికై (భాస్క. బాల. 416; కాలంబు వేచదము (భార. ఉ. I. 175.

చతుర్థికి షష్ఠి

వానికిఁ బూనివచ్చు (హరి. [illegible]. IX. 67; మూకింగా [illegible] [illegible] వలయు (భార. ఆర. V. 483) ఎవ్వారి చనుదెఁ (భార. భీ. I. 197; [illegible] నాకెత్తిపోయి (భార. భీ. I. 43; [illegible] [illegible] (భార. భీ. I. 157); అఁగుటకు = అఁగుటకొఱకు (భార. [illegible]. I. 50; ఏమి నాకార్య[illegible] (భాస్క. యు. 1813; ఖగేంద్రు [illegible] నా[illegible] బూని (భాస్క. అర. II. 369); ఎవ్వరికా[illegible]ంబు = ఎవ్వరికొఱకు (విష్ణు. I. 82; [illegible] కని పిల్వఁబంచిరఁ (భార. ఉ. I. 42; ఇయ్యెడ కేఁగ దేవలయు [illegible] బూని (భార. విరా. II. 40; నీవడ్డునిమా[illegible] నాకుఁ = నా[illegible] (భార. ద్రో. III. 296).

చతుర్థికి సప్తమి.

ఉపజీవితఁ = ఉపజీవించుట[illegible] (భార. శాం. I. 110).

పంచమికిఁ బ్రథమ.

తేరుడిగ్గి (నిర్వ. IX. 69).

పంచమికి ద్వితీయ.

ఎక్కడఁ వచ్చిరో (శకు. II. 70; పాదముఁడిగ్గి (శకు. VI. 135; విచ్చేయు మదిరిగర్భముఁ జెచ్చెర వెలువడు మహాత్మ (భాగ. VIII); అపా[illegible] ధర్మవితతి కెల్లను మేటి (భార. అర. V. 48); రాజులకెల్లనునెక్కుడు (భార. అను. V. 358); మముఁ జింతం బాపరాదో (భార. ఉ. III. 72) పరసి పెదలెన్ (భా. అను. I. 288); ఇట్టిదాని నిన్నేలపాపుదు (భార.అను. IV. 77).

గీ. త్రుళ్లి రాతును బడవైచి - మళ్లివచ్చు (రాధికా. II. 121)

సీ. ఒళ్లేల విఱిచెదే - యుజ్జ్వలాంగి (రా. వి. III. 115)

క. వెల్లింపఁ గాఁగఁ దగ, దుల్లంబున హితుఁడటంచు(రుక్మాం. III. 17)

మ. వె, ల్లిన రీతిం బడుఁ బ్రేలి మౌక్తికమణుల్ (వరాహ. IV. 35)

ఆ. వె. ఇల్లు, వెళ్లలేదటంచు - మెల్లన ముదుగులు, పాఱవిడుచు చుండు (వైజ. III. 93)

-'ట' అనునదియే భావార్థక ప్రత్యయము గాని, '-అడము' కాదనియు నది గ్రామ్యమనియుఁ గొందఱ యభిప్రాయము. 'అటము' 'అడము' అనునవి వ్యవహారమందే కాక కవులచేఁగూడ విశేషముగఁ బ్రయోగింపఁ బడి యున్నవి. ఉదాహరణములు:

సీ. కడవన్నె బొమ్మ చెక్కడపు చొక్కపుఁ గోళ్లు బగడంపునికరంపుఁ బట్టియలును (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 222)

సీ. తొలివేల్పురా ప్రతి-మల చక్కడపుగండ, వెండెంబు డాకాల-దండిజూప (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 43.)

సీ. నెలరాల మంచివన్నెలుమీఱఁ గట్టిన కట్టడమరుగునఁ గ్రాలుచుండ (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 23.)

గీ. దాని చక్కఁదనంబును దాని మెఱుఁగు, దానికట్టడపుంబని (ఉత్తర రామాయణము. పుట. 24)

సీ. త్రవ్వటంబులతతిఁ - ద్రవ్వటంబులువెట్టి, తగునట్టు కట్టు గుద్దలి గడించి (కళాపూర్ణోదయము. IV. 78).

గీ. మొదలఁ గాశీపురమునకు - ముట్టడముగ, సకల గృహములఁ దన మూర్తి సంగ్రహించె (కాశీఖండము. V. 301.)

ఆ. వె. మనసురాదునాకు - మానినీమణులార, ప్రేలడములు గట్టిపెట్టి రండు (చంద్రాంగద చరిత్రము. II. 104).

ఆ. వె. అటఁగుళిందుసేమ - మరయుచుఁ దండ్రి వ్రా, యడముఁజూచి భక్తి నందియుందు (జైమినీభారతము VIII. 82).

క. వెల్లువ ముట్టినపగిదిం, దల్లడమునఁ గూడఁ బారి (నిర్వచనోత్తర రామాయణము. IV. 94).

క. తఱచగుఁ జెనుసందడిలోఁ, నిఱుకటమునఁ బడ్డ నృపతి. (నైషధము IV. 124).

పంచమికిఁ దృతీయ.

పవనాత్మజుచేత వినఁబడ్డ (భార. భీ. II) ; మహాజనాలు అందరిచేత నున్ను క్రయంగొని (S.I.I. IV. 280); పడసెను ... పాన్వ్రతివల్లభుచేత ... జనపాలకుచేత (S. I. I. VI. 117); ఒదయభట్టోపాద్యులచేత బెట్టి కొన్న ... చేను (S. I. I. V. 136); మీ చేత నెఱుంగవలయు (నిర్వ. II. 51) నాచేత నిన్ను వినిన యపుడె పుత్తెంచె (భార. ఉ. IV. 280); చింనా దేవమ్మంగారిచేత సమర్పించిన (S. I. I. VI. 695); (భీష్మునకు) తనయుడు గలిగె భంగంబు శిఖండిచేత (భార. భీ. I); కౌంతేయులు నాచేనడం రెట్లు (భార. ద్రో. I. 71) మహిమచేత మెఱసి (భాగ. VI. 287 -నన్నయ: మహిమ మెఱసి); ఎవ్వరిచేత న్నగుబాటుదేక (ఉ. హరి. II.9 ఆ వనితయొప్పు లోకులచేత వినుట (దశ. కు. VI. 181) ద్రుమముతో బాసిన తీఁగఁబోలి (భాస్క. యు. 1930); కదుపుతో బాసిన కొదమజింకయ బోలె (భాస్క. యు. 2283); దాక్షాయణితోఁ బాసి (కాశీ. IV. 243).

పంచమికి షష్ఠి.

సకల దురితంబులకుఁ దొలఁగింతు నిన్ను (భార. భీ. I. 224); మనాపదలకుఁ బాపితి (హరి. ఉ. X. 255); ఆహవమహికిం దొలఁగెను (హరి. VIII. 130); కొలఁదికి నెక్కుడై (హరి. ఉ. III. 107); కొంకుగొలఁ మీఱె (భార. విరా. II. 106); ఆపదలకువిడుమడఁగాంచి (భార. విరా. 49); నీ వాహారంబు గొనక నిలువం దొడంగిన నాఁటికి నేఁ డాఱవు దినంబర (భార. శాం. VI. 568); రుద్రునకు నీవేమిటఁ దక్కువ (భార. ద్రో. I 25); (ఇది) బాంధవమునకు నీతికి బాహిరంబు (భార. ఉ. III. 216) వలుగులఁబడుటకు దుఃఖావేశము (భార. విరా. III. 50); పుణ్యలోకముల బాసి (భార. అర. V. 242); అహింస ధర్మవితతికెల్లను మేటి (భార. అర.V. (మనసును) అహంకారంబు పజ్జకుం బాపి (భార.అర.V. 3); సమరప్రదేశం కుఁదొలంగి (భార. అర. VI. 8); రణభూమికిం దొలంగి చనియె (భార. V. 401); ఆవ్వివాహంగంబు నాకుఁబెద్ద (భార. అర. IV. 364); రాజులకెల్ల నెక్కుడు (భార. అను. V. 353); భోజనంబు పెట్టు టెల్లపుణ్యములకుఁ (భార. అను. V. 33); అంతకు నీవలఁ (నిర్వ. VIII. 10); దానము లన్నిం భూదానం బెక్కుడు (భార. అను. II. 350), జాతికిం బెడఁబాపి (భార. అ I. 130); అహింస ధర్మవితతికెల్లను మేటి (భార. అర. V. 48); రాజుల కెల్ల నెక్కుడు (భార. అను. V. 353); చెఱకుఁబాపరా ? (భార. ఉ. II. 2(అంతకుముందఱ (నిర్వ. VI. 124); కుబేరుని వీటికిఁ బెద్ద (నిర్వ. I. 45); ఆ

సీ. పిలుపిచ్చువిద్యలు - వీకవన్నియలును జెలుచదనంబులుఁ - బ్రేలడములు కేరడంబులు సాళ-గింపులు కిల్బిషా, క్రీడనంబులు నడ -కించుటలును (పాండురంగ మహాత్మ్యము. III. 43).

సీ. గీ. తెచ్చుకోల్గొంకులును మోర-ద్రిప్పడమ్ము, లలరఁగేళిక కరుదెంచె నల్ల రంభ (పార్వతీపరిణయము. V. పుట. 98).

చ. ... కెంపుపొళ్లు చె, క్కడమున (పార్వతీపరిణయము. V. 104.)

గీ. ఎత్తినప్పుడు విడియుచో - నిఱుకటంపుఁ దెరువునందు (భారతము: సౌప్తికపర్వము. I. 25).

ఉ. ఇమ్మెయిన్, జావడమైనఁజూచి యిది చందము గాదని యంటిఁగాక (భారతము, ఉద్యోగపర్వము. III. 61).

చ. సతకడముల్ పురాణములు - సామెతలుం బరిహాసకంబు లింగితములు జారచారిణుల - కేళిచరిత్రముల న్వచింపుచున్. (హంసవింశతి.II.43.)

'ఉన్న, కల, న, వర్ణకంబులమీఁది తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు' అని చిన్నయసూరి. ఈ లక్షణము చాలదు. దీనివలన ఉత్తమపురుషము: 'వండినాను, వండినాము; మధ్యమపురుషము: వండినావు, వండినారు; నీవురాజు; మొదలగురూపములు సిద్ధింపవు. కాని, యిట్టిరూపములు వ్యవహారమునందును గ్రంథములందును గలవు. ఇట్లే 'కలుగు' ధాతువునుండి పై సూత్రమువలన గ్రంథములందు కానఁబడు 'కలాను, కలాము; కలావు, కలారలు, కలారు; కలాఁడు, కలారు' ననురూపములు సిద్ధింపవు.

క. బలువేమి చేతవేసరు, చెలికిం జిపిటంబులీయఁ జేకొని కృపతోఁ గలిమిచ్చినావు (అప్ప. IV. 411).

చ. అనితరవామలూరు జవనాంతర వాసముఁ జెందినావు (ఉ. రా. పు. 317.)

శా. ధీ, తిత్యాగం బొనరించినాననుడు నత్కీరుం డుమాజానికిన్ (కాళ. మా. III. 218.)

శా. అయ్యా యెక్కడనుండి యిక్కడకు లీలార్థంబు విచ్చేసినారు (కాళ. మా.)

ఆ. వె. చంచలింపకిట్టిసాహసకృత్యంబు, చేసినావుగాన(నిరంకు.IV.44.)

గీ. కోరి గోదావరీ మహాతీరమందుఁ బొలఁతుకలఁగూడి క్రీడకుఁ బోయినావె. (పట్టాభి. I. 15).

పంచచా. నరాధినాథ నన్నుఁబాసి - నావటంచు (పట్టాభి. V. 174).

దొలంగందొలె (భార. ద్రో. IV. 31); పసులు వులికిం బాఱు (భార. ద్రో. IV. 156); తుంగమకుటమునం జొచ్చిన మాతంగంబునను మిగిలి (భార. ద్రో. III. 101); విష్ణుండు వాసెం బోరికిఁ (భాస్క. యు. 1752); మము నీ యాపదకుం బాపి (భాస్క. యు. 629); వనరాశికి మిగిలెనని (భాస్క. యు. 278); విలువిద్యనొరులు నీకగ్గలముగ లేకుండ (భార. ఆది. V.); దుష్కృతము నీకుం దొలంగు (వరాహ. XII. 9); అరుగుదు భక్తజనాళితో వెడలి (బస. పు. 236, పం. 28); నూతిలో వెలువడం గోమలిం [illegible] (భార. ఆది. III).

[illegible] షష్ఠి.

నీ తెంచె నొకవాక్య మాకసమునఁ (భాస్క. అయో. 307); నేఁడావిరి [illegible]నఁ బాయఁబడెనో మనకుఁ (కాశీ. V. 43); (చిత్రాంబు) [illegible] వఱదవాఱ (భాగ. X). [illegible]ంబున బాఱు [illegible] మొదవార ముల [illegible] వుడమిఁదాఁక (రాఘు. V). [illegible] దొల్లి [illegible] చిన [illegible] గర్కోటకవిషంబుఁ గ్రక్కుచు [illegible] (భార. ఆది. III); [illegible]చ్చిన సంధ్యమంబున ననేకులు [illegible] వచ్చిరొ [illegible] వారి (కళా. II); వేఱొక [illegible]టిగాం వచ్చితినే (భార. శాం. IV. 440).

[illegible] సప్తమి

నీవిక్కడనె యెఱుఁగుదు వింటి (భాగ. కి. III. 46); నా ప్రతిజ్ఞలం దుర్లలితవాక్యంబుల్ సహింపంజాలఁ (భార. [illegible]. VII. 202); నా బాల్యం[illegible] గరుణసైఁపవలయు (భార. ఆది. VII. 383); [illegible]నములు సైచె (భార. [illegible] V. 334); వేఁటరాలెరి (వరాహ. II. 51); వేఁట[illegible] (భార. ఆర. IV. 3[illegible]); వేటవ్రాయునా[illegible] (భార. ఆర. VI. 163); [illegible] (భార. [illegible] IV. 257); [illegible]ముదుర్లభ[illegible] (భార. అను. I. 96); ఈ [illegible] నచ్చి (హరి. [illegible]. IV. 181); [illegible] (భార. స్త్రీ. II. 170); నీ తెరువేలవత్తు (భార. [illegible]. III. 57); [illegible] (భార. [illegible]. V. 149); ఇక్కడవచ్చి (భార. ఉ. VII. 101); నీ విక్కడనె యెఱుఁగుదు వింటి (భా. క. III. 46); [illegible]వ్రుంచు నచ్చుట సైరింపక (భార. ద్రో. IV. 279); ఉద్ధతి సైఁపక (భార. విరా. V. 105); మనము వచ్చినన్ని దినములు నలువుఁ డిచ్చోట (భార. విరా. I. 206); అజ్ఞమిగిలినచోటఁ (భార. విరా. I. 124); వేఱపొగత్త లానపడక (సర్వ. I. 35); లంక యానపడుట (నిర్వ. III. 94); క్రయముగాం గొంన (S. I. I. V. 155); కలువు లియ్యకొనుట (భార. విరా. I. 268); కృష్ణుఁడురాక (భార. ఉ. IV. 165); [illegible]దవుసిరి [illegible] నపడంగాదు (భార. ఉ. I. 316); యమలోకం జేఁగి (భాస్క. కిష్కి. 425); నాపని గాలి వ్రావడె (భాస్క. సుం. 71); వీఁడునికి పర్ణశాలతోఁ గ్రాటవుల్

గీ. నీవ తల్లి విదండ్రివి నీవగురువు (భాస్కర. రామా. బాలకాం.629).

శా. ఏయే దేశములన్వసించితిరి మీ - రేయే గిరుల్ సూచి నా
రేయే తీర్థములందు గ్రుంకిడితి రే - యేద్వీపముల్ మెట్టినా
రేయే పుణ్యవనాళిఁ ద్రిమ్మరితి రే - యే తోయధుల్ డాసినా
రాయాచోటులఁ గల్గువింతలు మహా - త్మా నాకెఱుంగింపవే.
(మనుచ. I. 68.)

ఉ. ఇటుసంగతులై చనుదెంచినారు మీ, రెల్లను (హరి. పూ. V. పుట 101).

గీ. అడవిలో గొల్లమందలయందు పెరిగినారు ... చీరలడుగునంతటి వారె మీరు (హరి. పూ. IX. పుట 205).

మ. దైత్యారికాఁ బోలు నీ,యనఁగాఁ కున్నఁగలావె యన్యులకు నీ యంచ త్ప్రభావోన్నతుల్ (ఉ. రా. పుట. 182).

మత్త. వారు నాథులు గాఁగలారని - వారికానతియిచ్చె (ప్రభా. IV. 15).

గీ. సకలమహిమలు నీదుపట్టికిని జేకుఱుం; గలా వంగలార్వఁ గురంగ నయన (సమీ. II. 171).

గీ. పావనిగలాఁడు (సమీ. IV. 40).

ఉండినాఁడ నగుటన్ (సమీ. VII. 35); కట్టినాఁడను (పాండు. IV. 106); లింగతనుఁడైన నన్ను (వరాహ. X. 69); నీలకంఠు డనఁదనకు. (వరాహ. X. 92); అర్థించినాను (దశావ. పు. 208; అహ. సం. పు. 10); అలసినాను (,, 315); చేసినాను (,, 213); పండినాను (,, 209); దాచిన దానను (కాశీ. IV. 105); పలికినాను (సమీ. III. 104); మఱచినాఁడ (ప్రభా. I. 73); మెచ్చినాఁడను (కవిక. II. 78); వచ్చినాను (ఉ. రా. పు. 60); దూపట్టినాను (శకుం. పరి. I. పు. 18); కొన్నాఁడను (వరాహ. VI. 20); పుట్టించినాఁడ (వరాహ. VI. 75); వెచ్చినాఁడను (వరాహ. II. 155); తెచ్చినాఁడను (వరాహ. II. 119; కాశీ. VIII. 244); పచ్చినాఁడను (కళా. III. 141); కావించినాను (ఉ. రా. పు. 145).

ఉన్నారము (కాశీ. V. 9; VI. 294; కళా. I. 181); మెచ్చినారము (కళా. కాశీ. V. 300; VI. 221; వరాహ. XII. 39); వండుచున్నారము (కాశీ. VIII. 136); కడపినారము(కాశీ.VIII. 148); నడచినాము (రంగారా. II. 171); వచ్చినారము (శకుం. పరి. II. పు. 22); చెప్పినారము (వరాహ. XII. 44); విన్నారము (కాశీ. I. 15).

(భాస్క. యు. 335). ఇందురాకకు (భార. శాం. VI. 564); గొంతి కూర్చు మనుమఁడు (భార. ద్రో. II. 236); నేఁడు పదినాళులు (భార. భీ. III. 363); పోయిరి క్రమ్మఱ నెక్కడేని (భార. ఉ. IV. 339); భవన్మందిరవాస మియ్యకొనినం గడతేఱు మదీయ వాంఛ (భార. విరా. III. 62); అక్కడ వాసి చనిమె (భార. అర. VI. 64); అటయేఁగి (భార. అర. V. 27); అది గర్భమై = దానికి (కాశీ. VI. 107); ఒడలిసుఖము లాసపడఁగరాదు (విష్ణుపు. VII. 372); నేఁ డేనాళ్లనుండి = నేఁటికి (పాండు IV. 153); ఇటవచ్చి (పాండు. IV. 61); కీడువలనుబాచి = వలనికి (పాండు. I. 147); వేఁటవచ్చి (శకుం. పరి. పు. 32); వేఁట యే నేల వచ్చితి (శకుం. పరి. II. 26); చెట్టొ కఁడుగాఁగ (మను. IV. 103); నేఁడు మూనాళ్లనుండి (మను. IV. 73); మీ రెక్కడవ్రాయెదరు (వరాహ. X. 81); తీర్థయాత్ర వ్రాయి (వరాహ. IX. 4). జయము రక్షకుండు శౌరికి (కవిలో. చిం.); పరిపంథి మదోన్మథనుఁడు రాముఁ కేనయే పృథివిం జిఱుదొరలు (సర్వ. సా. సం.); యుద్ధంబయ్యె రిపుభయద భుజుఁడు భీమున కపరిమితబలుండు గౌరవాధీశునకుఁ (భార. భీ. II); విద్యా రాజీవభవుండు మారయకు 'బుణ్యాచార భీమాంబకుం బుత్త్రుండు; ఖడ్గ వ్యాఘ్రమిమ్మంచుఁ గొండకు రావచ్చునె (మను. II); భుజాటోపభయంకరు డర్జును కోపానలము (భార. ఉ. I); పార్థివప్రాగ్రసరుండు ధర్మజునిపన్ను (భార. అర. VI).

షష్ఠికి ద్వితీయ.

అప్పరిపాటి నిన్ను మును వినుపించితి (భార. అను. IV. 186); నాకు నిర్ణెలుపనేల (భార. అర. VI. 184); ఎక్కడం దిరిగి (హరి. పూ. II. 44); ఎక్కడఁబోయెదు (భాస్క. సుం. 43); నీ వెక్కడఁబోయెదు (భాస్క. కి. 362); కట్టుము పట్టమతనిఁ (భార. ద్రో. I. 62); అవిభుం గట్టెదఁబట్టము (భార. విరా. I. 27); ఆ వంకఁబోఁడు (భాగ. VII. 117); నాచనసోము నెఱిఁగి (భాగ. VI. 11); దీనిసైరింపఁదగు (హరి. పూ. VII. 201; 'దీనికి అని నన్నయ); మిమ్ము నేల సహింతుఁ (హరి. పూ. VI. 162; 'మీకు' అని నన్నయ); దక్షిణదిక్కుఁ బోవఁగా (హరి. ఉ. I. 25); చన్నకడం జను (భార ఉ. IV. 178); అడవిఁబోయి (భార. అర. IV. 382); అయ్యుధిష్ఠిరు రాజ సూయంబు చిదురపాలిం బోల దీమఖంబు (భార. అర. VI. 90); సహించున నక మరుఁడు (భార. విరా. II. 296; 'నాకు' అని నన్నయ); వారియం దొక లోని చిదురపాలును బోలండు (భార. ఉ. II. 160); మమ్ముఁ గినియకుమ (భార. అను. I. 76); 'మాకు' అని నన్నయ); నన్ను సైఁచుమనఁ=నాకు (హరి పూ. V. 224); దానిసైఁపక (హరి. పూ. IV. 177); మనమునందు నతని

తలంచినావు (దశావ. పు. 87); చొచ్చినావు (దశావ పు. 295); పట్టినావు (పు. 296; సమీ. VI. 225); ప్రతిష్ఠించినాఁడవు (కాశీ. IV. 182); వీక్షింపుచున్నాఁడవు (కాశీ. VII. 73); కూడియున్నాఁడవు (కాశీ. VII. 73); తెచ్చినాఁడవు (కాశీ. VIII. 244); చేసినావు (సమీ. V. 176); వచ్చినావు (రంగారా. II. 171; ప్రభులిం. I. పు. 38; II. పు. 46; ఉ. రా. పు. 124, 37,23);నీవు కలవాఁడు(కాశీ. III. 47); ఎవ్వఁడురోరి (ఉ.హరి. III. 43);దుర్లభుఁడగు నీవు (పాండు. IV. 110); నీ వాదిభూతుఁడగుట (పాండు. II. 55); రాజవా నీవు యమధర్మరాజుగాని (రాధికా. II. 91); పెద్దవాఁ డవుదువు (రాధామా. I. పు. 12); ధురంధరుండై వెలుంగువాఁడవు (హరి. పూ. VII. పు.175); మడియించినావు (ప్రభులిం. పు. 102); కూర్చుకొన్నావు (ప్రభులిం. పు. 102); చెప్పినాఁడవు (కాశీ. I. 13); కైకొన్నావు (సమీ. VI. 44); తలఁచినావు (చెన్నబ. పు. 127). కమరినాఁడవు (ఉ. హరి. IV. 286); దాచినావు (ఉ. రా. పు. 104); మెచ్చినావు (ఉ. రా. పు. 140); పూనినావు (,, 141); వంచినావు (ఉషాక. III. 56); తెచ్చినాఁడవు (విష్ణుపు. VI. 79); మించినావు (ఉ. రా. పు. 53); హసించినావు (ఉ. రా. పు. 42); ఐనావు (ఉ.రా.పు. 42); రచియించినాఁడవు (శకుం. పరి. I పు. 4); ఆరాధించినాఁడవు (వరాహ. IX. 115); మెప్పించినాఁడవు, తెప్పించినాఁడవు, కల్పించినాఁడవు (వరాహ. XI. 54).

భూతమునం దుత్తమపురుషైకవచనమున 'తిని', మధ్యమ పురుషైకవచనమున 'తివి' అనునవి ధాతువు క్త్వార్థకరూపముపైఁ జేరును. వాని 'ని, వి' లు వైకల్పికముగ లోపించును. అప్పు డుత్తమ మధ్యమ పురుషైకవచనములం దొక్కటేరూపము నిలుచును. దానిపై 'ఏని' పదము చేరినచో 'తేని' అని యగును; ఇందలి తుది 'ని' వర్ణమొకప్పుడు లోపించును. అప్పుడు క్త్వార్థకరూపముపై 'తే' మాత్రము నిలుచును. వ్యవహారమునం దీ 'తే' రూప ముత్తమ మధ్యమ పురుషైకవచనములనుండి ప్రథమైకవచనరూపమునకును మూఁడుపురుషముల బహువచనరూపములకును వ్యాపించినది. చుకారాంత, యుకారాంత ధాతువులపై 'తే'చేరునప్పుడు చ,య,లుల సకారముగా వ్యవహారమున మాఱుచుండును. 'తే' ద్రుతప్రకృతికముగను, కళగనుగూడ వాడఁబడుచున్నది.

అంగజాస్త్రవృత్తము: ఆర్తవగిరివల్లే తే, నంగజాస్త్రవృత్తమంద గించున్. (అప్ప.)

క. అడిగితినంట లేకుంటే, యోడితినంట (ఉ. నై.)

క. తెమ్మని నే నగరపై చి- తే నీతఁడు (వేం. పంచ. I. 70).

గినియవలదు = అతనికి (భాస్క. యు. 2429); క్రూరంపుఁ జరితంబులను మిగిలి వర్తింతురు వారు నా మిచ్చుగాను=చరితంబులకు, నాకు (భార. శాం. V. 11); వెనుంబడుము (భార. విరా. II. 303), సహించునె నన్ను (భార. విరా. II. 104, 296); భూతిమయుఁడు మ్రొక్కెద (భాగ. I. 55); నిన్నేమి సెప్పుదు= నీకు (నిర్వ. V. 123); నాకు నిన్ను దెలుపనేల = నన్ను నీకు (భార. అర. VI. 184); ఎక్కడం డిరిగి (హరి. పూ. II. 44); నిద్రంబెడఁబాసి (ఉ. హరి. II. 97); లక్ష్మణకుమారునందు మిము నెల్ల మిగులు (భార. ఉ. IV. 224); ఇతఁడు మిము మెచ్చింపంగఁజాలుని (భార. విరా. II. 10); ఎక్కడ నేనియుం జను వాఁడు (కాశీ. IV. 107); జగదంబ నిన్ను నేమని చెప్పెను = నీకు (హరి. ఉ. VI. 175); నిన్వినుపించువేళ (ప్ర. భా. III. 94); అతని బలుకుల (పాండు. V. 6); అతనిఁ గరుణించి (పద్మపు. VII. 220); నిన్ను నొవ్వఁగ వచ్చుటకు (పద్మపు. VII. 81.)

షష్ఠికిఁ ద్వితీయ.

విధితో నెవ్వాఁడు జేస్సఁగలఁడు = 'విధికి' అని నన్నయ (భాస్క. అయో. 113); నేలతో వ్రేసి = నేలకుఁ బడునట్లు (భార. భీ. II.); నా తేజము నా బలంబును నీతో నెఱిఁగింతు (భాస్క. అర. II. 93); యమునిచే నగపడ్డ వీరి ప్రాణంబులు (భార. విరా. I. 183); నాచే నగపడియె కుమ్మరి నగభాండము (దశకు. X. 56); పురందరుతో నరుగుం డెనక్కెచ్చ = 'పురందరునకు' అని నన్నయ (ఉ. హరి. I. 44); వైరిచే నగపడనీక (ఉ. రా. V. పు. 84).

షష్ఠికిఁ బంచమి.

వీరి మాటలవలన సంశయము మానును (శకుం. పరి. II. పు. 31).

షష్ఠికి సప్తమి.

గదారణము వచ్చెం బెద్దగాలంబునకు (భార. ఉ. II. 218); నామీఁద కృపగలవు = 'నాకు' అని నన్నయ (హరి. పూ. VII. 89); చేడియయందు నధిక్షేపించి = చేడియకు (హరి. పూ. V. 229); (భీష్మునకు) తనయందు గలిగె భంగంబు శిఖండిచేత (భార. భీ. I); చిరకాలమున నుపార్జింపఁబడ్డ (నైష. III. 68); పార్థుని శిరమాటు నెలల కుర్వింద్రెల్లశకపియింది (శై. IV).

సప్తమికిఁ బ్రథమ.

గోకులమిల్లులు (హరి. పూ. V. 202); పొల్లియ్యుడుదు (భార. విరా. I. 78); ఇట్టి యవగాధపుఁ బొత్తు మనంగవచ్చునె (భార. విరా. III. 82); నిష్ఠమడుఁగు (భార. అను. III. 291); పొత్తు మనఁగవలయు (భార. శాం. III. 527); శరములు నెఱఁకులాడి (భార. అర. I); విహీనశౌచులు దీర్ఘము

శా. నిను నిల్లాలంచు నే నమ్మియుం,టే నీవిట్లు దురాశఁ జెందఁదగునే. (దశావ. పుట. 195.)

శా ... కన్నుఁగొనలం బ్రార్థించినం గూడదం,టే నెమ్మోములవంచి యున్స్మరనుచున్ (దశావ. 309).

క. పాలువిఱిగితే పెరుగగునే (వైజ. II. 101).

శా. ఈశాల యై, తే రామామణి యేది కానము (దశావ. 295).

శా ... దుర్యోధనుం, డై తేనేమి పృథా తనూభవవివాహంబు (పాంచా. 43.)

క ... వేళపాళలు, దెలియంగలవాఁడు దొరకి-తేవాసి (పార్వ. 26.)

క. నీతోడఁ జర్చసేయఁగఁ బో తే నామననుకొకటి పొడమినఁబొడమున్. (రాధామా. 8); ఉందురంటే ... దక్కదఁటంటె ... పోవునఁటంటె ... ఏలుమఁటంటె (రాధామా. 8); సీ. అల్లితేనే ... మీఁటితేనే ... పాడితేనే .. ఆడితేనే (రాధికా. పు. 14); ఇహమున్నహి పరమున్నహి యైతే; మిగిలినందులకైతే (రాధామా. I. పు. 13).

శా. నేనొల్లనం,టే లాలింపరె తల్లిదండ్రులు (శ్రీకాళ. శత. 52).

శా. ప్రతికర్మంబించుకే చేయఁగాఁ బోతే దోషముగాన (శ్రీకాళ. శత. 69).

క. మామిళ్లకాజ్ఞయైతే, కామిని గ్రుక్కిళ్లకాజ్ఞకలదే యెందున్ (రాధామా. III. పు. 52).

"ముజు పరంబగునపుడు కోశబ్దంబు కొనునకు బహుళంబుగా నగు" నని చిన్నయసూరి. "బహుళం బనుటచే దీనికి నొకానొకచో నతిచారంబని యెఱుంగునది" అని యాతఁడే చెప్పెను. అతిచార మనుటచేత నాతనికా రూపము లనిష్టములని స్ఫురించుచున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికాకారుఁడు ముజు పరంబగునపుడే కాక 'మిజీ, నుజీ' ప్రత్యయాది సమావేశమునందును నీయాదేశంబు కానంబడియెడి నని పై బాహుళకార్థమును వివరించి "అన్నునెవ్వతె కందుకో నలవిగాదుగా" (రాజశే. II). "అన్మద్వచ, శ్శ్రీదాంపత్యము నాక నాకయనుకో సిగ్గయ్యెడున్ (రాజశే. III). అను ప్రయోగముల నిచ్చినాఁడు. ఈ క్రింద మఱికొన్ని ప్రయోగములు చూపఁబడుచున్నవి.

చ. ... విధాత పాటలిమ మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయలేని యా, కొఱఁతయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరుకొల్పిన కైవడి (ఆము. II. 18.)

క. ఆకలియును నాఁకలియును, బైకో పై కొక్క వానిపై వైచిన (ఉ. నైష. 30.)

లాడనోపరు (భార. అర. II); మోము బాష్పజలపూరము గ్రమ్మఁగ (భార. శల్య I);ఎండి యవియుటయును నావమిడినఁ బగిలిపోవుటయును (భార. స్త్రీ. I.); భావంబుల్ భయముజ్జగించి చొరుఁడీ భవ్యాద్రిచా టందఱున్ (హరి. పూ. VII.) కనుఁగొంటిం బరమేష్ఠిఁదొట్టి సురసంఘం బేకతం బుండఁగన్ (హరి. పూ. V.); అదియున్ నేనుచ్చి (భాస్క. అర. II.) జనయిత్రి చిచ్చుటికిన దాదు లాబాలకునిఁ గొంతలంబునకుఁ గొనివచ్చి (జై. భార. VIII.); పంకము గొరిజ దిగఁబడి పఱవలేవు మన్ను లివ్వే రేగటిమన్నులందు (మను. IV.); ఆద్యుఁడు హిరణ్యగర్భునం దంతకంఠె (ఆము. III).

స ప్తమికి ద్వితీయ.

వెన్నడింబోయి (భాస్క. కిష్కి. 730);ఎవ్వరు నెక్కాలము నిట్టునేసి (భార. విరా. V. 247); ఎందునుండి వచ్చితివి (విష్ణుపు. II. 27); లంక గలకలంబుపుట్టె; మీనంబులు జలంబుల నుండు; బలిమిఁగొనిన ధనముఁ బ వేల యొంటెలఁబెటికి (భార. సభా. I.); శబ్దముల మంత్రమును మనుజు విప్రుండు సమధికత్వ భాజనములంద్రు (భార. ఆది. III).

సప్తమికిఁ దృతీయ.

కాముచేఁ జిక్కిన నెమ్మనంబు (భార. విరా. II. 23).

సప్తమికిఁ బంచమి.

విభునివలన నేరము లెన్నుదురు (శకుం. పరి. I. పు. 14); నీవల నాకుఁ బ్రేమ గలదు (శకుం. పరి. I. పు. 4); ఆ గుణంబులు వీనివలనఁ గా రావు (వరాహ. IX. 22).

సప్తమికి షష్ఠి.

ఆదిత్యులు పన్నిద్దఱకుఁ బెద్దవాఁడు = పన్నిద్దఱియందు (వరాహ. I 89); నట్టేటికి నెదురీదినగతి (వరాహ. II. 53); అవనికి డిగ్గిరి (కళా. III. 5 ధరణికి దిగివచ్చు (కళా. III. 7); ఇలకుడింప నుద్యోగించి (కళా. VI. 130 కోమలి నీ కనురక్త (భార. అర. II.); ఈ పాండిత్యము నీకుఁదక్క మ యొండేఁ గంటిమే (మను. II.); చిత్రమున రూపుంబోలె (భార. ఆ VII. 407); తోటకలిపురమునవారు (S. I. I. V. 1116); తూపుఁ పొలాన (S. I. I. V. 132); అందుల తామ్రశాసనాలు (S. I. I. IV 279); ఇందుల సంకీర్తనశాల (S. I. I. IV. 280); మొద.

గీ. ఏను ప్రార్థింపఁ గైకోక యిట్టివానిఁ గాని వరియింప నంటివి (కళా. VI. 49.)

సీ. సేవ సేయించుకోఁ జిత్తగింపఁడు సుమీ నాచేత శ్రీ విశ్వనాయకుండు (కాశీఖం. 122).

శా. పట్టుకో నుద్యోగించి (కాశీ. V. 149); చేయించుకోన్ (కాశీ. 160); ఊఁకో (కాశీ. VII. 173).

గీ. ధైర్య నిర్జితమందరాహార్య భార్య, తనయ యేలయ్య కైకోవు ధర్మబుద్ధి (కాశీఖం. VII 82).

శా. కుంతీ ద్రౌపదులం బ్రభావతి గనుం- గో నేఁగెదున్ (జైమిని) II. 104)

మ. ఇటఁ గైకోవయ్య విస్తారమా, కడనిల్వంగద వయ్య (దశావ. 22.)

క. నాతోడం, బోరాడ లేవు పోరా, కోరాయభయంబు, నిల్వుకోరా తనువున్. (దశావ. 92.)

మ. నిమేష వ్యాఖ్యఁ గైకోని దృక్సరసీజంబులు (నైష. V. 182.)

గీ. జవ్వనంబిచ్చి ముదిమిఁ గోఁజాల మనుచు (విష్ణు. VI. 177.)

శా. అర్కేందూపల రత్న నిర్మిత మహాహర్మ్యాగ్ర భాగంబులం దార్కోఁ దారక మండలంబుఁ గని ... (భీమ. III. 93.)

చ. కై, తగవున రత్నకుండల కదంబక ముందను వేఁడి పుచ్చుకోఁ దెగువ మనోభవుండు తియతియ్యని సింగిణి వింటి కొప్పునం దగిలిచె దక్షవాటి వనితాచికురంబులఁ బోలు సింజినిన్ (భీమ. V. 95.)

గీ. ...అష్ట దిశలుఁ, దాన కైకొని కైకోఁ డతండు సురల (హరవి.)

శా. ...దక్షనగరీ రామా సముత్తుంగ వ, క్షోజ ద్వంద్వ శిఖాంకుర స్ఫురణఁ గైకోన్ విఘ్నరా జర్మిలిన్ (హరవి.)

శా. కాముం జీరికిఁ గోక ... (హరవి.)

'ముజ్జు పరమగునపుడు కో శబ్దము కొనునకు బహుళముగా నగు; ముజ్జు పరంబగు నపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు మామిడియు నగు' నను బాల వ్యాకరణ సూత్రములచే 'చెప్పకో = చెప్ప కొనుము' మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. 'కో' పదాదేశము బహుళమనుట చేత నిట్టి రూపములు గలిగినవని చెప్ప వీలులేదు. ఇట్టి వానిలో 'ము'వర్ణక నిషేధమునకు లక్షణము లేదు.

సర్వనామ ప్రకరణము.

ద్రావిడభాషలలోని సర్వనామములను (1) యుష్మదస్మదర్థక సర్వనామములు (2) నిర్దేశార్థక సర్వనామములు (3) ఆత్మార్థక సర్వనామములు (4) సంబంధార్థక సర్వనామములు (5) ప్రశ్నార్థక సర్వనామములు (6) సాంఖ్యావాచకములు అని యాఱువర్గములుగా విభజింపవచ్చును. తెనుఁగునందలి యాయా సర్వనామముల కితరద్రావిడభాషలలోనివానితోడి సంబంధమును, ద్రావిడభాషలలోని సర్వనామములకు ఇండో - ఆర్యభాషలలోనివానితోడి సంబంధమును ఈ క్రింద సంగ్రహముగా చూపఁబడినది:—

i. నిర్దేశార్థక సర్వనామములు.

కాల్డువెల్లు వీనినిగూర్చి యెక్కువగాఁ జర్చించి యున్నాఁడుగావున వానివిషయమై ముందుగఁ జర్చించుట యుక్తము. వివిధద్రావిడభాషలలోని వాని రూపములు క్రిందిపట్టికలో నీయఁబడినవి.

		మ. ఏ.	మహతీ. ఏ	ఉభయ బ.	అమ. ఏ.	అమ. బ.
తమిళము	దూర	అవ్ - అన్	అవ్ - అళ్	అవ్ - అర్	అద్ - ఉ	అవ్ - అవ్ - ఐ.
	అంతిక	ఇవ్ - అన్	ఇవ్ - అళ్	ఇవ్ - అర్	ఇద్ - ఉ	ఇవ్ - ఇవ్ - ఐ.
		ఉవ్ - అన్.	ఉవ్ - అళ్	ఉవ్ - అర్	ఉద్ - ఉ	ఉవ్ - ఉవ్ - ఐ.
మళయాళము	దూర	అవ్ - అన్, ఓన్	అవ్ - అళ్, ఓళ్	అవ్ - అర్, ఓర్	అద్ - ఉ	అవ్ - అ.
	అంతిక	ఇవ్ - అన్	ఇవ్ - అళ్	ఇవ్ - అర్	ఇద్ - ఉ	ఇవ్ - అ.
కన్నడము	దూర	అవ్ - అను	అవ్ - అళు	అవ్ - అరు	అద్ - ఉ	అవ్ - ఉ.
	అంతిక	ఇవ్ - అను	ఇవ్ - అళు	ఇవ్ - అరు	ఇద్ - ఉ	ఇవ్ - ఉ.
		ఉవ్ - అను	ఉవ్ - అళు	ఉవ్ - అరు	ఉద్ - ఉ	ఉవ్ - ఉ.

ఇదిగో, అదిగో, వాఁడుగో, వీఁడుగో, ఇవిగో, అవిగో, వారుగో, వీరుగో, మున్నగు ప్రయోగములును గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును గాన్పించు చున్నవి. ఇట్టివానియందు 'కో' పదము కేవలావ్యయమైనది; 'కొను' ధాత్వర్థము మఱుఁగుపడినది. వీనిలో 'కొను', 'కో' అయిన పిదప ముజ్జు నిత్యముగ లోపించును. 'వీఁడుగో' కుమాఱుగ 'ఇడుగో' అను రూపము వ్యవహారమున నెల్లయెడల వ్యాపించినది. వాఁడుగో, వీఁడుగో, వారుగో, వీరుగో, అను రూపములు కేవల మాండలికములుగ నచ్చటచ్చట వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నవి.

యుకారాంత ధాతువులపై క్త్వార్థకే కారము చేరునప్పుడే కాక యితర సన్నివేశము లందును యకారమునకు సకార మాదేశముగ నిలుచును.

క. ఒక గిండిలో గళముఁ ద్రొట్టంగా, నా సవమును గడువడిగాఁ, బోను కొని యచటికిఁదాఁ బ్రమదమున వచ్చెన్ (కవిజన. చ. IV. 53.)

ఉ. సరసత్వము మీఱఁ జేరె నే, సుందరు డింపుతోడఁ గల- నుంబల నూదన భోగభాగ్యుఁడై (ద్రౌపదీ పరిణయము.)

ఉ. శ్రీసతి చన్నుఁ గ్రేవలను జెక్కుల నొక్కటఁ బత్త్రభంగముల్ వ్రాసుటకున్ విరించి నిట- లంబున నొక్కట భాగ్య వర్ణముల్ వ్రాసుట కున్ జతుర్భుజ విలాసముఁ బూనిన వేల్పు సత్కృపోల్లాస మెలర్పఁ బోసుచు శుభలక్షణుఁ గొప్పుల వల్లభూవరున్. (రాజరా. పు. 500.)

సీ. ఎన్ని జన్మము లెత్తి యేమేమి పుణ్యముల్ సేసుటనో (వీరనారాయణ. 17.)

క. రోసంబున వీ రిరువురు, భాసుర కమలాసనాఖ్య బాణంబులు తా మేసుట కుపక్రమింపఁగ, వ్యాస మహామౌని సింహుఁ డడ్డం బగుచున్. (శశి. పుట. 81.)

ఉభయ ప్రార్థనంబున ధాతువుపై 'దాము' 'తాము' లు వ్యవహారమునందును గ్రంథములందును జేరుట గలదు:

మ. ...ఓరీ నీకుఁ దోఁబుట్టువే, విన మేకైవడిఁ జావఁగల్గెఁ జెవుమా విందాము నిక్కంబుగాన్. (చెన్నబ. III. 119).

సీ. ...ముసరుఁ దేంట్లనుదోలి మధుపానములు సేయఁ గదలుదాము, పులిన దేశములందు పిలిచి బంతులుదీఱి యానందమయులమై యాడుదాము, శాశితా స్తంభసంకాశ దేశములందుఁ బుష్ప శయ్యలమీఁదఁ బొందుదాము, సరిజనము లందిశోతాము... తృప్తిఁ బొందుదాము. (పట్టాభి. III. 78).

మ. కోటలో,పల నిల్తామటు గానిచో (రంగారా. II. 181).

తుళు	దూర / అంతిక	ఆమ్ - ఎ	ఆళ్	ఆర్ (పూజ)	అవ్ - ఉ	ఎయ్ - ంలు.
		ఇమ్ - బ్ - ఎ	మోళ్ *ఉమ్.అళ్	మాకీళు*ఉమ-కుళు	ఇద్ద్ - ఉ	
		...	ఇమ్బళ్ - ఇమ్బాళ్	...	...	...
		...	...	..	ఉద్ద్ - ఉ	...
		...	...	...	...	ఇవ్ - ఇ.
		...	ఇమ్తే - ఓళు	...	...	...
		...	...	మ్ - ఏర్	...	...
				(* ఇమ్ - అర్)		
		...	...	ఇమ్బ్- ఏర్ (పూజ)	...	...
		మ. ఏ.	మహతి. ఏ.	ఉభయ. బ.	అమ. ఏ.	అమ. బ.
చెన్నరాజధాని లోని గోంది	దూర	ఓణ్డ్ - ఉ	అద్ద్ - ఉ	ఓర్ - ఉ	అద్ద్ - ఉ	అవ్ - ఉ.
	అంతిక	ఏణ్డ్ - ఉ	ఇద్ద్ - ఉ	ఏర్ - ఉ	ఇద్ద్ - ఉ	ఇవ్ - ఉ.
గోంది	దూర	ఓర్	అద్	ఓర్ - క్	అద్	అవ్; అఊ.
	అంతిక	ఏర్	ఇద్	ఏర్ - క్	ఇద్	ఇవ్; ఇఊ.
కూఈ	దూర	ఎ అజ్జు ఓ అజ్జు	ఏరి	ఏఅర్ - ఉ	ఏర్ - ఇ	ఏవ్ - ఇ.
	అంతిక	ఇ అజ్జు	ఇరి	ఇఅర్ - ఉ	ఇర్ - ఇ	ఇవ్ - ఇ.
తెలుఁగు	దూర	వాఁడు	అది	వారు =	అద్ - ఇ	అవ్ - ఇ.
		(*అవఁడు)		(*అవర్ - ఉ)		
	అంతిక	వీఁడు	ఇది	వీరు	ఇద్ - ఇ	ఇవ్ - ఇ.
		(*ఇవఁడు)		(* ఇవర్ - ఉ)		

గీ. హరిని గని రాధ 'యలయాట- లాడుదాము' (రాధికా. I. 57.)

సీ. గౌతమీ స్నానానఁ గడతేఱు దామంటె, మొనసి చన్నీళ్లలో మునుఁగలేను (నృ. శత. 8).

సీ. ఎగిరిపొయ్యే టందుకే యుపాయంబైనఁ జేయఁబోదా మంటె చేతఁగాదు. (నృ. శత. 41).

పగలు తీర్తమంచు (రామాభ్యు. I. 16).

చేసినది, పోయినది, మొదలగురూపములందలి నవర్ణము మీఁది యత్తునకు వ్యవహారమున లోపము గలుగును. 'ఉన్నది' అను క్రియారూపమందును 'న్న'యందలి ద్విత్వమును నత్తునులోపించును. ఇట్టిరూపములు కవిప్రయోగములందు గాన్పించుచున్నవి.

ఉ. కాననంబులో, ఘోటక మొక్కటుంది (పట్టాభి. IV. పుట III).

గీ. ప్రొద్దుపోయింది నుండని - బుజ్జగించి (భీమ.)

క. కొలిచింది రామచంద్రుని, దలఁచింది పరస్వరూప ధ్యానము సేయన్ వలచింది ముక్తిలలనను, నిలిచింది పురాకృతంబు నిజమని తెలుపన్. (రామస్తవరాజము.)

క. పలికింది వేదతుల్యము, చిలికిందికృపా రసంబు (రామస్తవరాజము.)

మ. కరినేలిందిహుళక్కి, ద్రౌపదికిఁ గోకల్ మెచ్చి యిచ్చింది దబ్బర కాకాసురునింగటాక్షమునఁ జేపట్టిం దబద్ధంబహో (దేవకీనందన శత. 100).

ఆ. పురుషుఁడెన్నిగతులఁ బుట్టింది మొదలుగ (వేమనశత. I. 118).

శా. రోసిం దేఁటిది రోఁత లేఁటివి మనోరోగస్థుఁడై దేహి తాఁ
బూసిం దేఁటిది పూఁత లేఁటివి మదాపూతంబు లీదేహముల్
మూసిం దేఁటిది మూఁత లేఁటివి సదామూఢత్వమే కాని తాఁ
జేసిం దేఁటిది చేఁత లేఁటివి వృథా శ్రీకాళహస్తీశ్వరా.

(శ్రీకాళ. శత. 71).

వ్యతిరేకక్త్వార్థకము లొకప్పుడు కావ్యములందు ద్రుతాంతములుగఁ గానఁబడుచున్నవి. వ్యవహారమునందును నిట్లే యున్నది.

క. ఆధారములే, కను సంతానచ్ఛేదంబున వ్రేలెదము (భార. ఆది. II. 139.)

క. కాఱడవిఁబఱచు మృగముల నూఱడకం దిగిచి (ఆది. IV. 18).

సీ. నురఁటిలేకనె వచ్చితి రదేమి పల్కన్న నురఁటిఁదెచ్చెదనని జరిగె నొకతె (ఉ. నై. V. 28).

పైఁ జూపిన రూపములలో ననేకముల యంతమున ఉకార మున్నది. అది ధాతుగతము కాదు; ఉచ్చారణ సౌకర్యమునకుఁ జేరినది.

ఇవిగాక (1) అ, ఇ, ఉ, అను నిర్దేశార్థక చిహ్నములు: ఉదా. తమిళము: అక్కుదిరెయ్ (ఆ గుఱ్ఱము); ఇమ్మనెయ్ (ఈ యిల్లు); ఉవ్వణి, మొద. (2) ఆ, ఈ, ఊ, ఏ, ఓ, అను నిర్దేశార్థక విశేషణములు: ఉదా. తెలుఁగు: ఆ గుఱ్ఱము; తుళు: ఈ పన; కుయ్: ఊ ములుక్; కూఈ: ఏ దేశ; ఓ కోగఞ్జ=ఆ పిల్లవాఁడు, మొద. అనువానిఁ గూర్చియు నీ సందర్భమున విచారింపవలెను.

దూరార్థమును దెలియఁజేయు నీ సర్వనామములందలి అవ్, అవ అను నవే మళయాళము, కూఈ, గోండి, చిన్నరాజభాని గోండి భాషలందు కొన్ని రూపములలో 'ఓ' గాను, తుళు భాషలో 'ఆ' గాను మాఱియున్నది. తుళు భాషయందలి ఈ 'ఆ' కారము ప్రథమేతర విభక్తులలోను, బహువచన మందును 'ఎయ్' గా మాఱుచున్నది. ఉదా. ఎయ్కు=వానికి; ఎయిరులు=వారు. కొన్ని తెలుఁగు రూపములలో (వాఁడు, వీఁడు, వారు, వీరు) అ, ఇ లు పదముల లోని తమ ప్రథమస్థానమును పోఁగొట్టుకొన్నవి. ఇట్లే తుళులోని (మోళ్, మేర్, మోకుళు) పదాదిన అ, కారోకారములును తమ ప్రథమస్థానమును పోఁగొట్టుకొన్నవి. తెలుఁగులోను, మన్రాను గోండిలోను ప్రథమావిభక్తి యందు (అది, అవి, ఇది, ఇవి, మొద.) పదాదిని అకారేకారములు నిలిచినను, ప్రథమేతర విభక్తులందు దాని యుచ్చారణము తమ స్థానమును గోల్పోయినవి (దాని, దీని, వాని, వీని, మొద.). తుళు భాషలో సర్వనామములందు కానిపించు మకారము ధాతుగతమైనది కాదు కాల్డువెల్లు తెలిపిన ట్లుచ్చారణ సౌకర్యమునకు వచ్చిన వకారమునకు మాఱురూపము గాదు.

అ, ఇ, ఉ, అను మూఁడు నిర్దేశార్థక వర్ణములలో 'అ' దూరపు వస్తువును, 'ఇ' దగ్గఱి వస్తువును దెలుపును. 'ఉ' అనునది రెంటికిని మధ్యనున్న వస్తువును దెలుపునని కిట్టెల్ మున్నగువా రూహించిరి. కాని, యా యా భాషల వ్యాకరణములను వ్రాసిన ప్రాచీనులు దాని కట్టి యర్థమును నిరూపించి యుండలేదు. ప్రాచీన తమిళమునందుగాని హళగన్నడమునందుగాని ప్రయోగములందు దానికట్టి యర్థములేదు. అది దూరపువస్తువునే తెలుపుచుండెను. తమిళమున 'ఉకుబర్' అనఁగా 'దూరపు ప్రక్క'; 'ఉగ్గు' అనఁగా 'ఎత్తైన', 'మీఁది' అని యర్థము; 'ఉప్పక్కమ్' అనఁగా 'వెనుక ప్రక్క', 'దూరముగా నున్నప్రక్క' అని యర్థము; 'ఉప్పాల్' అనఁగా 'దూరపుదిక్కు' అని యర్థము. తెనుఁగున 'ఉల్ల' అనునది దూరపు వస్తువును నిరూపించుట యందే ప్రాచీన వాఙ్మయమున క్వాచిత్కముగ వాడఁబడినది. నేఁడు తుళు

క. కాలు కదలింపలేకన్, వాలెము నడుగున నొడలనువైచి (కవిజనచ. చ.)

క. ఆచకనె యానతియ్యఁగఁ దోఁచదసాధ్యంబు కవనధోరణిపట్లన్.
(ప్రబం. పుట. 5.)

క. తడఁబడకంబోయి సావధానము గాఁగన్ (శివ. 41).

గీ. అంగజవ్యాధులను మాన్పకం గరంబు (సారం. II. 177).

క. ఏవలాడ వినలే,కను దేశభ్రమణవృత్తిఁ గైకొనిమఱియున్.
(హంస. III. 147).

(దశావ. పు.45.) ఉండకన్; (దశావ. పు115.) చేయకన్; (దశావ. పు 289) విడువకను; (,, 297.) ఓర్వకన్ (,, 303.) లేకనే.

ఇట్లే ద్రుతము కొన్ని కళలగు నవ్యయములపైఁ జేరి వానికర్థభేదములను గల్పించుచుండును. ఇట్టిద్రుతములు వ్యవహారమున లోపించి తమకుఁబూర్వ మందుండు నచ్చునకు దీర్ఘము గల్పించుచుండును.

క. క్రమ్మఱి, తిరుగన్, మఱిన్, మఱల ... పునఃపదంబున .. కివి యాఖ్యలగు. (ఆంధ్ర. మానవ. II. 61.)

ఉ. అంటినఁ గందు కెందళుకు లంగములం గలవాని మిక్కిలిన్, గంటికి నించువాని (పాండు. II. 61).

మ. విను మున్ శౌరికినొడి సంగమ మరు-ద్విద్వేషియెచ్చోటికో చని వెండిం జనుదెంచి (పాండు. V. 21).

కొన్నియెడల నీ ద్రుతము కళలగు సంపూర్ణక్రియా రూపములపై చేరి సముచ్చయ చిహ్నముగ నిలుచును.

క. కాదుంగూడ దటన్నను, వాదునకు న్వాదుమునన్ను (పరమ.V.66).

చ. జనక నిమేషముందడయ-సంగతిగాదును మాకు (ప్రభా. II. 50).

ఉ. వేళబమంచుఁ జేయ నొక-వీసముఁగల్గదు హింసతప్పదున్
(ప్రభా. III. 145).

ఏవార్థకమగు 'ఏ' పైఁగూడ వ్యవహారమున ద్రుతముచేరును; ఇట్టి ప్రయోగములును గావ్యములం దున్నవి:

క. వినుపించిన నింతేనా, యని యందఱునవ్వ (శుక. III. 121).

"అనుబంధప్రార్థనయో ర్ణా వ్యతిరేకాదికే చ చోః పః స్యాత్" అనుబంధప్రార్థనములందును ణిచ్చునందును, వ్యతిరేకాదిరూపములందును చువర్ణమునకును పవర్ణము వచ్చును అని ఆంధ్రశబ్దచింతామణి. "ఆగమాన్యచకా

భాషయందు తప్ప మఱి దేనియందును ఈ 'ఉ' కారము నిర్దేశార్థమున వాడుకయందు లేదు. అందైనను 'ఇందు', 'ఉందు' అనునవి 'ఇది' అన నర్థముననే వాడఁబడుచున్నది. 'ఇందు', 'ఉందు' లు తుళు భాషయం దేకా మున వాడుటను బట్టి 'ఉ' అనునది మధ్య ప్రదేశ సూచకము కాదనిే తెలియుచున్నది. దూరార్థ బోధకమయిన 'అవ' అనునది ఇండో-ఐరేనియన భాషలలోనిదనియు, అదియే పెర్షియనుభాషలో 'ఊ' గాను, ఉత్త హిందూస్థాన భాషలలో ఓ, ఊలుగాను మాఱినదనియు, ద్రావిడ భాష లోని హ్రస్వ 'ఉ'కారమునకును నట్లే యుత్పత్తిని చెప్పుకొనవలె ననియ తోఁచుచున్నది.

తమిళ వ్యాకరణమైన 'నన్నూలు' 13-వ శతాబ్దారంభమున పుట్టిన అందు "అ, ఇ, ఉ, ఎ"ల తర్వాత 'య, ప'లు వచ్చినయెడల 'వ' కా మాగమముగా వచ్చుననియు, నితర హల్లులు పరమైనయెడల నా హల్లుల ద్విత్వము కలుగుననియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఉదా:

అ + అణి = అవ్వణి; ఆ + వళై = అవ్వళై; ఆ + యానై = అయ్యా ఆ + కుదిరై = అక్కుదిరై; ఆ + మనై = అమ్మనై, మొద.

ఈ సూత్రము ననుసరించి అవన్, ఇవన్, ఉవన్, ఎవన్, అను స నామములను అ + వ్ + అన్; ఇ + వ్ + అన్; ఉ + వ్ + అన్; ఎ + వ్ అన్, అని విభజించుట యాచారమైనది. కాల్డ్వెలు ఈ విభాగమునే యన రించినాఁడు. కాని, నన్నూలునందే మఱియొకచోట అవ్, ఇవ్, ఉవ్, ఎ లు ప్రాతిపదికములుగ చెప్పఁబడినవి. దీని ననుసరించి ఆ + యానై అవ్యానై; ఇ + యానై = ఇవ్యానై; ఉ + యానై = ఉవ్యానై, అగు ఇట్లే అ, ఇ, ఉ, లకు పరుషాక్షరములు పరమైన యెడల 'ం' ఆద్యము మముగా వచ్చునని చెప్పఁబడియున్నది. దీనినిబట్టి అ + కుదిరై = అంకుది అగును. ఇట్లే అందు = అవ్ + తు; ఇందు = ఇవ్ + తు; ఉందు = ఉవ్ + యగును. కాఁబట్టి ఆద్యముతోఁ గూడిన రూపములే ప్రాచీనము లని అంకమ్, అంకేనమ్, ఎంకు అను ప్రాచీనరూపములు అక్కమ్, అక్కే ఎక్కు,లుగా మాఱినట్లే "అంకుదిరై" మొదలగు రూపములనుండి "అక దిరై" మొదలగు రూపములు పుట్టినవనియు, వ-కార మాగమాక్షర కాదనియు, అది ధాతుగతమే యనియు, అవ్, ఇవ్, ఉవ్, ఎవ్,లే ని వాచకములు గాని, అ, ఇ, ఉ, ఎ, లు కావనియు, అ, ఇ, ఉ, ఎ, లా సంపు రూపములందలి ప్రథమాక్షరములు మాత్ర మనియు, కావున అవన్, ఇవ ఉవన్, ఎవన్, లను అవ్ + అన్, ఇవ్ + అన్, ఉవ్ + అన్, ఎవ్ + అ అని విభజింపవలెననియు తేలుచున్నది. ఇట్లే, 'అదు, ఇదు, ఉదు, ఎదు'ల

రంబుల కద్విరు క్తంబులకు ముత్తుపరంబగునపుడు పవలగు." "ఆగమచకా రంబునకు నెఱనున్నమీఁది దానికిఁ దుక్కుపరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు" అని బాలవ్యాకరణము. పై సూత్రములవలన 'ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు, ఆకర్ణించుము, ఆకర్ణించుఁడు, ఆకర్ణించక్, ఆకర్ణించక, మొదలగు ప్రయోగములకు ప్రమాణము సిద్ధింపదు. కాని యట్టి రూపములు వ్యవహారమునను కావ్యములందును నున్నవి. ఉదాహరణములు:

సీ. ఇనసూనుఁడోట ధాత్రి నధార్మికులఁ దన్న నేర్చిన ట్లంఘ్రుల్ విదుర్చఁ దొడఁగె. (ఇందు. ప. II. 16).

ఉ. అంచితలీల భోజవసుధాధిపు డప్పుడ బాహ్యాసీమ నిర్మించఁగఁబంచె (ఇందు. ప. V. 69).

చ. నీవు వరింతువో వరిం, చవో యని యెన్నుచుం గుడిభుజం బదరన్ (ఇందు. ప. V. 165).

మ. ప్రబంధంబూని నిర్మించుటే, సరసత్వంబని ప్రాజ్ఞులార! నిరసించంబోకుఁడీ (ఉ. రా. I).

మ. కన్నయ్యా కాపట్య మెం,చఁడే? విన్నయ్యలు విశ్వసింపుదురె? యేసంబంధమున్లేని యీ నడి నావంటి లతాంగికిన్ విధి ఘటించం జెల్లునే? యక్కటా (ఉ రా. I).

మ. జనకుం జేరి కుమారి యేమియు గణిం-చ న్నేరకున్నంతటన్ (ఉ. రా. I).

సీ. శక్తిగర్భీకరిం - చకయుండెనా యరుంధతి నొక్కగతి నీడనంగ వచ్చు (ఉ. రా. I).

శా. సారంగంబువలెన్నిజాగతిఁ దలం-చన్ (ఉ. రా. I).

శా. వి, శ్వాసంబు ల్గనిపించ నేమియొనరిం-చన్నమ్ముఁబుట్టించినా, వో (ఉ. రా. I).

క. వ్యా, పించంగాచిన తరువులు, గాంచనతరువుల తెఱంగుఁ గైకొనె నచటన్. (ఉ. రా. I).

శా. శాపోక్తుల్ పచరింపకున్న నెదిరిం-చ న్రాదె (ఉ. రా. I).

శా. సారంగ ప్రమదా మహోన్నతిరహిం - చన్ (ఉ. రా. I).

గీ. ఏమి తప్పు లాచరించితినో యన్నియును క్షమి-యించుఁ డనుచు (ఉ. రా. I).

ఉ. మిమ్ము బో, ధించఁగ నేర్తురే యొరులు దేవరయానతి యిచ్చినట్లు కా, వించనొకింత నేర్తు (ఉ. రా. I).

సీ. చంచరీకము ఝుంక - రించ వెఱచు (కకుత్స్థ. I. 151).

అద్, ఇద్, ఉద్, ఎద్,లు ధాతుగతములు, కావున వాసిని అద్ + ఉ, ఇద్ + ఉ, ఉద్ + ఉ, ఎద్ + ఉ, అని విభజింపవలెను గాని అ + ద్ + ఉ, ఇ + ద్ + ఉ, ఉ + ద్ + ఉ, ఎ + ద్ + ఉ లు గ కాల్డువెల్లుచేసినట్లు విభజింపఁగూడదు.

సంస్కృతమున నిర్దేశార్థక సర్వనామములు.

సంస్కృతమున 'తద్, త్యద్' లు ప్రథమపురుషసర్వనామములుగను, నిర్దేశార్థక సర్వనామములుగను గూడ వాడఁబడును. ఇవిగాక అదస్, ఇదమ్, ఏతద్, అను అ, ఇ, ఏ, లు ఆదియందుగల నిర్దేశార్థక సర్వనామములును సంస్కృతమునఁ గలవు. 'అయమ్ (పుంలింగము)' ఇయమ్ (స్త్రీలింగము), ఇదమ్ (నపుంసకలింగము) అనునవి యాసన్నార్థమును గలిగినవి. వీని ప్రథమేతర విభక్తులందు అన-, ఇమ అనునవి ప్రాతిపదికములుగఁ గొన్నియెడలఁ గాన్పించుచుండును (అనేన, అనయా, అనయోః; ఇమా, ఇమే, ఇమా, ఇమాని.) 'అసౌ (పుం. స్త్రీ), అదస్' లు దూరార్థకములు. వీని ప్రథమేతర విభక్తులందు 'అమ్' ప్రాతిపదికముగాఁగల 'అము, అమూ, అమీ,' అను రూపములు కానవచ్చును. 'అవ' అనునది కూడ నతిప్రాచీనకాలమున దూరార్థక సర్వనామముగ ఋగ్వేదమున రెండు, మూఁడు స్థలముల షష్ఠీద్వివచనమునఁ గానవచ్చినది. 'అవ'కు రూపాంతరముగ 'అమ' అనునది అథర్వవేదమున 'అమోహమస్మి' అను ప్రయోగమున నొకసారి కానవచ్చినది.

ఐరేనియనుభాషలో నిర్దేశార్థక సర్వనామములు.

ఐరేనియను భాషలో (i) పుం. అఏత; స్త్రీ. అఏతా; నపుం. అఏతత్; (ii) పుం. ఇమ; అ; స్త్రీ. ఇమా. అ; నపుం. ఇమత్. ఇద్. (iii) పుం. అవ; స్త్రీ. అవా; నపుం. అవమ్, అవత్. వీనిలో i-వ వర్గములోనివి సంస్కృతములోని 'ఏతద్' వలెనే యున్నవి. ii-వ వర్గము ప్రథమేతరవిభక్తులలో ''అద్, ఇద్, అ, ఇ, ఇమ'' అను ప్రాతిపదికములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇవిగాక ప్రథమా, ద్వితీయా విభక్త్యేకవచనములలో నపుంసకలింగమున ''అద్, ఇద్, ఈద్''లును, నపుంసకలింగ ప్రథమా బహువచనమున 'ఈ, ఇమా' పుంలింగమున 'ఇమే,' స్త్రీలింగమున 'ఇమాఏ' అను రూపములును గాన్పించుచున్నవి. iii-వ వర్గము ప్రథమేతరవిభక్తి రూపములన్నియు 'అవ్' అను ప్రాతిపదికమునుండియే కలుగుచున్నవి. ప్రథమా బహువచనమున వీనికి 'అవే' అనురూపము కలుగును. 'అవ్' అను ప్రాతిపదికమునుండి యేర్పడిన అరూపములు తప్ప, తక్కిన యన్నిరూపములును కొన్ని వికారములతో ఐరేని

గీ. వెంచియొకచోట ననువై న - టించఁజాలు మించి యొకచోట విభువై ౘ - రించఁజాలు (కకుత్స్థ. II. 32).

చ. భీరులకెల్ల భీతిఁదీ, ర్చుము వెసఁబొమ్ము నమ్ము మను-చుంగదలెన్ (కళా. IV. 13).

క. ఊ, హించ నొక నాల్గుగడియలు, సంచారమువలయు (కళా. III. 60).

క. ఎవ్వారిని బో, రించని లక్షణమొకటి ద - రింపఁగ వశమే (కళా. II. 5).

గీ. ఆనల్వ్రాఁత ననుభ, వించకయె భువిలోనఁ దప్పించుకొనుట కేరి కైనను శక్యంబె (కవిజనచ. II. 27).

గీ. రఘునాథ ధరణివిభుఁడు, దరణినిభుఁడు ప్రతాపసంతతులవలన నంచు బుధలోకమెల్ల వ - ర్ణించమించు (కువల. I. 54).

ఆ-వె. కొంచెమనక చిత్త - గించవలయు (కృష్ణరా. II. 138).

గీ. మంచి దేవస్థలంబు వీ - క్షించ నెంచి (కృష్ణరా. IV. 134).

లయగ్రాహి. మించమణి ఘంటలు ర-హించఁ గటిచక్రములు (చంద్రభా. II. 108).

ఉ. గ, ద్దించఁగ నేమి గారణము - తెల్పఁగదోయి (చంద్రభా. III. 28)

శా. స్వామీ తావక భుక్తశేషము భుజిం-చంగల్గి (చెన్నబ.).

క. మంచిది, మీరీసతిఁ బో, షించుండని యొప్పగించి (దశా. IV).

క. ఓ, పంచశరాకృతి! మది లో, భించక యిటురమ్ము (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నిర్జరవల్లభుఁ డంత నెమ్మదిం, దోఁచక (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నిజేశుకోర్కి గా, వించఁగ నిశ్చయించి (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నుతిం, చంగల దేవతాపదవి - సాది (నిరంకు. II. 67).

సీ. పొంచుండి కోఁతి ని - ద్రుంచఁడేని (నీలా. I. 43).

సీ. ముసిఁడిమ్రానను బండ్లు పనమీఱఁ గల్గించి, యిఁచున కేల పుట్టిం చఁడయ్యె (నీలా. I. III).

గీ. కుడిభుజంబునఁ జక్రము - య్యెడమవలన శంఖమునుగాఁగ గురుఁడు గూ - ర్చంగవలయు (పద్మ. ఉ. ఖ. V. 34).

ఆ-వె. ఖలమైన కోటఁ గ, ట్టించవలయునని త - లంచినాఁడ (పరమ. V. 9).

సీ. తల్లిదండ్రులఁజాల, పఱచవై నంతోష - పఱచవై తి (పాండు. III. 36).

యను భాషయందును గాన్పించుచున్నవి. ఈ రూపము లన్నిటిలోను 'అ, ఇ
అవ్, అన్, ఇద్' అనునవి సంస్కృత, ఐరేనియను భాషలయందుండుటయే
కాక, ఇండో-జెర్మానికుయుగమునుండియు నున్నట్లు బ్రుగ్‌మన్ వ్రాసి
ఇండో-జెర్మానిక్ భాషల చరిత్రమువలనఁ దెలిసికొనవచ్చును. లాటిన
భాషలోని 'ఇద్', ఇంగ్లీషులోని 'ఇట్' అనునవికూడ ద్రావిడభాషలలోని
'ఇద్' తో సంబంధించిన వనుట స్పష్టము.

ఆధునిక పెర్షియనుభాష.

ప్రథమ పురుషైకవచనమున ఆధునిక పెర్షియను భాషలో 'అవ్'
అనునది నిర్దేశార్థక సర్వనామము. దీనిని 'ఊ' గా ఉచ్చరింతురు. దీని
ప్రాచీనరూపము 'ఊవ' = వాఁడు, ఆమె, అది. ఇది అవెస్తాభాషలోని 'అవ'కు
వికారము. ఆధునిక పెర్షియను 'ఊ; (ఓ)' = పజెందుభాష 'ఓ' = ప్రాచీ
పెర్షియను 'అవ.' ఆధునిక పెర్షియను 'ఈ' = పజెందుభాష 'ఓయ్' = ప్రాచీ
పెర్షియను 'అవ+హ్యా.' 'వై' అనునది 'అవ' 'ఓయ్' ల సమ్మేళనమువల
గలిగియుండవచ్చును. దీనికి బహువచనరూపము : "ఈ-షాన్. = వారు.

ప్రాచీన పెర్షియనులో 'ఇమ్' అను మఱియొక నిర్దేశార్థక సర్వనా
మున్నది. ఇది సంస్కృతములోని 'ఇమ' తో సంబంధించినది. 'రోజ్=వినుట
షప్ = రాత్రి; సాల్ = సంవత్సరము; కొన్నియెడల 'బార్ = కాలము' అన
శబ్దములకు పూర్వమందు వచ్చు 'ఈన్' అను పదమునకు బదులుగ 'ఇమ్
వచ్చుచుండును.

ఇవిగాక 'ఈ' (ప్రాచీనరూపము 'ఏ') అనునొక నిర్దేశార్థక విశేష
ముగూడ నాధునిక పెర్షియనునం దున్నది. దీనిని విశేష్యములకుఁ బూర
మందు ఏకవచనమందును, బహువచనమందునుగూడఁ జేర్పవచ్చును. ఇ
ప్రాచీనపెర్షియనులోని 'అవత' అనుదానినుండి కలిగినది.

అధునిక ఇండో-ఆర్యభాషలలో నిర్దేశార్థక సర్వనామములు.

	దూర	అంతిక
	ప్ర. ఏ.	ప్ర. ఏ.
హిందీ	ఉ, ఓ, వహ్	ఇ, ఇహ్, ఏ, ఏహ్, యహ్
పంజాబీ	ఉహ్	ఇహ్, ఏహ్.
సింధీ	ఊ, వహా, హూ	ఈ, హీ, హే.
గుజరాతీ	ఆ	ఏ
బంగాలీ	ఓ	ఏ

క. తోఁచినవగ రచియించెదఁ, దోఁచనిచోఁ జిలువకట్టు - దొరతోడై
వా యాఁచకనె యానతియ్యఁగఁ, తోఁచ దసాధ్యంబు కవన - ధోరణిపట్లన్. (ప్రబం.)

సీ. హెచ్చి చేపట్లకు వచ్చు నాతని విలో, కించి ప్రార్థనము గా - వించ
వలయు (ప్రబో.).

ఉ. కాంచన దీప్తిచేఁ బసిఁడి - గట్టు తెలుంగు నగళ్లకోట సూ, చిం
చఁగ (ప్రభా. V. 198).

మ. శారీరభా, జనయంత్రంబు ఘటించి దానిఁ దిరిగిం - చన్ యుక్తి
చింతించి (బసవ.).

శా. గ్రామ్య బ్రహ్మచారుల్ దువా, ళించన్ (బహు.).

గీ. నంచుకొంచు నోకించుక - దించఁబోక (బహు.).

సీ. అధిపుపై సుమనోమ - యాంబక వ్రాతంబు, నించ నల్లుని బ్రతి -
ష్ఠించ దేని (బహు. I. 46).

సీ. చంచలాకార ని - ర్జించఁదగు నె (భాను.).

ఆ. వె. నిశ్చ, యించలేక మోము - వంచినడచు (భాను. V. 244).

క. పంచగ్రహ మిహిరుని వ, ర్తించని లగ్నమున (రా. వి.).

శా. కుంతలశ్రేణి న, ర్తించన్ (రాజశే. II. 129).

సీ: మించివారాశి లం - ఘించఁగలఁడె (రాజశే, III. 24).

మ. శరణ న్వారలయాపదల్ పరిహరిం - చ న్రామఁ డుండంగ
(రామస్త.).

సీ. గోటిచేతను వీణె మీటితేనె సరా, కొంచక బా ల్గలు-గించవలదె
(రాధికా. III. 110).

గీ. చల్లకై వచ్చి ముంతఁదాఁ - చంగ నేల (రాధికా. II. 126).

మత్త. వ, ర్తించరాఁడని యింతినన్నుఁ బ్రతిజ్ఞ చేసిన నట్లు కావించఁ
బొల్పడినాఁడ (రుక్మాం.).

క. కొంచెపు విలుగొని న న్నొది, రించంగాలేవు (రుక్మాం.).

గీ. క్రౌంచు వెడవింటి జోదు జ - యించరాదు (వరా. IV. 18).

శా. స్థానాస్థాపిత రత్నరాజముహ - రించం దేరు డిగ్గ న్వడిన్ (వరా.).

గీ. ఇంచుకయులేదు సుమ్ము భా - వించ; సీ. ని, ద్రించమేల్కాని
విలో - కించ; గీ. నుతులు, గాంచునే దేవుఁడతనిఁ బూజించు మునుపు.

సీ. కోపించకు మంచూర - డించిమునులు (వరా.).

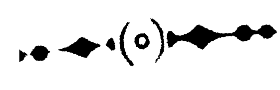
శా. శాఖాఫల, జ్వాల నావాఙ్ముఖమై తపంబు సవరిం-చన్నాఁగె (వసు.
III. 165).

అవెస్తాభాషలోని 'అవ' అను రూపము భారతీయార్యభాషలలో లేకుండినను, దాని వికారములైన 'ఓ, ఊ, ఉ'లు హిందూదేశార్యభాషలయందెల్లఁ గలవు. ఇవి యీ భాషలయందెల్ల దూరార్థనిర్దేశక సర్వనామములుగా నున్నవి.

వైదికభాషలలోని అ, ఇ, ఏ, లను నిర్దేశార్థకములలో 'అ' అను దానికొక్కటే స్వాతంత్ర్యప్రయోగము గలదైనను, అమూఁటికిని భారతీయార్య భాషలందు స్వాతంత్ర్యప్రయోగముగలదు.

ద్రావిడభాషలయందును నార్యభాషలయందును నిర్దేశార్థక సర్వనామములకుఁ గల సంబంధము.

ఈ క్రిందిపట్టికవలన ద్రావిడభాషలందును నార్యభాషలందును నిర్దేశార్థక సర్వనామములకుఁ గల సంబంధము స్పష్టపడఁగలదు.

ఉ. మంచు మునుంగు పూని లవ - మాత్రము పద్మిని మోముదమ్మి
దీ, పించమి (వసు. IV. 82).

గీ. కంచుకంబేల యింకఁ జా - లించరాదు (వసు. IV. 84).

శా. వినయాహ్లాదంబు లెంతే విజృం, భించన్ - భక్తి న్నిమ్న స్నేఁదు
ద, ర్శించన్ (విజయ. II. 65).

శా. శుభోదర్కంబు గావించ దీ, వించన్ (విజయ. II. 76).

ఉ. సై, రించునె ... గా, వించఁడె ..., దంచఁడె (విజయ. III. 59).

గీ. చూచి చెప్పితినని మీకుఁ - దోఁచవలదు (వేం. శ్వ.).

ఉ. సందుచూచి లం, కించఁగనోపు నీ పసిఁడిగిన్నియ (వైజ. IV. 109).

గీ. చూచినాఁడను నీ వింక దాఁచవలదు (శశాం. IV. 18).

మ. చపలాక్షీమణి నిన్వివాహ మొనరిం - చం గార్య మూహింపు
చున్ (శుక.).

గీ. మించి తగినట్టి బుద్ధి చె - ప్పించవచ్చు (శుక.).

సీ. శంకరహర, శబ్దంబు లుచ్చరిం - చంగవచ్చు (శుక.).

గీ. ఎంచిచూచిన మది విశ్వ-సించరాదు (పట్ట. IV. 116).

క. ఒక యింతియుఁ దానఁ జలిం, చక యున్నం గినిసి శంభు - సాధ
నుఁడు (సమీ. I. 171).

శా. సామర్థ్యం బొకయింత నీకుఁ గనుపిం - చం జేసితిన్ (సమీ.
III. 115).

మ. జవముం దేజము మించ నీ కిటుఘటిం - చం జెల్లెఁగాక (సమీ.
III. 180).

మ. జవసంచార మలంతి యానము గణిం - చన్ శక్యమే మారుతిన్
(సమీ. III. 190).

సీ. రవిపున, స్సంచార మొనయఁ గాం - క్షించఁడేని (సమీ. III. 194).

స్రగ్ధర. క, ల్పించన్ దన్గోరువారిన్ (సమీ. IV. 265).

మ. చను దేరం దృణలీలఁ బాదహతిఁ ద్రుం - చం దైత్యుఁ డత్యుద్ధతిన్
(సమీ. V. 30).

మ. శరవర్షంబునఁ బెక్కుతూఁపులు జనిం - చ న్మించి వీరత్వమున్
(సమీ. V. 68).

మ. సకల వ్యాప్తి రహించురూపు గనిపిం - చన్ విస్మయస్వాంతుఁడై
(సమీ. V. 97).

గీ. జఠరగోళంబునను వసిం-చకయమున్న (సమీ. VI. 26).

ఐరేనియను అవెస్తాభాష.		ఇండో- ఆర్యభాషలు వైదికభాష		ద్రావిడభాషలు.	
దూర	అంతిక	దూర	అంతిక	దూర	అంతిక
1. అద్	ఇద్	అద్-అస్	ఇద్-అమ్	అద్	ఇద్ (గోండి)
				అద్-ఇ	ఇద్-ఇ (తెలుఁగు
				అద్-ఉ	ఇద్-ఉ (తమిళ మళ. కన్నడ.)
2. అవ్	ఇమ్	అవ్ / అమ్	ఇమ్	అవ్	ఇవ్, తమి. గోండి.
				అవ్-ఐ	ఇవ్-ఐ (తమి.)
				అన్ద్-అ	ఇన్ద్-అ (తమి.)
				అవ్-ఆ	ఇవ్-అ (మళ.
				అవ్-ఉ	ఇవ్-ఉ (కన్న
				అవ్-ఉ	ఇన్ద్-ఉ, ఉన్ద్-... ఇమ్బ్-ఎ, ఇమ్బ్-ఎర... ఇమ్బ్-అళ్, ఇమ్బ్-ఆళ్ ఇమ్బ్-ఓళు, మేర్. (తుళు
				అవ్-ఇ ఇవ్-ఇ / అన్ద్-ఉ ఇన్ద్-ఉ	తెలుఁగు
3. అన్		అన్		అన్	(క్రియాప్రత్యయప... తమి.)
4. అ	ఇ	అ	ఇ	అ ఉ ఇ (తమి, తుళు, కన్నడ	
5. ఓ (ఏ. పహ్లావీ భాష)		ఆ, ఊ, ఓ.	ఈ	(1) సమాసములలో (ఆధునిక గోండి; కూఇ, మద్రాసుగోండి; మళ)	
ఊ	ఈ (ఆధునిక పెర్షియను)	ఊ	ఈ (ఆధునికార్యభాషలు)		

ఆ-వె. అనుచు మమ్ముఁ గనుచు - ననుచు మనంబున, మనుచు మునుచు వేఁడు - కొనుచునున్న (సమీ. III. 33).

లయగ్రాహి. అంచల రు - చించ కల యించుల కలంచి గమకించున్ (సానం. III).

క. తాలిమి, డించక ... తాఁ జలి,యించక; మ. దో, సము ను మ్మోందు నిరాపనిందలు గడిం - చన్ (సారం. III. 12); - సీ. అపకార మెప్డు త - లం చఁడయో యెంత మంచివాఁడు (సారం. III. 83); నన్ను నీ, డేర్చఁదలంచి (సారం. III. 185).

సహాయక క్రియయగు ఇచ్చు ధాతువు మధ్యమ పురుషమునందు వచ్చు 'మ్ము' లోపించి లుప్తమైన యిత్తునకు దీర్ఘమగును: కానీ, పోనీ, రానీ, మొద.

శా. నీతిం దానఁదలంచి చేయఁబనిగా - నీ కాకపోనీ (ఆము. IV. 214).

మ. .. పాదములొత్తి రమ్మనుట గానీ ... ఏఁగు దెమ్మనుట గానీ ... కన్నులు విచ్చి చూచుటయొకానీ (కళా. IV. 112).

ఉ. కావున రూపయౌవన వికస్వర గర్వ భయంబుచేతఁ గానీ, విభుఁ డిచ్చు మన్ననల - నెయ్యపుటాలసటంచు నమ్మికానీ, వినయాదు లేమఱక (కళా. VII. 94).

శా. నీ చెల్వం బిది నిక్క మట్లయినఁగానీ (కాళ. మా. II. 13).

మ. నిరవద్యస్థి భక్తితోఁడ ననుఁగానీ, శంభుఁగానీ, రమేశ్వరుఁగానీ గుఱి యించి (కాశీ.).

సీ. ...ఉపవాసముండనీ, ... దేవతార్చనము సేయంగనీ ... పుణ్య తీర్థంబు లాడనీ ... (కాశీ.).

క. ఎంత జడుఁడైనఁగానీ (నైష. VI. 23).

మ. నియతిం బాలికయెత్తుకాంచనముగా - నీ వెండిగానీ (పాండు. II. 87).

క. ఉత్తముఁడు సత్కర్మం, బులుగానీ దుష్కర్మంబులుగానీ హరికి నిచ్చి పొరయఁడు వానిన్ (వరాహ. II. 13).

క. తానెంత యెగసి పడినం, గానీ (రా. వి. III. 101).

'కొని' యనుక్త్వార్థకరూపము ధాతువు పల్లవించుట కుపయోగపడు నప్పుడు పదునాఱవ శతాబ్దమునుండియుఁ గావ్యములందు 'క' గ మాఱుచు వచ్చెను. వ్యవహారమునందును నిట్లే కలదు. 'కొని' 'క'గ మాఱునప్పుడు ధాతు వుతుది ఉకారము మాఱదు. ఒకప్పుడు 'క' కు మాఱుగ 'కు' కూడఁ గాన వచ్చును :

ఐరేనియను అవెస్తాభాష.	ఇండో-ఆర్యభాషలు వైదికభాష	ద్రావిడభాషలు.
		(2) స్వతంత్రనిర్దేశార్థక విశేషణములు.
		అ, ఇ (కన్న. తుళు, మల. కురుఖ్, తెలుగు.)
		ఆ, ఏ, ఓ (కూఇ)
		ఉ (బ్రాహుఈ)
		ఏ ఓ (బ్రాహుఈ.)

పై దానినిబట్టి ద్రావిడభాషలలోని నిర్దేశార్థక సర్వనామములు అవెస్తా, వైదిక, సంస్కృత, అనునిర్దేశ్య నామములలోని నిర్దేశార్థక సర్వనామములతో సంబంధము గలవని సామ్యదృష్టికి గోచరించుచున్నవి. ఇవి రెండు మూఁడు విధములైన నిర్దేశార్థకపదములు తెలుపుచున్నవి.

(i) అద్, ఇద్; అవ్, ఇవ్:

అవెస్తాభాషలో అత్, ఇత్, లును సంస్కృతమున 'అద్-అస్,' 'ఇద్-అమ్, లును నపుంసకలింగైకవచన రూపములు. ద్రావిడభాషలలో అద్, ఇద్; అద్-ఉ, ఇద్-ఉ; అది - తె, ఇది - తె - అనునవి కూడ నపుంసకలింగైకవచనరూపములే.

నపుంసకలింగ బహువచనమున అవెస్తాభాషలో 'అవే, ఇమా, ఇమ, ఈ, లును, సంస్కృతమున 'అమూని, ఇమాని, ఇమా' లును, ప్రాచీన పెర్షియనుభాషలో 'అవై, ఇమై' లును వచ్చును. నపుంసకలింగబహువచనమునకు ద్రావిడభాషలలో 'అవ్, ఇవ్' అను ప్రాతిపదికములను అవ్, ఇవ్; అవ్-ఐ, ఇవ్-ఐ; అవ్-ఇ, ఇవ్-ఇ; అవ్-ఉ, ఇవ్-ఉ — అనునవి గలవు.

నపుంసకలింగైకవచనమున 'ద' కారము ఉచ్చారణసౌకర్యార్థము విశారముగాదు; అది ధాతుగతమే. కావుననే తెనుఁగున పదాదిని కూడను 'ద'కారముగనే నిలిచినది: అది, దాని; ఇది, దీని, మొదలు. ఇట్లే నపుంసకలింగ బహువచనమున 'వ'కారము ధాతుగతమేకాని కాల్డువెల్లు చెప్పినట్లు ఆగమ వర్ణముకాదు.

అవెస్తాభాషలో అవ్, ఇమ్,లకు పుంస్త్రీ నపుంసకలింగ ప్రత్యయములను చేర్చుటవలన నాయా సర్వనామము లేర్పడును: పుం. అవ; స్త్రీ. అవా; నపుం.అవద్, అవమ్, పుం. ఇమ; స్త్రీ. ఇమా; నపుం. ఇమద్. ఇండో-ఆర్య-

అందుక (జైమిని. V. 116; శశాంక. V. 81); ఆక్రమించుక (ప్రబం. వేం. వి. 64); ఆదుక (రుక్మి. I.); ఇడుక (రుక్మి. ప. I. 82); ఈడ్చుక (రాజశే. II); ఉంచుక (రాధా. I. పుట. 10); ఊఁదుక (విజయ. I. 184); ఎక్కుక (అప్ప. IV. 316); ఎత్తుక (జైమిని. V. 62; భా. రా. I. 30; ,, II. 102); కట్టుక (దశా. 346; బసవ. పీడు. 78; బిల్హ; నృసిం. శత; సుమ. శత; జైమిని. IV; సుభ. III.); కఱచుక (హంస. I. 193); కొట్టుక (రాధికా.) ; గదుముక పట్చా. IV); చించుక (కాళ. మా); చీకిలించుక (కాశీ. III. 195); చుట్టుక (బసవ. పీడు. పుట. 118; జైమిని. VII; పట్చా. IV); చూఁచుక (నిరంకు. II. 58); చెప్పుక (రుక్మి. V); చేరుక (రుక్మి. IV); చేసుక (దశా. 93); తట్టుక (పార్వ. 16); తప్పించుక (సుమ. శత.); తార్చుక (రుక్మి. II); తీసుక (భాస్క. శత.); తెచ్చుక (ఉ. రా. I. 107; నిరంకు. II. 122); నాటుక (భాగ. V. ii. 145); పంచుక (కాళ. మా. I. 75); పట్టుక (ఆము. VI. 85; బిల్హ; భాగ; శకుంత. పుట. 80; నృసిం. శత. రుక్మి. III; అచ్చ. యు. కాం; రాజశే. III. ఆము. VI; ఆంధ్రభా. స్వర్గ. I); పుచ్చుక (దశా. 45. పుట); పెట్టుక (అప్ప. V. 91; ఉ. రా. I. 165; పట్టాభి. పుట. 45; రాధికా; వైజ. II, 10; శశి. పుట. 43; రుక్మి. V; పట్చా. I; హంస. V); పెఱుకుక (వరా. II. 174); పొంచుక (సానం. పు. 46); పొడుచుక (హంస. IV); మోఁకారించుక (కాళ. మా. IV. 73); మోఁచుక (ఆము. VI. 84); వంచుక (గంధ. 26); వేసుక (ఉ. రా. I. పుట. 10); వ్రచ్చుక (పంచ. సుహృ.); సంధించుక (పద్మ. ఉ. ఖ. III. 72).

ఈడ్చుకు (మార్క. 358); జీఱుక (సమీ. II. 44).

" చువర్ణంబుతోడి దుర్గకారంబు తకారంబగు, నిలుతురు, పిలుతురు, అడతురు, కడతురు, చింతురు, పెంతురు, పచింతురు, వచింతురు;—చేతురు, కోతురిత్యాదులసాధువులని యెఱుంగునది. "—బాలవ్యాకరణము. క్రియా పరి. సూ. 108.

ఈ లక్షణమునుబట్టి (1) నిలుచుదురు, చించుదురు, వచించుదురు మొదలయిన 'చుదురు' రూపములు, అనఁగా దేశ్యక్రియలలోని స్వార్థమందున్న చువర్ణమూ, ప్రేరణార్థమందున్న చువర్ణము, తత్సమ క్రియలయందలి 'ఇంచు' లోని చువర్ణములమీఁద 'దురు' రాఁగా కలిగిన రూపములును; (2) చేయు, కోయు, మొదలగు యుకారాంత క్రియల తద్ధర్మార్థక రూపములందు 'చేయుదురు, కోయుదురు' మున్నగు వానిలోని 'యుదు' కు మాఱుగ వచ్చిన 'తు' తోఁ గూడిన 'చేతును, చేతుము, చేతువు, చేతురు' మొదలగు రూపములును నసాధువు లగుచున్నవి.

గ్రాంథికభాషలలో వైదికకాలమున 'ఇమ్' అనుదాని పోలికను 'అమ్' అను నొక ప్రాతిపదికము చేరినది. 'అవ్' అనునది లోపించినది. లేదా, 'అవ్' లోని 'వ'కారము 'మ'కారముగా మారినదనియైనను జెప్పవచ్చును. ఇట్లే. తమిళము మొదలగు ద్రావిడభాషలలో అవ్, ఇవ్,లు సర్వనామముల ప్రాతిపదికములైనవి. ఉదా: అవ్-అన్; ఇవ్-అన్; అవ్-అళ్, ఇవ్-అళ్; అంందు, ఇంందు, మొద.

ఇండో-ఆర్యభాషలకును ద్రావిడభాషలకును నీరీతిగా నిర్దేశక సర్వనామముల విషయమున సంపూర్ణ సంబంధ మేర్పడినది. 'మ'కారమునకు మాఱుగ 'వ'కారము కనఁబడుట యొక భేద మనవచ్చునుగాని, ఆ 'మ'కారము తుళు భాషయందు కానవచ్చుచునేయున్నది.

(ii) అ, ఇ, ఉ, ఎ, ఆ, ఈ, ఊ, ఏ, ఓ:

అవెస్తా భాషలోని 'అవ' 'ఓ'గాను, 'ఇవ' 'ఈ'గాను ప్రాచీన పెర్షియను భాషయందే మాఱినవి. ఆధునికార్యభాషలందును నివి కాన్పించుచున్నవి. గోండీలో 'ఓర్', మద్రాసుగోండీలో 'ఓణ్డు';కూఈలో'ఓఅఞ్జు'అనునవి 'వాఁడు' అను నర్థమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఈ 'ఓ,యే' 'ఒ,ఊ, ఉ'లుగ మాఱినది. అ, ఆ, ఇ, ఈలు సర్వసాధారణముగ నన్నిద్రావిడభాషలయందును గాన్పించుచునే యున్నవి. 'ఏ' అనునది అవెస్తాలో 'ఎయ్‌త' గను ప్రాకృతమున 'ఏ' గను, కొన్ని యాధునికార్యభాషలలో 'ఏ'= గా కాన్పించుచున్నది.

(iii) అన్:—గ్రాంథికమగు తమిళభాషలో క్రియాప్రత్యయములందు 'అనన్, అనళ్, అన్ఱు, అనర్, అన' అనునవి 'ఇరున్దవన్, ఇరున్దవళ్ మొదలగు రూపములందువలెనే ఏర్పడుచున్నవి. అవన్, అవళ్ లకు, 'అవ్' ప్రాతిపదికమైనట్లే, వీనికి 'అన్' అనునది ప్రాతిపదికము.

(iv) త:—తెలుఁగు: అతఁడు, ఆతఁడు, అతను, ఆతను; ఇతఁడు ఈతఁడు, ఇతను, ఈతను; కన్నడము: ఆతమ్, ఈతమ్, ఊతమ్; తుద: అతవ్, ఇతమ్—ఈ రూపములలోని 'త' వర్ణము సంస్కృత ప్రాతిపదికము 'ఏత' అవెస్తా ప్రాతిపదికము 'ఎయ్త' అనువానిలోని 'త' వర్ణము ననుసరించి యున్నది.

ద్రావిడభాషలలో ప్రశ్నార్థకసర్వనామము.

ముఖ్యములయిన ద్రావిడభాషలలోని ప్రశ్నార్థకసర్వనామము లీక్రింది పట్టికలో చూపఁబడినవి.

(i) వీనిలో మొదటి తెగకుఁ జేరిన రూపములకు విన్నకోట పెద్దన్న లక్షణముచేసి సాధుత్వమును గల్పించియున్నాఁడు.

క. తుద బహువచనమునకు నిం, పుదురును నింతురునునయ్యెఁ బుడమి యెడల నిం, చుదురును గలుగుఁ బ్రయోగాస్పదములు దేశీయసరణిఁ జనుఁ దెలియంగన్."

నన్నయ తిక్కనాది ప్రాచీనకవు లీ 'చుదురు' రూపములను వాడ లేదు. అరణ్యపర్వము II. 255 లో మాత్రము "ఏమేమ మున్న బూజిం పుదుము రుద్రు - నిందని వేడ్క" నని యున్నదిగాని, వ్రాఁతప్రతులలో "ఏమేము మున్న బూజింతుము రుద్రుని - నిందనివేడ్క" నని, యున్నది. నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్యలు రచించిన వరాహపురాణ రచనమునాఁటికి 'చుదురు, పుదురు' రూపములు గ్రంథములలోనికి వచ్చినవి.

గీ. రూపమునునైన తనువు లా - ర్యులు వచింపు, దురు వరుస మూఁడటంచు నం - దుల (వరాహ. VII. 110).

గీ. వేదమార్గ రహస్యైక వేత్తలైన, భూనిలింపో త్తములు యజిం - పుదురు బ్రహ్మ (వరాహ. X. 76).

సీ. అచట జాంబూనదం - బను పైఁడిఁ జేసిన, తొడవులు ధరియింపు - దురు దివిజులు (వరాహ. X. 119).

'-ంచు' అంతమందుగల ధాతువులపై ప్రథమా తద్ధర్మక బహువచన క్రియాప్రత్యయముగ 'దురు' చేర్చునప్పుడు 'చు' కు పత్వము రాదని కొందఱి యభిప్రాయము. కాని, గ్రంథములందు ప్రయోగము లున్నవి.

ఆశ్రయింపుదును (విష్ణుపు. I. 204); అనుభవింపుదురు (శకుం. పరి. III. పు. 59); ఒనరింపుదును (విష్ణుపు. II. 136); వసియింపుదున్ (పాండు. II. 224); చలియింపుదునే (వరాహ. III. 36); ఇతని చెయ్యెల్ల మున్న వీక్షింపుదున్ (కళా. III. 89); పూజింపుదుము (వరాహ. V. 54); సన్నుతింపుదున్ (ఉ. రా. పు. 124).

వసియింపుదువు (విష్ణుపు. II. 317); ఆచరింపుదువు (ఉ. రా. పు. 135); సృజియింపుదువు (వరాహ. II. 33); సమయింపుదువు (వరాహ. II. 33)

ఘటియింపుదురు (ఉ. రా. పు. 132); బడలింపుదురు (ఉ. రా. పు. 140); కావింపుదురు (వరాహ. V. 54); జన్మింపుదురు (విష్ణుపు. II. 317); ఆపాదింపుదురు (విష్ణుపు. VI. 186); వినుతింపుదురు (ఉ. రా. పు. 118); నుతియింపుదురు (పాండు. V. 279); సుఖింపుదురు (పా. II. 146); వసింపు, దురు వరుస మూఁడ - టంచు నం - దుల నధర్మ (వరాహ. VII. 110).

ఒనర్పుదురు (పాండు. V. 292).

ద్రావిడ భాషలనుండి యిండో - ఆర్యభాష లెరవు తెచ్చుకొన్నవని స్టెన్‌కోనో ప్రభృతులు తెలుపు ప్రత్యయములను గూర్చి విచారించినచో నా ప్రత్యయము లిండో - ఆర్యభాషలయందు మొదటనుండియు నున్నవే కాని, ద్రావిడభాషలనుండి యెరవు తెచ్చుకొన్నవి కావని స్పష్టము కాఁగలదు. ఈ క్రింద ప్రథమైకవచన మహత్ప్రత్యయములు చూపఁబడినవి:—

ద్రావిడ భాషలు.	ద్రావిడ ప్రత్యయములు	ఆర్య రూపములు	ఆర్యభాషలు.	ద్రావిడప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికములు
తమిళము, మళయాళము	అవన్	భవాన్	వేదము	అవన్
కన్నడము	అవను			
హళగన్నడము, బడగ	అవమ్	భవమ్	అర్ధమాగధి	అవనమ్
తెలుఁగు	వాఁడు, వాణ్డు	భవన్తో	పాలి	వాని
మద్రాసుగోండి, గోండి	ఓణ్డు, ఒర్	భవన్తు	అపభ్రంశము	ఓ, ఒ
కూఇ	ఏఅఞ్జు, ఒఞ్జు	బరస్, [illegible]	అవెస్తా	ఏ అన
తుళు	ఆయె	ద్రావ, [illegible]	అవెస్తా	

పై రూపములను బట్టి చూడఁగా హళగన్నడమందలి 'అవమ్' అనునది మాగధీ, అర్ధమాగధీ ప్రాకృతములలోని 'భవమ్' ను బోలియున్నదనియు, జైన, బౌద్ధమతముల ప్రోత్సాహములచే నట్టిరూపము వెలసెననియు, తమిళ మండలి 'అవన్' అనునది వైదికరూపమగు 'భవన్త్స'లోని 'త్స' లోపింపఁగా మిగిలిన 'భవన్' అను రూపమును బోలియున్నదనియు, బ్రాహ్మణమత ప్రోద్బల మీప్రత్యయవిషయమునఁ గానవచ్చుచున్నదనియు తెలియనగును. అట్లే, తెలుఁగు, మద్రాసుగోండీ భాషలలోని మహత్ప్రత్యయము పాలి, అపభ్రంశ భాషలయందలి 'భవన్తో,' 'భవన్తు'ల నుండి యేర్పడినది. కూఇ-భాష లోని 'ఞు' రూపము 'ణు' నకు తాలవ్యరూపమనియైనను, శేదా, అవెస్తా భాషలోని 'బరస్' వంటి రూపముగలిగిన యొక నష్టప్రాకృతమునుండి

(ii) చేతురు, కోతురు.

ఉత్తరాంధ్ర కవులందఱును 'చేతురు, కోతురు' వంటి రూపములను వాడియున్నారు. గణపవరపు వేంకటకవి తన "సర్వలక్షణశిరోమణి" లో నీ రూపములకు లక్షణమును జెప్పియున్నాఁడు:

క. చూతము, చూతమ్మనఁగాఁ, ద్రోతును ద్రోయుదును నాఁగ దోరువు దోరియనన్, నేతును నేరుతుననఁగన్, జేతును, జేయుదును నాఁగఁజెలుం వొందుహరీ."

కొన్ని ప్రయోగములు.

గీ. సారె పద్యంపుఁ బలుకపైఁ జమురుప్రాతు, నెప్పుడును బెద్దపలక పొక్కత్తఁజేతు. (హంస. III. 142).

ఉ. కొండలు పిండిసేతుమొ మొగుల్తెరు వ్రక్కటఁ మ్రింగివైతుమో (అచ్చ. రా. పు. 72).

మ. అన్యు లెవ్వరు గన్నం దను నిందసేతురను భావం బెంతయుం బూనఁడో (అహ. సంక్ర. పు. 52).

చ. కటకట ! మోసపోతిఁగదె ... ఏమిసేతునే (చెన్నబ. III. 86).

సీ. కుసుమము ల్గోతుమా - ముసరుఁదేంట్లను దోలి, మధుపానములు సేయఁ గదలుదాము ... సరిజనములంది కోతాము ... (పట్టా. రా. పు. 78).

చ. ఏ, మని తలపోతు నట్టి శుభగాకృతి నే మఱవంగ నేర్తునే (భోజ. I. 65).

గీ. కడమనడతలు దెలుతముగాక యనుచు (శుక. పు. 105).

గీ. ఖలుల జిహ్వలు గోతురు - కాలభటులు (శేషధ. III. 42).

క. పరిఘంబులచేఁ, దోలూడఁ దీతు రొక్కని (సానం. పు. 26).

సీ. వేమరుఁ జట్రాత వేతు రొకని ... కొసరి యంగంబులఁ గోతు రొకని (సానం. పు. 26).

శా. ఏమిసేతు మనుచు న్నిర్విణ్ణతం జెంద (ఉ. రా. పు. 85).

క. అవివేకులు గాంతుసేతు రపయశమునకున్ (ఉ. రా. పు. 228).

ఆ. నుతులు సేతునెపుడు నతులిత సంస్కృత పటు కవిత్వగరిమ పట్టువడఁగ (కృష్ణరా. I. 10).

గీ. చేరి చుంబించి మోహింపఁ జేతురనిన (నైష. V. 68).

ఉ. దయ్యమ యేమిసేతునని తల్లడమందుచు (భోజ. III. 218.)

ఇంకను నూర్లకొలఁది ప్రయోగములు గలవు.

దోఁతురు (కళా. I. 123); రా, చూతువు (ఉ. హరి. I. 45).

వచ్చినదనియైనను జెప్పవలెను. '-అన్స్' రూపము సంస్కృతములోని 'విద్వాంస్' మొదలగువానియందు గానవచ్చుచునే యున్నది.

తుళుభాషలోని ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమగు 'ఆయె' అనునదియు నొక నష్టప్రాకృతమునుండి వచ్చినదనియైనను, లేదా, ఇందలి తుది 'ఎ' కారము మాగధిభాషనుండి కలిగిన దనియైనను చెప్పవలెను. మాగధీ ప్రాకృతమున ప్రథమైకవచన ప్రత్యయముగ 'ఏ' వచ్చును. ఈ క్రింది శ్వేతాంబరజైనుల వాక్యమును జూడుఁడు.

శే భగవం మహావీరే మహామాహనే
సం. స భగవాన్ మహావీరో మహాబ్రాహ్మణః
తెనుఁగు: ఆ భగవంతుఁడు మహావీరుఁడు మహాబ్రాహ్మణుఁడు

ప్రథమైకవచనమున 'ఏ' ప్రత్యయము తుళుభాషయందును, కన్నడమునకు మాండలికభాషయగు కోతభాషయందును విస్తారముగఁ గాన్పించుచున్నది. ఈ 'ఏ' ప్రత్యయమును, హళగన్నడ, బడగభాషలలో ప్రథమైకవచన మహత్ప్రత్యయములందలి 'మ్' అనునదియు మాగధీ ప్రాకృతమునుండి కలిగిన వనుటకు సందేహము లేదు.

గోండీభాషలో ప్రథమైకవచనమున 'ఒఱ్' కానవచ్చుచున్నది. ఇందలి రేఫము బహువచనబోధకమనియు, నారూపమే యేకవచనమున వాడుకలోనికి వచ్చెననియు స్టెన్‌కోనో పండితుని యభిప్రాయము. ఇది సరియైనదిగ తోఁచదు. ఈ రేఫము ప్రథమైకవచనమున మాత్రము కానవచ్చుచున్నది. తక్కిన విభక్తుల యేకవచనములందు 'ఒన్' అనునది ప్రాతిపదికముగ నున్నది. ఇట్లే, నిర్దేశార్థక సర్వనామమగు 'ఏర్,' ప్రశ్నార్థక సర్వనామమగు 'బోర్' అను గోండీరూపములందు ప్రథమైకవచనమున రేఫముండి, ప్రథమేతర విభక్తులందు వానికి 'ఏన్,' 'బోన్' అనునవి ప్రాతిపదికము లగుచున్నవి. ఇట్లే, గోండీ 'తమ్ముర్' = తమ్ముఁడు అనుదానికి ప్రథమేతర విభక్త్యేకవచనమున 'తమ్మున్' అను రూపము గలుగుచున్నది. దీనినిబట్టి పై రూపములందలి రేఫము బహువచన బోధకము కాదని చెప్పవచ్చును. అది తెనుఁగునందలి 'ఁడ్'='ఱ్'='ర్' అని నిర్వచింపవచ్చును.

తెలుఁగు: 'ణ్డు' ప్రత్యయము ఇండో - ఆర్యభాషలోని 'న్తు' యొక్క వికారము.

పైని వివరించిన మహత్ప్రత్యయములలో తెనుఁగునఁగల 'ణ్డు', 'ఁడు' ప్రత్యయములు సంస్కృతమునందలి 'న్త' ప్రత్యయముతో సరిపోవుచున్నవి. తమిళకన్నడములలోని దంత్య త, ద, లు తెనుఁగున మూర్ధన్య ట, డ, లుగ గానవచ్చును. చూడుఁడు—

'-ంచు' అంతమందుగల ధాతువులయందలి 'చు' వర్ణమున కాదేశ ముగ 'పు' వర్ణము చేరి కలిగిన కృదూపములును గ్రామ్యము లని కొందఱు పండితుల యభిప్రాయము. ఇది సరికాదు. గ్రంథములందు ప్రయోగము లున్నవి.

క. అనుదినము వేయుఁ దిరుముడి
కిని మృష్టాన్నముల నారగింపు లిడక యా
యన భుజియింపఁడు మున్నుగ ... ... (పరమయోగి విలాసము
IV. 143).

చుకారాంత యుకారాంత ధాతువులపై 'త' వర్ణము చేరి వ్యవహార మందనేక క్రియారూపము లున్నవి. వానిని లాక్షణికులు గ్రామ్యములుగ బరిగణించినను గవులు దమ గ్రంథములందు వాడక విడువలేదు.

శా. దస్త్రాలున్ మసిబుఱ్ఱలున్ గలములున్ దార్కొన్న చింతంబళుల్
పుస్తుల్ గారెడు దుస్తులున్ జెమట కంపుంగొట్టు నీర్కావులున్
అస్తవ్యస్తపుఁ గన్నడంబులు భయంబై తోఁచు గడ్డంబులున్
వస్తా చూస్తిమి రోస్తిమిన్ బలుకులన్ వ్యాపారులం గూ్రరులన్.
(శ్రీనాథుని చాటుధార).

ఉ. భావ మహానుభావ కడు - భాగ్యముసేసితి విల్లువెళ్లి నీ
వేవగ వశ్యవిద్య ఘటి - యించితో, యేళకునాన వస్తివ్రా
భూవలయంబు లోపలను - బోఁడిమిఁ జెందిన మోహనాంగియే
లా వలపించి మోహము చె - లంగఁగఁ జేసితి చూచినంతటన్.
(ప్రభులింగలీల, పుట. 13.)

క. తను విస్తిని మన సిస్తిని, ధన మిస్తినటంచు నాడఁదగునా యింకా
తను ధనము లేడగలిగెను, పనుపడ నీకిదియు భక్తిపాటియె బసవా.
(ప్రభులింగలీల, పుట. 54.)

మ. అలయింతప్పుడె యిల్లుదూరి, సతులన్ హాస్యంబుగానవ్వి, వా
రలవెన్నల్దిని, జారచోరతతి ధూ - ర్తస్వామివై, నేడు నా
చెలులే పిల్వఁగ నెమ్మి రావలసి వ - స్తే నేరికిం జుల్కనో
చలమేలయ్య మహాత్మ నీదుదయ కృ - ష్ణా! యాపదుద్ధారకా.
(రామస్తవరాజము, 20:)

చ. తపములనెన్ని చేసితినో - దానము లెన్ని తలంచి యిస్తినో
జపములనెన్ని సల్పితినో - సద్వ్రత యాగములెన్ని చేస్తినో.
(పట్టాభిరామాయణము, పుట. 41.)

గ్రాంథిక తమిళము	కన్నడము	తెలుఁగు.
కున్ఱు		కొండ
ఒన్ఱు	ఒందు	ఒండు
ఎన్ఱు		ఎండ
ఇన్ఱు		నాఁడు = దినము
ఎన్ఱేన్	ఎందెను	అంటిని
తిన్ఱేన్	తిందెను	తింటిని
పుఱ్ఱు	హుత్తు	పుట్ట
శుఱ్ఱు	సుత్తు	చుట్టు

ఈ క్రిందివానిలో తెనుఁగునఁగల-'ండ' సంస్కృతమందలి 'న్త' కు సరిపోవుచున్నది:

i. మధ్యమపురుష క్రియలలోని -అండు, -ఉండు: రండు, వినుండు. - చూ. సం. ఆగచ్ఛ - అన్తు, శృణ్వ - అంతు.

ii. మానార్థక '-ఎదు' ప్రత్యయము:— ఉదా. మూసెదు, మానెదు-చూ. వైదిక ప్రత్యయము '-యన్త్': ఇయన్త్, కియన్త్, మొద.

iii. -వంటి = పోలిన = మావంటి, అలవంటి. -చూ. వైదికరూపములు: 'మావన్త్' = నావంటి; 'త్వావన్త్' = నీవంటి, మొద.

iv. అంద = సమీపము; సం. అన్త; అంతిక; అంతేవాసి, మొద.

v. పెండు; సం. పఞ్చన్; ప్రా. పంచ.

ద్రావిడభాషలలో మహత్ప్రత్యయము.

ద్రావిడభాషలలో మహత్ప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమున నొక్కొక్క-దానిలో నొకొక్కటిగ నున్నట్లు కాన్పించుచున్నను, ప్రథమపురుష సర్వనామము లందు 'న'కార మన్నిభాషలయందును స్పష్టముగఁ గనఁబడుచున్నది. ఉదా. తమిళము: అవన్ ; హళెగన్నడము: అవన్ ; తెలుఁగు: వాని; కోయ: ఓన్ ; కుఇ: ఒఅన్ . వీని యన్నిటికిని సరిపోవు నిండో-ఆర్య చిహ్నములు గలవు. ఈ యార్యరూపములందు 'న్త' అను సంయుక్తహల్లు కనఁబడుచున్నవి. ఇది ఇండో - జెర్మానికభాషావస్థలోనిది; కాలక్రమమున దానికి వివిధరూపభేదములు గలిగినవి. ఈ 'న్త' గల రూపములు ఇండో - ఆర్యభాషలలో (1) వర్తమాన, తద్ధర్మ, భవిష్యదర్థకములగు 'అన్త్' 'స్యన్త్' అనున వంతమందు గల క్రియాజన్య విశేషణములందును (2) భూతార్థమున 'వన్త్' అంతిమందుగల క్రియాజన్య విశేషణములు (3) మతుప్ప్రత్యయాంత శబ్దములు—వీనిలో గానవచ్చును. ఈ శబ్దము లన్నియు బలవద్రూపము లనియు, బలహీన రూపము

క. తోఁచినది మనవిచేస్తిమి, చూచి కటాక్షింపవలయు సుందరమూర్తీ.

(పట్టాభి రామాయణము, పుట. 75.)

క. వస్తాఁడు నీలభూపతి, తెస్తాఁడు ధనంబు నీక - తి ప్రమదముగా
నిస్తాఁడు విరహవేదనఁ, జస్తాఁడా నమ్ము మదిని - సంశయమేలా.

(చంద్రలేఖా విలాపము, పుట. 78.)

ఎదను, ఎదము,-ఎదవు, -ఎదరు, అంతమందుగల క్రియారూపములు వ్యవహారమునందు -ఏను, -ఏము, -ఏవు, -ఏరు, లుగా మాఱినవి. ప్రథమ పురుషైక వచనమునందు '-ఎదఁడు' రూపమును గల్పించికొని వ్యవహారమున దానిని 'ఏడు'గఁ గూడ మార్చుదురు. ఇట్టి రూపములు సూక్ష్మార్థ సంఘటన మునకు భాష కత్యావశ్యకములు. వానిని గ్రాంథికములుచేసి వాడినచో నుద్దిష్టార్థము సరిగ స్ఫురింపదు. ఈ సూక్ష్మార్థభేదమును విడనాడలేక కవులా వ్యావహారిక రూపములను దమ గ్రంథములందు వాడి యున్నారు.

i. తప్పక యాపని జరుగును.

శా. ఔనౌనే వెలయాలనా యిటులనీ - వాడన్, బళా, చాలు, పో
పో నవ్వే రెవరైన విన్న ...(దశావతార చరిత్రము 218).

ii. ఇట్లు చేయవచ్చును.

చ. నవ్వులు పచరించినట్లు చన-వుల్ నెరపే వది మంచిమాటగాదు ... (రంగరాట్ఛందస్సు. II. 169.)

ఉ. రా, గిల్ల మయూరపింఛ మడి-గే వని పెన్నెరు లంటనిచ్చు ... (రాధామాధవ సంవాదము. I. పుట. 5.)

iii. అట్లు చేయవచ్చును. కాని చేయకూడదు.

చ. చెలి కలనైన నన్ను మఱ-చేవు సుమీ యెవరెన్ని చెప్పినన్. (రాధామాధవసంవాదము. III. పుట. 55.)

iv. వర్తమానార్థ బోధకము.

ఉ. ఏమి చూ, దేవని నవ్వుచుం బయట-చేఁ దడియొత్తి ... (రాధామాధవసంవాదము I. పుట. 3.)

v. తద్ధర్మార్థబోధకము.

మ. మమ్మును గన్నమ్మ యిదేటిబుద్ధి వలదే-మ్రొక్కేము నీకాళ్లకున్. (పార్వతీపరిణయము.)

మ. మముం జంపఁజూచినఁ జచ్చేమని పల్కినారు (రంగరాట్ఛందస్సు II. 245.)

లనియు రెండువిధములుగ నుండును. బలవద్రూపములు 'న' కార సహితము లుగను (బలవాన్, బలవన్తౌ, బలవన్తః; బలవన్తమ్, బలవన్తౌ); బలహీనరూపములు 'న' కార రహితములుగను (బలవత్, బలవతీ, బలవంతి) నుండును. అందు పుంలింగరూపములు ప్రథమావిభక్తి మూఁడు వచనములందును ద్వితీయావిభక్త్యేక, ద్వివచనములందును బలవంతముగ నుండును; తక్కిన విభక్తులు బలహీనములు. నపుంసక లింగమున 'న' కారము ప్రథమ, సంబోధన ప్రథమ, ద్వితీయల బహువచన రూపములందు మాత్రము బలవద్రూపములు కానగును. ఇతర విభక్తులయందును, వచనములందును నవి బలహీనము లగును. దీని స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచన రూపములు నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచన రూపములకు 'ఈ' చేర్చుటవలన నేర్పడును. అప్పు డవి ఈ-కారాంత స్త్రీ లింగ శబ్దములవలె విభక్తి ప్రత్యయములను పొందును.

సంస్కృతమున పుంలింగ ప్రథమైకవచనమున న-కారాంతములయిన రూపములు—ద్యుతిమాన్, బలవాన్; విద్వాన్; బలీయాన్; భరన్; వృధన్; భరిష్యన్— అను రీతిగనుండును. ద్రావిడభాషలయందలి ప్రథమైకవచన న-కార మీ ఇండో-ఆర్య రూపముల పోలికను దాల్చినవని చెప్పవచ్చును.

ఈ యూహ కొక యాక్షేపణము రావచ్చును. "సంస్కృతములో లింగము వస్తువుల జాతినిబట్టి కాక, శబ్దముల యంతముఁబట్టి యుండును. సింహ, వృక్ష, మనుష్య, దారాః, అనున వన్నియు సంస్కృతమున పుంలింగములే. కాని, యవి ద్రావిడభాషలలో కొన్ని మహద్వాచకములును గొన్ని యమహద్వాచకములు నగును. 'న్' అనునది ద్రావిడభాషలలో నిండో-ఆర్య భాషలయందు న-కారము చేరు సందర్భములం దెల్ల చేరదు. కావున, సంస్కృతములోని 'అన్' ప్రత్యయమునకును ద్రావిడభాషలలోని దానికిని నే సంబంధమును లేదు" అని యెవరైన ననవచ్చును. కాని, దీనికి సమాధానము లేకపోలేదు. తమిళమున నిప్పుడు అన్నంతశబ్దములు మహద్వాచకములుగ గాన్పించుచున్నవి గాని, మొదటినుండియు నవి యట్లు లేవనుటకు నిదర్శనములు గలవు. తొల్కాప్పియము (శొల్లదిగారమ్: పిఱప్పు 49)లో తొమ్మిది యమహచ్ఛబ్దములందు మాత్రము తుది న-కారము మకారముగ మాఱదని చెప్పబడియున్నది. నన్నూలు (121 సూత్రము) నందు తమిళభాషలో యమహద్వాచకముల తుది మకారమునకు బదులుగ న-కారము జేర్పవచ్చు కొన్ని శబ్దములు గలవని చెప్పఁబడినది. ఈ రెంటిని జేర్చి సమాలోచించినచోఁ దమిళమునఁ బ్రాచీనకాలమున న-కారాంతామహచ్ఛబ్దము లనేకము లుండెడివనియు, నవి యిప్పుడు మ-కారాంతములుగ మాఱినవని

శా. శ్రీకుంభిన్యధికారమిచ్చి కృశియిం-చే వెంతరాజత్వము (షట్చక్ర వర్తి చరిత్రము, III. 140).

vi. విధ్యర్థమున.

కృష్ణుని దోడితెచ్చి యతనిం గూర్చేది (మిత్రవిం. I. పు. 41.)

ఎన్నేవు (దశావ. పు. 6); నవ్వేరు (,, పు. 205); ఒసంగే (,, పు. 158); చచ్చేము (రంగారా. II. 245); అలిగేవేమయ్యా (రాధామా. II. పు. 24); వేడుకవచ్చే నన్నాఁడా (రాధామా. II. 36); నన్నుమఱచేవునుమీా (రాధామా, III. పు. 55); ఎంచేరు (తొండమాన్. పు. 315); చెణికేవు (ఉషా. క. I. 84).

ఉకారాంత తద్ధర్మార్థకవిశేషణములపై 'అది' చేరి క్రియారూపములును క్రియాజన్యవిశేష్యములును నేర్పడును. అప్పుడు నగాగమము వచ్చి, చేయునది, చెప్పునది, మొదలగు రూపము లేర్పడును. ఈ రూపములందలి 'ఉనది' అనునది 'ఏది' గా వ్యవహారమునందు గానవచ్చుచున్నది. 'ఏది' రూపమునకు బదులుగ 'ఉనది' రూపమును వాడినచో నర్థస్ఫూర్తి సంపూర్ణము కానేరదు. దీని నాలోచించియే యర్వాచీనకవు లారూపమును యథేచ్ఛముగఁ దమ గ్రంథములందు వాడియున్నారు.

i. క్రియారూపములు.

క. శ్రీరామకృష్ణులకుఁ బని; ధారుణి నెవరైనఁ దమ్ముఁ దలఁచినవారిన్ జేరేదే దయచేతను (రామస్తవరాజము; 18).

ii. క్రియాజన్య విశేష్యములు.

శా. ఈ రీతిం గొనియాడు నారదునిఁ దా-నీక్షించి సత్ప్రేమ నింకా రావోయి వరంబు వేఁడుమను నా - కాకుత్స్థుతో మాని నిన్ జేరేదిమ్మని కోర నిచ్చె దయతో - శ్రీరామచంద్రుండు (రామస్తవరాజము, పుట. 12.)

క. దిటచెడక దిగులుగొని నట, సాటవ్రోవక వెనుక ముందు చూడక బొంకే దెటులని చింతింపక యా, ఘటకుచ తడఁబడక యత్తఁగన్గొని పలికెన్. (హంసవింశతి, V. 186.)

మ. కొలిచేదిం బగలేక నే నడిగితే - కోపించుటే లేక ... (దేవకీనందన శతకము, 42.)

ప్రశ్నార్థకమందు వ్యవహారమున 'ఈనా' అనునదిచేరి సూక్ష్మమగు నర్థభేదమను గలిగించును. వచ్చునా, వచ్చీనా, యనురూపముల కర్థమునందు చాలభేదము గలదు. ఒక పనికొఱకు నిరీక్షించుచు, నది కలుగునో లేదో యను

...ధిక తమిళము	కన్నడము	తెలుఁగు.
		కొండ
	ఒందు	ఒండు
		ఎండ
		నాఁడు = దినము
ు	ఎందెను	అంటిని
ె	తిందెను	తింటిని
ు	హుత్తు	పుట్ట
ు	నుత్తు	నెట్టు

ఈ క్రిందివానిలో తెనుఁగునఁగల-'ండ' సంస్కృతమందలి 'న్త' కు పోవుచున్నది:

i. మధ్యమపురుష క్రియలలోని అండు, - ఉండు: రండు, వినుండు. చూ. సం. ఆగచ్ఛ - అన్తు, శృణ్వ - అంతు.

ii. మానార్థక '-ఎడు' ప్రత్యయము:— ఉదా. మూఁతెడు, మానెడు -చూ. వైదికప్రత్యయము '-యత్': ఇ-యత్, కి-యత్, మొద.

iii. -వంటి = పోలిన = మావంటి, అటువంటి. -చూ. వైదికరూపములు: 'మావంత్' = నావంటి; 'త్వావంత్' = నీవంటి, మొద.

iv. అండ = సమీపము; సం. అంత; అంతిక; అంతేవాసి, మొద

v. పెరడు; సం. పర్యంత; ప్రా. పేరంత.

ద్రావిడభాషలలో మహత్ప్రత్యయము.

ద్రావిడభాషలలో మహత్ప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమున నొకొక్కదానిలో నొకొక్కరీతిగ నున్నట్లు కాన్పించుచున్నను, ప్రథమేతర విభక్తులందు 'న'కార మన్నిభాషలయందును దప్పక కనఁబడుచున్నది. చూ. తమిళము: అవనై; హళగన్నడము: అవనమ్; తెలుఁగు: వాని; గోండీ: ఒక్; కుఇ: ఒఅక్. వీని యన్నిటికిని సరిపోవు నిండో-ఆర్య చిహ్నములు గలవు. ఈ యార్యరూపములందు 'న్త' అను సంయుక్తహల్లు కనఁబడుచున్నవి. ఇవి ఇండో-జెర్మానికభాషావస్థలోనిది; కాలక్రమమున దానికి వివిధరూపభేదములు గలిగినవి. ఈ 'న్త' గల రూపములు ఇండో-ఆర్యభాషలలో (1) వర్తమాన, తద్ధర్మ, భవిష్యదర్థకములగు 'అన్త' 'స్యన్త' అనువ వంటిముందు గల క్రియాజన్య విశేషణములందును (2) భూతార్థమున 'వన్త' అంతమందుగల క్రియాజన్య విశేషణములు (3) మతుప్ప్రత్యయాంత శబ్దములు—వీనిలో ... బలవద్రూపము లనియు, బలహీన రూపము

సందేహముతోఁ గూడిన హృదయావేగమును 'ఈనా' రూపము తెలుపును. ఇట్టి రూపములను గవులు వాడియున్నారు.

క. ఇచ్చోటికి మనకృష్ణుఁడు
వచ్చీనా, ప్రియునిగూడి - వరలెడిభాగ్యం
బిచ్చీనా, యిఁకదైవము
తెచ్చీనా బోటియొకతె - తెలియవలలోనన్.

(కృష్ణలీలావిలాసము. పుట. 26.)

ఒకప్పుడు 'ఆ పనికాదు' అను నిశ్చయార్థమును నిట్టి రూపములకుఁ గలుగును:—

క. నాకేమి దేహసుఖము, పు
రాకృతమేకాక నేఁడు - రాబోయ్యీనా ?

(నిరంకుశోపాఖ్యానము. II. 59.)

పలుకనయ్యీనని; అడ్డమయ్యీనని; కండలయ్యీనని (రాధికా. III. 33.)

ధాతువుపై 'ఏ', 'ఏటి' అను ప్రత్యయములుచేరియు వ్యవహారమునఁ దద్ధర్మార్థక విశేషణము లేర్పడును. ఇట్టిరూపములు మధ్యయుగము నాఁటి నుండియు కావ్యముల కెక్కినవి.

శా. శృంగారంబును దోఁచుదానిని రచిం-చే మార్గమెల్లందగన్

(ధనుర్విద్యావిలాసము, 161.)

శా. శ్రీమత్పర్వతరాజకన్యను వరిం-చేవేళ (పార్వతీపరిణయము. I. 1).

శా. పా, టింతుర్పెద్దలు దద్దనమ్మి నుయిదాఁ-టేవానికిం జింతయా
కంతైనం గడమేనియుం గడముగా- దాయంచునూహించుచున్.

(పాండురంగమాహాత్మ్యము IV. 275.)

మ. ... గుడిమ్రిం-గేవానికిం దల్పు ల
ప్పడముల్గావు ... (ప్రబోధచంద్రోదయము, 67.)

చ. అటువలె దృశ్య విస్మరణ - నందకశాస్త్ర మనేటి నూతిలో.

(వరాహపురాణము.)

శా. ముందున, స్నేలే రీతిగనేలు నామది కిదే-యిష్టంబు ప్రాణేశ్వరా

(వేంకటేశ్వర మాహాత్మ్యము, పుట. 159.)

శా. పరమార్థమైన సెలవిం-తా లేకపడ్డప్పు డి, చ్చే నీచుం డది పోవ దుఃఖపడఁ దానిట్లయ్యేనే యేఁటికిన్ (సానందోపాఖ్యానము, పుట. 30.)

నియు రెండువిధములుగ నుండును. బలవద్రూపములు 'న' కార సహితము లుగను (బలవాన్, బలవన్తౌ, బలవన్తః; బలవన్తమ్, బలవన్తౌ); బలహీనరూపములు 'న' కార రహితములుగను (బలవత్, బలవతీ, బలవంతి) నుండును. అందు పుంలింగరూపములు ప్రథమావిభక్తి మూఁడు వచనములందును, ద్వితీయావిభక్త్యేక, ద్వివచనములందును బలవంతముగ నుండును; తక్కిన విభక్తులు బలహీనములు. నపుంసక లింగమున 'న' కారను ప్రథమ, సంబోధన ప్రథమ, ద్వితీయల బహువచన రూపములందు మాత్రము బలవద్రూపములు' కాననగును. ఇతర విభక్తులయందును, వచనములందును నవి బలహీనము లగును. వీని స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచన రూపములు నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచన రూపములకు 'ఈ' చేర్చుటవలన నేర్పడును. అప్పు డవి ఈ-కారాంత స్త్రీ లింగ శబ్దములవలె విభక్తి ప్రత్యయములను పొందును.

సంస్కృతమున పుంలింగ ప్రథమైకవచనమున న-కారాంతములయిన రూపములు—ద్యుతిమాన్, బలవాన్; విద్వాన్; బలీయాన్; భరన్; వృధన్; భరిష్యన్— అను రీతిగనుండును. ద్రావిడభాషలయందలి ప్రథమైకవచన న-కార మీ ఇండో-ఆర్య రూపముల పోలికను దాల్చినవని చెప్పనచ్చును.

ఈ యూహ కొక యాక్షేపణము రావచ్చును. "సంస్కృతములోని లింగము వస్తువుల జాతినిబట్టి కాక, శబ్దముల యంతముఁబట్టి యుండును; సింహ, వృక్ష, మనుష్య, దారా, అనున వన్నియు సంస్కృతమున పుంలింగములే. కాని, యవి ద్రావిడభాషలలో కొన్ని మహద్వాచకములును గొన్ని యమహద్వాచకములు నగును. 'న' అనునది ద్రావిడభాషలలో నిండో-ఆర్య భాషలయందు న-కారము చేయు సందర్భములం దెల్ల చేరదు. కావున, సంస్కృతములోని 'అన్' ప్రత్యయమునకును ద్రావిడభాషలలోని దానికిని నెట్టి సంబంధమును లేదు" అని యెవరైన ననవచ్చును. కాని, దీనికి సమాధానము లేకపోలేదు. తమిళమున నిప్పుడు అన్నాంతశబ్దములు మహద్వాచకములుగఁ గాన్పించుచున్నవి గాని, మొదటినుండియు నవి యట్లు లేవనుటకు నిదర్శనములు గలవు. తొల్కాప్పియము (కొల్లదిగాంమ్: పుటప్పు 49)లో తొమ్మిది యమహ చ్ఛబ్దములందు మాత్రము తుది న-కారము మకారముగ మాఱదని చెప్పఁబడియున్నది. నన్నూలు (121 సూత్రము) నందు తమిళభాషలోని యమహద్వాచకముల తుది మకారమునకు బదులుగ న-కారమును జేర్పవచ్చు కొన్ని శబ్దములు గలవని చెప్పఁబడినది. ఈ రెంటిని జేర్చి సమాలోచించినచోఁ దమిళమునఁ బ్రాచీనకాలమున న-కారాంతామహచ్ఛబ్దము లనేకము లుండెడివనియు, నవి యిప్పుడు మ-కారాంతములుగ మాఱె

శా. ఈ నేలపైఁ, బొఱచేచీమలు (రంగారా. III. 243.)

గీ. ఆతనివధూటి శుకఘోటి - నలరుమేటి
యొడయఁ డేలేటి సీమాటి - యొఱపుగోటి
కొన నెగయమీఁటి యిదియేఁటి - కులుకనేటి
పోటి కెదిరేటి శుభవాటి - నీటుమెఱయ.

(హంసవింశతి, II. 185).

శా. వండే నేర్పులఁ జెక్కురీతులరుచుల్ - వర్తింపవే శాకముల్.

(దేవకీనందనశతకము, 10).

నమ్మేటట్టి (సురాభాం. పు. 42); కొలిచేటి (సురాభాం. పు. 50); ఉండే (రామరా. 341, 343), ఉండేవారలు (చెన్నబ. పు. 140); తెగించి తిరిగే పుణ్యాత్మునిన్ (రాధామా. II. 31); నేను మెలిగే పాపాన (రాధామా. పు. 45); అడిగేవారు ... మాటాడేటివారో ... తుడిచేవారో (రాధామా. పు. 46); దయచేసేవారు (రాధామా. II. పు. 45).

"తిదుటలు పరంబులగునపు డన్వాదుల నుస్థానంబున నున్నయు. నుండు దులోపంబును విభాషనగు." ఉదా. అందురు, అనుదురు; అనుట, అంట; ఉందురు, ఉండుదురు; ఉంట, ఉండుట; అను, కను, కొను,తిను, మను, విను, ఇవి యన్వాదులు.—చిన్నయసూరి.

అనుదురు, కనుదురు, కొనుదురు, తినుదరు, వినుదురు—అను రూపములు గ్రంథములందు కాన్పింపవు. మనుదురు, మందురు, అను రెండు రూపములును గలవు. ఇట్లే అనితివి, కనితివి, కొనితివి,తినితివి, వినితివి, -ఈ రూపములును గ్రాంథికములు కానట్లు తోచుచున్నది. మనితివి, మంటివి, ఈరెండు రూపములును గ్రాంథికములే—అంట, కంట, కొంట, మొదలగు రూపముల గ్రామ్యములని యథర్వణుననుసరించిన యహోబలుని మతము.నన్నయ తప్పఁ దక్కిన కవులెల్ల నీ రూపములను దమ గ్రంథములందు వాడిరి.

సీ. స్వప్నభాషితముగా జరుగుచుండును మేలుకొంట యనఁగ మేలు కంట యనఁగ (ఆం. భా. I. 147).

సీ. గీ. తొంట, చెక్కు, తడప -యంట త్వగాఖ్యయా (ఆం. భా. II. 37).

సీ. ఆఁకలియన, గొదయనఁగ నా కొంట నాఁ, గను (ఆం. భా. II. 260).

గీ. నిపుణుఁ డయ్యె నటంటకుఁ ద్రిపురవైరి (ఆం. నా. శే. పు. 96. ప. 32).

నూహింపవచ్చును. ప్రాచీన తమిళ గ్రంథములందు న-కారాంతము
ండి నేడు మ-కారాంతములుగ నున్న కొన్ని యమహచ్ఛబ్దములు—
పులమ్, పులన్; వళమ్, వళన్; తిఱమ్, తిఱన్; మరమ్, మరన్,
, అఱన్; నిలమ్, నిలన్; ఇడమ్, ఇడన్; మొద.

మహతీవాచకపదములు కూడ నొకప్పుడు 'అన్'-అంతములుగ నుండె
ఉదా. (1) పదుమన్ - దేవి = పద్మాదేవి (2) పెణ్ మగన్ = మగళ్ (3)
న్ = అక్కా, అక్కాళ్; (4) అమ్మన్ = అమ్మా, అమ్మాళ్. గంజాము,
పట్టణము జిల్లాలలో 'అమ్మన్న, కామన్న' మొదలగునవి యాందువారి
గా వినబడుచున్నవి. ఇందలి 'అన్న' అనుదానికి సోదరుఁడను నర్థము
. 'అన్' అంతముపై అకారముచేరుటవలన నిట్టిరూపము లేర్పడును.

కావున, తొలుత నన్నిశబ్దములును మహదమహద్విభాగములేక న-కారాం
లుగ నుండెననియు, రానురాను సంస్కృతనపుంసకలింగశబ్దముల,
సరించి మహత్యేతరామహద్వాచకపదములు మకారాంతములుగను, మహ
చకపదములు అన్ అంతములుగను విడిపోయెననియు చెప్పవలసియున్నది.

ద్రావిడములోని యుపవిభక్తియగు త-కారము.

తమిళమున మహద్వాచకముల ప్రథమైకవచన ప్రాతిపదికమును
థమేతర విభక్త్యేకవచన ప్రాతిపదికమును నొక్కటే; కాని, అమహద్వా
ములందు ప్రథమైకవచనమునఁగల 'మ-' కారమునకు బదులుగ ప్రథమే
విభక్త్యేక వచన ప్రాతిపదికమున 'త-' కారము చేరును. ఉదా:—

		ప్ర. ఏ.	ప్రథమేతరపక.	ద్వి. ఏక
మహత్.		మగన్	మగన్	మగనై
అమహత్	ప్రాచీనము	అఱన్	అఱన్	అఱనై
	నవీనము	అఱమ్	అఱత్	అఱత్తై
	ప్రాచీనము	ఇడన్	ఇడన్	ఇడనై
	నవీనము	ఇడమ్	ఇడత్	ఇడత్తై

ఇందలి తకారము సంస్కృతమందలి నపుంసకలింగైకవచనరూపము
వ 'భవత్,' 'భరత్' మొదలగువాని ననుసరించుచున్నది.

ద్రావిడభాషలందు మహచ్చిహ్నమగు 'ళ'- కారము

తమిళ, మళయాళ, కన్నడములలో స్త్రీవాచక ప్రత్యయముగ 'అళ్'
మనది కాన్పించుచున్నది. క్రియారూపములందును నీప్రత్యయ మా భావ

క. పేళ్లై, చను వీక్షించె నటంటకు (ఆం. నా. సం. II. 40.)

ఉ. ఇందు కొక్కమా, టంటయకాదు (ఆము. II. 32.)

గీ. గచ్చులనుకొంట యోమచ్చె - కంటులార (ఇందు. పరి. పు. 33.)

ఉ. ద్వాదశి పుణ్య కాలమునఁదైలమునం దలయంటి కొంట (కవి రామనో. పు. 80.)

చ. ఓడల బండ్లు బండ్లనో, డలుఁ జను దెంచునంట యకటా వినరే (కేయూర. III. పు. 102.)

క. రెండు గన్నులు పోలియుం, గొంట యుడుగుటకు నొకక, న్నుంటకు సంతసము నొందు టుచితము నీకున్ (కేయూర. III. 133.)

మ. కృపఁ జేకొంటయుఁ గన్పడ న్నిలుపుము (చెన్న. పు.)

ఉ. జనకప్రభు కూఁతురి నేలుకొంట యా, రాముని కొప్పె. (నిర్వ. ఉ. రా. పు. 23.)

సీ. పనిగొంట నీకుఁ బ్రాభవముగాదె (నైష. III. 126.)

గీ. చెలిమిసేయుట పగగొంట - తెలియనరిది (నైష. III. 159.)

గీ. పలుకకుంట తిరస్కార -కలనముద్ర (నైష. III. పు. 67.)

ఉ. ముచ్చు లిట్లునూ, ల్కొంట (ప్రభా. V. 167.)

చ. మానిని కోపము వేఁడికొంటయుం, దనదు ప్రతిజ్ఞయుం దెలిపె (హరి. II. 74.)

శా. పతింజేకొంట యుక్తంబు (హరి. V. 61.)

చ. వలతురు నాథులంట (భార. ఆర. V. 200.)

ఉ. చత్తునంట దా, మెచ్చగునయ్య (భార. ఆర. VI. 53.)

క. ఇ, ట్లంటంగట్టందగునే, యంటకునగి (అనుశా. I. 26.)

చ. ఆతనిసామ్ము పుచ్చికొం, టయును. (అనుశా. V. 8.)

చ. పరిశాంతి యొనర్చికొంటయున్ (అనుశా. V. 31.)

చ. ఇ, మ్మదిత వధింతునంట గడు - మోసముగా దొకో (భార. ఆర. VII. 142.)

ఉ. పాండునృపాలు పాలుగై, కొంటయ చాలు (ఉద్యో. III. 59.)

ఉ. సుజనవత్సల నీవిటులంట (ఉద్యో. III. 74.)

క. పొలికలనిది, గంట నిధానంబుఁ గంటకాదే. (భీష్మ. I. 62.)

చ. మగుడం బురికొంట (కర్ణ. I. 137.)

క. కృష్ణ గాండీవుల ని, ట్లంట యుడిగి (కర్ణ. II. 85.)

పిలుకుమార్చెదనంట యుదాత్తమైనధైర్యమహిమగాదె (శల్య. II. 39.)

లయందున్నది. కాని, తెనుఁగునఁ గ్రియలలో నది లోపించినది. తెనుఁగున నేకవచనమున క్రియలలో 'అది,' 'ది' అనునవియు బహువచనమున మహత్తులకువలె 'వారు,' 'రు' అనునవియుఁ జేరుచుండును. తెనుఁగునఁ గొన్ని విశేష్యములందు మాత్రము 'అలు,' 'ఆలు,' 'లు' అనునవి స్త్రీవాచక ప్రత్యయములుగ నున్నవి. ఆలు, కోడలు, చెలియలు, చెల్లెలు, మఱఁదలు, మొదలగునవిట్టివి కొలఁదిగ నున్నవి. 'ఆలు' శబ్దవికారమగు 'ఆఁడు' అనునది స్త్రీవాచక విశేషణముగఁ గూడ నున్నది. కుఇ భాషలో 'కు ఆలి' అనఁగా కుఇ - స్త్రీ; కురుఖు భాషలో 'ఆలి' అనఁగా స్త్రీ.

తెనుఁగున ఆలు, కోడలు, చెలియలు, చెల్లెలు, మఱఁదలు అనుపదములకు వరుసగా ఆండ్రు, కోడండ్రు, చెలియండ్రు, చెల్లెండ్రు, మఱఁదండ్రు, అనునవి బహువచనరూపములు. వీనిలో 'ండ్రు' అనున దెట్లు కలిగినది. 'రు' అనునది బహువచనప్రత్యయ మగుట స్పష్టము. ఇఁక 'ండ్' అనుదాని వ్యుత్పత్తియేమి? ఇది ఉపవిభక్తి కాదు. కావున, దీనికిని మహద్వాచక ప్రత్యయమగు 'ండు' నకును సంబంధ ముండవలెననియు, ఇదియును సంస్కృతమందలి 'స్త్రీ' నుండియే పుట్టియుండవలెననియు, ద్రావిడభాషలయం దొకానొకప్పుడు మహన్మహతీరూపములకు భేదము లేకుండెననియు, రానురా నిట్టి భేదము కలుగఁగా, మహన్మహతీరూపములు వేఱయ్యెననియు స్వామినాథయ్యరుగారు చెప్పినారు. ఇది నిజమైనను గావచ్చును. లేదా, 'ఉ' అను బహువచన ప్రత్యయము 'అల్, అల్, ల్' లపైఁ జేరఁగా 'ల-'కారము 'న' కారముగా మాఱి 'న్ల' అను సంయుక్తాక్షరమేర్పడి ద్రావిడభాషా సంప్రదాయానుసారముగ 'ండ్రు' అను నుచ్చారణము కలిగిన దనియైనను జెప్పవచ్చును. అప్పుడు 'ల్' అనునది సంస్కృతమందలి స్త్రీశబ్దభవమగు 'ఇత్థి,' 'తి' లకు వికారములగు 'లి' 'ల్' ల నుండియే ఏర్పడి స్త్రీవాచకమయి యుండును.

ద్రావిడస్త్రీవాచక ప్రత్యయము లగు 'ది,' 'త్తి,' మొదలయినవి.

కాల్డువెల్లు ఈ ప్రత్యయములు 'అది' అను నిర్దేశార్థక సర్వనామము నుండి కలిగిన వని చెప్పినాఁడు. కాని, యిది స్త్రీశబ్దభవమగు ప్రాకృతమందలి 'ఇత్థి' నుండి కలిగిన దనుట స్పష్టము. పాలిభాషయందు, చతురిత్థియో= నలుగురుస్త్రీలు; మనుస్సిత్థీ = మనుష్యస్త్రీ; నాటకిత్థియో=నటకురాండ్రు; తరుణిత్థీ = తరుణస్త్రీ—మున్నగు రూపము లెన్నియో కలవు. సంస్కృతమునందలి కృతవతీ, బుద్ధిమతీ, బలవతీ, మున్నగు రూపముల ననుసరించి యైనను ద్రావిడభాషలోని 'తి, త్తి,' అనునవి కలిగియుండవచ్చునుగాని యిది యసంభవము.

చ. సకలోర్వియుఁ గ్రైకొనుమంట (శల్య. II. 115.)
సీ. ఒండొక్క యెడలు, కైకొంట (స్త్రీ. I. 34.)
ఉ. దుఃఖముల్, శత్రులచెయ్దినంటయును - సన్నతి దా ధనమూల మంటయున్ (శాంతి. I. 207.)
చ. ఇటులంట యుక్తము (శాంతి. I. 346.)
క. కచ్ఛపంబు - గారుం బట్టం, గంట ... (అను. I. 220.)
చ. కనుగొంటకుఁ గన్నువలంతి గాదు (అశ్వ. II. 31.)
తరల. విపక్షి కుందెలు తింట లో,పల నెఱింగి (భాగ. IX. 158.)
క. చెలువుని గనుగొంట యిందుచే భాగ్యంబో (రాజశే. II.)

ఉ. భానుకులప్రసూతులు గృపాపరులంట, యవధ్య హింసకున్
బూనని పుణ్యులంట, గుణభూషణులంట, యథాపరాధ దం
డానుపమానశౌర్య విదులంట, మునిప్రియులంట, నేఁ డయో
కానక కన్న మానుతుఁ బొకారించి యిన్నియు మిథ్యసేసితే
(రామాభ్యు. II. 52.)

గీ. స్వప్నముననైనఁ గనుగొంట -సందియంబు (రుక్మాం. II. 80.)
క. మీలను, గ్రక్కునఁ బట్టుకొని తింట (రుక్మాం. III. 27.)
సీ. మొగముముందఱ నంట - మొదలె లేదు (విజయ. I. 85.)
గీ. కీర్తి కాయంబుఁ గైకొంట -కార్తియేల (హరవి. II. 35.)
గీ. నవ్వుఁ బాటు. గాదెయిట్లంట (హరివ. ఉ. భా. III. 47.)
శా. ఆశక్తివై, కొంటన్ మేనుమలంచి పట్టుకొని (ఉ. హరి. V. 257.)

అనుట, అంట యగుటకుఁ గేతన లక్షణము వ్రాసినను దక్కినవారు దానిని చేకొనకుంట వింతగా నున్నది.

"క. తినుటకుఁ దింట యగును,
మఱి కొనుటకుఁ గొంటయగుఁ గనుటకును గంట యగున్,
వినుటకు వింట యగును దా,
ననుటకు నంట యగు వలసినప్పుడు గృతులన్".

తెనుఁగు మఱుఁగులు.

వ్యాకరణము భాషాశరీరమును భేదించి తత్తదవయవ నిర్మాణమును మాత్రము నిరూపింపఁ గలదు. కాని, యా శరీరములోని జీవస్వరూపమును నిర్ణయించుటకు దానికి సాధ్యముకాదు. భాషాజీవమంతయుఁ బలుకుబడిలో నిండియుండును. ఆ పలుకుబళ్ల నన్నిటిని విడఁదీసి బయటఁబెట్టుట కష్టసాధ్యము.

మిట్టి 'తీ' వర్ణకాంత సంస్కృతశబ్దములనుండియైనను, ప్రాకృతము ఇత్థి' యందలి 'త' కారమునకు సరళాదేశము కలిగియైనను నేర్పడి వచ్చును. చూ. సం - భవతీ; ప్రా. భోది.

యుష్మదస్మదాత్మార్థక సర్వనామములు.

యుష్మదస్మదాత్మార్థక సర్వనామములకు మహదమహద్విభక్తి లేదు. కి బహువచనరూపములు మాత్రము గలవు. ఈ క్రింది పట్టికలు కాల్డు వ్యాకరణమునుండి యుద్ధృతము లయినను, అందు నవీన పరిశోధనముల దేలిన కొన్ని మార్పులు చేయఁబడినవి. ఈ పట్టికలలో ఉత్తమపురుష వచనమున అస్మదర్థకరూపము మీఁదిపంక్తిలోను, యుష్మదస్మదర్థక ము క్రిందిపంక్తిలోను చూపఁబడినవి. ఒకభాషలో నొకదానికి రెండు ములు చూపఁబడినప్పుడు మీఁదిపంక్తిలోనిది కేవల గ్రాంథికమయి, రభ్రష్టమయినదో, అగుచున్నదో అని తెలియవలెను.

ఈ పట్టికలలోని యీ క్రింది విషయములను గూర్చి పరిశోధక పండితు ు నేకాభిప్రాయులై యున్నారు:—

(1) క్రియాపదములలోని సర్వనామబోధక ప్రత్యయము లవి ప్రాచీన . నేటి సర్వనామరూపములు ప్రాచీనరూపములనుండి చాల మార్పు యున్నవి.

(2) ఉత్తమపురుష సర్వనామములకు 'అన్, ఎన్, యాన్,' అను ము, మధ్యమపురుషసర్వనామమునకు 'ఉన్, ఉ, నీ' అనునవియు చీనరూపములు. 'అన్, ఏన్, యాన్, ఈన్, తాన్' అనువానిలోని తుది కారము ప్రత్యయము. ఈ న-కారము తొలుత నిర్దిష్టార్థక సర్వనామము న-కారమే యని స్టైన్‌కోనోపండితుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు.

(3) సాధారణముగా సర్వనామములందు మ-కారము బహువచన ప్రత్యయము. మధ్యమపురుష, ఆత్మార్థకసర్వనామములందే మ-కారమునకు బదులుగ రేఫము బహువచనబోధకముగ వచ్చును.

(4) యుష్మదస్మదర్థకసాధారణ బహువచనరూప మాదిద్రావిడమందు లేయు కోలుభాషలసంపర్కమువలన నది ద్రావిడభాషలయందు చేరిన ము స్టైన్‌కోనోపండితుని యభిప్రాయము.

కాలము, దేశము ననుసరించి పలుకుబడియు మాఱుచుండుటచే నా యా మఱుఁగులను బహిరంగపఱుచుట యసాధ్యమగు పని. ఆ మఱుఁగులస్వరూప మిట్లుండునని దిక్ప్రదర్శనముగా చూపవచ్చును.

(1) సహాయ క్రియలు.

ఒకొక్కక్రియ యొకొక్కరీతి శబ్దములతో మాత్రము చేరుచుండును. దానిని మఱియొకరీతి పదములతో వాడుట భాషామర్యాద నతిక్రమించుట యగును: ఉదాహరణములు.

నాలుక మొదలంటంబట్టు (హరి. పూ. VIII. పు. 193); పరాజయ మందు (నిర్వ. VII. 71); భయమందు (నిర్వ. VII. 71); ఓలగంబైన దేవేం ద్రుండు (శకుం. పరి. I. పు. 15); వివాహమగు (నిర్వ. I. 23. II. 35. 53. 83; పాండు. I. 66; శకుం. పరి. I. పు. 8; వరాహ. VI. 30); పెండ్లియగు (భోజరా. III. 120); చెప్పియంపు (ప్రభా. I. 79); కాలాగు=ఆగు (శకుం పరి. I. 18); అభిషేకమాడు (పాండు. I. 2); అలుగులపాలాడిరి = అలుగుల పాలుచేసిరి; పనుపాడు (పాండు. II. 193); పెండ్లియాడు (నిర్వ. I. 23; పాం డు. II. 152);మున్నాడు (శకుం. పరి. III. పు. 59); మేనతికంబులాడు =పరి హాసించు (మను. IV. 93); రేపాడు (కాశీ. VII. 250; ఉ. రా. I. పు. 5); వీడుజోడాడు (శకుం. పరి. I. పు. 1); హెచ్చును గుందునాడు (శకుం. పరి. I. పు. 10); వేణియీటార్చు (హరవి. II. 108); ఉబ్బనిచ్చు = పొక్కనిచ్చు, పైకిరానిచ్చు (కళా. I. 190); పోనిచ్చు = తోలు (కళా. I. 155); ప్రయ్యె డు (కాశీ. V. 163); విషంబిడు (నిర్వ. IX. 3); జీవకళయుట్టిపడు (ప్రభా.I. 137); కెలసముండు (రామాభ్యు. II. పు. 37); కాపుండు, కాఁపురముండు (కాశీ. V. 14); మంతనంబుండు (కాశీ. V. 295); కొలువుండు (పాండు. IV. 134; II. 195); కోపురంబుండు (మను. III 54); తపముండు (శకుం. పరి. II. పు. 27; 38); పాలెముండు (భీమ. III. 86); పేరోలగంబుండు (ఉ. హరి. IV. 141); సుఖనుండు (పాండు. I. 133); కోరికలీరికలెత్తు (రామరా. పు. 14. విక్ర. I. 120); చేవయెక్కు (ఉ. హరి. III. 4); లావెక్కించు = పురి కొలుపు (ఉ. హరి. III. 32); ఎదురేఁగు, చూ ఊరేఁగు (నిర్వ. II. 8); తపం బొనరించు (కాశీ. V. 332); నిష్ఠీవనంబొనర్చు (కాశీ. III. 154);ప్రేమ యొనర్చు (కాశీ. V. 332); ప్రాణాయామంబొనరించు (కాశీ. V. 209);రణం బొనర్చు (కాశీ. V. 191); సత్కారంబొనర్చు (శకుం. పరి. II. పు. 33); అవ సరము కలుగు (ప్రభా. I. 110); ఎడగలుగన్ (కళా. II. 68); అచ్చికాచు (కాశీ. V. 125); అలమటగుడుచు (ఉ. హరి. V. 93); ఓలమాసకుడుచు; దిసంతులుకొట్టు (వరాహ. X. 41; మను; కళా); కైకొను (వరాహ. XII.25=

ఈ పట్టికలందీ క్రింది విషయములను గూడ గమనింపవచ్చును:—

(1) యుష్మదస్మదర్థకసామాన్య బహువచనములు గల ద్రావిడభాష ఏడు గలవు. వీనిలో నైదు 'న'-కారముతో నారంభ మగుచున్నవి. ఈ మిదిటిలో మళయాళము, తుళు, కురుఖు, మాల్తో, అను నాలుగు భాషల యందును ఈ సామాన్యరూపములు మాత్రమే న-కారాదిగ నున్నవి. ఈ బహువచనరూపములు తరువాతికాలమున నాయా భాషలయందు చేరియుండ వచ్చును. వీనిలో న-కారమే యుత్తమపురుషములోని యితర రూపములకును వ్యాపించియుండుటయు నసంభవముకాదు.

(2) వ్యావహారిక తమిళభాషలో 'ఎనక్కు', 'ఉనక్కు', అనురూప ములు 'నేక్కు', 'నోక్కు' అనురూపములఁ బొందినవి. ఈ నకార మాదిగఁగల రూపములు తుళు, తెలుఁగు వర్గముల భాషలలో గ్రాంథికముగ వ్యవహా రమునందును రూఢములైనవి. 'ఎన్, ఏన్, ఆమ్, ఏమ, ఈమ్' అను రూప ములే వైకృతిగ 'నా, నే, నీ, మా, మే, మీ' లుగ మాఱియుండవచ్చును. వానిపై మరల నాయా విభక్తిప్రత్యయములు చేరినవి.

(3) ఈ సర్వనామములందలి యాదిమ న-కార మంతకు పూర్వమం దుండిన య-కారమునుండి కలిగియుండవచ్చును. చూ. సం. యుమ, తమి. నమన్ సం. యుగ, తమి. నుగమ్. మొద. యకారము మళయాళమునందువలె తొలు త 'ఞ' కారముగను, ఆ ఞ-కారము న-కారముగను మాఱియుండవచ్చును.

(4) ద్రావిడభాషలయందలి నిర్దేశార్థక సర్వనామములకును, ఆత్మార్థక సర్వనామమునకును ఇండో - ఆర్యా భాషలయందును, ఐరేనియను భాషయం దును నెన్నియో సంబంధములు కానవచ్చుచున్నవి. అట్లే, యుష్మదస్మదర్థకసర్వ నామములు ద్రావిడభాషల యతిప్రాచీనావస్థయందు 'యా,' 'యీ,' లుగా నుండెనని యూహించుట కవకాశమున్నది.

(5) తమిళమునందలి 'నుమ్, ఉమ్, ఉంగళ్' అనువానిలో ఉ-కారమ సాధారణము. ఈ రూపములు సంస్కృతమందలి 'యుష్మ' అను రూపమునుండి కలిగియుండవచ్చును. అట్లే, గౌడభాషలలోని 'అమి, హామి' మొదలగు రూప ములఁ బోలిన ద్రావిడరూపములగు 'ఆమ, అమ్మా, అమ్' మొదలగునవి ప్రాకృతమందలి 'అమ్హ, అమ్హి, అమ్హే' మొదలగు రూపములద్వారా, సంస్కృత మందలి అస్మచ్ఛబ్దముతో సంబంధము గలిగియున్నవి.

లత్న్యపెట్టు); గువ్వకరిగొను (వరాహ. X. 41; శకుం. పరి.); చక్కిలిగింతలు గొనె మనంబు (శకుం. పరి. II. 40); మొదలుకొని వినిపించెద (ఉ. హరి. IV. 5; కళా. IV. 20); సందుకొను (కళా. IV 4); ఆగ్రహంబుచిప్పిలు (వరాహ. IV. 71); అంతర్ధానంబుసేయు (కాశీ. VI.138); ఏకాంతంబుసేయు (కాశీ.V.319); ఆసచేయు (ఉ.హరి. I.53.III.53.); పలుచసేయు (పాండు. II. 16; 29); పెండ్లి చేయు (కాశీ. VI. 171); వాంతిచేయు (వరాహ.XI. 128); వివాహముచేయు (వరాహ. 119); శరణార్థిసేయు (ప్రభులిం. పు. 84); సరి దాఁకు (కళా. .159); వలసలు దీయు (ఉ. రా. V. పు. 92); సేదదీర్చు(విక్ర I. 158); చిత్తముఁ గూడదెచ్చుకొను (నిర్వ. IX. 12); మూర్ఛదెలియు (ఉ. హరి. III. 53); తెప్పలఁదేలు (విక్ర. V. 96; 192); తొప్పగఁదోఁగు (విక్ర VI. 140); డిగ్గఁద్రావు (నిర్వ. VI. 6; హరవి, VI. 9); చదికిలంద్రె ళ్లు (ఉ. హరి.III. 52); పండుగ నిండించు = పూర్తిచేయు;- 'పెండ్లినిండినది' అనవచ్చునా? (హరి. పూ. VII. పు. 169); చెప్పిపంపు=పిలువ బంపు (కాశీ. VI. 139); కంఠబిలంబుపట్టు (కాశీ. VII. 108); కనుపట్టు=కనఁబడు (మను. III. 75); కీర్తిపట్టునే (ఉ. హరి.III.4); చేపట్టు (పాండు.II.17); దర్పముల్ వల్కంబట్టదు(కుమా. భాగ. II. 506); బాడుదలవట్టు (వరహ. III.33); మాట పట్టిపుచ్చుకొను (ప్రభా. IV. 30); వ్రతములువట్టు (వరాహ. II. 176); పట్టువఱుచు = లొంగఁదీయు (నిర్వ. VII. 57); శంఖముపట్టు, చూ. ఉమ్మ తిత్తిపట్టు, శృతిపట్టు (నిర్వ. VI. 144); దరువులుపాడు (వరాహ. IV. 45); ఉబుసుపుచ్చు (కళా. III. 5); కప్పిపుచ్చు (ప్రభా. IV. 37); విద్యలలోనన పుట్టిపెరిగినట్టి గట్టియోగ్యుఁడు (వరాహ. IX. 43); కానుకకప్పముపెట్టు (శకుం. పరి. I. పు. 19); తెప్పపెట్టు=వేయు (వరాహ. IX. 115); లగ్నము పెట్టు (వరాహ. III. 27); వెచ్చపెట్టు=అమ్ము, ఇచ్చు (వరాహ. V. 12); సళ్లఁబెట్టు (మను. IV. 78); ఆనఁబొడుచు (కళా. III. 194); మూర్ఛపొందు (నిర్వ. III. 30); కన్నుఁబ్రాముఁ (ఉ. హరి. II. 6).

'పడు'ధాతువు కర్మణ్యర్థమందేకాక యింక ననేకార్థములందును వచ్చును.

అడ్డపడు (నిర్వ. VI. 118; III. 7, 6; I. 37; VI. 77); అగపడు (నిర్వ. I. 38); అలవడు (నిర్వ. I. 8); అల్లటుపడు (మను. IV. 102); అవియంగాఁబడు (దశకు. VI. 51); ఒదుంగువడు (నిర్వ. III. 20); ఒల్వ వడ్డనరసింహునికంటె (కుమా. I. 432); పొగడ్తలాసపడక (నిర్వ. I. 38); లంకయాసపడుట (నిర్వ. III. 94); కట్టఁబడు (పాండు. III. 75); కట్టువడు (మను. IV. 27); పులుగడుగంగఁబడ్డ నునుముత్యము (పాండు. III. 9); కదియంబడు (దశకు. XII. 65); తారుగలఁగంబడిరి (దశకు. X. 60); మీార

భాష	ఏకవచనము			బహువచనము		
	ప్రథమా విభక్తి	ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికము	క్రియాపదముల సర్వనామప్రత్యయ	ప్రథమా విభక్తి	ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికము	క్రియాపదముల సర్వనామప్రత్యయ
తమిళము	యాన్ నాన్	ఎన్, నే (వ్యవహార) చూ. నేక్కు=ఎనక్కు	ఎన్, ఏన్, అన్	i. యామ్, నామ్‌గళ్ ii. నామ్, నామ్‌బళ్ (వ్యవహార)	i. ఎమ్, ఎమ్‌గళ్ ii. నమ్, నమ్‌బళ్ (వ్యవహార)	i. ఎమ్, ఏమ్, ఓమ్ ii. అమ్, ఆమ్
మళయాళము	ఞాన్	ఎన్, ఇన్	... ...	i. నజ్జళ్, ఎజ్జళ్ ii. నామ్, నోమ్, నమ్మళ్, నుమ్మళ్	i. నజ్జళ్, ఎజ్జళ్ ii. నమ్.	... ...
కన్నడము	ఆన్, యాన్ నాను, నా	ఎన్, నన్	ఏన్, ఎన్, ఏను, ఏనె, ఎ	ఆమ్, ఆవు, నావు	ఎమ్, నమ్	ఎవు, ఏవు, ఎవె
తెలుఁగు	ఏను, ఏ, నేను, నే, నాను	నా, నన్	'ను, ని' *	i. ఏము, నేము ii. మేము, మాము (వ్యవహారము)	i. మా, మమ్	(ము, మి) *

* మళయాళమునఁ గ్రియాపదములందు సర్వనామ చిహ్నములు లేవు. తెనుఁగునఁ గ్రియాపదముల సర్వనామ చిహ్నము లా భాషయందలి సర్వనాముల తుది యక్షరములై యున్నవి.

ల్ గలఁగఁబడనేల (దశకు. VI 61); కాటువడు (నిర్వ. III. 76); కాడువడు (నిర్వ. I. 76; కానఁబడు (నైష. III. 96; మను. VI. 94); కాల్పువడు (కుమా. భా. I. 432); కొట్టువడు (మను. IV. 86); గోరగిల్లఁబడు (మను. IV 35); చాఁగఁబడు (నిర్వ. II. 76; VII. 108); చాఁపకట్టువడు (నిర్వ. III. 92); చిక్కువడు (నిర్వ. III. 87); చేడ్పడు (నిర్వ. III. 76); చొప్పడు (నిర్వ. V. 16); చొరంబడు (నిర్వ. III, 24, 34); డిగ్గఁబడు (కుమా. భా. I. 367), డిందంబడు (కుమా. III. భా. II. 697); తన్నువడు (నైష. VII. 170); తఱియఁబడు (మను. IV. 27); తలఁపఁబడుదు దానితోడన (కుమా. భా. I. 733); తలపడు (నిర్వ. I. 6; III. 7;V. 29); తిట్టులఁబడు (మను. IV. 86); తిరుగుడునడు (నిర్వ. VI. 129; I. 59); తూఱఁబడు (నిర్వ. III. 76); తెగఁబడు (దశకు. V. 97); తేఁటపడు (నిర్వ. I. 8); తోట్రువడు (నిర్వ. II. 24); త్రోపువడు (నైష. VII. 170); దాఁటువడు (మను. IV, 27); నాటువడు (కుమా. భా. I. 432); నిలఁబడు (మను. IV. 59); (నేత్రములు) నిలువులువడు (నిర్వ. VI. 144, 139); నిల్వఁబడు (దశమ. VII. 141); పట్టు వడు (నిర్వ. VII. 2); మను. IV. 84); పనివడు (ప్రా. పనుపడు ఉ. హరి. III. 5); పరిభవంబువడు (నిర్వ. V. 20); పఱియవడు (మను. IV. 115); బునఁగఁబడు (మను. IV. 79); మొగులు పేరఁబడిన విధమునన్ (కుమా. భా. I. 88); పొదియఁబడు (కుమా. భా. II, 266); పొదువఁబడు (దశకు. XI. 55; మను. V. 71); ప్రాఁతవడ్డమాటలు (నిర్వ. I. 6), బెగడువడు (నిర్వ. III. 87); బోరగిలఁబడు (నిర్వ. I, 40); మఱుంగువడు (మను. IV. 27); మర్గఁబడు (కుమా. భా. II. 912); మాటవడు (నిర్వ. VI. 83); ముచ్చట పడు (కళా. II. 88; III. 99); మునుఁగువడు (నిర్వ. III. 24); ముట్టఁబడు (నిర్వ. III. 76); మ్రొక్కఁబడు (కుమా. భా. II. 936); మ్రొగ్గఁబడు (కుమా. భా. II. 718); వడియంబడెనోడలు (మను. III. 118); వినంబడు (మను. IV. 115); వీరులనఁ గొంద ఱిమ్మహి వినఁగఁబడిరి (నిర్వ. VII. 127); ఆడుమొఱ వినఁబడియెన్ (మను. IV. 66); వేరఁబడు (కుమా.భా. II. 437); వ్రేలఁబడు (మను. V. 50); సిగ్గువడు (నిర్వ. V. 123).

పడ్డపాటు (నిర్వ. VII. 64); మడివ్రాపు (కాశీ. VII. 76), కలసి మలసి=కలసిమెలసి (నిర్వ. VI. 89); మిడుకుమాలు (ఉ. హరి. III. 52); చిట్టమిడుచు (కాశీ. IV. 283); ఆజ్ఞకుమిగులు (పద్మపు. V. 29); ముచ్చ ముణుఁగు (పద్మపు. IV. 74); కూడిమాడు (శకుం. పరి. II. పు. 28; వరాహ. IV. 163); ప్రూరిమేయు (వరాహ. IV. 97); పొయిరాఁజు (పాండు. I. 101; మను. I); వేఁటవచ్చు (వరాహ. II. 51); విందువచ్చు (హరవి. I. 19),

				iii. [illegible]	iii. [illegible]	
తుళు	యాన్	ఎంక్, ఎన	ఎ	i. నొంకుళు, ఎంకుళు ii. నను	i. యొంకుళె ii. నమ్, నమ	అ
గోండీ	అన్నా, నన్నా	నా	అ, న	అమ్మాట్, మమ్మాట్	మా	ఆమ్, అమ్, ఓ,
కుఇ	ఆను	నా, న	ఇ, ఇజ్, ఎ	i. ఆము ii. ఆజు	i. మా ii. అమ్మా	ఆము
కురుఖ్	ఎన్	ఎ, ఎంగ్	…	i. ఏమ్ ii. నామ్	i. ఎక్ ii. నక్	…
మాల్తో	ఏన్	ఎంగ్	…	i. ఏమ్ ii. నామ్	i. ఎక్ ii. నక్	

యుష్మదర్థక సర్వనామము.

తమిళము	నీ, నీయ్	నిన్, నున్, ఉన్ (వ్యవహార), ఓన్, నో (చూ నోక్కు=ఒనక్కు=ఉనక్కు)	ఈ, ఇ, ఐ, ఆయ్, ఓయ్	నీను, నీవిర్, నీయిర్, నీర్	నుమ్, ఉమ్, ఉంగళ్	ఇర్, ఇనిర్, ఇర్ ఈర్
మళయాళము	యీ, నీ	నిన్	…	నిజ్జళ్, నీజ్జళ్	నిమ్, నిజ్జళ్	…

మందలవిడు (నిర్వ. VII. 68); దండువదలు (పద్మపు. VII. 199); అంతరంగం బులకువచ్చు (పాండు. I. 98); చేవిడు (కళా. I. 119); చంకల్వేయు (వరాహ. XI. 92); పాఱవైచు (నిర్వ. XI. 92); అఱచేత నోరువ్రేసెన్ = మూసెను (ఉ. హరి. IV. 268).

(2) పలుకుబడులు.

ఎట్టెటూ చెప్పుము (కళా. IV. 4); నీయుదయంబరయ రెండునెల లయ్యెనో కాదో యెట్టువలికితిమ్మోయి = అయినదో లేదో (కళా. V. 8); అది యటుండనిమ్ము (కళా. I. 180); అరఁటిపం డొలిచి చేతికి నిచ్చిన రీతి (కళా. I. 7); అవురుసవురు (కాశీ. VII. 87, 180); ఈవిపట్టునఁ గొంచె మెఱుఁగడు (కళా. I. 95); కయ్యమునకుం గాల్దాచులాగు (కళా. I. 147); కానుక కప్పము వెట్టరు (శకుం. పరి. I. పు. 19); దండుగదర్శనంబులు (శకుం. పరి. I. పు. 19); కొంగుముడివేసికొని = తప్పకుండ (ప్రభా. V. 84); చుట్టుపట్టున = ఆధు. చుట్టుపట్ల (కళా. III. 85, 178; ప్రభా. III. 146); తగ్గుమొగ్గులేక (కళా. III. 267); తెకతేరఁగ నీ కెగవిడిచిపోయె; ప్రావగ నాకాణాచియైన వలపులపంటవ (కళా. III. 192); నిన్ను అసత్యవాదినిగాఁ దలంప నంత వింతవాఁడనే (కళా. IV. 26); పొక్కిటి తమ్మికడుపు చల్లనై (కళా. V. 42); వింజమూకిడినట్లు (కళా. V. 10); కుడితొడవై వామపాదం బిడి యితరముమీఁద నితరమునిడి సిశ్చలతం గడుఁగుదురు (కళా. V. 154); (వాని) రెండవుజన్మంబుఁ గనిపెట్టికొనియుండె (కళా. VI. 70); పడ్డదిపాటుగఁ దీరమునింగిపోయిరే (కళా. VI. 75); నేఁటికి ఱేఁపటంతటన్ (ఉ. రా. పు. 112); బట్టతలలు మోకాళ్లు ముళ్లువెట్టు (కళా. VI. 75); రాయిరప్ప (కళా. VI.. 80); బంటుబానిన, చేలుచెట్లు (కళా. VI. 80); బైరముపెయ్యలు (కళా. VI. 80); నీపందెమాడుకొమ్ము (కళా. VI. 115); నీయాట యోడ వచ్చినది (కళా. VI. 115), నామాటకేమి (కళా. I. 181); నీకు నాతోడు సుమ్ము (కళా. I. 190); గ్రుచ్చిగ్రుచ్చియడుగు (కళా. I. 198); గరిడిముచ్చు (కళా. II. 45); వచ్చెనో రాదో యా కమలవాసిని = వచ్చిరావడముతోనే (కళా. II. 70); అందుకుఁదోడు (భోజరా. VI. 142); పంచముపాడుసేసె (వరాహ. I. 30); చూ. పటాపంచలు, పంచబంగాళము; లోఁతుపాఁతు (వరాహ. I. 32); పిసవెట్టీ! (వరాహ. II. 18); ఎంగిలిచేతఁ గాకినేయఁజాలవు (వరాహ. II. 146); చెల్లాచెదరై రి—చూ. పంచముపాడు, పంచబంగాళము (వరాహ. III. 58); పెడబొబ్బలు (వరాహ. V. 21); షట్పాష్టకమెట్లుపట్టె (వరాహ. V. 15); వేఁటవెంబడి (వరాహ. VIII. 67); సందిగొంది (వరాహ. V. 116); పంతంబులు సంతఁబెట్టు (వరాహ. VI. 65); మనసు

భాష	ప్రథమా విభక్తి	ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతి	క్రియాపదముల ప్రత్యయము	ప్రథమా విభక్తి	ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతి	క్రియాపదముల ప్రత్యయములు
తెలుగు	ఈవు, నీవు, నీ	నీ, నిన్	(వు, వి)	ఈరు, మీరు	మీ, మిమ్	(రు, రి)
కన్నడము	నీన్, నీ, నీను	నిన్	ఈ, ఇ, ఈయె,	నీమ్, నీవు	నిమ్	ఇర్, ఇరి, ఈరి
తుళు	ఈ	నిన, ని	ఈన్, ఎ	నీకుళు, ఈర్	నికుళె, ఈరె	అరి
			ఉ	(గౌరవ.)		అర్
గోండి	ఇమ్మా	ని	ని, ఇ	ఇమ్మాట్	మీ	ఈట్
కుఇ	ఈను	నీ, నిన్	ఇ	ఈరు	మీ, మిన్	ఏరు, ఆరు
కురుఖ్	నీన్	నిజ్, నింగ్	...	నీమ్	నిమ్	...
మల్తో	నీన్	నింగ్	...	నీమ్	నిమ్	...

ఆత్మార్థక సర్వనామము

అన్నిద్రావిడ భాషలయందును	తాన్	తన్, తన	...	తామ్ (తాంగళ్)	తమ్, తమ, (తంగళ్)	...

యుష్మదర్థమున గౌరవమును దెలుపుటకు—తమి. తాంగళ్; మళ. తాన్, తజ్ఞళ్; కన్న. తావు; తెలుగు. తాము తమరు.

ఛిపుకురనన్ (వరాహ VI. 71); ముచ్చెమురియబలిసి (వరాహ. V. 33); ప్రియములపుట్టలు, వినయమణిపెట్టెలు (వరాహ. IV. 37); అదనంబుగా ధనంబుఁగూడఁబెట్టి, యీఁగకుంగాటీక, పామునకుం బలివెట్టక, రట్టునకుం దిట్టునకు నోడిగట్టికొని, కట్టిడులై పొట్టలు పోసికొందురు(వరాహ. IV. 123) వాయివడ్డతామర (మను. III. 60), తామరతంపము (మను. VI. 118)—తామరదంపము' అనవచ్చునా? "తామరతంపర" తప్పా?—మల్లెవట్టినచేను (మను. V. 26); జాడుబేడు (శకుం. పరి. I. పు. 6); కసిగాటులుగా (శకుం. పరి. II. పు. 48). నిప్పచ్చరంబైనభాషణంబులు (హరవి. VII. 148);నాలోడుఁ= ఒట్టు (అహ. సం. పు. 18);విద్యలవ్రెరగల్లు (రాధామా. I. పు. 11); అడ్డాదిడ్డులు (కువల. II. 24); ఏటావలగిలిగింతలు (సారం. II. పు. 28) పచ్చితురక (సాం. II. పు. 32); వేటాఉతున్నియలు (పాండు. II. 116) గెంటు గుంటునులేక (పాండు. II. 55); నిజాలతోడవు, చుట్టాల సురభి (పాండు. I. 67); ఆప్రొద్దు ప్రొయిరాజనట్టినిర్వేద (పాండు. I. 101); పుండువంటి చీలి (పాండు. II. 29); చదువు సంధ్యలు (పాండు. II. 55) కంపలఁ బడ్డకాకి (పాండు. III. 84); గొంతెమ గోరికలు(పాండు. IV. 197); ఊయివంటి హృదయంబులు (పాండు. V. 212); కోనాలగొంది (పాండు. V. 296); సడిసన్న (హరవి. IV. 23); తెరువుపెసర (కవిక. IV. 121) సరిక్రొత్త (కవిక. III. 212); లోఁబడక పోయి రగుటన్ = లోఁబడక పోవుట చేత (కవిక. II. 146); వెనుచక్కి పింజవదలం జేపట్లకువచ్చు (ఉ. రా. పు. 121); ఇంచుక వెలితిచావు (ఉ. హరి. III. 77); తోలితొప్పలు వెట్టు (ఉ. హరి. I. 43); వతు మదరంట వ్రేసెను (ఉ. హరి. I. 46); తలపువ్వు వాడదు (ఉ. హరి. I. 21); తలపూ వాడక (విక్ర. VI. 98); బీరపుఁ బొత్తము గట్టుకొనిపోయె బోయిన పోకై (ఉ. హరి. I. 32); లేమికి బొమ్మ గట్టఁడే (విక్ర. I. 78); అయోధ్యకు బొమ్మవెట్టి (విక్ర. VI. 41); గట్టి పుణ్యంబు (విక్ర. I. 197); ఎక్కడ కొట్టునో (సమీ. VI. 179); కడుపు చల్లంగ వేదాలఁ గన్నతల్లి (కాశీ. III. 186); కడుపు చల్లంగ శ్రుతి విద్యఁ గన్నతల్లి (కాశీ. V. 110); కడుపు చల్లంగఁ గాంచె (కాశీ. V. 174); పంచకర వాట్లు (కాశీ. IV. 18); చెడ్డయింటి చెదారము (కాశీ. IV. 65); చీటికి మాటికి (కాశీ. IV. 270); ఎవ్వనితో నెచ్చోటం జివ్వకుఁ జేసాచవలదు (కాశీ. I. 109); పట్టి పాలార్పంగ (కాశీ. IV. 266); మట్టి మల్లాడి (ప్రభులిం. పు. 152); కనుగలిగి యుండు (శకుం. పరి. పు. 51); చెవులు వట్టియాడించు (నిర్వ. IX. 22); లోకములోడి వానిఁగా (నిర్వ. VII. 56); మగువల నొక్కయెడం

బహువచనచిహ్నమగు 'మ'-కారమునకు మూలము.

యుష్మదస్మదాత్మార్థక సర్వనామముల బహువచనరూపములందు 'మ్, ్, ర్, ట్' అనునవి బహువచనచిహ్నములుగఁ గాన్పించుచున్నవి. వీని ని మ-కారము నుత్పత్తినిగూర్చి చర్చించుచు కాల్డువెల్లు అది ద్రావిడ షలయందలి సముచ్చయచిహ్నమగు 'ఉమ్' నుండి పుట్టినదని నిర్ధారించెను. ి సంభవమే కాని, యీ 'ఉమ్' అను సముచ్చయ మెట్లు కలిగినది?

ఈ క్రింది ద్వంద్వములను గమనింపదగును—

తమిళము	తెనుఁగు	సంస్కృతము
తాయుమ్-తగప్పనుమ్	తల్లియుఁదండ్రియుఁ	మాతరపితరా
		మాతాపితరా
విణ్ణుమ్-మణ్ణుమ్	విన్నుఁమన్నుఁ	ద్యావాక్షామా
అల్లుమ్-బగలుమ్	రేయుఁబగలుఁ	నక్తోషాసా
ఞాయిఱుమ్-తింగళుమ్	సూర్యుఁడుఁజంద్రుఁడుఁ	సూర్యాచంద్రమసౌ

పై వానిలో సముచ్చయచిహ్నము జంటలలోని రెండవయవములకును ిరుచున్నది. ప్రథమేతర విభక్తులందును సముచ్చయచిహ్నము రెండవ యవములకును జేరవలెను.

. ఎనె న్నయుమ్	ఎన్-మగనైయుమ్	అళై త్తాన్
నన్నును	నాకొడుకును	పిలిచెను
. ఇదు ఉనక్కుమ్	ఉన్-తంబిక్కుమ్	పోదు
ఇది నీకును	నీ-తమ్మునకును	సమానము.

ఇది ద్రావిడభాషలలోని మాటతీరు. సముచ్చయచిహ్నము రెండు ార్లు రాకుండఁగూడ పైవానిని చెప్పవచ్చును. 'నాన్, ఎన్-మగన్—ఇరువ ై యుమ్ అళైత్తాన్,' 'నేను, నాకొడుకు, ఇద్దరిని పిలిచెను'—అని యన చ్చునుగాని, ఇది తమిళ, తెనుఁగుభాషల నుడికారము కాదు.

ద్వంద్వసమాసములలో రెండవయవములకును సముచ్చయచిహ్నమును ేర్చుట ఐరేనియనుభాషలో ప్రాచీన అవెస్తా భాషలో నున్నది. "అవెస్తా ్యాకరణము"న జాక్సన్ పండితుఁడు అవెస్తాభాషయందు ద్వంద్వసమాసము ందలి రెండవయవములును ప్రత్యేకముగ ద్వివచనరూపమున నుండునని చెప్పుచున్నాఁడు. ఉదా. పసు-వీర = పశువులు, మనుష్యులు; పసుబ్య-వీరబ్యా= శువుల చేతను, మనుష్యుల చేతను (§ 879).

ఋగ్వేదమునందును ద్వంద్వసమాసములలోని రెండవయవములును ్వివచనమున నుండుటయే సర్వసాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నది. రెండవ

గూడఁబెట్టుఁడు (ఉ. హరి. I. 53); దానవులమీఁద నడచెన్ (ఉ. హరి. I. 24); కసిగొను (నిర్వ. III. 43) -మొదలయినవి.

(3) సామెతలు.

ఆలినొల్లని వాఁడు దా నీలకూర, కుప్పు చాలలేదన్నట్లు (వరాహ. VII. 47).

వేల్పు ఏనుఁగునకు వీఁపు గూనుపోయె (వరాహ. X. 15).

పేద కోపంబెల్ల పెదవులచేటు (ప్రభులిం. పు. 102).

కానని వానిచేఁ గన్నడియున్నఁ గానంగ రానట్లు (ప్రభులిం. పు. 147) మొదలయినవి.

మీరె వచించినారు (చెన్నబ. పు. 111); మీరున్నారు (సమీ. IV. 5); మీరు ... ఏతెంచినారు (పాండు. IV. 96); మీరు ... అంతటి వారె(హరి. పూ. IV. పు. 204); మీరు పెరిగినారు (హరి. పూ. IX. పు. 205); మీరు శ్రమ మొందినారు (కళా. IV. 111); మీరు పెద్దలగుటన్ (వరాహ. IX. 132); మీరు ... అరుదెంచినారు (వేంక. మహా. శిష్టు. పు. 5, 21); మీరలసినారు (శకుం. పరి. II. పు. 33); మీరు సూచినారు (మను. I. 68); మీరు చేసినారు (వరాహ. III. 95); మీరేఁగుదెంచినారు (వరాహ. I. 133); విన్నారుగదమ్మ (ప్రభా. III. 120).

కట్టినాఁడు (కాశీ. II.101; II. 51; VI.255); ఎఱిఁగినాఁడు (కాశీ.VI). 45);తిన్నాఁడు (కాశీ.VII. 45; చుట్టినాఁడు (ఉ.హరి.II.180); కూడుకొన్నాఁడు (ఉ. రా. పు. 34); పట్టినాఁడు (వరాహ. III. 65); నిలిచినాఁడు (వరాహ. I. 52); తలంచినాఁడు (కళా. V. 186).

ఉన్నారు (పాండు. I. 110); నిలిపినారు (కాశీ. IV. 66); వచ్చినారు (కాశీ. VIII. 63); దిద్దినారు (ప్రభులిం. పు. 46).

చిక్కఁగలాను (దశావ. పు. 50). గలాను (సమీ. II. 254); గలావు (దశావ. పు. 100; సమీ. VI. 48. 148); గలాఁడు (సమీ. IV. 40. పాండు. IV. 110); గలారు (సమీ. IV. 79. ఉరా. పు. 63); (అవి) గలావు (సమీ. II. 171).

వాక్యాన్వయము.

ఈ క్రిందివాక్యముల యన్వయమును గమనింప నగును:—

ఆర్గురు నొక్కొక భూమి పతులగుదురు (నిర్వ. I. X. 64).

నీవుఁ గొడుకును గృహముఁ బాడు సేసితివి (కాశీ. IV. 107).

ములు మాత్రము ద్వివచనమునం దున్నరూపములు ఋగ్వేదమున మాత్రము గలవు.

సంస్కృతభాషయందు 'ఔ' అనునది ప్రథమా - ద్వితీయా ద్వివచన సము, కాని, ప్రాచీనవేదభాషయం దది 'ఆ' గాని 'ఔ' గాని మై స. 'ఆ' తోడి రూపములే తఱచని చెప్పవచ్చును. తరువాతికాలమున ప్రసాధారణ ద్వివచన చిహ్నముగ నేర్పడిన తరువాత కూడ 'ఆ' అను గాసము మొదటి యవయవమునకుం జేరుచుండెను: ఉదా. మిత్రావరు గ్యాచంద్రమసౌ, మొద.

ద్వివచన చిహ్నమగు 'ఔ' = 'అ-ఉ' లోని 'ఉ' వర్ణము ఇండో-జెర్మా 'షావస్థయందలి దనియు,అది స్వతంత్ర ప్రత్యయమనియు,దాని యర్థము అయియుండుననియు సుప్రసిద్ధ ఇండో-జెర్మానిక్ పండితుండగు బ్రుగ్ చెప్పుచున్నాండు. (చూ. బ్రుగ్మన్: ఇండో-జెర్మానిక్ భాషాచరిత్రము I. § 284, 289.) 'మిత్రా-వరుణౌ' అనునది 'మిత్రా-వరుణో' అను ండియే కలిగియుండవచ్చును. 'మిత్రశ్చ, వరుణశ్చ' అనునప్పటి 'చ' సముచ్చయ చిహ్నమువంటిదే 'ఔ' కూడనై యుండవచ్చును. నేటి - ఆర్యభాషలలో ఈ 'ఔ' కు సరిపోవు సముచ్చయ చిహ్నములు గలవు:

: అఉ; ఒటియా: ఆఉ, ఓ; బంగాలీ: ఓ; సింధీ: ఔ̃. ఈ రూపములు ృతమందలి అపి, అపి చ, అనువానినుండి ప్రాకృతము 'అబి' ద్వారా ముండునని హోయర్నెల్ పండితుని యభిప్రాయము. ఈ 'ఉ' అను ం అనునాసికత్వమును బొంది ఉ̃, ఉమ్‌లుగా మాఱి యుండవచ్చు ు, ఆ 'ఉమ్' ద్రావిడభాషలయందు సముచ్చయ చిహ్నమైన దనియు, ముచ్చయ చిహ్నమునుండియే బహువచన ప్రత్యయమగు 'మ-' కార పుట్టియుండుననియు స్వామినాథ అయ్యరుగా రభిప్రాయపడినారు.

యుష్మదస్మదుభయార్థక సర్వనామము.

తెనుఁగులోని 'మేము' 'మనము' అను రూపములకు సరిపోవు రూపము గా ద్రావిడభాషలలోనున్న వీక్రింద చూపఁబడినవి.

మేము" ప్రథమేతర వి. ప్ర.	మనము" ప్రథమేతర వి. ప్ర.
ుఁగు: ఏము, నేము, మేము, మా	మనము, మన, మనల.
ళము: యామ్, నాఙ్గళ్ ఎమ్, ఎఙ్గళ్.	నామ్, నాంబళ్, నమ్, నంబళ్.
యాళము: ఞఙ్గళ్, ఎఙ్గళ్, ఎఙ్ఙళ్, ఎఙ్గళ్.	నామ్ ,నోమ్, నమ్మళ్, నుమ్మళ్ } నమ్.

(నీకు) జోడు లేరు (విక్ర. I. 47).
వాఁడును నీవు నేమవుదురో (ఉ. హరి. II. 133).
ప్రజలెల్లన్ ... పల్కెడున్ (హరవి. II. 97).
అడవులు దున్నక విత్తక ఫలించును (విష్ణుపు. II. 147).
సఖీజనంబును దానుఁ దద్భేకంబునకు భార్యయయ్యె (పాండు. V. 311).

ఇవి యొక్కొక్క వేగంబున కొక్కొక్క నది యేర్పడినవి (వరాహ. X. 157).

నెచ్చెలులుఁ దాను నచ్చెలువ ప్రయాణమయ్యె (కళా. III. 175).

అవధారణము.

అవధారణార్థక 'అ' కార 'ఏ'కారముల వాడుక యందును, నర్థములందును గొన్ని విశేషములు కానవచ్చుచున్నవి:

కమలాప్తుఁ డుదయింపకయ మున్న బుటుకున మునుఁగు (పాండు. V. 286).

పోవుచు + అ = పోవుచ (కుమా. భా. II. 66).
ఇప్పనికి + అ = ఇప్పనిక (హరి. పూ. VIII. పు. 193).
ఇంతతోన (హరి. పూ. VI. పు. 171); = దీనితోనే (సరి).
ఇంతన మేమియయ్యె = ఇంతమాత్రము చేత (హరి. పూ. VII. పు. 170.)
తనుదానే ... అంటె=తనకు తానే అంటుకొన్నది (వరాహ. VIII. 26).
తనుదానె కీల్కొన్నవిధము (వరాహ. XII. 29).

కొన్ని సమన్యలు.

భాషలోనున్న వ్యాకరణాదిరూపములను యథాసంభవముగానే గ్రహింపవలెను గాని, సామ్యమునుబట్టి క్రొత్తరూపములను గల్పింపఁ గూడదు. సామ్యముండి వ్యవహారమునఁ గానవచ్చు వానిని నిరాకరింపఁ గూడదు.

ఇన్ని+నాళ్లు = ఇన్నాళ్లు; ఇది గ్రాంథికము. ఇన్ని+నీళ్లు = ఇన్నీళ్లు, అని వ్యవహారమున నున్నది. దీనిని నిషేధింపఁగూడదు.

ఇంత+తనుక = ఇందనుక; గ్రాంథికము; కాని, ఇంత+ త్రాడు=ఇంద్రాడు అనురూపము తప్పు; వ్యవహారమున లేదు గనుక.

పెద్ద + తనము = పెత్తనము; గ్రాంథికము; కాని, పెద్ద +త్రాచు = పెత్త్రాచు, అనునది తప్పు; పెద్ద+తండ్రి = పెత్తండ్రి, ఇది ఒప్పు, వ్యవహారమున నున్నది గనుక.

ళుః:	యెంకుళు, ఎంకుళు	యెంకుళె	నమ	నమ్,నమ.
ఇ:	ఆము	మా	ఆజు	అమ్హా
రుఖు:	ఏమ్	ఎమ్	నామ్	నమ్
ల్తో:	ఏమ్	ఎమ్	నామ్	నమ్

ఈ క్రింది ద్రావిడభాషలలో యుష్మదస్మదుభయార్థక సర్వనామములు లేవు.

"మేము"

న్నడము:	ఆమ్, ఆవు, నావు	ఎమ్, నమ్	...	...
ందీ:	అస్మాత్,మస్మాత్	మా.	...	...

పై పట్టికలనుబట్టి తేలువిషయములు: (1) గళ్,కళ్,కుళ్, అంతమందు ల రూపము లుభయార్థకములుకావు (2) తెనుఁగున 'నేము', కన్నడమున నావు' అనునవి తప్ప న-కారాది రూపము లన్నియు నుభయార్థకములు.) కుఇ భాషలోని 'అజు' అనునదియు, తెనుఁగున 'మన, మనల', అనున యుఁ దప్పఁ దక్కిన యుభయార్థక రూపము లన్నియు 'న'-కారముతో రంభ మగుచున్నవి. వీనిలో తెనుఁగునందలి 'మన' అను రూపము 'నమ'-మ్మ, అను కన్నడరూపములోని యక్షరములు స్థానములను మార్చుకొనుట లన నేర్పడిన ననుకొన్నచో, నదియుఁ దొలుత న-కారాదియే యని చెప్పవల ును. ఈ విషయముల నన్నిటి నాలోచించినచో 'నమ్, నామ్' అను రూప ులే యుభయార్థక సర్వనామములుగ నున్నవని చెప్పవచ్చును. కాని, యీ ముభయార్థక సర్వనామములు తొలుతనుండియు ద్రావిడభాషలయం దుండి వి కావనియుఁ దరువాతికాలమున నేర్పడినవనియు స్టైన్‌కోనో పండితుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇది సత్యము కావచ్చును. కొన్ని ద్రావిడభాషలలో నీ రూప ములు లేకుండుటకుఁ గారణ మదియే యై యుండవచ్చును.

మఱియొక విశేషము. ద్రావిడభాషలలో యుష్మదస్మ దర్థకసర్వనామ ములందు య-కారాది రూపము లతిప్రాచీనములు. మళయాళమునందలి ఇ-కారాది రూపములు వానినుండియే పుట్టినవి. ఆ, ఏ, ఈ, లను నచ్చులతో నారంభించు రూపములు తొలుత య-కారాదులై యుండి పిమ్మట అ-కారాదు లయ్యె ననుటకంటెఁ దొలుత అ-కారాదులై యుండి తరువాత య-కారాదు లయ్యె ననుట యుక్తము. న-కారాదు లర్వాచీనములు. ఏను, ఏము, ఈవు, ఈరు, ఈరలు, అనునవి నేను, మేము, నీవు, మీరు, మీరలు అను రూపముల కంటెఁ బ్రాచీనములు. ఇట్లే తక్కిన ద్రావిడభాషలయందును.

అయిన న-కారాదులగు నుభయార్థముగల యుష్మదస్మదర్థక సర్వనామము లెట్లాయా భాషలయందు చేరినవి? సంస్కృతమునం దస్మచ్ఛబ్దమునకు ప్రథమా ద్వివచనమున 'ఆవాము, నౌ' అను రెండు రూపము లున్నవి.

చెఱి + ఒక = చెఱియొక, ఇది గ్రాంథికరూపము; 'చెఱొక' అనునది వ్యావహారికము, ఒప్పు.

నాదు + ఇల్లు, అక్క, ఊరు—ఇట్టిచోట్ల సంధి యెట్లు గలుగును ?

కుంచము + ఎడు = కుంచెడు; కంచము + ఎడు = కంచెడు, అగును.

కాని, పళ్లెము + ఎడు + పళ్లెడు అనికాని, గజము + ఎడు = గజెడు, అనికాని కావు; వ్యవహారమున నివి లేవుకావున నవి తప్పు.

'అంతటితో' అనురూపము వ్యవహారముననున్నది; ఇది అర్వాచీన రూపము. ఇందలి 'టి' వర్ణస్వరూపమేమి? అంతటి, ఇంతటి, ఎంతటి, అను రూపములు కన్నడమునందలి అన్తుటు, ఇన్తుటు, ఎన్తుటు, ల నుండికలిగిన వేమో. 'ఎన్నటికి' అనుదానిలో 'కి' చేరినది; 'ఎన్నటిని' అని 'ని'వర్ణమును జేర్పఁగూడదు.

'నిన్నుండి, నీనుండి' అనురెండు పంచమీవిభక్త్యంత రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి. వీనిలో నేది గ్రాంథికము ?

నీవెందుకు వచ్చినావు = ఏమికారణమున వచ్చినావు, అని నేఁటి గ్రంథకర్తలు వాడుచున్నారు. 'ఎందులకు' అనుదానికి గ్రంథములలో 'ఏస్థలమునకు' అని కానవచ్చుచున్నది. హేత్వర్థమునందు గ్రంథస్థ ప్రయోగము లున్నవా? వ్యవహారమున 'ఎందులకు' లేదు. 'అందులకు' అని నేఁడు హేత్వర్థమున దస్తావేజులలో వ్రాయుచున్నారు.

'అడవికివేఁటమైనరిగె' (పాండు. V.) అని ప్రయోగమున్నది. దీని సామ్యమున 'వాఁడిట సదువుమై వచ్చె', 'తిండిమైవచ్చెను తిరుమలయ్య' అను నట్లుపయోగింపవచ్చునా ?

'వారెల్లరు' అనునట్లు 'అవియెల్లవి', 'మేమెల్లము' అని అనవచ్చునా? 'ఎల్లజనులు' అనునట్లు 'ఎల్లరుజనులు' అనవచ్చునా ? ప్రయోగములు కలవా? వ్యవహారమునలేవు.

'ఎవరికివారేపెద్దలు' అన్నట్లు 'ఎవరికంటెవారేపెద్దలు' అనవచ్చునా; 'నేఁ డేనాళ్లనుండియుఁ దిండిలేకయున్నాను' ఇది గ్రాంథికమా? చూ. పాండు. IV. 153.

జైమినీభారతమున 'అనపత్యమువంక నీ కూర్ధ్వలోకములులేవు' అను ప్రయోగ మున్నది. దానిసామ్యమున 'అనావృష్టివంకఁ బంటలు పండవు' అనవచ్చునా ?

'నన్నువ్రతము నోమించుము', 'దేవునికినన్నుఁ బూజసేయింపుము,' అనువాక్యములు సాధువులా? చూ. కాశీ. VII. 60.

టిలో 'నౌ' అనునది యుష్మదస్మదుభయార్థకముగ వేదమునందు ముగఁ గాన్పించుచున్నది. చూడుఁడు—

i సహ నౌ యశః సహ నౌ బ్రహ్మవర్చసమ్ (తై. ఆర. 5. 3).
కలసి మనమిద్దఱమును యశస్సు, కలసి మనమిద్దఱమును బ్రహ్మవర్చ పొందుదుము గాక !).

ii. సహ నావ్ అవతు సహ నౌ భునక్తు
కలసి మనలనిద్దఱను (ఈశ్వరుఁడు) రక్షించునుగాక, కలసి మనలనిద్ద ఈశ్వరుఁడు) (వరముల) ననుభవింపఁ జేయునుగాక !
తేజస్వి నావ్ - అధీతమ్- అస్తు
తేజస్వి మనయిద్దఱకు చదివినది అగుఁగాక !

iii. సం నౌ మనాసి ఆకరమ్ (ఏకాగ్నికాండ. 1. 3.)
మన యిద్దఱి మనస్సులను కలిపెదను.

iv. సం ఉ దేష్ట్రీ దిదేష్టు నౌ (ఏకాగ్నికాండ. 1. 11.)
ఉపదేష్ట్రి మనయిద్దఱకు నుపదేశించునుగాక !

v. సమ్- అఙ్జన్తు విశ్వేదేవా హృదయాని నౌ (ఏకాగ్నికాండ).
విశ్వేదేవతలు మన యిద్దఱి హృదయములను పరస్పరస్నేహయుక్తము జేయుదురుగాక !

vi. తాని భద్రాణి బీజానివృషభా దనయన్తునౌ (ఏకాగ్నికాండ. 1.14.)
వీర్యవంతులగు దేవతలు మనయిద్దఱి బీజములును ఫలవంతములగు చేయుదురుగాక !

vii. అహమ్ నావ్ - ఉభయోస్ - సువ్రా [illegible]ష్యామి (తైత్తిరీయ త 1. 7. 9. 1.) నేను మనయిద్దఱకు స్వర్గము లేవఁ జేసెదను.

ఇట్టి యుదాహరణముల నింక ననేకముల నీయవచ్చును. ఋగ్వేదమున అను ద్వివచన మాఱునార్లు కనబడుచున్నది. అది యన్నిచోట్ల నుభ బోధకముగనే యున్నది.

'నౌ' అనున దుభయార్థకముగ వేదకాలపు వ్యవహారభాషయందు ద్ధముగ నుండి యుండవలెను. ఔత్వము దీర్ఘము గావున 'నౌ' - 'గా నుండి; 'నావ్' గా మారియుండును. ద్రావిడభాషలయం దది పరం న్యాయమున సంక్రమించి 'నామ్'గా పరిణమించిన దని చెప్పవచ్చును.

వేదసంహితలయం దస్మదర్థకసర్వనామ ప్రథమా ద్వివచనమున మ్' అనురూపములేదు, 'వామ్' అని మాత్రమున్నది. శతపథైతరేయ హ్మణములందు 'ఆవామ్' అనురూపము కానవచ్చుచున్నది. ద్వితీయా

'పిల్లనుబోధించుటకొక కథసెప్పెదను', ఈ వాక్యముసాధువా ? చూ. శాంతి. IV. 418.

'వారినధ్యయనంబు సేయింపుము,' 'వారినిబనిసేయింపుము' అనురూపములు సాధువులా ? చూ. శాంతి. VI. 140.

'నీ మనస్సు నర్థమునకుం గామమునకుం దొలఁగించి ధర్మమునకును మోక్షమునకును గుదురుసేయుము' అని వ్రాయవచ్చునా ? చూ. శాంతి. VI. 78.

'ఏము నలుగురము' (నైష.) VII.—ఇట్లు 'ఇవినాలుగందు నిదుత్తమము' అనవచ్చునా?

'పదియింటికి, పదింటికి' అనునట్లు 'రెంటియింటికి, మూఁటియింటికి' అనవచ్చునా? రెండింటికి, మూఁడింటికి, అనున వర్వాచీన గ్రాంథికరూపములు.

'పద్నొకండు' అని వరాహ. IX. 84; పన్నిద్దఱు, పన్నెండు, పన్నిరువురు, అనునట్లు, పన్నొకండు అనఁగూడదు; వ్యవహారమున లేదు గావున—

ఈ క్రిందిరూపములు సాధువులా ? పదునొక్కపుస్తకములు, పదియొక-, పదునొకఁడు-, పదొకొండు-, పదునొకటి-, పుస్తకములు; ఇరువదియొకటి వంకాయలు, ఇరువదియునొకఁడు— మొద. వంకాయలు; ఇరువదియొకటవు, పదునొకటవ, ఒకటవునాఁడు.

నలువదుండ్రుగురు, నలువదుగుండ్రు, నలువదుగుండ్రురు, నల్వదుగురు, నలుబదుగురు, నలుబదువురు, నల్బదుగురు—ఇట్లు 'నలువదిమంది' అనుటకు రూపములు సాధువులా ?

ఇరువండ్రిద్దఱు, ఇరువదుగురు, ఇరువదిగురు, ఇరువదురు, ఇరువదుండ్రు, ఇర్వదుండ్రుగురు; నలువదుగురు, నలువదువురు, నలువదిగురు, నలువదివురు, నలువదురు, నలువదుండ్రు, నలువదుండ్రురు—ఈ రూపముల మాటయేమి ?

మా వాఁడు, మా వాండ్రు, మా వారు—వీని యర్థభేదమేమి ?

'పెక్కింటికి' అనునట్లు 'అనేకింటికి' అనవచ్చునా ? వ్యవహారమున నున్నది. నేఁటి గ్రంథకర్తలు వాడుచున్నారు.

'పెక్కురు' అన్నట్లు ఎక్కురు, పలురు, తక్కురు; పలువురు, పలుగురు, అన్నట్లు ఎక్కువురు, ఎక్కుగురు, పెనుగురు, పెనువురు, కొలఁదిగురు, కొలఁదివురు; పెక్కండ్రు అన్నట్లు 'తక్కండ్రు, ఎక్కండ్రు' అనవచ్చునా ?

ఎనమన్నూఱు, ఎనమనూఱు, అనవచ్చును; ఎనమనూట యొకటి, అనవచ్చునా ?

ద్వివచనమున 'ఆవామ్' అనురూపము సంహితలయందే కాక బ్రాహ్మణము లందును లేదు. 'నౌ' అనునదిమాత్రము గలదు. చతుర్థీ, షష్ఠీ ద్వివచనము లందు సంహితలలో ఈ 'నౌ' అనురూపమే యున్నదిగాని, 'ఆవాభ్యామ్,' 'ఆవయోః' అనురూపములు లేవు. ఐతరేయబ్రాహ్మణమున 'ఆవాభ్యామ్' అనురూపమును, శతపథబ్రాహ్మణమున 'ఆవయోః' అను రూపమును దొలుతఁ గానవచ్చుచున్నవి.

వేదములందు యుష్మదర్థక ద్వితీయా, చతుర్థీ, షష్ఠీ, ద్వివచనములందు యుష్మదర్థక ప్రథమా ద్వివచనరూపమగు 'వామ్' అనునదియే యున్నది. ఇట్లు యుష్మదస్మదర్థక సర్వనామములు ద్వివచనమున నేకరూపముఁ దాల్చి యుండుటచే నది యుభయార్థబోధకముగ వైదిక వ్యవహారభాషలయందును, నందుండి పరిణామమునొందిన ప్రాకృతములందును నేర్పడియుండును.

ఆత్మార్థక సర్వనామము.

అన్నిద్రావిడ భాషలయందును 'తాన్' ఏకవచనమునందును 'తామ్' బహువచనమునందును నాత్మార్థక సర్వనామములుగా నున్నవి. ఈ సర్వనామము నుపయోగము వివిధముగను విచిత్రముగ నుండును. తమిళమునం దలి యీ ప్రయోగములను గమనింప నగును.

(అ) i. వళ్లి తన్ మగనుడన్ వన్దాళ్ = వళ్లి తన కొడుకుతో వచ్చెను.

ii. అవన్ తన్ మగనుడన్ వన్దాన్ = అతఁడు తనకొడుకుతో వచ్చెను.

iii. నీ ఉన్ మగనుడన్ వన్దాయ్ = నీవు నీకొడుకుతో వచ్చితివి.

iv. నాన్ ఎన్ మగనుడన్ వన్దేన్ = నేను నాకొడుకుతో వచ్చితిని.

(iii), (iv), లలో 'ఉన్,' 'ఎన్'లకు మాఱుగ 'తన్' అని వాడరాదు.

(ఆ) i. నాళైక్కు తాఙ్గళ్ వరుగిఱదాగచ్-చొన్నార్ = తాము (వారు) రేపు వత్తుమన్నారు.

ii. నాళైక్కు నీ వరుగిఱదాగచ్-చొన్నాయ్ = నీవు రేపు వత్తు నన్నావు.

iii. నాళైక్కు నాన్ వరుగిఱదాగచ్-చొన్నేన్ = నేను రేపు వత్తు నంటిని. (ii), (iii) లలో 'నీ,' 'నాన్' లకు మాఱుగ 'తాన్' అనివాడఁగూడదు. (i) లో నాత్మార్థమభిహితము కాలేదు.

iv. నాళైక్కు తానే వరుగిఱదాగచ్-చొన్నాన్ = రేపు తానే వత్తు నన్నాఁడు.

v. నాళైక్కు నీయే వరుగిఱాయా? = రేపు నీవే వత్తువా?

vi. నాళైక్కు నానే వరుగిఱేన్ = రేపు నేనే వత్తును.

నూటొకటి, నూటయొకటి, నూటాయొకటి, అనునవి సాధువులా ?

'అయిదువేలమంది' అనుటకు 'అయిదువేవురు', 'ఏనువేవురు'; 'మూఁడు వందలమంది' అనుటకు 'మూఁడు నూఱుగురు, మూఁడునూర్వురు' అన వచ్చునా ?

'ఇన్నూఱు' అన్నట్లు 'ఇనువంద, ఇరువంద, రెండువంద, రెండునూఱు, ఇరువేయి, ముప్వేయి, ముప్వేలు, మూఁడువేయి' అనురూపములు సాధువులు కావు; వ్యవహారమున లేవు గనుక.

గోర్వెచ్చచముగ (పాండు. III. 74)-ఇట్లు, 'వెచ్చనే గరిటెందువేయ వమ్మ' అనవచ్చునా ?

'అమ్మేఇచ్చినది' అనుటకు 'అమ్మయ యిచ్చినది' అనవచ్చునా ?

'నీవే చెప్పితి; నీవ చెప్పితి; నీవు చెప్పితివే, ఆమాట.' 'కాని, నీవు చెప్పితివ యా మాట, నీవు చెప్పిత యామాట' అనురూపములు సాధువులా ?

వాఁడు రాకమునుపే (వాఁడురాకమునుప); ఇదేనాది (ఇదనాది); ఇదినాదే (ఇదినాద); అంతకుముందే (అంతకుముంద); ముందుగానే (ముందుగాన); ముందరే (ముందర)-కుండలీకరించిన రూపములు సాధువులా ?

'ఈ పనిచేసిన దెవరు ?' ఈ వాక్యము నన్వయమెట్లు ?

'రాజా, రమ్ము, నీవు, నీ మంత్రులును' ఇది సాధువా ? చూ. హరి. ఉ. II. 137.

'మీ రడిగినప్పుడు వా రిచ్చారా? మరి, వా రిచ్చినప్పుడు మీ రివ్వ వద్దూ? - దీనికి గ్రాంథికభాషయేమి ? ఇచ్చిరా ? ఇచ్చిరే ? వలదా ?

'వాఁడు లేనే లేఁడు; రానే రాఁడు; ఎత్తనేలేఁడు' - వీనికి 'లేనలేఁడు, రానరాఁడు, ఎత్తనలేఁడు, - వీనిని రూపాంతరములుగ గ్రహింపవచ్చునా ?

'నీవు వచ్చితివేని మేలు', 'నీవు వచ్చితివయితివేని మేలు', ఏది సాధువు ? రెండును. 'నీ విట్లచెప్పవయితివే' - ఇది సాధువే.

'నీవు వచ్చితివేనిమేలు, కాదేని నష్టము కలుగును.' - 'కావేని' అన వలెనా ?

'మీనాన్ననూరిచ్చారా ? నేను నూరిచ్చానా ? ఆ రెండువందలుపెట్టి ఏదయినా కొనుక్కో.' - దీనికి గ్రాంథికాంధ్రమేమి ?

చరింపుట (వరా. III. 125) - ఇట్లు, 'వధింపుట' అనవచ్చునా ?

'చెప్పుమా' అనుటకు 'చెపుమా' అనునది గ్రాంథికరూపాంతరము. కప్పుమా, విప్పుమా, అనువానికి కపుమా, విపుమా, అనునవి రూపాంతరము లనవచ్చునా ?

జేయును. ప్రథమా విభక్తియందుగాక యితరస్థలములలో 'తను' అను
పదముమూలమున నాత్మార్థము తెలుపఁబడును. ఉదాహరణములు—

i. స్వయం గాతుం తన్వ ఇచ్ఛమానమ్ (ఋగ్వేదము IV. 18. 10.)

ii. యజస్వ తన్వమ్. (ఋ. X. 7. 6.)

iii. మా హాస్మహి ప్రజయా మా తనూభిః (ఋ. IX. 128. 5.)

iv. అగ్నే యజస్వ తన్వం తవ స్వామ్ (ఋ. VI. 11. 2.)

ఋగ్వేదమున 'ఆత్మన్' శబ్దము స్వయమర్థమున క్వాచిత్కముగ
వాడఁబడినది.

ఉదా: 'బలం దధాన ఆత్మని' (ఋ. IX. 113); 'యస్మిం సర్వస్మాద్
ఆత్మనః ... విమ్రహామి' (X. 163.) 'ఆత్మానమ్' అను ద్వితీయారూపము
స్వయమర్థమున ఋగ్వేదమునఁ బ్రయోగింపఁబడకున్నను దరువాతి సంహితలం
దున్నది.

'ఆత్మన్' శబ్దమునకు మాఱుగ 'త్మన్' అను రూపము ఋగ్వేదమునఁ
గానవచ్చుచున్నది.

'త్మానమ్, త్మనా, త్మనే, త్మని, త్మన్' అను విభక్తిరూపములు
వాడఁబడినవి.

ఋగ్వేదమున నిట్లు స్వయమర్థమునఁ బలచూపుచుండిన 'ఆత్మన్' శబ్ద
ము తరువాతిభాషావస్థలో సాధారణముగ వాడుకలోనికి వచ్చినది. సంస్కృ
తమున నిది మూఁడు పురుషములందును వాడఁబడుచుండెను: 'తను' అను
రూప మంతరించెను. 'త్మన్' అను రూపమును బ్రచారమున నుండెను. ఉదా.
ఆత్మభగినీ, ఆత్మహత్యా, ఆత్మసుతః, ఆత్మగృహమ్; * త్మ - సుతా, * త్మ-
పితా, * త్మ - భర్తా, మొ॥.

పాలిభాషలో 'ఆత్మన్,' 'త్మన్' శబ్దముల వికృతులగు 'అత్త, అతు
మ, తుమ' అనునవి స్వయమర్థమున నున్నవి. సమాసముననివి 'అత్త, అతు
మ, తుమ' అని యున్నవి. అశోకుని శాసనములలో 'అత్తపాసండ' = తన
మతము అనురూపమున్నది. నేఁటి గౌడభాష లన్నిటిలోను 'ఆత్మన్' శబ్దభవ
మగు 'ఆప్' అను రూపము స్వయమర్థములోను మధ్యమపురుష సర్వనామ
మునకు మాఱుగ గౌరవార్థమందును వాడుకలో నున్నది.

కాల్డువెల్లుపండితుఁడును ఆత్మార్థక సర్వనామము విషయమున ద్రావిడ
భాషలకుకు ఇండో-యూరోపియను భాషలకును గల సంబంధము నొప్పో
నుచు నీక్రింది సదృశరూపముల నిచ్చియున్నాఁడు:-డోరికు, 'హే నోస్;' ఇయో
లియన్, 'కేనోస్', గ్రీకు, 'ఎ-కెయ్నోస్,' ప్రాచీన పర్షియను, 'తక్స - తనస్'

'కావుట' అనునట్లు 'ఈవుట', 'కావుడున్' అనునట్లు 'ఈవుడున్' - అనవచ్చునా ?

వేఁగు, వేఁగుదెంచు, అనునట్లు, చేరొను, చేరొనుదెంచు, అనవచ్చునా? 'ఏఁగించు' అనునట్లు 'చనించు' అనవచ్చునా ? 'చనుదెంచు' నకు ప్రేరణ రూపము 'చనుదెంపించు' అగునా ?

'గూనుగిల్లు' అనునట్లు 'కుంటుగిల్లు, చెవుడుగిల్లు, గ్రుడ్డిగిల్లు' అనవచ్చునా ?

'అదిగో' సాధువు. 'దానిని గో' అనవచ్చునా ? కూడదు. వ్యవహారమున లేదు గనుక.

'కోపగించు' నకు 'కోపించు' అని రూపాంతర మున్నది.

చిత్తగించు, పంతగించు, లకు మాఱుగ 'చిత్తించు, పంతించు' లను వాడవచ్చునా ?

తల్లక్రిందుల, తలక్రిందుల, తల్లక్రిందల, తలక్రిందల;- ఈ జంటలలో నేదిసాధువు ? 'తలక్రిందయినది' అనుటకు రూపాంతరముగ 'తల్లక్రిందయినది' అని వాడవచ్చునా ?

'కొంపోవు' అనునట్లు 'తింపోవు, కొంతెమ్ము' అనకూడదు; వ్యవహార విరుద్ధము గనుక.

'పినవీరన', 'చినసీతారామస్వామి' అనునట్లు చిననాఁడు, పిననాఁడు, అనవచ్చునా ?

'ముక్కునఁ బంటి' అనునట్లు 'ఱొమ్మునఁ బంటి' అనవచ్చునా ?

'నీ మయము, తన మయము' -ఇవి గ్రాంథిక రూపములు. 'నెత్తురు మయము' తప్పందురు. ఏల ?

'నాఁడు నాఁటికి' అనునట్లు 'మాఱుమాటికి,' 'అప్పు డప్పటికి' అనవచ్చునా ?

తొల్లి = మొదలు = ఆరంభము = ఆది = ప్రథమము. 'మొదలు పెట్టు' అనునట్లు 'తొల్లి పెట్టు, ఆరంభ పెట్టు, ఆదిపెట్టు, ప్రథమ పెట్టు', అనకూడదు. వ్యవహారమున నట్లనరు గనుక.

మఱునాఁడు, మఱుసనాఁడు, మఱుసునాఁడు, మఱుసటి నాఁడు—ఇవి గ్రాంథిక రూపములు; కాని, 'మఱునేఁడు' మొదలగు రూపములు లేవు.

'ఇంటిల్లిపాది' -ఇది వ్యవహారమున నున్నది. గ్రంథములలో నున్నదా? ఒప్పా ? తప్పా ?

‘తనము’ అను ప్రత్యయమునకును సంస్కృతములోని ‘త్త్వమ్’ నకును గల సంబంధమును గూడ నాతఁడు నిరూపించెను. కాని, ‘తనము’ వేదభాషలోని ‘త్వనమ్’ నుండి ప్రాకృతరూపమగు ‘త్తణమ్’ ద్వారా ద్రావిడభాషలలోఁ జేరినదని మఱియొకచోట నిరూపించియున్నాము.

కాల్డువెల్లు చెప్పిన ‘తంబిరాన్, తమప్పన్, తమక్కన్’ మొదలగు వానిలో నాదియందున్న ‘తమ్, తన్, త, మొదలగునవి గౌరవార్థకములు గావనియు, నవి ‘ఆత్మన్’ శబ్దభవములనియుఁ జెప్పవలెను. ఇవి ‘ఆత్మన్’ శబ్దరూపాంతరమగు ‘త్మన్’ కు పాలిభాషారూపమగు ‘తుమ’ ద్వారా కలిగినవి. ‘తంబి, తంగ్గై’ అను తమిళరూపములందు గౌరవార్థము పొసగదు.

సంస్కృత సర్వనామములు : తెనుఁగునఁ జేరినవి.

సంస్కృతమున ‘సర్వ’ శబ్ద మాదియందు గల గణమునఁ జేరిన పదములకు సర్వనామములని పేరు. తెనుఁగున సంస్కృత సర్వనామములు కొన్ని మాత్రమే ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. వానికైనను గొన్ని తత్సమ రూపములు మాత్రమే కొన్ని యర్థములందు కలిగినవి.

సర్వ—దీనినుండి యమహద్వాచకమగు ‘సర్వము’ మాత్రము కలిగినది; దీనికి సంస్కృతమున ‘సర్వే’ అను బహువచన రూపమున్నట్లు ‘సర్వములు’ అను రూపము తెనుఁగున లేదు. సర్వ అను స్త్రీలింగ మహతీవాచక రూపముగాని, ‘సర్వుఁడు’ అను మహద్వాచక రూపముగాని కలుగలేదు. ‘సర్వులు’ అను మహన్మహతీ సామాన్యబహువచన రూపము వ్యవహారమున నున్నది.

విశ్వ—దీనినుండి ‘విశ్వము’ అను రూపము కలిగినదికాని, యది ‘ప్రపంచము, లోకము,’ మొదలగు నర్థములందే వాడఁబడుచున్నది. దానికి ‘సమస్తము’ అను నర్థమున వ్యస్తప్రయోగము లేదు. ‘విశ్వ’ అను స్త్రీలింగ మహతీరూపము లేదు. ‘విశ్వుఁడు’ అను మహద్రూపము గలదు గాని, అది ‘ఒక గణదేవత’ అను నర్థమున సంజ్ఞావాచకపదముగ మాత్రమున్నది.

ఉభయ—దీనినుండి ‘ఉభయము’ అను రూపము గలిగినది. ‘ఉభయములు’ అను బహువచనరూపముగాని, ‘ఉభయ’ అను మహతీరూపముగాని

'ఇదివఱిలో, ఆయూరివఱకు, ఇదివఱకు' ఈ రూపములు గ్రాంథిక ములా? 'ఇదివఱకటిదాఁకా' -ఈ రూపము తప్పా.? వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది.

తుచ్ఛము, తద్భవరూపములు, తొచ్చెము, తొచ్చియము. అట్లే, 'గుచ్ఛము' నకు 'గొచ్చెము, గొచ్చియము' తద్భవరూపములు కావు. 'శపించు'నకు తద్భవ రూపము 'సెపించు'; కాని, 'శాపము'నకు 'శేపము' తద్భవము కాదు.

'చెలియ'—దీనికి బహువచన రూప మేమి?

'పదండి', 'పదుండి'—ఏది సాధువు?

అర్వాచీన కృతులందును, వ్యవహారమునందును క్రియల తుమున్నంత రూపములపై సంపూర్ణక్రియలు చేరకయే సంపూర్ణ క్రియలుగ నా రూపములు వాడఁబడుచున్నవి.

ఏమిచెప్ప (కాశీ. VI. 256; కాశీ. VII. 234; మను. III. 41; మను. IV. 21; ప్రభా. III. 63; ప్రభా. IV. 65; ప్రభులిం. పు. 112; కళా. II. 128; కళా. IV. 16; కళా. V. 6).

ఏమని చెప్ప (కాశీ. VII. 234, శకుం. పరి. II. పు. 25. వరాహ. VII. 90; ప్రభా. V. 110; కళా. III. 215).

భూతార్థమునఁ బ్రథమ పురుషైకవచనమున 'ఎన్' లోని ఎ - కారమును 'అ'గా నుచ్చరించుట వ్యవహారమున నున్నది. దీని ననుసరించియే యీ క్రింది కవిప్రయోగ మున్నది: 'అయ్యో నీ నుతు గ్రద్ద దన్నుకొని పో-యన్ భీతి వాపోవఁగన్' (వేం. పంచ. I. 76).

నన్నయకాలపు భాషయందు 'ఉండు' ధాతువునకుఁ గల రూపములు తరువాతి కాలమున నెట్లు మాఱినవో ఈ క్రింద నాయా రూపముల ప్రక్క చూపఁబడియున్నది:—

ఉన్నవాఁడను (ఉన్నాఁడను, ఉన్నాము); ఉన్నవారము (ఉన్నారము, ఉన్నాము); ఉన్నవాఁడవు (ఉన్నాఁడవు, ఉన్నావు); *ఉన్నవారలు (ఉన్నారు); ఉన్నవాఁడు (ఉన్నాఁడు); ఉన్నవారు (ఉన్నారు).

ఉండితిని (ఉంటిని -కళా. IV. 143); ఉండితిమి (ఉంటిమి); ఉండితివి (ఉంటివి); ఉండితిరి (ఉంటిరి).

ఉండుదును (ఉందును కాశీ. V. 10); ఉండుదుము (ఉందుము, ప్రభులిం. పు. 85); ఉండుదువు (ఉందువు); ఉండుదురు (ఉందురు, ఉ. రా. పు. 35).

వ్యతిరేకార్థక క్రియపై 'ఆ, ఏ'లు చేరి ప్రశ్నార్థకములై నిశ్చయార్థమును దెలుపును. 'కాదు' అనునది 'కదు' అగును. వానిపై ప్రశ్నార్థక

లేవు. 'ఉభయులు' అను మహన్మహతీ సామాన్య బహువచనరూపము వ్యవహారమునఁ గలదు. గ్రంథములందును నున్నదేమో నాకు కనఁబడలేదు.

అన్య—అన్యము, అన్యములు, అను రెండురూపములును గలవు; 'అన్య' అను స్త్రీలింగరూపమునకు 'పరకీయ, ఇతరుని భార్య' అను నర్థము మాత్రము గలదు. (శ. ర. లో లేదు.) 'అన్యుఁడు, అన్యులు' అను రెండు రూపములును గలవు. (శ. ర. లో లేవు.)

అన్యతర—అన్యతరము; అన్యతరుఁడు (శ. ర. లో లేదు) అను రూపములు గ్రంథములందు గలవు. 'అన్యతర' అను రూపమున్నదేమో తెలియదు.

ఇతర—ఇతరము (శ. ర. లో లేదు), ఇతరుఁడు, అను రూపములు గలవు; 'ఇతరులు' అనునది మహన్మహతీ సాధారణము. ఇతర, ఇతరలు, అను రూపములు నాకుఁ గానరాలేదు.

సమ—సమము, సముఁడు (రెండును శ. ర. లో లేవు); 'సమ' అను రూపము 'సంవత్సర'మను నర్థమున మాత్రము తెనుఁగున వ్యస్తముగ గ్రంథములందు ప్రయుక్తమయినది.

పూర్వ—పూర్వము, పూర్వుఁడు, అను తత్సమరూపములు గలవు. 'పూర్వ' అను స్త్రీసమ రూపము లేదు. శ. ర. లో పూర్వ = తూర్పు, తొలిదిక్కు అను నర్థ మీఁబడినది. వ్యస్తముగా నా పఠనమునకుఁ బ్రయోగము గానరాలేదు. 'అది దీనికంటె పూర్వము; వాఁడు నాకంటె పూర్వుఁడు; ఆమె నాకంటె పూర్వ (?), పూర్వురాలు (?).'

పర—పరము, పరుఁడు, అను రూపములు గలవు; 'పర' అను స్త్రీసమ రూపమునకు వ్యస్తప్రయోగము లేదు. కాని, అతనికి తన, పర, అనే భేదము లేదు' అను వ్యవహారము గలదు. ఇందు 'తన, పర' అనునవి విశేష్యములా, విశేషణములా ?

దక్షిణ, ఉత్తర—ఇవి దిగర్థకములుగ 'దక్షిణము, ఉత్తరము' అను రూపముల నున్నవి. వీనికి 'కుడి, మీఁదు' అను నర్థములందు వ్యస్తప్రయోగము లేదు.

అపర—'అపరము' అను రూపము వ్యవహారమున నున్నది గాని, దానికి 'పితృసంస్కారా ద్యంత్యసంస్కారము, అను నర్థము గలిగినది.

ఆకారైకారములు చేరి 'కాదా, కాదే, కదా, కదే,' అగును. వీని తుది దీర్ఘములు హ్రస్వములై 'కాద, కాదె, కద, కదె' అగును. ఇట్లే 'కాను + ఏ (ఎ) = కానే, కానె; కాము + ఏ (ఎ) = కామే, కామె; కాఁడు + ఏ (ఎ) = కాఁడే, కాఁడె; కారు + ఏ (ఎ) = కారే, కారె; అగును. కాని, యీరూపము లందలి మొదటి దీర్ఘము హ్రస్వమయి, కనె; కమె, కవె, కరె, కఁడె మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. మధ్యమపురుషమునందు కాదే, కాదె, కదే, కదె, కదవే, కదవె, కదరే, కదరె, అను రూపములును, ప్రథమ పురుషము నందు కాదే, కాదె, కదే, కదె, కాదా, కాద, కదా, కద, అను రూపములును కలుగును. ఈ యర్థమునందే వ్యతిరేకార్థక క్రియలపై 'అటవే' అనునదియు మహాత్యర్థమునందు చేరును. తుది '-వే' తోడి రూపములు రానురాను మధ్యమ పురుషమున మహాత్యర్థమున నెలకొనినవి. 'మీరు చూచితిరి గదా, నేను చెప్పితిని గదా, అను రూపములం దన్వయము కుదురదు. నేను చెప్పితిని కానా, చెప్పితిఁగానె, చెప్పితిఁగదె, అనువాని కాధారము కావ్యములందు కాన రాదు. నిల్పంగదవయ్యా (దశావ. పు. 21); వినుపింపంగదయ్యా (దశావ. పు. 22)-అను రెండు రూపములును గలవు.

మూఁడేకాదా రాత్రులు (కళా. II. 129); పోవంగ లేనేకదా (మను. III. 104); తెల్పఁగదవే (మను. II. 39); కావఁగదవే (మను. II. 75); మేళవింపఁ గదవే (మను. III. 75); రాగదవమ్మ (విష్ణుపు. IV. 114); విడువంగదే మహాత్మ (విష్ణుపు. IV. 339); కరుణించఁగదె (విష్ణుపు. V. 38); మన్నించఁగదే (విష్ణుపు. V. 47); ప్రోవఁగదరయ్యా (ఉ. రా. V. పు. 88); నీవేకదయ్యా (సమీ. V. 214); హరింపఁగదయ్యా (సమీ. VII 62); -మానృవయ్యా (సమీ. VII 62); కావ్యముకాదె కద (సమీ. VII. 95).

'వలయు' ధాతువు పూర్వాంధ్రమున సాధారణముగ ఉపక్రియగా నుండు సందర్భములలో నుత్తరాంధ్రమున నది స్వతంత్రక్రియగాఁ గూడ నుపయోగింపఁబడినది. 'వలయును' అనుదానికి 'వలెన్' అనునది యుత్తరాంధ్రరూపము:- వలెన్ (వరాహ. I. 98); వినఁగవలె (వరాహ. II. 81); చూడంగవలె (వరాహ. II. 145); దేవా, వలె మాకునొక్క దళవాయి (వరాహ. VI. 80); కావలె (వరాహ. IV. 108); ఏమివలె (వరాహ. VI. 136); పతిగావలె (వరాహ. VI. 15); చేర్పఁగావలెన్ (శకుం. పరి. II. పు. 28); వలెను (విక్ర. I. 110); కావలె మనకు (ప్రభులిం. II. పు. 47); 'నేఁగావలె నన్ననాఁడు' (పాండు. II. 210); 'వలయును' అనుటకు 'కావలెను' అనువాడుక చాల నర్వాచీనము. పూర్వాంధ్రమున 'నేవలసినయప్పుడు' అని యుండును.

అవర—'అవరము, అవర, అవరుఁడు' అనువానికి గ్రంథములందు మాత్రము ప్రయోగములు గలవు.

స్వమ్—దీనికి 'స్వము=తాను' అను నర్థము శ. ర. లో నున్నదిగాని, వ్యస్తముగ ప్రయోగములు కానరావు. 'స్వమ్ము'నకుఁ దద్భవరూపమగు 'సొమ్ము' అనురూపము 'ధనము' అను నర్థమున నున్నది.

అంతర—'అంతరము' అను తత్సమరూపము మాత్రము గలదు.

ఏక—'ఏకము' అను తత్సమ రూపము గలదు; 'ఏక' అను స్త్రీలింగ స్త్రీ సమరూపముగాని, 'ఏకుఁడు' అను మహద్రూపము గాని, తెనుఁగునఁ గానరాలేదు. 'అనేక' శబ్ద మమహద్వాచక మగునప్పుడు 'అనేకము' అను రూపము నొందును. దీనికి 'అనేకములు' అను బహువచనరూపమును గలదు. 'అనేకులు' మహన్మహతీరూపము. గుణవాచకపదము నేకవచనముతోఁ గూడ 'అనేకము' అని వాడవచ్చును; ఈతని పౌరుష మనేకము (భార. ఆర. VI. 210); అనేకభంగులన్ (భార. అశ్వ. III. 206); అనేకభంగిన్ (భార. విరా. III. 164).

ద్వి—దీనినుండి పుట్టిన ద్వయము, ద్వికము, అను రూపములు మాత్రము తెనుఁగున నున్నవి.

సంస్కృత సర్వనామములగు ఉభ, డతర, డతమ, త్వత్, త్వ, నేమ, సిమ, అధర, స్వమ్, త్యద్, తద్, యద్, ఏతద్, ఇదమ్, అదస్, యుష్మద్, అస్మద్, భవత్, కిమ్, అనునవి తెనుఁగునఁ దత్సమరూపములను బొందలేదు. వీనిలో డతర, డతమ, నేమ, సిమ, అనువానికి సంస్కృతమందే ప్రచారము విరళము. సంస్కృతమునుండి తెనుఁగునఁ దత్సమములయిన సర్వనామ పదము లన్నియుఁ దక్కిన శబ్దములవలెనే యాయా విభక్తి ప్రత్యయములను బొందును. సంస్కృత సంఖ్యావాచక పదములలో ఏక, ద్వి, అనునవి మాత్రము సర్వాదులలోఁ జేర్పఁబడినవి. తక్కిన సంఖ్యావాచక పదము లేల చేరలేదో తెలియదు. 'ద్వి' నుండి పుట్టిన 'ద్వయము, ద్వికము'లు తెనుఁగునఁ జేరినట్లే, 'త్రి' నుండి పుట్టిన 'త్రయము, త్రికము, లు గూడ చేరినది. చతుర్, పంచ, షష్, సప్త, అష్ట, నవ, దశ, లనుండి 'క'వర్ణకముతోఁ గూడిన తత్సమరూపములు గలవుగాని చతుష్కము, పంచకము, షట్కము, సప్తకము, అష్టకము, నవకము, దశకము, అనువానికి సమాసములందే ప్రయోగము గలదు; వానికి సంఖ్యార్థమున వ్యస్త ప్రయోగము లేదు. ఇట్లే, యే సంస్కృత సంఖ్యావాచక

ప్రార్థనార్థక క్రియలలో 'చెప్పుమా' అను క్రియయందలి 'ప్పు'లోని ద్విత్వముపోవును: చెపుమా, చెపుము, మొద. కాని, అట్టిరూపములనే కలిగిన తప్పుము, విప్పుము, మొదలగువానియందుగాని, కొట్టుము, తిట్టుము; మొదలగు వానియందుగాని ద్విత్వలోపముకలుగదు. '-ఇమ్ము' నకు 'ఈ' యగును; నవ్వినన్నువ్వనీ, పోయినం బోవనీ (కాళ. III. 29); పార్వతీ, గిరి కలంగానీ, రమావిష్ణులంగానీ (వరాహ. IX. 62); కానీ (దశావ. పు. 31, 128); కానీర (రాధికా. III. 161).

'చూడుము' అనుటకు 'చూడనవధరింపుము' (వరాహ. XI. 105) అని గౌరవార్థమున వాడఁబడినది.

'తల ! తల ! మంచివాఁడవు' (భోజరా. IV. 226)- 'తలఁగుము=వెడలి పొమ్ము' అనుటకు 'తల' అనునది ప్రార్థనార్థకరూపము. నష్టధాతువగు 'తలు' నుండి పుట్టినది.

'పాయు, తొలంగు, మోసరిలు, పాపదమంచు' (కవిక. I. 62); ఇందు 'పాయుము' లోని ము-వర్ణములోపించుట విశేషము. యు-కారాంతధాతువుల మీఁది ప్రార్థనార్థక మువర్ణము వ్యవహారమున తొలఁగును. తొలఁగినప్పుడు ధాతువుపై ఇత్వము చేరును. 'పోయి (పొయ్యి), మోయి(మొయ్యి),' మొద. గ్రంథములందును నిట్టి మువర్ణము తొలఁగుట పూర్వాంధ్రమునఁ గానరాదు.

ఉభయప్రార్థనమునను 'పోవు' ధాతువునకు 'పద' అని వ్యవహారము; కావ్యములందును నీ రూపము గలదు. 'పద,పై 'ము'వర్ణమును చేర్చి శ్రీనాథుఁడును ప్రయోగించినాఁడు. 'పదమా షట్పదమాలికాపరిలసత్పాథోధునీ సంపదాస్పద నానాసలిలప్రవాహ లహరీ సంభార గోదావరీ. భీమ. చూ. మను. III. 84, 94 పదమా; 'పదము' అనుటకు'పొదము' అని రూపాంతరము. ఇది ఏకవచనము; బహువచనము 'పొదఁడు.' 'పద' కు 'పా' కూడ రూపాంతరమే. 'పొదమని' (పద్మపు. X. 27).

'కానీర, రారా, పోరా'- (చూ. రాధికా. III. 161) అనువానిలోని 'ర, రా'లు మహద్వాచకము, మధ్యమపురుషము ఏకవచనమునందు వచ్చును. ఇట్టి రూపములు ఉత్తరాంధ్రకావ్యములందుఁ గలవు. వీనికిబహువచనమందు రూపములు కావ్యములందు లేవు కాని, వ్యవహారమున 'కానీయర్రా, కానియ్యర్రా, రార్రా, పోర్రా, తేర్రా' అని కలవు.

'లేవే' (సారం. I. పు. 5)- ఇది మహత్యర్థకము, మధ్యమపురుషము, ఏకవచనమున ఉత్తరాంధ్రవ్యవహారమున నెలకొన్నది. 'వే' తోడిరూపములు త్తరాంధ్రకావ్యములందు మహన్మహత్యర్థములందు కానవచ్చుచున్నవి.

పదముమీఁద నైనను కవర్గకమును జేర్చి తత్సమముల నేర్పఱుపవచ్చును. అట్టివాని కన్నిటికిని గ్రంథములందు ప్రయోగములు దొరకవు. ఇట్లున్నను నాయా సంఖ్యావాచక పదముల పూరణార్థక రూపములను మాత్రము తెనుఁగునఁ దత్సమములఁ జేసికొనవచ్చును: ప్రథమము, ప్రథమ, ప్రథముఁడు, ద్వితీయము, ద్వితీయ, ద్వితీయుఁడు; మొద. వింశతి, చతుర్వింశతి, షష్టి, సప్తతి, అసీతి, నవతి, శతము, శతకము, సహస్రము, లక్ష, కోటి, అనునవి దెనుఁగునఁ దత్సమములయి వ్యస్తప్రయోగము గలవగుచున్నవి. త్రింశత్తు, పంచాశత్తు, అను రూపములు తెనుఁగునఁ బ్రయోగములందు గానరావు. సమాసములందు పూర్వావయవములుగనో యుత్తరావయవములుగనో యన్ని సంస్కృత సంఖ్యావాచక పదములను వాడుకొనవచ్చును.

ప్రాకృత సర్వనామములు.

అస్మచ్ఛబ్దమునుండి పుట్టిన 'అహం, అస్మే, మహ' మొదలయిన విభక్తిప్రత్యయములు గల రూపములనుండి 'ఏను, నేను, ఏము, మేము, మన, మనము, మా,' మొదలయిన తెనుఁగు సర్వనామరూపములు పుట్టియుండును. కాని, యిట్టి సర్వనామముల చరిత్రమును ప్రాకృతావస్థనుండి నింకను బూర్వకాలమునకు, అనఁగా ఇండో-ఐరేనియను భాషల కాలమునకు దీసికొని పోవలయుననియుఁ జాలవఱకు వానితో సంబంధించిన రూపములకొఱకు ప్రాచీన ఇండో - యూరోపియను భాషల నన్వేషింపవలె ననియు నింతకుముందు సూచింపఁబడినది.

ఇట్లే సంఖ్యావాచకము లగు సర్వనామముల చరిత్రముకొఱకుఁగూడ నిండో - ఐరేనియను భాషల చరిత్రము నన్వేషింపవలసియున్నది. కాని, ప్రాకృతభాషలనుండి యర్వాచీనకాలమునఁ దెనుఁగున జేరిన కొన్ని సంఖ్యావాచకపదములు గలవు. వీనిలోఁ గొన్ని నేఁటి వ్యవహారమునఁగూడ నున్నవి; కొన్ని గ్రంథములందు మాత్రము నిలిచినవి; వానిలోఁ గొన్ని సమస్తపదములం దవయవములై తద్భవావస్థయందు గుఱుతింప వీలులేకయున్నవి.

(1) ఒకటి: ఎక్కటి: "కనలు బింకపుఁ గింకఁగొలుగు వేఁడిమియెల్ల నెక్కటియై యొడలత్తెననఁగ" (లక్ష్మీ. II.) =ఒకటిగాఁ గలిసి; "భీముఁడా నెక్కటిఁ దాఁకె దిక్కరి సహింపక సింహముఁ దాఁకునట్టులు" (భార. అర. IV.)=ఒక్కఁడే, అసహాయుఁడై; "ఎక్కటికయ్యము. ఎక్కటివీరు, మొద. — ఎక్కటీఁడు = అసహాయుఁడు, "ఇగురుకైశికపు టెక్కటీలకు గుజ్జవఱు మామిడి కట్టుబడిగఁ

'కలపముగొందకువే' (ఉ. హరి. V. 87); అంత మదింపకువే (కళా. III 195); ఇట్టి నిషేధార్థక ప్రార్థనార్థకరూపములు కొన్ని కావ్యములందు కానవచ్చుచున్నవి. ఇట్టి రూపములు మాండలికములు. గతశీనాదిని పుట్టిన పాటలలో తఱచుగ నీరూపములు కాన్పించును.

'విడెముకాయవే, నను విడనాడకువే' మొద.

"ఆదేతౌ ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః" అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రము చొప్పున 'తెలియఁడే, తెలియఁడా' అను రెండు రూపములును ప్రశ్నార్థకములు. నన్నయకృత భారతభాగమున నీరెండు రూపములును లేవు. తరువాతి కవులలో 'ఏ' దంతనములగు ప్రశ్నార్థకక్రియలు కానవచ్చుచున్నవి. ఆదంతప్రశ్నార్థకములు మధ్యయుగము నాఁటనుండియు కనఁబడుచున్నవి.— తెలియఁడా (కాశీ. III. 101); పుచ్చుకొనవా = పుచ్చుకొన్నావు కావా (కాశీ. IV. 104); తానేమి బిడ్డలఁగానదా = కనలేదా (కాశీ. IV. 266).

ప్రశ్నార్థమున 'ఏఁడీ, ఏఁడి, ఏరీ, ఏరి' అనురూపములు మధ్యయుగమునుండియుఁ గానవచ్చుచున్నవి: ఏరి (రామాభ్యు. VII. 192).

'కాకేమి' అనుదానికి 'తప్పక యగును' అనునర్థము మొదటనుండియు నున్నది. మధ్యయుగమునుండియు కవు లారూపమును 'కానిమ్ము' అనునర్థమునను వాడిరి. —ఐనదయ్యెడుఁ గాకేమి (పాండు. IV. 167).

'ఈవుత, కావుత' మొదలగు ఆశీరూపములు రెండువచనములందును వచ్చును. బహువచనమునఁ బూర్వాంధ్రమందు ప్రయోగములు మృగ్యములు.-'ఈవుత నుపర్వులందఱు' (విష్ణుపు. V. 350).

శాపార్థమున 'తనబుద్ధికాటఁ గలియ' (హరవి. III. 99); వలరాయా ...నీతలరాయా (యయా. పు. 74); నీవాంఛపాడుగాను (హరవి. III. 22)- అను నిట్టి తుమున్నర్థక క్రియారూపములు మధ్యయుగముననుండియుఁ గావ్యములందును వ్యవహారమునందును గాన్పించుచున్నవి.

ఈ క్రిందిరూపములు నేఁటి వ్యవహారమున నంతగాఁ గానరావు.-తీఁడిరించె (కాశీ. III. 231); పాపములను డంచెను (కాశీ. III. 108); ఉఱఁడు బృహస్పతి మీయెడ (ఉ. హరి. III 101); చూ. ఉఱఁడు సురేంద్రునైన; తలంత్రు (భీమ. III. 84); ఎంతటికీనోపదు = సమర్థముకాదు (పాండు. III. 42); తిగిచెన్=తీసెన్ (పాండు. III. 30); ఉక్కెన్ (హరవి. VI. 38). ఈ పదము శ. ర. లోలేదు.-తివిసెన్ (వరాహ. XII. 7); గోమేధయజ్ఞఫలంబు ప్రాపింతురు వరాహ. V. 69- 'వారికి ఫలంబుప్రాపించును' అని 'ప్రాపించు' అను ధాతువును సకర్మకముగా నేఁడు వాడవచ్చునా ?- వినను=నేను వినలేదు (వరాహ. III .138); ఇంకనెయ్యది పనిచెదవు పనుపుము (హరి. పూ. VII.

జేసి (చంద్ర.):— ఎగ్గతము = ఏకాంతము, ఏకాంతస్థలము, "ఎగ్గతం బునఁ దాను గారగ్గిఁ గాలెనటె. (భార. ఆశ్ర. II.); అయ్యవ్వ యతఁ డెగ్గ తంపుఁజోట నరయది క్కెవ్వరును లేనియట్టి తెగుట నొందఁగలవాఁడుగాఁ బల్క (భార. మా. I.);- ఏకతము = ఒంటరి, ఏకాంతము;—ఇవి యన్నియు కేవల గ్రాంథికములు.

ఏకలీఁడు = 'ఒంటరి'అను అడవిపంది; ఈ పదము గ్రంథములందును వ్యవహారమునందునుగలదు; ఎక్కము: అంకెల స్థానము నెంచునప్పుడు'ఎక్కం, దహం' అని యనుట గలదు. 'ఎక్కము' లనఁగా గుణకారమును దెలుపు నంకె ల వరుసలు; వీని కనంతపురమున 'ఒంట్లు' అనియు నందురు. ఏకాండము=ఏక ఖండము, అతుకులులేనిది, "మలిచి యేకాండముగనొక్కమానికమున,వేడ్క నెద్దాని నిర్మించె విశ్వకర్మ, యట్టి దేవేంద్రదత్త మహార్ఘమూర్త్న వీటికాపేటి మామ భూవిభున కొసగె (నైష. VI.); ఏకాండపుఁ దెరచీరలు (కవిక. III.); ఏకోను = సమష్టి, అంతయును గలిసినది; ఇది కేవల వ్యావహారికరూపము. దీనిని 'ఏక+ఊను' అని విభజింపనలెను; 'ఊను' అనునది 'ఊన' శబ్దభవము; 'ఊన' అనఁగా 'ఒకటి'; ఇంగ్లీషు 'one' (వన్); 'unit' (యూనిట్), 'unite' (యునైట్), 'union' (యూనియన్), మొదలగువానితో సంబంధిం చినది. 'ఏకోను' అనఁగా 'అంతయును ఒక్కటిగా' అని యర్థము.

వంచే, వంచేము, వంచి, అను మూఁడు పదములును ద్యూతమునందు ఒకటికిఁ బర్యాయవాచకములుగ గ్రంథములందు గాన్పించుచున్నవి. ఇవి 'ఊన' శబ్దభవములై యుండును. ఉకారమునకు సంప్రసారణము గలిగినది; 'చ' వర్ణము సమూహార్థకమగు ప్రత్యయము; చూ. రెంచ = రెంటి సమూహము. సోగటాలాటయందు రెండు పాచిక లుండును. ఒక్కొకపాచికకు నాలుగుప్ర క్కలు, ఒకొక్క పాచిక ప్రక్కలపై వరుసగ ఆఱు, నాలుగు, మూఁడు, ఒకటి, గ చుక్కలుండును. రెండు పాచికలను తాళించి వేసినయెడల 6 + 6 = 12; 6 + 4 = 10; 6 + 3 = 9; 4 + 4 = 8; 6 + 1 = 7;4 + 3 = 7; 3 + 3 = 6; 4 + 1 = 5; 3 + 1 = 4; 1 + 1 = 2; అను తొమ్మిది విధములైన పందె ములు పడును. ఒకటి, మూఁడు, పదకొండు, పడవు. 'ఒకటి' అను నర్థముగల ప్రాకృత రూపమగు 'వంచ'ను తీ, చౌ, మొదలగువానితోఁ గలిపిన వాని కొకటి చేర్చవలెనని యర్థమగును; తీ= 3 + వంచ = 1 = 4; చౌ=4 + వంచ= 1 = 5; మొద. ఈ పందెముల వివర మీ క్రింది పద్యమున నున్నట్లు, శ. ర. కారుఁ డుదాహరించి యున్నాఁడు. అత్రీవం, చిత్రిగ, దుగ, సత్తా, దచ్చాక, వంచ, చౌవం-, చీరై, దిత్రిగ యద్దుగ, బద్రలు, చిత్తం

169- 'పనిచెదవ్రొ' అని నేఁటిరూపము); ఏమిసెప్పంగఁగలదు=చెప్పగఁనేమి గలదు (కాశీ. III. 107); ఒక్క విస్మయంబు వినఁగల దవధరింపుము= వినుట కుఁగలదు (ఉ. హ. III. 108); ఏమనంగ నేర్చువాఁడను (కాశీ. IV. 113); ఆలింగనము సేయ నగపడరాదు (ప్రభులిం. I. 39); అల్లమ మాయల కగపడ రాదు (ప్రభులిం. II. పు. 45); శాస్త్రముల కగపడువాఁడు గాఁడు (ప్రభులిం. పు. 49); ననుబోఁటివారికెన్నటి కగ్గమగును (ప్రభులిం. II. పు. 87); నన్నుఁ బనిచిపనిగొనుము (వరాహ. VII. 90); పనివినె=పోయెను (వరాహ. VI. 77); మీమామలు వుత్తెంచినం బనివింటిని= ఆజ్ఞననుసరించితిని (వరాహ. V. 25); మెలఁపుకొనుండు = మెలఁగించు కొనుండు (ప్రభులిం. పు. 105); నీవుగుణశీలురఁ దెచ్చేదునుమ్మ = తేవలదు; ఉత్తరాంధ్రము 'తెచ్చేవు నుమా' విష్ణుపు. IV. 112); తోవఁగలము = తోయఁ గలము (వరాహ. IV. 75); మోవలేను = మోయలేను (వరాహ. VIII. 57); వినుపింతు (కవిక. I. 76) పిలుపించెన్ (కళా. II. 22); చూచెదుగాని = చూతువుగాని (ప్రభా. III. 134); ఏమి పనికినై తలంచితివి=ఎందుకు (వరాహ. V. 40). ఏమి గార్యంబుఁ దలంచి విచ్చేసితిరి (వరాహ. V. 40, ఎందుకు). పవరించె = పవ్వళించె (వరాహ. III. 157); వెఱపించుకొనదె=తన్నుజూచి భయపడునట్లు చేయదా (-వరాహ. VI. 31); వెదకం బోవలదయ్యె (కవిక. II. 100); రాయనేర్తురె (ఉ. హరి. I.7); ఎఱసె; ఏఁపె (ఉ. హరి. I. 8); చాలెన్ (ఉ. హరి. I. 14, సమర్థుఁడయ్యెను); చాలవేన్ = సమర్థుఁడవు కాకపోతే (ఉ. హరి. I. 17); తిరుగఁబడఁ జొచ్చె = మఱలఁ జొచ్చెను (ఉ. హరి. I. 19) (నేఁటి వాడుక=ఎదిరించు); సంకుల సమరంబు చెల్లు సమయంబున (ఉ. హరి. I. 27); ఎఱుంగరాదు(కాశీ. II. 43); కూడదంతఃపూజ గురుకృపలేక = చేకూరదు (ప్రభులిం. పు. 137).

ఈ క్రింది రూపములు మధ్యయుగమునాఁటనుండియు వచ్చుచున్నవి:-

ఈ రక్కసు నెట్లుసేసెదనో చూడుండు (హరి. పూ. VIII. 192); నిజ పాపంబ కాదు, ఉభయ వంశముల పాపములుఁ బోఁగొట్టునది (కళా. IV. 138). చూ. నేఁటివ్యవహారము 'ఒక్క నిన్నే కాదు, ఈ లోకములో నెవ్వనినైనఁ గెలువఁగలను; ఇచట 'కాదు' న కన్వయమేమి ? తెలిసికొనుము (ఉ. హరి. I. 10) పూర్వాంధ్రము 'ఎఱిఁగికొనుము') వారువీరనక యందఱు (కళా. I. 126. 'అనక' కన్వయమేమి ?); అందితో=అందితివొ (కళా. I. 143); గయ్యాళించు (కళా. III. 223); కాఁబోలు=పూర్వాంధ్రము 'కావలయు' (కళా. IV. 186); నగిపించెన్ (కళా. V. 60); ఇవ్వనిత నీకేమియగును (కళా. V. 114); పోల్చ

బునఁ దలఁచినట్లు చేతికిఁ దెచ్చున్'' (ఉ. హరి. III.); ఇందు, తీవంచ = 3 + 1 = 4; ఇత్తిగ = 3 + 3 = 6; దుగ = 1 + 1 = 2; సత్తా = 6 + 1; 4 + 3; దచ్చ్యాక = 4 + 4 = 8; చౌవంచ = 4 + 1 = 5; ఇంతవఱకును సరిపోయినది గాని, వంచ = 1; తిగ = 3; అను పందెములు పడుటకు వీలులేదు; 'అద్దుగ' యనఁగా నేయో యర్థము తెలియదు. అ + దుగ అని పదచ్ఛేదము చేసిన యెడల 'దుగ' కుఁ బునరుక్తి గలుగును. పై పద్యము సరియైన పాఠము కాదేమో. 'అద్దుగ' కు మాఱుగ 'ఇత్తిగ' అనియు 'వంచ చౌవంచ'యనుటకు 'వంచ తీవంచ' యనియు నుండవలయునేమో. అట్లయినచో తీవంచ = 3 + 1; ఇత్తిగ = 3 + 3; దుగ = 1 + 1; సత్తా = 6 + 1; 4 + 3; దచ్చ్యాక = 4 + 4; వంచ తీవంచ = 1 + 4; ఈరైఁదు = 6 + 4; తిగయిత్తిగ = 3 + 6 = 9; బద్ర = 6 + 6 = 12; అను లెక్క సరిపోవును.

'పగడ, పగడము' అను పదములు సొగటాలాటయందు సారెపై నుండు నొంటి చుక్కకుఁ బేరు. ఇది దేశ్యపదమని శ. ర. కారుఁడు వ్రాసి నాఁడు కాని, యవి 'ప్రవాళ' శబ్ద భవములై యుండును. మణులతో చేయఁ బడినపాచికలపై నెఱ్ఱని చుక్కలుగఁ గాన్పించుటకు రాజులు ప్రవాళములను పొదిగించుట యాచారముగ నుండెను. పగడ, పగడములు, తొలుత సంఖ్యా వాచక పదములు గాకున్నను సొగటాలాటయందలి పరిభాషనుబట్టి వానికి 'ఒకటి' యను నర్థము గలిగినది.

(2) రెండు: 'దుగ, దువ' అనునవి 'ద్వికం' శబ్ద భవములు. ఇందలి 'దు'వర్ణమే దుప్పటి, దుగులము, దుగ్గాని, అను పదములందును గాన్పించు చున్నది. జత, జంట, జంటె, జంటీ, జట్టి, జోత, జోత (తా)ము, అను పద ములకు 'యుక్త' అనునది మూలము. జమిలె, జమిలి, అమడలు, అను పద ములకు 'యమళ' శబ్దము మూలము. 'దోయి'కి 'ద్వయీ' ప్రకృతి; దొందము, దొందు'లకు, ద్వంద్వ శబ్దము ప్రకృతి. 'ద్వి' శబ్దము 'బే' గా మాఱి బేడ = బే అణా = 2 అణాలు; బెత్త, బెత్తిలి, బేఁటు, అనునవి 'ద్విధా' శబ్ద భవము లైయుండును. బేడిగ (= భాగధేయము, పన్ను) పదమునకు రెండవ భాగము, సంగోరు, అని యర్థము గావున నిందలి 'బే'కిఁ గూడ 'ద్వి' యనునది మూలమై రెండను నర్థమును గలిగించుచున్నది. బొంకిత = ద్విః కృత = దుగ; దుబాసి = ద్విభాషి; దుళ్ళాలువ, దుప్పటి, మొదలగు పదములందును 'దు = ద్వా, ద్వి' కవఁబడుచున్నది.

(కళా. I. 194, అకర్మకక్రియ); పోయెంబో (కళా. II. 79); చూడఁబట్టెదె (హరి. పూ. VIII. పు. 208); పొందుము విజయంబు (వరాహ. III. 27-పూర్వాంధ్రము 'విజయంబునం బొందుము'); నిండించె (వరాహ. II. 163-పూర్వాంధ్రము 'నించె'); వేసికొంటి (వరాహ. VIII. 25); నేఁడెల్ల వెళ్లఁబడుదుము (వరాహ. VII. 35); తిరిగివచ్చినది = మఱలివచ్చినది (వరాహ. V. 167); అడ్డవెట్టరాదు (వరాహ. II. 15, పూర్వాంధ్రము 'అడ్డవెట్టఁగాదు = సాధ్యముకాదు); దాఁటరాదు = దాఁట సాధ్యముకాదు (వరాహ. IV. 123; పూర్వాంధ్రము, దాఁటఁగాదు); కావంబోలును (మను. III. 47. పూర్వాంధ్రము, కాచెంగావలయు); ఏను దుర్వ్యసనంబున మృగయావిహారంబునకుఁ గడంగినదిలేదు (శకుం. పరి. II. పు. 26); నా కీపుస్తకములు అక్కఱలేదు; ఈ కుండ నాలుగుకుంచాలు పట్టుతుంది. ఈ పని నాలుగురోజులు పడుతుంది; ఇట్టి ప్రయోగములు శకుంతలాపరిణయమునఁ గలవు;—మల్లెను తుమ్మెద (సత్య. కృ. సం. I. పు. 27); మోసెన్ (పాండు. III. 21-పూర్వాంధ్రము 'మోచెన్'); మొల్వాదు (పాండు. V. 193); సూర్యుఁడెండఁగాయును, చంద్రుఁడు వెన్నెలఁగాయును (విష్ణుపు. III. 94-'కాయు' సకర్మకముగా ప్రయోగము); వెన్నెలల్ గాయఁదొడంగె (కవిక. III. 100-అకర్మకప్రయోగము); ఎల్లుండికిని ప్రాణములు గానిపింతున్ (విష్ణుపు. VII. 117 - 'కొను' ధాతువునకుఁ బ్రేరణార్థకరూపము); వర్షములు వెలిచె (కవిక. II. 60 మాండలికము); ధీశాలికాకకాదు (నమీ. VII. 14); మీవంటి దాంపత్యంబు మాకుఁ గలుగ వరంబు దయసేయుండు=మీ దాంపత్యము వంటిది (వరాహ. III. 108); తల్తురు (కళా. II. 101).

'అగు' ధాతువు.

పూర్వాంధ్రమున 'కాక' అని ప్రయోగించుచోట్ల నుత్తరాంధ్రమున 'కాని' అనుపదము వాడుకలోనికి వచ్చినది. ఉత్తరాంధ్రకవులు 'కాక', 'కాని' అను రెండురూపములను దమగ్రంథములందు వాడిరి.

అంజెదవుగాక (ఉ. హరి. I. 75); చేసెఁగావలయుఁగాక (ప్రభా. III. 160); ఎక్కుడేకాక (కళా. I. 179); మాటలాడింతముగాక (కళా. V. 7); నీవారిని నీవు సన్నుతి గావింపవుగాని (ఉ. రా. పు. 97); ఇనుక మొన్న వచ్చుఁగాని మాయలీలలెఱుఁగరాదు (వరాహ. VII. 54); ఇతండకాని (కళా. II. 74); వెంగళరాయఁడెంతరణవీరుఁడో కాని (రంగారా. III. 206); మ్రొక్కెదఁగాని (దశావ. పు. 155); నిలుచునో యేమోకాని (కళా. I. 157); ఏగతినిబట్టతలలు మోకాళ్లు ముళ్లువెట్టఁగలదో కాని (కళా. IV. 75); లేఁజిగురుకెప్పుడొకజిగిలేదుగాని (శుకచ. పు. 8,34); పలుకంగఁదగునెపే

(3) మూఁడు: తిగ, తివ, తీ,లు 'త్రిక' శబ్దభవములు; తికమక, తిక్కటమక్కట మొదలగు పదములలో 'త్రి' మఱుఁగుపడి యున్నది. తికమక = త్రికర్మక = ప్రా. తికమ్మక- 'ఉవిదపిండు తోడ, నవ విమానము తోడఁ, దనదు విద్యతోడఁ ధరణి ద్రెళ్ళి, తిరిగి లేవలేక తికమక గుడువంగ (భాగ. VI.); ఒక మొగము గాక దివిజులు తికమక గొని వైరులెల్ల దీకొని తమ్మునన్, బకపక నగ వకవకలై లుకలుకఁ బరువెత్తి రోడి లోఁగొను భీతిన్ (భాగవ. VI.)

(4) నాలుగు: ఇద్దుగ = ఇరు × దుగ = రెండు రెళ్లు; తీవంచ = తీ+వంచ మూఁడునొక్కటి; తిగ+వంచ = మూఁడునొక్కటి;-సం. చతుర్ = ప్రా. చఉ= తెనుఁగు: చవు, చౌ; దీనినుండి 'చౌకట్టులు చౌకము, చౌకళించు (-ంత), చౌకాశిగుడియ (కాలిపీఁట, - గంటి, - డోలు,-పదము,- పుటము,- సాల), మొదలగు సమస్తపదములు గలిగినవి. 'చౌదరి' = సం. చతుర్థహారిక=ప్రా. చాత్థహారిఅ=* చౌత్థహారిఅ=*చౌద్ధారిఅ=తెనుఁగు: చౌధరి, చౌదరి;పన్నులలో నాల్గవభాగమును గొని యేలికపరముగా నొక ప్రదేశమునఁ బ్రభుత్వమును సాగించువాఁడు; చావడి = ప్రా. చతుష్పథి; చౌషష్టి = సం. చతుష్షష్టి = 64; చౌసీతి = సం. చతురశీతి = 84; మొద. చవలము, చివుక, ముచ్చివుక, ముచ్చౌక, అను నాణెముల పేళ్లలో చతుశ్శబ్దభవమగు 'చౌ' అనునది నిలిచి యున్నది. చివుక = నాల్గవభాగము, రూపాయలోఁగాని, అన్నిటి కంటె పెద్ద నాణెములోఁగాని నాల్గవభాగము; మూఁడుచివుకలు 'ముచ్చివుక, ముచ్చౌక' యగును. చచ్చౌకము = సం. చతుశ్చతుష్కమ్ = ప్రా. చఉచ్చఉక్కమ్;— అష్టా చెమ్మా = అట్టచెమ్మ, అను గవ్వలాటలో 'చెమ్మ' అనఁగా నాలుగు; ఇదియు చతుశ్శబ్దముతో సంబంధించినదే.—'పుంజి' అనఁగా నాలుగని గంజాము, విశాఖపట్టణము జిల్లాలలో నర్థమున్నది: నాలుగు పుంజీల వంకాయలు, పిడకలు, రూపాయలు, మొద. పుంజీ = సం. పుంజికా = ప్రా. పుంజిఆ; 'రాశి, ప్రోగు' అని యర్థము. రెండురెండుగా, నెంచినవి జతలు; నాలుగు నాలుగుగా నెంచినవి పుంజీలు; అయి దయిదుగా నెంచినవి చేతులు; పది పదిగా నెంచినవి పదులు; ఇరువదియైఁ దిరువదియైదుగా నెంచినవి పాతికలు; ఎనుబది యెనుబదిగా నెంచినవి పణములు; నూఱు నూఱుగా నెంచినవి నూర్లు, వందలు. 'పుంజి' సమూహవాచకము; 'నాలుగు' కు రూఢిగ నిలిచినది.—ఉడ్డ =సం. ఊర్ధ్వ = ప్రా. ఉడ్ఢ; ఇదియు రాశివాచకమే; పుంజీవంటిది; నాలుగను నర్థమును బొందినది; ఉడ్డకేలువేలుపు = చతుర్భుజుఁడు, విష్ణువు; ఉడ్డమోమువేలుపు = చతుర్ముఖుఁడు, బ్రహ్మ; ఉడ్డపల్లంచి = నాలుగు గవ్వల

మైతఁగాని (శంక. విజ. పు. 19); ఎవ్వఁడో కాని వీఁడు (విష్ణుపు. III. 285); మీ రారగింతురుగాని (పాండు. IV. 158); నీచరిత్రంబు వినికాని మోహంబు విడువరాదు (వరాహ. V. 68); చూచుకొందము గాని (భోజరా. IV. 185).

పూర్వాంధ్రమున 'కూడని' యనునర్థమున 'కాని'యని యనుచుండిరి; నేఁటి వాడుకలో 'రాని' అని యున్నది.

తలఁపఁగాని తలంపు = తలఁపరాని (హరవి. IV. 56).

కావున, కాన, అను పదములు 'అగు' ధాతువునుండి కలిగినవని యందురు. కాని, యెట్లు కలిగినవో తెలియదు. 'కృత్వా' అను సంస్కృత క్రియారూపము ప్రాకృతమున 'కాఊణ'అని యగును. అది తెనుఁగు నందలి 'కావున' వలెనే యుపయోగింపఁబడును. ప్రాకృతములోని 'కాఊణ' పదమే తెనుఁగున 'కావున' అను రూపమునఁ బ్రవేశించినదేమో. అదియే 'కాన' అను రూపమును బొందియుండును. వీనిలో 'కావున' ద్రుతప్రకృతికముగాను కళగానుగూడ నుపయోగింపఁబడుచున్నది. 'కాన' పూర్వాంధ్రమున కళ. 'కావునన్' ద్రుతాంతము గావునఁ 'గాన'ను గూడ దాని సామ్యమున ద్రుతాంతముగానే యర్వాచీనకవులు వాడిరి.

కావున (కళ) (కళా; I. 194; II. 63). కాన (కళ) (నిర్వ; IV. 42. పాండు. II. 228; IV. 96); - కానన్ (ద్రుతాంతము) (వరాహ. II. 146.) కానం జక్రాంకితమునఁ గార్యము గలదే (శంక. విజ. పు. 13).

'అగు' బంధుత్వమును గూడఁ దెలుపును: అయినవారి కాకులలోను, కానివారికి కంచాలలోను; అతడు నీకే మవుతాడు; వనితా ! వారు నీకేమి కావలయు ?

అయినన్ - అయినా: ఇవి ముందు చెప్పినదానికి విరుద్ధముగా చెప్పఁబోవుదానిని సూచించును.

'అగు', 'అవు', 'అవును' - ఇవి యంగీకారార్థములుగూడ నగును. వీనిపై 'ర, రా' లు చేర్చిన నాశ్చర్యమును దెలుపును.

అవుఁగాక - ఇది చెప్పినదాని నంగీకరించుచు, దానికిఁగల యాక్షేపణమును సూచించును. 'కానిమ్ము' అను నర్థమునను దీనికి వాడుక కలదు.

'కా' అనునది 'కాదా' అను నర్థమున గ్రంథములం దున్నది.

"అవుగా ! మీ రిట మున్ను గన్గొననితావు - గ్లేవుగా" (విజయ.) ఇది నేడు మాండలికముగ వాడుకలో నున్నవి.

'కదా' అనురూపము 'కాదా' లోని తొలిస్వరమునకు హ్రస్వము కలుగుట వలనఁ గలిగినది.

తో నాడెడు నొక బాలికాక్రీడ; 'ఉడ్డ' కు 'ఉడ్డా', అని రూపాంతరము. ఈ పదము లిప్పు డెక్కడనైన వ్యవహారమున నున్నవేమో తెలియదు.

(5) అయిదు: చౌవంచ, చవ్వంచ, చౌవంచి = చౌ+వంచ = వంచి =నాలుగున్నొకటి,ఐదు; అంజి=గవ్వలతోనాడు నొక బాలికాక్రీడ;తమిళము, మలయాళము: అంజు, సం. పంచన్.

(6) ఆఱు: ఇత్తిగ = ఇర్+తిగ = రెండుమూళ్లు; తిగ = సం. త్రిక;- ద్విత్రి = ద్వి+త్రి = రెండుమూళ్లు = ఇత్తిగ.

(7) ఏడు: సత్తా, సత,=సం. సప్తన్; 'చక్కు'-ఇది 'సప్తక' శబ్దభవము కావచ్చును. ద్యూతమునందు 'ఏడు' కు 'పగడ' అనికూడ వ్యవహారముగలదు.

(8) ఎనిమిది: దచ్చౌక = సం. ద్వా X చతుష్క; దచ్చి = సం. ద్వా + చతుష్కికా; -అట్ట (చెమ్మ) = అష్ట-; అట్టము = సం. అష్టకము = వేదభాగము.

(9) తొమ్మిది: ముత్తిగ = మూ(డు) + తిగ = మూడు మూళ్లు.

(10) పది: దహం, దాహం = సం. దశత్; సంఖ్యాస్థానముల నెంచునప్పుడు 'ఎక్కం, దహం, (దాహం), అని యందురు; -బంతి = సం. పంక్తి.

(12) పన్నెండు: బస్స, బార, బారా: ఈ మూడును 'ద్వాదశ' శబ్ద భవములు; బారసి, బారాసి' అనునవి.'ద్వాదశీ' శబ్దభవములు;-నత్తిగ=నల్ + తిగ= నాలుగు మూళ్లు; పదింబేడు = పది + బేడు; బేడు=సం. ద్వితయ; చూ. బేడ = బేఅణా; ముచ్చౌకము = మూ(డు) + చౌకము = మూడు నాలుగులు.

(13) పదుమూడు: తేరసి = సం. త్రయోదశికా = ప్రా. తేరసి ఆ.

(32) ముప్పదిరెండు: బత్తీసు = సం. ద్వాత్రింశత్ (పండితా. పు. 410).

(37) ముప్పదియేడు: సత్తీసు=సం. సప్తత్రింశత్ (పండితా. పు.142).

'కాకేమి' అనునది పూర్వాంధ్రమున 'అయ్యెంగాకేమి', 'చేసెంగాకేమి' అను రీతిని సంపూర్ణక్రియలమీఁదనే ప్రయోగములందుఁ గానవచ్చుచున్నది. నేఁడు దానిని వ్యస్తముగా వాడుచున్నాము. 'ఎందుకుకాదు, అగుటలో సందేహమే మున్నది?' అని యర్థము.

కావున, కాన లకు నేఁటి వ్యవహారమున 'కాఁబట్టి' అని యున్నది. 'కాఁబోలు' అనుదానికి పూర్వాంధ్రమున 'అగుఁబోలు'ననియు రూపముండెను. 'పోలు' ధాతు వితర ధాతువులమీఁదను బూర్వాంధ్రమునఁ జేరుచుండెను. చేయంబోలు, కొట్టంబోలు మొద. నేఁ డిట్టి వ్యవహారము లేదు.

కావుట, కావుత, కాత, కదరె మున్నగు 'నగు' ధాతుజములగు రూపములు నేఁటి వ్యవహారమునుండి లోపించినవి.

నేఁటి వ్యవహారమున 'కదరా' అనునది మహద్వాచకముల మీఁదను, 'కదే, కాదే' అనునవి మహతీవాచకముల మీఁదను వచ్చును. 'కదవే', 'పదవే' అనురూపములును మహత్యర్థమున వాడుకలో నున్నవి. "వస్తాను పదవే, వడ్డించమనవే."

(56) ఏఁబదియాఱు: ఛప్పన్న = సం. షట్పంచాశత్; ఛప్పన్నదేశ ములు.

(64) అఱువదినాలుగు: చౌషష్టి = సం. చతుష్షష్టి.

(72) డెబ్బదిరెండు: బాహత్తర, (-రి) = సం. ద్విసప్తతి.

(84) ఎనుబదినాలుగు: చౌసీతి = సం. చతురశీతి.

ప్రాకృతమునుండి వచ్చిన యాయా సంఖ్యావాచకపదములకుఁ
గొన్ని ప్రయోగములు.

'వనితమెచ్చవు వంచివైచిన ననుచు, ననఘుఁ డచ్చవువంచి యను దాయ మాడు; నాకు నాతీ వంచనయె గెలుపంచు, నాకాంతుఁ దీవంచ యను దాయ మాడు; ఒడలుసత్తా శివయోగులకంచుఁ దడయకయాడు సత్తా యని పడిన; వలవ దచ్చౌకమాటలు నీకు ననుచు నలఘుఁడు దచ్చౌకమను దాయమాడు (పండితా. పురా. పు. 125); అత్తీవంచ తిగదుగయు, సత్తాదచ్చౌకవంచ చౌవంచివైఁ దిత్తిగ యిద్దుగ బర్రలు చిత్తంబునఁ దలఁచినట్లు చేతికిఁ దెచ్చున్ (ఉ. హరి. III. 121-ఈ పాఠముకూడ తప్పే; చూ. వైని. (1) వంచ-జత శారా పది దచ్చి యిత్తిగముగా చౌవంచ తీవంచ బొంకిత (-ద్వికృత = దుగ) సత్తిక (సత్తిగ?) యంచు నాఱెను భయాంగీకారమేపారఁగన్ (నిరం. III. 120); ఉన్నవాఁడీతఁడే తిగకన్నులేని శంభుఁ డవుచును శంభుఁ డీ సమయ మునను (చంద్రాలో. 15); వామాక్షి యొకతె తీవంచ వేయుమటన్న నది శిల్పి రాక యెట్లగు నటంచు (చమత్కా. I. 43); పొడవైన మువ్వంచఁ బోలుచునట్లుగ నేనుఁగులకు గుజ్జములకుఁ గొట్టములును (భార. ఉద్యో. I. 93); కంకణంబులు మ్రోయఁగా దుగ బెత్రి చౌవం చంచుఁ బందెముల్ వైచువారు (చమత్కా. I. 136); దచ్చౌక చౌవంచి యిత్తిగ బారా దుగ యంచుఁ జిల్కలోన లుద్దీపింపఁ దా దవ్వులన్ (కళా. III. 131); పడిదచ్చి యేనుఁ గుల్ కడభూమిఁ జేరుట మాఘాక కటు నిల్వనోడికాదె (సారం. I. 37); మంపు దులకించు ముత్తిగ మానికముల మొలకనిద్దా కడాని సొమ్ములమెఱుంగులు (రసిక. III. 47); హాలారాహారోడిం బోరిరి బారాసి దినంబు లవనిప్రజలు దలంకన్ (ఆము. III. 14); చేడియకోపము పాడిదప్పె నా బారామాటకు (చమత్కా. I. 89); మొద.

ప్రాకృత సంఖ్యావాచకరూపములు కొన్ని నాణెములు, కొలతలు, మొదలగువానిఁ దెలియఁజేయుపదములందు కానవచ్చుచున్నవి; పావ (వు) లా= సం. పాదికా = రూపాయలో నాల్గవభాగము; చివుక, చవలము, ముచ్చివు (-చ్చౌ)క (-సం. చతుష్కక); బేడ = బే (ద్వి) అణా; అణా = ప్రా.

అనుబంధము. I.

వ్యవహారములోఁ జాలకాలము నుండియు నిలిచియున్నను, నేఁడు గ్రామ్యమని కొందఱచే నిరసింపఁబడుచున్న కొన్ని రూపములు శాసనము లందు విరివిగ వాడఁబడియున్నవి. అట్టి రూపములలోఁ గొన్ని గ్రంథముల లోనికిని బ్రవేశించినవి. పూర్వ వ్యవహారమునం దున్నట్లు శాసనముల వలనఁ దెలియవచ్చునట్టియు, గ్రంథస్థము లయినట్టియుఁ గొన్ని శబ్ద రూపము లీ క్రింద నీయఁబడినవి.

(1) ఇస్తిమి, చేస్తిమి, చేయింస్తిమి, రాజ్యంసేస్తుండి, విడిస్తిమి, సమ ర్పింస్తిమి, పాలింస్తాను, సేవసేస్తున్నాడు మొద.—

12-వ శతాబ్దము మొనమదలలోని నాలుగు శాసనములు, 14-వ శతా బ్దము బెజవాడలోని ఒకశాసనము.— శ్రీనాథునిచాటుధార (1435 సం॥); ప్రభులింగలీల (1520 సం॥); రామస్తవరాజము (1520 సం.)

(2) పెట్టింది, చేసింది మొద.—

13-వ శతాబ్దము శ్రీకాకుళములోని యొకశాసనము; ధూర్జటి రచించిన కాళహస్తీశ్వర శతకము, గౌరన రచించిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

(3) తోంటాను, మొద.—

11-వ శతాబ్దము బెజవాడలోని మూఁడు శాసనములు; 13-వ శతా బ్దపు నాలుగు శాసనములు; పదుమూఁడవ శతాబ్దపు రెండు శాసనములు; 14-వ శతాబ్దపు ఒకశాసనము;—ధూర్జటి రచించిన కాళహస్తీశ్వరశతకము (1550 సం.)

(4) రెండున్ను, మరిన్ని, వేయిన్నేనూరు, మొద.—

11-వ శతాబ్దము ద్రాక్షారామునందలి యొకశాసనము; 12-వ శతాబ్దము మొనమదలలోని యొక శాసనము; 13-వ శతాబ్దపు మూఁడు శాసనములు; 14-వ శతాబ్దపు 15 శాసనములు; 15-వ శతాబ్దపు 12 శాసన ములు.—తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణము (1200 సం.)

(5) ఏంటాను, అనే, అనేటి, దనకా, కూడాను, ఎవ్వరు తప్పితేను, మొద.—

11-వ శతాబ్దము బెజవాడ 1 శాసనము; 12-వ శతాబ్దము, మొన మదల 1 శాసనము; 13-వ శతాబ్దము 2 శాసనములు; 14-వ శతాబ్దము

అద్ధా = సం. అర్ధ = సగము (ఎందులోని?); దుగ్గాని, దుగులము (దు = ద్వా ద్వి); పాతిక = సం. పాదిక = నాలుగవభాగము (సాధారణముగా నూటిలో; ఇతర సంఖ్యలయందును గావచ్చును; పాతికభాగము = నాలుగవభాగము); వీసె = సం. వింశతికా = ప్రా. వీసాఇయా = ఇరువదియవ భాగము (ఎందు లోని; ఒకానొకప్పుడు 20 వీసెల బరువేమో. కంట్లమా ?) వీసము = సం. వింశతికమ్ = ప్రా. వీసఇయం = దేనిలోనైనను ఇరువదియవ భాగము; మా నము మాతి మతిరియొక యర్థమున రూఢియైనది; ఇప్పుడు పదునాఱవు భాగము; పదలము = పది పలములు; ఏబదలసు, ఏబలము, ఏబులము = 5 పలములు; అడ్డ = సం. అర్ధ = ప్రా. అద్ధ, అడ్ఢ=కుంచములో సగముభాగము (రాజమహేంద్రవర వ్యవహారము; గంజాము విశాఖపట్టణములలో కుంచ మునకు నాలుగడ్డలు); సోల = సం. షోడశ = ప్రా. సోళ అ = హిం. సోళా = పదునాఱు, పదునాఱవ భాగము (ఎందులో ? కుంచములో అయిఉండును; అప్పుడు కుంచమునకు నాలుగడ్డలు, అడ్డకు నాలుగు సోలలు నగును.)

ప్రాకృతమున 'ఆ' అను నిర్దేశార్థక విశేషణము లేదు. కాని 'ఏతత్, ఇదమ్' అనువాని వికారమగు = ఈఅ = ఈ, అనునదియు, 'ఊ' = ఆ (ప్రాచీ నద్రావిడము: ఊ) అనునదియు, 'ఏఅ' = సం. ఏతద్ = ద్రావిడము: 'ఏ' అను నదియుం గలవు. 'ఆ' 'ఊ' లేకార్థకములు; వానిలో 'ఊ' ప్రాచీనము.

ఆధునిక ద్రావిడేత రార్యభాషలలో ద్రావిడ సర్వనామములను బోలు రూపము లీ క్రిందివి కాన్పించుచున్నవి:

ఏను

కిఉంథాలీ, సిమ్లాసిరాజీ : ఆఁ; హాండూరీ: హాఉఁ; శోరాఛోలి: ఆఁ ఊఁ; మండ ఆలీ: హాఓఁ హాఉఁ.

పిశాచ భాషలు : దర్ద్ : ఆ, యు, మ; ఖోవార్ : అవ, కలాషా: ఆ;షినా : మ; వైగల్ : యే; గవక్-బతీ ; ఆ — వీనితో ద్రావిడభాషలలోని 'ఆమ్, ఆన్, ఏవ, యేను, (మా, మాము, మేము), మొదలగు రూప ములను బోల్పవచ్చును. 'మేము' లోని తొలి మకారము తొలుత నేక వచనమునకే సంబంధించినదై యుండవచ్చును.— తెనుఁగు: నా, మా; కోహిస్థానీ : మా; ఖోవార్ : మ; పషాయీ ; మే-నా.

ఏము

ఉంథాలీ: హామేఁ; సిమ్లాసిరాజీ : అఁహ, ఏఁ,ఐమూఁ, ఎఉఁ; శోరాఛోలి : హామే, ఆమే; మండిఆలీ-పహాడీ : హామేహా.

4 శాసనములు; 15-వ శతాబ్దము 28 శాసనములు.-శ్రీనాథుని హరవిలాసము (1435 సం.) వరాహపురాణము (1500 సం.)

(6) ఇరువై, ముప్పై, నలుభై, నలుభయి, ఏంభై, మొద.—

11-వ శతాబ్దము ద్రాక్షారామము 2 శాసనములు; 12-వ శతాబ్దము మొనమదల 6 శాసనములు; 13-వ శతాబ్దము 1 శాసనము; 14-వ శతాబ్దము 6 శాసనములు.—శ్రీనాథుని హరవిలాసము (1435 సం.)

(7) రెండో, మూండో, మొద.—

12-వ శతాబ్దము, ద్రాక్షారామము 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 4 శాసనములు.—కంసాలిరుద్రయ్య నిరంకుశోపాఖ్యానము (1620 సం.); అప్పకవి (1660 సం.)

(8) చేసుకొని, చేసుకొన్న, మొద.—

15-వ శతాబ్దము తిరుపతి 4 శాసనములు.—రంగరాట్ఛందస్సు (1790 సం.)

(9) నడపుక వచ్చేటందుకు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, హంపి 1 శాసనము.—పద్మపురాణము (1340 సం.); అనంతుని ఛందస్సు (1430 సం.)

(10) అందరిచేత, ఇద్దరికి, నలుగురిలో, మొద.—

14-వ శతాబ్దము మొనమదల 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 2 శాసనములు.—శృంగారశాకుంతలము (1450 సం.)

(11) దేవున్ని, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, తిరుపతి, 1 శాసనము;—రామస్తవరాజము. (1520 సం.)

(12) రాజుకు, ఇందుకు, తూర్పుకు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము 7 శాసనములు.—అనంతుని ఛందస్సు (1430 సం.)

(13) కొమాళ్లు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 1 శాసనము.—సారంగధరచరిత్రము (1630 సం.); హంసవింశతి (1800 సం.)

(14) అనుభవించుము, పాలించక, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, తాడిపత్రి, 2 శాసనములు.—మడికిసింగన్న వాసిష్ఠ రామాయణము (1340 సం.); కళాపూర్ణోదయము (1570 సం.)

పిశాచ భాషలు : బాష్గలీ : ఇమా; కోహిస్థానీ : మా; వై-అల : యెమ, యుమ; గవర్ బతీ : అమా; పషాయీ : హామా; - వీనితో తెనుఁగు నందలి ఏ (యే, మే) ము, నా, మా, లను బోల్పవచ్చును;—బాష్గలీ: ఇమా; కలాషా: హామ; కోహిస్థానీ : మో, మున్; వై అల : యుమ; గవర్ బతి : అమోని; వీనితో ద్రావిడభాషలలోని 'నా, మా; ఉన్' మొదలగు వానిని బోల్పవచ్చును.

నీవు.

పిశాచభాషలు : కాఫిర్ (వెరోన్): ఊయూ; చూ. తెనుఁగు. ఈ వు:- కాఫిర్ (వెరోన్): ఈ, ఈ ఊరీ; చూ. తెనుఁగు: నీ;

మీరు.

పిశాచ భాషలు : కాఫిర్ (వెరోన్): మిఊ; చూ. తెనుఁగు : మీరు; కాఫిర్ (కలాషా): మీ-మి; వై అల : విమ-బ; చూ. తెనుఁగు : మీ.

వాఁడు.

పిశాచభాషలు : షినా: అనో, ఓ; కోహిస్థానీ : ఓ; చూ. ద్రావిడము: ఆన్, అవన్, మొద :— షినా : అనై; చూ. ద్రావిడము : అవన, వాని, మొద.— పషాయీ భాషలో ప్రథమపురుష సర్వనామమునకు మూలమగు 'ఉ' మీఁదనే తక్కినవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరును. 'ఉ' అనునది ప్రథమ పురుషమున ద్రావిడభాషలయందును గలదు.

పిశాచీభాషలలోను వాని సంపర్కముగల కొన్ని యితరభాషలలోను మాత్రము ద్రావిడభాషలలోని యుత్తమ, మధ్యమపురుష సర్వనామములకు పోలికలు కాన్పించుటను గమనింపఁదగును.

తెనుఁగున సర్వనామములు.

తెనుఁగున 'అన్ని ప్రభృతులు సర్వనామములని చిన్నయసూరి చెప్పి వానిని 'అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, పెక్కు, పలు, ఆ, ఈ, ఏ, నీ, నా,మన, తా, సంఖ్యా వాచకములు' గ వివరించినాఁడు. ఇందు 'అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, పెక్కు పలు' లు గూడ నొక విధముగ సంఖ్యావాచకములే, 'పలు' సర్వనామమయినప్పుడు 'పెల్లు, ఎల్ల,లు గూడఁ గావలసియుండును.

ఈ క్రింద నాయా సర్వనామముల వివిధ విభక్తిరూపములు వివరింపఁ బడుచున్నవి. అందసాధారణరూపము లున్నయెడలఁ బ్రయోగములు సాధ్యమయినంతవఱకుఁ జూపఁబడును:

(15) వెనక, గనక, మొద.—

11-వ శతాబ్దము, బెజవాడ 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 4 శాసనములు.—అప్పకవి (1660 సం.)

(16) వల్ల—

15-వ శతాబ్దము, కొండవీడు, 1 శాసనము.—శ్రీనాథుని నైషధము (1435 సం.); మనుచరిత్రము (1530 సం.)

(17) వద్ద—

15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 1 శాసనము. రంగనాథరామాయణము (1200 సం.); ప్రభావతీపరిణయము (1570 సం.); చిత్రభారతము (1600 సం.)

(18) కిందను—

15-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 3 శాసనములు.—

(19) సంకీర్తనశాల, పండితులచాత, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, హంపి, 2 శాసనములు.

(20) యవ్వరు—

15-వ శతాబ్దము, తాడిపత్రి, 4 శాసనములు;—శృంగార శాకుంతలము (1450 సం.)

(21) పట్టణం, విశ్వనాథపట్నం—

13-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 1 శాసనము.

(22) భంగారం, భావి, భావ, మొద.—

11-వ శతాబ్దము, ద్రాక్షారామము; 12-వ శతాబ్దము; శ్రీకాకుళము 2 శాసనములు; 14-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 4 శాసనములు.

(23) కరణీకం—

15-వ శతాబ్దము, హంపి, 1 శాసనము.

(24) వుకటి, వుత్తరాన, మొద.—

16-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 2 శాసనములు.

(25) మామిడాడ, మొద.—

14-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 2 శాసనములు.

(26) బ్రాహ్మలు—

అహమద్వాచకములు.

1. సర్వతావదర్థకము: అన్ని: ఔపవిభక్తికము, నిత్యైకవచన రూపమును నిత్య బహువచనార్థమునుగలది: ప్ర. ఏ. అన్ని: దుఃఖావళులవన్ని తొలఁగిపోవు; ద్వి. బ. అన్నిటిని (రామతా. శత. 41); తృ. బ. అన్నిటన్, అన్నిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. అన్నిటికై (కొఱకు); పం. బ. అన్నిటన్+అన్నిటివలన (ఁబట్టి, కంటె) ష. బ. అన్నిటి (కి, లో, లోపల); దానములన్నిటికిని భూదానం బెక్కుడు (భార. అను. II. 350); స. బ. అన్నిటన్ (అన్నిటియందు) ప్రయోగములు: అన్నింటిని (భా. భీ. I. 266; ద్రో. IV. 113); అన్నిటిన్ (భార. భీ. II. 211); అన్నింటిపనులు=అన్ని యుపకరణముల పనులు (నిర్వ. I. 63); లోకములన్నిటికిన్ (భార. అను. V. 317); అన్నిటియందు (ప్రభా. IV. 155).

విశేషణముగ: అన్నాళ్లు (భార. ద్రో. I. 130) మనను వచ్చినన్నిదినములు (భార. విరా. I. 206) కొన్నిదినములకు (నిర్వ. VII. 68); పాండురంగ మహాత్మ్యమున (IV.) 'కొ ' అని యున్నది. 'వాని కెన్' తలలు (శ.ర.)

2. ఇయ దర్థకము: ఇన్ని: ఔపవిభక్తికము; నిత్యైకవచనరూపమును నిత్య బహువచనార్థమును గలది: ప్ర. బ. ఇన్ని; ద్వి. బ. ఇన్నిటిని ; తృ. బ. ఇన్నిటన్, ఇన్నిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. ఇన్నిటికై (కొఱకు); పం. బ. ఇన్నిటన్ = ఇన్నిటివలనఁ (బట్టి, కంటె); ష. బ. ఇన్నిటి(-కి,లో,లోపల); స. బ. ఇన్నిటన్, ఇన్నిటియందు, విశేషణముగ: ఇన్నాళ్లు (భార. కర్ణ. I.53; శాం. III. 66; భీ. I. 64; హరి. పూ. III. 187); ఇన్నేల = ఇన్ని+ఏల (భాగ. X. II. 780).

3. కియ ద్వావ దర్థకము: ఎన్ని: ఔపవిభక్తికము; నిత్యైకవచనరూపమును నిత్య బహువచనార్థమును గలది. ప్ర. బ. ఎన్ని; ఎన్నాళులు (భార. ఆశ్ర. II. 15); ద్వి. బ. ఎన్నిటినిన్; తృ. బ. ఎన్నిటన్, ఎన్నిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. ఎన్నిటికై (కొఱకు); పం. బ. ఎన్నిటన్, ఎన్నిటివలన (ఁబట్టి, కంటె); ష. బ. ఎన్నిటి (కి, లో, లోపల); స. బ. ఎన్నిటన్, ఎన్నిటియందు.-'వానికెన్ తలలు గలవు' అని శ. ర. కారుఁడు వ్రాసెను. కాని యది గ్రంథస్థప్రయోగమగునో కాదో తెలియదు - ఎన్నియెన్ని = ఎన్నో, చాలా (ప్రభా. III. 12).

4. కతిపయార్థకము: కొన్ని: ఔపవిభక్తికము, నిత్యైకవచన రూపమును నిత్యబహువచనార్థమును గలది. ప్ర. బ. కొన్ని; ద్వి. బ. కొన్నిటిన్ (యయా II); కొన్నిటినిన్; కొన్నిన్ (కొన్నినడిగితి-భాగ. II. 261); తృ. బ. కొన్నిటన్, కొన్నిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. కొన్నిటికై (కొఱకు);

12-వ శతాబ్దము; యెనమదల 1 శాసనము; 14-వ శతాబ్దము, బెజవాడ 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము, తిరుపతి, 1 శాసనము.—బసవ పురాణము (1320 సం.)

(27) బ్రంహ్మాత్య—

15-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 1- శాసనము.

(28) ప్రధాని—

11-వ శతాబ్దము, ద్రాక్షారామము 4 శాసనములు.

బ. కొన్నిటన్; కొన్నిటివలన (౹బట్టి, కంటె); ష. బ. కొన్నిటి (-కి -లో, -లోపల); స. బ. కొన్నిటన్, కొన్నిటియందు.

ప్రయోగములు: కొన్నిటి (భార. భీ. II. 211). 'అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని' అనువానికి 'అని, ఇని, ఎని, కొని' అనునవి రూపాంతరములని కొంద అందురు. కాని యట్టిరూపములు కృతకములు; 'పురాణంబు, లనియును నొక విద్య' అని భార. శాం. III. 119 లోని ప్రయోగమును శ. ర. కారుఁ డిచ్చె ను గాని 'పురాణంబులన్నియు నొకవిద్య' యన్నను సరిపోవును.

•5. బహ్వర్థకములు: i. పెక్కు: ఔపవిభక్తికము, నిత్యైకవచనరూప మును నిత్య బహువచనార్థమును గలది. దీనికి బహువచనమున లు వర్ణము గూడఁ జేరును; కాని, యట్లుచేరిన రూపములపై విభక్తిప్రత్యయములు చేరవు; ప్ర. బ. పెక్కు, పెక్కులు; ద్వి. బ. పెక్కిటినిన్; తృ.బ. పెక్కిటన్, పెక్కిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. పెక్కిటికై (కొఱకు); పం. బ. పెక్కిటన్, పెక్కిటివలన (౹బట్టి, కంటె); ష. బ. పెక్కిటి (కి, లో, లోపల); స. బ. పెక్కిటన్, పెక్కిటియందు; - పెక్కులను, పెక్కులతో, మొదలగు రూప ములులేవు.

ప్రయోగములు: మాటలు పెక్కాడితివి (భార. విరా. V. 89); రూప ములు పెక్కు (భార. సౌ. I. 104); నారాచంబులు పెక్కులు (భార. క. I. 165); పెక్కులెడలు (భార. భీ. III. 177); పెక్కులు వల్కఁగాదు (భార. ఆర. VI. 156) పెక్కుఁగాలము (విష్ణు పు. III. 14); పెక్కు భంగి విలపించె (భాస్క. యు. 1386).

ii. పలు: దీనికి విశేషణముగ మాత్రము వాడుక గలదు; అప్పు డది విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందే ప్రయోగింపఁబడును: పలుపోకలఁబోవుచు (భార. విరా. II. 150); పలుగడలన్ (భార. శల్య. II. 29); పలుపువ్వులు (భార. విరా. I. 320).

iii. వెల్లు: దీనికి బహువచనరూపములేదు. దీనిని విశేషణముగ విశే ష్యమునకుఁ బూర్వము ప్రయోగింపరు. పేదవారికిఁ బ్రజవెల్లువైదము; దుర్ద శలవెల్లు (భార. విరా. I. 51); వెల్లుగ భోగింపక (భార. విరా. I. 140); గడ్డికవణములును వెల్లుగా నొడిఁగూర్చి (భార. ఉ. I. 93); జననాథులవైఁ వెల్లేసిన (భార. భీ. III. 18); అస్త్రవృష్టి వెల్లుగురిసె (భార. ద్రో. I. 165); తాఁకువెల్లు (భార. ద్రో. III. 152); వెల్లేసినన్ = శరములవెల్లు (ఇట్లే తిక్కన సాధారణముగా 'వెల్లు' నుపయోగించును (భార. ద్రో. V. 129, 150); వెల్లువుట్టుదురు ప్రజలు (భార. శాం. I. 216);-'వెల్లు' నవ్యయముగఁ గూడ నుపయోగింపవచ్చును: రెండుసైన్యములు నాహవకేళికి నుత్సహించి

ఆంధ్రభాషాచరిత్రము.

రెండవసంపుటము.

సవరణలు

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	సవరణ.
800	24	జ్యోత్స్నృ	జ్యోత్స్నౢ
807	23	దరజాత	పదజాత
841	2	శాలురు	శాలులు
843	25	అరుహాుఁడు	అరుహాఁడు
848	1	(కొమ్మ్న)	కమ్న
1053	6	హణుమంతస్య	హణుమంతస్స
1320	7	కిట్లు	కట్లు
1602	22	గావున	గావునఁ
1618	4	ద్వినులోః	ద్వినుల్యోః
1620	2 }	...	ఈ పంక్తులను 1619 పుట తుదిని చదువుకొనవలెను.
1620	3 }		
1622	6	వజన్త	అజన్త
1645	26	తుస్నః	తుస్యోః
1649	10	దేశ్యాద్యుష్మ	దేశ్యాస్మద్యుష్మ
1675	12	స్వార్థంచు	స్వార్థేంచు
1676	19	రాదు	రాదు. ప్రార్థనార్థక ము, కుజ్జులవై వచ్చునని యొట్లయినఁ జెప్పికొనవలెను.

వెల్లొప్ప (భార. భీ. I. 146) - 'వెల్లు'కు మహన్మహతీవాచకరూపములు లేవు. మహన్మహతీబహువచనరూపముగ 'వెల్లు' నే యుపయోగింపవచ్చును: మనుష్యులవెల్లు, స్త్రీలవెల్లు, ప్రజలువెల్లు, మొదలయినవి.

iv. ఎల్ల: ఇది ద్రుతాంతమగు నవ్యయమని కొందఱందురుగాని యట్లుకాదని తోచుచున్నది. 'ఎల్లన్' అనునప్పుడు 'న్' అనునది సముచ్చయ చిహ్నముగాని కేవలద్రుతముకాదు. 'ఎల్లయుఁ గలయంగని (నిర్వ. IV. 23)' అనుప్రయోగమువలన నీ విషయము బోధపడఁగలదు. తక్కిన సర్వ నామములవలె దీనినిగూడ విశేష్యములకుఁ బూర్వమందు వాడవచ్చును; దీని నేకబహువచనములందున్న విశేష్యములరెంటికిని బూర్వమున నుపయోగింపవచ్చును: దీనిపై వచ్చు పరుషములకు గసడదవా దేశముఁ జేయకుండఁ దిక్కన ప్రయోగించినాఁడు. ఇది యట్టియెడల విశేషణమగును గావున గసడదవా దేశము రాకుండుటయే సరి. ఎల్లపనియు (నిర్వ. IX. 45,-'ల్ల' యతి స్థానము, 'ప' ప్రాసస్థానము); ఎల్లకృత్యము (నిర్వ. IX. 48); ఎల్లచోటు నరసి (భార. అను. III. 101); ఎల్లభంగిఁ (భార. విరా. III. 120; అశ్వ. III. 181; శాంతి. V. 279); ఎల్లవెంటకును గొఱంతలేక (భార. ఉ. II. 77); ఎల్లవెంటలన్ (భార. అర. V. 307); ఎల్లకలుషము (కళా. I. 129);- 'ఎల్లన్ శిష్యులఁ గొంచు వత్తునో' అని శ్రీనాథుఁడు 'ఎల్ల' విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందున్నపుడును ద్రుతాంతముగఁ బ్రయోగించినాఁడు; కన్నడమున నిట్లే 'ఎల్లవరు, ఎల్లాయువరు' అని ప్రయోగింపవచ్చును.

విశేష్యమునకుఁ బరమందు 'ఎల్ల' ను బ్రయోగించినప్పుడు ద్రుతి చిహ్నమగు 'న్, ఉన్' లను జేర్చియే యుపయోగింతురు: రాజ్యమెల్లను దారై = రాజ్యమందంతటను (ఇచట 'ఎల్లన్' అనునది సప్తమీరూపమువలెఁ గాన్పించుచున్నది); చోటికినెల్లను (శకుం. పరి. II. పు. 31); నీపలుకెల్ల (కళా. III. 96); నవ్వె సభయెల్లన్ (కళా. III. 183); భవప్పలంబు పయి నెల్లను (భార. క. III. 144); రక్కసులకెల్లఁ జాటువినఁగ (భార. ఉ. III. 101); ఆపదలకెల్లను నోర్చెద (భార. విరా. II. 228).

'సకల' శబ్దముతోఁ గూడియున్న విశేష్యముపై మరల 'ఎల్లను' కవు లుపయోగించిరి. సకలజీవులకెల్ల (భాగవ. V. I. 19).—

వ్యవహారమునందును శాసనములందును 'ఎల్ల' కు ద్రుతాంతమగు 'అల్లా' అనునది కాన్పించుచున్నది: వేంచేశేటప్పు డల్లాను (S. I. I. IV. 280).

'ఎల్ల' పై విభక్తిప్రత్యయములు చేరవలసివచ్చినప్పుడు దానికిఁ దచ్ఛ బ్దార్థక సర్వనామముల విభక్తిరూపము లనుప్రయుక్తము లగును. ఎల్లదానను

జెడిలిమి = అన్నిటికిని (హరి. పూ. V. 221); ఎల్ల దానను బొగడ్తవడి=అన్నిటి యందును (భార. భీ. I. 27); ఎల్లది (భార. అను. I. 68); ఎల్లవియున్ (భార. అర. V. 298); తీర్థములెల్లవియు (భార. అను. IV. 241); ఎల్ల వాఁడుం దన వారిఁదోడ్కొని=ప్రతియొక్కఁడున్ను (భార. విరా. III. 126); ఎల్ల వాఁడున్= ప్రతివాడున్ను (భార. సౌ. I. 45); వెరవిట్టి తెఱఁగని వెంగలితనమని యెల్లవాఁడును దనయెఱిఁగినట్టి తెఱఁగున నిజకార్యదృష్టిఁ గనుంగొనును; ఎల్లవారి కధికులు = అందఱికంటె (భార. అను. V. 317);—'ఎల్లయందు' అనిఎల్ల' పై అందు' అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయమును జేరును.

'ఎల్ల'ను మహన్మహతీ సామన్య వాచకపదముగ వాడవచ్చును: కృపుఁడు రాజసుతుఁ డన తేరిపై నిడి తోలఁగఁ దెచ్చె నెల్లఁజూడ (భార. భీ. II. 322); ఎల్లఁజూడ నిడము విల్లు నశ్వంబుల సూతుఁ దునిమి నన్ను నాతఁ డలవు నెఱయ గెలిచె (భార. కర్ణ. III. 110); మున్ను పలికినాఁడ ... ఉద్యోగవేళయందు నెల్ల వినుచునుండ = అందఱును (భార. శల్య. I. 96): వీఁ డెల్ల బోఁటిబాలుఁడు గాఁడు (హరి. పూ. V. 149); ఇట్లే, ఎల్లవినఁగ = ఎల్లరువినఁగ ; మొద.— అన్నిటికంటె నధికమను 'తమ' అను నర్థమున నెల్లను వాడుదురు. మొదవు లలోనెల్లఁ గపిలమొదవు వరిష్ఠంబు (భార. అను. III. 19).

మహన్మహతీ సామాన్యరూపములు.

బహువచనము.

1. సర్వతాన దర్థకము: అందఱు, అందఱన్, అందఱచే (చేత, తోడ, తో), అందఱకై (కొఱకు), అందఱవలన (ఁబట్టి, కంటె), అందఱ (కు, లో; లోపల), అందఱయందు; అర్వాచీన రూపములు : అందఱిన్, అందఱిచే, అందఱికొఱకు, అందఱివలన, అందఱికి, అందఱియందు, మొద. అందఱుంగల యంగనుంగొని (కాశీ. VI. 233).

అందొఱు : భీమునకునం, దొఱుఁ గీడ్వడఁ దొడఁగి రుద్ధతులు రాజ సుతుల్. (భార. ఆది. V. 164); 'అందొఱు' అను రూపము యతి నిమిత్తము కవికల్పించినదై యుండును. ఇందొఱు, ఎందొఱు, కొందొఱు, అను రూపము లకుఁ బ్రయోగములు కానరావు.

2. ఇయదర్థకము : ఇందఱు, ఇందఱన్; ఇందఱకు; మొద. ఇందఱిన్, ఇందఱికి, మొదలగున వర్వాచీన రూపములు. మాయింవఱరాక (భార. నిర్వ. II. 5).

3. కియద్యావ దర్థకము : ఎందఱు, ఎందఱన్, ఎందఱకు; మొద. ఎంద ఱిన్, ఎందఱికి, మొదలగున వర్వాచీనములు. ఎందఱో = ఎందఱనో (హరి పూ. IX. 88).

Andhra University Publications

GENERAL

No. 16. Man—by Rabindranath Tagore. (Re. 1.)

ECONOMICS AND POLITICS

No. 1. The Beginnings of Local Taxation in the Madras Presidency—A study in Indian Financial Policy—1863-71 by M. Venkatarangaiya, M. A., Reader, History, Economics and Politics Department, Andhra University. (Rs. 2–4–0.)

No. 4. The World Economic Depression—a Plea for Co-operation—by Sir J. C. Coyajee, B. A., LL.B., formerly Professor, Department of History, Economics and Politics, Andhra University. (Re. 0–12–0.)

No. 5. India and the League of Nations—by Sir J. C. Coyajee. (Rs. 2–4–0.)

No. 12. Federalism in Government—by M. Venkatarangaiya, M.A. (Rs. 2.)

No. 17. The Evolution of Political Ideas and Institutions since the Great Indian Mutiny—by C. Y. Chintamani, Editor, 'Leader', Allahabad. (Rs. 2.)

HISTORY

No. 3. Buddhist Remains in Andhra and the History of Andhra between 225 and 610 A. D.—by Dr. K. R Subramanian, M. A., Ph. D., Lecturer in History, Maharajah's College, Vizianagaram. (Rs. 2.)

PHILOSOPHY

No. 9. Andhra Mimamsa Nyaya Muktavali—A Treatise on Purva Mimamsa Darsana—by K. Gopalakrishnamma, M A., L.T., Lecturer in Oriental Languages, Govt. Arts College, Rajahmundry. (In Telugu). (Re. 1–8–0.)

SCIENCE

No. 14. Viswarupamu (In Telugu)—by K. Kondayya, M.Sc., Department of Chemistry, Hindu University, Benares. (Rs. 2.)

SANSKRIT

No. 6. Chitraprabha—A Commentary on **Haridikshita's Laghusabdaratna**—by B. Hari Sastri—Edited with notes by Mahamahopadhyaya Tata Subbaraya Sastri, Maharajah's Sanskrit College, Vizianagaram. (Rs. 3.)

No. 7. Sangameswarakrodum—on Jagadisa's Siddhantalakshanam—by G. Sangameswara Sastri. (Re. 0–12–0.)

Nos. 10 & 13. History of Sanskrit Literature—Parts I and II—by M. Suryanarayana Sastri, Pandit, University College of Arts, Waltair. (In Telugu). (Each Part Rs. 2–4–0.)

TELUGU

No. 2. Lectures on Vemana—by R. Anantakrishna Sarma, Lecturer, Maharajah's College, Mysore. (Re. 0–12–0.)

No. 8. Kavithwathathwavicharamu—by C. Ramalinga Reddy, M.A. (Cantab.), M.L.C., D. Litt., Vice-Chancellor, Andhra University. (Re. 0–12–0.)

No. 11. A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in the Tanjore Palace Library—Edited by P. P. S. Sastri, M.A., M.R.A.S. (Cantab), Professor, Presidency College and Curator, Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras. (Re. 1–8–0.)

No. 15. Vaiyakarana Parijatamu—by V. Ch. Sitaramaswami Sastri, Pandit, University College of Arts, Waltair. (Rs. 3.)

No. 18. History of Telugu Language (In Two Volumes)—by C. Narayana Rao, M.A., L.T., Ph.D., Lecturer, C. D., College, Anantapur. (Each Volume Rs. 6.)

Note—Copies of the above publications can be had either from the Registrar or from any leading book-sellers.

4. కతిపయార్థకము: కొందఱు (యయా. II.); కొందఱన్, కొంద ఱకు, మొద. కొందఱిన్, కొందఱికి, మొదలగున వర్వాచీనరూపములు. 'కొంద ఱికి, కొందఱిన్ (భాగ. I. 233; పరిష్కర్తలు దీనిని సవరింపలేదు; I. 20 లో సవరించినారు).

5. బహ్వర్థకములు: పెక్కండ్రు, పెక్కండ్రన్, పెక్కండ్రకు, మొద. పెక్కండ్రు (భార. విరా. III. 164; భీ. III. 47; ద్రో. II. 41; ద్రో. III. 225; శాం. VI. 200; అను. V. 107) పెక్కండ్రతోడ (భార. కర్ణ. III. 171); పెక్కండ్రయందు (మను. VI. 69).

'పెక్కండ్రురు' అను రూపము ముద్రిత ప్రతులయం దున్నది. తొలుత నది 'పెక్కండురు' అనియే యుండియుండును: (భార. ద్రో. II. 206; కర్ణ. I. 37; ఆది. VIII. 25).

'పెక్కురు' అనురూపము నవీనము: నీలాసుం. II.

ii. 'పలువురు, పల్వురు' ప్రాచీనరూపములు; 'పలుగురు' అర్వాచీన రూపము; పలువుండ్రు; పలుగుండ్రు, అనురూపములు శ. ర. లో నున్నవి గాని ప్రయోగములు గానరావు. 'పలుమంది' అని ఉ. రా. పు. 34 లో నున్నది.

iii. 'ఎల్ల' అనుదానిని మహన్మహత్త్యర్థకముగ వాడవచ్చును. మే మెల్ల, మీరెల్ల, వారెల్ల, మొద. 'ఎల్లరు' అనురూపమును గలదు. 'ఎల్ల వారు' అనునది 'ఎల్లవాఁడు' కు బహువచన రూపముకాని రెంటికి నర్థభేదము గలదు. 'ఎల్లవాఁడు' = అందఱిలో ప్రతియొక్కఁడు; ఎల్లవారు = అందఱు.

అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, అనువానివలెనే అంత, ఇంత, ఎంత, కొంత; అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు మొదలగువానినిగూడ సర్వనామములుగఁ బరిగణింప వలసియుండును. దానిపై విభక్తిప్రత్యయములు చేరునుగదా. కాని, వాని యర్థముగల సంస్కృతపదములను సంస్కృత వైయాకరణు లవ్యయములుగఁ బరిగణించి యుండుటచేత, దెనుఁగు వైయాకరణులను వాని నవ్యయములుగఁ బరిగణించిరి. వీనినిగూర్చి యవ్యయ ప్రకరణమున ముచ్చటింపఁబడును.

ప్రథమపురుష సర్వనామములు.

ఆ, ఈ, అను నిర్దేశార్థక విశేషణములును 'ఏ' అను కిమర్థక విశేష ణమును ద్రావిడ భాషలయందు ప్రథమపురుష సర్వనామములకు మూల ములని వైయాకరణులు చెప్పుదురు. కాని, యింతకుముందు తెలిపినరీతిగ అద్ ఇద్, ఎద్, అవ్, ఇవ్, ఎవ్, అనునవే వానికిమూలము లని యనుకొన వలెను. వానినుండి యాయాసర్వనామము లెట్లేర్పడినదియు నింతకు ముందు తెలుపఁబడియున్నది. ఈ క్రింద వాని వివిధరూపములును, విశేష రూపములకు ప్రయోగములును జూపఁబడుచున్నవి.

మహద్వాచకములు - ప్రథమైకవచనము.

1. తదర్థకము: (అ) వాఁడు. ఇది క్రియాపదములందు 'ఆఁడు' గా మాఱినది. చెప్పినాఁడు, చేసినాఁడు; మొద. పామరజన వ్యవహారమున 'ఆఁడు' అనియే 'వాఁడు' కు మాఱుగ వినఁబడుచున్నవి. ఇట్లే, రజ్జులాఁడు (భార. ఆర. VI. 63); ముద్దులాఁడు (భార. ద్రో. II. 289) మొదలగు వాని యందును 'ఆఁడు' ఉన్నది. వీని సామ్యమును బట్టి మంగలాడు, చాకలాడు, మొదలగు నవియు సాధువు లగుచున్నవి.

(ఆ) ఆతఁడు, అతఁడు: ఇది నేఁడు కొంచెము గౌరవము తెలుపునప్పుడు వాడఁబడుచున్నది. 'వాఁడు' నీచత్వ మిత్రత్వములందు వాడఁబడుచున్నది. పూర్వకాలములం దిట్టి భేదము గాన్పింపదు. 'ఆతఁడు' ను 'ఆ+తాన్+వాఁడు' అనువాని కూడికకు సంక్షేపరూపమని చెప్పవచ్చును. 'ఆతఁడు' లోని తొలి 'ఆ' త్వమునకు హ్రస్వముకలిగి 'అతఁడు' ఏర్పడినవి. అతఁడు ... అతిరథులకెల్లఁ దల (భార. ఉ. IV. 268); కట్టుము పట్టుమతనిన్ (భార. ద్రో. I. 62); అచ్చోటి కతనిం జాలించి (భా. ద్రో. IV. 46); ఆతనిదాల్పు నాభిదలితాబ్జ మునం దుదియించ్చె (S. I. I. VI. 626); అతనికి నెట్టిమొడల దురిత మేల పొందు (భార. ఆర. VI. 332); నీవతనికిఁ గాన్పుము (భార. ఉ. I. 270); ఆత నికిఁ బడవలసెనకట (భార. భీ. I. 59); అతనికి మెచ్చి (హరి. పూ. IV. 19).

(ఇ) 'ఆతగాఁడు' అనియు రూపము గలదు. దీనితొలి యాత్వము హ్రస్వమయి 'అతగాఁడు' అగును. ఇంచుమించుగ 'ఆయన' అను నర్థమందే యీ రూపములను వాడుదురు.

(ఈ) ఆయన = ఆ+అన (భాగ. X. ii. 1005); ఆ, యన యతుత (హరి. ఉ. I. 68- 'య' యతిస్థానము, 'న' ప్రాసస్థానము); ఆ, యన (యతి ప్రాసస్థానములు)—(భా. ఆర. IV. 334; ఉ. III. 48; భీ. II. 261; శల్య. II. II. 357; హరి. పూ. V. 75); ఆయనన్ (భార. ఆర. V. 10); ఆయనకు (హరి. పూ. VII. 191).

ii. మహన్మహతీవాచకము:—ప్రథమా బహువచనము: (అ) వారు: నేఁటి వ్యవహారమున 'వారు' కేవల గౌరవార్థమందే వాడఁబడుచున్నది. దీని నేకవచనమునను గౌరవార్థమున వాడవచ్చును. పూర్వకావ్యములం దిట్టి భేదము లేదు. నేఁడు కేవల బహువచనమున 'వాండ్లు, వాళ్లు' అనునవి వాడఁ బడుచున్నవి. పామరజన వ్యవహారమున 'ఆళ్లు' అనియుఁ గలదు. జాతివాచక పదములపైఁ జేరునప్పు డది పామరజన వ్యవహారమున 'ఓళ్లు' కూడ నగును నాగరకవ్యవహారము: కోమటివాండ్లు, (-వాళ్లు); కోమటాళ్లు; పామరజనవ్య:

హారమున: కోమటోళ్ళు. సామరజనులు 'వారు' కు 'అరు' అనియు నందురు. క్రియాపదములందు 'వారు' గ్రంథములందును 'ఆరు' అయినది: చెప్పినారు, చేసినారు, మొద.

(ఆ) వారలు: ఇది కేవలము గ్రాంథికరూపము. మగవారలు (భాగ. I. 160); వారలెవ్వరో వినుటకు (భార. అశ్వ. II. 221); ఏను వారలఁ దీర్తున్ (భార. ద్రో. V. 121); చెప్పెద మనవారల వారివారి మానములు (భార. ఉ. IV. 219); వారలందఱు... తనతన తెఱఁగు మెఱయ (భార. భీ. I. 100);

(ఇ) వాండ్రు: ఇదియుఁ గేవల గ్రాంథికరూపమే. కవిత్రయమువారు దీనిని వాడలేదు; ఇది మాండలికరూపమై యుండును. (భాగ. X. i. 1526); వాండు + రు = వాండ్రు; 'వాండ్రు' పై మరల బహువచన 'రు' వర్ణము చేరునందురు; వెలివాండ్రుర పల్లియ (భార. శాం. III. 284); 'వాండుర' యగునేమో. వాఁడు, వారు, లితర పదములకుఁ బరములయి సాధారణముగ మధ్యమపదలోపి సమాసము లగును: విపులభద్రమూర్తివాఁడు = కలవాఁడు (భాగ. I. 16); ఎగుభుజంబులవాఁడు (విజయ.) = ఎగుభుజములు కలవాఁడు, నుతువాఁడు = నుతుఁడుగాఁ గలవాఁడు (భా. ఉ. III. 25); వంటవాఁడు = వంటచేయువాఁడు.

(ఈ) వాండ్లు: ఇది నేఁటి రాయలసీమయందును, మైసూరులోని బెంగుళూరు, కోలారు జిల్లాలయందును సర్వసాధారణముగ నున్నది; గ్రంథములలోనికిఁగూడ నెక్కినది: 'వాండ్లున్ వీండ్లు ననుక్ బడంతి యనుచున్ వాక్రువ్వఁగా వించుఁ దా విండ్లంబుల్ శిశుపాలుఁ డందుకొని' (రాధామా. III. పు. 49); అర్థివాండ్లు (నరసిం. శత. పు. 4) మొద.

'వాండ్లు' అను బహువచనరూపమునకుఁ బూర్వవ్యాకరణములం దను శాసన మున్నది. 'నిత్య జ శ్శసో ర్లులౌ తస్మాత్' (ఆంధ్రకౌముది. సూ. 285); 'వాండ్లుర్ బహువచనేఽపి వా స్త్రియాం చ' ఆడవాండ్లు, విధవ వాండ్లు; 'పుం వాచకపదానా మపి బహువచనే వాండ్లుర్ నిత్యం స్యాత్; మగవాండ్లు (ఆంధ్రకౌ. సూ. 286). ఇట్లే కాండ్లు (మత్తుగాండ్లు), మొద లగువానికిని నర్వాచీనగ్రంథములందు ప్రయోగములు గలవు.

వాండు + లు = వాండ్లు; లేదా, వాండు + రు = వాండ్రు (ర=ల)= వాండ్లు. అర్వాచీనభాషలో డుమంతములగు నాచ్ఛిక మహద్వాచకపదముల తుది డుజ్జునకు బహువచన రు, లు, వర్ణములు పరములగునపు డొకచో లోపము రాకుండెను. ఉదా. గండండ్రు, మిండండ్రు, విలుకాండ్రు, వేఁట కాండ్రు, వేషకకాండ్రు, జేండ్లు, మొద. ఇందు డువర్ణకమునకుఁ బూర్వ

మందలి యర్ధానుస్వారమునకు బహువచనమునఁ బూర్ణానుస్వారము కలుగుచుండెను. వాండ్లు, కాండ్లు, కూడ నిట్టి బహువచనరూపములే.

(ఉ) వాళ్లు: ఇది 'వాఁడు' అనుపదము నిరనుస్వారమయినతరువాత వాడు + లు = వాడ్లు; డ = ళ; వాళ్లు, అనురీతి నేర్పడియుండును. లేదా, వాండ్లు (డ = ళ) = వాండ్లు (అనుస్వారలోపము) = వాళ్లు, అని యైనను గావచ్చును—లేదా, వారలు = వార్లు = వాళ్లు; లోకములో 'వాళ్లు' అను రూపము సర్వత్ర వినఁబడుచున్నది. పూర్వకాలపు గద్యవాఙ్మయమం దీరూప మున్నది. నేఁటి పద్యగద్యరచయితలలో వ్యవహారమున 'వారు,' 'వాళ్లు' అను వానికి స్పష్టమగు నర్థభేదముకలదు; కావున, రెండును నపరిత్యాజ్యములు: మంగలవాళ్లు, చాకలవాళ్లు, బండ్లవాళ్లు, అనవలెనుగాని, హేళనచేయునప్పుడు తప్ప 'మంగలవారు, చాకలవారు, బండ్లవారు' అని యనరు—'గొల్ల వారు' (భాగ. VIII. 206) అని పోతన గౌరవార్థమందే వాడినాఁడు. గ్రాంథిక వాదులుకూడ దానిని వాడియున్నారు. లంబాడీవాళ్లు (విజ్ఞానసర్వస్వము. కే. వి. లక్ష్మణరావు); మీవాళ్లు, ఆడవాళ్లు (వీరేశలింగము: సత్యవతీచరిత్ర; వాళ్లతల్లి (చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము: సుధాశరచ్చంద్రము); మొద.

పైవాని కితరవిభక్తులందు రూపములు.

(1) పిన్నవాఁడు = పిన్నవయస్సు గలవాఁడు (భార. ద్రో. II. 11; అశ్వ. III. 190); పిన్నవారు (భార. అను. IV. 135); గూనివాఁడు = గూని యైన వీఁపు గలవాఁడు (భార. అను. V. 104); పసులవాఁడు = పసులను కాఁచువాఁడు (భార. శాం. V. 279); కలవాఁడు = ధనముగలవాఁడు (భార. శాం. V. 278); తోఁటవాఁడు = తోఁటను పెంచువాఁడు (భార. శాం. II. 300); కానివాఁడు = అడ్డగింప శక్యముకానివాఁడు; (భార. ద్రో. III. 168); చాలువాఁడు = పనిచేయఁజాలువాఁడు (భార. ఉ. IV. 143); వంటలమేర వాఁడు = వంటలుమేరగా (పనిగాఁ) గలవాఁడు (భార. విరా. I. 226); నడి సన్నవాఁడు = లోకమున పేరెక్కినవాఁడు (భార. విరా. III. 152); సార్వ భౌమపదవికిఁ దగినెడు భంగివాఁడు (భార. విరా. I. 186); పౌరుషము వాఁడు = పౌరుషము కలవాఁడు (రామాభ్యు. I. 63); అల్లువానికి = ప్రియుఁ డయినవానికి (రామాభ్యు. IV. 14); ఏలినవానిన్ = తన్ను, ప్రజలను, భూమిని, ఏలినవానిని (భార. విరా. III. 184); అర్జునునకు సరివింటివానిన్ = అర్జునునివింటికీడగు విల్లుగలవానిని (భార. ఉ. II. 166); మెత్తనిమేనివానిన్= మేనుగలవానిని (భార. ద్రో. II. 3); మాలవానిన్ = మాలకులమునకు జెందినవానిని. (భార. అను. IV. 46); పాఱువానికి = పాఱు (బ్రాహ్మణ

కులమునకుఁ జెందినవానికి (నీచార్థమున—భార. అర. IV. 340); ఏచందంబు వాఁడు = ఏచందముగలవాఁడు = నన్నయ; ఏచందంబునవాఁడు (భాగ. II. 77); సానివారు = సానికులమువారు (S. I. I. IV. 702; 'వారు' అనుట వలన నా కాలమున సానికులము నీచముగఁ జూడఁ బడలేదని తెలిసికొన వచ్చును); కూఁతువారు = (పెండ్లి) కూఁతురి ప్రక్కవారు (S. I. I. IV.-కోమటిపెండ్లిని కూఁతువారు రూక అచ్చువారు; ఆ కాలమున పెండ్లిసుంకము లను దీసికొనుచుండెడివారు); అంతవట్టువారిని = అంత సంఖ్యగల జనులను (భార. పౌ. II. 8); ఇంతవారగుటకు=ఇంతటి బలము గలవారగుటకు (భార. భీ. II. 258); పయివారు = శత్రువులు (భార. భీ. I. 141); ఇంత వెత్తివారును గలరే = వెత్తిపట్టినవారు (భార. ఉ. IV. 377); ఎరవగువారు = వింతవారు (భార. విరా. I. 188); తోలువారు (రథమును దోలువారు) (భార. భీ. III. 235); కానివారు=అసమర్థులు, చేతకానివారు (భా. ద్రో. V. 105); నా. అయినవారి కాకులలోను, కానివారికి కంచాలలోను (అయినవారు=బంధువు లయినవారు; కానివారు బంధువులు కానివారు); ఎఱుఁగి పడ్డవారు = లోకము నకు బాగుగఁ దెలిసినవారు (భార. స్త్రీ. II. 167). లోకమువారు = లోకము లోని ప్రజలు (భార. ఉ. III. 102); కొలువువారు = కొలువునందున్నవారు (భా. ఉ. III. 255); మగవారు = మగతనముగలవారు; శూరులు (భార. ఉ. I. 247); వేగులవారు=వేగువృత్తిగలవారు (భార. ద్రో. II. 304); ధర్మజుఁ డమ్మెయి వాఁడొక్కఁ (భార. ద్రో. IV. 130).

వాన్ దోడై వచ్చిరి; (భార. మహాప్ర. I. 50; గణముకోస ముత్వ లోపము); అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, అనువానిపై వాఁడు, వారు,లు చేరునపుడు పూర్వకావ్యములందు వాని 'వా' లోపించును: అట్టేఁడు, ఇట్టిఁడు, ఎట్టేఁడు; అట్టిరు, ఇట్టిరు (భార. అర. IV. 157); ఎట్టిరు.

ఇదమర్థకము.

i. మహద్వాచకము: ప్రథమైకవచనము: (అ) వీఁడు (గ్రంథములు, వ్యవహారము); పామరజన వ్యవహారమున 'ఈఁడు' అనియుఁ గలదు. ఇది మిత్రత్వ నీచత్వములందు నేఁ డుపయోగింపఁ బడుచున్నది. పూర్వ గ్రంథ ములం దిట్టి యర్థనియమము లేదు.

(ఆ) ఇతఁడు, ఈతఁడు: ఇది నేఁడు కొంచెము గౌరవమును దెలుపు నప్పుడు వాడుదురు. పూర్వగ్రంథములందు వాఁడు, ఇ (ఈ) తఁడు లకర్థభేద ము లేదు. ఈతఁడు = 'ఈ + తాన్ + వాఁడు' అనువాని కూడికకు సంక్షేప రూపము. ఇతఁడు 'ఈతఁడు' లోని తొలి యీత్వమునకు హ్రస్వము కలు గుటవలన నేర్పడినది. ఇతనిఁ గావవలయు నేమి (భార. భీ. I. 77); ఈతఁడే

టిపతి (భార. శాం. I. 361); గొంతికిఁ బ్రాణము ప్రాణ మితఁడు (భార. విరా. V. 328); ఇతనినైపై నలుగవలదు (భాస్క. యు. 1739).

(ఇ) ఇ (ఈ) తగాఁడు: దీని నించుమించుగ 'ఈయన' అను నర్థమందే వాడుదురు.

(ఈ) ఈయన = ఈ + అన; ఈ, యన (హరి. ఉ. X. 237; 'య'యతి స్థానమున; 'న' ప్రాసస్థానమున; (భార. భీ. II. 252; కర్ణ. I. 315); ఇయ్యన లక్ష్మి (భార. ఆశ్ర. I. 159).

ii. మహన్మహతీసామాన్య వాచకము:—ప్రథమా బహువచనము: వీరు (గ్రాంథికము; వ్యావహారికము); వీరలు (కేవల గ్రాంథికము); వీండ్రు (కేవల గ్రాంథికము); వీండ్లు (గ్రాంథికము, వ్యావహారికము) (రాధామా. III. పు. 49; వీళ్లు (వ్యావహారికము); ఈళ్లు (పామరజన వ్యవహారమున); వ్యవహారమున 'వీరు గౌరవార్థకము; 'వీళ్లు' నీచత్వమిత్రత్వ బోధకము. వీండ్లు = వీంళ్లు = వీళ్లు; లేదా, వీఁడు + లు = వీడ్లు = వీళ్లు; లేదా, వీరలు = వీర్లు = వీళ్లు.

యత్క్యర్థకము.

i. మహద్వాచకము:—ప్రథమైకవచనము: ఎవఁడు, ఎవ్వఁడు, ఏవాఁడు. ఎవ్వాఁడు (విధితో నెవ్వాఁడు నేర్చుంగటా - భాస్క. అయో. 113); వేఁడు, ఏఁడు; ఇవి యన్నియు గ్రాంథికములు; వీనిలో ఎవఁడు, ఎవ్వఁడు, వేఁడు, ఏఁడులు వ్యవహారమునందును గలవు; తక్కిన ఏవాఁడు, ఎవ్వాఁడు, లు కేవల గ్రాంథికములు.

వేఁడు: వీరిలో ముఖ్యులెవ్వారు వేఁడు రాముఁ డతని యనుజమ్ముఁడెట్టి వాఁడు (రామాభ్యు. VII); ఓడితిమె యేము రణమునఁ గ్రీడికిఁ గ్రీడించిరాక గెలుపే, యతఁడున్ వేఁడీ డాగెనొకో, మాతోడి బవరమిట్లు దాను దొలఁగం జనునే (భా. ద్రో. I.)

'ఏఁడు' ప్రథమైకవచనమునఁ బ్రయుక్తమై యున్నదేమో విచార్యము. 'ఏఁడీ' అను ప్రయోగము మాత్ర మున్నది: ఏఁడీ నా బలుమానికంబుల కోటారు? (అచ్చ. రా. అర.); వాఁడేఁడు? 'అను రీతిప్రయోగము గ్రంథములం దున్నట్లు కాన్పింపదు.

ii. మహన్మహతీ వాచకము:—ప్రథమా బహువచనము: ఎవరు, ఎవ్వరు, ఏవారు, ఎవ్వారు, ఎవ్వారలు, వేరు, ఏరు; ఇవియన్నియు గ్రాంథికములు. వీనిలో ఎవరు, ఎవ్వరు, మాత్రము వ్యవహారమునఁ గలవు. ఎవ్వారు నెక్కాలము నిట్లు సేసిర (భార. విరా. V. 247). ఎవ్వారున్ ధర్మజు పాటిగారు. (భార. విరా. I. 51); అంతవారెందు నెవ్వరులేరు. (భార. ఉ. IV. 258);

ఎవ్వరికాచరితంబు (నిర్వ. I. 32); ఎవ్వరిదెసకున్ (భార. భీ. I. 197); నను ముట్ట నెవ్వరికి వచ్చు (భార. విరా. II. 104); ఈ మేర యెవ్వరు అతిక్రమించినాను (S. I. I. IV. 276). పామరజన వ్యవహారమున మాత్రము 'యారు' అను రూపము గలదు; కన్నడమున 'యారు' గ్రాంథికము; అగ్రజాతులవారి వ్యవహారముననును గలదు. చిన్నయసూరి 'ఎవ్వండ్రు, ఎవ్వాండ్రు, అను రూపములను గూడ నిచ్చినాఁడు. ఇవి గ్రంథములందుఁ గానరావు; వ్యవహారమున లేవు.

వేరు: వేరీ... వీరుల్ (హరవి. III. 145); ఈ క్షోణి న్నినుఁబోలు నత్కవులు వేరీ నేటికాలంబునన్ (కాశీ. I).

ఎవ్వరు: (శాసనములు) ఎవ్వరు చెల్ల నీకుంన్నను (S. I. I. VI. 149); ఈమేర యెవ్వరు అతిక్రమించినాను (S. I. I. IV. 276); ఎవ్వరు తప్పినాను (S. I. I. IV. 710); ఎవ్వరడ్డపడ్డాను (S. I. I. IV. 935); కాకుండా నెవ్వరు (S. I. I. V. 192); దీని నెవ్వరేని విలంబ్బము సేసినవారు గోబ్రాహ్మణవధ సేసినవారు (S. I. I. V. 162): ఎవ్వరికైనఁ జేరఁ జొర నెన్నడురాని (హరి. పూ. VII. 89).

వ్యవహారమునందు యవ్వరు అను రూపమును గలదు. ఇది శాసనములందును నున్నది. యవ్వరు తప్పించుకొన్నాను (S. I. I. IV. 803); యవ్వరు తప్పినాను (S. I. I. IV. 981).

పామరజన వ్యవహారమున 'ఓరు' అనునది 'ఎవరు' కుఁ బర్యాయపదముగ నున్నది. దీనిని పోతన వాడినాఁడు: ఓరేద్వకుఁడు = ఒకఁడును, ఎవ్వరును (భాగవ. VI. 523).

'ఎవరు' అనునది యేకవచన బోధకముగ గౌరవార్థకము గాకున్నను ప్రయోగింపఁబడును.

ఈమె యెవరు? వాఁడెవరు? నే నెవరు? నీ వెవరు?- 'నీ వెవ్వ రేమిపనికై యేవలనికిఁ బోవుచునికి యిది నావుడు (భార. విరా. I. 297); నీ వెవ్వరు= ఎవ్వతెవు (భార. విరా. I. 287); నీవెవ్వరవు (భార. ఉ. I. 171).

'ఎవ్వఁడు' యదర్థక మనుటకు: కలలోనవచ్చి యెవ్వండు నిన్నుఁ గలసె నతండు నీకుం బతియయ్యెడం బొమ్ము (హరి. ఉ. VII. 77)—'ఎవఁడు' పై సముచ్చయార్థకమగు 'ఉన్' చేరి 'ఒక్కఁడున్న' అను నర్థము నిచ్చును; విల్లెత్త లేఁడెవ్వఁడున్ (భార. భీ. III. 401).

ఈ క్రింద పై వానికి ద్వితీయాది విభక్తులందు గలుగు రూపములును సందసాధారణ రూపములకుఁ బ్రయోగములకు బొందుపఱుపఁబడినవి. విభక్తి

ప్రత్యయములలో తృతీయయందు చే, తోడ; సప్తమియందు 'అందు' అను నవి కేవల గ్రాంథికములు; తక్కినవి వ్యవహారమునందును వచ్చును.

ద్వితీయావిభక్తి.

వాఁడు: ఏక. వానిని (వాడిని, వాణ్ణి - వ్య.); బహు. వారిని, వారలను (గ్రా.); వాండ్రను (గ్రా.); వాండ్లను, వాళ్లను (వ్య.), ఆళ్లని (పామరజనవ్య.) అ (ఆ) తనిని (అతడిని, అతణ్ణి - వ్య.); అతగానిని, (ణ్ణి); ఆయనను.

వీఁడు: ఏక. వీనిని (వీడిని, వీణ్ణి - వ్య.); బహు. వీరిని; వీరలను (గ్రా.); వీండ్రను (గ్రా.); వీండ్లను (గ్రా. వ్య.); వీళ్లను,-ని (వ్య.); ఈళ్లని (పామరజన వ్య.); ఇ (ఈ) తనిని, ఇ (ఈ) తడిని, ఇ (ఈ) తణ్ణి-వ్య.); ఇతగానిని(ణ్ణి); ఈయనను.

ఎవఁడు: ఏక. ఎవనిని (ఎవడిని, ఎవణ్ణి, వ్య.); ఎవ్వనిని (ఎవ్వడిని, ఎవ్వణ్ణి,వ్య.); ఏవానిని (గ్రా.); ఎవ్వానిని (గ్రా.); వేనిని (గ్రా.); ఏనిని (గ్రా.); బహు. ఎవరిని, ఎవ్వరిని; ఏవారిని (గ్రా.); ఏవారలను (గ్రా.); ఎవ్వారిని (గ్రా.); ఎవ్వారలను (గ్రా.); వేరిని (గ్రా.); ఏరిని (గ్రా.); ఓరిని (పామరజన వ్య.);-ఎ (ఏ) తనిని (ఎతణ్ణి - వ్య.); ఏయనను.

తృతీయా విభక్తి.

వాఁడు: ఏక. వాని (అతని, అతగాని, ఆయన); చేత, మొద. (వాడిచేత-వ్య.); బహు. వారిచేత, మొద; వారలచేత, (గ్రా.); వాండ్రచేత (గ్రా.) వాండ్లచేత; వాళ్లచేత, మొద.

వీఁడు: ఏక. వీనిచేత, మొద. బహు. వీరిచేత, మొద.

ఎవఁడు: ఏక. ఎవనిచేత, మొద. బహు. ఎవరిచేత మొద. ఇట్లే తక్కిన విభక్తులందును నాయా రూపములను దెలిసికొనవలెను.

అమహద్వాచకము - ప్రథమావిభక్తి.

i. తదర్థకము: ఏక. అది, అద్ది, ఆయది, అయ్యది; బహు. అవ్వి, అవి, ఆయవి, అయ్యవి.- వీనిలో అది, అవి, మాత్రము వ్యావహారికములు గూడ నగును; తక్కినవి కేవల గ్రాంథికములు.

ii. ఇదమదర్థకము: ఏక. ఇది, ఇద్ది, ఈయది, ఇయ్యది; బహు. ఇవి ఇవ్వి, ఈయవి, ఇయ్యవి. - వీనిలో ఇది, ఇవి, మాత్రము వ్యవహారమున గూడ నున్నవి; తక్కినవి కేవలగ్రాంథికములు.

iii. యత్కిమర్థకము: ఏక. ఎది, ఏది, ఎద్ది, ఏయది, ఎయ్యది; ఇ... మహిమకుఁ గతమెయ్యది (భార. అర. IV. 189);- బహు. ఎవి, ఏవి, ఎవ్వి

ఏయవి, ఎయ్యవి;- వీనిలో 'ఏది, ఏవి' మాత్రము వ్యవహారమునందును గలవు; తక్కినవి కేవల గ్రాంథికములు.

ద్వితీయాది విభక్తులు.

తదర్థకము: ఏక. దాని, ఆదాని, అద్దాని (గ్రా.);- బహు. వాని (గ్రా.); ఆవాని (?), అవ్వాని (?); వాటి (గ్రా. వ్య.)- 'వాఁటి' అని సబిందుకముగా వ్రాఁత ప్రతులలోఁ గాన్పించుచున్నది; 'వాని' పై 'టి' వర్ణముచేరి 'వానిటి= వాన్టి = వాఁటి' అని యేర్పడినందున 'వాఁటి' సబిందుకమని నిర్ణయింప వచ్చును. కాని, తమిళమున ప్ర. అవెన్. ద్వి. అవత్తై, (ఉచ్చారణము: అవట్రై) నుండి నిర్బిందుకమగు 'వాటి' కూడ నేర్పడియుండును. అనంతపురమున 'అవిటి= వాటి' అనురూపము సర్వసాధారణముగ నున్నది. 'వాఁటి' అనుటకు ప్రయోగములు: 'నల, గగ, భ, జ, స, గణంబు లేనునొకాని, కందంబునకు నొందు గణము సారదు, వీఁటిలోపల నొక మూఁటిచే వడిలేని హీనపాదము ముందు గానఁబడును' (అప్పక. IV. 270); 'క్షితి మహారాష్ట్రభాషచేఁ జెప్పఁబడెడు భీకరోక్తులు బిరుదులై పెక్కుదనరు, వాఁటి బిరుదావళి యొనర్పవలయునంద్రు బుధులు సంబుద్ధి పదములు పొసఁగఁ గూర్చి (అప్పక. IV. 359); వాటి (ప్రభు లిం. పు. 156); వాటిచే (చెన్న. బ. పు. 29, 153); వాటికి (దశావ. పు. 21); వాటిన్ (దశావ. పు. 267); గ్రంథముద్రణమునందు పరిష్కర్తలు 'వాటి, వీటి, వేటి, అనువానిని 'వాని, వీని, వేని' అని దిద్దివేయుటచేతను, అట్లు దిద్ద సాధ్యము కానప్పుడా పదములకు మాఱుగ వేఱుపదములనే చేర్చిరి కావునను నేఁ డా రూపములు ముద్రితప్రతులం దెక్కువగఁ గానరావు; కాని, వ్రాఁత ప్రతులలో నవి చాల నెక్కువగనే కాన్పించును. మహద్వాచక వచనములగు 'వాని, వీని, వేని' అనువానికిని, మహతీతరామహద్వాచక బహువచనములగు 'వాని, వీని, వేని' అనువానికిని భేదము గల్పించుటకు 'వాటి, వీటి, వేటి' అను నవి భాషయం దత్యంతావశ్యకములు.

తక్కిన ప్రథమేతర విభక్తులందు పై షష్ఠీ రూపములపై నాయావిభక్తి ప్రత్యయములు చేరును.

ii. ఇదమర్థకము: ష. ఏక. దీని, ఈదాని (గ్రా.); ఇద్దాని (గ్రా.) ;- బహు. వీని (గ్రా.); ఈవాని (?); ఇవ్వాని (?); వీఁటి, వీటి (గ్రా. వ్య.)- వీఁటి సాటినిమేటి యీఁబోఁటి బోఁటి (ఉషా. 3. III. 52).

iii. యత్కిమర్థకము: ష. ఏక. దేని; ఏదాని (గ్రా.); ఎద్దాని (గ్రా.); బహు. వేని (గ్రా.); ఏవాని (గ్రా.); ఎవ్వాని (గ్రా.);- వేటి (వ్య. గ్రా?).

తృతీయా, పంచమీ సప్తములయందు గ్రంథములలో ఏక. దానన్, దీనన్, దేనన్; ఆదానన్ (?), అద్దానన్;- ఈదానన్ (?), ఇద్దానన్; ఏదానన్ (?), ఎద్దానన్; బహు. వానన్, వీనన్, వేనన్; ఆవానన్ (?), అవ్వానన్; ఈవానన్ (?), ఇవ్వానన్ (?); ఏవానన్, ఎవ్వానన్-అను రూపములు గాన్పించుచున్నవి. వానన్ (భార. శాం. I. 71. V. 232; అను. II. 395; IV. 135; V. 217); వీనరెంటనున్ (భార. ఆర. VI. 123); వీనను (భార. శాం. II. 234); మొద. దాన విచిత్రాతనురాగ ప్రౌఢివచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్ (రాఘ. పాం; II.); ఆతపంబు దూఱదు దీనన్ (భార. ఆర. II.); కాననము గిరులు నదులును నానాతీర్థములు భూజనంబులకెల్లన్ భూనుత సాధారణములు వానను ధర్మములు సేయవచ్చునిజేచ్ఛన్ (భార. అను. II.); కలవు ... ఘనమాయ లధిపనాకు, వానఁ దగులకపోరాదు వనజభవునకైన (లక్ష్మీ. IV.); ధ్యానం బింద్రియ వృత్తులుమానించు టహింస గురుసమర్చనవిధి నిత్యానుష్ఠానము దపమును, వీనఁ బరసేవ్యమెద్ది (భార. అను. IV.); త్రిగుణంబులును బ్రవర్తించు వీన జనితంబులగుఁ బ్రీతిసంతాపమోహాదులు (భార. అను. V.); దీనసంశయంబువలదు (భార. అను. V. 156); దీన నీవు గన్నది గలదే (భార. ఉ. IV. 237); వీనన్ (భార. ఆర. VI. 123; అను III. 263; IV. 277); ఎల్లదానను జెడితిమి (హరి. పూ. V. 221).

'అది, ఇది, ఏది' అనువానియర్థమున 'అందు, ఇందు, ఎందు' లు ప్రథమేతర విభక్తులందు గ్రంథములలోను వ్యవహారములోను గాన్పించుచున్నవి: అందుమీఁద = దానిమీఁద (కళా. V. 167); అందుననొచ్చి (ఉ. రా. పు. 40); అందులో (హరి. పూ. VIII. పు. 105. 189); అందులో = వారిలో (హరి. పూ. II. పు. 162). అందును (రామరా. పు. 163); అందునుఁదోఁడు (భోజరా. VI. 148); ఇందులోనన్ = వీరిలో (భాస్క. అయో. 56); ఇందులోను = వీటిలో (S. I. I. IV. 282); ఇందులకు నెయి (S. I. I. IV. 1180); ఇందుకు = దీనికి (S. I. I. IV. 280.) ఇట్లే, అందుచేత, అందుతో, అందుకొఱకు, అందువలన, అందులోపల మొద.

తమిళ మలయాళ కన్నడములందలి 'అదు' కు 'అంను' ఈ యర్థమున రూపాంతరము గావచ్చును.

"సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుఁ దచ్ఛబ్దంబుతోడ సమసించు" (బాలవ్యాకరణము). ఉదా. నావాఁడు, నాయది, నాయవి; ఇంటివాఁడు. ఇంటియది, ఇంటియవి; రామునివాఁడు, రామునియది, రామునియవి; మొద. అద్ది, అవ్వి, అనున వీ సందర్భమునఁ జేరవు. "అది, యవి" శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబుగనగు: నా + అది (అవి) = నాయది

(యవి); నాది (వి); ఇంటి + అది (అవి) = ఇంటియది (యవి), ఇంటిది (వి); అరుగునట్టివి (భార. అను. V. 182); అఱచేతలోనివి (హరి. ఉ. VIII. 320); ఉన్నదియే (భార. ఆర. VI. 147); పిన్నది (భార. ఆర. VII. 819); ఇంక నవ్వు దానికి (భార. ఉ. IV. 394); ఈప్సితమైనవి వేడుము (భార. ఆర. VI. 255); కానిది = తగనిది (భార. విరా. I. 179); సతీజనమిట్టిదె యొజ్జగంబులక్ (భార. విరా. I. 295); దుర్యోధనునిదైన సెలువతెనను (భార. ఆర. V. 835); ఏనిచటనైనవి యేటిది (భార. విరా. III. 205); నినుంజుట్టినదిబలె (భాగ. X. I. 99); హితమిచ్చునగిది (భార. ఉ. III. 80); పొగక్ష మొగులు ముట్టినట్టిది (భార. ఉ. III. 195); ఎల్లది (భార. అను. I. 68); కానిది = సమకూరనిది (భార. అను. V. 266); మంచిది (భాగ. V. ii. 26); వినఁగలది (భార. భీ III. 314); ఉదంతములగు తద్ధర్మ విశేషంబులపై మీఁద లోపంబు లేదనియు, నిదంతంబులగు తద్ధర్మ విశేషంబుల మీఁద నిత్యంబనియు బహుళగ్రహణముచే నెఱుఁగునది: వచ్చినది (-వి); వచ్చెడిది (-వి); (బాలవ్యాకరణము.)- కాని, తద్ధర్మ విశేషణములపై లోపము నిత్యమనుట తగదు; చెప్పెడియది, వచ్చెడియది, మొదలగు రూపములును నుండవచ్చును.

'అ, అది, అవి,' అనునవి ప్రత్యేక ధాతుపదములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడును: 'తత్పురవప్రము పొడ పీతికా సౌధముల కొప్పు నర్తనలు చేసిన పువ్వుల యవ్విధంబునన్ (భార. ఆది. VIII.); దుర్యోధనునిదైన దుర్నయంబు (భార. ఆర. V. 325); బావులు నూతిటికొలకు నొప్పు సత్పుత్రులవలెను (భార. ఆది. IV.); దుఃఖావళు లవన్ని వాలంగి పోవు (రాము శా. శ. 41); ఒక్కలవిసామ్ములు (భార. ఆర. IV. 347).

భావార్థక టవర్ణమునకు మాఱుగ నొక్కొకచో 'అది' అనునది ప్రయోగింపఁబడును. ఘోరతపంబు చేయుచున్న దానికి ధయుండ (భార. ఉ. I. 117); ఒడఁబాటునకుం జాలనిదానికిఁ గినిసి (భార. ఉ. II. 283); తనకవశంబు సేసికొను దానికి నేర్పు (భార. ఉ. II. 199), నాశమొనరించు దానికై యుద్భవించె (భార. ఉ. IV. 101); మాఱ్కొనం జాలెడు దానికి (భార. విరా. II. 9); ఒంటిరిసగు దానికోర్వదు (భార. విరా. I. 103); కులక్షయమయ్యెడు దానికోర్చి (భార. భీ. I. 186): ఒక్కఁడవు నేఁగెడు దానికినోర్వ నెమ్మెయిన్ (భార. విరా. I. 148); ధర్మకర్మము సేయుదానికి (భోజరా. VI. 327); వినుఁ గన్నది మొదలుగ (భార. విరా. II. 99); వచ్చినదానికిం గరిం చెయ్యది (భార. విరా. I. 90); ఇట్టి వ్యవహారమున చెప్పెదానికి లేదు; మొద. వ్యవహారమున నిట్టి సందర్భములందు 'అందుకు' అనియనుచుదురు. చెప్పె అందుకు (చెప్పేటందుకు) తదిదవుర్థక సర్వనామములపై 'ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, కో' అనునది

చేరి వస్తునిర్దేశమును జేయును: వాఁడె సురాసురులెల్ల కడ్డమై వచ్చిననైన రాక్షస వివాహమునం గొనిపోవు నిన్ను (భాగ. X.); వీఁడె (భార. విరా. I. 11; స్వర్గా I. 62); వీఁడె వచ్చుచున్నవాఁడు పార్థుఁడు (భార. విరా. V. 181); అదె యిదె (భార. ఆశ్వ. II. 31); ఇదెపోయెద (భార. ఉ. III. 69); ఇదొ (రాధికా. II. 110); ఇదో (పంచతా. పు. 403); వీఁడుగో (శకుం. పరి. II. పు. 33); అదె (భార.ఉ. III. 296); ఇట్లే, వారె; వీరె; (వీరె వచ్చిరి- భార. శల్య. II. 44); అవె,ఇవె; వాఁడుగో, వారుగో, వీరుగో; అదిగో, ఇదిగో, అవిగో; ఇవిగో; మొద.-ఇట్టి సందర్భములందు 'వాఁడో, వారొ, వీఁడో, వీరొ, ఆమెగో, ఈమెగో,మొదలగు రూపములు కలుగవు. వాఁడుగో, వీఁడుగో, వారుగో, వీరగో. లు నేఁడును నెల్లూరు ప్రాంతమున వ్యవహారమున నున్నవి. కొన్ని ప్రదేశములలో నివి అదుగో, ఇదుగో, అరుగో, ఇరుగో, అను రూపములను పొందును. 'ఇదిగో, ఇవిగో' లకు వ్యవహారమున 'ఇదుగో, ఇవుగో' లనియు రూపములు గలవు.

ఏఁడు. ఏరు, లపై 'ఇ, ఈ,' లు చేరి ప్రశ్నార్థకము లగును. ప్రశ్న యందు ఏది, ఏవి, అనువాని తుది యిత్తునకు దీర్ఘమును గలుగును.

ఎతఁడేఁడీ (భార. ద్రో. I. 374); లక్ష్మణుఁడేఁడనుచున్ (భాస్క. యు. 1587); ఏఁడె నా బలుమానికంబుల కొటారు (అచ్చ. రా. అ.); వారేరీ సిరి మూటగట్టికొని పోవంజాలిరే (భాగ. VIII.); ఏది యేదీ యిదిసాలఁ గ్రొత్త (కళా. I.); ఏదీ (భాగ. VI. 310);- 'ఏఁడీ' కి 'వేఁడి' యనియు రూపము గలదు: 'పోఁడిగ నెందునుంగలఁడు పొమ్మను దానుని జిహ్వనుండియో వేఁడిర మా విభుండనెడి వేఁటిపిశిదైత్యుని దృష్టి నుండియో' (భోజరా. I.); పార్థుఁడువేఁడీ మా విభుండనెడి (భార. ఆశ్వ. II. 31); వేరీ ... వీరుల్ (భార. ద్రో. III. 46); అయ్యవేఁడి (భార. ఆశ్వ. II. 31); వేరీ ... వీరుల్ (భార. ద్రో. III. 46); (యతి - హరి. III. 145); వేరి ? (భార. విరా, V. 322.)

ద్రావిడభాషల ప్రాచీనావస్థయందు 'అదు, ఇదు, ఉదు; అవు, ఇవు, ఉవు' అను రూపములుండెను; వీనిలో 'ఉదు, ఉవు' లన్ని ద్రావిడభాష లయందును వ్యస్తముగఁ బ్రయోగింపఁబడలేదు. తెనుఁగున 'నాదు, మాదు, నీదు, మీదు, తనదు, తమదు; చేయదు' మొదలగు నిట్టి రూపములందు 'అదు' అనునదియు, 'చేయవు' మొదలగువానియందు 'అవు' అనునదియు నున్నవి. అదు, అవులు కన్నడమున నేఁడును గలవు. ఉదు, ఉవు,లు కన్నడమున నేఁడు కొన్ని క్రియాపదములందు మాత్రమున్నవి. తెనుఁగున 'అల్ల, ఇల్ల, ఉల్ల' లు గూడఁగలవు; 'అల్ల' ప్రసిద్ధిని దెలుపునని శ. ర. కారుఁడనెనుగాని 'అల్ల'యు, 'ఉల్ల'యు దూరమునందుండు వస్తువును నిర్దేశించు విశేషణములు; 'ఆ' అను నర్థముగలవి: ''ఉదు, ఉవు' లు దూరమునుగాక దగ్గఱయుగాక మధ్యమం

దుండు వస్తువని కాల్డువెల్లర్థము చెప్పెను. కాని, 'అదు' వలె 'ఉదు' కూడ దూరవస్తువును దెలియఁజేయునదే. కాల్డువెల్లు ననుసరించి నేఁటికొందఱు తెనుఁగులోని 'ఉల్ల' కు 'దూరముననుగాక దగ్గఱను గాక మధ్యమున నున్న' యని యర్థము చెప్పుదురు. కాని, యట్లుచెప్పుట సరికాదు. 'ఉల్ల' దూరపు వస్తువునే నిర్దేశించునట్టి విశేషణము. శ. ర. కారుఁడు 'ఇల్ల, ఉల్ల' లను తన నిఘంటువునఁ జేర్పలేదు; 'అల్లను' నన్నయ వాడినాఁడు (ఆది. IV. 20; VI. 211, 264; అర. I. 115; III. 86.); 'ఇల్ల' ఉల్ల లను వాడలేదు. ఎఱ్ఱాప్రగ్గడ 'ఉల్ల' ను వాడినాఁడు: ఉల్లకాంచనరథము (అర. VI. 153, 185), ఉల్లపద్మాకరముపొంత (అర. VI. 154); ఉల్లమహాగజంబు (అర. VI. 188); ఉల్ల (అర. VI. 152, 209; 218); నన్నయ 'ఇల్ల' యర్థమున 'ఈ' యనివాడియే సాధించినాఁడు; ఈ యున్న పౌష్యపౌలికి (ఆది. IV.)— నేఁటివ్యవహారమున 'ఉల్ల' లేదు. అల్ల, అల్లా (అల్ల+ఆ), అల్లక్కడ (అల్ల+అక్కడ); ఇల్లీ(ఇల్ల+ఈ) 'ఇల్లిక్కడ (ఇల్ల+ఇక్కడ), అని వ్యవహారమున నెల్లయెడలను నున్నది. అల్లక్కడ, ఇల్లిక్కడ, ఎల్లెక్కడ, అనునవి 'అల్లి+అక్కడ; ఇల్లి+ఇక్కడ; ఎల్లి+ఎక్కడ' అనినైనను విభజించి, 'అల్లి, ఇల్లి, ఎల్లి' అనునవి ఒకప్పుడు కన్నడమునందువలె తెనుఁగునను నుండెననియుఁ జెప్పికొనవచ్చును.

ఆ, ఈ, ఏ, లు.

ఆ, ఈ, లు నిర్దేశార్థక విశేషణములు; 'ఏ' యత్కిమర్థక విశేషణము. ఈ మూఁడిటిపై నితరపదములు చేరునపుడు గలుగుమార్పులు సంధిప్రకరణమునఁ దెలుపఁబడినవి. అ (ఇ; ఎ) చ్చ (చ, చ్చో, చో) ట (టు); అ (ఇ, ఎ) వ్వ (వ, వు) ల; అ (ఇ, ఎ) చ్చో (చో) టు; మొదలగువాని మొదట ఆ, ఈ, ఏ, లు చేరియున్నవి; వానిని సమస్తపదమునుండి వేఱుచేయవీలులేదు.

ఆలోన్, ఈలోన్, అనునవి కాలార్థమునను దిగర్థమునను వాడఁబడినవి. కాలార్థమున: ఆలోన్ (భార. ద్రో. I 190, 197; III. 259; భీ. III. 286; విరా. III. 169); ఈలోన (హరిపు. VIII. 97; భార. ద్రో. III.184); దిగర్థమున: ఆలోన్ (భార. అర. VII 397; భాస్క. సు. 24);- ఆచాలుట కోర్వవలయు (భార. విరా. III. 110 = దానికి, దానిని చేయుటకు); ఎఱుఁగనియట్టు లుండుటిదియే పురుషార్థము (భార. ద్రో. I. 228 = ఎట్టి); ఇదియే నాఁటి చందము (భార. అర. IV. 850 = ఎన్నడయినఁ గలదా); ఈ మా దేశంబననేల (మను. I. 71—ఈదేశము, ఆ దేశము, అననేల).

మహతీవాచకములు.

మహతీవాచక సర్వనామ పదముల యేకవచనమునఁ దొలుత మహతీతరామహద్వాచక సర్వనామములగు 'అది, ఇది, ఏది' అనునవియే వాఁ

బడుచుండెను. నన్నయ వీనినే వాడియున్నాఁడు. ఇవి నేటివ్యవహారమునందును మహతీవాచకములుగనే యున్నవి గాని వానిని మిశ్రత్వ నీచత్వములను దెలుపు నప్పుడే వాడుదురు. నన్నయ వీని నిట్టి యర్థభేదమున నుపయోగింపలేదు. ద్రౌపది, కుంతి, గాంధారి, అందఱకును నీ సర్వనామముల నాతఁ డుపయోగించినాఁడు. అతని ననుసరించి కావ్యకర్తలందఱును వానినట్లే ప్రయోగించుచు వచ్చిరి. కాని, నన్నయకుఁ దరువాతికవులు మహత్యర్థమున వ్యవహారమందలి యితరపదములఁ గూడ వాడుచువచ్చిరి. ఏకవచనమునం దిట్లు స్త్రీలను గూర్చి 'అది, ఇది, ఏది' అనివాడుచుండినను బహువచనమున మాత్రము మహద్వాచకములతోఁబాటు 'వారు, వాండ్రు, వాండ్లు; వీరు, వీండ్రు; వీండ్లు; ఎవరు, ఎవ్వరు' అనుపదములే కలవు. మహతీవాచకపదములు గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును మహద్వాచక పదము బహువచనములనే కలిగియున్నవి. ఏకవచనమునఁ బ్రథమేతరవిభక్తులందును మహతీతరామహద్వాచక పదములకు వలె వీనికిని రూపము లుండును; కాని, తృతీయా, పంచమీ, సప్తమ్యేక వచనములందు వీనికి 'దానన్, దీనన్, దేనన్' అనురూపములు లేవు.

ఆ, ఈ, ఏ, లపై అమ్మ, అప్ప, అక్క, అనుపదములు చేరి స్త్రీలను నిర్దేశించును: ఆ యమ్మ, ఆ యప్ప, ఆ యక్క-ఇందు 'ఆ యమ్మ' 'ఈ యమ్మ' 'ఏ యమ్మ' అను నిండురూపములు నేఁ డనంతపురము జిల్లాయందు వాడుకయందున్నవి. పామరస్త్రీలనయినను 'ఆ యమ్మ, ఈ యమ్మ, ఏయమ్మ' అనియే చెప్ప వలెను. 'అది, ఇది, ఏది' అని నిర్దేశించినయెడల వారు తప్పుపట్టుకొందురు. 'అప్ప' అనునది స్త్రీ వాచకముగ రాయలసీమయందు వాడఁబడదు; అది యచట కన్నడమునందువలె 'తండ్రి' యను నర్థముగలది; 'అప్ప=అక్క' అను వ్యవహారము తూర్పుజిల్లాలది. తూర్పుజిల్లాలయం దయినను 'రామప్ప, సోమప్ప' అను నపుడు 'అప్ప' పురుషునే బోధించును. 'అప్ప'ను 'అక్క' అనునర్థమున తిక్కన వాడినాఁడు (భార. విరా. II. 36, 39, 59; అను.I. 207; IV. 188; ఆశ్వ. II. 22;) అప్పచెల్లెండ్రు (నిర్వ. III. 92); బెంగుళూరు ప్రాంతములలో 'అక్క' యని స్త్రీజన సామాన్యవాచకములుగ నుపయోగింపఁ బడును. అక్కడ స్త్రీలను 'అక్కా' యని పిలుతురు; రామక్క, భీమక్క, మొదలగు వానియం దది స్త్రీమాత్రపరము. 'అక్క' కు సహోదర్యర్థమున నన్నయకాలమునుండియు బ్రయోగములు గలవు. అక్కసెలియండ్రు (భాగ. VIII. 183); అక్కాచెల్లెండ్రు (భాగ. VIII. 478); స్త్రీమాత్రపరముగ: సానెక్క (S. I. I. IV. 987.) అమ్మ, తుది ద్విత్వహల్లులలో నొకటిలోపింపఁగా మిగిలిన 'అమ' యనునది ఆ, ఈ, ఏ, లపైఁ జేరి 'ఆయమ, ఈయమ, ఏయమ' అనియై 'ఆమె, ఈమె, ఏమె,' లుగా మార్పునొందినది: ఆయమ (భార. శాం. I

7; ఆర. V. 804); ఇయ్యామ (భార. ఆశ్వ. I. 148) 'ఆపె, ఈపె, ఏపె, ఆకె, ఈకె, ఏకె,' అను సర్వనామరూపములు 'ఆ, ఈ, ఏ'లపై 'అప్ప = అప; అక్క = అక' అనునవిచేరి యేర్పడినవని కొందఱమతము. ఈ మతము సరినైనదో కాదో నిర్ణయింపలేము. ఆకె, ఈకె, ఏకెలు కన్నడమున గలవు; దక్షిణ మహారాష్ట్రమందలి కన్నడమున నివి గౌరవార్థముననే వాడఁబడుచున్నవి; 'అవళు, ఇవళు, యావళు' అనునవి గౌరవముచూపవలసిన వారియెడల నచట వాడరు. మైసూరు ప్రాంతమందలి కన్నడమున నిట్టి యర్థభేదములేదు. నా కంటె, నకట యుత్తమ యాకె యగుట చెప్పవలయునా? (ప్రభా. V.); తక్కినవానికిఁ బ్రయోగములు మృగ్యములు; ఈ రూపములన్నియు నర్వాచీనములు; శ్రీనాథుని కాలము వఱకునుగల గ్రంథములలో నివి కానరాలేదు.

'ఆబిడ, ఈబిడ, ఏబిడ; ఆవిడ, ఈవిడ, ఏవిడ' అనునవియు మహతీవాచక సర్వనామములుగ వ్యవహారమునఁ గలవు. వీనిలో మొదటిమూఁడును రాయలసీమలోని కొన్ని ప్రాంతములలో మాత్రము వినఁబడును; తక్కిన మూఁడును తూర్పు తీరపు తెనుఁగు జిల్లాలయందెల్ల వాడుకలోనున్నవి.

యత్కిమర్థక మహతీవాచక సర్వనామము 'ఎవతె' అను దానికి వైయాకరణులు వివిధరూపాంతరములను జూపియున్నారు. ఆ రూపములు: 'ఎవ-' ఎవ్వ-, ఎవర్-, ఎవ్వర్- ఎవరి-, ఎవ్వరి,- అనువానిపై స్త్రీ శబ్దమునుండి పుట్టిన ప్రాకృతమందలి 'ఇత్థి' అనుదాని వికారములగు '-త, -తి, -తె, -తుక' అనువానిని చేర్చుటవలన నేర్పడుచున్నవి: ఎవత, ఎవ్వత, ఎవర్త, ఎవ్వర్త, ఎవరిత, ఎవ్వరిత; ఎవతి, ఎవ్వతి, ఎవర్తి, ఎవ్వర్తి, ఎవరితి, ఎవ్వరితి; ఎవతె, ఎవ్వతె, ఎవర్తె, ఎవ్వర్తె, ఎవరితె, ఎవ్వరితె; ఎవతుక, ఎవ్వతుక, ఎవర్తుక, ఎవ్వర్తుక; - 'ఎవరి-, ఎవ్వరి' అనువానిపై 'తుక' చేరదు.

ఇవియన్నియు వేర్వేఱు మండలములందలి రూపములుగాని, యేకమండలమందలి వివిధ సంఘములవారి వాడుకయందున్న రూపములు గాని యై యుండును. '-తుక' తోడి పదములు వ్యవహారమున నాకు వినఁబడలేదు. తక్కినవన్నియు నేఁడు సజీవములై యున్నవి. నన్నయ వీనిలో నొక్కదానిని గూడ వాడలేదు. తిక్కన 'ఎవ్వత' అనుదానిని రెండుసార్లుమాత్రము భారతమున వాడినాఁడు: 'ఎవ్వతెనేని ధాత సృజియించెడుఁగా మగవానిఁగాఁగ నాకెవ్వనిఁజేసి యట్టి నిను నుగ్మలి నేయుగ నొల్ల (భార. భీ. III. 821); ఏనెవ్వతనైతినేమి (భార. అను. III. 222); శ్రీనాథుఁడీ రూపములను వాడినట్లగపడదు; ఎవ్వతెవీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటిఁజరించెదోటలే కివ్వనభూమి' నని పెద్దన (మను. II) ప్రయోగించెను. తక్కిన రూపములకుఁ జాలనర్వాచీన కావ్యములనే వెదుకవలసియుండునా.

వృత్తియందు పదములపై 'అది' చేరి మహతీబోధకమును నగును: ఆఁటదిపూ లె(భార. ద్రో. III. 201);అంటరానిదానిన్ (భార.శల్య. II.288); ఈ పిన్నది నాకూఁతురు (భార. ఆర. VII. 319); బూచిదానిన్ (మాతృ.శత. 40.) మొద.

ఏమి.

'ఏమి'ని సాధారణముగ నవ్యయముగఁ బరిగణింతురు. కాని, 'ఏది'వలె నదియు సర్వనామమే. 'ఏది, ఏమి' రెండును బ్రశ్నార్థకములు; రెండును బూర్వోక్త వస్తువును సూచించును: రెంటిమీఁదను విభక్తి ప్రత్యయములు చేరును. కాని, 'ఏమి'కి బహువచనరూపములేదు. 'ఏది' కున్నవి. ఉదా. ఏమి (భార. ఆది. I. 117; III. 211. VI. 240; VIII. 116); ఏమినీఁగ రాదయ్యె డిబో (భార. భీ. I. 48); ఏమిటనైనన్ (భార. అశ్వ. II. 185); అద్దేవునియత్తమిం చుటేమిటఁ (భార. ఆర. VII. 423); ఎప్పుడెయ్యెడ నేమిట నెట్టులరయవలసె నమ్మోయి నాఁయుము (భార. విరా. II. 214); ఏమిటఁ=ఎందువలన (భార. ద్రో. IV. 134); ఏమిటికితల్ (కళా. V. 51); ఇవి యేఁటిమాటలు (భార. ఆర. IV. 350; ఉ. IV. 37); ఏమిటివాఁడు (భా. భీ. I. 48); ఏమిటికి నలఁదుల (భా. ద్రో. II, 257); ఏమిటికి (భార. ద్రో. IV. 88; V. 105); ఏఁటికి (భార. ఆర. V. 385; కర్ణ. II. 72); కలుగనేఁటికిఁ గల్లులకడుపుఁజేటు (భాగ. I. 14); ఏమిటియుఁడు (భాగ. IV, 720);— ఏమి గార్యమునకు (భాస్క. యు. 1813); నుడానిలో 'ఏమి' 'ఏ' యను నర్థముగలిగి విశేషణ మగుచున్న.— ... పదముల మీఁదవలె 'అది' యనునది 'ఏమిటి, ఏఁటి' అనువానిపైఁ జేరి సమాసను గావచ్చును: ఏఁటిది (భార. విరా. III. 225;)

అస్మదర్థక సర్వనామము.

ప్రథమైకవచనము: (i) ఏను (భారతకవులు 'ఏను' అనియే వాడిరి. 'నేను' ను వాడలేదు) - ఏనేలనడతు ధర్మేతరంబు (భార. ఆర. VII. 338) మాఁరుమైనను నేనేమి సేయుదాన (భార. విరా. II. 62); అరికిఁ జాలనేను (భార. విరా. IV. 59); ఏనుగట్టువాఁలుదానను (భార. విరా. I. 298); ఏను విడపటనడిగియెద (భార. శల్య. II. 333); ఏనులోనుగా (భార. శాం. VI. 18) ఏనట యొక్కెడ నొక్కరుఁ గానఁగ బోదునట (భార. శాం. VI. 581); ఈ విధమేను వచ్చి (హరి. పూ. IV. 181); ఏను నతఁడు నయినన్ (హరి. పూ. IV. 122); ఇప్పుడేను రాఁకుండ నొకండు వచ్చి మఱియొందునె (మను. II.48) హల్లుపరమయినపుడు 'ఏను' లోని తుది 'ను' వర్ణము వైకల్పికముగ లోపిం చును. ఏ మున్ను వెఱతునటరా (భాస్క. బా. 199).

(ii) నేను (ఇది యర్వాచీనరూపము); నేనై చేయఁగవలసిన (ఉ. రా. పు. 33); నేను (పాండు. IV. 158); ఇపుడు వ్యవహారమున 'ఏను' లేదు. పామరజనులు 'నాను' అనియు నందురు. 'నాను' అనున దితర ద్రావిడభాషల యందు సర్వసామాన్యము.

ప్రథమా బహువచనము: (i) ఏము: కావ్యములం దీ రూపమే చాల తఱచుగఁ గాన్పించుచున్నది. నిక్కమున కేమును డస్సితిమి (భార. విరా. I. 154); ఏనుయి = మేమున్వాయముగా (ప్రభా. III. 71)

(ii) మేము: మేము కౌరవుల పాంతలము (భార. విరా. I. 285); మేము గోటివచ్చెదము (వరాహ. X. 69); పామరజనులు 'మాము' అనియు నందురు. నేఁటి వ్యవహారమున 'ఏము' లేదు.

(iii) నేము: (S. I. I. IV. 280; 802; భా. అర. V. 199, 200;)- ఇతర ద్రావిడభాషలయందు 'నామ్, నావు' మొద.

(iv) అస్మద్యుష్మ దర్థకము : మనము: మనముగాలు నోమటిఁగి, (భార. ద్రో. V. 102); ఇప్పుడు మనమంత గాలుప్రవ్వవలవదు (భార. విరా. V. 10).

ద్వితీయైకవచనము: (i) నన్ను ( ): నన్నుఁగూర్చి (పాండు. IV. 191); నన్ను సైఁచునె (హరి. పూ. V. 224.).

(ii) నను ( ): నను మిగిలి జగతిఁ గల్పించిననా దేవుఁడు (వరాహ. V. 224);

(iii) నన్: నన్ బట్టిచె (భార. విరా. II. 176); సహించునె నన్ మరుఁడు (భార. విరా. II, 296); నన్ = నన్ను (పాండు. II. 207);- నేఁటి వ్యవహారమున 'నన్ను' మాత్రమున్నది.

ద్వితీయా బహువచనము: (i) మమ్ము( ): మమ్ముఁ గినియకుము (భార. అను. I. 76).

(ii) మము ( ); మమునాపదలకుఁ బాపితి (హరి. ఉ. IX. 255). మముఁజింతం బాపరాదోక దే(భా. ఉ. III. 72); మమున్నవ్యాకులచిత్తులన్ (భాగ. VI. 28); మముఁబోంట్లు (భార. భీ. I. 12); మముఁ బోటులు (భార. ఉ. II. 97; IV. 248);- 'మమ్ములన్' అనికవులు వాడినట్లు గానరాదు. -'మమ్ము' అనిమాత్రము నేఁటి వ్యవహారముననున్నది- 'మమ్ములను' అనునది. 'మమ్మల్ని' అనినేఁడు వినఁబడుచున్నది.

(iii) అస్మద్యుష్మ దర్థకము: మనలన్; ఇది నేఁటి వ్యవహారమునను గలదు.

తృతీయైక వచనము: నాచేత (చే, తోడ, తో); నాచేత నిన్ను వినిన యపుడ వుత్తెంచె (భార. ఉ. IV. 280); బహు. మాచేత (చే, తోడ, తో); మనచేత (చే, తోడ, తో):—మనలచేత (చే, తోడ, తో) అనురూపములను గవులు వాడినట్లు కాన్పింపదు. ఆ రూపములువ్యవహారమున లేవు. 'మనలచేతను' అని బాలవ్యాకరణ కారుఁ డుదాహరించుట ప్రమాదజనితము.

చతుర్థ్యేకవచనము: నాకై, నాకొఱకు; బహు. మాకై, మాకొఱకు; మనకై, మనకొఱకు;- మనలకై, మనలకొఱకు, అని కవులు వాడిన ట్లగపడదు. అవి వ్యవహారమున లేవు.

పంచమ్యేకవచనము: నా వలన (కంటె); బహు. మావలన (కంటె); మనవలన (కంటె)—మనల వలన (కంటె) అను రూపములు కావ్యములందు గానరాలేదు. వ్యవహారమున లేవు.

షష్ఠ్యేకవచనము (i) నా; బహు. మా, మన; 'మనల కొలఁదులు' అని రామాభ్యు. VI. 72 లో నున్నది. పూర్వకవులు దీనిని వాడలేదు; వ్యవహారమున నిదిలేదు.

(ii) నాదు: నాదుకొఱకు (భాస్క. కి. 329); నాదుమీఁదనా (కళా. V. 39); బహు. మాదగు (విష్ణుపు. V. 86); మనదగు; - 'మనలదగు' అని కనఁబడలేదు; పై రూపములెవ్వియు లోకమున వినఁబడవు.

(iii) నాకు (లో, లోపల); బహు. మాకు (లో, లోపల); మనకు (లో, లోపల); - 'మనలకు (లో, లోపల)' అని కావ్యములఁ గనఁబడలేదు. లోకమునను వినఁబడవు.

సప్తమ్యేకవచనము: నాయందు; బహు. మాయందు, మనయందు; - 'మనలయందు' అని కావ్యములందుగాని వ్యవహారమునఁగాని లేదు.

యుష్మదర్థక సర్వనామము.

ప్రథమైకవచనము: ఈవు, నీవు; బహు. ఈరు; మీరు; ఈరలు, మీరలు; - ఇందు 'ఈవు, ఈరు, ఈరలు' ప్రాచీనములు; నేఁటివ్యవహారమున లేవు; 'మీరలు' కూడ నేఁటి వ్యవహారమున లేదు: నీవెక్కడ బుద్ధి తెరువు లెక్కడ (భార. అర. VII. 297); శత్రులోకమునకు నీవు వధ్యుఁడవుగావు (భార. అర. VII. 286); - ఈరు (భార. ద్రో. V. 38; విరా. V. 123); - 'మీరు' 'మీర్' కూడ నగును: (భార అర. V. 383); - మీరలు (భార. శాం. II. 2; ఉ. IV. 140); మొద. ద్వితీయైకవచనము: నిన్ను, నిను, నిన్; బహు: మిమ్ము, మిమ్ములన్; - నేఁడు 'నిను, నిన్, మిము', అనునవి వ్యవహారమున లేవు—నిను: ఏ పుణ్యురాలొకో యిప్పుడు నినుఁ బుత్త్రుగాఁ గాంచుటకు

మేలికలనుగాంచు (భార. అర. VII. 344); నినునగరే (భార. భీ. III. 250); నిన్: పాపంబు నిన్ ద్రెక్కొనున్ (భార. అర. VI. 192); మిముఁబోటులకున్ (భార. అర. VI. 366); మిముఁజూడఁబడయఁగంటి (భాస్క. అర. I. 106); మిముఁబోఁటి (భాగ. I. 449); మిముఁబోంట్లు (భార. శాం. III. 294; శల్య. I. 42); మిమ్ములన్ (భార. ఉ. I. 26) - వ్యవహారమున 'మిమ్మల్ని' అని నేఁడు వినఁబడుచున్నది. తృతీయైకవచనము: నీచేత (చే, తోడ, తో); బహు. **మీచేత** (చే, తోడ, తో); - మీ (ఋ) రలచేత, మిమ్ములచేత, మొదలగురూపములు కావ్యములందును వ్యవహారమునందును గానరావు. చతుర్థ్యేకవచనము: నీకై (కొఱకు); బహు. మీకై (కొఱకు); - మీ (ఋ) రలకై, మిమ్ములకై, లేవు—పంచమ్యేకవచనము: నీవలన (కంటె); బహు. మీవలన (కంటె); మీ (ఋ) రలవలన (కంటె) లేవు. షష్ఠ్యేకవచనము: నీ, నీదు; నీకు (లో, లోపల) బహు. మీ, మీదు; మీకు (లో, లోపల); - మీలోపల నొకగోవు (భార. అను. III. 83); మీలో నకిమన్యుఁడు లేఁడేమో (భార. ద్రో. II. 233); మీలోమీ రెవ్వుపడుటగునే (భార. ద్రో. V. 371); నీదైన (భార. అర. V. 346); నీదు మహత్త్వ మొంతియుం జిట్టులుగాదె (భార. అర. V. 223); నీదు నైపుణములకెల్లఁ దలకొట్టు (హరి. ఉ. VII. 161); నీదువైన్ (భాగ. X. i. 1482); నీదగు రాజ్యలక్ష్మి (భాస్క. అయో.); మాదగు (విష్ణుపు. V. 86); మీదైన కోపము (భార. అర. V. 185); - (ఋ) మీరల (కు, లో, లోపల) అనురూపములుగాని, మిమ్ముల (కు, లో, లోపల) అనురూపములుగాని లేవు. సప్తమ్యేకవచనము: నీయందు; బహు. మీయందు; - మీరలందు, మిమ్ములందు, అనురూపములు లేవు

ఆత్మార్థక సర్వనామము.

ప్రథమైకవచనము: తాను, తా, తా; బహు. తాము, తారు, తమరు. ఇందు 'తారు' కావ్యములందు మాత్రమున్నది; నేఁడు వ్యవహారమునలేదు; నన్నయ 'తారు'ను వాడినాఁడు; 'తాము'నువాఁడలేదు. 'తమరు'కు పదునాఱవుశతాబ్దమునకుఁ బూర్వమందు ప్రయోగములు కాన్పించవనితోఁచుచున్నది. 'తాము'ను నేఁడాత్మార్థమందే కాక యుష్మదర్థమందును వాడుదురు; 'తమరు' కేవలము యుష్మదర్థమందే వాడఁబడుచున్నది.

ద్వి. ఏ. తన్ను, తను, తన్; ద్వి. బ. తమ్ము, తమ ('తమ్ములన్' లేదు); తృ. ఏ, తనచేత (చే, తోడ, తో); తృ. బ. తమచేత (చే, తోడ, తో); చ. ఏ. తనకై (కొఱకు). చ. బ. తమకై (కొఱకు); పం. ఏ. తనవలన (కంటె), పం. బ. తమవలన (కంటె); ష. ఏ. తన (కు, లో, లోపల). ష. బ. తమ (కు, లో, లోపల); స. ఏ. తనయందు, స. బ. తమయందు.

అత్యంతదయాంతరంగుఁడు గృతాహితభంగుఁడు దానుఁ దమ్మునఁడున్ (భార. ఆర. VII. 154), కర్మశమము తానై కలుగున్ (భార. భీ. I. 202); ఏమీ పౌండ్రుఁడు దానుఁ జుట్టములునై యేతెంచెనే (హరి. ఉ. VI. 203); అతనికిం దాం బుట్టిరి (S. I. I. VI. 628; ఇందు 'తాము = తాం'); నోము ల్వేయును నోఁచి తా అంకాడంగఁ దొడంగినట్లు (ఒం. రఘు. శత. 6); తారు (అర. V. 58, 307, 373, 409; అను. V. 247; సౌ. I. 27); తార = తారే (విరా. II. 35; భీ. I. 204); తన్నుమఱచి (మను. VI. 34); తన్నుఁ గాన రాక పగిది వీచినన్ (నిర్వ. VIII. 24); తనుఁగొల్వఁగన్ (భార. ఆర. VII. 37); తనుమెఱసి (భార. విరా. I. 140), తనున్ = తన్ను (భార. ఆర. VII. 37; ద్రో. I. 22; 24; శాం. VI. 394); తనుఁ జుట్టిరా (ఉ. హరి. II. 84); తనునగరె (నిర్వ. V. 90); తననున్ (హరి. ప్రా. IV. 83; ఇది యపూర్వ రూపము; గణముకొఱకై యుండును); తన్ = తన్ను (కాశీ. II. 80); తన విల్లునిల్పి (భార. భీ. III. 401); తప్పుతనదెస లేదు (భార. ఉ. IV. 5); తన యిచ్చినదివియు (S. I. I. IV. 1008); తమ తల్లిందండ్రికి (S. I. I. IV. 751); తమతల్లితండ్రికి (S. I. I. IV. 919: గౌరవార్థమున నేకవచనమునకు బహువచనము); తమకట్టించిన శనివారమండపము (S. I. I. V. 138- గౌర వార్థమున ఏక. వ. కు బహువ.) తమతల్లి దండ్రిం గారికిన్ని (S. I. I. IV. 789- గౌరవార్థమున ఏకవ. నకు బహువ.)-తనదులోనన్ (పాండు. IV. 78, గణముకొఱకు కర్మార్థి); తనకెదిరి (భార. భీ. I. 48); భీష్మునకుఁదనయందు గలిగె భంగంబు శిఖండిచేత (భార. భీ. I.); హంసి తానయై ధరణికిడిగ్గి (ప్రభా. III. 8).

'తారు' నుండియేర్పడిన ప్రథమేతర విభక్తి రూపములులేవు. 'తమరు' నుండి 'తమరిని, తమరిచేత, తమరితో, తమరికొఱకు, తమరివల్ల (కంటె), తమ రికి (లో, లోపల), అనురూపములు వ్యవహారమునందుగలవు. కావ్యములందు లేనట్లే తోచుచున్నది.

'తాను' పదమును దాని యితరవిభక్తి రూపములును నాత్మార్థమున ప్రథమపురుష సర్వనామము లగుటయేకాక యితరార్థములందును నుపయో గింపఁబడినవి.

దానవి తనకున్ (= నాకు) మగడవగుమనిన (భాస్క. అర. I. 145) తన్గొల్వ నేఁబోయెదన్ (భాస్క. కి. 515 = అతనిని); ముల్లోకములకేఁ ముత్తవన్నాకుఁ దల్లివిగాన నాతల్లి ! నీయట్టి తల్లివి గలుగంగఁదనకు (=నాక రోగంబు నెల్లెడ బొందంగ నెట్లుండవచ్చు (బసవపు. పు. 70); వెనిమిటితన్ను

(= నన్ను) జంపినఁ జంపనిమ్ము అనుచుఁ దూపొడువ కే నరిగితినపుడు (బసవపు. పు. 66); ద్విజులము దార (= మనము) యంత్యజులముగాక ద్విజులమే యని చాఁగివెండియు మ్రొక్కి (పండితా. పు. 159); కుసుమాస్త్రుహతికిఁదా (= నేను) గుఱియైతి (పండితా. పు. 333); దొడ్డవ్రాతనకు (= నాకు) నీతోడి కూటంబు (పండితాపు. 389); తన కిందు పోయెన నననేల (= నాకు; పండితా. పు. 482); తా రామభద్రుండన్(=నేను) (భాగ. I. 17); తా (=అతఁడు) వచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు (భాగ. X.); ఏమఱకుండని తాను ప్రబోధించె (= అతఁడు) (భార. ఆది. VI); నీవు సెప్ప నొడికకంబుగఁ బూనిన యీ ప్రబోధముం దనకివు డంకితంబు ప్రమదంబుగఁ జేయుము (=నాకు) (రుక్మాం. I.); మొద.

"కర్తృబహుత్వంబునఁ దనతనకుఁ దమతమయునగు" (ప్రౌఢ. పు. 37); తమతమపుత్త్రుఁడుగాఁ జిత్తములం జేకొని దయను బృథగ్భావములేక ముదంబునఁ బెంచిరి (భార. అర. III.) తమతమయొద్దిబలంబులు (భార. విరా. V. 65); - కాని, అందఱు తనతనమది నున్న తెఱఁగుఁ దథ్యము చెపుఁడా (భార. విరా. I. 65); తీర్చికొనుఁడు తనతన వాహనములు (భార. విరా. IV. 89); మొద.

తనుదాన్, తనుదాన (నె), తనంతనె అనువానికి తాను సహాయము లేక యని యర్థము: తనుదా (భార. విరా. I. 103); తనుదానదాచికోలు (భార. ఉ. I. 348); తనుదానె కౌఁగిలించెను (సిం. నార. శత. 30); తనంతనె (భాగ. IV. 699); తనుదాన తొఱఁగిన పచ్చకప్పురపురజము (మను. II); ఇట్లే, వానికి వాఁడె, వీనికి వీఁడె, నాకు నేనే; మొద.

'తమకతమకతనియు' (భార. అర. VII. 76; దో్రి. II. 71; ఫి. II. 342) = 'ఎవనిమట్టుకువాఁడు తనియు' అని యర్థమగునేమో.

'షష్ఠ్యంత త దేత ద్యుష్మ దస్మ దాత్మ శబ్ద పూర్వకం బంతట శబ్దంబు పృథగర్థకంబగు: వానియంతట వాఁడున్నాఁడు. మొద.' (ప్రౌఢ. పు. 48).

సంఖ్యావాచకములు.

ఇంతకుఁ బూర్వము ఏకవచనము బహువచనము అను వానిని గూర్చి ముచ్చటించి యుంటిమి; కాని, ఏక, బహువచన పరిజ్ఞానమున మాత్రమే వ్యవహారము సాగదు. ఒకటికంటె నెక్కువయగు వస్తువు లెన్నియో సరిగ నిర్ణయింపవలసి యుండును. అప్పుడు సంఖ్యలను ప్రత్యేకముగఁ దెలియఁ జేయు శబ్దములు కావలసి యుండును. కాని, అనంతమయిన సంఖ్యాసముదాయ మంతటిలోను నొక్కొక్కదాని కొక్కొక్క పదము నేర్పఱుచు కొనుటకు సాధ్య ముకాదు. కావుననే యాయా భాషావర్గము లందలి భాషలను మాట్లాడువారు

సంఖ్యల పేళ్లు విషయమున నొక మితి నేర్పఱచుకొని అంతకు పై సంఖ్యలను జెప్పవలసి నప్పు డన్ని మితులును బైఁగా మిగిలిన విడివస్తువుల సంఖ్యను దెలుపుకొనఁ జొచ్చిరి. ఒక్క భాషలోనే యనేక విధములగు సంఖ్యామితి వాచక పదము లుండవచ్చును. తెనుఁగున నన్నిటి కంటె తక్కువ వర్గము 'జత'; ఇందు రెండేసి వస్తువు లొక మితిగ నేర్పడును; దేహావయవములలో కన్నులు, చెవులు, ముక్కుఁ జెరమలు, చేతులు, కాళ్లు, అన్నియు జతలుగా నున్నవి. తల్లి, తండ్రి; ఆలు, మగఁడు; పుంజు, కోడి; ఉపాధ్యాయుఁడు, శిష్యుఁడు; అని యీ రీతిగ రెండు రెండ్లుగ జతలు కనఁబడుచున్నారు. కావున జతలుగ లెక్కించుట స్వాభావికమే. రెండు రెండుగఁ గానవచ్చు వస్తువుల సంఖ్యకు వేర్వేఱు పేళ్లును నుండవచ్చును; అందొకపే రొకవిధమగు వస్తువుల కును నితరము లితరములగు వస్తువులకును మాత్ర ముపయోగింపఁబడును; కొన్నివస్తువుల విషయమున రెండు, మూఁడు పదములను గూడ నుపయోగింప వచ్చును; ఉదాహరణమునకుఁ దెనుఁగున 'కవ, జంట, జత, దోయి' మొదలగు పదముల నుపయోగింపవలసి వచ్చినప్పుడు 'అడుగుదోయి' అందురుగాని అడు గుఁగవ, అడుగు జంట (జత), అని యనరు. 'క (చ) ను దోయి', క (చ) నుఁ గవ' అందురుగాని 'క (చ) ను జత, క (చ) ను జత' అని యనరు; 'చెప్పుల జత' అందురుగాని చెప్పుల కవ (జంట, దోయి) అని యనరు. 'తమ్మిఁదోయి' (భార. అశ్వ IV. 143) అను ప్రయోగము గలదు. ఇట్లే యింకను నీ విషయ మున నెంతయో వైచిత్రి గలదు. వస్తువుల నెంచునప్పుడు రెండు (మూఁడు, నాలుగు, మొద.) జతలుమ బై నొకటియు నేర్పడును; కాని, యీ సంఖ్యా పద్ధతివలన ఒకటి, రెండు, మూఁడు, మొదలగు సంఖ్యావాచక పదముల ప్రయోజనము లేకుండఁబోదు. వస్తువులను మూఁడు మూఁడులుగా నెంచు సంప్రదాయము తెనుఁగున లేదు; నాలుగులుగా నెంచుట గంజాము జిల్లా యందున్నది; నాలుగు వస్తువుల సమూహమున కచట 'పుంజీ' యందురు వస్తువుల నెంచునప్పుడు రెండు పుంజీల ఒకటి, మూఁడు పుంజీల మూఁడు, పది పుంజీల రెండు, అని యీ రీతిగఁ జెప్పుదురు. కాని, యిందువలనను సాధారణ సంఖ్యల యావశ్యకత తొలఁగిపోదు. 'పుంజీ' అను పదము గంజాము జిల్లాకు దగ్గఱగ నివసించు సవరల భాషలో 'ఉంజీ' అని కాన్పించుచున్నది. తెనుఁగు వా రా పదమును సవరలనుండి గ్రహించిరో సవరలే తెనుఁగువారి నుండి గ్రహించిరో చెప్పలేము. పండ్లు, కాయలు, పిడుకలు, మొదలయిన కొన్ని విధ ములైన వస్తువులను మాత్రమే పుంజీలుగ లెక్కింతురు. పుంజీల లెక్క మఱి కొన్ని తెలుగు జిల్లాల యందును నుండిన నుండవచ్చును; కాని, యిది సర్వ సామాన్యము కాదు. ఐఁదైఁదులుగఁ గూడఁ దెనుఁగున లెక్కించుట

గలదు; ఇవి వస్తువుల సముదాయమునకుఁ 'చేయి' అని పేరు. చేతిపై నైదు వ్రేళ్లున్నవి గనుక వానిని బట్టి లెక్కించుట లోకమందంతట నాచారముగ నున్నది. పుంజీలుగ లెక్కించు వస్తువులనే చేతులుగ లెక్కింతురు. ఆఱు, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిదేసి వస్తువుల సమూహములకుఁ దెనుఁగునఁ బ్రత్యేకముగఁ బేళ్లులేవు. 'పదేసి'గ లెక్కించుట సర్వసామాన్యము. ఈ పద్ధతి యిండో-యూరోపియను భాషలయం దెల్లఁ గలదు. పదులుగ లెక్కించు దశాంక పద్ధతిని, సున్న నుపయోగించు పద్ధతిని హిందూ ఆర్యులు కనుఁగొనిరని చెప్పదురు. పూర్వకాలపు రోమనులు పండ్రెండులుగ లెక్కించుచుండిరి. అట్టి పద్ధతి కింగ్లీషున 'డూయో-డెసిమల్ (Duo-decimal) పద్ధతి' యని పేరు. నేఁ డింగ్లీషు నెల పేళ్లలో నా పద్ధతి కొంత నిలిచియున్నది. సెప్టెంబరు, అక్టోబరు, నవంబరు, డిసెంబరు, నెల లింగ్లీషున నేఁడు తొమ్మిది, పది, పదకొండు, పండ్రెండవ నెలలుగనున్నవి; కాని, వాని వ్యుత్పత్త్యర్థమునుబట్టి చూచిన యెడల నవి ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, పదియవ నెలలు కావలసినది. ఇరువదులుగ నెంచుటయుఁ [illegible] కొన్ని [illegible]లందు గలదు. నేఁటి పైశాచీభాషలయందెల్ల సంఖ్యావ్యవహారము [illegible] ననుసరించియే యున్నది; ముండాభాషలయందు దశాంక పద్ధతియు వింశత్యంక పద్ధతియుఁ గూడఁ గలవు. అందు 'ఏఁబది' అనుటకు 'రెండిరువదులు' అను నర్థమునిచ్చు పదముల నుపయోగింతురు. '[illegible]మైదు' కు '[illegible]' [illegible] తెనుఁగున వ్యవహారము గలదు; ఇది '[illegible]' (=నాల్గవ భాగము) శబ్దభవము; సంస్కృతమున నాల్గవభాగ మని యర్థము; ఒకటిలో నాల్గవభాగమునకును 'పాతిక' యనియే యందురు: 'మూఁడు ముప్పాతిక' మొద. రోమనుల ప్రకారమున 'ఎనుబదు' లుగ లెక్కించి అట్టి వర్గములకు 'పణము' లందురు. 'నూఱు, వేయి, లక్ష, కోటి' మొదలగు వ్యవహారము దశాంకపద్ధతి ననుసరించిన సంఖ్యావాచక పదముల క్రమము.

భరతవర్షమందలి యార్యభాష లన్నిటియందును దశాంకపద్ధతియే యున్నది. సంస్కృతమందు నిట్లే కలదు. వింశతి = రెండుపదులు; త్రింశత్ = మూఁడుపదులు; చత్వారింశత్ = నాలుగుపదులు; పంచాశత్ = అయిదు పదులు; షష్టిః = ఆఱుపదులు; సప్తతిః = ఏడుపదులు; అశీతిః = ఎనిమి పదులు; నవతిః = తొమ్మిదిపదులు; మొద. వింశతి, షష్టి, సప్తతి, అశీతి, నవతి శబ్దములలోని తుది 'తి' వర్ణము 'పది' యను నర్థముగలది; అది కేవలము స్త్రీ ప్రత్యయముకాదు. అది ప్రాకృతమున 'డి, యి, ఇ,' లుగ మాఱును. తెనుఁగున పది, ఇరువది, ఇరువయి, మొదలగు వాని తుదివర్ణములనీ సందర్భమున స్మరింపవచ్చును. 'పది' కి పూర్వమందు రెండు, మూఁడు, మొదలగు

పదములను జేర్చి ఇరువది, ముప్పది, మొదలగు నర్థమిచ్చు సంప్రదాయమున సంస్కృత ద్రావిడభాషలకు సామ్యముగలదు. సంస్కృతమునఁ దొలుత 'తొమ్మిది' ని దెలుపుపదము ప్రత్యేకముగ లేకుండి యుండవలెను; కావుననే 'క్రొత్త' అను నర్థముగల 'నవ' అను పదము సంస్కృతాంకములందు చేరినది. పందొమ్మిది, ఇరువది తొమ్మిది, మొదలగు వానిని దెలుపుటకును సంస్కృతమున పదములు లేకుండెను; వానిని దెలుపుటకు వానిపై యంకెలగు 'వింశతి, త్రింశత్, చత్వారింశత్' మొదలగు పదములకుఁ బూర్వమందు 'ఊన' అను అను పదమును సంస్కృతమున మాట్లాడువారు చేర్చుకొనుచుండిరి. 'ఊన' అను పదమునకు 'ఒకటి' అని మొదటి యర్థము. ఇదియే లాటిను: ఊనున్; గ్రీకు: ఓయ్‌నోస్; ఇంగ్లీషు: వన్, యూనిట్, యూనియన్, మొదలగు పదములందు గానవచ్చుచున్నది. అది చేరునప్పుడు మధ్యమపదలోపి సమాసమేర్పడి ఊనవింశతిః అనఁగా 'ఒకటి (తక్కువ) ఇరువది, ఊనత్రింశత్ = ఒకటి (తక్కువ) ముప్పది' అనునర్థములు గలిగినవి; దీనిని బట్టి సంస్కృతమున 'ఊన' పదమునకు 'తక్కువ' అనునర్థము గలిగినది; పాదోన = పాతిక తక్కువ; మొద. ద్రావిడభాషలయందును దొలుత 'తొమ్మిది' కిఁ బ్రత్యేకముగ మాటలేకుండనుండవలెను. కాని, సంస్కృతమునుండి ద్రావిడులు 'నవ' అనుపదమును గ్రహింపక 'ఊనవింశ'తీత్యాది సంప్రదాయము ననుసరించి 'పది'కిఁ బూర్వమందు దామును 'ఊన' పదమును జేర్చికొని యుందురు. ద్రావిడభాషల యందును 'ఊన' పదము 'ఒం, ఒణ్-దు, ఒణ్-ఇు; ఒన్-దు' మొదలగు పదములయందు గాన్పించుచునే యున్నది. 'పది'కిఁ బూర్వమం దిట్లు 'ఊన' పదమును జేర్చుకొన్నను ద్రావిడులు పందొమ్మిది, ఇరువదితొమ్మిది, మొదలగు చోట్ల 'ఊన'ను జేర్చుట మానుకొనిరి; 'ఏక'నుండి 'అష్ట'వఱకును క్రిందిపదికి జేర్చి, 'తొమ్మిది'కిఁ బ్రత్యేకముగ నేర్పడిన పదమునుగూడ నట్లే చేర్చుట వారికి స్వాభావికముగనే కాన్పించెను. 'నవ'ను క్రింది 'దశత్తు'కుఁ జేర్చుట సంస్కృతమునను లేకపోలేదు: చూ. 'నవనవతిః' మొద. కొన్ని 'దశత్తు'లకుఁ బూర్వమందు 'నవ' చేరకుండుట సంస్కృత భాషా సంప్రదాయమున నిలిచినది. కాని, సంస్కృతమునకు సంబంధించిన యన్ని యాధునిక భాషలందును 'నవ'తో సంబంధించిన పదము క్రిందిదశత్తుకు చేరుచున్నది.

సంస్కృత సంప్రదాయమునకును ద్రావిడ సంప్రదాయమునకు పదులకుఁ బైయంకెల పరిగణనమున భేదముగలదు. సంస్కృతమున నాయా దశత్తులకుఁ బైనున్న విడి యంకెలను దెలుపు పదముల నా దశత్తులను దెలుపు పదములకుఁ బూర్వమందు చేర్తురు; ద్రావిడ భాషలలో వానికిఁ బరమందు చేర్తురు. ఏకాదశ, ద్వావింశతిః, త్రయస్త్రింశత్, చతుశ్చత్వారింశత్ = ఒక

టింబది, రెండునిరువది, మూఁడున్నుప్పది, నాలుగున్నలువది మొదలయినవి. ద్రావిడము : పదునొకండు, ఇరువది(యు)రెండు, ముప్పది(యు)మూఁడు, నలువది(యు)నాలుగు; మొద. సంస్కృతమునం దిట్లున్నను దానికి సంబంధించిన కొన్ని ప్రాచీనాధుని కార్యభాషలయందును ద్రావిడభాషల యందువలెనే యెక్కువగనున్న యంకెలను దశత్తులకుఁ బరమంనుచేర్చు సంప్రదాయము లేకపోలేదు. ఇంగ్లీషున పదకొండు నుండి పందొమ్మిది వఱకును సంస్కృత సంప్రదాయమున్నది. ఇరువదికిఁ బై సంఖ్యలయందు ద్రావిడమునందలి సంప్రదాయము వంటిదే యున్నది. థర్టీన్ (Thirteen) = మూఁడుంబది; ఫోర్టీన్ (Fourteen) = నాలుగుంబది; నైన్-టీన్ (Nineteen) = తొమ్మిదింబది; మొద. కాని, ట్వంటి-వన్ (Twenty-one) = ఇరువదియొకటి; థర్టీ-టూ (Thirty-two) = ముప్పదియురెండు; మొద. జర్మను మొదలగు భాష లిప్పటికిని నీ విషయమున సంస్కృతి సంప్రదాయమునే యనుసరించుచున్నవి. ప్రాచీన ప్రాకృతములలో సంస్కృతి సంప్రదాయమే యున్నను నేఁటి పైశాచీభాషలలో ననేకములందెక్కువయగు నంకెలను క్రింది పదులకుఁ జేర్చుటయే సంప్రదాయముగ నున్నది. ఇండియాలోని నేఁటి కొన్ని యార్యభాషలు సంస్కృత సంప్రదాయమును, కొన్నిపైశాచీ సంప్రదాయము ననుసరించుచున్నవి. పైశాచి ననుసరించిన వానిలో ద్రావిడభాషలు చేరినవి.

ద్రావిడభాషలకు ప్రాకృతభాషలయందు గాని నేఁటి ద్రావిడేతరార్య భాషలందుగాని సంఖ్యావాచకపదముల విషయమున నెక్కువపోలికలు కనఁబడవు. యూరోపియనుభాషలందును ఐరేనియను భాషల ందునుగూడ వీని కెక్కువ సామ్యము గాన్పించుచున్నది. సంఖ్యావాచకపదములు ద్రావిడభాషల యందు ప్రత్యేకముగఁ బుట్టినవో, లేక నేఁడు ప్రచారమునుండి తొలఁగిన యే పైశాచ్యాది భాషలనుండి యైన వానియందు చేరినవో నిర్ణయించుట కష్టము. ఐరేనియనుభాషలయందలి స్వరపరిణామ సంప్రదాయమును బట్టియు, నేఁటి కొన్ని పైశాచీ భాషలయందలి కొన్నిరూపములను బట్టియు నాలోచించి పరిశోధన చేసినయెడల ద్రావిడ సంఖ్యావాచకపదముల స్వరూప నిర్ణయమున కొక సూత్రము చిక్కునేమో వెదుకవలసియున్నది. అట్టి ప్రయత్నము చేయుటకు ద్రావిడభాషలయందలి ఒకటినుండి పదివఱకుఁ గల సంఖ్యలఁ దెలుపు పదముల నొకచోటఁ జేర్చి యితరభాషలయందు వానిని బోలినపదము లున్నచో వానిని జూపి, లేనియెడల వ్యుత్పత్తి నూహింపవలసియున్నది.

[త. = తమిళ్; కొర్. = కొర్వి (బెల్గాము); కై. = కైకాడి (షోలాపూరు); మ. = మలయాళము; క. = కన్నడము (బెల్గాము); కు. = కురుఖు

(పలమన్); మల్ = మల్తో; కూ = కూఇ (ఖోండ్‌మలలు); గో = గోండి (మండ్ల); తె = తెలుఁగు; బ్రా = బ్రాహూఇ (కలత్.)]

ఒకటి

త. ఒన్ఱు, ఒరు, ఓర్; కోర్: ఒణ్డ్; కై: వణ్డ; మ. ఒరు: క. ఒన్దు; తు. ఒఱ్ఱా; మల్, ఒర్త్, ఓణ్ద్-ఒన్ద్; కూ. రొ(ణ్డి), ఏక; గో. ఉణ్డి; తె. ఒకణ్డు, ఒణ్డు; బ్రా. అసిట్. వీనిలో ననేకరూపములకు 'ఒన్' అనునది మూలము; కొన్నిటిలో ననునాసికత్వము నేఁడు పోయినది; కాని, తొలుత నన్నిభాషలయందును నుండియుండవలెను. 'రొణ్డి' యనునప్పుడు తొలి ఒకారమునకు స్థానవ్యత్యయము కలిగినది; బ్రాహూఇ లోని 'అసిత్' కు ద్రావిడ మూలము లేదు.

ద్రావిడేతరార్యభాషలలో 'ఊన' శబ్దము మూలముగాఁ గల పదములు చాల భాషలలో నేకార్థవాచకములుగ నున్నవి.

తెనుఁగునందలి 'ఒక(టి, ఁడు, రుఁడు)' అనునది సంస్కృతమందలి 'ఏక' శబ్దమునుండి కలిగినదని యాంధ్రపండితుల యభిప్రాయము. ఈ వ్యుత్పత్తి యసంభవము కాదని కాల్డువెల్లు ఒప్పుకొనుచున్నాఁడు. కాని, యారెండు పదములకుఁ గల సంబంధము చాల దూరమనియు, నేకార్థవాచకములగు బంగాళీ: ఒక్, పెర్షియను 'యక్' అనువానికిని ఏకశబ్దమునకును గల దగ్గఱ సంబంధమును 'ఒక, ఏక'లకుఁ జెప్ప వీలులేదనియు నాతని యభిప్రాయము. అయినను నాతఁడు 'ఒక' యనునది 'కలుపు, చేర్చు, అను నర్థముగల 'ఒ' అను ద్రావిడధాతువుతో సంబంధించినదని చెప్పుట యుక్తమని చెప్పియున్నాఁడు. కాని, 'ఒ' యను ధాతువునుండి 'ఒక్క' అను పద మెట్లు కలుగునో సరిగ నిర్వచింపలేదు. ఇట్లు ద్రావిడ ప్రాణాయామముగ వ్యుత్పత్తి నేర్పఱుపఁ బాటుపడుటకంటె, బంగాళీ, పెర్షియను భాషలయందువలె తెనుఁగలోని 'ఒక' కూడ నతి ప్రాచీనకాలముననే యేకశబ్దమునుండి యేర్పడినదని చెప్పుటయే బాగుండును.

రెండు

త. ఈరణ్డు, ఇరు, ఇర్; కోర్. రణ్డ్; కై. రణ్డ; మ. రణ్డు; క. ఎరడ తు. ఎర్ణ్డ్; మల్. ఈవ్ఱ్, ఏణ్డిస్; కూ. రిణ్డి, దుఇ; గో. రణ్డ్; తె. రెణ్డు (వ్యవహారమున: రొణ్డు), బ్రా. ఈరట్.

ఈ రూపములను బోలిన ద్రావిడేతరార్యభాషారూపములు గ రావు. కాని తెనుఁగునందలి వ్యవహారమున 'రొండు' అను రూపమునుబట్టి

వ్యుత్పత్తిని నిర్ణయింప వచ్చునేమో. తెనుఁగున పసిపిల్లలు 'రెండు' కు 'దొండు' అని యందురు. ఈ యుచ్చారణము రానురాను 'గొండు' గ మాఱును. పెద్దవారుకూడ సర్వత్ర 'రొండు' అని వాడుట గలదు. 'దొండు' లోని తొలి 'ద' కారము తెనుఁగునందే రేఫముగ మాఱినదని యనుకొన వలెను. 'దొండు' అను రూపము శబ్దరత్నాకరమునఁ జేరినది. దొండడి, దొండడించు, దొండము, అను రూపములను 'దొండు' తో సంబంధించినవే. ఇవి యన్నియుఁ గావ్యముల కెక్కినవి. ఇద్దఱున్ దుర్జయ శత్రుసైన్యముల దొండడి నేమయిరొక్కొ (భార. ద్రో. IV. 129); తెగి రాలు హారసూక్తికములు నత్రు బిందువులు నేర్పఱుప రాక దొండడింప (హరి. పూ. IX.); మొద. సంస్కృత ద్వంద్వశబ్ద మపభ్రంశ ప్రాకృతమున 'దొండు' అగును. దకారము ప్రాకృతమున రేఫముగ మాఱును: త్రయోదశ = తేరస = తేరహ = హిం. తేరా; ద్వాదశ = బారస = బారహ = హిం. బారా; మొద. పదమధ్యమందలి 'ద' కారమే కాక పదాది దకారమును రేఫముగ మాఱవచ్చును. చూ: దిమ్మ (పట్టు) = రిమ్మ (పట్టు); దొమ్మ = పశువుల కొమ్మునకువచ్చు [illegible] రొంప = మనుష్యుల ముక్కునకు సంబంధించిన రోగము; [illegible] మొద. తెనుఁగునకే పిల్లలును పెద్దవారును గూడ 'రమ్ము' అనుటకు 'దా' యనుట కలదు. పెద్దవారి భాషలో నొక్కప్పుడది 'రా' గ మాఱును. ఇ[illegible] సంస్కృతమందలి లిప్ = ప్రా. రంప; సం. గరుడ = ప్రా. రుంప (-[illegible] ణ; సం. దౌవారిక = ప్రా. దొవ్వారిఅ; అను వానిని బట్టి పదాదియందు '[illegible] ద' లు రేఫముగ మాఱుట గానవచ్చును. పదాది 'ద' కారము రేఫము[illegible] గాకున్నను లకారముగ మాఱుట [illegible] పైశాచీభాషలయం[illegible] గలదు: పష్తో భాషలయందెల్ల 'దశన్ = 10' అనునది 'లస్' గ మాఱుచున్న[illegible] ఘుల్ఘ - భాషలలో 'దశన్' = '[illegible]' గ మాఱుచున్నది; పైశాచీ [illegible] యగు కాఫిర్ - వైగలి భాషలో సం. ద్వ = * దో = [illegible], అయిన[illegible] అట్లుండే దశన్ = లెశ్, అయినను లకారము రేఫముగ మాఱుట మఱియు[illegible] పెట్టు మాత్రము. పై దానిబట్టి సంస్కృతపదములు ప్రాకృతమ[illegible] మాఱిన విధమును బట్టియు, ప్రాకృతమునందలి యుదాహరణము[illegible] బట్టియు, ఆధునిక పైశాచ్యాది భాషలయందలి మార్పు ననుసరించు తె[illegible] గునందే కలుగుచుండు మార్పును బట్టియు పదాది 'ద' కారము రేఫ[illegible] మాఱుట వింత గాదనియు, సంస్కృత 'ద్వంద్వ' శబ్దమునుండి 'దొం[illegible] 'దొండు' ప్రాకృతావస్థ ద్వారా తెనుఁగున నిలిచి యంత కంటె[illegible] 'రొండు' గను 'రెండు' గను మాఱినదనియు చెప్పుటయందు దోషము[illegible]

[illegible] భాషలయందు పదాదిని రేఫము నుచ్చరించు[illegible]

వీలులేక 'రెండు' 'ఇరండు' గ మాఱియుండునేమో. ఈ వ్యుత్పత్తిని గూర్చి తజ్జ్ఞులు నిష్పక్షపాతముగ నాలోచింతురు గాక.

మూఁడు.

త. మూన్ఱు, మూ, ము; కొర్. మూడ్; కై. మూణ్ణ; మ. మూన్ను; క. మూఱు; కు. మూణ్డ్; మల్. తీన్; కూ. మూన్జి, తిని; గో. మూణ్డ్; తె. మూఁడు; బ్రా. ముసిట్.

పై వానిలో మల్తోలోని 'తీన్', కూయిలోని 'తిని' అనునవి హిందీ మొదలగు భాషలనుండి యాభాషలలోఁ గ్రొత్తగఁ జేరియుండును. తక్కిన రూపముల కన్నిటికి 'మూన్' అనునది మూలమగును. ద్రావిడేతరభాషలలో దేనియందును దీనిని బోలిన త్ర్యర్థవాచకపదము కానరాలేదు.

నాలుగు.

త. నాన్గు, నాలు, నాల్; కొర్. నాల్; కై. నాల్; మ. నాలు; క. నాల్కు; కు. నాఖ్; మల్. చార్; కూ. నాల్గి, సారి; గో. నాలూంగ్; తె. నాలుగు; బ్రా. చార్.

వీనిలో మల్తోలోని 'చార్', కూయిలోని 'సారి', బ్రాహుఇలోని 'చార్' అనునవి హిందీ మొదలగు భాషలనుండి క్రొత్తగా నాభాషలయందు చేరియుండును. తక్కిన రూపముల కన్నిటికిని 'నాల్' అనునది మూలరూపము. దీనిని బోలిన రూపము ద్రావిడేతరభాషలయందు కానరాలేదు; కాని, యుత్తర హిందూస్థాన భాషలలోఁ గొన్నియెడల 'చతుర్ శ్వః' = నాలుగు దినముల పిమ్మట అనుటకు 'నర్సో' అని యున్నట్లు లింగ్విస్టిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియాయందు తెలుపఁబడినది. ఇందలి 'నర్' యొక్క వ్యుత్పత్తిని దెలిసికొనినచో ద్రావిడమందలి 'నాల్' కుఁ గూడ వ్యుత్పత్తి తేలును. కాని, యట్లు కనుగొనుట కాధారము లెవ్వియుఁ జిక్కలేదు.

అయిదు.

త. ఎయ్న్దు, ఎయ్న్; కొర్. అఞ్జ; కై. అఞ్జ; మ. అఞ్చు; క. ఏను, ఐదు; కు. పంఛే; మల్. పఛ్; కూ. సిఞ్గి, పాను; గో. సైయూంగ్; తె. అయిదు; ఐఁదు; ఏను; బ్రా. పఞ్.

వీనిలో మల్తో: పఛ్; కూయి: పాను; బ్రాహూఇ: పఞ్, అనునవి 'పంచన్' శబ్దభవములై హిందూస్థాన భాషలలోని రూపములను బోలియున్నవి. అవి తరువాతికాలమున నా భాషలలోనికిఁ జేరియుండును. కూయిలోని

'సిక్షి,' గోందీలోని 'సైయూంగ్' అనువానిలోఁ దొలుత 'స' కారము చేరి నది; ఏల చేరినదో తెలియదు. పయి రూపముల కన్నిటికిని 'పంచన్' అను సంస్కృతరూపమే మూలమైయుండును. తొలి పకారము హకారముగను, హకారము అకారముగను, చకారము జకారముగను, తద్ద్వారా దకారము గను మాఱి యా యా రూపము లేర్పడియుండును. పదిహేను, పదహైదు (అనంతపురము) అను వ్యావహారిక రూపములలో నింకను హకారము మిగిలి యున్నది.

ఆఱు

త. ఆఱు, అఱు; కొర్. ఆర్; కై. ఆర; మ. ఆఱు; క. ఆఱు; కు. ఛన్ సొయే; మల్. చో; కూ. సజ్గి; స; గో. సారూఙ్గ్; తె. ఆఱు; బ్రా. షష్.

పై వానిలో మల్తోలోని 'ఛో', కూయిలోని 'సజ్గి, స,' బ్రాహూ ఇలో 'షష్' అనునవి సంస్కృతములో 'షష్' కు సంబంధించినవి. ఛో, ఛః, మొదలగు రూపము లుత్తర హిందూస్థానభాషలయందెల్ల నున్నవి; వానినుండి యీ భాషలలోని కవి తరువాతి కాలమునఁ జేరియుండును. తెక్కన రూపముల కును 'షస్' అనునదియే మూలమై యుండును. ఐరేనియను భాషలో పదాది సకారము హకారముగ మాఱును: సప్త = హప్త; సింధు = హిందు; సోమ = హోమ; మొదలయినవి. ద్వాదశ = హిం. బారా; త్రయోదశ = హిం. తేరా, మొదలగు వానిలో శ = స = ర, అనుకీతి మార్పు కాన్పించుచున్నది. ప్రాకృతమున శు = హణ; శుత = హణి అ; అనువానియందలి శవర్ణము నకు హకార మాదేశమయినది. తెనుఁగునను నిట్టి మార్పులు లేక పోలేదు: సోయగము, చూ. హొయలు; సార్థ. చూ. హత్తు: మొద. పై యుదాహరణ ముల సామ్యమున సంస్కృతమందలి 'షస్' ప్రాచీన ప్రాకృతములందే హర్, హార్, లుగ మాఱి యైరేనియను భాషలకు సంబంధించిన పైశాచీభాషల ద్వారా ద్రావిడభాషలందు మొదటినుండియు నెలకొని యున్నవని చెప్ప వచ్చును. 'ఆఱు' తొలుత హకారాదియై యుండెననుటకు వ్యవహారమునఁగల 'పదహారు' లోని హకారము సూచించుచున్న దనవచ్చును.

ఏడు.

త. ఏఱు, ఎఱు; కొర్. అగ; కై. అగ; మ. యేఱు; క. ఏఱు, ఏళు; కు. సత్తే; మల్. సాత్; కూ. ఒద్గి. సాతు; గో. యేరూఙ్గ్; తె. ఏడు; బ్రా. హప్త్.

పై వానిలో మల్తో 'సాత్; కూయి: సాతు; బ్రాహూఇ: హఫ్త్ అనునవి సంస్కృత 'సప్త' అనుదానినుండి కలిగినవి; వానిలో 'సాత్, సాతు

అనునవి ఉత్తరహిందూస్థాన భాషలయందెల్ల నున్నవి. 'హ ఫ్త్' అనుదానిలో స = హ, అను మార్పు ఐరేనియనుభాషా సంప్రదాయము ననుసరించినది. తక్కిన రూపములుగూడ 'స ప్త' నుండి కలిగినవే. అవి ఐరేనియను భాషలకు సంబంధించిన పిశాచభాషలయందు స ప్త = హత్థ = హేత్థ = * హేడ్, అను రీతిని కలిగియుండును. ఆది హకారము తెనుఁగు వ్యవహారమున 'పదిహేడు' లోఁ గాన్పించుచున్నది. 'ఏడు'కుఁ దక్కిన ద్రావిడభాషా రూపములన్నియు నీ విధముగనే కలిగియుండును; వానిలో డ = ఱ = ళ, అను మార్పు కూడఁ గలిగినది.

ఎనిమిది.

త. ఎట్టు, ఎణ్; కొ. అట్; కై. అట్ట; మ. యెట్టు; క. ఎణ్టు; కు. ఆఖ్; మల్. అట్; కూ. ఆటు; గో. ఆర్; తె. ఎనిమిది; బ్రా. హ ష్త్.

పై వానిలో కొర్వ, కైకాడి, కురుఖు, మల్తో, కూయి, గోండీ, బ్రాహూఇ భాషలలోని రూపములు సంస్కృతమందలి 'అష్ట'కు సంబంధించిన వనుటకు సందేహము లేదు. ఆ రూపములే యార్యభాష లని పిలువఁబడు భారతవర్షీయ భాషలయం దెల్లఁ గాన వచ్చుచున్నవి. తమిళము, మళయాళము, కన్నడము, తెనుఁగుభాషలలో 'అష్ట=ప్రా. అట్ఠ' అయి దాని తొలి అకారమెకారముగ మాఱినది. ద్రావిడభాషలయందీ మార్పు సర్వసాధారణము: యమ =తమి. యెమన్; కన్న. ఆనె = తె. ఏనుఁగు. తెనుఁగున: క(=కె)రడు, గ(గె)డ. గ(గె)డ్డ; న(నె)మ్మి; మ(మె)యి; ర(రె)డ్డి; ర(రె)క్కను; మొద.

తెనుఁగులోని 'ఎనిమిద' అను రూపము మాత్రము కొంతవింతఁగఁ గాన్పించుచున్నది. ఇందలి 'ఎని' అనునది తక్కిన ద్రావిడభాషలయందలి యుష్టశబ్దార్థకరూపమే. 'మిది' అనునది దాని వెంటనే వచ్చు సంకెయగు 'తొమ్మిది' యను పదము పొర్బలముచే 'ఎన్' పైఁ జేరియుండును. కాని, 'ఎన్' అనునది 'ఇరు(ను)' శబ్దవికారమనియు, తొమ్మిది యనఁగా 'పది'కి తొల్లింటియంకె యను నర్థము చెప్పికొనవలసినట్లే 'ఎనిమిది'కిఁ గూడ పదిలో రెండుతక్కువయగు సంకెయని యర్థము చెప్పికొనవలెననియుఁ గాల్డువెల్లు తెలిపియున్నాఁడు. కాని, యన్ని ద్రావిడభాషలలోను 'ఎనిమిది' లోని మొదటిభాగమగు 'ఎన్' అను సంగము కనఁబడుచుండఁగా నొక్క యీ యంకెవిషయమునమాత్రము దాకి 'రెండు' అను నర్థము నేల చెప్పికొనవలెనో తెలియదు. కాల్డువెల్లువాదము నంగీకరించినయెడలఁ దెనుఁగునఁ దొలుత నెనిమిదికిఁ గూడఁ బ్రత్యేకమగు సంఖ్యావాచక పదము లేకుండెనని చెప్పవలసివచ్చును. అట్లు చెప్పుటకంటె 'ఎనిమిది' లోని 'మిది' 'తొమ్మిది' లోని 'మిది' సంపర్క

మువలనఁ గలిగినదనియు, 'ఎని' అను భాగమునకు మాత్రము 'అష్టన్' అను నర్థము గలదనియుఁ జెప్పుట యుక్తము.

తొమ్మిది

త. ఒమ్బదు, కొర్. ఒమ్బిది; కై; వమ్‌ది: మ. ఒన్పదు; క. ఒమ్బత్తు; కు. నౌ; మల్. నో; కూ. న; గో. నౌ, ఉన్మక్; తె. తొమ్మిది; బ్రా. నోహ్.

కురుఖు, మల్తో, కూయి, గోంది, బ్రాహూఇ, భాషలలోని పదములు సంస్కృత 'నవ' శబ్దమునకు సంబంధించినవి. తక్కినవన్నియు సమస్తపదములు. వానిలో మొదటి యంగము 'ఒన్' 'ఉన్' అనునదియు, రెండవది 'పది, పదు, మిది' అనునదియునై యున్నవి. 'మిది' అనునది వికారముగఁ గాన్పించును. తెనుఁగున 'ఒన్'కు మాఱుగ 'తొన్' అనునదియు, కైకాడిలో 'వన్' అనునదియు నున్నవి. ఒత్వమునకు వత్వము సాధారణముగఁ గలుగుచుండును గాని, తెనుఁగులోని 'తొన్' అనుదానినిగూర్చి విచారింపవలసి యున్నది. తక్కిన ద్రావిడభాషలలోని 'ఒన్' పూర్వరూపమయి, తెనుఁగున దాని మొదల 'త'కారం మాగమముగనైన వచ్చియుండవలెను; లేదా 'తొన్' అనునది 'తొల్' (=పూర్వము) అనుదాని వికారరూపమైన కావలెను. 'ఒన్' పూర్వరూప మనుకొన్నయెడల నది 'సం. ఊన(=ఒకటి)' అను పదమునుండి కలిగియుండును. 'తొన్' పూర్వరూపమయిన యెడల, దాని తొలి తకారము లోపించియుండవలెను. పదమధ్యగత తకారము 'అ'కారమై తుదకు లోపించుట గలదు గాని, పదాది తకారం మట్లులోపింపదు. కావున, ఒన్, తొన్, లు వేర్వేఱు పదములై యుండును. తెనుఁగున 'తొడ' ప్రత్యయమునకును తక్కిన ద్రావిడభాషాలయందు 'ఒడు, ఒడం' మొదలగు ప్రత్యయములును నిట్టి సంబంధము గలవే. కొర్వ భాషలోని 'పిది' తెనుఁగునందలి 'మిది' అనునవి. రెండును 'పది' శబ్దమునకు మాఱురూపములు. కాని, వానియందలి యత్వమిత్వముగ నెట్లు మాఱినదో నిర్ణయించుట మాత్రము కష్టము.

పది

త. పత్తు; కొర్. పత్; కై. పత్త; మ. పత్తు; క. హత్తు; కు. దస్సే; మల్, దస్; కూ. దశు; గో. దస్; పద్; తె. పది; బ్రా. దహ్.

కురుఖు, మల్తో, కూయి, గోంది, బ్రాహూఇ భాషలలోని పదములు సంస్కృత 'దశ' శబ్ద భవములు. తెనుఁగున 'పది' సంస్కృత 'పంక్తి' శబ్ద భవమని యాంధ్ర వైయాకరణుల యభిప్రాయము. 'పంక్తి' తెనుఁగున 'పంతి, బంతి' యను రూపములను బొందినది. అనునాసికముమీఁది తకారము దకారమగుట ప్రాకృతభాషలతోఁ బాటు ద్రావిడభాషలయందును గలదు. 'పది' యందు నేఁ దనునాసికధ్వని వినఁబడకున్నను 'పన్నిద్దఱు,

పంద్రెండు, పందొమ్మిది, పందుము' మొదలగువానియందు 'ద' కార మింకను వినిపించుచునే యున్నది గావునఁ దొలుత నది 'పది' యందుండవలెనని యూహింపవచ్చును. ఇంతకంటె మంచి వ్యుత్పత్తి లభించువఱకును 'పది' 'పంక్తి' శబ్ద భవమనియు, 'పది' యను పదము తక్కిన ద్రావిడభాషలయందు వివిధరూపములను దాల్చినదనియు ననుకొనవచ్చును.

ఇరువది, ముప్పది, నలువది, ఏఁబది, అఱువది, డెబ్బది, ఎనుబది, తొంబది అను పదములును వానికి సరిపోవు నితర ద్రావిడభాషా పదములును రెండుపదులు, మూఁడుపదులు, మొదలగు నర్థములు గలవి. ఒక పదికిని మఱి యొక పదికిని మధ్యనుండు సంఖ్యలను దెలుపుటకు వాని క్రింది పది కాయా సంఖ్యలను జేర్చి చెప్పవలెను: పదుమూఁడు, ఇరువదినాలుగు, మొద. తొమ్మిది పదులు 'తొంబది' యగుచున్నది. ఇది యితర ద్రావిడభాషల యందును 'తొం' తోడనే యారంభించుచున్నది; కావున, 'తొమ్మిది' లోని 'తొమ్' అను నదియే పూర్వరూపనియు నదియే 'తొంభత్తు, తొంబది' మొదలగు రూపములలోఁ గానవచ్చుచున్నదనియుఁ జెప్పట కవకాశమున్నది. 'తొంబది' అనునది 'తొల్ + పది' = (నూటికి) ముందటి పది, అను రీతినైనను నేర్పడి యుండును. 'తొమ్మిది' అను పదమునకు 'పది' కి పూర్వపు (అంకె) అనియు, 'తొంబది' కి '(నూటికిఁ) బూర్వపు (పది)' యనియు నర్థము చెప్పఁకొన వచ్చును.

నూఱు

త-నూఱు; కొర్. నూర్; కై. నూర్; మ. నూఱు; కు. ఒణ్డ్ సై; మల్. పఛ్ కోటె; కూ. పాసు కడి; గో. సైక్రా; నూర్; తె. నూఱు; వంద; బ్రా. షద్.

కురుఖులోని ఒణ్డ్ సై = ఒక శతము; 'సై' అనునది 'శత' శబ్దభవము; ఇట్లే, గోండీలోని 'సై,' బ్రాహూఇలోని 'షద్'లు కూడ 'శత' శబ్దభవములే. మల్‌తోలోని పఛ్ కోటె, కూయిలోని పాసుకడి, అనువానికి 'అయిదు ఇరువదులు' అని యర్థము; ఆ భాషలలో నిరువదులతో లెక్కించుట యాచారము; తక్కిన భాషలలోని 'నూఱు'కు వ్యుత్పత్తిని కనుఁగొనుట కష్టము. దానినిబోలురూపము లా యర్థముగలవి మఱియేభాషలలోను నున్నట్లు గాన్పింపదు.- 'నూఱు' అనఁగా 'పాడి' అని యర్థమును గల్పించి పాడిలోనుండు ధేనువులెన్నో యుండును గనుక ద్రావిడులకు శతసంఖ్య మిక్కిలి యధికముగుటచేత నా సంఖ్యకు 'నూఱు' అను పేరిడిరని కాల్డువెల్లు తెలిపియున్నాఁడు.

మఱియొక వ్యుత్పత్తి తోచనప్పుడే యొక సమాధానము చెప్పఁబోవలెను గదా. కాని, కాల్డువెల్లు తెనుఁగులోని 'వంద'కు వ్యుత్పత్తి నాలోచింపలేదు. 'వంద'ను తెనుఁగు భారతకవులు వాడలేదు. తరువాతికవులలో నెవ్వరైన వాడిరేమో తెలియదు; వాడినట్లు కనఁబడదు. ఇది మఱి యే ద్రావిడభాషయందును గాన్పింపదు. ఇది సమాహారార్థమున 'వృంద' శబ్దభవముగఁ బ్రాకృతమున నున్నది. ఈ యర్థమున నది 'పఉమచరి అ. I. 1,' 'జ్ఞాపపాదిక సూత్ర,' అను జైన గ్రంథములందు ప్రయోగింపఁబడినది; ప్రాకృతప్రకాశికయం దుదాహరింపఁబడినది. 'వంద' యను సమాహారార్థక ప్రాకృతపదమే తెనుఁగున నూఱు అను నర్థమున నెలకొనియుండును.

త. మ. ఆయిరమ్; క. సావిర; తె. వే, వేయి.

సావిర, ఆయిర, శబ్దములు సంస్కృత 'సహస్ర' శబ్దభవము లని కాల్డువెల్లొప్పుకొని యున్నాఁడు గాని, తెనుఁగులోని 'వేయి' కేవలద్రావిడపదమనియు నది వేఁడియుఁగు, చుఱుకు, ననునర్థములుగల 'వే' యను ద్రావిడధాతువునుండి కలిగినదని చెప్పియున్నాఁడు. ఇట్టి వ్యుత్పత్తిని చెప్పుటయందాతని యభిప్రాయ మేమో తెలియదు. వేఁడిగానున్నది 'వేయి' యెట్లగునో యగమ్యగోచరముగా నున్నది. ఇట్టి నిరాధారమగు వ్యుత్పత్తిని చెప్పుటకంటె నదియు సావిర, ఆయిర, శబ్దములవలె 'సహస్ర' శబ్దభవమే యనుట యొక్క పక్షముగ నుండియుండును. సహస్ర = సాహస్స. సావిర; = * సాహస్ర = [illegible]డము = సావిర; తమి. ఆయిర = ప్రా. * ఆవిఅ = తెనుఁగు: వేయి; అనురీతి నాయా వ్యుత్పత్తులను జెప్పికొనవచ్చును.

సంస్కృతములోని 'లక్ష' శబ్దము తెనుఁగున సామాన్యజనవ్యవహారమున 'లచ్చ,' 'నచ్చ'లుగ మాఱినది; ఇందు 'లచ్చ' యచ్చ తెనుఁగు కావ్యముకెక్కినది. కాని, 'కోటి' శబ్దము మాత్రమొకను వ్యవహారమునఁ గూడఁ దెనగున నట్టి మార్పును బొందలేదు.

తెనుఁగున సంఖ్యావాచకపదములు

1. ఒకటి.

(అ) విశేషణము: (i) ఒక, ఒక్క.

ఒక, ఒక్క, లు విశేషణములు. వీని యుపయోగము చాలఁ జ…
ముగ నుండును.

i. కేవల సంఖ్యావాచక విశేషణములు: ఒక్కనూటిని (ద్రా. తి
I. 96); అనిన నగుచు నొక్క కేల నతనిఁ గాఁగిటఁ జేర్చి (భార. అశ్వ. I. 18

ii. ఒకపరి (భార. ద్రో. III. 255; భాగ. VIII. 74); ఒకమరి (భార. విరా. V. 55; ఉ. IV, 196; శాం. III. 151; అను. I. 38; అను. II; అను. III. 289); ఒకమాటు (భార. ఉ. III. 20; భాగ. VII 62); ఒక్కమాటు (భాగ, VII. 415); ఇందు సంఖ్యార్థమున్నను సంఖ్యయే ప్రధానము గాదు.

iii. ఒక్క దనుజాధముఁడు ... నన్నుఁ జెఱఁగొనిపోయెడు (భార. ఆర. V. 177); ఒక్కొక నుఱి = ఒకానొకప్పుడు (భార. విరా. I. 71; ద్రో. III. 228; హరి. పూ. VIII. 152); ఒక్కొకచో = ఒకానొకచోట (భార. విరా. I. 53); ఒక్కొక్కమాటు (భార. ఆర. V. 409); ఒకమాత్ర (నిర్వ. V. 29); ఒకనాఁడు = ఒకానొకనాఁడు (చంద్రభా. III. 14); అనఁగా అనఁగాఒకరాజు.

iv. 'ఒకనాఁటు, ఒకకొన్ని, ఒకకొందఱు' మొదలగువానియందు 'ఒక' ఊఁతపదము.

v. ఒక, ఒక్క, లేకార్థవాచకము లయినను వానిని బహువచనమునం దున్న పదములతోఁ జేర్పవచ్చును. పడతులాత్మ నొండొక్క పడతులం గలసిన (భార. ఆర. V. 300); మన మొకయేవుర మీ యంగనయున్ (భార. విరా. I. 159); ఒకమూఁడు ముహూర్తములు (ఉ. హరి. V. 190); అవియు నొక్క బ్రతుకులే (కళా. III. 30), ఒకముప్పది గోటులు మూఁడుగోటులున్ (పాండు. I. 159); ఒకకొన్ని (పాండు. I. 181; IV. 184); ఒక్క యిద్దఱు తలోదరులు (పాండు. V. 201); ఒకకొందఱున్ (సమీ. III. 40; V. 107. 111); ఒక మున్నూఱు గదల్చి తెచ్చిన లలాటోగ్రాక్షుచాపంబు (భోగ. IX. 262); ఇల్లే, ఇరువదియొక్క రూపాయలు; మొద.

vi. ఒకండొక = కొండొక, అనునది 'కొంత' నను నర్థమున వాడఁబడును; కొండొకవడి విచారవ న్మానసుఁడై (భార. అశ్వ. I. 153); కొండొక సేవునకు (భార. భీ. I. 50).

vii. 'ఒకానొక' అనునది యనిశ్చితమగు విశేషణమును దెలుపును: ఒకానొక యర్చన (పాండు. IV. 191); ఒకానొకనాఁడు (భాగ. IV. 742); 'ఒకానొక' అని భారతకవులు వాడినట్లు కాన్పింపదు; నన్నయ వాడలేదు.

viii. 'ఒక, ఒక్క' లపై 'ఇంచుక, అంత, ఇంత. కొంత,'లు చేరి 'కొంచెము' అను నర్థము నిచ్చును.

ఒక్కించుక సేవు (భార. విరా. II. 47); ఒక్కించుకంత సేవునకు (కళా. IV. 148); అంబురాసులు నేడున్ ... ఒక్కంతసేయన్ (భాస్క. యు. 1992); ఒకయింత (పాండు. I. 154); ఒకయింతటిలోన = కొంచెములో (భార. విరా.

I. 21); దుప్పటొకింత జారఁగా (రాధికా. II. 107); అందుల కొక్కయింత దరహాసము (సమీ. VI. 203); ఒక్కింతసేపున కెల్ల (కళా. III. 92); ఒక్కింతసేపునకు (భార. అశ్వ. II. 89), ఒక్కింతలు=కొంచెము ముఖ్యములు (భార. అను. II. 411); ఒక్కావంత (భార. విరా. II. 161.) ఇంకొక కొంతసేపునకు (ఆము. V. 59).

ix. 'ఒక, ఒక్క' యనునవి చేరునప్పుడు వాని విశేష్యములమీఁది సముచ్చయ చిహ్నము 'ఒక, ఒక్క' ల సంఖ్యార్థము నూఁదిచెప్పును: ఒక యమ్మున నమ్మృగము సెందద చేరదయమ్భుతంబుగన్ (భార. ఆర. VII.380); ఒక్కడుగు నేఁగెదుదానికి నోర్వ నెమ్మెయిన్ (భార. విరా. I. 148); ఒకత్రుప్పుదు రాలను (భార. విరా. V. 239).

x. 'కలసియాకస్మికముగా' నను నర్థమున నీక్రిందివానియందు 'ఒక్క' నే కాని 'ఒక' ను వాడఁగూడదు; ఒక్కపెట్ట (భార. భీ. III. 13; వాసిష్ఠ రా. IV. 86); ఒక్కవడితోన్ (భాస్క. అయో. 209); ఒక్కమొగమై కదలి గినన్ (భార. ఉ. IV. 229); ఒక్కమైన్ (భార. ద్రో. II. 105; భాస్క. యు. 1831). ఒక్కయుమ్మడిన్ (భార. భీ. II. 131; ద్రో. III. 24. హరి. పూ. VI. 87); ఒక్కుమ్మడిన్ (భాగ. VIII. 55. భార. భీ. I. 214).

xi. ఒక్కసరిన్ = ఒకటేరీతిగా (భాస్క. అయో. 298); ఒక్క వెంబడి = ఎట్లైట్లో, ఏదోయొక విధమున (ప్రభా. I. 117); వారెల్లను నొకతల యమ్మారుతియొకతల (భార. ఉ. II. 184); ఇదియెల్ల నొకతల ... చెనకుట యొకతల (భార. ఆర. VI. 61); ఇదియెల్లనునొకతల ... అది యొకతల (భార. ఉ. III. 193); ఒక్కతరవాయిదొరకొని = ఒకరితరువాతనొకరు (హరి. పూ. VII. 81); అదియొక (= ఇంచుమించు) యక్షౌహిణికిం గలిగియొప్పె (భార. ఉ. I. 221. 233); ఒకచీరికింగైకొనక (భాగ. IV. 326); ఒకచోన్ (నైష. VII. 148, 149); ఒకపుడు (కళా. V. 188); ఒకకాలమను నట్టివి సూపెడు = ఏకాలమందును (భార. ద్రో. III. 117); మనసొక లాగైనన్ = అదియొక రీతి (కళా. I. 150); ఒకమైన్ = ఒకరీతిగా (భాస్క. యు. 566); ఒక వెంటన్ = ఒకరీతిగా (హరి. ఉ. III 73); ఒకదినున్న పద్యముల్ = అది యొకరీతి (ప్రస. రా. శత. 4); ఒక మొగిన్ = కలసి (భార. ఉ. IV. 817); (పువ్వులు) ముడి కొక్కభంగిగా నెత్తులువట్టియిత్తు = ఒకవిశేషముగ నున్నట్లు (భార. విరా. I. 107); అయ్యిరువురఁజూచుచు మేనులు గరుపాఱఁగ గ్రుచ్చి యొక్క కౌఁగిటఁ జేర్చెన్ = ఒకటే (భార. ద్రో. V. 16).

xii. 'ఒక్క' కు 'ఒక్కొ' అని 'ఒ, క్కొనిమేషంబున ... ... కూడన్ (భార. ఉ. IV. 424) అను ప్రయోగమున నున్నది; యతికొఱకై యుండును.

xiii. 'ఏసి' ప్రత్యయము 'ఒక, ఒక్క' లపైఁ జేరదు గావున దాని యర్థమును దెలుపుటకు 'చెఱు, చెఱి' అను పదములు వానికిఁ బూర్వమందు చేరును: చెఱొకపోటు (భార. విరా. III. 163).

xiv. 'ఒక' కు 'ఓ' అనియు రూపాంతరము గలదు: ఓరాత్రింగను దెప్పవేయక (కాశీ. V. 189).

xv. 'ఒక, ఒక్క'లు సర్వనామములకుఁ బూర్వమందును జేరును: ఒక(-క్క) నన్నే పిలిచినారు; ఒకకొందఱు; ఒకకొన్ని; మొద.

xvi 'ఒక' కు 'వుక', 'వుగ' అనురూపములు వ్యవహారమునఁ జాల కాలము నుండియు నున్నవి: వుగనివేశనం (S. I. I., I. 874).

xvii. ఈక్రింది ప్రయోగములందు 'ఒక, ఒక్క' లు వివిధార్థము లందు వాడఁబడినవి:— నూతులు నూఱిటికంటె సూనృతవ్రత యొకబావి మేలు (భార. ఆది. III. 93); నరుఁ డొకరథికుని యనుమతిఁ జొరఁ దలఁచునె (భాం. ద్రో. IV. 147); అతఁ డొకచందమైన నేమిగతిఁబోదు=మఱియొకరీతి (భార. భీ. II. 365); ఒకలాగునఁ గానిపించుచున్నదానవు (కళా. VII. 218); వారకులాచారవాసనాబాహ్యంబు లొకవూట కొకవూట కుదిగిపోవ (కాశీ. IV. 23); ఒక్కబియ్యము, ఒక్కనీరు, ఒక్కనిప్పు, మొదలగువానియందు 'ఒక, ఒక్క' లు కేవలార్థకములు.

(అ) విశేషణము: (ii) ఒండు.

i. 'ఒకొండు' అనుపదమునందుమాత్రము 'ఒండు' కు 'ఒకటి' యను నర్థము గలదు. కాని, యిందది విశేషణముకాక సర్వనామమే యగుచున్నది. 'వేఱొండు, మఱొండు, ఇంకొండు' మొదలగు ప్రయోగములందు 'ఒండు' కు 'ఒక' అనునర్థ మున్నది. ఇట్లే మనమున కొండురెండు మఱు మంత్రముల న్సరిపోవఁ జెప్పినన్ (ఆము. IV. 265); సంద్రములు నేఁ డొండైనవేళన్ (దశావ. I. 227); 'చను మింకొండుదలంపు మానుమని యాశ్వాసించి' (భార. అర. 49) అను ప్రయోగమున 'ఇంకఁ జనుము. ఒండు దలంపు మానుము' అనియర్థము చేసికొనవలయు నని తోఁచుచున్నవి. ఒండొంటిన్, ఒండొంటన్, ఒండొండ, మొదలగువానియందు మొదటి యవయవము మాత్రము 'ఒకటి'యను నర్థమును గలిగియున్నది. 'ఒండొకరుండు (భార. విరా. IV.76)= ఒకానొక పేరులేనివాఁడు అని యర్థము. ఒండొండపొంగి కలయఁబాఱు బయోధులు = ఒకటికంటె వేఱొకట యెక్కువగా (భార. అర. IV. 223,224 308; ఉ. IV. 819. భీ. I. 294; కుమా. భా. II. 248, 683, 783; భాస్క అర. II. 110; మను. III. 28); మొద. కాని, ఒండొండ = ఒక్కరొక్క అని భాగ. III.3 లో ప్రయోగమున్నది.

సాధారణముగా విశేషణ మగునపుడు 'ఒండు' కు 'వేఱు, వేఱొక' యనియేయర్థము: త్రిణయన నుతుండొండు సోటుమెచ్చక (యుద్ధ. బెజ. శాస.); ఒండుగుఱ్ఱంబులం బూన్పుము (భా. ఆర. II. 166); ఒండొకనిఁ = వేఱొకని (భార. విరా. IV. 28); ఒండుపనులకు సెలవు లేకునికిఁ జేసి (భార. విరా. I. 240); ఒండువిల్లు = (లు-ండ్లు) వేఱు (భార. భీ. I. 254; ద్రో. III. 83;V. 135); ఒండువెంట బ్రదికియుండఁ దీరదు (భార. ఆర. VII. 61); ఒండొక విలు (భార. ద్రో. III. 242); ఒండొకచాపము (భార. ద్రో.IV. 31); మొద.

'ఒంటి' అనునది 'ఒండు' నుండిపుట్టిన విశేషణము; దీనికి 'ఒక' అనియే యర్థము. ఒంటికంటిగాము, ఒంటిరొమ్ము నేలువు, ఒంటిపాటు, ఒంటిపోఁగు,ఒంటి యడుగుఁ గత్తెర. మొద.ఒంటికాలు(భాగ. I. 401):- 'ఒంటి'కి భిన్నమై యవ్యయ ముగఁ బ్రయోగింపఁబడును. దీనిపైఁ బరుషములు సరళము లాదేశములగును. ఆశ్రమంబునఁ గృష్ణ నునిచి వచ్చినారు మొంటిమికట (భార.ఆర. VI.194); ఒంటి దిరుగుదాని కొన్నదు (భార. విరా I. 103, ప్రాస.); ఒ ,టినునుటయెడ (భార. విరా. V. 234. ప్రాస); ఒంటివచ్చునే (భార. విరా. IV. 76); ఒంటి గుంపులు వడిపోవ (భార. ద్రో. I. 274); ఒంటిపొమ్మంటిఁ (భాస్క. అర. II. 65); మొద. అర్వాచీనకాలమున గొందఱు 'ఒంటి' ని నుగత్యంత ప్రతీక ముగ నుపయోగించిరి: 'ఒంటిఁ' (ఉ. రా. I. పు. 13- శార్దూలవిక్రీడితవృత్త మున కాదిని);— 'ఒంటి' పై మరల 'మై, మెయి' లను జేర్చి యాదేయార్థమున వాడుటయుఁ గలదు. ఒంటిమెయిఁ (భార. విరా. II. 265. కర్ణ. II. 85. అను. I. 223); ఒంటిమైఁ (భార. భీ. II. 84; ఉ. IV. 278; భాస్క. కి.355) మొద.— 'ఒంటివడి' (భాస్క. అయో. 245) లో 'ఒంటి' విశేష్యముగ వాడఁబడినది.

ఒంటరి, ఒంటరికాఁడు, ఒంటరిపాటు, ఒంటరీఁడు, ఒంటిాపు, ఒంటి కాఁడు, అనుపదములు 'ఒక' అను నర్థముగల 'ఒండు' నుండి కలిగినవి, కాని, ఒంటరము (= శత్రుత్వము. విరోధము) అనుపదము 'వేఱు' అనునర్థముగల 'ఒండు' నుండి కలిగినది. 'ఒంటమిలేనివి యొంటరమింటరములు వలుకు టుచి తమే' (భార. ఉ. IV. 237).

'ఒండెన్' అనునది ద్రుతాంతమగు నవ్యయము. దీనికి 'కాని; వికల్ప మున' నని యర్థము. ఒండు + ఏన్ = ఒండేన్ = ఒండెన్, అని దీనికి వ్యుత్పత్తిని జెప్పుదురు; ఇట్టి యర్థమునఁ దొలుత శ్రీనాథుఁడు 'ఒండేనిన్' అని వాడి నాఁడు: అను మంగంబున నొండె, నొండెను విహారాపేక్ష, నొండేని ధర్మ నిరాసంబున, నొండెఁ దీవ్రభయ సంత్రాసార్థ, మొండేని యన్య నియోగం బున నెవ్వఁడేఁ మునుఁగు గంగాంభఃప్రవాహంబునన్ జనుఁ డారిందును బుంద

రీక నయనా శాసించుఁ బాపౌఘముల్ (కాశీ. VII)—'ఒండెన్' అనునది వికల్పముగఁ జెప్పఁబడిన యన్ని పదముల మీఁదను సాధారణముగఁ జేరును: సమకట్టి సైన్యంబు సైన్యంబుతో నొండెఁ దొడరి మీ ముప్వురతోడ నొండె, నిద్దఱితో నొండ నెక్కటి యొక్కనితో నొండెఁ బొడిచెద దోర్బలమున(భార. సభా. 197); నేర్పొండెను మల్లుల పూనిక యొండె (హరి. పూ. IV. 68). సిద్ధులొండె విద్యాధరు లొండెం గావలయు (హరి. పూ. IV. 22).- 'ఒండె'ను ప్రత్యేకముగఁ గూడఁ బ్రయోగింప వచ్చును: అష్టమీ వాసరంబున యందు నొండె, నొండెనేని చతుర్దశి, నిందుభక్తిఁ బూజఁ గావించి (భీమ. VI. 72). ఇట్టి ప్రయోగమును భారతకవులు చేయలేదు.

'ఒండె'ను వికల్పముగఁ జెప్పఁబడు నన్ని పదములతోడను గాక యొక్క దానిమీఁద మాత్రము వాడుట నన్నయ తిక్కన గ్రంథములందు గానరాదు. ఎఱ్ఱాప్రగడ "భూరి తపోధనుల్ మనంబునఁ గలుషించి రేనియుఁ దపోమహిమన్ మిము నిద్దహింతు రొండె నతులి తాస్త్రశక్తిని వడిం దునుమాడుదు రాజినందఱున్" (భార. అర. V. 363) అని ప్రయోగించినట్లు ముద్రిత ప్రతియందున్నది. 'తునుమాడుదు రొండె నాజిలోన్' అని పాఠాంతరము గలదు. ఇట్లే తిక్కన 'జిష్ణునోర్తు నొండెఁ గృష్ణునోర్తు' (భా. కర్ణ. II. 45)లో 'ఒండె' నొక్క పదముతోడనే వాడినట్లు ముద్రిత పాఠము గలదు. దీనికిని 'జిష్ణునోర్తు నొండెఁ గృష్ణునొండె' అను పాఠాంతరము గలదు. కాని. తరువాతి కవులలోఁ గొందఱు 'ఒండె' నొక్క పదముమీఁద మాత్రము కూడ వాడఁజొచ్చినారు: పటుమార్గణ సంపద సొంపు నూపెదం, దునిసెద నొండె నహ్వభునిఁ దూపుల (భాస్క. అర. 227). పోరు మొండె...విష్ణుపదంబు నొందుము (భాస్క. యు. 1620). చంపుదు నొండె...నిహతి నొందువాఁడ (భాస్క. యు. 1889). కూల్చెదనొండెఁ జచ్చెదన్ (భాస్క. యు. 1920). మొద.

'ఒండు'కు బహువచనము 'ఒండ్లు': తెరువు లొండ్లు దలఁపంగలవే (భార. శాం. VI. 163. హరి. ఉ. VII. 81).

(అ) విశేషణము: (iii) ఒరు.

'ఒరు, ఓర్' అనునవి తక్కిన ద్రావిడ భాషలయందు 'ఒక' యను నర్థమున నున్నవి. తెనుఁగున 'ఓర్తి, ఒర్తు' మొదలగు రూపములందును 'ఓర్,' అనున దొకయను నర్థము గలదియే. ఇపుడు 'ఒరు, ఓర్' అనునవి విశేషణములుగఁ దెనుఁగున లేవు. ఒకొ (-క్కొ)రుఁడు, ఒకొ (-క్కొ)రు (-రి)త (-తె), అను వానియందు 'ఒరుఁడు' అను దానికి మహ ద్వాచక

దానిచేత (భాస్క. యు. 302; భార. అశ్వ. I. 123; అను. II. 364. ఉ. IV. 242). మొద. 'ఒంటికి'= మఱియొకదానికి (భార. విరా. III. 110) మొద.

'ఎక్కటిపోరు, ఎక్కటికయ్యము, ఎక్కటివీరుఁడు' మొదలగువానిలో, 'ఎక్కటి' విశేషణముగ వాడఁబడినది; దానినవ్యయముగఁగూడ వాడవచ్చును. ఎక్కటెక్కటిపోరెవరు (భార. ద్రో. IV. 266); ఎక్కటెక్కటి పెనఁగినన్ (భార. ద్రో. I. 178), ఎక్కటెక్కటి దలపడు (భార. ఉ. IV. 41). మొద.

అనంతపుర ప్రాంతమున 'ఒట్టు'అనురూపము 'మొత్తము' అనునర్థమున వాడఁబడుచున్నది. ఇది 'ఒండు' కు రూపాంతరము.

(అ) మహతీతరామహద్వాచకములు: (ii) బహువచనము.

'ఒకఁడు' కు బహువచనమేమో తెలియదు. 'ఒకఁడులు, ఒకండ్లు,' అను రూపములకుఁ బ్రయోగములు కానరావు. 'ఒకర్లు' అనురూపము మున్నదిగాని యది మహన్మహతీవాచకము. 'ఒండు' అనుదానికి 'వేఱొకటి' యనునర్థమునఁ 'ఒండులు, ఒండ్లు' అనురూపము లున్నవి. ఆ రూపములే మహన్మహతీవాచక బహువచనరూపములుగను బ్రయోగింపఁబడినవి. 'ఒకటి' ప్రథమైకవచన రూపమయిన తరువాత దానికి 'ఒకట్లు' అనుబహువచనరూపమును గలిగినది: నాలుగొకట్లు నాలుగు, మొద. అనంతపుర ప్రాంతముల ఒకట్లను ఒట్లు అనియు నందురు.

(ఇ) మహద్వాచకములు: (i) ఏకవచనము.

'ఒక (క్క,కొ,క్కొ) రుఁడు' అనునది తొల్లింటి మహద్వాచకరూపము. నన్నయ యీరూపములనే వాడినాఁడు. 'ఒక (క్క)రుఁడు' అనురూపముకంటె 'ఒకొ (క్కొ)రుఁడు' అను రూపమే ప్రాచీనమగును. 'ఒక(క్క)+ ఒరుఁడు' అని దానిపదచ్ఛేదము. కాని యీ సమస్తపదమను జ్ఞానము నన్నయ కాలమునాఁటికే యంతరించినది. అందుండి 'ఒక(క్క)రుఁడు' అనురూపము కలిగినది. ఒక్కొరుఁడు (భార. ఆర. V. 19. 24- 'క్కొ' యతిస్థానము); ఒక్కరుఁడు (భార. విరా. II. 141), వారొక్కొక్కరుండు గెలువఁగానియట్టి జెట్టిజోదులు (భార. ద్రో. II. 304); తక్కినరూపముల కొఱకుఁ 'బదునొకండవు శతాబ్దమునాఁటి తెనుఁగుభాష' యనుప్రకరణమును జూడవలెను.

ఒకరుఁడు: (భా. ఆర. V. 127. VII. 49. విరా. II. 140. ఉ. I. 188 భీ. I. 181. ద్రో. III. 32. V. 97. హరి. పూ. I. 75. భాస్క. యు. 1458).

ఒక్కండు: (భార. అర. VII. 413; విరా. I. 135; III. 164. IV. 212; ద్రో. II. 189, 279, 353 ఒకడొక్కఁడ = ఒకనితరువాత నొకఁడు (భార. విరా. IV. 212).

ఇవిగాక ఒకొ(క్కొ)ఁడు అను రూపములును గలవు.

ప్రథమేతర విభక్తులు: ద్వితీయ. ఒకనిన్ (భార. విరా. I. 77); ఒకని నొకనిన్=ఒకనితరువాతనొకనిని (భార. భీ. III. 200); ఒక్కనిన్ (భార.శాం. III. 78;కర్ణ. I.37); ఒక్కొక్కనిన్ (భార. ద్రో. IV. 42);తృతీయ: ఒక(క్క) నిచే; చతుర్థి: ఒక(క్క)నికై; పంచమి: ఒక(క్క)నివలన; షష్ఠి: ఒకనొకని= ఒకని+ఒకని (భాగ.VIII.417); వేఱొక నిసొమ్ములు (విజ్ఞా. ప్ర.26); ఒక్కని (భార. ద్రో. IV. 80), ఒకనికిన్ (భార. అర.II. 21); ఒక్కనికి (భా. విరా. II. 192; ద్రో. II. 336); సప్తమి: ఒక(క్క)నియందు.

ఒకానొకఁడు = ఎవఁడోయొక పురుషుఁడు (హరి. పూ. III. 19);

పైరూపములుగాక ఒక(క్క,కొ,క్కొ) రువుఁడు అను రూపములు నున్నట్లు శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందును బాలవ్యాకరణాది వ్యాకరణము లందును గానవచ్చునుగాని యాయా రూపములకుఁ దగిన ప్రయోగములు కానరావు. 'ఒరుఁడు' అనుదానికి వ్యుత్పత్తి ననుసరించి 'ఒకఁడు' అనునర్థ ముండవలెను గాని దానికి మొదటినుండియు 'అన్యుఁడు' అనునర్థమే కుదురు కొన్నది. 'ఒండొరువులన్' అనురూపమును జూచికావలయు శబ్దరత్నాకర కారుఁడు 'ఒకొవుఁడు (=ఒకరుఁడు)' అనుపదమును నిఘంటువున, జేర్చినాఁడు; కాని, 'ఒరువుఁడు' అనుదానికి వ్యస్తముగఁ బ్రయోగములేదు.

'జగనొబ్బగండఁడు' (హరి. పూ. I. 11) అను ప్రయోగముతప్పు; అది 'జగదొబ్బగండఁడు' 'అనియుండవలెను. కన్నడమున 'జగద' అనురూప ముండునుగాని 'జగన' అనియుండదు. అందలి 'ఒబ్బ' అనురూపము కన్నడ మున నేకార్థమగు మహద్వాచకపదము.

ఒరుఁడు=*ఒర్డు=ఒడ్డు, బహువచనము: ఒడ్డులు, ఒడ్లు. 'ఒడ్డు' అను నేక వచనరూపము కానరాదు. ఒడ్డులు, ఒడ్లు=ఇతరులు అనునర్థమున నున్నది: చుల్కనివృత్తి దుర్గనుం డొక్కనిఁజొచ్చి క్రిందువడు నొడ్లకుఁ గీడొనరింపఁగల్గి నన్ (మను. III. 50); ఒడ్డులకుందగవట్లునేయఁగన్ (భార. విరా. I. 123); ఒడ్లను బంపును గల్గుదేర (భా. విరా. II. 93).

(ఇ) మహతీవాచక పదములు: ఏకవచనము.

ఒక, ఒకొ,ఒక్క, ఒక్కొ, ఒకర్, ఒకొర్, ఒక్కర్, ఒక్కొర్, ఓర్,- అనువానిపై త, తి, తు, తుక, తె, ఇత, ఇతి, ఇతె, అను ప్రత్యయములు

చేరుటవలన 'ఒక' శబ్దము మహతీవాచకము లేర్పడును. వీనిలో 'ఇతి,' 'ఇతె' 'తు' అనునవి ఒకర్, ఒకొర్, ఒక్కర్, ఒక్కొర్, అను ప్రాతిపదికముల మీఁద మాత్రము చేరును. 'త,' 'తి,' మొదలగు ప్రత్యయములు 'స్త్రీ' శబ్ద ప్రాకృతరూపమగు 'ఇత్థి' కి వికారరూపములు.

ఒక: ఒకత, ఒకతి, ఒకతుక, ఒకతె

ఒకొ: ఒకొత, ఒకొతి, ఒకొతుక, ఒకొతె

ఒక్క: ఒక్కత, ఒక్కతి, ఒక్కతుక, ఒక్కొతె,

ఒకర్: ఒకర్త, ఒకర్తి, ఒకర్తు, ఒకర్తుక, ఒకర్తె, ఒకరిత, ఒకరితి,

ఒక్కర్: ఒకరితె, ఒక్కర్త, ఒక్కర్తి, ఒక్కర్తు, ఒక్కర్తుక, ఒక్కర్తె, ఒక్కరిత, ఒక్కరిత, ఒక్కరితె

ఒకొర్: ఒకొర్త, ఒకొర్తి; ఒకొర్తు, ఒకొర్తుక, ఒకొర్తె, ఒకొరిత. ఒకొరితి, ఒకొరితె.

ఓర్: ఓర్త, ఓర్తి, ఓర్తు, ఓర్తుక, ఓర్తె.

'తుక' ప్రత్యయములోని 'క' వ్యవహారమునం దెన్నఁడైన నుండెనో, కవికల్పితమో తెలియదు. కావ్యములం దయినను 'తుక' తోడి రూపములు మృగ్యములు. తక్కిన వన్నియు మాండలిక రూపములు. నేఁటికి నవి యాయా మండలములందును వివిధవర్ణములవారియందును నచ్చటచ్చట వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నవి.

నన్నయ ఒక్కతె, ఒక్కతి, ఒక్కతె, ఒక్కర్తు, అను రూపములును మాత్రము వాడినాఁడు. తిక్కన 'ఒకత (భార. విరా. II. 256); ఒకత (భార. అను. III. 244); ఒక్కతి (భార. సౌ. I. 193); ఓర్తు (భార. అను. III. 219; V. 105); 'తమతలంపులగతి నొక్కొర్తునకుం దెలియ విలాపములుసేయు తెఱఁగు' (నిర్వ. V. 101) అనుపాఠము తప్పు. 'ఒక్కొర్తులకుఁ' అని యుండ వలెను. అనురూపములను మాత్ర ముపయోగించెను. పోతన 'ఒక్కర్తు' (భాగ. I. 262) అనురూపమును వాడెను. 'ఓర్త, ఓర్తి, ఓర్తు' అను రూపములు భాస్క. యు. 2220 లోఁ గాన్పించుచున్నవి. 'ఒకతె' (చమత్కా. I. 43); ఒకర్తె, ఓర్తు (కాశీ. V.316); తక్కిన యేకార్థక మహతీవాచకపదములకుఁ బ్రయోగములు మృగ్యములు.

(ఇ) మహన్మహతీ వాచకపదములు: (iii) బహువచనను.

ఏకార్థక మహన్మహతీవాచకపదములకు సామాన్యముగ 'ఒకళులు, ఒకళ్లు, ఒకడ్లు' అనురూపములు కావ్యములందు గాన్పించుచున్నవి. 'ఒక(క్క, కొ, క్కొ) రు (వు) లు' అనురూపములు మృగ్యములు. ఒక(క్క, కొ, క్కొ)

(రి) త (తి, తె, తుక) లకు లు-వర్ణముచేరిన బహువచనరూపములు కానరావు. వ్యవహారమునందును నిట్లేయున్నది: ఒకళులొకళుల హయముల నుర్విఁగూల్చి (భార. కర్ణ. I. 92); ఒకళులన్ (భార. ఉ. II. 215); ఒకళ్లు (భార. విరా. V. 55; భాస్క. అరో. 80); ఒకళ్లు పసరము నడఁచిన నొకళులు పెయ్యానడువ వలయునే (భార. ఉ. III. 91); ఒకళ్లను (భార. మహా. I. 21); ఒకళ్లొకళ్ల మాటలంబోయెడివారుగారు (భార. ఉ. I. 282); ఒకళ్లొకళ్లంజెట్టిపోక (భార. ఉ. IV. 228); ఒకళ్లొకళ్ల వెలిమావులు (భార. భీ. II. 42); ఒకళ్లొకళ్ల కంఠం బులు లక్ష్యంబులుగా (భార. ద్రో. III. 268); ఒకళ్లొకళ్ల మార్గణంబులు (భార. ద్రో. IV. 262); ఒకళ్లొకళ్లం జుట్టికొని (భార. కర్ణ. I. 77); ఒకళ్లొక ళ్లకుఁ బ్రాపగుచు (భార. శల్య. I. 101); ఒకళ్లొకళ్లు (రామాభ్యు. VII. 167); ఒక్కొకడ్లు (S. I. I. IV. 667).—

*. వారియం దొకరిలోని చిదురపాలును బోలండు (భార. ఉ. II. 160); ఒక్కరిన్ (భార. ఉ. I. 109); అను ముద్రితపాఠములు తప్పులు. ఒకరులోని, ఒక్కరున్, అని యుండవలెను.

పోతనకాలమునాఁటికి 'ఒకరు' అనునది మహన్మహతీ బహువచనరూప ముగ నేర్పడినది. పదియొకరు (భాగ. IV. 749); ఒకరుపోయినదెసకు నింకొక రు వ్రేక;— మొద.

ఒరుఁడు = (ఇతరుఁడు) అనుదానికి 'ఒరులు' అనునది బహువచన రూపము. తక్కొరులు (భాగ. VI. 179); ఒరువుఁడు అను నేకవచనరూపము నకుఁ బ్రయోగములు గానరావు. కాని, దాని బహువచనరూపమగు 'ఒరు వులు' అను పదమును తిక్కన వాడినాఁడు (భార. అను. V. 89).

'ఒండు' అను పదమున కేకవచనమున మహదర్థము లేదు. అమహదర్థ మున దానికి బహువచన రూపమగు 'ఒండులు, ఒండ్లు' అనువానికిఁ బ్రయో గములు మృగ్యములు. 'ఒండ్లు, ఒండులు,' అనువానికి 'ఇతరులు' అను నర్థము మాత్ర మున్నది. ఒండ్లు (భార. సౌ. II. 72); ఒండ్లవిసొమ్ములు (భార. ఆర. IV. 347); ఒండులన్ (భార. విరా. I. 103); 'ఒండులు, ఒండ్లు' అనువానికి ఒడ్డులు, ఒడ్లు' అనియు రూపాంతరములు గలవు. ఒడ్డులు (భార. విరా. I. 123); ఒడ్లు (భార. ఉ. IV. 385; అను. III. 297).

ఒండొకరుండు (భార. భీ. II. 47) అనఁగా మఱియొకఁడని యర్థము.

ఒండొరు లొటువడక (భాస్క. అర. II. 136); పువ్వుల నొండొరుల్ రువ్వుకొనుచు (రాజగో. శత. 45); అను ప్రయోగము లున్నవిగాని భారత కవులు 'ఒండొరులు' అని వాడలేదు. ఇందలి 'ఒరులు' అనునది భారతమునఁ

ప్రథమేతర విభక్తియందే కానవచ్చుచున్నది. ఒండొరులన్ (భార. ద్రో. IV. 216); ఒండొరులకు మార్కొలయుచు (భార. ద్రో. IV. 191);—'ఒండొరువుల' విషయమునఁ గూడ నిట్లే తెలియవలెను. ఒండొరువులమెచ్చక (భార. ఆర. IV. 300); ఒండొరువుల నొల్లరైరి (భార. ఆర. IV. 306); ఒండొరువులఁ గానరైరి (భార. విరా. III. 190); ఒండొరువులఁ దలపడుటనూఁచి (భార. విరా. V. 83); ఒండొరువులన్ (భాస్క. సుం. 159); ఒండొరువులతో (భార. ద్రో. I. 135); ఒండొరువులకై (భార. అను. III. 141); ఒండొరువులకంటె (భార. భీ. I. 138).

రెండు.

(అ) విశేషణము: (i) ఇరు.

'ఇరు' కేవల విశేషణము; దీనికి సర్వనామ పదముగ నుపయోగము లేదు. దీని తరువాత వచ్చు విశేష్యము తొల్లిటి కావ్యములందు సాధారణముగ నేకవచనమునందు వాడఁబడుచుండెను. దీనిపై విశేష్యముల బహువచనము చేరుటయుఁ గలదుగాని, యట్టిప్రయోగములు క్వాచిత్కముగ నున్నవి. దీనిపై వచ్చు పరుషములకుఁ గ్రమముగ గ, స, డ, ద, వ,లాదేశము లగును. ఒక, ఒక్క, లపైఁ బరుషములకు గసడదవాదేశమురాదు; కాని, తక్కిన సంఖ్యార్థక విశేషణములమీఁద నీ యాదేశము వచ్చును.

(1) ఇరుగేలన్ (భార. ఆర. V. 277; స్త్రీ. I. 130, హరి. ఉ. VII. 255); ఇరు సేతన్ (భార. అను. IV. 102); ఇరుచేయు నెత్తి (భార. మౌ. I. 151); ఇరు దెఱంగు (భార. ఉ. IV. 168; మౌ. I. 54, 58; అశ్వ. II. 111. అను. V. 146; 181; హరి. ఉ. IX); ఇరు వక్కయలన్ (దాశ. శత. 45); ఇరువఱియగాఁగ (భార. కర్ణ. I. 49; సౌ. I. 194); ఇరువీనుఁగు (భార. భీ. II. 209); ఇరు వ్రెద్దు (భార. శాం. IV. 368; అను. V. 8; అశ్వ. II. 168); ఇరుమెయి = రెండు దేహములు (భార. విరా. III. 161); ఇరుమేను = రెండు దేహములు(భార. విరా. V. 402; భీ. I. 251); ఇరు సంధ్దియలయందు (S. I. I. V. 192); ఇరుసంధ్య దీపము (S. I. I. V. 171); ఇరువాగు (భార. విరా. III. 170; భీ. II. 42, 290, 395; III. 208, 315; ద్రో. I. 271; V. 278; కర్ణ. I. 69; నిర్వ. V. 73; హరి. పూ. IV. 141; హరి. ఉ. X. 150); ఇట్లే, 'ఇరువాయికట్టు', మొద.

(2) సంఖ్యావాచక పదములతో: ఇరుమూఁడు దూపులు (భార. భీ. I. 278); ఇన్నూఱు పద్యములు (ప్రస. రా. శత. 4); ఇన్నూటపదిట (ఉ. హరి. IV. 276); ఇన్నూఱు (భార. శాం. III. 375); ఇన్నూఱుతేసి హాయంబు లిచ్చి

(భార. ఉ. III. 217); ఇరాఱు దెఱంగులు (రుక్మిణీ. I. 49); ఇరాఱు మేనులన్ (రుక్మిణీ. I); ఇరువది, ఇరువై. మొద.

(3) ఇరుసెవి యెఱుఁగకుండ (కాశీ. II. ఉ. హరి. V. 197) అను ప్రయోగమున 'ఇరు'కు 'రెండవ చెవి' యని యర్థము. -'ఇరు మూఁడునెలల శిశువై' (హరి. ఉ. IV. 251); అనఁగా రెండునెలల, లేక మూఁడునెలల శిశువై అని యర్థము. (ఇరుమడి = రెండుసార్లు S. I. I. VI. 628).

(4) ఇరువంకలన్ (భార. ఉ. III. 253); ఇరుదెఱఁగుల సైనికులకు -నేత్రులు (భార. ద్రో. I. 135); ఇరుగెలంకులన్ (భార. ద్రో. V. 142) అను ప్రయోగములందు 'ఇరు'పై విశేష్యముల బహువచనరూపములు గాన వచ్చుచున్నవి. కాని, యవి ఇరువంకన్, ఇరుదెఱఁగున సైన్యములకు, ఇరుగెలనన్, అని యుండవలెనని తోఁచుచున్నది. అయినను 'ఇరువాఁగులు' అని బహువచన లు వర్ణము ప్రాసస్థానమున భార. విరా. III. 198 లోనున్నది. ఇట్లే, భార. అర. VI. 229 లో 'ఇరు గొమ్ములతోన్, అని యున్నది. దీనికి 'నిడు గొమ్ములతో' నని పాఠాంతర మున్నది. భార. శల్య. I. 53 లో 'ఇరు గెలఁకులందు' అనుదానికిఁ బాఠాంతరము లేదు.

(5) ఇరుఁదల పాము, ఇరుఁదల పులుఁగు, ఇరుఁవుట్టువు, అను పదములలో శ. ర. కారుఁ 'డిరు'పై నరసున్నను జేర్చుట తగదు. 'ఇరుస' అనఁగా రెండు కుంచములు. ఇందు 'ఉస' యను రూపమేమో తెలియదు. ఇఱుకు, ఇఱుకటము, ఇఱుకుపాటు, మొదలగు పదములు 'ఇరు' నుండియే కలిగినవేమో వీనికి రెండిటి మధ్యఁ బడుటచేఁ గలిగిన నిర్బంధము అని యర్థము. 'ఇరు' అను దానికి 'ఇఱు' రూపాంతరమేమో. ఇక్కట్టు, ఇక్కము, ఇక్కుపాటు, అను పదములలో 'ఇరు' మఱుఁగువడియున్నది, 'ఇరువు(గు)' అనఁగా రెండవది. 'ఇరుగిల్లు' అనఁగా 'రెండవ యిల్లు'.

(6) 'ఇడుగడ, ఇడుమ' అనుపదములలో 'ఇరు' లోని రేఫమునకు డకార మాదేశముగ వచ్చినది. 'ఇడియు' అను ధాతువు 'ఇడు=రెండు 'అను పదమునుండి కలిగియుండవచ్చును.

(7) 'ఇరు'పై సంఖ్యావాచకపదము చేరునప్పుడు 'ఇరు' కు 'ఈరు' వైకల్పికముగ నాదేశ మగును. ఈరేడుజగంబులు (భార. అర. IV. 271) (ఉ. హరి. V. 505); ఈరేడ్వురు (భాగ. II. 31); ఈరేడుజగంబులు (ఉ. హరి. V. 505); ఇరాఱుమేనులన్ (రుక్మి. I. I. ఇట్లే, ఈరాఱు, ఈరేను, ఈరైదు);-ఇరు రెండు, ఇరునాలుగు, ఈరెనిమిది, ఇరుదొమ్మిది, అనువానికిఁ బ్రయోగములు కానరాలేదు.

(అ) విశేషణము: (ii) ఇను.

ఇరు, ఇను, అనువానిలో 'ఇను' ప్రాచీనరూప మైనట్లు తోఁచును. ఆఱు, ఏడు, లందు తప్పఁ ద్రావిడభాషలందలి యొకటినుండి పదివఱకుఁగల సంఖ్యలలో నకారము గాన్పించుచున్నది: ఒన్ (డు); ఇను, రెన్(డు); మూన్ (డు); తమి. నాన్ (గు); ఏను, కన్న. ఎన్టు, తెనుఁగు: ఎని(మిది); తొన్పది, తొ౯(మిది) తమి. పన్ని (ఇరండు); తెనుఁగు: ప౯-డ్ రెండు, పన్దొమ్మిది, ప౯దుము; మొద. ఇంటర్రము ఇంటరము, ఇండె, ఇండెవాయు, మొదలగు పదములలో 'ఇన్' అనునది చేరియున్నదని చెప్పవచ్చును. తెనుఁగున 'ఇను, ఇరు' ల యుపయోగమునఁ జాల భేదమున్నది. 'ఇరు' వాడవలసిన చోట 'ఇను' నుగాని, 'ఇను' వాడుచోట 'ఇరు' నుగాని వాడుటకు వీలులేదు. ఇనువాగు, ఇనుదెఱఁగు, ఇనుగడ, మొదలగు రూపములు లేవు. అట్లే, ఇరుమడించు, ఇరుమాఱు, మొదలగు రూపములును లేవు.

ఇనుమడి (భార. విరా. II. 45; భీ. I. 27; కర్ణ. I. 92; అను IV. 419; హరి. ఉ. X. 302; వరాహ. X. III.); ఇనుమాఱు (భార. కర్ణ. III. 317); ఇనుమాటు (భాగ. II. 227); దృక్శరము లినుమిక్కిలై (సత్యా. కృ. సం. II. పు. 29); ఇనుమూఁడు = 6 (భాస్క. యు. 1269); -ఇనుమడి = ఇన్మడి = ఇమ్మడి = ఇబ్బడి; -'ఇను పాదములు' అని S. I. I. VI. 628 లో నున్నది. ఈ ప్రయోగము వింతయైనదే.

(అ) విశేషణము: (iii) రెండు.

'ఇరు', 'ఇను'లవలెఁ గాక 'రెండు'ను విశేషణముగను సర్వనామ పదముగను గూడ నుపయోగింప వచ్చును. 'ఇరు'వైఁ జేరు విశేష్య మేకవచనమునందు సాధారణముగ నుండును. కాని, 'రెండు' వైఁ జేరు విశేష్య మెల్లపుడును బహువచనమునందే యుండును.

రెండంతలు (భార. భీ. I. 27). ఎఱ్ఱేశ్వర భట్టోపాధ్యలకు పెట్టిన రెండు మాడలు (S. I. I. V. 156); రెండువీళ్లు (భార. ఉ. IV); రెండు దెఱంగులు (భార. ద్రో. V. 286. అను. V. 198. హరి. ఉ. II. 67); ఒకటి రెండు పూటలు మాయింట నిలిచి (కళా. III. 42); రెండు దొమ్మిదులు (కాశీ. III. 181); రెండు వాళ్లకున్ను (S. I. I. IV. 970); పండ్రెండు వేలెండ్లు (భార. శాం. V. 46); డెబ్బది రెండువేలు (భార. శాం. V. 61); పదిరెండు వర్షముల్ (అధ్యా. రా. బాల. V. 5); పదియు రెండేఁడుల ప్రాయంబు దానసై (శుకా౯ం. IV. 98); పండ్రెం డేఁడులు (ఉ. హరి. II. 167).

(ఆ) సర్వనామము: (i) మహతీతరామహద్వాచకము:

(1) వాని విల్ వెండియు రెండు సేసి (భార. భీ. II. 55); పంద్రెండు పటు మార్గణంబులు (భార. ద్రో. I. 205). రెండు, పండ్రెండు (భార.ద్రో. II. 30); (ప్రతి విన్ధ్యుఁడు) రెండై పడఁగన్ (భార. సౌ. I. 181); ఒకటి రెండగుచు నట్లుండి పదైదయి (తొండమాన్. పు. 313).

(2) 'రెండు'కుఁ బ్రథమేతర విభక్తిరూపములు: ద్వి. రెంటిన్ (భార. ఆర. IV. 349; V. 42); తృ. రెంటన్ (భార. ఆర. VI. 123; విరా. V. 150; III. 19); ఒంట, రెంటఁ జిక్కనవారిన్ బోషింప (భాస్క. యు. 161); పండ్రెంటన్ (భాస్క. యు. 1266); రెంట రెంటన్ (భార. ద్రో. I. 241); రెంటిచేత (ఉ. హరి. II. 12); చ. రెంటికై; పం. రెంటన్, రెంటివలన; ష. రెంటికి, రెంటిలోన్ (భాగ. IV. 240); స. రెంటియందు.

(3) రెండు+నెలలు = రెన్నెలలు, రెన్నెల్లు; లేదా, ఇరు+నెలలు = ఇరునెలలు, ఇర్నెలలు, రెన్నెలలు, రెన్నెలలు.— రెన్నెల్లదాఁక (భాస్క. నుం. 202); రెన్నెల్లలోన (భాస్క. నుం. 204); రెన్నెల్లమీఁద (భాస్క. నుం. 281); రెన్నెలలు (భాగ. VIII. 497): రెన్నెల్లను (జైమి. VIII. 100); మొద.

(4) 'రెండు' కు 'రొండు' అనియు వ్యవహారమునందును శాసనములందును రూపము గలదు: రొండు (S. I. I. V. 847); రొండుగ్రామాలు (S. I. I. V. 874); రొండ్డో (S. I. I. IV. 711).

(5) 'రెండు' అనఁగా 'భేదము' అనునర్థమునఁ బ్రయోగములుగలవు: పతియెడ రెండు లేక కులభామలు దారతఁ డెట్టిఁడైన సన్మతిఁజరియించు టొప్పు (భాస్క. అర.); జూదమునందు 'రెండు' కు 'రెంచ' యను రూపము గలదు. 'రెండు'నుండి 'రెంట'యనుభావార్థకపద మేర్పడినది. 'రెంటఁద్రాగుడుమెకము; అనఁగా తొండముతోను, నోటితోను రెంటను నీరుత్రాగు ఏనుఁగు; రెంటత్రాగుడు తిండి' అట్టి ఏనుఁగు ఆహారముగాఁగల సింహము; 'రెంటెము' జంట నేత వస్త్రము; రెంబ, రెమ్మ, రెబ్బ=రెండుగా విడిన చిన్న వృక్షశాఖ; 'రెట్టి' = రెండింతలు (భార. విరా. I. 209);— రె (ఱె) క్క, రెక్కొను, రెచ్చు, రేఁగు, రే (ఱే) పు, అను పదములకును 'ఇను' తో సంబంధ ముండియుండును.

(6) 'రెండు' అనునది సముదాయవాచకమై యేకవచనరూపమున నున్నది. కాని, దానితోఁ జేరుక్రియ బహువచనమునందే యుండవలెను. 'రెండు' కు బహువచనరూపములు 'రెండ్లు, రెళ్లు' అనునవి: రెండు రెండ్లు, (-ళ్లు) నాలుగు.

(అ) విశేషణము: (ii) మూఁడు.

మూండుగాలాలాను (S. I. I. V. 155); మూఁడువేలు, మూఁడు కోట్లు (భార. శల్య. I. 113); ఒకమూఁడు ముహూర్తములు (ఉ. హరి. V. 190); పదుమూఁడు దినంబులమాత్రకుఁ (భార. విరా. III. 62); మూఁడు మూఁడు మెఱుఁగువాఁడితూపులు (భార. ద్రో. VI. 294. 297); ఇరుమూఁడు దూపులు (భార. భీ. I. 273); మూఁడుమార్గణములు (భార. శల్య. I. 194).

(ఆ) సర్వనామపదము : మహతీతరామహద్వాచకము.

మూఁడు (భార. ద్రో. II. 30); పదుమూఁడు (భార. కర్ణ. III. 33); మూఁటఁ (భార. భీ. III. 245; ద్రో. III. 95, 224, 226, 227); డెబ్బది మూఁటను (భార. శల్య. I. 194); మొద.

బహువచనము: మూళ్లు (మూఁడు మూళ్లు తొమ్మిది) 'మూండ్లు' అను రూపము వినఁబడదు.

(ఆ) సర్వనామపదము: మహన్మహతీవాచకము.

మువ్వురు (భార. అను. V. 287; విజ్ఞా. వ్య. III.); పదుమువ్వురు (భాగ. IV. 28); మువ్వురను (భార. ద్రో. IV. 142); పదుమువ్వురగండండు (S. I. I. VI. 628); మువ్వురమీఁద (జైమి. IV. 138); మువ్వుర కపెఁకల కొలఁదులు (భార. విరా. III. 152); మువ్వురకుం జాలి (భార. ద్రో. IV. 168); మొద. 'మూవురు' అనియుఁ గలదు (ఉ. హరి. IV. 10); 'మువురు' అని యున్నదేమో తెలియదు.

'ముగ్గురు' అర్వాచీనరూపము (ఉ. రా. పు. 78); 'ముగురు' గూడఁ గలదు (భాగ. V. 20); ముగురు ... పొగరు ... మిగిలిన (ప్రా.స. జైమి. II. 43; ఇందు 'మువురు, పొవరు, మివిలిన' అని యుండనచ్చును).

నాలుగు.

(అ) విశేషణము; (i) నలు, నల్; నాలు.

దీనిమీఁదఁజేరు విశేష్యము సాధారణముగ నేకవచనము నందుండును: నలుగడ (భార. ద్రో. III. 62: కర్ణ. I. 5: III. 9; శాం.V. 440; అను. I. 287); నలుగాలివానిఁ (భార. శాం. I. 71); నలుగారివానిఁ (భార. అశ్వ. IV. 181); నన్నూఱు (భార. శాం. V. 50: కాశీ. V. 192); నలువది, నల్వది: నలుమడి (భార. ద్రో II. 218); నలులతుకవులతో (భాస్క.యు. 19); మొద. కాని, 'నలు' పైఁ జేరిన విశేష్యము బహువచనమునను బ్రయోగింపఁబడినది: నలుదెసలం గాకులక్రియఁ జెదరి (భార. అర. VII. 107); నలుదిక్కులన్

(భార. ద్రో. II. 79); నలుదిక్కుల మన్నీలు (భార. శల్య. I. 9);-వీనియందు 'నలుదెసల, నలు దిక్కులన' అనియుండవలెనేమో.—'నాళ్లు, నెలలు, 'నాలుగులు' అను పదములు చేరునపుడు 'నలు' 'నాల్' గా మాఱును: నాల్నాళ్లు, నాల్నెలలు, నాల్నాలుగులు పదహారు; మొద.

(అ) విశేషణము: (ii) నాలుగు, నాల్గు.

నాలుగుదెఱంగులసేనలు (భార. ఉ. IV. 226); ఇరువైనాలుగుమూళ్ల మేర (కాశీ. I. 55); ఇరువదినాలుగువేలు మున్నూటయిరువండ్రు (భార. స్త్రీ. II. 167); ఎనిమిదిలక్షలు నలువదినాలుగువేలు (భార. శాం. V. 46);లక్షయు నలువదినాలుగువేలు (భార. శాం. V. 51); పదునాలుగుజగములు (హరి.పూ. V. 5); నాలుగు వర్ణములందును (శిక్షా. వ్యవ. 131); నాలుగు సదువులు (పద్మ. IV. 172); నాలుగుమొగములు (కవిజన. I. 9); పద్నాల్గేండ్లు(మొల్ల రా. అయో. 29).

(ఆ) సర్వనామపదము; మహతీతరామహద్వాచకము.

పదునాలుగు (భార. ద్రో. III. 95), పద్నాలుగు (S. I. I. V. 834); పదునాల్గు (భార. కర్ణ. III. 149; శల్య. II. 118); నాల్గు (ఉ. హరి. IV. 53; భార. ద్రో. IV. 6); నాలిగింటిమీఁదను (భార. శాం. II. 177); నాలుగింటల (భార. అను. భీ. II. 49; IV. 301); నాలుగిట (భార. విరా. V. 103.); మొద.

'నాలుగు' కు 'నాలువు' అనియు రూపముగలదు: నాలువు మాడలకు (S. I. I. VI. 982);—నాలుగేను = నాలుగుగాని అయిదుగాని (హరి. పూ. V. 223); ఇట్లే, ఒకటి రెండు మాటలు; రెండుమూఁడు దినములు; మూఁడు నాలుగు పూటలు; నాలుగైదు; పది పండ్రెండు; పది పదునేను; నూఱు నూటయేఁబది; మొద.

'నాలుగు' కు బహువచనము 'నాలుగులు': అయి నాలుగులు ఇరవై.

(అ) సర్వనామ పదము: మహన్మహతీ వాచకము.

(పదు) నలువురు (భార. భీ. II. 236);—'నలుగురు' అర్వాచీన రూపము: ఇరువై నలుగురు (S. I. I. V. 874);—'నలువదిగురు' అని దశావతార చరిత్ర, 163-వ పుటలో గానఁబడుచున్నది.

అయిదు.

(అ) విశేషణము (i) ఏను.

(1) ఇరువదేనమ్ముల్ (భార. భీ. II. 34); నాలుగే నలుకులు దొంతి దించి (హరి. పూ. V. 223); ఇరువదేను వాఁడి తూపుల (భార. శల్య. I. 94); ముప్పదేనమ్ముల్ (భార. ద్రో. V. 185); ఏనింద్రియములు (భార

ఆర. V. 94); పదియేను దినంబులకున్ (నైష. VIII. 200); పదియు నేను నిశిత బాణంబులు (భార. ద్రో. IV. 297).

(2) 'ఏను' పైఁ బరుషములు పరమగునపుడు సరళాదేశము వచ్చునా, గసడదవాదేశము వచ్చునా, ఎట్టి యాదేశమును రాదా ?—ఈ విషయమును నిర్ణయించుటకుఁ దగిన ప్రయోగములు గానరావు. ఏనుకో (గో?) నులు (భీమే. II. 88); పదియేన్ క (గ?) ళలు (నైష. VIII. 200); పదేను (బ? వ?) పర్వములు (భీమ. I. 9); ఇవి ముద్రిత ప్రతులందలి పాఠములు. 'ఏను' పైఁ 'బది' చేరునప్పుడు 'ను' వర్ణమునకు ద్రుతత్వము గలిగి 'ఏఁబది' అని సరళాదేశమును 'ను' వర్ణమునకు బిందువును గలుగును. ఏఁబది (భార. ద్రో. IV. 36); ఏఁబండ్రు (భాస్క. బాల. 203); దీని సామ్యమును బట్టి యన్ని యెడలను 'ఏను' పైఁ బరుషములకు సరళాదేశమును జెప్పఁగూడదేమో. 'ఏను' పై 'పది' చేరునప్పుడు వ్యవహారమునను శాసనములందును 'ప' కు 'భ' ఆదేశము కానవచ్చుచున్నది. ఏంభయి (S. I. I. V. 1154-5; 150; IV. 1063); ఏంభై (S. I. I. VI. 974, 1065); యేంభై (S. I. I. VI. 188); ఏంభదేను (S. I. I. VI. 644); 'ఏంభయి' 'ఎంభయి' యను రూపమునను శాసనములఁ గాన్పించుచున్నది. (S. I. I. VI. 950); యెంభయిగండ మాడలు (S. I. I. V. 1154-5); 'ఏను' పై 'తూము' చేరునపుడు సరళాదేశమును 'తూ' దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును గలిగి 'ఏందుము, ఏదుము' అగుచున్నది: పదేందుము (S. I. I. IV. 974; V. 159); వ్యవహారమున; పదునేదుము.

(3) 'ఏను' పై 'నాళ్లు, నూఱు' లు పరమగుచో 'ఏను' లోని నువర్ణము వైకల్పికముగ లోపించును: ఏనాళ్లు (S. I. I. VI. 1128; భార. ఉ. IV. 416); ఏనూఱు (భార. భీ. III. 55; ద్రో. III. 38; అను. I. 167, 175); విజ్ఞా. ప్రా. 127.

(అ) విశేషణము: (ii) అయిదు, ఐదు.

తెనుఁగున 'ఏను' అను రూపమును బట్టియు, ఐన్దు, అంజు, మొదలగు నితర ద్రావిడభాషల యందలి రూపమును బట్టియు, 'ఐఁదు' సబిందుకమని నిర్ణయింపవలసి యున్నది. నన్నయ 'అయిదు, ఐఁదు' లను వాడలేదు. తిక్కన చేసిన యీ క్రింది ప్రయోగములవలన 'ఐదు' లో బిందువున్నదో లేదో నిర్ణయింప వీలులేదు : ఐదు శరంబులు (భార. ద్రో. III. 228; వచనము, ఏను; ఐఁదు అని యుండవచ్చును); నూఱు పదింటను నైదిట (భార. విరా. V. 77; కందము ప్రథమపాదము; 'ఐఁదిట, ఏనిట' అని యుండవచ్చును); ఒకని కొకని నైదు మహాశ్వ,గ, భాను, రాష్ట్రములనేసి (భార. భీ. III. 200. గీత

పాదము; (ఏనేను, ఐదైదు) అని యుండవచ్చును; ఐదు నెన్మిదియును నాఱు శల్యుఁడు (భార. ద్రో. II. 30; సీసపాదము, 'ఐఁదు' అని యుండ వచ్చును); హిడిం, బానుతు నైదైదు బాణములను (భార. ద్రో. III. 267); సీసపాదము; 'ఏనేను, ఐఁదైదు' అని యుండవచ్చును; అతఁ డట్టి నూఱు - లైదడరించె (భార. ద్రో. IV. 299; సీసపాదము; 'ఐఁదు' అని యుండవచ్చును; అమ్మ, లైదింట నేసి మ-హారజతధ్వజం, బిలఁగూల్చి (భార. ద్రో. V. 135; సీసపాదము; 'ఐఁదింట' అని యుండవచ్చును); అ, ల్లా డఁగఁ బోరుచో శరము-లాఱయిదుల్ (భార. కర్ణ. I. 111; ఉత్పలమాలా పాదము; 'అయిఁదుల్, అని యుండవచ్చును); అయిదింటన్ (భార. శాం. IV. 87; వచనము, 'అయిఁదింటన్' అని యుండవచ్చును); వీనినైదింట నచలా వధానవృత్తి (భార. శాం. V. 115; గీతపాదము; 'ఏనింట, ఐఁదింట అని యుండవచ్చును); ఈ యాఱును మంచి తెరువు, లై యుండు; నహింసయున్న-ద్మైదిటికిఁబవి, త్యాయతనము (భార. అను. IV. 279; కందము; 'ఐఁదిటికి' అని యుండవచ్చును); అది యాదిగాఁగ ముప్పదియునైదు (భార. మా. I. 3; సీసపాదము; 'ముప్పదియునైఁదు' అని యుండవచ్చును).

కాని, 'ఐదు యోజనముల నతఁడొక్కపురము, భూదేవిచరణ నూపు రము నిర్మించి' అని రంగనాథ రామాయణము, అయోధ్యాకాండమున నున్నది. ఈ గ్రంథము కాలమునకు నఏందు నిర్బిందు ప్రాసమును గవులు వాడి యుండుటచేత నీప్రయోగము 'ఐదు' నఏందుకత్వ నిర్బిందుకత్వ నిర్ణయ విషయమునఁ బ్రమాణము కానేరదు.

(అ) సర్వనామపదము: మహతీత రామహద్వాచకము: i. ఏను. పదేను (S. I. I. VI. 1059; భార. విరా. V. 32; కవిక. I. 74); ఇరువదేను (భార. భీ. II. 37; శల్య. I. 194; విజ్ఞా. ప్రా. 127); పదియేను (భార. ద్రో. III. 95); పదియు నేను (భార. ద్రో. IV. 294); ఇరువదేను (S I. I. VI. 995); ముప్పదేను (S. I. I. VI. 123); ఇరువయేను (S. I. I. IV. 1187); ఏనింటన్ (భార. శల్య I. 194; ద్రో. III 224); ఇరువదేనింటన్ (భార. ద్రో. II. 68; III. 227); పదియేనింటన్ (భార. ద్రో. II. 68); ఏనింటిలోనన్ (భార. భీ. I. 18); మొద.

(ii) అయిఁదు, ఐఁదు.

నూఱులైఁదు (భార. ద్రో. IV. 299); ఐఁదు (భార. ద్రో. II. 30, 37); ఐఁదైఁదు (భార. భీ. III. 200); ముప్పదియునైఁదు (భార. మా. I. 3); ఐఁదిటికి (భార. అను. IV. 279); ఐఁదింటన్ (భార. ద్రో. V. 135; శాం. V.

15); అయిఁదింటన్ (భార. శాం. IV. 87); ఐదిటన్ (భార. విరా. V. 77); మొద.

'ఏను' కు 'ఏనులు' అను బహువచనరూపము లేదు. 'ఐఁదు'కు బహువచనము 'ఐఁదులు.' 'అల్లాడఁగఁ బోరుచో శరము లాఱయిఁదుల్' (భార. కర్ణ. I. 111).

(ఇ) సర్వనామపదము : మహన్మహతీ వాచకము.

(1) ఏవురు (S. I. I. IV. 661); మనమొక యేవుర మీయంగయున్ భార. విరా. I. 59); ఏవురు ... తురం, గావలి (ప్రా. భార. భీ. II. 404); కేకయులేవురు వేవురవెట్టు (భార. ద్రో. I. 96); ఇరువదియేవురు (భార. ద్రో. III. 277); పదేవురు దొరలు (వరాహ. V. 21); ఆ విప్రులేద్వురైనను నేవురు ముప్వురునునైన (విజ్ఞా. వ్యవ. 111).

(2) 'ఏవురు'కు 'ఏగురు' అనియు రూపాంతరము గలదు. 'గురువచన స్థితి మనకే, గురకును నిదిపత్నిగాఁద - గుంగావున (భార. ఆది. VII. 213); 'గు' యతిస్థానము; ఈ పాఠము చింత్యము; 'ఏ, వురకును నిదిపత్నిగాఁద - వుం గావున' అని నన్నయ ప్రయోగించియుండును. 'గు' తోడి సంఖ్యావాచక మహన్మహతీ రూపములను నన్నయ మఱి యెచ్చటను వాడలేదు. 'ఏగురకు' (S. I. I. VI. 1112).

(3) 'ఏగురు' అనుటకు 'ఐగురు' అని శాసనములందు గలదు: ఐగురకు) S. I. I. VI. 1117); తక్కిన ద్రావిడ భాషలలో 'ఐవర్.'

ఆఱు

i. మహతీత రామహద్వాచక సర్వనామపదము : ఆఱు

ఐఁదు నెన్మిదియును నాఱు శల్యుఁడు (భార. ద్రో. II. 30); ఆఱింటిన్ (భార. శాం. V. 181); ఆఱిటన్ (భార. విరా. V. 108); నూటయాఱింటన్ (భార. ద్రో. III. 228); ఆఱింటన్ (భార. ద్రో. IV. 6; శాం. III. 422).

ii. మహతీతరామహద్వాచక విశేషణము : ఆఱు.

ఇరాఱు దెఱంగులు (రుక్మిణీ. I. 49); ఇరాఱు మేనులన్ (రుక్మిణీ. I.); వెయ్యాఱమ్ముల కమ్మవింటిదొరకున్ (పాంచా. II. 39); ఆఱయిదుల్ (భార. కర్ణ. I. III.); ఆఱమ్ములు (భార. అర. I. ట. 270); ఆఱునాళ్లకున (భార. అర. V. 228); ఎడ్ల నాఱునూఱును (భార. కర్ణ. II. 91), ఆఱువేలు (భార. శల్య. I. 118); పదియాఱు పీఁణములు (విజ్ఞా. ప్రా. 26); ముప్పదియాఱువేలు (భార. శాం. V. 61); పదాఱు (S. I. I. VI. 1028; భార. ద్రో. V. 135; శాం. I. 291; శాం. V. 608); పదాఱేండ్లు (భార. ఆశ్వ. II. 90); పదాఱు

వన్నె (దశావ. పు. 157); పదాఱువేలు (భార. భీ. I. 22; భాగ. V. II. 598); పదాఱువ్రక్కలు (రుక్మిణీ. I. 49);

'ఆఱు' కు బహువచనము 'అర్లు'; వేయునూటపదార్లు (వైజ. I. 92.)

'ఆఱు' పై 'పది' సమాస మగునపుడు 'ఆఱు' తొలి 'ఆ'కారమునకు హ్రస్వమును 'పది, తొలి 'ప' కారమునకు 'వ' ఆదేశమును గలుగును: అఱువది. 'అఱువది' 'అఱువై' గూడ నగును: అఱువది (భార. భీ. II. 37; ద్రో. III. 224; IV. 116); మున్నూట యఱువదింటఁ (భార. శాం. V. 46); అఱువదింటికిని (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); అఱువది యఱువది యమ్ములన్ (భార. ద్రో. IV. 298); అఱువదినాలుగు (భార. భీ. III. 51); చిత్రజాతకళ లర్వదినాలుగు (కళా. I. 110); అఱువది బాణములను (భార. భీ. II. 34); అఱువై యోజనముల్ వెడల్పును శతాయామంబునుం గల్గి (వరాహ. I. 137); అఱువై తొమ్మిది (S. I. I. VI. 991).

iii. మహన్మహతీవాచక సర్వనామపదము: ఆర్వురు.

అర్వ్వురు బోల వసమున (S. I. I. IV. 1008); ఆర్వురు (భార. భీ. III. 98); ఆర్వ్యురౌ పేరుగలుగు పదార్వురు (భార. అశ్వ. IV. 179); మొద.—ఆఱుగురు, ఆఱుమంది, అర్వాచీనరూపములు.

ఏడు

మహతీతరామహద్వాచకము: (అ) సర్వనామపదము: ఏడు.

పదియేడు (భార. ద్రో. II. 30); ఏడు (భార. ద్రో. III). 95; IV. 6); ఈరేడు (భార. అర. IV. 271); ఏడింటన్ (భార. విరా. V. 66; ద్రో. I. 169, 205 II. 68; ఉ. హరి. IV. 276); ఏడింట నేడింటన్ (భార. భీ. III. 245).

(ఆ) విశేషణము.

ఈరేడు జగంబులు (భార. అర. IV. 271); ఏడు సముద్రంబుల జలము (భార. అర. IV. 271); పదియేడులక్షలు (భార. శాం. V. 46); ఏడెనిమిది నాళ్లు (భార. శాం. VI. 580); ఏడిరువులు (భార. శాం. III. 59, 190); ముయ్యేడుమాఱుల్ (భాగ. III. 155); ఏడు దినంబులలో నీరేడు జగంబులును వ్రాసియిత్తుఁ బటము (ఉ. హరి. V. 505); ఏడుదినంబు లన్నమున కెడ్డము వుట్టిన యంతమాత్రలో (భీమ. II. 116).

(ఇ) సమాసములలో:

i. 'ఏడు' పై 'తూము' చేరునపుడు 'ఏ' కు హ్రస్వమును 'డు' లోని యుత్వమునకు లోపమును, 'తూ' లోని ఊత్వమునకు హ్రస్వమును, తకారమునకు దకారాదేశమును గలుగును: ఏడ్డుము.—'ఏడ్డుము'కు 'ఎద్దుము' అని యు శాసనములందు గలదు: S. I. I. VI. 1094.

ii. 'ఏడు' పై 'నూఱు' చేరునపుడు 'డు'లో యుత్తునకు లోపమును డ'కారమునకు పర్యాయమున 'ణ' కార 'ళ' కారములును వైకల్పికముగం గలుగును: ఏడునూఱు రథంబులన్ (భార. విరా. III. 214); ఏళ్నూరు కాశీ. V. 286); ఏణ్ణూఱుముఖముల నేఁగె జలధి (కాశీ. V. 286).

iii. 'ఏడు' పై 'పది' చేరునపుడు ఏత్వమునకు హ్రస్వము కలిగి యది డు'పైఁ జేరి 'డె' యని యేర్పడును. అప్పుడు 'పది'లోని తొలి 'ప' కారమునకు బ' కారాదేశమును 'బ' కు ద్విత్వమును గలుగును: డెబ్బది (భార. భీ. I. 34; ద్రో. I. 165; II. 53; III. 65, 77, 85, 267; IV. 213; V. 52; కర్ణ. I. 127; శల్య. I. 194; శాం. V. 51; స్త్రీ. II. 167; హంస. I. 52).

'డెబ్బది' కి 'డెబ్బఇ, డెబ్బయి, డెబ్బై, డెబ్బది' అనియు శాసనములందు రూపాంతరములు గాన్పించుచున్నవి: డెబ్బఇ నాలిగింటికి (S. I. I. IV. 981); డెబ్బైయేను (S. I. I. VI. 218); డెబ్బడేను (S. I. I. VI. 1143).

మహన్మహతీవాచకము.

ఏడ్వురు (భార. ద్రో. IV. 6; విజ్ఞా. వ్యవ.); ఈరేడ్వురు (భాగ. II. 31).—'ఏండ్లురు' అని (S. I. I. V. 85 లోఁ గలదు.—'ఏడుగురు, ఏడు మంది' అనునవి వ్యవహారమునఁ గలవు.

ఎనిమిది.

మహతీతరామహద్వాచకము: (అ) సర్వనామపదము: ఎనిమిది, ఎన్మిది.

ఎనిమిది (భార. ద్రో. IV. 6, 189); ఎనిమిదింటన్ (భార. విరా. II. 66; భీ. I. 177; ద్రో. II. 227; అను. II. 262); ఎనిమిదిట (భా. విరా. V. 103); ఎన్మిది (భార. ద్రో. II. 30); ఎన్మిదటికిన్ (కళా. I. 110).

(ఆ) విశేషణము.

(i) ఎనుబది యెనిమిదివేవురు (భార. సభా. II. 121); ఎన్మిదిదిక్కులన్ (భార. అర. IV. 37); ఎనిమిదివేలు (భార. అర. V. 306; శాం. V. 46); ఎనిమిదిదునియలు (భార. ద్రో. IV. 189); ఏడెనిమిదినాళ్లు (భార. శాం. VI. 580); నూటిరువై యెనిమిది భేదములను (నరస భూ. II. 50); పద్నెనిమిది మాఱులు (చిత్ర భార. VI. 67).

(ii) 'ఎనిమిది' పై 'పది' చేరునపుడు 'మిది' లోపించి 'ని' వర్ణము నిత్తున కుత్తు ఆదేశమగును; 'పది' పకారమునకు బకారమాదేశమగును: ఎనుబది (విజ్ఞా. ప్రా. 127); ఎనుబదిటికి (విజ్ఞా. వ్యవ. 116):—శాసనములందు 'ఎనుంభది' అనియుఁ గాన్పించుచున్నది. వ్యవహారమున 'ఎనభై' అను రూపము మాత్రము కలదు. కొందఱు 'ఎనుభై' అనియు నందురు.

(iii) 'ఎనిమిది' పై 'నూఱు' చేరునపుడు 'ఎనిమిది' కి 'ఎనుమ' ఆదేశమగును; ఎనుమనూటతొమ్మిది పైఁ డిట్టికల (జైమి. భార. VIII. 176);—శాసనములందు 'ఎనుంబనూఱు, అనియుఁ గాన్పించుచున్నది (S. I. I. IV. 1087); వ్యవహారముునను గ్రంథములందును 'ఎనమనూ (న్నూ)ఱు' అను రూపము గలదు: ఎనమనూఱు (శివధ. VII. 15).

(ఇ) మహన్మహతీవాచకము : ఎనమండ్రు.

ఎనమండ్రు (కాశీ. VI. 247; ఉ. రా. పు. 109; కళా. I. 125; జై. భార. I. 97); పదునెనమండ్రు (ఆము. I. 35); ఎనమండ్రన్ (భార. మా. I. 188);—ఎనమండ్రురు (భార. ద్రో. III. 216); అని ముద్రితప్రతియందున్నదిగాని, యది 'ఎనమండురు' అయియుండును;—'ఎనమంబు' అని S. I. I. VI. 1052 లో నున్నది. వ్యవహారమున 'ఎనమండుగురు, ఎనిమిదిమంది' అను రూపములున్నవి.

తొమ్మిది.

మహతీతరామహద్వాచకము : (అ) సర్వనామపదము : తొమ్మిది.

(భార. భీ. II. 37; ద్రో. II. 30; III. 224, 227; IV. 189); తొంబది తొమ్మిది (నిర్వ. VIII. 84); తునియలు దొమ్మిదియుఁట (ఆము. I. 35).

(ఆ) విశేషణము.

తొమ్మిది నునిశితాస్త్రమ్ములన్ (భార. భీ. II. 34); తొమ్మిదిశరముల్ (భార. ద్రో. IV. 189); ఎనమనూట తొమ్మిది పైఁడిట్టికల (జై. VIII. 176).

(ఇ) సమాసములందు :

(1) 'తొమ్మిది' పై 'పది' చేరి 'తొంబది' యగును; లేదా, తొల్ (=న్) + పది = నూటికి పూర్వపు పది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'తొంబది' 'తొంబై' కూడ నగును.

తొంబది (భార. భీ. III. 44); తొంబదివేలు పద్మములు (హరి. పూ. III. 7); తొంబదియేడు (రంగ. రా. కిష్కి.);- తొంబై (S. I. I. VI. 961).

(2) 'తొమ్మిది' పై 'నూఱు' చేరినప్పుడు 'తొమ్మిది' 'తొమ్మ,' 'తొంబ'లుగ మాఱును. తొమ్మనూటి మీఁదఁ దొంబది తొమ్మిది (నిర్వ. VIII. 84) 'తొమ్మన్నూఱు' అనియు నగును.

'తొమ్మిది' కి బహువచనరూపము 'తొమ్మిదులు' అని యొక ప్రయోగము గలదు. తొ,మ్మిదులు (కాశీ. III. 181—యతిస్థానము); లోకములో 'తొమ్ముదులు' అనియే వినఁబడుచున్నది.

మహన్మహతీవాచకము :

(1) తొమ్మండ్రు : తొమ్మండ్రు గొడుకులఁ దోలి వేలుపులఁ జేయ (ఉ. హరి. II. 144); తొమ్మండ్రు (కాశీ. IV. 178; VI. 247).

(2) తొమ్మండుగురు : దశావ. పు. 20, 91.

పది.

మహతీతరామహద్వాచకము: సర్వనామపదము.

పది (భార. ద్రో. IV. 6); పదియింటిని (భార. అశ్వ. II. 153); పదియును నూఱును వేయును ... ఒకటిం బదియింటి నూటినిచ్చిన (భార. అను. III. 30); పదిటన్ (నిర్వ. V. 86; విరా. V. 103: భీ. II. 187; ఉ. హరి. IV. 276); పదింటన్ (భార. విరా. V. 66, 77); పదియింటన్ (భార. భీ. II. 226); పదియింటఁ బదియింట (ఉ. హరి. III. 74); మొద.

ii. విశేషణము.

పదినాళ్లు (భార. ద్రో. I. 59); పదినాళులు (భార. భీ. III. 363); పదిరువ్వంబులు (హరి. ఉ. X. 298); పదివేలు (భార. విరా. శాం. VI. 320; శల్య. I. 400; అర. V. 306); పదివేలు నేనునూఱు (భార. శల్య. I. 113); పదివేల్ వర్షాలు (చంద్రభా. III. 14); పదివేలును బదినూఱులు (హరి. పూ. IV. 69).

iii. మహన్మహతీ వాచకము.

(1) నన్నయ 'పదుండ్రు' అని మాత్రము వ్రాసినాఁడు. తిక్కన 'పదుండ్రు' (భార. భీ. III. 357; ద్రో. V. 127; కర్ణ. III. 180; అను. I. 119; III. 210); అను రూపమునే కాక 'పదురు' (భార. ఉ. III. 140); అనియు, 'పదువురు' (భార. కర్ణ. I. 264); అనియుఁ గూడ వాడెను. 'పదుగురు' అనునది 'పదువురుకు' అర్వాచీనరూపము. 'పదుగుండ్రు' అని శ. ర. లో నున్నదిగాని, కావ్యములందు గనఁబడలేదు. 'పదిమంది' అనునది యర్వాచీన రూపము (శుకచ. పు. 19)—కొన్ని ప్రయోగములు: పదుండ్రు (భాస్క. యు. 1458; భాగ. IV. 944); పదురు (వాసిష్ఠ. II. 162); పదుగురు (భాగ. VI. 60); మొద.

'పది' కిని 'ఇరువదికిని మధ్యగల సంఖ్యావాచకములు-'పది' పైనొకటి నుండి తొమ్మిదివఱకుఁ గల సంఖ్యలను దెలుపు పదములఁ జేర్చుటవలన నేర్పడును. అట్లు చేరునపుడు 'పది' కిఁ గొన్ని వికారములు గలుగును. (i) సాధారణముగ 'పది' కిఁ దక్కిన ద్రావిడభాషలయందువలె తుది యిత్వమున

కుత్వము గలుగును; అట్లాదేశమగునపుడు దానిపై సముచ్చయ చిహ్నమగు 'ఉన్' చేరును.

11. పదు + ఉన్ + ఒకండు = పదునొకండు (భార. శల్య. V. 113); పదునొకండవది (వరాహ. I. 84); నన్నయభారత భాగమున వ్రాతప్రతు లందెల్ల 'పదనకొండు' అను రూపము కాన్పించుచున్నది. ఇందు 'పది' యిత్వమున కత్వమును 'ఒకొండు' తొలి యొత్వమున కత్వమును గలిగినది. నేఁటి వ్యవహారమందలి 'పదకొండు' అను రూపమున కిది మూలమై యుండును. 'పది' అను రూపము ప్రథమావయవముగ నిలుచునపుడు 'పది+ఉన్+ఒకండు = 'పదియునొకండు' అని యగును. 'పదియొకండు' అను రూపము కావ్యములందు గాన్పింపదు. ఇట్లే 'పదియొకటి' మొదలగు రూపములును గాన్పింపవు. 'పదునొకండు' అను రూపము 'పద్నొకండు' అనియు నగును (వరాహ. IX. 54, 84); 'పదియు నొకండు' అనునట్లే 'పదియురెండు, పదియుమూఁడు, పదియునాలుగు, పదియునైఁదు (పదియునేను అని యుండదేమో), పదియు నాఱు, పదియునేడు, పదియునెనిమిది, పదియుఁదొమ్మిది, అను రూపములును గావ్యములందు గాన్పించును.

12. 'పది' పై 'రెండు' చేరునపుడు 'పది+ఉన్+రెండు' = పదియు(న్) రెండు అని యగును. 'పదియురెండేఁడుల ప్రాయంబుదానవై' (రుక్మాం. IV. 98); 'పదిరెండు' అనియుఁ గవులు ప్రయోగించిరి (అధ్యా. రా. బాల. పు. 5); 'పదురెండు' అను రూపములేదు. కాని, సాధారణముగఁ గావ్యములందును వ్యవహారమునందును 'పది'కి 'పన్' ఆదేశముకాఁగా, నకారముపై రేఫము చేరి ద్రావిడ సంప్రదాయానుసారముగ 'ం డ్ర' అను నుచ్చారణము కలిగి 'పండ్రెండు' అను రూప మేర్పడుచున్నది, పండ్రెండు (భార. ద్రో. II. 30; శాం. V. 46; ఉ. హరి. II. 167); పండ్రెటన్ (భార. విరా. V. 66; భీ. III. 246; ద్రో. III. 226; భాస్క. యు. 1266).

'పదిట రెంటన్' అని ఉ. హరి. III. 74 లో ప్రయోగమున్నది.

13. పది+మూఁడు = పదు+మూఁడు = పదుమూఁడు (భార. విరా. III. 62; కర్ణ. III. 38); వ్యవహారమున ననంతపురమున 'పదుమూఁడు' అని కలదు. తూర్పు జిల్లాలలో 'పదమూఁడు' ఈ రెండు రూపములకును దేశమందెల్ల 'పద్మూడు' అను రూపాంతరము వ్యవహారమునఁ గలదు. 'పధ్నాలుగు, పద్దెనిమిది' అనునట్లే అనంతపురమున 'పధ్మూడు' అనియు నందురు.

14. పది+నాలుగు = పదు+ఉన్+నాలుగు = పదున్ నాలుగు (ద్రుతలోపము); = పదునాలుగు (భార. ద్రో. III. 95; హరి. పూ. V. 5);— పదునాల్గు (భార. కర్ణ. III. 149); పద్నాలుగు (S. I. I. V. 834); తన

యుంబట్టము గట్టి రాఘవునిఁ బ-ద్నాల్గేండ్లు (మొల్ల. రా. అయో. 29); వ్యవహారమున 'పధ్నాలుగు;—'పదినాలువు' అని S. I. I. VI. 1178 లో నున్నది.

'పదునాలుగు'కు కవులు 'ఈ రేడు' అనియు నందురు (భార. ఆర. IV. 271; ఉ. హరి. V. 505).

15. పది+ఉన్+ఏను = పదియునేను (భార. ద్రో. IV. 294, 297); 'ఉన్' చేర్పక 'పదియేను' అనియు కవులువాడిరి (భార. ద్రో. III. 95); పదియేను దినంబులకుం బదియేన్గళ లెక్క (నైష. VIII. 200); పదియేనింటన్ (భార. ద్రో. II. 68; విరా. V. 66);—పది+ఏను = పదేను (భార. విరా. V. 82; భీమ. I. 9; కవిక. I. 74; S. I. I. VI. 1060); పదు + ఉన్ + ఏను = 'పదునేను' అనియు నగును కాని, యది తొల్లిటికవుల గ్రంథములందు కానరాలేదు;—పదియేను+తూము = పదియేందుము; పదేను + తూము = పదేందుము (S. I. I. IV. 974; V. 159).

వ్యవహారమున తూర్పు జిల్లాలలో 'పదిహేను'; అనంతపుర ప్రాంతమున 'పదహైదు.' పది+ఐదు = పదు+ఉన్+ఐదు ='పదునైదు' అను రూపము తొల్లిటి కవుల గ్రంథములందు కానరాలేదు. 'పదేను' అనునట్లు 'పదైదు' అని యనవచ్చునేమో తెలియదు.

16. పది+ఆఱు = పదియాఱు; పదు + ఆఱు = పదాఱు, అను రెండు రూపములను నన్నయ వాడెను. తిక్కన 'పదాఱు' అనియే వాడెను (భార. భీ. I. 22; ద్రో. V. 185; శల్య. I. 291; శాం. V. 603; ఆశ్ర. II. 90); ఇట్లే భాగ. V. ii. 598; రుక్మిణీ. I. 49; దశావ. పు. 158; S. I. I. VI. 1028; మొద. 'పదాఱు' కు 'పదార్లు' అను బహువచన రూపము గలదు: (దీనారముల్) వేయునూట పదార్లు (వైజ. I. 90);—'పదియాఱు' అను రూపము నర్వాచీన కవులును వాడిరి: పదియాఱు వణములు (విజ్ఞా. ప్రా. 26);—వ్యవహారమున 'పదహారు' అని కలదు. 'పదునాఱు' అను రూపమును పూర్వకవులు వాడలేదు; అర్వాచీన కవులు వాడిరేమో తెలియదు.

17. పది+ఏడు = పదియేడు; నన్నయ యీ రూపమునే వాడినాఁడు; తిక్కనయు నట్లే (భార. ద్రో. II. 80; శాం. V. 46); వ్యవహారమున 'పదిహేడు' అని మాత్రమున్నది. 'పదేను' వలె 'పదేడు' అను రూపమున్నదేమో తెలియదు. 'పదునేడు' అను రూపము పూర్వకావ్యములందు లేదు; అర్వాచీన గ్రంథములందున్నదేమో పృగ్యము.

18. పది+ఎనిమిది = పదు+ఉన్+ఎనిమిది = పదునెనిమిది; ఈ రూపమునే [illegible] వాడినాఁడు; కాని. నన్నయ కాలపు శాసనములందు 'పదియెన్మిది, పది

ఎన్మిది' అను రూపములు గానవచ్చుచున్నవి. తిక్కన 'పదునెనిమిది' యనియే వాడెను (భార. ద్రో. IV. 6); అర్వాచీన కావ్యములందు 'పద్నెనిమిది' యనియుఁ గలదు: 'బంధురభటు జరాసంధుఁ బద్నెనిమిది మాఱులు రణభూమిఁ బాఱఁ ద్రోలె' (చిత్ర. భార. VI. 67);—వ్యవహారమున తూర్పు జిల్లాలలో 'పద్ధెనిమిది' అనియు, అనంతపుర ప్రాంతమున 'పజ్ఝెనిమిది' అనియుఁ గలదు.

19. పది+తొమ్మిది = పన్+తొమ్మిది = పందొమ్మిది. నేఁటి వ్యవహారమున నిట్లే యున్నది. అనంతపుర ప్రాంతమున సరళాదేశము చేయక 'పంతొమ్మిది' అని యందురు. 'పందొమ్మిది' కి భారతమునఁ బ్రయోగములు చిక్కలేదు.

ఈ క్రింద నిరువదినుండి నూఱువఱకును గల సంఖ్యావాచకపదములకుఁ గల కావ్యప్రయోగములు పొందుపఱుపఁ బడినవి. ఇందు ప్రయోగములు చూపఁబడని సంఖ్యావాచకపదములకుఁ బూర్వకాలమున రూపము లెట్లుండెనో యూహించుకొనవలసినదే కాని, మఱియొకమార్గము లేదు. ఆయా పదములను వాడుటకుఁ గవులకు సందర్భపడలేదనిమాత్రము చెప్పవలయును.

20. ఇరువది (భార. ద్రో. II. 68; ద్రో. III. 228); ఇరువదింటిన్ (భార. కర్ణ. III. 149); ఇరువయివుట్లు (S. I. I. IV. 661); ఇరువఇ (S. I. I. VI. 1080); ఇరువై (S. I. I. IV. 797; V. 1059; కాశీ); ఇరువై పంబ శరంబులేసె (వరాహ. IX. 106); వ్యవహారమున 'ఇరవై'. **21.** ఇరువదియొక్క మాఱు (భార. ద్రో. II. 212; రంగ. రా. కిష్కి. పు. 234); ఇరువదొక్క మాటు (హరి. పూ. IV. పు. 83); ఇరువైయొకణ్డు (S. I. I. IV. 1378); ముయ్యేడు (భాగ. II. 155);—**22.** ఇరువది (-వై) రెండు; **23.** ఇరువది మూఁడు (భార. సభా. II. 316)(-వై);—**24.** ఇరువదినాలుగు (వేలు) (భార. స్త్రీ. II. 167); ఇరువైనాలుగు మూళ్లమేర (కాశీ. I. 55);—**25.** ఇరువది యేనింటికి (S. I. I. V. 21); ఇరువదేను (భార. భీ. II. 34,37; కల్యా I. 194); నూటయిరువదేను (విజ్ఞా. ప్రా. 127); ఇరువదేనింటన్ (భార. ద్రో II. 68; III. 227);-ఇరువడేను (S. I. I. VI. 995, 1181, 1188); ఇరుఁ యేను (S. I. I. IV. 1187). 26. ఇరువది (-వై) యాఱు; ఇర్వయాఱు (S. I. I. V. 1188). 27. ఇరువది (-వై) యేడు. 28. ఇరువదియెనిమిఁ (భార. శాం. V. 46); ఆయతగతి నిల నూటిరువైయెనిమిది భేదములను (వర భూ. II. 50); ఇరువడెన్మిది (S. I. I. V. 71). **29.** ఇరువది (-వై తొమ్మిది; ఇరువైతొమ్మిదవు ద్వాపరంబున (కాశీ. III. 51).

30. కావ్యములందు సాధారణముగ 'ముప్పది', ముప్పదింటన్ (భా ద్రో. I. 284); (నాలుగులక్షలు) ముప్పదిరెండు (వేలు) (భార. శాం. I

46); వ్యవహారమున 'ముప్పై.' 31. ముప్పదియొకండు (ముప్పదియొకటి, ముప్ఫైయొకటి). 32. ముప్పదిరెండు (ముప్ఫైరెండు);—ముప్పదిరెంటను (భార. ద్రో. III. 224). 33. ముప్పదిమూఁడు (వ్యవ - ముప్ఫైమూఁడు); ముప్పదియును మూఁడుగోట్లు (ఆము. IV. 12). 34. ముప్పది (-ప్ఫై) (నాలుగు). 35. ముప్పదియేను, ముప్పదియైఁదు;—వ్యవ. ముప్ఫై అయిదు, ముప్పదేను (S. I. I. IV. 1098; IV. 123); ముప్పదియు నైఁదు (భార. మా. I. 3); ముప్పదేను (భార. ద్రో. V. 135). 36. ముప్పదియాఱు (వేలు) (భార. శాం. V. 51); వ్యవ. ముప్ఫైయారు. 37. ముప్పది (ప్ఫై) యేడు; ముప్పదేడు (S. I. I. V. 76). 38. ముప్పది (-ప్ఫై) యెనిమిది. 39. ముప్పదితొమ్మిది (S. I. I. V. 76); వ్యవ. ముప్ఫైతొమ్మిది. నూంటముప్పయి (S. I. I. IV). 32. ముఫయిరెండు (S. I. I. V.); ముప్ఫై (S. I. I. VI. 218; VI. 1067).

40. నలువదింటికిని (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); నల్వది (శివధర్మో. VII. 5); నలుభయి (S. I. I. VI. 1184); వ్యవహారము. నలభై;—నల్వాయిరెండు (S. I. I. V. 1118); మొద.

50. ఏఁబది (భార. భీ. II. 37; ద్రో. IV. 36); ఏంభయి (S. I. I. V. 150; VI. 1068; V. 1154-5); ఏంభై (S. I. I. VI. 974; VI. 1065); యేంభై (S. I. I. VI. 139); ఎంభయి (S. I. I. VI. 950);—55. ఏంభ దేను (S. I. I. VI. 644); ఏంభైటికి (S. I. I. VI. 1179); మొద.

60. అఱువది (భార. భీ. II. 34, 37; ద్రో. III. 224; IV. 36, 116); అఱువది యఱువది యమ్ములన్ (భార. ద్రో. IV. 298); అఱువదింట (భార. విరా. V. 66; శల్య. I. 194; శాం. V. 46); అఱువదింటికిని (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); 64. చిత్రజాతకళ లర్వదినాలుగు (కళా. I. 110); అఱువదినాలుగు భార. భీ. II. 51; శాం. V. 46); అఱువదినాలుగింటన్ (భార. ద్రో. V. 52); అఱువది నాల్గింటఁ (భార. భీ. II. 34); అఱువై యోజనముల్ వెడల్పును శతాయామంబునుం గల్గి (వరాహ. V. 137); అఱువై తొమ్మిది (S. I. I. VI. 991); మొద.

70. డెబ్బది (భార. ద్రో. I. 165); డెబ్బదింటన్ (భార. ద్రో. III. 77. V. 52); డెబ్బదింటి (S. I. I. VI. 1189); డెబ్బదిరెండు పాళెములు (హంసవిం. I. 52); డెబ్బదిమూఁడు (భార. ద్రో. II. 58; కర్ణ. I. 127); డెబ్బదిమూఁటన్ (భార. ద్రో. III. 65,267; శల్య. I. 194); డెబ్బయినాలిగింటికి (S. I. I. IV. 981); డెబ్బదేను (భార. ద్రో. III. 35 IV. 218); డెబ్బైయేను (S. I. I. VI. 218); డెబ్బదేను (S. I. I. VI. 1148).

డెబ్బదియాఱు (గోట్లు) (భార. స్త్రీ. II. 167). డెబ్బదియేను (భార. ద్రో. I. 165); డెబ్బదేడు (భార. భీ. II. 84); వ్యవహారము: డ (డె)బ్భై.

80. ఎనుబది (విజ్ఞా. ప్రా. 127); ఎనుబదిటికి (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); ఎనుబది యొనిమిది వేవురు (భార. సభా. II. 121);- వ్యవహారము: ఎనభై.

90. తొంబది (భార. భీ. III. 44); (పండ్రెండు లక్షలుం) దొంబది యాఱు (వేలు) (భార. శాం. V. 46); తొంబదియేడు (రంగ. రా. కిష్కిం.); (త్తొమ్మనూటి మీఁదఁ దొంబది తొమ్మిది (నిర్వ. VIII. 84); తొంబదివేలు (హరి. పూ. III. 7); —తొంబై (S. I. I. VI. 961);—వ్యవహారమున 'తొంభై.'

100. నూఱు (భార. ద్రో. III. 228; శాం. V. 50); పదియును నూఱును వేయును (భార. అను. III. 30); నూఱుగతులన్ (భార. కర్ణ. II. 63); నూఱుమాడలకు (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); నూటిన్ (భార. అను. III. 30; ద్వాత్రింశ. I. 96); నూటయొక్కండు తోవలు (కాశీ. VII. 164); నూట యేను (భార. ద్రో. IV. 213); నూటయాఱింటన్ (భార. ద్రో. III. 223); (వేయు) నూటపదార్లు (వైజ. I. 92); నూంటముప్పయి (S. I. I. IV. 276).

ఇన్నూఱు (భార. శాం. III. 375; V. 50); ఇన్నూఱుచేసి హయంబుల నిచ్చి (భార. ఉ. III. 317); ఇన్నూఱు పద్యములు (ప్రస. రా. శత. 4); ఇన్నూట పదిట (ఉ. హరి. IV. 276);— మున్నూఱు (భార. శాం. III. 375; V. 50; విజ్ఞా. ప్రా. 127); ఒకమున్నూఱు గదల్చి తెచ్చిన లలాటో గ్రాక్షుచాపంబు (భోగ. IX. 262); వేయు మున్నూఱు (భార. కర్ణ. III. 182); మున్నూఱు శిష్యులును (భీమ. II. 126); మున్నూటి నామమడంచె (భార. విరా. III. 214);— నన్నూఱు విండ్లమానము (కాశీ. V. 192); నన్నూఱు (భార. శాం. X. 50);— ఏనూఱు (భార. భీ. III. 55; అను. I. 167; విజ్ఞా. ప్రా. 127); వేయునేనూఱు (భార. ద్రో. III. 38); ఏనూఱేం డ్లకుఁ బుట్టు నా యనుజుఁడు (భార. అను. I. 175); నూఱులైదు (భార. ద్రో. IV. 299);—వేయిన్నూఱునూఱు (కాశీ. V. 244); ఎడ్లనాఱునూఱును (భూ. కర్ణ. II. 91); ఏడునూఱు రథంబులన్ (భార. విరా. III. 214); ఏళ్నూఱు (కాశీ. V. 286); ఏణ్నూఱు ముఖముల నేఁగె జలధి (కాశీ. V. 286);— ఎనమనూఱు (శివధ. VII. 15); ఎనమనూట తొమ్మిది పైఁడిట్టి కలు (జైమి. భార. VIII. 176); ఎనుంభనూఱు (S. I. I. IV. 1087) తొమ్మనూటి మీఁదఁ దొంబది తొమ్మిది (నిర్వ. VIII. 84); పదినూఱులు (హరి. పూ. IV. 69); పదినూఱు శిరముల పాఁపఱేని (నర. భూ. II. 92.)

ఇరు (ఇన్), మూ (మున్), నల్ (నన్), ఏను (-న్), ఏడ్ (ణ్, ళ్), ఎనమ (న్), తొమ్మ (న్) అను పదములపై 'నూఱు' చేరి యేకవచనమున నిలుచును; ఇన్నూఱు, మున్నూఱు, నన్నూఱు, ఏనూఱు, ఏళ్నూ (-ణ్నూ)ఱు ; ఎనమనూ (-న్నూ) ఱు, తొమ్మనూ (-న్నూ) ఱు;—కాని, రెండు, మూఁడు, నాలుగు, ఐఁదు, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, పది, అను పదములతోఁ జేరి బహువచనమున నుండును: రెండునూర్లు, మూఁడునూర్లు, నాలుగునూర్లు, ఐఁదు నూర్లు, ఏడునూర్లు, ఎనిమిదినూర్లు, తొమ్మిదినూర్లు;—నూర్లు రెండు (మూఁడు, నాలుగు, ఐఁదు, ఆఱు, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, పది) అనియు ననవచ్చును. 'ఆఱు' పై 'నూఱు' చేరి, యేకవచనమం దయినను బహువచనమం దయినను నుండవచ్చును.

'నూఱు' పై నితర సంఖ్యావాచక పదములు చేరునప్పుడు 'నూఱు' మీఁద సముచ్చయార్థకచిహ్నమగు 'ఉన్' చేరును: నూఱు నొక్కటి, నూఱును రెండు, నూఱుం దొంబది, మొద. కాని, వ్యవహారమునను గావ్యములను గూడ నిట్టియెడల 'నూఱు' 'నూట' గ మాఱును. ఇందు 'నూట' యను రూపము ద్రుతాంతమగు -తృతీయా -పంచమీ -సప్తమీ రూపము కాదు. అది కళ: నూటయొక్కఁడు (-టి), నూటరెండు; నూటపది, నూట యిరువది, నూట తొంబది, మొద. వ్యవహారమున 'నూట' 'నూటఀ' యని యు నగును: నూటా ఒకటి, నూటాపది, నూటఀ తొంభై; మొద. 'నూఱు' పై 'అ' చేర్చియుఁ బై సంఖ్యలను వ్యవహారమునఁ దెలుపుట గలదు: ఏడు నూర్ల ముప్పైఅయిదు; మొద. 1000. వేయి (భార. అను. I. 176); వేయి గన్నుల వాఁడు (భాగ. VIII. 43); రావణ కుంభకర్ణ ద్విపేంద్రములకు సింగంపు వేయి మా రంగశాయి (పాంచా. I. 28); వేయర్కులు (భాగ. VIII. 160); 'వేయి'కి 'వే' అనునది మూలము: వేవత్సరములు (భార. అను. III. 78); వే (భార. అను. II. 43); మొగములు వేగల శేషుండు (కవిజన. I. 9); ఆవులు వేయును (భార. కర్ణ. II. 91).

'వే' పూర్వ పదముగాఁ గలిగిన సంఖ్యావాచక పదములందు 'వే'పై సముచ్చయార్థకమగు 'ఉన్' చేరును: వేయు నిన్నూఱు (భార. శాం. III. 375); వేయు మున్నూఱు (భార. కర్ణ. III. 182); వేయు నేనూఱు (భార. ద్రో. III. 38); వేయినూట పదార్లు (వైజ. I. 92); -ఒకప్పుడు 'వే' పై సముచ్చయార్థక 'ఉ'వర్ణ మనావశ్యకముగఁ జేరుచుండును: వేయు మాడలు (భార. అను. II. 268); -'వేయున్' అనుటను 'వేయిన్' అనియుఁ గావ్యములం దున్నది. వేయిన్నూఱు నూఱు (కాశీ. V. 244); -వ్యవహారమున 'వేయిన్ని' 'వెయ్యిన్ని' అని యగును; వీని ఉచ్చారణమునఁ దుది యిత్తునకు దీర్ఘమును

గలుగును: వెయిన్ని (-న్నీ) ముప్పై; -ఒకప్పుడు 'వెయ్యా-' అగును: వెయ్యా ముప్పైనాలుగు; మొద. వేయిలక్షులమణుల్ (భాస్క. బాల. 540).

'వెయ్యాలు' అనునది 'అనేక' అను నర్థమున నుపయోగింపఁబడును: వెయ్యాలమ్మన్నల కమ్మవింటిదొరకున్ (పాంచా. II. 39); అతనికి వెయ్యాలు విధాల బోధ చేస్తిని; మొద.

'వేయి' సంఖ్యావాచకపదమున నుత్తరపద 'మగునపుడు రెండు, మూఁడు, నాలుగు, అయిదు, ఆఱు, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, మొదలగు రూపముల మీఁదనే చేరునుగాని ఇరు (ఇను), మూ (మున్), నల్ (-న్), ఏను (-న్), ఏళ్ (-ణ్), ఎనమ (న్), తొమ్మ(న్), లపైఁ జేరదు. 'నూఱు' వలె నాయాసంఖ్యావాచక పదములపైఁ జేరి యది బహువచనమునందే యుండును. మూఁడువేలు, ఆఱువేలు (భార. శల్య. I. 113); ఎనిమిదివేలు (భార. ఆర. V. 306); పదివేలు (భార. ఆర. V. 306; శల్య. I. 113, 400; శాం. VI. 320); పదివేల్వూరాలు (చంద్రభా. III. 14) పదివేలును బదినూఱులు=11,000 (హరి.పూ. IV. 69); పదునొకండు వేలు (భార. శల్య. I. 113); పదాఱువేలు (భార.భీ. I. 22; భాగ. X. ii. 598); పండ్రెండు వేలేండ్లు (భార. శాం. V.46); ఇరువదివేలు (భార. స్త్రీ. II. 167); పరిచారకులు నూఱువేలు(భార. ఆర.V. 306); - వేయువే లరదములు=పదిలక్షులు (భార. శాం. I. 233); వేయివేలు= అనేకము (హరి. పూ. పు. 169); వేనవేలు (భార. ఆర. IIV. 344); వేనవేల విధులఁ బ్రీతులఁ జేఁత (భార. ఆర. I. 376) -'వేవేల, వేవే' విధములు=అనేకవిధములు.)

'వేలు' అను బహువచనరూపముపై సంఖ్యావాచకపదము చేరునప్పుడు 'ఉన్' అను సముచ్చయచిహ్నము 'వేలు' కంతాగమముగ వచ్చును: నాలుగువేలుం దొమ్మనూఱుమొద. అట్టి యెడలను, 'వేలు'పై నితర పదములు చేరునప్పుడును 'అ' వర్ణము చేరుటయుఁ గలదు. మూఁడువేల నన్నూఱు; పదాఱువేల యోజనములు (భార. భీ. I. 22); వేనవేల విధులు (భార. శాం. II. 376); వేనవేల భంగులన్ (భార. ఆర.. VII. 344); వేయువేల విధములు (భాగ. X. ii. 945).

లక్ష, కోటి, అను పదములు దత్సమములు: లక్షులు (భాస్క. యు. 1458); నలులక్ష కపులతో (భాస్క. యు. 19); వ్యవహారమున 'నాలుగు లక్షుల'; 'నలులక్ష' అను రీతిని 'ఇరులక్ష, ముల్లక్ష, ఎనమలక్ష' మొదలగు రూపములు లేవు. -వెలుంగుల లక్ష (భాగ. VIII. 217); వేయిలక్షుల మణుల్ (భాస్క. బాల. 540).

'కోటి'కి బహువచనము 'కోట్లు' (భాస్క. యు. 1468); డెబ్బదియారు గోట్లు (భార. స్త్రీ. II. 167); మొద.

'అసంఖ్యము' అని తెలుపుటకు 'నూర్లకు నూర్లు, వేలకువేలు, వేనవేలు, వేయివేలు, వేవేలు, లక్షోపలక్షలు, కోట్లానం గోట్లు, (భాస్క. యు. 264; రాధికా. III 128), మొదలగు పదము లుపయోగింపఁ బడును. త్రవ్వి తండములు, కుప్పలు, తిప్పలు రాములుదాసి అను సంఖ్యావాచకములు కాని పదములును నసంఖ్యమను నర్థమున వాడఁబడును.

'రెండింతలు' అనుటకు 'ఇనుమడి (హరి. ఉ. X.302; భార. విరా. II. 45; కర్ణ. I. 92; అను. IV. 419) అనియు 'ఇను మడింతలు' (వరాహ. X. 111) అనియు, 'ఇను మిక్కిలి (సర్వ. క్ష. సం. II. పు. 29) అనియుఁ బ్రయోగములు గలవు. ఇట్లే 'ముమ్మడి, ముమ్మడింతలు (?), ముమ్మిక్కిలి; నలుమడి, నలుమడింతలు (?), నలుమిక్కిలి (?), మొద.

ఒకటి రెండు సార్లు, రెండు మూఁడు సార్లు మొదలగు వానియందు సంఖ్యావాచక పదములకు 'ఇంచుమించుగ' అను నర్థముండును.

వీప్సార్థమున ఒకఁడొకఁడు (ఒకటొకటి), రెండు రెండు, మూఁడు మూఁడు, మొదలగు రీతి నాగా సంఖ్యావాచకపదములు ద్విరుక్తములగును. ఒకని నొకని నైదైదు మహాస్త్రభాను రాస్త్రముల నేసె (భార. భీ. III. 200); అఱువదియఱువది యమ్ములు (భార. ద్రో. IV. 298); ప్రదరంబులు పదియింటం బదియింటం బదిట రెంటం గాండ నేసెఁ (ఉ. హరి. III. 74); పంత్రెంటఁ బంత్రెంట, మూఁటమూఁట, ఏడింట నేడింట (భార. V. III. 245); రెంట రెంటను (భార. ద్రో. I. 241); పంత్రెండు పంత్రెండు పటు మార్గణమ్ములు (భార. ద్రో. I. 205); మూఁడు మూఁడు మొనలుగు వాఁడి తూపులు (భార. ద్రో. IV. 294); ఇద్దఱిద్దఱు (భార. ద్రో. IV. 27); మూఁడు మూఁడు (భార. ద్రో. IV. 297); ఏడేసి యమ్ములు (భార. ద్రో. IV. 298), పదిపది తూపులన్ (భార. ద్రో. II. 68); తొమ్మిది తొమ్మిది వాలికయమ్ములన్ (భార. ద్రో. III. 207); (అకారాదు IV. ద్రో. IV. 211), మొద.-మహన్మహతీవాచక సంఖ్యాపదములను నిట్లు ద్విరుక్తిగ వాడవచ్చును: ఇద్దఱిద్దఱ (హరి. పూ. I. 79.) -ఇట్టి యెడల నన్వయ కాలమున సంఖ్యా వాచక పదము ద్విరుక్తము కాకయు దానిపై 'చేసి' అను క్త్వార్థక రూపము చేరుచుండెడిది: మూఁడుచేసి, పదిచేసి, మొద. నాలుగుచేసి పుట్లు (S. I. I. IV. 668). కాను రా నిట్టి సందర్భము లందు 'చేసి' 'ఏసి'గా మాఱినది: తొమ్మి దేసి (భార. భీ. II. 85); రెండ్రేసి అడ్డలు (S. I. I. V. 1167); మూఁడేసి (భార. V. II. 19; ద్రో. II. 30; శాం. V. 41); ఎన్మిదేసి (కళా. I. 110);

పదేసి (భార. ద్రో. III. 82); వేయేసిపాటి (భార. ద్రో. II. 202; శా. I. 234); వేయేసి (భార. శాం. I. 234); మొద. ద్విరుక్తమగు పదము మీఁదను 'ఏసి' చేరుటగలదు: నూఱు నూఱేసి (భార. ద్రో. II. 202); మొద.-ఇట్లే, మహన్మహతీబోధక సంఖ్యావాచకపదము మీఁదను 'ఏసి' చేరవచ్చును: నూర్వురేసి (భార. IV. 807); మొద.

పూరణార్థమున సమహద్బోధక సంఖ్యావాచక పదములపై 'అవు' అనుధాతువు తొలుతఁజేరుచుండెను. 'అవు' కు రూపాంతరమగు 'అగు' ధాతువును దరువాతి కవులీ సందర్భమున వాడుచుండిరి. 'అవు' వ్యవహారమున 'ఓ' గా మాఱి గ్రంథములందు చేరినది. వైయాకరణులు 'అవ' అనునది పూరణార్థమునఁ జేరు నందురు. 'అవ' తోడిరూపములుముద్రిత ప్రతులయందు గానవచ్చుచున్నవి, కాని, 'అవ' లోని 'వ' యతి స్థానమున నెచ్చటను గానరాదు. వ్యవహారమున 'అవ' తోడిరూపములు లేవు. కావున, 'అవ' రూపములు కృతకము లయినట్లు తోచుచున్నది.

రెండవు నడవు (S. I. I. VI. 1118); రెండవునన్ను (భార. విరా. V. 386); రెండవుకాండను (మను. IV. 46); రెండవుమాఱు (భాగ. I. 63); రెండవుకైలాసము (కాశీ. III. 200); ఆయంబునందు నాలవుభాగమొండె మూఁడవుభాగముండె నం దర్ధమొండె (భార. సభా. I. 46); మూఁడవు నీయండము (కాశీ. VI. 23); మూఁడవుకంట (కవిసం. I. 44); నాలవు దినంబు పతిమృతికాలంబు (భార. అర. IV. 199); నాలవుపాలు (S. I. I. IV. 1029); నాలవువెంటన్ (భాస్క. యు. 773); ఆఱవు(పాలిసమానము) (భార. అను. V. 34); ఎనిమిదవుసారి వినినన్ (హరి. ఉ. X. 304); పదునొకండవది (వరాహ. I. 84); పదునొకండవు చక్రపాణి, పండ్రెండవుశూలి, పదుమ్నూఁడవు సూర్యుఁడనఁగ (భోజరా. V. 244); కి.ట్టక పద్నాల్గవునేఁట (చంద్రభా. III. 14); పదాఱవుపాలు (భార. అర. VI. 63); పదునెనిమిదియాఱవు దినము (కాశీ. VI. 68); ముప్పదియాఱవునేఁడు (భార. శూ. I. 22); మొద.

రెండోమేళం (S. I. I. IV. 702); రెండ్డో, రొండ్డో, మూండో, నాలుగో (S. I. I. IV. 711); రెండో, మూండో (S. I. I. IV. 810); నాలుగోభాగం (S. I. I. IV. 710); నాల్గోభాగము (S. I. I. IV. 699); క. చెలువకు రెండో, కలయికయందును (కామకళానిధి II.); క. రాఁడోయని తలపోయఁగ, మూఁడోజామయ్యె (నిరం. II. 102); సీ. అంటంగఁ గడలెల్ల నాఱురేఖలుగీసి క్రిందిపందొమ్మిదో ఛందమునను (అప్పక. IV. చక్రబం

ధము); గీ. తప్ప కిరువదియెనిమిదో ద్వాపరాంత, మందు (వేం. శ్వ. మా. 102); మొద.

'ఇరుసెవి యెఱుఁగకుండ = రెండో చెవి' (కాశీ. ఉ. హరి. V. 167) అను ప్రయోగమున 'రెండవు' అనుటకు 'ఇరు' అని వాడఁబడినది.

పదికిపైఁబడిన సంఖ్యావాచకపదముల మహన్మహతీ రూపములు.

11. పదియొకరు (భాగ. IV. 749); పదునొక్కరు, పదునొక్కండ్రు, పదకొండుగురు, పదకొండుమంది;- 12. (ఇను లొక్కపెట్ట పన్నిద్దఱు వైడమ (వాసిష్ఠరా. IV. 86); పన్నిద్దఱు ప్రమోదభాజులైరి (కాశీ. VI. 84); పన్నిద్దఱు (భార. ఆర. VI. 155, 233; భీ. III. 378; III. 120; భాగ. IV. 6); పన్నిరువురు (భార. భీ. III. 134; అను. II. 255; నిర్వ. I. 28); పండ్రెండుగురు, పండ్రె (-న్నె)ండుమంది;-13; పదుముప్వురు గండండను ధార నిలిపె (S. I. I. VI. 628); పదుముప్వురు (భాగ.IV.28; నిర్వ.I.28);-14; పదునలువురు (భార. భీ. II. 236); పదునలుగురు,పధ్నాలుగుమంది;-ఈరేడ్వురు (భాగ. II. 31);-15; పదేవురుదొరలు (వరాహ. V. 21); పదియేవు(-గు)రు; పదునేవు(గు)రు, పదిహేనుగురు, పదహైదుగురు, పదిహేనుమంది, పదహైదుమంది; 16. పదార్వురు (భార. అశ్వ. IV. 179); పదునార్వురు, పదహారుగురు, పదహారుమంది;-17. పదునేర్వురు, పదియేడ్వురు, పదేడ్వురు, పదయే(హే)డుమంది;- 18. పదునెనమండ్రిట మోచువారలు (అము. V. 35), పదునెనమండుగురు, పదియెనమండ్రు (-ండుగురు); పద్ధె (-ఝ్జె)నిమిదిమంది;- 19. పందొమ్మండ్రు; పందొమ్మండుగురు. పందొమ్మిదిమంది;-20. ఇరువండ్రు; ఇరువదినాలుగువేలు మున్నూటయిరువండ్రు (భార. స్త్రీ. II. 167); ఇరువదిగురు (?), ఇరవైమంది; 12. ఇరువ (-ర్వది)యొక్కరు (-ండ్రు?); ఇరవైయొక్కమంది-- 22. ఇరువదియిద్దఱు (-యిరువురు?); ఇరవైయిద్దఱు;- 23. ఇరువదిముప్వ(-గ్గు)రు; ఇరవైముగ్గురు;- 24. ఇరువదినలువురు; ఇరువైనలుగురు (S. I. I. V. 874); ఇరవైనలుగురు;- ఇరవైనాలుగుమంది 25. ఇరువది యేవురు (భార. ద్రో. III. 277); ఇరవైయైదుగురు, ఇరవైయైదుమంది;- 30. ముప్పండ్రుదాసులన్ (భార. సభా. II. 121);- 32.ముప్పదిద్దఱు (ఉ. రా. పు. 109);- 40. నలువండ్రు; నలువదిగురు (దశావ. పు. 163);- 50. ఏఁబండ్రు (భాస్క. బాల. 208);- 60. అఱువండ్రు; 70. డెబ్బండ్రు 80. ఎనుబండ్రు; 90. తొంబండ్రు (భాగ. V. I. 64);- 100. నూర్వురు (భార. కర్ణ. III. 149; భాస్క. యు. 1458); సానిమున్నూఱ్వురు (S. I. I. V. 160); పాటలగంధులు పదినూఱువురును (నవనాథోపాఖ్యా. IV, 112); 1000 వేవురు (భాస్క. యు. 1458;

భార. ద్రో. I. 96); పదివేవురందొకఁడు (భార. ఆర.V. 127); ఇరువదివేవురు (భార. ద్రో. II. 209); తెలికివేగురు (S. I. I. VI. 774); మొద.

మహన్మహత్యర్థక సంఖ్యావాచకపదములలో i. ఇరువురు, మువ్వురు, నలువురు, మొదలగు 'వు'తోడిరూపములు ప్రాచీనములు; ఇరుగురు, ముగ్గురు, నలుగురు, మొదలగు 'గు'తోడి రూపము లర్వాచీనములు; ii. ఎనమండ్రు. తొమ్మండ్రు, ప్రాచీనములు; ఎనమండుగురు, తొమ్మండుగురు, అర్వాచీనములు; iii. ఇరువండ్రు; ముప్పండ్రు, మొదలగు 'ండ్రు' తోడిరూపములు ప్రాచీనములు; ఇరువదిగురు, మొదలగున వర్వాచీనములు. iv. పదికిఁబైఁబడిన సమస్తపదములగు సంఖ్యావాచకపదముల మహన్మహతీ రూపములలోఁ దుదినున్న దానికి మాత్రము మహన్మహతీ రూపము కలుగును; తత్పూర్వ సంఖ్యావాచక పదములన్నియు మహతీతరా మహద్వాచక రూపములతోడనే యుండును: ఉదా. పదుమువ్వురు, పదియేవురు, ఇరువదినల్వురు, ముప్పది యిద్దఱు, తొంబదితొమ్మండ్రు; మున్నూర్వురు; నూటయిరువది యేవురు; ఎనమన్నూట ముప్పదియార్వురు; పదివేలుం దొమ్మన్నూట తొంబది తొమ్మండ్రు; మొద. v. 'మంది' అను జనసమూహవాచకపద ముత్తరపద మైనప్పుడు తత్పూర్వ సంఖ్యావాచకపదము మహతీత రామహద్వాచక రూపముననే యుండును: ఎనిమిదిమంది; నూఱుమంది, వేయిమంది; మొద.- vi. ఒకప్పుడు సంఖ్యావాచకపదము మహన్మహత్యర్థక విశేష్యములకు విశేషణమగునప్పుడు మహతీత రామహద్వాచక రూపముననేయుండును: అతిపుణ్యులెనిమిదివేలు, యతులుపదివేలు, పరిచారకులు నూఱువేలు (భార. ఆర. V. 306); వేయర్కులు (భాగ. VIII. 160); మున్నూఱుశిష్యులు (భీమ. II. 126); లక్షలు (రాక్షసులు) (భాస్క. యు. 1458); మేముగోటివచ్చెదము, అసురు లఱువదివేలు (భార.ఆర. IV); అబ్జనాభులు నూఱునైఁదుపదులు (కాశీ. VI). మూఁడర్బుదములు ... విజయధౌరేయులు వీరభటులు (జైమి. భా. V.)

"సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగానగు: అన్నిగుఱ్ఱములకు, అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములన్నిటికి; గుఱ్ఱములకన్నింటికి; సాహిణులు మువ్వురు; రెండుగుఱ్ఱములకు, రెండిటికిగుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు రెండింటికి, గుఱ్ఱములకు రెండింటికి, సాహిణులు నలువురు; లక్షగుఱ్ఱములకు, లక్షకు గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు లక్షకు, గుఱ్ఱములకు లక్షకు, రవుతులు లక్ష." చిన్నయసూరి. "సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము i.ఏకాంతంబయి యమహద్విశేష్యకమయ్యు, ii. తదంశాంతంబయి మహదమహ ద్విశేష్యకమయ్యు,

(అ) సమస్తంబు (ఆ) వ్యస్తంబు నగుచో విశేష్యంబు క్రమంబుగ నుత్తర పదంబునేకవచనాంతంబును, పూర్వపదంబు బహువచనాంతంబు నగు. -తదంశము=ఆయొకటియొక్క భాగము, అనఁగాఁ బాతికలోనగునది;—ఉ. డెబ్బది యొక్కరథము; రథములు డెబ్బదియొక్కటి; రెండున్నరమానిసి; మానునులు రెండున్నర; రెండున్నరరూపాయి, రూపాయలు రెండున్నర; మొద." (ప్రౌఢ వ్యాకరణము.)

"అయ్యాది యేకాంతంబు మహద్విశేష్యకంబు సమస్తంబుకాదు. వ్యస్తంబగుచో బహువచనాంతంబ యగు. పదునొక్కండ్రు రుద్రులు." (ప్రౌఢవ్యాకరణము).

ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁ డిట్లు సూత్రించినను 'డెబ్బదియొక్కరథములు' వంటిప్రయోగములును గలవు. వాని సామ్యమునను వ్యవహారము ననుసరించియు 'రెండున్నర రూపాయలు' అనియు ననవచ్చును.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

విశేషణములు

విశేషముల యర్థవ్యాప్తి కవధిని గల్పించునట్టియు, వ్యక్తివాచకపదము ల గుణాదులను వర్ణించునట్టియు, జాతివాచకపదములు తెలుపు వస్తువుల ధర్మమును నిరూపించునట్టియు పదములు విశేషణము లనఁబడును. పెద్దకొండ, నల్లగుఱ్ఱము, జాలిగుండె, బరువుతాయి, మొదటిమంత్రి, నాయిల్లు, మొదలయిన వానిలో పెద్ద, నల్ల, జాలి, బరువు, మొదటి, నా, అనుపదములు వానితోఁజేరిన కొండ, గుఱ్ఱము, గుండె, తాయి, మంత్రి, ఇల్లు, అను జాతివాచకపదములచేఁ దెలుపఁబడు వ్యక్తులెన్నో యుండఁగా వానిలోనికొన్నిటిని మాత్రము దెలుపుచు విశేషణత్వమును బొందుచున్నవి. రావణవైరి రాముఁడు మమ్ము రక్షించును', 'పతివ్రతసీత భర్తతో నడవులకుఁబోయెను' అను నప్పుడు 'రావణవైరి, పతివ్రత' అనుపదములు 'రాముఁడు, సీత' అను వ్యక్తుల గుణాదికము వర్ణించుచు విశేషణము లగుచున్నవి. మూఁగపశువులు, నల్లకాకి, చల్లనిమంచు, మొదలగువానియందు మూఁగ, నల్ల, చల్లని, అను పదములు తత్తజ్జాతుల ప్రధాన లక్షణములను దెలుపుచు విశేషణము లగుచున్నవి.

విశేష్యముల యర్థవ్యాప్తి నేవిధముగనైన సంకుచితముచేయు నేపదమయినను విశేషణమే యగును. కావున, పదములకు సంబంధషష్ఠియందుగలుగు రూపములును (రామునిబాణము, తాతమాట, ఏటినీరు, మా మనవి) 'నిర్దేశార్థక సర్వనామ విశేషణములును (ఆ, ఈ, ఏ), సంఖ్యావాచకవిశేషణములును (రెండుపుస్తకములు, రెండున్నర రూపాయలు, అర్ధసంవత్సరము, మొదటియేఁడు) విశేషణములే యగును. ఇట్లే చేయుచున్నపని, చెప్పినమాట, వ్రాయునాతఁడు, మొదలగు ధాతుజరూపములును విశేషణము లగును. కాని, వీనినిగూర్చి విభక్తి, సర్వనామ, సంఖ్యావాచక, క్రియాప్రకరణములందు తెలుపఁబడియుండుటచేత నిచట గుణవాచకవిశేషణములనుగూర్చి మాత్రము తెలుపఁబడును. గుణవాచకవిశేషణములు కాల, స్థాన, ఆకార, వర్ణ, దశా, గుణాది భేదములచే వివిధములుగా నుండును; ఉదా. కాలము; క్రొత్త, ప్రాఁత, మొద; స్థానము: ఎత్తు, లోఁతు, దాపలి, వలపలి, మొద; ఆకారము: గుండ్రని, చౌకపు, వంకర, మొద.; వర్ణము: తెల్ల, నల్ల, ఎఱ్ఱ, మొద; దశ: పేద, గొప్ప, మోటు, మొద.; గుణము: మంచి, చెడ్డ, మొద.

విశేషణములను (i) విశేష్యములకుఁ బూర్వమందు గాని (ii) క్రియాస్థానమున వానికిఁ బరమందుగాని చేర్పనచ్చును. విశేష్యములకుఁ బూర్వ

మందు చేరునపు డవి విశేష్య విశేషణము లనఁబడును: మంచినీరు, ఎఱ్ఱబట్ట, కమ్మతెమ్మెర; మొద. వానికిఁ బరిమందు చేరునపుడు విధేయవిశేషణము లనఁ బడును: రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు; సత్యము సర్వశ్రేయము; అతని పుత్త్రులలో నితఁడు పెద్ద; ఈ చీర తెల్ల; మొద. విధేయ విశేషణములకు 'అయియున్నాఁడు (-రు,-వు,- ను,- ము), ఉన్నది (-వి)' మొదలగు క్రియా రూపములను జేర్చి యర్థమును సంపూర్ణము చేసికొనవలెను.

సంస్కృతమునందలి విశేషణములకును ద్రావిడభాషయందలి విశేషణములకును నొక ముఖ్యభేద మున్నది. సంస్కృతమున విశేష్యముల లింగ, విభక్తి, వచనముల ననుసరించి విశేషణముల లింగ, విభక్తి, వచనములును మారుచుండును; అనఁగా విశేష్యము లే లింగ, విభక్తి, వచనముల యందుండునో వాని విశేషణములును నా లింగ, విభక్తి, వచనముల యందుండవలెను. ఉదా. మధురః ఇక్షుః, మధురం పయః, మధురా వాక్, మధురేణ ఇక్షుణా, మధురేణ పయసా, మధురయా వాచా; మధురైః ఇక్షుభిః, మధురైః పయోభిః, మధురాభిః వాగ్భిః, మొ. ద్రావిడభాషలయందు [illegible] విశేష్యముల ననుసరించి విశేషణముల రూపములు మాఱ [illegible]. [illegible] (-ను, [illegible], -లను, -లని), [illegible]; [illegible] (-లను, -లను); [illegible] (-లు, [illegible], [illegible]); మొ. ఈ భేదమునుబట్టి కాల్డువెల్లు ద్రావిడభాషలయందు [illegible] విశేషణములు విశేష్యముల [illegible] తెలిపియున్నాఁడు. సంస్కృతమున [illegible] విశేష్యముల ననుసరించి మాఱుట [illegible] సంస్కృతమున [illegible] యున్నది. [illegible] విశేషణములను ద్రావిడభాషలయందు [illegible] యున్నది. [illegible] విశేష్యముల ననుసరించి [illegible] విశేషణములు [illegible] మారుచుండును. విశేష్యము [illegible] విశేషణములును లింగము [illegible] మారుచుండును. విశేషణములు [illegible] విశేషణములుగను [illegible] చక్కగనవుడు [illegible] విశేషణములు [illegible] మారుచుండును. [illegible] ముల ననుసరించి [illegible] విభక్తి [illegible] యములు [illegible] చుండును. [illegible] విశేష్యము విభక్తి ననుసరించి విశేష ణాభిరాముఁడు రాముఁడు; [illegible] విశేష్యము [illegible] సుగుణాభిరాముని రాము నిని విభక్తియు మారుచుండును [illegible]. [illegible] విశేష్యము విభక్తి మారినను [illegible] నకు సమస్తము; మొ. [illegible] విశేష్యము [illegible] ప్రదాయము: [illegible] ముగ విశేషణము [illegible] [illegible] [illegible] విశేష్యము [illegible] ణాభిరాముఁడు రామునకు [illegible]; మొ. విశేష్యము [illegible] [illegible] ముగునప్పుడు వాని తర్వాత విశేషణము దాని స్త్రీలింగ రూపమునకు [illegible] ముగ నే యుండును: [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] వాని [illegible] [illegible] లింగరూపములు [illegible] [illegible] [illegible]

చున్నారు. ఇట్టి ప్రయోగములు నేటి కవుల గ్రంథములందును గానవచ్చు చున్నవి: ఆమె నిరతాన్న ప్రదాత (-'ప్రదాత్రి' అనుటకు). మహాలీతరా మహాద్వాచక పదముల విశేషణములు సాధారణముగ క్లీబతుల్యములుగనే యుండును. ఈ శాఖ దీర్ఘము ('దీర్ఘ' అని యనరు). ఈ నది జలపూర్ణము (సంస్కృతము ననుసరించి 'జలపూర్ణ' యనియు ననవచ్చును). ఇట్టి ప్రయోగముల సాధుత్వాసాధుత్వములను వ్యవహారము ననుసరించియే తెలిసికొనవలెను. సంస్కృత సంప్రదాయము నెల్లయెడల ననుసంధించుట కొన్నియెడల హాస్యాస్పదమగును. తత్సమ విశేషణములు వచనవిషయమున విశేష్యముల వచనమునే కలిగియుండును: ఈ నదులు జలపూర్ణములు; ఆశాఖలు దీర్ఘములు; దేవతలు దయాపూర్ణులు; మొద. ఈ విషయమున బాల ప్రౌఢ వ్యాకరణములందుగల సూత్రము లీక్రింద చూపబడినవి: 'స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబులయు, సుపర్ణాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగానగు' నని చిన్నయసూరి చెప్పెను: ఉదా. మాటలు పెక్కేల, మాటలు పెక్కులేల; [illegible] సంతోషంబయ్యె; ఇష్టమగు పదార్థములు; ఇష్టములగు పదార్థములు. 'ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ విభాషనగు'— చిన్నయసూరి. 'కొన్నియెడల విశేషణంబుల ద్వితీయాదులకును బ్రథమయగునని'— ప్రౌఢవ్యాకరణము. ఒక్కచో ద్వితీయాంత విధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమ యగును: ఉదా. ఎవనికి ...బుద్ధిహీనుండుగాఁ జేకొనవాఁడు (భా. అర. VII.); ఎవ్వఁడు [illegible] బిలముక్రిందికిం [illegible] పోల నొప్పుచుండును. ధరణీశా వానివెంట బ్రాహ్మణకులంగాఁ (భా. అర. II.); మొద.—ప్రౌఢవ్యాకరణము. "ఒక్కచో సమాసాంతర్గత విశేష్యంబులకగు విశేషణంబుల షష్ఠికి బ్రథమ యగునని;—ఉదా. పార్థివప్రాగ్రహరుండు ధర్మమునకు నిల్పె (భా. అర. VI.); మొద.—ప్రౌఢవ్యాకరణము. "కొన్నియెడల విధేయ విశేషణ మొండె బహువచనాంతంబయి విశేష్యంబుల కొకటికిఁ బ్రయోగ్యంబగు: ఇది దక్షిణాపథంబునకీయియు విద్యాపురమునకు కోసల కొండవి యుద్ధభూమికి దారులు .." ప్రౌఢవ్యాకరణము. "ధర్మిధర్మవ్యవహితంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమయగు; 'అగు' మొదలగునవి ధర్మిధర్మకములు: విద్యాశాలియగు పురుషుని సకలజనులు నమస్కరింతురు; ధనవదాఢ్యులగు మహాత్ములకు శ్రేయంబు గలుగును; అతిమానుష మత్యద్భుత మతిమనోజ్ఞమయిన దేవాస్త్రసంస్మృతి." "ధర్మ్యర్థకంబు సన్నిహిత విశేషణంబునకును దాని ముందు విశేషణంబులకును పదంబును బహుళంబుగా నప్రయుక్తంబగు: అతులుండయు యప్రమేయుండౌ హరినిగొలుతు." "అయు పదానుప్రయోగంబులేనిచో దుదివిశేషణం

బనకేని, విశేషణంబు లన్నింటికిని మీఁద సముచ్చయార్థంబు విభాషం బ్రయోగింపంబడు; అద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగు హరినిగొలుతు; అద్యుఁడు ప్రమేయుఁడునగు హరినిగొలుతు; అద్యుఁ డప్రమేయుండగుహరినిగొలుతు" 'ధాతుజ విశేషణ వ్యవధానంబున విశేషణంబు లన్నింటి కయి పదం బను ప్రయుక్తంబగు; అద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యొసంగెడు దేవుని నభినుతింతు. "— చిన్నయసూరి.

ఆచ్ఛిక విశేషణములు.

తక్కిన ద్రావిడభాషలయందు వలెనే తెనుఁగునఁ గూడ సాధారణ ముగ విశేష్యములకును విశేషణములకును రూపమున నెట్టి భేదము నుండదు. విశేష్యములనే విశేషణములుగ నుపయోగింపవచ్చును: ఉదా. మంచిమాట (విశేషణము), మంచి చెడ్డలు (విశేష్యము); నల్లచీర; చీర నాలంబునందు నల్ల మొక్కటిసేసి (భార. అది. IV.); తెల్లగోడుగు, ఇంటికి తెల్లవారినాను; మొద. కాని, యొక్కప్పుడు విశేష్యరూపములపై 'ఇ' ప్రత్యయము చేర్చుటవలనఁ గొన్ని విశే షణము లేర్పడును. ఈ క్రిందఁ గొన్ని విశేషణ రూపములకు ప్రయోగములు చూపఁబడుచున్నవి.

i. అకారాంతములు.

కలంత గాలను (భాగ. అను. V. 192); [illegible] (హ. హరి. I. 21); అపద్దలు (మను. II. 7); ఇల్లసి పొమ్ములు (భార. అర. IV. 294); ఈ దుర్వ్యసనము [illegible] (భార. ఉ. III. 375); ఎంతాయువు (భార. అను. II. 352); ఎంతెంత మేలు సేసిన [illegible] పలము [illegible] సమ కూరుకే (భార. అను. V. 82); ఎఱనిరి (భార. ద్రో. II. 127); ఎఱమం టలు (భార. భీ. III. 117); మేమల [illegible] (భార. శల్య. II. 266); ఎఱ్ఱంజెఱువు (S. I. I. IV. 106); ఎఱ్ఱ [illegible] (భార. ఆ. II. 132, III. 178); ఎలకత్తిగుజ్జువేల్పు (హరి. ఉ. X. 243); ఎలగేలు (భార. శాంతి. III. 332); ఎలనవ్వు (భార. భీ. III. 129; అను. II 19); ఎలమ్రాకులు (భార. శాంతి. III. 6); ఎలపచ్చికలు (హరి. పూ. IX. 72); ఎలమామిడికి (భార. కర్ణ. II. 250); కడనాల్క (భాగ. VI. 320); కవలుగదిరిన కటికవవ్వ (భార. ద్రో. II. 276); కలపనగంప (హరి. పూ. V. 98); కలువపూవన్నియ చెలువు (రాజ గో. శత. 18); క్రొత్తతావి (భార. విరా. II. 286); క్రొత్త (భార. పూ. I. 100); క్రొన్నెల (భాగ. VIII. 267); కినవాలిక (శకుం. పరి. II. ప్రు. 46); కొలనలు = నెలవంక (హరి. పూ. V. 148); కంతిలులు (భాగ. VI. 190); కెంతయకు (భార. ఉ. IV. 333); [illegible] (భార. [illegible] 186);

కెంపు (భార. ద్రో. V. 384; కర్ణ. II. 255; శల్య. I. 164); దొడ్డ (భార. ద్రో. I. 358); దొడ్డ నారసము (భార. భీ. III. 19, 126; ద్రో. III. 63); దొడ్డమహిమ (భాగ. I. 240), నడగొండ (భాగ. VI. 361); నడదీవ (హర వి. III. 69); నిగన్నిగప్రభలు (రాజగో. శత. 18); నున్నకొంగు (భాస్క. అర. II. 87); నెఱిగిన్క (భార. ఉ. I. 247); నెఱిసంగడము (భార. భీ. III. 349); నెఱసందురుఁడు (భార. అను. I. 50); నెత్తమ్మి (భార. విరా. II. 286); నెత్తావి (భార. విరా. II. 288); పఱిమెయిల్ (భార. విరా. I. 294); పఱిమెయిఱులు (భార. విరా. IV. 86); పలుచ (భార. భీ. III. 162); పల్లి పాంద్రుకల్ (భాస్క. యు. 2029); పిన్నకొడుకు (భాగ. VI. 62); పిన్న తమ్ముఁడు (భార. ద్రో. IV. 284); పిన్ననవ్వు (భార. ఉ. III. 52); పిన్న తమ్ములు (భార. శాం. II. 130); పిన్ననగవు (భార. ద్రో. II. 249); పిన్న నాఁడు (భార. కర్ణ. III. 75); పిన్నవాపని (భార. ద్రో. II. 147).

అఱవిం పడికేలు గట్టి (భార. ఆది. VI. 251; విరా. III. 12); పెడ చెవులను పెట్టి (భార. కర్ణ. III. 93); పెడబాఱిన్లు (హరి. ఉ. V. 37); ఇది యొక పెద్దగిట్టిమున (భార. విరా. IV. 245), పెద్దబ్రదుకు (భార. భీ. I. 193); పెద్దగాలము (భార. ద్రో. III. 188); పెద్దతల్లి (భార. ఆశ్ర. II. 54); పెఱయావి (భార. అశ్వ. II. 29); పెఱవనిత (భార. అను. V. 287); పెఱముత్తము (భార. ద్రో. III. 277); పెఱరథికులు (భార. ద్రో. II. 309); పేదమూకను (భార. శాం. I. 91, 117); పేదమాట (భార. అశ్వ. I. 88); పొల్లరొమిడిలు (భార. ఆ. IIV. 291); బోద నవకెంపుఁ దీవలు (భార. VII. 267); మక్కువ యిల్లాలు (భాగ. VI. 186); మిట్ట గ్రుడ్డులు (భాస్క. యు. 2029), ముప మూఁడమించు (భార.విరా. V. 169); మెత్త (భాగ. VI. 373); రాచకొమాళ్లు (రాధామా. III 38); లేటమొగము (భార. విరా. IV. 248); లేఁత పచ్చిక (భాగ. VIII. 39); వలకేలు (భార. అను. IV. 113); వలచెవి (భార. అను. IV. 116), వలుఁద గములు (భాగ. VIII. 45); వాలిక తూపులు (భార. విరా. II. 88); వాలిక దొడ్డనారసము (భార. ద్రో. I. 358); వాలిక నారసము (భార. ద్రో. IV. 120); వెడగూఁకు (భార. విరా. II. 192); బిఱ్ఱుపాఁదయముఖ్న (భార. కర్ణ. II. 228); వెల్లేనుఁగు (భార. భీ. మొద.

ii. ఇకారాంతములు.

[illegible] (భార. అను. I. 50); అలరి బ్రాహ్మణుఁడు (భాగ. [illegible] (భార. అను. I. 297); కట్టిఁడి బ్రహ్మ (భాగ. VI. VI. 48); కఱిందివని (భార. ద్రో. IV. 308).

కఱింది పన్నిదము (భార. అను. I. 190); కఱిందివిచారము (భార. విరా. I. 92); కఱింప మగలు (భాగ. ఉ. IV. 265); కోటికోటులు (విక్ర. చ. V. 180); గిరికీశము (భార. అను. IV. 121); చలిచీమలు (భార. III. 269); జగజెట్టి వైద్యులు (వరాహ. II. 65); తలితీపు తలంపులు (భాగ. VI. 519); తెలిగన్నులు (కాశీ. V. 144); పచ్చిగోడలు (భాగ. ఉ. IV. 116); పైచీర (భార. అను. II. 379); పైకలంకి (భాస్క. యు. 1645); పాడిచీకటి (భార. కల్యా. II. 326); ప్రాచి చల్లలు (పారి. పూ. V. 208); ప్రేముడిపలుకులు (భార. అను. I. 76); ప్రేలిడిమాటలు (భార. ద్రో. 370); పోడిమి రాయంచ (భార. విరా. IV. 26); మంచిమగంటు (భార. విరా. III. 152); మంచి బంటవు (భాగ. IV. 248); మంచి మనసు (భార. అను. IV. 5); మంచిద (భాగ. V. II. 26); మానిసిదాంకి (మను. V. 4); ఎమ్మెయి ఏనిదాంటను (భార. విరా. I. 65); ఎమ్మెయి కలికితనము (భార. విరా. II. 67); ఎమ్మెయి చరితము (భార. అను. III. 265); [illegible] (కాశీ. III. [illegible]); లాంటివారికి (భార. విరా. II. 177); లాంతియుల్లి (భార. విరా. II. 99); వాడిమాటలు (భార. శాం. III. 81); వీడికి ప్రా[illegible]లు (భాగ. IV. 172); [illegible] నుద్ది కతలు (కళా. I. 190); [illegible] మొలకి (వరాహ. IX. 153).

iii. ఉకారాంతములు.

అనుంగుందారె (భాగ. ఉ. IV. 413); అన్నా (భార. అను. I. 181); అపదుం గాడ్దెంగ (భార. విరా. IV. 26); అపముం[illegible] (భార. శాం. II. 413); అప్పుడెలుగు (భార. భీ. I. 47); ఇవ్వరు జొంపములు (భాగ. VIII. 39); ఉలాగర్భవు (భాగ. V. I. 271); ఉ[illegible]ద్రాల్లు (పారి. పూ. V. 143); ఎక్కుడుమదము (భార. ద్రో. III. 250); ఎక్కుడు వేడ్క (భార. అను. II. 177); [illegible] (ఉ. రా. పు. 128); కఱకు మానములు (భాగ. VI. 318); కారుమొగిలు (భార. భీ. III. 263); క్రాలు గన్నులు (కాశీ. VI. 209); కుఱుచవ్వు ఉడుగులు (భాగ. VIII. 184); కెంగేలు (భాగ. VIII. 274); కెందమ్మి (భాగ. VIII. 267); కొడుకు జాలు (భార. కర్ణ. III. 66); క్రించుపని (భార. స్త్రీ. II. 76); గండు గోయిల (భార. అను. I. 181); చాలుమానసులు (భార. భీ. I. 174; కల్యా. II. 26); చిఱుదోడలు (భార. అశ్వ. IV. 164); చిఱుగాలి (భార. అను. I. I. 181); చిఱునుగ్గు (భార. విరా. V. 85); చిఱునగవు (భార. విరా. V. 143), చిఱునుగ్గుసేయు (భార. ద్రో. I. 358), చాందుం గొడుపులు (పారి. పూ. V. 143); చెందొవ (భార. ద్రో. V. 275); కలువపూవన్నియ చెలువు [illegible]

(భార. ఉ. I. 290); తమ్ముఁగుత్తులు (భార. ద్రో. IV. 135; శల్య. I. 28); తీవు (భార. విరా. IV. 55); తరితీపు తలఁపులు (భాగ. VI. 519); తొలుపుట్టు (భార. అను. V. 89); తొలుబాము (భార. అను. V. 86); తొలుప్రాఁకు (భార. శాం. IV. 293); తొలుమాఁలు (భార. స్త్రీ. II. 180); తొలుతాఁకు (భార. కర్ణ. IV. 278); తొలుసుద్ద గొందుము రయంబున నాతనిన్ (భార. ఉ. IV. 208); తొలుమినుకు (పాండు. IV. భాస్క. యు. 390); నడుగలను (భార. భీ. II. 116; ద్రో. III. 168); నడువాన గాలంబు (భార. ద్రో. I. 281); నిండుగొలువు (భాగ. VI. 490); నిండుపున్న(పు?)ము (భాగ. VI. 260); నునుమ్రోఁత (భార. అను. I. 181); నునుఁదీవ (భార. అను. I. 50); నునుగావు (భార. విరా. II. 308); నునుఁగాంతి (భార. విరా. I. 294); నును సెలగోల (భార. విరా. I. 276); పులుగడుగంగఁబడ్డ నునుముత్యము (పాండు. III. 9); నునుగెంపు (భాగ. I. 285); నునుఁబోఁద నెయ్యంబు (భాగ. VIII. 267), నవ్వీఁగుఁజన్నుఁగవ (భార. విరా. I. 291); పరనువారు (కాశీ. IV. 64): పాడిల్లు (భార. ద్రో. II. 337); పిరాఁకలి (భాగ. IV. 910; శాం. III. 288); పెంపిలు (భార. స్త్రీ. II. 45; మా. I. 100); పెడవి (భార. ద్రో. II. 62; V. 321; శల్య. II. 6); పెరుక్కు (భార. కర్ణ. I. 37; ద్రో. IV. 57; V. 74); పెటుము (భార. కర్ణ. I. 9; అశ్వ. IV. 12); పెరెలుఁగు (భార. ద్రో. IV. 175); పెరల్లి రిపు ప్రతానము (భార. శల్య. I. 342); పెరెలమి (భార. అను. I. 158); పెనుమిఱ్ఱు (భార. విరా. II. 321); పెనుఁగుదుటన్ (భార. విరా. V. 401); పెనుఁదొనులు (భార. ఉ. VI. 366); పెనుగ్రద్దలు (భార. ద్రో. I. 132); పెనుఁజోఁటు (భార. ద్రో. IV. 110); పెనురొంపి (భార. శల్య I. 153); పెనుత్రేఁగు (భార. అను. I. 287); పెనుమంచు (భార. శా. II. 27); పెనుమంది (భాస్క. యు. 81); పెనునెత్తురులు (భాగ. VI. 373); పొనుఁగు ప్రజ (భార. అర. VI. 239); పోటుమగలు (భార. విరా. V. 89; ద్రో. III. 170); బడుగు (భార. అను. II. 402); బలుగాయలు గాచె (భార. విరా. II. 221); బలుడేగలు (భార. ద్రో. IV. 181); బలుతిర్పు (భార. ఉ. IV. 143); బలుద్రాటన్ (భార. విరా. I. 275); బలునారసంబు (భార. ద్రో. II. 94); బలుపుండులు (భార. అను. V. 103); బలువిలు (భార. ద్రో. IV. 29, 189); బలువిడిన్ (భార. ద్రో. IV, 54); బీతెంచ (భార. ఉ. IV. 116); మఱుమాటలు (భార. స్త్రీ. II. 76; శాం. I. 107); మాఱుమానిసి (భార. శల్య. II. 11); ముఱుఁబోవు (భార. విరా. IV. 253); మెఱుఁగు వాలారుఁదూపు (భార. శా. I. 195); మేలుచేయు (భార. కర్ణ. II. 107); వాలంపకాలువలు (భార. భీ. III. 284); వాలంపగ

పొత్తు (లోను+ఇ; భార. ఉ. III. 260); మానంబులోని యంద (భార. అను. VI. 161); వెలిచవులు (భార. శాం. IV. 304); వెలి (వెలు+ఇ) మావు (భార. ఉ. IV. 125); వెలిమిచ్చు (భార. కర్ణ. III. 271); వెలివెలి వస్తువులు (భార. శాం. I. 85); వెలివృత్తము (భార. ఉ. II. 260); మొద.

ix. ముపర్ణాంత పదముల తుది ముపర్ణమునకుఁ
బుంపులు కలిగిన రూపములు.

కొంచెపువారు (భార. ఉ. I. 14); కొంచెపునగవు (భార. శాం. II. 11); అవగాఢపుఁబొత్తు (భార. విరా. III. 32); చొక్కపు రక్కసి కులము (భాX. VII. 254); చొక్కపుఁ గొమకు (హరి. పూ. V. 280); తిరిసెంపుఁ బువ్వులు (భాస్క. యు. 1666); దెప్పరపుఁ జోటు (భార. భీ. I. 190); నవకంపుఁ దీవలు (భార. VIII. 267); నిద్దంపుఁ గెంజాయ మేను (భాస్క. యు. 796); పరుసంపు నడవడి (భార. ఉ. IV. 350); పొచ్చెపుమాటలు (హరి. పూ. II. 216); బలితంపు (భార. విరా. III. 55); బింకపు వానరులు (భాస్క. యు. 832); అడిబీరపుఁ దులువ (భార. ద్రో. IV. 184); బెట్టిదంపు విలు (భార. ద్రో. IV. 36); బెడిదంపు మాటలు (భార. భీ. I. 133); మవ్వంపుఁ దనులత (భార. విరా. II. 37); మాయపుఁ జోటి (భార. ద్రో. IV. 324); వెక్కసపు మద్యపానపు ... (భాX. VI. 136); నవ్వులఁగ్రయ్య (భార. సౌ. II. 17);-'గారాము' నకు 'గారాబు' విశేషణమగును: గారాబుపట్టి (భార. ద్రో. II. 289); గారాబు కొమకు (హరి. పూ. V. 211); ఒకప్పుడు ముపర్ణమునకు పుంపులు గలుగవు: అప్పాధంబు గలుగ వచనంబు (భార. విరా. II. 67); కావరమైన కీచకుఁడు (భార. విరా. II. 228); ప్రాయంబునాఁడు (భార. అను. V. 91); విన్నాణంబు తగులు (భార. ద్రో. IV. 262).

x. ఉదంతపదములకుఁ గలుగు వికారములు గల రూపములు.

కట్టలుక (భాX. VII. 59); కట్టాయితంబు (భార. ద్రో. III. 166); కట్టెదురు (భార. ద్రో. III. 179); కట్టెఱ్ఱ (భార. అశ్ర. II. 42); నిట్టూర్పు ములు (భాX. VI. 470); నిట్టూర్పు (భాX. IV. 77); మొద.

xi. హలంతపదములపై ఇత్తుచేరి యేర్పడిన రూపములు.

తుఱుఁగలి (-ల్+ఇ) మొఱుఁగులు (భార. విరా. I. 294); క్రొవ్వాఁడి (-వాల్ = * -వాన్ = * వాణ్డ్+ఇ) దొడ్డనారసంబు (భార. భీ. III. 126); పిన్నటి (* = పిన్నల్ = * పిన్నట్+ఇ) నవ్వు (భార. ద్రో. IV. 72); చెన్నటి (= * చెన్నల్ = * చెన్నట్+ఇ) పల్కులు (భార. కర్ణ. I. 125); వాఁడి (భాX. VI. 324); మేటిమగలు (= మేల్ = * మేట్+ఇ, భార. విరా. III.

168); మేటిపుణ్యము (సర్వ. మా. I. 89); మేటి విలుకానిన్ (భార. ద్రో. III. 78); నీ బోఁటి (పోల్ = * పోన్ = పోణ్ట్+ఇ) యీ కుసుక శ్రేణి (భాగ. II. 656); నను బోఁటి బాలస్వభావునకు (భార. విరా. I. 19); రాధేయు బోఁటి తులువలు (భార. ఉ. I. 86); అటువంటి (ప్రాకృతము. వల్ = *వన్ = *వణ్ట్ + ఇ; ౩ం. రఘు. శత. 5); నావంటి విమూఢ మానసులు (భాగ. IV. 801); ఇటువంటి (భాగ. VII. 383); నీవంటి (భార. శాం. II. 328).

xii. అందు, ఇందు, ఎందు, లపై 'ఉల' చేరినరూపములు.

అన్దుల తామ్రశాసనాలు (S. I. I. IV. 279); ఇందుల సంకీర్తన భావ (S. I. I. IV. 280); ఇన్దులస్థానపతులు (S. I. I. IV. 722); ఇందుల మానులు (S. I. I. 994); ఇందుల పహెండికంట (S. I. I. IV. 1019); అందుల యిందుల విలుకాండ్రు (భార. ఉ. IV. 229); అందుల పరాకు (పాండు. IV. 49); మొద.

xiii. ఆ, ఏ, లపై నిత్తు చేరుట.

ఆయ్యాయి (హరి. పూ. V. 209);—ఇట్లే, ఆయాయి, అయ్యై, ఆయై; ఎయ్యేయి, ఎయ్యై; మొద.

xiv. ధాతువుపై నిత్తు చేరుట.

తని (* తను+ఇ) పండ్లు (భార. అను. I. 181); మిక్కిలినోము (భార. ద్రో. V. 382); మిక్కిలి తీర్థములు (భాగ. I. 301); లెక్కకు మిక్కిలి చుక్కలు (భాగ. VIII. 209); చిన్నారి పొన్నారి చెమట (వరాహ. VI. 52); వట్టి (వట్టు+ఇ) యుడివి (భార. ద్రో. V. 60); మొద.

viv. పరిమాణార్థకమగు 'ఎడు' వర్ణకము చేరిన రూపములు.

తూమెడువడ్లు (భార. అర. VI. 116); కుంచెడు (భార. అను. V. 211); మొద.

'వేఁడు' పై 'ఏ' చేరి 'వేఁడే' అని యగును (ఉ. హరి. I. 165);—ఈ 'ఏ' కారము క్రియాజన్య విశేషణములందు కాన్పించు 'ఏ' కారమే (చెప్పే, చేసే, మొద.) దై యుండును.

'ఏమ్' అను ప్రశ్నార్థ కావ్యయముపై నిత్తుచేరి 'ఏమి' యను సర్వ నామమును విశేషణమును గలుగును: ఏమి వాహనంబు నెక్కెకి (భార. మా. I. 31); ఏమి పెట్టకుం బెరుగుకు నోర్తు (భార. ద్రో. III. 199); మొద.

అ తెఱంగున రేఖ (భార. విరా. V. 67); విశఖపట్టనమున కోమటి (S. I. I. IV.) మొదలగు వానియందు 'న' వర్ణముచేరి యాయా పదములకు

విశేషణత్వమును గల్పించుచున్నది. ఇట్టివానియందలి 'న' వర్ణమున నత్వము విశేషణమును గల్పించునదని చెప్పవలెను. ఈ యత్వము సంబంధార్థక షష్ఠి యందు తెనుఁగున బహువచనమునందును (రాముల, మొద.) కన్నడమున నేక బహువచనము లందును గానవచ్చుచున్నది. పైఁ జూపిన ప్రయోగము లలో విశేషణములందు గానవచ్చు నిత్వమును సంబంధార్థక షష్ఠియందు తెనుఁ గున నేకవచనమునఁ జేరునదే (రాముని, ఊరి, నీటి, మొద.) ఈ యకారే కారములే ధాతుజ విశేషణములందును గానవచ్చుచున్నవి: తెనుఁగు: చేయు చున్న, చేసిన; కన్నడము: మాడిద, మాడిల్పట్ట; తెనుఁగు: చేయని; కన్న డము: మాడద; మొద.

తెనుఁగున విశేషణముల తర, తమ భావము.

సంస్కృతమున ఒకదానికంటె మఱియొకటి యొక్కువ, అన్నిటి కంటె నొకటి యొక్కువ, అను భావములు విశేషణపదములపై (i) తర; ఈయస్; (ii) తమ; ఇష, అను ప్రత్యయములను జేర్చుటవలనఁ గలుగును. ఈ ప్రత్యయములను తెనుఁగు విశేషణములపైఁ జేర్చుట లేదుగాని, వీని లోని - తర ప్రత్యయము సంస్కృతపు పోలికలమువలనఁ గొన్ని యాంధ్రిక విశేషణములపైఁ గానవచ్చుచున్నది: చొక్కటమైన వేల్పుఁజక్క పొడిచె (చంద్రభా); బాలముద్దుం దెలిమావు లంగజాని తూపులఁబోలె మెత్తంబులు (విజ. I.); మొద. 'తరము' అను ప్రత్యయము తెనుఁగునఁ బ్రత్యేకపదముగఁ గూడ వ్యవహరింపఁబడుచున్నది: నీయందు వారియందుం, జేయంగల మానముల విశేషంబులఁ జిత్తాయత్తంబుగఁ జెప్పుము, నీ యొక్కఁగనియెవియు లేవు నిక్కపుఁ దరముల్ (భార. ఉద్యో. IV. 218) = ఎక్కువ తక్కువలు; నరపుంగవులు గాని, నరపుంగవులుగాని తా మిన్న వాహిన్న ధర్మనిశ్చితులై (వసు. I.) = ఎక్కువ తక్కువలు విచారింపఁగా; అత్తఱిఁ జేటకాంద్రయయునాంబు తరంగ పరంపరాకృతిన్, ముత్తెమైన సూక్ష్మసముత్కర్షము గని (వసు. IV.) = పెద్దవి, అంతకంటెఁ బెద్దవి, అన్నిటికంటెఁ బెద్దవియగు మూఁడు తెనుఁగుల వందులను;—వీరారు మధ్యసభలకీర్తిం దరము గారు (శ. హరి. IV.)= ఎక్కువవారు; తరము సొదానునీదాను ధామమునకుఁ గరము పొలుపొందు దీని యంగముల కాంతి (నైష. III.); దీనికిఁ బూర్వమందున్న 'సాటి, సాటి' అను పదములను బట్టి శ. ర. కారుఁడు 'తరము' నకు 'సమానము' అని యర్థము చెప్పెను. కాని, యిందును 'ఎక్కువ' యనియే యర్థము చెప్పఁగా నగును. [illegible] వ్యవహారమున 'ఇది మనతరముగా దున్నది' = ఎక్కువ [illegible] [illegible] మొదలగు వాడుక యున్నది. 'తరము' [illegible]'

నలినదళేక్షణ రామా!' (రామదాసు కీర్తన); ఇట్లు చేయుట నీ యబ్బతరము కాదు; పెట్టెలు చేయుట కీకట్టె తరముకాదు. 'తరము' నకు తద్భవరూపము 'తలము': తలమే బ్రహ్మకునైన నిన్నుగనుమహత్త్వం బెన్న (మను. II).

ప్రాకృతమున - తర ప్రత్యయమునందలి 'త' వర్ణము పదమధ్యమునఁ బడి 'అ', 'య' లుగా మాఱును: ఉదా. తీక్ష్ణతర = మహా. తిక్ఖ అర; దృఢతర = జై. మహా. దఢయర; భూయస్ (తర) = భుజ్జయరో (ఆయారంగ సుత్త 2, 3, 1, 18); మొద. కొన్ని యాదృచ్ఛిక విశేషణములందలి '-అరము, -అలము,-ఆరము, - ఆలము' అను ప్రత్యయములు సంస్కృత '-తర' ప్రత్యయమునుండి పుట్టియుండవచ్చును గాని, వాని '-త'రార్థము తెనుఁగున విస్మృతమై యున్నది: ఉదా. ఇంటరము = ఎక్కువ యిఱుకు; ఎచ్చరము=మిక్కిలి హెచ్చు; ఎత్తరము = మిక్కిలి యెత్తు; తీంట్ర (-ంద్ర) ము = తీక్ష్ణతరము; వేంద్రము = మిక్కిల వేఁడి; పెడసరము = మిక్కిలి పెడుసు;—ఉమ్మల (-ర) ము = ఉష్ణతరము; నిట్టలము = మిక్కిలి నిడుపు; ఓయారము = ఓజస్తరము; మిటారము = మిష్టతరము; మొదలయినవి.

'-తమ' ప్రత్యయము జాడ తెనుఁగునఁ గానరాకున్నది.

సంస్కృతమందలి '-ఈయస్,' '-ఇష్ఠ' ప్రత్యయము లంతమందుగల పదములనుండి పుట్టిన శబ్దములలో నేఁటి వ్యవహారమున 'కనీనము' అను పదము 'కనిష్ఠము' అను నర్థమున వాడఁబడుచున్నది. దీనిని కవులు వాడలేదు. ఇట్లే 'కనిష్ఠ' శబ్దము తెనుఁగు బ్రాహ్మణ స్త్రీల నోట 'కనికిష్ఠము' గా వినఁబడుచున్నది. 'జ్యేష్ఠుఁడు, కనిష్ఠుఁడు,' అను రూపములు 'అందఱికంటెఁ బెద్ద కొడుకు; అందఱికంటెఁ జిన్నకొడుకు' అను నర్థమున నున్నవి కాని, నలుగు రన్నదమ్ము లున్నపుడు మూఁడవ వానికంటె రెండవవాఁడు జ్యేష్ఠుఁడు, రెండవ వానికంటె మూఁడవవాఁడు కనిష్ఠుఁడు నని వ్యవహారమునఁ జెప్పుకొందురు. పెద్దకూఁతురిని 'జ్యేష్ఠ' యనుట లేదు. 'జ్యేష్ఠ' 'జెష్ట, దెష్ట' లుగ వ్యవహారమున మాఱినది; 'దరిద్రురాలు' అని యర్థము; మగవారిని గూడ 'జెష్టవెధవ, దెష్ట వెధవ' అని తిట్టుట గలదు. 'వాఁడు బలిష్ఠుఁడు, అది బలిష్ఠము' అని వ్యవహారమునఁ గలదుగాని దానికి '-తమ' అను నర్థము లేదు. 'బలముగలవాఁడు, బలముగలది' అనియే యర్థము. 'పాపిష్ఠ' అను పదమున కిత్తుచేర్చి 'పాపిష్ఠి' అను పదమును 'పాపాత్మి' అను నర్థమున వాడుచున్నారు. 'గరిష్ఠ సామాన్య భాజకము. కనిష్ఠ సామాన్య భాజ్యము' అను పదములు నేఁటి బడులలో G. C. M., L. C. M., అను వానికి వాడుచున్నారు గాని, వాని యర్థము
గించునట్లు కాన్పింపదు. - ఈయస్, - ఇష్ఠ

ప్రత్యయములు చేరిన సంస్కృతపదములు మఱెవ్వియుఁ దెనుఁగునఁ బ్రచారములోనికి వచ్చినట్లు కాన్పింపదు.

-తర భావమును దెలుపుటకుఁ దెనుఁగున 'తక్కువ' యను నర్థము గల విశేషణముపై 'కంటె' అను పంచమీ ప్రత్యయమును జేర్చుట వాడుక: రామునికంటె లక్ష్మణుఁడు చిన్నవాఁడు; లక్ష్మణునికంటె రాముఁడు పెద్దవాఁడు:—ఈ సందర్భమున 'కంటె' కు మాఱుగ 'కు' ప్రత్యయమును జేరవచ్చును: రామునికి లక్ష్మణుఁడు చిన్న; లక్ష్మణునికి రాముఁడు పెద్ద;—తక్కువ, అంతకుఁ దక్కువ, అంతెకంటెఁ దక్కువ;—తక్కువ, ఎక్కువ, పదములను జేర్చియు -'తర'భావమును దెలుపవచ్చును: వీఁడు వానికంటె తక్కువ (ఎక్కువ) వయస్సు గలవాఁడు.

-'తమ' భావమును దెలుపుటకు 'లో, అందు' అను ప్రత్యయములు జాతివాచకపదము బహువచన రూపముపైఁ జేరును: జంతువులలో (-లందు) నేనుఁగు పెద్దది; జనులలో (-లందు) బండితుఁడు పూజ్యుఁడు; ఆవులలోఁ గత్తియావు మేలు; మొద. 'అన్నిటి (అందఱి)కంటె' అనుదానిని జాతివాచకపదము బహువచనరూపమునకుఁ జేర్చియుఁ '-తమ' భావమును దెలుపవచ్చును: జంతువు లన్నిటికంటె నేనుఁగు పెద్దది; జను లందఱికంటెఁ బండితుఁడు పూజ్యుఁడు; ఆవు లన్నిటికంటెఁ గత్తియావు మేలు; మొద. '-తమ' భావమును చాలాచాలా పెద్దది; ఎంతో పెద్దది; అంతెకంటె పెద్దది మఱిలేదు; పేద్దది - అను రీతులుగా వ్యవహారమునఁ దెలుపుచుండుటయుఁ గలదు.

-తర, -తమ భావము నిట్లు సంస్కృతసంప్రదాయమునకు భిన్నముగఁ దెలుపుట ప్రాకృతభాషలయందే పొడసూపినది: శౌరసేని: తత్తో వి పిఅత్తి - తతో౽పి ప్రియ ఇతి (శాకుంతలము, 9, 10); పఢమదంసణాదో వి సవిసేసం పిఅదంసణో - ప్రథమ దర్శనాదపి సవిశేషం ప్రియదర్శనః (విక్రమోర్వశీ. 24, 1);- వీనిలో 'ప్రియతరఇతి,' 'ప్రియతరదర్శనః' అని సంస్కృత సంప్రదాయము ననుసరించి యుండవలెను. కావున -తర, -తమ భావప్రకటనము విషయమునఁ దెనుఁగున సంస్కృత సంప్రదాయము లేదన్న మాత్రముచేత తెనుఁగునకును సంస్కృతమునకును సంబంధము లేదని చెప్పఁ గూడదు; ఆ రెంటికిని ప్రాకృతములద్వారా సంబంధము కలదు.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము

క్రియా ప్రకరణము.

ప్రాకృత భాషలయందు సంస్కృతమందలి రూపము లన్నియు నెట్లు మాఱినవో, వనేకార్థములం దుపయోగింపఁబడుచుండిన రూపము లెట్లేక రూపమును బొందుటచే మరల నా యా యర్థములను దెలుపుట కాధునికార్య భాషలయందు క్రొత్తప్రాతిపదికము లేర్పడి, సహాయక క్రియల మూలమున నా యా యర్థముల నెట్లు తెలుపుకొనవలసి వచ్చినదో యింతకుముందు సూచింపఁబడెను. ద్రావిడభాషలయందును నట్లే సంభవించినది. సంస్కృత మందలి ధాతువుల యాత్మనేపద పరస్మైపద భేదమును దశవిధవికరణ భేదము లును, కర్మణ్యర్థమును దెలుపు విధానమును, చాలమట్టుకు 'ల' కారములును ప్రాకృతభాషల యవస్థనుండి నేఁటిద్రావిడభాషలతోఁ గూడిన యార్యభాషల యవస్థవఱకును నెన్నో లోపములు గలిగినవి. వాని నన్నిటి నిట వివరించి వ్రాయుటకుఁ దావు లేదు. క్రియల నిర్మాణ విషయమున నాధునికార్యభాష లని చెప్పఁబడువానికిని ద్రావిడభాషలకును నెంతో సామ్యము గలదు. ద్రావిడభాషలు సంస్కృతభాషతో సంబంధించినవి కావని వాదించువా రిట్టి సామ్యమును గుర్తింపరు; గుర్తించినను నాచార్యుల నార్యభాషలు ద్రావిడ భాషలనుండి యెఱవు దెచ్చుకొన్న వందురు; లేదా, యా పోలికలు యాదృచ్ఛికములందురు; ద్రావిడభాషలయం దార్యభాషలతోఁ బోలికలుగల రూపములు వేఱువిధముగఁ గలిగినవని చెప్ప యత్నింతురు. వా రీ రెండు వర్గములకును గల భేదములనుగూర్చియే యెక్కువగ నూఁది చెప్పుదురు. సరళదృష్టి కీ వాద మార్గము సమంజసముగ నున్నట్లు కానరాదు. ద్రావిడభాషలకును నార్య భాషలకును గొన్ని భేదము లున్నవనుమాట సత్యము; కాని, యా భేదము లౌక యార్యభాషకును వైదికయార్యభాషకును గల భేదమువంటివే కాని, వేఱు గాదు. అట్టిభేదములకు హేతువులను నిరూపింపవచ్చును. ఈ విషయమున నిచట నింతకంటె నిరూపింపఁ బని లేదు.

తెలుఁగునందలి యాచ్ఛిక ధాతువుల స్వరూపమునుగూర్చి ద్వితీయ ప్రకరణమున వివరింపఁబడియున్నది. తత్సమధాతువుల స్వరూపమునుగూర్చి పదునొకండవ ప్రకరణమునకు మూఁడవ ననుబంధముగఁ జేర్చిన 'యాంధ్రశబ్ద చింతామణి హృదయము' అను నధ్యాయమునఁ దెలుపఁబడినది.

సకర్మకాకర్మక ధాతువులు

ద్రావిడభాషలయందు సకర్మకాకర్మక ధాతువులకు రూపమునందు భేదము కానరాదు; ధాతువుల సకర్మకత్వాకర్మకత్వములను వాని యర్థమును బట్టియే తెలిసికొనవలెను. తమిళమునందు పరుషాక్షరములతో నంతమగు ధాతువులు సాధారణముగ నకర్మకములై యుండును; వానితుది పరుషములకుఁ బరుషత్వమును ద్విత్వమును గల్పించి, వానిని సకర్మకములుగఁ జేయవచ్చును; ఆ పరుషాక్షరములకుఁ బూర్వము ననునాసికమున్నయెడల నదియు లోపించును. ఈ విధానము తెనుఁగునఁ గొంతవఱకుమాత్ర మున్నది.

ప్రేరణార్థక ధాతువులు

ప్రేరణార్థకధాతువులును నొకరీతి సకర్మకధాతువులే. ఇవి యేర్పడు విధానమునుగూర్చి చిన్నయసూరి చెప్పినదానికంటె నెక్కువవ్రాయ వీలు లేదు; కావున, నాతఁడీ విషయమున రచించిన బాలవ్యాకరణ సూత్రముల నిచటఁ బొందుపఱిచి యాయా రూపములఁగూర్చి వలసినయెడల లఘువ్యాఖ్యను మాత్ర మిచట వ్రాయుచున్నాను:

(1) క్రియా. 70. స్వార్థంబునకుం బ్రేరణంబునం నించుక్కగు; 87. ప్రేరణేంచుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబునకగు: పంచు, పంపించు; వంచు, వండించు; అవ్వలించు. అవ్వలింపించు; మొ.

(2) క్రియా. 71. రంజాదుల యించుక్కకారంబునకు ససబిందుకంబున కప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారంబగు (రంజిల్లు) మొ. 'ఇల్లు' అంతమందుగల ధాతువులు యాత్మనేపదార్థకములై యకర్మకములై యుండును. వీనిపై 'ఇంచు'క్కు చేరదు. 72. ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు లోపంబగు: రంజించు రంజింపించు, మొదలగు రూపములు కలుగవని యీ సూత్రము భావము. రంజాదులకు స్వార్థమున 'ఇల్లు' ను ప్రేరణార్థమున 'ఇంచు' ను చేరునని యీ సూత్రముల పిండితార్థము.

(3) క్రియా. 73. చుగాగమంబు బాచ్ఛికంబున కసంయుక్త న, ల, డ, రాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగానగు: (చుగాగమము రానప్పుడు ఇంచుగాగమము వచ్చును.) పూను, పూనుచు, పూనించు; తేలు, తేలుచు, తేలించు; మగుడు, మగుడుచు, మగుడించు; కుదురు, కుదురుచు, కుదిరించు; విను, వినుచు, వినిపించు. బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికిఁ జుగాగమంబు లేదు: అను, అనిపించు; తిను, తినిపించు, కను, కనుపించు, కానిపించు. (వీనిలో 'ఇంచుక్కు' తోడిరూపము లర్వాచీనము లయినట్లు కాన్పించును; అనిపించు, తినిపించు, కనిపించు, మొదలగు రూపములకు దొలుత 'అనుచు,

కనుచు' మొదలగురూపము లుండియుండవలెను; అట్టిరూపములు భాషనుండి లోపించినవి. కన్నడమున 'అనిను, తినిను, కాణెను' మొదలగు రూపములు ప్రేరణమునఁ గలవు.)

(4) క్రియా. 74. అట్లు పుగాగమంబు మాన్యాదులకగు. ('అట్లు' అనఁగా బహుళముగా నని యర్థము) మాను, మానువు, మానుచు; మను, మనువు, మనుచు; ('మానిపించు' అనియు రూపము గలదు; 'మనిపించు' అని యాధునికులు వాడుచున్నారు.)

(5) క్రియా. 75. చుక్పువర్ణంబులు పరంబగునపు డిత్వంబున కుత్వం బగు: బిగియు, బిగుచు; వడియు, వడుచు; మెలియు, మెలుచు; బిగియు, బిగువు; తెలియు, తెలువు; కలియు, కలువు; ('వడియు' మొదలగునవి యువర్ణాంత ధాతువు లనుటకంటె ఇకారాంత ధాతువు లనుట యొప్పును. ఇతర ద్రావిడభాషలయందిట్టి యికారాంతధాతువులు గలవు; అందలి యకార మాగమాత్మకము. 'విడి+చు' అని యుండఁగా 'చు'వర్ణకము నుత్వము మూలమునఁ దత్పూర్వమందున్న యిత్వమున కుత్వము కలిగినది. చువర్ణాంత ధాతువులే పోలుతఁ బ్రేరణార్థకములై యుండెడివి. అవి సకర్మకార్థమున స్థిరపడఁగా 'ఇంచు'క్కు-తోడి ప్రేరణార్థక రూపములు మఱల నేర్పడినవి. వడియు, వడుచు, వడియించు; బిగియు, బిగుచు, బిగియించు, వ్యవహారము: బిగిపించు; బిగింపించు, మొద.

(6) క్రియా. 76. అట్లు చుక్పుగాగమంబు లడంగ్వాది మాయ్వాదుల కగు, వగుచో వాని కచవర్ణాలు లోపించు: అడఁగు, అడఁచు, అడఁగించు; మాయు, మాపు, మాయించు; అడఁగు, కరఁగు, కలఁగు, నలఁగు, ఇత్యాదు లడంగ్వాదులు; మాయు, ఉడుగు, కడఁచు, కుడుఁచు, బిగియు, ఇత్యాదులు మాయ్వాదులు;- 'అగు' ప్రభృతు లుభయగణంబులు.- బాహుళకంబునం జేసి కొన్నింటి కించుక్, చుక్, పుగాగమంబులు మూఁడును కొన్నింటికందు యథాసంభవంబుగా రెండును, కొన్నింటికొక్కటియు, వగు నని యెఱుంగునది: ఆఁగు, ఆఁచు, ఆఁపు, ఆఁగించు; రేఁగు, రేఁచు, రేఁపు, రేఁగించు; పాయు, పాచు, పాపు; విఱుగు, విఱుచు; చూచు, చూపు; నేరుచు, నేరుపు; మీయు, మీపు; వేచు, వేపు; కలియు, కలువు; తడియు, తడువు; తెలియు, తెలువు; ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

(పై వానిలో పుగాగమము గలుగుటకు పూర్వమం దాధాతువులు చువర్ణాంతములై యుండవలెను. ఇప్పు డట్టి చువర్ణాంత రూపములు గల ధాతువులు కొన్ని లోపించినవి. ఉదా. 'మాయు' ధాతువునకు "మాచు" అను రూపము లోపించినను 'మాపు' అను ప్రేరణ రూపము కలుగుట

కవకాశ ముండదని గ్రహింపవలెను. 'త్రాఁగు' ధాతువునకు 'త్రాఁగించు' అనునది ప్రేరణరూపము; కొన్ని ప్రాంతములందు 'తా(త్రా)వు' అను రూపమును గలదు. 'తాపించు' అను రూపము ప్రేరణమున వినఁబడుచున్నది. 'త్రాఁగు' నకు 'త్రాఁచు' అను రూపాంతరముండి యుండవలెను. లేకున్న 'తావు, తాపించు' అను రూపములు కలుగవు.)

(7) క్రియా. 77. ఇంచుక్, చుక్, పుగాగమంబులు పరంబు లగునవు డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కు దెఱంగులం గానంబడియెడి.

అగు, కావించు; వచ్చు, రావించు, రప్పించు; (అగు, తుమున్నర్థక రూపము 'కా' + ఇంచు (వగాగమము) = కావించు; వచ్చు = *వర్, తుము న్నర్థక రూపము 'రా' + ఇంచు (వగాగమము) = రావించు; 'రప్పించు' అను రూపము కలుగుటకు '*రచ్చు' అను స్వార్థరూప ముండియుండవలెను. నొచ్చు, నొంచు, నొప్పించు:—'నొంచు' అను రూపము 'నొచ్చు' నకుఁ దుమున్నర్థక రూపమగు 'నోక్' వై 'ంచు' చేరుట వలన నేర్పడి యుం డును.—ఉందు, ఉనుచు, ఉంచు:-*ఉను ధాతువువై చువర్ణముచేరి 'ఉనుచు, ఉంచు' లేర్పడిన వని చెప్పవచ్చును: చూ. ఉన్న. మొద.—డిగు, డించు, డిగించు;—వెరుగు, వెనుచు, వెంచు (వ్యవ-వెరిగించు); రేఫమునకు నకారా దేశము;—తునుగు, త్రుంచు; నకారమునకు రేఫాదేశము, అద్యచ్చునకు లోపము; మునుగు, మునుచు, ముంచు; మొగుడు, మొగుడుచు, మొగుడ్చు, మొగుచు, మోడుచు, మొగిడించు; చొచ్చు, చొనుపు, చొప్పించు; *ధాతువు 'చొరు', రేఫమునకు నకారాదేశము; ... చినుఁగు, చించు, చింపు;—'చింపు' అను రూపము 'చించు' అను రూపము స్వార్థము నొందఁగా మరలఁ ప్రేరణ ప్రత్యయము చేరిన రూపము: త్రెగు, త్రెంచు, త్రెంపు, 'త్రెంచు' స్వార్థ కము కాఁగా మరల 'త్రెంపు' అను ప్రేరణరూపము కలిగినది. తిరుగు, త్రిప్పు; *తిరుచు, అను రూపముండినఁ గాని 'తిరుపు, త్రిప్పు' అను రూప ములు గలుగవు; చచ్చు, చంపు; 'చను' ధాతువువై 'చు'వర్ణముచేరి యను నాసికలోపమును చకారమునకు ద్విత్వమును గలుగఁగా 'చచ్చు' అను రూప మేర్పడినది. 'చంపు' సకర్మక క్రియ యగును గాని, ప్రేరణ క్రియ కాఁజా లదు, కావుననే ప్రేరణమున 'చంపించు' అను రూప మేర్పడినది. నిలుచు, నిలు పు, నిలువరించు; '*నిలువడు' అను రూపముండినఁ గాని 'నిలువరించు' అనురూప మేర్పడదు; ఇట్లే 'పలవరించు' నకు స్వార్థమున 'పలవడు' అని యుండవలెను. కొను, కొలుపు; 'కొనుట' ద్రావిడరూపము 'కొళ్'; 'కొలుపు'లోని లకా రము పూర్వద్రావిడ ధాతువునుండి కలిగినది; పోవు, పుచ్చు ద్రావిడధాతువు [illegible] ప్రేరణ రూపము. 'పోగిడు'; ఇది [illegible]యగున

"*పుగుచు' అయి, 'పుచ్చు'గ మాఱి యుండును; పనుచు, పంచు, పనుపు, పంపు, అను రూపములకు మూల ధాతువు *పను అను నందుండియుండవలెను. అనుచు, అంచు, అనుపు, అంపు, అనునవి '*అను' అను ధాతువునుండి కలిగి యుండును; *పను, *అను, ధాతువులకు 'ప్ర (ఆ)జ్ఞా' అనునది సంస్కృత మూలమై యుండును. వీనికి 'పోవు' ధాతువుతో సంబంధము లేదు; ... అను ప్రయుక్తమగు పోవునకుం బుచ్చుమాత్రంబగు: మోసపోవు, మోసపుచ్చు, మొద.

(8) క్రియా. 78. అన్వాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమం బగు; మానునకు విభాషనగు: అను, అనిపించు; కను, కనిపించు; తిను, తిని పించు; విను, వినిపించు; (వీనికి 'అనుచు, కనుచు, తినుచు, వినుచు' అను రూపములు తొలుతఁ ప్రేరణార్థకములై, పిమ్మట స్వార్థమునందు నిలువఁగా, వానికిఁ బై ప్రేరణరూపములు కలిగిన పిమ్మట 'ను' వర్ణాంత స్వార్థరూపములు ధాతువునుండి లోపించియుండును.)

(9) క్రియా. 79. లడ్డాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమం బగు; అప్పాదులకు విభాషనగు: లడ్డను, లడ్డించు;- లడ్డము, ఒర, చిత్రము, పంతము, పల్ల, లోఁక, మట్టము, మేలము. ఇత్యాదు లడ్డాదులు;-అప్ప, అప్ప గించు, అప్పించు; ('అప్ప' అనుటకంటె 'అప్పన' అని చెప్పుట మేలు; తుది న వర్ణమునకు లోపము.) అప్ప (న?), ఒప్ప (న?) పల్లము, కోపము, ఇవి యప్పాదులు.

(10) క్రియా. 80. అను, ఓను, కూను, ల నకారంబునకుఁ జుక్కు పరం బగునపుడు డకారంబగు: అను, అడుచు, అడించు; ఓను, ఓడుచు, ఓడించు; కూను, కూడుచు, కూడించు;- వీనియందలి డకారము పూర్వమా ధాతువునం దుండినదే; అడు, *ఓడు, కూడు అనునవి అను, ఓను, కూనులకుఁ బూర్వ రూపములు.

(11) క్రియా. 81. చెడునకుం జుక్కుగాగమంబులును డా కలఘు రేఫంబు నగు: చెఱుచు, చెఱుపు.

(12) క్రియా. 82. పడునకుం జుక్కును డా కలఘు రేఫంబు నగు: పఱుచు;— 'పాఱు' నకు 'పఱచు' అను నకార మధ్యమరూపము కలుగును.

(13) క్రియా. 83. శబ్దపల్లవంబగు 'పడు' న కించుక్కు విభాషనగు, నగుచో డాకు లఘురేఫంబగు: వెలువడు, వెలువరించు, వెలువఱుచు; చొప్పడు చొప్పరించు, చొప్పఱుచు; (నామములపై 'ఇంచు'క్కు చేరి కొన్ని నామ ధాతువులేర్పడును తత్సమములు: కరుణించు, అనుమానించు, మొద.

మోఁకారించు, కేకరించు, వ్రక్కలించు, మొదలగువానిలో 'కృ' ధాతువునుండి కలిగిన 'కరించు, కలించు' అనునవి యుపధాతువులుగ నేర్పడినవి:—'అలకించు, ఆలించు' అను రూపములకు * 'ఆలు' అను రూప ముండి యుండవలెను. 'కించు' అనునది 'కరించు' నకు సంక్షేపరూపము; అలకించు, ఆలించు, లకర్మకములు; ప్రేరణరూపములు గావు.

(14) ప్రేరణంబునం దించుక్కు మీఁద నించుక్కు లేదు.— ఇట్లనుటం జేసి ప్రేరణార్థం బయిన యితరాగమంబు మీఁదం బ్రేరణార్థించుగాగమం బగునని తెలియంగునది: నొచ్చు, నొంచు, నొంపించు; చచ్చు, చావు, చంపించు. (ఇందు 'నొచ్చు, చచ్చు' లకర్మకము లనియు, నొంచు, చంపులు వాని సకర్మక రూపము లనియు, నొంపించు (నొప్పించు), చంపించు, లు ప్రేరణ రూపము లనియుఁ జెప్పవలెను.)

(15) నామముమీఁదఁగాని ధాతువుమీఁదఁగాని యించుక్కు చేరు నప్పుడు తత్పూర్వాచ్చులు సాధారణముగఁ నిత్తులుగ మాఱు=కరుణ+ఇంచు= కరుణించు; ఇట్లే, కానుపించు, మొద.— అర్వాచీనాంధ్రమునందలి కలిగించు, మొదలగు రూపములకుఁ బూర్వాంధ్రమున 'కలుగించు' మొదలగు రూపము లుండెడివి.

కర్మణ్యర్థము.

సంస్కృతమున ధాతువుపై కర్మణ్యర్థ బోధకమగు 'య'వర్ణమును, దానిపై నాత్మనేపద ప్రత్యయములును చేరుటవలనఁ గర్మణ్యర్థము తెలుపఁబడును. ప్రాకృతమునం దీ కర్మణ్యర్థక క్రియలు తక్కిన క్రియల వలెనే మార్పు నొందుటచేతను, ఆత్మనేపద ప్రత్యయములు చేరు విధానము లోపించుటచేతను కర్తరి, కర్మణి ప్రయోగములందు భేద మంతరించెను. కావున, కర్మణ్యర్థమును దెలుపుటకు వేఱు ధాతువులు చేరవలసి వచ్చెను. ఈ విధాన మాధుని కార్యభాషలయందు వ్యాపించినది. ఇట్టి విధానమే ద్రావిడ భాషలయందును నున్నది.

తెలుఁగున సాధారణముగ ధాతువుల తుమున్నర్థ కాన్నంత రూపములపై 'పడు' ధాతువు చేరుటవలన కర్మణ్యర్థము తెలుపఁబడును: సర్వంబు పల్కంబడున్ (భార. అర. IV. 191); వాని రెంటి జయించినవాఁడు గాని యెందుఁ బరమ ధార్మికుఁడని యెన్నఁబడఁడు: (భార. అర. V. 42); ఇట్టి కర్మణి ప్రయోగము కావ్యములందు క్వాచిత్కముగ మాత్రమున్నది. పడు ధాతు వెల్లయెడలను కర్మణ్యర్థమును బోధించుట కుపయోగపడదు: అడి గిలంబడున్ (నిర్వ. VI. 56); మరలంబడునె (భార. శా. I. 817), మొదలగు వానియందు కర్మణ్యర్థము లేదు.

దెబ్బలుతిను, దెబ్బలుపడు, ముగిసిపోవు, చల్లనగు, మొదలగు పలుకుబడులవలనను కర్మణిప్రయోగమువలన కలుగు నర్థము సిద్ధించును. అది నాచేత పగిలినది, అను రీతిగఁగూడ నిట్టి యర్థమును దెలుపవచ్చును. సర్వ సాధారణముగ ధాతుజ విశేషణముల మూలమునసే కర్మణ్యర్థము తెనుఁగునఁ దెలుపఁబడుచున్నది: నేను చేయుచున్న పని = నాచే చేయఁబడుచున్న పని; నేను చెప్పినమాట = నాచేఁ జెప్పఁబడిన మాట; అతఁడు చేయు కార్యము=అతనిచే చేయఁబడు కార్యము; మొద.

ఆత్మార్థకము.

ఒక కార్య మాత్మార్థము కలుగుచున్నదని తెలుపుటకు ధాతువులపై కొను ధాతు వనుప్రయుక్తమగును: చెప్పుకొను, కాచుకొను, మొద. ధాతువుల క్త్వార్థక రూపముల మీఁదను కొను ధాతువును జేర్పవచ్చును: చెప్పికొను, కాచికొను, మొద.

యుకారాంత ధాతువులు క్త్వార్థక రూపముల మీఁదనే యాత్మార్థమును దెలుపు 'కొను' ధాతువు చేరును: చేసికొను, తీసికొను;—వ్యవహారమున 'యు' వర్ణమునకు 'సు' అనునది యాదేశమగును: చేసుకొను, తీసుకొను, మొద.

ఇంతవఱకును నాయా యర్థములందు ధాతువుల రూపము లెట్లేర్పడునో తెలుపఁబడినది. ఇఁక నాయా ధాతువుల యసమాపక క్రియారూపములును, సమాపక క్రియారూపములును గలుగు విధానమునుగూర్చి ముచ్చటింపఁబడును.

అసంపూర్ణ క్రియారూపములు.

I. ధాతుజ విశేషణములు.

(1) ధాతువుపై 'చున్న' అనుదానిని జేర్చుటవలన వర్తమానార్థక విశేషణము లేర్పడును: చేయుచున్న, కొట్టుచున్న, మొద. 'చున్న' అనుదానిలో శత్రర్థమును దెలుపు 'చు' వర్ణమే వర్తమానార్థమును దెలుపుచున్నది. 'ఉన్న' యనునది కేవల మనుబంధము. అది '*, ఉను+ఇ+న *=ఉనిన=ఉన్న' అను రీతి నేర్పడుటచే లిడర్థబోధక మగునుగాని లడర్థబోధకము కాదు: ఇల్లడయున్న (భాస్క. యు. 218); ఉంచియున్న (భార. ద్రో. V. 229); కొలువున్న (భార. అర. VII. 59); ఉన్నట్లు (భార. శాం. IV. 34); ఉన్నయందము (భార. అను. I. 178); ఉన్నడ (భార. అర. VI. 386; VII, 20; విరా. II. 174; I. 51, 58; ద్రో. III. 151); మొలకచేసున్న తియ్యపండు మనసాఁచికొనిన నేర్పరియుంబోలె (భార. ద్రో. V. 248); నిల్చున్నవేళ

(భాగ. IV. 272); కొన్నిచోట్ల నిట్టి లిడర్థకరూపములను వర్తమాన, తద్ధర్మార్థములందును వాడుటగలదు: ఈయున్నజనుల్ (భార. ద్రో. IV. 180); నూఁకలనున్న వీరలోకము (భార. ద్రో. III. 179); పురవరముఁ జుట్టియున్న శరధిభ్రాలె (నిర్వ. I. 50): కోకనూలున్న భంగి (భాగ. VI. 169); మొద.

-'చున్న' చేరునప్పుడు ధాతువున కెట్టి వికారమును గలుగదు. వ్యవహారమున 'తున్న, తూఁఉ (-వు)న్న' అనునవి చేరి వర్తమానార్థక విశేషణముల గును: చెప్పుతున్న, చెప్పుతూఁఉ (-వు)న్న; మొద. ఇవి చేరునప్పుడు 'చు, యు'వర్ణాంతధాతువుల చు,యువర్ణములకు సకారమాదేశమగును: కొలుస్తున్న, తెస్తున్న, వస్తున్న; చేస్తున్న, తీస్తున్న. మొద. కొలుస్తూఁఉ (-వు)న్న, మొదలగు రూపములును గలవు. 'పోవు' ధాతువుపై 'తున్న' చేరునప్పుడు, దాని తుదివర్ణము నిత్యముగ లోపించును: పోతున్న, పోతూఁఉ (-వు)న్న.

(2) i. ధాతువుపై '-ఇన' చేర్చుటవలన భూతార్థక ధాతుజ విశేషణము లేర్పడును: అడిగినమాత్రన (భార. అను. II. 872); పిడుగడిచిన క్రియన్ (భార. అర. VI. 303); గుజ్జలమరిన బండి (భార. అను. II, 379); మొద.

ii. అగు, పోవు, ధాతువులపై 'ఇన' చేరునప్పుడు వాని తుదివర్ణము లు లోపించును: అయిన, పోయిన; తెల్లనైనయది (భార. ఆ. IV. 201); ఇట్టిలనైన తేజము (భార. అర. V. 225); మూఢనైనబుద్ధి (భార. ఆ. V. 155); అగ్గమైనలతి (భార. విరా. I. 54), ఉరుముట్టునైన లోకి (వరాహ. XII. 82;) మొద. ఆ నవాలుగు పోయినపోకలు (భార. ఉ. I 178); ఓడిపోయిన (భార. భీ. II. 71); పతిపోయినపిదప (భార. అను. I. 74); వట్టిపోయిన కానలు (భాస్క. యు. 760); దంచిపోయినపిదప (హరి. పూ. III. 182); మొద.

iii. యువర్ణాంత ధాతువులపై 'ఇన' చేరునప్పుడా యువర్ణమునకు సకారమాదేశమగును: ఎనసిన (భాగ. IV. 713); ఎలసిన (భార. అర. V. 81); ఏసిన (భార. విరా. III. 169); ఒలసిన (భార. అశ్వ. I. 64) కదిసిన (హరి. పూ. VI. 88; భీమ. II. 29); చేసిన (భార. ఉ. I 331; S. I. I. IV. 816; భార. విరా. II. 289); తాసిన (భాస్క. సు. 303); వ్రాసిన (భార. ద్రో. III. 108); భ్రమసిన (రామరా. శత. 46); మురిసిన (భాస్క. 1430); వలసిన (భార. అను. I. 106); వేసిన (చిత్రభా. శత. 69);

iv. 'య్యు' అంతమందుగల ధాతువులనుండి ద్విత్వ యకారమునకు ద్విత్వ సకార మాదేశమగును. కొస్సిన పదములే (భాగ. VIII. 364); ఇట్లు, వస్సిన, దస్సిన, మొద.

v. లఘుపూర్వకములగు న, డు వర్ణము లందుగల ధాతువులపై 'ఇన' చేరునపుడు -'నిన,' -'డిన' లున్న, డ్డ, లుగ మాఱును: అన్న (భార. ఉ. II. 174); కన్న (భార. అర. V. 364); కొన్న (భార. శాం. I. 333); విన్న (భాగ. I. 19); చన్న (భార. విరా. III. 167); తిన్న (హరి. పూ. V. 196); ఇడ్డ (పాండు. II. 172); పడ్డ (భార. విరా. I. 183); ఇడ్డే, చెడ్డ, విడ్డ.-'తోడు' ధాతువునకు 'తోడిన' అని యగునుగాని యది 'తొడ్డ' యని మాఱదు.

vi. 'పుట్నిల్లు' (భాగ. VIII. 634) అను సమస్తపదమునందు 'పుట్టిన' 'పుట్న' అని మాఱినది.

vii. భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములపై 'కంటె' వర్ణకము చేర వచ్చును: చేసినకంటెన్, చెప్పినకంటెన్, మొద.

(8). (అ) i. ధాతురూపమే తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణముకూడ నగును. దానిపై నచ్చు పరమగునపుడు నగాగమము గలుగును: ఎరవగువారు (భార. విరా. I. 188); అంటెపునంతకు (భార. విరా. III. 67); నెఱను నోనా దునవియు (భార. విరా. III. 162); నిప్పులురలు చూపులు (భార. ద్రో. I. 156); క్రొన్నొలయు పూఁగొమ్మలు (భాగ. VIII. 89); ఏర్చుబవరము (భార. ఉ. IV. 227); ఇగుర్కొత్తు చిత్తంబులు (భార. విరా. II. 238); కాయ పండు తిను వన్యమృగంబులు (భాస్క. కి. 309); ఇంతకు నేర్చు నీకు (భార. విరా. I. 21); మండువేసవి (భాగ. IV. 648); మ్రొగ్గు నేనుఁగులు (భార. అశ్వ. I. 8).

ii. కర్మధారయ సమాసమునఁ దద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములపైఁ బరుషములు పరమగునపుడు నుమాగమ మగును: వాలాయుం జూపులు (భాగ. VIII. 400); చెడుందెరువు (భార. ఉ. III. 344), మొద.

iii. తద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములపై 'కొఱకు, పొంటె, కంటెఁ అను ప్రత్యయములు చేరుటయుఁ గలదు: జరుగనీకుండుకొఱకు (భాగ. IV. 31); చేయుకొఱకు (భాగ. I. 238; IV. 531); పేరడఁగించు పొంటెన్ (హరి. ఉ. I. 40); హితమునర్చు పొంటెన్ (హరి. పూ. VI. 64); జడివట్టు పొంటెన్ (హరి. పూ. VII. 160); ఋణమునీగుపొంటెన్ (హరి. ఉ. I. 94); తోఁపాడుకంటెన్; ఒనర్చుకంటెన్ (హరి. పూ. VIII. 67); కాంచుకంటెన్ (భార.అర. V. 349); చనుదెంచుకంటెన్ (భాస్క. యు. 1290); చెను కంటెన్ (హరి. పూ. V. 219); మొద.

(ఆ) ధాతువుపై 'ఎడు, ఎడి' వర్ణకములు చేరియుఁ దద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణములేర్పడును; ఉరిదిచడు రెడునది పం క్తికంతనగరు (భాస్క. యు. 468);

నాకడుపు చల్లనయ్యెడు నాకారముతో (హరి. ఉ. X. 216); పులుఁగుఁద్రాటఁ బట్టి యలయించి యాడెడు బాలునట్లపోలె (భార. ద్రో. III. 278); గోఁతియ నత్తెడు పులి (భార. శాం. VI. 229); ఒప్పెడుమేను (భార. విరా. I. 92); ఒఱగెడివి (భాగ. షీ. II. 213); కావఁగఁజాలెడివారికి (భాస్క. యు. 258).

(3) ధాతువుపై 'ఏ', 'ఏటి' అనునవి చేరియుఁ దద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములుగ వ్యవహారమునందును, నర్వాచీన కావ్యములందును, ప్రాచీనశాసనములందును గానవచ్చుచున్నవి: అడిగే యాసక్తి (ఒం. రఘు. శత. 54); అడిగే విద్యకు (ఒం. రఘు. శత. 18); భవచ్చరణాంబనే మరుత్తరువున (దాశ. శత. 50); శ్రీరామా యనే మాట (ఒం. రఘు. శత. 47); కొలిచే దిక్కు వగలేకనే (దేవకీనం. శత. 42); చేసేగతి (ఒం. రఘు. శత. 11); తను చేసేవెల్ల (ఒం. రఘు. శత. 77); కీర్తనచేసే మతిలేము (ఒం. రఘు. శత. 34); నాపాలి పాపాలఁ బాఱఁదోలే నారసింహా (ఒం. రఘు. శత. 29); లోకదూరుఁడని పట్టే దెబ్బ (ఒం. రఘు. శత. 35); ఇలుబుట్టేది నీమెచ్చు (ఒం. రఘు. శత. 78); మందటోయుఁ దిరి వచ్చేపొత్తు (ఒం. రఘు. శత. 66); నండే నేర్పులఁ జొక్కులెటుల పిచుల్ పట్టిల్లనే (దేవకీనం. శత. 18); కోసివేసే తటిన్ (ఒం. రఘు. శత. 48); విహరించేటెటికి (దేవకీనం. శత. 39).

అరగించే అట్టు (S. I. I. IV. 282); అరగిచ్చే అమృతపడి (S. I. I. IV. 282); చేనుకుండే (S. I. I. V. 874); నడచే (S. I. I. VI. 695); వేంచేశివుండే (S. I. I. V. 874); చెల్లే (S. I. I. VI. 695); చెల్లివచ్చే (S. I. I. IV. 279); నడపుక వచ్చేయట్టు; ఆగివుం కేసేట్టు; వేంచేశేటప్పుడల్లాను(S. I. I. IV. 280); చెల్లివచ్చేమడి (S. I. I. V. 874); అనే (టి) (S. I. I. VI. 79); అనే టటుఖువంటి, ఉద్భవించి నషువంటి; కలుషువంటి (S. I. I. VI. 79); వుండేటటుగాను (S. I. I. IV. 280); చెల్లేటి, అనేటి (S. I. I. IV. 802); చెల్లేటి (S. I. I. IV. 803); వేంచేశేటందుకు, విన్నపంచేశే, పంచుకొనే టట్టు (S. I. I. V. 874); నడపుక వచ్చేటందుకు (S. I. I. IV. 280), మొద.

పట్టిటి = పట్టేటి (S. I. I. VI. 752); గుగ్గిలము విట్టె కొఱనై (S. I. I. V. 529) వాయించిటి (S. I. I. VI. 1053); పెట్టిటి (S. I. I. V. 1025);—ఇవి ప్రాయున కాని తప్పులై యుండును.

(4) ధాతువు తుమున్నర్థక రూపమగు అన్నంత క్రియపై 'కల' అను దానిని చేర్పుట వలన నొకప్పుడు భవిష్యదర్థక ధాతుజ విశేషణ మేర్పడును: చేయుఁగల (భార. ఉ. IV.2 18); మొద. నేఁడు బాఋల వక్కాణములో 'అనేక వనువా దినులా వేసి చేయఁగల విద్యావకులు' అని వచ్చు 'కల' భవిష్య

దర్థమున వాడఁబడుచున్నది. 'కల' అను రూపమెట్లు సిద్ధించినదో చెప్పుట కష్టము; అది 'కలు' ధాతువునై సంబంధార్థమునఁ జేరు 'అ' కారము చేరుటవలన నేర్పడి యుండునేమో. 'కల' అనుదానికి వివిధార్థములు గలవు.

(i.) కలిగిన: పేరుగల యట్టిమగఁడు (భార. విరా. V. 18); ఉత్తమాంగము గలందులకు ఫలంబు (నర్స. మా. III. 88); పెంపుగల యుల్లము (భార. విరా. I. 92); పెంపునఁగల మానికంబు (హరి. పూ. VII. 41); మీటుగల రాజ రథికులు (భార. ఉ. IV. 407); మొద. (ii.) ఉన్న: కలట్లు (భార. శాం. IV. 28); ఆయువు గలంతకాలము (భార. ఉ. IV. 895); కండిమగల కలనిజాబు (భార. ఉ. IV. 258); మొద. (iii) వ్యాపించిన: మిన్ను గలయంతయు (భార. ద్రో. III. 152); మొద. (IV) పడసిన, పొందిన: పేరుగల యూళులు (భార. శాం. II. 356); పేర్కల సంయమీంద్రతతి (హరి. పూ. I. 114); (v.) ధనముగల: కలవాఁడు = ధనముగలవాఁడు (భార. శాం. V. 278); మొద. ఇట్టి సందర్భమునుబట్టి యర్థమును గ్రహింపవలెను.

(5) వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణములనుగూర్చి వ్యతిరేకార్థ మను ప్రకరణమం దుచ్చరింపఁ బడినవి.

II. క్త్వార్థకములు.

సంస్కృతమునఁ ధాతువులపై 'త్వా' అను ప్రత్యయమును చేర్చుట వలన భూతకాలిక సమాపక క్రియారూపము లేర్పడును. ఈ ప్రత్యయము ధాతువు నంతమునఁగల హల్లుతోఁ గలిసినప్పుడు వివిధములగు మార్పులు గలుగుచుండును: ఉదా. ను - నుత్వా; గమ్ - గత్వా; వస్ - వసిత్వా; బన్ధ్ - బద్ధ్వా; దృశ్ - దృష్ట్వా; మొదలగునవి. కొన్ని ధాతువులందలి చకార జకారములతోఁ గలిసి 'త్వా' 'క్త్వా' గా మారును: ముక్త్వా, త్యక్త్వా, భుక్త్వా, మొద. ఇట్టి రూపములను బట్టియే తెనుఁగున భూతకాలిక సమాపక క్రియలకు క్త్వార్థకము లని వైయాకరణులు పేరిడిరి. ధాతువునకుఁ బూర్వము ఉపసర్గము చేరునపుడు 'త్వా' స్థానమున 'య' చేరును: విభజ్య, సంత్యజ్య, అనుభూయ, మొద. వేదమునందు 'త్వీ, త్వానమ్' మొదలగు ప్రత్యయములును నీ యర్థమందే చేరును.

ప్రాకృతములం దీ ప్రత్యయములు వివిధ వికారములను బొందినవి. 'త్వా' = త్తా; త్వానమ్ = త్తాణం, తుఆణం, తుఆణ, తూణ, దూణ, ఊణ; త్వీ = త్తి, ప్పి; య = ఇఅ, ఇ; త్య = చ్చ;-వీనిలో ద్రావిడభాషలను సంబంధించిన క్త్వార్థక ప్రత్యయములు 'దు, ఇ' అను రెండు గలవు. వీనిలో'దు' అనునది 'త్తా' నుండికాని, 'దూణ' నుండికాని కలిగియుండవచ్చును. తెనుఁగులోని 'కావున, కాన' అనువానియందుమాత్రము 'ఊణ' అను ప్రాకృత

ప్రత్యయమింకను వినవచ్చుచున్నది. ఈ రూపములు సం. కృత్వా = ప్రా. కాఊణ, అను రూపమునుండి కలిగినవి. 'దు' అను ప్రత్యయము తెనుఁగు నందు తప్పఁ దక్కిన ద్రావిడభాషలయం దున్నది. అది యుత్తరార్యభాషల యందును గలదు. 'ఇ' ప్రత్యయము ప్రాకృతమునందేకాక (పరిహారి = పరిహరించి; పసరి = ప్రసరించి, చలి = చలించి; కోపిరి = కోపించి; మారి = చంపి; సంచారి = సంచరించి; విచారి = విచారించి; కరి = చేసి; ముత్తి = విడిచి; మొద.) యనేకములగు నుత్తరార్య భాషలయందును ద్రావిడభాష లన్నిటి యందును గూడఁగలదు. తెనుఁగున క్త్వార్థమందు 'దు' 'చ్చు' వర్ణములు లేవు; అవి కొన్ని ధాతువులయందు లీనముకాఁగా, నట్టి క్రొత్తరూపములే మఱల ధాతువులుగ నిలిచినట్లుకాన్పించును. ఆ క్రొత్తరూపములపైఁ గ్త్వార్థమునఁ దెనుఁగున 'ఇ' వర్ణముచేరి క్త్వార్థమును దెలుపుచున్నది. చు, చ్చు, ంచు; జు, జ్జు; ంజు; టు, ట్టు, ంటు, డు, డ్డు, ండు; తు, త్తు, ంతు, దు, ద్దు, ందు లతో నంతమగు తెనుఁగు ధాతువులలోఁ గొన్ని యిట్లె యేర్పడియుండును: పోల్+దు = తమి. పొన్దు, పొన్దు; తెలుఁగు: పొలు, పొందు;—ఇట్లే యితరరూపములకు నూహించుకొనవచ్చును.

i. తెనుఁగున క్త్వార్థమున 'ఇ' యను ప్రత్యయముచేరును: చిక్కఁడించి (భార. ద్రో. II. 38), అడిగి (హరి. పూ. VIII. 143); అలంకరించి (హరి. పూ. IV. 26); అంది (భార. ఉ. III. 144); అధిక్షేపించి (హరి. పూ. V. 229), మొద.

ii. తెనుఁగున 'యు' కారాంతధాతువులకు సంస్కృత మూలము లందు సకార ముండెను. వానిపై 'ఇ, ఎ' వర్ణములు చేరినపుడా 'స'కారము మఱలఁ దలచూపుట సంభవించెను: అరసి (భార. విరా. I. 306); క్రిక్కిఱిసి (భాగ. VI. 174); ఎగసి (భాస్క. మం. 383); ఎలసి (భార. విరా. I. 25); ఏసి (భార. భీ. I. 273); ఒడిసి (భార. అర. VI. 247), ఒలసి (భార. అను. V. 353); కవిసి (హరి. పూ. IX. 72); కాసి (కవిక. IV. 12); కురిసి (భార. ఉ. IV. 385); క్రుస్సి (హరి. పూ. VI. 23); క్రొస్సి (భార. అర. IV. 368) గీసి (కవిక. III. 21); చెరసి (భార. అర. V. 367); చేసి (భార. విరా. II. 27); త్రోసి (భాగ. IV. 134); తెలిసి (భార. విరా. III. 169); తనిసి (భార. భీ. II. 342); నవసి (భార. అర. VI. 111); పొవిసి (భార. అర. VI 111); నెగసి (భాస్క. మం. 554); నోసి (భార. అర. V. 368); పడసి (భార. ఉ. III. 254); పాసి (ఉ. హరి. II. 97); పేసి (భార. శకుం. పరి. III. [illegible] 48); పోసి (భార. కర్ణ. III. 287); బలిసి (భార. భీ. III. 274); [illegible] (భార. [illegible]

(భాస్క. యు. 78); రోసి (భార. అర. IV. 382); విడిసి (భార. ఉ. III. 146); విరిసి (భార. విరా. II. 359;) మొద.

iii. అవు, పోవు, ధాతువులు రెండును సంస్కృత 'భూ' ధాతువునుండియే కలిగియుండును. అపభ్రంశము: అఉ; మహారాష్ట్రి: భో; పైశాచీద్రావిడము: పో; అఉ+ఇ = అఇ = అయి; పో+ఇ = *పోఇ, పోయి.

iv. కొన్ని ధాతువులు క్త్వార్థక రూపములలో మాత్రము నిలిచి కేవలావ్యయము లయినవి: ఒత్తిలి = ఎక్కువగా (భాగ. VI. 166); ఓహరిసాహరి = అపహృత్య సంహృత్య (భార. విరా. III. 164); కనుకని (భాస్క. బాల. 144); మఱి (భాగ. I. 64); మిక్కిలి గమకొన్న (భాస్క. యు. 1682); మొద. ఓర్చిన మఱిరాక (భార. అర. VI. 72); అనుదానిలో 'మఱి' అను క్త్వార్థకరూపము విశేష్యత్వమును బొందినట్లు గానవచ్చును.

v. 'మిక్కిలి' అనునది 'మిక్కులు' అను ధాతువునకు క్త్వార్థకరూపము. దానిని విశేషణముగను మిక్కిలి కన్ను. [ఇక్షో, పూలిచెఱువు కిగ్గిలి పుట్టెందునేల(S. I. I. V.1058); చిన్నారి పొన్నారి నురభూజమూ (రామతా.శత.54); చిన్నారిపొన్నారి చిఱుత పాకటినాడు (కాశీ. I. 14); మొద.;] విశేష్యముగను (మిక్కిలిమై - భాగ. విరా. V. 84); అవ్యయముగను (మిక్కిలి యే కాంతివుం బని (కళా. IV. 150); వాడఁబడును. 'మిక్కిలి' ద్రుతాంతముగను వాడఁబడినది (భాగ. V. ి. 142).

vi. 'తొడుగు' ధాతువుపై క్త్వార్థక 'ఇ'వర్ణము చేరునపుడు దానితుది 'గు' వర్ణము వైకల్పికముగ లోపించును; లేదా. 'తొడు' అనునదియే ధాతువనుకొనవచ్చును. తొడి (భార. విరా. III. 188; IV. 34; V. 317). మొద.

vii. 'వెలువడి' అనుటకు 'వెలుడి' అని రూపాంతరము గలదు (శాంతి. VI. 282); వెలుడెడు, వెలుడును, వెలుడక, వెలుడుచున్, మొదలగు రూపములు లేవు.

viii. కొన్ని ధాతువుల క్త్వార్థకరూపములకు సందర్భమును బట్టి యర్థవిశేషములు గలుగుచుండును:—

అను: వెండ్లికని పిల్వఁబంచినన్ (భా. భార. ఉ. I. 42); తనకనివెట్టిన తీకము (భార. ఉ. III. 250); ఏమనికర్ణుని గావఁబనిచె (భార. ద్రో. IV. 207); తన కని యేమియు ననుపక (భార. ద్రో. II. 205); తోడుపడుట కని (భార. నిర్వ. VI. 124); కావుకావురని (హరి. పూ. V.); నీయాపు నియాకవచ్చు (భాగ. III. 848); హాహాహాయని చలివేళ (భాగ. IV. 648).

ప్రత్యయమింకను వినవచ్చుచున్నది. ఈ రూపములు సం. కృత్వా = ప్రా. కాఊణ, అను రూపమునుండి కలిగినవి. 'దు' అను ప్రత్యయము తెనుఁగు నందు తప్పఁ దక్షిణ ద్రావిడభాషలయం దున్నది. అది యుత్తరార్యభాషల యందును గలదు. 'ఇ' ప్రత్యయము ప్రాకృతమునందే కాక (పరిహరి = పరిహరించి; పసరి = ప్రసరించి, చలి = చలించి; కోపిరి = కోపించి; మారి = చంపి; సంచారి = సంచరించి; విచారి = విచారించి; కరి = చేసి; ముత్తి = విడిచి; మొద.) యనేకములగు నుత్తరార్య భాషలయందును ద్రావిడభాష లన్నిటి యందును గూడఁగలదు. తెనుఁగున క్త్వార్థమందు 'దు' 'చ్చు' వర్ణములు లేవు; అవి కొన్ని ధాతువులయందు లీనముకాఁగా, నట్టి క్రొత్తరూపములే మఱల ధాతువులుగ నిలిచినట్లు కాన్పించును. ఆ క్రొత్తరూపములపైఁ క్త్వార్థమునఁ దెనుఁగున 'ఇ' వర్ణముచేరి క్త్వార్థమును దెలుపుచున్నది. చు, చ్చు, ంచు; జు, జ్జు; ంజు; టు, ట్టు, ంటు, డు, డ్డు, ండు; తు, త్తు, ంతు, దు, ద్దు, ందు లతో నంతమగు తెనుఁగు ధాతువులలోఁ గొన్ని యిట్లే యేర్పడియుండును: పోల్ + దు = తమి. పోన్దు, పొన్దు; తెలుఁగు: పోలు, పొందు;—ఇట్లే యితరరూపములకు నూహించుకొనవచ్చును.

i. తెనుఁగున క్త్వార్థమున 'ఇ' యను ప్రత్యయముచేరును: చిక్కడఁచి (భార. ద్రో. II. 38); అడిగి (హరి. పూ. VIII. 143); అనుకరించి (హరి. పూ. IV. 26); అంచి (భార. ఉ. III. 144); అధిక్షేపించి (హరి. పూ. V. 229); మొద.

ii. తెనుఁగున 'యు' కారాంతధాతువులకు సంస్కృతి మూలములందు సకార ముండెను. వానిపై 'ఇ, ఎ' వర్ణములు చేరునపు డా 'స'కారము మఱలఁ దలచూపుట సంభవించెను: అరసి (భార. విరా. I. 306); క్రిక్కిఱిసి (భార. VI. 174); ఎగసి (భాస్క. సుం. 388); ఎలసి (భార. విరా. I. 26); ఏసి (భార. భీ. I. 278); ఒడిసి (భార. అర. VI. 247); ఒలసి (భార. అను. V. 358); కవిసి (హరి. పూ. IX. 72); కాసి (కవిక. IV. 12); కురిసి (భార. ఉ. IV. 385); క్రుస్సి (హరి. పూ. VI. 28); క్రొస్సి (భార. అర. IV. 368) గీసి (కవిక. III. 21); చెవసి (భార. అర. V. 367); చేసి (భార. విరా. II. 27); త్రోసి (భార. IV. 184); తెలిసి (భార. విరా. III. 169); తవిసి (భార. భీ. II. 342); పవసి (భార. అర. VI. 111); పొవిసి (భార. అర. VI 111); నొగసి (భాస్క. సుం. 554); నోసి (భార. అర. V. 36); [illegible] (భార. ఉ. III. 254); పాసి (ఉ. హరి. II. 97); [illegible] (భార. కసుం. [illegible] III. [illegible] 48); పోసి (భార. కర్ణ. III. 267); బలిసి (భార. భీ. III. 276); [illegible] (భార. [illegible]

(భాస్క. యు. 78); రోసి (భార. అర. IV. 382); విడిసి (భార. ఉ. III. 146); విరిసి (భార. విరా. II. 359;) మొద.

iii. అవు, పోవు, ధాతువులు రెండును సంస్కృత 'భూ' ధాతువునుండియే కలిగియుండును. అపభ్రంశము: అఉ; మహారాష్ట్రి: భో; పైశాచీద్రావిడము: పో; అఉ+ఇ = అఇ = అయి; పో+ఇ = *పోఇ, పోయి.

iv. కొన్ని ధాతువులు క్త్వార్థక రూపములతో మాత్రము నిలిచి కేవలావ్యయము లయినవి: ఒత్తిలి = ఎక్కువగా (భాగ. VI. 166); ఓహరిసాహరి = అపహృత్య సంహృత్య (భార. విరా. III. 164); కనుకని (భాస్క. బాల. 144); మఱి (భాగ. I. 68); మిక్కిలి గడుతెన్న (భాస్క. యు. 1682); మొద. ఓర్చిన మఱి కాక (భార. అర. VI. 72); అనుదానిలో 'మఱి' అను క్త్వార్థకరూపము విశేష్యత్వమును బొందినట్లు గానవచ్చును.

v. 'మిక్కిలి' అనునది 'మిక్కిలు' అను ధాతువునకు క్త్వార్థకరూపము. దానిని విశేషణముగను మిక్కిలి కన్ను. [ఇక్ష్వే, పూలిచెఱువు కిగ్గిలి పుట్టెండు నేల(S. I. I. V.1058); చిన్నారి పొన్నారి సురభూజమా (రామత్రా.శత.54); చిన్నారిపొన్నారి చిఱుత కూకటినాఁడు(కాశీ. I. 14); మొద.;] విశేష్యముగను (మిక్కిలినై - భాగ. విరా. V. 84); అవ్యయముగను (మిక్కిలి యే కాంతివుఁ బని (కళా. IV. 150); వాడఁబడును. 'మిక్కిలి' ద్రుతాంతముగను వాడఁబడినది (భాగ. V. i. 142).

vi. 'తొడుగు' ధాతువుపై క్త్వార్థక 'ఇ'వర్ణము చేరునపుడు దానితుది 'గు' వర్ణము వైకల్పికముగ లోపించును; లేదా, 'తొడు' అనునదియే ధాతువనుకొనవచ్చును. తొడి (భార. విరా. III. 188; IV. 34; V. 317). మొద.

vii. 'వెలువడి' అనుటకు 'వెలుడి' అని రూపాంతరము గలదు (శాంతి. VI. 282); వెలుడక్, వెలుడున్, వెలుడక, వెలుడుచున్, మొదలగు రూపములు లేవు.

viii. కొన్ని ధాతువుల క్త్వార్థకరూపములకు సందర్భమును బట్టి యర్థవిశేషములు గలుగుచుండును:—

అను: వెండ్లి కని పిల్వఁబంపినన్ (భార. భార. ఉ. I. 42); తనకనివెట్టిన కీడు (భార. ఉ. III. 250); ఏమనికర్ణునిఁ గావఁబనిచె (భార. ద్రో. IV. 207); తన కని యేమియు మనుపక (భార. ద్రో. II. 205); తొడువడుట కని (భార. విర్వ. VI. 124); కావుకావురని (హరి. పూ. V.); [illegible]

[illegible] (భాగ. III. 348);

అయి: గంధమాదనంబునకయి చనుచున్నన్ (భార. అర. V. 414); చేయుటకునై (భార. అర. VI. 82); ఉదరపోషణకై (భార. విరా. II. 218) కొల్లై = అధికముగా (భార. భీ. I. 28); నాకై కనింగొని (నిర్వ. III. 48) ఐ=కలిగి (భార. నిర్వ. V. 4): చనువాఁడై=పోవుట కుద్యుక్తుఁడై (కాశీ. III. 51); పొచ్చెపు బాలుఁడవై=బాలుఁడవుగానుండి (హరి. ఉ. I. 122); మనకై =మనయంతటఁ మనమే (మను. III. 34); వెచ్చమయి=వ్యయముగా (ప్రభా. III. 71); నేనై చేయఁగ వలసిన (ఉ. రా. పు. 33).

ix. *. కుఱుచు+ఇ=కుఱిచి; కూర్చు+ఇ = కూర్చి; పట్టు+ఇ = పట్టి; చేయు+ఇ=చేసి అనునవి విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయములుగఁ గూడ వాడఁబడును: మూనెండు నేసి, రెండు నేసి, మొదలగు వానిలో 'చేసి' అను క్త్వార్థక రూపము 'ఏసి' యను ప్రత్యయముగ మాఱినది.

x. క్త్వార్థకకాలము చేరునపుడు ధాతువు తుది యుత్వము పూర్వాంధ్రమున నిత్యముగ మాఱకుండెను: నీ. కుంభీకంబు వ-గుల్చి; మొద.

xi. యుకారాంత ధాతువులపై నాత్మార్థమున 'కొను' అనున దుప ధాతువుగఁ జేరునప్పుడా తొలిధాతువు క్త్వార్థకరూపములే పూర్వ కావ్యములందు కాన్పించుచున్నవి. ఇట్టి ధాతువుల కిట్టియెడఁ గ్త్వార్థక రూపము వైకల్పికము: చేసికొను, పోసికొను, మోసికొను; కాని, పట్టు (-ట్టి) కొను, మొద. వ్యవహారమునను శాసనము లందును 'చేసుకొను, పోసుకొను, మోసు కొను' మొదలగు రూపములును నున్నవి: చేసుకొని (S. I. I. IV. 709).

xii. 'కొను' అనున దుపధాతువై యున్నపుడు దాని క్త్వార్థకరూపమునకు 'క', 'కొ' అనునవి యాదేశముగ నర్వాచీనగ్రంథములందు కాన్పించుచున్నది. ఎత్తుక పోవఁగా (భాస్క. అర. I. 30); ఎత్తుక పోవన్ (భాగ. X. II. 560); ఎత్తుక (భాస్క. అర. II. 102); తిఱుగుక (భాగ. V. I. 129); నాటుక (భాగ. V. II. 145); ఒంచుక పోవువారు (భాగ. VI. 355); పట్టుక (భాగ. VI 324); పెట్టుక (భార. భీ. I. 181; భాగ. II. 231; XI. 20); మాంసంబు మద్యంబుతో పందుకొ తిన్న మాలఁదయువన్ (ఉం. రఘు. శత. 56).

III. అన్నంతానసమాపక క్రియలు.

'-అన్' అను ప్రత్యయము ధాతువులపైఁ జేరి యీ క్రింది యర్థ విధ్యుచుండును:—

విధముచు: కుతూహల మడరన్ (భార. విరా. I. 311); [illegible] దూరముగఁ బోవుచున్ను (భాగ. VI. 167); పొందుగన్ = కష్టముగ [illegible]
[illegible]

(భార. అర. VI. 8); నీ దృష్టికి నెక్కన్ = ఎక్కునట్లు (భార. విరా. 279); చూపులకొంతయు వెక్కసపడన్ = వెక్కసపడునట్లు (భార. విరా. 82); వెం.

(2) ధాతువు సూచించుకార్యము జరుగుచుండఁగా : మొఱపడన్ (భార. ద్రో. I. 294); కోల్తలసేయక (భార. ద్రో. I. 42); మేనులు దూలాడన్ (భార. విరా. V. 184); మొగంబులఁ గోపంబుముడివడన్ (భాస్క. సుం. 212, 482); కిన్నరాంగనయూడిగెములు సేయక (ప్రభా. IV. 89); మొద.

ఇట్టి యర్థమున శత్రర్థకరూపములపై 'ఉండక' అనునది చేరుటయుఁ గలదు: కోర్కులు సిత్తుముత్తాడుచుండక (భార. విరా. II. 85); కరుణయు ఖేదంబును బిరిగొనుచుండక (భార. విరా. I. 150); మన మురియాడుచుండన్ (భార. విరా. II. 102); సల్లాపంబులు సెల్లుచుండన్ (భార. ఉ. IV. 102); పెంపుమీఱంగ ధాత్రిఁ బాలింపుచుండక (మను. I. 84); మొద.

(3) భావార్థమున: ఈ యాదేశం బన నేల (మను. I. 71); సిద్ధులొండె విద్యాధరులొండెఁ గావలయు (హరి. పూ. IX. 22); కర్మమూమాకు గజ మెక్క కంతదూరక = దూరుట (సిం. నార. శత. 66); వారిఁగాన్పనుగడింది = కాంచుట (భార. విరా. III. 99); ఇయ్యెడ కేఁగుదేవలయు టేమిఁ బూని (భార. విరా. II. 40); ఏలచెల్ల నేర్చు (భార. ఉ. II. 25); తలఁచగు కందంబుఁ జూడఁదగునా హరికి (భాగ. VIII. 257); తగు నీకేమనిపల్కనన్ (నిర్వ. VII. 91); దీని సైరింపఁదగు (హరి. పూ. VII. 201); నా ప్రతికూల దుర్లలితవాక్యంబుల్ సహింపందగుక (భార. అర. VII. 202); ఇదుమ గుడువవలసె (భార. విరా. II. 225); అతనికిఁ బడవలసె (భార. భీ. I. 59); చావలసె (మా. I. 109); ఏండ్లగనన బుద్ధిదిగనన (సింహా. నార. శత. 14)— ఇందు ఎగనన్, దిగనన్, అనురూపములు భావార్థక విశేష్యత్వమును బొందుచున్నవి.

(4) 'తుముం' న్నర్థమున: తిరుగుచుండఁగఁ గారణమేమి (సర్వ. మా. II. 50); నిముఁబొగడ నెంతవారము (భాగ. VIII. 229); దాని మొనసనన్ (భార. అశ్వ. II. 14); తప్పిపోవరాదు (భార. శాం. III. 204); చాలను (S. I. I. VI. 1098); ఎవ్వరికైనఁ జేరఁబోర నెన్నదురాని (హరి. పూ. VII. 89); మొద.

(5) క్త్వార్థమున: ఓటూరన్ = ఓటూరి (భార. భీ. II. 407); క్రొందారన్ = క్రొందారి (భార. సౌ. I. 201); మీపదంబులానన్ (భాగ. VII. 176); కలగొనన్ = కలగొని (భార. సౌ. II. 6); అప్పులుకద్రోపుపడన్ = ద్రోపుపడి (భార. [illegible]. II. 270); మొద.

(6) వ్యతిరేక క్త్వార్థక రూపముగా నూతపదముగ: చాకుండన్ = చావక (భార. విరా. III. 118); తోఁడుకుపోకుండన్ = పోక (భార. విరా. I. 279); నిరూపింపంగ రాకుండ=రాక (భార. విరా. III. 178). పోవకుండ=పోక (భార. శాం. II. 335; శా. II. 125); కొండలమునఁ బొందకుండ=పొందక (భార. ద్రో. II. 247); మొద.

(7) ఆమ్రేడితమై నైరంతర్యార్థమున: చూడంజూడన్ (హరి వి. VI. 25); చెప్పఁజెప్పన్ (కుమా. భా. I. 554); చనఁజనన్ (భార. అర. VII. 21), మొద.

(8) శత్రర్థమున: తోడిఁబడన్ = తోట్రుపడుచు (భాస్క. అయో. 89)

(9) పంచమ్యర్థమున: చాకుండమున్న (భార. విరా. III. 118); మొద.

(10) భూతార్థక 'ఇనన్' ప్రత్యయమునకు మారుగ: ఎట్టనన్ = ఎట్లనినన్ (హరి. పూ. VIII. పు. 193); మానునే గొల్లపాల్ ద్రావ మందబుద్ధి (సిం. నార. శత. 34).

(11) కొన్ని యసమాపక క్రియలు కేవలావ్యయములుగ నుపయోగింపఁబడును; వానితుది నకారమునకు లోపమును దత్పూర్వ 'అ' కారమునకు దీర్ఘమును గలిగి కేవలావ్యయము లేర్పడినవి: ఎగడిగన్ (రామాభ్యు. VII. 69); ఎగాదిగ; ఒక్క నిమిషంబున ... కూడన్ (భార. ఉ. IV. 424); కూడా (S. I. I. V. 874); వెలుచన (భార. అర. V. 425; VI. 303); చాలకొట్టి దంచు (భార. భీ. I. 61); చాలా నినునమ్మినాను (కృ. శత. 94); చాలా (S. I. I. IV. 711); అందాఁక (భార. అర. VI. 82; కల్యా. II. 100; భాగ. VII. 54; X. i. 36; వరాహ. II. 169); ఇందాఁక (భార. కల్యా. II. 66; హరి. పూ. IX. పు. 209; భాగ. X. ii. 33; కళా. III. 272; V. 40. 77); ఎందాఁక (భాగ. VII. 54; XII. 36); జన్మించు పందాఁక (కళా. V. 218); తుట్టందుదఁదాఁక (భాస్క. యు. 265); నదిదాఁకన్ (శకుం. పరి. II. పు. 24); రెండువేలయోజనంబులదాఁక (భాగ. V. ii. 19; షష్ఠీబహువచనరూపముగా 'దాఁక' అని నకారాదియగు నవ్యయము); సంవత్సరముదాఁక (కళా. II. 34); రజతాచలముదాఁక (పాండు. I. 172);— కృష్ణదనుకా కొట్టింది (రామరా. పు. 302); కొండదాఁకాను (S. I. I. IV. 276); మూరవగడి (భార. విరా. I. 182; ఉ. II. 80; శాం. I. 42; II. 445. "మూఁడు"); మొద.

[illegible] తుమున్నర్థకరూపముల తొలియక్షరము మీఁది [illegible] గలుగును. చిక్కన్ జెడఁద్రొక్కి (భార. అర. VI. [illegible]); గొట్టుముట్టఁజిక్కఁగడియించి (భార. అర. VII. 262); చిక్కఁ[illegible] (భార. విరా. II. 283); [illegible] (భార. కర. III. 210)[illegible]

(13) చక్కనగము (భార. ఉ. I. 251; III. 361); జొత్తఁదిరిగి (భాస్క. యు. 1194); మొదలగువానిలోఁ దుది 'అనన్' అను సహాయక క్రియ తుది నకారములోపించినది.

(14) బెగ్గిలన్ (భార. విరా. V. 57); కన్నారన్ (భార. విరా. V. 89); బలియన్ (హరి. పూ. VI. 22); మొదలంటన్ (పాండు. V. 238); కలగొనన్ (భార. మౌ. I. 21); మునుముట్టన్ (భాస్క. అయో. 91); మొదలుముట్టన్ (భాగ. VI. 58); మొదలగు నన్నంతరూపములును కేవలావ్యయములుగఁ బ్రయోగింపఁబడినవి.

(15) ధాతువుపై 'అన్' ప్రత్యయము చేరునపుడు సాధారణముగ నెట్టి వికారములును గలుగవు. కాని—

i. కొన్ని చువర్ణాంతధాతువుల చకారమునకు పకారమాదేశమగును: ఒనర్పన్ (భార. ఉ. II. 112); కాల్పన్ (భార. ద్రో. II. 164); ఒప్పరింపన్ (భార. భీ. II. 280); తొలఁగలింపన్ (భార. భీ. II. 48); మొద.

అర్వాచీనకావ్యములం దీ యాదేశము రాకుండఁగను బ్రయోగములు గలవు: తుదిం, జనుఁ జండాల కులంబులోన నుదయించఁగోరి (ఒం. రఘు. శత. 42).

ii. కొన్ని చువర్ణాంతధాతువుల చకారమునకు వకారమాదేశమగును: తిగువన్ (భాస్క. అయో. 315); దీనికి 'తివ్వన్' అనియు రూపాంతరము గలదు. (భాస్క. అయో. 316, 318; వరాహ. IV. 3); 'తివన్' అనియుఁ గలదు (భాగ. X. i. 403), నడువన్ (భార. భీ. I. 112); నిల్వన్ (భార. ద్రో. II. 295; స్వర్గా. I. 65); మొలవన్ (విక్ర. I. 191); వెలువన్ (భార. విరా. I. 101); త్రోవన్ (వరాహ. II. 4); కావనుత్రోవను (శకుం. పరి. II. పు. 31); మోవఁదరంబుగాని (పాండు. III. 51); తలకడవన్ (భాగ. I. 370); విద్వన్ (భార. మహా. I. 56); మిడువన్ (హరి. పూ. V. 221); తెఱువన్ (హరి. పూ. V. 205); గెలువన్ (భార. ద్రో. V. 124); మోవన్ (వరాహ. V. 78), మొద.

iii. 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువులపై 'అన్' ప్రత్యయము చేరునపుడు రూపములు వివిధములుగఁ గలుగుచుండును: చచ్చు—చావన్; చాన్; చావేఁడి (భార. ఉ. I. 321); తెచ్చు-తేరన్, తేన్; 'తెచ్చు' సహాయక క్రియయగునపుడు దానికి గలుగు రూపాంతరమగు 'తెంచు' నకును తేరన్, [illegible] తమున్న [illegible] క్రొవ్వ తేరన్ (భార. విరా. I. 101); తేరతే (భాస్క. కాల. 460); తేరన్ = తేఁగా (పాండు. I. 16); తేఁ[illegible] (పాండు. I. 190); అరుగు దేరఁగా (భార. విరా. I. 50); [illegible]

రన్ (భార. భీ. I. 112); కవియుదేరన్ (భార. భీ. III. 418); ఒత్తుదేరన్ (కుమా. భా. II. 342); చెప్పివుత్తేరన్ (శకుం. పరి. II. పు. 41); చొత్తేరన్ (భాస్క. అయో. 227); 'తెకతేర' అనునది యవ్యయము (వేం. పంచ. పు. 102); ఈ ధనమునాకు తేరగా రాలేదు = ఊరక (వ్యవహారము); చనుదేన్ (నిర్వ. IV. 3); నడతేనచుముఁడను (భాస్క. కిష్కి. 701); పాలుతేఁగని (భాస్క. బాల. 257); -నొచ్చు. నొవ్వన్; నొవ్వనేయున్ (భార. భీ. III. 40); నోనాటన్ (భార. ఉ. IV. 317); నోనాడు (భార. విరా. III. 162); నోన్ (నిర్వ. IX. 12; కర్ణ. II. 245); ప్రుచ్చు - ప్రువ్వన్; ప్రువ్వఁగఁదిట్టు (భార. ఉ. II. 10); వచ్చు—రాన్; తోరాన్ (భార. అను. III. 70; V. 450); తనుఁజుట్టిరాన్ (భార. భీ. I. 112; శాం. II. 389; ఉ. హరి. II. 84; పాండు. I. 87; V. 67; ఇది వ్యవహారమున 'చుట్టూరా' అనియైనది); కొలిచిరాన్ (భార. నిర్వ. III. 88); వెంటరాన్ (వరాహ. II. 48); కొల్చి రాన్ (కళా. II. 8); ఇట్లే, ఇచ్చు - ఇవ్వన్, ఈన్; గిచ్చు, గివ్వన్; క్రుచ్చు-క్రువ్వన్, క్రుచ్చన్: క్రొచ్చు- క్రొవ్వన్; చొచ్చు - చొరన్; త్రెచ్చు- త్రెవ్వన్; నచ్చు-నచ్చన్; మెచ్చు-మెచ్చన్; విచ్చు—వివ్వన్, విచ్చన్;

iv. కొన్ని గు- వర్ణాంతధాతువులు తొలుత వు వర్ణాంతములై యుండెను. వానిపై 'అన్' చేరునపుడు - 'వన్' తోడిరూపములు గలుగును; ఇట్టి రూపములు కొన్నిమాత్రము మిగిలినవి.

అగు- కాన్; కాన్ అనునది— (అ) విశేష్యముల ప్రథమారూపములమీఁదను: ఉత్తరలోనుగాఁగల పయోజముఖుల్ (భార. విరా. II.265); ఒకళ్లొకళ్ల కంఠంబులు లక్ష్యంబులుగాన్ (భార. ద్రో. III.269); ధర్మ్మాశ్రుగా (S. I. I. IV. 751); మొద.— (ఆ) షష్ఠీ రూపముల మీఁదను: నీకుఁగా వని సేయుట (భార. భీ. I. 157); తెల్లటిగాని (భాస్క. యు. 388); త్రాతుటకుం గాన్ (భార. అను. I. 227); దైన్యమునకుం గా నొచ్చియు (భార. ఉ. IV. 261); నాకుఁగాన్ (నిర్వ. VII. 68); మువర్వ్యలకుఁ గాన్ (ఉ. రా. I. పు. 28); మొద. (ఇ) ధాతువుల తుమున్నంత రూపములమీఁదను: చొత్తేరఁగాన్ (భాస్క. అర. I. 8); వీతేరఁగాన్ (భాస్క. అర. I. 65); వెళ్లఁ తేయఁగాన్ (భార. విరా. II. 309); మొద. చేస్తున్నుండఁగాను (S. I. I. IV. 802); మొద.—చేరుడు.

'కాన్' అనునది 'కన్' అనియు నగును. ఇదియు 'కాన్' వలెనే [illegible] యోగింపఁబడును: (అ) తోడుగన్ (భార. విరా. II. 28); [illegible] (భార. అర. V. 206); [illegible] (భార. అను. IV. 36); మొద. (ఆ) [illegible]

(భార. శాం. II. 89; దునఁగన్ (భార. అర. V. 57); హొత్మఁగన్ (భార. అర. IV. 410); మొద. కాని, 'కాఁగన్' అనునట్లు 'పోఁగన్, తేఁగన్' అను రూపములు కాన్పింపవు.

చెప్పంగానే, చేయంగానే, మొదలగు పూర్ణానుస్వారముతోడి పలుకుబడులు కొన్నిమొదల వినిపించుచున్నవి; కొన్ని ప్రాంతములందు వినఁబడవు. ఇట్లే, తెల్లఁగన్ (భార. అర. VII. 320); చిక్కఁగన్ (భాస్క. అర. I. 117) లలో తెల్లన, చిక్కన, అనువానిపై 'కాన్' రూపాంతరమగు 'కన్' చేరునపుడు 'న' కారముమీఁది యచ్చు లోపించినది. ఇట్లే, కొన్ని ప్రాంతములందు వ్యవహారమున 'చల్లంగా, మెల్లంగా, నల్లంగా' మొదలయిన పలుకుబడులు వ్యవహారమున వినబడుచున్నవి.- చాలన్ = చాలా = కానా = 'సేన' అను నవ్యయముపై 'కన్' చేరి 'సేనగ' అయినది (సర్వ. మా. II. 80); 'కాలేదు' అనుటకు'అవలేదు' అనియు వ్యవహారమునఁగలదు. త్రిగు-త్రివ్వన్ (శకుం. పరి. II. పు. 24); త్రాఁగు -త్రావన్, త్రాఁగన్; నగు- నవ్వన్ (నగన్?)

v. 'అను' ధాతువు తుమున్నంతరూపము 'అనన్': దిగ్గనంగ (నిర్వ. III. 80); మొద. ధ్వన్యను కరణశబ్దములపై 'అనన్' చేరునపుడు దానితుది ద్రుతము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము కళయగు నవ్యయమగును; క్రన్నన (భార. అర. V. 434); గ్రద్దన (భార. భీ. III. 43; భాగ. VII. 288); గ్రమ్మన (భార. అర. VI. 125; ఉ. III. 114; ద్రో. V. 118); ఘల్లన (కాశీ. VII. 160); చట్టన (భార. అర. V. 228); జడ్డన (భాగ. I. 260); ఝల్లన (కాశీ. III. 14); దిగ్గన (కాశీ. IV. 54; V. 158); మెత్తన (భార. అను. V, 342); మెల్లన (నిర్వ. V. 12); మొద. ఇట్టి రూపము లర్వాచీన కృతులం దు కారమధ్యములు నయ్యెను: భగ్గన, బగ (కాశీ. VII. 75); బగ్గన (కాశీ. VII. 87); గుండె బగ్గునఁ బగులన్ (వరాహ. II. 50); భోరన (ఉ. రా. పు. 75); భోరున (యతి: ఉ. రా. పు. 54);— ధ్వన్యను కరణ పదములపై 'అను' ధాతువు చేరునపుడు 'ర్, మ్' లాగమములు ప్రధాన ధాతువుపైఁ జేరును: దిగ్గురనన్, భగ్గుమని, మొద.); - ఒకప్పుడు 'అనన్' లోని ద్రుతముకాక నకారము మీఁది యకారమును లోపించును: చిక్కఁ దునియు (భాగ. III. 638); దొప్పఁదోచు (పారి. ఉ. II. 50); పిచ్చఁ గంద (భాగ. IV. 77); మిలమిల మెదలక (భార. ద్రో. I. 386);- చరాల్న (రంగారా. I. 62); ఇట్లే, ధడాల్న, టటీల్న, మొదలగు వానియందు లవర్ణము సత్వము లోపించినది.

vi. అను -అనక (దశావ. పు. 180); నాన్ (ఉ. III. 105); పోన్ (భార. శాం. III. 387).

vii. నిన్నేమనన్ (భాస్క. అరో. 210); అతని మహిమ సేమని చెప్పన్ (భాగ. V. i. 65); ఏమిసెప్ప (భాగ. VI. 281; హరి. ఉ. 192)— ఇట్టి ప్రయోగములందు తుమున్నంత రూపములపై 'కలదు' మొదలగు క్రియల నధ్యాహారము చేసికొనవలయును.

viii. వలరాయా, నీ తలరాయా; నీయమ్మ కడు కాల; నీ తలపడా, మొదలగువానియందు తుమున్నర్థక 'అక్' ప్రత్యయము 'న'కారము లోపించి యత్వమునకు దీర్ఘముకలిగి కాపాగమును గలిగించు చున్నది. కావ్యములందు 'నీ తల రాయ' మొదలగు ప్రాస్వాకారము తోఁచి రూపములు గానవచ్చుచున్నవిగాని, యవి పద్యగణముల కొఱకు కవులు చేసినవి. ఒకప్పు డిట్టి రూపము లవ్యయములైనవి: నేఁజెల్ల != అయ్యో (హరి. పూ. V. 155),

ix. 'కాకుండా నెవ్వరు' (S. I. I. V. 192); చెప్పకుండా పోయి నాఁడు మొదలగు వ్యావహారిక రూపములందు ద్రుతలోపమును బూర్వస్వర దీర్ఘమును గలిగినది. కేవల తుమున్నర్థమున నిట్టి మార్పు 'ఉండు' ధాతువు మీఁదనే కలుగునట్లు తోఁచుచున్నది.

x. తుమున్నర్థక రూపములపై 'పట్టి' పద్యాకము చేరి నామ విభక్త్యర్థమును బోధించును: కల్గంబట్టి, చేయంబట్టి, మొద.

IV. ఇన న్నంతానవూపకక్రియలు.

(1) ధాతువుపై 'ఇనన్' ప్రత్యయముచేరి 'అపి' అనువర్థము నిచ్చును' కొంతయినన్ = కతిచిదపి (భార. ద్రో. III. 269); ఏపాటనైనన్ = కథంచిదపి (భార. విరా. I. 79); కొంచెముయినను=కించిదపి (భీ. I. 127); ఆ స్థానములలో నొక్కరుఁడైనన్ = కశ్చిదపి (భార. విరా. II. 141); మొద.

(2) ఒకప్పుడు 'ఇనన్' అంతమందుగల యూనమూపకక్రియకు 'యది:' అను వర్థము గలుగును: ఏను పతఁడు నయినన్ (హరి. పూ. IV. 122); ఆహారములయినన్ (భార. విరా. I. 137), మొద.

(3) ఒకప్పుడు 'వా, అథవా,' అను నర్థములు గలుగును: ఆ విప్రు లేడ్వురైనను నేవురు ముప్పురునైన (విజ్ఞా. వ్యవ. III.), మొద.

(4) ఒకప్పు డానంతర్యార్థము గలుగును: తునిమితూఁటాడినన్ (హరి. ఉ. X. 109); రెండయి పాయయుద్భినన్ (భార. విరా. III. 166), మొద.

(5) ఇడు, చెడు, పడు, విడు, అను, * ఉను, కను, కొను, [illegible], [illegible], మను, [illegible], ధాతువులపై 'ఇన' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు - 'ఇన,' - '[illegible]' అనువాని బదులుగ 'క్క,' '[illegible]'లుగ మారును: క్రియపట్టన (హరి. [illegible] V.

228); తలపడ్డన్ (భార. అర. VI. 281); విసఁబడ్డన్ (నైష. I. 76); అగపడ్డన్ (భార. విరా. II. 70); తిరుగఁబడ్డన్ (భార. అర. V. 279).

(6) 'ఇనన్' లోని ద్రుతమునకు లోపమును దత్పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును వ్యవహారమునఁ గలుగును. అపుడు దానికి 'యది, యద్యపి' అను నర్థములు మాత్రము గలుగును. వ్యవహారమునను గొన్ని యర్వాచీన కావ్యములందును నిట్టి రూపములు గలవు. శాసనములలో నిట్టి దీర్ఘము కలిగిన రూపములు ద్రుతాంతములుగను గానవచ్చుచున్నవి:

ఈ మేర యెవ్వరు అతిక్రమించినాను (S. I. I. IV. 276); ఎవ్వరు గనక అపహరించ్చినాను (S. I. I. IV. 659); ఏమినర కమ్మినాను (S. I. I. V. 212); ఎంతనైవేద్యము ఆరగించ్చినాను (S. I. I. IV. 710); ఎవ్వరు విఘ్నము సేసినాను (S. I. I. V. 136); ఎవ్వరు గనక తప్పినాను (S. I. I. IV. 280); యీ ధర్మానకు ... తప్పినా (S. I. I. IV. 280); ఇందుకుం గనక యెవ్వరు తప్పినాను (S. I. I. IV. 710); యవ్వరు తప్పినాను (S. I. I. IV. 981); యవ్వరు తప్పించ్చుకొన్నాను (S. I. I. IV. 808); ఎవ్వరడ్డపడ్డాను (S. I. I. IV. 985), మొ॥.

(7) 'ఇనన్' అంతమందు గల రూపములకు వ్యతిరేకార్థమున నా ధాతువుల వ్యతిరేకార్థకరూపములపై 'ఉన్నన్,' 'తక్కినన్,' 'పోయినన్' మొదలగు సహాయక క్రియల 'ఇనన్' అంతరూపములు చేరును: వశము కాకున్నన్ (భార. విరా. II. 292); మార్కొనక తక్కినన్ (భార. భీ. III. 398); ఇంతలు సేయకున్నన్ (భార. ద్రో. IV. 293); కొనిపోక తక్కినన్ (భార. శల్య. II. 169); ఎద్దుక తక్కినన్ (భార. విరా. III. 140); చూడఁబడయ కున్నన్ (భార. ద్రో. II. 249); చాకున్నన్ (భార. భీ. III. 484); చూపునకుం జొరవ యీకున్నన్ (భార. ద్రో. V. 86); అదలుప కున్నన్ (భోజరా. V. 299); ఓ యనుట లేకున్నన్ (భార. అను. I. 76); ఎవ్వరు చెల్లనీకుంన్నను (S. I. I. V. 149).

(8) యుద్యర్థమున: అడిగితే (దేవకీనం. శత. 42); ఐతే (దేవకీనం. శత. 85); కొట్టితే (S. I. I. V. 1312); మొదలగు రూపములందు 'ఇనన్' కు మాఱుగ 'ఇతే' తో వ్యవహారమునను నర్వాచీన గ్రంథము లందును గాన్పించుచున్నది.

V. శత్రర్థకములు.

(1) ధాతువులపై -'చున్' అను ప్రత్యయమును చేర్చుటవలన శత్రర్థకానుకారక్రియ లేర్పడును: ఉల్లఁబొంగుచున్ (భార. విరా. II. 112); క్రుంగి (భార. విరా. II. 79); ఊనుచున్ (శాంతి. IV. 292); మొద.

(2) పోవు ధాతువు నన్నియసమాపక క్రియారూపములందును 'వు' వర్ణము లోపించినను శత్రర్థక చువర్ణము చేరునపుడుమాత్రము లోపింపదు: పోవుచున్.

(3) లఘుపూర్వక'ను' అంతమందుగల ధాతువులపై శత్రర్థక చువర్ణము చేరునపుడు ధాతువు తుది యుత్వము వైకల్పికముగ లోపించును; అట్లేర్పడిన 'న్చు' ను 'ంచు' గ వ్రాయుటయుఁ గలదు; 'న్చు' అని వ్రాసినను, 'ంచు' అని వ్రాసినను దాని యుచ్చారణము 'న్చు' అనునదియే. జంజమ్మటంచు (భాగ. VIII. 30); కడిఁగడి నంచుకొంచు (వృషా. శత. 95); విఁచునుండఁగాన్ (భార. ఉ. III. 368); బనికొంచు (భార. ఉ. II. 147); విఁచున్ (భార.ఉ. II. 63); అంచుండునను (భార.ఉ. I. 386); విఁచుయుండెన్ (భార. శల్య. II. 870); కొంచున్ (భార. అర. IV. 221); ఇట్లు కంచున్, తించున్, మంచున్—'వనుచున్' అనునది 'వంచున్' అని కాదు.

(4) ధాతువుపైఁ దచ్ఛబ్దార్థక సర్వనామముచేరియుఁ బూర్వకావ్యములందు శత్రర్థము కాన్పించుచున్నది: ఉదా. వదునొకండవు శతాబ్దపు ఆంధ్ర భాషా లక్షణము.

(5) 'పోవుచున్' అనునది వర్తమానకాలమును బోధించుచున్నను, దానిపై 'ఉండి' అను క్త్వార్థకరూపము చేరి భూతార్థమును దెలియఁజేయును: పోవుచుండి, కొట్టుచుండి, మొద.

(6) వ్యవహారమునఁ నాంధ్రమునఁ దొలుతనుండియు శత్రర్థమున 'తు, తూ', 'తా' లు కానవచ్చుచున్నవి.

ఇవి కన్నడమునఁ బూర్వకావ్యములందును గానవచ్చుచున్నవి. తెనుఁగున సంపూర్ణక్రియలయందు వర్తమానార్థమున 'తు' వచ్చును: కొట్టుతున్నాఁడు, చెప్పుతున్నాఁడు; మొద. శత్రర్థకాసమాపక క్రియలయందు 'తూ' అని దీర్ఘముగనే యుండును; కొట్టుతూ, చెప్పుతూ; మొద. పామరజన వ్యవహారమున 'తా' వచ్చును: చేస్తావున్నాడు, కొడతా వున్నాడు, మొద. శాసనములందు 'తు' ప్రతసహితముగను గాన్పించుచున్నది: చేస్తున్నవుండేటట్టుగాను (S. I. I. IV. 280); చేస్తున్న (S. I. I. IV. 801); చేస్తున్నుండగాను (S. I. I. IV. 802); మొద. యుకారాంత ధాతువులపై 'తు' చేరునప్పుడు 'యు' కారమునకు 'స' కార మాదేశమగును.

VI. యద్యర్థకములు.

(1) 'ఏనిన్' అనునది సంపూర్ణ క్రియారూపములపైఁ [illegible] యద్యర్థ

ఇది యేమిఁటికంటేని (మను. III. 104); ఎట్లంటేని (భార. శాం. VI. 178); చనితేనిన్ (భార. భీ. II. 161).

భూతార్థకోత్తమ మధ్యమ పురుషైకవచనమునఁ జేరు -తిని, -తివి, అనువాని తుది 'ని, వి' అనువానికి లోపము కలుగఁగా, రెండును 'తి' అను నేకరూపమును బొందినవి. వానిపై 'ఏనిన్' చేరి '-తేనిన్'; '-తేఁ,' -'తే' అను రూపమును దాల్చినవి. ఇట్లుత్తమ మధ్యమ పురుషముల మాత్రము చేరవలసిన -'తే' అను వర్ణకము తక్కిన పురుషములందును క్త్వార్థకరూపములపైఁ జేరుచు వచ్చెను. వ్యవహారమున నన్నిపురుషములందును వచనములందును నిట్టి రూపములే నిలిచినవి: నేను (మేము, నీవు, మీరు, వాఁడు, ఆమె, అది, వారు, అవి), వస్తే, మొద.

(2) 'ఇనన్' అంతాసమాపకక్రియిలకును నొకప్పుడు యద్యర్థము కలుగును: వాఁడు వచ్చిన నే నిచ్చెదను, నీవు చెప్పిన వాఁడు వినును, మొద.

VII. ఆనంతర్యార్థకములు.

(1) అన్నంతాసమాపకక్రియల కొకప్పు డానంతర్యార్థము కలుగును: సూర్యుఁ డస్తమింపఁ జుక్కలు కానఁబడును, మొద.

(2) ఇనన్నంతాసమాపకక్రియలకును నిట్లే యానంతర్యార్థము కలుగును: యదునందనుఁ డర్మిలి మ్రొక్క, మ్రొక్కినన్ ... లతాంగి, లతాంతాయుధు కన్నతండ్రి శిరముఁ వామపాదంబునం దొలఁగఁదోచె (పారిజా. II).

(3) క్త్వార్థకరూపములకును నొకప్పు డానంతర్యార్థము కలుగును: ఈ పనిచేసి యింటికిఁ బొమ్ము.

(4) ధాతువుపై -'డున్' అను ప్రత్యయమును జేర్చుటవలనను నానంతర్యార్థము కలుగును: అనుఁడున్, పోవుడున్, చెప్పుడున్, మొద.

సంపూర్ణ క్రియలు.

I. వర్తమానకాలము.

వర్తమానార్థక ధాతుజవిశేషణములపై నాయా సర్వనామ రూపములను, వాని పరిణామరూపములను జేర్చుటవలన వర్తమానార్థక క్రియ లేర్పడును:

ఉత్తమ పురుషము.

ఏకవచనము: -చున్నవాఁడను, -చున్నాఁడను, -చున్నాను (వ్యవహారము:—తున్నా(ను).

బహువచనము: -చున్నవారము, -చున్నారము, -చున్నాము (వ్యవ

వచ్చుచున్నవాఁడను (నన్నయ); చెప్పుచున్నాఁడ (భార. శాం. IV. 442); (వ్యవహారము: చెప్పుతున్నా(ను), చేస్తున్నా(ను), పోతున్నా(ను), తెస్తున్నా(ను), తలస్తున్నా(ను), మొద.)

ఎనుల్లు సూచుచున్నవారము (భార. ఉ. III. 228); చూచుచున్నా రము, చూచుచున్నాము (వ్యవహారము: చెప్పుతున్నాము, చేస్తున్నాము, పోతున్నాము, తెస్తున్నాము, తలస్తున్నాము, మొద.)

మధ్యమ పురుషము.

ఏకవచనము: -చున్నవాఁడవు, -చున్నాఁడవు,చున్నావు (వ్యవహారము: తున్నావు).

బహువచనము: -చున్నవారరు, -చున్నవారలరు; -చున్నారరు, -చున్నారలరు; -చున్నారు? (వ్యవహారము: -తున్నారు).

చిటిలి పడుచున్నవాఁడవు (భాస్క. యు. 129); చెప్పుచున్నాఁడవు చెప్పుచున్నావు. (వ్యవహారము: చెప్పుతున్నావు, చేస్తున్నావు, పోతున్నావు తెస్తున్నావు, తలస్తున్నావు, మొద).

పోవుచున్నవారరు, పోవుచున్నవారలరు, పోవుచున్నారరు, పోవుచున్నా రలరు, పోవుచున్నారు? (వ్యవహారము: చెప్పుతున్నారు, చేస్తున్నారు, పోతు న్నారు, తెస్తున్నారు, తలస్తున్నారు, మొద).

ప్రథమ పురుషము.

మహద్వాచకము: ఏకవచనము: -చున్నవాఁడు, -చున్నాఁడు (వ్యవ హారము: -తున్నాడు.)— తిరుగుచున్నవాఁడు (భాస్క. యు. 349); విజయం చేయుచున్నవాఁడు (భార. విరా. I. 11); తిగ్రహించుచున్నాఁడు (భార. ఉ. III. 389); ఏయుచున్నాఁడు (భాస్క. బాల. 641); ఏతెంచు చున్నాఁడు (భార. అర. V. 388); భోగించుచున్నాఁడు (భాస్క. కి. 188), మొద.

మహన్మహతీవాచకము: బహువచనము: -చున్నవారు, -చున్నారు (వ్యవహారము: తున్నారు); ఒసర్చుచున్నవారు (నన్నయ), ఒసర్చుచున్నారు (భార. కర్ణ. I. 278); వచ్చుచున్నారు (భార. అశ్వ. IV. 147), వెలిఁగించు చున్నారు (భాస్క. కి. 388); గ్రుద్దుచున్నారు (భాస్క. యు. 204), మొద. (వ్యవహారము: చెప్పుతున్నారు, చేస్తున్నారు, పోతున్నారు, తెస్తున్నారు, తలస్తున్నారు, మొద).

అమహద్వాచకము: ఏకవచనము: -చున్నయది, -చున్నది

(భార. అర. VII. 242); ఏర్పడుచున్నది (భార. విరా. I. 308); పొందుచున్నది (భార. విరా. I. 295); చేర్చుచున్నది (భార. స్త్రీ. II. 74); మొద. (వ్యవహారము: చెప్పుతున్న (-న్నా)ది, చేస్తున్న (-న్నా)ది, పోతున్న (-న్నా)ది, తెస్తున్న (-న్నా)ది, తలస్తున్న (-న్నా)ది, మొద.

మహతీతరామహద్వాచకము: బహువచనము: -చున్నయవి, -చున్నవి (వ్యవహారము: -తున్నవి, -తున్నావి (పామరజన వ్యవహారము), -తున్నాయి (అగ్రవర్ణములవారి వ్యవహారము); వెలుచున్నయవి (నన్నయ); వెలుచున్నవి (భార. శాం. IV. 40); శోభిల్లుచున్నవి (భార. అర. V. 345); మొద. -(వ్యవహారము: చెప్పుతున్న(-న్నా) వి (-యి), చేస్తున్న(న్నా)వి. (యి), పోతున్న(-న్నా)వి (-యి), తెస్తున్న (-న్నా)వి (-యి), తలస్తున్న (-న్నా)వి (-యి), మొద.

పై రూపములలో 'చున్' అనునదియే వర్తమానార్థ బోధకమని పోవుచునున్నారు (భార. విరా. III. 187); చేయుచు నున్నాఁడు (హరి. పూ. I. 19) మొదలగు ప్రయోగములవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును. 'ఉన్నాఁడు' అనునది నిర్మాణమువలన భూతార్థక మయినను నది యొకరీతి తద్ధర్మార్థక క్రియగ భాషయందు నిలిచినది.

• 'కలు' ధాతువుపై సంబంధార్థమున విశేష్యముల మీఁదఁ జేరు 'అ' వర్ణము చేరి యేర్పడిన 'కల' అనునదియు 'ఉన్న' వలెనే యొకరీతి తద్ధర్మార్థమును దెలియఁజేయును. ఒకప్పుడు దానికి 'ఉన్న' యను నర్థమే యుండును.

ఉత్తమ: ఏక. కలను (భార. శాం. VI. 241); నేరుపు గలను = కలదానను (హరి. పూ. V. 247), మొద.

బహు. ఉన్నతిఁ బొందం గలవారమై యునికి కృష్ణా నేడు గా వచ్చెనే (భార. ఉ. III. 80); కలము = కలవారము (భార. శాం. VI. 615).

మధ్యమ: ఏక. కరుణగలవు = కలవాఁడవు (భార. శాం. III. 300); నామీఁదం గృపగలవు (హరి. పూ. VII. 89).

బహు. కలరు = కలవారలరు.

ప్రథమ: ఏక. మహత్తు: కలఁడు = కలవాఁడు (భార. అను. IV. 250); కలఁడు = ఉండెడివాఁడు (భార. శాం. II. 68); కురుపతి ప్రాణంబులం గలఁడే = ప్రాణములతో నున్నాఁడా (భార. శల్య. II. 16); లావును దాల్మియుఁ గలఁడు (భార. ఉ. IV. 260); బలము మీఁకయుఁ గలఁడు (భార. ఉ. IV. 262); అతఁడు రోషము గలఁడు (భార. ఉ. IV. 281); అతఁడు ముదము గలఁడు (భార. ఉ. IV. 224); మన్నాఁడు తోడు గలఁడు (భార. ఉ. IV. 178); కర్ణుఁడిందు గలఁడు (భార. ఉ. II. 212); అహింసకుఁ గూర్మి గదుం గలం డతండు

(భార. ఉ. II. 7); మగంటిమి గలఁడు (భార. ఉ. I. 315); దశాననుఁడు నీ చెప్పిన యంతకుం గలఁడు (భాస్క. యు. 2268); పని నీఁగఁ గలండు (భాస్క. యు. 1062).

కార్యమునకు ఖడ్గమునకుఁ గలవాఁడై (భార. ఉ. I. 281); శాంతన పుండు సర్వకురునలతికిం గలవాఁడు గాఁడె (భార. ఉ. II. 164);—చేయ గలాఁడు (ఆశ్ర. I. 120), మొద.

బహు. మహన్మహతులు: తెంపు నలవుఁ గలరు (భార. ఉ. IV. 264); సంతోష మారఁ గలరు (భార. అను. V. 425); కలరు=ఉన్నారు (భార. శాం. I. 159; అను. V. 287); మీ రెఱుక గలరు (భార. శాం. V. 328); ఇంత వెట్టివారును గలరు (భార. ఉ. IV. 377); పాడియు సత్యముం గలరు (భార. స్త్రీ. II. 260); వారు గోత్తల గలరు (భార. ఉ. IV. 257); ప్రకట బలురు గలరు (భార. ఉ. IV. 227).

ఏక. అమహత్తు: కలయది; కలదు (భార. అర. V. 38; విరా. I. 81, 88; IV. 231) మొద.

బహు. మహతీతరామహత్తు: కలయవి (భార. అర. IV. 312); కలవు (భార. ద్రో. III. 228; భార. శల్య. II. 342), మొద.

*'కలదు'కు 'కల్దు' (భాగ. X. i. 1338; ఓం. రఘు. శత. 39) అనియు, 'కద్దు' అనియు రూపాంతరములు గలవు (చూ. ఉత్తరాంధ్రము).

కలను, కలము, కలవు, కలఁడు, కలరు, అనువాని లకారముమీఁది యత్తునకు దీర్ఘమును గలుగును: పొందఁగలానని (భాస్క. అయో. 280); కలారు (భార. అను. III. 70; స్త్రీ. II. 11), మొద.

ధాతువుల తుమున్నర్థకాన్నంత క్రియలపై 'కల' అనునది చేరి భవిష్యదర్థమును దెలుపును:

అనంగలవాఁడ (భార. విరా. I. 78); ఎవ్వరికాలానాన్న తప్పంగల వారము కాము (S. I. I. IV. 710); పోవంగలవారము (భార. అర. VI. 80); ఉన్నతిఁ బొందంగలవారమై యునికి (భార. ఉ. III. 80); అహరింపం గలవాఁడు (భార. అర. VI. 46); అనం గలవాఁడు (భార. విరా. I. 78); నటింపం గలవాండు (S. I. I. V.1088); చాతంగ్గలాండు (S. I. I. VI. 1186); వడపంగలవారు (S. I. I. IV. 282); చేయఁగలరు (భార. అర. IV. 288, 298); విడువఁగలరు, కాఁగలరు (భార. అర. IV. 289); పాలింపంగలవారు [illegible]

వర్తమానార్థమునఁ బ్రథమపురుష మహద్వాచకైకవచన క్రియ లందును, మహతీత రామహద్వాచక బహువచనక్రియలందును ధాతువుపై 'ఎదుర్' అను ప్రత్యయము గానవచ్చుచున్నది:

ఒక్క దనుజాధముండు మొఱయో! కడంగి నన్నుఁజెఱఁగొనిపోయెదు (భార. అర. V. 177); భండనంబు సేయువాఁడుగాఁ దలంచి చనియెదుర్ (భార. భీ. I. 155); వెనఁగెదుర్ = వెనఁగుచున్నాఁడు (హరి. పూ. V. 246); చెప్పక చూప కీతని విశేషముఁ దెల్పెదుర్ (భార. విరా. I. 92); కొడుకిటు వ్రాలకదుర్ మనము గుండెదుర్ (భార. విరా. II. 213); చెవులు సీములు గట్టెదుర్ (భార. ఉ. II. 10), మొద.

'దు' వర్ణకము చేరునపుడు ధాతువు తుది ద్విత్వాక్షరములలో నొకటి లోపించుటయుఁ గలదు. ఈ లోపము సార్వత్రికము కాదు: ఎనుదుర్ సజ్జనుల్ (హరి. ఉ. VII. 108); చెవుదురు (అను. II. 227);—'ఎమి తిని చెపితివి కపితము' అను చాటుధారలో 'చెపితివి' అను నిట్టి రూపముల కాక్షేపము గర్భితమై యున్నది. వ్యవహారమున నిట్టి ద్విత్వలోపము గలిగిన కొన్ని రూపములు గలవు.

II. భూతకాలము.

ఉత్తమ పురుషము.

i. ధాతువుల క్త్వార్థక రూపములపై ఏకవచనమున 'తిని', బహువచనమున 'తిమి' చేర్చుటవలన:

ఏకవచనము: కొన్ని నడిగితి (భాగ. II. 261); కుశలం బడిగితిని (భాస్క. సుం. 830); నీవలనఁ బ్రీతుఁడనైతి (భార. అర. VI. 125); కోడలైతి (భార. ఉ. III. 108); ఏ నెవ్వతనైతి నేమి (భార. భీ. III. 324; భార. అను. III. 222); ఏను వేలైతి (భార. కర్ణ. III. 61); ఇల్లాలైతిఁగా (హరవి. III. 125); తగిలి ప్రియముసేయఁ దగితిఁగాని (భార. అర. V. 309); తపస్సిద్ధుఁడైతి (భాస్క. బాల. 330); శరము క్రుంకనైతి (భాస్క. సుం. 438); నిందకునైతిన్ (భాస్క. యు. 967); నిన్నుఁ దడవ సిచటి కరుగుదెంచితి (భార. అర. VII. 29); ఒకటి యాడఁగ వచ్చి మఱొక్కటాడితిన్ (మిత్రవిం. IV. పు. 55); కన్నుల మూతైయుండితి, ఓపాటించితిఁ (భార. విరా. V. 337); యమ కింకరాలికిఁ గట్టితి బొమ్మ (దాశ. శత.102); నీకు నేఁ గలసితిఁ (భాస్క. అర. I. 188); జననిఁగూర్చితి శోకములోఁతువాటముఁ (హరి. ఉ. VII. 104); చనితిని (భాగ. VII. 473); చిక్కితిఁగదా (భార. అర. VI. 61); చిక్కితిఁ (భాస్క. అయో. 14); కాలు దొడరితిఁ (భార. అను. II. 210); ఒక మూర్తి వివేఁ బడితిఁ (భార. విరా. II. 226); అక్కడఁ బుచ్చితిఁ (భార. ద్రో.

IV. 129); మాఁడించితిని (హరి. పూ. II. 180); ఇట్టి కష్టమునకు వచ్చితిని (భార. అర. VI. 20); అప్పరిపాటి నిన్ను మున్ను వినిపించితి (భార. అను. IV. 186); నీవలన నంతసిల్లితి (హరి. ఉ. X. 274).

బహువచనము; ఇంతటి పనులకుఁ జాలితిమి (భార. భీ. III. 437); నిక్కమున కేమును డస్సితిమి (భార. విరా. I. 154), నంతసంబునఁ బొందితిమి (భాస్క. కి. 750); నీకై పాలితిమి (భార. ఉ. IV. 26); ఎల్ల దానను జెడితిమి (హరి. పూ. V. 221); పల్లఁబోయితిమి (హరి. పూ. V. 221); తత్తిమి నడిచితిమి (భార. విరా. I. 151); కొనియాడితిమి (భార. విరా. I. 179); మొగవప్పితిమి (భార. శా. II. 27); వింటిమి (నిర్వ. VII. 95; -ఇది కర్మార్థరూపమై యుండును), మొ.వ.

ను వర్ణాంతధాతువులపై 'తిని', 'తిమి' చేరునపుడు వాని క్త్వార్థకరూపము 'ని' లోని యిత్తునకు లోపమును, తకారమునకు టకారాదేశమును గలుగును; ఒంటి పొమ్మంటిరా (భాస్క. అర. II. 65); ఋణము నీఁగఁగఁ గంటి వక్షిణో (భార. కర్ణ. III. 195); మిముఁ జూడఁ బడయఁగంటి (భాస్క. అర. I. 106); ఔఁగా దనకయ్యకొంటి (భార. ద్రో. I. 78); దొరకొంటిరా (భాగ. I. 7); వని వింటిరా (వరాహ. XI. 466); నీ విక్కడ యుండుట వింటి (భార. కర్ణ. III. 46); ఇట్లే, ఉను - ఉంటిని; తిను - తింటిని; మను - మంటిని, అంటిమి, కంటిమి, మొ.వ.—చను ధాతువుపై ఈ కార్యము గలుగదు: చనితిని, చనితిమి.

చు, చ్చు, లంతమందు గల ధాతువులపై 'తిని', 'తిమి', చేరునపుడు వ్యవహారమునందును కొన్ని యర్వాచీన కావ్యములందును ప్రాచీనకావ్యములందును చు, చ్చు లకు సకారాదేశము గలుగుచున్నది. యుకారాంత ధాతువుల క్త్వార్థక రూపమందలి 'సి' లోని యిత్తునకు లోపము గలుగును; ఇస్తిమి (S. I. I. IV. 799, 800, 802; VI. 588, 959, 980, 1054); ఇప్పిస్తిమి (S. I. I. IV. 698); చేస్తిమి (S. I. I. IV. 280, 686; VI. 126); చేయిస్తిమి (S. I. I. IV. 709); రాస్తిమి (S. I. I. IV. 711); విడిస్తిమి (S. I. I. IV. 808); వేయిస్తిమి (S. I. I. IV. 815); సమర్పింస్తిమి (S. I. I. IV. 847, 874, 981,997); సమర్పిఁస్తిమి (S. I. I. VI. 1212); పహాస్తి ఇస్తిమి (S. I. I. VI. 1010); దానము లెన్ని తలంచి యిస్తినో, యాగము లెన్ని చేస్తినో (పట్టాభి. పు. 41); తనువిస్తిని మనసిస్తిని ధనమిస్తి నటంచు (ప్రభు. పు. 54); తోచినది మనవి చేస్తిమి (పట్టాభి. పు. 75); మాస్తిమి, కోస్తిమి (శ్రీనా. చాటు).

ii. ధాతువుల భూతార్థక ధాతుజ విశేషణ రూపములో '[illegible]',

శేర్పడును; నన్నయ యిట్టి రూపములనే వాడినాఁడు. చూ. పంద్రెండవు ప్రకరణము. తరువాతికాలమున నిట్టి రూపములను గవులు వాడుచుండినను, వానిలో తచ్ఛబ్ద వకారమునకు లోపమును దత్పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును గలిగిన రూపములు కావ్యముల కెక్కినవి. ఉదా.

ఏకవచనము: ఇచ్చినాఁడ (భార.అశ్వ. IV. 190; మహా. I. 11); ఉన్నాఁడఁ (భార. అను. II. 17; అశ్వ. I. 55; స్త్రీ. II. 127); ఊఱడియున్నాఁడను (ఒం.రఘు.శత.17); ఎఱింగినాఁడ (భార.అశ్వ.II. 53); కల్పించినాఁడఁ (భార. ద్రో. II. 170); చంపినాఁడను (భార. ద్రో. V. 422); చనినాఁడను (భార. కర్ణ. III. 138); చెందినాఁడ (భార. శాం. IV. 52); చేసినాఁడను (భార. శాం. V. 228); తప్పినాఁడ (భాస్క. యు. 188); తెలిసినాఁడను (భాగ. V. ii. 112); పలికినాఁడఁ (భార. శల్య. I. 96); వచ్చినాఁడ (భార. ఉ. II. 3; శాం. I. 365; V. 281).

బహువచనము: దీక్షితులైనారము (భాస్క.బాల. 401); ఉన్నారము (భార. ఉ. I. 276; II.6; భాగ. I. 250); కన్నారము (భాగ. I. 250; VIII. 391); పలికికొన్నారము (భార. శల్య. II. 213); చనుదెంచినారము (భార. ఆర. V. 201); చేసినారము (భాస్క. I. 102); మన్నారము (భాగ. I. 250) వచ్చినారము (భార. VI. 283, 349); విన్నారము (భాగ. I. 251; VIII. 391), మొద.

నాఁడను, -నారము, లలోని డ, ర, లు లోపించిన రూపములు నేఁడు వ్యవహారమున నున్నవి; వానిని కవులును వాడినారు: ఒనరించినాను (కాశీ. మా. III. 218); తెలంచినాను (సానం. పు. 37); వెళ్లినాను (సానం. పు. 84); నేర్చినాను (మొల్లరా. I. 12); చూపించినాను (షట్చ. III. 127); పలికినాను (సమీ. విజ. III. 104); వచ్చినాను (ఉ.రా.పు. 120); పట్టఁదగిన కొమ్మఁ బట్టినాను (రామకా. శత. 73):— ఒనరించినాము (ఘటి. మా. II. 158); చదువుకొన్నాము (కువల. II. 79); నడచినాము (రంగారా. II. 171).

మధ్యమపురుషము.

I. ధాతువుల క్త్వార్థకరూపములపై 'తివి', 'తిరి', అనువానికిని జేర్చుట వలన భూతకాలిక మధ్యమపురుష క్రియల యేక బహువచనములు వరుసగ నేర్పడును; 'తివి' లోని తుది 'వి' వర్ణము లోపించుటయుఁ గలదు:—

ఏకవచనము: అలసితివి (భాగ. V. I. 142); తెగటాఱితివైతి (మను. III. 40); కేలైతిగదే (భార.ఉ. III. 159); నవ్వులకాడితో (భార. అను. I. 186); గోవుల నెట్లు లాఁగితివి (భార. విరా. V. 288); చెప్పితివి (భాస్క. అయో.

209); పూనితివా? (భార. విరా. II. 117); పెనవెట్టితివి (భార. ఆర. V. 335) ముట్టితివి (భాగ. I. 91); మెట్టితివి (భాగ. I. 91); ఏమిటివాఁడవై యిచ్చితి పుడమి (భార. శల్య. II. 74); లక్కయింటఁ జిచ్చొట్టితి (భార.శల్య. II. 134); కుడిచితి, కట్టితి, వెట్టితి (భార. ద్రో. V. 277); చనితేనిఁక (భార. భీ. II. 161); నీ వ్రెక్కఁడ చనుదెంచితి (భార. ఆర. VII. 413); చూచితే (భార. ఆర. VI. 61; VII. 3); గాసిచేసితి (భార. ఉ. IV. 376); తోడుపడఁగాదని నిల్చితొ (భార. భీ. III. 77); పనుపడితి (భార. ఆర. V. 152); ఒల్లవైతివి (భార. ఆర. V. 18); మెకమెక పడితి (భార. శాంతి. III. 392); మము నాపదలకుఁ బాపితి (హరి.ఉ.IV. 255); ఇమ్ముల న్వాడలితి (భార. ఆర.V. 120).

బహువచనము: ఏమిటికి వచ్చితిరి (వరాహ. II. 96); విజయం చేసితిరి (భార.ఉ. II. 106); చెప్పరైతిరే (భార.భీ.II. 119); మీరీ తక్కువ కోర్చితిరి (భార. ద్రో. II. 266); పోకులఁ బోయితిరి (భార. శాం. VI. 301); మొద.

తెగితిరే శినివీరుఁడ (భార. కర్ణ. III. 188)——ఇందు బహువచనరూప మచ్చు తప్పేమో. మిడిసిపడితివి (హరి. పూ. V. 247); అనునది 'మిడిసిపడు చున్నావు' అను వర్తమానార్థమున వాడఁబడినది. ద్వివర్ణక లఘుపూర్వక ను వర్ణాంత ధాతువులపై 'తివి, తిరి' చేరునపుడు 'ను' ఉత్వమునకు లోపమును తకారమునకు టకారాదేశమును గలుగును: అంటివి (వరాహ. VII. 51); తెచ్చికొంటివి (భార. భీ. I. 67); ఎట్లంటివి (భార. శాం. VI. 178); కంటే కదా (భాస్క. యు. 79); ఇది యేమి సేయంగ నెత్తికొంటి (భార. ఆశ్ర. I. 157); వింటె (భార. ఆర. VI. 331); (భాగ. IV. వింటే 59); ఇట్లే తింటివి, మంటివి; అంటిరి,కొంటిరి, కంటిరి, మొద.—— 'చను' ధాతువున కిట్టి రూపములు గలుగవు: చనితివి, చనితిరి.

చు, చ్చు, వర్ణము లంతమందుగల ధాతువులపై 'తివి, తిరి' చేరునప్పుడు 'చ' కారమునకు సకారమాదేశమగును. యువర్ణాంత ధాతువుల క్త్వార్థక రూపముల తుది 'సి' లోని యిత్వమునకు లోపము కలుగును: ఇస్తివి (కృ. శత. 6, 19, 24, 25, 37); ఏ శకునాన వస్తివో (ప్రభు. పు. 14); మొద.

(2) భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములపై 'వాఁడవు' అని ఏకవచనమునను, 'వారు, వారలు, వారలరు' అనువానిని బహువచనమునను జేర్చుటవలనను భూతకాలిక మధ్యమపురుష క్రియ లేర్పడును. నన్నయ యిట్టి రూపములనే వాడెను. కాని, తరువాతి కవు లా రూపములందలి తచ్ఛబ్ద 'వ' కారము లోపించి తత్పూర్వాచ్చు దీర్ఘము కాఁగా నేర్పడిన 'నాఁడవు, నారు, నారలు, నారరు, నారలరు' అనున వంతమందుగల రూపములను వాడఁజొచ్చిరి.

ఏకవచనము: ఇచ్చినాఁడవు (భార. ఉ. IV. 306; ద్రో. III. 107) సరకుగాఁ గొనకున్నాఁడవు (భార. శాం. IV. 425); ఉన్నాఁడవు (భాగ. I. 43); కన్నాఁడవు (భాగ. I. 43) కలిపినాఁడవు (భాగ. VII. 172); జనియించి నాఁడవు (భార. అర. VI. 169); జన్మించినాఁడవు (భార. ఉ. IV. 59); మన్నాఁడవు(భాగ.I. 43); వచ్చినాఁడవు (భాస్క. యు. 1106); పేదవడ్డాఁడవు (భార. శాం. IV. 412); విన్నాఁడవు (భాగ. I. 43); మొద.

బహువచనము: (మీరు) ఉన్నారలు (భార. ద్రో. II. 268); ఉన్నారరు (భార. ద్రో. V. 111); జననము నొందినారరు (భార. అర. IV. 186); మొద.

-నాఁడవు, -నారరు, అనున వర్వాచీన కాలమున 'నావు, నారు' గఁ గూడ మాఱి గ్రంథముల కెక్కినవి: కలిమిచ్చినావు (అప్పక. IV. 411); చెందినావు (ఉ. రా. పు. 317); చేసినావు (నిరం. IV. 44); పోయినావె (పట్టాభిరా.) I. 15); పాసినావు (పట్టాభిరా. I. V. 174);- ఏఁగుదెంచినారు (వరాహ. I. 133); విచ్చేసినారు (కాశీ. మా. III. 218); చూచినారు, మెట్టినారు (మను. I. 68); చనుదెంచినారు (హరి. పూ. V. పు. 101); పెరిగినారు (హరి. పూ. IV. పు. 205); మొద.

ప్రథమపురుషము.

(1) మహదమహదర్థముల రెంటను భూతకాలిక ప్రథమపురుషైక వచనమున ధాతువుపై 'ఎను' అను వర్ణకము చేరును. ఇందు 'ఎ' అనునది మాత్రమే భూతకాలార్థమును సూచించునది. 'ను' వర్ణకము కేవల ద్రుతము, పురుషబోధకము కాదు. యువర్ణాంత ధాతువులపై 'ఎను' చేరునపుడు యకారమునకు సకార మాదేశమగును:

అడిచెన్ (భార. అను. I. 89); అనియెన్ (నిర్వ. V. 43); అయ్యెన్ (భార. అర. VI. 268); ఏసెన్ (భాస్క. కి. 228); మొద.

మహాతీత రామహద్వాచకముల ప్రథమపురుష బహువచన క్రియలకును భూతకాలార్థమున నిట్టి రూపములే కలుగును: నెవ్వాలువగలనీనె (భార. విరా. II. 106); కులశైలంబులు గ్రక్కదంగదలె (భార. అర. V. 208); మధుపకులము లబ్జవనముల కురులంజొచ్చె (భార. విరా. II. 237); శోణితములు మడువులై తొట్టెన్ (భార. అర. V. 421); మొద.

i. 'అగు' ధాతువునకు భూతార్థమునఁ బైసందర్భములందు 'అయ్యెన్' అను రూపము కలుగును; దీనికి 'ఆయెన్' అనియు రూపాంతరము గలదు.

ii. 'పోవు' ధాతువు తుది 'వు' వర్ణము లోపించును: పోయెన్ (భార. విరా. III. 7; V. 32); మొద.

iii. 'ఉండెన్' అనుటకు 'ఉండనిమ్ము' అనియు నొకప్పు డర్థము గలుగును; అది యట్లుండెన్ (భార. విరా. III. 110; ద్రో. III. 114; శాం. IV. 409; హరి. పూ. I. 131); మొద.

iv. 'చెల్లంబో' అను సంతాపార్థకావ్యయమున 'చెల్లెన్' అనుటకు 'చెల్లన్' అను రూపము గలిగినది. 'అయ్యో నీ సుతు గ్రద్ద యెత్తుకొని పోయన్' (కేయూర. II.) అను ప్రయోగమున 'పోయెన్' అనుటకు 'పోయన్' అని యతిస్థానమున నున్నది. ఇది వ్యవహారానుసారముగ నున్నది.

v. రెండు లఘువర్ణములు గల ధాతువులపై 'ఎను' చేరునపుడు తొలుత వాని క్త్వార్థక రూపములమీఁదనే 'ఎను' చేరుచుండెడిది. కాని, రానురాను తక్కిన ధాతువులకువలెనే యిట్టి ధాతురూపములమీఁదను 'ఎను' చేరసాగెను:

డిగియెన్, అనియెన్, కనియెన్, కొనియెన్, చనియెన్, తినియెన్, మనియెన్, వినియెన్, ఇడియెన్, పడియెన్, మొదలగునవి నన్నయ భారతమందలి రూపములు. డగ్గతెన్ (భాగ. I. 243); చనెన్ (భార.అను. V. 287); కైకొనెన్ (భాగ. I. 247); ఇట్లే, డిగెన్, అనెన్, కనెన్, తినెన్, మనెన్, వినెన్, ఇడెన్, పడెన్, మొదలయినవి నన్నయకాలమునకుఁ దరువాతఁ గానవచ్చుచున్న రూపములు.

బహువచనమున భూతకాలిక ప్రథమపురుష మహన్మహతీవాచకక్రియలు ధాతువుల క్త్వార్థక రూపములపై 'రి' అనునది చేరుటవలన నేర్పడును:

అనురాగించుచుండిరి (భార. భీ. I. 170); కావరైరి (భార. విరా. III. 190); మ్రుగ్గులిడిరి (భార. విరా. V. 382); మొద.

(2) మహదర్థమున భూతార్థక ప్రథమ పురుషైకవచనమున 'వాఁడు' అను సర్వనామమును, బహువచనమున 'వారు' అను సర్వనామమును భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములపైఁ జేరియు క్రియారూపము లేర్పడును. ఈ రూపములు విధేయ విశేషణములనియు నందురు:

ఏకవచనము: ఈలగఁ ఉచుకొని యున్నవాఁడు (భార. ద్రో. II. 104); కోలుమసంగినవాఁడు (భార. భీ. II. 138); బీఱువాఱినవాఁడు (భార. ఉ. IV. 234); అడవింగలసినవాఁడు (భార. సౌ. II. 36); మొద.

బహువచనము: జెట్టాన జెట్లున్నవారు (భార. ఉ. IV. 425); మొద.

ఇట్టి క్రియారూపములందు 'వాఁడు, వారు' ల వకారమునకు లోపమును దత్పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును గలిగిన రూపములు నన్నయకుఁ దరువాతి కాలమునఁ గానవచ్చుచున్నవి:

ఏకవచనము: అన్నాఁడు (భాగ. X. 318); అప్పగించినాఁడు (భార. స్వర్గా. I. 16); ఐనాఁడు(భాగ. IV. 120); అరిగినాఁడు (భార. మా. I. 69); అర్థించినాఁడు (భాగ. VII. 77); ఉన్నాఁడు (భార. ఉ. IV. 312); చదివినాఁడు, చేసినాఁడు, జరపినాఁడు, తరపినాఁడు, నెరపినాఁడు, పడసినాఁడు, పుట్టినాఁడు, మఱపినాఁడు (భాగ. VI. 89); చెప్పినాఁడు (భార. మా. I. 124); చేసినాఁడు (భార. శాం. III. 519); తలఁచినాఁడు (భార. ఆర. V. 385); అడుగఁ బుత్తెంచినాఁడు (హరవి. IV. 63); పెంచినాఁడు (భార. శల్య. II. 347); పెరిగినాఁడు (భార. ఉ. III. 234); వచ్చినాఁడు (భాస్క. కి. 204); వరియించినాఁడు (భార. అశ్వ. I. 40); వసించినాఁడు (భార. స్వర్గా. I. 63); 'పెట్టినాఁడు' అనుటకు S. I. I. V. 196 లో 'పె [ట్టా] ం [డు] అను రూపముగలదు. పెట్టాడు, కొట్టాడు, మొదలయిన రూపములు వ్యవహారమునఁ గలవు; వీనిలోని పదమధ్య 'ఆ'కారము తాలవ్యోచ్చారణము గలది. నైజాము రాజ్యమున 'కొట్ట్యాడు' 'పెట్ట్యాడు' మొదలగు నుచ్చారణము గలదు. కొన్ని ప్రాంతములలో కొట్టిండు, పోయిండు, మొదలగు పలుకుబడి గలదు. ద్రావిడమున 'ఇ' పై 'అ' చేరునపుడు యడాగమము గాని, నగాగమము గాని కలుగవచ్చును: కట్టి + అ = కట్టియ; కట్టిన;- వీనిలో మొదటిదానినుండి 'కొట్ట్యాడు, కొట్టాడు (తాలవ్యోచ్చ)' అను రూపములును, రెండవదానినుండి 'కొట్టినాడు, కొట్టిండు' అను రూపములును గలిగినవి.

బహువచనము: ఉన్నారు (భార. ఉ. III. 204); కన్నారా, మన్నారా, విన్నారా (భాగ. I. 304); గఱి కెక్కినారు (భాస్క. యు. 43); పలికినారు (భార. అను. V. 93); కలిగినారు (భార. అను. V. 97); పేర్చినారు (భార. అను. V. 98), చంపినారు (భార. అను. V. 103); పొందినారు (భార. అను. V. 104); కావించినారు (భార. అను. V. 105); చనినారు (భాగ. VI. 167); చనుదెంచినారు (భార. ఉ. III. 252); పైఁబడ్డారు (భాగ. I. 313); తోఁగవఁబడ్డారు (భాస్క. అయో. 80); చెప్పినారు (భార. అశ్వ. I. 45).

అమహదర్థక ప్రథమపురుష భూతకాలికైకవచనమున భూతార్థక ధాతుజ విశేషణముపై 'అది' అను సర్వనామము చేరును: పదుమూఁడు వత్సరంబు లేని వేచినయది (భార. శల్య. II. 305); మొద. తనికినయది (భార. స్వర్గా. I. 3).

'అది' లోని తొలి అకారము లోపించి 'ది' మాత్రము చేరియు నిట్టి రూపములు గలుగును: ఉన్నది (భార. శల్య. I. 383); ఐనది (భార. విరా. III. 225); అతిశయిల్లినది (భార. ఆర. V. 370); నేర్పులవడ్డది (భార. విరా. I. 197); వినినది (భార. మా. I. 130).

మహాతీత రామహద్వాచకము లగునప్పుడు వైక్రియారూపముల తుది రూప'ది'వర్ణకమునకు 'వి' వర్ణకమగును: ఉన్నవి (భార. శల్య. II. 77); విన్నవి (భార. శల్య. I. 16); వచ్చినవి (భార. ఆర. VI. 164); తిన్నవి (భార. స్త్రీ. II. 121); ఎండినవి (భార. అను. V. 28); మొద.

అగ్ని చల్లన యయ్యెనేనిన్ (భార. ఆర. VI. 215) = అగునేని (తద్ధర్మార్థమున భూతకాలక్రియ); కల్గినయేని (భార. భీ. I. 127) = కల్గైనయేని (సంపూర్ణ భూతకాలక్రియా స్థానమున భూతకాలార్థక ధాతుజ విశేషణము); ఇట్లే, నాకు బొంకు గల్గినయేనిన్ (నిర్వ. V. 66).

IV. తద్ధర్మకాలము.

ఉత్తమ పురుషము.

i. ధాతువుపై నేకవచనమున 'దును', బహువచనమున 'దుము' చేరుట వలన: అగుదున్ (భార. ఉ. IV. 400); ఆఁగుదున్ (భార. ద్రో. III. 32); ప్రొయ్యెదుదుఁ (భార. విరా. I. 78); ఉండుదున్ (నిర్వ. V. 8); కడఁగుదునో (భార. భీ. I. 179); చంపుదున్ (భాస్క. యు. 1889); మొద.

ii. 'పోవు' ధాతువుపై 'పోవుదును, పోదును' అను రెండు రూపములు నగును: పోదును (భార. విరా. IV. 68; భీ. II. 365); మొద.

iii. ద్విలఘువర్ణక నువర్ణాంత ధాతువులపై 'దును' 'దుము' లు చేరునప్పుడు 'ను' వర్ణము నుత్తు లోపించును: ఎత్తునఁగొందుఁ గౌరవులనెల్లను (భార. విరా. IV. 9); ఇట్లే అందును, ఉందును, కందును, తిందును, మందును, విందును;—'చను' ధాతువుపై నీ కార్యము కలుగదు; 'చను' ధాతువుపై 'దును' 'దుము' లు చేరునో చేరవో తెలియదు. ఇట్టి రూపములందు 'దు' వర్ణమునకు 'డు' వర్ణమును గలుగును: ఆకొండున్ (భార. విరా. I. 135); మార్కొండుఁ (భార. ఉ. I. 237); విందున్ (భార. నిర్వ. IV. 4, 7); 'ండు' తోడి రూపములు ప్రాసముకొఱకు పుట్టినవేమో. అందును, కందును, ఉందును (ఉత్తమ), తిందును, మందును, కొందును (ప్రధానక్రియగా), అను వానికిఁ గాని, వాని 'ండు'తోడి బహువచన రూపములకుఁగాని ప్రయోగములు కానరావు.

ప్రాఁకుదుమా (భాస్క. యు. 279); పడయుదుము (భార. విరా. I. 49); పోదుమె (భార. విరా. IV. 198); అందుమే (భార. అను. II. 314); మొద.

ii. ధాతువుపై నేకవచనమున 'ఎదను' బహువచనమున 'ఎదము' చేరుటవలన: అచ్చెదన్ (హరి. పూ. V. 232); వేటాడెద (భార. ఉ. IV. 407); ఆర్చెదన్ (భార. కర్ణ. III. 49); మొద. చాలెదము (భార. ఉ. IV. 248); చూచెదము (హరి. పూ. I. 105); జుత్తెదము (దాశ. శత. 30); తలంచెదము (భార. ఆర. VII. 262); ముట్టెదము (భార. ఆర. IV. 240); వేఁడెదము (భార. ఉ. III. 22).

(అ) 'అగు' ధాతువుపై 'ఎదను', 'ఎదము' లు చేరి 'అయ్యెదను, అయ్యెదము' అను రూపములు లేర్పడును. నీ మృత్యువై యుద్భవమయ్యెద (నిర్వ. V. 19).

(ఆ) యువర్ణాంత ధాతువులపై 'ఎదను, ఎదము' లు చేరునప్పుడు యకారమునకు సకార మాదేశమగును: చేసెదన్ (భార. విరా. I. 328); మొద.

(ఇ) 'పోవు' ధాతువుపై నావర్ణకములు చేరునప్పుడు 'వు' వర్ణములోపించి యెదాగమము గలుగును: పోయెదన్ (భాస్క. కి. 515); మొద.

(ఈ) ద్విలఘువర్ణక నువర్ణాంత ధాతువులపై 'ఎదను' 'ఎదము' లు చేరునపుడు ధాతువుపై 'ఇ' త్తు చేరును. ఈ యిత్తు క్త్వార్థక సంబంధి కాదు: కొనియెదను(కళా. III. 47); డిగియెద (భార. శల్య. II. 333); తినియెద (భార. భీ. II. 8); పనివినియెదన్ (భాస్క. యు. 159); మొద. ఇట్టి ధాతువులమీఁదనే 'ఎదను, ఎదము'లు చేరిన రూపములు పూర్వకావ్యములందు కానరాలేదు. అనఁగా, అనెదము, కొనెదను, వినెదము, మొదలగు రూపములు లేవేమో.

(ఉ) 'తునిసెదను' (భాస్క. అర. I. 227) తునియఁజేసెదను; కన్నడము: 'తునిసు' అను ప్రేరణధాతువుపై 'ఎదను' చేరినది.

(ఊ) 'ఎదను' అనునది 'ఏను' గను, 'ఎదము' అనునది 'ఏము' గను వ్యవహారమున మాఱినది: నమ్మేనెట్లు నీ పుట్టువు (ఒం. రఘు శత. 44); వారి పాదాలు మాశిరస్సున ధరించేము (S. I. I. VI. 248); మ్రొక్కేము నీ కాళ్లకున్ (పార్వ. పు. 67); చచ్చేమని పల్కినారు (రంగారా. II. 245); మొద.

iii. చు, ంచు, చ్చు, లంతమందుగల ధాతువులపై 'దు' వర్ణకము చేరునప్పుడు పూర్వకావ్యములందు 'చుదు' 'తు' గను, 'ంచుదు' 'ంతు' గను, 'చ్చుదు' 'త్తు' గను మాఱుచుండెను:

చక్కడతున్ (భాగ. VII. 272); తాకులాడింతునె, కావింతునె, వాయింతునె, మ్రింగిపుత్తునె (భాస్క. యు. 1339); ఇత్తున్ (భార. విరా.

I. 107); ఎఱఁగింతు (భాస్క. అర. II. 93); ఓర్తున్ (భార. కర్ణ. I. 45); కూర్తున్ (భార. విరా. I. 101); చూతుఁ (భార. అను. II. 203); తీర్తున్ (భార. ద్రో. V. 121); తొలఁగింతున్ (భార. భీ. I. 224); నమస్కరింతు (భాగ. VIII. 155); పగుల్తున్ (భార. కర్ణ. I. 250); వత్తును (భార. అశ్వ. I. 148); పనుతును (భార. ద్రో. IV. 131); విఱుతున్ (భార. విరా. I. 223); మొద — ఏతెంతుమో (భార. శల్య. II. 44); పెఱికి పేటాడి వైపింతుము (భాస్క. యు. 207).

(అ) 'ఏర్తున్, నేర్తున్' అనువానికి 'ఏతున్ (భార. విరా. II. 281), నేతున్ (భార. విరా. I. 196)' అను రూపములు కానవచ్చుచున్నవిగాని, యవి ప్రాసముకొఱ కేర్పడిన కృతకరూపములై యుండును.

(ఆ) అర్వాచీన కావ్యములందు చు, ంచు, చ్చు అను ధాత్వంతవర్ణములపై 'దు' వర్ణకము చేరి 'చుదు' కు 'తు' కలుగని రూపములును గానవచ్చుచున్నవి. అట్టియెడ తత్సమ ధాతువుల తుది 'ంచు' నకు 'ంపు' వైకల్పికముగ నాదేశమగును: ఆకర్ణించుదురు, ఆకర్ణింపుదురు (భాగ. X. i); మొద.

(ఇ) యువర్ణాంత ధాతువులపై 'దు' వర్ణకము చేరునప్పు డర్వాచీన కావ్యములందు 'యుదు' అనుదానికి 'తు' ఆదేశమగుట కాన్పించుచున్నది. వ్యవహారముననను నిట్టి రూపములు గలవు: చూ. ఉత్తరాంధ్రము: చేతును, చేతుము; కోతును కోతుము; మొద.

iv. ధాతువుపై నేకవచనమున 'వాఁడను', బహువచనమున 'వారము' చేరుటవలనను తద్ధర్మార్థకోత్తమపురుషక్రియ లేర్పడును.

చంపుదు నొండె... నిహతినొందువాఁడ (భాస్క. యు. 1889); చనువాఁడను (భార. నిర్వ. V. 42; అర. VI. 151); చేయువాఁడ (భార. హరి. ఉ. III. 75); పేర్కొనువాఁడను (భార. విరా. I. 8); వచ్చువాఁడ (భార. విరా. I. 285); మొద.

మధ్యమపురుషము.

i. ధాతువుపై నేకవచనమున 'దువు', బహువచనమున 'దురు' చేరుటవలనఁ దద్ధర్మార్థక మధ్యమపురుషక్రియ లేర్పడును. 'దువు' లోని 'వు' వర్ణము లోపించుటయుఁ గలదు:

రథంబు గడుప నీవగుదు (భార. ఉ. I. 111); శాంతుంగావింప నోపుదేని (భార. ఉ. III. 385); శౌర్యమునన్ నెగడుదు (భాస్క. కి. 144); నీవు తుమ్ముపొందు (భార. శాం. IV. 899); ఏ పనిమెయి వర్తిల్లుదు (భార. విరా. I. 108); తెలివి మాన్పుదువు (ఆంధ్ర నా. శత. 51).

ii. చు, -ంచు, చ్చు, అంతమందుగల ధాతువులపై:

జీవింతువు (భాగ. IV. 596), కబళమన నోరుదెఱుతువు (సిం. నార. శత. 38); కన్నారఁ జూతుగాని (భార. భీ. III. 279); చూతు (భార. ఉ. III. 206); పరిగ్రహింతుగా (ప్రభా. V. 18); పోయివత్తు గాక = పోయి రమ్మన్న (భార. ఉ. I. 364); ఎంతు (ఒం. రఘు. శత. 20); సనుతె (భార. అశ్వ. IV. 27);—మీరలాపనికి నేర్తురే (భార. ఆశ్ర. I. 148).

iii. ధాతువులపై 'ఎదవు, ఎదరు' లకు చేరి:

ఎక్కుడు మాటలాడెదవు (భార. ఉ. I. 253); ఏఁగెదవు (భార. విరా. I. 312); కొల్చెదవు (ఒం. రఘు శత. 20); చూచెదవు (భార. విరా. III. 60); చెప్పెదవు (భార. ఉ. IV 206); దునిమెదవు (భార. శల్య II. 215); పలికెదవు (భార. కర్ణ. II. 9); మఱపెదవు (భాస్క. సుం. 194); విచ్చేసెదవు (వరాహా. II. 5); విఱ్ఱవీఁగెదవు (భాస్క. యు. 2082); ఆడించెదవు (ఆంధ్ర నా. శత. 51).

-'ఎదవు' నకు 'ఎదు' అనియు రూపము గలదు: కర్ణ, కయ్యపు బలుపాడెదు (భార. కర్ణ. II. 25); కొండయెక్కెదు బ్రతిమాలుకొన్న కొలఁది (సిం. నార. శత. 2); ఏతెంచెదుగాక (భార. భీ. I. 160); కనుకట్టు గట్టెదు గారడీఁడును బోలె (ఆంధ్ర నా. శత. 51); చూచెదుగాక (భార. ద్రో. IV. 9); ఒదిగిచూచెదు కలిఁబోయ నుట్లదిక్కు (సిం. నార. శత. 39); ధిక్కరించెదు (భార. అర. VI. 174); ఉరిసినపుండుల నుప్పువెట్టెదు (భార. ద్రో. V. 35); నీ వెక్కడఁబోయెదు (భాస్క. కి. 362), నోరఱువంగఁ బ్రేలెదు (భార. ఆర. IV. 195).

మీరేల కారించెదరు (భార. ఆర. VI. 39); మీరిదియేటి కాగడంబుసేసెదరు (భార. అను. V. 312); మొద.

'-ఎదవు, -ఎదరు' లు '-ఏవు, -ఏరు' లుగ వ్యవహారమున మాఱి గ్రంథములకు నెక్కినవి. ఆఱడిఁ బెట్టేవు (ఒం. రఘు. శత. 8); నెరపేవు (రంగారా. II. 169); చూచేవు (రాధామా. I. పు. 3); అడిగేవు (రాధామా. I. పు. 5); మఱచేవు (రాధామా. III. పు. 55); కృశియించేవు (పట్టా. III. 140); మొద.

ప్రథమ పురుషము.

i. (1) మహదమహద్వాచక తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషైకవచనమందును, మహతీతరామహద్వాచక తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుష బహువచనమునను, ధాతువుపై ద్రుతము మాత్రము చేరును:

ఏమనునో యెటుసూచు నొక్కొ, ఏతలఁపు వచ్చునో (భార. విరా. I. 129); అలందురున్ (భార. విరా. II. 293); ఇంతలు పాపము లాచరించు నే (భార. ఉ. III. 83); సవతి కొడుకయేలు నవనియెల్ల (భార. అర. VI. 295); పలికిననేమి యన్నియును బల్కనగున్ (భార. ఉ. IV. 418);— ధర్మవుల్ గల్గునే (భార. అర. IV. 382); ఆశ్రమంబులు ...కలియుగంబున గత్తెరఁ గలిసిపోవు.

పయిసందర్భములందు ధాతువుపై ఎడున్, ఎడిన్, నన్నకములు చేరియుఁ గ్రియారూపము లేర్పడును:

ఇక్కడ నునికి మనకింక నెంత లెస్సయయ్యెడున్ (హరి. పూ. V. 251). అఱచెడున్ (భార. స్త్రీ. II. 69); కెలసం బెవ్వరికెక్కెడున్ (భార. సౌ. 24). ఎద్ది దెఱఁగయ్యెడినో (భార. విరా. I. 59); ఏమినీఁగ రాదయ్యెడినో (భార. ద్రో. II. 250); నాకల నిక్కల యయ్యెడు శోకింపకు మమ్మ (భార. అర. VI. 401); మొద.

(2) ధాతువుపై తచ్ఛబ్దార్థకము 'వాఁడు' పదము చేరి మహద్వాచక తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషైకవచనరూపమును, 'వారు' చేరి బహువచన రూపమును నేర్పడును:

అశ్వత్థామ గాండీవితోఁ బురుడింపం నగువాఁడు (భార. ఉ. IV. 228); కొల్చువాఁడు (భార. విరా. I. 85);— ధాతువుపై 'ఎడు, ఎడి' చేరిన రూపముల మీఁదను 'వాఁడు' 'వారు'లు చేరవచ్చును. రిత్తలు రజ్జెడువాఁడే (భార. ఉ. IV. 204); సాత్యకి యలఁతులఁ బోయెడువాఁడె (భార. ఉ. I. 268).

(3) ధాతువుపై 'దురు' చేరుటవలన మహన్మహతీవాచక తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుష బహువచనక్రియ లేర్పడును: ఉండుదురు (భార. ద్రో. III. 29); ప్రాఁకుదురు, దాఁటుదురు, చిమ్ముదురు, పెనఁగుదురు (భాస్క. యు. 25); ఎక్కుదురు (భాస్క. యు. 26); ఏలుదురు (భార. విరా. I. 298); మొద.

ii. **నువర్ణాంతములగు ద్విలఘు ధాతువులపై 'దురు' చేరునపుడు నువర్ణము నుత్వమును, ఒకప్పుడు 'దు' వర్ణము నుత్వము కూడను లోపించును; 'దు' వర్ణము దకారమునకు డకారమాదేశముగఁ గూడ రావచ్చును.**

పట్టుకొందురు (సిం. నార. శత. 55); పొడగందురు (భాగ. I. 58); అందురు (భార. అను. IV. 136); కొనకొండ్రు (భార. శాం. VI. 242); తిండ్రు (భార. విరా. IV. 217; నిర్వ. V. 106); విందురు (భార. నిర్వ. IV. 7); మొద.

iii. చు, ంచు, చ్చు, లంతమందుగల ధాతువులపై 'దురు' చేరునప్పుడు చుదు, ంచుదు, చ్చుదు, లకు క్రమముగ -తు, -ంతు, -త్తు లగును:

ఇచ్చుయింతురు (భాగ. X. ii. 50); ఇత్తురు (భాగ. VIII. 527); భయ మొనర్తురు (భార. అర. IV. 293); తాఁకోర్తురు (భార. ఉ. IV. 257); మొద.

ఈ కార్య మర్వాచీనకాలమునఁ గలుగక చువర్ణమునకు 'పు' వర్ణమాదేశము కాఁగా దానిపై 'దురు' చేరుచు వచ్చెను: కదలుపుదురు (భాగ. X. i. 289); ఆకర్ణింపుదురు (భాగ. VIII. 21); చరియింపుదురు (భాగ. III. 887); నిర్ణయింపుదురు (భాగ. V. ii. 84); మొద.—'చుదురు' తోడి రూపములును నర్వాచీనకావ్యములందు గలవు. చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

iv. యువర్ణాంత ధాతువులపై 'దురు' చేరునపు డేర్పడిన 'యుదురు' అనుదానికి 'తురు' అనియు నర్వాచీనకావ్యములందు కానవచ్చుచున్నది. చేతురు, కోతురు, మొద. చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

v. ధాతువుపై 'ఎదరు' చేరియు మహన్మహత్యర్థక తద్ధర్మ ప్రథమ పురుష బహువచనరూపము లేర్పడును: ఎవ రెట్లయ్యెదరో (భార. భీ. I. 128); ఎఱుఁగఁజాలరయ్యెదరు (భార. II. 23); ఫలములానెదరు (భార. అర. VII. 9); పట్టిపాలార్చెదరు (భార. భీ. II. 280); కలఁచెదరు (భార. ద్రో. IV. 163); మీఁరేమిగాచెదరు (భార. ద్రో. III. 172); కారించెదరు (భార. అర. VI. 39); చరించెదరు (భార. అర. IV. 291); నశించెదరు (భాగ. III. 645); పరిగ్రహించెదరు (భార. అర. IV. 298); పొడిచెదరే (భార. ఉ. IV. 244); పోరెదరు. (భార. ద్రో. IV. 266); వగచెదరు (భార. హరి. ఉ. VIII. 12); వచ్చెదరు (భాస్క. కి. 496).

'—ఎదరు' కు '—ఏరు' అనియు వ్యవహారమునను నర్వాచీన కావ్యములందును ప్రాచీన శాసనములందును రూపాంతరము గలదు: నవ్వే రెవరైన విన్న (దశావ. పు. 218); మొద.

(4) ధాతువుపై 'వాఁడు, వారు' లు చేరి వరుసగ నేక బహువచనములందు తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషక్రియ లేర్పడును. ప్రందువారు (భార. విరా. II. 146); తప్పింపం జాలువారు (భార. ద్రో. II. 305).

IV. భవిష్యత్కాలము.

సాధారణముగఁ దద్ధర్మబోధక క్రియారూపములే భవిష్యదర్థమునందును వచ్చును. తుమున్నర్థక అన్నంత రూపములపై 'కల' అనుబంధముగాఁ జేరిన రూపములు కొన్ని ప్రాచీనకాలమున భవిష్యదర్థక క్రియారూప

ములుగా నుండెడివి. కాని, యిట్టి రూపములు నేడు జాబుల వక్కాణముల లోను దస్తావేజులలోను మాత్రము కానవచ్చుచున్నవి. సాధారణముగ వ్యవహారమున సంపూర్ణక్రియలయందు 'కల' కు 'శక్తిగల' అనియే యర్థము గలదు.

'ఎద' గాగమముగల రూపములును 'దు' గాగమ రూపములును భవిష్యదర్థమును దెలుపునవియే. 'ఎద' గాగమముగల రూపములు నేడు వ్యవహారమున లేవు; 'ఎద' కు 'ఏ' అను పరిణామము గలిగినది. వ్యవహారమున నీరూపము లన్నియుఁ గలవు; కాని, వానికి సూక్ష్మములగు నర్థభేదములు గలిగినవి. ఈ క్రింది యుదాహరణములవలన నీ భేదములను గ్రహింపవచ్చును: నీవు చెప్పి ఉంటే పోదును, ఇప్పుడు చెప్పినావు గనుక పోతాను; ఈ మాట మరెవ్వరితో నయినా చెప్పేవు సుమీ, చెప్పితే కష్టము వస్తుంది; నేను వేళకే వస్తును, కాని, రైలు ఆలస్యమయింది; మొద. వస్తాను, వెళ్లుతాను, మొదలగువాని లోని 'తా' అనుదానివలనను కేవల భవిష్యదర్థము వ్యవహారమునఁ గలుగు చున్నది.

చేయనుండెను, చేయనున్నాఁడు, చేయనుండును, అనువానిలో ఉండెను, ఉన్నాఁడు, ఉండును అనునవి వేర్వేఱు కాలములను దెలుపుచున్నను 'చేయన్' అను నన్నంత క్రియారూపమువలనఁ దత్తత్కాలములందు భవిష్యదర్థము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లే, చేసియుండెను, చేసియున్నాఁడు, చేసియుండును, అనువానిలోఁగూడ ఉండెను, ఉన్నాఁడు, ఉండును, అనునవి వేర్వేఱు కాలములను దెలిపినను 'చేసి' అను క్త్వార్థకరూపమువలన భూతార్థమే ద్యోతకమగును. ఇట్టి సూక్ష్మార్థభేదములను వ్యావహారికభాషలోఁ గనిపెట్టఁగలిగినట్లు గ్రాంథికభాషలోఁ దెలిసికొనుట శ్రమైకసాధ్యము - చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

V. తెనుఁగునఁ బ్రార్థనార్థక క్రియారూపములు.

ధాతువుపై ము-వర్ణమును జేర్చుటవలనఁ బ్రార్థనార్థక క్రియల యేకవచన మేర్పడును. కావ్యములందు హలవసానములు పరము లగునపు డీ ముకారము లోపించుటయుఁ గలదు. వ్యవహారమున నీ మువర్ణ మచ్చుపరమగునపుడే కాన్పించును; హలవసానములు పరము లగునపుడు మువర్ణము కనఁబడదు. కొన్ని ప్రయోగములు:

i. అచ్చుపరమగునపుడును, నవసానము పరమగు నపుడును మువర్ణము లోపించనందుకు: దానవి తనకున్ మగఁడ వగుమనినన్ (భాస్క. అర. I. 145); రాజ్యలక్ష్మిఁ దగు చందమునం గొనియాడు మున్నతిన్ (భార. విరా. III. 95); ఎయిదు మెయిదుము (భార. విరా. III. 203); కట్టుము పట్టు మతనిన్

(భార. ద్రో. I. 62); కూరుకు మోపాపడ! (భాగ. X. i. 237); చెప్పుమటన్నన్ (వరాహ. II. 5); పోరు మొుండె... విష్ణుపదంబు నొందుము (భాస్క. యు. 1620); వెత్తివాఁడ యోడముంచకు మనురీతి (సిం. నార. శత. 44); వామాక్షి యొకతె తీనంచవేయుమటన్న (చమత్కా. I. 43.); ఏమని యెదనుము (భార. కర్ణ. III. 206); ఎట్టు లరయఁవలసె నమ్మెయి నారయుము (భార. విరా. II. 214); మాబన్న మీఁగుము (భాగ. VI. 341); ఏయకుండుము (భార. కర్ణ. III. 351); ఊఁడుము (భార. శాం. VI. 167); సత్పదముఁ జెందుట కెక్కుము (భార. శాం. VI. 227); ఎద్దుము (భార. ద్రో. II. 247); మునులకంటె మీఁదై యొప్పుము (హరి. పూ. I. 59); ఈ బయలు నీ తలనె కట్టికొనుము (భార. శల్య. II. 72); కనికొనుము (భార. అశ్వ. II. 37); నీవు చాలుము (నిర్వ. VI. 84); పొడసూపుము (భార. ఉ. IV. 385); పాండురాజునకు జనించితేని తెగి చూపుము (భార. ద్రో. III. 195); డగ్గఱుము (భార. ద్రో. V. 128); వ్యథలు తెల్గుము (భార. ఆర. VI. 364); ఋణంబు నీఁగుము (హరి. ఉ. X. 238); చిత్తవృత్తిఁ జిక్కఁబట్టుము (భార. విరా. IV. 69); నాకుఁ బల్కుము (భాగ. V. i. 28); వాకిలిఁ బుచ్చుము (భార. ద్రో. II. 270); నీ తనూజుని ... కౌశికున కిచ్చి పుచ్చుము (భాస్క. బాల. 206); నీ పసులఁగావఁ బెట్టుము భూపాలక నన్ను (భార. విరా. I. 278); నీ కాంతలు నీవుఁ గామిత సుఖంబులఁ బొందుము (భాస్క. కి. 159); విష్ణుపదంబు నొందుము (భాస్క. యు. 1620); సత్రాణుండ్లై మనుము (భాస్క. సుం. 195); ఇంకొండు తలంపు మానుము (భార. ఆర. VI. 49); ఓరి వినుము (భార. ఆర. VI. 82); మహారాజా వినుము (భార. ఉ. III. 276); చెవియును మదియుఁ గూడఁ జేర్చి వినుము (భార. శాం. II. 205); వెలలుము (హరి. ఉ. IV. 17); ఈప్సితం బైనది వేఁడుము (భార. ఆర. VI. 255).

ii. అర్వాచీన కావ్యములందు ముువర్ణమున కచ్చుపరమగునపుడును ముువర్ణమునకు లోపము కలుగుట కాన్పించును: ఆడిదె నీదు పందెము (కళా. VI.); భవచ్ఛిత్తేప్సితం బెట్టి చెప్పనినన్ (మాస్క. II.), మొద.

iii. హల్లు పరమగునపుడు ముువర్ణము లోపింపనందుకు: అనిచి పుచ్చుము నన్నున్ (భార. అను. II. 24); నీ వర్జునునిపాలి కరుగుము నాకున్ (భార. ద్రో. III. 296).

iv. హలవసానములు పరము లగునపుడు ముువర్ణము లోపించుటకు: అఱుము (ము) (భార. ఉ. III. 97); నాపలు కూఁదు (భార. శాం. I. 221); ఎఱుఁగఁ జెప్పు (నిర్వ. VII. 4); అనిచిపుచ్చు (భార. ఆర. II. 172); పెఱుకు

(భాస్క. అయో. 190); మర్మ మెఱింగినవారితో నూను వాదు (సిం. నార. శత. 43), మొద.

v. ఆమ్రేడితము పరమగునపు డజ్ఝల్లులలో నేది పరమయినను మువర్ణము తఱచుగ లోపించును: ఆగాగుము, ఆగునూగుము; ఆడాడుము, ఆడుమాడుము; చెప్పు చెప్పుము; చెప్పుము చెప్పుము; మొద. తఱచుగ ననుటచే లఘ్వాదులగు ద్వివర్ణకాజాది ధాతువుల కామ్రేడితము పరమగునపుడు మువర్ణము లోపింపదు: అగగుము, అననుము, ఇడిడుము, మొదలగు రూపములు కలుగవు:—కమ్ము, కొమ్ము, తెమ్ము, పొమ్ము, రమ్ము, ల కామ్రేడితము పరమగునపుడు మ్మునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును. అగుచోఁ బూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము గలుగును: కాకమ్ము; కోకొమ్ము (భార. భీ. III. 318); తే తెమ్ము; పో పొమ్ము (భార. ఉ. IV. 282); రా రమ్ము; మొద. కమ్ము కమ్ము, కొమ్ము కొమ్ము, మొదలగు రూపములును గలవు. 'ఇమ్ము' న కామ్రేడితము పరమగునపుడు 'ఈ యిమ్ము' అని యగునేమో తెలియదు: 'చాచావుము, మామానుము' అనవచ్చును; 'కాకావుము' అనవచ్చునేమో తెలియదు. ఆఆనుము. ఈఈనుము, మొదలగు రూపములు కలుగవు. 'మానుము మానుము' అనుటకు 'మామా' అని పోతన ప్రయోగించినాఁడు: మామా నాపయిఁ గోపము మామా (భాగ. IX. 548); వ్యవహారమున 'మా' = మానుము అను రూపము లేదు; సంస్కృతమందలి 'మా' = వలదు అను నవ్యయమును పోతన మనసునం దుంచుకొని 'మామా' అని ప్రయోగించి యుండును; లేదా, అనుప్రాసము కొఱకైనను నట్లు చేసియుండవచ్చును. 'మ్ము' తోఁ బ్రార్థనార్థమును బొందు క్రియల కామ్రేడితమున రెంటను 'మ్ము' లోపించును: పోపో పిఱికి (భార. ద్రో. I. 174); ఇల్లే, లేలే, తేతే, కోకో, రారా, మొద.

vi. 'కొను' ధాతువుపై మువర్ణము చేరునపుడు నువర్ణము నుత్వమునకు లోపమును నకారమునకు మకారాదేశమును గలుగును: డప్పియార్చి కొమ్ము (భార. కర్ణ. III. 179); నీ సిగ్గు నిలుపుకొమ్ము (సిం. నార. శత. 44); మొద. 'కొన్ము' అని నిలుచునేమోం తెలియదు. 'కనుము' 'కన్ము' అగును (భార. ఆర. V. 97); అగు ధాతువు ప్రార్థనార్థక క్రియయగు 'కమ్ము' నకును దీనికిని భేదముఁ జూపుట కీమార్పు 'కన్ము' తో నిలిచియుండును. అను, చను, తిను, దును, ధాతువులపై నిట్టి కార్యములు కలుగనట్లే తోఁచుచున్నది.—(కొనుము, 'కో' కూడనగును; చెప్పుకో, అనుకో, మొద. ఊరకుండు అను, శబ్దపల్లవ ధాతువున కర్వాచీనకాలమున 'ఊరకొను' అను రూపము గలుగగాఁ బ్రార్థనార్థమున 'ఊరకో' అను రూపము గలిగినది: ఊరకో

నాయన్న యూరకో తండ్రి (నా. సో. బసవ. పు. 84); నేఁటి వ్యవహారమున నిట్లే వినఁబడుచున్నది. 'ఊరుకో' అనియుఁ గలదు.

vii. చువర్ణాంత ధాతువులపైఁ బ్రార్థనార్థక ము వర్ణకము పరమగు నపుడు కొన్నియెడల గొన్ని విశేషకార్యములు గలుగుచున్నవి.

(అ) ఇంచుక్కు చేరిన తత్సమక్రియలపై మువర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకార మాదేశమగును. వివేకింపుము (భార. శాం. I. 61); స్వామీ కోపం బుపసంహరింపుము (భార. శాం. V. 441); మొద.

ఉత్తరాంధ్రమునఁ దత్సమ ప్రార్థనార్థక క్రియలయందును చకారమునకు పకారాదేశము వైకల్పికముగఁ గాన్పించుచున్నది: కరుణించుము, కరుణింపుము. ప్రయోగములకు పండ్రెండవ ప్రకరణమును జూడవలెను.

(ఆ) ఇంచుక్కంతమందుగల యాచ్ఛికధాతువులందలి చకారమునకును దొలుత ప్రార్థనార్థమున పకార మాదేశ మగుచుండెను: ఆమతింపు (ము) (భార. ఆర. VI. 70); పిలిపింపుకోమలిన్ (భార. విరా. II. 76); మానిపింపు (పాండు. I. 209); బండ్లమెట్టింపు (హరి. పూ. IV. 22); వినిపింపుము (భార. అశ్వ. II. 88; భాగ. III. 745); సైరింపుము (భాగ. V. 146); మొద.— పకారాదేశము రాని రూపములకు చూ. పండ్రెండవ ప్రకరణము.

(ఇ) (1) ఁచు, చు, ంచు, అంతమందు గల ధాతువులపై ప్రార్థనార్థక మువర్ణము చేరునపుడు సాధారణముగ చకారమునకు పకార మాదేశమగును: మనుజుగా నిన్నుఁగను తప్పు మాను సైఁపుము (హరి. పూ. VII. 237); వలసినపనిఁ బంపుము మమ్ము (భాస్క. బాల. 416); ఇట్లే, ఏఁచు (ఏఁపుము); చాఁచు (చాఁపుము), మెలఁచు (మెలఁపుము), వేఁచు (వేఁపుము), అడఁచు (అడఁపుము), ఆఁచు (ఆఁపుము), డా (దా) ఁచు (డాఁదా) ఁపుము), తాఁచు (తాఁపుము), మడఁచు (మడఁపుము), మలఁచు (మలఁపుము), తోఁచు (తోఁపుము), తొలఁచు (తొలఁపుము), అంచు (అంపుము), ఉంచు (ఉంపుము), అదరుచు (అదరుపుము), ఏచు (ఏపుము), కాలుచు (కాలుపుము), కుదుచు (కుదుపుము), అలవఱుచు (-పుము), ఉలుచు (-పుము), ఏమఱుచు (-పుము); ఇట్లే, ఎలరుచు, ఉనుచు, అదరు (-లు) చు, కదలుచు, కెరలుచు, చిముడుచు, చీలుచు, డు (దు) లుచు, మొద.— వీనిలోఁ గొన్నిటికిఁ బ్రాచీనకావ్యములందే పకారాదేశము వైకల్పికముగఁ గాన్పించుచున్నది. అర్వాచీనకావ్యములం దా యాదేశము వైకల్పికమే.

(2) అఱచు, ఆర్చు, ఏడుచు, ఓర్చుచు, కడచు, కఱచు, కాచు, కొలుచు, తఱచు, తెఱచు, పిడుచు, పొడుచు, ప్రోచు, తొలుచు, నిలుచు, వెఱచు, విడుచు, మొదలగు ధాతువులపైఁ బ్రార్థనార్థక మువర్ణము పరమగునపుడు

చకారమునకు వకార మాదేశమగును: కాముతూపులం దొడింబడకుండంగం గావుము (భార. విరా. II. 121); విద్వ్వము (భార. అర. VI. 346); మొద.

(3) ఏమఱచు, ఒలుచు, కొలుచు, గెలుచు, నిలుచు, పిలుచు, మఱచు, విడుచు, వెఱచు, మొదలగు ధాతువులపైం బ్రార్థనార్థక ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు, వాని తుది చువర్ణమునకు లోపము గలుగును; గెలుము (భార. అర. VII. 114; విరా. IV. 43); నిలుము (భార. అర. V. 430; ఉ. IV; ద్రో. I. 376; శాం. VI. 325); నిలునిలుము (భార. ద్రో. I. 163; III); నిలునిలు (భార. ద్రో. II. 59); నిలుండు (భార. ద్రో. I; అచ్చరా. యు.); మఱుము (భాస్క. యు. 383), పోవిడుము (భార. విరా. II.); మొద.— మఱచు, ఏమఱచు, వెఱచు ధాతువుల మధ్య శకటరేఫ నుడంతెను; దాని మీంది చువర్ణము తొలంగంగా 'ము' వర్ణము కాక తమిళమునందువలె 'ఉమ్' అను ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయము చేరినది. 'తివుచు' ధాతువు ప్రార్థనార్థకైక వచనము: తివుము, తివ్వుము; బహు. తివుండు, తివ్వుండు, వెఱపుము (కాశీ.)

(4) 'లేచు' ధాతువు ప్రార్థనార్థమున చువర్ణము లోపించి 'లే' అని నిలుచును; తుది పనికివచ్చెలే నీకు తురకగుద్దు (సిం. శత. 30); 'లే' పై మువర్ణము వైకల్పికముగం జేరును; చేరుచో 'లే' లోని యచ్చునకు హ్రస్వమును మువర్ణము మకారమునకు ద్విత్వమును గలుగును: దండివై లెమ్మ (భార. భీ. I. 192); లేలెమ్మ (భార. శల్య. II. 79);— అనంతపురమున 'లే' అనుటకు 'లెయ్' అందురు. శూద్ర వ్యవహారమున 'లెగు, నెగు' అని వినంబడును.

(5) క్రాంచు, నాంచు, లాంచు, వాంచు, లోంచు, కుంచు, ధాతువులపై బ్రార్థనార్థక డుజ్జులు చేరునపు డెట్టి రూపములు కలుగునో తెలియదు.

(6) 'నోంచు' ధాతువుపై మధ్యమ ముడుజ్జులు చేరునపుడు 'నోచు' కు 'నోము' ఆదేశమగును; నోముము, నోముండు.

(7) 'చూచు' ధాతువుపై మధ్యమ మువర్ణము చేరునపుడు 'చు' కు 'డు' ఆదేశమై 'చూడుము' అని యగును; ఒకప్పుడు 'చూచు' తుది చువర్ణమునకు లోపమును, మొదటి దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును. మధ్యమ మువర్ణము మకారమునకు ద్విత్వమును గలుగును: చుమ్మన్న (భార. అర. VII. 264, 458); చుమ్మయ్య (భార. శాం. IV. 246); మొద. నన్నయ 'చుమ్మ' అనుటకు 'చూవె, చువ్వె' అని యగును; 'చుమ్ము' అని యతం డొకసారి వాడెను గాని యా పాఠము సరియై యుండదు.

(8) 'వలచు' 'ఒల్లు' ఆదేశముగాఁగా 'ఒల్లుము, ఒల్లుఁడు' అను రూపము ను గలుగునేమో.

(ఈ) 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువులు :—

(1) అచ్చు, ఉచ్చు, ఎచ్చు, కచ్చు, క్రొచ్చు, నచ్చు, పుచ్చు, మెచ్చు ధాతువులపై మధ్యమ ముడుజ్జులు చేరునపుడు వాని తుది 'చ్చు' నకు మార్పు కలుగదు: వాకిలిఁ బుచ్చుము (భార. ద్రో. II. 270); నీతనూజుని గాశికున కిచ్చి పుచ్చుము (భాస్క. బాల. 206); అనిచి పుచ్చుము నన్నున్ (భార. అను. II. 24; భాస్క. అర. II. 172); మొద.

(2) గిచ్చు, క్రుచ్చు. ప్రుచ్చు, లకుఁ బ్రార్థనార్థక ముడుజ్జులు పరము లగునపుడు తొలుత 'చ్చు' కు 'వ్వు' ఆదేశమగుచుండెను. అట్టి యాదేశము లేకుండఁ గూడ నర్వాచీన ప్రయోగము లున్నవి: గివ్వుము, గిచ్చుము; క్రువ్వుము, క్రుచ్చుము; ప్రువ్వుము, ప్రుచ్చుము.

(3) 'త్రచ్చు' నకుఁ బ్రార్థనార్థమున 'త్రచ్చుము (-ఁడు)' అనియే రూపము లుండెను. రానురాను 'త్రవ్వుము (ఁడు)' అను రూపములును గలిగినవి.

(4) 'నొచ్చు' 'చ్చు' నకుఁ బ్రార్థనార్థమున 'వ్వు' ఆదేశము నిత్యము; నొవ్వుము.

(5) 'ఇచ్చు' ధాతువుపై 'ము' వర్ణము చేరునపుడు 'చ్చు' లోపించి, 'ము' లోని మకారమునకు ద్విత్వము కలుగును: కీర్తియటుండ నిమ్ము (భార. అర. VII. 299); చాపము నాకందిమ్ము (భార. విరా. IV. 112); ఇంకది యట్టులుండనిమ్ము (భార. భీ. III. 395); ఆనతియిమ్ము (భాస్క. అయో. 269; వరాహ. VIII. 97); నాకు భండన మిమ్ము (భాస్క. కి. 159); అప్పను లటు లుండనిమ్ము (భాస్క. యు. 127); మొద.

తుమున్నర్థక రూపములపై 'ఇమ్ము' సహాయక క్రియగాఁ జేరునపుడు 'ఇమ్ము' లోని 'మ్ము' లోపించి 'ఇ' కి దీర్ఘము కలుగుట దిక్కనకుఁ దరువాతి గ్రంథములందు కానవచ్చుచున్నది: ఓర్పుమై నుప్పిండి యుపవాస ముండనీ మగనాలి సరిపోల్పఁ దగదు విధవ (కాశీ. IV.);— 'ఇవ్వుము' అను రూపము ను గలదు గాని, యది యర్వాచీన కృతులందు మాత్రము కానవచ్చు చున్నది. వ్యవహారమున కృష్ణా, గుంటూరు మండలములందు 'ఇవ్వు' అను రూపము నేఁడును వినఁబడుచున్నది. వాని కుత్తరమున నున్న జిల్లాలందును మఱికొన్ని ప్రాంతములందును 'ఇయ్యి' అని వినఁబడుచున్నది. ఇది 'ఈ' యను రూపమునుండి కలిగిన రూపము. 'చెప్పనీ, కొట్టనీ' మొదలయిన 'ఈ'

తోడి రూపము లన్ని ప్రాంతములందును వాడుకయం దున్నవి. మాతగానీ ... భార్యగానీ (భాగ. IV. 778); జననిగానీ దయితగానీ (భాగ. IV. 781); తలఁపనీ (భాస్క. కి 515); పగేకానీ (సర్వే. శత. 1324); 'ఈ' యని వ్యస్త ప్రయోగము లేదు. 'ఉండనిమ్మా' అనుటకు భూతార్థక క్రియారూపమగు 'ఉండెడి' ను పూర్వకవులు వాడిరి: అట్లుండెడిన్ (భార. విరా. I. 193); అది యట్లుండెడిన్ (భార. విరా. III. 110, 114; హరి. పూ. I. 131); అది యట్టులుండెడి (భార. శాం. IV. 409).

'ఇచ్చు' ధాతువునకు 'ఇమ్మా, ఈ' లను ప్రార్థనార్థక రూపములు గలిగినట్లే, 'తెచ్చు' నకు 'తెమ్మా, తే' అను రూపములు కలిగినవి. 'ఇమ్మా, తెమ్మా' లు వ్యవహారమున వానిపై నచ్చు చేరునపుడు వినఁబడును. 'ఈ' సహాయక క్రియగమాత్ర ముపయోగింపఁ బడును; 'తే' ను స్వతంత్రక్రియగఁ గూడ ప్రయోగింపవచ్చును.

'తెచ్చు' అనునది సహాయకక్రియ యగునపుడు 'తెంచు' గ మాఱును: పఱతెంచు, అగుదెంచు, మొద. 'తెంచు' పై ప్రార్థనార్థక మువర్ణము చేరు నప్పుడు 'తెమ్మా' 'తే' అనియే యగును. ఉదా: తనూభవుఁ బుత్తెమ్మా (భాస్క. బాల 179): పఱతెంచుము, పఱతే అను రూపములు గలుగవు. నేటి కవులు కొందఱీయగ్రాంథిక రూపములు గ్రాంథికము లనుభ్రమచే వాడుచున్నారు.

(6) 'చొచ్చు' ధాతువుపై మధ్యమ ముడుఙ్జులు పరమగునపుడు 'చ్చు' కు 'రు' ఆదేశమగును: ఇతనిఁ జొరుమనఁగ గదా (భార. ద్రో. II. 234); తటికిఁ జొరుము (భార. ఉ. IV. 191); మొద. నేటి కవులు 'చొచ్చుము' అని వాడుట గ్రాంథిక వ్యవహారము తెలియకయే. 'చొరుము, చొరుఁడు' అను రూపములు నేఁడు వ్యవహారమున లేవు.

(7) 'అగు' ధాతువునకు మధ్యమ మువర్ణముచేరి 'అగుము' అని యగును. ఈ రూపమున నూఁత తొలియచ్చుపై నున్నది. కాని, ఆయూఁత రెండవయచ్చు పైకిఁ జేరఁగా మొదటి యకారము లోపించుటయు, ద్రావిడ సంప్రదాయానుసారముగఁ బదాదిని సరళమునకుఁ బరుషాదేశము కలుగుటయు, అది హ్రస్వాంతరముపైఁ జేరిన 'ము' వర్ణమందలి మకారమునకు ద్విత్వము కలుగుటయు సంభవించి 'కమ్మా' అను రూప మేర్పడినది. చక్కఁ గమ్మా (భార. అర. VI. 378); శాంతుఁడవు కమ్మా (భార. కర్ణ. I. 34); నన్నయ 'అగుము' అని ప్రయోగించెను; 'కమ్మా' అని వాడలేదు. 'కమ్మా' నకామ్రేడితము పరమగునపుడు కావ్యములందు మొదటి 'కమ్మా' నకు 'కా' యాదేశమయి 'కాకమ్మా' అని యగును. 'కా' అని వ్యస్తముగఁ గొంద ఱర్వాచీనకవు లుప

యోగించిరి. 'కాకా యని యఱచు' అని శ్లేషకొఱకట్లు వా రుపయోగించి యుందురు. వ్యవహారమున 'అగుము, కమ్ము'లు లేవు; 'కా' అనియే యున్నది: దీర్ఘాయుష్మంతుడవు కా! మొద. 'అవుము, అవుఁడు' లకు 'ఔము, ఔఁడు' లగునని చిన్నయసూరి చెప్పెనుగాని వానికిఁ బ్రయోగములు మృగ్యములు.

'వచ్చు' ధాతు వగు ధాతువు చరిత్రమును గొంతవఱ కనుసరించుచున్నది. 'వచ్చు' నకు తమిళమున 'వర్' అనునది మూలము. ఈ రూపమున నూఁత మొదటి 'వ' వెనున్నది. ఈ యూఁతె రెండవ వర్ణమునెకి మాఱఁగా 'వ' లోపించి హ్రస్వమగు 'ర' మీఁది 'ము' వర్ణము మకారమునకు ద్విత్వము కలిగి 'రమ్ము' అను రూప మేర్పడినది. 'రమ్ము' అనునది కేవల గ్రాంథిక రూపము: వఱం, హాకు, రమ్ము (భాగ. VIII. 243); దీనిలోని 'మ్ము'కు లోపమును దాని పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును గలిగి యేర్పడిన 'రా' అను రూపము తొలుతనుండియు నామ్రేడితము పరమగునపుడు వాడఁబడుచున్నది. నేటి వ్యవహారమున 'రా' ను వ్యస్తముగను నుపయోగింపవచ్చును.

(8) 'చచ్చు' ధాతువునకు మధ్యమ ముపర్ణము పరమగునపుడు 'చావు' ఆదేశమగును: చావుము; దీనికి 'చా' అనియు నర్వాచీన గ్రంథములందు రూపము గలదు. 'చా' అనునది ప్రార్థనార్థక బహువచనమునను పాల్కురికి సోమన వాడినాఁడు: చా కుక్కలార!—వ్యవహారమున నేకవచనమున 'చావు!' అని మాత్ర మున్నది; 'చచ్చు' క్త్వార్థక రూపముపై 'పో!' అను దానిని చేర్చి 'చచ్చిపో!' అనియు నందురు.

(9) 'విచ్చు' ధాతువుపై మధ్యమ ముపర్ణము చేరునపుడు 'చ' కారమునకు 'ప' కారము వైకల్పికముగ నాదేశమగును: విచ్చుము, విప్పుము;— లేదా, 'విచ్చు' నకు 'విప్పు' రూపాంతరమనియైనఁ జెప్పవచ్చును.

(10) 'రెచ్చు,' 'వెచ్చు' లకుఁ బ్రార్థనార్థక రూపములేమో తెలియదు.

(ఉ) 'పోవు' ధాతువుపై మధ్యమ ముపర్ణము చేరి 'పోవుము' అని యగును. ఇందలి ధాతుగత వువర్ణ లోపమును నాది దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును, ముపర్ణము మకారమునకు ద్విత్వమును గలిగి 'పొమ్ము' అనియు నగును: కొంచుఁ బొమ్ము (భార. అర. IV. 221); కంటిఁబొమ్ము (భార. అర. V. 30); నీకుం జూడంబోలిన గతిం బొమ్ము (భార. ఉ. IV. 360); ఏమని పలికితేని నీకుం జనియెఁ బొమ్ము (భార. ద్రో. V. 109); పోకాలి పొమ్ము (వరాహ. V. 15);-'పోవు' తుది 'వు' లోపింపఁగా మిగిలిన 'పో' అను రూపమే ప్రార్థనార్థమున నుండవచ్చును. వ్యవహారమున నీరూపమే యున్నది. 'పో' అనుటకు 'కదా' అనియు నర్థము గలదు: మూర్కొందు రింతేపో (భార. ఉ. I. 321);

ఇట్లే, చెల్లెఁబో (ఁబొమ్మ), మొద. తప్పు మనయందే పో విచారించినన్ (భాస్క. యు. 74); వారలు లేరటె పో (భార. విరా. III. 111); మార్కొందురింతేపో (భార. ఉ. I. 321); తగుననుఁబో (భార. ఉ. III. 168); అతఁడ పో కురుసేనకు మేటి (భార. ద్రో. II. 65); 'పో' చేరి, కొన్ని యాశ్చర్యార్థకావ్యయము లేర్పడును: చెల్లంబో (భార. స్త్రీ. II. 104; ఇది 'చెల్లెంబో' కు రూపాంతరమై యుండును); నల్లవో (భార. విరా. V. 136 = మంచిదిపో); నల్లవె (భార. విరా. III. 99).

(ఊ) చెప్పుము అను రూపమునందలి 'ప్పు' లోని యొక పకారమునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును: మొదల్కొని చెపుము (కళా. III. 276)-ఒప్పు, కప్పు, తప్పు, మప్పు, కొప్పు, లపై 'ము' వర్ణము చేరునపుడా ద్విత్వ లోపము కలుగదు. 'విప్పుము' అనునది 'విపుము' అని యగునేమో తెలియదు.

(ఋ) 'ఇందము' (భార. విరా. V. 301); అనఁగా 'నే నిచ్చెదను. నీవు తీసికొనుము' అని యర్థము. ఈ రూపమునకు ధాతువేమో తెలియదు. వ్యవహారమున నేఁటికిని 'ఇంద' అని యున్నది. 'ఇదు' అను ద్రావిడ సర్వనామమునకు 'ఇందు' అను రూపాంతరము గలిగి దానిపై ప్రార్థనార్థమున వచ్చు అకారము చేరి 'ఇంద' అని యేర్పడియుండును. తక్కిన ముపర్ణాంత ప్రార్థనార్థక క్రియల పోలిక నీ రూపముమీఁదను ము-వర్ణము చేరియుండును.

(ౠ) నేఁటి వ్యవహారమున 'పంతులుగారు చెప్పమన్నారు, వినమన్నారు, తినమని చెప్పినారు; మొదలగు రీతిగ వ్యతిరేకార్థకోత్తమపురుష బహువచన క్రియలను ప్రార్థనార్థమున వాడుచున్నారు. ఇట్టి పలుకుబడి 'చెప్పవే, వినవే, తినరే' మొదలగు రూపముల సాదృశ్యమునఁ గలిగియుండును. వ్యవహారమున నీ రూపము లపరిహార్యములు.

(క) 'ఏమి చెప్పుమా, వాడింకా రాలేదు' అనునపుడు వక్త తన్నే, లేదా తన్నుఁగూడ, సంబోధించుకొనును.

(ఎ) దీర్ఘపూర్వ యువర్ణాంత ధాతువులపై గ్రంథములందు ప్రార్థనార్థమున నేకవచనమున 'ము' చేరును; కాని, వ్యవహారమున నేకవచనమున ధాతువుమీఁద నే ఇత్తు చేరును. చేరుచో పూర్వాచ్చునకు హ్రస్వమును యకారమునకు ద్విత్వమును గలుగును: 'యి' మీఁది యిత్తు లోపించుటయుఁ గలదు: ఏయు (ఎయ్, ఎయ్యి; వానికొక్క టెయ్యి); చేయు (చెయ్, చెయ్యి); తోయు (తొయ్, తొయ్యి); పోయు (పొయ్, పొయ్యి); మోయు (మొయ్, మొయ్యి).

'ఇచ్చు' ధాతువునకు వ్యవహారమున 'ఇయ్, ఇయ్యి' అని ప్రార్థనార్థక రూపములు గలవు.

వ్యతిరేక ప్రార్థనము.

(1) వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థమున నేకవచనమున 'అకు (ము)' అని ధాతువుపైఁ జేరును: ఓడకుము (హరి. ఉ. III. 100); కినియకుము (భార. అను. I. 76); దురపిల్లకుము (భార. శల్య. II. 3 5); తెగంబాఱకు (భార. ఉ. III. 25); విప్పకుము (భాగ. VII. 159). ఇట్టిట్టని పొలవకు (భాస్క. అయో. 88). మొద.

(2) కమ్ము, తెమ్ము, పొమ్ము, రమ్ము లకు వరుసగ వ్యతిరేకార్థమున కాకుము, తేకుము, పోకుము, రాకుము, అని యగును. 'పోకుము' అనుటకు 'పోవకుము' అనియు రూపము గలదు. కాకుము (భార. శాం. VI. 227, 229). తేకుము (భార. భీ. III. 169). పోకుము. (భార. ద్రో. IV. 66. భాగ. III. 243). మొద.

(3) వెఱచు ధాతువునకు వ్యతిరేక ప్రార్థనమున 'వెఱపకుము' అనియే కాక 'వెఱకుము' అనియు నగును: (భాస్క. అర. II. 149).

(4) 'మఱచు' ధాతువునకు 'మఱవకుము' అని యగును. అందలి 'వ' లోపించి తత్పూర్వాచ్చు దీర్ఘమై 'మఱాకుము' (భార. ఉ. IV. 70; భాస్క. యు. 1767) అనురూపమును గలుగును. దీని సామ్యమున 'పంచాకుమయ్యా, తోపించాకుమయ్యా' మొదలగు గ్రామ్యములని కేతన వెక్కిరించిన రూపములును నొకవిధముగ సాధువు లగుచున్నవి.

(5) వ్యవహారమున 'చెప్పక!' 'చేయక!' మొదలగు రూపములు వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థకైకవచనమున వినఁబడుచున్నవి.

ఉభయప్రార్థనార్థకము.

(1) సాధారణముగ ధాతువుపై 'దము' అనుదానిని జేర్చుటవలన నుభయప్రార్థనార్థక క్రియ లేర్పడును: ఆడుదము, పాడుదము, వీడుదము, కూడుదము (భాగ. VII. 248). తాఁకుదము (భార. శల్య. II. 44). మొద. వ్యవహారమున 'ఆడుదాము, పాడుదాము' అని 'ద' మీఁది యుత్తునకు దీర్ఘము కలుగును: చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

(2) (i) చు వర్ణాంతధాతువుల కుభయప్రార్థనమునఁ బ్రాచీనకావ్యములందు చువర్ణలోపముకాఁగా, లుప్తశేషముపై 'తము' అనునది చేరుచుండెను: కడతము (భార. ఆర. VII. 44). చూతము (భార. విరా. II. 89). నిలుతము (భార. విరా. I. 156); నడతము (భార. అశ్వ. I. 152); పనుతము (భార. ద్రో. V. 198); మొద.

(ii) -ంచు, -ఇంచు, లంతమందుగల ధాతువులకు నుభయప్రార్థన మున చువర్ణముమాత్రము లోపించును. అనుస్వారము నిలుచును. దానిపై 'తము' చేరును: ఈసడింతము, ఉంకింతము, అలవరింతము, ఉంతము, దంతము, త్రుంతము, త్రెంతము, ముంతము, వంతము, నింతము, నొంతము, మొద.

కొన్ని -'ంచు' అంతమందుగల ధాతువులపై నీకార్యము కలుగునో కలుగదో తెలియదు: అంచు, ఇంచు, ఎంచు, కుంచు, కొంచు, నంచు, అను వానిపై 'దము' చేరును.

(iii) 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువుల కుభయప్రార్థనమున 'చ్చు' లోపించి, 'త్తము' అనునది చేరును: విత్తము, వ్రత్తము, ఇత్తము, చొత్తము (భాగ. VII. 249). చొత్తముగాక (భార. విరా. V. 7).—ఇట్లే, ఉచ్చు, క్రొచ్చు, చచ్చు, తెచ్చు, వచ్చు, విచ్చు, అను ధాతువులకును గలుగును.—ఎచ్చు, హెచ్చు, త్రచ్చు, ల కీకార్యము గలుగదు. వానిపై 'దము' చేరును. *. (i), (ii), లలోని యన్నిధాతువులమీఁదను నర్వాచీనకాలమున 'దము' చేరిన యుభయప్రార్థనార్థకరూపములు కాన్పించుచున్నవి.

(3) ను వర్ణాంతధాతువులగు అను, * ఉను, కను, కొను, తిను, విను, లపై నుభయప్రార్థనమున 'దము' చేరునపుడు 'ను' లోని యచ్చు లోపించును : అందము, ఉందము, కందము, కొందము, తిందము, విందము, అందము (భార. అను. V. 347); మొద.—చను, మను, లపై నీకార్యము గలుగదు.

(4) యు-వర్ణాంత ధాతువులపైఁ దొలుత 'దము' చేరుచుండెను. కాని, యర్వాచీనకావ్యములందు యు-వర్ణము లోపింపఁగా లుప్తశేషముపై 'తము' చేరుచుండుటయుఁ గాన్పించుచున్నది.

(5) ఉభయప్రార్థనార్థమున 'పోవు' ధాతువు వువర్ణము వైకల్పికముగ లోపింపఁగా లుప్తశేషముపై 'దము' చేరును. నన్నయ పోవుదము, పోదము, అను రెండు రూపములను వాడినాఁడు. తిక్కన 'పోవుదము' అను రూపమును వాడినట్లు కానరాదు. పోదము (భార. విరా. III. 123; IV. 69, 247; V. 220. ఉ. III. 209; ద్రో. I. 248; అశ్వ. I. 152; మా. I. 126).

పదము, పొదము, పద, పొద, అను రూపములును గాన్పించుచున్నవి. వీనికిని పోవుదము, పోదము లకును నర్థభేదము గలదు. ఇవి యేకవచనరూపములు; కేవల మధ్యమపురుష యోగమున వచ్చునవి. పోవుదము, పోదము లు బహువచనరూపములు. నీవును, నేనును గలిసి పోవుదమని యర్థము గలవి. పదము, పొదము, పద, పొదలకు, నీవు ముందఱపో, నేను (మేము) నీ (మీ) వెంట వచ్చెదను (ము), అని యర్థము. పదమా... గోదావరీ. (భీమ.

III). ముల్లుదీసి కొల్లాడఁచిన చందమామో బదమా యెలదోఁటఁ జరింప కింటి కిన్. (మను. III.) పాదము (భార. విరా. IV. 30). పాదమా పరికింత మలరు పాదమాటునకున్ (అచ్చ. రా. అర.), పాదమీ స్యందనముఁగొనుచుఁ బుర మునకధిపా (భాగ. X. II; పదము, పాదము, ల తుది ముపర్ణ మేకవచనమును దెలుపుటచేతనే 'వినుము, విను' అనునట్లు పద, పాద, రూపములును గలిగి నవి. వీనిలో 'పాద' ప్రాచీనరూపము. పాదపాదము (భార. కర్ణ. II. 313) నేఁడు వ్యవహారమున నున్నదో లేదో తెలియదు. 'పద' నేఁడు సర్వత్ర వ్యవహారమున నున్నది. ముపర్ణముతోఁడి రూపములు వ్యవహారమున లేవు. ముపర్ణ మేకవచన బోధకము గావున, దానికి డుజ్వర్ణముతోఁడి బహువచన రూపములును గలిగినవి: పదండు (భాస్క. కిష్కి. 641); పాదండు (పా. సో. బసవ.); ఒండొరుమీఁటి పాదఁడు పాదఁడు (అచ్చ. రా. యు.)

ఉభయ ప్రార్థనార్థకమైన బహువచన 'ము' వర్ణకముగల రూపముల కును మఱల డుజ్వర్ణకముతోఁడి రూపాంతరములు ప్రాచీనకవుల గ్రంథము లందు, ముఖ్యముగ శివకవుల గ్రంథములందు కాన్పించుచున్నవి: వెదకుదండు (భాస్క. కి. 641); చెప్పుదండు (పా. సో. బస. పు. 149); చెఱుపుదండు (పా. సో. బస. పు. 174); పోదండు (పా. సో. బస. పు. 179); చూతండు (పా. సో. బస. పు. 215); ఇట్లే, పాల్కురికి సోమన తన పండితారాధ్యచరిత్రమున 'పడుదండు, ఉండుదండు, తీర్తండు' మొదలగు రూపములును బ్రయోగించెను. 'పదండు' అనుటకు 'పాదరు' అనియు నాతఁడు ప్రయోగించెను. 'ప్రాత వడ్డమాటలఁ దమ నేర్పుసూపుట' కర్వాచీనకవులును నిట్టి ప్రయోగములను జేసిరి.

(6) పడము, పాదము లు నేఁటి వ్యవహారమున లేవు; 'ఇందము' వ్యవ హారమున 'ఇంద' అయినది; తక్కిన యుభయప్రార్థనార్థక రూపముల త, ద, వర్ణకముల యత్తునకు వ్యవహారమున దీర్ఘము కలుగును; స్తంభంబులోఁజూప రా చూతాము (ఒం. రఘు. శత. 104); ఇట్లే, చేదాము, పోదాము; వ్యవ హారమున 'తెత్తాము, తెద్దాము; చేద్దాము, మొదలగు రూపవిశేషములును గలవు.

ప్రార్థనార్థకము: బహువచనము.

(1) ప్రార్థనార్థమున నేకవచనమునఁ బైని వివరించిన రూపముల తుది ము, మ్ము, వర్ణకముల స్థానమున డుజ్డును జేర్చుటవలన ప్రార్థనార్థక బహు వచన రూపము లేర్పడును: ఉదా.

ఎట్టులైన నగుఁ డందాఁక (భార. శల్య. II. 100); అఁగుఁడు (భార. ద్రో. V. 145); మాకుం గుడుమిండిడె మీరు వ్రక్కఁగొనుఁడు (భార. ఉ.

I. 312); **తాల్మినెడలకుండుఁడు** (భార. **మా.** I. 137); నంతనకట్టుఁడు (భార. ఆర. VI. 200); **మీరమ్మికొనుఁడు సేయువెలలకు** (భార. అను. II. 265); **కైకొనుఁడు** (భార. భీ. III. 237); **తీర్చికొనుఁడు** తన తన **వాహనములు** (భార. విరా. V. 89); **పునను**వచ్చినన్ని దినములు నలుపుఁ డిచ్చోట (భార. విరా .I. 207); **నాకుఁ జెప్పుఁడు** (వరాహ. IV. 132). చెప్పుఁడటన్నన్ (నమీ. IV.4). తఱుముఁడు (భార. భీ. II. 150). **సుయోధను** చెఱ తలుఁగుండు (భార. ఆర. V. 409). పొదువుఁడు (భార. భీ. II. 372). విడ్వుఁడు (భార. ఆర. VI. 416). **వీని వధించి** రండు (భాగ. VII. 187);-పదఁడు (నిర్వ. VI. 92). పోదఁడు (భాగ. V. i. 983).- వేసరకుఁడు (హరి. పూ. V. 232); మొద.

(2) ప్రార్థనార్థక డుజ్వర్ణకము ము-వర్ణకమువలె సాధారణముగ లోపింపదు. ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు మొదటి క్రియయందలి డుజ్ఞు వైకల్పికముగ లోపించును: **విడు** విడుఁడు (భాగ. VIII. 200). పద పదఁడు (నిర్వ. VII); మొద.

(3) 'తలఁగు' ధాతువు ప్రార్థనార్థక బహువచన రూపమగు 'తలఁడు' **అనియు నుండును:** తలఁడు తలఁడు (భాగ. V. i. 1371); దీని కేకవచనమున **'తలము'** అని **యుండు**నేమో తెలియదు. 'తల ! తల ! ' అని యొక కవి యేకవచనమునఁ బ్రయోగించెను.

(4) వ్యవహారమున ప్రార్థనార్థక బహువచనమున ధాతువుపై 'అండి' అనునది చేరును: చెప్పండి, చేయండి ర (రా) ండి, పొ (పో) ండి, మొద. వ్యతిరేక ప్రార్థనమున వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థకైకవచనమున వచ్చు 'ము' వర్ణక స్థానమున 'అండి' ని చేర్చుటవలన వ్యవహారమున వ్యతిరేకప్రార్థనార్థక క్రియ లేర్పడును: **మఱవ**కండి, వదలకండి (రామతా. శత. 4).

సంప్రార్థనము: అత్యంతప్రార్థనము.

(1) సంప్రార్థనమునఁ జేరు ము, డుజ్ఞులపై నీ క్రింది వర్ణములు చేరుట వలన సంప్రార్థన రూపము లేర్పడును:

i. అ: చెపుమ (భార. ఆర. V. 115. VI. 293. విరా. I. 67. భీ. III. 214); చెప్పుమ (భార. ఆర. VI. 4); రమ్మ (భార. ఆర. V. 29); చెపుఁడ (భార. ద్రో. II. 254); మొద.

ii. ఆ: ఆరయుమా (భార. ఉ. III. 267); ఊహింపుమా (భార.ఆర. V. 57); ఎన్నుమా (భార. ఉ. III. 264); చూడుమా (భాస్క. యు.198); చెపుమా (భార. ఆర. V. 325; భార. విరా. I. 205; విరా. II. 233); **చెప్పుమా** (భార. ఆర. VI. 406. **విరా.** I. 44); **తలఁపుమా** (భార.

శాం. VI. 581). నిలువుమా (భార. సౌ. II. 92); నిశ్చయింపుమా (భార. అర. VII. 44. ఉ. III. 284); పొమ్మా (భార. విరా. V. 91); రమ్మా (భార. విరా. II. 89. ద్రో. V. 370); ఎఱింగియుండుఁడా (భాస్క. యు. 2361); ఊహింపుఁడా (భార. విరా. I. 231; భాగ. I. 291); చూడుఁడా (భాగ. VI. 112; హరి. పూ. IV. 33); చెపుఁడా (భార. విరా. I. 65; ఉ. IV. 271; భార. ద్రో. II. 237); చెప్పుఁడా (భార. ఉ. I. 154; భార. ద్రో. II. 260; భాస్క. యు. 2411); చేయుఁడా (భార. ఉ. IV. 90); విచారింపుఁడా (హరి. పూ. VIII. 63); మొద.

iii. ఇ: కొల్లగొనుఁడి, నమ్మికొనుఁడి, నయమునుండి (రామతా. శత. 4); మొద.

iv. ఈ: అనుమీ (భార. ఆశ్ర. I. 123); ఉల్లంబుచ్చిపో నాడుమీ (భార ఉ. III. 97); ఎక్కింపుమీ (హరి. పూ. VI. 22); కనుగొనుమీ (భార. విరా. V. 182); కనుమీ (భార. అర. IV. 280); కాన్పుమీ (భార. ఉ. I. 365); కొనుమీ (భార. అర. V. 311); చాకుమీ (భాస్క. యు. 1752); చెపుమీ (భార. విరా. II. 72);- 'చుమ్ము' కు 'చుము' అనురూపము వ్యస్తముగఁ గలుగదు; 'ఈ' చేరునపుడు 'ము' ద్విత్వము వైకల్పికముగ లోపించును: చుమీ (భార. అర. V. 90; VI. 175. VII. 292; భార. విరా. I. 110, II. 287; భాస్క. యు. 2294;) చుమ్మీ (భార. అర. VI. 65; VII. 31; భార. విరా. I. 250; ఉ. II. 197); కలఁకఁ దక్కుమీ (భార. ఉ. III. 203); నిలుమీ (భార. ఉ. III. 24); పొందకుమీ (భార. అర. V. 434); మోసపోకుమీ (భార, అర. VII. 286); రక్షింపుమీ (భాస్క. కి. 321); విన్నవింపుమీ (భార. ఆశ్ర. I. 121);—అలుగకుఁడీ (భార. విరా. V. 123), ఇండీ (భార. ద్రో. II. 346); కనుఁడీ (భార. అర. IV. 355); 'చుండు' కు 'చుఁడు' అని వ్యస్తప్రయోగములేదు; 'ఈ' చేరునప్పుడు 'చుఁడు' అనియగును: చుఁడీ (భార. విరా. I. 176); చుండీ (భార. భీ. I. 79; భార. ద్రో. I. 378; భార. శాం. VI. 330); చూడుఁడీ (భార. ఉ. I. 121); తెండీ (భార, విరా. IV. 47); దీవింపుఁడీ (భాగ. VII. 101); నోవకుఁడీ (భార. ఉ. I. 208); సందడిఁ బడకుఁడీ (భాగ. VII. 101); వినుఁడీ (భార. అర. IV. 355; భార. ద్రో. II. 277).

v. ఎ: (అ) 'ఎ' సాధారణముగ మధ్యమపురుష వ్యతిరేకార్థకైకవచన క్రియారూపముపైఁ జేరును; కరుణింపవె (భార. అర. VI. 282); తీర్పవె (భార. అర. VI. 29); వినవె (భార. అర IV. 274. 302); కావరె (భార. అర. VI. 343); మొద.

(ఆ) 'చూడుము, చుమ్మి' అనుటకు 'చూ' అనియు రూపము గలదు. (భార. ఆర. VII. 292; విరా. II. 312; ఉ. II. 76; భార. కర్ణ. III. 102; భార. భీ. III. 324); ఈ రూపముపై 'ఏ' చేరునప్పుడు 'వ' కార మాగమ ముగ వచ్చును; దానిపై 'ఏ' చేరును; చూవె; దీనికి 'చువ్వె' అనియు రూపము గలుగును (భార. ఆర. V. 5); మొద. 'చూవె' కు బహువచనరూపము 'చూరె' (భార. అశ్వ. II. 137, 148).

vi. ఏ: (అ) వ్యతిరేకార్థక మధ్యమపురు షైకవచనరూపములపై: ఈవే (భార. ఆర. VI. 280); ఉఱకింపవే (భార. విరా. I. 183); ఒనరింపవే (భార. ఆర. VII. 113); ఒసగవే (భార. శాం. III. 139); కావవే (భార. V. ఆర. 402; భాగ. VIII. 90); కైకొనవే (భార. ఆర. V. 150) చెప్పవే (భార. ఆర. IV. 262; భార. భీ. I. 214); చేయవే (భార. విరా. I. 21, 203); ఇచ్చిపుచ్చవే (భాస్క. యు. 302; భార. అశ్వ. III. 3); పోవే (భార. ఉ. IV. 24); మెలుపవే (చెన్నమల్లు శత. 7); రావే (భాగ. VIII. 90; భాస్క. ఆర. II. 260), వినవే (భార. ఆర. V. 91; VI. 171); కృపసేయరే (భార. శాం. II. 70); తివరే (భాగ. I. 476); *తివు; వరింపరే (భార. అను. II. 16); విడిపింపరే (భార. ఆర. V. 17).

(ఆ) ఏక. చూడుము = చూ+వ్+ఏ = చూవే. బహు. చూరే (భార. అశ్వ. II. 132); 'చూవే' కు రూపాంతరము 'చువ్వే' (భార. శాం. IV. 68).

(ఇ) 'అగు' ధాతువు వ్యతిరేకార్థక ప్రథమపురు షైకవచనరూపము 'కాదు'+ ఆ (ఏ) = 'కాదా (-దే); ఇవి ప్రశ్నార్థకరూపములు. వీనికి రూపాంతరము 'కదా (-దే); వీని తుదిదీర్ఘము హ్రస్వమయి 'కద' (దే) అనియగును: తండ్రీ నాకు ననుగ్రహింపఁగదె వైద్యంబు (మను. V.) ఈ రూపమున నున్న ప్రశ్నములు 'అవును' అను ప్రత్యుత్తరము నపేక్షించును. 'కదే' అనురూపమన్నంతక్రియలపైఁజేరి ప్రార్థనార్థకమగును. దయసేయఁగదే (భాగ. X.) ప్రార్థనార్థమున'కదే' కు 'కదవే' యనియు రూపాంతరముగలదు. పురంబుఁజేర నింకెవ్విధిఁగాంతుఁ దెల్పఁగదవే (మను. II).

(ఈ) వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థమునవచ్చు 'అకుము' పై 'ఏ' చేరునపుడు ము వర్ణము మకారమునకు వకారాదేశమగును. అడ్డపడకువే (భార. శాం. III. 297); విడెముసేయవే, నను విడనాడకువే (క్షేత్రయపద).

vii. ఆ: వ్యతిరేక మధ్యమ పురుష క్రియపై: చెఱకుఁబాపరా (భార. ఉ. II. 204).

viii. ఓ: వ్యతిరేక మధ్యమపురుష క్రియపై: ఓ యమునానది రావ్వో, తేవ్వో, తోయములు (హరి. ఉ. II.

ix. (అ) మధ్యమపురుషైకవచన వ్యతిరేక క్రియారూపముపై 'అన్న, అమ్మ, అయ్య' మొదలగు పదములుచేరి యత్యంత ప్రార్థనమును దెలుపును; అన్న, అమ్మ, అయ్య, ల తుది ద్విత్వమునకు లోపమును గలుగును:

ట్లవనా (భాస్క. అర.); చెల్లింపవనా (భార. మా. I. 123); పోవనా (భార. అను. I. 218); రావనా (భాస్క. యు. 2277; భార. మహా. I. 51); పోవన్న (భార. ఉ. III. 348); ఎఱింగింప వమ్మ (భాస్క. యు. 115); చేయవమ్మ (భార. అశ్వ. V. 67); మానకువమ్మ (భాగ. I. 7); పట్టరమ్మ (హరి. పూ. V. 202); -ఆర్పరయ్య (భార. అర. V. 121); ఆశ్రయింపవయ్య (భార. ఉ. II. 321); కావవయ్య (భార. ద్రో. III. 110); తలఁగవయ్య (భార. అశ్వ, III. 170); పఱుపకుమయ్య (భార. అర. V. 134); పలుకవయ్య (భాగ. II. 41); పుట్టవయ్య (భార. భీ. II. 267); పోవుమయ్య (వృషా. శత. 89); బ్రదుకవయ్య (భార. ఉ. III. 341); మనవయ్య (భార. అర. VI. 64); రావయ్య (భార. భీ. III. 268); ఈ వలదయ్య (భార. అను. II. 270); వినవయ్య (భార. విరా. II. 73); భాగ. IV. 741); అనువరయ్య (భార. ఆశ్ర. I. 94); కావరయ్య (భాస్క. అర. 115); చనరయ్య (భార. అర. VI. 201); చేయరయ్య (భార. అను. I. 193); విడిపింపరయ్య (భాస్క. అర. 115); మొద. ప్రాచీనకావ్యములం దిట్లు వ్యతిరేకార్థక రూపములే ప్రార్థనార్థమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. అర్వాచీనకావ్యములందు ప్రార్థనార్థక ముదుజ్ఞులమీఁద నాయా పదములు చేరియు రూపములు గాన్పించుచున్నవి.

(ఆ) వినఁగదయ్య (భార. అర. VI. 64); నీవకదయ్య (భార. అర. VI. 290); ఒంటిమైఁ జిక్కఁగదయ్య (భాస్క. కి. 355).

(ఇ) సాధారణ ప్రార్థనార్థక క్రియలపై: కావింపుమనా (భాస్క. అర. I. 115); పోవుమయ్య (వృషా. శత. 89.)

x. ర, రా: (అ) వ్యతిరేకక్రియలపై: వినరా (భాగ. III. 656; సుమతి శతకమకుటము); వినరవేమ (వేమనశతకమకుటము); మొద.

(ఆ) 'ర'పై 'అన్న' మొదలగునవి చేరును: వలదురన్న (భార. ద్రో. V. 73); మొద.

(ఇ) తప్పనుమ్మర (భార. ద్రో. V. 324); చుమ్మర (భార. శాం. I. 39). మధ్యమపురుష తద్ధర్మార్థక క్రియలపై 'కాక, కాని' అను వానిని జేర్చియు సంప్రార్థనార్థమును దెలుపుటగలదు: అవధరింతురు గాక (భాస్క. యు. 175); పోదురుగాక (భార. ద్రో. II. 298); వత్తురుగాక (భాస్క. యు. 287); సత్కారంబుఁ గైకొనిపోవుదురుగాని (భార. అర. VI. 159).

VI. వ్యతిరేకార్థము.

'-అ' అనునది తెనుఁగున వ్యతిరేకార్థబోధకముగ నున్నది. దీనికిని సంస్కృతమందలి 'న' స్థానమున నఞ్-సమాసములందు పూర్వావయవముగఁ జేరు 'అ'కారమునకును వర్ణసామ్య మున్నను నా రెండిటికిని సంబంధములేదని కాల్డువెల్లభిప్రాయ పడినాఁడు. సంస్కృతమున క్రియల నఞర్థముఁ దెలుపుటకు 'న' అను నవ్యయమును బ్రత్యేకముగఁ గ్రియలతోఁ జేర్చి చెప్పుదురు. ఈ 'న' వర్ణము వ్యస్తముగ నిలిచియుండును; దానిని గ్రియకు దగ్గఱగ నుంచవలె నను నియమము లేదు. తెనుఁగున వ్యతిరేకార్థ బోధకమగు 'అ' వర్ణము క్రియారూపములందు ధాతువులమీఁదఁ జేరఁగా దానిపై సర్వనామబోధక ప్రత్యయములు చేరి, యట్లేర్పడిన క్రియారూప మఖండముగ నిలుచును. సంస్కృతమునందలి వ్యతిరేకార్థబోధక రూపములకును ద్రావిడభాషలయందలి రూపములకును నిట్టి భేద మున్నను సంస్కృతముతో సంబంధించిన కొన్ని యాధునికార్య భాషలయందు ద్రావిడభాషలయందువలెనే నఞర్థకచిహ్నము లగు 'అ', 'న' అనునవి క్రియారూపములందుచేరి, వానినుండి వేఱుచేయరాక యున్నవి. సింధీభాషయందును, నేపాలదేశభాషయగు ఖాస్-కురాభాష యందును నిట్లున్నదని లింగ్విస్టిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియాలో తెలుపఁబడినది. ఈ రెండు భాషలును పైశాచీభాషా లక్షణములను గలిగియున్నవి. ప్రాకృత లాక్షణికు లీ భాషలు మాట్లాడఁబడు ప్రదేశములు పిశాచ జనాక్రాంతములని తెలిపియున్నారు.

ఈ క్రింద తెనుఁగునందలి వివిధములగు వ్యతిరేకార్థక రూపములు వివరింపఁ బడుచున్నవి:—

(1) వ్యతిరేక భావార్థకము.

i. వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపములపై భావార్థక క్రియాజన్యవిశేష్యములఁ జేర్చుట:—చేయకుండుట, చెప్పకుండుట, మొద.

ii. ధాతువుపై వ్యతిరేకార్థక 'అ' వర్ణమును, దానిపై 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయముతో సంబంధించిన భావార్థబోధక 'మి' వర్ణమును జేర్చుట: ఏమిని జేయనీమి (భార. ఉ. II. 18); వినమిభావించి (భార. విరా. II. 44); వినీవినమిన్ (జైమి. భా. IV. 116); మొద.

(2) వ్యతిరేకక్త్వార్థకము.

i. ధాతువుపై వ్యతిరేకార్థబోధకవర్ణమును దానిపై "క" వర్ణమును జేర్చుటవలన వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపము లేర్పడును:—అదరక (నిర్వ. VI. 6). అనక (భార. విరా. I. 254); మొద.

ii. 'చు', 'ఇంచు' వర్ణము లంతమందుగల కొన్ని ధాతువులపై 'వ్యతిరేకార్థక 'అ'వర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకార మాదేశమగును. అనుమానింపక (భార. ఉ. IV. 247); ఉనుపక (భార. ద్రో. II. 105); ఓవహటింపక (భార. ద్రో. III. 45); కారింపక (భార. ఉ. I. 314); డింపక (భార. విరా. I. 95, 104); తోడరుపక (భార. విరా. I. 127); సైంపక (భార. విరా. V. 105); సైరింపక (భార. ద్రో. IV. 279); మొద.

iii. కొన్ని చువర్ణాంతధాతువులపై వ్యతిరేకార్థ కావర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు వకార మాదేశమగును. ఓర్వక (భాగ. VI. 276); వెఱచఱవక (భార. ద్రో. I. 266);—చొలవక (భార. సౌ.II. 69), ఇది 'చొలయు' ధాతువునకుఁగాక 'చొలచు' అను నష్టధాతువునకు వ్యతిరేకక్త్వార్థక రూపము. నేర్చు, నేర్వక; మొద.

iv. 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువుల వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపములు వివిధములుగ నుండును:

(I) ఇచ్చు—ఇవ్వక, ఈయక, ఈక. (భా. విరా. I. 132; ఉ. IV. 378; ద్రో. V. 275; అశ్వ. I. 173; భాస్క. యు. 270, 2245); మొద. నేటివ్యవహారమున 'ఈక' పామరజన వ్యవహారమునఁగలదు. 'ఇవ్వక' అనునది యుత్తమజనవ్యవహారమునఁ గలదు.

'ఇయ్యక' అనియు వ్యవహారమునఁ గలదు; ఇది గ్రంథములందు కానరాలేదు.

(2) గ్రు (క్రు?)చ్చు- గ్రువ్వక (ప్రాచీనము), గ్రు (గు)చ్చక (ఆధునికము); (3) క్రొచ్చు- వ్యతిరేక క్త్వార్థక రూపము? (4) చచ్చు- చావక (భార. శాం. I. 213); చాక (భాస్క. అర. II. 138); (5) చొచ్చు- చొరక; చొచ్చు ధాతువునుండి పుట్టిన కొన్ని రూపములు నేటి వ్యవహారమున నున్నను 'చొరక' అనునది నిత్యవ్యవహారమునుండి లోపించినది. 'నీరు చొరక లోతు తెలియదు, మొదలగు సామెతల మూలమున మాత్ర మది యింకను వ్యవహారమునఁ గొలఁదిగ నిలిచియున్నది. (6) త్రచ్చు - త్రవ్వక; ఈ రూపము 'త్రవ్వు' నుండి పుట్టినదని యైనను జెప్పవచ్చును. (7) తెచ్చు-తేక (చనుదేక తక్కినఁగ - భార. భీ. I. 157); (8) నచ్చు - నచ్చక (9) నొచ్చు- నొవ్వక, నోవక, నోక (10) ప్రుచ్చు—ప్రువ్వక (ప్రాచీనము); పుచ్చు=ప్రుచ్చు—పుచ్చక (ఆధునికము); పుచ్చు = పంపు—పుచ్చక; (11) మెచ్చు—మెచ్చక (12) వచ్చు—రాక (నిర్వ. VIII. 24; భాగ. VII. 72); మొద. 'వర్' ద్రావిడ ధాతువు. * 'వరాక' పూర్వద్రావిడ వ్య. క్త్వా.

VI. వ్యతిరేకార్థము.

'-అ' అనునది తెనుఁగున వ్యతిరేకార్థబోధకముగ నున్నది. దీనికిని సంస్కృతమందలి 'న' స్థానమున నఞ్-సమాసములందు పూర్వావయవముగఁ జేరు 'అ'కారమునకును నర్థసామ్య మున్నను నా రెండిటికిని సంబంధములేదని కాల్డువెల్లభిప్రాయ పడినాఁడు. సంస్కృతమున క్రియల నఞర్థముఁ దెలుపుటకు 'న' అను నవ్యయమును బ్రత్యేకముగఁ గ్రియలతోఁ జేర్చి చెప్పుదురు. ఈ 'న' వర్ణము వ్యస్తముగ నిలిచియుండును; దానిని గ్రియకు దగ్గఱగ నుంచ వలె నను నియమము లేదు. తెనుఁగున వ్యతిరేకార్థ బోధకమగు 'అ' వర్ణము క్రియారూపములందు ధాతువులమీఁదఁ జేరఁగా దానిపై సర్వనామబోధక ప్రత్యయములు చేరి, యట్లేర్పడిన క్రియారూప మఖండముగ నిలుచును. సంస్కృతమునందలి వ్యతిరేకార్థబోధక రూపములకును ద్రావిడభాషలయందలి రూపములకును నిట్టి భేద మున్నను సంస్కృతముతో సంబంధించిన కొన్ని యాధునికార్య భాషలయందు ద్రావిడభాషలయందువలెనే నఞర్థకచిహ్నము లగు 'అ', 'న' అనునవి క్రియారూపములందుచేరి, వానినుండి వేఱుచేయరాక యున్నవి. సింధీభాషయందును, నేపాలదేశభాషయగు ఖాస్-కురాభాష యందును నిట్లున్నదని లింగ్విస్టిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియాలో తెలుపఁబడినది. ఈ రెండు భాషలును పైశాచీభాషా లక్షణములను గలిగియున్నవి. ప్రాకృత లాక్షణికు లీ భాషలు మాట్లాడఁబడు ప్రదేశములు పిశాచ జనాక్రాంతములని తెలిపియున్నారు.

ఈ క్రింద తెనుఁగునందలి వివిధములగు వ్యతిరేకార్థక రూపములు వివరింపఁ బడుచున్నవి:—

(1) వ్యతిరేక భావార్థకము.

i. వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపములపై భావార్థక క్రియాజన్యవిశేష్యములఁ జేర్చుట:—చేయకుండుట, చెప్పకుండుట, మొద.

ii. ధాతువుపై వ్యతిరేకార్థక 'అ' వర్ణమును, దానిపై 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయముతో సంబంధించిన భావార్థబోధక 'మి' వర్ణమును జేర్చుట: ఏమిని జేయనీమి (భార. ఉ. II. 18); వినమిభావించి (భార. విరా. II. 44); వినీవినమిన్ (జైమి. భా. IV. 116); మొద.

(2) వ్యతిరేకక్త్వార్థకము.

i. ధాతువుపై వ్యతిరేకార్థబోధకవర్ణమును దానిపై "క" వర్ణమును జేర్చుటవలన వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపము లేర్పడును:—అదరక (నిర్వ. VI. 6). అనక (భార. విరా. I. 254); మొద.

ii. 'చు', 'ఇంచు' వర్ణము లంతమందుగల కొన్ని ధాతువులపై 'వ్యతిరేకార్థక 'అ'వర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకార మాదేశమగును. అనుమానింపక (భార. ఉ. IV. 247); ఉనుపక (భార. ద్రో. II. 105); ఓపాటింపక (భార. ద్రో. III. 45); కారింపక (భార. ఉ. I. 314); డింపక (భార. విరా. I. 95, 104); తోడరుపక (భార. విరా. I. 127); సైఁపక (భార. విరా. V. 105); సైరింపక (భార. ద్రో. IV. 279); మొద.

iii. కొన్ని చువర్ణాంతధాతువులపై వ్యతిరేకార్థ కావర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు వకార మాదేశమగును. ఓర్వక (భాగ. VI. 276); వెలుచలువక (భార. ద్రో. I. 266);— చొలవక (భార. సౌ. II. 69), ఇది 'చొలయు' ధాతువునకుఁగాక 'చొలచు' అను నష్టధాతువునకు వ్యతిరేకక్త్వార్థక రూపము. నేర్చు, నేర్వక; మొద.

iv. 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువుల వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపములు వివిధములుగ నుండును:

(1) ఇచ్చు—ఇవ్వక, ఈయక, ఈక. (భా. విరా. I. 132; ఉ. IV. 378; ద్రో. V. 275; అశ్వ. I. 173; భాస్క. యు. 270, 2245); మొద. నేఁటివ్యవహారమున 'ఈక' పామరజన వ్యవహారమునఁగలదు. 'ఇవ్వక' అనునది యుత్తమజనవ్యవహారమునఁ గలదు.

'ఇయ్యక' అనియు వ్యవహారమునఁ గలదు; ఇది గ్రంథములందు కానరాలేదు.

(2) గ్రు (క్రు?)చ్చు- గ్రువ్వక (ప్రాచీనము), గ్రు (గు)చ్చక (ఆధునికము); (3) క్రొచ్చు- వ్యతిరేక క్త్వార్థక రూపము? (4) చచ్చు- చావక (భార. శాం. I. 213); చాక (భాస్క. అర. II. 138); (5) చొచ్చు- చొరక; చొచ్చు ధాతువునుండి పుట్టిన కొన్ని రూపములు నేఁటి వ్యవహారమున నున్నను 'చొరక' అనునది నిత్యవ్యవహారమునుండి లోపించినది. 'నీరు చొరక లోతు తెలియదు, మొదలగు సామెతల మూలమున మాత్ర మది యింకను వ్యవహారమునఁ గొలఁదిగ నిలిచియున్నది. (6) త్రచ్చు - త్రవ్వక; ఈ రూపము 'త్రవ్వు' నుండి పుట్టినదని యైనను జెప్పవచ్చును. (7) తెచ్చు- తేక (చనుదేక తక్కినఁ - భార. భీ. I. 157); (8) నచ్చు - నచ్చక (9) నొచ్చు- నొవ్వక, నోవక, నోక (10) ప్రుచ్చు—ప్రువ్వక (ప్రాచీనము); పుచ్చు=ప్రుచ్చు—పుచ్చక (ఆధునికము); పుచ్చు = పంపు—పుచ్చక; (11) మెచ్చు—మెచ్చక (12) వచ్చు—రాక (నిర్వ. VIII. 24; భాగ. VII. 72); మొద. 'వర్' ద్రావిడ ధాతువు. * 'వరాక' పూర్వద్రావిడ వ్య. క్త్వా.

రూపము; ఊఁత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవ యచ్చుమీఁదికి మార్పు; ఆద్యక్షర లోపము. (13) వ్రచ్చు—వ్రచ్చక, (14) విచ్చు-విచ్చక, (విచ్చక?).

v. కొన్ని ధాతువుల వ్య. క్త్వా. రూపములు:—

(1) అగు—కాక (భార. అర. VI. 72; VII. 9; విరా. I. 197); మొద. 'అగు'కు ద్రావిడ వ్య. క్త్వా. రూపము *అగాక; ఊఁత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవ యచ్చుమీఁదికి మార్పు; ఆద్యక్షర లోపము—'కాక'కు వివిధార్థములు: ఓర్చిన మఱికాక = ఓర్చుకున్న యెడల (భార. అర. VI. 72); కాక = వికల్పమున (భార. ఆశ్వ. VII. 9); కాక = కాని (భార. విరా. I. 215): ఉరవడికిం గాక = తాళలేక, నిలువలేక (భార. ద్రో. I. 387); అదియునుం గాక (మఱి యొకటి కూడ, భార. ద్రో. IV. 38); కడవం గాక = కడవఁజాలక (భార. కర్ణ. II. 68); మందుగాక = మందువుగాని (భార. శల్య. II. 52); కాక = కానీ (నిర్వ. VI. 85);—ఇట్లు సందర్భమును బట్టి 'కాక' కర్థములు మాఱుచుండును.

(2) *ఇల్, *ఇలు—నష్టధాతువు; ద్రావిడ వ్య. క్త్వా. రూపము. *ఇలాక * ఊఁత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవ యచ్చు మీఁదికి మార్పు; ఆద్యచ్చునకు వ్యత్యయము. అ + ఇ = ఏ; లేక (భార. అర. IV. 337; VI. 95; విరా. II. 128);—'లేక' వికల్పార్థకమును నగును: వాఁడు పోనైనను పోవును, లేక యుండనైననుండును; మొద. ఇట్టి యర్థ విశేషము లను వ్యవహారము వలనఁ దెలిసికొనవలెను. '-*ఇల్, *ఇలు' అను ధాతువు వ్యతిరేకార్థము గలదని యందురు; కాని, యట్లనుట పొరబాటు; దానికి 'ఉండు, కలుగు' అనియే యర్థము. తక్కిన ధాతువుల మీఁదవలె దీనిమీఁదను వ్యతిరేకార్థమున 'అ' వర్ణము చేరును. కన్నడమున 'ఇల్ల'=లేదు. లేఁడు, లేవు, లేరు, లేను, లేము—అను రూపమునందును తుది'అ'కారమే వ్యతిరేకార్థమును దెలుపునది. 'ఇల్లు' = గృహము అను పదము 'ఇల్' = ఉండు అను ధాతువు నుండియే కలిగినది. దానికి 'ఉనికి (పట్టు)' అని యర్థము.

(3) కొను—కొనక (భాస్క. యు. 1794); కోక (భాస్క. యు. 7767); 'న' వర్ణ లోపము పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము.

(4) అను—అనక. ఊఁత మొదటి యచ్చుమీఁద నుండి రెండవ యచ్చుమీఁదికి మార్పు. మొదటి యచ్చునకు వర్ణ వ్యత్యయము. అ + అ = ఆ; నాక (భార. విరా. I. 135. II. 210); మొద.

(5) కను—కనక. ప్రథమాచ్చునకు దీర్ఘము, 'కానక' (భార. అర. VII. 397. హరి. పూ. I. 15); మొద.

(6) దున్ను, రూ. దును—దునక (భార. శాం. II. 290). కాని, ఎన్ను—ఎనక. తన్ను— తనక, అను రూపములు లేవు.

(7) పోవు—పోవక (భార. విరా. II. 228.), పోక (భార. విరా. IV. 64. ఉ. III. 60, 107. IV. 223.) నేర్చు—నేర్వక, నేరక; మొద;

(8) కడచు—కడవక; 'వ' లోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము 'కడాక' (భాస్క. యు. 52, 136.); 'కడక' అని పామరజనవ్యవహారము మొద. ఇట్లే, గెలక, పిలక, నిలక, మొద.

ఇట్లే, 'మఱాక' మొద. మఱాక, *వెఱాక, *ఏమఱాక, మొదలగు రూపముల దీర్ఘము హ్రస్వమగును: వెఱక (సమీ. III. 118); మొద.

(9) వారక, ఊరక, మిన్నక మొదలగు నవ్యయములు *వారు, *ఊరు, *మిన్ను మొదలగు నష్టధాతువులనుండి పుట్టి యుండవలెను.

(10) ఒకప్పుడు వ్య. క్త్వా. రూపములను విశేష్యవిభక్తులకు మాఱుగను (నేగకనుందరవేగుటకు ముందర, భాగ. x. i. 955), విశేషణములుగను (కానరాక పగిది, నిర్వ. VIII. 24); రాజ్యము పాలులేక తీఱుఁ=లేకుండు (ఉ. III. 102), వాడవచ్చును.

(11) వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపము లొకప్పుడు ద్రుతాంతములు కూడ నగును. ఆధారములేకను (భార. ఆది. IV. ఊఱడకన్ దిగిచి, ఏమఱకన్ సర్వ కాలము (భద్రా. రామ శత. 8);—వ్యవహారమున ఊరకే, ఊరకనే; లేకే, లేకనే, మొద.

(3) వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణములు.

(1) ధాతువుపై వ్యతిరేకార్థక చిహ్నమగు 'అ'వర్ణమును, దానిపై విశేషణత్వబోధక 'ఇ'వర్ణమును జేర్చుటవలన తెనుఁగున వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణము లేర్పడును. ఇవర్ణముచేరునపుడు వ్యతిరేకార్థ కావర్ణముపై 'న్' ఆగమముగా వచ్చును. ఆ పోవని (భాగ. X. II. 485); ఎఱుఁగని (భార. ఆశ్ర. I. 143); పెట్టనికోట, కట్టనియిల్లు (మానసబో. శత. 14.) మొద.

(2) కొన్ని 'చు' వర్ణాంతధాతువులపై వ్యతిరేకార్థ కావర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు వైకల్పికముగ పకారాదేశమగును. అడఁచ(ప)ని, తాఁచ(ప)ని, దాఁచ(ప)ని, మలఁచ(ప)ని, తోఁచ(ప)ని, ఈసడించ(ంప)ని, చిగుర్చ(ర్ప)ని, మొద.

(3) కొన్ని చువర్ణాంత ధాతువులకు వ్యతిరేకార్థ కావర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు బహుళముగ వకారమగును. పూవనికావని తరువులు (భాస్క. కి. 726, ఆధునికరూపము 'పూయని కాయని'). వార్వని (కాశీ. V. 214);

(ఆధు; వార్చని), వేల్వని (ఆధు; వేల్చని); తోఁవని (ప్రాచీ); తోయని (ఆధు); అఱవని, కఱవని, కడవని, తోఁవవి, తిగువని, తివ్వని; ఏమఱచు, వెఱచు, మొదలగుధాతువుల చువర్ణము లోపించును. ఏమఱని, వెఱని (సమీ. II. 183); నేర్చు—నేరని (విక్ర. II. 179), గెలని.

(4) 'చ్చు' అంతమందు గల ధాతువుల వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణ ములు: అచ్చని,

ఇచ్చు—ఈయని, ఈని (ప్రాచీ.) ఇవ్వని (అర్వా.); ఇయ్యని (ఆధు); కుచ్చు—కువ్వని (ప్రాచీ), కుచ్చని (అర్వా).

క్రొచ్చు—క్రొవ్వని (ప్రా). క్రొచ్చని (అర్వా.), చచ్చు— చావని (భాగ. VII. 214); చాని (ప్రాచీ.); చొచ్చు— చొరని (ప్రాచీ.) నేఁడిది వ్యవహారమున లేదు (భార. ఉ. II. 283); తెచ్చు—తేరని (ప్రాచీ. భార. విరా. I. 245), తేని; త్రచ్చు— త్రవ్వని; లేక, త్రవ్వు-త్రవ్వని; నచ్చు-నచ్చని; నొచ్చు-నొవ్వని, నోని; ప్రుచ్చు-ప్రువ్వని; పుచ్చు=ప్రుచ్చు-పుచ్చని; పుచ్చు=పంపు—పుచ్చని; మెచ్చు—మెచ్చని;వచ్చు(*వర్; ద్రావిడము:వరాని; ఊఁత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవయచ్చుమీఁదికి మార్పు, ఆద్యక్షర లోపము. రాని;—'రాని'కి సందర్భమునుబట్టి యర్థవిశేషములు గలుగు చుండును. చనరాని తటము = పోవుటకుఁగష్టమైన (భార.ఉ. II. 277); ప్రవే శింపరాని బంధురవ్యూహంబు=వీలులేని (భార.ద్రో.II. 296); వారొకొక్క రుండు గెలువరాని యట్టి జెట్టిజోదులు= సాధ్యముకాని (భార. ద్రో. II. 304.) చేయక పోవరానిది=తప్పనిది (భార. శాం. I. 154); ఎన్నరాని బన్నంబులు= శక్యముకాని (దశకు. VII. 111); గాలికిం దూరరాని యీరంబు=ఎడములేని (నైష. VII. 141); విడువరాని= విడువమననుపుట్టని (భాగ. I. 79); భటు లకు రారాని లంక=చేరసాధ్యముగాని (భాస్క. యు. 201); పోరానిచుట్టము= విడువరాని, మిక్కిలి ప్రియమైన, దగ్గఱచుట్టము (హరి. పూ. VI. 124; ఉ. IV. 112); ఇట్లే యితర ప్రయోగములను బట్టియు వ్యవహారమును బట్టియుఁ దెలియవలెను.— వ్రచ్చు—వ్రచ్చని (వ్రవ్వని ?); మొద.

(5) * ఒవ్వు-ఒవ్వనివారలు (భార. అర. VI. 16; భీ. II. 11); కను= *కాను—కానని (భార. విరా. II. 118); * వారు-వారని (భార. శాం. VI. 242); అగు—ద్రావిడము= అగాని; ఊఁత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవ యచ్చుమీఁదికి మార్పు, ఆద్యక్షరలోపము; పదాదిని సరళమునకుఁ బరుపా దేశము.—కాని— (i) దీనికి సందర్భమునుబట్టి యర్థభేదములు గలుగు చుండును. ఇట్టి చెడ్డపనులు నాకుఁ గానిపేరివి=నాపేరికిఁ దగనివి (భార. అర.V. 302); పదిలంబుకాని గుఱ్ఱంబులు = లొంగని (భార. విరా. IV. 96); కాని

తెరువు=తగని (భార. విరా. II. 73); కాని తెఱఁగు=ధర్మము కాని (భార. ఉ. II. 158); వినఁజవి కాని పలుకులు=కూర్పని (భార. ఉ. III. 325. భీ. II. 282); చవి కాని యిందులకు (మను. III. 94); కానివాఁడు= అడ్డగింప శక్యము కాని వాఁడు (భార. ద్రో. III. 168); నేఁడు 'కానివాఁడు'= సమర్థుఁడు, దుష్టుఁడు; కానివారు= అసమర్థులు (భార. ద్రో. V. 105); కాని చనవు=కూడని, తగని (భార. కర్ణ. II. 271); పడఁగాని యిడుమ=అనుభవింప సాధ్యము కాని (భార. శల్య. II. 366); పడరాని యిడుమ యనియు ననవచ్చును; కాని కాలము=చెడ్డ, సరిగ జీవింప వీలు లేని కాలము (భార. శాం. I. 185); వినఁగాని మాటలు=విని సహింపరాని (భాస్క. సుం. 222); కాని తలఁపు= ధర్మము కాని (భాస్క. యు. 1737); పలుకఁగాని పలుకులు=కూడని (హరి. పూ. VIII. 152); కానుకు గవ్వకైనఁ గొఱగాని=పనికిరాని, విలువ చేయని (రామరాఘవ శత. 48); ii. 'కాని' అను రూపము 'తప్ప' అను నర్థమున నవ్యయమగును. పనులఁగాచి కాని బ్రదుక (భార. విరా. I. 285), పొద్దు గ్రుంకిన మఱి కాని పోవఁడొక్కొ క్రీడి; బలము నెల్లను దెగటాఱంబఱపి కాని తక్కఁడు (భార. విరా. V. 63); నిల్చినం గాని (భార. ఉ. II. 137); ఇట్లే (భార. ఉ. I. 169. శల్య. II. 281; శాంతి. II. 348. V. 626. VI. 29. అను. I. 113. III. 292). మొద.—
(iii) 'కాని' వికల్పార్థకమగును. చెప్పఁగాని (భార. అశ్వ. III. 130); (iv)'కాని' అవధారణార్థమున; వారల చేటగుఁగాని (భార. ఉ. III. 273);- (vi). 'కాని' పూర్వకథితార్థమునకు వ్యతిరేకార్థమును దెలుపును. చూడఁ జిన్నవాఁడు గాని యలంతులం బోయెడు వాఁడుగాఁడు (భా. ద్రో. II. 104); ధీరులై పరగిర కాని (భార. ద్రో. II. 152); (vii) క్త్వార్థకముపైఁ జేరి 'కాని' వ్యతిరేకక్త్వార్థబోధకమగును. ఆచరించి కాని కుడువను (భార. శాం. I. 326);—ఇట్లే యాయాయర్థములను బ్రయోగములను బట్టియు వ్యవహారమును బట్టియుఁ దెలిసికొనవలెను.—

పోవు—పోవని, పోని (భార. భీ. II. 56. శల్య. II. 386. భాగ. III. 681.) మొద.

* ఇల్, * ఇలు—*ఇలని=లేని. మగఁడు లేని మగువ మాడ్కి (భార. భీ. I. 62); పొనుగు లేని శిఖ (భార. శాం. V. 95); ఒచ్చెము లేని మచ్చిక (వృషా. శత. 105). లేఁగ లేని లేఁగటికుత్తి (భాగ. I. 395).

వ్యతిరేకార్థక క్రియలు.

I. వ్యతిరేకార్థక క్రియలకుఁ గాలభేదము లేదు. అవి తద్ధర్మకాల సూచకము లనియే చెప్పవలెను. ఇవి ధాతువుపై వ్యతిరేకార్థక 'అ' వర్ణమును దానిపైఁ దత్తత్పురుషవచనబోధక ప్రత్యయములును జేరుటవలన నేర్పడును:

(1) ఉత్తమ పురుషము : ఏకవచనము : ఇడను (భార. విరా. II. 154); ఊడ్వను (భార. ద్రో. II. 130); ఎఱుంగను (భార. శాం. IV. 396); ఏలను (భార. విరా. I. 67); ఓపను (భార. శల్య. II. 74); ఓర్వను (భార. విరా. I. 148); కొనను (భార. భీ. III. 170); గెల్వను (భార. విరా. V. 284); చంపను (భార. ఉ. IV. 270); చాలను (భార. విరా. IV. 59); చేయను (భార. ఉ. III. 305); తేను (భాస్క. యు. 126); నేరను (భార. అర. IV. 364); పడను (భార. శల్య. II. 13); పుచ్చను (భార. ద్రో. II. 255); పోను (భార. అర. V. 13); పోవను (హరి. పూ. III. 44); మొద.

బహువచనము : చూడము (భార. ద్రో. III. 117); పడయము (భార. ఉ. III. 117); ఓపము (భార. భీ. II. 282); కానము (భార. అర. VII. 18); పడము (భార. అర. VI. 29).

(2) మధ్యమ పురుషము : ఏకవచనము : ఏమిర పనులని యార్వవు (భార. కర్ణ. III. 221); ఎఱుంగవు (భార. శాం. IV. 397); చేయవు (భార. అర. VII. 421); వినవు (భార. అర. VII. 296); (మెయి) కానవు (హరి. పూ. I. 131;) లేవు (భాగ. VII. 152); తలంపవు (భార. విరా. II. 49); పడవు (భార. విరా. I. 278); చూరవు (భార. ఉ. II. 280); (చను) దేవు (భార. విరా. I. 186); తెప్పిఱవు (భార. ద్రో. III. 160); ఏదవు (నిర్వ. I. 43); వాడవు, ఎండవు (భాస్క. అర. II. 418).

వ్యతిరేకార్థక మధ్యమపురుష క్రియారూపములు మహన్మహతీవాచక ప్రథమపురుష బహువచన రూపములవలెనే యుండును.

(3) ప్రథమపురుషము : మహద్వాచకము : ఏకవచనము : ఈండు' కాండు, రాండు, లేండు (భాగ. I. 283); ఓడండు (భార. విరా. V. 338); కందండు (భాగ. VIII. 245); వినండు, కానండు (భార. ఉ. II. 14); కాయండు (భాస్క. సుం. 217); కావండు (భార. అను. III. 338); కొనండు (భార. ద్రో. III. 298); క్రుంకండు (భార. విరా. II. 312); చాలండు (భార. విరా. I. 152); చిక్కండు (భాగ. I. 101); చేయండు (భార. ఉ. IV. 242); డాయండు = డయ్యండు (భాగ. VII. 153); తప్పండు (భాస్క. కి. 485); తివియండు (భార. ఉ. IV. 226); తేండు (భార. విరా. II. 330); పన్నింపండు (భాగ. VIII. 96); పఱుపండు (హరి. పూ. V. 177); పొందండు (భార. శాం. VI. 320); పోవండు (భార. విరా. V. 63); పోండు (భార. విరా. II. 54); పోలండు (భార. ఉ. II. 160); శపింపండు (భార. అర. V. 19); మొద.

మహన్మహతీ వాచకము : బహువచనము : చాలరు (భార. ఉ. III. 335); పట్టరు (భార. విరా. I. 186); మొద.

అమహద్వాచకము : ఏకవచనము : ఆడదు, కూడదు, పాడదు, వీడదు (రామప్రభో శత. 89); ఒలయదు (భార. కర్ణ. III. 89); ఒసగదు (సిం. నార. శత. 74); ఓర్వదు (భార. విరా. I. 103); కలుగదు (భార. ఆర. VI. 82); కానదు (భార. ద్రో. IV. 50); కుదువదు (భార. విరా. II. 234); కొల్వదు (భార. విరా. I. 197); చొరదు (భార. విరా. I. 160); తడవదు (భాగ. I. 25); తేదు (భార. శాం. VI. 182); పోవదు (భార. ఆర. IV. 266); పోదు (భార. ఉ. III. 123); రాదు, లేదు (భార. ఉ. III. 378); ప్రువ్వదు (భాగ. VII. 12); మొలవదు (భార. విరా. III. 95).

మహతీత రామహద్వాచకము : బహువచనము : ఆడవు, కూడవు, వీడవు, మొద. కాదు, రాదు, లేదు, అనువానికి సందర్భమునుబట్టి యర్థవిశేషములు కలుగుచుండును: వెక్కులు పల్కఁగాదు నీకు = నీవు పల్కఁగూడదు (భార. ఆర. VI. 156); సాధుల దూఱంగఁ గాదు = కూడదు (భార. విరా. II. 148); కాదు కూడ దనఁగల్గెనె = తగవుకాదు (భార. విరా. II. 257; V. 276); ఈడుగాదు = యుక్తముకాదు, తగదు .(భార. ఉ. I. 154); జూదపుసిరి యాసపడం గాదు = కూడదు (భార. ఉ. I. 316); కాదు వధింప నెట్టి శత్రునిన్ = వధింపరాదు (భార. భీ. I. 148); కాలముగాదు దానికిన్ = కాలమురాలేదు (భార. భీ. I. 159); చే నిరతముగాదు గాండివము = ఉండదు (భార. భీ. I. 181); త్రెళ్కొనఁగాదు = తెగఁజూడరాదు (భార. భీ. III. 306); కాదేనిన్ = కాకుండినన్ (భార. ద్రో. I. 35); వారల నమ్మంగఁగాదు చేత గుండుకాయ నిజిన = వీలులేదు (భార. శల్య. II. 379); కుదువక పోవఁ గాదు = శక్యము కాదు (భార. అశ్వ. I. 186); సంబంధముకాదు = పొందు పడదు (భాస్క. అయో. 14); ఇచ్చోటనేకాదు = మఱియొకచోటఁ గూడను (భార. విరా. I. 218); మొద. 'కాదు' అనుటకు 'అవదు' అను రూపముత్తర సర్కారులలో వాడుకయం దున్నది.

రాదు = శక్యముకాదు (భార. అను. III. 198); రెంటిబారికిం దప్పి పోవరాదు = శక్యముకాదు (భార. శాం. III. 204); ఎదురు చనరాదయ్యె = వీలులేకుండెను (భార. భీ. II. 57); పోనొల్ల ననంగరాదు అచటికూరకపోవను రాదు = కూడదు (భార. విరా. II. 91); చెంతంజేరరా దీ శమీవృక్షంబు = శక్యముకాదు (భార. విరా. I. 164); ముద్దముట్టలేదు = అన్నము సహింపదు (మాతృ. శత. 66); ఎవ్వరికిం గడవంగరాదు = సాధ్యముకాదు (నిర్వ.

IX. 74); మును శిశువు నేడిపింపక ముద్దురాదు = కలుగదు (సింహ. నార. శత. 31); మొద.

పూసద్రాడు దుయ్యానులేదు = అభావము (హరి. పూ. V. 221); నీకుఁబోలేదు = పోవఁగాలము రాలేదు (భార. అను. V. 287); నీతోఁ బదరం బనిలేదు నాకు = కాదు (భార. శాం. IV. 409); నీవు సంపవలయునని లేదు = చంపువాఁడవు కావు (భార. భీ. I. 215); తప్పఁ గ్రుంకలేదు = కాలములేదు (భార. ఉ. IV. 191), నీ విటవచ్చు సెలవులేదు = ఇవ్వఁబడలేదు (భార. అర. VII. 235); కన్నది లేదు = చూడలేదు (నిర్వ. VI. 127).

II. వ్యతిరేక క్రియా రూపములెట్టి కాలమును సూచింపవు; ప్రత్యేకముగఁ గాలమును పురుషమును సూచింపవలసినపుడు వ్యతిరేక క్రియారూపములపై 'అగు' ధాతువు క్రియారూపములఁ జేర్చుట గలదు: చేయనైతిని. చేయమైతిమి; చేయవైతివి, చేయరైతిరి; చేయఁడయ్యెన్, చేయరైరి; చేయదయ్యెన్, చేయవయ్యెన్; వృష్టిలేదయ్యెన్, వృష్టిలేదవున్; ఎదురు చనరాదయ్యె (భార. భీ. II.517); కాని, చూడఁగాననైతి (భార. అర. VI. 361); ఎఱుఁగంగఁ జాలనయ్యెద (భార. విరా. IV. 363); ఏర్పఱుపనేరనయ్యెద (భార. విరా. V. 206); కాననయ్యెద (భార. నిర్వ. VI. 130); ఎఱుఁగలేనైతిన్ (భాగ. I. 123); నమ్మనయ్యెదన్ (భాస్క. యు. 2547); కానఁబడయమైతిమేని (భార. ఉ. III. 117); చెప్పరైతిరే (భార. భీ. II. 119); ఎఱుఁగఁ జాలరయ్యెదరు (భార. స్త్రీ. II. 23); కాని, లేఁడ (ర) గుచున్నవాఁడు (-రు), మొదలగు రీతి రూపములు కానరాకున్నవి.

(అ) సంపూర్ణక్రియారూపములపై 'అగు' ధాతువు వ్యతిరేకార్థక రూపములుజేరియు వ్యతిరేకార్థము కలుగును: ఎవ్వరికాలానాన్ను తప్పంగల వారము కాము (S. I. I. IV. 710); మొద.

(ఇ) వ్యతిరేకక్త్వార్థక రూపములపై ఉండు, పోవు, మొదలగు ధాతువుల క్రియారూపములఁ జేర్చుటవలనను కాలమును బురుషమును సూచించుట గలదు: చేయకున్నాను, చేయనైతిని, చేయకుందును; చేయకపోతిని, చేయకపోదును; మొద.

పోరయకయున్నేనిన్ (భార. శాం. V. 154); మననుకందకయున్నే (భార. ద్రో. IV. 206); దినము తెగుదలరాత్రియే తేరకున్నె (భార. అర. V. 340); చూడకున్నాఁడను (భార. స్త్రీ, II. 127); ఆయువు మాల్పకుండున్ (భార. అను. IV. 96); మననువెట్టక యున్నది (భార. అను. V. 230): చూపకున్నది (భార. విరా. I. 176); కోల్కొన కున్నది బుద్ధి (భార. ఉ. IV. 90); మొద.

III. (అ) భావార్థక తద్ధర్మార్థక క్రియలపై ప్రశ్నార్థక చిహ్నములగు 'ఎ, ఏ, అ, ఆ' లు చేరి వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యుత్తరము నపేక్షించును: ఇది పలుకగునే (భార. విరా. I. 299); ఎరవు సతమగునే (భార. అర. IV. 347); నరునందు భీష్మునియందుఁదక్కఁ గలుగునే యెందు నీయస్త్రబలము (భార. ద్రో. III. 134); ఇనుఁడలచేత మాటువడు టెన్నఁడుఁగల్గునె (భార. అర. VII. 347); మెట్టునకుఁ జన్నె తరములువెట్టి చూడ (హరి. పూ. VIII. 70); నడుకందగునే (భార. భీ. II. 237); ఇట్టట్టనవచ్చునే (భార. ఉ. I. 297); వార్చునె మృత్యువు జనుల పనులు (భార. శాం. VI. 234); నన్నుసైఁచునె (హరి. పూ. V. 224); సహించునె నన్ మరుఁడు (భార. విరా. II. 296); మీరులేక వేగునె మాకున్ (హరి. పూ. V. 232).

(ఆ) వ్యతిరేకార్థక క్రియలపై ప్రశ్నార్థకచిహ్నములును, అయ్య, అమ్మ, అన్న, మొదలగు పదములును చేరియు భావార్థమును దెలియఁజేయును: ఇత్తలోదరిం జెందఁగఁ గాన్పగాదె ఫలసిద్ధి (భార. విరా. II. 26); వారు సచ్చినచోటఁ బూరియున్ మొలవదె యింతకు (భార. విరా. III. 95); జనకాత్మజ రావణుచే గృహీతయై పోవదె = పోయెను (భార. అర. VI. 266); పైఁ బ్రియిడనే = ఇడుదును (భార. విరా. II. 154), మే మధిక దుఃఖవహ్నిఁ బాల్పడమయ్య = పాల్పడుదుము (భార. అర. VI. 29); అడిగిన యప్పుడ చెచ్చెరఁ గడిపిన పోనవ్వ (భార. అర. V. 13); పారణ యొనర్పఁదగదే (భార. అర. VII. 205); చాలదా (భాగ. IV. 94); ఇంతిం గామిం డిట తేఁడె యింతకు (భార. విరా. II. 330); ఇడుమలఁ గుడువదె (భార. విరా. II. 234); నిన్నెఱుఁగనా (భార. శాం. IV. 396); నారె (భార. ద్రో. IV. 130); ఆఁగువాఁడనె (భార. ద్రో. III. 113); పోవఁగవలదే (భార. ద్రో. III. 285); వేఁటరారె (వరాహ. II. 51); ఎఱుంగమి వెట్టరె (భార. ఉ. III. 102); నిను నగరే (భార. భీ. III. 250).

'కాదా' అనుటకు 'కదా', 'కద' యనియు, 'కాదే' అనుటకు 'కాదె, కదె' యనియు, 'కద' పై 'ఎ, ఏ' మొదలగునవిచేరి వగాగమము గలిగి 'కదవె, కదవే' అనియు రూపములు గలుగును; ఈ ప్రశ్నార్థక రూపములు 'అవును' అను ప్రత్యుత్తరము నపేక్షించును:

మానిమాటలు గదా సభలఁజెల్లు (భార. అర. IV. 201); మోదము నొందునే కదా (భాగ. III. 62); కన్నులులేని మా కన్నులుఁ గాళులు నీవ కదన్న (భార. అర. VII. 262); కలిమికి భోగములకదా ఫలము (భార. విరా. I. 140); మొద—'కదా' అనుటకు 'కా' అనియు రూపాంతరము గలదు: చావుమేలకా (భాస్క. యు. 2259); మీరిట మున్నుగన్గొనని భూముల్లేవుగా

(విజ. వి. III.); కనిపించుకోవుగా, జాలిరాదామెఁగా, అలుక రాదామెఁగా (సిం. నార. శత. 34); మొద.

మ్రగ్గఁడు గదా = మ్రగ్గలేదు గదా (భార. ద్రో. II. 235); కురుసేనగదా = అందువా (భార. ఉ. II. 197); భూమితనూజఁగానము = కానలేమైతిమి (భార. ఆర. VII. 18); నేను గెల్వను = గెల్వలేదు (భార. విరా. V. 284); ముద్దటవమ్మా = ముద్దుకాదు.

క్రియారూపముల మీఁదనే కాక విశేష్యములమీఁదను ప్రశ్నార్థక చిహ్నములు చేరి వ్యతిరేకార్థమును బోధించును: తగవా (భార.అను. II. 200); ఇంత గలవా (భార. విరా. IV. 20); నీ వాడెడునంత తక్కువనె (భార. శాం. III. 391); ఇతఁడు గేవల నరుఁడే (భార. విరా.I. 215); ఇట్టిదే (భార. ఆర. IV. 157).

(ఇ) వ్యతిరేకార్థక క్రియలతో 'ఏమి, ఎట్లు, ఏల, ఎక్కడ, ఎవ్వఁడు, ఏ', మొదలగు ప్రశ్నార్థకపదములుచేరి భావార్థమును బోధించును: ఈ పాతకం బేమిసేయుదు (భార. ఆర. VI. 307); వారలయేపు నోపఁగానమెట్లు (భార.భీ. II. 282); నవ్వరెట్లు (భార. విరా. IV. 62); జయింపరెట్లు (భార. విరా. I. 52); శపింపఁడెట్లు (భార. ఆర. V. 19); మాట పుట్టదెట్లు (భార. ఉ. I. 79); శాప మీనెట్లు నీకు (భార. అను. II. 212).

ఏమి, ఎట్లు, ఏల, ఎక్కడ, ఎవ్వఁడు, మొదలగునవి భావార్థక క్రియల తోడను, విశేష్యములతోడను జేరియు వ్యతిరేకార్థమును దెలుపును: ఈ తిప్పబోర్లఁబడిన నేమితినియెదవు (సిం. నార. శత. 29); మాకేమిటఁ గడమ (భార. ఆర. V. 115); చొరఁగానెట్లువచ్చు (భార. ద్రో. IV. 146); విధితో నెవ్వాఁడునేర్చు (భాస్క. అయో. 113); ఇంతకంటె వలయు వరంబెయ్యది (భార. ఆర. IV. 379); ఎఱుఁగనియట్టు లుండుటిదియే పురుషార్థము (భార. ద్రో. I. 223); అవియు నొక్క బ్రతుకులే (కళా. III. 30); చొత్తేర యుక్తంబకో (శివర. IV. 75); శంకింపం బట్టొకొ (భార. ఉ. III. 103); పరశురాముఁ గానఁబడయుట యెక్కడఁ గలుగు (భార. ఉ. IV. 290); నీ వెక్కడ బుద్ధి తెరువులెక్కడ (భార. ఆర. VII. 297); మొద.

(ఈ) రెండు వ్యతిరేకార్థక పదములుచేరి యత్యంత భావార్థబోధకము లగును: చూపకతక్కరు (భార. శాం. II. 360); కఱపక తక్కరు (భార. విరా. I. 116); మొద.

(ఉ) వ్యతిరేకార్థక క్రియారూపములపై ఎ, ఏ, అ, ఆ, అయ్య, అమ్మ, అన్న మొదలగునవి చేరి సంప్రార్థనమును దెలియఁజేయును: చూ. ప్రార్థనార్థకక్రియలు.

(ఊ) 'వలచు' ధాతువు వ్యతిరేకార్థకరూపము లేర్పడునపుడు దానికి 'ఒల్లు' సర్వాదేశమగును: ఒల్లమి, ఒల్లని, ఒల్లక; ఒల్లను (భార. భీ. I. 181; భాగ. II. 9); ఒల్లము; ఒల్లవు (భార. ఉ. III. 334); ఒల్లరు, ఒల్లఁడు; పాండవులు గౌరవులతోడి పగకు నొల్లరు (భార. ఉ. I. 233); ఒల్లదు, ఒల్లవు.

VII. నిషేధార్థక క్రియలు.

i. 'వలచు' ధాతువు వ్యతిరేకార్థక రూపమగు 'వలవదు' అనురూపము తుమున్నర్థకాన్నంత క్రియలపైఁ జేరి నిషేధమును దెలుపును; 'వలవదు' కు వలాదు, వలదు, వల్దు, వద్దు, అనియు పరిణామ రూపములు గలవు: —

మసలవలవదు (భార. విరా. V. 80); ఎప్డు సెప్పవలదు (భార. ఆర. V. 318); చేయవలదు (భార. ఆర. VII. 4); చన్నుగుడుపన్ వల్దమ్మ (భాగ. X. i. 223); చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

ii. వ్యతిరేక ప్రార్థనమందును బైరూపములు వచ్చును: వగవవలదు = వగవకుము (భార. ఆర. VII. 202); ఇతనిపై నలుగవలదు (భాస్క. యు. 1739); మనమునందు నితనిఁ గినియవలదు (భాస్క. యు. 2429), మొద.

iii. 'తగదు, ధర్మముకాదు' అను నర్థమునను పైరూపములు వాడఁబడును.

ఇప్పుడు మనమంత గాలు ద్రవ్వవలవదు (భార. విరా. V. 10); వగపు వలదు చిత్తంబులో నీకు (భార. ఆర. V. 323); ఇంతటి కెలసంబుఁ దీర్ప నేనియు వలదే (భార. ఆర. VI. 30); సైఁపవలదె (భార. ఆర. VI. 245); వగవవలదు (భార. ఆర VII. 202); ఈఁగవలదా (భార. ఉ. III. 201); వలదింత రజ్జులు (భార. కర్ణ. II. 23); అనఁగా వలదు (భార. శాం. V. 278); దీన సంశయము వలదు (భార. అను. V. 156); భుజింపఁగా వలదటోయి (శకుం. పరి. I. పు. 4); మొద.

iv. 'కాదు. కూడదు, చనదు' అనునవి తుమున్నర్థ కాన్నంత క్రియలపైఁ జేరియు నిషేధార్థమును దెలుపును: చేయంగాదు, చేయఁగూడదు, చేయఁజనదు; మొద.

v. వ్యతిరేక క్త్వార్థక రూపముపై 'ఉండునది' అని చేరి నిషేధార్థమును బోధించును: చేయకుండునది, చెప్పకుండునది; మొద.

VIII. విధ్యర్థక క్రియలు.

i. ధాతువుల తుమున్నర్థకాన్నంత రూపములపై 'వలయున్' అనునది చేరి విధ్యర్థమును దెలుపును; 'వలయున్' అనుటకు 'వలెన్' అర్వాచీనరూపము: ఓర్వవలయున్ (భార. విరా. III. 110); అఱుమవలయున్ (భార. విరా. V.

338); పోరనవలయున్ (భార. భీ. III. 216); ఇతనికి నోసరించి పోవవలయు (భార. ద్రో. IV. 12); పొత్తుమునఁగవలయు (భార. శాం. III. 527); మానస మూన్పంగ వలయు మహనీయధృతిన్ (భార. శాం. IV. 289); పోవ వలయున్ (నిర్వ. III. 42); మొద.

ii. ఒకప్పుడు 'వలయు' ప్రార్థనార్థక మగును: మాకుంగా వీనిని విడువ వలయు = విడువుఁడు (భార. ఆర. V. 433); నా బాల్యంబుఁ గరుణ సైఁప వలయు (భార. ఆర. VII. 334); ఆ చాలుట కోర్వవలయు = ఓర్వుఁడు (భార. విరా. III. 110); మొద.

iii. ఒకప్పుడు 'వలయు' కేవల తద్ధర్మార్థబోధక మగును: కోరెంగా వలయు (నిర్వ. IV. 8); నాకుఁ గల తెలుంగు సెప్పవలయున్ = నేను కల తెలుంగు చెప్పవలసి యున్నది (నిర్వ. VII. 98); కర్ణము లెల్లం దార వెడఁ బాయవలయు (భార. భీ. I. 204); మొద.

iv. తద్ధర్మార్థక విశేషణముపైఁ దచ్ఛబ్దార్థక సర్వనామరూపములుచేరి విధ్యర్థబోధకము లగును: మీరు చాలియుండునది (భార. ఆర. VI. 71); మొద—'*' ఉను + న్ + అది = '*' ఉనునది = ఉన్నది = ఉండునది (భార. శాం. III. 239); చేనువాఁడు = చేయువాఁడు = వాఁడు చేయవలెను (S. I. I. V. 1152); అనుభవించి బ్రతుకువారు (S. I. I. IV. 698);—ధాతువుపై 'ఎడిది, ఏది' అనునవి చేరియు విధ్యర్థబోధకము లగును: చేయించ్చి (—ంచ్చె ?) డిది; పుణ్యమునం బొంద్ది (—ంద్దె ?) డిది (S. I. I. V. 193); సుఖాన అనుభవించి (—ంచే ?) ది (S. I. I. V. 166); చేర్ద్ది (—ది ?) (S. I. I. VI. 950); నూఁకేౕది (S. I. I. VI. 1202); చేశి (—సే?) ది (S. I. I. IV. 659); మొద. చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

ఆంధ్రభాషా చరిత్రము.

మూఁడవ భాగము.

ఆంధ్రభాషా చరిత్రము.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

నన్నయకుఁ బూర్వకాలపు భాష.

నన్నయకుఁ బూర్వ మేడవశతాబ్దమువఱకు నాంధ్రభాషాస్వరూప మెట్లుండెనో తెలిసికొనుట కాధారములు గానరావు. ద్రావిడ భాషలకే కాక భారతీయభాషల కన్నిటికి నది యజ్ఞాతయుగ మనియే చెప్పనచ్చును. ఆ కాలమున వ్యావహారిక ప్రాకృతభాషలుమాత్రము ప్రచారమున నుండె నని మాత్రము చెప్పుట కవకాశ మున్నది.

ఏడవశతాబ్దము నుండియు శాసనములలోఁ గొన్ని గ్రామముల పేళ్లు కానవచ్చుచున్నవి. తక్కిన శాసనభాష యంతయు సంస్కృతముగనే యుండెను. కాని, రాను రాను తెనుఁగుభాగ మెక్కువగాఁ గల శాసనములును వెలువడఁ జొచ్చినవి. వానియందలి భాష నన్నయకాలపు భాషకుఁ గొంత విలక్షణముగ నుండును. ఆయా శాసనముల కాలమున వ్యవహారమందలి భాష యట్లే యుండి యుండవచ్చును. అట్టి శాసనములు నేటివఱకు బయల్పడిన వీ క్రింద కొంత వివరణముతోఁ బొందుపఱుపఁబడినవి.

జయసింహవల్లభుని శాసనము.

(క్రీ. శ. 633.)

జయసింహవల్లభుఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని పుత్త్రుఁడు. తెలుఁగున నున్న శాసనములలో నెల్ల నిదియే ప్రాచీనతమ మైనదని యెన్నఁబడుచున్నది.

౧. స్వస్తి శ్రీమత్ సకలలోకాశ్రయ జయసింఘ
౨. వల్లభ మహారాజులాకున్ ప్రవర్ధమానవిజయరా
౩. జ్య సంవత్సరంబుళ్ ఎణుంబొది అన్ణొట్టె అమ్మణఃపుణ్ణ
౪. మ నాణ్డుం ప్లొవిండిరాజులముట్లు కలివిముడిరాజుల్
౫. ప్లొవిండి సముద్రరకై నాకుబణి సేసిన కల్చివీ
౬. టిరుట్లి మద్దికదు మూటికి విత్పత్తి ఉత్తరంబున పులొ
౭. ంబున చెఱువు పదుమాఱికోటన్ ఎణుంబొదిపు(వు?)ట్టు ఆ
౮. ట్లిపట్టు సేను[*] తూప్పుఃన కోటి తా (టు)తోంటళాయు పదువా
౯. రంబు ఇచ్చిరి పాఱపదువారంబు ప్లొవి (౦) డిశ్వరంబున కళా

౧౦. కణ్డుగు మిచ్చి కుడుచువారు యిల్లికాను ఏవెఱుగు

౧౧. రు విత్పత్రి గాణంబు [న్దొ] ల్గొట్టు [నం] గాణంబు చువ్వ టూరు గాణంబు.

... ... ప్రచ్చినవారు బారణాసి వేప్ర

... . లీడిన స (ము) ద్రంబును లా

... ... డిసెనవదికి

... ... రమఇ్చ

దీని తాత్పర్యమును వ్రాయుచు నొకరు "ఇది జయసింహవల్లభుఁడు తనకు 'బణిసేసిన' ఏ యుద్ధముననో సహాయము చేసిన మ్లావిండి రాజులకు 'విత్పత్రి' గ్రామము నిచ్చినట్లుగాఁ దెలుపుచున్నది" అని వ్రాసినారు. ఈ యర్థము సరియైనట్లు తోఁపదు. ఈ శాసనములోని తెనుఁగుమాటల యర్థమును ముందు నిర్ణయించి, తరువాత తాత్పర్యమును తెలిసికొనవచ్చును.

3. ఎఱుంబొాది = 80; అన్నేణ్టి = అగు నేఁటి, అమ్మఁవుణ్ణ మనాణ్డు= అంబా పూర్ణిమ = గౌరీపూర్ణిమనాఁడు;

౪. మ్లావిండిరాజుల ముట్కు = మ్లావిండి గ్రామపురాజుయొక్క ప్రధానోద్యోగి; కలిముడిరాజుల్ = కలిముడిరాజు అను పేరు గలవారు.

౫. మ్లావిండి = మ్లావిండి గ్రామమునుయొక్క; సముద్రరక్తై = సముద్ధరణమునకు, బాగుచేయుటకు; నాకు బణిసేసిన = నాకొఱకు పనిచేసిన.

౫-౬. కల్చివీటు, రుల్లి, మద్దికదు, మూటికి = కల్చివీడు, రుల్లి, మద్దికదు అను మూడు గ్రామములకు, అనఁగా ఆ మూఁడు గ్రామములవారికిని; విత్పత్రి ఉత్తరంబున పులొ ౭. ంబున చెఱువు పడుమాటి కోటన్ = విత్పత్రి అను గ్రామమున కుత్తరముగా నున్న భూమిలోని చెఱువు పడమటిప్రక్కను; ఎఱుంబొాదిపు(ఋ?)ట్లు ఆల. ల్లిపట్టుసేను=80 పుట్లు అళ్లిపట్టుగల చేను;తూప్వఁనకోటి = (ఆ చెఱువుకు) తూర్పుప్రక్క; తా (టి) తోంటళాయు పడువా ౯. రంబు ఇచ్చిరి = తాటితోఁటల కల్లు గీచుకొను హక్కును ఇచ్చిరి; పాఱ పడువారంబు = తాటిఆకులమీఁది హక్కును; మ్లావి [౦డీ] శ్వరంబున = మ్లావిండీశ్వర గ్రామమున, లేక మ్లావిండీశ్వరుని యాలయమున; ౧౦. కళా కణ్డుగు మిచ్చి = కళాకణ్డుగ మను పన్ను చెల్లించి; కుడుచువారు = అనుభవింపవలెను. (తక్కినభాగము ఎక్కువగా చెడిపోవుటచేత నర్థము స్పష్టముగా లేదు. విత్పత్రిగాణము, తొల్గొట్టుగాణము, చువ్వటూరుగాణము, అను మూడు వాడల పేర్లున్నవి. 'ప్రచ్చినవార్లు బారణాసి వేప్ర' అనుభాగము శాప వాక్యములోనిది.)

పై దానినిబట్టి యీ శాసనము జయసింహవల్లభునిది కా దనియు, అతని రాజ్యకాలమున వ్రాయఁబడిన దనియు, దానము చేసినవాఁడు మ్లావిండిరాజు యొక్క ఉద్యోగి యైన కలిముడిరాజు అనియు, దానము చేయఁబడినది విత్పత్తి కు త్తరమున నుండు చెఱువు ప్రక్కనున్న భూమియుఁ దాటితోఁటయు ననియుఁ దెలిసికొనవచ్చును.

మంగి దొగరాజుకాలపు లక్ష్మీపుర శాసనము.

(సుమారు క్రీ. శ. 675.)

౧. స్వస్తిశ్రీ మగిదొగరజుల ముద్దు
౨. విత్రజుల ప్రతమరా
౩. జ్యంబున కడువం [డ్లు]
౪. ల ఇచ్చిన రెన్డువటి
౫. మిరియమ్ము బోళ
౬. జకు తెంగరి పె
౭. డశిన రెణ్డువట్టి
౮. పదేన్డుంబు ఆడ్లుప
౯. ట్టు ద్రుగ్గాదేవి నేలయు
౧౦. ఉఱువుటురి బోళ
౧౧. రెన్డుట్టియు తూఱ్పు
౧౨. ఈ రెన్డుట్టి ఒచువరు
౧౩. కళ రేని బారనాసి
౧౪. వేగివిళాలు వేన్లు
౧౫. ము వేశెఱువుళు
౧౬. వేవురు పతాను
౧౭. చమ్మిన చన్నంగు

... ...

అర్థము.

మగి దొగరజుల = మంగి దొగరాజుల = రెండవ మంగిరాజు, లేక **మంగి యువరాజు**యొక్క; ముద్దు = రాజోద్యోగి, మండలేశ్వరుఁడు (చూ. ముట్టు - జయసింహ వల్లభునిశాసనము; అహదనకర శాసనము - 'ముద్దు') **అయిన; విత్రజుల** = విత్రా జను పేరు గలవాని; ప్రతమ రాజ్యంబున = **రాజ్యము** ప్రథమ సంవత్సరమున; కడవండ్లుల ఇచ్చిన = కడవండ్లు అను **పుణ్యమున ఇచ్చిన; రెన్డువటి** మిరియమ్ముబోళ = రెండుపుట్లు వి త్తనములు **మిరియమ్ముబోళ** అను పేరు గల పొలమును; జకుతెంగరి = **జకుతెంగరి**

అను పేరు గలవాఁడు; పెడశిన = పడసిన; రెణ్డువట్టి పదేన్దుంబు అడ్లుపట్టు = రెండుపుట్ల పదునేదుము అడ్లు విత్తుటకు తగిన; ద్రుగ్గాదేవి నేలయు = ద్రుగ్గాదేవి నేల అను సంజ్ఞగల పొలమును; (దీనికి) తూఱ్పు = తూర్పునఁ గల; ఉఱువుటురిబోళ = ఉఱువుటురిబోళ అను పేరు గల; రెన్డుట్టియు = రెండు పుట్ల విత్తనములు చల్లుటకు యోగ్యమైన పొలమును. ఈ రెన్డుట్టి = ఈ రెండుపుట్ల నేలను; ఱచువరు = చెఱచువారు; కళరేని = ఉన్నయెడల; బార నాసి = కాశియందు; వే గవిళలు = వేయి కపిలగోవులను; వేడ్లము = వేయి యెడ్లను; వే శెఱువుళు = వేయి చెఱువులను; వేవురు పఱాను = వేయిమంది బ్రాహ్మణులను; చమ్పిన చన్నం గు(డుచువారు) = చంపినత్రోవను (అనుభ వింపఁ గలరు.)

పై శాసనముల పిదప ముఖ్యమైనది విష్ణువర్ధనుని 'అహదనకర' శాసనము. ఈ విష్ణువర్ధనుఁడు చాళుక్య విష్ణువర్ధనులలో మూఁడవవాఁ డని (714-751) కొందఱును, నైఁదవ విష్ణువర్ధనుఁ డని (847) కొందఱును దలంచుచున్నారు. ఇందేది నిజమైనను నాశాసనము భాషావిషయమునఁ జాల ముఖ్యమయిన దని చెప్పక తీరదు. కాని, యీ శాసనభాష చాల దురవగాహముగా నున్నది. ఇందలి కొన్నియక్షరముల స్వరూపములనుగూర్చి భేదాభిప్రాయములు గలవు. దాని యర్థనిర్ణయమునకుఁ గొందఱు ప్రయత్నించిరిగాని సఫలమనోరథులు గా లేదు. ఈ శాసనమును జదివినవారిలోఁ గడపటివారు శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు. వారు చదివిన పాఠ మీక్రింద నుదాహరింపఁబడినది.

17. స్వస్త ప్రిథివి వల్లవపట్టనబున ఊరి

18. వారు కరిగళ్ల వడవరికి ఊరిస్వాముల్ ఇచ్చిన స్తితి రెణ్డువాడల పట్టనావురకు

19. అరియు డగు తెతెయు సిద్ధాయంబు దణ్డు దసపరాధబును సర్వ్వ బాదప

20. రియూరువు ఊరు దాయసెసి ఇచ్చి దినికి వక్రంబు లెదు వచ్చిన వారు గళరెని ఊరి స్తితి

21. దప్పినవారు దినికి వక్రంబు వచ్చిన గచ్చురు రెణ్డువడల ఎలెవు వరు లెముల ల

22. సినదియు చన్ను విరిపయి నాడువరు గళ్లిన ఎళెముళ చెసిన సెయుదు సను

23. మహానబియుళ్ నరాళొక మహాసత్థవుళ్ విరాపవ మహానబియుళ్ గజ్జబం [సె]

అహదనకర శాసనము.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

24. ల్లి నడుపుల్ శమస్త భువనశ్రియ కనడిరజు బద్రపెరెయ ఊరిసనిన ప్రసివర

25. వయ్యోడి మాహానభిల్ వయ్యోతి మహాభిల్ పనికొళు చెనెరక పఞ్చిన ప్రసి

26. వయ్యోతి మహానభియుల్ సకల కొన్టుకల్ సవ్వలొకశ్రయ మహా సత్థవల్

27. పెద్దఁాల్ నెరవద్య మహాసత్థఁావల్ పసిణ్డిముధ్దు వెటన్దల చరు వయ్యాఁ విష్ణువర్ధఁన మ

28. హాసత్థవల్ పసుత్తెవుల కొన్టుకల్ అచ్చకుఱ్ఱవనియు కొన్టుకల్ గజంబు సెధ్లల

29. నడుపుల్ ప్రిధిమి మహాసత్థఁావల్ వెటన్దల్ పొనికన్ట్రిఅమ కొళ నడుపు విణ్ణువధ్ధఁన

30. మహాసత్థవల కొన్టుకలు నిరవద్యప్రిధివి కనడిరజుల్ గునవన మహా నవియుల్

31. ముద్దకఞ్చకొల్ రమిస్వరా ప్రిధివి మహాసత్థఁావళ అపయజనువ కాల కొణ్డుకల్ కొరిన్దికొల్

32. కరిగల ప్రిధివి మహాసత్థవల కొన్టుకల్ నన్దిమహానవిల నడుపు శ్రీమహా

33. సత్థవళ సకలొకశ్రయ్య ప్రిధివి మహాసత్థఁావల టివకరయ్య పఞ్చ

34. కొల్ శ్రీజప్పి పెన్దటుఱ్ఱ గన్ట్రాన్ట్ర.

శ్రీ శర్మగారు తాము చదివిన పాఠమునకుఁ దగిన కారణముల నిచ్చి యున్నారు. ఇవి సమంజసములుగ నుండుటచేత వారి పాఠమునే స్వీకరించి యీ శాసనము నర్థమును నాకుఁ దోఁచినట్లు తెలుపుటకుఁ బ్రయత్నించుచు నా యీ పదములకు లఘుటీక వ్రాయుచున్నాను.

పంక్తి. 17. స్వస్త = స్వస్తి; ప్రిధివి పలవపట్టనబున = పృథివీ పల్లవ పట్టనంబున; 'పృథివీ' శబ్దము 'శ్రీ' కారమువలెఁ బూర్వశాసనములలో ననేకస్థలములఁ గానవచ్చుచున్నది; పల్లవపట్టనము శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు గుంటూరుజిల్లా రేపల్లెతాలూకాలోని 'పల్లపట్ల' గ్రామమగు నని యభిప్రాయపడినారు. 'పట్టనబున' ఇచట 'బు' వెనుక నున్నను లేఖకుఁడు వదలి యుండవచ్చును; లేదా, దాని నాకాలమున ననునాసికోచ్చారణముతోఁ జదువుచుండి రని యైన ననవచ్చును. సంస్కృతమందలి

'ము' కారమును తెనుఁగువారు బుగను, కన్నడులు 'వు' గను మార్చి

కొనిరి. కావుననే తెనుఁగున 'పట్టనంబు' మొదలగు రూపములును, కన్నడ మున 'పట్టనవు' మొదలగు రూపములును గలిగినవి. తెనుఁగునఁ గూడ 'ము' వర్ణము 'వు' గ మాఱుట గలదు; చూ. పంక్తి 20, పరియారువు. ఈ పంక్తిలో 'పట్టనబు', పంక్తి 23, 'గఙ్జబు' పంక్తి 19, దసపరాధబును, అనుపదముల యందలి 'బు' పై చుక్క లేదు; కాని, 19. పంక్తి 'సిద్ధాయంబు' పంక్తి 21, 'వక్రంబు' పంక్తి 28, 'గజంబు' అను వానిలో 'బు' పైఁ జుక్క యున్నది. 'పట్టనబు', 'గఙ్జబు' లలోఁ జుక్క లేకుండుట లేఖకప్రమాదము కావచ్చును. ఈ చుక్క యక్షరము తలపైఁ గుడివైపున నుండుటచే నా వర్ణము ననునాసి కోచ్చారణముతోఁ జదువవలెనను నూహ కవకాశ మిచ్చుచున్నది.— 'పట్టనబున ఊరివారు' = పట్టణమునందలి జనులు, ఇచ్చట 'సప్తమీ విభక్తి' యుండుట యాకాలపు భాషాసంప్రదాయము; నన్నయకాలమునను నిట్లే యున్నది. చూ. విశఖపట్టనమున కోమటి; ఇట్టి స్థలములందు విభక్తిరూపము విశేషణరూపమున నుండుటచే సరళాదేశము రాదు.

పంక్తి 18. కరిగళ్ల వడవరికి = కరిగళ్లవాడవారికి. ఈ శాసనమునం దును మఱి కొన్ని శాసనములందును నక్కడక్కడ దీర్ఘచిహ్నములను వద లుట గలదు. కావున హ్రస్వదీర్ఘరూపములలో నేది సరియైనదో తెలిసి కొనుట కవకాశము లేదు. 'పల్లవర్, విణ్ణవర్, విల్లవర్' మొదలగు రూప ములలో నఱవమున నున్న 'అవర్' అను పదము తెనుఁగున 'వారు'గా కాన్పించుచున్నది. తెనుఁగునను 'వారు' ప్రత్యయముగా వాడఁబడినప్పుడు 'వా' హ్రస్వమగుటయే కాక 'వు' గ కూడ మాఱును. చూ. ఆర్వురు, పలువురు, మొద. ఇచట 'వాడవరికి' అని చదివినను ద్రావిడసంప్రదాయమునకు భం గము రాదు. 'వడవరికి' అను పదమునకు 'ఒడయ' శబ్దముతో సంబంధముఁ గల్పించి శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు 'దేవునికి' అని యర్థము చెప్పి నారు. ఇది సరికాదు. ఆ కాలమునకు పదముల తొలి 'ఓ'త్వములు 'వ' కార ములుగ మాఱలేదు. ఈ శాసనవిషయము దేవుని కొక గ్రామమును సమర్పించుట కాదనియు, రెండు గ్రామములవారు భూముల పంపకము విషయమునఁ జేసికొన్న యొడంబడిక యనియు నాయభిప్రాయము.— ఊరి స్వాముళ్ = ఊరిపెద్దలు; 'ళ్' అనునది బహువచనప్రత్యయమో, లేక లేఖకుఁడు లకారమునకు ళకారమును జెక్కెనో తెలియరాదు. ద్రావిడ భాషలలో 'గళ్' ప్రత్యయమున 'ళ' కారమే యున్నది. ఆ కాలమున బహు వచనప్రత్యయముగ 'ళ' కార ముండెనన్నను వింతగాదు.—'ఇచ్చిన స్తితి' = చేసిన తీర్పుస్థితి='Settled rule,' 'Sure or fixed decision,' 'Ordinance,' 'Decree,' 'Axiom,' 'Maxim,' (కిట్టెలు నిఘంటువు); రెణ్డు వాడల పట్టనా

పురకు = రెండు వాడల ప్రజలకు; అఱవము. పట్టనపర్; కన్న. పట్టనదవర్; శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రులుగారు 'పట్టనాపురకు,' అనుదానిని 'పట్టునపూరకు' అని మార్చి, 'పూర' అనునది 'ఊరు' అనుదానికి రూపాంతర మని చెప్పినారు. 'పట్టన'ను 'పట్టున'గా నేల మార్పవలెనో తెలియదు. 'పూర' అనుదానిలో 'పూ' తో పద మారంభించుటకుఁ దగిన యాకాలపు ఆధారములు లేవు. 'పూర' అని యా పద మకారాంతముగా నుండుటకు 'తలవర, ఊర, చెరువ' మొదలగు రూపముల నుదాహరించినారు. ఇట్టి వానిలోని తుది అకార మేవార్థకము కాని ప్రథమైకవచన బోధకము కాదు.)

పంక్తి 19. తెఱ = తఱుగు ; రాజునకు చెల్లింపవలసిన పన్నును తీసికొని పోవుటకై మధ్యవర్తి కిచ్చునట్టి ధనము. ఈ పద మిప్పుడును కన్నడము నందు నాణెమురూపముగా చెల్లించు నొక పన్నుకు పేరుగా నున్నది;— అరి = ధాన్యరూపమునఁ జెల్లించు పన్ను; ఈ పదము 'అరిగాఁపులు' అను శబ్దములో నున్నది;—డగు = తగ్గు = తఱుగు, గ్రామమువారు చెల్లింపవలసిన మొత్తము పన్నులో లోటు వచ్చినప్పుడు దానిని పూర్తి చేయుటకై విధింపఁబడిన పన్ను;—సిద్ధాయంబు (దీనిని 'సిద్ధాయబు' అని చదువవలెనేమో) = పంటలు పోయినను జెల్లింపవలసిన పన్ను;—దణ్డు = రాజసైన్యము గ్రామసమీపమునఁ గాని గ్రామములోఁ గాని విడిసినప్పుడు గ్రామమువారు చెల్లింపవలసిన పన్ను;—'దసపరాథబును', ఇచ్చట 'బు' పై చుక్కను లేఖకుఁడు వదలినాఁడు) = ఇది 'దశాపరాథము' అగునేమో. శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిగారు 'దేశాపరాధ' మన్నారు. 'దేశాపరాధ' మనఁగా గ్రామము మొత్తముపై దండనగా విధింపఁబడిన పన్ను అని వారి యభిప్రాయము; ఇది 'దశాపరాథ' మైనచో దశాపరాధము లేవో తెలియదు. ఇది నేటి 'దశబంధ'ముతో సంబంధించిన దేమో;—సవ్వ బాద పరియారువు = సర్వ బాధాపరిహారము = ప్రాకృతము: సవ్వ బాధా పరియారో;—

పంక్తి 20. ఊరు దాయసేసి: ఇచట 'దాయసేసి' అను దానిని 'దయసేసి,' అని దిద్దఁగూడదు. 'దాయ' = పంపకము;—ఇచ్చి = ఇచ్చిరి; ఇచట 'రి' వర్ణమును లేఖకుఁడు చెక్క మఱచె నని యైన ననవచ్చును; లేదా 'ఇచ్చి' యనునదియే సంపూర్ణక్రియ యని యైనను జెప్పవచ్చును. ఈ క్త్వార్థక రూపమే లింగ, వచన, పురుష వివక్ష లేక నేఁడును మళయాళమున భూతకాలక్రియగా వాడుకలో నున్నది. తెనుఁగుపిల్లల బాలభాషితములో నిట్లే వాడుక యున్నది;—దినికి = దీనికి;—'వక్రంబు' దీనిని 'వక్రబు' అని చదువవలె నేమో.) = అడ్డు, ఎదురు;—ళెదు = లేదు ('ల' కు 'ళ' ఈ

శాసనమునఁ దఱచుగ నున్నది.)—వచ్చినవారు = వక్రంబు లేక, అడ్డు వచ్చినవారు;—గళరెని = గలరేని = ఉన్నయెడల,—ఊరి స్తితి = ఊరి కట్టడి.

పంక్తి 21. దప్పినవరు = తప్పినవారు. 'ద' ఆదేశముగా వచ్చినది. 'అవరు' అని యుండినను దప్పులేదేమో.—దినికి వక్రంబు వచ్చిన = దీని కడ్డు వచ్చినయెడల;—గచ్చురు = నశింతురు (శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు 'గచ్చురు = ఊరి రక్షకులు' అని యూహించి, యర్థము కుదురక 'గచ్చురకు' అని దిద్దుకొను మనిరి. ఇది సరి కాదు. తెనుఁగున 'క్రయ్యు, క్రాయు = నశించు' అను ధాతువు గలదు. పూర్వకాలమున నీ ధాతువు 'క్రచ్చు, కచ్చు' అని యుండవచ్చును. పూర్వము 'చు' కాంతము లయిన ధాతువులు తరువాతి కాలమున 'యు' కారాంతము లయినవి; చూ. మెఱచు; మెఱయు.)—రెణ్డు వడల = రెండు వాడల;—ఎలెవ్రువరు (శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు దీనిని 'ఎలెమువరు' అని చదివి, దానిని 'ఏలే + మువరు' = ఏలునట్టి ముగ్గురు అధి కారులు అని యర్థము చెప్పినారు. 'ఏలే' అను రూపము తెలుఁగునఁ బదు నాల్గవ శతాబ్దమువఱకు నవతరించ లేదు. 'మువర'గు నా ముగ్గు రధికారులు నెవ్వారో తెలియరాదు. కావున నాయర్థము సరికాదు.) ఎలెవ్రు = ఏలెము. దీనికి రూపాంతరములు 'ఏలేము, ఏలిదము, ఎల్లిదము.' ఎలెవ్రువరు = ఎల్లిదము చేసినవారు, అతిక్రమించినవారు;—లెములలసినదియు = లేములు + అలసి నదియు + లేములచే నలయుట, అనఁగా దుఃఖము ననుభవించుట;—

పంక్తి 22. చన్ను = చనును = కలుగును. 'చన్ను' అను క్రియలో ద్విత్వము విచార్యము. చన్, విన్, కొన్, ఉన్ మొదలగు ధాతువులపై ప్రశ్నార్థక మగు 'ఎ' వర్ణము చేరునప్పుడు నకారమునకు ద్విత్వము కలుగుట పూర్వాంధ్ర భాషా సంప్రదాయము: చన్నె, విన్నె, కొన్నె, ఉన్నె— మొద. కాని 'ఉ' త్వము చేరునప్పుడును ద్విత్వము కలుగునా?—(శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిగారు తా మూహించిన యర్థముకొఱకు 'లేముల'లోని 'లే'ను విడిచి పెట్టవలసిన దని వ్రాసి, ముల = ఒక అధికారి అని చెప్పవలె నన్నారు. ఇది సరి కాదు.) విరిపయి నాడువరు = వీరిపయి నాడువారు = ఈ గ్రామములవారి నాక్షేపించువారు; లేదా, విరి = పూవు, పూవుపై నాడునట్టివారు, మృదు వగు నీకట్టడి నుల్లంఘించువారు, అని యైన నర్థము చెప్పవచ్చును. శాసనాం తమునందు సాధారణముగ నిట్టి మాటలే యుండును. చూ. "పాలనీయోభ వద్భిః, భావినః పార్థివేంద్రాన్, భూయో భూయో యాచతే రామ చంద్రః";—గళ్గిన = కలిగిన = ఉండిన;—ఎళెముళచెసిన = ఎల్లిదములు చేసిన;—సేయుడు = చేయుట;—చను = ఒప్పును.

(ఇచ్చటనుండి యర్థము క్లిష్టముగా నున్నది. పై వివరించినరీతిగా నర్థమును జెప్ప సాహసింప వీలు లేదు. అయినను ప్రయత్నించుట తప్పుగాదు.)

పం క్తి 23. మహానబియుళ్ (చూ; ఇదే పం క్తి. మహానబియుళ్ పం క్తి 25. మాహానభిళ్, మహబిళ్; పం క్తి 26. మహానభియుళ్; పం క్తి 30. మహానవియుళ్; పం క్తి 32. మహానవిల, ఇది షష్ఠీరూపము;—ఇవి యన్నియు నేకపదమునకు రూపాంతరములు. మహానభిజ్ఞుల్ ?, అభియుక్తుల్ ?, మహానాభుల్ ? = గొప్పవారు, అధికారులు, తెలిసినవారు, మొదలగు నర్థములలో నొకటి పొందవలెను;—నరాళోక = నరలోక; —మహా సత్థవుళ్ (చూ. పం క్తి 26. మహా సత్థవళ్; పం క్తి 27. మహా సత్థ్ఞవళ్;—పం క్తి 28. మహాసత్థవళ్; పం క్తి 29. మహాసత్థ్ఞవళ్; పం క్తి 30. మహాసత్థవల (షష్ఠీరూపము); పం క్తి 31. మహాసత్థ్ఞవళ (షష్ఠీరూపము); పం క్తి 33. మహాసత్థవళ (షష్ఠీరూపము); మహాసత్థవల (షష్ఠీరూపము); ఇవి యన్నియు నేకపదమునకు రూపాంతరములు. వీనికి మూలము 'మహా సత్త్వుల్' అని కాని, 'మహా సార్థవాహుల్' అని కాని యుండవచ్చును. రెండవదే మూల మని నా యభిప్రాయము. 'మహా సత్త్వుల్' అయినయెడల 'మహా సత్థువుల్' అని యుండవలెను. పై రూపములలోఁ గొన్నిటిలో 'త్థ్ఞ' అను వర్ణము కలదు; ఒక్క దానిలోను 'త్థు' అను వర్ణము లేదు. ఇది గాక 'సెట్లి; సెట్లల = కోమట్లు అను పదము లున్నవి.—విరావవ ఇది యొక పురుషసంజ్ఞావాచకము కావచ్చును;—సెట్లి కడువుళ్ (చూ. పం క్తి 28. సెట్లల నడువుళ్) సెట్లి పెద్ద, కోమట్లపై నధికారి;—గజ్ఞబు ('బు' అనియుండు నేమో. లేఖకుఁడు చుక్కను విడిచి యుండును.) = గంజాము, పల్లిపట్లకు సమీపమున నున్నది; గజ్ఞబు (సె)ట్లి నడువుళ్ = గంజాము సెట్ల కులపెద్ద;—

పం క్తి 24. శమస్త భువనశ్రియ కనడిరజు=సమస్త భువనాశ్రయ కన్నడరాజు;—బద్రపెరెయ = బద్రప + ఎరెయ = బద్రపరాజు;—ఊరి పనిన = ఊరికి పన్నిన = ఊరికి పంచిన= పంపఁబడఁగా; 'పనిన' కు రూపాంతరము 'పఞ్చిన' చూ. పం క్తి 25;—వ్రసినర = కష్టపడినవారి;—

పం క్తి 25. వయ్యేడి = వయ్యేటి; 'వయ్యేఱు' కు షష్ఠీవిభక్తిక రూపము; 'వయ్యేఱు' నేటి 'పల్లిపట్లు' కు సమీపమునసున్న 'పుయ్యూరు' కావచ్చును;—పనికొళు = పనులు,—'కొళు' బహువచనప్రత్యయము. చూ. అఱవము, కన్నడము, మళయాళము,—'కొళు';—చెనెరక = చేయనేరక = చేయ లేక; పఞ్చిన = పంపఁగా; వ్రసి = కష్టపడి ?—

పం క్తి 26. సకల కొన్దుకళ్ = సమస్తమును జయించినవారు, ('త్రాఁకొళ్' ధాతువు, తెనుఁగు, కొను.) కొన్దుకళ్ = కొడుకులు, అని చెప్ప

వచ్చునుగాని యర్థము కుదురదు;—సవ్వలోకశ్రయ = సర్వలోకాశ్రయ, చాళుక్యరాజుల బిరుదము;

పంక్తి 27. పెర్ద్దఌళ్ = పెద్దలు (పేర్, పెర్ = పెద్ద);—నెరవద్య = నిరవద్య = అనింద్య మయిన; చూ. పంక్తి 30. నిరవద్య; పసిణ్డిముద్దు = ధనాగారాధ్యక్షులు;—నెటన్దల చరువయ్యఌ = ఇది యొకపురుష సంజ్ఞా వాచకము కావచ్చును; అయ్యఌ = ఆర్య;—

పంక్తి 28. పసుతేవుల కొన్టుకళ్ = పశువుల మేతబీళ్లను పట్టుకొన్న వారు; అచ్చకుట్టువనియు కొన్టుకళ్ = అచ్చకుట్టు అను స్థలమును పట్టుకొన్న వారు;—గజంబు సెత్లల నడుపుళ్ =గంజాము నందలి సెట్ల కులపెద్ద; సెత్లల= రెండు బహువచన ప్రత్యయములు చేరి యున్నవి.

పంక్తి 29. ప్రిథిమి = పృథివి, చూ. తెనుఁగు, పుడమి;—వెటన్దళ్, పొనికన్త్రిఅము, ఈ రెంటను గ్రామనామములు కావచ్చును;—కొళ = గళ, బహువచన ప్రత్యయము, షష్ఠీవిభక్తి;

పంక్తి 30. కొన్టుకలు, దీనికి కొడుకు లని యర్థము చెప్పవలెను;—గునవన = గుణావన, ఒకపేరు;—

పంక్తి 31. ముద్దకఙ్చకొళ్ = ముద్దకఙ్చ యను పేరు గలవారు; రమిస్వరా = రామేశ్వర;—అపయజనువకాల కొన్టుకళ్= అపయజనువకాల అను స్థలమును పట్టుకొన్నవారు; కొరన్దికొళ్ = కొరిన్ది యను స్థలమును పట్టు కొన్నవారు;

పంక్తి 32. కరిగల ప్రిథివి మహసథ్థవల కొన్టుకళ్ = కరి గల గ్రామ మహాసార్థవాహులను చేకొన్నవారు;—సన్ది, ఇది యొక పురుషుని నామము;—నడుపు = అధికృతుఁడు;—

పంక్తి 33. సకలలోకశ్రయ్య = సకల లోకాశ్రయ;—టివకరయ్య పఙ్చకొళ్ = ఇదియొక పురుషనామము కావచ్చును;—

పంక్తి 34. శ్రీజప్టి పెన్దటట్టి గన్డాన్డు = శ్రీ యప్టి పెన్రట్టర గండండు = వేత్రధరు లగు గొప్ప రాష్ట్రకూటుల నాయకుఁడు.

శాసనమందలి 23 నుండి తుదివఱకుఁ గల పంక్తులలో పల్లవపట్టణం బున ఊరివారికిని కరిగళ్లవాడవారికిని జరిగిన భూముల విభాగమును గూర్చిన కట్టడికి సాక్షులుగా నుండినవారి పేళ్లు వారివారి బిరుదాదులతోఁ దెలుపఁబడి యున్న దని నా యభిప్రాయము.

II. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము.

అహదనకర శాసనము తరువాత నాంధ్రభాషా చరిత్రవిషయమునఁ బ్రాచీనమని ప్రసిద్ధిఁ గన్నది యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము. ఇది నన్నయకుఁ బూర్వమందలిదా యను విషయమున వాదోపవాదములు బహుకాలము నడచినవి. తుద కది నన్నయకు పూర్వపుదే యని. స్థిరపడినది. నన్నయకుఁ బూర్వమున నుండిన అక్కఱలను తెనుఁగుపద్యములరూపమున నీ శాసనమున్నది. దానినీక్రింద పొందుపఱుచు చున్నాను.

మొదటి ప్రక్క.

1. స్వస్తి నృపాఙ్కుశాత్యన్త వత్స
2. లసత్యత్రిణేత్ర విస్తర శ్రీయుద్ధ
3. మల్లుణ్డనవద్య విఖ్యాతకీర్తిఁ
4. ప్రస్తుత రాజాశ్రయుణ్డు ద్రిభు
5. వనాభరనుణ్డు సకల వస్తుస
6. మేతుణ్డు రాజసల్కి భూల్లభు
7. ణ్ఢర్తిన్ పరగగ బెజవాడం గొమ
8. రస్వామికి భక్తుణ్డై గుడియు ని
9. రుపమమతి నృపధాముణ్డెత్తిచ్చె
10. నెగిదీచ్చెఁ మఠంబు గొరగల్గాకొరు
11. లిన్దు విడిసి బృన్దంబు గొనియు
12. ణ్డువారు (?) రి గాక యబ్బార
13. నాసి ప్రచ్చిన వాపంబు గొ
14. ణ్డ్రు వెలయంగ నియ్యొట్టు టిస్సి
15. మలినుకై విడిసినం బ్రో
16. లగల తానపతులును రా
17. జు పట్టంబు గట్టిన పతి

రెండవ ప్రక్క.

18. యు నలియుం బయ్యొవరల
19. వెల్వఱించిన నశ్వమేధంబు
20. ఫలం బుపేక్షించి నాలింగ బ
21. టిసిన పాపంబు దమకు జ
22. (న) నుత చేఙ్బ్రోలనుండి బెజ

23. వాడ జాత్రకు వచ్చి త్రిణ
24. యను నుతు ణ్డొంణు సోటు మె
25. చ్చక తివిటి యిన్నిలవ యనఘు
26. ణ్డు సేకొని యిన్దు ప్రత్యక్ష
27. బయన్న నిచ్చ గని మల్ల ణ్డై
28. త్తించె గుడియు మఠంబు
29. నుం గార్త్తికేయునకు దీనిం జేంబ్రో
30. లు యేలెడు రతిరబేలు
31. రొండుసోటు గోరగ
32. ను బెట్టి వేరుగను జ
33. యిస్తితి సేకొణి కాచు
34. ర దీని న్దారు నిల్పినవాడు
35. తి దప్పి యటిపుట వా
36. బు గా

మూఁడవ ప్రక్క.

37. రమసతో బెజవాడ కెల్ల
38. బెడంగును రక్షయుం గాను
39. న్దమతాత మల్లపరాజు వే
40. రడు దానుం గట్టించెం గ్రమ
41. బున దానిక కలశబద్ధ
42. ట్లు గాగ మొగమాడు వమ
43. రంగ శ్రీయుద్ధ మల్లు ణ్డెత్తి
44. ంచె నమిత తేజుణ్డు తన
45. ధర్మ్మర్ వ్రిడంబడి కాచు నృపు
46. లకున్ద

ఇందలి భాషావిశేషములు.

1. తెనుఁగున 'ఱ' కార ముండుట: ఱస్సి, ఱటిసి, ఱటిపుట. అహదన కర శాసనమందును (వయ్యెఱి) నీ యక్షరము గలదు.

2. రా ఒత్తుకు బదులుగఁ గొన్నిచోట్ల శకటరేఫ ముండుటః కొణ్డ్ఱి చేఱ్బ్రోలు.

3. నున్నకు బదులుగ ననునాసికాక్షరములను వ్రాయుట: భక్తుణ్డై, బృన్దంబు, ఉణ్డి.

4. శకటరేఫములు సక్రమముగ వాడుట: తివిఁటి.

5. సరళాదేశము యథాక్రమముగ నుండుట: బెజవాడం గొమర స్వామికి.

6. గసడదవాదేశము: ఒణ్డుసోటు, ఇన్దు వ్రత్యక్షమై.

లఘు వ్యాఖ్య.

నెగిదీర్చె-ఇది 'ఒగి, మొగి' మొదలగువానివంటి యవ్యయము. జయంతి రామయ్య పంతులుగారు 'నెగయందీర్చె' నని యర్థము చెప్పినారు; పరగంగ-శాసనమున 'పరగు'లో అరసున్న లేదు, రామయ్యపంతులుగా రుండవలె నని యభిప్రాయపడినారు;-'పరగు' లో సరసున్న యున్నదనుటకుఁ దగిన ప్రయోగములు కానరావు;-కొమరస్వామి, ఇందు 'స్వా' ను తేల్చి పలుకవలెను, 'ర' గురువు కాదు; చూ. గొరగల్గాక;-రామయ్యపంతులుగారు 'స్వామి'లోని 'వా' ఒత్తును తీసివేసినారు, కొమరస్వామి అనునది దుష్టసమాస మని కాంబోలు.—బృందంబుగొను=సంఘముగాఁ జేరి యుండు;- [స]రి గాక, అని యక్షరలోపమును బూరింపవలె నేమో;-బారనాసి, దీనిని 'వారణాసి' యని రామయ్యపంతులుగా రేల దిద్దిరో?-వ్రచ్చిన = వధించిన;-ఒట్టుబస్సి = శాపమును బోఁద్రోసి, గణింపక;- మలినురు, దీర్ఘపూర్వలోపధ మగు మహద్వాచకములకు మాత్రమే 'రు' వర్ణము బహువచనమున రాదు;- విడిసిన = గొరగలు విడిసినన్; మలినురై పైవారల వెల్వరించినన్, అని యన్వయము;-పయ్వారల=పైవారల, ఐ=అయ్; 'పాపంబు'-ఈ పదమునకు 'అశ్వమేధంబు ఫల ముపేక్షించిన, లింగమటెసిన' అను రెండు విశేషణములతోడను నన్వయము;-తివిఁటి, దీనిలో శకటరేఫ ముండఁగూడ దని రామయ్యపంతులుగారి యభిప్రాయము;ఉండవలె ననియే తోఁచుచున్నది; నిలవ,—'నెలప' అని రామయ్యపంతులుగారు; 'ని' శాసనమున స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది; కన్నడమున 'నిలవు'; - వ్రత్యక్షము, 'వకారము తప్పు' అని రామయ్య పంతులుగారు. ఇట్లనుట పొరబాటు. అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అంత, ఇంత, ఎంత, మొదలగు నవ్యయములపై గసడద వాదేశము వచ్చును.-పంక్తి 29 లో 'దీనిం జేంబ్రొ' నుండి రెండవ ప్రక్క తుదివఱకు నస్పష్ట మని రామయ్య పంతులుగా రర్థము విడదీయ మానినారు. ఇంతవఱకు నిది యేపద్యమో, యేమని యర్థము చెప్పవలెనో యెవ్వరును నాలోచింపలేదు. ఈ పాదములు కర్ణాటక ద్విపద పాదము లేమో యని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. వాని నిట్లు వ్రాయుచున్నాను.

దీనిఁ జేఁబ్రోలు యేఁ-లెడు కతిరబేలు

[వే]రొణ్డు సోటి గోఁ-రగఁ జ[ను]బెట్ట

వేరుగను, జ[ని]యిస్తితి - సేఁరొని కాచు

[వా]ర దీనిం దారు - నిల్పినవారు
[మ]తి దప్పి యటిపుట - వాపంబుగాఁగ.

పై పాదములలో 'లెదురతిర', 'జనియిస్తితి' అనునవి 'నలల'ములు, కర్ణాటక విష్ణుగణములు; 'జనియిస్తితి'లో 'స్తి'ని తేల్చి పలుకవలెను; 'యి' గురువు కాదు, చూ. కొమరస్వామి, గొరగల్లాక; 'వేరుగను'-ఇది భలఘువు, కర్ణాటక విష్ణుగణము; తెనుఁగున నింద్రగణములు తెనుఁగు ద్విపద కెట్లు చెల్లునో, కర్ణాటక విష్ణుగణములు కర్ణాటక ద్విపద కట్లు చెల్లును. కర్ణాటక ద్విపదయందు తెనుఁగుయతి లేదు.

వేరదు, ('ఈ శబ్దము సందేహాస్పదముగా నున్నది' జ. రా.) ఇచ్చట వకార మాదేశవకారము. 'పేరదు' అనునది శబ్దము. ప్రకృమపై 'ప' కు వాదేశము. పేరదు=వెరదు=చుట్టుగోడ, ప్రహారీగోడ. చూ. కోరదు.

III. గుణగ విజయాదిత్యుని శాసనము.
(నెల్లూరు శాసనసంపుటము II-పుట 544.)

మొదటి ప్రక్క.

1. శ్రీ నిరవద్యుణ్డు
2. సిత్త... సముణ్డు శివ
3. పదవరా ... సేవితుణ్డు
4. ఖలుణ్డు నృతరిపుబ
5. లు ణ్డాసూవరావరావరణ్డు
6. యోధ్య సిఘుసనుణ్డు
7. గణిత దానమాన్యుణ్డు గజ

రెండవ ప్రక్క.

8. లయుణ్డు ... హాసణ్డు
9. న పణ్డురంగు వ్వి ... చ్ఛణీయుఁగాని
10. కొల లేని కొట్టం బల్వోడిచి
11. గొణకె నల్లాతని పక్షపాతి
12. సలలిత ... ... పదగ
13. ... ... న

మూఁడవ ప్రక్క.

14. తాకాన్ను విభవ గొరవెన్దు.

ఇది సీసపద్యఖండ మని కీ. శే. కె. వి. లక్ష్మణ రావుగారు తెలిపి యిట్లు సవరించి వ్రాసిరి. (చూ. శ్రీ ఆంధ్రపరిశోధక మహామండలి పంచమ వార్షికోత్సవసంచిక.)

సీ. శ్రీ నిరవద్యుణ్డు - సిత్త[జాత]సముణ్డు
శివపదవ[ర]రాజ్య - సేవితుణ్డ-
ఖిలుడు [న]నృతరిపు - బలుఁడు నాహవరావ-
రణ్డయోధ్యసిఘాస - నుణ్డగణిత
దానమాన్యుణ్డు [దయాని] లయుణ్డు[ను]
[భణ్డన] సణ్డన - పణ్డురంగు
... ...కొలడి లేని
కొట్టము ల్వోడిచి - గొణక నల్ల
గీ. తని పక్షపాతి ... ...

... ...విభవ - గౌరవేంద్ర

పై పద్యము సీసపద్యఖండ మనుటకు సందేహము లేదు; కాని, శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు చేసిన సవరణలను గూర్చి విచారింపవలసి యున్నది. 7-వ పంక్తిలో 'గజ' అని యుండఁగా దానిని 'దయాని' అనియు, 8-వ పంక్తిలో 'హ' అని యుండఁగా 'భండన' అనియు సవరించినారు. ఇట్లు సవరింపక తెలియదని విడిచిన బాగుండెడిది. తక్కిన సవరణ లాక్షేపణీయములు కావు. పంక్తి 5. 'ఆహవరావరణ్డు' పంక్తి 8. '[భండన] సండన' అనిన నర్థ మేమో తెలియదు. పంక్తి 9. "వ్వి ... చ్ఛణియు గాన్థి", పంక్తి 12. 'పడగ', పంక్తి 13. 'న', పంక్తి 14. 'తాకాన్న' అనున వే శబ్దములలోని ముక్కలో తెలియదు.

ఈ పద్యము సీసపద్య మగుటయు నిందు గొణకెనల్ల, పండురంగ శబ్దములు కనఁబడుటయు నే విశేషము. 'ణ్డ' 'న్ద్ర' మొదలగుచోట్ల వర్ణక్రమమును, "శ్రీ నిరవద్యుణ్డు - సిత్త", "కొట్టంబు ల్వాడిచి" అనువానియందలి 'స, వ' ల యాదేశమును, 'సింహాసన' శబ్దమునకుఁ బ్రాకృతరూప మగు 'సిఘాసన' అను పదమును నిందుగ గమనింపఁ దగిన విషయములు.

పండురంగుని శాసనము.

(నెల్లూరు శాసన సంపుటములు II. పుట 896.)

పై శాసనమున నీ పండురంగుని ప్రస్తావనగలదు.

శాసనము

1. ... ...భూపాలకుణ్డు
2. పట్టంబు గట్టిన ప్రథమంబు నెణ్డు బలావ్వఁంబొ
3. ప్పగ బై లెచి శెన పట్టంబు గట్టి ఇ ప్రభు

4. బణ్డరగ బణ్డన సమ ... ఱి పదువళో బోయ
5. కొట్టంబు ల్పణ్డ్రెణ్డు ... వేంగినాణ్డి గొండలద్దము
6. త్రిభువనాంకుశ [బాణ] నిల్వ కట్టెపు దుర్గ్గంబు క(దు)
7. బయల్సేసి కణ్డు కబ్బజవహా మిఞ్చి వచ్చి
8. పాణ్డురంగు పరమమహేశ్వరణ్డు ఆదిత్యభటారని
9. కి ఇచ్చిన ఎనుబది పుట్టె ఆట్లు పట్టు నేల ద
10. మ్మపురంబున దమ్మువులు [విని] రక్షిఞ్చి వారికి అశ్వ
11. మెదంబున పలంబు అగు.

ఇందు తరువోజ పద్య మున్నది. శాసనమునం జిన్నసవరణలు చేసి శ్రీ లక్ష్మణరావుగా రిట్లు పద్యమును వ్రాసి యున్నారు.

పట్టంబు గట్టిన - ప్రథమంబు నేడు
బలరవం బొప్పంగఁ - బైలేచి సేన
పట్టంబు గట్టించి - ప్రభుఁ బాండురంగు
భండన సముద్యుక్తుఁ - బనుపంగఁ బోయి
కొట్టముల్ పండ్రెండు - (గొని) వేఁగినాంటి
కొండలం ద్రిభువనాం-కుశ (బాణ) నిల్పి
కట్టెపుదుర్గంబు - కడు బయ ల్సేసి
కందు కబ్బజవహా ... ... మించి వచ్చె.

పై దానిలో తరువోజలక్షణము కనంబడు చున్నది గాని, భాషా విషయమునను, ఆదేశాదుల విషయమునను ననేక సందేహములు మిగిలియే యున్నవి. శాసనాంతమున నున్న గద్యలో 1. 'భటారనికి' అను పదమునకుఁ బ్రథమైకవచనరూపము 'భటారఁడు.' ఆ కాలమున నన్ని యకారాంత పుల్లింగము లైన మహద్వాచకములకు బహువచనకుఁ బూర్వము ఉత్తు చేరు చుండుట లేదు; 2. 'అశ్వమేధంబున ఫలంబు' ఇట్టి షష్ఠీసమాసములు తఱచుగ నుండెను, అను వ్యాకరణ విషయములు తెలియవచ్చుచున్నవి.

గుణగ విజయాదిత్యుని ధర్మవరపు శాసనము.

విజయాదిత్య పాదపద్మ భ్రమరాయమాన శ్రీమత్కడెయరాజు గుణ గణాభరణణ్డు దనకెని ఈస్వరున(కుం) గార్త్తికేయుణ్డుంబోలె చౌషష్టికల విసారదు (ణ్డ) య్న (అ) య్య పయ్యయు సకలశాస్త్రార్థపారగులయ్న వె (ద)పణ్డరంగులు అల్లుమ పగ్గెడలుం గర(వ)మ్మనప ణ్డరంగును ఈ ధర్మ్మని [వ్వాహ] నోద్యోగమ్మన(కు) బృహస్పతిసమాను లయ్న పెగ్గెడకా (డెయ) గారి కొడుకు (బె) జెయరాజు సమ (ర్థుణ్డ)ణ్డని ఆత్మానన్మ తంబునం

బంచిన ప్రసా (దం) బని సమస్త రా (జ్యభ) ర నిరూపిత మహా మన్త్రాధిపతి (మహే) శ్వర పక్షపాతి దేవబ్రాహ్మణ గురుభక్తిపరుణ్డు నక్తిత్రయ సంప న్నుణ్డును యబెజయరాజు బెజెయేశ్వరంబు గలన నివ్వా (హ) నంబు సేసి దిస గుడ్లుం బ్రాకారంబు మటంబును నేమియించి ... బున్వా ... వ్రచ్చినవారు దంబు సల్పినవారు ... ది (౧) జగద్యంబులవలన (శా) స్వతంబు ... యను ఇ భూమింబోన ....

ఈ క్రింద నింతకుఁ బూర్వము ప్రకటితములు కాని నన్నయకుఁ బూర్వకాలపు కొన్ని శాసనములు వ్రాయఁబడుచున్నవి.—

(1) కడపజిల్లానుండి వచ్చిన శాసనప్రతి. దీని ఱాయి మద్రాసు మ్యూజియములో I గా నున్నది.—

1. స్వస్తి శ్రీ చోడమ
2. [హా] రాజాధిరాజ రాజప
3. ర ఘేశ్వర విక్రమాది
4. త్య శక్తి మర వి
5. క్రమాది[త్యు] ల కొడు[కు]
6. [ళ్] కాశ్యప[గో] త్రు
7. [స్తు] శత్యదితుస్తు శిధి
8. [వెయు] రేనాణ్డు ఏలు [వె]
9. [ల] ఏళుచుస్త్రి కొ [మ]
10. [ఱి] పాఱి రేవ శ
11. [మ్మ] కాశ్యపగో
12. త్రినికి ఇచ్చిన
13. ...చిఱుంబూరి ఉత్త
14. ...శ తుపుఁన దిశ
15. ...[డు] జుగ్గి పొలగ [రు]
16. సు ద [క్షి] ణ [దిశ]
17. ...పాఱ [మ]
18. ఏను మఱుత్తు గా
19. ను తాగిరి [॥] దేస
20. సల్పినవానికి
21. వేగు [ళ్] ళువు వేసె
22. ఋవుళు వేవాస్తు
23. ఋ్ళ నిల్పినం పుణ్యం

24. బు [।] దీనికి వక్రంబు
25. వచ్చువన్డు పుత్రవ
26. ద్య స్త్రీ వద్య [గోవ]
27. ద్య పఞ్చమ [హా]
28. [పా] తకఞ్చేసి [న]
29. వాని లోక [ం] [బు]
30. [ను] ప్టు వాస్టు

(2) గుత్తితాలూకా, దిమ్మగుడి గ్రామమున కీశాన్యముగ నున్న యొక పొలములోని యొక ఱాతిమీఁదిది. (ఎపిగ్రాఫి డిపార్టుమెంటువారి 1920 సం. రపు 864 సంఖ్య గల శాసనము.)

1. స్వస్తి శ్రీ విక్రమాదిత్య సత్యా
2. శ్రయ పృథివీవల్లభ మ
3. హారాజాధిరాజ పరమే
4. శ్వర భటారళకున్ విజయరా
5. జ్య సంవత్సరంబుల్ ఇరుభది ఎ
6. ణ్డు అగునెటి కజుళుకోణిన్
7. బణ్ణె స్నీలమ ... ...
8. [రా]జుల న్విణ ...సికుళతురి
9. ఇం [శ]మ్మాణ్ణరికిన్ మర[డి]...
10. ... ణ్టె ముత్తళూరిన్ రూఛివ ...
11. రుభది మఱుతుఘునేల [ఆ]రి ...
12. (ముస్) ఇచ్చిరి దేని అచ్చువాన్డు పాతకు ...

పై శాసనమందలి రాజు పశ్చిమచాళుక్యుఁడగు విక్రమాదిత్య సత్యాశ్రయ పృథివీవల్లభుఁడు; అతని 27-వ సం॥ర రాజ్యకాలమున నీ శాసనము చెక్కింపఁబడినది. డాక్టరు ఫ్లీటుగారి ప్రకార మీరాజు క్రీ. శ॥ 655-680 సం. రముల మధ్యమున రాజ్య మేలె ననియు, క్రీ. శ. 686 సం. రమువఱకు రాజ్య మేలి యుండు ననియుఁ దెలియ చున్నది. ఈతఁడే ప్రథమ విక్రమాదిత్యుఁడు.

(3) గుత్తితాలూకా, కొండుపల్లి గ్రామమున కీశాన్యమున నున్న యొక పొలములోని ఱాతిపై నున్నది. ఎపిగ్రాఫీ డిపార్టుమెంటువారు 1920 సం. రమున సంపాదించిన శాసనములలో 359 సంఖ్య గలది.

1. స్వస్తి శ్రీ విజయాదిత్య సత్యాశ్రయ శ్రీ ప్రిథువీవల్లభ మహా రాజాధిరా

2. జ పరమేశ్వర భటారళకు విజయరాజ్య సంవత్సరంబు లిరుబది (మూ)ఢు ప్రవ

3. ర్త్తిఁల్ల బలికలు తిలక నరసింహ బాణాధిరాజ ప్రియతర సుత విక్రమా

4. దిత్య బలిఇంద్ర బాణరాజుల్ఱ తురమర విషయంబు యేళేవారి మామ్ఱారుం

5. వెమ్బోడిచి శాత్రవు... ...పుళూ
6. రిమీన్దు మిఙ్చది... ...సి(ం)హావమావులగి చెఱువు యేళు
7. వారా... న్నవట్టం బేళు బాదిశమ్మర్ఱరికి
8. పులగి చెఱువున చీకట్ళపుల(ం) బన రాచమానం బన
9. లఙ్చలుక్కాళవూబోఱళు అన న్తశోభళు తూవలకాము
10. ల్ళు ... ...యుళూ ఆడ్ళు గుడి ... ...
11. బు యేవ(ది) మఱుతుఢ్లు ఇచ్చిరి స్వదత్తాం(ం) పర (దత్తాంవా)
12. యో హరేత వసున్ధరాం షష్టి... ...

పై శాసనమున నుదాహరింపఁబడిన రాజు శ్రీ విజయాదిత్య సత్యాశ్రయ శ్రీ పృథివీవల్లభుఁడు. ఇతఁడు వినయాదిత్యుని పుత్త్రుఁడు. ప్రథమ విక్రమాదిత్యుని పౌత్త్రుఁడు. ఫ్లీటుదొరగారి ప్రకార మీతఁడు క్రీ. శ. 696-733 సంవత్సరములందు రాజ్య మేలెను. ఇతఁడు పశ్చిమ చాళుక్యవంశమువాఁడు.

(4) అమ్మరాజ విజయాదిత్యుని శాసనము. (క్రీ. శ. 945-970.)

స రి హ ద్దు లు.

పూర్వతః—అమునిగరులుః గొల్లతెంకి శ్చ
దక్షిణతః—కోటికట్టు
పశ్చిమతః—మడికాట్టు
ఉత్తరతః—చెఱుకుమడి మేరువుమడ్ల శ్చ
పూర్వతః—గోరగమడ్లు
దక్షిణతః—మడికాదుః
పశ్చిమతః—గరుగుః
ఉత్తరతః—కాట్టనిక్షేత్రం

శ్రీ

పదనకొండవు శతాబ్దము నాఁటి తెనుఁగుభాష.

I. వర్ణములు.

1. పదనకొండవు శతాబ్దమున తెలుఁగుభాషయందు కనఁబడుచున్న వర్ణములు:—

అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ, ఔ, ం.
క, ఖ, గ, ఘ, ఙ; చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ; ట, ఠ, డ, ఢ, ణ; త, థ, ద, ధ, న; ప, ఫ, బ, భ, మ; య, ర, ఱ, ఌ, ల, ళ, వ; శ, ష, స, హ; క్ష.

2. గుణింతములో ఈ క్రింది సంజ్ఞలు కానవచ్చుచున్నవి:—

✓, ా, ి, ీ, ు, ూ, ృ, ౄ, ె, ే, ై, ొ, ో, ౌ,

్క, ్ఖ, ్గ, ్ఘ, ్ఙ, ్చ, ్ఛ, ్జ, ్ఝ, ్ఞ, ్ట, ్ఠ, ్డ, ్ఢ, ్ణ, ్త, ్థ, ్ద, ్ధ, ్న, ్ప, ్ఫ, ్బ, ్భ, ్మ, ్య, ్ర, ్ఱ, ్ల, ్వ, ్శ, ్ష, ్స, ్హ, ్ళ, ఱ.

3. ౠ, ఌ, ౡ, ం, ఙ, ఞ, ణ, ళ—ఈ అక్షరములు శబ్దముల మొదట లేవు.

4. గుణింతములో ౄ, ౣ, అనుసంజ్ఞలు లేవు.

5. న్, ర్, ల్, ళ్, అనునవి తప్ప పొల్లు లితరములు లేవు:—పాలుర్ (ఆది 11-89), అసురుల్ (ఆది 11-96.)

6. సంస్కృత శబ్దములందు అనుస్వారమునకు బదులుగ సనునాసికాక్షరములే సాధారణముగ కానవచ్చును. తెనుఁగుపదములయందును నీ నియమము కానవచ్చుచున్నది.

ఉదా:—డక్కలపుణ్డో, జరిపిఞ్చువారు, మణ్డలికుణ్డు, నన్దగిరి, సమ్పన్నుణ్డు.

7. నకార మకార ద్విత్వములకు పూర్వమందు బిందువు కానవచ్చుచున్నది.

ఉదా:—ఉంన్న, ముంన్ను, పొంమ్ము, ఇంమ్ము.

8. రేఫముతో సంయుక్త మయిన యక్షరములను తొలుత వ్రాసి వాని తరువాత వెలుపల గిలుకరించెడివారు.

అప్పుడు క, గ, చ, జ, ణ, త, ద, న, ప, బ, మ, య, ల, వ లకు ద్విత్వమును, ఘ, ఛ, థ, ధ, భ, ల పైని వాని సాధుఅక్షరములను వ్రాయు చుండెడివారు. థకారముపైని తవర్ణమును చేర్చెడివారు.

9. 'ఱ' అను అక్షరము వ్రాఁతలో నున్నను దానికి అరవ కన్నడము లందున్న ఉచ్చారణ ముండెనో, యది 'డ' కారముగా ఉచ్చరింపఁబడు చుండెనో నిర్ణయించుట కష్టము. అంతకుఁ బూర్వకాలమున నాయక్షరమున కాయుచ్చారణ ముండి తీరవలెను. వేర్వేఱు ఉచ్చారణము లుండఁబట్టియే వేర్వేఱు వర్ణములు వ్రాఁతలయందు చేరియున్నవి.

ఈ క్రింది పదములలో ఆయా పదములయందు 'ఱ'కారము 11-వశతాబ్దపు శాసనములలోను అంతకు పూర్వపు శాసనములలోను కనవచ్చుచున్నది.

ఆఱ్వనికి (S. I. I. V. 66) విన్నగరాఱువారికి (S. I. I. V. 81) చోఱాణ్డి (S. I. I. V. 1039) నఱపంగలవాణ్డు (S. I. I. V. 1083) పఱమనాయకుఱాలు (S. I. I. V. 1281) మేఱయ (S. I. I. V. 1106) విఱ్పరయఙ్గైన (S. I. I. V. 1023) జీవితమాఱ (S. I. I. IV. 1015) నఱపఙ్గలవారు (S. I. I. IV. 1015) ఱస్సి, అఱిపుట (యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము) ఱచ్చువాణ్డు (Ep. coll. 364 of 1920) తాఱుగుమ్మిసీమ (E. I. V. p. 31) పఱుమటికట్ట, ఉల్లసీమ (E. I. VI. p. 34) కఱపత్తి, తాంకఱపొలము (E. I. VI. p. 347) చోఱమహారాజు, ఏఱువేల (E. I.I.X. p. 345) కొఱచుంకొణ్డు (E. I. IX. p. 98)

ఇట్లే మఱికొన్ని పదములలోఁగూడ నీ 'ఱ' కారము కనఁబడుచున్నట్లు 'దక్షిణ హిందూదేశ శాసనావళి' (South Indan Inscriptions) VI సంపుటము 333 పుట అడుగున 'In this and a few other cases 'డ' is written without the talakattu" ఈ శాసనమునందును ఇంక మఱికొన్ని స్థలములందును 'డ' కు తలకట్టు లేకుండ వ్రాయఁబడినది" అని సంపాదకులు వ్రాసియున్నారు. ఈ విషయమై ఆ శాసనములను చదివినవా రంత శ్రద్ధ తీసికొని యుండలేదనుట స్పష్టము.

II. వర్ణముల ఉచ్చారణము.

1. (i) 'అ' 'ఆ' ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ అను నచ్చులకు అచ్చులు పరమయినప్పుడు యశ్రుతి వినఁబడుచుండెను. అందుచేతనే సంధియందు యడాగమము వచ్చుచుండెను,

(ii) మధ్యమ పురుషక్రియల తుది ఇకారము తరువాత యశ్రుతి లేకుండెను. కావుననే దానిపై యడాగమము రాకుండెను. ప్రథమోత్తమ పురుషక్రియల తుది ఇకారము కొన్నియెడల యశ్రుతితోను కొన్నియెడల లేకుండఁగను ఉచ్చరింపఁబడుచుండెను.

2. (i) పదముతుది ఉత్వము తేలికగా ఉచ్చరింపఁబడు చుండెను. అందుచేత అది సంధియందు లోపించి దానిస్థానమున దానికి పరమందుండిన అచ్చు చేరుచుండెడిది.

(ii) షష్ఠీసమాసమందు ఉ, ఋ, ఔ ల తరువాత 'ఁ' అను అనునాసికోచ్చారణము వినఁబడుచుండెను.

3. క, ఖ, గ, ఘ, ఙ; చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ; ట, ఠ, డ, ఢ, ణ; త, థ, ద, ధ, న; ప, ఫ, బ, భ, మ; య, ర, ఱ, ల, ళ, వ; శ, ష, స, హ— అను వర్ణములకు నేఁడును నాఁడును ఒక్కటే ఉచ్చారణముగ యుండును.

4. డ, ఱ, ఱి, ళ— అను వర్ణముల ఉచ్చారణము ఒక్కటే కాకున్నను కొంచె మెక్కువ తక్కువగ దగ్గఱగా నుండెను. కావుననే ఆకాలపు వ్రాఁతలలో డ, ఱ, (ఱచ్చువాన్డు అని వ్రాయుటకు 'ఱచ్చువాన్ఱు'); డ, ఱి, ('చోఱి' అని వ్రాయుటకు 'చోడ'); ఱి, ళ ('చోఱి' అనుటకు 'చోళ') అను వర్ణముల యందు తబ్బిబ్బులు కాన్పించుచున్నవి.

5. రేఫమునకును శకటరేఫమునకును ఉచ్చారణమునందు స్పష్టమగు భేద ముండెను. కావుననే శకటరేఫను లసందిగ్ధముగ వ్రాయుచుండిరి.

6. శకటరేఫము ద్విత్వమును పొందినప్పుడు ద్రావిడ సంప్రదాయాను సారముగ 'ట్ఱ' అని ఉచ్చరింపఁ బడుచుండెను. 'ఱు' అను సరళధ్వనికి 'ఱ్ఱు' అనునది పరుషధ్వని యని చెప్పవచ్చును.

ఉదా:— ముయ్యలికుట్ఱ (నందంపూడిశాసనము) అట్టి ఉచ్చారణ ముండుటచేతనే 'పఱ్ఱు, పట్టు' 'మిఱ్ఱు, మిట్ట' 'కుఱ్ఱు, కుట్ట (గుట్ట)' మొదలగు రూపాంతరము లేర్పడినవి. ఇట్లే ద్రావిడ సంప్రదాయము ప్రకారము శకట రేఫాంతము లగు విశేషణములు విశేష్యములతోఁ జేరునప్పుడు ద్విత్వముఁ బొంది 'ట్ఱ' అను నుచ్చారణమును, రానురాను ద్విరుక్త టకారోచ్చారణ మును పొందినవి.

ఉదా:—కుఱు + ఉసురు = కుఱ్ఱు (ట్ఱు) కుట్టు + ఉసురు = కుట్టు నురు; చిఱు, చిఱ్ఱు, చిట్ఱు లేక చిట్టు+ఎలుక=చిట్టెలుక— మొద.

ప్రథమేతరవిభక్తులందు 'ఱు' పై నిత్వము చేరినప్పుడు టివర్ణముగా మాఱుటయు నిందుచేతనే. ఏఱు, ఏటి మొద.

7. ద్రావిడ సంప్రదాయము ప్రకారముగనే 'స' కారము శకటరేఫ ముతో సంయుక్త మయినపుడు 'స్ఱ' అను నుచ్చారణమును, తరువాత 'ణ్ఱ' అను నుచ్చారణమును పొందెను. 'అచ్చువాన్ఱు' అని నన్నయకు పూర్వపు శాసనములలో వ్రాయఁబడినదే తరువాత వాణ్ఱు, వాండ్రులుగా మాఱినది. వాండ్రు అనునది మాండలికపదము. నన్నయలో 'వారు' అనియే యున్నది.

8. 'జ్ఞ' అను సంయుక్తాక్షరము నన్నయభారతములో 'జ్ఞ' అనియే యథాసంజ్ఞికముగ ఉచ్చరింపఁబడుచుండెను. నేఁటి 'గ్ఞ,' 'గ్న' అను నుచ్చారణమును నన్నయ అనుసరింపలేదు. అందుచేతనే అతఁడెప్పుడును 'జ్ఞ' కును చ, ఛ, జ, ఝ, శ, ష, స లకును మైత్రిని కల్పించినాఁడు. అట్టి యతిస్థానములు నన్నయభారతములోనివి ఈ క్రింద ఎత్తి చూపఁబడినవి.

ఆది. I. 157. జ్ఞానము సర్వభూతహిత-సంహిత బుద్ధియు

ఆది. II. 222. అమ్మనుజేంద్రుఁ డైన నలు-యజ్ఞము ధర్మజు రాజసూయ య

జ్ఞమ్మును బ్రయోగఁజేసిన ప్ర-జాపతియజ్ఞము, బాశపాణియ
జ్ఞమ్మును గృష్ణుయజ్ఞము, ని-శాకరుయజ్ఞము, నీమనోజ్ఞయ
జ్ఞమ్మును నొక్కరూప విల-సన్మహిమం గురువంశవర్ధనా.

ఆది. VIII. 35. కావించు నజ్ఞులు భూనాథుల కాప్తులుఁగా సఖులునై-శోషింతు రత్యంతముఁగా.

సభా. II. 100. ధృతరాష్ట్ర నను,జ్ఞానముఁ బడయుదును మనకు-సమకూరు ...

అర. III. 128. జామదగ్న్యుండు నిర్మల - జ్ఞానదృష్టి ...

9. 'క్ష' అను సంయుక్తాక్షరమునందు 'క' కారోచ్చారణమునకే ప్రాధాన్యముండెను. కాని షకారమునకు లేదు. కావుననే నన్నయ యెల్ల యెడలను 'క్ష' కారమునకును క, ఖ, గ, ఘ లకును మాత్రమే మైత్రిని కల్పించినాఁడు. ఇట్టి మైత్రి కలిగినతావులు ఈ క్రింద చూపఁబడినవి.

ఆది. I. 107. క్షేత్రమునం బ్రకామగతి - ఖేలననొప్పి ...

ఆది. II.168. క్షమాదమసమన్వితుం గనియెఁ - గానసాంతంబునన్.

,, 118. అవిచలితరక్షా,క్షముఁడై రక్షించికొని సు-ఖస్థితినుండెన్

,, 173. క్షత్త్రియ పంక్త్యులై ధరణిఁ- గావఁగఁబుట్టిన ...

క్షత్త్రియ వైశ్య శూద్రులనఁ - గాఁ దగు ...

,, త, క్షకకోటుల్ పని సేయఁగా ఘనతరై-కస్తంభ ...త,

క్షకభీతిన్ రచియింపఁ బంచి దృఢర-క్షన్ ...

ఆది. II. 224. నా, క్షుద్విష్ణుండవు నీవు భూపతులలోఁ - గౌరవ్యవంశో
త్తమా.

ఆది. III. 92. క్షితిభృత్కాం బగుదాని భూరిభుజశక్తిం జేసి ...

సభా. I. 103. క్షేమంబున నడపుచున్న - కృష్ణునియోగంబు ...

సభా. II. 25. క్షత్త్రియుండు పూజ్యుండు వి-క్రమసమృద్ధి ...

,, 155. క్షేమవృద్ధి యనువాని న-కృత్త్రిమసాహసా ...

అర. II. 247. క్షత్త్రియధర్మముతె సుగతి - కారణములు ...

,, 253 విక్రమ, క్షణదాచరు లాసరిపు మీాక్షణను వి-ఖ్యాతంబుగా ...

,, 262. క్షత్త్రధర్మైన సాయము - గాంగినలయు.

,, III. 136. క్షత్త్రియుఁ డున్నవిల్లియు న-ఘుక్షయకారణముఁ డన్.

ఈ క్రింది రెండు పాదములలో పై వానికి విరుద్ధముగ అచ్చుప్రతులలో కాన్పించు చున్నది. కాని, అచ్చుపాఠములు ప్రమాదజనితములు. వ్రాఁతప్రతులలో సరియైన పాఠము లున్నవి.

అర. I. 217. క్షమయుతాత్మీయుండు -జనవల్లభప్రోత్సు ... అచ్చుపాఠము.

క్షమయుతాత్మీయు డెంచఁగా నెల్లప్రోత్సు ... వ్రాఁతప్రతులు.

అర. III. 136. క్షత్త్రచరిత్రుఁడై సరిలే-గర్వమునన్ ... అచ్చుపాఠము.

క్షత్త్రచరిత్రుఁడై పగు - గర్వమునన్ (గర్వమునన్) ... వ్రాఁతప్రతులు.

10. క, ఖ, గ, ఘ లకును 'హ' కారమునకును కంఠ్యోచ్చారణమువలన మైత్త్రి కలుగవలసి యున్నను, లాక్షణికు లట్టి మైత్త్రిని నిరూపించి యుండ లేదు. కాని కంఠ్యోచ్చారణము గల జిహ్వామూలీయముతోఁ గూడిన కంఠ్యవర్ణ మగు 'ఖ' కారమునకును 'హ' కారమునకును నన్నయ మైత్త్రిని కుదిర్చినాఁడు.

అర. IV. 128. దుః ఖంబునై నను విమోహమును బొంద ... కావున 'ఃఖ' అనునది నేఁటివలె నాఁడును 'హ్ఖ' అనియే ఉచ్చరింపఁబడుచుండవలెను.

11. శిథిలాక్షరములు:— రేఫయుక్తములగు కొన్ని సంయుక్తాక్షరములకుఁ బూర్వమం దుండునక్షరములు గురువులు గాకుండును.

క॥ తలరఁగ రేణుకప్రథన, ప్రతిహా ప్రసదాశ్వ కుంత పదసఖులను
క్షత్త్రుల—

విద్రిచి (ఆది. VII. 223); విస్ఫురన్ (ఆర. V. 224, ఆర. I. 162); ఆర. III. 312; స, క్షత్త్రము సుండుగా శశిప్రకాశ జయోన్నతమైన యష్టమిన్ (ఆది. V. 94); సం, శ్రితవ్రతులను విప్రసగులు సేసిరి (ఆది. V. 96); అవనిజములను నమ్మునిప్రవరు పృథూత్సంగితములుమువై వడిఁబడియెన్ (సభా. I. 142).

అక్షరస్వరూపము

1. నన్నయకు పూర్వకాలమందున్న లిపి నిలువుగను చతురస్రముగను ఉండెడిది. అది 11-వ శతాబ్దము నాఁటికి గుండ్రకత్తుగా మాఱుచు వచ్చెనది. 12-వ శతాబ్దమునాఁటి కదియు మఱింత పరిణామముఁ బొందినది. 11-వ శతాబ్దమున నన్నయరచించిన నందంపూఁడిశాసనపు రెండుశేకుల ప్రతిబింబము లిపిప్రకరణమునఁ జూపఁబడినది.

2. నన్నయ తన భారతమును తాటియాకులపై నెట్లు వ్రాసియుండునో 11-వ శతాబ్ద శాసనములందలి లిపిననుసరించి, నన్నయ భారతములోని మొదటి యయిదుపద్యములును ఇట్లు వ్రాయఁబడి యుండవలయునని యూహించి ఈ ప్రక్కపటమునఁ జూపియున్నాను.

III. సంధిప్రకరణము

ఉత్వసంధి

1. ఉత్తున కచ్చుపరంబగునపుడు సంధియగును. ఉకారము అచ్చుల యందెల్ల మిక్కిలి చులుకనైనది. గనుక, అది తనపై వచ్చు నచ్చునకు తా విచ్చుచుండును.

ఆది. I. 3. చంద్రికారాజిత సర్వలోకుఁడు + అపరాజిత = చంద్రికా రాజితసర్వలోకుఁడపరాజిత.

ఆది. I. 7. అగ్రహారంబులు + ఇచ్చుచు = అగ్రహారంబులిచ్చుచు.

ఆది. I. 8. భూషణంబు + ఐన = భూషణంబైన.

ఆది. I. 27. మునినికాయము + ఎల్లన్ = మునినికాయమెల్లన్.

ఆది. I. 30. దత్తావధానులరు + అయి = దత్తావధానులరయి.

ఆది. I. 47. మేలు + అనఁగాన్ = మేలనఁగాన్.

ఆది. I. 76. త్రావుదురు + అట్టి = త్రావుదురట్టి.

2. నా, నీ, తన శబ్దముల ద్వితీయావిభక్తియందలి ఉకారమునకును, షష్ఠీ, సప్తమీ విభక్తులలోని ఉకారమునకును సంధి వైకల్పికము.

నన్ను, నిన్ను, మమ్ము, మిమ్ము, తన్ను, తమ్ము, అనువానియందు ద్విత్వ లోపము కలిగిన యెడల సంధి కాదు.

ద్వితీయ:—ఆది. III. 143, నన్ను + ఉద్ధరించి = నన్నుద్ధరించి.

ఆది. V. 206, నన్నున్ + ఎఱుంగుదే = నన్నెఱుంగుదే.

ఆది. VII. 217, మమ్ము + ఎవ్వరు = మమ్మెవ్వరు.

ఆది. VII. 231, మమ్ము + ఎఱుఁగేదున్ = మమ్మెఱుంగేదున్.

ఆది. I. 132, నిన్ను + ఎట్లు = నిన్నెట్లు.

ఆది. I. 153, నిన్నున్ + ఇప్పుడ = నిన్ను నిప్పుడ.

ఆది. II. 144, మిమ్ము + ఇట్లు = మమ్మిట్లు.

ఆది. VII. 57, మిమ్మున్ + ఎఱుంగియు = మిమ్ము నెఱుంగియు.

ఆది. II. 156, తన్నున్ + అన్యులు = తన్ను నన్యులు.

ఆది. I. 42, తన్ను + ఎన్ననిన = తన్నెన్ననిన్.

షష్ఠి:—ఆది. I. 73, కథకునకు + ఇట్లు = కథకునకట్లు.

ఆది. I. 101, నీకున్ + అల్పకాలంబునన్ = నీకు నల్పకాలంబునన్.

సప్తమి:—ఆది. I. 140, అగ్నిహోత్రములందున్ + ఔపాసన = అగ్నిహోత్రములందు నౌపాసన.

ఆది. I. 143, శుచులయందు + ఎల్లన్ = శుచులయందెల్లన్.

శత్రర్థక చువర్ణము.

ఆది. I. 7, చేయుచున్ + ఇట్లు = చేయుచిట్లు.

ఆది. I. 71, వినుచున్ + ఉండు = వినుచునుండు.

ఆది. I. 136, ఆడుచున్ + ఉన్నవానిన్ = ఆడుచు నున్నవానిన్.

3. కర్మధారయంబులందు మువర్ణకమునకు పరంబగునపుడు టుగాగమం బగును.

ఆర. II. 90, కఱకుటెఱుకు = కఱకు + ఎఱుకు.

ఆర. I. 294, ఏపుటడవి = ఏపు + అడవి.

ఉల్పు + పల్లి = ఉల్పుటుంబల్లి. S. I. I)

వీనిలోని 'టు' అనునది యాగమవర్ణముకాక 'డు' వర్ణవికారము. కఱకుఁడు + ఎఱుక; ఏపుడు + అడవి; ఉల్పుడు + పల్లి.

4. కర్మధారయంబునందు పేర్వాది శబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమము రాదు. పేరు + ఉరము = పేరురము ('పేరుటురము' కాదు.)

5. ఉదంత తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగును. ఇచట సంధియం దాగమముగాఁ జేరు 'న్' అనునది తొలుత ద్రావిడమున విశేషణముతోఁ జేరియుండినదే.

ఆర. I. 127, పదియగు + అడుగు = పదియగునడుగు.

ఆది. VI. 157, నమ్ము + అట్లుగాన్ = నమ్మునట్లుగాన్.

ఆది. II. 12, త్రచ్చు + ఎడన్ = త్రచ్చునెడన్.

సభా. II. 60, నిండు + అంతెకున్ = నిండునంతెకున్.

విడ్చు + అట్టు = విడ్చునట్టు (S. I. I. IV, 1132)

నడచు + అట్టుగా = నడచునట్టుగా (S. I. I. IV, 1186, 1168)

6. షష్ఠీసమాసమం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగును.

ఆర. II. 127, పదియగునడుగు + అప్పుడు=పదియగునడుగు నప్పుడు.

S. I. I.. IV. 1323, మంత్రబోనము + అప్పటికి = మంత్రబోనము నప్పటికి.

S. I. I. 77, బోయు + అల్లుణ్డు = బోయునల్లుణ్డు.

7. (అ) ధాతువుల ఉపోత్తమ ఇత్వ, ఉత్వములకు లోపము వికల్పముగా నగును. ఆ ధాతువుల అన్ని క్రియారూపములయందును ఆ లోపము వికల్పముగా కాన్పించును. నన్నయభారతమునుండి ఉదాహరణములు.

అలుగు:—అలిగెన్, అల్గెన్, అలిగి, అల్గి, అలుగుదురు, అలిగించెదు, అల్గితిని, అలిగితిన్, అలిగించి, అలుగక, అలిగిన, అలిగెడునో, అల్గునో, అలుగుదురయ్యా, అలుగన్, అల్గన్, అలుగంగన్, అలిగినన్.

కలుగు:—కలుగువాఁడు, కలిగెన్, కల్గెన్, కలుగును, కలిగింపు(ము), కలుగుము, కలిగి, కల్గి, కలుగు, కలిగిన, కలుగవలయున్, కలుగునె, కల్గునే, కలుగునయ్యా, కలిగినన్, కలిగినను, కలుగన్, కలుగఁగన్, కలుగంగన్, కల్గినన్, కల్గక్, కల్గఁగన్, కలిగెనేని, కలిగి రేనిన్.

కుడుచు:—S. I. I. IV. 1248, కుడ్వంగల.

చెడుచు:—S. I. I. IV. 675, చెడ్చిరేనిన్.

తనుపు:—తనిపె, తనుపున్, తనుపుము, తన్పుదున్, తనుపుచున్, తన్పుచున్, తనిపినన్.

తెలుపు:—తెల్పెన్, తెలుపును, తెల్పున్, తెలుపుచున్, తెలుపంగన్, తొడుగు, తొడ్గు. (ఆది. I. 114).

నిలుచు:—నిలిచెన్, నిల్చిరి, నిలిచిరి, నిలిచినవి, నిలుచున్, నిలిచి, నిల్చి, నిలుచు, నిలిచిన, నిలుచుచున్ ,నిలువన్, నిల్వన్, నిలిచినన్, నిల్చినన్, నిలుచుటయు, నిలువుము, నిల్వుము.

నిలుపు:—నిలిపెన్, నిల్పెన్, నిలిపిరి, నిల్పున్, నిలుపుము, నిలుపుము, నిల్పితిన్, నిలిపి, నిల్పి, నిలిపికొని, నిల్పరె, నిలుపఁగాన్, నిల్పఁగన్, నిల్పునది, నిలుపుటయు, నిలుపుటయ, నిలుపుటఁజేసి.

పలుకు:—పలికెన్, పల్కెన్, పలుకకుండెన్, పలుకకుండిరి, పలుకరయిరి, పలుకరైరి, పలికిరి, పల్కిరి, పలుకున్, పలుకునో, పలుకుదు, పల్కు, పలికెదు, పలుకవు, పలుకుదు (వు), పల్కుదే, పల్కెదు, పలికితిన్, పల్కితిన్, పలికితిమి, పలుకుదున్, పలికెడువారము, పలుకక, పలుకఁబడియు;

పల్కి, పలికిన, పలుకు, పలికెదు, పలుకుచున్న, పల్కిన, పల్కెదు, పలుకునో, పల్కుదే, పలుకన్, పలుకువడఁగన్, పలుకఁగన్, పలుకంగన్, పలుకంగాన్, పలుకునాఁడు, పల్కన్, పల్కఁగన్, పల్కఁగాన్, పలుకుచున్నచోన్, పల్కను.

పనుచు:—పంచెన్, పంచెను, పంచెనో, పంచిరి, పన్పుఁడు, పనుపుండు, పనుపుఁడు, పనుపుము, పంపుము, పంచితిన్, పంచెదన్, పంచి, పంచియున్, పంచినన్, పంచితయ్యా, పంచితిరో, పంపఁగన్, పంపంగన్.

పెనుచు:—పెనిచెన్, పెనిచెను, పెంచిరి, పెంచితి(వి), పెన్పు(ము), పెనిచితిమి, పెంచి; పెంచుచున్, పెంపన్, పెనుచుటంజేసి.

చలుపు:—చలుపుచున్నయవి, చలుపుచుండెన్, చలిపిరి, చలుపున్, చలుపుదయ్యా, చలుపును, చలిపితిమి, చలుపుదున్, చలుపుదము, చలుపక, చలిపి, చలిపిన, చలిపెదు, చల్పుచున్, చలుపవలయున్, చలుపన్, చల్పన్, చలుపుటయును, చల్పంగన్.

పిలుచు:—పిల్చెన్, పిలిచి, పిల్చి, పిలువంబడి, పిలువఁగఁబడి, పిలువఁగఁబడక, పిలుచుచున్, పిల్చుచున్, పిల్వన్, పిలువన్.

విడుచు:—విడ్చెన్, విడిచిరి, విడుచున్, విడుచునో, విడుతురు, విడువఁజాలరు, విడుఁడు, విడుపుము, విడ్పును, విడువు, విడిచితిన్, విడువఁబడితిని, విడిచితిను, విడిచెదన్, విడుతున్, [illegible] (I do not), విడువఁబడియెడను, విడుతుము, విడిచి, విడిచియున్, విడిచిపుచ్చి, విడువక, విడువని, విడువఁబడె, విడిచిన, విడుచు, విడువఁగఁబడిన, విడువవలయు, విడుతునే, విడిచినన్, విడువన్, విడువఁగన్, విడువనినాఁడు, విడువఁబడినన్, విడుచుట, S.I.I. IV. 1325, విడ్చిన, S.I.I. IV. 1132, విడ్చునట్లుగా, S.I.I. IV. 1255, విడ్చి.

(ఆ) ఈ క్రింది ధాతువులు తొలుత ఉపోత్తమోత్వము గలవి కావు. నన్నయ భారతములో ఉపోత్తమోత్వముగ నివి కానరావు. అదల్చు, అమర్చు, ఆర్చు, ఈడ్చు, ఊర్చు, ఎదుర్చు, ఏర్చు, పర్చు, ఒనర్చు, ఓర్చు, కదల్చు, కాల్చు, కూర్చు, చేర్చు, తలిర్చు, తాల్చు, తీర్చు, నీల్గు; నేర్చు, పేర్చు, వార్చు, విదుర్చు, వేల్చు. ఈ ధాతువులనుండి తరువాతి కాలమున 'అదలుచు, అమరుచు' మొదలయిన రూపము లేర్పడినవి.

(ఇ) ఉకారాంత ధాతువులకు ణిజర్థక 'చు' వర్ణము చేర్పఁగా నేర్పడిన ధాతువుల ఉపోత్తమోత్వమునకు వికల్పముగా లోపముకలుగును.

విను, ణిజర్థకము, విన్చు, వినిచెన్, విన్చెన్.

(ఈ) కీఱ్ + పఱుచు=కీఱ్పఱుచు; తోఱ్ + తెచ్చు=తోఱ్తెచ్చు; చేఱ్ + పడు=చేఱ్పడు; వీఱ్ + పడు=వీఱ్వడు-మొదలగునవి రాను రాను కీడ్పఱుచు, తోడ్తెచ్చు, చేడ్పడు, వీడ్వడు నను రూపములను బొంది, అట్టివానిలో కొన్ని రాను రాను కీడుపఱుచు, తోడితెచ్చు, అని శిథిలత్వమును పొందినవి. ఇట్లే వెల్ + పడు=వెల్వడు; కోల్ + పడు=కోల్పడు; ఏఱ్ + పడు=ఏఱ్పడు; చీఱ్ + పులి=చీఱ్పులి (S. I. I. IV. 675) అనువానిలోఁ గొన్నియు తరువాతికాలమున శిథిలత్వమును పొందినవి. ఇట్లే తనర్చు, ఒనర్చు, తలిర్చు, మొదలగునవి.

(ఉ) కొన్ని ధాతువులలో ఉపోత్తమ అకారము ఉకారముగా మాఱి ఆ ఉత్వము లోపించినది.

తెఱచు:—ఆది. VII. 273, 274, తెర్చి.

తొలుచు:—సభా. II, 176, తొల్చి, తొలిచి.

నడచు, S I. I. V. 1437, నడ్వన్.

(ఊ) ఈ ఉపోత్తమ ఉకారలోపము ధాతువులందే కాక యితర పదముల యందును కలిగినది.

అపుడు [అప్డు] (ఆది. IV. 168); అఱుతన్, [అఱ్తన్] (S. I. I. IV. 989); [అలుకన్] అల్కన్, (ఆది II. 22); [అట్టులు] అట్లు (ఆది. I. 66, మొ).; [ఇట్టులు] ఇట్లు (ఆది. I 7, 67, మొ.); ఇందులన్ (ఆది II. 194), ఇండ్లు (ఆర. II. 150); [ఎట్టులు] ఎట్లు (ఆది I. 96. 136, మొ); [ఏండులు] ఏండ్లు, (ఆది. II. 4); [కొడుకు] కొడ్కు (S. I. I. IV. 688, 1113, 1317, S.II . V. 1048); [కొలువు] కొల్వు (S. I. I. V. 66); [గుడులు] గుడ్లు, (S. I. I. IV 749); [చనుప] చన్ప, (ఆర. II. 110); [చులుకన్] చుల్కన్, (సభా. I. 201); చెలువు, చెల్వు, (S. I. I. IV. 945); (పండులు) పండ్లు, (ఆర. I. 94); [పలుకు] పల్కు, (ఆది. I. 100 మొ.); [పొలుపు] పొల్పు, (ఆర. IV. 141), (కోటులు) కోట్లు, (ఆది I. 16, సభా I. 244, ఆర. II 245, 263, 267, 281, ఆర. IV. 55); (దృష్టులు) దృష్ట్లు ఆది. III. 159, ఆది. VIII. 106).

(ఋ) తూర్పు, తనర్పు, నేర్పు, తాల్మి, పేర్మి - మొదలయినవి తొల్లింటి రూపములు నన్నయ భారతములోనివి యిట్లే కానవచ్చును. ఇవి తరువాతి కాలమున శిథిలతఁబొంది తూరుపు, తనరుపు, నేరుపు, తాలిమి పేరిమి అను రూపములఁ బొందినవి.

(ఋ) ప్రథమపురుష బహువచన క్రియలయందలి 'తురు' 'త్రు' గావచ్చును.

అనుభవింతురు,-అనుభవింత్రు.

(ౠ) ఉపోత్తమముగానుండు ఉత్వమునకే కాక యితరాచ్చులకును అందందు లోపము కనిపించుచున్నది.

ఉనికి, ఉన్కి (ఆది. IV. 171; ఆది. VI. 267; ఆది. VIII. 36).

(ఌ) శత్రర్థక చు- వర్ణము పరమగునపుడు నుకారాంత ధాతువుల నుకారము మీఁది ఉత్వమునకు లోపము బహుళముగా నగును.

(అనుచుఁ) అన్చుఁ; (కొనుచుఁ) కొన్చుఁ; (తినుచును) తిన్చును; (వినుచుఁ) విన్చుఁ. ఈ నకారమునకు బదులుగా పూర్ణబిందువును వచ్చును; అంచుఁ, కొంచుఁ, తించుఁ, వించుఁ. బహుళగ్రహణమువలన 'చనుచుఁ' అనుదానికి రాలేదు.

(9) (అ) పడు, చేయు అనుధాతువులు పరములైనప్పుడు ప్రథమావిభక్తి మువర్ణముమీఁది ఉత్వమునకు లోపము వచ్చును. మిగిలిన మకారమునకు పూర్ణబిందువు బహుళముగా నగును.

భయము + పడి = భయంపడి; భయము + పడక = భయంపడక, ఇట్లే భయంపడియెదు, భయంపడఁ. భయపడకుండఁ, భయంపడుదుగు. విజయంచేయుమ; విజయంచేయుదు. (S. I. I., IV. 1102); విజయంచ్చేసి, శ్రమంపడి. కొన్నియెడల పూర్ణబిందువునకు లోపమును కలుగును. (ఆర. III. 30; ఆది. VII. 156; ఆర. I. 2; ఆర. IV. 9); ఉత్తరము + మించి = ఉత్తరమించి (ఆర. IV. 3; విజయాదిత్యుని శాసనములు); దక్షిణమించి; సంతసపట్టి (ఆది. II. 21); ఇల్లడయిడి (ఆది. V. 248; సభా. I. 162); ఇట్లే సంతసపడక, ఇల్లడపడఁగఁ మొదలగునవి.

విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనము I.-నారనపరంగపుల చేననుండి ఉత్తరమించిపోయిన కోరుమిల్లి పొలగరున సీమా. కోరుమిల్లి పొలములో నుత్తరమించిపోయిన అడ్డపుంద్రోవ దక్షిణముతలయ సీమా

విజయాదిత్యునిర్యాలిశాసనము II-ముయ్యలికుట్రునుండి దక్షిణమించి పాఱిన చోడిపల్లియ సీమా. వ్రంతయు దక్షిణమించివచ్చి పొలగరునుఁ.

(ఆ) ప్రథమావిభక్తియందున్న వుకారాంతశబ్దముల 'వు' కారమునకు పడ్వాదులు పరము లయినప్పుడును వాని 'వు' కారమునకు లోపము గలుగును,

పశువరిచి (అర. III. 215) అచ్చెరువడి (అర. II. 97).

(10) తను, అను, మను, చను, ఇలు, మీను, మొదలయిన శబ్దముల తుది ఉకారమున కొకప్పుడు లోపము కలుగును.

తన్వినుచున్నవారల (ఆది. III. 9); తన్ బంచినయూతుఁణంబ చేయుచు (ఆది. III. 109), జనములుతన్ బొగడఁగ (ఆది. IV. 29); విలసత్కాలఘన వల్లి య న్నిష్టసఖన్ (ఆది. III. 140); పలుకులన్ కడువాడి బాణతతుల (ఆది. III. 206); అపత్యశోకమ న్వననిధిలోన (ఆది. IV. 37); శృంగియ న్వాడు (ఆది. II. 180). ఘృతాచియన్ సదమలాంగి (ఆది. V. 195); దుర్వాసుఁడన్ సిద్ధమునియు వచ్చె (ఆది. V. 17); వారణావతమన్ పురంబున (ఆది. VI. 138); సంవరణుఁ డన్వాఁడు (ఆది. VII. 86); రిపులన్ కడిఁది విషా హులు (ఆది. VII. 192); గిరివ్రజమన్ పురంబు (సభా. I. 172); అన్ చాపరత్నము (ఆది. VIII. 253); తనువు మీన్పొలవల్చు (ఆది. III. 39); తమ్మున్ నుత్తముల్ పొగడఁగ మన్ మహామతులు (ఆది. II. 149); ప్రన్ ప్రానిపాటు (ఆది. VII. 176); విప్రసతికి నూఱువేఁడఁజన్ వరములు (సభా. II. 263); లక్కయిల్ గావించి (ఆది. III. 14); వంటయిల్ కుం దెలుసొచ్చె (ఆది. VI. 186).

అ త్వ సం ధి

(I) అత్తునకు సంధి బహుళము.

(అ) మేన + అత్త = మేనయత్త (మేనత్త కాదు.) ఆది. V. 17. మేనయత్త; సభా. II. 55, మేనయత్త; ఆది. VII. 215, మేనయత్త కొడుకున్.

(ఆ) విప్రుల + అందు = విప్రులయందు (ఆది. I. 100); ఉర్వీశుల + ఒద్ద = ఉర్వీశులొద్ద (ఆది. VII. 221); రాజుల + ఒద్ద = రాజులొద్ద (ఆది. VIII. 65, ఆది. VI. 120); అరిగిన + ఎడక = అరిగనెడక (ఆది. VI. 142); చొచ్చిన + అచ్చోన = చొచ్చి నచ్చోన (S. I. I. IV. 737); అయిన + ఎడలు = అయినెడలు (అర. III. 312); ఐన + ఎడ = ఐనెడ (అర. IV. 114); ఐన + ఎడల = ఐనయెడల (అర. II. 74); అంత + అవమానము = అంతవమానము (సభా. II. 203); ఎంత + ఎఱుక = ఎంతయెఱుక (అర. I. 32); ముందఱ + ఉన్న = ముందఱున్న (ఆది. VI. 153); తమ + అయ్యకు = తమయ్యకు (S. I. I. IV. 1325); తమ + అమ్మ = తమయమ్మ (S. I. I. IV. 1228; S. I. I. V. 75); తమమ్మ (S. I. I. V. 1148);

(ఇ) కల + అయ్యోనిమిది = కలయయ్యోనిమిది (ఆది. I. 47).

(8) స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధ నావధారణ చిహ్నాంతములకు సంధిలేదు.

స్త్రీవాచకము:—చెలువ + ఇట్టులు = చెలువయిట్టులు (ఆర. II. 165); తత్సమ:—భద్ర + అను = భద్రయను (ఆది. V. 84).

సంబోధనాంతము:—భూజనవంద్య + ఏను = భూజనవంద్యయేను (ఆది. I. 121).

అవధారణము:—చోటిక + అరుగుదము = చోటికయరుగుదము (ఆర. I. 5).

(9) వృత్తియందు శబ్దముమీఁది అది, అవి, శబ్దముల అకారమునకు లోపము బహుళముగా నగును.

(అ) నా, మా, నీ, మీ, తన, అను షష్ఠీవిభక్తిరూపములపై 'అది' అవి, చేరినప్పుడు యడాగమమే వచ్చునుగాని అది, అవి, అనువానిలోని అకారమునకు లోపమురాదు. నాయది, మాయది, నీయది, మీయది, తనయది, తమయది, నాయవి, మాయవి, నీయవి, మీయవి, తనయవి, తమయవి.

పై సర్వనామముల షష్ఠీవిభక్తియందు 'అదు,' అను ఆగమము వచ్చును. అప్పుడు దాని ఆదిమ అకారమునకు లోపము కలుగును: నాదు, నాదగు, నాదయిన; నీదు, నీదగు, నీదయిన; మీదగు, మీదయిన, తనదు, తనదగు, తనదైన.

(ఆ) వాని, వారి, వీరి, దాని, అనువానిపై, 'అది,' చేరినప్పుడు దాని తొలి అకారమునకు లోపముకలుగును: వానిదైన, వారిదయిన, వీరిది, దానిదైన; అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి అనువానిమీఁదను నామముల షష్ఠియందలి అకారము మీఁదను అది, అవి అనువాని తొలి అకారము వైకల్పికముగా లోపించును:- అట్టిది, ఇట్టిది (ఆది. II. 217), ఎట్టిది (ఆది. I. 26) మీవంశమున నరదేవోత్తములదైవ (సభా. I. 25)

(ఇ) తోడ అనువిభక్తిప్రత్యయముపై ఇ అనువర్ణకము చేరఁగానయిన 'తోడి' మీఁద 'అది' చేరినప్పుడు, దాని తొలి అకారమునకు లోపముకలుగును:— మాతోడిదేమి (ఆర. II. 211); దానితోడిదేమి (ఆది. III. 147).

(ఈ) వర్తమానక్రియలయందు ఉన్నానుబంధముపై వచ్చు 'అది 'అవి' శబ్దముల తొలి అకారమునకు లోపము రాదు. అచట యడాగమము వచ్చును:— ఉన్నయది, ఉన్నయవి, ఎఱుఁగనియది, ఏడ్చుచున్నయది, అగుచున్నయవి, ఏర్చుచున్నయది, ఒప్పుచున్నయది, కలయది, కలయవి మొద.

ఉన్నది అను రూపము ఉండునది అను విధ్యర్థమందు ప్రయోగింపఁబడి నది. ఉండకున్నది (ఆది. III. 205) ఉన్నది (ఆది. VI. 267).

(౮) 'పెద్ద' మొదలగు అకారాంత విశేషణములపై 'అది' 'అవి', పరమైనప్పుడు వాని తొలి అకారమునకు లోపము రాదు:— ఉదా:- పెద్దయది (ఆది. IV. 210).

(౯) భూతార్థక క్రియాజన్య విశేణములపై అది, అవి పరమైనప్పుడు వాని తొలి అకారమునకు లోపము వైకల్పిమముగా నగును. ఉదా:—లోపము రానందుకు-అయినయవి, ఎఱుంగనియది, తగిలినయది, పోయినయది.

లోపము వచ్చినందుకు:— అయినది, అయినవి, చూచినది, తగిలినది.

(10) సమాసమందు తోడ, వలన ల అత్వమున కిత్వ మగును.

రాజులతోడి యుద్ధంబు (ఆది. I. 60); నీతోడి సఖ్యంబు (ఆది. VII. 50) ఇంద్రనందనుతోడి యిష్ట వినోదంబులు (ఆది. VII. 223); పిడుగుల తోడి వృష్టి (సభా. II. 70) గాడ్పుతోడి వాన (అర. III. 298), దణ్డుతోడి దివియ (SI.I. IV, 1209, 1210) తక్షకువలని భయంబు (ఆది. II. 176); తమవలని నెయ్యంబు (ఆది. VI. 147) పితృగణంబువలని ఋణంబు (ఆది. VI. 248); జనులవలని తాడనంబులు (ఆది.VII. 101); మావలని మోహంబు (ఆది. VIII. 310); పగఱవలనివారలు (సభా. I. 40); సుతులవలని నెయ్యంబు (అర. I. 81) నావలని భయంబు (అర. II. 18) శత్రు నివహంబువలని భయంబు (అర. II. 127) కపోతంబువలని యాగ్రహంబు (అర. III. 233).

ఇత్వసంధి.

I. (అ) క్త్వార్థంబయిన ఇత్తునకు సంధిలేదు.

ఆది. I. 31 అని+అధ్యాత్మవిధులు=యనియధ్యాత్మవిదులు.

S. I. I. V. 62 ప్రసాదించి+ఇచ్చిరి=ప్రసాదించి యిచ్చిరి.

సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెఁ బరంబయిన స్వరంబునకు యడాగ మంబగు.

(ఆ) 'అయి' అను క్త్వార్థక రూపమున్మీఁద సముచ్చయ 'ఉ' కారము వచ్చినప్పుడు, ఇత్వ లోపమును యకారమునకు ద్విత్వమును వైకల్పికముగ వచ్చును:—ఉదా:—ఆది VII. 35, అయ్యు; ఆది. VIII. 25, ఎన్నడయ్యు; ఆది. VIII. 261, చక్రధరుండయ్యు జలరుహనాభుండు గాండీవ ధరుఁడయ్యు; పాండవుండు.

2. ఏమ్యాదులయందు 'కి' షష్ఠి లేదు. ఏమ్యాదుల 'ఇత్తు' నకు సంధి లేదు.

అది:— స్త్రీనపుంసక బోధకముగా 310 సార్లు వచ్చినది. అందు 131 సార్లు మాత్రమే దానితరువాత అచ్చు వచ్చినది. 128 చోట్ల యడాగమము వచ్చినది. ఆది. II. 39 'అదెట్లనిన' అర. III. 132 ఉన్నదని, అని రెండుచోట్ల వచనములయందు అచ్చుప్రతులలో సంధి కనఁబడుచున్నను వ్రాఁత ప్రతులలో సంధిలేకుండఁగనే 'అది యెట్లనిన' 'ఉన్నది యని' అని కనఁబడుచున్నది. ఆది. IV. 259 'అదేల' అని ఆటవెలఁది పద్యములో అచ్చు ప్రతిలో కనఁబడుచున్నను కొన్ని వ్రాఁతప్రతులలో 'శపుఁడౌట యేల-సంభవించె' అనుపాఠము కాన్పించుచున్నది.

అవి:— ఇది 44 సార్లు వచ్చినది. అందు 13 సార్లు దానితరువాత అచ్చు వచ్చినది. అన్నిచోట్లను యడాగమమే వచ్చినది.

అయ్యది:— ఇది 2 సార్లు వచ్చినది. ఒకమాఱు దాని కచ్చు పరముగా నున్నది. సంధిలేదు.

ఇది:— మొత్తము 263 సార్లు. అచ్చుపరముగా 73 సార్లు. సంధిలేదు.

ఇయ్యది:— 1 సారి. అచ్చుపరమైనది. సంధిలేదు.

ఇవి:— మొత్తము 22 సార్లు. అచ్చుపరముగా 10 సార్లు. సంధిలేదు.

ఇది, ఇవ్వి, ఇయ్యవి, ఎయ్యవి, ఎయవి, వీనికి ప్రయోగములు లేవు.

ఏది:— 2 సార్లు. దీనితరువాత అచ్చురాలేదు.

ఎద్ది:— 37 సార్లు. అచ్చుపరముగా 24 సార్లు. సంధిలేదు.

ఎయ్యది:— 10 సార్లు. అచ్చుపరముగా 2 సార్లు. సంధిలేదు.

ఏయది:— 2 సార్లును అచ్చుపరముగానున్నను సంధిలేదు.

ఎవ్వి:— మొత్తము 2 సార్లును అచ్చుపరముగానున్నను సంధిలేదు.

ఏమి:— మొత్తము 145 సార్లు, అచ్చుపరముగా 28 సార్లు. వీనిలో

ఆది. V. 29, 'ఏమనాడు'అని అచ్చుపాఠము.ఏమినాడు అనునది వ్రాఁత ప్రతులపాఠము.

అర. I. 238, 'ఏమని తలఁచునొకో బుద్ధి నిష్ఠులుఁ దానుఁ' అచ్చు పాఠము.

'ఏమిదలఁచునొక్కొ బుద్ధి నిష్ఠులు దానుఁ' వ్రాఁతపాఠము.

ఆర. III. 305, 'ఏమని' ఇది వచనములోనిది. కొన్ని వ్రాఁతప్రతులలో 'ఏమియని' అనియే ఉన్నది.

మఱి:— 133 సార్లు. అచ్చుపరముగా 38 సార్లు. సంధిలేదు.

3. ప్రథమోత్తమపురుష క్రియలయం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికము. మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధినిత్యము.

ఉత్తమపురుషము:—

ఆది. VIII. 91, ఐతిమి + ఇందఱమున్ = ఐతిమి యిందఱమున్. ఆది. VI. 239, ఉండితిమి + ఒరులెఱుంగకుండ = ఉండితిమి యొరు లెఱుంగకుండ.

ఆర. II. 67. అపహరించితిమి + అని = అపహరించితిమని.

ప్రథమపురుషము:—

ఆది. VI. 264, క్రమమువడసి యొక్క సమయంబుసేసిరి. యొనర దాని తెఱఁగు వినుము తల్లి.

ఆర. II. 102, అందు గొంద ఱధిక హాస్యంబు సేసిరి. యడవి నేమిసేసెదనిరి కొంద,ఱు—

ఆర. II. 54, నిలిచిరంత.

[illegible]పురుష[illegible]

ఆది. II. 198, (నీవు) తాల్చితి + అభిషిక్తుండవై = తాల్చితభిషిక్తుండవై.

ఆది. II. 199 (నీవు) మంచితి + అనేక యాగముల్ = మంచితనేక యాగముల్.

ఆది. IV. 230 [నీవు] వచ్చితి + ఇందులకు = వచ్చితిందులకు.

4. 'ఏని' శబ్దమున కచ్చుపరమగునపుడు ఇత్వమునకు లోపము వికల్పముగా నగును: లోపము కలిగినందు కుదాహరణములు:—

ఆది. V. 149 తరువ్రాజ ... ... నీవు దిరముగా నిష్టంబు దీర్చితేనిందు ధృతిఁ బతియిష్టంబుఁ దీర్పనకాన.

సభా. I. 57. వ. ఎందే నిట్టిసభం జూచి యెఱుంగుదురే ?

సభా. II. 114. ఉ ... ... అత్యధికులైన సపత్నులపేర్మిఁ జూచియేఁ జూవె సహింపనోపక కృశుండ వివర్ణుండనైతి నెంతయున్.

సభా. II. 215 వ. నీ వేకవస్త్రవై తేనేమి విగతవస్త్రవై తేనేమి

సభా. II. 244. సీ. గీ. ధన్యులార యేను దాసినే దాసినే నెఱుఁగ జెప్పి పనుపుఁడు ...

అర. II. 263, వ. ఎందేనుండి యాత్రాపరులై కురుక్షేత్రంబునకుం బోదు రట్టి నైమిశకుంజం బాడి.

అర. II. 267, వ. కుమారు సేనాపతింగా నెందే నభిషేకించి రట్టి తైజసంబను తీర్థంబును.

అర. III. తే. గీ. నీవు దీని నొక్కరుఁడవు నిర్వహింప, నోపవే నొక్క రుండ నయ్యును గడంగి నడపనోపుదు, ...

లోపము కలుగనందుకు—

ఆది. II. 154, నాకు నీ వెన్నండేని నవమానంబుఁదలంచితి నాఁ నిన్నుం బాసి పోవుదు.

సభా. I. 4. ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయినదాని నిర్మింప ... ..

ఆది. III. 181, ఎందేని నుండియొక్క మహాముని ... ... వచ్చి.

ఆది. VII. 18. ఎయ్యేని నొక్కవేల్పు నారాధించి.

'ఏని' శబ్దము ద్రుతాంతమా కాదా?

ఆది. III. 181, ఎందేనినుండి.

ఆది. IV. 127, ఎయ్యేనియు నొక్క స్త్రీ యందు.

5. కొన్ని ఇకారాంతములగు తెనుఁగు శబ్దములమీఁద నచ్చు మగు నప్పుడు సంధి వైకల్పికముగా నగును.

ఓటమి + ఉను = (ఆది. I. 159)

ఓటమి + ఎడఁద = ఓడమెడఁద (అర. III. 63).

ఋకారసంధి

1. ఋకారము శబ్దమునకు పరమై యున్నప్పుడు సంధి కలుగదు.

ఋషుల ఋణంబుల; వేలుచున్న ఋషులన్ (ఆది. II. 137).

ద్రుతము

1. ద్రుతముమీఁది పరుషములకు సరళము లగును. అట్టిచోట ద్ర మునకు స్వత్వమైనను, బిందువైనను కలుగును; లేదా సంశ్లేషమైనను కలుగ

శరణన్నన్ + కాచుచు = శరణన్నఁ గాచుచు (ఆది. I. 7).

దవ్వగన్ + చూపి = దవ్వగఁ జూపి (ఆది. I. 5).

విభూతిఁ + తనరఁజేయుచు = విభూతిఁ దనరఁజేయుచు (ఆది. I. 7.)
ప్రీతిఁ + పెంచుచు = ప్రీతిఁ బెంచుచు (ఆది. I. 7.)
సంపదలును + కావించు = సంపదలును గావించు (ఆది. I. 33.)
వినఁ + పొలుచు = వినంబొలుచు (ఆది. I. 45.)

2. కెమ్, చెమ్, కఁ, మొదలగు నకార మకార పొల్లు లంతమందు గల శబ్దములపై పరుషములు వచ్చినప్పుడు ద్రుతముమీఁదవలె సరళాదేశము వచ్చును (కెమ్, చెమ్, అనునవి శోణార్థకములు); కెందమ్మిరేకులవలనఁ (ఆది. IV. 76.)

3. ద్రుత ప్రకృతికములకంటె సరళస్థిరవర్ణములు పరములైనపుడు వాని ద్రుతమునకు వైకల్పికముగా లోపముగాని, స్వత్వముగాని, దానిమీఁది ఉత్వమునకు లోపముగాని కలుగును:—

లోపము:—తత్త్వవిత్త్వమునఁ + దానగుణాభిరతిఁ = తత్త్వవిత్త్వమున దానగుణాభిరతిఁ (ఆది. I. 6.)

స్వత్వము:—ఎన్నను + సర్వవేద = ఎన్నను సర్వవేద (ఆది. I. 19.)

ద్రుతముమీఁది ఉత్వలోపము:—దానగుణాభిరతిఁ + సమస్త=దానగుణాభిరతిఁ సమస్త (ఆది. I. 6.)

4. అచ్చు పరమైనప్పుడు ద్రుతమునకు లోపము కలుగదు. కొన్నిచోట్ల సంశ్లేషము కలుగును. ఈ సంశ్లేషము కొన్ని 'ను'కారాంతధాతువులపైఁ గూడ కలుగును.

ఆది. VII. 141, ఎన్నడుఁ + ఏని = ఎన్నడున్నేని; S. I. I. IV. 672, సంఘమున్ + అరుదుగ = సంఘమున్నరుదుగ; ఆర. I. 321; కేతనంబులున్ + అతుల = కేతనంబులున్నతుల.

ఆర. I. 321. ధైర్యశక్తికిన్ + అరుదుగ = ధైర్యశక్తికి న్నరుదుగ.

(ఈ పాఠమును ముద్రాపకులు 'ధైర్యశక్తి కప్డరుదుగ' అని దిద్దినారు. తాళపత్రప్రతులయందు దెచ్చటను ఈ పాఠము కాన్పించదు. పూర్వలాక్షణికులు కొందఱు 'శక్తికిన్నరుదుగ' అను పాఠము నుదాహరించి యున్నారు.)

అను + అసుర = అన్నసుర (ఆది. II. 3); అను + ఇష్టసఖ = అన్నిష్టసఖ (ఆది. III. 140.)

అను + ఏటితరంగలన్ = అన్నేటితరంగలన్ (ఆది. VIII. 79.)

ఈ యుదాహరణములలో అను ధాతువులలోని 'ను'కారమున కుత్వలోపమును నకారమునకు ద్విత్వమును కలిగినది.

6. సమాసములందు ద్రుతమునకు లోపము కలుగును.

వింటన్ + నేర్పు = విల్లునేర్పు (ఆది. V. 206.)

7. ద్రుతముమీఁద 'మ'కారము పరమగునపుడు ద్రుతమునకు వైకల్పికముగా మకారమగును.

ఆది. V. 142. కమ్మని లతాంతములకు మ్మొనసి

ఆర. III. 143, చేసెమ్మహానదులున్

8. కొన్నియెడల ఉత్తమపురుష క్రియలమీఁది ద్రుతమునకు లోపము వచ్చును.

ఆర. IV. 121 దుఃఖితుఁడన్ + ఐతిన్ = దుఃఖితుఁడైతిన్.

9. ద్రుతాంతములుకాని కొన్ని క్రియాపదములమీఁదను ఒక్కొకచో ద్రుతము కానవచ్చుచున్నది.

ఆది. VII. 2246, అయ్యెదము + అని = అయ్యెదమునని.

10. కొన్నియెడల ద్రుతముమీఁద నకారము కనఁబడును. అదియునుంగాక (ఆది. I. 13.)

ఉద్యానవనంబునుంబోలె; నాటకప్రయోగంబునుంబోలె(ఆది.II.27.)

11. ఇఁకాదులకుతప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు.

ఇంక + ఏల = ఇంకేల (ఆది. II. 21.)

12. వాక్యావసానమునందు ద్రుతము వైకల్పికముగా లోపించును.

గసడదవాదేశము

ఈక్రిఁది సందర్భములందు క, చ, ట, త, ప, లకు వరుసగా గ, స, డ, ద, వలు ఆదేశము లగును.

(i) నేను, తాను, శబ్దములుతప్ప తక్కిన ప్రథమావిభక్తియందున్న తెనుఁగు మీఁది తెనుఁగు శబ్దములకేకాక తెనుఁగుమీఁద సంస్కృతము వచ్చినను, సంస్కృతముమీఁద తెనుఁగువచ్చినను, సంస్కృతముమీఁద సంస్కృతము వచ్చినను గూడ ఈ గ, స, డ, ద, వ, ఆదేశము వచ్చును.

(అ) తెనుఁగుమీఁద తెనుఁగు:

ఉప్పు + పొలము = ఉప్పువొలము (S. I. I. IV. 1175)

ఎడ + పొలము = ఎడవొలము (S. I. I. IV. 662)

వెణ్డి + కట్టిన = వెణ్డిగట్టిన (S. I. I. IV. 1802)

తమ్ముణ్డు + పోలణ్డు = తమ్ముణ్డువోలణ్డు (S. I. I. IV. 1061).

డాకరేమి + పాల్కొలను=డాకరేమివాల్కొలను (S. I. I. IV. 749);
అసము + పెరుగన్ = అసముపెరుగన్ (S. I. I. IV. 1007);
కడువలు + పెట్టు = కడువలువెట్టు (S. I. I. IV. 1248);
బెరసినవారు + పూంటంగాన్ = బెరసినవారు వూంటంగాన్ (S. I. I. IV. 1302)
మాడలు + పెట్టె = మాడలువెట్టె (S. I. I. V. 1105);
తూములు + పదిన్ని = తూములువదిన్ని (S. I. I. V. 1052)
(ఆ) తెనుఁగుమీఁద సంస్కృతము:
మండండు ప్రియంబునన్ (S. I. I. IV. 672);
తమ్ముండు+ప్రతాపమున=తమ్ముండు వ్రతాపమున (కొణిదెనశాసనము)
ఆరియ + పట్టనమున = ఆరియవట్టనమున (S. I. I. IV. 1364)
వెన్నమ + ప్రకాశముగాన్ = వెన్నమవ్రకాశముగాన్ (S. I. I. IV. 666);
అందు + ప్రసిద్ధిగన్ = (S I. I. IV. 672);
రట్టడికము వ్రతిగ్రహించి (S. I. I. IV. 1186);
(ఇ) సంస్కృతమీఁద తెనుఁగు:
అమృతాంశుండు వయఃపయోధి (S. I. I. IV. 677)
శ్రీలోలుండు + పడాలుకాటనికి = శ్రీలోలుండు వడాలుకాటనికి (S. I. I. IV. 666);
కాంత్త + తాన్ = కాంత్తచా [నరుదగుచుండ] (S. I. I. IV.)
జగజ్జిగీషుండు + పేమ్మిర్ణాని = జగజ్జిగీషుండు వేమ్మిర్ణాని (S. I. I. IV. 675)
మహీపాలుణ్డు + పుట్టెక్ = మహీపాలుణ్డు వుట్టెక్ (S. I. I. IV. 677)
వీరవ్రతుండు + పడిహారి = వీరవ్రతుండు వడిహారి (S. I. I IV. 915)
మందగమన + తొల్లి = మందగమనదొల్లి (S. I. I. IV. 1007)
గురువు + తల్లియ = గురువుదల్లియ (ఆది. VII. 252)
(ఈ) సంస్కృతముమీఁద సంస్కృతము:
చంద్రుణ్డు గులనిస్తారకుణ్డు (S. I. I. IV. 677); విస్తరణపట్టము (S. I. I. IV. 675);
ముల్లోకవిభుండు + చక్రి = ముల్లోక విభుండు సక్రి.

అమ్రితాంశుండు + పయఃపయోధి = అమ్రితాంశుండు వయఃపయోధి (S. I. I. IV. 677)

పవిత్ర చరిత్రుణ్డు + పాత్రుణ్డు = పవిత్రచరిత్రుణు వాత్రుణ్డు (S. I. I. IV. 1169.)

ధారుణి + పాలింతె = ధారుణివాలింతె (సభా. I. 15)

వదాన్యత + ప్రస్ఫురించె = వదాన్యతవ్రస్ఫురించె (S. I. I. IV. 675)

(ii) అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట, అటు, ఇటు, ఎటు, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అంత, ఇంత, ఎంత, అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, ఎన్నడు, ఏమి, పెద్ద, ఒప్ప, తెల్ల, నల్ల, నెఱి, కల, మొదలయిన శబ్దముల మీఁదను గ, న, డ, ద, వా దేశము వచ్చును.

ఆర. VII. 221 అంత + కూడు = అంతగూడు.

ఆర. I. 389. దుర్బుద్ధియని యేమిసెప్ప వలయు.

ఆది. VII. 4. ఏమిగారణంబున నయోనిజయయ్యె.

ఆది. VI. 45. పెద్దగాలంబు.

S. I. I. IV. 672. 929. 930. కలయంత్త + కాలమును=కలయంత్త గాలమును.

ఆది. IV. 167. ఆది. VII. 209, సభా. II. 150. ఒప్పగొనుము.

ఆది. VII. 73. నెఱిగురులు.

ఆది. VII. 254. కలదెఱంగు.

(iii) ద్వంద్వసమాసమందు:

తల్లి + తండ్రి = తల్లిదండ్రులు (ఆది. VI. 45, 233, ఆది. II. 49; S. I. I. IV, 674, 676, 688, 991, మొ.)

(iv) సంఖ్యావాచకములమీఁద:

ఆది. IV. 227, అరుగు మొండుగడకు. ఏనువ్రుట్లు (S. I. I. IV. 1323 S. I. I. V. 1342) రెణ్డుగట్టిన (S. I. I. IV. 1190); పదియేనువ్రుట్లు (S. I. I. IV. 1314); పదివ్రుట్లు S. I. I. IV. 1255); నాలుగువ్రొంకలు (S. I. I. IV. 939); మూణ్డువ్రుట్లు (S. I. I. IV. 1133) S. I. I. V. 1176 ఇరువ్రుట్టి S. I. I. IV. 103 1347; ఎనిమిదివ్రుట్లు (S. I. I. V. 1014)

(v) కొన్ని క్రియాపదములమీఁద:

వరియింత్తురు + కోరి = వరియింత్తురుగోరి (S. I. I. IV. 649)

నమకట్టరు + కా = సముకట్టరుగా (అర. I. 97)

ఎక్కడఁబోయిరి + చెప్పుము = ఎక్కడఁబోయిరి సెప్పుము. (అర. III. 245)

(vi) కొన్ని ధాతువులపై ఉపధాతువులు చేరునప్పుడు ఉపధాతువుల ఆది యందుండు పరుషములకు బహుళముగా గసడదవ లగును:

అరుగుదెంచు, ఏఁగుదెంచు, ఒప్పుగొను మొద. పఱతెంచు, నడ తెంచు, వీతెంచు, తోతెంచు మొదలగువానియందు గసడదవాదేశము రాదు.

ఆది. IV. 167 ఒప్పుగొనుము వీని నుర్వీశయని సుతునిచ్చి గంగసనిన.
ఆది. VII. 209 ఈ భిక్షు నొప్పుగొనుము.
సభా. I. 150 వీనినొప్పుగొనుము.

గసడదవాదేశము రానిచోట్లు.

(i) ఏవార్థక 'అ' కారముపైని (ii) ప్రశ్నార్థకములపైని, (iii) ఆశ్చ ర్యార్థకములపైని (iv) శేషషష్ఠీరూపములపైని (v) క్త్వార్థములపైని (vi) క్రియాజన్య విశేషములపైని (vii) తోడ్కొని, కొల్పడి, మొదలగు కొన్ని ధాతువులలోను గసడదవాదేశము కలుగదు.

ఆమ్రేడితము.

I. అచ్చున కామ్రేడితంబు పరమగునపుడు సంధియగును 'ఏమి' ఏమ్యాదులలో చేరుటచేతను, 'ఏఁగి' మొదలగునవి క్త్వార్థకము లగుటచేతను ఇట్టిచోట్ల సంధిలేదు.

ఉదా: అహ + అహ = అహహ (ఆది. VI. 89); ఎట్టు + ఎట్టు = ఎట్టెట్టు (అర. I. 116)

2. ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబగు. ఇంచుక, నాఁడు, ఇత్యాదులయందు అంతిమాక్షరలోపము లేదు.

ఇంచుక + ఇంచుక = ఇంచుకించుక.

మ్రానికిన్ + మ్రానికిన్ = మ్రానిమ్రానికిన్ (అర. II. 94)

మఱునాఁడు + నాఁటికిన్ = మఱునాఁడునాఁటికిన్ (ఆది. VIII. 183)

నాఁటికిన్ + నాఁటికిన్ = నాఁటినాఁటికిన్ (ఆది. VIII. 183)

ఏఁటఁ + ఏఁటఁ = ఏఁటేఁటఁ (ఆది. III. 24; సభా. I. 152)

(3) ఆమ్రేడితంబు పరమగునపుడు మధ్యమ ముదుఙ్జులకు లోపము విభాషనగును.

ఏయకుము + ఏయకుము = ఏయకేయకుము, ఏయకుమేయకుము.
పోవకుము + పోవకుము = పోవకుపోవకుము (ఆర. IV. 19.)

ద్విరుక్త 'ట' కారము.

(1) తెనుఁగునందుగాని తత్సంబంధములగు ఇతర ద్రావిడపదములందు గాని, అంతమందు శకటరేఫమో, శకటరేఫ ద్విత్వమో ఉన్నప్పుడు, అది మఱియొక విశేష్యమునకు విశేషణముగా నిలిచి సమసించినయెడల, ద్రావిడ భాషా సంప్రదాయము ప్రకారము 'ట్ర' గను, 'ట్ట' గను మాఱును. ఇట్లే క, ట, త, ప, అనువర్ణము లంతమందుగల శబ్దములు విశేషణములయి సమ సించినప్పుడు ద్విత్వమును పొందుట ద్రావిడభాషా సంప్రదాయము. గ, డ, ద, బ, లు అంతమందుగల ద్రావిడపదములు విశేషణములుగ సమసించి నిలిచినప్పుడు పరుషములయి ద్విత్వమును పొందును. ఈ సంప్రదాయము ననుసరించియే ఈ క్రింది సంధిరూపము లేర్పడినవి:—

సభా. II. 97, కట్టెదురన్ = కడు + ఎదురన్.
ఆర. II. 132, నిట్టూర్పులు = నిడు + ఊర్పులు.

ఎట్టయెదుర = ఏఱ్ (తమిళము, కన్నడము, మళయాళము = లేచు, ఎదురుగానిలుచు) ఏఱ్ఱ, ఏట్ర, ఏట్ట, ఎట్ట + ఎదుర.

సభా. II. 299, పట్టపగల = (ఏ)

(2) సమసింపనప్పుడు ద్విరుక్త 'ట' కారము రాదు:
సభా, I. 122, కడునధికుతోడఁ దొడరినఁ బొడిచిన నొడిచినను ...
ఆర. II. 108, కడునెండ యెక్కునంతకు నుడుగక యచ్చనుప నడచి ...
ఆది. I. 84, కడున్ + అకరుణాన్వితులు = కడు నకరుణాన్వితులు.

(3) కర్మధారయమునందు పేర్వాదిశబ్దముల కచ్చుపరమగునపుడు 'టు' గాగమము వైకల్పికముగా నగును:

పేరు + ఉరము = పేరురము.

ఉప్పు + పల్లి = ఉప్పుటుంబల్లి (S. I. I. IV. 672).

ఇతరసంధులు.

(1) పేఁబాదిశబ్దముల కాలుశబ్దము పరమయినప్పుడు కర్మధారయము నందు రుగాగమమగును. ఈ 'రు' గాగమము ద్రావిడభాషలలోని బహువచన ప్రత్యయమయిన రేఫముకాని, శబ్దము నేకవచనమందుండిన రేఫముగాని అయియుండును:

'పేద' దీనికి కన్నడమునందును ప్రాచీనాంధ్రము నందును 'పేదరు' అనునది బహువచనరూపము. దీనికి షష్ఠియందు 'పేదర' అని యగును. పేదర + ఆలు = పేదరాలు. ఇట్లే ముద్దరాలు = ముగ్ధ + రు = (బహువచన ప్రత్యయము (ముద్ద + రు = ముద్దరు, షష్ఠియందు ముద్దర + ఆలు = ముద్దరాలు; గొఱ్ఱాలు (S. I. I. V. 1059)

(2) క్రొత్త శబ్దము నాద్యక్షర శేషముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబగు: క్రొత్త + ముడులు = క్రొమ్ముడులు.

(3) సమాసమందు కొన్ని శబ్దముల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల లోపము బహుళముగానగును. లుప్తశేషముమీఁది వర్ణమునకు ద్విత్వమగును. అది దీర్ఘమైనచో హ్రస్వమును కలుగును:

మూఁడు + మడుఁగు = ముమ్మడుఁగు (ఆది. I. 80)
నెఱ + వగ = నెవ్వగ (ఆది. VIII. 59)
నెఱ + వడి = నెవ్వడి (ఆది. VI. 81)
రెండు + నెలలు = రెన్నెలలు (ఆర. III. 56)
రెండు + నాళ్లు = రెన్నాళ్లు (ఆది. I. 68)
మూఁడు + నూఱు = మున్నూఱు (ఆది. I, 71)
మూఁడు + అలి + కుట్టు = ముయ్యలికుట్టు (S. I. I. IV. 1217)
నాలుగు + నూఱు = నన్నూఱు (సభా. II. 113)
తొమ్మిది + పది = తొంబది (ఆర. II. 174)
ఇరు + నూఱు = ఇన్నూఱు (ఆది. I. 71)
ఎనిమిది + నూట = ఎనమన్నూట (ఆది. I. 44)
తొమ్మిది + నూట = తొమ్మన్నూట (ఆది. I. 42)

(ఇర్ + నెలలు=(ఇర్ నెలలు) రెన్నెలలు; ఇర్+నాళ్లు=రెన్నాళ్లు; నెఱ్ + వగ = నెఱ్వగ (నెవ్వగ); నెఱ్ + వడి = నెఱ్వడి (నెవ్వడి), నల్ + నూఱు = నల్నూఱు (నన్నూఱు) (Assimilation); మూ + మడుగు = ముమ్మడుగు, మూ + ఏడు = ముయ్యేడు అని శబ్దశాస్త్రప్రకారము చెప్పవలసియుండును.

ఎనిమిది, తొమ్మిది అనువానికి ఎనమ, (తొంబ) తొమ్మ అనునవి ప్రాతిపదికములు. వీనిలో ఆద్యక్షరేతరములకు లోపమురాదు. ఎనమ తొంబ అను నవి ప్రాతిపదికములు కావున నే ఎనమండ్రు, తొంబండ్రు, తొంబది, అను రూపములు సిద్ధించినవి.

(4) కర్మధారయమందు మువర్ణమునకు పుంపులువచ్చును:
ఆది. IV. 221, బలితంపురక్కసు.

ఆది. VII. 260 విరుద్ధంపువరము.

ఆర. I. 49, పీనిపుట్టిన పాపంపువేళ.

ఆర. III. 300, పరుసంపురాలవై.

పై యుదాహరణములలో 'బలితంపురక్కసు' అనుటకు 'బలియుఁడౌ రక్కసు' అనియును, 'పాపంపువేళ' అనుటకు 'పాపంబువేళ' అనియును గౌతమీ గ్రంథాలయస్థ తాళపత్ర ప్రతులలో పాఠములు కాన్పించుచున్నవి. తక్కిన రెంటికిని 'విరుద్ధంబువరము' 'పరుసంబురాలవై' అని పుంపులురాని పాఠములు కాన్పించినచో కర్మధారయమునందే కాక ఏ సమాసమందును మువర్ణమునకు పుంపులురావని చెప్పవలసి వచ్చును.

(5) షష్ఠీసమాసమందు మువర్ణమునకు పుంపులు రావు:

ఆర. I. 34 తపంబు గౌరవంబు.

ఆర. II. 68 పుట్టంబు చెఱంగు.

ఆర. II. 209, తపము బలమునన్.

ఆర. III. 273, ఆశ్రమంబుదెసకు.

(6) తృతీయా సప్తమీ సమాసములందును మువర్ణమునకు పుంపులు రావు:

ఆర. III. 107, అంబురుహంబుసమంబు.

ఆర. I. 362, అమరలోకంబు వేశ్యలము.

(7) పరిమితిని తెలుపు ఎడు, ఎణ్డు, ఎందు అను ప్రత్యయములు పరమైనప్పుడు అన్ని యచ్చులకును సంధియగును:

మాన + ఎడు = మానెడు (S. I. I. IV. 667, S. I. I. V. 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23.)

మాన + ఎణ్డు = మానెణ్డు (S. I. I. IV. 1008, 1051, 1128, S. I. I. V. 13, 63;)

మాన + ఎందు = మానెందు (S. I. IV. 945.)

అడ్డ + ఎందు = అడ్డెందు (S. I. I. I. IV. 667, 974.)

అడ్డ + ఎణ్డు = అడ్డెణ్డు (S. I. I. V. 19, 23.)

కుంచ్చ + ఎణ్డు = కుంచ్చెణ్డు (S. I. I. IV. 1323.)

సోల + ఎణ్డు = సోలెణ్డు (S. I. I. V. 66.)

'పఱియుణ్డు' (S. I. I. IV. 1328) అనుచోట 'ఇయుణ్డు' అనునది పరిమితిని దెలుపుచున్నది.

(8) ఇంతకుముందు తెలిపిన స్థలములయందుతప్ప 'ఉ' కారవ్యతిరిక్తములైన అచ్చుల కచ్చుపరమగునపుడు సంధిరాదు:

ఇ. అలవి + ఎ = అలవియె (ఆది. IV. 106, ఆది. VII. 222, సభా. I. 61) అట్టి + అందు = అట్టియందు (సభా. II. 42)

ఈ. కుడువంబెట్టకుమీ + అని=కుడువంబెట్టకుమీయని (ఆది.V. 231.)

ఎ. కలరె + ఒరులు = కలరెయొరులు (అర. II. 3.)

ఏ. క్రాఁగిరే + అనుచుఁ = క్రాఁగిరేయనుచున్ (ఆది. VI. 166)

ఐ. ఏకవస్త్రమై + ఓడన్ = ఏకవస్త్రమైయోడన్ (ఆది. III. 36.)

ఒ. కోపాగ్నియొక్కొ + అనుచును = కోపాగ్నియొక్కొ యనుచును (ఆది. I. 112.)

ఓ. కనకాద్రియొకో + ఇది = కనకాద్రియొకోయిది (అర. III. 343)

(9) ఆ, ఈ, ఏ, లపై ఇతరవర్ణము పరమైనప్పుడు వానికి హ్రస్వమును, పైహల్లునకు ద్విత్వమును, అచ్చు పరమైనయెడల ఆగమ యకారమునకు ద్విత్వమును వైకల్పికముగా వచ్చును.

ఆ + అయి = అయ్యాయి (ఆది. VII. 226); అయ్యాయి క్షత్రియకులంబులు (సభా. II. 2)

ఆ + కడఁ = అక్కడన్ (ఆది. V. 133)

ఆ + చోన = అచ్చోన (S. I. I. IV. 738)

ఈ + మహాభారతంబు = ఇమ్మహాభారతంబు (ఆది. I. 27)

(10) కర్మధారయసమాసమునందు 'తమ్ముఁడు' మొదలగు శబ్దముల లోని విభక్తిప్రత్యయము వికల్పముగా లోపించును:

S. I. I. V. 1341, సీతుంగాలమునకు.

S. I. I. IV. 1061, నాగదేవయ్య తమ్ముంబ్రోలయ.

,, ,, నాగార్జునతమ్ముంబ్రోలఙ్డు.

,, 704, ఎఱ్ఱంజెఱువు.

,, 939; నానాదేసిం పెక్కండ్రు

,, 1255, ఉఱ్ఱుటుంబల్లి; అర. I. 300, చెంచుఁదలలు; ఆది. V. 26, పుట్టుఁగసచంబు; ఆది. IV. 23[illegible]ఘట్టుఁజేను.

(11) అందు, ఇందు, ఎందు,లకు 'ఉల' అను ఆగమము వచ్చును. ఆ 'ఉల' ఆగమముమీఁదనే షష్ఠీయందు కువర్ణము చేరును.

అందుల (ఆది. IV. 63, ఆది. VI. 235, 305 ఆది. VIII. 147)

అందులకు (ఆది. IV. 75, ఆది. VIII. 163)
ఉల అనునది 'లో'యొక్క పూర్వరూపము.

'అందులో' అనురూపము S. I. I. IV. 1102 లో కాన్పించుచున్నది.

ఇందుల (ఆది. VI. 128, 264, 282, S. I. I. IV. 991 - 996; 1017, S. I. I. V. 12, 15 - 19, 21 - 23, 1095, 1280, 1215, 1305, 1328, 1334 మొ.)

ఇందులఁ (ఆర. III. 227)

ఇందులకు (ఆది. II. 76, ఆది. III. 212, IV. 27, 230, ఆది. VI. 128, 186, ఆది. VII. 24, ఆది. VIII. 37, మొ.)

'ఇందుల' అనునది 'ఇక్కడి' అను ప్రదేశార్థకము. దానికి 'ఇహలోకమందలి' అనునర్థమును వచ్చినది. (ఆది. VI. 345)

ఎందుల (ఆది. VII. 2); ఎందులవాఁడవు (ఆది IV. 131. 146, 171, ఆది. VI. 191, ఆది. VII. 268); ఎందులవాఁడు (ఆర. I. 372); ఎందులకు (ఆది. V. 69, 217. ఆది. IV. 230)

అందులకు, ఇందులకు, ఎందులకు—అనువానికి ప్రదేశార్థమే కాని, అందుకొఱకు, ఇందుకొఱకు, ఎందుకొఱకు' అనునర్థముగాని, 'కారణమున' అను నర్థముగాని లేదు.

(12) మధ్యమపురుష మువర్ణమునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు వైకల్పికముగా లోపముకలుగును. ఇట్లే భూతభవిష్యదర్థములందు వచ్చు ఉత్తమ మధ్యమ పురుషైక వచనములందలి 'ని, వి, ను, వు' అను ప్రత్యయములకును హలవసానములే కాక, అచ్చులు పరములైనప్పుడును వైకల్పికముగా లోపముకలుగును.

భారతమునుండి ఉదాహరణములు:

మధ్యమపురుష మువర్ణము.

ఉందు, ఎఱుంగు, ఒసఁగు, [illegible]డకు, కలిగింపు, కఱపు, కావింపు, కొను, చూపు, చెడకు, చెప్పకుండు, ఎన్ను, వెలుగింపు, పడయు.

మధ్యమపురుష 'వు' వర్ణము.

అగుదు, ఓపుదు, నిలుపుదు, నేర్తు, వలతు ...

మధ్యమపురుష 'వి' వర్ణము.

అయితి, అంటి, అడిగితి, ఇచ్చితి, ఎఱుఁగించితి, ఒడిచితి, ఒడ్డితి, ఒన రించితి, ఓటువడితి, ఓర్చితి, కంటి, కడఁగితి, కఱచితి, కఱపితి; క్రొవ్వితి, చంపితి, చలిపితి, చూపితి, చెఱిచితి, చేకొంటి, చేసితి, తప్పితి, తాల్చితి, నించితి, పట్టువడితి, పట్టితి, పడితి, పలికితి, పుచ్చితి, పుట్టితి, పెంచితి, పెట్టితి, పోయితి, పోలితి, మంచితి, మఱచితి, మసలితి, వగచితి, వచ్చితి, వారించితి, వింటి, వెఱచితి ...

ఉత్తమపురుష 'ను' వర్ణము.

అగుదు, అడిగెద, ఎఱుంగుదు, చేయుదు, కాంతు, చేయుచుండుదు, చేసెద, చేసికొందు, నేర్తు, పంచెద ...

ఉత్తమపురుష 'ని' వర్ణము.

అయితి, ఇచ్చితి, కఱపితి, చేసితి, పడితి, పలికితి ...

(13) వ్యతిరేక మధ్య మువర్ణమునకు లోప మెల్లయెడలను వైకల్పిక ముగా నగును.

ఏయకేయకుము, ఓడకు, చెడకు, పోవకుపోవకుము, పెట్టకుము.

వ్యతిరేక మధ్యమపురుషమునందు పై ఉదాహరణము లలోని 'ఏయ కుము, పోవకుము, పెట్టకును' అనునవిమాత్రము 'కుము' తోఁ గాన్పించు చున్నవి. సాధారణముగా నన్నయ భారతమున వ్యతిరేకమధ్యమక్రియలు వ్యతి రేక క్వార్థకములపై 'ఉండుము' అనుక్రియను చేర్చుటవలననుపర్పడుచుండును.

ఏయకుండుము, ఓడకుండుము, చెప్పకుండుము, చేయకుండుము, పాయ కుండుము, పోవకుండుము; ముట్టకుండుము, వగవకుండుము, వెఱవకుండుము, ఇట్టిచోట్ల 'ము' వర్ణలోపము కలుగదు.

భూతార్థక క్రియాజన్య విశేషణముల 'ఇన' ప్రత్యయమందలి ఇకార మునకు లోపమును 'న' కారమునకు బదులు వెనుకవర్ణమునకు ద్విత్వ అకార ములును గలుగును.

ఆది. VI. చెడిన-చెడ్డ.

'చెడిన' మొదలగువానికి 'చెడ్డ' మొదలయినవి రూపాంతరము లనుట కంటె నా రూపములు రెండును వేర్వేఱు ప్రక్రియల ననుసరించి యేర్పడిన వనుట సమంజసము. చెడు, చెడిన; * చెట్టు; * చెట్ట, చెడ్డ, పడు, పడిన; * పట్టు, *పట్ట, పడ్డ, విడు, విడిన; *విట్టు, *విట్ట, విడ్డ; తగు, తగిన; తక్కు, తక్క, తగ్గ; అను, అనిన * అన్ను, అన్న; * ఉన్ను, ఉన్న; ఉండు, ఉండిన; కొను, కొనిన; * కొణ్ణు; * కొణ్ణ, కొన్న మొదలయినవి.

కొన్ని చోట్ల గకారమునకు వకారమగును.

(ఆది. II. 152,) ఏవలు, పవళుల్, (ఆది. IV. 213, 252,) తవిన, (ఆ
II. 230,) తవిలి, (ఆది. VII. 58,) ఉడివింపఁగన్.

"క్వచి ద్గకారో వః" అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమున
'కొన్నియెడల గకారము వకారమగును' అను నర్థమునుబట్టి వకారమున
గకారమగుట సర్వసాధారణమనియు, గకారము క్వాచిత్కముగ వకారమ
టయుఁ గలదనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. వకారముతోఁడి రూపములు సా
రణముగఁ బ్రాచీనములు; గకారముతోఁడి వర్వాచీనములు. ఇరువురు,
వ్వురు, నలువురు, ఏవురు, అర్వురు, ఏడ్వురు; ఏవలు, ఏనడము మొదలగు
త్తొల్లింటిరూపములు; వీనిలోని 'వ' కారమునకు గకారము తరువాతి కా
మునఁ గలిగినది.

VI. విభక్తిప్రకరణము.

తత్సమవిభాగము.

ప్రథమావిభక్తి

ఏకవచనము.

ప్రాతిపదికము.

అకారాంత పుంలింగములు.

1. సంస్కృతములోని అకారాంతపుంలింగ మహద్వాచకములకు ఉత్వముకలుగును:

ఆద్యః—ఆద్యు; విభవః—విభవు; నివహః—నివహు; రత్నాకరః—రత్నాకరు; నరేంద్రః—నరేంద్రు; దధీచః— దధీచు; మొ.

2. నన్నయకుఁ బూర్వకాలమున తక్కిన ద్రావిడభాషలయిందువలెనే తెనుఁగునందును ఈ ఉత్వము లేకుండఁగనే ప్రాతిపదిక మేర్పడియుండును. నన్నయకాలమున అత్వముతోను ఉత్వముతోనుకూడ ప్రాతిపదికములు కాన్పించుచున్నవి.

గరుడ—గరుడఁడు; దేవ—దేవణ్డు (S. I. I. IV. 762, 744, 771, 1258, S. I. I. V. 1015, దేవనిచేతన్ (S. I. I. IV. 1043); దేవని (S. I. I. IV. 1107; S. I. I; V. 1069)

సోమ—సోమని (S. I. I. IV. 1138); సోమణ్డు (S. I. I. IV. 749, 1169).

ఆయ్యణ-ఆయ్యణ్డు (S. I. I. IV. 1169); మాధవ-మాధవణ్డు (S. I. I. IV. 1169).

ఉపాధ్యాయల (S. I. I. IV. 1077, 1186); నాథ- నాథని S. I. I. V. 1056).

'బ్రాహ్మ' శబ్దముపై ఉత్వముకలుగదు; బ్రాహ్మలు, బ్రాహ్మలకు (S. I. I. IV. 1248).

(3) కొన్ని అకారాంత పుల్లింగ శబ్దముల అకారము మిగిలి దానిపై డుటి విభక్తిప్రత్యయము చేరదు.

దూత (అర. II. 34). అసురశబ్దమునకు రెండు రూపములును గలవు: అసుర (ఆది. I. 132); అసురులు (ఆది. II. 96).

(4) కొన్నిటిమీఁద ఉత్వమువచ్చి దానిపై విభక్తిప్రత్యయము చేరదు. (నన్నయభట్టు ఆది. I. 25).

(5) కొన్నిటిమీఁద ఉత్వమువచ్చి ప్రత్యయము చేరకుండుటయు, కొన్నియెడల చేరుటయుఁ గలదు.

మూర్ఖు (మూర్ఖవు. సభా. II. 204), వృద్ధు (అర. III. 248, సభా. II. అర. I. 208, 388), యాపు (ఆది. IV. 179, 222, ఆది. V. 236); రూపము (సమాసమందు) ఆది. VII. 235, 126); రూపంబున (సమాసమందు) (ఆది. VII. 270.)

సంస్కృత దీర్ఘాంత శబ్దములు.

(1) (అ) ఏకాక్షర దీర్ఘాంత శబ్దములకు హ్రస్వమురాదు:

శ్రీ (ఆది. VII. 72), శ్రీకిఁ (ఆది. VII. 278), పాండవశ్రీ (సభా. II. 145), పాండవేయులశ్రీ (సభా. II. 185), రాజ్యశ్రీ (ఆది. I. 238).

(ఆ) అన్యదేశ్యములగు దీర్ఘాంత శబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాదు:

గాడీలు (ఆది. VIII. 221), కొనిఁ 'గాడిదలు' 'గాడ్దలు' అని పాఠాంతరములు కాన్పించుచున్నవి.

(2) ఆకారాంత ఈకారాంత శబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వచ్చును.

ప్రజ (ఆది. I. 72); భాష (ఆది. I. 17); బాధ (ఆది. I. 105): క్షమ (అర. I. 217); గీత (ఆది. I. 32); గోష్ఠి (ఆది. I. 8); నది (ఆది. I. 132).

(3) ఊకారాంత శబ్దములు హ్రస్వములయి 'వు' వర్ణమును పొందును

చమువు (ఆది. I. 80).

ఇకారాంత శబ్దములు.

(1) ఇకారాంత శబ్దముల తుదిఇకార మట్లేయుండి ప్రథమైక వచన ప్రత్యయములను పొందదు:

సంహతి, విభూతి, బుద్ధి (ఆది. I. 5); అభిరతి (ఆది. I. 6) మొద.

(2) కొన్ని ఇకారాంతశబ్దములు ఇయాంతములుగా కూడ కాన్పించును:

తరుణియలు (ఆది. VIII. 175); 'ఇయ' అంతమందుగల శబ్దములు సంస్కృతమందలి 'ఇక' అంతమందు గలవాని వికారములు: లంజియ=ఉంపుడు కత్తె (S. I. I. V. 1083, 1090).

ఈ ఇయాంత శబ్దములు 'ఎ' వర్ణాంతములుకూడ నయినవి:

గద్దె (ఆర. II. 345).

ఇట్లే కొన్ని ఆచ్ఛికశబ్దములు ఇయాంతములుగా నున్నవి:

లొట్టియల్ (సభా. I. 265) గద్దియల్ (ఆర. II. 344).

(3) 'భక్తి' శబ్దము 'భక్తు' అని కూడ కాన్పించుచున్నది:

భక్తుతోఁ, భక్తునకు (S. I. I. VI. 672).

ఉకారాంతములు.

(1) ఉకారాంత శబ్దముల తుది ఉత్వ మట్లేయుండును. దానిపై ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమును చేరును.

అనురూపప్రాంశుఁ (ఆది. III. 3); ప్రభువు (ఆది. I. 2); క్రతువు. హేతువు; జరత్కారువు (ఆది. II. 127); రజ్జువు (ఆది. V. 215); ఋతువు (ఆది. I. 118).

(2) బహువచనమునఁ గొన్నియెడల నీ 'వు' వర్ణము లోపించును: గురులు, విష్ణులు మొ.

(3) కొన్నియెడల ఉకారాంత శబ్దములపై వు వర్ణము వికల్పముగా చేరును:

రాహు (సభా. II. 299); రాహువు (ఆది. III. 64).

(4) తను, మను, శబ్దములు వుమంతములుకావు:

తనువు (ఆది. III. 66); మనువునకు (ఆది. III. 60).

(5) పాంసు, పూరు, ప్రాంశు, శంతను, శ్వేతకేతు, స్థాణు, శబ్దములకు మహత్తునందు వువర్ణముగాదు:

స్థాణునకు (ఆది. III. 68); పూరుఁడు (ఆది. III. 199); పూరున్ (ఆది. III. 194, 195); శంతనుండు (ఆది. IV. 160); శ్వేతకేతుండు (ఆది. V. 89, 90); పాంసులన్ (ఆర. II. 24), ఒక్క కులపాంసనుచేసిన; అనురూపప్రాంశుఁ (ఆది. III. 2).

(6) స్త్రీవాచకమగు జరత్కారు శబ్దమునకు ప్రథమయందు వువర్ణము చేరినను ప్రథమేతర విభక్తులందు మహత్తునందువలె రూపములు వచ్చును:

జరత్కారువు (ఆది. II. 127); జరత్కారుఁ నుదేయానుజన్.

(7) ప్రభు, గురు, శబ్దములపై డుజ్జుగాని, వువర్ణముగాని చేరును:

(ఆది. V. 40) ప్రభుండు, (ఆది. VIII. 11); కౌరవప్రభుండు, (ఆది. I. 2); ప్రభువులు, (అం. I. 3), ప్రభులన్; (ఆది. VI. 79.) ప్రభుండు (ఆది. III. 109,) గురుని, (ఆది. I. 75,); (ఆది. II. 177); గురులు (ఆది. VII. 182.) గురువులకు; (ఆది. VII. 252) గురులలోనం బరమగురువు దల్లియ

ఋకారాంతములు.

(1) ఋకారాంతముల సంస్కృత ప్రథమైక వచనమందలి 'ఆ' కారము నకు హ్రస్వమగును; లేదా కొన్నియెడల ఋకార మట్లేయుండి దానిపై డుజ్జు చేరును:

విధాత (ఆది. I. 118), విధాతయు (ఆది. III. 69); విధాత చెయ్యునా (ఆది. VIII. 159), విధాతృనకు (ఆది. I. 19), మాంధాతృని (ఆది. II. 220,) అం. III. 265), విధాతృ (ఆర. I. 228), మాంధాతృండు (ఉద. III. 205).

(2) దాతృ, ధాతృ, కర్తృ, భర్తృ, స్రష్టృ, భ్రాతృ మొదలయి వానికి ఋకారము నిలుపక దాత. ధాత, కర్త, భర్త, స్రష్ట, భ్రాత అను రూపములే వచ్చును:

ధాత (ఆది. I. 118, ఆది. III. 69), కర్త, కర్తలు (ఆది. I. 14) జగత్కర్త (ఆది. V. 8); భర్త (ఆది. I. 142), ఉపస్రష్ట (ఆది II. 209) భ్రాతలు (ఆర. I. 248).

ఓకారాంతములు.

1. గోశబ్దమందలి ఓకారమునకు అకారమొక్కలుగను. దానిపై 'వు' ప్రత్యయము చేరును: గోవు.

అకారాంత ఉమహద్వాచకములు.

(1) ఉమహద్వాచక అకారాంత శబ్దముల తుది అకారము అట్లే నిలచును; దానిపై విభక్తిప్రత్యయము చేరును:

ఉదా:—కులము, అనుగ్రహము, విభూషణము, పురాణము. కు లాబు (ఆది. IV. 25)

(2) వై సందర్భన స చరిత్రాది శబ్దములపై ప్రథమైక వచనమందు ప్రత్యయము చేరుటయు చేరకుండుటయుం గలదు.

ఉదా: చరిత్ర (ఆది. I. 14); చరిత(ఆది. III. 202); చరితంబులు (ఆది I. 30, ఆది. VII. 226); దర్పనలు (ఆది. I. 140, ఆది.VIII. 76.) పూజ సలన్ (సభా. I. 151); ఖేలన (ఆది. I. 107); స్ఫురణ (ఆది. III. 19).

(3) కొన్నియెడల అమహద్వాచకముల అకారమున ఉత్వము వైకల్పికముగా వచ్చును:

శరణన్నన్ (ఆది. I. 7); శరణము (అర. I. 5); శరణంబు (ఆది. II. 44.)

(4) కొన్ని అకారాంత పుంలింగములు అమహద్వాచకములైనప్పుడు వాని అత్వమున ఉత్వమును దానిపై 'వు' వర్ణకమును వైకల్పికముగా వచ్చును:

ఉదా: నృపధర్మువుల్ (ఆది. V. 58); సర్వధరువులు (ఆది. IV. 218); అధర్మువు (ఆది. II. 33); అధర్మము (ఆది. III. 218); ధర్మము (ఆది. IV. 218); భణ్డారువు (S. I. I. 1114); క్షత్రియ ధర్మము (సభా. I. 194); ఖణ్డువు (S. I. I. IV. 1224).

(5) మహద్వాచక మిత్ర, పాత్ర, శబ్దముల అత్వమున ఉత్వమువచ్చి డుజ్డు చేరును. అమహద్వాచకములందువలె వీని అత్వముమీఁదనే 'ము' వర్ణముచేరుట నన్నయభారతములోఁ గానరాదు :

పాత్రుఁ (ఆది. I. 9); మిత్రులన్ (ఆది. II. 195); పాత్రునకు (ఆది. III. 23, 203); మిత్రున్ (ఆది. I. 22).

(6) అపత్యశబ్దముపై ము వర్ణముమాత్రము చేరును: అపత్యంబు (ఆది. II. 142).

(7) కానన శబ్దముమీఁది తుదినకారము లోపించును: కానంగడచి (ఆది. III. 28).

(8) హంసశబ్దముపై విభక్తిప్రత్యయము చేరదు:

హంసల, హంసల(అర. II. 12); హంసపిండు (అర. II. 16); కలహంస (అర. II. 18. 26.) కలహంసఁ (అర. II. 17.) హంస (అర. II. 17, 22);

(9) 'ఉరగ'శబ్దము బహువచనమున ఉరగములు, ఉరగులు అని రెండు రూపములును వచ్చును; ఏకవచనమున 'ఉరగము' అనియే ఉండును.

ఉరగంబులు (ఆది. II. 181); ఉరగములకు (ఆది. II. 35); ఉరగులు (ఆది. II. 43, 45. 51, 62).

ప్రథమేతర విభక్తుల ప్రతిపాదికము.

(1) ప్రథమావిభక్తియందు 'ఉ' కారము ప్రాతిపదికముగావచ్చు శబ్దముల షష్ఠియందు 'ని' వర్ణము వైకల్పికముగ వచ్చును. భీముని, భీము, మొద. ఈ రూపములే ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు పరమగునపుడు ప్రాతిపదికములగును. ఉత్వవిశిష్టమయిన ప్రాతిపదికమునకు 'ఉ' వర్ణము

పరమైనప్పుడు 'న' గాగమమునువచ్చును. ఈ 'న' కారముమీఁది 'అ' కారము మాత్రమే షష్ఠినిబోధించునది. నకారము అంతకు పూర్వ మా శబ్దమున నున్నదే: భీమునికి, భీమునకు.

వాస్తవముగా 'భీముని' అనుదాని పూర్వరూపము 'భీమని' అనునది. ఇందలి ఇత్వము (ఊరు, ఊరి, యందువలెనే) ఉపవిభక్తి. 'భీమన' అనునది కన్నడములో షష్ఠిరూపము. దీని మీఁదనే 'కు' వర్ణము చేరును. భీమణ్ఞు, సోమణ్ఞు మొదలగు పూర్వరూపములు భీముణ్ణు, సోముణ్డు అని ప్రాతిపది కమునందు తరువాతి కాలమున ఉత్వవిశిష్టము లెట్లయ్యెనో అట్లే భీమన, సోమన మొదలయిన రూపములును భీమున,సోమున, అని మాఱినవి. ఈరూప ములమీఁదనే 'కు' వర్ణము చేరినది. దీనిపై ఉపవిభక్తియైన ఇత్వము చేరి నప్పుడు 'కు' వర్ణము 'కి'గా మాఱినది. అంతేకాని 'కి' వర్ణముచేరుట వలన 'న' కారమున కిత్వము రాలేదు.

బహువచనమునందుఁగూడ 'ల' మీఁది 'అ' కారము మాత్రము షష్ఠిని బోధించునది.

(2) ఆకారాంతశబ్దములు తత్సమములయి వానికి హ్రస్వము కలిగి నప్పుడు ఆ ప్రాతిపదికములే షష్ఠీరూపములగును. వీనిమీఁదనే ప్రథమేతర విభక్తి ప్రత్యయములు చేరును.

(3) ఇకారాంత ఈకారాంత శబ్దముల ప్రథమైకవచనమందలి ప్రాతి పదికమే షష్ఠియందును నిలుచును. వీనిపై ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరును. హరికి, నదికి మొద.

(4) ఉకారాంతశబ్దముల ప్రథమయందలి ప్రాతిపదికములమీఁద గాని, ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమగు 'వు' వర్ణముమీఁదవచ్చు నగాగమము మీఁదగాని, ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములుచేరును: ప్రభునకు, ప్రభువు నకు.

(5) ఋకారాంతశబ్దముల ఋత్వముపోయి ప్రథమయం దత్వము కలుగునప్పుడు ఆ రూపములమీఁదను, ప్రథమయందలి ప్రాతిపదికము 'ఋ' కారాంతముగనే నిలచినప్పుడు దానిపైవచ్చు 'న' గాగమము మీఁదను, ప్రథ మేతర విభక్తులు చేరును: విధాతకు, విధాతృనకు.

6. గోశబ్దము ప్రథమా రూపముమీఁదనే ప్రథమేతర విభక్తులు చేరును.

సంస్కృత హలంతశబ్దములు.

(1) చకారాంత వాక్ శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనరూపమగు 'వాక్' అనుదాని 'క్' ద్విత్వమును, ఉత్వమును పొందును. ద్విత్వమునకు లోపమును కలుగును:

(ఆది. III. 129; ఆది. VI. 129); వాకునకు; (ఆది. VIII. 41) వాకులు.

(2) జకారాంతములగు 'ఋత్విక్,' 'భుక్' శబ్దములు 'ఋత్విజ్,' 'భుజ్ అని జకారాంతములుగానేయుండి వానిపై ఉత్వముచేరుటవలన ప్రాతిపదిక మేర్పడును.

(సభా. II. 11) ఋత్విజుండు; (ఆది. II. 266,)ఋత్విజులను; (అర. II. 391) భిక్షాభుజులు (ఋత్విక్కు, భుక్కు అను రూపములు నన్నయభారతము లో లేవు.)

(3) (అ) తకారాంత 'జగత్' శబ్దముయొక్క 'త' కారము లోపించును:

(సభా. I. 50,) జగము; (ఆది. II. 44. 85, 109, 115, 117, 119) త్రిజగంబులు: (జగత్తు అను రూపము నన్నయభారతములో లేదు.)

(ఆ) మహద్వాచక తకారాంతములపై ఉత్వమువచ్చి ప్రాతిపదిక మేర్పడును:

పరీక్షితుండు (అది. II. 167 ఆది. IV. 112)

(4) (అ) దకారాంత 'ముత్' శబ్దములోని ప్రథమైక వచనాంతమగు తకారమునకు బదులు ద్ కారమును, నపుంసకలింగమగుటచేత దానిపై అకారమును వచ్చును:

(ఆది. I. 7, 23, ఆది. V. 104.) ముదంబు.

(ఆ) దకారంత 'సంపద్' శబ్దముపై అకారము మాత్రముచేరును:

(ఆది. I. 6) సంపదన్; (ఆది. I. 33) (ఆది. VI. 120) సంపదలు.

(5) (అ) 'అన్' అంతములగు నపుంసక వాచకములగు "జన్మన్, పర్వన్, కర్మన్, దామన్, ప్రేమన్, వర్త్మన్" అను శబ్దముల తుది 'న్' లోపించి శేషించిన దానిపై 'ము' వర్ణము చేరును:

(ఆది. I. 34, ఆది. V) జన్మంబు; (ఆది. 1. 47) పర్వము; (ఆది. V. 100) కర్మము: (ఆది. III. 119) కర్మములు; (ఆది. III. 155) పుష్ప దామములయు; (అది. IV. 53) ప్రేమంబు ('ప్రేమ' అని నన్నయలో కాన రాదు); (ఆది. VIII. 262) వర్త్మంబు.

(ఆ) 'అన్' అంత పురుషవాచకములగు మహాత్మన్, సుధన్వన్, మఘవన్, శబ్దముల తుది నకారమునకు లోపమును, శేషించిన తుది అకారమునకు ఉత్వమును వచ్చును:

(అర. II. 289) మహాత్ముండు, (ఆది. I. 95) మహాత్మునకు, (సభా. II. 249) సుధన్వుండు, (అర. I. 344) మఘవునాజ్ఞ.

(ఇ) కొన్ని 'అన్' అంత పురుషవాచకముల తుది 'న్' మాత్రము లోపించి అట్లు లోపించిన అకారాంతరూపమే ప్రథమైక వచనరూపముగా నిలుచును:

(ఆది. I. 52, ఆది. III. 78) అశ్వత్థామ, (ఆది. I. 141, ఆది. III. 69) బ్రహ్మకు, (అర. IV. 94) బ్రహ్మ, (ఆది. III. 66) విశ్వకర్మ (ఆది. III. 79) కృతవర్మ, చిత్రవర్మ, చంద్రవర్మ.

(ఈ) 'శ్వన్' శబ్దముయొక్క సప్తమ్యేకవచన రూపము తెనుఁగున ప్రథమైకవచనరూప మగును. (ఆది. I. 83) శుని.

(ఉ) రాజన్ శబ్దము ప్రథమైక వచనమున 'రాజు' అగును:

(6) (అ) 'ఇన్' అంతములగు శబ్దముల 'న్' లోపించి మిగిలిన ఇకారాంతరూపము ప్రథమైకవచన రూపమగును:

(ఆది. I. 3) జయశాలి, (ఆది. I. 137) సాక్షి, (ఆది. I. 143) శుచి, (ఆది. I. 148) తపస్వి; (ఆది. II. 21) మంత్రులు, (ఆది. II. 33) కామచారులు, (ఆది. II. 81) అనిలవేగి, (ఆది. II. 104) దైత్యభేది; (ఆది. III. 79) శిఖండి; (ఆది. IV. 264) పక్షులు; (ఆది. IV. 124) దీర్ఘదర్శి (అర. I. 46) గాండీవి.

(ఆ) 'అశ్విన్' శబ్దముయొక్క ద్వివచన రూపమగు 'అశ్వినౌ' అనునది 'అశ్వినులు' అనియే యగును.

(ఆది. III. 83) అశ్వినులు.

(ఇ) 'సఖిన్' శబ్దము అకారాంతపుంలింగ శబ్దములవలె అత్వ ఉత్వములను పొందును:

(ఆది. I. 118, అర. IV. 138) సఖుఁడు.

(7) వకారాంత 'దివ్' శబ్దమునకు ద్యవి, దివ, అను రెండును ప్రాతిపదికము లగును.

(ఆది. VIII. 273) దివిఁ, (ఆది. VII. 235) దివంబుననుండి, (ఆర. IV. దివంబునకు, 'దివమ్=పగలు' అనునది 'దివంబు' అనియే అగును, (ఆది. VI. 156) దివంబులు,

8. (అ) శకారాంత 'దిక్' శబ్దము తుది 'క్' కారమునకు ద్విత్వమును, ఉత్వమును అగును.

(ఆది. I. 7, ఆర. IV. 37) దిక్కులన్; (ఆది. II. 13) దిక్కుల్; (ఆర. III. 373) దిక్కునకు.

(ఆ) 'దిశ' అనుశబ్దము స్త్రీలింగ 'దిశా' శబ్దమునకు తత్సమము.

(ఆది. VII. 244) దిశలు, (ఆర. IV. 14) దిశలును.

(9) (అ) సకారాంత పురుషవాచక శబ్దముల తుది సకారముపై ఉత్వముచేరి ప్రాతిపదిక మేర్పడును.

(ఆది. I. 21) ప్రచేతసు పుత్రు; (ఆది. I. 27) ఉగ్రశ్రవసుఁడు, (ఆది. VIII. 198) పృథుశ్రవసుఁడు, (ఆది. I. 87) సోమశ్రవసుఁ, (ఆది. III. 65) ఆంగిరసుఁడు.

(ఆ) 'దుర్వాసస్, పురూరవస్, శబ్దముల తుది సకారమునకు లోపమును, మిగిలినదాని తుది అకారమునకు ఉత్వమును కలుగును:

(ఆది. V. 17) దుర్వాసుఁడు, (ఆర. II. 285) పురూరవుఁడు.

(ఇ) సకారాంత నపుంసక వాచకముల తుది సకారమునకు లోపము కాఁగా మిగిలిన రూపములు ప్రాతిపదికము లగును. ఆ ప్రాతిపదికముల తుదిని అకారముండిన ము వర్ణమును, ఉకారముండిన వు వర్ణమును ప్రథమైన వచనమునఁ జేరును.

(ఆది. V. 256) శిరంబు, (ఆర. I. 285) నభము, (ఆది. II. 190, ఆర. I. 390) యశంబు, (ఆది. I. 100) మనంబు; (ఆది. II. 17) మనంబునకు. (ఆది. I. 149; ఆది. II. 139) తపము. (ఆది. II. 16) ఉచ్చైశ్శ్రవము. (ఆది. II. 21) పయము. (ఆది. III. 164) తేజము (ఆది. III. 181) తేజంబు. (ఆది. VIII. 77) తమము. (ఆది. VII. 176; ఆర. III. 205) ధనువు; (ఆది. III. 71) ఆయువు; (ఆది. III. 63) అనాయువు.

సమాసమందు 'రేతస్' శబ్దమునకు మహద్వాచక మగునప్పుడు రేతసుఁడు, రేతుఁడు, అని రెండురూపములు నగును. ఊర్ధ్వరేతసులైనన్ (ఆది. III. 59); ఊర్ధ్వరేతుఁడైన కణ్వమహాముని (ఆది. IV. 31).

(ఈ) 'అప్సరస్' శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున 'అప్సరస' అని యగును.

(ఆది. III. 64) అప్సరసలు.

(ఉ) ఇకార పూర్వకమగు 'స్' అంతమందుగల శబ్దముల 'స్' కారము లోపింపఁగా మిగిలిన ఇకారాంత శబ్దములే ప్రథమైక వచనరూపము లగును:

(ఆది. II. 230) అర్చులు; (ఆది. III. 66) జ్యోతి.

(ఊ) 'ఉచ్చైస్' శబ్దములోని 'స్' లోపించి, దాని పూర్వమందున్న ఐత్వమునకు అత్వమువచ్చి ప్రాతిపదిక మేర్పడును:

(సభా. II. 198,) అత్యుచ్చము.

(10) ఇనునిజంతముల తుది 'న్' కారము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపమే ప్రథమైక వచనరూపముగా నుండును:

(ఆది. I. 6, 49, ఆది. II. 86) మహిమన్;

(ఆది. III. 136) మహిమలు; (ఆది. I. 8) మహిమతో.

(11) (అ) మతుబంత ప్రత్యయములగు మత్, వత్, అనువాని 'త్' నకు పూర్వమందు అనునాసికముచేరి మంత్, వంత్, అని అగును. వీనిపై పురుషవాచకముల ప్రాతిపదికములకు ఉత్వమును, నపుంసక వాచకముల ప్రాతిపదికములకు అత్వమును వచ్చును:

(ఆది. II. 3) వీర్యవంతులన్; (ఆది. III. 79) వేగవంతుఁడు; (ఆది. III. 88) వివస్వంతుఁడు, వైవస్వంతుఁడు; (ఆది. VIII. 102) పుణ్యవంతుల, (ఆది. VIII. 125) భాగ్యవంతులు.

(ఆది. II. 125) హిమవంతంబులు.

(ఆది. III. 78) కేతుమంతుఁడు; (ఆది. III. 78, అర. IV. 20, 21). మణిమంతుఁడు;

(ఆది. IV. 68) బుద్ధిమంతులు; (ఆది. V. 226) మతిమంతుఁడు, (ఆది. VIII. 114) ధృతమంతులు; (అర. III. 319) హనుమంతున్; (అర. III. 320) హనుమంతుఁడు.

(ఆ) 'హనుమత్' శబ్దములోని 'త్' అను దానికి లోపముగలిగి మిగిలిన 'హనుమ' అను రూపముకూడ ప్రథమైకవచనరూప మగును.

(అర. III. 314) హనుమ.

V. ఔపవిభక్తికములు.

1. పదనకొండవ శతాబ్దమున కానవచ్చు శబ్దములలో ఈ క్రిందివి ఔపవిభక్తికములుగా నున్నవి.

-ఇ.

ఆలు (సభా. II. 246,) ఆలిఁ; (ఆది. VIII. 317,) ఆలికిఁ.

ఊరు (S. I. I. IV. 939, 1015, 1016, 1098, 1255, S. I. I. V. 1029, 1277, 1342, ఊరి).

ఎక్కుడ (ఆది. II. 30, ఆది. III. 182; ఆది. IV. 33; ఆది. V. 223; ఆది. VII. 225; ఎక్కుడి.)

కటిక (ఆది. VI. 78, కటికినేలఁ).

తెలిక (S. I. I. V. 1316, తెలికివేవురు).

కొలను (ఆది. VI. 219; ఆర. III. 366; S. I. I. IV. 762, 1158; కొలని).

కోడలు (ఆది. IV. 250, 256, ఆది. VI. 228; ఆది. VIII. 54; సభా. II. 292; ఆర. III. 262; కోడలిఁ; ఆది. VIII. 4; సభా. II. 264; కోడలి).

క్రింద (ద. ఇం. శా. V. 1113, 1274; క్రిందె; ఆది. II. 58; క్రిందికి) క్రిందటికి అను రూపమర్వాచీనము.

చల్లన (ఆది. IV. 22. చల్లని).

ఎఱ్ఱన (ఆర. III. 106. ఎఱ్ఱని).

తెల్లన (ఆది. II. 33. తెల్లని).

నల్లన (ఆది. II. 196. నల్లని).

మెత్తన (ఆది. VII. 98. మెత్తని).

చెలియలు (ఆది. III. 15. ఆది. V. 17, 209, చెలియలిఁ).

చోటు (ఆది. IV. 125; ఆది. VI. 122; ఆది. VII. 279; ఆర. II. 139, S. I. I. IV. 1133; చోటికిఁ).

తుద (ఆది. VI. 156; తుదిదాఁక).

తోడు (ఆది. I. 60; ఆది. VII. 60; ఆది. VIII. 223; సభా. II. 70; ఆర. III. 298; S. I. I. IV. 1209, 1210; తోడి).

నీరు (S. I. I. IV. 685, 687; నీరినేల; ఆది. V. 170, 260, 262; నీరిలోఁ; ఆది. V. 211. నీరిలోనఁ; ఆర. III. 182; నీరిలోనుండి; ఆది. V. 177; నీరిలోననుండి).

(ఆది. III. 200;) నీటిలోఁ, (ఆది. IV. 149); నీటిలోనఁ, అని ముద్రితపాఠములు కనఁబడుచున్నను, 'నీర' అనియే చాల ప్రయోగము లుండుటచేతను, చాల వ్రాఁతప్రతులలో 'నీరి' అని ఉండుటచేతను ఆనాఁటి శాసనములలో 'నీటి' అని ఉండక 'నీరి' అనియే ఉండుటచేతను, 'నీరి' అను నదియే ఆ కాలమున నుండెడిదనియు, 'నీటి' అనునది తరువాతి రూపమనియు అనుకొనవచ్చును.

పోరు (ఆది. VII. 200; ఆది. VIII. 205; సభా. I. 65; పోరిలోఁ; సభా. I. 244; పోరిలోనఁ).

ప్రోలు (ఆది. I. 116; ఆది. VI. 264, 292; ప్రోలికిఁ); కాని (చూ. ఆర, IV. 80) ప్రోలును.

మఱుఁదలు (ఆది. VIII. 208; మఱుఁదలిఁ).

మీఁదు (S. I. I. IV. 808, 1014, 1133, 1267; మీఁది; ఆది. II. 9; ఆది. III. 13, ఆది. VI. 86; సభా. II. 208 మీఁదిని); 'మీఁదటి' అను రూప మర్వాచీనము.

మ్రాను (సభా. II. 144; ఆర. III. 135; మ్రానిఁ; ఆది. V. 254; మ్రానిని; సభా. II. 144; మ్రాని; ఆర. II. 94; మ్రాని మ్రానికిఁ; ఆది. VII. 276; మ్రన్మ్రాసిపాటఁ).

మొదలు (ఆది. III. 119; సభా II. 144; మొదలి).

వలను (ఆది. III. 139; ఆర. III. 106; వలనికి).

వెలు (ఆర. I. 153; ఆర. II. 65; వెలిఁ).

పాలు = భాగము (S. I. I. IV. 97 పాలి).

-టి.

అప్పుడు (ఆర. III. 263; S. I. I. IV. 1323 అప్పటికి).

ఎప్పుడు (ఆది. IV. 253; ఆది. V. 107; ఆది. VI. 228, 292, ఆది. VIII. 64; ఆర. I. 71; ఆర. III. 345 ఎప్పటి).

జేవు (S. I. I. IV. 1176; A. 1323; S. I. I. V. 66 జేపటి).

అప్పుడు, ఎప్పుడు, అనువాని ఔపవిభక్తిక రూపములందు 'ప్పు' మీఁది ఉత్వమున కత్వము వచ్చును.

ఆఁకలి (ఆది. V. 183; ఆది. VI. 291; ఆఁకటి)

ఏఁడు (S. I. I. IV. 1300; ఏణ్టి)

ఏఱు (ఆది. IV. 44 ఏటి)

కుఱుంగలి (అర. III. 311, 373; ఆది, VII. 156; కుఱుంగటన్)

కూడు (ఆది. VII. 256 కూటిలోనన్)

తక్కు (ఆది. V. 79 తక్కటి)

నాఁడు రోజు, దేశము (ఆది. I. 52; ఆది. VI. 266; అర. I. 10; S. I. I. IV. 1015; నాఁటి)

నేఁడు (ఆది. V. 158; ఆది. VII. 24; నేఁటికిన్; S. I. I. IV. 1011-14; S. I. I. V. 63; నేఁటి)

పాడు = పరిమితి (ఆది. IV. 101; ఆది. VII. 43 పాటి)

పాడు = గ్రామము (S. I. I. V. 21-19, 21-23; పానియం బాటి)

నిన్న (ఆది. VIII. 118. నిన్నటఁగోలె)

మానెండు (S. I. I. V. 66; మానెంటికి)

మొదలు (సభా. II. 202; మొదలిటి)

పిడికిలి (ఆది. VI. 292; అర. III. 396; పిడికిటన్)

లేడి (ఆది. VI. 58; లేటికడుపునన్)

తొల్లి (ఆది. II. 14; తొల్లిటికంటెన్)

-ంటి.

ఇల్లు (ఆది. VIII. 115; ఇంటివలన; ఆది. III. 39, 110; ఇంటికిన్; ఆది. VI. 159, 277; ఇంటి; ఆది. VII. 254; ఇంటిలోనికి)

తలుసలి (సభా. II. 228; తలుసంటి)

తొల్లి (ఆది. III. 114; ఆది. V. 125; తొల్లింటి; ఆది. I. 150, తొల్లింటికంటెన్; ఆది. II. 118, ఆది. III. 87; ఆది. VI. 127; ఆది. VII. 266; అర. IV. 8 తొంటి); -'తొల్లి' అనునదియే 'తొల్'కు ఔపవిభక్తిక రూపమైయుండవచ్చును. ఈ 'తొల్' పై 'టి' చేరఁగా లకారము నకారముగా మాఱినది యనియైనఁ జెప్పవచ్చును.

11. పదునకొండవశతాబ్దమున కొన్నిశబ్దములు అనౌపవిభక్తికములు గానే యుండి తరువాతికాలమున ఔపవిభక్తికము లయినవి.

ఎదురు (ఆది. V. 215, ఆది. VII. 111, ఆది. VIII. 215, సభా. I. 178, సభా. II. 63, అర. IV. 96), ఎదురన్ (ఆది. I. 93, 101, ఆది. IV. 123, ఆది. VI. 63, ఆది. VII. 162, 198, అర. I. 107, అర. II. 56, అర. IV. 111); ఎదురను (అర. II. 169) (ఎదుటి అను రూపము 11-వ శతాబ్దమున లేదు).

పొద్దునకు (ఆది. III. 118, అర. I. 167, 192) పొద్దుటికి అను రూపము లేదు.

బయలన్ (ఆది. III, 41, ఆది. IV. 42) బయటన్, బయటి, అను రూపములు లేవు.

మన్ననన్ (ఆది. V. 236), మంటన్, మంటి, అను రూపములులేవు.
(అర. I. 24), సిరన్; (సభా. II. 67), మొదలన్.

12. 'ముందలు' అను దానిలోని 'దలు' అనునది 'దల్, తల్' అను దాని రూపాంతరము. ఎట్లయినను దానిపై ఔపవిభక్తిక ఇకారము చేరి అకారమునకు ద్విత్వముకలిగి డ్డి, ట్రి, ట్టి, టియుగి మారును. భారతమున ముందఱన్, ముందటన్ అను రెండురూపములును గలవు.

ముందఱన్ (ఆది. I. 132; ఆది. II. 18, 117, 143, 230; ఆది. III. 45; ఆది. VI. 69, 121, 153, 159, 187, 194, 247, 293; ఆది. VII. 36; 239, 270; ఆది. VIII. 211, 238, 287; సభా. I. 54; సభా. II. 284, అర. I. 181, 394; అర. II. 58; అర. III. 128, 241, 289, 305 మొద.).

ముందటన్ (ఆది. IV. 14, 20, 40, 163, 238; ఆది. V. 145; ఆది. VI. 183, 219, 292; ఆది. VII. 271; ఆది. VIII. 10; సభా. II. 97, 194; అర. I. 199, 300, 307, 340; అర. II. 66, 95; అర. III. 101, 217, 310, 313; అర. IV. 7, 52, 78, 115 మొద.).

ముందటి (S. I. I. V. 65)

13. 'పాడి'—ఇది 'పాలు' యొక్క ఔపవిభక్తికరూపము. 'ర, ల'లు డకారముగా మారుటయు కలదు. (ఎంగిలి) ఎంగిడి, ఎంగిడ్లు (మొసలి) మొసడి, మొసడుల్ (ఆది. VIII. 148); (సీరు) సిడు (సిడ్లు S. I. I. IV. 1015); (ఊరు) ఊడు (కోట ఊడ్లలోని Ep. coll 360 of 1915); (ఒరులు) ఒడ్లు (ఆది. VI. 277).

పై రీతిగనే 'పాలు' అనుశబ్దమునకు 'పాఁడు' అనునది రూపాంతరమై ఉండవచ్చును. కోఁదు భాషలో 'పాడు, పాజు' అనురూపములు గలవు. దీనిపై ఉపవిభక్తిఅయిన ఇత్వము చేరఁగా 'పాఁడి' అని ఏర్పడినది. ఈ ఔపవిభక్తిక రూపమే ప్రథమైక వచనముగను కుదురుకొన్నది.

14. 'ఏమి' అనుదానికి 'ఏమ్' అనునది హళగన్నడమున పూర్వ రూపము. దానిపై 'టి' చేరఁగా 'ఏంటి' అయినది. అందుచేత 'ఏఁటి' అను నది పూర్వరూపము, ఏమిటి, అనునది తరువాతిరూపము. ఈ రెండును నన్నయగ్రంథమున నున్నవి.

ఏఁటికి (ఆది. III. 5, ఆది. VIII. 298; సభా. II. 92, 133. 180; అర. I. 290, 294)

ఏమిటికి (ఆది. V. III. 34; సభా. II. 67, అర. I. 137)

ఇట్లే 'తొంటి' పూర్వరూపము; తొల్లిటికంటెన్ (ఆది. II. 14)

15. బోఁటి—ఇదియు ఔపవిభక్తికరూపమే. 'పోల్' అను దానిపై 'టి' వర్ణము చేరునప్పుడు 'ల్' ౯ గామాఱి పోన్ + టి = పోంటి అని ఏర్పడినది. ఇచట 'బో' అనునది ఆదేశము గావచ్చిన సరళము. తప్పు కత్తి రింపువలన అది మిగిలినది. చూ. (చెలయు) సెలయు; (చుమ్ము) సుమ్ము; (చాఁగు) సాఁగు; (చీరాడు) జీరాడు; (చెన) జెన; (చెముడు) జెముడు; (చొల్లు) జొల్లు మొదలయినవికూడ ఈ తప్పు కత్తిరింపువలనఁ గలిగినవే.

16. 'మగంటిమి' లోని 'ంటి' కూడ ఉపవిభక్తియే. ఇది 'మగన్' శబ్దముపై 'టి' చేరుటవలన కలిగినది. 'మి' అనునది విశేష్యములకువచ్చు నొక ప్రత్యయము. 'మగఁటిమి' అనఁగా మగవానితనము అని అర్థము. (ఆది. VI. 306)

17. సంఖ్యావాచకములన్నియు ఔపవిభక్తికములు.

కంటి, ఒకటి [ఒకండు], రెంటి [రెండు], మూఁటి [మూఁడు], నాల్గిటి [నాల్గు], ఐఁదిటి [ఐఁదు], ఏనిటి [ఏను], ఆఱిటి [ఆఱు], ఏడిటి [ఏడు], ఎనిమిదింటి [ఎనిమిది], తొమ్మిదింటి [తొమ్మిది], పదింటి [పది], నూఱిటి [నూఱు], వేయింటి [వేయి].

VI. విభక్తిప్రత్యయములు

ప్రథమావిభక్తి

1. ప్రథమా విభక్తియందు తత్సమ పదములమీఁద సాధారణముగా డు, ము, వు, లు, రు, అ, కులు, అను వర్ణములు వచ్చును. వీనిలో డు, ము, వు, లు ఎచ్చు టెచ్చటరావలెనో ఇంతకుపూర్వము చూపఁబడినవి.

2. వీనిలో 'డు' వర్ణము బిందుపూర్వకముగా నుండును. ఇది ప్ర
మైకవచన ప్రత్యయము 'అన్' అనునది ద్రావిడ భాషలలో ప్రథమై
వచన ప్రత్యయము. 'రామ' శబ్దమును తీసికొందము. ఇది తమిళముల
'రామన్', కన్నడమున 'రామను' అని ప్రథమైకవచనమున నుండును
'అన్' అనగా మగవాడు అని అర్థము. వీనిలోని నకారము ణకారము
తమిళములోన మారెను [illegible] ణకారము స్థిరపడి 'రామణ
అయినది. ఈ ణకారమునకు ద్విత్వము వచ్చి 'రామణ్ణ' అయి క్రింద [illegible]
స్థానమున 'డ' కారము వచ్చి 'రామణ్డ' [illegible] తెనుగున ప్రాదాయ
ప్రకారము ఈ [illegible] ద్విత్వము వచ్చి 'రామణ్డు' అను రూపమే
[illegible] నన్నయ [illegible] రామణ్డు [illegible] రూప
తెలుతి ఉండెడియుండెను. [illegible] మధ్యము [illegible]
మారినవి. [illegible] 'రాముణ్డు, రాముణ్డు' అనునట్టి
రూపములును కాన్పించుచున్నవి. ఈ [illegible] డు వర్ణము [illegible]
మహద్వాచకములను [illegible] చెప్పుచున్నవి.

ఇల్లుడు (ఆది. III. 16[illegible], ఆర. II. 137, S. I. I. IV. 667,
I. I. V. 22, 77, 220); తెల్లుడు (ఆది. II. 66, ఆర. VIII. 106; S.
I. IV. 667, 1061, 1170, 1180, 1190, 1210; S. I. I. V. 10
1019); నెయ్యుండు (ఆది. VIII. 317); పాయుండు (ఆది. V. 2, 7, 2
బోయుణ్డు (S. I. I. IV. 1008, 1014, 1161); బోణ్డు (S. I. I.
1008); బంటుండు (S. I. I. IV. 1323); బలియుండు (ఆది. VI.
215; సభా. I. 119; అర. III. 90; అర. IV. 25); మనుమండు (
VII. 149; అర. III. 67; S. I. I. IV. 1035); మామండు (S. I
IV. 1089); తేండు (S. I. I. IV. 1150)

అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, కొణ్డ ('కొనిన' యొక్క పూర్వరూపము. [illegible]
'కొణ్డ' అనునది 'కొను' ధాతువుయొక్క [illegible]
[illegible] ప్రథమైకవచనమున బిందుపూర్వ [illegible]

ము (ఆది. II. 216; ఆది. IV. 167; సభా. 2
4)
ఎట్టిండు (ఆది. IV. 251); కొణ్డణ్డు (S. I. I. IV. 13

మహద్వాచకములవై వచ్చు ప్ర
నది సంస్కృతమందలి అకారాంత
ప్రత్యయము. అదియే తెను

తెనుఁగు సంప్రదాయముప్రకారము దాని తుదిని ఉత్వము చేరినది. ఈ మువర్ణమునకు ంబు, మ్ము, అనునవి పూర్వరూపములుఁగ కాన్పించుచున్నవి. కన్నడమునందు ఈ మువర్ణమునకు బదులుగ 'వు' వర్ణము వచ్చుటయు, కొన్నియెడల ఏదియు చేరకుండుటయు గలదు. ధర్మ, ధర్మవు; 'ధర్మవు' అను రూపములు 11-వ శతాబ్దమునఁ గలదు. (S. I. I. IV. 1158); ఇట్టి రూపములు పుంలింగమందువలెనే ఉకార మధ్యమములుగా మాఱినవి: ధర్మువు (S. I. I. IV. 943, 989, 991, 992, 1098, 1133, 1145, 1228); బంధువు (S. I. I. I.V. 1080, 1098); భండారువు (S. I. I. IV. 1114).

నమ్ముమ్మవు - ఇది 'నర్మ' శబ్దభవము. ధర్మ శబ్దము ధర్మువు ఎట్లయినదో నర్మ శబ్దము 'నర్ముమ్మవు' అయి, రేఫమకార సంయోజనము (assimilation) వలన 'నమ్ముమ్మవు' అయినది (S. I. I. V. 1037).

'మూర్ఖ' శబ్దముపై డుజ్జు చేరకయే దాని ప్రాతిపదిక రూపమగు 'మూర్ఖు' అనునది ప్రథమైకవచనమున వచ్చును.

మూర్ఖవుశిశుపాల! (ఆది. VIII. 192); మూర్ఖులకు.

'శరణ' 'రూప' శబ్దముల ప్రథమైకవచనమున 'శరణు, రూపు' అనియు వచ్చును. ఒక్కరూప (ఆది. II. 179; 222) (ఆది. IV. 29; కలరూ పెఱుంగక).

(ఆది. II. 181); శరణంబునాకగుము.

(ఆది. I.) శరణన్నఁ గాచుచు.

రాహు శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున, 'రాహు' అని కూడ నిలుచును.

సంబోధనమ్, స్ఫురణమ్, ఖేలనమ్ - మొదలగు శబ్దములకు ప్రథమైక నమున సంబోధన, స్ఫురణ, ఖేలన అనియునచ్చును. (ఆది. I. 127); సంబో జేసీ; విక్రమ స్ఫురణక.

4. వు వర్ణము సాధారణముగా ఉకారాంతములపై ప్రథమైకవచన న చేరును. ఇది మహద్వాచకములపై చేరుటయు కలదు.

ఋతు - ఋతువు; ప్రభు - ప్రభుండు, ప్రభువు.

5. లు, రు, ఱు, జు, లు ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయ

2. వీనిలో 'డు' వర్ణము బిందుపూర్వకముగా నుండును. ఇది ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము 'అన్' అనునది ద్రావిడ భాషలలో ప్రథమైక వచన ప్రత్యయము. 'రామ' శబ్దమును తీసికొందము. ఇది తమిళములో 'రామన్', కన్నడములో 'రామను' అని ప్రథమైకవచనమున నుండును. 'అన్' అనఁగా మగవాఁడు అని అర్థము. వీనిలోని నకారము ణ కారముగా తమిళములోనే మారినది. తెనుఁగులో ణ కారము స్థిరపడి 'రామణ్' అయినది. ఈ ణకారమునకు ద్విత్వమువచ్చి 'రామణ్ణ్' అయి క్రింది ణకార స్థానమున 'డ' కారమువచ్చి 'రామణ్డ్' అయినది. తెనుఁగు సంప్రదాయవ ప్రకారము ఈ శబ్దము తుదని ఉత్వమువచ్చి 'రామణ్డు' అను రూప మేర్పడినది. నన్నయకు పూర్వము ఇట్టి అకారమధ్యమములయిన రూపములు తొలుత ఉండియుండును. కాని, రానురాను అవి ఉకార మధ్యమములుగా మారినవి. పదునొకండవ శతాబ్దమున 'రామణ్డు, రామున్డు' అనునిట్టి రెండు రూపములును కాన్పించుచున్నవి. ఈ బిందుపూర్వక డు వర్ణము కొన్ని మహద్వాచకములగు తెనుఁగు శబ్దములందును కాన్పించుచున్నవి.

అల్లుఁడు (ఆది. III. 168; అర. II. 137; S. I. I. IV. 667; S. I. I. V. 22, 77, 220); తమ్ముఁడు (ఆది. II. 66, ఆది. VIII. 106; S. I. I. IV. 667, 1061, 1170, 1186, 1190, 1210; S. I. I. V. 1015, 1019); నెయ్యుఁడు (ఆది. VIII. 317); పాలుఁడు (ఆది. V. 2, 7, 223); బోయుణ్డు (S. I. I. IV. 1008, 1014, 1161); బోణ్డు (S. I. I. IV. 1008); బంటుండు (S. I. I. IV. 1323); బలియుఁడు (ఆది. VI. 211, 215; సభా. I. 119; అర. III. 90; అర. IV. 25); మనుమండు (ఆది. VII. 149; అర. III. 67; S. I. I. IV. 1035); మామండు (S. I. I. IV. 1039); ఱేండు (S. I. I. IV. 1150)

అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, కొణ్డ ('కొనిన' యొక్క పూర్వరూపము. కన్నడములో 'కొణ్డ' అనునది 'కొను' ధాతువుయొక్క భూతార్థ క్రియావిశేషణము) అను వానిపైఁగూడ ప్రథమైకవచనమున బిందుపూర్వక 'డు' వర్ణము వచ్చును.

అట్టిండు (ఆది. II. 216; ఆది. IV. 167; సభా. 286); ఇట్టిండు (ఆది. V. 224)

ఎట్టిండు (ఆది. IV. 251); కొణ్డణ్డు (S. I. I. IV. 1334)

3. ము వర్ణము అమహద్వాచకములపై వచ్చు ప్రథమైక వచన ప్రత్యయము. 'అమ్' అనునది సంస్కృతమందలి అకారాంత నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. అదియే తెనుఁగున నిలువఁగా

తెనుఁగు సంప్రదాయముప్రకారము దాని తుదిని ఉత్వము చేరినది. ఈ మువర్ణమునకు ంబు, మ్ము, అనునవి పూర్వరూపములుగ కాన్పించుచున్నవి. కన్నడమునందు ఈ మువర్ణమునకు బదులుగ 'వు' వర్ణము వచ్చుటయు, కొన్నియెడల ఏదియు చేరకుండుటయు గలదు. ధర్మ, ధర్మవు; 'ధర్మవు' అను రూపములు 11-వ శతాబ్దమునఁ గలదు. (S. I. I. IV. 1158); ఇట్టి రూపములు పుంలింగమందువలెనే ఉకార మధ్యమములుగా మాఱినవి: ధర్మువు (S. I. I. IV. 943, 989, 991, 992, 1098, 1133, 1145, 1228); బంధువు (S. I. I. I.V. 1080, 1098); భండారువు (S. I. I. IV. 1114).

నమ్ముమ్మవు - ఇది 'నర్మ' శబ్దభవము. ధర్మ శబ్దము ధర్మువు ఎట్లయినదో నర్మ శబ్దము 'నర్ముమవు' అయి, రేఫమకార సంయోజనము (assimilation) వలన 'నమ్ముమ్మవు' అయినది (S. I. I. V. 1037).

'మూర్ఖ' శబ్దముపై డుజ్జు చేరకయే దాని ప్రాతిపదిక రూపమగు 'మూర్ఖ' అనునది ప్రథమైకవచనమున వచ్చును.

మూర్ఖవు శిశుపాల! (ఆది. VIII. 192); మూర్ఖులకు.

'శరణ' 'రూప' శబ్దముల ప్రథమైకవచనమున 'శరణు, రూపు' అనియు వచ్చును. ఒక్కరూప (ఆది. II. 179; 222) (ఆది. IV. 29; కలరూ పెఱుఁగక).

(ఆది. II. 181); శరణంబు నాకగుము.

(ఆది. I.) శరణన్నఁ గాచుచు.

రాహు శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున, 'రాహు' అని కూడ నిలుచును.

సంబోధనమ్, స్ఫురణమ్, ఖేలనమ్ - మొదలగు శబ్దములకు ప్రథమైక వచనమున సంబోధన, స్ఫురణ, ఖేలన అనియువచ్చును. (ఆది. I. 127); సంబోధనఁ జేసి; విక్రమ స్ఫురణ.

4. వు వర్ణము సాధారణముగా ఉకారాంతములపై ప్రథమైకవచనమున చేరును. ఇది మహద్వాచకములపై చేరుటయు కలదు.

ఋతు - ఋతువు; ప్రభు - ప్రభుండు, ప్రభువు.

5. లు, రు, అు, ఱు, లు ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయములు. వీనిలో సాధారణముగా లువర్ణమే బహువచనమునఁ గాన్పించును.

6. అదంత మయినట్టియు, దీర్ఘపూర్వకమయిన లకారము ఉపధగాఁ గలట్టియు మహద్వాచకముమీఁది విభక్తి 'లు' వర్ణమునకు 'రు' వర్ణము వచ్చును.

బాలురు (ఆర. II. 249) నృపాలురు, మొద, కాని, 'మల్లురు' (సభా. I. 241).

'దేవఁడు' అనునది లోపధముకాకున్నను కన్నడమునందువలె దీనికి 'దేవరు' అని బహువచనరూపము కలిగినది. (S. I. I. V. 50, 63; S. I. I. IV. 749).

రాయరు (S. I. I. IV. 1325); హుడయరు (S. I. I. IV. 50)

దీర్ఘముపైవచ్చు లోపధముకాని శబ్దములయినను కొన్నిటిలో బహు వచనమున రు వర్ణము వచ్చును.

అల్లుఁడు - అల్లురు (ఆది. VIII. 53); అట్టిఁడు - అట్టిరు (ఆది. IV. 17; సభా. I. 234) ఇట్టిరు (ఆది. IV. 187; ఆది. VII. 73); నెయ్యుర (సభా. I. 16; ఆర. I. 237).

(అ) ఇరువురు, మువ్వురు, నలువురు, ఏవురు, ఆఱ్వురు, ఏడ్వురు అను వానియందుఁగూడ 'రు' వర్ణము బహువచన ప్రత్యయముగా నున్నది ఎవ్వరు, వారు, తారు, మీరు, చేయరు, చేయుదురు మొదలయిన వాని యందును 'రు' వర్ణము బహుత్వమందు వచ్చినది.

మాఱ్తురు (సభా. II. 296). దీని కేకవచనము 'మాఱ్తుఁడు' అగు నేమో 'మత్తురు' దీని యేకవచనము 'మత్తుఁడు'.

'కాల్వురు' అనునది 'కాలవురు' నుండి వచ్చిన సంక్షేప రూపము దీనికి తెనుఁగున ఏక వచనము లేదు.

7. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, మూవఱు, అనువానియందలి 'ఱు' వర్ణము బహువచన ప్రత్యయము. వీనికి ఏకవచన రూపములు కానరావు - 'చెయ్వులు' దీని కేకవచనము 'చెయ్వి'. (ఆది. VIII. 21)

కూఁతుఱు - అనుదానిలో తుది 'ఱు' వర్ణము ఏకవచన బోధకము ప్రథమైక వచనమునఁదప్ప తక్కిన విభక్తులయందు 'ఱు' వర్ణము లోపించును.

కూంతుఱు (ఆది. IV. 256; ఆర. II. 137; S. I. I. IV. 1010 1015, 1053, 1062, 1076, 1120, 1161, 1253, 1357; S. I. I. V. 62 72, 1933, 1091, 1105).

కూఁతుర్ (ఆది. III. 168; ఆది. IV. 46, 232; S. I. I. IV. 1067); కూఁతును (ఆది. III. 32, 33); కూఁతునకు (ఆది. III. 186; ఆది. IV. 63); కూఁతులు (ఆది. III. 60); కూఁతుల్ (ఆది. III. 50; ఆది. VII. 86; సభా. I. 134).

కూంతుఱు శబ్దము నిర్బిందుకముగఁగూడ కనఁబడుచున్నది. కూంతుఱు (S. I. I. V. 1039, 1125); కూంత్తుఱు (S. I. I. V. 1026); కూంతు (S. I. I. V. 1022).

కూంతు (S. I. I. V. 1022); ప్రథమైకవచన రూపముగాకూడ నున్నది.

'అంపఱకు' (ఆది. IV. 201); 'పగఱ్' (ఆది. V. 60; సభా. I. 40; సభా. II. 144); యొక్క ప్రథమాబహువచన రూపములు 'అంపఱు' 'పగఱు' అని యుండునేమో.

8. 'ము' వర్ణముకూడ కొన్నియెడల బహువచన ప్రత్యయముగా కానవచ్చుచున్నది. మేము, మనము, తాము, తమ, చేయుచున్నవారము, వీనిలోని మకారము బహుత్వమును తెలుపును. మనము, మన, మీరు, మీ, అనువానిలోని, మొదటి మకారము బహువచనబోధకము.

9. 'వు' వర్ణమును బహువచన ప్రత్యయమగును. 'నీవు' లోని వు వర్ణ మట్టిది. కన్నడములో 'నీవు' అనఁగా 'మీరు' అని యర్థము. తెనుఁగున 'నీవు' ఏకవచనమందు స్థిరపడినది. దీనికి బహువచనము 'మీరు.' 'నీవు, మీరు' లకు 'ఈవు, ఈరు' లు పూర్వరూపములు. 'అవి చేయవు' మొదలగు నిషేధార్థక క్రియలయందలి 'వు' వర్ణమును బహువచనమందు వచ్చినదే.

-ండ్రు.

10. —ండ్రు అను బహువచన ప్రత్యయము 'ర్' అను మహత్ప్రత్యయముపై 'ఉ' అను బహువచనము చేరుటవలన ఏర్పడినది. 'న్రు' అనునది ద్రావిడములో 'న్దు' అని ఉచ్చరింపఁబడును. దీనిలోని దకారమునకు డకార మాదేశముగా వచ్చినప్పుడు 'న' కారము 'ణ' కారముగా మాఱుట వలన 'ణ్డు' అను ప్రత్యయరూప మేర్పడినది. (అవర్) వార్+ఉ = వాన్రు, ఉచ్చారణము (వాన్దు) వాణ్డు (ఇప్పటి వ్రాఁతలో) వాండు; నన్నయ కాలమున 'వాణ్డు' అను ప్రథమపురుష సర్వనామరూపము కానరాదు. 'వారు' అనునది మాండలిక రూపము; అది ద్రావిడములోని 'అవర్' నుండి ఏర్పడినది. కాని, కొడండ్రు, పెక్కండ్రు అను రూపములనుబట్టి 'ండ్రు' అనునది

కూడ బహువచన ప్రత్యయముగా నున్నదని చెప్పవచ్చును. పూర్వశాసనములందు—

'అచ్చువాన్డ్రు' (Ep. coll. No. 363; of 1920); గోత్రున్డ్రు (E. I. XI. p. 345); శత్యదితున్డ్రు (Ibid) వేవాన్డ్రు (Ibid) వాన్డ్రు (Ibid); మూన్డ్రు (Ibid); మగన్డ్రు (Ibid); అని 'న్డ్రు' అనియే వ్రాయఁబడియున్నది. నన్నయ గ్రంథమునుండి ఉదాహరణములు:- కోడండ్రు (ఆది. V. 165; సభా. II. 159); పెక్కండ్రు (ఆది. I. 46; ఆది. II. 25; ఆది. IV. 225; ఆది. VI. 275; ఆది. VI. 242; ఆది. VIII. 25; అర. II. 145); మఱఁదండ్రు (ఆది. IV. 216)—

కోడలు, మఱఁదలు లోని తుది 'లు' వర్ణము 'ఆలు' శబ్దమునకు బదులుగా నున్నది. ఆలు శబ్దమునకు ద్రావిడభాషలయందు 'ఆళ్' అనురూపము గలదు. ఈ ణకారమువె 'ఱు' అను బహువచన ప్రత్యయముచేరఁగా 'ణ్డ్రు' అని అయినది. ఇట్లే 'పెక్క' శబ్దముపై మహత్ప్రత్యయమైన 'అణ్' చేరి, దానిపై 'ఱు' వర్ణము చేరుటవలన 'పెక్కండ్రు' అని అయినది.

11. ఒకప్పుడు 'ళు' వర్ణముకూడ బహువచన ప్రత్యయముగా కానవచ్చు చున్నది.

సంవత్సరంబుళ్ (Ep. coll. No. 364 of 1920); రాజుళ్ (Nell. Ins. II. P. 1152); భట్టారళు (Ep. coll. Nos. 359, 364, of 1920). స్వాముళ్ (Burgess: Tam. & Skt. Ins. No. 22).

12. ర, ల డ, లతోఁగూడిన బహువచన ప్రత్యయ 'లు' వర్ణము ఆ వర్ణములతో సంయోజనము (assimilation) పొంది 'ళు' గా మాఱినది. ఈ 'ళ్ళు' 'ళులు' గకూడ విడిపోవును.

ఒకళ్ళొకళ్ళకం దొకరునికిచ్చిన (అర. II. 314); ఒక్కొక్కళ్ళతురీయార్థము (ఆది. IV. 129); ఒకళ్ళొకళ్లన పంచెం (ఆది. V. 248); అంగడి + లు = అంగడులు, (ఆది. VIII. 73); అంగడ్లు, అంగళ్లు, అంగళులు (ఆది. VI. 148); నాఁడు + లు = నాఁడులు, నాడ్లు, నాళ్ళు (ఆది. I. 68; సభా. II. 115); [నీరు] నీడు + లు (= నీడులు) నీడ్లు, (S. I. I. IV. 1015) నీళ్ళు (ఆది. IV. 86, 128; ఆది. V. 18, ఆది. VI. 173, 178, 179, 219 అర. I. 6; అర. III. 87); నీళులు (ఆది. V. 259); కన్నీరు (ఆది. III 139) + లు = కన్నీడు + లు = (కన్నీడులు, కన్నీడ్లు), కన్నీళ్ళు, (ఆది. VI 259; ఆది. VII. 268); కాళ్ళు (ఆది. V. 18, 224; ఆది. VI. 289); పః

ళుల్ (ఆది. II. 152); పాళ్ళు (ఆది. VII. 221); ముదుసళుల్ (ఆది. VIII. 381); మొదళులఁ (ఆది. V. 170); వరవ్రుళ్ళఁ (సభా. II. 200); వఱళులు (సభా. II. 251); వ్రేళ్లు (మూలము, అంగుళి అను రెండర్థములందును దీనికి ద్రావిడరూపము 'విరల్.' మూలము అను అర్థమందు 'వేరు' అనియును, అంగుళి అనునర్థమందు 'వ్రేలు' అనియును దీనికి తెనుఁగున రూపము లేర్పడినవి. కాని, ఈ రెండు శబ్దముల బహువచనములును 'విరల్ + లు' = విరళ్ళు, వ్రేళ్ళు, అని అయినది. ఆది. II. 140; ముదుసళుల్ (ఆది. VIII. 38); 'ఏఱు' (= నది) శబ్దములోని ఱు-వర్ణము బహువచనమున 'లు' వర్ణముతో సంశ్లేషముఁ బొంది 'ఏళ్ళు' గా మాఱుదు: (సభా. I. 170;) ఏఱులఁ.

13. టుకార, డుకారములపై బహువచన 'లు' వర్ణముండఁగా ఒకప్పుడు 'టు, డు' ల మీఁది ఉత్వము లోపించును.

ఏండు + లు = ఏండులు, ఏండ్లు, (ఆది. II. 4; సభా. II. 278; అర. III. 248; S. I. I. IV. 731); ఒరుఁడు + లు (= ఒడ్డు + లు = ఒడ్డులు), ఒడ్లు (ఆది. VI. 27); తొట్టుపట్లు (అర. III. 118); కాహడ్లు (S. I. I. IV. 675); పండులు = ఫలములు (అర. I. 94); పండ్లు (ఆది. V. 170; ఆది. VI. 26); కోమటులు (ఆది. VIII. 73); కోమట్లు (S. I. I. IV. 1014); గుడ్లు, గుడులు (S. I. I. IV. 749); పెగ్గడ్లు (S. I. I. IV. 992); గ్రుడ్లు (అర. I. 107); మిడిగ్రుడ్లు (అర. I. 300) పుట్లు (S. I. I. IV. 1015, 1029, 1133, 1314, 1323; S. I. I. V. 50, 1005, 1052); పొడ్లలోనఁ (S. I. I. IV. 1082).

14. కన్ను, చన్ను, శబ్దములపై లు వర్ణముచేరఁగా కన్నులు (ఆది. II. 30; ఆది. III. 27; ఆది. IV. 252; ఆది. VIII. 105); చన్నులు (ఆది. II. 167; ఆది. III. 27; ఆది. V. 32; ఆది. VII. 98) అనియైనది. తరువాతి కాలమున 'కల్, ముల్' మొదలగు లకారాంత శబ్దముల బహువచన సాదృశ్యము (analogy) వలన వీనికి కండ్లు, చండ్లు, అను రూపములును వచ్చినవి.

15. ఇల్, కల్, పల్, ముల్, నిల్ శబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు వాని లకారమునకు నత్వమును, తరువాత ద్విత్వ ణత్వమును దాని లోని క్రింది ణకారమునకు డత్వమును వచ్చి—

ఇండ్లు (ఆది. IV. 64; ఆది. VII. 28, 132; అర. 11. 150) విశ్లేషమువలన 'ఇండులు' (ఆది. VI. 194); కండ్లు (ఆది. VI. 160, 178); (పండ్లు) విశ్లేషమువలన 'పండులు' (ఆది. VI. 200); ముండ్లు (ఆది. VI.

160. అర. II. 85), విండ్లు (అర. I. 300); తడవిండ్లు (అర. I. 300) అన రూపము లేర్పడినవి.

16. ద్రావిడములో కళ్, గళ్ అను బహువచన ప్రత్యయ ములు తెనుఁగులో కులు, గులు అను రూపములనుకూడ పొందును.

కెలను (ఆది. III. 154; ఆది. VI. 6; ఆది. VII. 194) కెలంకుల (అర. III. 297); కొలను (ఆది. III. 133; ఆది. V. 67; ఆది. VI. 173 219, 224, 228; సభా. I. 12, 233; అర. III. 174, 186, 227, 313, 366) కొలంకులు (అర. III. 270); వలను (ఆది. II. 13, ఆది. III. 139; ఆది IV. 93; ఆది. VI. 131, 292; ఆది. VIII. 156, 22; అర. I. 344; అర II. 26, 37, 160, 189, 193; అర. III. 106, 374: అర. IV. 22); వల కులు (అర. III. 113 అర. IV. 135); మ్రాను (ఆది. V. 254; సభా. II 144; అర. II. 94; అర. III. 135; S. I. I. IV. 920); మ్రాంక్కుల (S. I. I. IV. 1016, 1050, 1099, 1114, 1115); మ్రాఁకులు (ఆది. IV 20; ఆది. V. 170; సభా. II. 41; అర. III. 312).

పై శబ్దముల బహువచన రూపములనుండి జనులవాడుకలో తప్పు కత్తి రింపువలన కెలఁకు, కొలఁకు, వలఁకు, మ్రాఁకు, అను క్రొత్త ఏకవచన రూపములు తరువాతి కాలమున ఏర్పడినవి. కాని కెలఁకు, వలఁకు, మ్రాఁకు అనువాని కేకవచనమున గ్రంథములలో ప్రయోగములు కానరావు. కొన్ని ఉకారాంత శబ్దములందువలె కొలఁకు అనునది కొలఁకువు అని కూడ మారి నట్లు బమ్మెరపోతరాజ కృతభాగవతములోని 'కొలఁకువు కలంకంబొందగా జొచ్చి (స్కంధ. VIII. III)' అను ప్రయోగమువలన తెలిసికొనవచ్చును 'వలంకు' కూడ అట్లే 'వలఁకువు' గా మారినట్లు శబ్దరత్నాకరమునం దుదా హరింపఁబడినది గాని ప్రయోగము ఈయఁబడలేదు.

(17) ఏనుఁగ (ఆది. II. 65); ఏనుంగు (S. I. I. IV. 1190) తెలుంగు (ఆది. I. 10; ఆది. II. 57, 110; ఆది. III. 5; ఆది. VI. 283) తెలుఁగు (ఆది. V. 234; ఆది. VI. 264; అర. III. 281); మడుంగు = దీర్ఘిక, (ఆది. I. 79); మడుంగు = పరిమాణము (ఆది. VII. 107; సభా. I 84; సభా. II. 137); రేకు (ఆది. IV. 76); లాఘ్నక (ఆది. VIII. 299) వెడఁగు (ఆది. VI. 230; ఆది. VII. 43; సభా. II. 9; అర. II. 164 అను శబ్దములలోని 'కు, గు' వర్ణములు జనులు తమ వాడుకలో 'కులు గులు' తోఁగూడిన బహువచన రూపములను తప్పుగ కత్తిరించి, యేకవచన రూపములను, క్రొత్తగా కల్పించుటవలన నేర్పడినది.

'నెఱఁకులు' (ఆర. I. 314; ఆది. VI. 201); అనునది 'నెఱను' అనుదాని బహువచనరూపమై యుండవలెను. కాని, 'నెఱను' అనుదానికి 11-వ శతాబ్దమున ప్రయోగములు కానరావు.

'మెఱుఁగులు' (ఆర. III. 179) అనునది 'మెఱుము' అను ఏకవచనమునకు 'కులు' చేర్చుటవలన ఏర్పడిన బహువచనరూపము (చూ. ఉఱుముచు, మెఱుముచు ఆది. VIII. 270).

'మఱువు' (ఆది. II. 96; ఆది. VI. 187, 201; ఆది. VIII. 289; ఆర. III. 227) అనునది 'మఱుఁగు' అను దానిలోని కత్తిరింపు రూపము లోని గకారమునకు వకారము వచ్చుటవలన ఏర్పడినరూపము.

'కొడుకు' అనునదికూడ పైరీతి కత్తిరింపురూపమే. 'కొడ' అను శబ్దముపై 'కులు' చేరి 'లు' ప్రత్యేకింపఁ బడుటవలన ఏర్పడిన ఏకవచన రూపము. ఈ 'కొడ' శబ్దమే వివిధరూపములతో, కోడె, కోడెగాఁడు, కోడలు మొదలగు శబ్దములందు కాన్పించుచున్నది. అతగులు (ఆది. VI. 68) అను బహువచన రూపముయొక్క ఏకవచనము 11-వ శతాబ్దమునందు కానరాదు. దీని ఏకవచనరూపము 'అతను' అయియుండి, తప్పక త్తిరింపువలన 'అతగు' అయియుండును. తరువాతి కాలమున దీనిపై బిందుపూర్వక'డు' వర్ణముకూడ చేరినది. 'అతివీరుతోఁ గలహము వెట్టుకొన్న యతగునిరీతి' (ప్రభు. V.) ఇట్లే 'ఆరెకులు' (ఆది. VI. 260); దీని ఏకవచన రూపమేమో తెలియదు 'ఆరెకుఁడు' అని శబ్దరత్నాకరములో నున్నదిగాని దాని కేకవచనమున ప్రయోగములు కానరావు. 'ఆరె' అనునదియే ఏకవచనరూపమై యుండును. దానిపై 'కులు' అను బహువచన ప్రత్యయముచేరఁగా 'ఆరెకులు' అను రూప మేర్పడినది. 'ఆరె' అనునది మహారాష్ట్ర దేశమునకును, 'ఆరెము' అనునది మహారాష్ట్రభాషకును పేళ్లు. చూ 'అరబి, పారసి, గుజరాతి, యారె, మచ్చ తెనుఁగు, కన్నోజ, మొదలుగాఁ దెలిసివ్రాయ దారిగన్నట్టివాఁడు' (యయాతి. X.) మహారాష్ట్రులు పూర్వకాలమున తలారులుగా నుండుటచేత 'ఆరెకులు' అను శబ్దమునకు తలారులను అర్థము కుదురుకొని యుండును.

(18) (అ) 'గళ్' అనుదాని రూపాంతరమగు 'గారు' అను బహువచన ప్రత్యయము గౌరవార్థమం దేకవచనమున బ్రయోగింపఁబడును.

మేడయంగారి కొడుకు (S. I. I. IV. 1193); జన్నమగారికి (S. I. I. IV. 1228; జియ్యంగారు (S. I. I. IV. 704).

'గారు' అనునది బహువచన ప్రత్యయ మయినందుకు 11-వ శతాబ్దము నాఁటిది కాకపోయినను శక 1468 సం॥ రము నాఁటి (S.I.I. IV. 699)

ఈ క్రింది ప్రయోగములవలన తెలియనగును. "సోమనాపండితులు లింగ్గాపండితులు, మంలాపండితులుగారు" ఇప్పుడు మనము 'గారు' ఏకవచనమనుకొని, బహువచనమున దానిపై మఱల 'లు'వర్ణమును చేర్చి 'గార్లు' అనియందుము. 'గారు' అనుదానికి 'గాఁడు'నకు పూర్వరూపమయిన 'కాఁడు'ఏకవచనమునందు వచ్చును. నేర్పుకాఁడు (ఆది. VI. 32); సంగడికాఁడు (ఆది. V. 207); లోని 'కాఁడు' అనునదియే యీ 'కాఁడు.' దీనికి కన్నడములో 'కాఱ'అని ఏకవచనమందును. 'కాఱఱు'అని బహువచనమందును రూపములు. 'కాఱు' అనునది బహువచన ప్రత్యయముగా (S. I. I. V. 220) నిబంధకాఱును అను పదమునం దున్నది.

(19) ఱజంతశబ్దముల బహువచనమునందు లు, రు వర్ణములు ఱుజ్జునకు ఆదేశముగావచ్చును. ఇతరశబ్దములయం దవి ఆగమములుగా చేరును. ఱేండుశబ్దముపై లువర్ణ మాగమముగానే వచ్చియుండును.

(20) ఇకారాంతశబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము పరమగునప్పుడు వాని ఇత్వమునకు ఉత్వమువచ్చును.

దాది - దాదులు (సభా. I. 145, 150); ముడి - ముడులు (ఆది VIII. 175); గుడి - గుడులు, గుళ్లు (S. I. I. IV. 749); మొనసి, మొనడులు (ఆది. VIII. 148); జీండి - జీండులు, జీంళ్లు, (S. I. I. IV. 672)

(21) ఔపవిభక్తికశబ్దములయి అసలు ధాతువులోనే యున్న 'య'కరము గలిగిన 'చేయి, నూయి, నేయి, వాయి మొదలగుశబ్దముల బహువచనము వాని ఔపవిభక్తిక రూపములమీఁదనే వచ్చును.

చేయి - ఔప, చేతి + లు = చేతులు (సభా I. 147, సభా II. 57 ఆర. I. 300; ఆర. II. 134, 158, ఆర. III. 329); నూయి - ఔప నూతి + లు = నూతులు (ఆది. IV. 92); నేతులు, వాతులు అనుట 11 - వ శతాబ్దమున ప్రయోగములు కానరావు.

(22) ఔపవిభక్తికములయిన, ధాతువులో లేని 'య' కారముగల శ(బ్ద)ముల బహువచనమునందు ఉపవిభక్తులు చేరకుండుటయే కాక వాని తు(ది) 'యి' అను నకారముకూడ లోపించును. ఇట్టి శబ్దములు నిజముగ దీర్ఘాం(త)ము లనియును, వానిపై యశ్రుతి వినఁబడుచున్నదనియును గ్రహింపవలెన(ు).

ప్రా (యి)— ప్రాలు (S. I. I. V. 65, 66); ఊా (యి) (ఆ(ది) VII. 119);—ఊాలు (ఆది. V. 118. ఆది. VI. 160. 281, సభా. I. 1(..) ఆర. I. 317; ఆర. III. 300; S. I. I. V. 1052, 1148 గొడిగఊాలు (ఆ(ది) III. 299); రే (యి) (ఆది. I. 68, ఆది. II. 88; ఆది. VI. 286; ఆది. V.

39; ఆది VIII. 18; ఆర. I. 188; ఆర II. 26);—రేలు (ఆది.II. 152); వే(యి) (ఆది. I. 54, 62, 81; ఆది. IV. 94, 102; ఆది. VIII. 2; సభా. II. 113; ఆర. I. 342; ఆర. III. 132); వేలు (ఆది. I. 34, 30. 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 81; ఆది. II. 11; ఆది. IV. 157: ఆది. V 39; సభా. I. 13, 267; సభా. II. 113, 111: ఆర. I. 2, 217; ఆర. II. 170, 344' 345, 281, 245; ఆర. III. 331, 174, ఆర. IV. 56, 85).

'మే' శబ్దమునకు బహువచనము 'మేలు' అనికాదు. మేనుశబ్దబహువచనమే, దీనికిని వచ్చును.

'ఆవు'శబ్దమునకు 'ఆ'అనునది పూర్వరూపము. దానిపై బహువచన 'లు'ప్రత్యయముచేరి ఆలు (ఆది VI. 168) అని అగును.

(23) కొన్నిబహువచనరూపములపై మఱియు బహువచన ప్రత్యయము చేరుటఁ గలదు.

ఊళ్ళులు (ఆది. VI. 267); నీళ్ళులలోఁ (ఆది. IV. 86); కండ్లులు = కాళ్లు(ఆది. VI. 178); బండ్లులు (ఆర II. 175); కోడండ్రుగు (సభా. II. 257); వెక్కండ్రురు (ఆది. VIII. 25); వారలు; వీరలు. మీరలు; ఈరలు; పండితులవారు, పండితులుంగారు (S. I. I. IV. 699).

ఇట్టిచోట్ల 'నీళులు, ఊళులు' మొదలగు రూపములే యుండవలె ననియు బహువచనరూపముపై మరల బహువచనప్రత్యయము చేరుననుట తప్పనియుఁ గొంద ఱందురు; అయినను గావచ్చును.

(24) సంస్కృతమున ఏకవచనముగానున్న 'త్రివిష్టప' శబ్దము నన్నయ గ్రంథములో బహువచనమునఁ బ్రయోగింపఁబడినది (ఆది. II. 111); త్రివిష్టపంబులఁ.

25. (అ) ఇకారాంతములైన తాలవ్య చ జ లుపధలుగాఁగల శబ్దముల బహువచనమునం దా తాలవ్యములు దంత్యములుగా మాఱును.

(ఆ) ఇట్లే శవర్ణ ముపధగాఁగలిగిన ఇకారాంతశబ్దముల బహువచనమునందు శవర్ణము సవర్ణముగా మాఱును. (ఆది. V. 66. ధాన్యరాసులు).

(26) ము విభక్తికశబ్దములపై ప్రథమైకవచనేతరవిభక్తులు కొన్ని చేరునప్పుడు ఆ మువర్ణమునకు లోపమును దాని పూర్వ హ్రస్వమునకు దీర్ఘమును ఒకప్పుడు కలుగును.

మిరియాలు: (S. I. I. V. 65, 66); గుండానకు (S. I. I. V. 1114); దీపానకు: (S. I. I. IV. 939, 1000; S. I. I. V. 1055); కుంచాలు (S.I.I. IV. 1014, S. I. I. V. 66).

27. డు జంతశబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము చేరక పూర్వము డుజ్జునకు లోపము కలుగును: రాములు, విష్ణులు, బోఁడు + లు = బోలు.

28. బంధువు, బాహువు, రజ్జువు మొదలగు వు విభక్త్యంత శబ్దముల పై లు వర్ణము చేరునప్పుడు వాని 'వు' వర్ణమునకు లోపము కలుగును: (ఆర. I. 11) బంధులు; (ఆర. II. 78;) రజ్జులు, బాహులు.

29. (ఆర. II. 80), నలుగడ బరికించి; (ఆర. II. 6), కరంబిడుమం బడఁడె.—ఇచట బహువచనము వాడవలసినచోట ఏకవచనము వాడఁబడినది (ఆర. II. 3); మాయ ట్లిడుమలఁబడిన నృపులుగలరె. ఇట్లే (ఆర. I. 211, ఆర. II. 70); అను చోట్ల 'ఇడుమంబడిన' అను పాఠము సరియైనది.

ప్రథమేతర విభక్తుల ప్రాతిపదికము.

1. ప్రథమేతర విభక్తిప్రత్యయములను చేర్చక పూర్వము సంబంధార్థక షష్ఠియందువచ్చు శబ్దముల రూపములు తత్సమములందు ప్రాతిపదికములుగా నిలుచును. వానిపైని విభక్తిప్రత్యయములు చేరును.

2. అచ్ఛిక శబ్దముల ప్రథమైకవచన రూపములే ఇతర విభక్తుల ఏకవచనమందు ప్రాతిపదికములుగను బహువచనమునందు బహువచన ప్రత్యయముపై 'సంబంధము' ను తెలియఁజేయు 'ఁ' కారముచేర్పఁగా ఏర్పడిన రూపములు ప్రాతిపదికములుగను అగును.

ద్వితీయా విభక్తి.

1. 'న్' అనునది ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయము. ఇది ఒకప్పుడు లోపించుటయు, కొన్నియెడల దీనిపై 'ఇ, ఉ' లు చేరుటయు కలుగుచుండును.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. I. 7) ప్రజన్; ధరణీసురులన్; కప్పంబులన్; విప్రకులమున్ (ఆది. I. 9) కులబ్రాహ్మణున్ (ఆర. I. 140) ఏవురను; (ఆర. I. 14 తనయుని ;నన్ను, మొదలగునవి.

ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయమగు 'న్' పైవచ్చు 'ఇ, ఉ' లపై ద్రుతముకూడ కాన్పించును.

2. ద్వితీయకు బదులుగా కొన్నియెడల ప్రథమయు వచ్చును.

(ఆది. I. 7) చారుతర మహాగ్రహారంబు లిచ్చుచు; (ఆది. I. 12 అగ్నులు విహరింపుము; (ఆది. VII. 36) విల్లుగొని.

ప్రథమకు మాఱుగ ద్వితీయ వచ్చుటయుఁ గలదు: విజితేంద్రియుఁడనఁగ నిమ్మునిఁ బాయుక విందు (ఆది. IV. 30).

3. సంస్కృతమునందు ద్వితీయా విభక్తియందు 'కూర్చి, గుఱించి' అను అర్థములును వచ్చును. అందుచేత తెనుఁగు వైయాకరణులు ఆ రెంటిని తెనుఁగున ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయములలో చేర్చికొన్నారు. నన్నయ గ్రంథమునందు 'గుఱిచి' అని సాధారణముగా కాన్పించుచున్నది గాని 'కూర్చి' అనునది లేదు. 'గుఱిచి' అనునది 'లక్ష్యముంచి' అను నర్థమం దుపయోగింపఁబడును. 'గుఱించి' అనునదికూడ ముద్రిత ప్రతులలో క్వాచిత్కముగా కనఁబడుచున్నను కొన్ని వ్రాతప్రతులలో ఆ స్థలములందు 'గుఱిచి' అని కనఁబడుచుండుటచేత 'గుఱిచి' అని వాడుటయే నన్నయ మతమని తోఁచుచున్నది. 'గుఱి' అనుదానికి 'కుఱి' అనునది ద్రావిడ రూపము. కన్నడములో ప్రేరణమందు 'ఇసు' అను ప్రత్యయము చేరును. దీనిలోని 'సు' అనునది తెనుఁగులో 'చు' గా మాఱినది. కొంతకాలమున కది 'ఇంచు' గ గూడ మాఱినది. అందుచేత ప్రేరణమందు చు, ంచు లతో రెండు రూపము లున్నప్పుడు, 'చు' రూపములు ప్రాచీనము లనియు, 'ఇంచు' రూపములు తరువాతివనియు నిశ్చయింపవచ్చును.

(ఆది. II. 165) అంబుజసంభవు గుఱిచి భక్తితోడ ఘోరతపము సేయుచున్న ...(ఆది. VII. 23) పాండవులను గుఱిచి ...(ఆది. VII. 67) తపతి ...అత్తపను గుఱిచి భక్తిఁదపము సేసె (ఆర. I. 42) సూర్యుగుఱిచి జపము సేయుచున్నన్ ...

ఈ క్రిందిచోట్ల ముద్రిత ప్రతులలో 'గుఱించి' కనఁబడుచున్నను కొన్ని వ్రాత ప్రతులలో 'గుఱిచి' అనియే ఉన్నది.

(ఆది. VII. 3) పాండవుల గుఱించి బహువిధంబులగు నిమిత్తములు ... (పాండవులను గుఱిచి) ...

(ఆర. III. 81) ఈశ్వరు గుఱించి తపంబు సేసిన } (గుఱిచి)
(ఆర. IV. 52) ఈశ్వరు గుఱించి

తృతీయావిభక్తి

1. మహన్మహతీ తరములయిన శబ్దములకు తృతీయయందు 'న్' అను ప్రత్యయము వచ్చును:

(ఆది. I. 5) ప్రభావమునన్, విభూతిన్; (ఆది. I. 6) పోషణంబునన్; మహిమన్, అభిరతిన్; (ఆది. I. 7) ప్రీతిన్, బలిమిన్; (ఆది. I. 8) గోష్ఠిన్, (ఆది. I. 23) వేడుకన్; (ఆది. I. 34) వృత్తాంతంబులన్; (ఆది. I. 52) బాణంబునన్; (ఆది. I. 56) వచనంబులన్; (ఆది. I. 65) శాఖలన్; వితతిన్; (ఆది.

I. 76) అంజలిన్; (ఆది. I. 104) ఫణాలిన్; (ఆది. I. 139) అగుటన్; (ఆది. II. 220) ధర్మచరితన్ మొద.

2. చేతన్, చేన్, తోడన్, తోన్-అను పదములుకూడ తృతీయార్థము లందు వచ్చును:

(ఆది. I. 30) బ్రహ్మచేత ననుజ్ఞాతుండై; (ఆది. I. 50) సహదేవుచేత నపుత్త్రకుండైన; (ఆది. I. 38) వారిచేత జవ్వనంబు వడయుటయు. (S. I. I. IV. 1190, 1186; S. I. I. V. 65) ఆణ్డారిచేతన్, (S. I. I. V. 65) సెట్టిచేతంగొన్న; (S. I. I. IV. 737) పరమాత్మునిచేన్; (ఆది. I. 9, 33) కరుణతోడన్; (ఆది. I. 27) భక్తితోడన్; (ఆది. I. 92) గుణములతోడ (ఆది. I. 10) భక్తితోన్; (ఆది. II. 191) రత్నావళితోన చల్లుదు; (ఆది. II. 99) దానితోన దగ్ధుండై మఱి దానితోన లబ్ధజీవుండై; (ఆది. III. 85) ప్రీతితోన్; (ఆది. IV. 1104) చతుస్సీమములతోఁగూడ; (ఆది. IV. 1108) పంచమితోన్; (S. I. I. IV. 672) 'విగువ్వఁనతోన్' అనుచోట సప్తమి మీఁద తోన్ చేర్పఁబడినది.

(3) (అ) చేతన్, చేన్—అనునవి పంచమ్యర్థమునందును వచ్చును:

(S. I. I. IV. 1186, 1190) ఆణ్డారిచేతం బెట్టి పుత్తెంచిన = ద్వారా (S. I. I. V. 65) సెట్టిచేతంగొన్న = నుండి, వలన; (ఆది. II. 92) తక్షకుచేత ననంతంబైన యర్థంబుగొని; (ఆది. I. 113) తక్షకుచేతఁ గుండలంబులు గొని; (ఆర. I. 44) అహర్పతిచేత వరంబు పేర్మితోఁబడసి.

(ఆ) ,చేత, చేన్' —అనునవి కరణార్థమందునువచ్చును.
(ఆర. IV. 18) చెఱిచెన్ ఘనుఁదగ్గదచేత భీముఁడున్.

4. సముచ్చయార్థమందు అనేక శబ్దములతోడను చేరవలసిన 'తోడన్, తోన్' అనునవి ఒక్క తుదిశబ్దము మీఁదనే కానవచ్చును:

(ఆర. III. 319) బాలకులయు నధిక శ్రీదర్పితులయు లుబ్ధులయు లఘుజనంబులయుందోడ; (ఆర. II. 101) అగ్నిహోత్రంబులయు నపారఫలపుష్ప నదీరమ్య తపోవనంబులయుఁదోడ నదృశ్యులైనఁ జూచి; (ఆర. III. 43) రోమశ ధౌమ్యులయుఁ దమ్ములయుఁ దోడ; (ఆది. IV. 215) అఖిల బాంధవులయు బ్రాహ్మణులయుఁదోడ; (ఆర. III. 95) బాహుదండంబులయు ... దంష్ట్రలయు ... దశనంబులయు ... నయనంబులయు ... వక్త్రంబును ... శరీరంబునుం దోడ

5. అధ్యయనము విషయమయినపుడు గురువులనుబోధించు శబ్దమునకు 'తోడన్, తోన్' అనునవి చేరును:

(ఆది. II. 159) చ్యవనసుతుండై ప్రమతితోఁ జదివె నెల్ల శాస్త్రములు; (ఆది. IV. 167) వేదంబులు వసిష్ఠుతోఁజదివె; (ఆది. V. 194) వేదంబుల్ సదివించె భూసురులతో; (ఆది. VII. 5) ధనుర్వేద మగ్నివేశులతోడ నర్థిఁగఱచి; (ఆది. VIII. 227) ధౌమ్యుతో వేదము సదివెఁ; (అర. III. 242) ఇద్దఱు ... నుద్దాలకుతోఁ జదివి.

6. (అ) చేసి అను క్త్వార్థకరూపముకూడ తృతీయార్థమందు తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముమీఁద మఱలఁ జేరును:

(ఆది. 1. 30) నుహత్త్వంబునం జేసి; (ఆది. 1. 20) అనుగ్రహంబునం జేసి; (ఆది. 1. 22) గభస్తిచయంబులఁ జేసి; (అర. III. 343) పుచ్ఛమునఁ జేసి.

ఇట్లే—(ఆది. I. 79) దానన చేసి; (ఆది. I. 123) ధూమకేతనహతిఁ జేసి; (ఆది. I. 124) సంబోధనఁ జేసి చేసె; (ఆది. I. 140) తేజరిల్లమిఁ జేసి; (ఆది. I. 145) అగుటం జేసి; (ఆది. II. 68) శాపంబులం జేసి; (ఆది. II. 46) నీ కులిశాభిరక్షణ స్ఫురణన జేసి; (ఆది. III. 26) తన పాదంబునం జేసి తలఁగం ద్రొచిన; (ఆది. III. 27) ముదితయందు తనదు హృదయంబు నిలుపుటఁ జేసి రాగమడర; (ఆది. IV. 64) తన మహాసత్త్వంబునం జేసి తమియించుచున్న; (ఆది. IV. 215) కామరాగాధికాసక్తిఁ జేసి శోషించి; (అర. II. 156) నలుఁ డిప్పుడసమర్థుఁడగుటం జేసి; (అర. I. 22) విజ్ఞానంబునం జేసి యుపశమనంబునం బొందుము; (అర. I. 26) అనలంబునం జేసి దగ్ధంబగు; (అర. I. 99) దీవనలీగిఁ జేసి; (అర. III. 339) ద్వాపరంబున రెండు పాదములఁ జేసి నడచు ...

(ఆ) పై ఉదాహరణములలో 'చేసి' అను క్త్వార్థకరూపము చేత, తోడ, వలన-అను అర్థములలో ప్రయోగింపఁబడినది.

(7) మెయిన్, మైన్—అనునవికూడ తృతీయార్థమందు శబ్దములతోఁ జేరును:

(ఆది. I. 16) ధీయుక్తి మెయిన్; (ఆది. II. 92; ఆది. IV. 12) కడిమి మెయిన్; (ఆది. II. 175) అలుక మెయిన్; (ఆది. III. 44) లీల మెయిన్; (ఆది. III. 71) భక్తిమెయిన్; (ఆది. III. 111) నిష్ఠమెయిన్; (ఆది. III. 141) శక్తిమెయిన్; (ఆది. IV. 207) ధృతిమెయిన్; (ఆది. IV. 86) ప్రీతిమెయిన్; (సభా. I. 161) బలిమిమెయిన్; (ఆది. IV. 178) అలుక మెయి మున్న పలికితిన్; (ఆది. I. 69) వేఁకమైన్; (ఆది. IV. 35) శక్తిమైన్; (ఆది. IV. 62; సభా. I. 180) బలిమిమైన్; (ఆది. VI. 118) రాజనీతి మైన్; (అర. III. 321) సుఖనిద్రమైన్; (అర. IV. 68) అలుకమైనేసిన; సభా. II. 2) దివ్యశక్తిమైఁ దాల్చిన.

చతుర్థీవిభక్తి.

(1) ద్రావిడభాషలయందు చతుర్థిలో కె, క్కె, గె, కు, క్కు అను నవి విభక్తి ప్రత్యయములుగా వచ్చును. కాని, తెనుఁగువైయాకరణుల 'కు' ప్రత్యయమును షష్ఠియందు చేర్చిరి. చతుర్థియందు కై, కొఱకు- అను నవి వచ్చునని తెలిపిరి. 'కొఱకు' అనునది 11-వ శతాబ్దమందలి తెనుఁగులో కానరాదు. 'కయి = కై' అనునది అప్పుడప్పుడే ప్రత్యేక ప్రత్యయముగ ఏర్పడుచుండెను. 'కై' అనునది కొందఱనుకొనునట్లు 'చేయి' అను నర్థము గల పదము కాదు. 'కు + అయి' అని దాని పదచ్ఛేదమని కొందఱందురు 'అయి' అనగా కూడి, సహాయపడి అని అర్థమును చెప్పుదురు. ఈ క్రింది ఉదాహరణములందు 'అయి' అనున దెట్లువాడఁబడినది:

(ఆర. V. 394) విజయుండు నేనునయి ... ధృతరాష్ట్రజాధముల నెల్లఁ జంపి; (S. I. I. V. 1074) నాయకుణ్డును నాయకురాలును నై పెట్టిన = కూడి, కలసి; (ఆర. II. 216) సుధాంశుండును గమలహితుండును నేనునయి = కలసి. 'కై, కయి' ఇవి 11-వ శతాబ్దమున క్రొత్తగా విభక్తులగుచుండుట కుదాహరణము:—(సభా. II. 174) ఇతఁడు మామామ శకుని నాకై కడంగి = సహాయపడి; (సభా. II. 38) చైద్యునికై పూని సన్నద్ధులైయున్న యీ రాజు లిందఱు ... (సభా. II. 175) అన్యులకయి యన్యులు వాదంబాడుట మొంతయు విషమంబు ...

(2) (అ) చతుర్థ్యర్థమందు 'పొంటెఁ' అను నొక ప్రత్యయము కాన వచ్చుచున్నది. దీని వ్యుత్పత్తి యేమో సరిగ తెలియరాకున్నది. కన్నడము లోను, తమిళములోను, 'పూణ్' అను నొక ధాతువున్నది. దీనికి 'ఆరంభించు' అని అర్థము. తెనుఁగులో ఈ ధాతువు 'పూను' అని కనఁబడు చున్నది. ఈ ధాతువే తమిళ మళయాళములలో 'పుణరు' అనియు కన్నడములో 'పొణర్' అనియు, మళయాళమున 'పూణు' 'పుణె' అనియుఁగూడ కానవచ్చుచున్నది. రూపభేదమువలన 'కలియు' అని దీని కర్థభేదముకూడఁ గలిగినది. 'పొణర్, పొణ్' అనునవి ప్రాచీనకాలమున తెనుఁగునందును ఉండి యుండును. దీని మధ్యమ పురుషైకవచన భూతకాలరూపము 'పొంటి' అని యగును. దీనికి 'ఏఁ' అని చేర్చినయెడల 'పొంటెఁ' అని యగును. 'పూనితేఁ, పూనెదేఁ' అని యర్థము. దీనికి రూపాంతరము 'పొంటెఁ' అని యగును. ఇది తొలుత మధ్యమ పురుషరూపమే అయినను, రానురాను అన్ని పురుషములయందును వాడఁబడుచు కేవలవిభక్తి ప్రత్యయముగా పరిణమించినది:

(ఆది. II. 181) అఖిలలోక హితంబుపొంటె (ఆది. V. 157) కురుకుల వృద్ధి పొంటె నేముద్భవిల్లితిమి; (ఆది. V. 157) వంశవివృద్ధి పొంటెన్; (ఆది. VII. 244) తదీయ ధర్మసందేహ నివృత్తిపొంటెఁ జనుదెంచె; (ఆది. VIII. 13) ఆత్మోదయ వృద్ధిపొంటెను దదున్నతి గోరుదురు; (ఆది. VIII. 96) సుర హితంబుపొంటె సుందోపసుందుల కడకువచ్చె; (సభా. I. 26) విప్రుల మంత్రులుగా నొనరించితె కార్యసంప్రయోగము పొంటెన్.

(ఆ) 'పొంటెన్' అనునది క్రియాజన్య విశేషములపైఁగూడఁ గాన వచ్చుచున్నది:

(ఆది. IV. 189) వివాహంబు సేయుపొంటెన్; (ఆది. VII. 274) హితముసేయుపొంటెన్; (ఆది. VIII. 164) అఘములు వాయుపొంటెన్; (ఆర. II. 120) అన్వేషించుపొంటెన్; (ఆర. I. 150) వధియించుపొంటెన్.

(ఇ) చతుర్థ్యర్థమున 'తదర్థము' అను పదమును నన్నయ ప్రయోగించినాఁడు:

(ఆది. II. 207) నీతదర్థముగాఁగ దేవ వినిర్మితంబిది. (సభా. I. 258) నీతదర్థంబులై నిఖిల వేదంబులు వర్తిల్లు.

పంచమీ విభక్తి.

(1) సాధారణముగా 'న్' అనునదే తృతీయా సప్తము లందువలె పంచమ్యర్థమునఁగూడ వచ్చును; (ఆది. I. 48) విప్రశాప నిమిత్తంబునన్.

(2) (అ) 'వలనన్' అను సహాయక విభక్తి ప్రత్యయముకూడ పంచమ్యర్థమున వచ్చును. 'వలనన్' అనునది దిగర్థకమగు 'వలను' శబ్దముయొక్క పంచమీ విభక్తిరూపము :

(ఆది. I. 27) అక్కథకువలవన్; (ఆది. I. 28) నావలన నెక్కథ వినవలతురు; (ఆది. I. 34) అగ్నిభయంబువలన మయభుజంగ మోక్షణంబును; (ఆది. I. 36) నారదువలన లోకపాల కథా శ్రవణంబును; (ఆది. I. 38) యమువలన వరంబులు వడసి; (ఆది. I. 58) గాంగేయువలన నెఱుంగుటయు; (ఆది. I. 64) వనచర భయంబువలన రక్షింపనోపమి; (ఆది. I. 66) వైశంపాయన మహామునివలన విని వచ్చితి; (ఆది. I. 98) వానివలన సురక్షితముగఁ జేసి చనును; (ఆది. I. 120) నీవలనఁ బరమ సంప్రీతి హృదయుండ నయితి; (ఆది. I. 150) ప్రమద్వరను పంచత్వంబువలనం బాపె; (ఆది. II. 53) దాస్యంబు వలన విముక్తుల మగువారము; (ఆది. II. 849) తన చారువలన నంతయు నెఱింగి; (ఆది. II. 176) తక్షకువలని భయంబు; (ఆది. III. 12) భూసుర వరులవలన ... విద్యలు గఱచుచు; (ఆది. III. 15) అపాయంబులవలనం బాయుచు; (ఆది. III. 17) యమువలన సభాప్రాప్తుండై; (ఆది. III. 58) కశ్యపు

వలనఁ జరాచరభూత రాశి యుద్భవిల్లె; (ఆది. III. 118) ఆనురులవలన నై
యపకారంబు; (ఆది. III. 127) శుక్రువలన సంజీవనిఁబడసి; (ఆది. IV. 7
కెందమ్మిరేకులవలనం దొరంగు జలకణంబులువ్రాలె; (ఆది. VII. 127)
పంబువలనం బాపి; (ఆది. VIII. 8) దేవతాదులవలన భయంబు; (సభా.
II. 261) సాయంగిపలయు దాస్యమువలనన్, (సభా. II. 312) రాష్ట్రం
వలనంబాపి; (ఆర. I. 26) మృత్యువువలన భయంబు; అనలంబువల
భయంబు; (ఆర. I. 39) ఆపదలవలనఁ బ్రజల సముద్ధరించిరి; (ఆర.
41) నీనిందొల్లి యింద్రువలన నారదుండు వడసె, నారదువలన వసువసురా
వడసె, నాతనివలన నేను బడసితిని; (ఆర. I. 133) సత్యంబువలన యజ్ఞం బు
రించుటంజేసి; (ఆర. I. 191) సౌంభకంబువలనఁ బడు తెంచు; (ఆర. I. 34
వారిదమార్గంబువలన మహానీల వైజయంతీవిభవంబు నెలయు; (ఆర. I
66) ఎవరి వలనను సత్కారంబుఁగానక; (ఆర. II. 88) అజగర ముఖంబువల
వెలువడిన యా దమయంతి; అమ్మనుజువలన నంతివృత్తాంతంబు నెఱుం
(ఆర. II. 177) ఋతువర్ణువలన నక్షహృదయంబువడసి; (ఆర. II. 212) పర్ణా
వలన నిన్నెఱుంగినదాన; (ఆర. II. 271) దురితంబులవలనం దొలంగుదుర
(ఆర. II. 314) ఋషులవలనం బుణ్యకథలు వినుచున్న యవసరంబున; (ఆ
III. 103) వానివదనంబువలన వెలువడు ... భాషితంబులు; (ఆర. IV. 12
శక్రాసనంబువలనంబాసి (ఆర. IV. 133) ఆతనివలన నధ్యాత్మ రహస్యం
లెఱుంగి.

(ఆ) వలన ప్రత్యయముపై మఱల 'చేసి' అనునదియు చేరును:

(ఆర. II. 312) క్రోధంబువలనంజేసి.

3. (అ) తారతమ్య ప్రమాణమునందు పంచమియందు 'కంటెన్' అనునది వచ్చును. 'కంటెన్' అనునది కు + అంతెన్ అనువాని కూడి వలన నేర్పడినది. 'కు' అనునది చతుర్థ్యర్థకమగు షష్ఠీ ప్రత్యయము. 'అంతెన్' అనునది కన్నడమందలి, అకిన్త, 'అకిన్తా', 'అక్కిన్త', 'అక్కిన్తా', అను ప మీవిభక్తి ప్రత్యయముయొక్క వికారము. కన్నడమందు 'అకింత' అనున 'కె' యను చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయముపై 'ఇంత' అనుపదమును చేర్చు వలన నేర్పడినది. 'కె' అనుదానికి తెనుఁగున 'కు' అను రూపము కలిగిన ఇన్త అనునది 'ఇన్ను' అనుదానికి రూపాంతరము. దీనికి తెనుఁగున ఇంకను అ రూపము 'శతమఖుకంటెను శతగుణ వీర్యుఁడు' అనఁగా 'శతమఖుని కింక శతగుణవీర్యుఁడు' అని యర్థము.

(ఆది. II. 83) శతమఖుకంటెను శతగుణవీర్యుండై; (ఆది. II. 172) అం కంటె మిక్కిలి పాతకం బొండెద్ది; (ఆది. II. 189) వాని యిచ్చు ధనంబుకం

నాయందధికధనంబుఁ గొనిపొమ్ము; (ఆది. II. 223) యాజకోత్తముల కంటెం బ్రసిద్ధులు; (ఆది. V. 128) కార్తవీర్యకంటెను వీరుఁడు; (ఆది. VI. 253) పురుషుకంటె మున్ను పరలోకమేఁగిన సతియ నోఁచినదియు సతులలోన; (ఆది. VI. 259) మీకు నాయందయ్యెడు దౌహిత్ర లాభంబునకంటె మీరిద్దరు జీవించిన ననేక పుత్రపౌత్ర లాభంబగు; (ఆర. II. 280) యాగశతంబులకంటెం బ్రయాగనివాసము విశేషము.

(ఆ) 'కంటెన్' అనునది క్రియాజన్యవిశేషణములపైఁ గూడ వచ్చును.

(ఆది. VIII. 307) ఎలుకచేఁ జచ్చుటకంటె నీ జ్వలనశిఖులఁ గ్రాఁగి పుణ్యలోకంబులఁ గాంతుమేము.

(ఇ) 'కంటెన్' అనుదానిలోని 'కు' ప్రత్యయమే ముఖ్యమైనదని యీ క్రింది యుదాహరణములవలన తెలిసికొనవచ్చును:

(S. I. I. IV. 672) గాన్ధారికి సీతకున్ శచికిఁదానధికంబు; (ఆది. III. 194) నలువురకుం గొండొకవానిని; (ఆర. I. 81) ఎల్ల నెయ్యమునకుఁ దల్లిదండ్రులయందు సుతులవలని నెయ్య మతిశయంబు; (ఆర. IV. 180) విత్తరక్షకుఁ గడుమేలు పుత్త్రరక్ష; (ఆర. II. 237) నీవ యెల్లవారికి నత్యున్నతుఁడవు; ఆర. II. 243) తీర్థగమనఫలంబు యజ్ఞంబులకు విశేషంబు; (ఆర. II. 52) (ఆది. ... గోసహస్రదానంబులకు నశ్వమేధ సహస్రంబునకు విశేషంబు.

4. '**వలన**' అనుదానికి బదులుగా నన్నయభారతములో కృతమున, మూలమున మొదలగు సంస్కృతశబ్దములును కానవచ్చుచున్నవి:

(ఆర. I. 51) నీకృతమునఁ గౌరవాన్వయ మకిల్బిషకీర్తిఁ బ్రకాశితంబగున్.

5. ఉండి అనుక్త్వార్థకముకూడ పంచమ్యర్థపోషకమై, సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముపై వచ్చును:

(ఆది. II. 221) తాల్చినయంతనుండి; (ఆది VII. 2) పురంబుననుండి; (ఆది. VII. 40) శృంగంబున నుండి భూమికి వచ్చి; (ఆర. II. 187) అయోధ్యనుండి సరి నిందులకాతని సారథినై వచ్చితి; (ఆర. II. 215) వాయుభట్టారకుఁడు ... ఆకాశంబున నుండి యిట్లనియె; (ఆర. II. 286) రోమశుండు దేవలోకంబుననుండి నీకడకువచ్చు; (ఆర. III. 83) హరుశిరంబందుండి ... ధరణితలంబున కరుగుదెంచు; (ఆర. III. 102) అడవినుండి ... ఫలంబులు గొని వచ్చి; (ఆర. III. 122) నీరిలోనుండి వెలువడి; (ఆర. IV. 40) నాకలోకంబుననుండి వచ్చె; (ఆర. II. 290) ఎందుండి వచ్చితిరి; (ఆర. III.) దేవి! యిద్దేవపథంబునందుండి వసుమతి కొందంగఁ జనుదేరవలయు.

6. (అ) కోలెళ్ అను పదము పంచమ్యర్థమున కాలవాచి పదములపై వచ్చును:

(ఆది. II. 119, 20, 151, 134; ఆది. V. 90; ఆర. III. 127, 132 ఆర. IV. 119, మొద.); నాఁటంగోలెళ్; (ఆది. VI. 128) మొదలింటంగోలెళ్ (ఆది. VI. 192) అప్పటంగోలెళ్; (ఆది. VIII. 118) నిన్నటఁగోలెళ్; (ఆది. VIII. 227) ఆదిఁగోలెను; (ఆది. VIII. 149) నూఱేండ్లంగోలె.

కోలెళ్ అనునది కొల్, కోల్ అను ద్రావిడధాతువునుండి పుట్టినది. ఈ ధాతువులకు పొడవు = length, విస్తారము = extension, అని యర్థము. దీనినుండియే కొలచు = to measure, అను తెనుఁగుధాతువు పుట్టినది. దీని కొల అనునది తెనుఁగున ఇప్పటి విశేష్యరూపము. కన్నడమున దీనికి కొలె అని రూపము. కొలె, కోలె, అను రూపములు ప్రాచీనావస్థలో ననఁగా తెనుఁగు కన్నడము లేకభాషగా నుండినప్పుడు తెనుఁగునందును ఉండి, రానురాన విభక్తిప్రత్యయములుగా మాఱినవి. అకిత్తనుండి కంటెళ్ అను రూపము పుట్టి విభక్తిప్రత్యయమైనప్పు డెట్లు ద్రుతప్రకృతిక మయ్యెనో, యట్లే కొలె, కోలె యనునవికూడ ద్రుతప్రకృతికము లైనవి. నాఁటంగోలెళ్ అనఁగా నాఁటినుండి విస్తరించి నేటివఱకును అని యర్థము.

(ఆ) కోలెళ్ అనునది అధ్వవాచిశబ్దములపైఁగూడ కానవచ్చుచున్నది.

(ఆది. II. 40) దాని శరీరసౌగంధ్యంబు యోజనంబునంగోలె జనులకు నేర్పడునట్లుగాఁ బ్రసరించిన ...

షష్ఠీవిభక్తి.

(1) సంబంధార్థమున షష్ఠియందు 'అ' వర్ణమువచ్చును. కొన్ని సమయములకు ఇవర్ణమును వచ్చును'. ఇవర్ణము పరమైనప్పుడు తత్సమశబ్దములందు ఏకవచనమున 'న' గాగమము వచ్చును: ఉదా. (S. I. I. V. 1054) నాయకుని: బహువచనమునందీ నగాగమమురాదు. అవర్ణము పరమైనప్పుడు కూడ ఏకవచనమున ఈ నగాగమము విభక్తిక శబ్దములపై కొన్నియెడల వచ్చును:

(S. I. I. IV. 1167) మలయమున బంటరాజు; (S. I. I. IV. 109[illegible] మఠమునతపస్సులు; (S. I. I. V. 9) నబ్బపురమున భావసరయణదేవర; (S. [illegible] I. V. 82) నెరుత్యమునపాలమున; (S. I. I. V. 1089) బీఱుట్టానవారు; (S. [illegible] I. V. 1116) తొంటకలివ్రేరమునవారు; (S. I. I. IV. 1114) అనన్తారామము తూర్పునన తోఁట; (ఆది. I. 7) పరమండలాబులధరణీపతులళ్; (ఆర. III 149) తపమునపేర్మిళ్; (ఆది. IV. 58) తేజంబునవాఁడు; (S. I. I. V. 1[illegible] 13, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23) చతుర్వేదిమంగ్గలమున శ్రీ పురుషో[illegible]

మమున వీరచోడవిన్నగ రాష్ట్వారికి; (ఆది. II. 139) లోకమున తెరువు; (ఆది. II. 171) కుంభమున తోయములు; (ఆది. III. 27) అలసభావంబున పొలుపును; ఎలజవ్వనంబున విలసనమును; (ఆది. III. 195) యదువంశంబునవారు; తుర్వసు వంశంబునవారు; అను వంశంబునవారు; (ఆది. VI. 58) ఇట్టి దివ్యతేజమునవాఁ డథమాన్వయమునఁ బుట్టునె; (ఆది. VII. 132) అతని వంశమునవారు, (ఆది. VIII. 143) కులంబునవారు; వంశంబునవారు; (ఆది. II. 142) వ్రేలెడ మథమలోకమున తెరువు సనఁగ; (ఆది. VI. 71) కాంపిల్యానగరమున జనులెల్లఁగ; (ఆది. VI. 148) వారణావతమునవారు.

ఈ అవర్ణ ఇవర్ణములును నగాగమమును కొన్ని ఆచ్ఛికశబ్దముల మీఁదకూడ వచ్చును:

(S. I. I. V. 1108) తామరచెఱునవారు; (S. I. I. V. 17, 22) మగధరాయని పెట్టిన.

(2) సంబంధార్థమున సమాసములందు కొన్ని శబ్దములపై ఎట్టి ప్రత్యయమును సాధారణముగా చేరదు:

(ఆది. III. 109) నేర్పుపేర్మి, (ఆది. II. 37) ఉచ్చైశ్శ్రవంబు వాలంబు; (ఆది. V. 65) మృగంబు పలుకులకలిగి; (ఆది. V. 23) మంత్రంబుశక్తి; (ఆది. VIII. 201) పురము వీథులు; (ఆది. IV. 260) అన్నగరంబురాజు; (ఆది. III. 27) లలితాననేందు మండలము రుచి.

(3) ఔపవిభక్తికములపై ఉపవిభక్తులగు ఇ, టి, ంటి, తి వర్ణములు చేరిన రూపములే సంబంధార్థక షష్ఠియందు వచ్చును:

(S. I. I. V. 1346) తాంగొలనివారు; (S. I. I. V. 1277) ఈయూరివారు; (S. I. I. V. 1321) నాయకుతాలిపెట్టిన.

(4) డుమంతశబ్దముల సంబంధార్థకషష్ఠియందు డుజ్వరహితమయిన ఉకారాంత ప్రాతిపదిక రూపముకూడ వచ్చును:

(S. I. I. IV. 737) తపనురశ్మి; (S. I. I. V. 1138) పల్లినాయకు రేవినాయకు బెరసినకాంపులు; (S. I. I. V. 19) బోయువసమున; (S. I. I. V. 78) గుణ్డియబోయు కొన్నయెడ్లు; (ఆది. V. 234) ఏకలవ్యు సమీపంబున; (ఆది. II. 77) వినుతానుతుమీఁద; (ఆది. V. 88) శ్వేతకేతుతల్లి.

(5) సంబంధార్థక శబ్దము లనేకము లొకచే శబ్దముతో సంబంధించి యుండినయెడల నవి యన్నియు సంబంధ బోధకరూపములను పొంది యుండును.

త్రిభువనాంకుశముననేమాన (ద్రాక్షారామ శాసనములు); (S. I. I. IV. 667) నాయకుల యిచ్చిన; (S. I. I. IV. 685, 927) తన కట్టించిన;

(S. I. I. IV. 687) తమ కట్టించిన; (S. I. I. IV. 929) ఆదిత్యచంద్రుల కలయంత్తగాలము; (S. I. I. IV. 1050) బుద్ధరాజులపెట్టిన; (S. I. I. IV. 1102) తమ పెట్టించిన సత్రమునకు; (S. I. I. IV. 1114) అనన్తారామమున తూప్పర్వాన పోంక్క మాన్యంకులు; (S. I. I. IV. 1248) సింగ్గల భడారలపెట్టిన; (S. I. I. IV. 1339; C. S. I. I. V. 17, 22) మగధరాయనిపెట్టిన; (S. I. I. V.) చోడవలనాంటి ప్రోలునాంటి శుత్తమల్లి చతుర్వేదిమంగ్గలమున శ్రీ పురుషోత్తమమున వీరచోడవిన్నగడాళ్వారికి; (S. I. I. V. 63) కొసణియబోఇని ఎఱ్ఱమబోఇని కామియబోఇని సూగియబోఇని బెరసిన నల్వురవసమున; (S. I. I. V. 78) గుణ్డియబోయకొన్న మెళ్లు; (S. I. I. V. 78, 79) ఆదిత్యచంద్రుల కలయన్తగాలము; (S. I. I. V. 1033) వీరిద్దఱపెట్టిన; (S. I. I. V. 1051) వీరికొన్నమాడలు; (S. I. I. V. 1138) పల్లినాయకు రేవినాయకు బెరసిన కాంపులు; (S. I. I. V. 1054) నాయకునిపెట్టిన, (S. I. I. V. 1321) నాయకుఱాలిపెట్టిన; (ఆది. I. 117) నీయానతిచ్చినట్లు; (ఆది. I. 118) వారి యనునయించు సితకృష్ణతంతురాజితయంత్రము; (ఆది. I. 125) ఒక్క కులపాంసను చేసినదానర్థ; (ఆది. II. 4) వారి కోరినయట్టులు; (ఆది. II. 113) నాకలతెఱంగు సెప్పెద; (ఆది. II 122) దాని యున్నస్థానంబు; (ఆది. II. 130) జనమేజయుని చేయు సర్పయాగమునకు; (ఆది. II. 144) నాపడియెడు నీయవస్థ; (ఆది. II. 159) నామేల్కొనునంతకు; (ఆది. II. 160) నీకు నాచేసిన సమయంబు; (ఆది. II. 172) తనచేసిన శాపస్థితి; (ఆది. II. 176) నీ యిచ్చిన శాపంబు; (ఆది. II. 181) తనచేసిన వ్యతిక్రమంబునకు; (ఆది. II. 176) పరీక్షితుం గాచినయట్లు; (ఆది. II. 192;) వాని యిచ్చుధనంబుకంటె; (ఆది. II. 224) వారి కోరిన కోర్కి; (ఆది. III. 141) తమ విహరించుచున్న యవ్వనంబునకు; (ఆది. IV. 39) నానేర్చు విధంబున, (ఆది. IV. 60) దాని కోరినవరంబు; (ఆది. IV. 73) నీయిచ్చినవరము; (ఆది. V. 105) అనిలజుపుట్టిన దివసము; (ఆది. VI. 34) అర్జునుచూపిన యస్త్రవిద్యలు; (ఆది. VI. 141) దుర్యోధను కఱపిన రూపున (ఆది. VI. 230) అమ్మునివరు కఱపినమార్గము; (ఆది. VI. 277) తమ విడిసిన బ్రాహ్మణునకైన యాపద; (ఆది. VII. 37) గంధర్వుని త్రిమ్మరియెడు ప్రొద్దులు; (ఆది. VII. 145) హింసచేసిన వారల యేఁగు గతికి; (సభా. II. 65) వసుదేవుచేయు నశ్వమేధము; ఆర. I. 5) పాండునుతుల యరిగినచోటు; (ఆర. II. 344) అగస్త్యు చెప్పినంతధనము; (ఆర. III. 31) నామఱలి వచ్చునంతకు.

ఇట్లే నన్నయ రచించిన నందంపూడి శాసనములో—

పూర్వతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున పల్లమున కొణ్డియగుంటసీమా, ఆగ్నేయతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియు నెరపులయుం బొలగరుసున ముయ్యాలికుట్ర సీమా, దక్షిణతః ఇయ్యూరియు నెరపులయుం బొలగరుసున తాడ్లచేవ సీమా, నైరిత్యతః ఇయ్యూరియు నెలపులయు ముందరమునయుం బొలగరుసున ముయ్యాలికుట్ర సీమా, పశ్చిమతః ఇయ్యూరియు ముందరమునయు మఱకుఱితియుం బొలగరుసున ముయ్యాలికుట్ర సీమా, వాయవ్యతః ఇయ్యూరియు మడకుఱితియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున ముయ్యాలికుట్రున గొల్లచేవ సీమా, ఉత్తరతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున (యే)ఱువగడ్డయ సీమా, ఐశాన్యతః ఇయ్యూరియు (౦) బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున మట్టితోడితాటియొద్ద చింతయ సీమా.

రాజరాజ కోరుమిల్లిశాసనములో—

దక్షిణతః వానపల్లియు సంపుతటియయు మామణ్డాదియు సీమేవసీమా,

6. షష్ఠియందు 'కు' ప్రత్యయము చేరునని తెనుఁగు వైయాకరణులు చెప్పిరిగాని, వాస్తవముగా నది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయము. అరవములో నిది 'కు,' 'క్కు' అనియు, కన్నడములో 'కె' 'గె' అనియు ఉండును. ఆ భాషలలో నవి చతుర్థియందే వచ్చును. తెనుఁగునందును అవి సాధారణముగా చతుర్థ్యర్థమునందే వచ్చుచుండును. ఈ 'కు'వర్ణమునకు పూర్వమందు 'ఇ' కారము వచ్చినయెడల 'కి' గా మాఱును:

(ఆది. 1. 7) అగ్రజన్ములకు, (విప్రులకు; (ఆది. I. 21) పద్యవిద్యకు; (ఆది. I. 33) ఆయురర్థులకు; (ఆది. 1. 38) దిక్కునకు; (ఆది. 1. 40; నగరంబునకు; (ఆది. 1. 21) దేవతాతతికి; (ఆది. 1. 24) పాకశాసనికి; వీనికి, దానికి, వానికి మొద.

7. 'కు' ప్రత్యయము చతుర్థ్యర్థమున వచ్చుట కుదాహరణములు:

(ఆది. II. 125) బ్రహ్మకుం దపము సేసి; (S. I. I. V. 62) ఆచంద్రార్కకాలమునకుఁగా; (ఆది. I. 42) శ్రీకృష్ణునింగని సహాయత్వంబునకుం బ్రార్థించిన.

8. 'కు' ప్రత్యయము పంచమ్యర్థమందు 'కంటెన్' అనుదానికి బదులుగ వచ్చును:

(ఆది. III. 194) నలువురకుంగొండొకదానిని; (ఆర. !. 81) ఎల్లనెయ్యములకుఁ దల్లిదండ్రులయందు సుతులవలని నెయ్యమతిశయంబు: (ఆర. II. 237) నీవ యెల్లవారికి సత్యసన్నుతుఁడవు; (ఆర. II. 243) తీర్థగమనఫలంబు యజ్ఞంబులకు విశేషంబు; (ఆర. IV. 130) విత్తరక్షకుఁగడుమేలు వృత్తరక్ష; (S. I. I. IV. 672) గాన్ధారికి సీతకున్నచికిం దానధికంబు.

(S. I. I. IV. 687) తను పెట్టించిన; (S. I. I. IV. 929) ఆదిత్యచం
కలయుం త్తగాలను; (S. I. I. IV. 1050) బుద్ధరాజులపెట్టిన; (S.
IV. 1102) తిమ పెట్టించిన సత్రమునకు; (S. I. I. IV. 1114) [illegible]
మనుని తూర్పువీన పోయి- ద్రమ్మ [illegible]; (S. I. I. IV. 1248)
భడాలపెట్టిన; (S. I. I. IV. 1339; C. S. I. I. V. 17, 22) మ
యనిపెట్టిన; (S. I. I. V.) [illegible] ప్రోలనాంటి [illegible]
వ్వేఁడి మగ్గలమున శ్రీ [illegible] మనుని వీర [illegible];
I. V. 63) [illegible] ఎఱ్ఱయబోఁయని [illegible]
బెరసిన వల్లూరవసమున; (S. I. I. V. 78) [illegible]
I. I. V. 78, 79) [illegible] కలను [illegible] గాలను; (S. I. I. V.
వీరిద్దఱపెట్టిన; (S. I. I. V. 1051) [illegible] మాపలు; (S. I. I. V.
పల్లినాయ [illegible] నాయని [illegible]; (S. I. I. V. 1054)
కుచిపెట్టిన, (S. I. I. V. 1321) నాయ [illegible] పెట్టిన; (ఆది. I.
యానతిచ్చి [illegible]; (ఆది. I. 118) వారి [illegible]
య [illegible]; (ఆది. I. 125) [illegible] ను చేసినవారికి; (ఆది.
వారి [illegible]; (ఆది. II. 113) [illegible]
122) దాని యున్నస్థా [illegible] బు; (ఆది. II. 130) [illegible]
గను [illegible]; (ఆది. II. 141) [illegible]; (ఆది. II. 15
లొ [illegible]; (ఆది. II. 160) [illegible] చేసిన సమయంబు; (ఆది.
తనచేసి [illegible] ప్రతిజ్ఞ; (ఆది. II. 176) [illegible] ఇచ్చిన [illegible] ంబు; (ఆది.
తనచే [illegible] క్రమంబు; (ఆది. II. 176) [illegible]
(ఆది. II. 192;) దాని [illegible]; (ఆది. II. 224) [illegible]
[illegible]; (ఆది. III. 141) తిమ [illegible] చున్న [illegible]
IV. 39) నానేర్చు విధంబున, (ఆది. IV. 60) దాని కోరిన [illegible] బు
IV. 73) నీయిచ్చినవరము; (ఆది. V. 105) అనిలజుపుట్టిన దివస
VI. 34) అర్జునుచూపిన యస్త్రవిద్యలు; (ఆది. VI. 141) దుర్యో
పిన రూపున (ఆది. VI. 230) [illegible] నివరు కేఁటిపినమార్గము; (
277) తిమ విడిసిన బ్రాహ్మణునకైన రూపన; (ఆది. VII. 37)
త్రిమ్మరియైదు ప్రొద్దులు; (ఆది. VII. 145) హింసచేసిన వారల
గతికి; (సభా. II. 65) వసుదేవుచేయు నశ్వమేధము; అర. I. 5
నుతుల యరిగినచోటు; (అర. II. 344) అగస్త్యు చెప్పినంతిథన
III. 31) నామఱలి వచ్చునంతకు.

ఇట్లే నన్నయ రచించిన నందంపూడి శాసనములో—

పూర్వతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసు ప
మున కొణ్డియగుంటసీమా, ఆగ్నేయతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డి
నరపులయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా, దక్షిణతః ఇయ్యూరియు
నరపులయుం బొలగరుసున తాడ్లచేవ సీమా, నైరిత్యతః ఇయ్యూరియు నెలపు
లయు ముందరమునయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా, పశ్చిమతః
ఇయ్యూరియు ముందరమునయు మఱకుఱితియుం బొలగరుసున ముయ్యలి
కుట్ర సీమా, వాయవ్యతః ఇయ్యూరియు మడకుఱితియుం బిల్లెమపెద్దపూ
ణ్డియుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్టున గొల్లచేవ సీమా, ఉత్తరతః ఇయ్యూ
రియుం బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున (యే)ఱువగడ్డయ సీమా, ఐశా
న్యతః ఇయ్యూరియు (०) బిల్లెమపెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున మట్టితోడితాటి
యొద్ద చింతయ సీమా.

రాజరాజ కోరుమిల్లిశాసనములో—

దక్షిణతః వానపల్లియు సంపుతటియయు మామణ్డాదియు సీమేవసీమా

6. షష్ఠియందు 'కు' ప్రత్యయము చేరునని తెనుఁగు వైయాకరణులు చెప్పిరిగాని, వాస్తవముగా నది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయము. అరవములో నిది 'కు,' 'క్కు' అనియు, కన్నడములో 'కె' 'గె' అనియు ఉండును. ఆ భాషలలో నవి చతుర్థియందే వచ్చును. తెనుఁగునందును అవి సాధారణముగ చతుర్థ్యర్థమునందే వచ్చుచుండును. ఈ 'కు'వర్ణమునకు పూర్వమందు 'ఇ' కారము వచ్చినయెడల 'కి' గా మాఱును:

(ఆది. 1. 7) అగ్రజన్ములకు, (విప్రులకు; (ఆది. I. 21) పద్యవిద్యకు (ఆది. I. 33) ఆయుర్గురులకు; (ఆది. 1. 38) దిక్కునకు; (ఆది. 1. 40; నగరంబునకు; (ఆది. 1. 21) దేవతాతతికి; (ఆది. 1. 24) పాకశాసనికి; వీనికి దానికి, వానికి మొద.

7. 'కు'ప్రత్యయము చతుర్థ్యర్థమున నచ్చుట కుదాహరణములు:

(ఆది. II. 125) బ్రహ్మకుం దపము సేసి; (S. I. I. V. 62) ఆచంద్ర ...మునకుఁగా; (ఆది. I. 42) శ్రీకృష్ణునింగని సహాయత్వంబునకుం బ్రార్థించిన

8. 'కు'ప్రత్యయము పంచమ్యర్థమందు 'కంటెఁ' అనుదానికి బదులుగ వచ్చును:

(ఆది. III. 194) నలువురకుంగొండొకదానిని; (ఆర. I. 81) ఎల్ల నయ్యములకుఁ దల్లిదండ్రులయందు సుతులవలని నెయ్యమతిశయంబు; (ఆర. II. 237) నీవ యెల్లవారికి నత్యున్నతుఁడవు; (ఆర. II. 243) తీర్థగమనఫలంబు ...ణ్ణంబులకు విశేషంబు; (ఆర. IV. 130) విత్తరక్షకుఁగడు మేలు వృత్తరక్ష (S. I. I. IV. 672) గాన్ధారికి సీతకున్నచికిం దానధికంబు.

9. 'కు' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు సందర్భానుసారముగ అర్థభేదము కలుగుచుండును:

(ఆది. II. 60) కుత్తుకకుడిగక; (ఆది. II. 156) నామేల్కనునంతకుఁ; (సభా. II. 60) నిండునంతకు=వఱకు; (ఆది. VI.69) చనుదెంచునంతకుముందఱ; (అర. III. 270) కొలంకులకుఁజొచ్చిన; (S. I. I. IV. 675) నుతికెక్కెఁ; (S. I. I. IV. 1073) ఆరామంబులకెల్ల నాయకము; (ఆది. II. 127) సర్పకుల ప్రణయంబునకు వెఱచి; (S. I. I. IV. 1123) ఆచంద్రార్కముగా మునకిచ్చె.

10. అనుగ్రహించు, సహించు, సైఁచు, అలుగు, భీతిలు, వెఱచు, వివాహమగు, వరియించు, కరుణించు, శరణమగు, శోకించు, పాయు, మార్కొను, ఎదురు, సంతసిల్లు, సంతోషించు, ప్రీతులగు, కూర్చు, చనుదెంచు, మెచ్చు, చేయు—మొదలగు ధాతువులును తదర్థకములగు ధాతువులును ప్రయుక్తములయినప్పుడు 'కు' ప్రత్యయముతో షష్ఠీకారక ముపయోగింపఁబడును:

(ఆది. I.) పౌష్యునకు ననుగ్రహించి; (ఆది. V. 31) ఈ యపరాధంబు నాకు సహింపవలయు; (ఆది. III. 211) యయాతి గర్వంబునకు సహింపక యింద్రుండలిగి; (సభా. II. 59) మఱందికి ... అపరాధ శతంబు సైఁపుము; (ఆది. III. 98) యయాతికినలిగి; (ఆది. III. 39,) దీని కొడంబడనినాఁడునా కలిగియిమ్మని శాపంబిచ్చునోయని వెఱచి; ఆది. III. 187, శుక్రుండు యయాతికి నలిగి; (ఆది. II. 7) వినుతకునలిగి; (ఆది. I. 156) అతండులికిపడి నాకలిగి శాపంబిచ్చె; (ఆది. I. 153) పాముల కేలయల్గితివి; (ఆది. I. 151) అపకారము సేసిన పాములకలిగి; (ఆది. IV. 123) కమలయోనికిఁ గరమల్గి; (అర. II. 179) నాకు నలుగవలదు; (ఆది. IV. 229) ప్రద్వేషిణి ... దీర్ఘతమునకు నలిగి; (ఆది. IV. 225) వానికి నలిగి బృహస్పతి; (ఆది. IV. 191) ఆక్షేపించుచున్న వానికలిగి చిత్రాంగదుండు ... వచ్చినఁ; (ఆది. V. 55) మృగంబుల పలుకుల కలిగి; (ఆది. II. 229) నా స్త్రీకున కందఱు భీతులైరి; (ఆది. II. 150) నాకు సనాభ్నియైనదాని వివాహంబు గావలయు; (అర. III. 59) మీకు వెఱవనేల; (ఆది. II. 127) సర్పకుల ప్రళయంబునకు వెఱచి; (ఆది. I. 130) ఇది నాకుఁదొల్లి వరియింపఁబడిన భార్య; (ఆది. III. 6) జనమేజయునకుం గరుణించి కృష్ణద్వైపాయనుండు; (ఆది. VI. 138) మహా తపోనిధి మీకుం గరుణించు నితనిం బ్రార్థింపుఁడు; (అర. I. 86) ఇంద్రుండు దానికిం గరుణించి; (అర. IV. 222) నాకుం గరుణించి మునివరుండు; (అర. II. 180) నాకుం గరుణింపుము; (ఆది. II. 46) శరణంబు నాకగుము; (ఆది. III.119) అక్కచు

నకే శోకింప కెట్లుఁగడుదుర్; (ఆది. VIII. 169) పాపములుఁబాసె భృశంబుగ నాకు నచ్యుతా; (ఆది. VIII. 46) వానికి మార్కొనంగర్; (అర. III. 353) మాకు ... మార్కొనునంత వీరులు లేరు; (అర. IV. 88) హరి కిభంబులు మార్కొనునయ్య; నీకు మార్కొఁగంగ నోపరు; (అర. II. 329) అన్ముదితకు సంతసిల్లి; (అర. IV. 52) నాకు సంతోసిల్లి; (అర. II. 164) ఎట్లయేని కూర్తు రింతులు మాకని; (అర. II. 165) సాధ్వినాకుఁగూర్చు సంతతిగలయది; (అర. III. 377) గురుభుజుండ నాకుఁగూర్తేని, (అర. III. 260) దీనికి నెవ్వరుం జను దేర నోడుదురు, (ఆది. II. 226) నాస్త్రీకునకందఱుఁ బ్రీతులయి; (అర. IV. 133, ధర్మనందనున కతిప్రీతుండై, ఎఱుకు విలువిద్యకలిమికి హీనుఁడయ్యె; (ఆది. III. 26) ఉపరిచరునకు మెచ్చి; (అర. I. 55) ఇతని నియోగంబు మనకు జేయుకునికిఁ మానుషంబె.

11. తరువాతికాలమున షష్ఠీకారకము వచ్చినచోట నన్నయగ్రంథములో ఇతర కారకను కనఁబడుచున్నది:

(అది. II. 36) ఇద్ధారుణికి హితంబుగ దుష్టోరగ సంహారమిప్పు డొడం బడ వలసెన్; (ఆది. IV. 22) చల్లనిగాడ్పానపడి = గాడ్పునకు; (ఆది. IV. 26) వేటవచ్చి = వేటకు; (ఆది. VIII. 251) కార్యంబు గడంగకున్న వారము = కార్యంబునకు; (అర. II. 223) వానిన కడంగుము; (అర. II. 16) దమయంతి యంతికంబున వచ్చి విహరించుచుండె.

12. తరువాతి కాలమున ప్రథమలో నుపయోగింపఁబడు శబ్దములు కొన్ని నన్నయగ్రంథములో షష్ఠియందు ప్రయోగింపఁబడినవి:

(ఆది. II. 169) పరీక్షిజ్జనపాలు చనుట.

13. అట, ఇట ఎట, అను నవ్యయములపై తరువాతి కాలమున 'కు' ప్రత్యయము చేరుచోట్ల నన్నయగ్రంథములో నట్లు చేరియుండ లేదు:

(ఆది. II. 210) ఇటయేలవచ్చితి; (అర. II. 184) రాజులిట యెవ్వరు వచ్చినవారు లేరు; (అర. II. 77) ఎటయేనియుం బోయెద; (అర. II. 107) ఇచ్చనుప యెటవ్రాయెదు; (అర. III. 72) తానపోయెనో నీ వెటయేని పుచ్చితో.

అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ, అను నవ్యయములమీఁదఁ గూడ నీవిధి కొన్నిచోట్ల నన్నయగ్రంథములో కానఁబడుచున్నది:

(ఆది. II. 167) మృగం బమ్మునితోన వచ్చె నదియొక్కడం బాతె; (అర. II. 128) ఎక్కడం గదలనేరకున్నవాఁడ; (అర. III. 245) ఎక్కడఁ బోయిరి.

(ఆది. VI. 157); కొలనఁ (ఆది. VI. 224, సభా. I. 233, అర. III. 227); చేతన్ (ఆది. VI. 260); చదలన్ (ఆది. VII. 285; ఆది. VIII. 10; అర. I. 161; 180; అర. II. 67); చోటఁ (ఆది. III. 37; ఆది. IV. 224; ఆది; V. 192; ఆది. VI. 211; ఆది. VIII. 46); మొద.

(3) సప్తమియందు 'అందు' అను నవ్యయమును వచ్చును :—

(అ) నాదిండ్లఅందు (S. I. I. IV. 672); విశ్వంభరయందు (S. I. I. IV. 1169); చరితలందు (సభా. I. 56); లతలందు, ద్రుమములందు, వనములందు (ఆది. V. 143); గ్రామమునన్దు (S. I. I. V. 1342); సన్నిధానమునందు (S. I. I. V. 62); శిఖరమునందు (S. I. I. V. 1081); తరుషండములయందు (ఆది. V. 143); శాకలమునయందు (సభా. I. 265); లోకంబునయందు (ఆది. VII. 41); ముదితయందు (ఆది. III. 28); అనిమిషపతియందు గురుంబోలె (S. I. I. IV. 675); సంక్రాంతియందు (S. I. I. IV. 667 935); సర్పయాగమునందు (ఆది. II. 127); (ఆది. V. 90); పురాణములందు.

(ఆ) ఈ క్రింది ఉదాహరణములలో 'అందు' అనునది వివిధార్థములందు ప్రయోగింపఁబడినది.

(అర. I. 317) అవివేకియందు ప్రయుక్తంబులయిన సుభాషితంబులుంబోలె వీనియందు నిష్ఫలంబు లగుచున్నయవి; (అర. III. 390) అతిథివై వచ్చి నీవు మాయందుగుడిచి; (ఆది. V. 34) తాల్మియందు బృథివింబోని దాని; (అర. III. 71) రాజ్యభారం బంశుమంతునందు సమర్పించి; (అర. III. 72); దిలీపునందు రాజ్యభారముపూన్చి; (ఆది. II. 192); వాని యిచ్చు ధనంబుకంటె నాయందు దధికధనంబు గొనిపొమ్ము.

(ఇ) సాధారణముగా 'అందు' అనునది 11-వ శతాబ్దమున ప్రత్యేకముగ నవ్యయముగానేయుండి, అప్పుడప్పుడే విభక్తిప్రత్యయముగ ఏర్పడుచుండెను. 'అట్టియందు' (సభా. II. 42; అర. I. 372) అనుచోట 'అందు' అనునది స్థలార్థమందే యుపయోగింపఁబడినది :—ఇట్లే 'ఎల్లయందు నధిక సాత్త్వికుఁ డాస్తీకుఁడనఁగ జనులు (ఆది. II. 164) ఆది. II. 159); ముందఉన్నయంద యుండి (ఆది. VI. 153).

(4) కలుగు, పోవు, పొందు, మొదలగు ధాతువులు ప్రయుక్తములయినప్పుడు సప్తమీకారక ముపయోగింపఁ బడును :

(S. I. I. IV. 672) అనురాగచిత్తమునంగల్గి; (S. I. I. V. 1315) పాతకానంబోదురు; (ఆది. VII. 72) అంగమునఁబొందిన విభూషణశ్రీ;

(ఆది. VII. 74) అనిమిషత్వంబునం బొందిన తన నయనంబులు; (ఆది. III. 221) దేవత్వంబునంబొంది విశుద్ధజ్ఞానులయి ముక్తులగుదురు; (ఆది. IV. 190) అతి మనోరాగంబునం బొంద శాంతనవుండు; (ఆది. II. 212) జ్ఞానంబునం జేసి యుపశమనంబునం బొందుము; (పద్మంబు) నీరం బొందనియట్లు.

5. 'అందు' శబ్దముపై 'ఉల' అనునది చేరి షష్ఠీరూప మేర్పడును. దానిపై తిరిగి 'న్' చేర్చుటవలన సప్తమీరూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే 'ఇందు' 'ఎందు' అను శబ్దములకుఁగూడఁ గలుగును:

ఇందులన్ (అర. III. 227).

6. (అ) 'న్' చేరునప్పుడు 'ద్వారా' అను నర్థమును వచ్చును:

(ఆది. I. 102) భూవివరమునన్.

(ఆ) 'న్' చేరునప్పుడు 'తరువాత' అను అర్థమును వచ్చును:

(ఆది. II. 161) కౌరవాన్వయ పరిక్షయమున నుదయించి ప్రథఁబరీక్షితుఁడునాఁ బరగువాఁడు.

(ఇ) "ద్రౌపదియందు సమయక్రియ" (ఆది. i. 34);-అనగా ద్రౌపదికి చేసిన ప్రతిజ్ఞ అని యర్థము.

(ఈ) 'అందు' అనుదానికి 'విషయమున' అను నర్థమును వచ్చును:

(ఆది. V. 34) తాల్మియందు పృథివిఁబోనిదాని.

సంబోధన ప్రథమ.

1. డుజంతములయిన శబ్దముల 'డు' వర్ణముమీఁది ఉత్వమునకు బదులు ఏకవచనమున సంబోధనయందు అత్వముగాని ఆత్వముగాని కలుగును:

(ఆది. VII. 60) సత్యభాషణుండ; (సభా. II. 312) ఇందుకులుండ!

2. ప్రథమైకవచన ప్రాతిపదికములు అకారాంతము లయినయెడల, అవి సంబోధనమందు అకారాంత ప్రాతిపదికరూపములనే పొందియుండును. ఈ అత్వమునకు దీర్ఘమును కలుగును:

(ఆది. I. 125) ధీయుత! (ఆది. II. 33) దానవసూదన! (ఆది. II. 111) దేవగణేశ! (ఆది. II. 150) మునిశ్రేష్ఠ! (ఆది. III. 128) మహా దేవకులావతంస! రవితేజ! (ఆది. I. 116) తపోమహిమా! (ఆది. II. 33) పాకశాసనా; (ఆది. II. 58) భయరహితా! (ఆది. II. 220) పారిక్షితా! (సభా. I. 126) కౌరవేశ్వరా!

3. ప్రథమైకవచనమున ఇకారాంత రూపములఁ బొందియున్న శబ్దముల ఇకార, ఉకారము లట్లే సంబోధనమందును నుండును. ఈ ఇతోత్వములకు దీర్ఘమును కలుగును:

(ఆది. I. 152) హరిహరి! (ఆది. II. 104) దైత్యభేదీ! (ఆది. III. 130) తరుణీ!

4. సంస్కృతమున ఉకారాంతములయిన శబ్దములపై డుజ్జురాకుండ, దానిపూర్వమందలి ఉత్వము సంబోధనమం దట్లే నిలుచుటయు, కొన్నియెడల ఆ ఉత్వమునకు దీర్ఘము వచ్చుటయుఁ గలుగును:

(ఆది. II. 150) జరత్కారూ! మునిశ్రేష్ఠ!

5. బహువచన సంబోధనమునందు బహువచనరూపమే నిలుచును:

(ఆది. IV. 185) వినుఁడు ప్రసిద్ధులైన పృథివీపతులందఱు; (ఆది. IV. 3:4) రక్కసులు! మనుజులఁ దినకుండుఁడు.

6. సంబోధమున బహువచనమున 'ఆర' అను ఆగమము కూడ వచ్చును:

). VII. 207) వేల్పులార! భూసురేశులార! (సభా. II. 244) ధన్యులార! యేను దాసినే దాసినే నెఱుఁగఁజెప్పి పనుపుఁ డెల్లదానిన్.

7. 11-వ శతాబ్దపుఁ దెనుఁగు భాషలో సంబోధనమునందు 'ఓ' 'ఓయి' 'ఓరి' 'ఓసి' అనునవి కానరాలేదు.

VII. సర్వనామ ప్రకరణము.

ప్రథమభాగము

[ఈ క్రిందిపదముల తరువాత నీయఁబడిన సంఖ్యలు ఆయా పదములు నన్నయ రచించిన భారతభాగమున నెన్నిసార్లు వచ్చినవో తెలుపును. దక్షిణ హిందూదేశశాసనములనుండి తీసికొన్న ఉదాహరణములకు S. I. I. అను గుఱుతు ఉంచఁబడినది.]

ఉత్తమపురుషము.

ఏను.

	ఏక	బహు
ప్రథమ:	ఏను (329)	ఏము(47)(ఏము S. I. I. IV. 1186) మేము (6)
ద్వితీయ:	నన్ (2) ననున్ (3) నన్ను (65) నన్నున్ (89)	మమ్ము (12) మమ్మున్ (12)
తృతీయ:	నాచేత (3) నాచేతన్ (3) నాచేతను (1) నాతో (5) నాతోన్ (8) నాతోడన్ (5)	మాచేత (1) మాచేతన్ (1) మాతో (1) మాతోన్ (2) మాతోడ (1)
చతుర్థి:	నాకై (1)	
పంచమి:	నావలన (1) నావలనన్ (1) నాకంటె (1) నాకంటెన్ (3)	మాకంటెను (1)
షష్ఠి:	నా (230) నా (S. I. I. IV. 1133) నాకు (178) నాకున్ (127) నాదు (3) నాదగు (2) నాదయిన (1)	మా (58) మా (S. I. I. IV. 1123) మాకు (46) మాకున్ (80)
సప్తమి:	నాయందు (11)	మాయందు (7) మాలోనన్ (1) మాలోనందు (1)

నీవు + నేను = మనము; నేను + నీవు కాక నాప్రక్కవారు=మేము

ప్ర. మనము (7); ద్వి. మనలన్ (4); తృ. మనచేత (1); మనతోన్ (1); మన (12); మనతోడి (1); ష. మనకు (16); మనకున్ (110); స. మనయందు (2).

మధ్యమపురుషము.

ఈవు, నీవు.

	ఏక	బహు
ప్ర.	ఈవు (119) నీవు (202)	ఈరు (3) ఈరల్ (1) మీరు (57) మీరలు (15)
ద్వి.	నిన్ (1) నినున్ (3) నిన్ను (48) నిన్నున్ (50)	మిమ్ము (15) మిమున్ (7) మిమ్మును (2)
తృ.	నీచేన్ (1) నీచేత (7) నీచేతన్ (11) నీతోన్ (5) నీతోడ (1) నీతోడన్ (4)	మీచేన్ (1) మీచేత (2) మీతోన్ (1) మీతోడ (3)
పం.	నీకంటెన్ (2) నీవలన (1) నీవలనన్ (4)	మీకంటెన్ (1)
ష.	నీ (346) నీకు (156) నీకున్ (85) నీకును (10) నీదు (8) నీదగు (2) నీదయిన (2) నీదైన (1)	మీఁ (84) మీఁకు (47) మీఁకున్ (22) మీఁకునున్ (1) మీఁదగు (2) మీఁదైన (2)
స.	నీయందు (16)	మీయందు (4) మీలోనన్ (2)

ప్రథమపురుషము.

పుంలింగము: వాఁడు, అతఁడు, అతండు, ఆతఁడు, ఆతండు.

	ఏక	బహు
ప్ర.	వాఁడు (253) వాండు (S. I. I. IV. 989) అతఁడు (25) అతండు (23) ఆతండు (39).	వారు (195) వారలు (56) వాణ్డ్రు (S. I. I. IV. 1015) అతఁడు (11)
ద్వి.	వానిన్ (112) వానిని (6) అతనిన్ (17) అతనిని (1) ఆతనిన్ (32)	వారిన్ (85) వారిని (7) వారలన్ (154) వారలను (1)
తృ.	వానిచేన్ (1) వానిచేత (1) వానిచేతన్ (8) అతనిచే (1) అతనిచేత (3) ఆతనిచేతన్ (1) వానితో (1) వానితోడ (1) వానితోడన్ (2) అతనితో (2) అతనితోడన్ (3) అతనితోడ (1) ఆతనితో (1) ఆతనితోన్ (1)	వారిచేత (1) వారిచేతన్ (2) వారలచే (1) వారలచేన్ (1) వారలచేతన్ (2) వారలతో (4) వారలతోన్ (2) వారితోడ (3) వారితోడన్ (1) వారితో (3) వారితోన్ (2) వారలతోడన్ (1)

	ఏక	బహు
పం.	వానికంటె (1) వానివలన (2) అతనివలన (2) ఆతనివలన (1) ఆతనివలనన్ (2)	వారికంటెన్ (2) వారలకంటె (1) వానివలన (1) వారివలనన్ (1) వారలవలన (5)
ష.	వాని (100) (S. I. I. IV. 1039) అతని (30) ఆతని (34) ఆతని (S. I. I. IV. 1039, 737)	వారి (42) వారి (S. I. I. IV. 1133) వారల (31)
	వానికి (79) వానికిన్ (45) వానికిని (1) అతనికి (23) ఆతనికి (S. I. I. IV. 943, 945), అతనికిన్ (5) అతనికి (23) ఆతనికిన్ (7) (S. I. I. IV. 1073) ఆతనికిని (S. I. I. IV. 1039).	వారికి (55) వారికిన్ (38) వారికిని వారలకు (44) వారలకున్ (6)
స.	వానియందు (2) అతనియందు (2)	వారియందు (2) వారలందు (1) వారిలో (1) వారిలోపల (1) వారలలో (2) వారలలోన్ (1) వారలలోనన్ (1) వారియందు (S. I. I. IV. 1029)

వీఁడు, ఇతఁడు, ఇతండు, ఈతఁడు, ఈతండు.

	ఏక	బహు
ప్ర.	వీఁడు (27) ఇతఁడు (8) ఇతండు (7) ఈతఁడు (16) ఈతండు (7)	వీరు (15) వీరలు (15) (S. I. I. IV. 974)
ద్వి.	వీనిన్ (21) ఇతనిన్ (14) ఈతనిన్ (5)	వీరిన్ (11) వీరలన్ (10)
తృ.	వీనిచేతను (2) ఇతనిచేతన్ (1) ఇతనితోడన్ (1)	వీరిచేతన్ (1)
పం.	వీనికంటె (1)	వీరికంటెన్ (1) వీరలవలనన్
ష.	వీని (7) వీని (S. I. I. IV. 1199) ఇతని (5) (S. I. I. V. 1014) ఈతని (6) వీనికి (2) వీనికిన్ (1) ఇతనికి (1) ఈతనికి (1)	వీరి (1) వీరి (S. I. I. IV. 1186 1098) వీరల (7) వీరికి (5) వీరికిన్ (2) వీరిక (S. I. I. V. 66) వీరలకు (S. I. I. V. 1107)

ఏక	బహు
ఈతనికిన్ (1)	
స.	వీరిలోన్

*వీర = వీరే (S. I. I. IV. 1132, 1120, 1224).

అది

మహతీవాచకము.

ఏకవచనము.

ప్ర. అది (72); ద్వి. దానిని (2); దానిఁ (90); తృ. దానితోన్ (1); పం. దానివలన (1); ష. దాని (50); దానికి (53); దానికిఁ (13); స. దానియందు (5).

దీనికి బహువచనము పుంలింగమునకువలెనే. క్రియలయందు 'దానను' 'దానవు' 'అది' అనియగును.

ఇది

ప్ర. ఇది (25); ద్వి. దీనిఁ (16) దీనిని (1); ష. దీని (7) దీనికి (4) దీనికిఁ (1) స. దీనియందు (1).

దీని బహువచన రూపములు పుంలింగమునందువలెనే.

మహతీతరామహద్వాచకము.

అది, ఇది.

	ఏక	బహు
ప్ర.	అది (196), అయ్యది (2) ఇది (263) ఇయ్యది (1)	అవి (34) ఇవి (20)
ద్వి.	దానిఁ (217) (S. I. I. IV. 1186) దానిని (2) దీనిఁ (103) దీనిని (2)	వానిన్ (33) వీనిన్ (12) (S. I. I. IV. 993, 945, 992; S. I. I. V. 63);
తృ.	దానిచేతన్ (1) దానితోన్ (2) దీనితోన్ (1)	
పం.	దానన్ (13) దానంజేసి (5) దానఁజేసి (2) దాననచేసి (2) దీనంజేసి (1) దీననచేసి (2) దీన (1) దీనన్ (15) దీనివలన (1) దీనికంటెన్ (1)	వానివలన (1)

	ఏక	బహు
ష.	దాని (29) దానికి (26) దానికిన్ (7) దీని (19) దీనికి (S. I. I. IV. 989, 1156;) దీనికిన్ (9) దీనికిఁ (S. I. I. IV. 1011; S. I. I. V. 1016).	వాని (4) వానికి (3) వీనికి (2)
స.	దానిలోన్ (3) దానిలోపలన్ (1) దీనిలోన్ (1) దీనియందు (1) దీనన్ (1) * దీనిక = దీనికే (S. I. I. IV. 1080).	

తాను.

	ఏక	బహు
ప్ర.	తాన్ (4) తాను (146)	తారు (13)
ద్వి.	తన్ (1) తనున్ (2) తన్ను (3) తన్నున్ (7)	తమ్ము (8) తమ్మున్ (5)
తృ.		తమతోడన్ (1)
పం.	తనవలన (2)	
ష.	తన (304) (S. I. I. IV. 345, 974, 737); తనకు (50) S. I. I. IV. 974); తనకున్ (23) తనకును (1) (S. I. I. V. 1125); తనకుఁ (S. I. I. IV. 1007);	తమ (37) (S. I. I. IV. 687, 1158, 1314, 1228, 1325). (S. I. I. V. 1037); తమకు (1) (S. I. I. IV. 992); తమకుఁ (1) తమలో (7) తమలోన్ (11) తమలోనన్ (4)
స.	తనయందు	

ఎవ్వఁడు.

మహదర్థకము.

ప్రశ్న, సంబంధార్థములు.

	ఏక	బహు
ప్ర.	ఎవ్వఁడు (18) ఎవ్వండు (6)	ఎవ్వరు (44) ఎవ్వారలు (1)
ద్వి.	ఎవ్వనిన్ (1)	ఎవ్వరిన్ (6)
తృ.	ఎవ్వనితోడన్ (1)	ఎవ్వరిచేతన్ (2) ఎవ్వరిచేన్ (1) ఎవ్వరితోడన్ (2)

పం. ... ... ఎవ్వారివలనన్ (2) ఎవ్వారివలనను (2)
ఎవ్వారికంటె (1) ఎవ్వారికంటెన్ (2)

ష. ఎవ్వని (7) ఎవ్వనియేని (1) ఎవ్వారి (6) ఎవ్వారికిన్ (8) ఎవ్వారికి (5)
ఎయ్యేని (1) ఎవ్వారికిని (7)

ఏది.

మహత్యమహాదర్థకము.

ప్రశ్న, సంబంధార్థకము.

ఏక	బహు
ప్ర. ఏది (2) ఏయది (4) ఎద్ది (37) ఎయ్యది (11) ఎయ్యేది (1)	ఎవ్వి (3)
ద్వి.	ఏవానిన్ (1)
పం. ఎద్దానివలన (1)	

ద్వితీయభాగము.

(1) ఉత్తమ పురుషైకవచనమందు 'ఏను' అనునదియే కాన్పించుచున్నది. 'నేను' అని కొన్నిముద్రిత ప్రతులయందున్నను, వ్రాతప్రతులలో 'ఏను' అనియే యున్నది.

అచ్చుపాఠము.

(ఆది. VII. 102) విశ్వామిత్రుఁడు నేను క్షత్త్రియుండ...

వ్రాతప్రతులు.

విశ్వామిత్రుం డేనుక్షత్త్రియుండ.

అచ్చుపాఠము.

(ఆది. I. 55) హరిపరాక్రమ నేను గిందముఁడన్మునిన్

వ్రాతప్రతులు.

హరిపరాక్రమ యేను గిందముఁ డన్మునిన్

అచ్చుపాఠము.

(సభా. II. 122) లక్ష్మియెల్లను నీకు - న్నేనపహారించియిత్తు...

[ఇందు అన్నేటితరఁగలన్ (ఆది. VIII. 79); అన్నిష్టసఖి (ఆది. III. 140); అన్నసుర (ఆది. II. 3); ఎన్నడుమ్నేని (ఆది. VII. 141); మొదట

లగు వానియందువలె ద్రుతముపై అచ్చుపరమగునపుడు 'న' కారమునకు ద్విత్వము వచ్చినది. నీకున్ + ఏన్ = నీకున్నేన్ ?

అచ్చుపాఠము.

(సభా. II. 240) మీ వివాదమెఱిఁగి తీర్పు గుణశ్రేష్ఠుఁ డితఁడొ నేనొ.

వ్రాఁతప్రతులు.

... ... ఇతఁడొ యేనొ.

అచ్చుపాఠము.

(అర. I. 365) వ. దేవతలకు నెట్లునడచిన నెగ్గులేదు నేను గర్మభూమిని జనియించి.

వ్రాఁతప్రతులు

... ... నెగ్గులే దేను గర్మభూమిని జనియించి.

2. ఉత్తమపురుష బహువచనరూపముగ 'నేము' అనునది (ఆది. VII. 140) వ. 'నీ రోషంబు విడువుము నేమసమర్థులమై' అని ముద్రితప్రతులయం దున్నను, వ్రాఁతప్రతులలో 'విడువు మే మసమర్థులమై' అనియే ఉన్నది.

(3) (సభా. II. 174) 'అనఘ మా మామ శకుని నాకై కడంగి' అను చోట 'కై' అనునది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయమైనట్లు తోఁచును. కాని, దానిని 'కు+అయి' అని పదచ్ఛేదము చేయవలయును. 'అయి' అనఁగా 'సహాయపడి' అని అర్థము చెప్పుదురు. ఇట్లే,

(సభా. II. 38) చైద్యునకై పూని, అనుచోట. 'చైద్యునకు+అయి' అని పదచ్ఛేదమనియు, 'చైద్యునకు తోడ్పడి' అని అర్థమనియుఁ జెప్పుదురు.

(అర. II. 216) 'సుధాంశుఁడుం గమలహితుండు నేనువయి' అను చోట 'ఏనున్+అయి' అని పదచ్ఛేదముచేసి 'ఒండొరులకు తోడ్పడి, కలసి' అని అర్థము చెప్పుదురు.

(4) (అ) నా, మా, నీ, మీ, తన-అను షష్ఠీవిభక్తి రూపములపై 'దు' వర్ణకము చేరుచుండును. కొన్నియెడల ఈ 'దు'వర్ణకముపై మఱల 'అగు, అయిన, ఐన' అను క్రియా విశేషణములును చేరుటకలదు.

నాదు, నాదగు, నాదయిన; నీదు, నీదగు, నీదయిన; మీదయిన; తనదు, తనదగు, తనదైన—అను రూపములు నన్నయ భారతభాగమున కాన్పించుచున్నవి.

(ఆ) వాని, వారి; వీరి; దాని—అనువానిపై కొన్నియెడల 'ది'వర్ణకమును కొన్నియెడల 'ది'వర్ణకముపై మఱల 'అగు, అయిన, ఐన' అను క్రియావిశేషణములును షష్ఠియందు కాన్పించును.

వానిదయిన; వారిదయిన; వీరిది; దానిదైన; ... ..

(5) (అ) 'అదె! ఇదె!'-అనునవి 'అటుచూడుము, ఇటుచూడుము' అను నర్థములందు వాడఁబడియున్నవి.

(ఆ) 'అదిమొదలు' అనుచోట 'అది' అనఁగా ఆ సమయమని యర్థము.

(ఇ) 'అందుచేత' అనుటకు నన్నయ 'అదిగావున' 'అది గారణంబుగా' అని వాడియున్నాఁడు.

(ఈ) 'ఇదియవసరంబయ్యె' అనుచోట 'ఇది' అనగా 'ఈ కాలము' అని యర్థము.

(ఉ) క్రియలయందు 'చేయుచున్నయది' యని వర్తమానార్థమునందును, 'చేయునది' అని విధ్యర్థమునందును, 'తిరుగునదిముందఱ' అనునట్టిచోట్ల 'తిరుగుచుండఁగా' అను నర్థమునందును, 'అది' అనుపదము వాడఁబడియున్నది.

(ఊ) 'ఆదిపర్వం బది వినఁగానొప్పు భారతాద్యంబగుచున్. (ఆది. I. 35) ఇట్టిచోట్ల 'అది' అనునది ఊఁతపదముగా ఉపయోగింపఁడినది.

(ఆది. V. 6) హాస్తిపురంబది రాజధానిగాన్.

(6) (అ) 'వాఁడు' అనుసర్వనామము 'అది' వలెనే క్రియారూపములందు-

(i) వర్తమానార్థకముగను: చేయుచున్నవాఁడు.

(ii) విధ్యర్థకముగను: చేయువాఁడు=చేయువలెను.

(iii) 'ఆపని చేయుచుండఁగా' అను నర్థమందును: (అరుగువాఁడు ముందఱ=పోవుచుండఁగా).

వాడఁబడియున్నది.

(ఆ) 'వీరు' అనుసర్వనామము ఏకవచనమునకు బదులుగ పూజార్థమం దుపయోగింపఁబడును:

(ఆది. VII. 237) "వీరు కుంతీ మహాదేవులు"

(ఇ) 'వీరు' అనునది నింబార్థమందును నుపయోగింపఁబడినది:

(ఆది. VI. 89) వీ రెవ్వరయ్య ద్రుపదమహారాజులె?

(ఈ) (అర. II. 202) అది (దమయంతి) నిజజననికిట్లనియె-నైషధుండు వాఁడిట వచ్చువాఁడో?—ఇచట పూజయో, నిందయో తెలియరాకున్నది.

(7) (అ) తనకుఁదాన (ఆది. II. 7; ఆది. IV. 77, 265; సభా. II. 115); 'తమకుఁదామ' అనునవి తనంతటతానే, తమంతటతామే అనునర్థములందు వచ్చును.

(ఆ) తమతమ, తమతమకు-అనునవి తమయందొక్కొక్కని (కి) అను నర్థమందు వచ్చును.

(ఇ) ప్రథమావిభక్తియందున్న విశేష్యము ప్రయుక్తమయినను 'తాను' అనునది తిరిగి ప్రయోగింపఁబడును:

(ఆది. I. 27) అమ్మునుల కడకువచ్చి తానుగ్రశ్రవసుం డనుసూతుండు ... ప్రణమిల్లియున్న ...

(8) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వరు, ఎద్ది- అను సర్వనామములు అనేకార్థములందు సందర్భానుసారముగా ప్రయోగింపఁబడి యుండును.

(అ) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు- ప్రశ్నయందు.

(అర. I. 372) వ. ఇమ్మనుజుం డెందులవాఁ డెవ్వఁడనిన ... (సభా. II. 5) అనిన నట్టివాఁడెవ్వఁడు నాకెఱుంగింపుమనిన ... (ఆది. V. 228;) నాదైనయిష్ట, మొగినతీర్పంగ నిందెవ్వఁడోపుననిన ...

(ఆ) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు=ఎవఁడయితే, సంబంధార్థక సర్వనామము.

(ఆది. II. 58) గాలము, క్రియ నెవ్వఁడు కంఠబిలము - క్రిందికిఁజన కగ్నియపోలె నేర్చుచుండును, భయరహితా వానినెఱుఁగుబ్రాహ్మణకులుఁగాన్; (ఆది. III. 94) తనజవ్వనంబు నా-కొనరంగ నెవ్వఁడీనోపు నాతండ; (ఆది. VII. 165) ఎవ్వఁ, డేనుశరముల నేయు నశ్రమమున నతఁడ నాతనయకు వరుఁడగు; (ఆది. VII. 171) ఇందు లక్ష్య మెవ్వఁడేసె నాతని వరియింపు; (ఆది. VIII. 140) ఎవ్వఁడు వుడిచి యొడిచె - నతనిన వలతుర్.

(ఇ) 'ఏని'శబ్దముతోఁగూడి ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు, ఎవ్వరు, మొదలగునవి విశేషార్థమును బొందును:

(ఆది. VII. 94) ఏవ్వఁడేనిఁ గృతాంతకుఁ గడవంగ నోల్లఁడ ... యట్టి వసిష్ఠముని; (ఆది. VII. 10) ఎవ్వరేని ఫలార్థులగుదు రందుల కేఁగుము; (S. I. I. IV. 930, 929, 662) ఎవరేని (S. I. I. IV. 1133);

(ఈ) 'ఒక్కొ' అనుపదముతోఁ గలిసి ఆశ్చర్యమును దెలుపును:

(ఆది. VIII. 161) అట్టి మహాబాహుఁ డత్యంతబలుఁ డెవ్వఁడగు నొక్కొ.

(ఉ) 'ఓ' అను పదముతోఁగలసి సందేహమును దెలుపును:

(ఆది. V. 248) అల్లేసినవాఁ డెవ్వఁడో యని రోయుచు; (ఆర. II. 185) బాహుకుండనువాఁ డెవ్వండో వానియందు నా హృదయంబు ముదితం బగుచున్నయది.

(ఊ) ఎవ్వరు = ఎవరైనను (S. I. I. IV. 929, 665).

(ఆది. VII. 219) దానిఁ బిహితంబుగ నెవ్వరుఁ జేయనేర్తురే; (ఆర. II. 85) ఎవ్వరువలికిన నప్పుడ యుగ్రానలాకారుండై.

(ఋ) ఎవ్వరు = అందరు.

(ఆర. VI. 47) ఈతఁడు ... అజయ్యవీరుఁ డని నెవ్వరికిన్; (ఆది. VIII. 47) మాద్రేయు లజేయు లెవ్వరికి; (ఆది. VIII. 148) ఇది సారంగనసాధ్య మెవ్వరికి; (సభా. I. 171) ఎవ్వరికి దురాసదంబులగు వజ్రమయోన్నత వప్ర చారు గోపురములదాని; (ఆది. VII. 8) తపోమహిమ నెవ్వరికంటెఁ బెద్దయైన వాని నుపయాజు నుపాసించి; (ఆర. II. 338) ధనవంతుఁ డతఁడ యెవ్వరి కంటెన్.

(ౠ) 'ఎవ్వరూను' (S. I. I. IV. 974) - ఇది 'ఎవరును' అను దానికి బదులుగా వాడఁబడినది.

(ఌ) వారు అనుటకు 'అవరు' అనియు, శకటరేఫముతో 'వాఱు' అనియు శాసనములందు కనఁబడుచున్నది:

(S. I. I. V. 1347) నడపినవరికి; (S. I. I. V. 1348) నడపిన వాఱికి.

VIII. నన్నయకాలమున సంఖ్యావాచకములు.

—X—

ఒకఁడు.

1. (అ) 'ఒక' అనునది విశేషణము. దీనికి రూపాంతరము 'ఒక్క,' వీనికి (1) 'ఒక' అను సంఖ్యార్థమును, ఒక (S. I. I. IV. 939); ఒక్క (S. I. I. IV. 677) (2) 'ఒకానొక' అను అనిర్ధారితార్థమును, సాధారణముగా నున్నవి. ప్రకరణమునుబట్టి వీనియర్థము భేదించుచుండును.

1. ఇదియు నొక తపం బొకో! (ఆది. II. 141)= తపశ్శబ్దవాచ్యమా? (2) ఒక పాపముచేత (ఆర. IV. 117); ఒక్కమనుజుచేత (అర. IV. 31); ఒక్క పన్నగుచేత (ఆర. IV. 103)=సాధారణమయిన (3); ఒకనాయము వల్కొదు (ఆర. I. 361) = గొప్ప (4); ఒక్కనాఁడును (ఆది. II. 128) = ఒక్కనాఁడు కూడా (5); ఒక్కంతకు (సభా. II. 32)=కొంతమట్టుకు (6); హృదయం బొక్కింత సేసికొని యుండె (ఆర. I. 286); =కుదుటపఱుచుకొనెను (7) ఒక్కింత ప్రొద్దునకు; (ఆర. I. 167)=కొంచెము సేపటికి (8) ఒక్క సత్యమును = సత్య మొక్క దానిని (9); ఒక్కనాఁడు, మఱియొక్కనాఁడు, మఱియు నొక్కనాఁడు (ఆది. III. 13) (10) ఒక్కనాఁడు (ఆది. V. 196)= మఱియొక్కనాఁడు (11) ఒక్క చోట ... ఒక్కచోట (ఆర. III. 296) = ఒకచోట ... మఱి యొకచోట (12) ఒక్కరూప; (ఆది. V. 12, 161) (ఆది. VIII. 29) (ఆర. I. 87) (ఆర. III. 334) = సమానమయిన (13) ఒక్కపెట్ట; (ఆది. II. 62) (ఆది. V. 165) (ఆది. VI. 169) (ఆది. VIII. 263) ఒక్కమొగి; (ఆది. II. 70, 90, 130 ఆది. VII. 107 ఆది. VIII. 273; ఆర. I. 300; ఆర. III. 61) ఒక్కవడి; (ఆది. VI. 295) 'ఒక్క' అనునది 'ఒక్కసారిగా' అను నర్థము నిచ్చుచున్నది. (14) ఒక్కచినుకును బడదయ్యెను; (ఆది. VIII. 269)=ఒకటికూడా; (15) ఒక్క రక్కసుఁడ కాఁడు = రాక్షసుఁడే కాఁడు, ఇంకను ఇతరు లున్నారు.

(ఆ) 'ఒక్క' అనుదానికి 'ఒకొ్క' అని రూపాంతరము కానవచ్చుచున్నది. 'ఒకొ్కకొఱవి' (ఆది. VII. 36) ఇది వచనములోనిదైనను, ఈ ఒక్కచోటనే కాన్పించుచున్నను, 'ఒకొ్కండు' (ఆది. VIII. 98) 'ఒకొ్కకొ్కళ్లు' (ఆది. IV. 130) 'ఒక్కట' (ఆర. I. 305) 'పదనకొండు' (ఆది. I. 43) 'పదనకొండగు' (ఆది. I. 55) అను ప్రయోగములు కాన్పించుచుండుటచే 'ఒకొ్క' అను రూపమును నన్నయలకాన నుండి యుండవచ్చును. ఇది కృత్రిమరూపము కాదు.

(ఇ) 'ఒక్క'కు ఆమ్రేడితము పరమయినప్పుడు 'ఒకదాని తరువాత మఱియొకటి' 'ఒకనితరువాత మఱియొకఁడు' అను నర్థము వచ్చును.

'ఒక్కొకమాఱు' (అర. IV. 136); ఒక్కొకయమ్మున (ఆది. IV. 208; ఆది. VI. 27; అర. I. 127; అర. II. 17); ఒక్కొక్కపుత్త్రుండు (ఆది. VIII. 143); ఒక్కొక్కదివసంబున (ఆది. V. 107); ఒక్కొక్కయొద్దున (సభా. II. 177, 196); ఒక్కొక్కమొగి (ఆది. II. 212); ఒక్కొక్కఁడు (సభా. II. 212); ఒక్కొక్కరుండు (ఆది. V. 107); ఒక్కొక్కరుని (ఆది. VIII. 117); ఒక్కొక్కొళ్ల (ఆది. IV. 130); ఒకళ్ళొకళ్లన (ఆది. V. 248).

(ఈ) 'ఒక్కొక కన్నును చెవియును' (సభా. I. 144) అనఁగా 'ఒకటే కన్నును ఒకటే చెవియును' అని యర్థము.

(ఉ) ఒకలక్ష (సభా. II. 27), ఒక్కలక్ష (ఆది. VII. 100) వీనిలో 'లక్ష' అనిన చాలినను 'ఒక' 'ఒక్క' అని చేర్పఁబడినవి.

(ఊ) ఒకకొడుకును గూఁతునున్ (ఆది. V. 188); ఇచట 'కూఁతునున్' అనుదానివెనుక 'ఒక' అనునది విడువఁబడినది.

2. సంఖ్యావాచకములలో 'ఒక' అనుదానికి మాత్రము మహదమహద్రూపములు కానవచ్చుచున్నవి.

మహద్వాచకము.

3. (అ) ఏక.	బహు.
ప్ర. ఒక్కరుఁడు (ఆది. II. 104, 166, ఆది. VIII. 167; సభా. II. 246; అర. II. 6).	
ఒక్కరుండు (ఆది. I. 93, 46, ఆది. III. 95, 192; ఆది. IV. 141, 25; ఆది. V. 107, 130, 170; ఆది. VI. 139, 269; ఆది. VII. 260; ఆది. VIII. 12, 23, అర. I. 190, 285; అర. II. 274; అర. III. 278, 276).	ఒకళ్లు (ఆది. V. 248).
ద్వి. ఒక్కొరున్ (అర. II. 45, 287, 348); ఒక్కరుని (ఆది. VIII. 115; సభా. I. 196).	ఒకళ్లన్ (ఆది. V. 248). ఒక్కొళ్లన్ (ఆది. IV. (30).
ఒకరుని (అర. III. 364);	

(ఆ) 'ఒకరితరువాతనొకరు' అనునర్థములో ఒక్కొకడ్లు, (S. I. I. IV. 667); 'ఒకళ్ళొకళ్ళకు' 'ఒక్కొక్కరునకు' (ఆర. II. 344) అని కాన్పించుచున్నది.

(ఇ) 'ఒక్కరుండను' (ఆర. III. 275); — ఉత్తమపురుషక్రియ. 'ఒక్కరుండవు' (ఆర. III. 275); 'ఒక్కరుండన' (ఆది. IV. 219)—మధ్యమపురుషక్రియలు.

(ఈ) ముద్రాపకుల మూలమున మహద్వివక్షయందు 'ఒకరుఁడు' అనుటకు 'ఒకఁడు' అను ప్రయోగములు అచ్చుప్రతులలోనికెక్కినవి. ఇది నన్నయవాడుకకు విరుద్ధము. 'ఒకరుఁడు' అని మహత్తునందును 'ఒకఁడు' అని అమహత్తునందును నన్నయ వాడినాఁడు. ముద్రితప్రతులలోని యపపాఠములును తాళపత్రప్రతులలోని సరియైన పాఠములును ఈ క్రింద చూపఁబడినవి.

(సభా. I. 117) చోలవక నిత్యమెుక్కొకని సూనరివ్రాలె వధించి- ముద్రితప్రతి. చోలవక నిత్య మొక్కొకరు సూనరివ్రాలె — తాళపత్రప్రతి.

(సభా. II. 4) విఖ్యాతుఁ బూజితుఁ జేయు మొక్కనిఁ గౌరవాన్వయ వర్ధనా-ముద్రితప్రతి.

విఖ్యాతుఁ బూజితుఁ జేయు మొక్కరుఁ—తాళపత్రప్రతి.

(సభా. II. 179) ఒక్కని కారణంబునఁ గులంబున కెగ్గగు నేని—ము. ప్ర. ఒక్కొరుని కారణంబున—తా. ప్ర.

(ఆర. II. 344) ఒక్కొక్కనికి మఱి యొక్కనికిచ్చిన—ము. ప్ర.

ఒకళ్ళొకళ్ళకం దొకరునికిచ్చిన
ఒక్కొక్కరునకు నం దొకరునికిచ్చిన } —తా. ప్ర.

(ఆర. III. 285) అనఘచరిత్రు నర్జును మహాభుజు నొక్కనిబాసి—ము. ప్ర.

అనఘచరిత్రు నర్జును మహాభుజు నొక్కరుఁ బాసి—తా. ప్ర.

(ఆర. IV. 61) ఉరుశస్త్రవృష్టి నాపైఁ
గురిసినఁ దక్షణమె యొక్కొకొనిపయి నేనున్—ము. ప్ర.
గురిసినఁదక్షణమె యొక్కొకొరుపయి నేనున్—తా. ప్ర.

(ఆర. IV. 104) భీముండొక్కఁడ—ము. ప్ర.

భీముండొక్కరుండ—తా. ప్ర.

4. మహతీవాచకము.

ప్రథమ. ఒక్కత (ఆది. VII. 211, 242); ఒక్కతి (ఆది. VII. 251; ఆది. VIII. 19); ఒక్కతె (ఆది. VIII. 343); ఒక్కర్తు (ఆర. II, 79; ఆర. III. 266).

తృతీ. ఒక్కతితోన్ (సభా I. 97).

5. అనుహాత్తు.

(అ) ప్రథమ; ఒకండు (సభా. II. 14); ఒకణ్డు (S. I. I. IV. 1020; S. I. I. V. 1343); ఒక్కండు (ఆది. III. 176); సభా. I. 147; (సభా. II. 41); ఒక్కణ్డు (S. I. I. IV; 1282, 1312, 1339 C; S. I. I. V. 109); ఒక్కండు (ఆది. I. 80) ఆది. VI. 260; ఆది. VII. 254; S. I. I. V. 1113); ఒక్కొణ్డు (S. I. I. V. 73); ఒక్కొణ్డు (S. I. I. V. 65); ఒక్కొండు (ఆది. VIII. 98).

ద్వితీయ. ఒక్కంటిని (S. I. I. V. 1023); ఒక్కొణ్టిన్ (S. I. I. ఆది. VIII. V. 1027).

షష్ఠి. ఒక్కట్టి (S. I. I. IV. 1011) (S. I. I. V. 1028); ఒక్కణ్టిన్ (S. I. I. V. 1071); ఒక్కొట్టి (S. I. I. V. 1029); ఒక్కట్టి (S. I. I. V. 1063); ఒక్కణ్టికి (S. I. I. IV. 1010, 1015, 1144; (S. I. I. V. 18); ఒక్కొణ్టికి (S. I. I. V. 75, 1083); ఒకణ్టికి (S. I. I. IV. 1254); ఒక్కంటికి (S I. I. V. 12, 15, 16); ఒకంటికి (S. I. I. V. 17, 12).

(ఆ) 'ఒకండువంచెదన్' అనఁగా 'ఒకానొకపనిని నియోగించెదను' అని యర్థము.

(ఇ) 'ఒక్కండై' అనఁగా 'కలసి' అని యర్థము. (ఆది. VI. 199, 296; ఆర. I. 251).

(ఈ) 'ఒక్కొక్కండు' (సభా. II. 242); అనఁగా 'ఒకదాని తరువాత ఒకటి' అని యర్థము.

(6) (అ) 'ఒక్కండు' అను సమూహద్వాచకమునకు బదులుగా 'ఒకటి, ఒక్కటి' అని నన్నయవాడఁడు. అయినను ఆ పదములు ముద్రితప్రతులలోని కెక్కినవి:

(సభా. I. 79) వియత్తలమును కంబ మొక్కటియతాల్పఁగ—ము. ప్ర. వియ, త్తలమనుకుంభ మొక్కండునతాల్పఁగ తా. ప్ర.

(ఆర. I. 219) ఆదినపకార మొక్కటి-యైన నదియు—ము. ప్ర. ఆదినపకార మొక్కండ-యైన నల్ప—తా. ప్ర.

(ఆర. I. 251) బలముగలవానిఁ బలువురు-బలవిహీను లొక్కటై కూడి నిర్జింతు-రుత్సహించి—ము. ప్ర.

ఒక్కఁడై కూడి నిశ్చింతు-దుత్సహించి — తా. ప్ర.

* ఈక్రిందివానిలో ఒక్కణ్టి, ఒక్కంటి, అనునవి ప్రథమైకవచనములుగా కనఁబడునుగాని అవి షష్ఠీ ఏకవచన రూపములే (S. I. I. IV. 1011).

(ఆ) (S. I. I. IV. 685, 687) లో మాత్రము 'ఒక్కటి' అనునది ప్రథమైకవచనరూపముగా కనిపించుచున్నది. కాని, ఇదిశాసనములను చదివినవారి పొరబాటు. ఆరెండు శాసనములలోను 'ఒక్క' అనిఉండి దానితరువాతి అక్షరము స్పష్టముగా లేకుండుటచేత, దానిని చదివినవారు 'టి' అను అక్షరమును చేర్చిరి.

(ఇ) శాసనములలో కొన్నిచోట్ల క్రింది టకారమునకు మాఱుగా డకారము కనవచ్చుచున్నది. ఇది లేఖకదోషమో, ఆ కాలమున నా మండలములో నట్టియుచ్చారణ ముండెనో తెలియదు.

ఒక్కణ్టి (షష్ఠి) (S. I. I. V. 1038, 1066, 1067, 1069); ఒక్కొణ్డికిన్ (S. I. I. V. 1040).

(ఈ) 'ఒకండు'కు బదులుగా 'ఓకణ్డు' (S. I. I. V. 1014) అని ఒకచోటనున్నది. దీనిషష్ఠీరూపము ఓక్కణ్టి (S. I. I. V. 1056) అనికూడ ఉన్నది.

(ఉ) వ్యవహారమునందు 'వొక్కొణ్డు' (S. I. I. V. 1043) అని వకారాదిగా కూడ నున్నది.

7. (అ) ఒకటన్ (అర. III. 375); 'ఒక్కటన్' (ఆది. V. 234, 255; ఆది. VI. 19; ఆది. VII. 5, 138, 159, 160; ఆది. VIII. 173, 176; అర. II. 58, 75, 191, 216; అర. III. 67, 110; అర. IV. 74); 'ఒక్కొటన్' పాఠాంతరము 'ఒక్కటన్' (అర. I. 305); అనఁగా 'కలసి' అని యర్థము.

(ఆ) 'ఒక్కటన్' (ఆది. VIII. 106; అర. I. 176, 372) అను దానికి 'వెంటనే' 'ఆ సమయమునందే' అనియు అర్థము కలదు.

(8) (అ) 'ఒండు' అనఁగా 'ఇతరము' అనియర్థము. ఇది ప్రత్యేకముగా నున్నప్పుడు దీనికి 'ఒకటి' అనునర్థము లేదు. ఇది ఎల్లప్పుడును అమహత్తుగానే ఉపయోగింపఁబడును.

ఏక	బహు
ప్రథమ: ఒండు (ఆది. II. 89; ఆది. III. 219; ఆది. IV. 7, 23,	

ఏక	బహు
103, 126, 152, 175, 176, 213; ఆది. V. 188; ఆది. VI. 155, 222, 278; ఆది. VII. 3, 211, 212, 254; సభా. I. 134, 188; సభా. II. 269; అర. I. 276; అర. II. 63, 120, 160, 166, 200, 314, 335; అర. III. 16, 46; అర. IV. 83).	ఒండులు (ఆది. VIII. 111); ఒండ్లు (ఆది. IV. 84; సభా. II. 265).

ద్వితీయ: (ఒ)ండొంటిఁ (సభా. I. 25).

తృతీయ; (ఒం) డొంటితోఁ (సభా. I. 147); (ఒం) డొంటితోడఁ (ఆది. II. 68).

సప్తమి: ఒంటఁ (ఆది. VIII. 248; అర. III. 233).

(ఇ) 'ఒండు' 'ఒరు' అను వానికి 'ఒండు'ను మొదట చేర్చిపలుకు నప్పుడు దానికి 'ఒకటి' అనియే అర్థమువచ్చును. అప్పుడు మొదట 'ఒండు' మీఁది 'ఒండు' 'ఒరు' అనునవి ప్రథమావిభక్తిలో నెన్నఁడును ఉండవు.

1. అమహత్తు.

ద్వితీయ: ఒండొంటిఁ (సభా. I. 25)
తృతీయ: ఒండొంటితోఁ (సభా. I. 147) ఒండొంటితోడఁ (ఆది. II. 68).

ఒండొండ=అంత కంతకును (సభా. II. 104) పాండవుల విభవము ... ఒండొండ పెరిగి దిక్కులు నిండ.

2. మహత్తు.

ఏక	బహు
ద్వి. ఒండొరుఁ (ఆది. II. 15; ఆది. IV. 192, 199; ఆది. VI. 296).	ఒండొరులఁ (ఆది. II. 117; ఆది. III. 138, 145; ఆది. VI. 12, 85; సభా. I. 201, 205; సభా. II.

ఏక	బహు
103, 126, 152, 175, 176, 213; ఆది. V. 188; ఆది. VI. 155, 222, 278; ఆది. VII. 3, 211, 212, 254; సభా. I. 134, 183; సభా. II. 269; అర. I. 276; అర. II. 63, 120, 160, 166, 200, 314, 335; అర. III. 16, 46; అర. IV. 83).	ఒంకులు (ఆది. VIII. 111); ఒండ్లు (ఆది. IV. 84; సభా. II. 265).
ద్వితీయ: (ఒ)ండొంటిఁ (సభా. I. 25).	
తృతీయ; (ఒం) డొంటితోఁ (సభా. I. 147); (ఒం) డొంటితోడఁ (ఆది. II. 68).	

సప్తమి: ఒంటఁ (ఆది. VIII. 248; అర. III. 233).

(ఇ) 'ఒండు' 'ఒరు' అను వానికి 'ఒండు'ను మొదట చేర్చిపలుకు నప్పుడు దానికి 'ఒకటి' అనియే అర్థమువచ్చును. అప్పుడు మొదట 'ఒండు' మీఁది 'ఒండు' 'ఒరు' అనునవి ప్రథమావిభక్తిలో నెన్నడును ఉండవు.

1. అమహత్తు.

ద్వితీయ: ఒండొంటిఁ (సభా. I. 25)
తృతీయ: ఒండొంటితోఁ (సభా. I. 147) ఒండొంటితోడఁ (ఆది. II. 68).

ఒండొండ=అంత కంతకును (సభా. II. 104) పాండవుల విభవము... ఒండొండ పెరిగి దిక్కులు నిండె.

2. మహత్తు.

ఏక	బహు
ద్వి. ఒండొరుఁ (ఆది. II. 15; ఆది. IV. 192, 199; ఆది. VI. 296).	ఒండొరులఁ (ఆది. II. 117; ఆది. III. 138, 145; ఆది. VI. 13, 85; సభా. I. 201, 205; సభా. II.

ఏక	బహు
	198; అర. I. 117; అర. II. 17; అర. III. 295).
తృ.	ఒండొరులతోఁ (ఆది. VIII. 104); ఒండొరులతోడ (ఆది. II. 207); సభా. II. 131).
ష.	ఒండొరుల (ఆది. V. 214; అర. II. 68); ఒండొరులకుఁ (ఆది. II. 32).

* 'ఒండొరులు సమయంబు సేసికొని' (ఆది. IV. 130) అను అచ్చు పాఠముతప్పు. 'ఒండొరులకు' అని తాళపత్రప్రతుల పాఠము.

(9) (అ) 'ఒరుఁడు' అనుదాని వ్యుత్పత్తినిబట్టి 'ఒకఁడు' అను నర్థము రావలసి యున్నను, దానికి 'ఇతరుఁడు' అను నర్థమే రూఢిలయినది.

(అ) ఏక	బహు
ప్ర. ఒరుఁడు (అర. I. 312).	ఒరులు (ఆది. V. 211; ఆది. VI. 156, 239; సభా. I. 190).
ష. ఒరుని (సభా. II. 149).	ఒరులకు (ఆది. VI. 257).
స.	ఒరులయందు (ఆది. IV. 124).

(ఇ) 'ఇంకొరుల మనుష్యులన్' (ఆది. V. 76) అనఁగా 'ఇంకను ఇతరులు' అని యర్థము.

(10) (అ) 'కొండొక' అనునది 'ఒకొండొక' అను పదములో 'ఊఁత' ప్రథమాక్షరముమీఁదినుండి రెండవ అక్షరముమీఁదికి పోఁగా, రానురాను ప్రథమాక్షరము లోపించుటవలన ఏర్పడినది.

(ఆ) కొండొక = కొంత; కొంచొకకాలంబు (ఆది. VI. 132, 139, 228; ఆది. VII. 24, 259; సభా. I. 78, 155; అర. I. 89, 276; అర. III. 144; కొండొక నేలయరిగి ఆది. IV. 162; అర. II. 77).

(ఇ) కొండొక = ఒకానొక (ఆది. VII. 116).

(ఈ) కొండొక = ఒకానొక, సాధారణమైన (ఆది. VI. 260) బాలుఁడొకరుండు కొండొక - కోలచేతఁబట్టికొని.

(11) 'ఎక్కటి' = ఒక్కఁడే, ఇతరుల సహాయములేక. ఇది యొక అవ్యయము. కళ. దీని తరువాత పరుషములకు గసడదవాదేశ మగును:

(ఆది. IV. 278) హిడింబు, నెడగల్గఁ గొనిపోయి - యెక్కటి సంపిన దండిత శత్రుఁడీతండు కాఁడె.

(ఆది. VIII. 10) 'ఎక్కటి గానీను నేపురణంబులో నోడించి జయ లీల నున్న యాతం డర్జునుండు.

(ఆర. I. 102) 'జరాసంధు' నెక్కటి యోర్చిన యక్కజుండు.

(ఆర. I. 378) 'భాండవం బెక్కటి - గాల్చియున్న, వీరునకు'—

(ఆర. IV. 12) భీముఁడా; నెక్కటిదాఁకె దిక్కరి స - హింపక సింహాముఁ దాఁకునట్టులు.'

(12) 'మొదలు'అనుపదము 'ము' మీఁద 'తల్'అను విశేష్య ప్రత్యయము చేరుటవలన ఏర్పడిన విశేష్యము. దీనికి ఉదాహరణములు:—

మొదలు (ఆది. IV. 266; ఆది. VI. 262; ఆర. I. 15); మొదలుగన్ (ఆది. III. 110); మొదలుగా ఆది. III 167; ఆది. VI. 168; S. I. I. V. 1341; మొదలుగాఁగల్ (ఆది. III. 17. 151); మొదలుగా=కూడా (ఆర. II. 183); మొదలన్ (సభా. II. 67, 191; ఆర. III. 365); మొదలన (ఆది. VIII. 19; సభా. I. 53); మొదలింటంగోలె (ఆది. VI. 128).

ఈ పదముయొక్క ఔపవిభక్తికరూపమే 'ఒక' అనుదాని సంఖ్యేయవాచకము.

ఉదా:- మొదలిటి (సభా. II. 202); మొదలింటిధర్మంబ (ఆది. V. 86); 'మొదటి' అను రూపము భారతమున లేదు.

రెండు.

అమహత్తు

(13) (అ) 'రెండు' అనుదానికి 'ఇరు'అనునది విశేషణరూప మగు మూలరూపము. 'ఇరు'అనుదానికి 'ఇను' అనునది. రూపాంతరము. అయినను ఈ రెండింటికిని వాడుకలో భేదమున్నది.

(ఆ) 'ఇరు' అనునది కేవల విశేషణముగానుండి 'రెండు' అను నర్థముఁ గలిగి యుండును. దీని తరువాత వచ్చు విశేష్యము బహువచనములోనే ఉండును.

ఇరువక్కియలు (ఆర. I. 306); ఇరుగడలన్ (ఆది. IV. 94); ఇరువుట్టిం బొందుమునేల (S. I. I. V. 1016); ఇరువుట్టి (S. I. I. V. 1016); ఇరువుట్టినేల (S. I. I. V. 1348).

(ఇ) 'ఇను' అనునది కేవల విశేషణముగానుండి పరిమాణార్థకపద ములతోడను, 'కృత్వః' అనునర్థముగల పదములతోడను, వాడఁబడును.

ఇనుమడుంగగుఁ (ఆర. III. 345); ఇనుమాఁలు (ఆర. II. 298). దీనితరువాత వచ్చు విశేష్య మెప్పుడును ఏకవచనమందే యుండును.

(ఈ) 'ఇరు' అని వాడవలసినచోట 'ఇను' అను వాడుక లేదు. 'ఇను' అనివాడవలసినచోట 'ఇరు' అను వాడుక లేదు.

(ఉ) 'రెండు' అనునది సంఖ్యావిశేషణముగఁగూడ వాడఁబడి యున్నది.

ఉదా: రెండు భాగంబులు (ఆది. VI. 238); రెండునాళ్ళు (ఆది. VII. 221); రెండు విధంబులు (ఆది. VII. 274); రెండుగన్నులఁ (ఆది. VIII. 105); రెండు వంశంబులవలనఁ (సభా. I. 108); రెండు గారణంబులఁ (సభా. II. 26); రెండు శాఖలఁ (ఆర. II. 174); రెండు విధంబులు (ఆర. III. 103); రెండుసేతులను (ఆర. III. 329); రెండువాదములఁజేసి (ఆర. III. 338).

(ఊ) తక్కినచోట్ల 'రెండు' ప్రత్యేకముగనే ప్రయోగింపఁబడి యున్నది:

(ఆది. I. 106; ఆది. II. 122. ఆది. V. 205; ఆది. VI. 219; ఆది. VII. 93; సభా. I. 146, 147; సభా. II. 263, 302; ఆర. I. 190, 244; ఆర. III. 179; S. I. I. IV. 37, 667, 991, 689; S. I. I. V. 1052); రెణ్డు (S. I. I. IV. 1014, 1158, 1190, 1058, S. I. I. V. 1125, 1014, 63, 67):

(ఋ) 'రెండగు' (ఆది. VII. 223); రెండవు (ఆది. I. 137; ఆది. II. 784, సభా. II, 260; S. I. I. IV. 1258, 1138, 1160, 1244, 1068, 1041, 1157, 1131, 1151, 1173, 1066, 1067, 165, 1130, 1076. 1112 1046; ఆర. I. 297) అనునవి రెండునుండి పుట్టిన సంఖ్యేయవాచకములు. 'రెణ్డవ' S. I. I. IV. 1194, 1209 లో కాన్పించుచున్నదిగాని, 'రెణ్డవు' అను నదియే యెక్కువ ఉపయోగములో నుండెను.

(ౠ) తృతీయ: రెంటంజేసి (ఆర. II. 78).

షష్ఠి: రెణ్టి (S. I. I. IV. 1014); రెణ్టికి (S. I. I. IV. 1158; S. I. I. V. 19, 23); రెంటికిని (S. I. I. IV. 974); రెంటికి (S. I. I. V. 63, 66); సప్తమి: రెంటఁ (ఆర. I. 127); రెంటను (ఆది. II. 5); రెంటిలోన్ (ఆర. I. 230).

(ఇ) రెట్టి = రెండింతలు (ఆర. II. 344).

(ఈ) రెండు+నెలలు=రెన్నెలలు (ఆర. III. 56); రెండు+నాళ్ళు=రెన్నాళ్ళు (ఆది. I. 68).

14. మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: ఇద్దఱు (ఆది. I. 118; ఆది. II. 4, 9, 32; ఆది. III. 69, 93; ఆది. IV. 112, 191; ఆది. VI. 208; ఆది. VII. 221; ఆది. VIII. 29, 95, 104, 110, 224; సభా. I. 112, 143, 151, 192, 205; సభా. II. 239; ఆర. I. 327; ఆర. II. 24, 25, 68; ఆర. III. 53, 135, 190, 242, 253; S. I. I. V. 65; S. I. I. IV. 667); ఇరువురు (ఆది. II. 10; ఆది. III. 26, 169; ఆది. IV. 145, 192, 212; ఆది. V. 188; ఆది. VI. 295; ఆది. VII. 194, 209; ఆది. VIII. 107. 285; సభా. II. 112; ఆర. II. 329, 336; ఆర. III. 274).

ద్వితీయ: ఇద్దఱన్ (ఆది. I. 3, 106, 117; ఆది. IV. 113; ఆది. VI. 259; ఆది. VIII. 42; ఆర. II. 21; ఆర. III. 394).

ఇరువురఁ (ఆది. III. 110; ఆది. IV. 214).

తృతీయ: ఇద్దఱచేత (ఆర. I. 307); ఇద్దఱతో (సభా. I. 197);

షష్ఠి: ఇద్దఱ (ఆది. VI. 43; ఆది. VII. 8; ఆది. VIII; 39; ఆర. I. 71; ఆర. II. 199; S. I. I. V. 1033); ఇరువుర (ఆది. V. 146, 155); ఇద్దఱకున్ (ఆది. III. 80; ఆది. IV. 45, ఆర. I. 164; S. I. I. IV. 1015 677); ఇరువురకును (ఆది. III. 59; ఆది. IV. 4, 112, 120; ఆది. VIII. 190; ఆర. II. 10, 220).

సప్తమి: ఇరువురయందు (సభా. I. 134).

(ఆ) 'ఇద్దఱము' అనునది ఉత్తమపురుషమును తెలియజేయునప్పుడు వచ్చును.

(15) మూఁడు

అమహత్తు.

(అ) ఈ క్రిందిచోట్ల 'మూఁడు' విశేషణమయి విశేష్యమునకు పూర్వమందు నిలిచియున్నది:

మూఁడుగ్నులు (ఆది. III. 181); మూఁడులోకమ్ములు (ఆది. IV. 37); మూఁడువిధములపేర్మిన్ (ఆది. VI. 46); మూఁడుయోజనములు (ఆది.

VII. 107); మూఁడగ్నులయొద్దను (ఆది. VII. 152); మూఁడు జగములు (సభా. I. 113,; మూఁడగ్నులట్లు (సభా. I. 124); మూఁడహోరాత్రంబులు (ఆర. I. 107; ఆర. II. 65); మూఁడమ్నులఁ (ఆర. I. 175); మూఁడువర్షముల్ (ఆర. II. 216); మూఁడగ్నికుండంబులు (ఆర. II. 281); మూఁడుదినంబులు (ఆర. II. 301): మూఁడుయోజనంబులు (ఆర. III. 99); మూఁడులోకములు (ఆర. IV. 96); మూఁడుగతులయందును (ఆర. IV. 133), మూణ్డు (S. I. I. IV. 1013); మూంఁడు (S. I. I. IV. 771); మూణ్డు (S. I. I. VI. 1133; S. I. I. V. 1076, 1084).

(ఆ) తక్కినచోట్ల 'మూఁడు' ప్రత్యేకముగానే వాడఁబడియున్నది. (ఆది. I. 80; ఆది. V. 70; సభా II. 263).

(ఇ) ద్వితీయ: మూఁటిని } మూఁడింటిని, మూఁడింటన్, అను రూపములు నన్నయభారతములో లేవు.
సప్తమి: మూఁటఁ }

మూణ్ట (S. I. I. IV. 1009).

(ఈ) 'మూఁడవు' (సభా. I. 46; సభా. II. 262; ఆర. I. 297; (ఆర. II. 188) అనునది సంఖ్యేయవాచకము. మూణ్డవు (S. I. I. IV. 1094, 1138, 1090, 1287, 1132, 1242, 1052, 1039, 1147, 1157); మూణ్డగు (S. I. I. IV. 1013, 1050); మూడగు (S. I. I. V. 12).

'మూణ్డవు'అనుటకు 'ముణ్డవు' (S. I. I. IV. 1128, 1186) అని కనిపించుచున్నది. ఇచ్చట హ్రస్వ 'ము'కారము లేఖకప్రమాదమేమో (S. I. I. IV. 1168) లో 'మూఁడవ' అను రూపము కనఁబడుచున్నను అది విరళము:

(ఉ) ము + మడుఁగు = ముమ్మడుఁగు (ఆది. I. 80); ము + ఏడు = ముయ్యేడు (ఆది. I. 78).

పై వానియందు 'ము' అనునది 'మూఁడు' నకు మూలరూపముగా కానవచ్చుచున్నది.

(ఊ) 'మూంఁడేసి' అని శాసనమును చదివినవారు వ్రాసినది తప్పు మూండుసేసి అనియే ఉన్నది.

16. ముహాత్తు, ముహాతి.

(అ) ప్రథమ, ముప్వూరు (ఆది. III. 63, 71, 81, 94, 181; ఆది. IV. 48, 110, 118; ఆది. V. 84; సభా. I. 114, 177; ఆర. II. 339, 340; ఆర. III. 186); ద్వితీయ: ముప్పూరఁ. ఆది. V. 75; తృతీయ: ముప్పూరతోడఁ (సభా. I. 197).

(ఆ) 'మువ్వురము' అనునది ఉత్తమపురుషరూపము.

(ఇ) 'మువ్వురు' అనుదానికి రూపాంతరముగా 'ముగ్గురు' అని నన్నయ భారతములో కానరాదు:

17. నాలుగు.

(అ) ఈ క్రిందిచోట్ల 'నాలుగు' విశేషణమయి విశేష్యమునకు ముందు నిలిచియున్నది:

నాలుగు వత్సరములు (ఆది. IV. 168); నాలుగేఁ బాడికుఱ్ఱులు (ఆది. V. 218); నాలుగుదిక్కుల (ఆది. VII. 164); నాలుగు వేదమ్ములు (ఆది. VIII. 311; అర. II. 82); నాలుగు సముద్రంబులపై (సభా. I. 223); నాలుగు గుణమ్ములు (అర. I. 224); నాలుగు మొగములు (అర. III. 58; S. I. I. IV. 939).

(ఆ) ఇతర స్థలములయందు 'నాలుగు' విశేష్యములకు తరువాత నున్నది:

(ఆది. I. 71; ఆది. III. 222; అర. IV. 133).

(ఇ) 'నాల్గు' అనునది 'నాలుగు' కు రూపాంతరము:

(ఆది. I. 51; సభా. I. 71; అర. III. 338); నాలువు (S. I. I. IV. 1029) (S. I. I. V. 1052); నాల్వు (S. I. I. IV. 117ం) (S. I. I. V. 66).

(ఈ) 'దిక్కు' అను నర్థముగల పదములతోఁగూడిన 'నాలుగు' కు 'అన్ని' అను నర్థము వచ్చును:

నాలుగు దిక్కులు (ఆది. VI. 82; ఆది. VIII. 105; అర. II. 289); నాలుగు దిశలను (అర. II. 126); నాలుగు వలఁకులు (అర. IV. 1135); నలుగడన్ (ఆది. VIII. 200); (అర. II. 80); నల్గడన్ (ఆది. II. 91; ఆది. IV. 205); నలుగడలన్ (ఆది. VIII. 270).

(ఉ) 'నాలవు' అనునది 'నాలుగు' నుండి పుట్టిన సంఖ్యేయ వాచకము: (ఆది. I. 41, 114; ఆది. VII. 152; సభా. I. 46; అర. I. 297; S. I. I. IV. 1029, 1196, 1170, 1148, 1055, 1209, 1146, 1210, 1051); 'నలవు' అని (S. I. I. VI. 1186) లో కాన్పించుచున్నది.

(ఊ) తృతీయ: నాలుగింటితోడన్ (ఆది. V. 70).
సప్తమి: నాల్గింటన్ (అర. I. 22).

18. మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: నలువురు (ఆది. III. 64, 69, 70, 92, 195, 225, ఆది. VI. 92; ఆది. VII. 210, 221, 223, 236, 274; ఆది. VIII. 291, 299, 300; 311, 312, 316; సభా. I. 225; సభా. II. 264, 294; ఆర. II. 52, 53; S. I. I. IV. 1212, 1138, 1068, 1209, 1146, 1130, 1128, 1210, 1132, 1113).

నాలువురు (S. I. I. IV. 1157, 1317).

నల్వురు (ఆది. V. 84; ఆది. VIII. 181, 305, 313; ఆర. I. 65; ఆర. III. 139; S. I. I. IV. 1161, 1263, 1306, 1066, 1071, 1046, 1052, 1053, 1220, 1363, 1017).

నల్గురు (S. I. I. IV. 1067).

ద్వితీయ: నలువురఁ (సభా. II. 196; ఆర. III. 140).

షష్ఠి: నలువురకుఁ (ఆది. VIII. 163); నల్వుర (S. I. I. IV. 1081; S. I. I. V. 63).

(ఆ) నన్నయలో 'నలుగురు' అనురూపము కానరాదు.

(ఇ) 'నల్వరు' (S. I. I. IV. 1139, 1055); నలవరు (S. I. I. IV. 1151, 1159) అను రూపములును శాసనములలో కనఁబడుచున్నవి.

19. అయిదు.

(అ) 'అయిదు' అనుటకు 'ఏఁ; ఏను' అని యున్నది.

'ఏఁ' (ఆది. I. 45).

'ఏను' (ఆది. I. 12, 79; ఆది. V. 49; ఆది. VII. 107, 165, 169, 274; ఆది. VIII. 64; సభా. I. 52, 84, 174; ఆర. IV. 61; S. I. I. IV. 1323, 1098, 996; S. I. I. V. 1051, 1024, 1039).

'ఐదు' (ఆది. I. 68, 54, 44, 56).

అని అచ్చుప్రతులలో నున్నది. కాని వ్రాఁతప్రతులలో 'ఏను' అనియే యున్నది.

(ఆ) ఏనిణ్టికి (S. I. I. V. 1029); ఏనింటికి (S. I. I. V. 1012); ఇవి షష్ఠీవిభక్తిరూపములు; 'ఏనిటఁ' 'ఏనింటియందును' (ఆది. I. 55) ఇవి సప్తమీ విభక్తిరూపములు.

(ఇ) 'ఏనవు' ఇది పూరణార్థకము (ఆది. I. 43). దీనికి 'ఏనగు' రూపాంతరము (S. I. I. IV. 996).

(ఆ) వ్రాతప్రతులలో నెల్ల 'పదనకొండు' అనియే కాన్పించు చున్నను, ముద్రితప్రతులలో అచ్చటచ్చట 'పదునొక్క' 'పదునొక్కండ్రు' అను రూపములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇవి నన్నయకు సమ్మతములు కావు.

27. (అ) ఈ క్రింద నన్నయలో కాన్పించుచున్న ఇతర సంఖ్యారూపములు పొందుపఱుపఁబడినవి:—

12. పండ్రెండు (ఆది. III. 17; ఆది. VII. 125; ఆది. VIII. 115; సభా II. 278; ఆర. I. 43, 127, 158, 265; ఆర. II. 169; ఆర. III. 158, 242; అర. IV. 98; పదియు రెండు, (ఆది. III. 19; ఆది. VII. 88; 126); పండ్రెండవు (ఆది. I. 57; ఆది. VII. 83); పన్నిద్దఱుం (S. I. I. IV. 996).

13. పదుమూఁడు (ఆది. VI. 141; ఆర. I. 77, 266, 385, 395, 397); పదుమూఁడవు (ఆర. I. 367); పదుమూఁడగు (ఆది. VIII. 140); సభా. II. 278); పదుముప్పురను (ఆది. III. 61).

14. పదునాలుగు (సభా. I. 13); పదునాలుగవు (సభా. II. 299); పదునాల్గగు (ఆర. I. 385).

15. పదేం (దుము) = 15 కుంచములు (S. I. I. IV. 974); పదియేను (S. I. I. IV. 1314); పదియేవురు (ఆది. V. 165).

16. పదియాఱు (ఆర. II. 220); పదాఱు (S. I. I. IV. 945); పదియాఱగు (ఆది. I. 71); పదియాఱవు (ఆర. II. 293); పదియార్వురు; (ఆది. III. 64).

17. పదియేడగు (ఆది. I. 71); ఆది. V. 158; ఆర. IV. 4).

18. పదియెన్మిది (S. I. I. IV. 1015); పదిఎన్మిది (S. I. I. IV. 1248); పదునెనిమిది (ఆది. I. 35, 71); పదునెనిమిదియగు (ఆది. I. 71) పదునెనిమిదింటం (ఆది. I. 81).

20. ఇరువదిజేనకోలం (S. I. I. V. 1084); హిరువది (S. I. I. V. 50); ఇరువండ్రకుం (S. I. I. IV. 1015); ఇరువణ్డ్రు (S. I. I. IV. 1015); ఇరువదుండ్రు (ఆర. I. 199); ఇరువదుండ్రను (ఆర. III. 10). ఈ రెండును వచనములలోనున్న ముద్రితప్రతుల పాఠములు. కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'ఇరువండ్రు' అను రూపమే కాన్పించు చున్నది.

21. ముయ్యేడు (ఆది. I. 78); ఇరువదియొక్కమాఱు (ఆది. III. 51).

22. ఇరువదిరెండు (S. I. I. V. 1114); ఇరువదిరెండు (జేనకోల); (S. I. I. V. 1114).

23. ఇరువదిమూఁడు (సభా. II. 316).

25. ఇరువదియేనిఁటికి (S. I. I. V. 21).

27. ఇరువదియేడ్వురను (ఆది. III. 61).

28. ఇరువదెన్మిది (S. I. I. V. 71).

30. ముప్పది (ఆది. III. 201; S. I. I. IV. 1015, 1248, 1298); ముప్పదింగా (S. I. I. IV. 1098); ముప్పండ్రు (సభా. II. 121); ముప్పణ్డ్రిరుణ్ (S. I. I. IV. 1248).

35. ముప్పడేను (S. I. I. IV. 1098).

37. ముప్పడేడగు (S. I. I. V. 76).

39. ముప్పదితొమ్మిది (S. I. I. V. 74).

40. నల్వది (S. I. I. V. 50); నలువండ్రు (ఆది. III. 63).

50. ఏఁబది (ఆర. II. 220); ఎంభది (S. I. I. V. 78); ఏంభయి (S. I. I. V. 78, 76); ఏంభది (S. I. I. IV. 1212, 1020; S. I. I. V. 71); ఎంభయి (S. I. I. V. 74); ఏభయుణ్ (S. I. I. V. 78).

ఏంభయికిని (S. I. I. IV. 1083).

ఏంపదింటికి (S. I. I. V. 12).

ఏంభయుణ్ (S. I. I. V. 78); ఏంభదింటికి (S. I. I. V. 13, 15, 16, 17, 18, 22).

ఏఁబండ్రు (ఆది. III. 61, 89).

60. అఱువది (ఆది. II. 164).

70. డెబ్బది (సభా. I. 74).

75. డెబ్బదియేనగు (ఆది. VII. 124).

100. నూఱు (ఆది. III. 93; ఆది. IV. 91; ఆది. VII. 137; ఆది. VIII. 149, 161; సభా. I. 52, 74; సభా. II. 41, 113, 263; ఆర. IV. 49, 121; S. I. I. V. 220).

నూఱ = ఏ (S. I. I. V. 220); నూఱిఁటికంటెణ్ (ఆది. IV. 93); నూఱింటికి (S. I. I. V. 19, 22); నూఱుసేసి (ఆది. VII. 2; ఆర. I. 127); నూర్వురు (ఆది. III. 70; ఆది. IV. 115; ఆది. V. 101, 207; ఆర. II. 9, 348; ఆర. III. 10, 208, 213, 214).

120. నూటయిరువది (ఆది. I. 71); (శాసనములలో 'నూంట, నూణ్ట' అని కానవచ్చుచున్నది)

124. నూటయిరువది నలువురు (ఆది. IV. 111).

150. నూటయేఁబది (సభా. I. 52).

193. నూఱుందొంబది మూణ్ట (S. I. I. IV. 1009).

197. నూటతొంబదియేడ్వురను (అర. III. 10).

200. ఇన్నూఱు (ఆది. I. 71).

300. మున్నూఱు (ఆది. I. 71); మున్నూటి (S. I. I. IV. 1015); మున్నూఱ్వురు (S. I. I. V. 160).

307. మున్నూటయేడింటఁ (S. I. I. IV. 1015).

400 నన్నూఱు (సభా. II. 113).

464. నన్నూట యఱువదినాలుగు (ఆది. VII. 87).

500. ఏనూఱు (ఆది. II. 4, 7; అర. III. 118).

518. ఏంబదింబది యెన్మిది(S. I. I. IV. 1015).

600. ఆఱునూఱు (అర. II. 220).

1000. 'వే' అనునది మూలరూపము. దీనిపై సముచ్చయార్థకమగు ఉత్వముచేరి 'వేయు' అనురూప మేర్పడినది. ఇట్లే 'రే' 'మే' మొదలగు శబ్దములును ఏకారాంతములుగానే నన్నయగ్రంథములో కాన్పించుచున్నవి.

వే (ఆది. IV. 94, 102; సభా. II. 113; అర. I. 342; అర. III. 132); వేయి (S. I. I. IV. 929, 989, 1016, 1115); వెయి (S. I. I. IV. 1133, 1050; S. I. I. V. 1316); వేయునేసి (ఆది. VIII. 2); వేలు (S. I. I. IV. 1114); వేవురు (ఆది. II. 4, 248; ఆది. III. 60; సభా. II. 129) (అర. II. 350); వేవురఁ (ఆది. II. 3).

1070. వెయిడెబ్బదవు (S. I. I. V. 1073).

1106. వేయు నూట యాఱు (ఆది. I. 62).

1500. వేయిన్నేనుఱు (S. I. I. IV. 1099).

1775. వేయు నేడునూట డెబ్బదియేను (ఆది. I. 54).

2000. రెండు వేలు, (సభా. II, 113); రెణ్డువేలు, (S. I. I. IV 1114).

2874. రెండువేలు నెనమన్నూట డెబ్బదినాలుగు (ఆది. I. 52).

2095. రెండువేలుం దొంబదియేను, (అర. II. 174).

3220. మూఁడువేలు నిన్నూట యిరువది, (ఆది. I. 50).

3500. మూఁడువేలు నేనూఱు, (ఆది. I. 40).

4311. నాలుగువేలుఁ మున్నూట పదనకొండు (ఆది. 36).

4420. నాల్గువేలు నన్నూట యిరువది (ఆది. I. 60).

4900. నాలుగు వేలుం దొమ్మనూఱు, (ఆది. I. 88).

5884. ఏనువేలు నెనమన్నూట యెనుబది నాలుగు, (ఆది. I. 44).

6998. ఆఱు వేలుం దొమ్మనూట తొంబది యెనిమిది (ఆది. I. 42).

8000. ఎనిమిదివేలు (రాక్షస కింకరులు) (సభా. I. 13).

9984. తొమ్మిదివేలుం దొమ్మన్నూట యెనుబదినాలుగు (ఆది. I. 34).

10000. పదివేలు, (సభా. I. 167; సభా. II. 113; అర. I. 127, 217; అర. II. 344; అర. IV. 56); పదియువేలు (ఆది. IV. 157); పదివేవురు (సభా. I. 14; సభా. II. 121).

10001. పదివేలు నొక్కండు, (అర. II. 174).

10919. పదివేలుం దొమ్మనూట పందొమ్మిది (ఆది. I. 46).

11000. పదనకొండువేలు (ఆది. II. 11); పదనకొండువేలు (అర. III. 331).

12000. పండ్రెండువేలు (ఆది. I. 58).

13664. పదుమూఁడు వేలు నాఱునూట యఱువది నాలుగు (ఆది. I. 38)

14000. పదునాలుగువేలు, సభా. II. 111, 113 (అర. I. 2).

14525. పదునాలుగువేలు నేనూట యిరువది యేను (ఆది. I. 56)

20000. ఇరువదివేలు (అర. II. 345)

21870. ఇరువదియొక్కవేయు నెనమన్నూట డెబ్బది (అర. I. 81).

60000. అఱువదివేలు. (అర. IV. 83)

అఱువదివేవురు, (అర. III. 51, 55, 61, 67).

60610. అఱువదివేలు నాఱునూటపది, (ఆది. I. 81).

88000. ఎనుబదియెనిమిది వేవురు (సభా. II. 121).

100000. నూఱువేల్ (ఆది. V. 39); లక్ష (ఆది. VII. 100 సభా. II. 27.)

109350. లక్షయుందొమ్మిదివేలున్ మున్నూటయేఁబంద్రు ఆది. I.81.

30000000. మూఁడుగోట్లు (అర. II. 263, 267; అర. IV. 55).

90000000. తొమ్మిదిగోట్లు (ఆది. I. 46).

600010000. ఆఱువదిగోట్లుం బదివేలు (అర. II. 281).

100,00,00000. నూరుగోట్లు (సభా. I. 244).

10000,0000000. పదివేలుగోట్లు (అర. II. 245).

(ఆ) 'ఆఱువదివేలు రథంబులు' 'నూఱుగోట్లు సంఖ్యలు' 'అఱువది గోట్లుంబదివేలు'.- అని ఉత్వవిశిష్టముగనే నన్నయవాడుక. 'అఱువదివేలరథంబులు' 'నూఱుగోట్ల సంఖ్యలు' 'అఱువదిగోట్ల పదివేలు' - అనునది నన్నయకు తరువాతి కాలపువాడుక.

(ఇ) పదుమూఁడు, పదునాలుగు, పదునాఱు, పదునెనిమిది - అను వానిలో ద్రావిడరూపమగు 'పదు' కాన్పించుచున్నది.

28 అన్ని

అమహత్తు

(అ) 'అన్ని' అనునది 'సర్వ' శబ్దపర్యాయపదము (సభా. II. 115) (ఆది. VI 81 S. I. I. IV. 1098); అన్నియుఁ (S. I. I. IV. 945).

(ఆ) 'అన్ని' అనుదానికి 'అన్నిమటిన్ని' అనునర్థమును గలదు. (ఆది. I. 81.)

29 మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: అందఱు (ఆది. I. 148; ఆది. II. 9; II. 34, 130, 200, 229, 231; ఆది. III. 15, 60, 161; ఆది. IV. 185; ఆది. V. 233, 258) (ఆది. VI. 28, 226) (ఆది. VII. 33, 153; ఆది. VIII. 13, 53; సభా. II. 116, 139, 288; ఆర. I. 10, 146; ఆర. II. 58, 149, 336; ఆర. III. 39, 64, 210, 296, 378, 400) (ఆర. IV. 7, 41).

ద్వితీయ: అందఱన్, (ఆది. IV. 200; ఆది. V. 165, 170; ఆది. VI. 31; ఆది. VII. 97, 245; ఆది. VIII. 92, 190; సభా. II. 78; ఆర. I. 285; ఆర. III. 217, 307; ఆర. IV. 45).

షష్ఠి: అందఱకున్ (ఆది. V. 108, 223; ఆర. III. 379; ఆర. II. 287).

(అ) "అందఱము" (ఆది. II. 130; ఆర. II. 288; ఆర. III. 374; అనునది ఉత్తమ పురుషమునందు వచ్చును.

(ఇ) 'అందుఱు' (ఆది. VII. 251); 'ఆందొఱును' (ఆర. I. 269); 'అందొఱకును' (ఆర. II. 255);-అను రూపములును నన్నయ గ్రంథములో కాన్పించుచున్నవి.

30 ఇన్ని.

అమహత్తు.

(అ) ఇన్ని—(ఆది. I. 116; ఆది. VIII. 18; సభా. I. 120; సభా. II. 92; ఆర. III. 390).

మహత్తు, మహతి.

(ఆ) ప్రథమ: ఇందఱు, (ఆది. IV. 100; సభా. I. 108, 287; (సభా. II. 15, 38, 66, 92, 229; అర. III. 17, 290).

షష్ఠి: ఇందఱకుఁ (అర. III. 290) ఇన్దఱకు (S. I. I. V. 66).

(ఇ) 'ఇందఱము' (ఆది. III. 152; ఆది. VIII. 94); అనునది ఉత్తమపురుషమునందు వచ్చును.

30. కొన్ని.

అమహత్తు.

(అ) కొన్ని, (ఆది. III. 113; ఆది. I. 86; ఆది. VI. 32, 149, 233; ఆది. VIII. 127; సభా. I. 343; సభా. II. 86; అర. I. 45; అర. II. 99, 150, 314; అర. IV. 2).

మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: కొందఱు (ఆది. II. 131; ఆది. VII. 132, 175, 176, 177, 178; అర. II. 102, 110; అర. III. 42).

ద్వితీయ: కొందఱఁ (ఆది. II. 140; ఆది. IV. 66).

(ఇ) 'కొందఱము' (ఆది. II. 130) అనునది ఉత్తమ పురుషమునందు వచ్చును.

31. పలు.

(అ) 'పలు' అనునది 'అనేక' శబ్దపర్యాయము. ఇదియెప్పుడును విశేష్యమునకు పూర్వముననే ప్రయోగింపఁబడును.

పలుదెఱంగులు (ఆది. II. 215; ఆది. VI. 288); పలుమఱు (ఆది. VI. 111; సభా. II. 31); పలుమాఱు (సభా. II. 188); పల్మఱు (ఆది. VIII. 77).

మహత్తు, మహతి.

(ఆ) ప్రథమ: పలువురు (ఆది. VII. 260; అర. I. 251; అర. III. 10), పల్వురు (ఆది. II. 213; సభా. I. 197; సభా. II. 8).

ద్వితీయ: పలువురఁ (ఆది. III. 51; ఆది. V. 119; అర. II. 274; అర. III. 52; అర. IV. 25); పల్వురఁ (ఆది. I. 78, 104; అర. I. 44).

32. పెక్కు.

(అ) 'పెక్కు' అనునది 'అనేక' శబ్దపర్యాయ పదమే. కాని, 'పలు' వలెఁగాక, విశేష్యమునకు వెనుకను ముందును గూడ ప్రయోగింపఁబడును. దీనికి బహువచనముకూడఁ గలదు.

అమహత్తు.

ఏక

ప్రథమ: పెక్కు (ఆది. III. 129; ఆది. IV. 14; ఆది. VII. 123; ఆది. VIII. 136, 259; సభా. I. 113; సభా. II. 153; అర. I. 219; అర. III. 334; S. I. I. IV. 749).

బహు

పెక్కుల్ (సభా. I. 263).

పెక్కులు (ఆది. III. 110; ఆది. IV. 187; ఆది. V. 110; ఆది. VI. 200; ఆది. VII. 43; సభా. II. 172, 178, అర. III. 248).

(అ) పెక్కుసేసి (ఆది. III. 120) 'ఒక్కొక్కరికి పెక్కు' అని అర్థము.

మహత్తు.

(ఇ) ప్రథమ: పెక్కండ్రు (ఆది. I. 46; ఆది. VI. 275; ఆది. VII. 242; ఆది. VIII. 25; (అర. II. 145; S. I. I. IV. 939).

ద్వితీయ: పెక్కండ్రన్ (ఆది. II. 25; ఆది. IV. 225).

పెక్కండ్రురు (ఆది. VIII. 25); (ఇది 'పెక్కండురు' అగునేమో). (పెక్కురు అను రూపము కానరాదు.)

33. (అ) 'ఎల్ల' అనునది ద్రుతప్రకృతికము. సర్వశబ్ద పర్యాయము. దీనిని ప్రథమలోను ద్వితీయలోను గూడ వాడవచ్చును. దీనికి విభక్తి ప్రత్యయములు చేరవు.

(ఆ) ప్రథమ: ఎల్ల (ఆది. I. 9, 125, 140; ఆది. II. 43, 128, 135, 174, 179, 222; ఆది. III. 24, 56, 59; ఆది. IV. 37, 64, 84, 129, 158, 161, 162, 177; ఆది. V. 10, 95, 149, 166, 180, 207, 211, 228; ఆది. VI. 13, 17, 18, 28, 71, 142, 148, 167, 199, 281, 296; ఆది. VII. 26, 31, 60, 109, 133, 135, 138, 139, 140, 165, 182, 188, 196, 244, 246, 268; ఆది. VIII. 13, 63, 64, 105, 176, 189, 196, 267, 268, 272, 284, 291, 310; సభా. I. 21, 47, 81, 107, 112, 149, 257, 262, 265, 271, 280; సభా. II. 24, 31, 35, 69, 96, 106, 119, 131, 159, 224, 229, 248, 293, 299; అర. I. 11, 122, 269, 294, 317, 337, 351, 361; అర. II. 17, 25, 29, 32, 39, 76, 163, 230, 234, 267, 278, 292, 352; అర. III, 4, 6, 9, 18, 26, 33, 60, 132, 169, 208, 235; అర. IV. 12, 30, 94).

ద్వితీయ: ఎల్లఁ (ఆది. I. 64; ఆది. II. 42, 48, 88, 101, 114, 137, 143, 150, 186, 222; ఆది. III. 5, 61, 88, 97, 165, 223; ఆది. IV. 194, 198, 202, 210; ఆది. V. 60, 63, 175, 200, 222, 233; ఆది. VI. 32, 34, 63, 122, 219, 294; ఆది. VII. 5, 132, 133, 159, 166, 168, 263; ఆది. VIII. 10, 39, 65, 96, 98, 154, 216, 227, 321; సభా. I. 16, 21, 45, 59, 109, 152, 221, 228, 257, 281; సభా. II. 32, 44, 122, 194; అర. I. 9, 50, 163, 184, 242, 255, 280, 394; అర. II. 30, 61, 298; అర. III. 35, 61, 184, 185, 202, 205, 326, 331; అర. IV. 65, 68).

(ఇ) 'ఎల్లయందును' (సభా. II. 236) ఇచట 'అందు' అనునది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయముగాక, దేశవాచ్యముగు నవ్యయమగునట్లు తోఁచుచున్నది. ఇట్లే 'ఎల్లచోఁ' (ఆది. VI. 175; సభా. II. 92, 96; అర. II. 157).

(ఈ) 'దిక్కాల' వాచిశబ్దములతోఁగూడి 'ఎల్ల' అవ్యయమగును:

ఎల్లప్రొద్దు (ఆది. I. 64; ఆది. V. 56, 129; ఆది. VI. 109; అర. I. 18, 217; అర. III. 348).

దినంబులెల్లఁ (ఆది. VI. 156); రాత్రిరెల్లఁ (ఆది. VI. 160); రాత్రులెల్లఁ (ఆది. VI. 156; అర. II. 132; అర. III. 9); పగలెల్లఁ, రేలెల్లఁ (అర. III. 14); రేయెల్లఁ (ఆది. VI. 286); కాలంబెల్లఁ (ఆది. VIII. 93); ఎల్లగాలంబు (సభా. I. 257; సభా. II. 283); ఎల్లచోఁ (ఆది. VI. 175; సభా. II. 92, 96; అర. II. 157); ఎల్లదిక్కులఁ (సభా. I. 264); ఎల్లయందును (సభా. II. 236).

(ఉ) 'ఎల్ల' అనునది షష్ఠిలోనున్న పదమునకు విశేషణముగా నున్నప్పుడు విశేష్యమునకు తరువాతనే వచ్చును. దానికి మాత్రము షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయము చేరదు:

'లోకంబునకెల్ల' మొదలగునవి ఉదాహరణములు. చూ. (ఆది. I. 113, 139; ఆది. II. 88, 198, 218; ఆది. III. 13; ఆది. IV. 110, 185, 186; ఆది. V. 85, 157, 180, 225; ఆది. VI. 37, 1[illegible]0, 287, 304; ఆది. VII. 23, 40, 170, 179, 181; ఆది. VIII. 4; సభా. I. 214, 271; సభా. II. 44, 65, 221, 306; అర. I. 83, 224, 348; అర. III. 5, 37, 178, 250; అర. IV. 16). వారిచేతికెల్ల నెత్తికొన నిచ్చుచున్నంత

(సభా. II. 54), జనులకెల్లను (ఆది. V. 157); పురంబులకెల్ల నుపమానమై (అర. I. 348).

(ఊ) ప్రథమపురుష సర్వనామములకును ఇతర విశేష్యములకును పూర్వము 'ఎల్ల' అనునది సమాసములందు నిలచును:

ఎల్లవారికిఁ మొదలగునవి ఉదాహరణములు:

(ఆది. I. 72; ఆది. III. 42; ఆది. IV. 105, 194, 237, 266; ఆది. V. 3, 22, 71, 214, 230; ఆది. VI. 25, 97, 128, 134, 143, 146, 254, 294, 306; ఆది. VII. 3, 63, 108, 122, 171; ఆది. VIII. 16, 49, 53, 170, 174, 256; సభా. I. 31, 81, 86, 114, 201, 204, 228, 278; సభా. II. 38, 39, 41, 194, 227, 228, 232, 234, 239, 244, 271, 283; అర. II. 7, 158, 173, 215, 218, 230, 237, 263, 284, 291, 302; అర. III. 15, 113, 116, 144, 146, 155, 178, 297, 377; అర. IV. 121).

(ఋ) 'సర్వ' శబ్దము ప్రయుక్తమయి యున్నను మఱల 'ఎల్ల' అని ప్రయోగించుటయు నన్నయయందు గలదు.

సర్వజనులకెల్లను; (ఆది. V. 157)

స్త్రీవాచకములు.

(1) సాధారణముగా మహద్వాచక శబ్దములకును వాని మహతీ వాచకములకును వ్యాకరణ విషయమైన సంబంధము కానరాదు.

అన్న, అక్క; మామ, మామండు - అత్త. (మేనమామ - మేనయత్త); అయ్య - అమ్మ; అల్లుండు - కోడలు; తాత - అవ్వ; (* మగ) = ఆండు, ఆణ్డు; (* మగండు) - ఆలు; తమ్ముండు - చెలియలు; కొడుకు - కూంతులు.

(2) (అ) మహద్వాచక చిహ్నమునకు బదులుగ 'ఆలు' శబ్దము చేర్చుట వలనను స్త్రీవాచక మేర్పడును:

నాయకుండు (S. I. I. V. 1039) - నాయంకుఱాలు (S. I. I. V. 1018, 1049, 1340).

* ఇచ్చట 'ఱా' గమము బహువచన బోధకము. 'నాయంకుఱాలు' అనంగా 'నాయకుల ఆలు' అని యర్థము.

(ఆ) 'ఆలు' అనుదాని హ్రస్వరూపమయిన 'అల్' ప్రత్యయము మహద్వాచకముపై చేరుటవలన స్త్రీవాచక మేర్పడును:

కొడు (కు) - కోడలు; మఱంది - మఱందలు.

(ఇ) 'చెలియలు' అను శబ్దములో 'అలు' అనునది మహత్యర్థమున వచ్చినది.

(ఈ) తండ్రి, తల్లి; ఇచట 'తల్లి' లో కూడ 'ఆలు' శబ్దముయొక్క సంక్షేప రూపమున్నదేమో.

(3) మహద్వాచకములోని తుది యచ్చును మార్చుటవలన కూడ మహతీవాచకము లేర్పడును.

(*మగ) - మగు (వ); గొల్ల (S. I. I. V. 63) - గొల్లి (S. I. I. V. 66).

(4) (అ) 'పెణ్డు' శబ్దముపై ఇవర్ణమును చేర్చుటవలన 'పెణ్టి' అను రూపమేర్పడినది. (ఆది. V. 57; ఆది. VIII. 299); ఇది జంతువులకును పక్షులకును మాత్రము సంబంధించినది.

(ఆ) పెనిమిటి (S. I. I. V. 1117); పెణ్డ్లము (S. I. I. IV. 1011); పెణ్డ్లము (S. I. I. V. 1125); పెణ్డ్లము (S. I. I. IV. 1077, 1096; S. I. I. V. 1022, 1044, 1070, 1091); పెణ్డ్లాము (S. I. I. IV. 1006); పెణ్డ్లము (S. I. I. V. 1014, 1074, 1102, 1281); పెణ్డ్లాము (S. I. I. IV. 1224; S. I. I. V. 72); పెణ్డ్లెము (S. I. I. V. 77).

(5) అతివ, చెలువ - అను వానిలోని తుది 'వ' కారము 'వాఁయి' శబ్దమునకు సంక్షేపరూపము లగునేమో.

(6) (అ) ఇంతి, నాతి (నగ్నస్త్రీ), పొలతి, పొత్తి, వెలఁది - అను వాని లోని తుది 'తి, ది' వర్ణములు 'స్త్రీ' శబ్దమునుండి ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగున చేరినవి.

(ఆ) ఉవిద, మెలుఁత - అను వానిలో తుది 'త, ద' వర్ణము లెట్లు కలిగినవో తెలియదు. అవికూడ స్త్రీ శబ్దభవము లగునేమో.

(ఇ) 'సవతి' అనునది 'సపత్నీ' శబ్దభవము, ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగులోనికి వచ్చినది.

(7) 'దాఁపికాఁడు, నేర్పుకాఁడు, సంగడికాఁడు - వీనికి 11-వ శతాబ్దమున మహతీరూపము లేమయియుండునో తెలియదు. 'కత్తె' అనునది మహతీప్రత్యయముగా ఆ కాలమున కాన్పింపదు.

(8) క్రియలమీఁదను, విశేషణములమీఁదను, 'వాఁడు' అని చేర్చుట వలన మహద్వాచకములును, 'అది' అనిచేర్చుటవలన మహతీవాచకములును ఏర్పడును.

వంటలవాఁడు (ఆర. II. 194); కొండొకవాఁడు (ఆది. VII. 210); కొండొకయది (ఆది. III. 147).

(9) 'కమలనేత్రి' అని S. I. I. IV. 107లో ఉన్నది. ఈ రూపము పాణినీయవ్యాకరణము ప్రకారము సరియైనది కాకున్నను, తెనుఁగువాడుకలో ఇటువంటి రూపములు కుదురుకొనియున్నవి. ఇట్టి రూపములకు అనుభూతస్వామి వ్యాకరణము, ముగ్ధబోధ మొదలగులక్షణగ్రంథములందు గతికల్పింపఁబడినది. ఈ రూపము లొక్క తెనుఁగుననే కాక భారతీయార్యభాషలయందన్నిటను గానవచ్చుచున్నవి.

తద్ధితప్రకరణము.

(1) సాధారణముగా ధాతువులే విశేష్యములుగాకూడ వాడఁబడును:

అచ్చు, అడలు, ఎదురు, కట్టు, కుంటు, కొల్చు(ధాన్యము), చదువు, చినుకు, చుట్టు, తప్పు, నుడువు, నుఱుము, నోము, పట్టు, పన్ను, పలుకు, పొత్తు, పోరు, బడలు, బొంకు, వదరు, వేఱు.

(2) ధాతువుపై 'అ' వర్ణమును చేర్చుట వలనను తద్ధితము లేర్పడును:

(పుట్టు) పుట్ట; (*కొఱు) కొఱ; (*పగు) పగ; (*వగు) వగ; (నడు) నడ; (జంటు) జంట; (చూఱు) చూఱ; (*కవు) కవ; (ఎండు) ఎండ; (వాను) వాన; (ప్రయ్యు) ప్రయ్య; (ఈ) ఈయ, ఇయ్య; (వ్రయ్యు) వ్రియ్య.

(3) కొన్ని ధాతువులపై 'అవర్ణము' చేరునప్పుడు దాని పూర్వహల్లునకు ద్విత్వము కలుగును: (కన్) కన్ను; (తెల్) తెల్ల.

(4) (అ) సరళాక్షరములు అంతమందుగల ధాతువులపై అవర్ణము చేరునప్పుడు ఆ సరళములు పరుషములగును.

(వీఁగు) వీఁక; (అలుగు) అలుక; (ఎఱుఁగు) ఎఱుక; (తూఁగు) తోఁక; (కడ) (ఁగు) కడఁక, (వండు) వంట; (విందు) వింత; (వందు) వంత; (వేండు) వేంట; (ఓడు) ఓడ.

(ఆ) ఓడు, వీఁగు అను ధాతువులనుండి ఓటు, వీఁకు అను తద్ధితరూపములును పుట్టినవి.

(5) ధాతువు లోని మొదటి అచ్చు 'ఇ' గాని 'ఉ' గాని అయిన యెడల అవి ఎ, ఒ లుగా మాఱును:

(విల్) వెల; (ముౝ) మొన.

(6) కొన్నిధాతువులలో మొదటిస్వరము హ్రస్వమయినయెడల అ వర్ణముగాని ఉ వర్ణముగాని చేరునప్పుడు ఆ హ్రస్వస్వరమునకు దీర్ఘము కలుగును:

(కొల్) కోల; (కొల్) కోలు; చూ. ప్రచ్చికోలు, పొగడికోలు, విల్చికోలు, వేడికోలు; (కుడు) కూడు; (*కఱు) కాఱు; (ఉఱు) ఊడు, ఊరు, (విను) వీను; (వెల్, భెల్) బేల; (*వగు, *బగు) బాగు; (*చల్)చాలు; (*చింకు) చీఁకు; (మౝ) మాను;(మిౝ)మీను; (పడు)పాడు; (వల్)వాలు; (ఒడు)ఔడు,

(7) ఈ క్రిందివి తద్ధిత ప్రత్యయములు. అవి యేధాతువులపై చేరి యెట్టి రూపములను పొందినదియు ఈ క్రింద తెలుపఁబడినది:

అ — (అడపు) అడప.

అట —(అలమరు) అలనుట, (ఇచట రేఫము టకారముగ మాఱినది.)

అడ — (ఇల్లు) ఇల్లడ.

అడము— (తలు, తల్లు) తల్లడము.

అదు — (*వెగు) వెగడు.

అదము —. (*ప్రల్లు) ప్రల్లదము.

అన-(వెల్) వెల్లన; (విన్) విన్నన; (ఎఱ్) ఎఱ్ఱన; (ఒయ్) ఒయ్యన; (చులుకు) చులుకన.

అము-(కడు) కడము; (పుట్టు) పుట్టము; (నేరు) నేరము; (చెలు) చెలువము (దీనికి 'చెలువు' అనికూడ రూపాంతరము;) (చుట్టు) చుట్టము; (కప్పు) కప్పము; (తెల్) తెల్లము; (ఉక్కు) ఉక్కువము (ఉక్కువు); (ఓడు) ఓటము (ఓటు, ఓటమి). ఇచట డకారము పరుషమయినది; (నిక్కు) నిక్కము (నిక్కువము).

అమి-ఇది వ్యతిరేకార్థబోధకము. (ఇల్) (ఇలమి) లేమి; (విను) వినమి; (వెలువడు) వెలువడమి; (ఎఱుంగు) ఎఱుంగమి; (ఉండు) ఉండమి; (ఒల్లు) ఒల్లమి; (ఒవ్వు) ఒవ్వమి; (ఓపు) ఓపమి; (కడచను) కడచనమి; (కాను) కానమి; (చేయు) చేయమి; తలఁచు (తలఁపమి) (చుకారాంతధాతువులపై 'అ' కారము చేరునప్పుడు కొన్నియెడల చకారమునకు పకారము వచ్చును.) (తేజరిల్లు) తేజరిల్లమి; (నేరు) నేరమి; పోలు (పోలమి); (రక్షించు) రక్షింపమి; (లంఘించు) లంఘింపమి.

అమి-ఇది భావార్థమునందును వచ్చును:— (వేఱు) వేఱమి.

అరము-(దెప్పు) దెప్పరము.

అరి-సూనరి, ఆలరి; ఆసారి; కన్నరి, జాలరి, పూజారి,(ఇది 'కార' అను సంస్కృతశబ్దమునుండి ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగులోనికి వచ్చినది.)

అఱ-(వ్రందు) వందఱ; (అమ్ము) అంపర, చూపఱ.

అల్-(విర్) (విరల్) వ్రేలు; (పగు) పగలు; ఊఁచు, *ఉయ్ (ఉయ్యేల).

అలు-ఇది 'ఆలు' శబ్దమునకు పర్యాయపదము- మఱఁదలు, కోడలు, చెలియలు.

అవి-(అల్) అలవి, (*కొఱ్) కొఱవి.

అవు-(గరు) గరవు; (తగు) తగవు.

ఇ-(అ) (ఈగు) ఈగి; (పను) పని, (నెఱు) నెఱి, (మంచు) మంచి, (పాడు) పాడి=ధర్మము; (వడు) వడి; (మూ(యు)వు) మావి; మొదలి=Head-man; (కుఱు) (కుఱి) గుఱి; (చెవు) చెవి, (పేదు) పేడి; (డప్పు)డప్పి; (ముదు) ముది; నో (నొప్పు) నొప్పి.

(ఆ) ఇవర్ణము చేరునప్పుడు పదముల తుది సరళాక్షరము పరుషమగును. కఱుదు, కఱటి; చెవుడు, చెవిటి, వెండు, వెంటి,

(ఇ) ళ్, ల్, స్, ణ్, మ్ అను నక్షరము లంతమందుగల శబ్దముల వ ఇవర్ణముచేరునప్పు డవి డవర్ణకముగా మాఱును.

(వెళ్) వెండి, (వాల్) వాండి, (మొసల్) మొసఁడి, (పశుమ్) పసిండి, (పోల్) పోండి.

ఇక—(స్వార్థమందు) మానిక; (కడు) కటిక; (కాను) కానిక.

ఇదము—(ఎల్) ఎల్లిదము, ఏలిదము; (ఒప్పు) ఒప్పిదము.

ఇమి—మగంటిమి; వేడిమి; బలిమి; కడిమి; కలిమి; చెలిమి.

ఇలి—(వెణ్) వెండిలి; వాకిలి.

ఇస.—ఉక్కిస.

ఉక—స్వార్థమునందు: పొలఁతుక.

ఉక—నాలుక.

ఉవ—ఉంకువ.

ఉవము—(నిక్కు) నిక్కువము.

క—(పో) పోక; (మూయ్) మూఁక; (వర్) రాక; (వేఱ్, వేడ్) వేడ్క, విశ్లేషమువలన వేడుక.

కడ—(ఏఱ్) (ఏఱ్డ) ఏఱుగడ, ఏడుగడ; (అఱు) అఱుకడ.

కల్—(కలి) (తెక్కు) తెక్కలి; (తక్కు) తక్కలి; (* చింకు) చీఁకలి (టి); (కుఱు) కుఱుంగలి; (ఆమ్) ఆఁకలి; (అఱు) (అఱుకల్) అఱుకడ.

కాఁడు—సంగడికాఁడు, దాపికాఁడు, నేర్పుకాఁడు, పరికాడు.

కి—(మాఱ్) మాడ్కి, (ఉన్) ఉన్కి, ఉనికి; (కల్) కల్కి, కలికి; (కోఱ్) కోర్కి, కోరికి, (చూఱ్) చూడ్కి, (పూన్) పూన్కి.

కిలి—(పిడి) పిడికిలి.

కు—(ఉగ్) ఉక్కు; (కఱ్) కఱుకు; ఇఱ్లే, నెఱుకు, వెలుకు-మొదలయి నవి. ఇవి 'కళ్' 'కుళ్' అను బహువచన ప్రత్యయములనుండి తప్పు కత్తి రింపువలన ఏర్పడిన క్రొత్త ఏకవచన రూపములయి యుండును.

కుఱు—(మిఙ్) మిణుంగురు, మిడుంగుఱు.

గు—(* నెడు) వెడంగు; (* మెఱు) (మెఱుంగు); (మఱు) మఱుంగు; (* వెలు, బెలు, బెడు) బెడంగు; (* ఎలు, పేలు, పేళు, హేళు) ఎలుంగు; (* తెఱు) తెఱంగు; (* చెఱు) చెఱంగు; (* పిడు) పిడుంగు; (* పుదు) పొదుఁగు.

గ్గు—ఎగ్గు, నుగ్గు. సిగ్గు, ఇవి 'ఎగులు, నుగులు, చిడుగు' అనువాని నుండి అక్షరసంయోజనము (assimilation) వలన నేర్పడిన రూపములు. * 'లగ్గు' అనుపదము 'లఘు' శబ్దభవము.

చ—(కుఱు) కుఱుచ-ఇచట 'చ' అనునది చల్, సల్, లోని తుది లకారము లోపించి ఏర్పడిన రూపము.

ట (భావార్థకము)—(అగు) కావుట మొద. (ఈ టకారమునకు 'డు' అనునది పూర్వరూపము. నన్నయ భారతములో 'ట' వర్ణకమును 'డు' వర్ణక మునుగూడ భావార్థమున వచ్చునట్లు తోఁచుచున్నది. 'ట' వర్ణమునకు 'అట ము'ను, 'డు' వర్ణమునకు 'అడము'ను కూడవచ్చును.

ఓటము, ఇల్లడము, తల్లడము.

డు—కావు డెఱుంగి (ఆది. I. 138); జలమపేక్షించుడు—సంభవిల్లి (అర. II. 197); వానిహీనుంగాఁ జేయుడు నాకుఁ జతుర్వర్గము వడయుడు (ఆది. VII. 15 ప్రాసము).

డు—(* చెవు) చెవుడు; (* పురు) పురుడు.

త—(చిఱు) చిఱుత; (కొఱ) కొఱఁత; (ఊఙ్) ఊఁత; (ఊఁదు, ఊఁత); (చే) చేఁత.

తనము—భావార్థము: పలుగుందనంబు.

తల్—(మఙ్) మందల; (ము) (ముదల్), మొదలు.

తఱ్—(ముఙ్) ముందఱ.

తి—(సం; స్త్రీ; ప్రాకృ, ఇత్థి) నాతి, పొలఁతి.

తు—(లోయ్) లోఁతు, (పాయ్) పాఁతు.

ంద—వలుంద, నిడుంద, వెడంద.

ద—ఉవిద, పేద, (పెర్) (పెర్ద) పెద్ద.

ద—ఇది 'దర్' అంతమందుగల శబ్దముల తుదిరేఫము లోపింపఁగా కలిగిన రూపము—పొద.

-ఁది—కడిఁది, కొలఁది.

-ంది—ఇది సంస్కృత స్త్రీ శబ్దభవము:—వెలంది.

-ంది—మఱంది.

ది—చెద్దియి (చెయిది).

దు—అరుదు, పిఱుఁదు; (పొలు) (పొలుదు) ప్రొద్దు.

ను—(వల్) వలను.

ప—చెట్టుప (ఇది 'చెట్టుపలు' అనురూపమునుండి 'లు' వర్ణము బహువచన మను భ్రమచే లోపింపఁగా నేర్పడిన క్రొత్త యేకవచనరూపము), (చను) చనుప.

పడి—పరువడి.

పల—లోపల, వెలుపల, డాపల.

పు—(*అడ) అడపు, (మూయ్) మూఁ(పు), (మెఱ) మెఱపు, (మెల) మెలపు, (వఱ) వఱపు, (ఉల్) లోపు, (నెడల్) వెడల్పు, (వేల్చు) వేల్పు, విఱు, (విఱువు) పు, (పిన్) వీఁపు, (మాయ్) మాఁపు, (ఇన్) ఇంపు, (ఉఱు), ఉడుపు, (ఊర్) ఊర్పు, (ఏట్) ఏడ్పు, (ఏయ్) ఏఁపు, (ఓన్) ఓర్పు, కడుపు, కంపు, (కఱ) కఱపు, (కన్, కాన్) కాన్పు, (కాంచు) కాంపు, గాడ్పు, చాడ్పు, (చూ) చూపు, (తనర్) తనర్పు, (తూర్) తూర్పు, (తెల్) తెలుపు, (త్రోయ్) త్రోఁపు, (నడ) నడపు, (నిడు) నిడుపు, (నెర్) నేర్పు, (పను) పనుపు, (వెను) వెనుపు, (పొలు) పొలుపు, (అడ్, అద్) అదపు, (పెట్టించు) పెట్టింపు (S. I. I. IV. 1098).

బ—(బొగుళ్, బోళ్) బొబ్బ.

బు—(ఉఱు) ఉఱుబు, (ఇన్) ఇంబు.

మి—(నెర్) నెమ్మి, (ముది) ముదిమి, (ఎల) ఎలమి, (కూర్) కూర్మి, (తాల్, తాళ్) తాల్మి, (పేర్) పేర్మి.

ము—మొల్లము, అడ్డము, అద్దము, కుడుము, నడుము, ఇడుము.

రు—వగరు, కొమరు (వీనిలోని 'రు' వర్ణము అసలు శబ్దములోనిదై యుండును).

ము—పేదతికము.

లు—(తెగు, తెవు) తెవులు, (మిగు) మిగులు.

వ—తోవ, పెక్కువ, ఉంకువ, ఒజువ, అన్నువ, తక్కువ.

వ (వాయ్)—పలువ, మగువ, కడువ, చెలువ.

వు—మడువు, వడువు, వలువు, మఱువు, కుఱువు, కొలువు, గరువు, చెలువు, తెరువు [నురు(ఱు)], నురువు, పుట్టువు, పువ్వు.

పై వానిలో ధాతువులోని తుది ఉకారమును 'ఉవ్' గా ఉచ్చరించుట చేత 'వు' అను నుచ్చారణము కలిగినది కాని అది ప్రత్యేక ప్రత్యయము కాదు.

వు—నవ్వు, పోవు, పోడవు, మొదవు, నగవు, చెలువు, చెయ్యు, చావు, కఱవు (ఇర్, రే), ఇరవు, జేవు, ఉలివు, (అల్) లావు.

సల్—ముదుసల్ (లి).

XI. క్రియా వ్యాకరణము.

మొదటి భాగము

తత్సమ క్రియలు.

(1) నన్నయ భారతములోని తత్సమక్రియలను ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ననుసరించి ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి, భేదములుగ మూఁడు తరగతుల క్రింద నిచట నేర్పఱుచుచున్నాను. వీనిలో * అను గుఱుతుగలవి నన్నయ భారత మందును శాసనములందును కూడ కనఁబడుచున్నవి. ధాతువు తరువాత 'S. I. I.' అను గుఱుతుగలవి శాసనము లందు మాత్రము కనఁబడునవి.

(2) సంస్కృత కృదంత రూపములపై తెనుఁగు క్రియాప్రత్యయ ములు చేరిన క్రియలు ఉపకృతిక్రియలు.

అధిక్షేపించు, అనురాగిల్లు, అన్వేషించు, అవరోధించు, అభిషేకించు, అవమానించు, అవకర్ణించు, ఆపాదించు, ఆశ్వాసించు, ఆదేశించు, ఆస్వా దించు, ఆవేదించు, ఉపదేశించు, ఉపార్జించు, ఉద్యోగించు, ఉపయో గించు, ఉద్దేశించు, ఉపభోగించు, ఉపాలంభించు, కటాక్షించు, కరుణించు, కోపించు, గర్వించు, *జన్మించు (S. I. I. IV. 806, 943, 103), దుఃఖించు, నియోగించు, నివేదించు, నిపాతించు, నిర్దేశించు, నిర్వేదించు, నిషేధించు, నిద్రించు, నిక్షేపించు, ప్రసాదించు, ప్రస్తుతించు, ప్రవేశించు, ప్రకటించు, ప్రాప్తించు, ప్రచ్ఛాదించు, ప్రతిష్ఠించు, ప్రయోగించు, ప్రలాపించు, పరివేష్టించు, ప్రతిష్ఠాపించు, ప్రతిపాదించు, భీతిల్లు, భేదించు, భేదిల్లు, భావించు, బంధించు, భంగించు, భోగించు, యోజించు, వేష్టించు, వినుతించు, విచారించు, విమోహించు, శయనించు, శోకించు, శోధించు, శోషించు.

(3) సంస్కృత ధాతువుల ఇ, ఉ, ఋ లపై అయ్, అవ్, అర్, అల్, అనునవి కలుగఁగా వానిమీఁద క్రియాప్రత్యయములు చేరు క్రియలు పరి ణత క్రియలు.

అతిశయిల్లు, అనుకరించు, అధికరించు. అనుచరించు, * అనునయించు, అనూనయించు; అనువయించు, *అనుభవించు, (S. I. I. IV, 1186; S. I. I. V. 1014), అన్యథాకరించు, అపహరించు, అర్చించు, అర్థించు, అలంకరించు,

అవకరించు, ఆచరించు, ఆదరించు, ఆవిర్భవించు, ఉదయించు, ఉద్భవించు, ఉద్భవిల్లు, * ఉద్ధరించు (S. I. I. IV. 945), ఉపార్జించు, ఉపసంహారించు, కల్పించు, జయించు, దర్పించు, నమస్కరించు, నయించు, నిస్తరించు, ధిక్కరించు, నిర్వర్తించు, నిర్ణయించు, నివర్తించు, నిశ్చయించు, ప్రభవించు, ప్రవర్తిల్లు, ప్రవర్తించు, పరిహారించు, పరివర్తించు, ప్రసవించు, పరిచరించు, పరిభవించు, పురస్కరించుకొను, ప్రహరించు, వర్తిల్లు, వర్ధిల్లు, వర్థించు, విస్తరించు, విహరించు, వివరించు, వివర్ధించు, విస్తరిల్లు (S. I. I. IV. 672) వ్యభిచరించు, వర్జించు, సంస్కరించు.

(4) సంస్కృత ధాతువుల కెట్టి వికారములును కలుగక తెనుఁగు క్రియా ప్రత్యయములు చేరుటవలనఁ గలిగినవి సంవృతి క్రియలు.

అతిక్రమిల్లు, అతిక్రమించు, అధిగమించు, అనుగమించు, అపేక్షించు, అభినందించు, అర్చించు, అనుగ్రహించు, అభివ్యాపించు, అభిమంత్రించు, అభ్యసించు, అవలంబించు, అవలుంచించి, ఆపాదించు, ఆరాధించు, ఆక్రమించు, ఆక్రోశించు, ఆనందించు, ఆగ్రహించు, ఆచమించు, ఆమంత్రించు, ఉపజీవించు, ఉత్సహించు, ఉపక్రమించు, ఉపశమిల్లు, ఉపలక్షించు, ఉపశమించు, ఉపాలంభించు, ఉపవసించు, ఉపేక్షించు, ఉపార్జించు, ఉన్మూలించు, ఉపాసించు, కీర్తించు, క్రీడించు, కామించు, గర్జిల్లు, గ్రహించు, ఘూర్ణిల్లు, ఘోషించు, చింతించు, చలించు, జనిచ్చు (S. I. I. IV. 1039), జనించ్చు (S. I. I. IV. 866), జీవించు, జృంభించు, దహించు, దండించు, దూషించు, నిర్గమించు, నిర్మించు, నిర్వహించు, నిర్జించు, నిందించు, నిగ్రహించు, నియమించు, నిరీక్షించు, నిరూపించు, పరిగ్రహించు, పశువధించు, పశువధుచు, ప్రకాశించు, పూజించు, ప్రార్థించు, ప్రణమిల్లు, ప్రతిగ్రహించు (S. I. I. IV. 1186), ప్రతిపాలించు (S. I. I. IV. 1133), ప్రతిష్ఠాపించు, ప్రబోధించు, ప్రస్తుతించు, (S. I. I. IV. 672), ప్రశంసించు, ప్రతీక్షించు, ప్రాపించు, పాలించు, పరిభ్రమించు, ప్రతిపాలించు, పరిచరించు, ప్రచ్ఛాదించు, ప్రతిష్ఠించు, (S. I. I. IV. 927), పరీక్షించు, పీడించు, ప్రతిఘటించు, బోధించు, భంజించు, భక్షించు, బంధించు, బాధించు, మథించు, మన్నించు (S. I. I. V. 1316), మర్దించు, రక్షించు (S. I. I. V. 50), లంఘించు, లజ్జించు, లక్షించు, వర్ణించు, వారించు, విలసిల్లు, వితర్కించు, విశ్రమించు, విశ్వసించు, విడంబించు, విక్రమించు, విగ్రహించు, విజృంభించు, వీక్షించు, సంస్తుతించు (S. I. I. IV. 1039), సాధించు (S. I. I. IV. 1083).

(5) కొన్ని సంస్కృతధాతువులపై ఇత్వముచేరి దానిపై 'ఇంచు' మొదలగు ప్రత్యయములు చేరును.

ధరియించు, యజియించు, రచియించు (S. I. I. IV. 672), రుచియించు, వధియించు (S. I. I. IV. 1133), వరియించు (S. I. I. V. 945), వసియించు, గుణియించు, భరియించు, భజియించు, జనియించు, విధియించు, శపియించు.

* పై దానిలో ధాతువుపై కేవలము 'ఇంచు' మాత్రముచేరియు తత్సమక్రియ లేర్పడియుండుటయు భారత ముద్రితప్రతులయందు క్వాచిత్కముగ కాన్పించుచున్నది. అట్టి యెడల కొన్నిటికి 'ఇయ్' అను ఆగమము వచ్చుట వ్రాఁతప్రతులయందు కనఁబడుచుండుట చేతను, 'ఇయ్' ఆగమముతో ఆయా స్థలములందా క్రియలను చదువుకొన్నను బాధలేకుండుటచేతను, నన్నయ కాలమున పై క్రియలు 'ఇయ్' ఆగమముతో మాత్రమే యుండెడివేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది.

(ii) ఆచ్ఛిక క్రియలు.

1. ఆచ్ఛికక్రియలను వాని యంతమందువచ్చు వర్ణములనుబట్టి వర్గములుగా ఏర్పాటు చేయవచ్చును. ఈ అంత్యవర్ణములు సాధారణముగా కు, క్కు, ంకు; గు, గ్గు, ంగు; చు, చ్చు, ంచు; జు, జ్జు, ంజు; టు, ట్టు, ంటు; డు, డ్డు, ండు; తు, త్తు, ంతు; దు, ద్దు, ందు; ను, న్ను; పు, ప్పు, ంపు; బు, బ్బు, ంబు; ము, మ్ము; యు, రు, ఱు, లు, వు; అనువర్గములుగా ఏర్పాటు చేయవచ్చును. నన్నయ భారతములో స్వార్థమందువచ్చు ధాతువులను, ప్రేరణమును దెలుపు ధాతువులను ఆయాఅంత్యవర్ణముల ననుసరించి యీ క్రింద చూపుచున్నాను:—

స్వార్థరూపము.	ప్రేరణరూపము.	స్వార్థ.	ప్రేర.
కు.		క్కు.	
అలుకు		ఎక్కు	ఎక్కించు
ఇఱుకు (ఇఱికికొను)		క్రక్కు	క్రక్కించు
ఉలుకు (ఉలికిపడు)		తక్కు	
ఒల్కు		త్రొక్కు	
కులుకు		దక్కు	
కొఱుకు		-ంకు.	
చిలుకు		నడుంకు	
చెనకు		-గు.	
తనుకు		అడుగు	అడుచు
నాకు		అరుగు	
పలుకు (S. I. I. V. 50.)		అలుగు	అలిగించు
పల్కు		అల్గు	
పెఱుకు	పెఱికించు	ఆగు	
బ్రతుకు		ఈగు	
బ్రదుకు		ఉడుగు	ఉడిగించు
తలఁకు			ఊడివించు
తాఁకు	తాఁచు		ఉడుచు
వెదకు		ఊఁగు	ఊఁచు
వడఁకు			

స్వార్థరూపము.	ప్రేరణరూపము.
* మ్రొక్కు (S. I. I. V. 1302)	మ్రొక్కించు
వెక్కు	
ంకు.	
ంకు	
క్రుంకు	
బొంకు	
గు.	
* అగు (S. I. I. V. 50; S. I. I. IV. 990, 1052, 1108, 1169).	కావించు
అడఁగు }	అడఁచు
అడుఁగు }	అడఁగించు
ఎఱఁగు	
ఎఱుఁగు	ఎఱిఁగించు
* ఎసగు (S. I. I. IV. 1061)	
ఏఁగు	ఏఁగించు
ఒదగు	
ఒదుగు	
ఒసగు	
కడఁగు	
కదుఁగు	
కలఁగు	కలఁచు
కలుగు	కలిగించు
కల్గు* (S. I. I. IV. 787)	
క్రాఁగు	క్రాఁచు
	చించు
చెలఁగు	
జరుగు	జరుపు

స్వార్థ.	ప్రేర.
డాఁగు	డాఁచు
డిగు	డించు
* తగు (S. I. I. IV. 1114; 1186)	
తఱుగు	
తలుగు	
తిరుగు	
	తూఁచు
తెగు	తెంచు
తొఁడఁగు	
తొఁడుగు	
తొఁరఁగు	
తొఁలఁగు	
	త్రావించు
	దాచు
	దిగుచు
నగు	
నీల్గు	
	* పంచు (S. I. I. IV. 974) }
* పరగు (S. I. I. IV. 675, 945, 1108)	
పఱగు (S. I. I. IV. 915)	
పెనఁగు	
పెరగు	
పెరుగు	
పెఱుగు	
	ప్రేరేచు
	మడచు
మఱుగు	
మసఁగు	
	మించు

స్వార్థ.	ప్రేర.
ముడుఁగు	ముడుచు
	ముంచు
మూఁగు	
మెలఁగు	
మొఱఁగు	
రేఁగు	రేఁచు
లోఁగు	
విఱుగు	విఱుచు
వీఁగు	
* వెలుఁగు (S. I. I. IV. 666, 672, 737, 943)	వెలుంగించు
గ్గ.	
డిగ్గు	డించు
మ్రొగ్గు	
ంగు.	
క్రుంగు	
తొంగు	త్రుంచు
మ్రింగు	
చు	
అద్రుచు	
	అనుచు
అఱచు	
ఈడ్చు	
ఉడుచు	ఉడుపు
ఉనుచు	
ఊర్చు	
ఏడ్చు	
ఏర్చు	
ఒలుచు	
ఓర్చు	
కడచు	కడపు
కఱచు	కఱపు, కఱపించు

స్వార్థ.	ప్రేర.
* కుడుచు (S. I. I. IV. 662, S. I. I. V. 78, 1316)	
కొలుచు	
కొలచు (S. I. I. IV. 1067, 1244, 1339 B. C.)	
గెలుచు	
చఱచు	
చూచు, చూపు	
తనర్చు	
తలఁచు	తలపించు
తఱచు	
తాల్చు	
తుడుచు	
తేర్చు	
తెఱచు	
తోఁచు	
	త్రాపించు (S. I. I. V. 1114)
త్రోచు	త్రోపించు
దొలుచు	
దొల్చు	
*నడచు (S. I. I. IV. 1114; S. I. I. V. 1055)	నడపు (S. I. I. IV. 754, 945, 1104, 1114, S. I. I. V. 82, 1014, 1032, 1034, 1247).
నిలుచు	* నిలుపు (S. I. .I IV. 906, 1039)
నిల్చు	* నిల్పు (S. I. I. IV. 672, 675, 945, 1061, 1073)

స్వార్థ.	ప్రేర.
కొల్చు (S. I. I. V. 1084)	
నేర్చు	నేర్పు
నోచు	
పనుచు	
	పరిమార్చు
పఱచు	పఱపు
పిలుచు	పిలిపించు
పూచు	
పెనుచు	
పేర్చు	
పొడచు	
* పొడుచు (S. I. I. IV. 989. S. I. I. V. 1316)	
* పొలుచు (S. I. I. IV. 1073)	
* ప్రోచు (S. I. I. IV. 1108)	
పోరచు (పోరచి)	
మఱచు	
మోచు	మోపించు
లేచు	
వగచు	
వల్చు	
వలచు	
వాఁచు	
విడ్చు	
* విడుచు (S. I. I. IV. 672, 1098; S. I. I. V. 63, 74)	విడిపించు
విదుర్చు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
విలుచు (S. I. I. IV. 939; S. I. I. V. 13, 1114)	
వీఁచు	
వెఱచు	
వేల్చు	
వేచు	
వైచు	
సెఁచు	

చ్చు.

* అచ్చు = ఇచ్చు (S. I. I. IV. 1052, 1063)	
* ఇచ్చు (S. I. I. IV. 672, 675, 685, 687, 731, 762, 939, 989, 1061, 1098, 1102, 1104, 1108, 1114, 1115, 1133, 1186, 1253, S. I. I. V. 50, 62, 1016, 1123, 1347, 1348)	ఇప్పించు
క్రొచ్చు	* క్రొప్పించు (S. I. I. V. 1342)
చొచ్చు (S. I. I. IV. 737, 1114)	చొనుపు
చొచ్చుఁ (S. I. I. IV. 737)	
తెచ్చు	తెప్పించు
త్రచ్చు	
పుచ్చు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
ప్రచ్చు	
మెచ్చు (S. I. I. IV. 675)	
వచ్చు (S. I. I. IV. 1083; S. I. I. V. 66)	రావించు
వ్రిచ్చు (S. I. I. IV. 662, 989)	
సరియిచ్చు (S. I. I. IV)	
ంచు	
ఆరగించ్చు (S. I. I. IV. 1099)	
ఆలించు	
కాంచు = రక్షించు (S. I. I. V. 1137)	
కారించు	
పరికించు	
పుక్కిలించు	
వంచు	
వడ్డించు (S. I. I. IV. 1248)	
విన్నవించు	
సరించు (S. I. I. V. 1012)	
సరియించు (S. I. I. IV. 1220)	
టు.	
చాటు	
దాఁటు	
నాటు	
ట్టు	
*కట్టు (S. I. I. IV. 675, 1190. 1302; S. I. I. V. 66, 1081)	* కట్టించు (S. I. I. IV. 687, 927)

స్వార్థ.	ప్రేర.
కిట్టు	
కుట్టు	
చుట్టు	
తిట్టు	
తొట్టు	
పట్టు	
* పుట్టు (S. I. I. IV. 672, 943; 945, 1072).	* పుట్టించు (S. I. I. IV. 989)
* పెట్టు (S. I. I. IV. 749, 992, 1050, 1114, 1190, 1248, 1316; S. I. I. V. 63, 1014, 1044, 1125).	* పెట్టించు (S. I. I. IV. 1102, 1114, 1050, 1120, 1295, 1323).
ముట్టు	
మొట్టు	
వట్టు	
	ంటు.
అంటు	
	డు.
ఆడు	ఆర్చు
ఇడు	
ఈడు (ఈడంబోవక)	
ఊఱడు	ఊఱార్చు, ఊఱడించు.
ఓడు	ఒడుచు, ఓడించు
* కూడు (S. I. I. IV. 1323; S. I. I. V. 1081, 1248)	కూర్చు

స్వార్థ.	ప్రేర.
* చెడు (S. I. I. V. 134)	చెఱుచు
తెగడు	
తోడు	
తోడు (తోడితెచ్చు)	
* నెగడు (S. I. I. IV. 1169).	
పడు	పఱుచు
* పాడు (S. I. I. V. 82.)	
పొగడు	
పొఱడు	
బెగడు	
మగుడు	
మొగుడు	మొగుచు
వఱడు (S. I. I. IV. 1190.)	
వాడు	
	విడుచు
వేఁడు	
డ్డు	
ఒడ్డు	
-ందు	
* ఉండు (S. I. I. IV. 675, 1102, 1104, 1295; S. I. I. V. 50, 1348)	ఉంచు
ఒండు = ఒందు (S. I. I. IV. 1169)	
* నిండు (S. I. I. V. 66.)	నించు
మండు	
* వండు (S. I. I. V. 66, 82)	

స్వార్థ.	ప్రేర.
తు	
పాతు	
త్తు	
*ఎత్తు (S. I. I. V. 66, 1141.)	ఎత్తించు (S. I. I. IV. 927)
ఒత్తు	
దు	
ఊఁదు	
ఏదు	
ందు	
అందు	
ఒందు	ఒందించు
కందు	
కుందు	
చెందు	
పొందు	
మ్రందు	
వందు	
ను	
* అను (S. I. I. IV. 672, 945, 1108.)	
కను	
కాను	కాంచు
* కొను (S. I. I. IV. 992, S. I. I. V. 78)	కొలుపు
చను	
తక్కొను	
తిను	
పూను	పూన్చు
	పెంచు, పెన్చు
మను	మంచు, మనుచు.
మాను	మాన్చు

స్వార్థ.	ప్రేర.
ప్రు	
విను	విన్పు, వినుచు, వినిపించు.
న్ను	
ఎన్ను	
పన్ను	* పంచు (S. I. I. IV. 737)
పు	
ఓపు	
చలుపు	
చేపు	
ప్పు	
* ఒప్పు (S. I. I. IV. 672, 943, 945, 1061)	ఒప్పించు
కప్పు	
చెప్పు	
తప్పు	
ంపు	
అంపు	
చంపు	
ంబు	
పంబు	
ము	
అదుము	
ఉఱుము	
తునుము	తునిమించు
పొడము	
మెఱము	
మ్మ	
అమ్మ (S. I. I. IV. 1186)	
క్రమ్మ	

స్వార్థ.	ప్రేర.
నమ్మ	నమ్మించు
పమ్మ	
యు	
అమయు	
అరయు	
అలయు	
అవియు	అవియించు
* ఆరయు (S. I. I. V. 945)	
ఉలియు	
ఎగయు	ఎగచు, ఏచు
	ఎడచు
ఏయు	
ఒలయు	
ఒలియు	
	కడచు
కదియు	
కలయు	
కలియు	
	కవచు
కదియు	
* పడయు (S. I. I. IV. 737, 943, 1169; S. I. I. V. 1014.)	
	కాచు
కురియు	కురియించు
	కుఱియించు
చదియు	
చెనయు	
* చేయు (S. I. I. IV. 662, 737, 1133; S. I. I. V. 50, 66, 1347, 1348)	* చేయించు (S. I. I. V. 65.)

స్వార్థ.	ప్రేర.
చొలయు	చొలచు
జడియు	
* డాయు (S. I. I. V. 1034)	
తడయు	
తడియు	తడుపు
తనియు	తనుపు, తన్పు
తఱియు	
	తిగుచు
తునియు	
తెలియు	తెలుపు, తెల్పు
నవయు	
నెగయు	
నెరయు	
నెలయు	
నెఱయు	
నెవయు	
పాయు	పాచు, పాపు
పూయు	
	పెనచు
పొరయు	
పొలియు	
*పొవయు (S. I. I. V. 12, 13, 15, 19, 73, 74, 77)	
బలయు	
* బెరయు (S. I. I. IV. 1098, 1302, 1363; S. I. I. V. 63)	
మాయు	మాయించు
ముదియు	
మురయు	
మ్రాయు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
మెఱయు	
మొనయు	
మ్రోయు	మ్రోయించు
రోయు	
వగయు (S. I. I. V. 50.)	
వలయు	
విడియు	విడియించు
విరియు	విరియించు
* విలియు (S. I. I. IV. 1114, 1113)	
వెలయు (S. I. I. IV. 806, 943)	వెలయించు
వ్రేయు	
సమయు	
సుడియు	
య్యు	
గ్రొయ్యు	
డయ్యు	
త్రెయ్యు	
పొయ్యు (S. I. I. V. 71)	
ప్రయ్యు	
రు	
అడరు	
అమరు	అమర్చు
అలరు	
	ఆర్చు
ఆరు (ఏపారు)	
ఉదరు	
ఎడరు	
ఎదురు	ఎదుర్చు
	ఎలర్చు
ఒదరు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
* ఒనరు (S. I. I. IV. 672)	ఒనరించు, (S. I. I. IV. 1108)
	ఒనర్చు
కమరు	
కూరు	
* కోరు (S. I. I. IV. 945)	
క్రుమ్మరు	
చెదరు	
చేరు	చేర్చు
చోరు	
జారు	
* తనరు (S. I. I. IV. 945)	
తలరు	
	తలిర్చు
తివురు	
	తీర్చు
తేరు	
తోడరు	
త్రిమ్మరు	
నేరు	
పదరు	
పోరు	
బెదరు	
వందురు	
వనరు	
	వార్చు

ఱు

అఱు (ఉ. క్రి.)	
ఉఱు	
ఏమఱు	
క్రొచ్చఱు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
క్రించఱు	
క్రిమ్మఱు	క్రిమ్మఱించు
చీఱు	
చేఱు (S. I. I. V. 66)	
డగ్గఱు	
తీఱు	
తేఱు	
దూఱు	
పాఱు	

లు

	అగలించు
అదలు	అదల్చు
ఉరలు	
ఉరులు	
ఎడలు	
* ఏలు (S. I. I. IV. 737)	
కదలు	కదల్చు
కాలు	కాల్చు
కూలు	
క్రాలు	
* చాలు (S. I. I. IV. 672)	
తగులు	తగుల్చు
తూలు	
	తెమల్చు
తెరలు	
తేలు	
వెడలు	
పోలు	పోల్చు
మఱలు	
మసలు	

స్వార్థ.	పేర.	స్వార్థ.	పేర.
మిగులు		వు	
మెదలు		ఉరువు	
ముచ్చిలు		చదువు	
వదలు		తడవు	
వఱలు		త్రావు	
వ్రాలు		నొడువు	
వ్రేలు		పనువు	
ల్లు		* పర్వు (S. I. I. IV. 1108)	
ఒల్లు		* పోవు (S. I. I. V. 1316)	
చల్లు		వ్వు	
చెల్లు (S. I. I. IV. 1156; S. I. I. V. 1316)		ఒవ్వు	
డొల్లు		క్రొవ్వు	
ళ్లు		నవ్వు	
త్రెళ్లు			

2. ఈ, కా, చా, చూ, నో-అనునవి ఏకాక్షర ధాతువులు. ఇచ్చు, చచ్చు, చూచు, అనునవి వీనినుండి పుట్టిన వేఱుధాతువులు.

3. (అ) ఉను, ఉఱు, ఇల్, కలు (S. I. I. IV. 672, 929, S. I. I. V. 71) కూఁడు, తడు, తొడు, తలు, తిరు, నోయు, మిన్ను, మఱు, వర్, వారు-అను ధాతువులు నన్నయకు పూర్వకాలమునం దుండియుండవలెను. ఆ ధాతువులు నన్నయకాలమునకు లోపించి, వానినుండి పుట్టిన కొన్నిరూపములు మాత్రము మిగిలినవి. వీనిస్థానమున వీనికి సంబంధించిన, ఉండు, ఎగయు; కలుగు, తడయు, పొడుగు, తలఁగు, తిరుగు, నొచ్చు, వచ్చు అను ధాతువులు భాషలో నిలిచినవి. 'ఇల్, మిన్ను' అను ధాతువులకు వానినుండి యేర్పడిన మఱియొక ధాతువు భాషలో చేరలేదు.

(ఆ) ఈ క్రింది ధాతువులు శబ్దపల్లవములలో మాత్రము కనఁబడుచున్నది:—

అఱు (ఉక్కఱు), ఎగు (ఎగఁద్రోఁచు), ఆరు (ఏపారు) కొల్పు (తరికొల్పు), ఒడు (ఒడంబడు), తోడు (తోడితెచ్చు).

ఉను—ఉన్న, ఉనుచు, ఉనికి; ఉఱు-ఉఱక, ఉఱుగా, ఉఱఁడు, ఉఱదె; ఎగు—ఎగంద్రోఁచు; ఇల్—లేక, లేను, లేము, లేవు, లేరు, లేఁడు, లేమి; కలు-కల, కలవాఁడను, కలవారము, కలవాఁడవు, కలవారలరు, కలవాఁడు, కలవారు, కలయది, కలయవి, కలిమి; కూఱు-కూఱిమి, కూఱిన; తడు-తడఁబడు; తోడు-తోడి; తలు-తలకొను, తలఁడు; తెరు-దిగ్గిరగా; నోయు-నోసి; మఱు-మఱి, మఱియుగా; మిన్ను-మిన్నక, వర్-రాక-(వ్య-క్త్వా), రాను, రాము; రావు, రారు, రాఁడు, రారు, రాదు, రావు, రాక (భావ), రాగా (తుము); వారు-వారక.

4. ఈ క్రింది ధాతువులు కొన్ని క్రియల క్త్వార్థకరూపములతోఁగాని, తుమున్నంత రూపములతోఁ గాని, విశేష్యములతోఁ గాని చేరి ఉప ధాతువులుగ నుపయోగింపఁబడును:—

(అ) క్త్వార్థకరూపములపై:

ఆడు—కొనియాడు; ఉండు—మిన్నకుండు; కొను—అమర్చికొను; ఇడికొను, ఇప్పించికొను, ఇఱికికొను, ఈడ్చికొను, ఉనిచికొను, ఎక్కించికొను, ఎత్తికొను, ఎన్నికొను, ఒడిచికొను, కడిగికొను, కట్టికొను, కప్పికొను, కావించికొను, కూడికొను, కోరికొను, చఱచికొను, చేర్చికొను, తడవికొను, తిగిచికొను, తుడిచికొను, తెచ్చికొను, తోడికొను, త్రోచికొను, పట్టికొను, పఱచికొను, పుక్కిలించికొను, పూన్చికొను, పెట్టికొను, పెఱికికొను, పొగడికొను, పొడిచికొను, ముట్టికొను, మూసికొను, మోచికొను, మోపించికొను, విడిపించికొను, విలిచికొను, సమకట్టికొను; తెచ్చు—తోడితెచ్చు, పడు—అదరిపడు, ఉదరిపడు, ఉలికిపడు; పుచ్చు—విడిచిపుచ్చు, ఇచ్చిపుచ్చు; పోవు—కొనిపోవు; వైచు—ఎత్తివైచు.

(ఆ) తుమున్నంత రూపములపై:

కట్టు—అంటఁగట్టు, అంటఁగట్టించు; చెప్పు—ఎఱుఁగఁజెప్పు; త్రోచు—ఎగఁద్రోచు; నేర్చు—తేనేర్చు, పడయనేర్చు, రానేర్చు; పడు—ఎగవఁబడు, కడవఁబడు, కనఁబడు, కానంబడు, తేరంబడు, నాఁబడు, మెచ్చఁబడు, మొగ్గతిల్లఁబడు; పెట్టు—కూడఁబెట్టు; పోవు—కాఁబోవు; వచ్చు—చుట్టవచ్చు, తఱియవచ్చు; వైచు—తగులవైచు, త్రెళ్లవైచు, పాఱవైచు.

(ఇ) విశేష్యములపై:

అగు—అలుకయగు, చక్కనగు, పెండ్లియగు, విన్ననగు; అందు—తల్లడమందు, భయమందు; అను—బల్లను, బోరను; అఱు—ఉక్కఱు;

ఆడు—పోరాడు, నీళ్లాడు, మాటలాడు, వంచలలాడు, వేఁటలాడు; ఆరు—ఏపారు, పొల్పారు, సొంపారు; ఆర్చు—ఓలలార్చు, పాలార్చు; ఇచ్చు—*'ఆనతిచ్చు' (S. I. I. IV. 1104) సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 1020); ఇడు—ఇల్లడయిడు, బొబ్బిడు; ఉండు—కొలువుండు, మంతనంబుండు; ఉఱు—వెలుకుఱు, వెల్కుఱు; ఊఁదు—చేయూఁదు; ఒనర్చు—దయయొనర్చు; ఓడు—మోమోడు; కట్టు—సమకట్టు, సమకట్టించు; కను—మేలుకను, మేల్కను; కూడు—ఒడఁగూడు, సమకూడు; కూరు—వంతఁగూరు, సమకూరు; కూర్చు—ఒడఁగూర్చు; కొను—అరిగొను, ఉదిలకొను, ఒప్పగొను, కపుకొను, కనుంగొను, కైకొను, కొనకొను, కోఱుకొను, గుఱుకొను, గొనకొను, చూఱగొను, చేకొను, జడగొను, తలకొను, తుడిచికొను, తెక్కలికొను, తెవులుగొను, తోకొను, తోడుకొను, తోడ్కొను, దొరకొను, నెలకొను, పనుగొను, మార్కొను, వడిగొను, వీడ్కొను.

కొల్చు—తరికొల్చు; చను—కడచను, పెలుచను, పిఱుసను; చఱచు—నుల్లసఱచు; చల్చు—ఓడసల్చు; చూపు—పొడసూపు; చెడు—దెసచెడు, పొడసెడు; చేయు—ఆనఁజేయు, కయిసేయు, తనరఁజేయు, దయసేయు (S. I. I. IV. 737), పనిసేయు (S. I. I. V. 82); రాజ్యంబుసేయు (S. I. I. IV. 1104); చొచ్చు—ఎడసొచ్చు, తగులు—వెనుదగులు; తెగు—ఎడదెగు; తెచ్చు—తోడ్తెచ్చు; పట్టు—చేపట్టు.

పడు—అలుగులువడు, ఆసవడు, ఎడఁబడు, ఎడవడు (S. I. I. V. 75, 220); ఎఱుకవడు, ఏటువడు, *ఏర్పడు (S. I. I. V. 667, 945); ఒడంబడు, ఓటువడు, కువలువడు, కోల్పడు, సొల్వడు, చెవుడువడు, చేడ్వడు, తడంబడు, తల్లడపడు, పట్టువడు, పదపడు, పనుపడు, పలుకువడు, పొడపడు, పొరల్పడు, ప్రొద్దువడు, బడలువడు, బయల్వడు, పీడ్వడు, వెగడువడు, వెన్వడు, వెలువడు, వెల్వడు, సిగ్గువడు, స్థితిపడు (S. I. I. V. 66); భయంపడు.

పఱచు—ఒడంబఱుచు, కీడ్పఱుచు, నవ్వుపఱుచు, పట్టువఱుచు, పశువఱుచు; పఱించు—ఏర్పఱించు, వెలువఱించు; పెట్టు—మోపెట్టు; పేర్చు—వెలివేర్చు; పొడు—పొడవొడు; పొందు—కన్నువొందు; పోవు—ఎదురువోవు, నిద్రవోవు; మఱచు—మైమఱచు; మసఁగు—కసిమసఁగు; ముట్టు—చుట్టుముట్టు; రేఁగు—చిందఱరేఁగు, నలిరేఁగు; వధియించు—పశువధియించు; వచ్చు—ఎదురువచ్చు, వేఁటవచ్చు.

5. 'తెచ్చు' ధాతువునకు రూపాంతరమయిన 'తెంచు' అనునది ధాతువులపైఁజేరి ఆ ధాతువు తెలుపు కార్యము ఇంచుమించుగ నెరవేరుటనుగాని, అభిముఖ మగుటను గాని తెలుపును:

అగుదెంచు, అరుగుదెంచు, ఎగయుదెంచు, ఎత్తుదెంచు, ఏఁగుదెంచు, ఏతెంచు, ఏర్పడుదెంచు, చనుదెంచు, చొత్తెంచు, తలకొనుదెంచు, తాఁకుదెంచు, తోతెంచు, నెగయుదెంచు, పడుదెంచు, పఱతెంచు, *పుత్తెంచు (S. I. I. IV. 1186, 1190), పోవుదెంచు, వీతెంచు,

ధాతువుల స్వరూపము.

6. తత్సమములగు ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతిక్రియలు 'ఇంచు' 'ఇల్లు' లనుజేరి రూపసిద్ధిని పొందును. 'ఇల్లు' అంతమందుగల క్రియలు సాధారణముగా స్వార్థకములును, అకర్మకములునయి యుండును. 'ఇంచు' అంతమందుగలవి అర్థమును బట్టి సకర్మకములుగాని అకర్మకములుగాని యగును.

7. ఆచ్ఛికధాతువులకు సాధారణముగా 'ఇల్లు, ఇంచు' లు స్వార్థమందుచేరవు. అట్టివి కొలఁదిగమాత్ర మున్నవి. అవి సాధారణముగా ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగునచేరిన తద్భవక్రియలై యుండును.

'ఇంచు'తో 11-వశతాబ్దమున కాన్పించుచున్న ఆచ్ఛిక క్రియలు:—

ఆరగించు (*హార); ఆలించు (*ఆలప్); కారించు (*కృఞ్, హింసాయాం), ఏవగించు (*హేయ); ఆవులించు; కౌఁగిలించు; పరికించు (*పరీక్ష్) పల్కరించు; లెక్కించు (*లిఖ్); వక్కాణించు (*వచ్), సంతసించు (*సం+తుష్).

'ఇల్లు'తో 11-వశతాబ్దమున కనఁబడుచున్న ఆచ్ఛికక్రియలు:—

ఓసరిలు (*అపసృ); తల్లడిల్లు; బమ్మరిల్లు (*భ్రమ్); మ్రొగ్గతిల్లు సంతోసిల్లు (*సంతుష్).

8. 'ఇంచు' అనునది 'ఇచ్చు' నకు రూపాంతరము. ఇచ్చుతోఁ గూడ కొన్నిధాతువు లేర్పడుచున్నవి:-

సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 102); జనిచ్చు (S. I. I. IV. 1039). 'ఇల్లు'నకు బదులుగ 'ఇలు'కూడ నగును: ఓసరిలు.

9. 'ఇంచు' 'ఇల్లు'లు పరమగునపుడు కొన్ని ధాతువులలో 'గ, ర, త,' మొదలగువర్ణము లాగమములుగా వచ్చును: ఆరగించు; ఏవగించు; వక్కాణించు; పల్కరించు; మ్రొగ్గతిల్లు; (ఇచ్చట 'మ్రొగ్గు' ధాతువులోని ఉత్వమున కత్వమాదేశముగా వచ్చినది.)

10. తత్సమధాతువులు సాధారణముగా ప్రేరణమం దక్లేనిలిచి యుండును. పరివర్తింపించు, నివర్తింపించి, వధింపించిరి, అను మూఁడురూపములు మాత్రము భారతముద్రితప్రతులలోని కెక్కినవి కాని, అవియెంత వఱకు నన్నయకభిమతములో విచారింపవలసియున్నది.

XII. క్రియా ప్రకరణము.

రెండవ భాగము:

అసమాపకక్రియలు - ధాతుజన్యరూపములు.

1. ధాతువు భవిష్యదర్థకవిశేషణముగను, తద్ధర్మార్థకవిశేషణముగను నిలుచును. 'చేయు వండు, కాంచు' మొదలగువాని తరువాత నచ్చు పరమైన యెడల నగాగమము వచ్చును:- చేయునట్లు. 'ను' కారాంతధాతువుల తుది ఉత్వము లోపించును. అన్, మన్, విన్ మొదలగు ధాతువులపై ఎడు, ఎడి వర్ణకములుచేరియు భవిష్యదర్థక విశేషణము లేర్పడును.

ధాతువుపై 'అని' వర్ణకమును చేరుటవలన వ్యతిరేక భవిష్యత్తద్ధర్మార్థకరూపము లేర్పడును:—చేయని.

2. ధాతువులపై 'చున్' వర్ణకము చేర్చుటవలన శత్రర్థకరూప మేర్పడును—అనుచున్, చెప్పుచున్ మొదలయినవి.

3. ధాతువులపై 'అన్' చేర్చుటవలన తుమున్నర్థకరూప మేర్పడును:- చేయన్, అనన్ మొద. 'చు'కారాంత తత్సమ ధాతువులపై 'అన్'చేరునప్పుడు చకారమునకు పత్వ మాదేశమగును:—పోషింపన్.

ఈ రూపములపై మఱల 'అగు'ధాతువు తుమున్నర్థకరూపములగు కన్, కాన్ లు కూడ చేరుచుండును: చేయఁగన్, చేయఁగాన్, అనఁగన్, అనఁగాన్. తుమున్నర్థకములపై 'కల' అను విశేషణమును చేర్చుటవలనఁగూడ భవిష్యదర్థక, తద్ధర్మార్థకవిశేషణము లేర్పడును: చేయంగల, కావంగల.

4. ధాతువులపై 'ఇ'కారమును చేర్చినయెడల క్త్వార్థకరూపమును, 'అక' చేర్చుటవలన వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపమును ఏర్పడును. చెప్పి, చెప్పక. ప్రాచీనాంధ్రమున 'అక' చేరుచుండెను. 'యు'కారాంత ధాతువులపై 'ఇ' 'ఎ'లను చేర్చునప్పుడు 'య'కారమునకు 'స'కారమాదేశమగును. చేసి, పోసి, చేసెన్, పోసెన్.

5. క్త్వార్థకముపై 'న'కారమును చేర్చుటవలన భూతార్థకక్రియాజన్య విశేషణ మేర్పడును:—చేసిన.

6. శత్రర్థకరూపములపై 'ఉన్న'అను విశేషణమును చేర్చుటవలన వర్తమానార్థక క్రియాజన్యవిశేషణ మేర్పడును:—చేయుచున్న.

7. తుమున్నర్థకరూపములు కొన్ని ఆనంతర్యార్థకములు గూడ నగును భూతార్థక క్రియాజన్యవిశేషణములకు ద్రుతము చేరియు ఆనంతర్యార్థక రూపము లేర్పడును:—పోషించినఁ, చేసినఁ.

ధాతువులపై 'డుఁ' వర్ణకము చేర్చుటవలనను ఆనంతర్యార్థకరూపము లేర్పడును:—వచ్చుడుఁ, ధరియించుడుఁ.

8. సాధారణముగా క్రియలకు కర్మార్థకచిహ్న ముండదు. కర్త్రర్థ కరూపమునుండియు క్రియలు కర్మార్థమును ద్యోతకము చేయుచుండును. కాని, కొన్నియెడల ధాతువుల తుమున్నంతరూపములపై 'పడు' ధాతు వను ప్రయుక్తమయి కర్మార్థక రూపము లేర్పడుచుండును.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. I. 71) బ్రహ్మచర్యములను బడయఁబడిన పుణ్యఫలము.

(ఆది. III. 126) పుణ్యకర్మముల్ పరగఁ బెక్కుసేసి పడయఁబడిన యట్టి యెలుక.

(ఆది. III. 220) విధులఁగడచి యెందు నాగఁబడినవానిలోఁగక చేయుట యధమగతికి మార్గమనిరి మునులు.

(ఆది. IV. 155) బహుపుణ్యకర్మసుస్థితిఁ బ్రభవింపఁగా బడిన దివ్య మునీంద్రుఁడు.

(ఆది. VI. 35) పిలువంగఁబడక సభలకు బలిమింజని.

(ఆది. VI. 215) ఇట్లు, వీవంగఁబడి గతచేష్టు డయిన యసుర.

(ఆది. VI. 272) ఆది ... యొరులచేతఁ జేయంబడుటం జేసి.

(ఆది. VII. 7) ద్రోణుచేత నట్లు విడువఁబడి.

(ఆది. VII. 50) వేల్పులచేత శాసింపంబడక జీవించెదము; నా తపం బునం బడయంబడిన చాక్షుషి యనువిద్య.

(ఆది. VII. 104) హోమధేనువు తాడనంబులఁ బీడింపఁబడి యఱచుచు.

(అర. I. 9) పౌరు లట్లు నివర్తింపఁబడి యరిగిరి.

(అర. I. 136) పాపకర్మచేఁ బరిధాన మొలువంగఁబడి.

(అర. III. 90) తన పురోహితాపరాధకృతమున బ్రాహ్మణుల చేత విడువఁబడినఁ దన్మహి కనావృష్టియయ్యె.

(అర. III. 256) దుష్కరతపమునఁ జేసి పడయఁగాఁబడిన విద్యల్.

(అర. IV. 71) బ్రహ్మచేత నిర్మింపంగఁబడిన భువనసంప్లవంబిది; విని ర్మింపంగఁబడని.

9. (అ) సంపూర్ణక్రియా రూపములపై 'పని'వర్ణకమును చేర్చిన యెడల చేదర్థకరూపము లేర్పడును.

(ఆ) భవిషత్తద్ధర్మార్థక విశేషణములపై 'నాఁడు' అను పదమును చేర్చినయెడల చేదర్థకరూపము లేర్పడును.

(ఇ) కేవలానంతర్యార్థకము లయిన 'ఇనఁ' వర్ణకాంతములగు క్రియారూపములును కొన్నియెడల చేదర్థకములగును.

ఈక్రింద 11-వ శతాబ్దమున కానవచ్చు క్రియల ఆయా అసమాపక రూపముల నిచ్చుచున్నాను. ఆయా ధాతువుల విశేషములను వానియొద్దనే తెలుపుచున్నాను.

(1) క్రియాజన్యవిశేషణములు.

వర్తమానకాలము.

తత్సమ క్రియలు

అతిక్రమించుచున్న, అధిక్షేపించుచున్న, అనునయించుచున్న, ఆచరించుచున్న, ఆపాదించుచున్న, ఆస్వాదించుచున్న, గర్జిల్లుచున్న, ఘూర్ణిల్లుచున్న, చింతించుచున్న, జీవించుచున్న, నిరీక్షించుచున్న, పరిభ్రమించుచున్న, పరివర్తింపించుచున్న, ప్రతిపాలించుచున్న, ప్రతీక్షించుచున్న, ప్రవర్తించుచున్న, రక్షించుచున్న, విలాపించుచున్న, విహరించుచున్న.

ఆచ్ఛిక క్రియలు

అగుచున్న, అందుచున్న, అనుచున్న, అరుగుచున్న, అఱచుచున్న, ఆడుచున్న, ఏడ్చుచున్న; ఒనరించుచున్న, ఒప్పుచున్న, కుడుచుచున్న, కోఱుచున్న, క్రమ్మఱుచున్న, చనుచున్న, చూచుచున్న, చెప్పికొనుచున్న, చెప్పుచున్న, చేయుచున్న, తగుచున్న, తనరించుచున్న, తఱియవచ్చుచున్న, తలంచుచున్న, తిరుగుచున్న, తేలుచున్న, నగుచున్న, నడపుచున్న, నడుంకుచున్న, నవయుచున్న, నీళ్ళాడుచున్న, పట్టువఱచుచున్న, పరుగుచున్న, పలుకుచున్న, పఱచుచున్న, పాఱుచున్న, పెరుఁగుచున్న, పోలుచున్న, పోవుచున్న, రోయుచున్న, వచ్చుచున్న, వినుచున్న, వీఁచుచున్న, వెలఁగించుచున్న, వ్రేలుచున్న.

*'అనుభవించివచ్చుచున్నదాని' (S. I. I. IV. 1186) 'అనఁగాచాల కాలమునుండియు అనుభవములోనుండి, ఇప్పుడును అనుభవములోనున్నదాని' అని యర్థము.

ఆచ్ఛికములు

(అ) ధాతురూపము

అగు, అవు ('అగు' ధాతువు సంస్కృతములోని 'భూ' ధాతువునుండి పుట్టినయెడల 'అవు' పూర్వరూపమును, 'అగు' తరువాతిరూపమును అగును. 'భూ' ధాతువు ప్రాకృతములో 'హో' అనియగును. కొన్ని ప్రాకృతములలోను తెనుఁగులోను, హకారమున వ్యంజనము లోపించును. అందుచేత నది 'ఓ' అని నిలుచును. 'ఓ' అనునది 'అ ఉ' అని విశ్లేషమును పొంది, 'అవు' అను సంధిరూపమును దాల్చును. వకారమునకు గకారమాదేశమయి 'అగు' అను రూపము సిద్ధించును. కొన్ని ప్రాకృతములలో 'భూ' ధాతువు 'హోయ్' అయి, హోయ్, ఓయ్ రూపములద్వారా 'అయ్' అనురూపముపై, 'అయి, అయిన' మొదలయిన రూపములను పొందును. ద్రావిడభాషలో హకారమునకు తేలికయైన గకారోచ్చారణము గలదు. కాని 'అగు' ధాతువులో గకారోచ్చారణమునకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యమున్నది. దాని నుండిపుట్టిన కఁ, కాఁ, కాక, కాని, కాఁడు, కారు, కావు, కాను, కాము, కావించు మొదలగు రూపములు పుట్టుటఁ బట్టియు, హళగన్నడములో 'అహ' 'ఆద' అను క్రియావిశేషణ రూపము లున్నను అగు, అక్కు, అను రూపములలోని గకార కకారములు మాత్రమే అనేక క్రియారూపములలో ప్రధానముగా నుండుటచేతను, 'అగు' పూర్వరూపమును, 'అవు' తరువాతి రూపమును అని చెప్పవచ్చును. ఈ విషయమై యింకను విచారించవలసి యున్నది.)

అచ్చు (S. I. I. IV. 1052, 1063), అఁ, అను, అనఁదగు, అమయు, అరుగు, * అరుగుదెంచు (అది. VII. III), అవయు, అవియు, అడంగు, ఆడు, ఇచ్చు, ఈడ్చు, *ఉండు (S. I. I. V. 50), ఉడుగు, ఉడిగించు, ఉడుచు, ఎక్కు, ఎగయు, * ఎత్తు (S. I. I. V. 66), ఎఱుఁగు, ఎఱుంగు, ఎఱుఁగించు, ఏ, గు, ఏడ్చు, ఏతెంచు, ఏపారు, ఏయు, ఏర్పడు, ఏలు, ఒడఁబడు, ఒడుచు, ఒందు, ఒనరించు, ఒప్పు, (S. I. I. IV. 945, 943), ఒల్కు, ఓడు, ఓపు, ఓర్చు, ఔ ('అవు'కు రూపాంతరము), కట్టు; కడపు, కప్పు, కల.

(ఇది 'కలు' అను ఒకానొక నష్టధాతువునుండి విశేషణ ప్రత్యయమగు 'అ'కారమును చేర్చఁగా వచ్చినరూపము.)

కలుగు = కల్గు (S. I. I. VI. 737), కఱపు, కాఁచు, కాల్చు, కావించు, కుడుచు, కురియు, కూడువెట్టు, కూర్చు, కొను, క్రమ్మగు, చదువు, చనుదెంచు, చను, చలుపు, చుట్టు, చూచు, చెనయు, చెప్పు, చెల్లు (S. I. I. IV. 1156), చేకొను, * చేయు (S. I. I. V. 66), చొచ్చు, *తగు (S. I.

I. IV. 1114, 1186), తఱుఁగు, తలంచు, తలుగు, తాల్చు, తిరుగు, తివురు, తూఁలు, తెంచు, తెచ్చు, తొడుగు, తొరఁగు, తొరంగు, తొలంగు, త్రోతెంచు తోఁచు, త్రచ్చు, త్రవ్వు, త్రిమ్మరు, త్రెళ్లు, దాఁటు, * నడచు (S. I. I. IV. 1114), నమ్ము, నవయు, నిండు, నిలుచు, నెగడు (S. I. I. IV. 1169), నేర్చు, పట్టికొను, పడు, పడుదెంచు, పడయు, పడయంబడు, పనిసేయు (S. I. I. V. 82), పనుచు, *పరగు (S. I. I. IV. 1108), పలుకు, పఱచు పాయు, పాడు (S. I. I. V. 82), పాఱు, పుచ్చికొను, పుట్టు, పూచు, పూన్చు, పెట్టు (S. I. I. V. 1044, 1248, 1316), పెనఁగు, పెనంగు, పెరుఁగు, పేర్చు, పొగడు, పొఱడు, పొలుచు, పొల్చు (S. I. I. IV 1073), పొలుపగు, పోవు, ప్రచ్చు, ప్రంచు, మను, మార్కొను, ముదియు, మెఱయు, మేల్కొను, మ్రొను, రావించు, రోయు, లేకుండు, వర్ధించు (S. I. I. IV. 1248), వచ్చు, వలచు, వలయు, వఱలు, వాడు; విడు, విరియు, వెలివేర్చు, వెలివడు, వెల్వడు, వెల్వరించు, వెలుఁగించు, వ్రచ్చు, వణ్డు (S. I. I. V. 66), వెలుంగు (S ·I. I. IV. 672), సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 1020).

(ఆ) 'ఎడు' ప్రత్యయముతో

అయ్యెడు, అనియెడు, అనెడు, అరిగొనియెడు, అరిగెడు, ఆడెడు, *ఉండెడు (S. I. I. IV. 1295), ఎఱుఁగెడు, ఎఱుంగెడు, ఎఱుక వడియెడు. ఒప్పెడు, ఓపెడు, కట్టెడు (S. I. I. V. 66), కనియెడు, కాలెడు, కుడిచెడు, (S. I. I. V. 78), క్రుమ్మరియెడు, చదివెడు, చంపెడు, చూపెడు, చెప్పెడు, చేసెడు, తగియెడు, తగిలెడు, తనరెడు, తలంపంబడియెడు, తరిగెడు, తీరంబడియెడు, తొడరెడు, త్రిమ్మరియెడు, నగియెడు, నొడివెడు, పడియెడు, పరగెడు, పలికెడు, పల్కెడు, పాతెడు, పుట్టెడు, పొగడెడు, పోయెడు, పోలెడు, వండెడు (S. I. I. V. 82), వఱలెడు, వినంబడియెడు, వినియెడు, వెలలెడు, వెలుఁగెడు, వేఁడెడు, సలిపెడు, సల్పెడు.

(ఇ) 'ఎడి' ప్రత్యయముతో

అనియెడి, అనెడి, ఎదిరెడి, క్రుమ్మరియెడి, తగియెడి, తనరెడి.

* 'వచేంట్టి' (S. I. I. V. 66) అను నొకరూపము కాన్పించుచున్నది.

(ఈ) 'కల' ప్రత్యయముతో

కట్టఁగల (S. I. I. V. 1081), కొలవంగల (S. I. I. IV. 1244, 1067, 1276, 1339. B. C).

వ్యతిరేకార్థకవిశేషణములు

ధాతువుపై 'అని' ప్రత్యయము చేరుటవలన వ్యతిరేకార్థకవిశేషణము లేర్పడును.

తత్సమములు

అనుగ్రహింపని, పరిహరింపని.

అచ్ఛికములు

ఆడని, ఎఱుఁగని, ఎఱుంగని, ఎఱుంగరాని, ఎఱుంగఁబడని, ఒడఁబడని, ఒల్లని, ఓపని, కడవని, కానని, కాని, కాలని, కావింపని, కూర్పని, చాలని, చూడని, చెప్పని, చేకొనని, చేయని, తగని, తప్పని, తీర్పని, త్రొక్కని, నేరని, పడని, పడయని, పడయరాని, పాయని, పెట్టని, పోరయని, పోలని, పోవని, రాని (*వర్, వరాని, 'వ'మీఁద ఊఁత(Accent) పోవుటచేత 'వ'లోపించి నది); లేని (ఇల్ అనునొక నష్టధాతువునుండి 'ఇలని' అను రూపముపుట్టి వర్ణవ్యత్యయమయి (metathesis) 'లేని' అనురూపము పుట్టినది), వాడని, వాగని, వినని, విడువని.

*రాకుండమునుదఱ, చొఱకమునుదఱ, అనువానిలో 'ఉండఁ' అను తుమున్నంతరూపమును, 'చొఱక' అను వ్యతిరేకక్త్వార్థకరూపమును విశేషణత్వమును పొందియున్నవి. 'చొఱకమునుదఱ' అనుదానికి 'చొఱకుండమునుదఱ' అనిపాఠాంతరమున్నది. అది సరియయిన పాఠమైనయెడల తుమున్నర్థకరూపమునకే విశేషణత్వమని చెప్పవలెను.

2. శత్రర్థకరూపములు

తత్సమములు

అనుకరించుచుఁ, అనుచరించుచుఁ, అనువయించుచుఁ, అనుభవించుచుఁ, అన్వేషించుచుఁ, అపేక్షించుచుఁ, అభినందించుచుఁ, అభ్యసించుచుఁ, ఆచమించుచుఁ, ఆరాధించుచుఁ, ఆశ్వాసించుచుఁ, ఆక్షేపించుచుఁ, ఉపయోగించుచుఁ, ఉన్మూలించుచుఁ, కటాక్షించుచుఁ, కీర్తించుచుఁ, క్రీడించుచుఁ, గుణియించుచుఁ, చింతించుచుఁ, జన్మించుచుఁ, జయించుచుఁ, దమియించుచుఁ, దుఃఖించుచుఁ, నిందించుచుఁ, నిర్వర్తించుచుఁ, పరిచరించుచుఁ, పరిభ్రమించుచుఁ, పరివర్తించుచుఁ, పరివర్తింపించుచుఁ, పశువధించుచుఁ, పాలించుచుఁ, పూజించుచుఁ, ప్రహరించుచుఁ, ప్రతీక్షించుచుఁ, ప్రలాపించుచుఁ, ప్రవర్తిల్లుచుఁ, ప్రసాదించుచుఁ, ప్రహరించుచుఁ, భక్షించుచుఁ, భంజించుచుఁ, భయంపడుచుఁ, భయమొందుచుఁ, జయమొందుచున్, భేదించుచున్, రమియించుచున్,

రక్షించుచున్, వధియించుచున్, వర్తిల్లుచున్, విచారించుచున్, విధియించుచుఁ, విలాపించుచున్, విశ్రమించుచున్, విస్తరించుచున్, విహరించుచున్, వీక్షించుచున్, శిక్షించుచున్.

ఆచ్ఛికములు

అగుచున్, అంటుచున్, అందుచున్, అనుచున్, అరుగుచున్, అలయుచున్, అడంచుచున్, అడఁగించుచున్, అఱచుచున్, ఆడుచున్, ఆరయుచున్, ఆర్చుచున్, ఇచ్చుచున్, ఈగుచున్, ఈడ్చుచున్, ఉలుకుచున్, ఉలియుచున్, ఉఱుముచున్, ఊఁచుచున్, ఊర్చుచున్, ఎక్కుచున్, ఎగచుచున్ ఎత్తుచున్, ఎదురుచున్, ఎన్నికొనుచున్, ఎసఁగుచున్, ఎఱుఁగుచున్, ఎఱుంగుచున్, ఎఱుంగించుచున్, ఏఁగుచున్, ఏడ్చుచున్, ఏయుచున్, ఏర్చుచున్, ఏలుచున్, ఒడంబఱచుచున్, ఒడ్డుచున్, ఒత్తికొనుచున్, ఒందుచున్, ఒనరించుచున్, ఒనర్చుచున్, ఒప్పుచున్, ఒల్కుచున్, ఓడసల్పుచున్, కట్టుచున్, కడచుచున్, కడపుచున్, కప్పుచున్, కఱచుచున్, కఱపుచున్, కాఁచుచున్, కాఁబోవుచున్, కావించుచున్, కుడుచుచున్, కురియుచున్, కొంచున్, కొనుచున్, కొనియాడుచున్, కొలుచుచున్, కొల్చుచున్, కోరుచున్, క్రుక్కుచున్ క్రుమ్మఱుచున్, క్రాలుచున్, చదువుచున్, చనుచున్, చంపుచున్, సలుపుచున్, చల్పుచున్, చల్లుచున్, చఱచుచున్, చూచుచున్, చూపుచున్, చూఱగొనుచున్, చెదరుచున్, చెప్పుచున్, చేకొనుచున్, చేయించుచున్, చేయుచున్, డిందుచున్, తగులుచున్, తడుపుచున్, తడవికొనుచున్, తనరఁజేయుచున్, తనరుచున్, తనుపుచున్, తన్పుచున్, తనుకుచున్, తలఁచుచున్, తించున్, తినుచున్, తిట్టుచున్, తిరుగుచున్, తుడిచికొనుచున్, తుడుచుచున్, తెలుపుచున్, తొడరుచున్, తొలఁగుచున్, తొడికొనుచున్, తోడ్కొనుచున్, త్రావుచున్, త్రిమ్మరుచున్, త్రెళ్ళుచున్, త్రోచుచున్, దూఱుచున్, నగుచున్, నడపుచున్, నవయుచున్, నాకుచున్, నిలచుచున్, నెరియుచున్, పడయుచున్, పరుగుచున్, పట్టుచున్, పట్టువఱచుచున్, పదరుచున్, పరికింపుచున్, పర్వుచున్, పలుకుచున్, పరగుచున్ (S. I. I. IV. 675), పఱచుచున్, పాడుచున్, పాపుచున్, పాయుచున్, పాఱుచుఁ, పిలుచుచున్, పిల్చుచున్, పుచ్చుచున్, పుట్టుచున్, పెంచుచున్, పెట్టుచున్, పెనఁగుచున్, పెనుపొందుచున్, పెరుగుచున్, పెఱికికొనుచున్, పెఱుకుచున్, పొగడుచున్, పొడుచుచున్, పొవయుచున్, పోలుచున్, పోవుచున్, పోఁచుచున్, మండుచున్, మఱుంగుచున్, మసలుచున్, మాటలాడుచున్, ముంచుచున్, ముట్టుచున్, మెట్టుచున్, మెరయుచున్, మెఱముచున్, మ్రింగుచున్, మ్రొక్కుచున్, మ్రోయుచున్, రోయుచున్, రేఁచుచున్, వగచుచున్, వచ్చు

చున్, వడంకుచున్, వనరుచున్, వారించుచున్, వించున్, వినుచున్, విఱు చుచున్, వెలుఁగించుచున్, వెలుఁగుచున్, వేటలాడుచున్, వేల్చుచున్, వై చుచున్, వ్రచ్చుచున్, వ్రాయుచున్, వ్రాలుచున్, వ్రేయుచున్, వ్రే లుచున్, సుడియుచున్.

3. తుమున్నర్థకములు.

తత్సమములు.

(అ) 'అన్' వర్ణకముతో:—

అతిక్రమింపన్, అతిశయిల్లన్, అనుగమింపన్, అనుభవింపన్, అన్య థాకరింపన్, అన్వేషింపన్, అపనయింపన్, అపహరింపన్, అభినందింపన్, అవమానింపన్, అస్తమింపన్, ఆచరింపన్, ఆదరింపన్, ఆపాదింపన్, ఆస్వా దింపన్, ఉపజీవింపన్, ఉపయోగింపకుండన్, ఉపలక్షింపన్, కీర్తింపన్, గణియింపన్, ఘోషింపన్, జయింపన్, జీవింపన్, దయసేయన్, దుఃఖింపన్, దుఃఖింపకుండన్, ధిక్కరింపన్, నిగ్రహింపన్, నిందింపన్, నిర్జింపన్, నిర్ణ యింపన్, నిర్మింపన్, నిర్వహింపన్, నిర్వర్తింపన్, నిర్వేదింపన్, నివర్తింపన్, నిశ్చయింపన్, నిస్తరింపన్, పరిగ్రహింపన్, పరిచరింపన్, పరిభవింపన్, పూ జింపన్, ప్రకాశింపన్, ప్రార్థింపన్, ప్రతిగ్రహింపన్, ప్రతిష్ఠింపన్, ప్రయోగింపన్, ప్రవర్తింపన్, ప్రవేశింపన్, ప్రసవింపన్, ప్రసాదింపన్, బాధింపన్, బాధింపకుండన్, బోధింపన్, భక్షింపన్, భయంపడన్, భయం పడకుండన్, భరియింపన్, భేదింపన్, భేదిల్లన్, భోగింపకుండన్, రచియిం పన్, రమియింపన్, రక్షింపన్, వధియింపన్, వధింపన్, వరియింపన్, వర్ణిం పన్, వర్తిల్లుచుండన్, విగ్రహింపన్, విలసిల్లన్, విస్తరింపన్, విహరింపన్, శంకింపన్, శమింపన్, శోకింపన్.

(ఆ) కన్, కాన్, వర్ణములతో

తత్సమములు.

అనుగమింపఁగన్, అపనయింపఁగాన్, అర్థింపఁగాన్, ఆక్రమింపఁగన్, ఉద్ధరింపఁగాన్, జయింపఁగాన్, -ఁగన్, -ఁగన్, నిందింపంగన్, నిర్మింపంగన్, నిర్వహింపంగన్, నిశ్చయింపంగన్, పూజింపంగాన్, ప్రయోగింపంగన్, ప్రవర్తింపఁగన్, భేదింపంగాన్, -గన్, భేదిల్లఁగన్, రక్షింపఁగన్, శోకింపఁ గన్, శోభిల్లంగాన్, వధియింపఁగన్, వధింపఁగాన్, -ంగన్, వరియింపఁగన్, విక్రమింపఁగన్, విచారింపంగన్, -ఁగన్, విలసిల్లఁగన్, వివర్ధింపఁగన్.

ఆచ్ఛికములు.

(అ) 'అన్' వర్ణకముతో.

అంటన్, అందన్, అద్రువన్, (చువర్ణాంత ధాతువులపై 'అన్' వర్ణకము చేరునప్పుడు, చత్వమునకు వత్వము వచ్చును). * అనన్ (S. I. I. IV. 945), అనుపన్, అమరన్, అమర్పన్, అమ్ముచుణ్డన్ (S. I. I. IV. 1186), అరన్, అరయన్, అరుగన్, అరుగుదేరన్, అలరన్, అలుగన్ అల్గన్, అడంగింపన్, అడువన్, అడరన్, అడుగన్, అఱన్, అఱవన్, ఆరన్, * ఆరయన్ (S. I. I. IV. 945), ఆర్పన్, ఈన్, ఉండన్, ఉన్నన్, ఉడుగన్, ఉరలన్, ఉరులన్, ఊఁదన్, ఊఱడన్, ఎక్కన్, ఎగయన్, ఎడవడకుణ్డన్ (S. I. I. IV. 75, 220); ఎత్తన్, ఎత్తికొనన్, ఎదురన్, ఎన్నన్, ఎలర్పన్, ఎసఁగన్, ఎఱఁగన్, ఎఱుఁగన్, ఎఱుఁగకుండన్, ఎఱుంగకుండన్, ఎఱుఁగింపన్, ఎఱుంగింపన్, ఎఱుకవడకయుండన్, ఏఁగన్, ఏయన్, *ఏర్పడన్ (S. I. I. IV. 667, 945); ఏర్పడకుండన్, ఏర్పడుదెంచినన్, ఒడఁబడన్, ఒడంబడన్, ఒడంబఱుపన్, ఒడఁగూడన్, ఒందన్, *ఒనరన్, (S. I. I. IV. 672); ఒనరింపన్, ఒప్పన్, ఒలయన్, ఒలియన్, ఒలుకన్, ఒల్కన్, ఒల్లన్, ఓపన్, ఓర్వన్, ఓయనన్, కాన్ (* అగు), * కట్టన్ (S. I. I. IV. 675); కడపన్, కడవన్, కదియన్, కదలన్, కదల్పన్, కనఁబడన్, కప్పన్, కలయన్, కలుగన్, కల్గన్, కవియన్, కఱపన్, కఱవన్, కాకున్నన్, కాకుండన్, కానన్, కాంపన్, (S. I. I. V. 1137); కాల్పన్ (చువర్ణాంత ధాతువులపై అవర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకారమగును); కావన్, కుడుపన్, కురియన్, కువలువడన్, *కూడన్ (S. I. I. IV. 1323, S. I. I. V. 1248); కైకొనన్, కొనన్, కొనియాడన్, కొలువన్, కొల్వన్, క్రంచఱన్, క్రచ్చఱన్, క్రమ్మఱన్ క్రుంగన్, చదువన్, చదివింపన్, చనన్, చనకుండన్, చంపన్, చలుపన్, చఱవన్, చాన్, చాటన్, చాలన్ (S. I. I. IV. 672); చాల్వడన్, చీఱన్, చూడన్, చూపన్, చెడన్, *చెడకుండన్ (S. I. I. V. 1347, 1348); చెదఱన్, చెప్పన్, చెలఁగన్, చేడ్వడన్, చేయన్, చేయింపన్, చొఱన్, డగ్గఱన్, డాయన్, తగన్, తగులన్, తడఁబడన్, తడియన్, * తనరన్ (S. I. I. IV. 945); తప్పింపన్, తరికొల్పన్, తఱియన్, తలఁపన్, తలుఁగన్, తలరన్, తల్లడిల్లన్, తాఁకన్, తాఁకకుండన్, తాల్పన్, తివియన్, తివ్వన్, తీర్పన్, తీఱన్, తునియన్, తూలన్, తెగన్, తెఱలన్, తెలియన్, తేరన్, తేలన్, తోడుగన్, తోడువన్, తొఱఁగన్, తొఱుంగన్, తోడితేఱన్, తోడ్తేరన్, త్రావన్, త్రెంపన్, త్రెళ్ళన్, త్రోవన్, దూఱన్, నడపన్, నడవన్, నమ్మన్, నవ్వుపఱుపన్, * నాన్ (S. I. I. IV. 945, 1108); నాటన్, నిండన్, నిం

పఱ్, నిలువఱ్, నెగడఱ్, నెఱియఱ్, నేరఱ్, పట్టికొనఱ్, పట్టుకుండఱ్, పట్టు వఱుపఱ్, పట్టువడఱ్, పడఱ్, పంపఱ్ (S. I. I. IV. 737); - పఱుపఱ్, పఱి వఱ్, ఫాపఱ్, పాయఱ్, పాఱివైవఱ్, పిలువఱ్, పిల్వఱ్, పుచ్చఱ్, పుట్టకుం డఱ్, పూనఱ్, పూన్పఱ్, పూయఱ్, పెట్టఱ్, పెంపఱ్, పెరుంగన్, పెరుంగ కుండఱ్, పెలుకుఱన్, పెలుచనన్, పెల్చనన్, పొగడన్, పొడవడన్, పొడ వుడన్, పొడవుసెడన్, పొరల్వడన్, పోన్, పోవన్, బడలువడన్, బడల్వడన్, బల్లనన్, బెదరన్, బొంకన్, బోరనన్, బ్రతుకన్, మగుడన్, మనుపన్, మసలన్, మాయన్, మిగులన్, మిన్నకుండన్, ముట్టన్, మెలంగన్, మెఱి యన్, మెఱివన్, మేలుకొనకుండన్, మొగుడకున్నన్, మొనయన్, మోపెట్టన్, మోవన్, మ్రింగన్, ముచ్చిలన్, మ్రొక్కన్, మ్రొగ్గన్, మ్రోయన్, రాన్, రావింపన్, రోయన్, లేకుండన్, లేకున్నన్, వంపన్, వక్కాణింపన్, వగవన్, వడఁకన్, వడుపడన్, వనరన్, వఱలన్, వాయన్, వారింపన్, విడిపింపన్, విడువన్, వినఁబడకుండన్, వినన్, విఱుగన్, విఱువన్, వీడ్వడన్, వెనుకన్, వెలయన్ (S. I. I. IV. 906); వెల్వడన్, వెలుఁగన్, వేఁడన్, వేల్వఱ్, వైవన్, సొంపారన్.

(ఆ) కన్, కాన్, వర్ణకములతో

తత్సమములు.

ప్రస్తుతింపంగాను (S. I. I. IV. 672); సంస్తుతింపంగాన్ (S. I. I. IV. 1039).

అచ్ఛికములు.

అందఁగన్, -ఁగాన్, అద్రువఁగన్, ఆనుపంగన్, అంపఁగాన్, అనఁ గన్, -ంగన్, -ఁగాన్, -ంగాన్, అనుగమింపఁగన్, అమరఁగన్, -ంగన్, అరు గంగన్-ంగాన్, అలరఁగాన్, అలుగంగన్, అడరఁగన్, అడుగంగన్, అఱిఁగన్ -ంగన్, -ఁగాన్, ఆడఁగన్, -ంగన్, -ఁగాన్, ఆరఁగన్, -ంగన్, ఆర్వఁగన్, -గాన్, ఆర్పఁగన్ -ంగన్, ఆఱఁగన్, ఈఁగన్, ఎసఁగంగన్ (S. I. I. IV. 1061); ఏర్పడఁగన్, -ంగన్, -ఁగాన్, ఏర్పడకుండఁగాన్, ఏర్పఱింపఁగన్, ఒడఁబడంగన్, ఒడఁగూడంగాన్, ఒడ్డఁగాన్, ఒత్తఁగన్, ఒందఁగన్, -ంగన్, ఒదవఁగన్, ఒనరింపంగన్,-ంగాఱ్, ఒనరఁగన్,-ంగఱ్-ఁగాన్, ఒనర్పఁగఱ్, ఒప్పఁగఱ్-*ంగన్ (S. I. I. IV. 672, 642) ఁగాన్, ఒప్పుచుండఁగన్, ఒలు వంగన్, ఒల్కఁగాన్, ఒలుకఁగన్, ఓర్వంగన్-ఁగాఱ్, కడఁగంగన్, కడపఁ గన్, కడవఁగన్,-ంగన్, కడవనేరఁగన్, కదియంగన్,-ఁగాన్, కదలఁగన్, కప్పఁగన్-ఁగాన్, కలయఁగన్-ంగన్, కలుగఁగన్-ంగన్, కల్గఁగన్, కవియం

గన్, చలుపగన్, చూచుచుండఁగన్- ఁగాన్, చూడఁగన్-ంగన్-ఁగాన్, చూపఁగన్, చెడకుండఁగన్-ంగన్, చెదరఁగాన్, చెప్పఁగన్-ఁగాన్,-ంగన్, చెప్పికొనఁగన్, చెవుడువడఁగన్, చేకొనఁగన్, ఁగాన్, చేద్వడఁగన్, చేరఁగన్, -ంగన్, చేయఁగన్-ఁగాన్,-ంగన్,-ంగాన్, చేయుచుండఁగన్,-ంగన్ (S. I. I. IV. 737) చొరఁగన్,-ంగన్, డగ్గఱఁగన్, డొల్లఁగన్, తగఁగన్, తనరఁగన్-ంగన్, తనియఁగన్, తనుకఁగన్, తప్పకుండఁగన్, తప్పఁజూడఁగన్, తప్పఁగన్,-ఁగాన్,-ంగన్, తఱుగంగన్, తఱియంగన్, తలఁపఁగన్,-ఁగాన్,-ంపఁగాన్, తలపింపఁగన్, తలుఁగఁగన్,-ంగన్, తలరఁగన్,-ఁగాన్, తల్లడపడఁగన్, తాఁకకుండన్, తాల్పఁగన్, ఁగాన్, తిరుగంగన్, తీర్చికొనఁగన్, తీర్పంగన్, ఁగాన్, తఱఁగన్, తుడువఁగన్, తునియఁగన్,-ంగన్,-ఁగాన్, తునుమఁగాన్, తూఁపఁగన్, తూపఁగాన్, ంగన్, తెరలఁగన్, తెలుపంగన్, తెలియంగన్, తేరఁగన్, తొడంగినన్, తొరఁగఁగన్,-ంగన్, తోఁపఁగన్, త్రెళ్ళఁగన్, దూ (తూం?) అంగన్, నగుచుండఁగన్, నగఁగాన్,-ంగన్, నడవఁగన్,-ంగన్, నమ్మఁగన్,-ంగాన్,-ంగఁగాన్, నవయంగాన్, నాఁగన్, నిండంగాన్-ంగన్, నిలుపంగాన్, నిల్పఁగన్, నెగడఁగన్, నెకయఁగన్, నెనయఁగన్, నెరియంగన్, నేరఁగన్, పఱగంగాను (S. I. I. IV. 915), పవ్వళింగాన్ (S. I. I. IV. 1108), పట్టికొనఁగన్, పాపంగన్, పాపికొనంగన్, పాయఁగన్-ంగన్. పాఱఁగన్, పాలార్పఁగన్, పుట్టఁగన్, పుట్టకుండఁగన్, పెట్టఁగన్, పొగడఁగన్, ంగన్, పొడువఁగన్-ఁగాన్, పొలియంగన్, పొరంగన్, పోలఁగన్-ంగన్, పోల్పఁగన్, పోవఁగన్-ఁగాన్-ంగన్-ంగాన్, ప్రొద్దుపడకుండఁగన్, బొంకఁగన్, బ్రదుకఁగన్-ంగన్, మగుడింపఁగాన్, మఱవంగన్, మాయఁగాన్, మార్కొనఁగన్-ంగన్, మెచ్చఁగన్, మెలుంగన్, మెఱయఁగాన్, మెఱవంగన్, మోపెట్టఁగన్, మ్రొయుచుండఁగన్, మ్రొయ్యఁగాన్, రాఁగన్-ఁగాన్, రాకుండంగన్, రోయంగన్, వగవఁగన్-ంగన్, వట్టఁగన్, వడఁకఁగన్, వఱలఁగన్, వారింపఁగన్-ఁగాన్, విడువఁగన్, వినఁగన్-ఁగాన్-ంగన్-ంగాన్, వినుచుండంగన్, వీఁచుచుండఁగన్, వెగడువడఁగన్, వెల్వడఁగన్, వెలుంగంగాన్ (S. I. I. IV. 666, 943), వెలుఁగింపఁగాన్, వ్రేయఁగన్, వ్రేలంగన్.

*ఆది. IV. 196 'రాకుండముందఱ'—ఇచట 'ఉండన్' అనునది విశేషణత్వమును బొందినది.

అనంతర్యార్థకములు

ఆనంతర్యార్థకములను, అద్యతనానంతర్యార్థకములనియు, ఆనంతర్యార్థకములనియు, రెండువిధములుగ నేర్పఱుపవచ్చును. ఒకకార్యము జరుగుచుండఁగనే మఱియొక కార్య మారంభమయినయెడల అద్యనానంతర్యార్థక

మగును. ఒక కార్యము ముగిసినతరువాత రెండవది ఆరంభమయినయెడల కే
లానంతర్యార్థకము.

(అ) అద్యతనానంతర్యార్థకము శత్రర్థకములపై 'ఉన్నఁ' అనుదాని
చేర్చుటవలన నేర్పడును.

అభిషేకించుచున్నఁ, ఆక్షేపించుచున్నఁ, రక్షించుచున్నఁ, వర్తిం
చుచున్నఁ, విలాపించుచున్నఁ, అఱచుచున్నఁ, ఆడుచున్నఁ, ఏడ్చుచ
న్నఁ, ఏయుచున్నఁ, ఒప్పుచున్నఁ, కుడుచుచున్నఁ. క్రుమ్మఱుచున్నఁ
క్రోలుచున్నఁ, చదివించుచున్నఁ, చేయుచున్నఁ, పడయుచున్నఁ, తనరుచ
న్నఁ, మెదలుచున్నఁ, మెఱయుచున్నఁ, వగచుచున్నఁ, వీఁచుచున్నఁ.

(ఆ) శత్రర్థకముపై 'ఉండఁ, ఉండఁగఁ, ఉండి' అనువానిని చేర్చుట
వలనను అద్యతనానంతర్యార్థకరూప మేర్పడును.

అలంకరించుచుండఁ, ఇచ్చుచుండఁ, ఒప్పుచుండఁ, కురియుచుండఁ,
కొల్చుచుండఁగఁ, క్రాలుచుండఁ, క్రోలుచుండఁగఁ, గ్రక్కదలుచుండఁ,
చూచుచుండఁ, చెప్పుచుండఁ, చేయుచుండఁ, తల్లడిల్లుచుండఁ, తూలు
చుండఁ, తొరఁగుచుండఁ, పొగడుచుండఁ, మ్రోయుచుండఁ, మ్రోయు
చుండఁగఁ, వినుచునుండఁ, వినుచుండఁ, వెలుఁగుచుండఁ, వీఁచుచుం
డఁగఁ.

(ఇ) అంతఁ, ఎడఁ, చోఁ, అప్పుడు అనుపదములుచేరియు అద్యత
నానంతర్యార్థకరూపము లేర్పడును.

ఉపయోగించుచోఁ, దుఃఖించుచోఁ, ఉన్నచోఁ, కుడుచుచోఁ,
చొచ్చుచోఁ, పల్కుచున్నచోఁ, ఉన్నంతఁ, ఉండునంతఁ, చేయుచున్నం
తఁ, రోయుచున్నంతఁ, వచ్చుచున్నంతఁ, కావించునపుడ, చనునెడఁ.

(ఈ) ప్రథమ పురుష సర్వనామములతోఁగాని వానితోఁగూడిన
క్రియారూపములతోఁగాని, ధాతువులతోఁ జేరి అద్యనానంతర్యార్థకరూపము
లేర్పడును.

(ఆది. I. 101) గురుపత్నికిఁ గుండలంబులీఁగంటి నని మనంబున సంతో
షించి చనువాఁడెదుర నొక్కజలాశయంబుఁగని.

(ఆది. I. 117) మిమ్మువీడ్కొని చనువాఁడ నెదుర నొక్క మహో
క్షంబు నెక్కి చనుదెంచువాని ...ఁగని.

(ఆది. II. 27) కద్రువయు వినతయు వినోదార్థంబు విహరించువారు
...అశ్వమును గాంచిరి,